UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

Universitätsbibliothek Paderborn

Philippi Clvveri[i] Italia Antiqva

Opus post omnium curas elaboratissimum ; tabulis geographicis ære expressis illustratum ...

Philippi Clvveri[i] Italiae Antiqvae. Tomus ...

Clüver, Philipp

Lvgdvni Batavorvm, 1624

urn:nbn:de:hbz:466:1-14124

Visual Library

Th. 1196a.

QVIII
19.

PHILIPPI CLVVERI

ITALIAE ANTIQVÆ.

Ex legato Celmi Principis Ferdinandi Epi Paderb: et Monaster: Anno 1683.

Tomus Secundus.

Collegij Soctis IESU Paderb:

LVGDVNI BATAVORVM,
Ex Officinâ ELZEVIRIANA.

ANNO CIↃ IↃ C XXIV.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

PHILIPPI CLVVERI

ITALIAE

ANTIQVAE.

Tomus Secundus.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

ARGVMENTA RERVM,

quæ hoc secundo tomo continentur,

LIBER TERTIVS.

Quo Latium Priscum Novumque describuntur: ac tandem de Ausonum gente disseritur: qui iidem fuêre Opici & Osci.

CAP. I. *De Latio: quæ regio antè Saturnia dicta est, & Oenotria; & priùs Italia, ac Sicilia. Item de incolis eius Siculis & Aboriginibus: quorum hi posteà unà cum Pelasgorum quibusdam dicti sunt Latini. Item de Latii variis finibus.* 787.

CAP. II. *De Prisci Latii finibus, & principe eius urbium Roma, locisque proximè adjacentibus.* 820.

CAP. III. *De opidis Prisci Latii maritimis.* 870.

CAP. IV. *De opidis cæterisque locis Prisci Latii mediterraneis.* 900.

CAP. V. *De Rutulis.* 970.

CAP. VI. *De Hernicis.* 979.

CAP. VII. *De Volscorum nomine, genere ac finibus: item de opidis eorum, cæterisque locis maritimis & fluminibus. tum de insulis ante litus eorum sitis.* 985.

CAP. VIII. *De Volscorum opidis, aliisque locis mediterraneis.* 1015.

CAP. IX. *De Ausonibus.* 1048.

CAP. X. *De Ausonum sive Auruncorum inter Tarracinam & Massicum montem opidis, cæterisque locis.* 1062.

LIBER QVARTVS.

Quo Campania, Picentini, Samnium, Hirpini, Frentani, Apulia, Calabria, Lucania, & Brutii describuntur.

CAP. I. *De Campanorum origine ac nomine; deque Campaniæ finibus ac fertilitate.* 1087.

CAP. II. *De locis fluminibusque Campaniæ maritimis, inter Sinuessam opidum & Neapolim urbem.* 1093.

CAP. III. *De cæteris Campaniæ locis maritimis, inter Puteolos & Minervæ promontorium.* 1146.

CAP. IV. *De insulis Campano litori objacentibus.* 1164.

CAP. V. *De mediterraneis Campaniæ locis.* 1171.

CAP. VI. *De Picentinis.* 1188.

CAP. VII. *De Samnitibus; quorum regio Samnium.* 1191.

CAP. VIII. *De Hirpinis.* 1199.

CAP. IX. *De Frentanis.* 1205.

CAP. X. *De Japygia.* 1208.

CAP. XI. *De Apulia.* 1210.

CAP. XII. *De mediterraneis Apuliæ locis.* 1213.

CAP. XIII. *De Messapia peninsula; quæ & Calabria; & item in duas parteis, Calabriam & Salentinos, divisa.* 1227.

CAP. XIV. *De Lucanis & Lucania.* 1251.

CAP. XV. *De Brutiis.* 1282.

CAP. XVI. *De Magna Græcia; & qui Græci quibus temporibus in Italiam transgressi. ubi plenius de Oenotria etiam agitur.*

CAP. XVII. *De mari quod Italiam circumluit; & de variis, prout varias regiones alluit, eius adpellationibus.*

INDEX

Tabularum Geographicarum tomi secundi, quo quæque loco inserendæ.

LIB. III.

I. Latij utriusque, antiqui scilicet; & novi, in quo Aequi, Rutuli, Volsci, Hernici, & Aurunci, descriptio. Pag. 787.

II. Romæ antiquæ descriptio. pag. 820.

LIB. IV.

III. Samnij & Campaniæ; item Hirpinorum, & Picentinorum agri descriptio. pag. 1087.

IV. Apuliæ; Messapiæ, in qua Calabri ac Salentini; & Lucaniæ descriptio. pag. 1208.

V. Brutij agri descriptio. pag. 1282.

PHI-

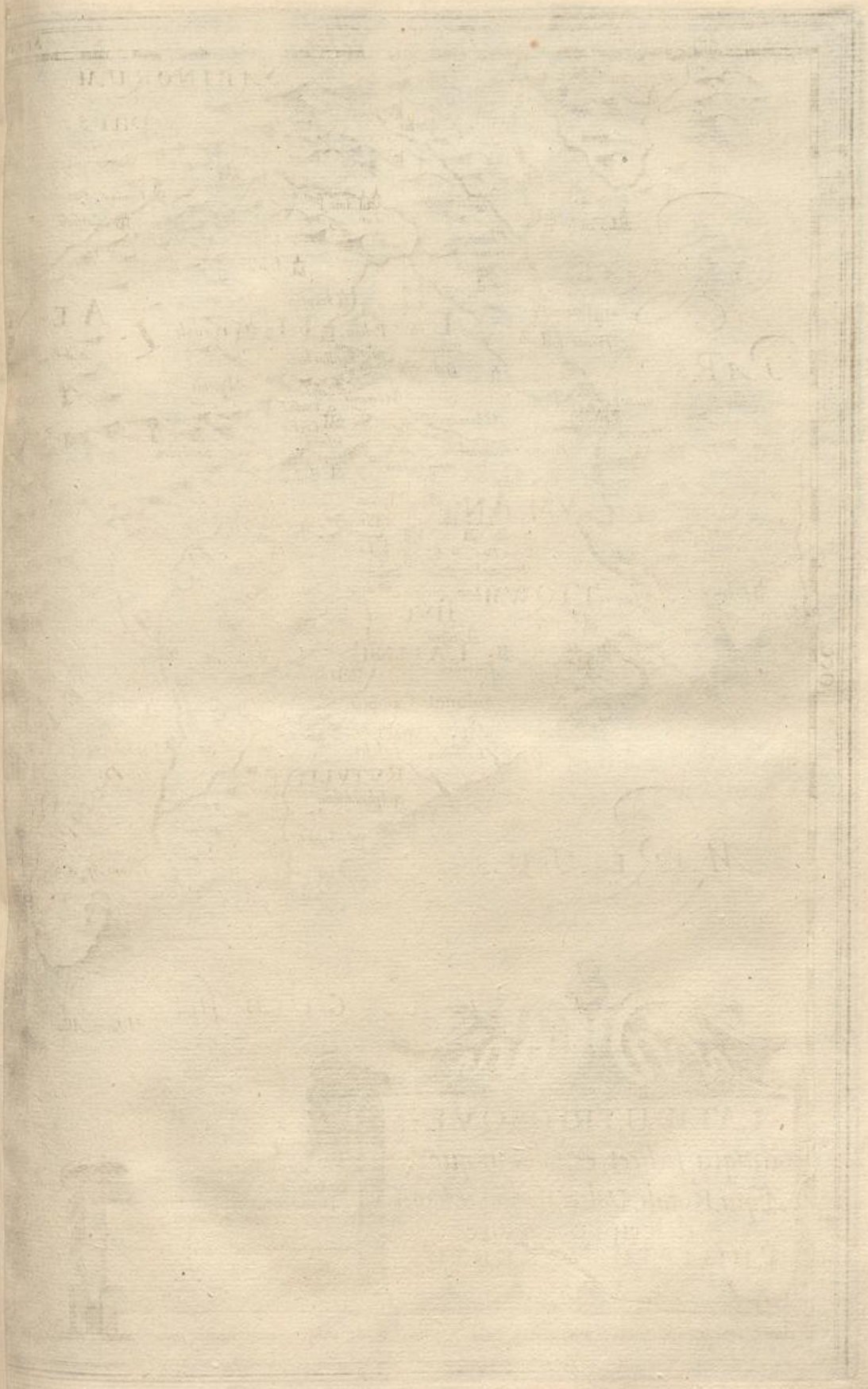

SEPTENTRIO.
SABINORUM pars.
MARSORUM pars.
PELIGNORUM PARS.
Fucinus lacus.
ETRURIAE PARS.
LATI AEQVI.
SAMNII pars.
HERNICI.
VOLSCI.
AVRVNCI.
CAMPANIÆ PARS.
POMPTINUS AGER.
VOLSCUM
VUM ANTIQWM sive LATINI
Solonius Campus.
RVTVLI.
MARE TUSCUM sive
ETRUSCUM.
LATII UTRIUSQVE, antiqui scilicet; & novi in quo Æqui, Rutuli, Volsci, Hernici & Aurūci, descriptio: auctore PHILIPPO CLVVERIO.
Nicolaus Geilkerck cælar.
MER.

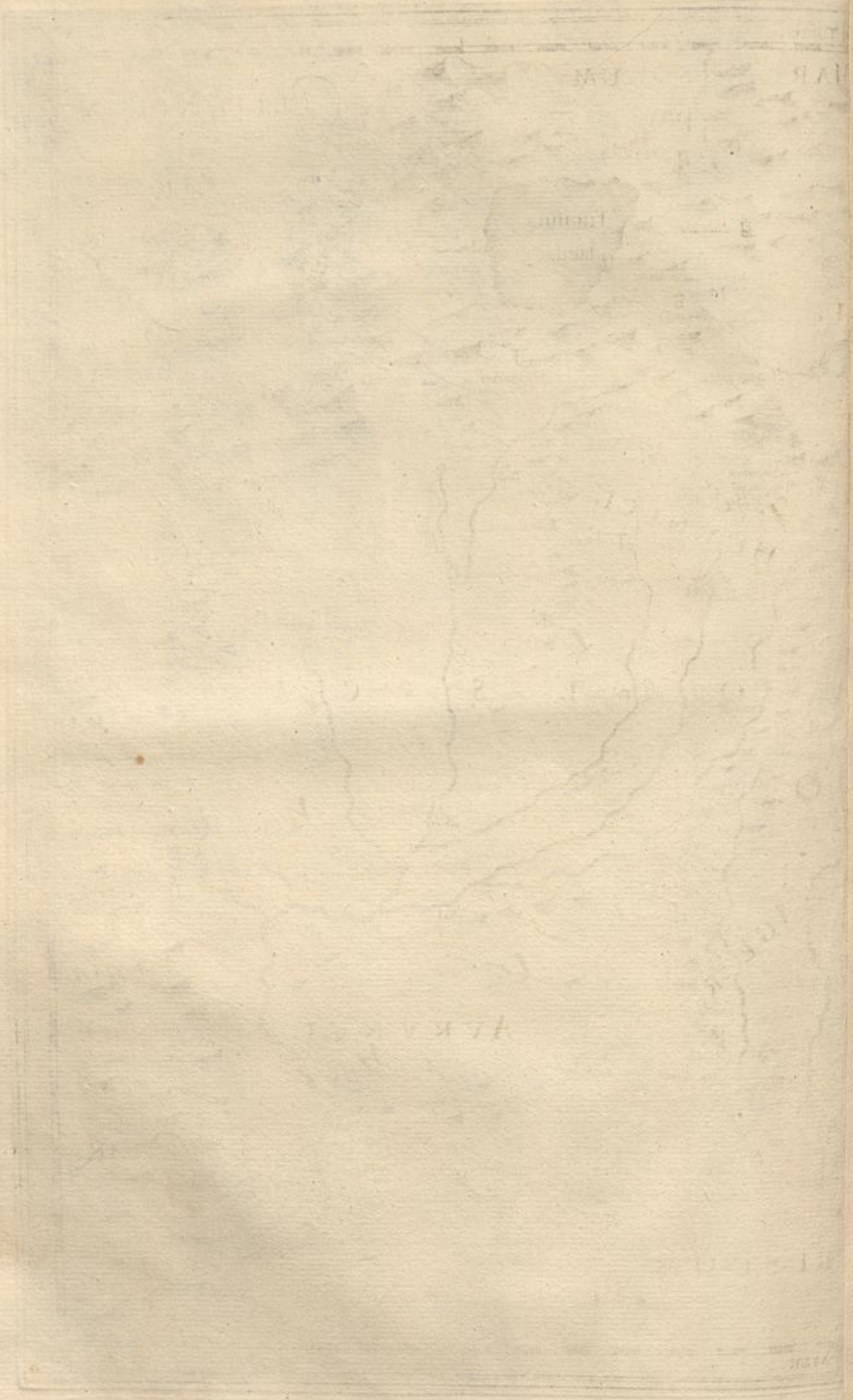

PHILIPPI CLVVERII

ITALIAE ANTIQVAE

LIBER TERTIVS:

Quo LATIVM PRISCVM NOVVMque describuntur: ac tandem de AVSONVM gente disseritur; qui iidem fuêre OPICI & OSCI.

* *
*

CAPVT PRIMVM.

De LATIO: *quæ regio antè* SATVRNIA *dicta est, &* OENOTRIA; *& priùs* ITALIA, *ac* SICILIA. *item de incolis eius* SICVLIS *&* ABORIGINIBVS: *quorum hi posteà unà cum* PELASGORVM *quibusdam dicti sunt* LATINI. *item de* LATII *variis finibus.*

Truscis, Sabinis, atque Aequiculis, quos omneis superiori volumine exposuimus, contermini fuêre LATINI: quorum regio LATIVM dicta. Hanc qui mortalium primi incoluerint, inter alios auctores omnium quàm curatissimè exsequi adgressus Dionysius Halicarnassensis, Antiquitatum Romanarum lib. 1 ita tradit: τὸν ἡγεμόνα γῆς ἁπάσης πόλιν, ὧν νῦν κατοικοῦσι Ῥωμαῖοι, παλαιοῦται τῶν μνημονευομένων λόγοι καλεῖσθαι βάρβαροι Σικελοὶ, ἔθνος αὐθιγενές. πρὸ τούτων, ἔθ' ὡς καλείχετο πρὸς ἑτέρων, ἔθ' ὡς ἔρημος ἦν, ἀδηλος ἔχει βεβαίως εἰπεῖν. Χρόνῳ δὲ ὕστερον Αὐρουγίνες αὐτὴν ἐξελαμβάνουσι, πολέμῳ μακρῷ σὺν ἐχόντας ἀφελόμενοι· οἱ τὸ μὲν πρότερον ὀλίγοι τοῖς ὄρεσιν ὤκησαν αὐτὴν τὴν ἀκρόπολιν κωμηδὸν δὲ ἀπῳκισμένοι· ἐπεὶ δὲ Πελασγοί τε καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τινὲς ἀναμιχθέντες αὐτοῖς συνῆραν τὸ πρὸς τὰς ὁμοτίμους πολέμῳ, τὸ Σικελικὸν ἔθνος ἀπανασήσαντες ἐξ αὐτῆς, πολὺ πρότερον συχνὰς, καὶ πρεσκόσιον ἐπάνω αὐτοῖς ἡλικίαν πᾶσαν, ὅσην ἐφίζουσι παμοὶ Λίρις καὶ Τίβερις. καὶ διέμενον ἐπὶ τῆς αὐτῆς οἰκήσεως, ὀνόματα ἐπ' ἀλλαγοῖς αὐτοῖς οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι προσαρδόμενοι, μέχρι μὲν τῶν Τρωϊκῶν πολέμων τὸν ἀρχαίαν τῶν Αὐρουγίνων ὀνομασίαν ἔτι σώζοντες· ἔπειτα Λατῖνος βασιλεύων, ὃς καὶ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον ἐδυνάστευσε, Λατῖνοι ἀρξάμενοι καλεῖσθαι. Hoc est: *Vrbem, terræ marisque totius principem, quam nunc Romani habitant, primi in omni memoriâ tenuisse feruntur barbari Siculi, gens indigena. superiore autem tempore alios ne colonos habuerit, an inculta fuerit, nemo potest certo dicere. Posteà verò, pulsis longo bello priscis cultoribus, Aborigines eam occuparunt. qui primùm in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt. sed postquam Pelasgi & cæterorum Græcorum nonnulli, ipsis admisti, opem in debellandis finitimis attulerunt; exactâ inde Siculorum gente, opida crebra communiverunt; subegeruntque sibi totum id terrarum spacium, quod amnes duo Liris atque Tiberis terminant. Eas sedeis deinde perpetuò tenuit idem genus hominem, mutatis tantùm adpellationibus; vetus Aborigenum nomen servantes ad Troiani usque belli tempora; quando à Latino rege denominati sunt Latini.* Ergo primi mortalium, quorum memoria exstet, hanc regionem incoluêre SICVLI. Hinc Varro etiam de Lingvâ Latinâ lib. IIII, *Lepus*, inquit, *quòd è Siculis Græci quidam dicunt λέπορι. à Româ quòd orti Siculi, ut annales nostri veteres dicunt,*

SICVLI, *primi Latii incolæ.*

cunt, fortassè hinc illud tulerunt; & heic reliquerunt hoc nomen. Solinus cap. VIII; ubi Italiæ laudes concelebrat: *Coloniæ tam frequentes, tam adsidua novarum urbium gratia, tam clarum decus veterum opidorum; quæ primùm Aborigines, Aurunci, Pelasgi, Arcades, Siculi, totius postmodùm Græciæ advenæ, & in summâ, victores Romani condiderunt.* Sed hæc ille habuit à Plinio: qui lib. III cap. V de eodem agens Latio, *Tam tenues*, inquit, *primordio imperii fuêre radices. colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus, Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.* Quum ab Aboriginibus aliisque populis Italiâ pulsi Siculi *Sicaniam* insulam occupassent; quæ tum de eorum nomine dici cœpit *Sicilia*; nonnulli antiquorum scriptorum eos à sede suâ adpellaverunt *Sicanos*: quamquàm priscorum *Sicanorum* gente in occidentali insulæ parte etiamtum relictâ. id Virgilius posteà etiam in Italiâ ita usurpavit: & Virgilium, ut mea fert opinio, imitati deinde alii. Agellius lib. I cap. X: *Favorinus philosophus adolescenti veterum verborum cupidissimo, & plerasque voces nimis priscas & ignotissimas in quotidianis communibusque sermonibus expromenti; Curius, inquit, & Fabricius & Coruncanius, antiquissimi viri nostri, & his antiquiores Horatii illi trigemini, planè ac dilucidè cum suis fabulati sunt: neque Auruncorum aut Sicanorum aut Pelasgorum, qui primi incoluisse Italiam dicuntur, sed ætatis suæ verbis loquuti sunt.* Eadem hæc verba apud Macrobium quoque Saturnalior. lib. I cap. V leguntur. Virgilii hæc sunt Aeneid. lib. VIII:

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,
Arma Iovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit; Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuêre
Sæcula. sic placidâ populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi.
Tum manus Ausoniæ & gentes venêre Sicanæ:
Sæpiùs & nomen posuit Saturnia tellus.

SICILIA *regio; quæ Latium dicta.*

Atque tum ab incolis *Siculis* regio hæc dicta fuit SICILIA. Solinus dicto cap. VIII: *Tibur, sicut Cato facit testimonium, à Catillo Arcade, præfecto classis Euandri, conditum; sicut Sextius, ab Argivâ juventute. Catillus enim, Amphiarai filius, post prodigialem patris apud Thebas interitum, Oeclei avi jussu, cum omni fœtu ver sacrum missus, treis liberos in Italiâ procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum: qui, depulsis ex opido Siciliæ veteribus Sicanis, à nomine Tiburti fratris natu maximi urbem vocarunt.* Stephani epitomator: Σικελία, ἡ χώρα καὶ ἡ νῆσος. Id est: *Sicilia, regio atque insula.* Comprehendisse hanc *Siciliam* non tantùm omne *Priscum Latium*; cuius fineis mox infrà aperiemus; sed & totum *Sabinum agrum*; suprà lib. I cap. I patuit: ubi hoc oraculi Dodonæi responsum, quod Pelasgis Italiam petentibus datum est, è Dionysii dicto lib. I, Macrobii Saturnalior. lib. I cap. VII, & Stephani epitomatore, voce Ἀβοριγῖνες, retulimus:

Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν,
Ἠδ' Ἀβοριγινέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται.

Hoc est:

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura
Atque Aboriginiden Cotylem, ubi se insula vectat.

Sed hunc Siculi agri tractum circa *Cutiliam* lacum & Reate opidum jam ante Aboriginum immigrationem occupaverant Vmbrorum quidam: quibus pulsis, proximos inde Siculos adgressi sunt Aborigines. Dionysius dicto lib. I, post enarrata Reatini agri opida, quæ suprà lib. II cap. VIIII exposuimus: Τὴν μὲν δὴ πρώτην οἴκησιν Ἀβοριγῖνες ἐν τούτοις λέγονται ποιήσασθαι τοῖς τόποις, ἐξελάσαντες ἐξ αὐτῶν Ὀμβρικούς. ἐντεῦθεν δὲ ὁρμώμενοι, τοῖς τε ἄλλοις βαρβάροις καὶ πάντων μάλιστα Σικελοῖς, ὁμοτέρμοσιν οὖσιν, ὑπὲρ τῆς χώρας ἐπολέμουν. * — * · καὶ πόλεις ἔκτισαν ἄλλας τέ τινας καὶ τὰς μέχρι τοῦδε οἰκουμένας, Ἀντεμνάτας τε καὶ Τελληνεῖς καὶ Φικουλέους καὶ Τιβουρτίνους· παρ' οἷς ἔτι καὶ εἰς τόδε χρόνου μέρος τι τῆς πόλεως ὀνομάζεται Σικελιών. Id est: *Has primas sedeis, pulsis inde Vmbris, habuisse dicuntur Aborigines. Inde excurrendo, tùm alios barbaros tùm præcipuè confineis Siculos infestabant, bellum cum eis de agrorum possessionibus gerentes.* Aliquanto pòst: *Et, præter alia opida condi-*

condiderunt hæc, quæ nunc quoque inhabitantur, Antemnates, Tellenenſes, Ficulenſes, atque Tiburtinos: apud quos hodiéque pars urbis vocatur Sicilio. In medio Latio *Gabios* & *Ariciam* opida ab eisdem Siculis fuiſſe condita & habitata, ex dicto Solini cap. VIII diſco. *Quis ignorat*, inquit, *condita opida, Gabios à Galatto, & Bio, Siculis fratribus: Ariciam ab Archilocho Siculo.* Apud Virgilium Aeneid. lib. XI Latinus, Aboriginum rex, ita in concilio concionatur:

Eſt antiquus ager, Tuſco, mihi, proximus amni,
Longus in occaſum, fineis ſuper usque Sicanos:
Aurunci Rutulique ſerunt, & vomere duros
Exercent colleis, atque horum aſperrima paſcunt:
Hæc omnis regio & celſi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum: & fœderis æquas
Dicamus leges; ſociosque in regna vocemus.
Conſidant; ſi tantus amor; & mœnia condant.

Ad hunc locum ita commentatur Servius: *Hoc loco Donatus erravit: dicens, agrum, quem Latinus donare ſe disponit, eſſe in Campaniâ juxta Vfentem fluvium, (quod etiam Clavarius ait) cuius terras vicinas Thuſci aliquando tenuerunt: unde dictum ſit; Tuſco mihi proximus amni. agit enim hoc argumento; quod illic eſt locus, qui hodiéque Pinetum vocatur. Conſtat, loca illa omnia eſſe campeſtria. nec procedit, quòd dicitur, Celſi plaga pinea montis. Vnde ſequenda eſt potiùs Livii, Siſennæ, & Catonis auctoritas. nam penè omnes antiquæ hiſtoriæ ſcriptores in hoc conſentiunt. Cato enim in Originibus dicit, Troianos à Latino accepiſſe agrum, qui eſt inter Laurentum & caſtra Troiana. Hic etiam modum agri commemorat; & dicit, eum habuiſſe jugera* IↃCC. *Longus in occaſum.*] *Eâ parte, qua in occidentem tenditur, longior. Potuit ergo usque ad Laurentum & ad Oſtiam tendi. Fineis ſuper usque Sicanos.*] *Vsque ad fineis Sicanos loquitur; quos Siculi aliquando tenuerunt; id eſt, usque ad ea loca, in quibus nunc Roma eſt. hanc enim Siculi habitaverunt.* Quòd Cato dixit, agrum Troianis datum inter Laurentum & Troiana caſtra, id minimè congruit hiſtoriæ de rebus Aeneæ. quidpe *Lavinium* opidum, quod Aeneas ab ſe conditum de uxoris Laviniæ, Latini filiæ, nomine adpellavit, non inter Laurentum & Tiberim, ſed ab Laurento in orientem verſùs poſitum fuit; ut infrà in expoſitione huius litoris videbimus. Et quis credat, inter Laurentum Tiberimque *Auruncos* ſimul & *Rutulos* incoluiſſe? item, quomodò longitudinem maximam agri dixerit poëta à Laurento ad Tiberim, id eſt, ex ortu in occaſum; quum longius ſpacium fuerit ab auſtro in ſeptemtriones, id eſt, à mari ad urbem Romam? Et quis ille tandem *pinetorum celſus mons?* An non *Circæus*, prope Vfentem, terminus ab hac parte quondam, non Latini regis regni, ſed multis poſt hunc ſæculis, Romanorum imperii, id eſt, ut illi vocabant, *Priſci Latii*; quod infra oſtendemus? Poëtico igitur more, ut haud ſemel aliàs, heic etiam eas res Aeneæ Latinique temporibus accommodavit, quæ longè poſteriùs exſtiterunt. Cæterùm *Sicanos*, id eſt, *Siculos*, qua regione huius Latii, cuius rex fuit Latinus, collocatos voluerit Virgilius, nondum ſatis perſpicio: niſi, quòd & *Sicanos*, quemadmodùm *Latinos*, *Rutulos*, atque *Auruncos*, Latini ditioni ſubjecerit incluſeritque. ait quidpe *agrum* iſtum *antiquum*, id eſt *antiquum Latium*, *in occaſum ad Tiberim amnem usque ſuper fineis Sicanos* extenſum fuiſſe. Eiusdem Aeneid. lib. VII ita canit:

Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur.
Inſequitur nimbus peditum, clypeataque totis
Agmina denſantur campis; Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani.

Vbi ita Servius: *Benè veteres. nam ubi nunc Roma eſt, ibi fuerunt Sicani: quos poſteà pepulerunt Aborigines.* At Dionyſius verò Siculorum agrum, antequàm à Pelaſgis Aboriginibusque pellerentur, etiam ultra Tiberim in Etruriam usque protendit, dicto lib. I poſteà. Πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐκρατησαν οἱ Πελασγοὶ χωρίων, τῆς τε Ἀβοριγῆς τ' ἐκ τῆς τὰς Σικελὰς πόλεμον ἔτι σωιεχῶτα πολλῇ προθυμία σωδιέφερον, ἕως ἐξήλασαν αὐτὰς ἐκ τ' σφετέρας. καὶ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν εἰκημένας καὶ πρότερον ὑπὸ τ Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ καταςκευάσωντες, ὤκεν οἱ Πελασγοὶ κοινῇ μὴ τ Ἀβοριγίνων· ὧν ἐστιν ἥ τε Καιρηϊανῶν πόλις, Ἄγυλλα ἣ τότε καλεμένη, καὶ Πίσα, Ϲ Σατρνία, καὶ Ἄλσιον, Ϲ ἄλλαι πλείους, ἃς ἀνὰ χρόνον ὑπὸ Τυρρήνων

ἀφῃρέθησαν. Φαλέρειον δὲ καὶ Φασκέννιον, ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκήματα ὑπὸ Ῥωμαίων, μικρὰ ἄθλα Δημοζόντων ζώπυρα δὲ Πελασγικὰ ἔθνος, Σικελῶν ὑπαρχόντων πρότερον. Id est: *Alta quoque Pelasgi loca multa in potestatem suam redegerunt: & Aboriginibus contra Siculos promptam praestiterunt operam, donec eos ejecerunt suis sedibus. In his multa opida, partim jam antè ab Siculis habitata, partim ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes Pelasgi atque Aborigines. ex quibus sunt Cære, tunc Agylla dictum, Pisa, Saturnia, Alsium, & quædam alia; quæ postmodùm à Tyrrhenis occupata sunt. Falerium verò & Fescennium, etiam meo tempore à Romanis habitata, parvas quasdam scintillas servant Pelasgici generis; quum olim Siculorum fuerint.* De *Falerio* & *Fescennio*, item de *Alsio* & *Cære*, ut opidis haud ita procul à Tiberi sitis, facilè crediderim, tenuisse ea loca quondam Siculos. at de *Saturniâ*, maximè verò de *Pisâ*, longiùs disitis, etiam atque etiam dubitaverim.

ITALIA regio. Sed *Latium* ab initio habitatum fuisse ab *Siculorum* antiquissimâ gente, à quorum nomine dictum *Sicilia*, satis hactenus ostensum. Hoc nominis posteà à quodam rege eorum *Italo* mutatum fuisse in ITALIAE vocabulum; quod tandem in omnem Alpeis inter & fretum Siculum transiit terram, suprà lib. 1 cap. 1 compluribus vetustissimorum auctorum demonstratum est documentis: quæ singula heic repetere, supervacaneum duco. unum Thucydidem citasse, sufficiat. Is initio libri VI, ubi de Siciliâ insulâ agit, Σικελοὶ δέ, inquit, ἐξ Ἰταλίας (ἐνταῦθα γὰρ ᾤκουν) διέβησαν ἐς Σικελίαν, φεύγοντες Ὀπικούς. εἰσὶ δὲ καὶ νῦν ἔτι ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Σικελοί· καὶ ἡ χώρα ἀπὸ Ἰτάλου, βασιλέως τινὸς Σικελῶν, ἔτως Ἰταλία ἐπωνομάσθη. Hoc est: *Siculi autem ex Italiâ, (ibi namque habitavêre) fugientes Opicos, in Siciliam trajecerunt. Sunt verò etiam nunc in Italiâ Siculi: & regio à rege quodam Siculorum Italo sic Italia dicta est.* Non ex Latio sive antiquissimâ illâ Siciliâ expulerunt Siculos Opici; sed ex inferiore Italiæ apud fretum Siculum parte: quò, ejecti ex Latio ab Aboriginibus, confugerant. Quo autem Italiæ tractu Thucydidis tempestate *Siculorum* isti nonnulli exstiterint, hactenus apud neminem aliorum auctorum dispicio. nemo quidpe Siculos in Italiâ memorat, postquàm in insulam trajecerunt: nisi poëta Virgilius; qui, ut antiquissima haud semel alibi etiam cum recentioribus permiscet, sic heic quoque *Sicanos* Aeneæ tempore in Italiâ simulque *Siculos* in insulâ *Sicaniâ*, id est, Siciliâ, ponit.

ABORIGINES unde dicti. De ABORIGINIBVS igitur, qui in Siculorum agros successerunt, nunc deinceps dicendum. Nomen eorum unde originem ceperit, ostendere voluit Festus Pompeius his verbis: *Aborigines adpellati sunt, quòd errantes convenerint in agrum, qui nunc est populi Romani. fuit enim gens antiquissima Italiæ.* Eamdem simulque duas alias adfert huius vocabuli originationes Dionysius dicto lib. 1. Τοὺς δ' Ἀβοριγῖνας, inquit, ἀφ' ὧν ἀρχὴ Ῥωμαίων τὸ ἔθνος, οἱ μὲν αὐτόχθονας Ἰταλίας, ἔθνος αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ γηρόμενον ἀποφαίνουσι, δι' ὀνομασίαν αὐτοῖς τὴν πρώτην φασὶ τεθεῖσαν, ἀπὸ τοῦ ἔθους τοῖς μετ' αὐτοὺς ἄρξαι. ἕτεροι δὲ λέγουσιν ἀνέσεις τινὰς καὶ πλάνητας, ἐκ πολλῶν συνελθόντας χωρίων, καὶ δαίμονα πρὸς τυχεῖν ἀλλήλοις αὐτόθι. καὶ πρὸ οἴκησιν ἅπασι τοῖς ἐρύμασι κατασκάψασθαι, ζῶντες ἀπὸ λῃστείας καὶ νόμης. προσαγορεύθησι δὲ διὰ τὴν ὀνομασίαν αὐτῶν, ὅτι τὸ τῆς τύχης οἰκειότερον, Ἀβερρίγινας λέγοντες, ὥσπερ δηλοῦσι τοὺς πλάνητας. Id est: *Aborigines, auctores conditoresque Romani generis, Italiæ indigenas alii sui corporis gentem adserunt: nomenque iis inde impositum esse, quòd posteris suis originis ab se fuerint auctores. alii malunt, errones quosdam, incertis vagantes sedibus, & è multis regionibus convenas, fortè fortunà in iis locis junxisse inter se copias: munitisque sibi firmis sedibus, latrocinio ac re pecuariâ vitam transegisse. hi torquent vocabulum ad condicionem eorum hominum, quasi ab erroribus vocantes Aberrigines.* Primam istam ἐτυμολογίαν Virgilius quoque innuere voluit Aeneid. lib. VII, in his versibus:

Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum,
Antiquâ ex cedro, Italusque paterque Sabinus,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant, aliique ab origine reges.

Ad quæ verba ita Servius, *Ab origine reges. pro, Aboriginum reges. sed est metro prohibitus.* Tertiam originationem tradit Dionysius aliquanto pòst, his verbis: Κληθῆναι δὲ οἴομαι Ἀβοριγῖνας ἀπὸ τῆς ἐν τοῖς ὄρεσιν οἰκήσεως. id est: *Adpellatos autem puto Aborigines, quia in montibus sedeis suas habebant.* Scilicet, quia ὄρος Græcis est, quod Latinis *mons*. Idem innuit & anteà, verbis suprà citatis; quæ fuêre huiusmodi: Ἀβοριγῖνες· οἱ τὸ μὲν πρότερον ἀπὸ τῆς ὄρεσιν οἴκησιν ἄνω τε χῶν, κωμηδὸν καὶ σποράδες. Id est:

Abori-

Aborigines; qui primùm in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt. Hanc ἐτυμολογίαν Virgilius etiam innuit Aeneid. lib. VIII; ubi Euandrum fingit ita Aeneæ narrantem:

Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant;
Gens virûm truncis, & duro robore nata:
Queis neque mos neque cultus erat: nec jungere tauros
Aut componere opes nôrant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo;
Arma Iovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis,
Composuit; legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.

Sextus quoque Aurelius Victor in libro de Origine gentis Romanæ eamdem vocabuli originem commemorat; sed altiùs deductam. *Quidam*, inquit, *tradunt, terris diluvio coopertis, passim multos diversarum regionum in montibus, ad quos confugerant, constitisse. ex quibus quosdam, sedem quærenteis, pervectos in Italiam Aborigines adpellatos; Græcâ scilicet adpellatione, à cacuminibus montium, qui illi oræ faciunt*. [lege, *quæ illi* ὄρη *faciunt*.] *Alii volunt, eos, quòd errantes illò venerint, primò Aberrigines; pòst, mutatâ unâ literâ, alterâ demptâ, Aborigines cognominatos*. Primum illud de diluvio per se falsum. nam neminem diluvio superfuisse, præter Noachum cum uxore ac tribus filiis, harumque uxoribus, sacrata nos docent monumenta. Sed ipse mox eam revocat sententiam Aurelius; dum *pervectos in Italiam Aborigines adpellatos* ait *à cacuminibus montium, quæ Græci* ὄρη dicunt. Ab Italiæ autem montibus quomodò nomen sibi peculiare imponere gens hæc una potuit, quum complures aliæ in eâdem terrâ, adeóque pleræque, incoluerint monteis? Tum, quænam ἐτυμολογία, particulæ seu syllabæ primæ Ἀβ ex Græcâ lingvâ dari poterit? *Aberrigines* verò si primùm adpellatos velis; non jam ab *errando*, quia incertis sedibus vagi hinc inde erraverint; sed ab *aberrando*, quasi ab institutâ viâ aberraverint, vocabulum hoc eis fuerit quæsitum. alioquin certè particula *ab* fuerit perquàm inepta, & nullâ sanâ ratione addita. Iam verò illa originatio nominis quàm absurda quámque ridicula est, ubi Dionysius ait, Καὶ τὴν ὀνομασίαν αὐτοῖς τὴν πρώτην φασὶ τεθῆναι, διὰ τὸ γενέσεως τοῖς μετ' αὐτοὺς ἄρξαι. id est: *nomenque iis inde impositum, quòd posteris suis originis ab se fuerint auctores*. O delira vanorum grammaticorum cerebra? Ergo igitur primi illi gentis auctores conditoresque sine proprio aliquo nomine fuêre, antequàm posteri eorum ideò *Aboriginum* vocabulum iis dederint, quòd hi originem ab illis duxerint? At quàm certos sibi designarunt maiores; quando eâ adpellatione omnes aliæ, quotquot toto Orbe fuerunt, gentes indicari potuerunt? Verùm vocabuli huius veram originem Romanis planè absconditam ignotamque fuisse, satis ex eo adparet, quòd multi in eâ enodandâ variè, prout cuique ingenium suppetebat, laborarunt. proinde nos etiam, ut prorsus incertam, transmittamus.

ABORIGINVM *origo*.

De ipsius gentis origine jam anteà ex Dionysii intelleximus, fuisse quosdam auctores, qui αὐτόχθονας, id est, Italiæ *indigenas*, eos existimaverint, quorum origo ex ipsâ terrâ Italiâ exstiterit. unde etiam Festus *gentem* eos *Italiæ antiquissimam* adpellavit. Antiquissimi equidem mortales eas haud dubiè genteis vocarunt αὐτόχθονας sive *indigenas*, quæ primam corporis sui constitutionem à structurâ Bobylonicæ urbis & gentium inde divisione habuerunt. Id verò posteris ita intellectum, quasi ex ipsis, quos quæque à Babylone profectæ obsederant, terris primi eorum auctores conditoresque progeniti forent: scilicet, quia longinquâ traditione acceperant, primum omnium mortalium è terrâ à Deo fuisse conditum; ut Germaniæ lib. I cap. VIIII ostendi. Eâdem igitur ratione *Aborigines* quoque quibusdam rerum scriptoribus, ob summam antiquitatem, *indigenæ* Italiæ visi sunt. Verùm ab hac sententiâ quàm longissimè abivisse video gravissimos Romanorum scriptores Catonem, Sempronium, & alios: de quibus ita narrat Dionysius dicto lib. I posteà: Οἱ δὲ λογιώτατοι τῶν Ῥωμαίων συγγραφέων, ἐν οἷς ἐστι Πόρκιός τε Κάτων, ὁ τὰς γενεαλογίας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεων ἐπιμελέστατα συναγαγὼν, καὶ Γάϊος Σεμπρώνιος, καὶ ἄλ-

λοι συχνοὶ, Ἕλληνας αὐτοὺς εἶναι λέγουσι, τῶν ἐν Ἀχαΐᾳ ποτὲ οἰκησάντων, πολλαῖς γενεαῖς πρότερον τοῦ πολέμου τοῦ Τρωϊκοῦ μεταναστάντος. οὐκέτι μέντοι διορίζουσιν οὔτε φῦλον Ἑλληνικὸν, οὔ μετεῖχον, οὔτε πόλιν, ἐξ ἧς ἀπανέστησαν, οὔτε χρόνον, οὔθ' ἡγεμόνα τῆς ἀποικίας, οὔθ' ὁποίας τύχαις χρησάμενοι τὴν μητρόπολιν ἀπέλιπον. Ἑλληνικῷ μύθῳ χρησάμενοι, οὐδενὰ τῶν τὰ Ἑλληνικὰ γραψάντων βεβαιωτὴν παρέσχοντο. Τὸ μὲν οὖν ἀληθὲς ὅπως ποτ' ἔχει, ἄδηλον. εἰ δ' ἐστὶν ὁ τούτων λόγος ὑγιὴς, οὐκ ἂν ἑτέρου τινὸς εἴησαν ἄποικοι γένους, ἢ τοῦ καλουμένου νῦν Ἀρκαδικοῦ. πρώτοι γὰρ Ἑλλήνων οὗτοι, περαιωθέντες τὸν Ἰόνιον κόλπον, ᾤκησαν Ἰταλίαν, ἄγοντος αὐτοὺς Οἰνώτρου, τοῦ Λυκάονος, ἑπτακαίδεκα γενεαῖς πρότερον τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων. Hoc est: *At scriptorum Romanorum doctissimi, in quibus est Porcius Cato, qui curatissimè scripsit de originibus Italicarum urbium, Caiusque Sempronius, & complures alii: Græcos eos esse adseverant; profectos ex Achaiâ, multis ante bellum Troianum ætatibus. nec tamen tradunt, ex qua regione Græciæ, quave urbe migraverint: ac ne tempus quidem, aut ducem coloniæ, aut quo casu patrias sedeis reliquerint, ostendunt. antiqunmque sequnti sermonem Græcanicum; nullius Græci scriptoris eum confirmant testimonio. Itaque, rei veritas quomodò sese habeat, incertum est. At si eorum sana est narratio; non possunt alterius fuisse generis coloni, quàm Arcadici. namque hi primi Græcorum, trajecto sinu Ionio, domicilium in Italiâ statuerunt; deducti ab Oenotro, Lycaonis filio,* XVII *ætatibus priùs, quàm ad Troiam bellatum est.* Id est, annis CCCCLVIIII. ætatem quidpe Dionysius facit annorum XXVII. nam eodem lib. I tradit ætate XVI à Troiano bello conditam fuisse Romam: deinde verò, eodem libro infrà, factum id adfirmat anno à Troiano bello CCCCXXXII: idemque repetit posteà, initio statim libri II. libro autem primo ait, post Herculis ex Italiâ discessum δευτερᾷ γενεᾷ, ἔτει δὲ πέμπτῳ καὶ πεντηκοστῷ, id est, *ætate secundâ, anno verò quinquagesimo quinto*, Aboriginum regem fuisse Latinum. De cætero, post suprà scripta pergit ex variis iisque antiquissimis Græcorum scriptoribus migrationem *Oenotri* in Italiam demonstrare: quam Pausanias quoque initio Arcadicorum adnotavit his verbis: Ἀρκάδων δὲ τὰ πρὸς τῆς Ἀργείας Τεγεάται τε ἔχουσι καὶ Μαντινεῖς. νέμονται δὲ οὗτοί τε καὶ τὸ ἄλλο Ἀρκαδικὸν τὸ μεσόγαιον τῆς Πελοποννήσου · * — * · Φασὶ δὲ Ἀρκάδες, ὡς Πελασγὸς γένοιτο ἐν τῇ γῇ ταύτῃ πρῶτος. εἰκὸς δὲ ἔχει τοῦ λόγου καὶ ἄλλους ὁμοῦ τῷ Πελασγῷ, μηδὲ αὐτὸν Πελασγὸν γενέσθαι μόνον. ποίων γὰρ καὶ ἦρχεν ὁ Πελασγὸς ἀνθρώπων; Μεγέθει μέντοι καὶ κατὰ ἀλκὴν καὶ κάλλος προεῖχεν ὁ Πελασγὸς, καὶ γνώμην ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἦν. καὶ τούτων ἕνεκα αἱρεθῆναί μοι δοκεῖ βασιλεύειν ὑπ' αὐτῶν. πεποίηται δὲ καὶ Ἀσίῳ τοιάδε ἐς αὐτόν.

Ἀντίθεον δὲ Πελασγὸν ἐν ὑψικόμοισιν ὄρεσσι
Γαῖα μέλαιν' ἀνέδωκεν, ἵνα θνητῶν γένος εἴη.

Πελασγὸς δὲ βασιλεύσας, τοῦτο μὲν ποιήσασθαι καλύβας ἐπενόησεν, ὡς μὴ ῥιγοῦν τε καὶ ὕεσθαι τοὺς ἀνθρώπους, μηδὲ ὑπὸ τοῦ καύματος ταλαιπωρεῖν, τοῦτο δὲ τοὺς χιτῶνας τοὺς ἐκ τῶν δερμάτων τῶν ὑῶν, οἷς καὶ νῦν περὶ Εὔβοιαν ἔτι χρῶνται καὶ ἐν τῇ Φωκίδι ὁπόσοι βίου σπανίζουσιν, οὗτός ἐστιν ὁ ἐξευρών. * · * · Πελασγοῦ δὲ βασιλεύοντος γενέσθαι καὶ τῇ χώρᾳ Πελασγίαν φασὶ ὄνομα. Λυκάων δὲ ὁ Πελασγοῦ, τοσάδε εὗρεν ἢ ὁ πατὴρ οἱ σοφώτερα · * — * . Νύκτιμος μὲν πρεσβύτατός τε ἦν καὶ εἶχε τὸ πᾶν κράτος · οἱ δὲ ἄλλοι παῖδες τοῦ Λυκάονος πόλεις ἐνταῦθα ἔκτιζον, ἔνθα ἑκάστῳ ἦν μάλιστα κατὰ γνώμην. Πάλλας μὲν Παλλάντιον. * · * · Οἴνωτρος δὲ ὁ τῶν παίδων νεώτατος Λυκάονι τῶν ἀρσένων, Νύκτιμον τὸν ἀδελφὸν χρήματα καὶ ἄνδρας αἰτήσας, ἐπεραιώθη ναυσὶν ἐς Ἰταλίαν · καὶ ἡ Οἰνωτρία χώρα τὸ ὄνομα ἔσχεν ἀπὸ Οἰνώτρου βασιλεύοντος. Οὗτος ἐκ τῆς Ἑλλάδος ἐς ἀποικίαν στόλος πρῶτος ἐστάλη · * · Ἐπὶ δὲ τῷ γένει παντὶ τῷ ἄρσενι θυγάτηρ Λυκάονι ἐγένετο Καλιστώ. ταύτῃ τῇ Καλιστοῖ συνεγένετο ἐρασθεὶς Ζεύς. * · * · Μετὰ δὲ Νύκτιμον ἀποθάνοντα Ἀρκὰς ἐξεδέξατο ὁ Καλιστοῦς τὴν ἀρχήν. ἀπὸ τούτου δὲ βασιλεύσαντος Ἀρκαδία τε ἀντὶ Πελασγίας ἡ χώρα, καὶ ἀντὶ Πελασγῶν Ἀρκάδες ἐκλήθησαν οἱ ἄνθρωποι. Id est: *Arcadiæ partem eam, quæ fineis Argivorum contingit, Tegeates & Mantinenses tenent. Incolunt autem cùm hi populi tùm omne Arcadicum nomen mediterranea Peloponnesi. Primum autem in hac terrâ exstitisse Pelasgum, memorant Arcades. At consentaneum certè est, non solum illum, sed alios etiam unà cum eo fuisse. quidpe quibus ille omnino imperasset hominibus? Crediderim ego, Pelasgum magnitudine, robore, ac formâ, animique dotibus cæteros superasse: eamque ob rem ei à suis regnum decretum: cuiusmodi ei testimonium etiam Asius dedit versibus suis:*

Montibus alticomis peperit nigra terra Pelasgum,
Dis similem; & generi tribuit nova regna futuro.

Pelasgus

Pelasgus igitur quum regnare cœpisset; primùm quidem rudeis homines docuit tuguria, ad frigoris imbriumque & æstus incommoda arcenda, ædificare. idemque tunicas facere instituit è suis pellibus: qualibus etiam nunc in Eubœâ ac Phocide tenuiores homines utuntur. Mox: *Ab hoc rege totam regionem eam Pelasgiam adpellatam ferunt. Eius filius Lycaon nonnulla etiam sapientiùs, quàm pater, excogitavit.* Et aliquanto pòst: *Nam quum Nyctimus, Lycaonis liberorum natu maximus, paternum imperium adisset: reliqui sibi, diversis, arbitrio quisque suo, agri partibus occupatis, opida communière: Pallantium Pallas.* Deinde: *At natu minimus Oenotrus, pecuniâ & viris à fratre Nyctimo acceptis, classe in Italiam transmisit. à quo fuit ea, in qua consedit, terra de regis nomine Oenotria nuncupata. Atque hæc omnium prima è Græciâ colonia deducta fuit.* Mox: *In omni autem liberorum virilis sexus numero filia Lycaoni fuit Calisto: quam Iupiter, amore captus, compressit.* Paullo pòst: *Mortuo Nyctimo, Arcas, Calistûs filius, regnum suscepit. Ab hoc rege & ipsa, quæ antè Pelasgia dicebatur, Arcadia terra, & gens, Pelasgi qui fuerant, Arcades nominati sunt.* In Iustiniani etiam Constantionibus ita scriptum est: Περὶ δὲ πραίτωρος Λυκαονίας, Διάταξις κέ· Τὸ Λυκαόνων ἔθνος μείζονι τῆς νῦν ὄσης δοχῆς καταστῆσαι δίκαιον ἡγησάμην, ὁπαβλέποντες εἰς τὰς πρώπας δοχὰς, ὅθεν αὐτὸ συνέβαινεν παρέδοσαν ἡμῖν οἱ τὰ παλαιὰ συγγράφοντές τε καὶ διηγούμενοι· καὶ ὅτι συγγενέστατόν ἐστι Ῥωμαίοις, καὶ ἀρχεῖον ἐκ τῶν αὐτῶν σπερμάτισμένον πεφάσαν. Λυκάονι γὰρ τῷ πρώπῳ Ἀρκαδίας τῆς ἐν Ἑλλάδι βεβασιλεύκοτι, καὶ τῶν Ῥωμαίων οἰκῆσαι γένος γένος ἐστὶν πρώπου Οἰνωτρικὸς πρεσλαβόντι, τῇ Ῥωμαίων δοχῇ δοῦναι πρεσίμιον (φασὶν δὲ ταῦτα δηλῆ τὰ παλαιὰ, ἃ πολλῷ τῶν Αἰνείου τε καὶ Ῥωμύλου χρόνων πρεσβύτερα) καὶ ἀποικίαν ἀπὶ ἃ τῇδε εἰλαῦν μέρη, μοῖραν ἵνα τῆς Πισιδίας ἀφελέσθαι, ἑαυτῇ τε δοῦναι τῶν αὐτοῦ πρεσηγορίαν, Λυκαονίαν τε ἐξ αὐτοῦ καλέσαι τῶν χώραν. Id est: *De prætore Lycaoniæ, constitutio* XXV. *Quum ad prima illa principia, ex quibus Lycaonum gentem antiquarum rerum scriptores & enarratores constitisse tradiderunt, respicimus; & quòd maximam cum Romanis adfinitatem habeat, quódque ex eâdem fermè occasione in unum coacta sit; maiore, quàm hactenus, magistratu eam exornare iustum putavimus. siquidem usu venit, ut olim Lycaon, qui Arcadiæ in Hellade rex fuit, & Romanum solum incoleret, & adsumptis quondam Oenotris, Romano imperio daret veluti principium; (dicimus autem vetera illa, quæ longo antè tempore Aeneæ & Romuli ætates præcesserunt) & deductâ in hasce parteis coloniâ, Pisidiæ bonam partem adimeret; eique deinde suum nomen inderet; & regionem ex se Lycaoniam adpellaret.* Dionysius dicto lib. 1 duos Lycaonis filios in Italiam colonias deduxisse tradit, *Oenotrum* atque *Peucetium:* hunc Apuliæ parteis apud sinum Hadriaticum, illum proxima Siculo freto, (quæ postea Lucani atque Brutii tenuêre,) expulsis inde antiquissimis Italiæ incolis *Ausonibus*, occupasse: unde in superiora Italiæ suggressi, Siculos tandem sedibus suis ejecerunt: ut suprà lib. 1 cap. 1 ostensum. Pergit itaque Dionysius dicto lib. 1 in hæc verba: Τὰ μὲν οὖν ὑπὸ τῶν παλαιῶν ἐρημένα ποιητῶν τε καὶ μυθογράφων πεῖ τε οἰκήσεως καὶ ἠθῶν τῶν Οἰνωτρῶν τοιαῦτά ἐστιν· οἷς ἐγὼ πεῖθομαι, εἰ τῷ ὄντι Ἑλληνικὸν φῦλον ἦν τὸ τῶν Αὐσονίων, ὡς Κάτωνι καὶ Σεμπρωνίῳ τε πολλοῖς ἄλλοις εἴρηται, τούτων ἔγγονον αὐτὸ τῶν Οἰνωτρῶν πείθομαι. τὸ γὰρ δὴ Πελασγικὸν καὶ τὸ Κρητικὸν, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν Ἰταλίᾳ ᾤκησαν, ὑστέροις διέλαθε χρόνοις ἀφικόμενα. παλαιότερον δὲ πού τε σφίσιν ἀπαναστάσεως τῆς Ἑλλάδος εἰς τὰ πρόσπαιρα τῆς Εὐρώπης ἔθνεσι δυνάμει καταμαθεῖν. Τὰς δὲ Οἰνώτρους τῆς τ' ἄλλης Ἰταλίας πολλὰ χωρία οὔρεσι κατασχεῖν, τὰ μὲν ἔρημα, τὰ δὲ φαύλως οἰκούμενα κατασλαβόντας, καὶ δὴ καὶ τῆς Ὀμβρικῶν γῆς ἐστιν ἃ ὑποδεδέσθαι. κληθῆναι δὲ Αὐσονίους ὑπὸ τῆς ἐν ὄρεσιν οἰκήσεως· Ἀρκαδικὸν γὰρ τὸ φιλοχωρεῖν ὄρεσιν· ὡς Τέρπανδρός φησι καὶ Παρθενίδης Διώνυσος. Τῶν δὲ πόλεων, ἐν αἷς τὸ πρῶτον ᾤκησαν Αὐσονίδες, ὀλίγας πρεῖσθαι ἔτι ἐμοί. αἱ δὲ πλεῖστοι, ὑπό τε πολέμων καὶ ἄλλων κακῶν οἰκοφθόρων βαρηθεῖσαι, ἔρημοι ἀφεῖνται· ἦσαν δ' ἐν τῇ Ῥωμαίων γῇ, τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν ἐκ μακροῦ, ὡς Βάρρων Τερέντιος ἐν Ἀρχαιολογίαις γράφει, ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πόλεως αἱ τὸ βραχύτατον ἀπέχουσαι ἡμερήσιον διάστημα ὁδοῦ. Hoc est: *Atque hæc sunt ab antiquis poëtis ac priscorum sermonum scriptoribus de sede ac genere Oenotrorum prodita. quos ego sequutus, si, ut Cato ac Sempronius multique alii prodiderunt, Aboriginum gens re verâ fuit Græcanica, credo, eam Oenotrorum istorum fuisse progeniem. namque Pelasgos atque Cretenseis, & quotquot alii in Italiam deducti sunt, posterioribus eò venisse temporibus, reperio. antiquiorem autem hac migrationem è Græciâ in parteis occiduas Europæ invenire nequeo. Cæterùm Oenotros, præter alios Italici agros, quos illi vel desertos vel malignè cultos occuparunt, reor etiam Vmbris partem aliquam ademisse. dictos verò Aborigines à montanis*

tanis sedibus. quidpe Arcadicum est delectari habitatione in montibus. qua ratione etiam Athenienſium quidam Hyperacrii vocati ſunt, & Paralii. Opida autem, quæ primùm incoluerunt Aborigines, pauca ætate meâ ſupererant. plurima bellis aliisque calamitatibus exitioſis deſolata ſunt. Erant autem in Reatino agro, haud procul Apenninis montibus, ut auctor eſt Varro Terentius in Antiquitatibus. aberantque à Româ, quæ minimum, iter unius diei. Ea hinc omnia recenſet. quorum pleraque nos ſuprà lib. II cap. VIIII in Sabinorum deſcriptione indicavimus. Pergit inde Dionyſius in hæc verba: Τῶν μὲν οὖν πρώτων οἴκησιν Ἀβοριγῖνες ἐν τούτοις λέγονται ποιήσασθαι τοῖς τόποις, ἐξελάσαντες ἐξ αὐτῶν Ὀμβρικούς. Ἐνθεῦθεν ὁρμώμενοι, τοῖς τε ἄλλοις βαρβάροις ἐπὶ πάντων μάλιστα Σικελοῖς, ὁμοτέρμονσιν ὄσιν, ὑστέρᾳ τῆς χώρας ἐπολέμουν· τὸ μὲν πρῶτον ἱερά τις ἐξελθοῦσα νεότης, ἄνδρες ὀλίγοι, καὶ βίᾳ ζήτησιν ὑπὸ τῶν πλησιόρων ὀποσκελέντες· οἱ δὲ Σικελοὶ ἄγοντές τε καὶ φέροντες διετέλουν, ἐπιδὴ τῶν ἑαυτῶν ἐξέλιπον. Ὡς δ' ἅπαξ ἔτοι χωρίων τινῶν τῆς πολεμίας ἐκράτησαν, ἐκ τοῦ ἀσφαλεστέρου ἤδη καὶ οἱ λοιποὶ Ἀβοριγῖνες, οἱ δεύτεροι γῆς, τῆς κατὰ σφᾶς ἕκαστοι ἐπεχείρουν τοῖς ὁμόροις. καὶ πόλεις ἔκτισαν ἄλλας τε ἕνας καὶ τὰς μέχρι τοῦδε οἰκουμένας, Ἀντιμνάτας τε καὶ Τελλινεῖς καὶ Φικουλέας καὶ Τιβουρίνους· παρ' οἷς ἔστι καὶ εἰς τόδε χρόνου μέρος τι τῆς πόλεως ὀνομάζεται Σικελίων. καὶ ἦσαν ἁπάντων μάλιστα τῶν προσοικούντων λυπηροὶ τοῖς Σικελοῖς. Ἀνίσταντο δ' ἐκ τούτων τῶν διαφορῶν τοῖς ἔθνεσιν ὅλοις πόλεμος, ὅσος οὐδεὶς τῶν πρότερον ἡμοῦν ἐν Ἰταλίᾳ, οὐ προῆλθεν ἄχρι πόρρω, χρόνῳ μηκυνόμενος. Ἔπειτα Πελασγῶν τινες, τῶν οἰκιστῶν ἐν τῇ καλουμένῃ Θετταλίᾳ, τῶν ἑαυτῶν ἀναγκασθέντες ἐκλιπεῖν, συνοικοι γίνονται τοῖς Ἀβοριγῖσι, καὶ κοινῇ μετ' ἐκείνων ἐπολέμουν πρὸς τοὺς Σικελούς. Id eſt: *Has igitur primas ſedeis, pulſis inde Vmbris, habitaſſe dicuntur Aborigines. Inde excurrendo, tùm alios barbaros, tùm maximè confineis Siculos infeſtabant; bellum cum eis gerentes ſuper agrorum poſſeſſione. Primùm finibus egreſſa eſt ſacra quædam juventus, exigua numero, ad quærendum victum à ſuis emiſſa parentibus. Hi Siculorum res agere atque ferre haud deſierunt, ex quo patriam reliquerunt. Vt verò hi ſemel partem aliquam agrorum ex hoſtico adepti ſunt; tutiùs jam & reliqui Aborigines, agrorum inopes, adgrediebantur ſuos quisque confines: &, præter alias civitates, condiderunt has, quæ nunc quoque incoluntur, Antemnates, Tellenenſeis; Ficuleos, ac Tiburtinos: apud quos hodiè quoque pars opidi vocatur Sicilio. nec ullam aliam finitimarum gentium magis infeſtabant, quàm Siculos. His tandem controverſiis integræ gentes ad arma conſurgunt. bellumque inde exortum, quale ad eam diem aliud nullum in terrâ Italiâ, longo tempore trahitur. Poſthinc Pelaſgorum quidam, Theſſaliam patriam linquere coacti, recipiuntur ab Aboriginibus: communibusque opibus bellum geritur contra Siculos.* Incoluerunt igitur primùm *Aborigines* eam Siculorum agri partem, quàm poſteà *Sabini* inter Apenninum montem, Narem, Tiberim, Anienemque amneis tenuêre. Eam mox ab initio dictam fuiſſe Aboriginibus

SATVRNIA regio. SATVRNIAM *terram*, patet ex ſuprà ſcriptis oraculi verſibus: ubi Pelaſgi jubentur *Saturniam terram & Cotylen Aboriginum* urbem ac lacum cum *fluctuante inſulâ, quærere*, Verba oraculi hæc ſunt:

Στείχετε μηλόβοροι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν,
Ἣδ' Ἀβοριγίνεων Κοτύλην, ἵ νᾶσος ὀχεῖται.
Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura
Atque Aboriginiden Cotylem, ubi ſe inſula vectat.

Σικελῶν dixit Σατορνίαν αἶαν, id eſt, *Siculorum Saturniam terram*; non, quòd ab Siculis jam inde ante Aboriginum adventum ita adpellata fuerit: ſed, quia Siculi eam ante Aborigines tenuerint, quidpe non Siculorum, ſed Aboriginum, qui poſteà Latini dicti ſunt atque Romani, fuiſſe deum *Saturnum*, pluribus documentis auctorumque teſtimoniis claret. Trogi epitomator Iuſtinus lib. XLIII: *Italiæ cultores primi Aborigines fuêre. quorum rex Saturnus tantæ juſtitiæ fuiſſe traditur, ut neque ſervierit ſub illo quisquam; neque quidquam privatæ rei habuerit; ſed omnia communia & indiviſa omnibus fuerint: veluti unum cunctis patrimonium eſſet. ob cuius exempli memoriam cautum eſt, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, paſſim in conviviis ſervi cum dominis recumbant. itaque Italia à regis nomine Saturnia adpellata eſt; & mons, in quo habitabat, Saturnius: in quo nunc, veluti à Iove pulſo ſedibus ſuis Saturno, Capitolium eſt. poſt hunc tertio loco regnaſſe Faunum ferunt. ex filiâ Fauni & Hercule, qui eodem tempore, exſtincto Geryone, armenta, victoriæ præmia, per Italiam ducebat, ſtupro conceptus Latinus procreatur. quo tenente regnum, Æneas ab Ilio, Troiâ à Græcis expugnatâ, in Italiam venit.* Euſebius Chronicor. lib. I: Πρῶτόν φασι Πέκυον, ὑὸν Κρόνου, βασιλεῦσαι

σαι χώρας Λαυρέντε λζ' ἔτη· εἶναι δὲ τῶν χώραν ἕως τῆς νῦν Ῥώμης πόλεως. μεθ' ὃν φαῦνον, τὸν υἱὸν τοῦ Πείκου, ἔτη μδ'. ἔπειτα Λατῖνον. Id est: *Primum ferunt Picum, Saturni filium, regnasse annis* XXXVII *in Laurenti agro; qui ad urbem usque, quæ nunc Roma dicitur, extendebatur. post hunc verò Faunum annis* XLIIII. *post eum fuisse Latinum.* Virgilius Aeneid. lib. VII

——— Rex arva Latinus & urbeis
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus. Fauno Picus pater. isque parentem
Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.

Herodianus lib. I: Νέου μὲν ἔτους σίδεσι τὴν ἑορτὴν Ῥωμαῖοι, εἰς θεὸν ἀρχαιότατον τῆς Ἰταλίας ἀναφέροντες. φασὶ γὰρ, αὐτὸν καὶ Κρόνον, ὑπὸ Διὸς ἐκβληθέντα τῆς ἀρχῆς, καὶ ἐλθόντα εἰς γῆν, ἡμέρας ξένον. δεδιότα δὴ τὴν τοῦ παιδὸς δυναστείαν, παρ' αὐτῷ κρυπτόμενον λαθεῖν. ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα δοθῆναι τῷ χώρῳ τῆς Ἰταλίας· Λατίου τι κληθῆναι, ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φωνῆς εἰς τὴν Ἰταλικὴν μεταχθέν. Id est: *Anno ineunte diem Romani festum agunt, ad vetustissimum Italiæ deum referentes: cuius etiam Saturnum ipsum, quum, ab Iove filio regno pulsus, in terram descendisset, fuisse hospitem prædicant: veritumque filii dominatum, absconditum apud eum latuisse. unde & nomen illi Italiæ loco impositum volunt; & Latium adpellatum fuisse, vocabulo è Græco sermone in patrium translato.* Intelligere Herodianum Ianum antiquissimum deum, eo clarè indicat, quòd διπρόσωπον cognominat continuò post, id est, *bifrontem*. Sed eamdem historiam narrat & Macrobius Saturnalior. lib. I. cap. VII. *Regionem*, inquit, *istam, quæ nunc vocatur Italia, regno Ianus obtinuit. Hic quum Saturnum, classe pervectum, excepisset hospitio: &, ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset; regni eum societate muneravit. Hos unà concordesque regnasse; vicinaque opida communi operâ condidisse, præter Maronem, qui refert,*

Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen,

etiam illud in promptu est, quòd posteri quoque duos eis contuos menseis dicarunt; ut December sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum possideret. Quum inter hæc subitò Saturnus non comparuisset; excogitavit Ianus honorum eius augmenta. ac primùm terram omnem ditioni suæ parentem Saturniam nominavit. aram deinde cum sacris tamquàm deo condidit, quæ Saturnalia nominavit. Regni eius tempora felicissima feruntur; cùm propter rerum copiam, tùm etiam, quòd nondum quisquam servitio vel libertate discriminabatur. quæ res intelligi potest, quòd Saturnalibus tota servis licentia permittitur. Hinc Virgilius etiam poëta Aeneid. lib. VIII Euandrum fingit ita Aeneæ narrantem:

Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant;
Gens virûm truncis & duro robore nata:
Queis neque mos neque cultus erat: nec jungere tauros
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab æthereo venit Saturnus Olympo;
Arma Iovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit; legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.
Aureaque, ut perhibent, illo sub rege fuêre
Sæcula. sic placidâ populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, & amor successit habendi:
Tum manus Ausoniæ & gentes venêre Sicanæ:
Sæpius & nomen posuit Saturnia tellus.

Et aliquanto pòst:

Hæc duo præterea disjectis opida muris
Reliquias veterumque vides monimenta virorum?
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem.
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Et Ovidius Fastor. lib. I Iano deo hæc adfingit verba:

Hæc

Hæc ego Saturnum memini tellure receptum.
Cœlitibus regnis à Iove pulsus erat.
Inde diu genti manſit Saturnia nomen.
Dicta quoque eſt Latium terra, latente deo.

Iſidorus Origin. lib. XIIII cap. IIII: *Italia olim à [Saturni] regis nomine Saturnia appellata eſt. mox & Latium dicta, eò, quod idem Saturnus, à Iove ſedibus pulſus, ibi latuerit.* Columella in præfatione rerum ruſticarum: *In hoc Latio & Saturniâ terrâ, ubi dii cultus agrorum progeniem ſuam docuerunt.* Virgilius Aeneid. lib. VII; ubi Latinus rex ita adfatur Aeneæ legatos:

——— Neve ignorate Latinos,
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam;
Sponte ſuâ veterisque dei ſe more tenentem.

Eosdem mores eis tribuit lib. V; ubi Anchiſæ umbra in Siciliâ Aeneam, Italiam petentem, ita monet:

——— Lectos juvenes, fortiſſima corda,
Defer in Italiam. gens dura atque aſpera cultu
Debellanda tibi Latio eſt.

Et Salluſtius in libro de bello Catilinario: *Vrbem Romam condidêre atque habuêre initio Troiani; qui, Aeneâ duce profugi, ſedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines: genus hominum agreſte, ſine legibus, ſine imperio, liberum atque ſolutum.* Idem facit & Ariſtoteles πολιτ. lib. VII cap. X: niſi, quòd antiquiori nomine *Oenotros* vocat, quos Salluſtius *Aborigines*; & regem eorum ille *Italum*, quem alii *Saturnum*. Ἰταλόν φασιν, inquit, ἡγεσθαι βασιλέα τὸ Οἰνωτρέως, ἀφ' οὗ τὸ πρόνομα μεταβαλόντας Ἰταλοὺς αὐτοὺς Οἰνωτρῶν κληθῆναι, καὶ τὴν ἀπτὴν τούτων τῆς Εὐρώπης Ἰταλίαν τετύμηκε λαβεῖν, ὅση πεπύχηκεν ἐντὸς ὅπου τῶν κόλπων ἔ τε Σκυλλητικὸ καὶ ἔ Λαμητίνου. Τοῦτον δή φασι τὸν Ἰταλὸν νομάδας τοὺς Οἰνωτρους οἴσας, ποιμένας γεωργοὺς καὶ νόμους ἄλλους τε αὐτοῖς θεῖναι, καὶ συσσίτια καταστῆσαι πρῶτον. διὸ ἔτι νῦν ἔνιοι τῶν ἀπ' ἐκείνου ἔτι χρῶνται τοῖς συσσιτίοις καὶ τοῖς νόμοις ἐνίοις. Hoc eſt: *Italum quendam Oenotriæ regem fuiſſe aiunt, à quo, mutato nomine, Itali pro Oenotriis fuerint adpellati; & hæc Europæ ora, quæ Scylletico Lametinoque ſinubus includitur, Italia ſit vocata. Atque hunc Italum, ferunt, Oenotros, quum paſtores eſſent, primum agricolas feciſſe; & cùm alias eis leges ſcripſiſſe, tùm ſodalitia & epulationes publicas inſtituiſſe. quapropter etiam nunc nonnulli ex eius poſteris ſodalitiis illis utuntur, & quibusdam aliis legibus.* Falsò ab Ariſtotele &, quem ille ſequutus, Antiocho Syracuſano *Italum* hunc, qui Siculorum in veteri inter Narem Tiberisque oſtia & inferum mare Siciliâ fuit rex, antiquiſſimæ illi ad fretum Siculum ac primæ *Oenotriæ* eſſe tributum, ſuprà lib. I cap. I pluribus documentis oſtenſum. & heic ex hactenus allatis ſatis jam clarè patet, Aboriginum, non Siculorum, nec aliorum ante hos indigenarum, regem habitum fuiſſe in Latio *Saturnum*: atque ab Aboriginibus demum Latio, ſeu priſcæ illi Siculorum *Italiæ*, inditum eſſe nomen *Saturniæ*: cuius etiam incolas Aborigines dictos fuiſſe SATVRNIOS, ſuprà dicto lib. I cap. I docui. Antiochum fortaſſis decepit, quòd hæc quoque regio ab initio adventus OENOTRIA dicta fuit. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Oenotria dicta eſt vel à vino optimo, id eſt, ἀπὸ τοῦ οἴνου, quod in Italiâ naſcitur: vel, ut Varro dicit, ab Oenotro, rege Sabinorum. Alii, patrem Itali Oenotrum, tradunt, ex Arcadiâ in Italiam veniſſe, & eam ſibi cognominem feciſſe.* Et ad Aeneid lib. VII: *Oenotria tellus; propriè Sabinorum tractus, ab Oenotro rege.* Lycophron in Alexandra:

Τὸν δ' Αἰσάρου τε ῥοῦθεα καὶ βραχύπολις
Οἰνωτρίας γῆς κεγχρίνη βεβρωμένον,
Κείμενα φιτρῶ δεξιῷ μιαφόνον.

Hoc eſt:

Alium Aeſari fluenta & opidum parvum
Oenotriæ terræ, ab hydro morſum,
Crimiſſa recipiet, facis occiſorem.

OENOTRIA regio.

Ad hæc ita Iſacius Tzetza: Ἔνθα νῦν ἡ Ῥώμη ἐστὶν, χωρίον ἦν πρῶτον λεγόμενον Οἰνωτρία· ὅπου ὁ Φιλοκτήτης καθώκησεν μετὰ τὴν τῆς Ἰλίου πόρθησιν, καθὰ Διονύσιος καὶ Δίων καὶ πάντες οἱ τὰ Ῥωμαϊκὰ ἱστορήσαντες. Id eſt: *Vbi nunc Roma eſt, locus primùm Oenotria dicebatur: in quo Philoctetes,*

tes, post Ilii excidium consedit; ut Dionysius atque Dio & omnes alii, qui res Romanas conscripserunt, tradunt. Sanè *Oenotriam* heic intellexit Lycophron primam illam & antiquissimam in Brutio agro; ubi etiam nunc *Aesarus* fluvius vulgò dicitur *Esaro*, apud Crotonem urbem: in qua orâ Philocteten opidum condidisse *Crimissam*, infrà in Brutiorum explicatione monstrabitur. At Tzetza Philocteten Romano agro induxisse videtur, quia hunc etiam aliquando *Oenotriam* dictum alicubi legerat. De cætero quando & unde eamdem regionem adpellare cœperint Aborigines LATIVM, planè incertum est. nam fabulis de *Saturni latibulâ* credere piget pudetque. Ne ipsis quidem Romanorum peritissimis de origine huius vocabuli quidquam constitisse, patet ex iis, quæ M. Terentius Varro tradidit. is quidpe de de Lingvâ Latinâ lib. IIII, *Quæ ad humum sunt*, inquit, *aut à re, ut Sabini & Lucani, aut declinata ab hominibus, ut Appulia & Latium: utrumque, ut Etruria & Tusci. quà regnum fuit Latini, vniversus ager dictus Latium.* At Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VIII ita scribit: *Virgilius Latium vult dici, quòd illic Saturnus latuit, fugiens Iovem. Fabula nota est, quòd Saturnus filios suos deo progenitos voraverit; quum audisset, à filio se regno esse pellendum: & quòd ei uxor, nato Iove, lapidem pro infante obtulerit devorandum. Varro autem Latium dici putat, quòd latet Italia inter loca Alpium & Apennini. Quidam ferunt, à Latino dictum Latium. alii, ipsum Latinum à Latio.* Hoc sanè illo longè probabilius. illud verò de *Italiâ* inter *Alpeis & Apenninum latente* omnium est ineptissimum & maximè ridiculum: primò, quia Apenninus non cingit Italiam; sed mediam fermè secat in duasque parteis dividit: tum non omnis Italia Alpeis inter & fretum Siculum eo nomine adpellata est ab initio; sed antiqua illa *Sicilia* tantùm, seu Siculorum *Italia*, ab rege eorum *Italo* sic dicta: quam Aborigines etiam *Saturniam* vocitarunt. Quin illa haud dubiè tantùm Siculorum agri pars initio adpellata est *Saturnia* simul & *Latium*, quæ Narem inter & Anienem amneis porrecta. unde illud Macrobii suprà dicto Saturnalior. lib. I cap. VII: *Nec illam causam, quæ Saturnalibus adsignatur, ignoro: quòd Pelasgi, sicut Varro memorat, quum, sedibus suis pulsi, diversas terras petissent, confluxerunt plerique Dodonam; &, incerti quibus hærerent locis, eiusmodi accepêre responsum:*

Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν,
Ἠδ' Ἀβοριγινέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται·
Οἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

[Hoc est:

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura,
Atque Aboriginiden Cotylem, ubi se insula vectat.
Queis misti, decimas Clario transmittite Phœbo,
Et Diti capita; & transmittite lumina patri.]

Acceptâ sorte, quum Latium post errores adpulissent, in lacu Cutiliensi enatam insulam deprehenderunt. hoc miraculo deprehenso, has sibi sedeis prædictas esse, didicerunt. vastatisque Siciliensibus incolis, occupavêre regionem; decimâ prædæ, secundùm responsum, Apollini consecratâ; erectisque Diti sacello & Saturno arâ; cuius festum Saturnalia nominarunt. Recepti in hunc Siculorum agrum, sive in hanc *Saturniam terram*, simulque in societatem belli contra Siculos fuêre Pelasgi ab Aboriginibus: ut Dionysius dicto lib. I. narrat. Hæc igitur inter Narem atque Anienem terra primùm, nescio unde, dicta fuit *Latium*: non illa demum inter Anienem & mare inferum à *Latino* rege. Atque hæc haud dubiè causa fuit, cur antiquissimi Latinorum poëtæ, vel fortassis etiam theologi, quos posteà Virgilius atque Ovidius & alii imitati sunt, à primo Aboriginum rege *Saturno* id nominis terram accepisse finxerint. nam omnia, quæ de *Saturno* hoc quidam narrant auctores, alios *Euandro* & *Pelasgis* sive *Arcadibus* tribuisse, sequenti hinc ostendam capite, in descriptione urbis Romæ. A terrâ quin statim incolæ Aborigines dicti fuerint LATINI, nemo ambigat. Hinc diversa illa ab se ipsâ mens Virgilii: qui aliàs à terrâ longè ante Aeneam, aliàs à Latino rege Aeneæ tempore *Latinos* dictos ostendit. quidpe Aeneid. lib. I sic de Aeneâ canit:

Multa quoque & bello passus, dum conderet urbem
Inferretque deos Latio; genus unde Latinum
Albanique patres atque altæ mœnia Romæ.

At

At lib. XII Iunonem introducit Iovem de Aeneæ adversùs Turnum Rutulosque & Latinos victoriâ sic precantem:

Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nullâ fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Quum jam connubiis pacem felicibus (esto)
Component; quum jam leges & fœdera jungent;
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas, Teucrosve vocari:
Aut vocem mutare viros, aut vertere vesteis.
Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Italâ virtute propago.
Occidit, occideritque, sinas, cum nomine Troia.

De isto igitur primo inter Narem & Anienem *Latio* quum Ovidius quoque apud antiquiores auctores legisset; *Picum*, Latini regis avum, non minus huius, quàm illius inter Anienem & mare fecit regem Μεταμορφώσεων lib. XIIII, his versibus:

Ille suos Dryadas Latiis in montibus ortas
Verterat in vultus: illum fontana petebant
Numina Naïades: quas Albula, quasque Numici,
Quas Anienis aquæ, cursuque brevissimus Almo,
Narve tulit præceps, & opacæ Farfarus undæ.

Vulgaris tamen apud Romanos opinio obtinuit, ab *Latino* rege post Aeneæ in Italiam adventum dictos fuisse Aborigines mutato nomine *Latinos*. atque ita ferè tradiderunt rerum Romanarum scriptores. Dionysius suprà citato lib. I: Καὶ διέμεναν ἐπὶ τῆς αὐτῆς οἰκήσεως, ὀνομάτων ἀλλαγαῖς αὐταῖς οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι προσαγορευόμενοι, μέχρι μὲν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀβοριγίνων ὀνομασίαν ἔτι σώζοντες· ἐπὶ δὲ Λατίνου βασιλέως, ὃς κατὰ τὴν Ἰλιακὸν πόλεμον ἐδυνάστευσε, Λατῖνοι ἀρξάμενοι καλεῖσθαι. Hoc est: *Easque sedeis deinde perpetuò tenuit eadem gens, mutatis tantùm adpellationibus. nam ad belli Troiani usque tempora vetus Aboriginum nomen servarunt. inde à Latino rege Latini dici cœperunt.* Stephani epitomator: Ἀβοριγῖνες, ἔθνος Ἰταλικὸν, ὡς Ἰόβας ἐν Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας πρώτῃ. Μέχρις οὖν τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου τὴν ἀρχαίαν Ἀβοριγίνην διέσωζον. [scribe, ut apud Dionysium est, unde hæc transscripta, τὴν ἀρχαίαν Ἀβοριγίνων ὀνομασίαν διέσωζον.] Λατίνου δὲ βασιλεύσαντες οὕτω προσηγορεύθησαν. τὰ αὐτὰ καὶ Χάραξ. Hoc est: *Aborigines, gens Italica; auctore Iubâ, Romanæ historiæ lib. I. Ad Troiani equidem belli tempora vetus Aboriginum nomen servarunt. at Latino regnante ab hoc denominati sunt.* Non vivente etiamdum rege *Latino* adpellatos fuisse Aborigines *Latinos*, sed jam mortuo, complures tradiderunt auctores. Livius sub initium lib. I: *Iam primùm omnium satis constat, Troiâ captâ in cæteros sævitum esse Troianos: duobus Aeneâ Antenoreque, & vetusti jure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse.* Mox: *Aeneam, domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primò in Macedoniam venisse; inde in Siciliam quærentem sedeis delatum. ab Siciliâ classe Laurentem agrum tenuisse. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso propè errore nihil, præter arma & naveis, superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum, armati ex urbe atque agris concurrunt.* Et paullo pòst: *Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud penateis deos domesticum publico adjunxisse fœdus; filiâ Aeneæ in matrimonium datâ. Ea res utique Troianis spem adfirmat, tandem stabili certâque sede finiendi erroris. opidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus, rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Aeneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisère. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florenteis Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt. qui haud gravatim socia arma Rutulis junxit. Aeneas, adversùs tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret; ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent, Latinos utramque gentem adpellavit.* Eamdem de Aeneâ atque Latino historiam Aurelius quoque Victor, in libro de Origine gentis Romanæ, variè ex variis

refert

refert rerum Romanarum scriptoribus: eamdemque gentem modò *Aborigines*; modò *Latinos* adpellat: quamvis hoc nominis unde & quando primùm habuerint, non ostendat. Strabo lib. v, post descriptum Sabinorum agrum sic pergit: Ἐξῆς δὲ ἡ Λατίνη κεῖται· ἐν ᾗ καὶ ἡ τῶν Ῥωμαίων πόλις, καὶ πολλὰς συμβεβηφυῖα τὰ μὴ Λατίνης φέρειν. Αἴκοι γὰρ καὶ Οὐολσκοὶ καὶ Ἕρνικοι, Ἀβορίγινές τε, οἱ περὶ αὐτὴν τὴν Ῥώμην, καὶ Ῥουτοῦλοι οἱ τὴν ἀρχαίαν Ἀρδέαν ἔχοντες, καὶ ἄλλα συστήματα μείζω καὶ ἐλάττω τὰ περοικοῦντα τοῦτ' ἦσαν Ῥωμαίων ὑπήκοα, ὡσεὶ πρῶτον ἔκτισε ἡ πόλις. Φασὶ δὲ Αἰνείαν καταφυγεῖν εἰς Λαύρεντον, κτίσαι πόλιν. ἐπελθόντα δὲ Λατῖνον, τὸν Ἀβορίγινων βασιλέα, τῶν εἰκαίτων τὸ πρῶτον τόπων, ὅπου νῦν ἡ Ῥώμη ἐστὶ, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν ἐπὶ τοὺς Ῥουτούλους, τοὺς Ἀρδέαν κατέχοντας. νικήσαντα δὲ, ἀπὸ τῆς γυναικὸς Λαυϊνίας ἐπώνυμον κτίσαι πόλιν. πόλιν δὲ Ῥουτούλων συμβαλόντων εἰς μάχην, τὸν μὲν Λατῖνον πεσεῖν, τὸν δὲ Αἰνείαν νικήσαντα βασιλεῦσαι, καὶ Λατίνους καλέσαι τοὺς ὑφ' αὑτῷ. Hoc est: *Sequitur Latium. in quo & Romanorum urbs, & complura alia comprehenduntur opida, quæ ab initio non fuerunt in Latio. quidpe & Aequi & Volsci atque Hernici, & circa ipsam Romam Aborigines, & qui vetustam habuêre Ardeam Rutuli, aliæque maiores minoresque gentes quondam circùm Romanos sedeis suas habuêre, quum primùm urbs condita foret. quorum nonnulli liberè per vicos habitarunt; nulli communi adnumerati populo. Cæterò Aeneam tradunt Laurentum adpulisse, urbemque illic condidisse. superveniſſe deinde Latinum, regem Aboriginum, qui tum ea loca incolebant, ubi nunc est Roma; auxilioque Aeneæ usum adversùm finitimos Rutulos, qui Ardeam veterem tenebant. partâque victoriâ, urbem in propinquo condidisse, Laviniæ filiæ cognominem. post hæc Rutulis rursùm acie congressis cecidisse Latinum. victorem Aeneam regno potitum, subjectisque sibi populis nomen Latinorum imposuisse.* Troianis tantùm *Latinorum* nomen ab Aeneâ impositum si voluit Strabo, prior illa oratio de Aboriginibus circa Romam recens conditam incolentibus satis constabit. At ipse Aeneam ait Latino occiso victorem regno potitum. quod nullum fuit aliud, nisi idem quod Latinus anteà obtinuerat in Aborigines. Hoc igitur etiam, unà cum suis Troianis, uti sub unum imperium, sic sub idem *Latinorum* nomen eum subdidisse, maximè certum est. nec ullum circa Romam posteà Aboriginum duravit nomen. Dionysius iterum eodem lib. I posteà ita tradit: Δευτέρα δ' ὕστερον γῆρᾳ μὴ τὸν Ἡρακλέους ἀπαρεῖν, ἔτη δὲ πέμπτῳ καὶ πεντηκοστῷ μάλιστα, ὡς αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγουσι, βασιλεῦσαι μὲν Ἀβορίγινων τῶν Λατῖνον, ὃ φανὲν, πέμπτον καὶ τεσσαρακοστὸν ἔτος ἔχειν τὴν ἀρχήν. κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες, οἱ σὺν Αἰνείᾳ Δαρδανίδαι ἐξ Ἰλίου, τῆς πόλεως ἁλούσης, κατῆχον εἰς Λαύρεντον, αἰγιαλὸν Ἀβορίγινων. λαβόντες δ' ἀπ' αὐτῶν χωρίον εἰς οἴκησιν, ὅσα ἠξίουν, πολίζουσι μικρὸν ἀποκρύπτοντες ἀπὸ θαλάττης, ἐπὶ λόφῳ τινὶ, Λαυίνιον ὄνομα τῇ πόλει θέμενοι. ὀλίγῳ δ' ὕστερον χρόνῳ τὴν ἀρχαίαν ἀλλαξάντες ὀνομασίαν, ἅμα τοῖς Ἀβορίγισιν, ἀπὸ δὲ βασιλέως τὴν χώραν Λατῖνοι ὠνομάσθησαν. Hoc est: *Post Herculis discessum, ætate alterâ, seu anno* LV, *ut ipsi Romani perhibent, rex Aboriginum fuit Latinus, Fauni filius; annum agens regni sui* XXXV. *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ post captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum, Aboriginum litus. acceptoque ab Aboriginibus ad habitandum agro, & quidquid petierant; oppidum condunt, non procul à mari, in quodam colle, nomine Lavinium. Nec ita multo pòst, vetere adpellatione mutatâ, unà cum Aboriginibus à regionis rege nominati sunt Latini.*

Sed age; videamus tandem, quàm certa huic *Latino* regi stirps, quàm certi tributi fuerint parentes. *Fauni* filium fecisse ipsos Romanos, disertè heic testatur Dionysius. eiusque rei exemplum suprà citavimus ex Virgilii Aeneid. lib. VII; ubi ita canit:

——— *Rex arva Latinus & urbeis*
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus. Fauno Picus pater. isque parentem
Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.

A Romanis haud dubiè habuit sua Eusebius, quæ suprà ibidem attulimus. Sed hunc *Faunum* deum à Romanis fuisse habitum, vulgò notum est. Virgilius initio Γεωργικῶν libri I:

——— *Vos ô clarissima Mundi*
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,
Liber & alma Ceres;
Et vos agrestum præsentia numina Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ.
Munera vestra cano.

Ad hæc ita Servius: *Præsentia numina Fauni.*] *Præsentia: quoniam dicuntur usque ad ea tempora, quibus fuit Faunus, qui dictus est à fando, visa esse numina. Quidam Faunos putant dictos ab eo, quòd frugibus faveant. Cincius & Cassius aiunt ab Euandro Faunum deum adpellatum: ideóque ædes sacras faunas primò adpellatas; posteà fana dicta. & ex eo, qui futura præcinerent, fanaticos dici. Sed quum unus Faunus sit, cur pluraliter posuit?* [Interiit hèic responsio, qua ratio eius rei reddebatur.] *Sed Varro ad Ciceronem ita ait: Dii Latinorum ita, ut Faunus sit per * ex versibus, quos vocant Saturnios, in silvestribus locis solitos fari futura: atque inde Faunos dictos.* Apud ipsum Varronem, de Lingvâ Latinâ lib. VI, is locus ita legitur: *Fauni, dei Latinorum: ita, ut Faunus & Fauna sint in versibus, quos vocant Saturnios. in silvestribus locis, traditum est, solitos fari. à quo fando Faunos dictos.* Isidorus Origin. lib. VIII cap. XI: *Fauni à fando, velut* ἀπὸ τῆς φωνῆς, *dicti: quòd voce, non signis, ostendere viderentur futura. in lucis enim consulebantur à paganis: & responsa illis non signis, sed vocibus dabant.* Servius ad suprà scriptum Virgilii locum Aeneid. lib. VII: *Quidam deus est Fatuellus: huius uxor est Fatua. idem Faunus; & eadem Fauna. Dicti autem sunt Faunus & Fauna à vaticinando, id est, à fando. unde & fatuos dicimus inconsideratè loquenteis. Ergo Faunæ & Fatuæ nomen, quasi asperum, fugit pœta; & Maricam dixit uxorem fuisse Fauni. Est autem Marica dea literis Minturnensium juxta Lirim fluvium.* Sex. Aurelius Victor in prædicto libro de Origine gentis Romanæ: *Certum est, priorem* [scilicet *Saturno*] *Ianum in Italiam devenisse: ab eoque posteà venientem exceptum esse Saturnum.* Et deinde: *Ferunt, Creusam, Erithei regis Athenienſium filiam speciosissimam, stupratam ab Apolline enixam puerum; eumque Delphos olim educandum esse missum: ipsam verò à patre, istarum rerum nescio, Xipheo cuidam comiti collocatam. ex qua quum ille pater non posset exsistere; Delphos eum petiisse, ad consulendum oraculum, quomodò pater fieri posset. tum illi deum respondisse; Vt quem postero die obvium habuisset, eum sibi adoptaret. itaque suprà dictum puerum, qui ex Apolline genitus erat, obvlam illi fuisse; eumque adoptatum. Quum adolevisset, non contentum patrio regno, cum magnâ classe in Italiam devenisse: occupatoque monte, urbem ibidem constituisse; eamque ex suo nomine Ianiculum cognominasse. Igitur Iano regnante apud indigenas radeis incultosque, Saturnus, regno profugus, quum in Italiam venisset, benignè exceptus hospitio est; ibique, haud procul à Ianiculo, arcem suo nomine Saturniam constituit. isque primus agriculturam edocuit; ferosque homines & rapto vivere adsvetos ad compositam vitam eduxit.* Aliquanto pòst: *Aborigines advenienteis Picus excepit; permissos vivere, ut vellent. Post Picum regnavit in Italiâ Faunus. quem à fando dictum volunt: quòd is solet futura præcinere versibus, quos Saturnios dicimus. Hunc Faunum plerique eumdem Silvanum à silvis, & Inuum deum, quidam etiam Pana esse dixerunt.* Servius in Aeneid. lib. VI: *Inuus Latinè adpellatur, Græcè* Πάν. *idem* Ἐφιάλτης *Græcè, Latinè Iucubus. idem Faunus, Fatuellus.* Rutilius Itinerarii lib. I:

Iam Cæretanos demonstrat navita fineis.
Aevo deposuit nomen Agylla vetus.
Stringimus absumptum & fluctu & tempore Castrum.
Index semiruti porta vetusta loci.
Præsidet exigui formatus imagine saxi,
Qui pastorali nomina fronte gerit.
Multa licèt priscum nomen deleverit ætas,
Hoc Inui castrum fama fuisse putat.
Seu Pan Tyrrhenis mutavit Mænala silvis:
Sive sinus patrios incola Faunus init:
Deum renovat longo mortalia semina fœtu,
Fingitur in Venerem pronior esse deus.

Virgilius Aeneid. lib. VIII, de eodem Etruriæ litore:

Est ingens gelidum lucus prope Caeritis amnem,
Religione patrum latè sacer. undique colles
Inclusêre cavi, & nigrâ nemus abiete cingunt.
Silvano, fama est, veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque:
Qui primi fineis aliquando habuêre Latinos.

Livius lib. I: *Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt; & à Pa-*

lantéo,

lantéo, urbe Arcadicâ, Palantium, deinde Palatinum montem adpellatum. ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerant loca, solenne adlatum ex Arcadiâ instituisse, ut nudi juvenes, Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Ovidius Fastor. lib. II:

Tertia post Idus nudos aurora Lupercos
Adspicit; & Fauni sacra bicornis erunt.
Dicite Pierides, sacrorum quæ sit origo:
Attigerint Latias unde petita domos.
Pana deum pecoris veteres coluisse feruntur
Arcades: Arcadicis plurimus ille jugis.
Pan erat armenti, Pan illic numen equarum:
Munus ob incolumeis ille ferebat oveis.
Transtulit Euander silvestria numina secum.
Heic, ubi nunc urbs est, tunc locus urbis erat.
Inde deum colimus devectaque sacra Pelasgis.
Flamen ad hæc prisco more dialis erat.

Et Fastor. lib. V:

Exsul ab Arcadiâ Latios Euander in agros
Venerat; impositos attuleratque deos:
Sacraque multa quidem, sed Fauni prima bicornis
Has docuit genteis, alipedisque dei.
Semicaper coleris cinctutis Faune Lupercis,
Quum lustrant celebreis vellera secta vias.

Livius lib. II; ubi pugnam narrat inter Etruscos atque Romanos pugnatam: *Adjiciunt miracula huius pugnæ. silentio proximæ noctis ex silvâ Arsiâ ingentem editam vocem. Silvani vocem eam creditam. hæc dicta: Vno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Eadem penè verba citat & Valerius Maximus lib. I cap. VIII. At eâdem de re Dionysius lib. V, Ἐκ τοῦ δρυμοῦ, inquit, παρ' ὃν ἐστρατοπεδεύσαντο, φώνη τις ἠκούσθη ταῖς δυνάμεσιν ἀμφοτέραις γεγονυῖα, ὥστε ἅπαντας αὐτῆς ἀκούειν, εἴτε τοῦ κατεχόντος τὸ τέμενος ἥρωος, εἴτε τοῦ καλουμένου Φαύνου· τούτῳ γὰρ ἀνατιθέασι τῷ δαίμονι Ῥωμαῖοι τὰ Πανικὰ καὶ ὅσα φάσματα. Id est: *E silvâ, apud quam castra habebant, vox quædam ad utriusque exercitus aureis perlata est, ut ab omnibus exaudiretur: sive ea herois fuit, cuius istud fanum est, sive eius, quem vocant Faunum. ad hunc enim tamquàm auctorem Romani solent referre Panicos terrores omnisque generis spectra.* Sed ex hactenus allatis satis manifestò jam patet, non hominem aliquem, sed *deum* fuisse habitum Latinis *Faunum*; ab Euandro Pelasgo, quem Cincius quoque & Cassius apud Servium commemorant, veneratione eius ex Arcadiâ, ubi *Pan* dicebatur, in Italiam deportatâ. Falsum igitur est, atque à poëtis fabulosè confictum, quòd is *Pici filius, Latini* verò *pater* traditur, ad quem Euander ex Arcadiâ pervenerit. At alii Herculis filium, ex Fauni filiâ progenitum, dixerunt esse Latinum. Trogi breviator Iustinus lib. XLIII: *Fauno fuit uxor nomine Fatua: quæ adsiduè divino spiritu impleta, velut per furorem futura præmonebat. unde adhuc, qui inspirari solent, fatuari dicuntur. Ex filiâ Fauni & Hercule, qui eodem tempore, exstincto Geryone, armenta, victoriæ præmia, per Italiam ducebat, stupro conceptus Latinus procreatur. quo tenente regnum, Aeneas ab Ilio, Troiâ à Græcis expugnatâ, in Italiam venit.* Nescio, an plureis numero habere dictus sit filias Faunus. sic quidpe est apud Servium in Virgilii Aeneid. lib. VIII: *Hic Faunus habuisse filiam dicitur omam castita & disciplinis omnibus eruditam.* [loco hoc mendoso incertum, an nomen proprium eius expresserit Servius; an verò scripserit, *unam, castitate & disciplinis omnibus eruditam.*] *quam quidam, quòd nomine dici prohibitum fuerat, Bonam deam adpellatam volunt.* Lactantius de Falsâ religione lib. I. cap. XII: *Faunus in Latio & Saturniâ nefaria sacra constituit, & Picum patrem inter deos honoravit, & sororem Fatuam Faunam, eamque conjugem, consecravit. quam C. Baßus Faunam nominatam tradit, quòd mulieribus fata canere consvevisset, ut Faunus viris. eamdem Varro scribit tantæ pudicitiæ fuisse, ut nemo eam, quoad vixerit, præter virum suum, mas viderit, nec nomen eius audierit. idcircò illi mulieres in aperto sacrificant; & Bonam deam nominant.* De hac ita Cicero in Oratione pro domo suâ loquitur adversùs P. Clodium: *Quid tibi necesse fuit, anili superstitione, homo fanaticè, sacrificium, quod alienæ domi fieret, invisere? Quæ*

autem te tanta mentis imbecillitas tenuit, ut non putares, deos satis posse placari, nisi etiam muliebribus religionibus te implicuisses? Quem umquàm audisti maiorum tuorum, (qui & sacra privata coluerunt, & publicis sacerdotiis præfuerunt) quum sacrificium Bonæ deæ fieret, interfuisse? Et in oratione de Haruspicum responsis: *Sua concio risit hominem illum, qui pulvinaribus Bonæ deæ stuprum intulerit; eaque sacra, quæ viri oculis ne imprudentis quidem adspici fas est, non solùm adspectu virili, sed flagitio stuproque violârit; in concione de religionibus neglectis conqueri.* Et eâdem oratione posteà: *Quod sacrificium tam vetus est, quàm hoc? quod à regibus æquale huic urbi accepimus. quod autem tam occultum, quàm id, quod non solùm curiosos oculos excludit; sed etiam erranteis? quò non modò improbitas, sed ne imprudentia quidem possit intrare. quod quidem sacrificium nemo ante P. Clodium in omni memoriâ violavit; nemo umquàm adiit; nemo neglexit; nemo vir adspicere non horruit. quod fit per virgines Vestaleis: fit pro populo Romano: fit in eâ domo, quæ est in imperio: fit incredibili cæremoniâ; fit ei deæ, cuius ne nomen quidem viros scire fas est.* Si igitur hæc una habita est antiquis illis mortalibus Fauni filia; sanè ne ipsa quidem Latini ex Hercule mater esse potuit. Verùm de hoc Herculis per Italiam transitu juvat audire gravissimi rerum Romanarum scriptoris testimonium T. Livii: qui lib. v, ubi de Gallorum transitu in Italiam narrat, *Alpes inde*, inquit, *oppositæ erant. quas inexsuperabileis visas, haud equidem miror; nulla dum viâ, quòd quidem continens memoria sit, (nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas.* Alii nihilo minùs tamen Latinum eiusdem Herculis fecêre nepotem, Telephi filium. Cedrenus in Annalibus: Τῆς δὲ Ἰταλίας ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς τοῦ Ἡρακλέους ἀπὸ τῆς Αὐγῆς Τήλεφος· ᾧ μετ' αὐτὸν υἱὸς αὐτοῦ Λατῖνος ἔτη ιη'· ὃς δὴ Κήτιος ἐπωνόμασε Λατῖνος. Id est: *Italiæ tum regnum tenuit Herculis ex Auge filius Telephus: & post hunc filius eius Latinus annos* XVIII: *qui Cetæos de se adpellavit Latinos.* Svidas: Λατῖνοι, οἱ νῦν Ῥωμαῖοι. Τήλεφος γὰρ υἱὸς Ἡρακλέους ὁ ἐπικληθεὶς Λατῖνος, μεταὼνόμασε δὴ πάλαι Κήτιος λεγομένους νῦν Λατίνους. Id est: *Latini, qui nunc Romani. Telephus enim, Herculis filius, cognomento Latinus, eos, qui olim Cetii vocabantur, mutato nomine vocavit Latinos.* A *Cethi*, Iavanis filio, Iapeti nepote, Noaci pronepote, tamquàm primo auctore, falsò posterioris sæculi Christianos scriptores adpellasse Italos *Cetæos*, suprà lib. I cap. VI ostensum est. Cæterùm eo Svida à Cedreno differt, quòd hic Herculis nepotem, ille filium faciat *Latinum*. Alii rursus Circes deæ & Vlyssis natum pronunciarunt. In his antiquissimus poëta Hesiodus I circiter annis ante Romam conditam ita ait in fine Θεογονίας·

Κίρκη δ', Ἠελίου θυγάτηρ Τ' ὠκεανίδαο,
Γείνατ' Ὀδυσσῆϊ θαλασίφρονι ἐν φιλότητι
Ἄγριον ἠδὲ Λατῖνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε·
Οἳ δήπου μάλα τῆλε μυχῷ νήσῳ ἱερῇσιν
Πᾶσιν Τυρσηνοῖσιν ἀγακλυτοῖσιν ἄνασσον.

Hoc est:

Circe autem, filia Solis Hiperionidæ,
Peperit Vlyssis arumnosi in amore
Agrium atque Latinum, inculpatum fortemque:
Qui sanè valdè procul in recessu insularum sacrarum
Omnibus Tyrrhenis admodùm inclytis imperarunt.

Tyrrhenorum nomine heic omnem Italiam intelligi, suprà lib. I cap. I, & lib. II cap. I docui. Porrò Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει·

Μετὰ τὸν Λιγυστικὸν Πελασγοὶ δ' εἰσὶν, οἱ
Πρότερον καλοικίζαντες ὀκτὼ τῆς Ἑλλάδος,
Κοινῶς δὲ Τυρρηνοῖσι χώραν νεμόμενοι.
Εἰσὶ δ' ἐπάνω μὲν τῶν Πελασγῶν Ὀμβρικοὶ,
Οὓς ὤκισεν ὁ ἐκ Κίρκης Ὀδυσσεῖ γεγονὼς
Λατῖνος· Αὔσονές τε, μεσόγειον τινὰ
Ἔχοντες, Αὔσων ἐς συνοικίσιν δοκεῖ,
Ὀδυσσέως πρὸς καὶ Καλυψοῦς γεγονὼς.
Ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις ἡ Ῥώμη τὸ πόλει·
Ἣν τὴν Λατίνην Ῥωμύλον δ' αὐτὸν κλίσαι,

Θέμδυον

Θέμενον ἀφ' αὐτοῦ, φασί, τοὔνομα.
Μετὰ δὲ Λατίνους ἐστὶν ἐν Ὀπικοῖς πόλις,
Τῆς λεγομένης λίμνης Ἀόρνου πλησίον,
Κύμη.

Hoc est:

Post Liguriam sunt Pelasgi: qui
Quondam huc transmigrarunt è Græciâ:
Communem autem cum Tyrrhenis regionem incolunt.
Supra Pelasgos sunt Vmbri:
Quos condidit è Circe Vlyssi prognatus
Latinus. tum Ausones, mediam regionem
Tenentes: quos Auson condidisse putatur,
Vlyssis Calypsûsque filius.
In his gentibus Roma est urbs.
In Latino agro Romulum hanc condidisse
Ferunt; impositâ ei de suo nomine adpellatione.
Pòst Latinos est in Opicis urbs,
Prope Avernum lacum,
Cuma.

Interiisse heic unum vel plureis versus, quibus significabatur, post Vmbros esse *Latinorum* gentem, suprà lib. II cap. IIII in Vmbris docui. At *Latinum* atque *Ausonem* fratres germanos fecêre alii rursus auctores. Eustathius Præfatione in Vlysséam Homeri: Ὁ Λατῖνος καὶ ὁ Αὔσων, οἱ ἐξ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης, κατά τινας. Id est: *Latinus atque Auson, Vlyssis ac Circes filii; ut quidam tradunt. Alii porrò Latinum Vlyssis fecêre nepotem, ex eâdem Circe Telemacho, Vlyssis filio, progenitum.* Hyginus Μυθολογικῶν cap. CXXVII: *Telegonus, Vlyssis & Circes filius, missus à matre, ut genitorem quæreret, tempestate in Ithacam est delatus: ibique, fame coactus, agros depopulari cœpit. cum quo Vlysses & Telemachus ignari arma contulerunt. Vlysses à Telegono filio est interfectus: quòd ei responsum fuerat, ut à filio caveret mortem. quem postquàm cognovit qui esset; jussu Minervæ cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt in insulam Aeæam; [&] ad Circen Vlyssem mortuum deportarunt; ibique sepulturæ tradiderunt. Eiusdem Minervæ monitu Telegonus Penelopen, Telemachus Circen, duxerunt uxores. Circe & Telemacho natus est Latinus: qui ex suo nomine Latinæ lingvæ nomen imposuit. ex Penelope & Telegono natus est Italus: qui Italiam ex suo nomine denominavit.* Sic scilicet immanis illa Græcorum fabulositas omnia mirificè confudit. Par huic exemplum exstat apud Isidorum Origin. lib. VIIII cap. II. *Romani*, inquit, *à Romuli nomine nuncupati, qui urbem Romam condidit, gentique & civitati nomen dedit. Hi antè à Saturno Saturnii, à Latino Latini vocati sunt. nam Latinus Italiæ rex fuit: qui ex suo nomine Latinos adpellavit; qui posteà Romani nuncupati sunt. Italus quoque & Sabinus & Sicanus fratres fuerunt; ex quibus nomina populis imposita & regionibus sunt. nam ab Italo Itali, à Sabino Sabini, à Sicano Sicani; qui & Siculi cognominati sunt: iidem & Sicilienses. Italum* Siculorum fuisse regem, regionemque eorum ab eo fuisse dictam *Italiam*, suprà hoc capite & lib. I cap. I ostensum est. *Sabinos* Opicam fuisse gentem, lib. II cap. VIII monstratum. *Sicanos* fuisse indigenas Sicaniæ insulæ populos, quæ posteà ab novis cultoribus Siculis dicta est Sicilia, in huius insulæ descriptione docetur. Treis igitur longè diversissimi inter se generis genteis ab unâ eâdemque stirpe deduxerunt auctores isti, à quibus id habuit Isidorus. Sed æquè fabulosum esse suprà memoratum Aboriginum regem *Latinum*, vel ex eo satis claret, quòd neque patrem neque matrem certam illi umquàm adsignare potuerint vel antiquissimi illi poëtæ ac μυθολόγοι.

Nunc in avum quoque Latini *Picum*, Fauni patrem, Saturni filium, inquiramus; cuius generis is fuerit. De hoc ita Virgilius Aeneid. lib. VII:

Picus equûm domitor: quem capta cupidine conjux
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.

Eamdem fabulam prolixiùs repetit Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII; ubi *Veniliam*, eamdemque *Canentem*, ait Pici fuisse uxorem, infit autem ita:

Picus in Ausoniis, proles Saturnia, terris
Rex fuit, utilium bello studiosus equorum.

Ad Virgilii locum ita commentatur Servius: *Aurea per ironiam dixit. conjux verò, non quæ erat; sed, quæ esse cupiebat. Fabula talis est: Picum amavit Pomona, dea pomorum; & eius volentis est sortita conjugium. posteà Circe quum eum amaret, & sperneretur; irata eum in avem picum Martium convertit. Hoc autem ideò fingitur, quia augur fuit; & domi habuit picum, per quem futura noscebat; quod Pontificales indicant libri. Benè autem huic suprà lituum dedit; quòd est augurum proprium.* Mirâ sanè sorte & ipse rex, Saturni filius, *Picus* dictus est, simulque *avem picum Martium* domi aluit, *per quem futura noscebat*. nisi fortè ab ave regem sibi id nominis adsumpsisse suspiceris: quod nemo hactenus tradidit. Pontificalium libros innumeras alias quoque continuisse immaneis fabulas, passim apud auctores facile dispectu est. At huius fabulæ origo apud Dionysium exstat lib. 1; ubi opida recenset, quæ prima Aborigines in Reatino habuerunt agro. Τίωρα, inquit, ἡ καλουμένη Μαλιλών. ἐν ταύτῃ δὲ λέγεται χρηστήριον Ἄρεος ἡμέρᾳ πάνυ δεχαῖον. ὁ δὲ τρόπος αὐτοῦ παραπλήσιος ἐστὶ, ὡς φασὶ, τῷ παρὰ Δωδωναίοις μυθολογουμένῳ πότε ἡμέρᾳ· πλὴν ὅσον ἐκεῖ μὲν ὅτι δρυὸς ἱερᾶς καθιζούσης τῆς ἐπιστρεφομένης ἀκούειν δεῖν ἐλέγετο, παρὰ δὲ τοῖς Ἀβοριγίσι θεόπεμπτος ὄρνις, ὃν αὐτοὶ πῖκον καλοῦσιν, ὅτι κίονος ξυλίνης φαινομένου, τὸ αὐτὸ ἕδρα. Hoc est: *Tiora, cognomine Matiena. in hac aiunt fuisse oraculum Martis antiquissimum, non absimile illi Dodonæo, in sermonibus antiquis celebrato: nisi, quòd illic in sacrâ quercu sedentem columbam dicunt vaticinari solitam: apud Aborigines avis divinitus missa, quem illi picum vocant, idem faciebat in columnâ lignea.* Ergo, ut illa Iovis Dodonæi columba, sic & iste Martis picus non in privatâ aliquâ domo, sed in publico dei sive templo seu nemore habitus fuit. & de Pico rege, qui eam avem domi suæ aluisse nonnullis traditus est, nihil hoc loco Dionysius agnoscit. Quapropter hic etiam Aboriginum rex, non minùs, quàm filius eius *Faunus* neposque *Latinus*, fabulosus erit. De *Æneâ*, qui ad Latinum perveniisse dicitur, item de *Saturno*, Pici patre, rem pòst examinabimus. De cætero, duæ gentes quæ in unum LATINORVM nomen corpusque coiviſse dicuntur *Pelasgi* atque *Aborigines* fuêre, postquàm conjunctâ operâ atque viribus Siculos ex agro, qui posteà Sabinorum fuit, inter Narem & Anienem amneis ejecissent, regionemque hanc LATIVM adpellassent. qua de re plurimis agetur documentis proximo hinc capite. Dionysius Halicarnassensis, diligentissimus sagacissimusque antiquitatum Romanarum indagator, suprà citato lib. 1; postquàm narravit, qua ratione Aborigines loca inter dictos amneis, expulsis inde Siculis, occupaverint, opidaque circa Anienem *Antemnas*, *Tellenas*, *Ficuleam*, atque *Tibur*, communierint; hæc continuò subjungit: Ἐπὶ πᾶσι Πελασγῶν τινες, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ καλουμένῃ Θετταλίᾳ, τὴν ἑαυτῶν αὐαγκασθέντες ἐκλιπεῖν, συῳκισθησαν τοῖς Ἀβοριγίσι, κοινῇ μετ' ἐκείνων ἐπολέμουν πρὸς τοὺς Σικελούς. Ἐδέξαντο δὲ αὐτοὺς οἱ Ἀβοριγῖνες, ἴσως μὲν καὶ τῷ ὠφεληθήσεσθαι ἐλπίδα, ὡς δ' ἐγὼ πείθομαι, καὶ τὸ συγγενὲς μάλιστα· τῶν γὰρ δὴ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν γένος Ἑλληνικὸν, ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον· ἐχρήσαντο δὲ τύχαις δυσπότμοις, εἰς πολλὰ μὲν ἄλλα, μάλιστα δ' εἰς τὴν πολύπλανόν τε καὶ ἀδενὸς τόπου βέβαιον οἴκησιν. πρῶτον μὲν γὰρ περὶ τὸ καλούμενον νῦν Ἀγχαῖον Ἄργος ᾤκησαν, αὐτόχθονες ὄντες, ὡς οἱ πολλοὶ περὶ αὐτῶν λέγουσι. πλὴν ἐπωνυμίαν ἔλαβον ἐξ ἀρχῆς παντὶ μὲν ἀπὸ Πελασγοῦ βασιλέως. ἦν δὲ ὁ Πελασγὸς ἐκ Διὸς, ὡς λέγεται, καὶ Νιόβης, θυγατρὸς Φορωνέως· ἦ πρώτη γυναικὶ θνητῇ μίσγεται ὁ Ζεὺς, ὡς ὁ μῦθος ἔχει. ἔκτῃ δὲ ὕστερον γενεᾷ Πελοποννησίου ἐκλιπόντος, εἰς μὲν τότε μὴ Αἰμονίαν, νῦν δὲ Θετταλίαν ὀνομαζομένην μεταναστάσεων. ἡγοῦντο δὲ τῆς ἀποικίας Ἀχαιὸς καὶ Φθίος καὶ Πελασγὸς, οἱ Λαρίσσης καὶ Ποσειδῶνος υἱοί. ἀφικόμενοι δ' εἰς τὴν Αἰμονίαν, τὰς τε κατοικεδρίας ἐν αὐτῇ βαρβάρους ἐξελαύνουσι, καὶ νέμουσι τὴν χώραν τειχῇ, τοῖς ἡγεμόσι ποιησάντες ὁμωνύμους τὰς χώρας, Φθιῶτιν μὲν Ἀχαΐαν καὶ Πελασγιῶτιν. πέντε δὲ μοναρχίας αὐτόθι ᾠκισαν, μὲν τὴν ἐντὸς ᾠκεανὸν ἐξελαυνόντων Θετταλίας ἀπό τε Κρηστῶνος καὶ Λελέγων, οἳ νῦν Αἰτωλοὶ καὶ Λοκροὶ καλοῦνται, καὶ συχνῶν ἄλλων, τὴν μὲν Παρασσὸν οἰκούντων, ἡγεμόνα τὸν πλεμίαν Δευκαλίωνος καὶ Προμηθέως, μητρὸς δὲ Κλυμένης, τὸν Ὠκεανοῦ. σχεδὸν ἀφίκοντο δὲ καὶ τὴν Φυγλὼ, οἱ μὲν εἰς Κρήτην ἀπῆλθον, οἱ δὲ τὰς Κυκλάδων νήσους ἔσχον, οἱ δὲ μὲν τὴν Ὀλυμπον τὸ καὶ τὴν Ὄσσαν τὸν καλούμενον Ἑλικῶνα ᾤκησαν· ἄλλοι δὲ εἰς τὴν Βοιωτίαν καὶ Φωκίδα καὶ Εὔβοιαν διεκομίσθησαν· οἱ δ' εἰς τὴν Ἀσίαν περαιωθέντες, τῆς μὲν τὸν Ἑλλήσποντον περαλίαν πολλὰ χωρία κατέσχον. τὸ δὲ πλεῖον αὐτοῖς μέρος μὲν τὸ μεσόγειον τραπόμενοι, πρὸς τοὺς ἐν Δωδώνῃ κατοικοῦντας σφῶν συγγενεῖς, οἷς ἐδόκει ἐξίναι ὅπλα φέρειν πόλεμον, ὡς ἱεροῖς, χρόνον μὲν ἱκανὸν ἐμμενεῖν αὐτόθι διέτριψαν. ἐπεὶ δὲ λυπηροὶ ὄντες αὐτοῖς ἠθάνοντο, οὐκ ἐκπαίειν ἔσπις ἀπαντας τρόφιν τε γῆς, ἐκλείπουσι τὴν χώραν, χρησμῷ πειθόμενοι, κελεύοντι πλεῖν εἰς Ἰταλίαν, ἣ τότε Σατορνία ἐλέγετο.

ἐλίγετο. Καταστρωσάμενοι δὲ ναῦς πολλὰς, περαιοῦνται τὸν Ἰόνιον· κατέβαινον μὲν πειράμενοι τῆς ἑσπερίου Ἰταλίας ἄψασθαι χωρίων. ὑπὸ δὲ νούσου πολυμαθοῦς καὶ ἀηδίας τοῦ τόπου μεταίροι ἐνεχθέντες, καὶ πρὸς ἐνίους τῶν Ἰαπύγων στομάτων ὁρμισάμενοι, Σπινῆτιν καλουμένην, ναῦς μὲν αὐτοῦ ταύτην καταλείπουσι, καὶ τὸν ἥκιστα δυσάρμοστον ταλαιπωρεῖν ὄχλον, φυλακὴν ἐπ' αὐτὰς καταστήσαντες, ὡς ἔχοιεν, εἰ μὴ πρόχωροίη σφίσι τὰ πράγματα, καταφυγήν. Καὶ οἱ μὲν ὑπομείναντες ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, τείχει τῷ στρατοπέδῳ περιβαλόμενοι, ἐπειδὴ καὶ γνώμην ἐδόκει αὐτοῖς χωρεῖν τὰ πράγματα, πόλιν ἔκτισαν ὁμώνυμον τῷ στόματι καὶ τῷ κόλπῳ. Οἱ δὲ τὸ μεσόγειον τραπόμενοι, τὸν ὀρεινὸν τῆς Ἰταλίας ὑπερβαλόντες, εἰς τὴν Ὀμβρικῶν ἀφικνοῦνται χώραν, τῶν ὁμορούντων Αὐσονίοις. Τὸ μὲν οὖν κατ' ἀρχὰς ἐκράτουν οἱ Πελασγοὶ τῶν χωρίων, ἔνθα τὸ πρῶτον ἱδρύσαντο, καὶ πολισμάτια τῶν Ὀμβρικῶν καλέλαβόντο λίνα. στρατευόντων δὲ ἐπ' αὐτοὺς μεγάλῃ στρατιᾷ, δείσαντες τὸ πολέμιον τὸ πλῆθος, εἰς τὴν Αὐσονίων ἀπίοντες πρέσβεις). Καὶ οἱ μὲν Αὐσονίνες ἅτε πολεμίοις ἐδικαίουν αὐτοῖς προσφέρεσθαι· καὶ σωθέντας ἐκ τῆς ἐσπερίου χωρίων διαφθορᾶς, ὡς ἀνασώσαντες αὐτούς. Οἱ δὲ Πελασγοὶ (τυγχάνουσι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ δαίμονα σφίσι Κοτύλιν πόλιν Αὐσονίων ἀναλισκόμενοι, πλησίον τῆς ἱερᾶς λίμνης) ὡς τὴν τε νησίδα τὴν ἐν αὐτῇ σφισιν ἀνθρωπόμορφον κατέμαθον, καὶ παρὰ τῶν αἰχμαλώτων, ἃς ἐκ τῶν ἀγρῶν ἔλαβον, ἤκουσαν τὸ τῆς ὀπιχωρίων ὄνομα, τέλος ἔχειν σφίσι τὸ θεοπρόπιον ὑπέλαβον. ὁ γὰρ ἐν Δωδώνῃ χρησμὸς (ὃν φησι Λύκιος Μάμιος, αἰῆρ ὢν ἄσημος, αὐτὸς ἰδεῖν Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῷ τεθριπόδῳ Διὸς κριμένων τελπόδων, χαλκοῖς δρακοντείοις ἐγκεχαραγμένον) ὧδε εἶχε·

Στείχετε μηλόβοτοι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν,
Ἢ δὴ Αὐσονίνεων Κοτύλιν, ἣν ναίουσιν ὀχῆται·
Οἷς αὐαμιχθεῖσαι δεκάτῃ σκεπέμψατε φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Ἄιδῃ, καὶ τῷ πάλιν πέμπετε φῶτα.

Ἐλθοῦσι δὲ τοῖς Αὐσονίοις σὺν πολλῇ στρατιᾷ, ἱκετηρίας οἱ Πελασγοὶ προθέμενοι, ὁμόσε χωροῦσιν, αὐτόπλοοι· φειδόμενοί τε τῶν ἑαυτῶν τύχης, καὶ δεόμενοι πρὸς Φιλίαν δέξασθαι σφᾶς σωοίκους, ἀλυκηρὰς ἐσομένους· ἐπεὶ καὶ τὸ δαιμόνιον αὐτοὺς εἰς τήνδε μόνην ἄγει τὴν χώραν· ἐξηγεῖσθαι τὸ λόγιον. Τοῖς δὲ Αὐσονίοις ταῦτα πυθομένοις ἐδόκει πείθεσθαι τῷ θεοπροπίῳ, καὶ λαβεῖν συμμαχίαν Ἑλληνικὴν καὶ τῶν διαφόρων σφίσι βαρβάρων, πονήσοντι τῷ πρὸς αὐτοὺς Σικελὸς πολέμῳ. Σπένδονται γε δὴ πρὸς αὐτοὺς Πελασγοὺς· καὶ διδόασιν αὐτοῖς χωρία, τῶν ἑαυτῶν ὑποδασάμενοι, τὰ περὶ τὴν ἱερὰν λίμνην· ἐν οἷς ἦν τὰ πολλὰ ἕλεσθαι· ἀνικῶ, καὶ τὸν ἀρχαῖον τῆς διαλέκτου τρόπον, Οὐέλια ὀνομάζεται). Ἐπὶ τὰ μοιρίδια δὲ τῶν αὐτῶν οὐκ ἐλαχίστη, ὡς ἡ γῆ πᾶσιν οὐκ ἀπέχρη, πείσαντες αὐτοὺς Αὐσονίνας σωφρονεῖσθαι σφίσι τὰ διεξόδια, στρατεύουσιν ἐπὶ τοὺς Ὀμβρικούς, ἐκ πόλιν αὐτῶν διδαίμονα καὶ μεγάλην ἀφνω προσπεσόντες αἱροῦσι Κρότωνα· ταύτην φρουρήσαντες καὶ ἐπιτειχίσαντες καὶ τὸ Ὀμβρικῶν χρεώμενοι. πολλῶν δὲ ἄλλων ἐκράτησαν χωρίων· τοῖς τε Αὐσονίοις τὸ πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἐπισωσῶσι πολλὴ προθυμία σωδιέφερον, ἕως ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῆς σφετέρας. καὶ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν οἰκισθείσας ἐκ πρότερον ὑπὸ τῶν Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ καταστρεψάμενοι, ὥκησαν οἱ Πελασγοὶ κοινῇ μετὰ τῶν Αὐσονίνων· ὧν ἐστιν ἥ τε Καιρεσταναῖων πόλις, Ἄγυλλα δὴ τότε καλουμένη, ἐκ Πίσας καὶ Σατορνίας καὶ Ἄλσιον, ἐκ ἄλλαι λίνες, αἳ αἰὰ χρόνου ὑπὸ τῶν Τυρρηνῶν ἀφῃρέθησαν· Φαλέριον δὲ καὶ Φασκέλιον ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκήσεις ὑπὸ Ῥωμαίων, μικρὰ ἄττα διαζώσασαι ζώπυρα τοῦ Πελασγικοῦ ἔθνους, Σικελῶν ὑπαρχόντων πρότερον. Hoc est: *Posthinc Pelasgorum quidam, Thessaliam patriam linquere coacti, ab Aboriginibus in partem agrorum recipiuntur: bellumque communibus opibus contra Siculos cum iis gerunt. Hanc autem manum Aborigines receperunt, sive fortassis auxilii: ego tamen propter cognationem potiùs id factum crediderim: quando Pelasgorum quoque natio Græca fuit, oriunda è Peloponneso; agitata variis casibus; sed erroribus maximè; nusquàm valens certum domicilium figere. nam primùm habitarunt apud Argos, quod nunc Achaicum cognominatur; loci eius, ut plerique opinantur, indigenæ; à rege Pelasgo sortiti antiquum hoc vocabulum. Hunc aiunt Iovis fuisse filium è Niobe, Phoronei filiâ; quam primam mortalium feminarum complexus est Iupiter: ut prisci ferunt sermones. Sextâ pòst ætate relinquentes Peloponnesum, mi raverunt in Hæmoniam; quæ nunc Thessalia dicitur. duces eius coloniæ fuerunt, Achæus & Phthius ac Pelasgus, Lariſſæ & Neptuni filii. Vt verò in Hæmoniam ventum est; pulsis inde cultoribus barbaris, regionem in treis parteis dividunt; adpellantque ex suis ducibus Phthiotin, Achaiam, Pelasgiotin. Ibi ætates V quum exegissent; circiter sextam ætatem eos inde Curetes & Leleges ejecerunt; qui nunc Ætoli ac Locri vocantur; cumque his & alii complures Parnassi adcolæ; duce Deucalione, filio Promethei & Clymenes, Oceani filiæ. Atque profugorum tunc alii Cretam petierunt; alii Cycladum insularum nonnullas occuparunt: pars Olympo atque Ossæ contiguam regionem, nomine Hestiotin, insederunt: pars migraverunt in Bœotiam, Phocidem, atque Eubœam. alii, trajicientes in Asiam, multa circa Hellespon-*

tum occuparunt loca maritima. at maxima eorum pars per loca mediterranea se contulit ad consangvineos suos Dodonæos: quos, ut sacros, nemo fas putabat bello adgredi. ibique manserunt sat longo tempore. Deinde, ubi senserunt, gravari ab se cæteros; quòd terra omnibus alendis non sufficeret; reliquerunt eam regionem; oraculo moniti navigare in Italiam; quæ tunc dicebatur Saturnia. Paratâ itaque classe, mare Ionium trajiciunt; cupientes proximam oram Italiæ contingere. sed flante austro, & locorum ignari, provecti longiùs adplicuerunt ad unum è Padi ostiis, nomine Spinetem: ibique naveis reliquerunt & turbam ferendis laboribus imparem; non sine præsidio: ut refugium haberent, si res non succederent ex sententiâ. Hi eo loco manentes, castra cinxerunt mœnibus. &, quum eis ex voto cederent omnia; urbem condiderunt ostio fluminis cognominem. At illi, qui mediterranea petierunt, superatis Italiæ montibus, pervenerunt in Vmbrorum agrum, Aboriginibus finitimum. Initio igitur Pelasgi in potestatem suam redegerunt agros, in quibus primùm consederant; potiti etiam quibusdam Vmbrorum opidulis. sed quum adversùs eos convenisset ingens exercitus; territi hostium multitudine, contulerunt sese in Aboriginum regionem. Hi decreverunt bello eos, ut hosteis, persequi. ac mox è proximis locis confluxerunt celeriter, delendi eos animo. Pelasgi verò; qui tum fortefortunâ circa Cutiliam, Aboriginum urbem, prope sacrum lacum, stativa habebant; postquàm contemplati sunt fluitantem in eo insulam; & ex captivis, quos in agris interceperant, audiverunt adpellationem eius regionis hominum: crediderunt, finem jam habere suum oraculum. namque apud Dodonam redditum eis responsum (quod L. Mamius, vir non obscurus, ait se ipsum vidisse in templo Iovis, cuidam sacrorum tripodum vetustis literis insculptum) sic habebat:

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura,
Atque Aboriginiden Cotylem, ubi se insula vectat,
Queis misti, decimas Clario transmittite Phœbo,
Et Diti capita; & transmittite lumina patri.

Adventantibus igitur cum magno exercitu Aboriginibus occurrunt Pelasgi cum oleæ ramis inermes ac supplices. expositisque suis casibus, orant, ut recipiantur in amicitiam & partem sedium; nequaquàm graves ipsis futuri. & exponentes oraculum, aiunt, sese ad ea loca sola deûm monitu delatos. His auditis adsenserunt Aborigines: quòd fessis bello Siculo placeret Græca societas contra infensos sibi barbaros. Itaque cum Pelasgis fœdus feriunt; partemque agrorum illis adsignant circa sacrum lacum: quorum pleraque erant palustria; dicta nunc prisco lingvæ more Velia. At verò deinde bona eorum pars, quum agri omnibus non sufficerent, Aboriginibus in expeditionem adscitis, bello Vmbros adgreditur: urbemque eorum florentem ac magnam Crotonem repentino incursu capiunt: qua mox pro arce belli contra Vmbros usi sunt. posthinc alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt: & Aboriginibus contra Siculos promptam præstiterunt operam; donec eos ejecerunt suis sedibus. In his multa opida, partim antè ab Siculis habitata, partim recèns ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes Pelasgi & Aborigines. ex quibus sunt Cære, Agylla tunc dictum, Pisa, Saturnia, Alsium, & quædam alia: quæ postmodùm à Tyrrhenis occupata sunt. Falerium autem & Fescennium, etiam meâ tempestate à Romanis habitata, parvas quasdam scintillas Pelasgici generis servant; quum initio Siculorum fuerint. En, disertissimis verbis testatur ex antiquissimorum scriptorum monimentis Dionysius, κοινῇ, id est, *communiter, conjunctè* atque *individuè* tenuisse Aborigines cum Pelasgis opida Siculis adempta. quis igitur dubitet, quin κοινὴν etiam inter se habuerint προσηγορίαν, id est, *communem* quasi unius gentis *adpellationem*? Hæc autem nulla alia fuit, nisi qua de regionis, quam unà incolebant, nomine *Latio* dicebantur *Latini*. Hinc illud videtur esse Virgilii dicto Aeneid. lib. VIII:

Silvano, fama est, veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorumque pecorisque deo, lucumque diemque:
Qui primi fineis aliquando habuêre Latinos.

Notandum autem, non omnem *Pelasgorum* gentem in Latinorum cum Aboriginibus concessisse corpus nomenque: sed eam tantùm partem, quæ in Sabino agro cum Aboriginibus mansit. alteram verò μοῖραν οὐκ ἐλαχίστην, id est, *magnam eorum partem* Vmbrorum occupasse solum, inter Apenninum montem, Arnum amnem, mare inferum ac Tiberim flumen situm. quam regionem in XII populos seu urbeis principatusque eos divisisse, ac postmodùm Etruscos, quum hi à Gallis Circumpadanâ regione pellerentur, in partem agrorum recepisse, suprà lib. II cap. I docui.

docui. Cæterùm Dionysius eodem libro posteà ita pergit: Τὸ δὴ ἓν Πελασγικὸν φῦλον, ὅσον μὴ διεφθάρη τε καὶ εἰς ἀποικίας διεσπάσθη (διέμενε δ' ὀλίγον ἀπὸ πολλοῦ) μίξαν τῶν Αὐσονίων πολλοῖς ὡμίλησεν, ἐν τόποις ὑστελεῖ ὠκημένοις, ὅπερ σαφὲς χρόνῳ Ῥωμαίοις οἱ ἔκγονοι αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπολίσαντο. Μετὰ δὲ πολὺ χρόνον στόλος ἄλλος Ἑλληνικὸς εἰς ταὐτὰ τὰ χωρία τῆς Ἰταλίας καταχθείς, ἐξηκόσῳ μάλιστα ἔτεσι πρότερον τῶν Τρωϊκῶν, ὡς αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγουσιν, ἐκ Παλαντίου, πόλεως Ἀρκαδικῆς, αἰτίας. ἡγεῖτο δὲ ἀποικίας Εὔανδρος, Ἑρμοῦ μὲν καὶ νύμφης τινὸς Ἀρκαδίδος ἐπιχωρίας· ὃν οἱ μὲν Ἕλληνες Θέμιν εἶναι λέγουσι, καὶ θεοφόρητον ἀποφαίνουσιν· οἱ δὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς συγγραφὰς ἐξ ἀρχαιολογίας τῇ πατρῴᾳ γλώσσῃ Καρμέντιν ὀνομάζουσιν. Ἐτύγχανε δὲ τότε τῷ βασιλεύοντι Ἀβορίγινων παρεληφὼς φαῦλος, Ἄρεως, ὡς φασιν, ἀπόγονος. ἔτος ὁ ἀνὴρ δεξάμενος καὶ πολλὴ φιλοτιμία τοῦτ' Ἀρκάδας, ὀλίγους ὄντας, ὠδώσατο αὐτοῖς τε αὐτῶν χώρας ὁπόσην ἐβούλοντο. οἱ δὲ Ἀρκάδες, ὡς ἡ Θέμις αὐτοῖς ἐπῳδυμάζουσα ἔφραζεν, αἱρεῖνται λόφον, ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τιβέριος, ὃς ἐστι νῦν ἐν μέσῳ μάλιστα τῆς Ῥωμαίων πόλεως· καὶ κατασκευάζονται πρὸς αὐτῷ κώμην βραχεῖαν, δυσὶ ναυσὶν οἷς πληρώμασιν, ἐν οἷς ἀπανέστησαν τῆς Ἑλλάδος, ἐπιχωρῆσαι. ὀνομάζουσι δὲ τῷ πολίσματι τούτῳ ληφθέντα Παλάντιον, ὡς ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ σφῶν μητροπόλεως. νῦν μὲν τοι Παλάτιον ὑπὸ Ῥωμαίων λέγεται), συγχέαντος τοῦ χρόνου τὴν ἀκρίβειαν. * — * Ὀλίγοις δ' ὕστερον ἔτεσι μίξαν τοῦτ' Ἀρκάδας, ἄλλος εἰς Ἰταλίαν ἀφικνεῖται στόλος Ἑλληνικὸς, ἄγοντος Ἡρακλέους, ὃς Ἰβηρίαν καὶ τὰ μέχρι δυσμῶν ἡλίου χθαμαιπόλου λῃ. ἐξ ὧν τινες Ἡρακλέα ὠθούμενοι σὺν ἁρπαγαῖς ἀφιθλίῳ, ᾗ ταῦτα τὰ χωρία ὑπέμενον· καὶ πολίζουσι λόφον ὀπισθίον ὄρους, τριακοσίοις δὲ μάλιστα μήκεσι Παλαντίου διαφέροντα· ὃς νῦν μὲν Καπιτωλῖνος ὀνομάζεται, ὑπὸ τῶν τότε ἀνθρώπων Σατόρνιος ἐλέγετο. Hoc est: *Ergo Pelasgicæ gentis quantum superfuit, neque in colonias distractum erat, (id quod ex magno ad modicum redactum fuit numerum) inter Aborigines degens, in iis resedit locis, ubi posteà Romam eorum posteri cum aliis condiderunt. Haud multo pòst alia classis Græcorum in eam Italiæ partem adpulit, LX fermè annis ante bellum Troianum: ut ipsi Romani tradunt; profecta à Palantio, urbe Arcadicâ. Eam coloniam deduxit Euander, Mercurii filius & nymphæ cuiusdam Arcadicæ, quam Græci Themin fuisse dicunt; divino adflatu instinctam; Romanarum verò antiquitatum scriptores Carmentam patriâ linguâ vocant. Fortè tunc apud Aborigines regnum, à maioribus traditum, tenebat Faunus, à Marte, ut ferunt, oriundus. is paucos illos Arcadas, comiter exceptos, donavit agrorum, quantam ipsi vellent, portionem. elegerunt autem, sicut eos Themis pòst rem divinam peractam præmonuerat, tumulum non longè distantem à Tiberi; qui nunc fermè in meditullio Romanæ urbis situs est. apud eum exstruxerunt parvum vicum; capacem hominum, quot duæ naves advexerant è Græciâ. nomenque huic opidulo de veteris patriæ vocabulo imponunt Palantium: quod nunc Palatium Romanis dicitur; corruptâ voce temporum injuriâ.* Aliquanto pòst: *Paucis aliquot annis pòst Arcadum adventum elapsis, alia manus Græcorum in Italiam venit, Herculis ductu; qui Hispaniam, & quidquid terrarum ad occidentem usque Solem protenditur, domuerat. Horum quidam, missione ab Hercule impetratâ, circa hæc loca consederunt. & nacti opportunum tumulum, tribus fermè stadiis distantem à Palantio; in opidi formam eum communiverunt. Is nunc Capitolinus adpellatur. illius verò sæculi hominibus vocabatur Saturnius.* Narrat hinc de Aeneæ cum Troianis in Italiam adventu; ut suprà retulimus. tandem historiam de Romanæ gentis conditoribus in hæc verba concludit: Τὰ μὲν δὴ συμπεπλεγμένα ἔθνη καὶ κοινωσάμενα, ἐξ ὧν τὸ Ῥωμαίων γένος ὥρμηται, πέλαν, ὡς νῦν ἔχει, οἰκεῖσθαι πόλιν, ταῦτ' ἐστί· Αὐσονίων μὲν πρῶτον· οἱ Σικελοὺς ἐξαναστήσαντες ἐκ τούτων τῶν χωρίων, Ἕλληνες ὄντες τὸ ἀρχαῖον ἐκ Πελοποννήσου, τῶν σὺν Οἰνώτρῳ μεμενεκαμένων τὴν οἴκησιν ἐκ τῆς καλουμένης νῦν Ἀρκαδίας, ὡς ἐγὼ πείθομαι. ἔπειθ' οἱ μεταστάντες ἐκ τοῦ τότε μὲν Αἱμονίας, νῦν δὲ Θετταλίας καλουμένης, Πελασγοί. τρίτοι δή, οἱ σὺν Εὐάνδρῳ στρατηλατήσαντες εἰς Ἰταλίαν ἐκ Παλαντίου πόλεως. μίξαν δὲ τούτοις, τῶν σὺν Ἡρακλεῖ στρατευομένων Πελοποννησίων ἐπιφανέστατοι· οἷς καὶ Τρωϊκόν τι ἐμέμικτο. τελευταῖοι δή, οἱ Αἰνείᾳ τῷ ἐξ Ἴλιός τε καὶ Δαρδανίας καὶ τῶν ἄλλων Τρωϊκῶν πόλεων. Id est: *Atque hæ sunt gentes, è quibus, in unum convenientibus, Romanum genus concrevit. primùm Aborigines: qui ex his locis ejecerunt Siculos; ipsi Græci generis, oriundi ex Peloponneso; cum Oenotro ex eâ, quæ nunc Arcadia dicitur, profecti; ut mea fert opinio. deinde Pelasgi; qui migrarunt ex Hæmoniâ, quæ nunc dicitur Thessalia. tertii, qui ex opido Palantio in Italiam cum Euandro venêre. pòst hos, è Peloponnesiis, Herculi militantibus, Epêi atque Pheneatæ: quibus & Troiani generis nonnihil admixtum erat. postremi, qui cum Aeneâ elapsi erant ex Ilio Dardanoque & aliis Troianis opidis.* Eamdem totius historiæ αἰτίαν Φαλαίοισιν repetit posteà ad finem huius libri primi: atque iterum paullo latiùs initio statim libri II:

ubi

ubi ita scribit: οἱ δὲ καταλαχόντες τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν πρῶτοι τῶν μνημονευομένων, βάρβαροί τινες ἦσαν αὐτόχθονες, Σικελοὶ λεγόμενοι, πολλὰ δὲ ἄλλα τῆς Ἰταλίας χωρία καταλαβόντες. τούτους ἐκβαλόντες Ἀβορίγινες, αὐτοὶ κατέσχον τὸν τόπον, Οἰνωτρῶν ὄντες ἀπόγονοι, τῶν κατοικούντων τὴν ὑπὸ Ταρᾶντι καὶ μέχρι Ποσειδωνίας θαλάττιον. ἱερά τις αὐτῶν νεότης, καθοσιωθεῖσι θεοῖς, καὶ τὰ ἐπιχώρια νόμιμα ὑπὸ τῶν πατέρων ἀποστελλομένη λέγεται, χώραν οἰκήσουσα τὴν ὑπὸ δαίμοσι καὶ σφίσι δεδημοσιωμένην. Ἀβορίγινων δὲ κατεχόντων τὰ χωρία, πρῶτοι μὲν αὐτοὶ γίνονται σιωκισταὶ Πελασγοὶ πλανήτης ἐκ τότε πότε καλουμένης Αἱμονίας, νυνὶ δὲ Θεσσαλίας· ἐν ᾗ χρόνον τινὰ ᾤκησαν. Μετὰ δὲ τοῦτο Πελασγοὺς Ἀρκάδες ἐκ Παλαντίου πόλεως ἐξελθόντες, Εὔανδρον ἡγεμόνα στησάμενοι τῆς ἀποικίας· οἱ πολίζουσι πρὸς ἑνὶ τῶν ἑπτὰ λόφων, ὃς ἐν μέσῳ μάλιστα κεῖται τῆς Ῥώμης, Παλάντιον ὀνομάσαντες τὸ χωρίον, ὅθεν ἐν Ἀρκαδίᾳ πατρίδι. Χρόνοις δὲ ὕστερον, Ἡρακλέους καταχθέντος εἰς Ἰταλίαν, ὅτε τὰ τραπόδια ἐξ Ἐρυθείας οἴκαδε ἀπήγαγε, μοῖρά τις τῶν ἀφεστώτων ἐν αὐτῇ τῆς δυνάμεως Ἑλλήνων, πλησίον ἱδρυθέντες Παλαντίου, πρὸς ἑσπέρᾳ τῆς ἐμπεπολισμένων τῇ Ῥώμῃ λόφων, ὃς τότε μὲν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων Σατούρνιος ἐλέγετο, νυνὶ δὲ Καπιτωλῖνος ὑπὸ Ῥωμαίων. Ἑπτὰ τούτων πλείους ἦσαν ἐκ πλέως Ἥλιδος ἐξαναστάντες, ἀφ' ἁρπαγῆς μὲν τῆς παλαιᾶς καὶ ὑφ' Ἡρακλέους. Γενεὰ δὲ ἑκκαιδεκάτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, Ἀλβανοὶ συνοικίζουσιν ἄμφω τὰ χωρία ταῦτα, τείχει περιβαλόντες ἓν φέρον. πλησίον δὲ ὧν αὐλία βουφορβῶν τινῶν ἦν, καὶ τῶν ἄλλων καταγωγαὶ βοτήρων. Γένος δὲ τὸ Ἀλβανὸν μικτὸν ἦν ἔκ τε Ἀρκάδων καὶ Πελασγῶν, καὶ τῶν ἐξ Ἥλιδος ἐληλύθότων Ἐπειῶν, πλευτάτων δὲ τῶν μετ' Ἰλίου ἅλωσιν ἀφικομένων εἰς Ἰταλίαν Τρώων· ὧν ἦν Αἰνείας, ὁ Ἀγχίσου καὶ Ἀφροδίτης. Εἴσω δὲ καὶ βαρβαρικὸν ἐκ τῶν περιοίκων ἢ παλαιῶν οἰκητόρων ἐπολιπὲς τῷ Ἑλληνικῷ συγκαταλαγῆναι. ὄνομα δὲ κοινὸν οἱ σύμπαντες ἔσχον Λατῖνοι κληθῆναι ἐπ' ἀνδρὸς δυνάστου τότε τῶν τόπων Λατίνου τοῦ κατὰ ἔθνος ὀνομασίας ἀφαιρεθέντες. Hoc est: *Vrbem Romanam primi post hominum memoriam tenuerunt barbari quidam indigenæ, Siculi dicti. His pulsis, Aborigines eum locum occuparunt: progenies Oenotrorum, qui oram à Tarento ad Posidoniam usque incoluerunt. hi fuerunt quædam diis sacra juventus, patrio ritu à parentibus missa, ad incolendas, quas fortuna datura erat, sedeis. Postquàm Aborigines hæc loca occuparunt, primi cum eis sedeis conjunxerunt Pelasgi; gens vaga, ex eâ, quæ tum Hæmonia, nunc Thessalia dicitur: in qua sedem aliquamdiu habuerant. Post Pelasgos, Arcades; profecti ab opido Palantio, Euandrum coloniæ ducem sequuti. qui domicilium fixerunt ad unum è septem collibus, in mediâ ferè nunc Româ situm. quem locum ab Arcadicâ patriâ adpellarunt Palantium. Haud multo pòst, adpulso in Italiam Hercule, quando exercitum ex Erythéa domum reducebat, relicta copiarum Græcarum pars quædam prope Palantium substitit; altero ex iis, quos nunc urbs complectitur, colle occupato: qui tunc Saturnius, nunc verò Romanis Capitolinus dicitur. horum bona pars Epéi fuère; profecti ab Elide, post devastatam Herculis armis patriam. Decimâ sextâ verò post bellum Troianum ætate, Albani utrumque locum mœnibus ac fossâ complexi, ibi habitavêre; ubi ad id temporis bubulcorum, opilionum, aliorumque pastorum stabula fuerant. Cæterò Albanorum genus erat mixtum, ex Arcadibus & Pelasgis Epeisque Elidensibus, ac postremò Troianis, cum Æneâ, Anchisæ Veneriscque filio, in Italiam post Ilii excidium profecti. At veri est simile, barbarici quoque generis reliquias nonnullas è finitimis aut priscis incolis cum Græcis sese conjunxisse. Horum omnium commune nomen fuit Latini, deductum ab Latino, regionis huius principe: obliteratis singularum gentium adpellationibus.* Sanè, quantum ego ex auctoribus colligere, quantumque judicio meo disquirere valeo; *Euander* iste non sub Troiani demum belli tempestatem ex Arcadiâ cum exiguâ manu in Italiam venit, sedemque apud Tiberis ripam posuit: sed jam inde eorum dux fuit Pelasgorum, qui ex Hæmoniâ sive Thessaliâ, quò maiores eorum ex Arcadiâ migraverant, per Dodonen & Padi ostia in eum agrum, qui posteà Sabinus dictus est, ad Aborigines pervenerunt; communique simul cum his nomine *Latini* dicti sunt. Hinc *Pelasgus* à quibusdam auctoribus adpellatus est ipse Euander. Dionysii δ' περιηγητοῦ de Italiæ gentibus verba hæc sunt:

Τυῤῥηνοὶ μὲν πρῶτ', ὀπὶ δέσφισι φῦλα Πελασγῶν
Οἵ πρὶν Κυλλήνηθεν ἐφ' ἁτερόεντα βάντες,
Αὐτόθι νήσαντο σὺν ἀνδράσι Τυῤῥηνοῖσι.
Τοῖς δ' ἐπὶ μέρμερον ἔθνος ἀγαυῶν ἐστι Λατίνων.

Hoc est: *Primi sunt Tyrrheni. post hos gentes Pelasgorum:*
Qui quondam à Cyllene occiduo mari profecti
Heic habitarunt cum Tyrrhenis.
Post eos sagax gens illustrium est Latinorum.

Ad

Ad hæc ita Dionysii scholiastes Eustathius: Ὅτι ὅτι Τυρρηνοῦς εἰσι Πελασγοὶ, οἳ ἀφ' πενίαν ἀποφοίδες μεθοικοῦντες ἦλθον πόρρω ἀπὸ τῆς Ἀρκαδίων Κυλλήνης, καὶ ᾤκησαν, Εὐάνδρου ἡγησαμένου τῆς ἀποικίας αὐτοῖς· ὃς ὅτι ἄρχοντος Ἀρκαδίας Ἀγαμήδους τοῦ Στυμφαλίου, θεοφορήτῳ μητρὶ, φασὶ, πεισθεὶς, καὶ λαὸν ἀγείρας, καὶ ἐλθὼν ἐκεῖ, κατῴκισε, τῷ Παντὶ νεὼν ἱδρύσας, καὶ λόφον ὀχυρωσάμενος, ὃν Παλλάντιον ὠνόμασεν ἀπὸ τοῦ υἱοῦ Πάλλαντος, τοῦ καὶ ἐπ' ἄκρου τοῦ λόφου θάψαντος αὐτὸν θανόντα, καὶ τὸν Ἡρακλέα ξενίσαντος ἀπὸ τῶν τοῦ Γηρυόνου ἐπανιόντα βοῶν. Hoc est: *Post Tyrrhenos ait esse Pelasgos; qui ob egestatem palantes coloniamque transducentes huc pervenerunt, longè ab Arcadicâ Cyllene: sedeùsque heic locarunt; Euandro duce coloniæ exsistente. qui, principatum in Arcadiâ obtinente Agamede Stymphalio, à matre, divino numine, ut ferunt, adflatâ, monitus, collectâ manu huc profectus est; Panique templum constituit; & collem communivit, impositò ei nomine Pallantii, à Pallante filio: qui etiam mortuum ipsum in vertice collis sepelivit; ac Herculem hospitio excepit, ab Geryonis bobus revertentem.* Hæc, puto, à variis diversisque auctoribus habuisse Eustathium. nam Dionysius Halicarnassensis, loco suprà perscripto, disertè tradit, eos vocatos fuisse propriè *Pelasgos*, qui antiquissimis temporibus ex Arcadiâ in Hemoniam sive Thessaliam migraverint. atque ita alii etiam auctores, quos suprà lib. II cap. I citavi, *Pelasgos* è Thessaliâ deducunt. Cæterùm Dionysius Halicarnassensis dicto lib. I de Arcadibus loquens, quos Euander in Italiam ad Tiberis ripam deduxerit; Λέγουσι δὲ, inquit, καὶ γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι ἀφικόμενοι, νεωστὶ φανεῖσαν Ἀρκάσι. Id est: *Dicuntur etiam Græcarum literarum usum recèns Arcadicæ genti ostensum, primi in Italiam detulisse.* Tacitus Annal. lib. XI: *In Italiâ literas Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Euandro didicerunt.* Sex. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Primus omnium Euander Italicos homines legere & scribere edocuit, literis partim quas ipse antè didicerat. idemque fruges, in Græciâ primùm inventas, ostendit: serendique usum edocuit; terræque excolendæ gratiâ primus boves in Italiâ junxit.* Hoc, ut suprà intelleximus, plerique *Saturno* tribuerunt; Aristoteles verò *Italo*. Sed de literis ita tradit Plinius lib. VII cap. LVI: *In Latium literas attulerunt Pelasgi.* Apud Virgilium Aeneid. lib. VIII Euander ita Aeneam adloquitur:

Gnatum exhortater; ni, mixtus matre Sabellâ,
Hinc partem patriæ traheret.

In Sabino igitur agro duxit uxorem Euander. Servius ad Virgilii Georgicôn lib. I: *Cincius & Cassius aiunt ab Euandro Faunum deum adpellatum.* Nempe *Panis*, Arcadici dei, sacra & cultum Euandrum in Italiam detulisse, ubi posteà *Faunus* dictus & *Silvanus* atque *Inuus*, jam anteà demonstratum est. Hunc Faunum in antiquissimo illo ac primo Latio inter Narem & Anienem amnem, qui posteà Sabinus ager dictus, primùm fuisse cultum, ex hoc Svetonii patet loco in Vitellii vitâ, cap. I: *Exstat Q. Eulogii ad Q. Vitellium, divi Augusti quæstorem, libellus, quo continetur, Vitellios Fauno, Aboriginum rege, ex Vitelliâ, quæ multis locis pro numine coleretur; ortos, toto Latio imperasse. horum residuam stirpem ex Sabinis transisse Romam.* Sed præcipuum omniumque validissimum documentum, quo probetur, Euandrum in Italiam venisse cum iis Pelasgis, qui apud *Cutiliam* urbem & lacum ab Aboriginibus in partem agrorum fuêre recepti, ex eo sumi potest, quòd heic quoque vetustissimum exstitit opidum *Palantium*. Dionysius dicto lib. I; ubi opida recensèt, quæ Aborigines habuerint in Reatino agro: Παλάντιον μὲν πόλις πρὸς τοῖς ἑπτὰ σταδίοις ἀφεστὼς Ῥεάτης· *Palatium*, XXV *stadia disitum ab Reate.* Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII: de Romano Palatio loquens: *Palatium, quòd palantes cum Euandro venerunt. aut, quòd Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui adpellatur Palatium, ibi consederunt.* Hanc historiam Solinus cap. VIII per summum errorem mirificè invertit. De eodem urbis Romanæ Palatio loquens; *Palatium*, inquit, *nemo dubitaverit, quin Arcades habeat auctores. à quibus primùm Palantèum opidum conditum. quod aliquando Aborigines habitarunt. sed propter incommodum vicinæ paludis, quam præterfluens Tiberis fecerat, profecti Reate, postmodùm reliquerunt.* Imò heic in Reatino primùm habitabant agro, apud paludem, quam Velini lacus amnisque stagnantes effecerant aquæ. qui locus, ut suprà didicimus, à Pelasgis Aboriginibusque acceptum vocabulum ἀπὸ τῶν ἑλῶν, id est *à paludibus*, etiam Dionysii tempore *Velia* vocabatur. Ex hoc igitur agro Reatino *Latini*, id est, *Pelasgi* cum *Aboriginibus* profecti, ejectis ex vetustissi-

vetuſtiſſimâ urbe Româ Siculis, parteis eius in recordationem *priſcæ ſedis Palatium & Veliam* vocavêre. Varro loco præſcripto paullo pòſt: *Huic [Palatio] Germalum & Velias conjunxerunt.* Statim: *Veliæ unde eſſent, plureis accepi cauſas: in queis, quòd ibi paſtores Palatini ex ovibus, ante tonſuram inventam, vellere lanam ſint ſoliti.* Adeò ſcilicet omnes urbis ſuæ antiquirates in obſcuro fuêre Romanis. Verùm de his plura dicentur proximo hinc capite, in demonſtratione originis urbis Romæ. in præſens ſufficiat oſtendiſſe, & *Euandrum* cum *Pelaſgis* in hæc primùm veniſſe loca, & *Pelaſgos*, ab *Aboriginibus* in partem ſedium receptos, unà cum his à regionis nomine LATIO dictos fuiſſe LATINOS. Hinc aliis etiam auctoribus in Sabino agro memorantur *Pelaſgi*; iidemque in eo, quod poſteà inter Anienem mareque inferum fuit *Latium*. hinc item inter maiores ſeu conditores populi Romani fuêre connumerati. Varro Ruſticar. rer. lib. III cap. I: *Linguâ priſcâ & in Græciâ Aeoles* [&] *Bœotii ſine adflatu vocant collis tebas; & in Sabinis, quò è Græciâ venerunt Pelaſgi, etiam nunc ita dicunt. cuius veſtigium in agro Sabino viâ Salariâ, non longè à Reate, milliarius clivus adpellatur Tebæ.* Plinius lib. III cap. V: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque ſervatum eſt millium paſſuum* L *longitudine. tam tenues primordio imperii fuêre radices. Colonis ſæpe mutatis, tenuêre alii aliis temporibus, Aborigines, Pelaſgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.* Columella Rer. ruſticar. lib. I cap. III: *Niſi aliter exiſtimamus diverſum Orbem genteis univerſas petiiſſe, relicto patrio ſolo; Achæos dico & Theros, Albanos quoque, nec minus Siculos; &, ut primordia noſtra contingam, Pelaſgos, Aborigines, Arcadas: quàm quia malos vicinos ferre non potuerant.*

At quamdiu primum illud inter Narem Amnemque Latium primi illi *Latini*, id eſt, conjuncti in unum corpus populi *Aborigines & Pelaſgi* tenuerint, incertum eſt. Cæterùm migrandi hinc, &, transgreſſo Aniene, ex reliquo etiam agro Siculos exigendi cauſam habuêre, non, quod *incommoda paludis*, ut innuit prædictus Solinus, in Reatino agro ferre non potuerint; ſed quia ipſi ab Sabinis, Opicâ gente, ut ſuprà lib. II cap. VIII oſtenſum, pellerentur. Dionyſius lib. II: Κάτων δ' πόρκιος πεύτλω τ' Σαβίνων οἴκησιν ὑποφαίνῃ χθονὸς ὧδε κώμῃ ἐνὰ καλυβώδῃ τετρήνας, ἀγχοῦ πόλεως Ἀμιτέρνης κλιτύος· ἐξ ἧς ὁρμηθέντες ἅμα τοῖς Σαβίνοις, εἰς τὴν Ῥεατίνην ἐμβαλεῖν, Ἀβορίγινων τότε κατοικούντων, καὶ πόλιν αὐτῶν τὴν ὑπὸ Φασιστέλλοις Κοτυλίας πολέμῳ χειρωσαμένους καταφθεῖραι· ὑπ ὃ δὲ Ῥεατίνης ὑποικίας ὑποσείλαντας ἄλλας τε πόλεις κλίσιν πολλὰς, ἐν αἷς οἰκεῖν αὐτοχθονες, καὶ δὴ καὶ τὰς προσαγορευομένας Κυρεῖς. Hoc eſt: *Porcius Cato primam Sabinorum ſedem ait fuiſſe vicum quemdam Teſtrinam nomine, haud procul Amiternâ urbe ſitum. unde expeditione factâ, Sabinos Reatinum invaſiſſe agrum, Aboriginibus tunc habitatum: urbemque horum nobiliſſimam Cutilias armis occupaſſe. miſſi que è Reatino agro coloniis, inter alia opida compluria, ſed immunita, Cureis quoque condidiſſe.* Coacti igitur tunc fuêre *Aborigines* unà cum *Pelaſgis* id eſt, primi iſti *Latini*, novas quærere ſedeis. Proxima erat trans Anienem flumen, ex veteri illi Latio venientibus, *Roma* urbs, Siculorum haud dubiè caput; tum, quantum his agri reliquum erat, ab Aniene ad mare usque protenſum. *Romam* videntur primo loco occupaſſe. ſic quidpe Pompeius Feſtus: SACRANI *adpellati ſunt Reate orti: qui ex Septimontio Ligures Siculosque exegerunt. nam vere ſacro nati erant.* Non *Romam*, ſed *Septimontium* nominavit urbem, quia vulgaris apud Romanos tenebat opinio, *Romam* CCCC demum annis poſt bellum Troianum ab Aeneæ poſteris conditam eſſe: Siculi autem hinc pulſi fuerant ante id bellum. Eorumdem *Sacranorum* meminit quoque Virgilius fine libri VIII, his verſibus:

Ipſe inter primos præſtanti corpore Turnus
Vertitur.
Inſequitur nimbus peditum; clypeataque totis
Agmina denſantur campis; Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti ſcuta Labici:
Qui ſaltus, Tiberine, tuos, ſacrumque Numici
Litus arant, Rutulos exercent vomere colleis.

Ad hæc ita Servius: *Sacranæ acies. Dicunt, quemdam Corybantum veniſſe ad Italiam; & tenuiſſe loca, quæ Vrbi vicina ſunt. ex eo populos ducentes originem Sacranos adpellatos. nam ſacrati ſunt Matri deûm Corybantes.* Apud *Reate* quondam maximè cultam fuiſſe hanc deam, teſtatur Silius etiam poëta lib. VIII, his verbis:

—— *Magna-*

——— *Magnaque Reate dicatum*
Cœlicolûm matri.

Hæc igitur Servii longè probabilior fuerit sententia, quàm illæ Festi. ex qua sequeretur, sponte fuâ profectos ab Reate Aborigines sive Latinos occupasse Romam; non vi à Sabinis ejectos. A Româ porrò omnem invasêre reliquum Siculorum agrum ad mare usque: nomenque ei intulerunt à pristinâ inter Narem & Anienem sede LATII: quod perpetuò posteà, quoad *Romani* ipsi fuêre, hæc regio servavit. Siculi inde quò migraverint, inter alios auctores, quos in descriptione huius insulæ citamus, prædictus Dionysius ostendit lib. 1, his verbis: οἱ δὲ Σικελοὶ (ἐ γὰρ ἔτι αὐτόχθονες οἱ ἐξ ἀρχῆς ἦσαν ἐπὶ τοῦ Πελασγῶν τε καὶ Ἀβορίγινων πολεμούμενοι) πάντα καὶ γυναῖκας, καὶ χρημάτων ὅσα χρυσὸς ἢ ἄργυρος ἐλῶ, ἀναστάτους ποιούμενοι, μεθίεσαν αὐτοῖς ἅπασαν τὴν χώραν· τὰ δὲ ὀρεινὰ τῆς ὁδοῦ, καὶ διεξελθόντες ἅπασαν Ἰταλίαν τὴν κάτω, ἐπὶ θάλατταν ἀπηλαύνοντο, σὺν χρόνῳ καθεστηκυίας ἤδη τῷ πορθμῷ, καὶ φυλάξαντες καλὸν τὸ ῥοῦν, διὰ τοῦ Ἰταλίας διέβησαν ἐπὶ τὴν ἐγγυτάτω νῆσον. Id est: *At Siculi, Pelasgis simul & Aboriginibus bello impares, liberis atque conjugibus cum auro & argento sublatis, totâ regione suâ eis cesserunt. versique per montana ad meridiem; & peragratâ omni inferiore Italiâ; quum undique pellerentur; tandem, paratis ad fretum ratibus, & observato secundo æstu, ex Italiâ trajecerunt in proximam insulam.* Atque hæc ferè sunt, quæ antiqui auctores, maximè verò Græcus scriptor Dionysius Halicarnassensis ex vetustissimorum Romanorum auctorum, Porcii Catonis, C. Sempronii, & complurium, ut ipse ait, aliorum monumentis de *Latinorum* origine & adpellatione adnotavit. Ac sanè originem genusque eorum quod attinet, præter alia validissima indicia, quæ hactenus allata sunt, vel una ipsa *lingua Latina* satis gravi firmoque fuerit documento, Græcam fuisse gentem *Oenotros*, sive *Aborigines*, qui posteà *Latini* dicti. quidpe illam diligentiùs si excutias; longè plurimam eius partem merè Græcis constare verbis vocabulisque deprehendas: quamquàm maior horum pars in tam novum modum atque formam sit detorta, uti origo eorum haud facilè, nisi altiùs rimantibus diligentiúsque, ut dixi, excutientibus, adpareat. id quod ipse Dionysius observavit, ad finem libri primi, hisce verbis: Ῥωμαῖοι δὲ φωνὴν μὲν οὔτ' ἄκρατον βάρβαρον, οὐδ' ἀπηρτισμένως Ἑλλάδα φθέγγονται, μικτὴν δέ τινα ἐξ ἀμφοῖν, ἧς ἐστιν ἡ πλείων Αἰολίς· τοῦτο μόνον δὲ παραλαμβάνοντες ἐκ τῶν πολλῶν ἐπιμίξεων, τὸ μὴ πᾶσι τοῖς φθόγγοις ὀρθοεπεῖν. τὰ δ' ἄλλα, ὅσοις γλῶτται Ἑλληνικαὶ μεμόρφωνται ἔστιν, ὡς ἔχ' ἕκαστοι λύουσι τῶν παροικούντων Δωριζόντων). ἐνταῦθα πρῶτον ἐξαμαρτόντες πρὸς φιλίαν ζῆν, ἰώντα τῷ τύχῃ πολλῷ καὶ ἀγαθῷ ῥέοντι διδάσκαλον ἔσχον τὴν καλῶν, ἐξ' ἀφ' ἑνὸς πρῶτον ὡρέχθησαν τῆς Δημοκρατίας, τῷ Καρχηδονίων καὶ Μακεδόνων ἐρχὼ καθαλύσαντες· ἀλλ' ἐκ παντὸς ἐσωφρονίσθησαν χρόνου, βίον Ἑλλήνων ζῶντες, καὶ ἐδὲν ἐκπεπιστερον ἐπιτηδεύοντες πρὸς ἐρετῶν τοῦ, ἢ πρότερον. μυρία δ' εἰς τοῦτο λέγειν ἔχων, ἐπὶ πολλοῖς τεκμηρίοις χρῆσθαι δυνάμενος, αὐθρῶν τε μαρτυρίας φέρειν οὐκ ἀξίων ἀπιστεῖσθαι, πάντα ἀναβάλλεσθαι εἰς τὸν περὶ τῆς πολιτείας αὐτῶν συγγραφησόμενον λόγον. Hoc est: *Sermone autem Romani utuntur nec prorsus barbaro, nec absolutè Græco: sed ex utroque mixto; accedente in plerisque ad proprietatem linguæ Aeolicæ; ex commercio tot admixtorum non omnia rectè efferentes vocabula. De cæterò, quæcumque sunt Græci generis indicia, ea magis, quàm ulli alii Græcorum coloni, retinent: ut qui non nunc primùm amicabilem & humanam vivendi rationem sequi cæperunt, ex quo eos prosperi successus, quibus adfluunt, honestos mores docuerunt; nec, postquàm animum adjecerunt ad transmarinum imperium, devictis Carthaginiensibus ac Macedonibus: sed, ex quo primùm in unam civitatem contracti sunt, moribus Græcis vixerunt; nihiloque studiosiores virtutis sunt nunc, quàm jam inde priscis temporibus fuerint. Id quum prolixâ oratione multisque documentis probare possim, virorumque gravium testimoniis confirmare; differre malo in librum, quem de eorum republicâ scribere instituí.* Haud dubiè ipsi Romani auctores, Cato, Sempronius, & complures illi alii, eisdem argumentis inducti, Græcam esse Latinos gentem, crediderunt. Dionysius autem de lingvâ eorum probè absolutéque judicare potuit: ut qui χρόνον ἐτῶν δύο καὶ ἕκοσι, ut ipse in præfatione operis testatur, id est, *annos* XXII, Romæ sub Augusto imperatore huius solius rei gratiâ egit, uti Δημοκρίτου τ' τὴν Ῥωμαϊκὴν ἐκμαθὼν, καὶ γραμμάτων ἐπιχωρίων λαβὼν ἐπιστήμην, id est, *Romanum sermonem literasque adsequutus*, eò certiora de rebus Romanis tradere posset. Ante Dionysium verò Tyrannio, Terentiæ, Ciceronis uxoris, libertus, inter alios libros scripsit etiam περὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς Διαλέκτου, ἅτι ἐστιν ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς, id est, *de Romano sermone; eum à Græco esse ortum*; teste Suidâ.

LATINA lingua origine Græca.

Et aliquot sæculis post Dionysium Sex. Pompeius Festus ita tradit: *Romanos in libro* XI *Græcos adpellat Ennius, quum ait,*

Contendunt Græcos Graios memorare solent sos;
Quòd Græca lingva longos per temporis tractus
Gentibus Hesperiæ.

Non Romanos ait Græcè loquutos; quum Romulus, Vrbis conditor, verbis lingvæ Latinæ loquutus sit: sed, quòd olim lingva Græcæ gentis fuerit eadem cum Latinâ, parum prolatione mutatâ. Hoc autem verum esse, indicat origo eius. quæ videtur quasi Græcæ usurpatio. Sed & LXXX haud ampliùs annis post Dionysium Plutarchus in Romulo; ubi varias adfert nominis *Talassii* explicationes: Οἱ δὲ πλεῖστοι νομίζουσιν, ὧν καὶ ὁ Ἰόβας ἐστὶ, παράκλησιν εἶναι καὶ παρακέλευσιν εἰς φιλεργίαν καὶ ταλασίαν, οὔπω τότε τοῖς Ἑλληνικοῖς ὀνόμασι τῶν Ἰταλικῶν ἐπικεχυμένων. Id est: *Plerique, inter quos Iuba est, adhortationem & incitationem ad laboris sedulitatem & lanificium* [hoc Græci ταλασίαν vocant] *censent; nondum id temporis Italicis verbis cum Græcis confusis.* Servius in Virgilii Aeneid. lib. I: *Romulus autem Quirinus ideò dictus, vel, quòd hastâ utebatur, quæ Sabinorum lingvâ curis dicitur; vel à κοίρανος, qui Græcè rex dicitur. constat autem Græcos fuisse Romanos.* Plutarchus in Camillo: de Româ loquens à Gallis captâ: Τοῦ μὲν τοι πάθους αὐτοῦ καὶ τῆς ἁλώσεως ἔοικεν ἀμυδράτις εὐθὺς εἰς τὴν Ἑλλάδα φήμη διελθεῖν· Ἡρακλείδης γὰρ ὁ Ποντικὸς, οὐ πολὺ τῶν χρόνων ἐκείνων ἀπολειπόμενος, ἐν τῷ περὶ ψυχῆς συγγράμματί φησιν, ἀπὸ τῆς ἑσπέρας λόγον κατασχεῖν, ὡς στρατὸς ἐξ Ὑπερβορέων ἐλθὼν ἔξωθεν ἠρήκει πόλιν Ἑλληνίδα Ῥώμην, ἐκεῖ που κατῳκημένην περὶ τὴν μεγάλην θάλασσαν. Hoc est. *Hæc tamen captæ urbis calamitas obscuro rumore statim perlata in Græciam est. namque Heraclides Ponticus adfinis his temporibus, in libro de Animâ, adnunciatum ex occidente tradit, exercitum alienigenarum ex Hyberboreis progressum, Græcam urbem cepisse Romam, illo in tractu circa magnum mare sitam.* Festus iterum: *Latinè loqui à Latio dictum est. quæ loquutio adeò est versa, ut vix ulla pars eius maneat in notitiâ.* At alio loco à superiori sententiâ longè abire videtur, in his verbis: *Alumento pro Laumedonte à veteribus Romanis, nec dum adsvetis Græcæ lingvæ dictum est. sic Melo, pro Nilo; Catamitus, pro Ganymede; Alphius pro Alphéo dicebatur.* Credo equidem, medio Romanæ gentis ævo pleraque illa externa nomina mirificè fuisse vulgari in usu detorta; donec posteà è Græcorum auctorum lectione ea recognoverint. Nec tamen mirari fas sit, in tantum dialecto suâ ab Græcorum idiomate abivisse Latinam lingvam; quando & temporum, quibus in Italiâ fuerunt primi *Oenotri*, & regionum gentiumque, quas alias subinde atque alias à freto Siculo ad Tiberim usque peragraverunt, longinquitate plerorumque vocum formationes immutari necessum fuit; innumeris etiam gentium, quas transiverunt, maximè verò Oscorum sive Sabinorum atque Etruscorum, inter quos tandem consederunt, vocabulis adsumptis. Atque hinc factum, uti ipsi in Græciâ Græci non minùs Romanos, quàm alias omneis genteis, qui non Græci essent generis, *Barbaros* adpellarent. Plautus in Asinariâ:

——— *Huic nomen Græcè Onagros 'st fabulæ*
Demophilos scripsit: Marcus vortit Barbarè.
Asinariam vult esse; si per vos licet.

Et in Captiveis:

HEG. *Abi in malam rem ludis me.* ERG. *Ita me amabit sancta securitas*
Hegio, itaque suo me semper condecoret cognomine,
Vt ego vidi. HEG. *Meum gnatum?* ERG. *Tuum gnatum, & genium meum.*
HEG. *Et captivum illum Aulidensem?* ERG. Μὰ τὸν Ἀπόλλω. HEG. *Et servolum.*
Meum Stalagmum, meum qui natum surripuit? ERG. Νὴ τὰν Σόραν.
HEG. *Iam diu?* ERG. Νὴ τὸν Φρουσινῶνα. HEG. *Videsis.* ERG. Νὴ τὰν Ἀλάτριον.
HEG. *Quid tu ber Barbaricas urbeis juras?* ERG. *Quia enim item asperæ*
Sunt, ut tuum victum antumabas esse.

Omnes Novi Latii erant urbes; ut infrà videbimus. Apud Livium lib. XXXI unus è Mace-

è Macedonum legatis in Aetolorum concilio ita peroratus contra Romanorum amicitiam atque fœdus: *Furor est, si alienigenæ homines, plus linguâ & moribus & legibus, quàm maris terrarumque spacio, discreti, hæc tenuerint, sperare quidquam eodem statu mansurum.* Mox: *Aetolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ homines leves ad tempus ortæ causæ disjungunt conjunguntque cum alienigenis. cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. naturâ enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem causis, hostes sunt.* Hæc magis hostiliter per odium atque iram ab hoste in hosteis dicta fuêre, quàm pro rei veritate. De linguâ tot audivimus testeis: de moribus etiam Dionysium, gravissimum auctorem. Sacra verò utriusque gentis si curatiùs introspicias, nihil fermè habuêre Romani, nisi quod ipsis commune fuerit cum Græcis. unum atque alterum exemplum ex uno Macrobio produxisse, sufficiat. is Saturnalior. lib. I cap. VII ita scribit: *Sed ex his causis, quæ de origine huius festi relata sunt, adparet, Saturnalia vetustiora esse urbe Romanâ: adeò, ut, ante Romam in Græciâ hoc solenne cœpisse, L. Accius in Annalibus suis referat his versibus*

Maxima pars Graiûm Saturno, & maximè Athenæ
Conficiunt sacra; quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Huncque diem celebrant. per agros urbeisque ferè omnes
Exercent læti: famulosque procurant
Quisque suos. nostrique itidem. & mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

Et eiusdem libri cap. XVI: *Latii verò veteres incolæ morem Græciæ, in numerandis mensium diebus sequuti sunt: ut, retroversùm cedente numero, ab augmento in diminutionem computatio resoluta desineret. ita enim nos decimum diem, deinde nonum, & posteà octavum, dicimus ut Athenienses δεκάτην καὶ ἐνάτην φθίνοντα soliti dicere.* Apud Dionysium lib. III ita in concilio Tullum Hostilium, Romanorum regem, adloquitur Fufetius, Albanorum dux: Ἡμεῖς, ὦ Τύλλε, καὶ τὴν ἄλλης ἀρχὴν ἄξιοι ἐσμὲν ἱπαλίας, ὅτι ἔθνος Ἑλληνικὸν καὶ μέγιστον τῶν κατοικούντων τοῦδε τοῦ γῆς παρέχομεν· τοῦ δὲ Λατίνων ἔθνους, εἰ μηδενὸς τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἡγεῖσθαι δικαίως ἂν ἄρ' αὐτίκα, ἀλλὰ κατὰ τὸν κοινὸν ἀνθρώπων νόμον, ὃν ἡ φύσις ἔδωκεν ἅπασι, τῶν ἐκγόνων ἄρχειν τοὺς προγόνους. * — * · Οὔτε τὸ μὲν Ἀλβανῶν γένος, οἷον ὂν πρὸ τῶν κτιζόντων τὴν πόλιν, τοσοῦτον ἕως τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνον διαμένει· καὶ οὐκ ἂν ἔχοι τις ἀποδεῖξαι φῦλον ἀνθρώπων οὐδὲν, ἔξω τοῦ Ἑλληνικοῦ τε καὶ Λατίνων, ὦ τῆς πολιτείας μεταδεδώκαμεν. ὑμεῖς δὲ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ παρ' ἑαυτοῖς πολιτεύματος διεφθείρκατε, Τυρρηνούς τε ὑποδεξάμενοι καὶ Σαβίνους, καὶ ἄλλους ἴνας αὐτίκα καὶ πλανήτας βαρβάρους πάνυ πολλούς· ὥστε ὀλίγον τὸ γνήσιον ὑμῶν ἐστιν, ὅσον ἀφ' ἡμῶν ὡρμίσθη, μᾶλλον δὲ πολλοστὸν τοῦ ἐπήσκησέ τε καὶ ἀλλοφύλους. Εἰ δὲ ἡμεῖς προχωρήσαιμεν ὑμῖν τῆς ἀρχῆς, τὸ νοῦν ἄρχειν γνησίως, ἢ τὸ βάρβαρον τοῦ Ἑλληνικοῦ, καὶ τὸ ἐπείσακτον τοῦ αὐθιγενοῦς. Hoc est: *Nobis, Tulle, totius Italiæ imperium debetur; qui, à Græcis orti, nulli in hac terrâ genti secundi sumus magnitudine. quòd si non cæterarum gentium, certè Latinorum penes nos erit imperium jure optimo: nimirum, quod natura apud omneis ex æquo genteis valere voluit; ut generis auctores præsint suæ soboli.* Mox: *Albanorum genus quale olim sub urbis conditoribus fuit, tale ad nostra usque tempora permansit. nec ulla ostendi hominum natio potest, præter Græcos atque Latinos, quæ jus civitatis apud nos adepta sit. at vos exquisitum purumque reipublicæ genus apud vos corrupistis, Etruscis ac Sabinis in eam receptis, tum aliis per multis barbaris sine lare vagantibus. ita, uti germani genuique genuique generis nostri exiguus apud vos sit numerus: multipliciter superantibus exteris & adscititiis. Itaque, si vobis principatum cesserimus, germanis præerunt supposititii, Græcanicis barbari, indigenis adscititii.* Quum à *Barbarorum* nomine nulli eximerentur mortales Græcis, nisi unæ Græcæ gentes: heic verò *Barbari* opponuntur Latinis; certum est, hos quoque sub Græcorum genere comprehendi voluisse Fufetium: dictinctionemque heic ab eo factam inter Latinos, Oenotrorum posteros, antiquitus è Græciâ ortos, & Græcos, qui post conditam Albam in jus civitatis recepti fuerint. Patet hoc quàm clarissimè lib. IIII ex Servii Tullii regis oratione. Ταῦτα δὴ, inquit Dionysius, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις ὑφ' ἡγεμόνος λαβὼν, προθυμίαν ἔσχε καὶ αὐτὸς τὰς πόλεις τῶν Λατίνων ἡνοῦς συνῆξαι καὶ συναγαγεῖν, ἵνα μὴ κατὰ μέρος καὶ πολεμῶσι πρὸς ἀλλήλας· ὑπὸ τῶν προσοικούντων βαρβάρων τὴν ἐλευθερίαν ἀφαιρεθῶσι. γνοὺς δὲ ταῦτα, οὐκ ἀρχίσας ἄνδρας ἐξ ἑκάστης πόλεως συνεκάλει, ἀλλὰ μεγάλων καὶ κοινῶν φήσας πραγμάτων συμβούλους αὐτοὺς συγκαλεῖν. * · Ταῦτ' ἐδίδασκεν αὐτοῖς, ὡς χρὴ Λατίνους μὲν τὸ πρῶτο-

προσοίκων ἄρχειν, καὶ τὰ δικαία παρέχειν Ἕλλωνας ὄντας βαρβάροις. * — *. Ταῦτα διεξιὼν τε καὶ ὅσα ἄλλα ἔξεστιν ἀγαθὰ βουλόμενον ἐγκαλασκευάζειν, πάντας ἔπεισε σφᾶς ἐν τῷ συνεδρίῳ παρόντας. καὶ μὴν τόν τε κατασκάλλειν ἐξ ὧν ἅπασιν συνώκησαν αἱ πόλεις χρημάτων τὸν τοῦ Ἀρτέμιδος ναὸν, ὃ ὅτι μέγιστον ἦν ἐν τῇ Ῥώμῃ λόφων ἱδρυσάμενον, Αὐεντῖνον. καὶ σφᾶς νόμους συνέγραψε πρὸς πόλεσι πρὸς ἀλλήλας, καὶ τάλλα πρὸς τῷ ἱερῷ ἐν πανηγύρει, ὃν Πανελλήνιον τόπον, ἔθηκεν. ἵνα δὲ μηδεὶς χρόνος αὐτὰς ἀφανίσῃ, στήλῃ καταστησάμενος χαλκῇ, ἔγραψεν ἐν ταύτῃ τά τε δόξαντα πρὸς συνεδρίοις καὶ τὰς μεταλλαγὰς τοῦ συνέδρου πόλεως. αὕτη διέμενεν ἡ στήλη μέχρι τῆς ἐμῆς ἡλικίας, ἐν τῷ τοῦ Ἀρτεμιδος ἱερῷ κλιμῆνι, γράμμασιν ἔχουσα χαρακτῆρας Ἑλληνικῶν, οἷς τὸ παλαιὸν ἡ Ἑλλὰς ἐχρᾶτο. ὁ καὶ αὐτὸ ποιήσειεν ἂν τις ὀλίγον τεκμήριον δὲ μὴ βαρβάρους εἶναι τοὺς οἰκίσαντας τὴν Ῥώμην. ἐ γὰρ ἂν Ἑλληνικοῖς ἐχρῶντο γράμμασιν ὄντες βάρβαροι. Id est: *Horum & his similium exemplis sequutus Tullius, animum & ipsi adjecit ad constituendum velut unum corpus ex Latinorum populis: ne, intestinis bellis & dissidiis debilitati, subjugarentur à finitimis barbaris. Id postquàm apud se statuit; optimates convocavit è singulis urbibus; denuncians, se consultaturum cum eis de magnis rebus, & ad communem utilitatem pertinentibus.* Mox: *Atque ita docebat eos, oportere Latinos finitimis imperare, juraque reddere; nimirum Græcos barbaris.* Exiguo pòst: *Hæc & alia multa commoda proponens, quæ consequerentur, si communem curiam Romæ statuerent; omnibus persvasit, qui tum in consessu aderant. Collatis deinde opidatim pecuniis, Dianæ templum ædificavit in eminentissimo urbis tumulo Aventino: & fœderis leges conscripsit civitatibus; ritusque celebrandi festi & fori constituit. &, ne ullâ injuriâ temporum abolerentur; in æreâ columnâ incidit decreta concilii civitatesque eius conventus participes. Ea columna usque ad meam ætatem permansit, in templo Dianæ posita, literarum characteribus inscripta Græcanicis, qualibus olim utebatur Græcia. quod & ipsum haud leve argumentum est, Romæ conditores non fuisse barbaros. numquàm enim usi fuissent Græcis literis, si fuissent barbari.* Hinc & illud Plinii lib. VII cap. LVI: *In Latium literas attulerunt Pelasgi.* Et cap. LVIII: *Veteres Græcas fuisse easdem penè, quæ nunc sunt Latinæ, indicio erit Delphica tabula antiqui æris, quæ est hodiè in Palatio, dono principum Minervæ dicata in bibliothecâ, cum inscriptione tali:* Ναυσικράτης Τισαμένου Ἀθηναῖος Κόρᾳ καὶ Ἀθηνᾷ ἀνέθηκεν. [Id est: *Nausicrates, Tisameni filius, Athenienssis, Cereri atque Minervæ dedicavit.*] Tacitus prædicto Annal. lib. XI: *In Italiâ Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Euandro didicerunt literas. & formæ literis Latinis, quæ veterrimis Græcorum.* Verùm, *Romanorum* omniumque *Latinorum* genus è Græciâ fuisse ortum, satis hactenus abundéque comprobatum est. De cætero tempus migrationis *Oenotrorum* ex Arcadiâ in Italiam ostendit Dionysius suprà citato lib. I his verbis: Πρῶτοι Ἑλλήνων οἱ Ἀρκάδες, περαιωθέντες τὸν Ἰόνιον κόλπον, ᾤκησαν Ἰταλίαν, ἀγομένων αὐτῶς Οἰνώτρου, τοῦ Λυκάονος· οὗ δὲ πέμπτος ἀπὸ τε Αἰζῆτος καὶ Φορωνέως, τῶν πρώτων ἐν Πελοποννήσῳ δυναστευσάντων. Φορωνέως μὲν γὰρ Νιόβη γίνεται· ταύτης δὲ ἐκ μὲν καὶ Διὸς, ὡς λέγεται, Πελασγός. Αἰζῆτος δὲ ἐκ Λυκάονος· τούτου δὲ Δηϊάνειρα θυγάτηρ· ἐκ δὲ Δηϊανείρας καὶ Πελασγοῦ Λυκάων ἕτερος· τούτου δὲ Οἴνωτρος, ἐπακμάσας γενεαῖς πρότερον τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων. Οὗ μὲν δὴ χρόνος, ἐν ᾧ τὴν ἀποικίαν ἔστειλαν Ἕλληνες εἰς Ἰταλίαν, ἦτος οὗ. ἀπανέστη δὲ τῆς Ἑλλάδος Οἴνωτρος, οὐκ ἀρκούμενος τῇ μοίρᾳ. δύο γὰρ καὶ ἔκτον πρὸ ἦν Λυκάονι γενεαὶ, εἰς τοσούτους ἔδει κληρους νεμηθῆναι τὴν Ἀρκάδων χώραν. ταύτης μὲν δὴ τῆς αἰτίας ἕνεκα Πελοποννήσιον Οἴνωτρος ἐκλιπὼν, καὶ καταστασιάσας ναυτικὸν, διαιρεῖ τὸν Ἰόνιον πόντον, καὶ σὺν αὐτῷ Πευκέτιος, τῶν ἀδελφῶν εἷς. Εἶπον δὲ αὐτοῖς τοῦτο οἰκεῖοι λαοῦ συχνοὶ, (πολυανθρωπον γὰρ δὴ τοῦτο λέγεται τὸ ἔθνος κατ' ἀρχὰς γενέσθαι.) καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι χώραν εἶχον ἐλάττω τῆς ἱκανῆς. Πευκέτιος μὲν οὖν, ἔνθα τὸ πρῶτον ὥρμισαν ἐκ τῆς Ἰταλίας, ὑπὲρ ἄκρας Ἰαπυγίας ἐκβιβάσας τὸν λεὼν, αὐτὸς καθιδρύεται· καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ πρὸ ταύτης τὴν χώραν οἰκήσαντες Πευκέτιοι ἐκλήθησαν. Οἴνωτρος δὲ τῷ πλείῳ στρατοῦ μοίρᾳ ἀγόμενος, εἰς τὸν ἔσπερον ἀφικνεῖται κόλπον, τὸν ἀπὸ τῶν ἑσπερίων μερῶν οὕτω τῇ Ἰταλίαν αὐαχεόμενον, ὃς τότε Αὐσονίου ἀπὸ τῶν προσοικούντων Αὐσόνων ἐλέγετο. * · Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ τε χώρα πᾶσα πολλὴ οὖσα, ὅσῳ κατέχειν, Οἰνωτρία, καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες, ὅσων ἦρξεν, Οἰνωτροι. Hoc est: *Primi Græcorum Arcades, trajecto sinu Ionio, domicilium in Italiâ statuerunt; deducti ab Oenotro, Lycaonis filio. is quintus fuit ab Aezéo & Phoroneo, primis Peloponnesi principibus. nam è Phoroneo genita est Niobe: ex hac & Iove, ut fertur, natus Pelasgus. Aezéi verò filius fuit Lycaon: & huius filia Deianira. ex Deianirâ & Pelasgo prognatus est alter Lycaon: cuius Oenotrus fuit filius, XVII ætatibus antè, quàm apud Troiam bellatum est. Et tempus quidem hoc est emisse à Græciâ in Italiam coloniæ. migravit*

gravit autem Oenotrus è Græciâ, non contentus portione patrimonii sui. quam enim forent Lycaoni XXII *filii; opus erat in totidem sorteis dividi Arcadiam. Hanc ob causam Oenotrus, relictâ Peloponneso, classeque paratâ, trajecit mare Ionium; unáque cum ipso Peucetius, unus è fratrum numero: comitantibus eos bonâ parte popularium. aiunt quidpe hanc gentem olim fuisse frequentissimam. tum & alii Græci illis sese adjunxerunt; quibus non sufficiebat ager proprius. Cæterùm, Peucetius, quò primùm adpulerunt in Italiam, ad Iapygium promontorium suis expositis, sedem ibi fixit: & ab eo horum locorum incolæ adpellati sunt Peucetii. Oenotrus verò cum maiore parte exercitus in alterum sinum pervênit; qui adluit occidentale Italiæ latus. is tunc ab adcolentibus Ausonibus dicebatur Auso-*
10 *nius.* Mox posteà: *Id igitur totum, quantum agri obsedit (fuit autem haud exiguum) Oenotria vocata est; Oenotrique regionis eius homines.* Comprehensam fuisse hanc ab initio intra isthmum Lametini Scylleticique sinuum, quorum hic nunc vulgò *Golfo di Squillaci*, ille *Golfo di S. Eufemia* dicitur; suprà lib. I cap. I ostensum est. incolebant ante Oenotrorum adventum cùm hanc oram, tùm & aliàs huic cohærenteis terras versùs interiora Italiæ *Ausones:* quibus pulsis, tandem ad alterum protulerunt Oenotri Oenotriam suam isthmum, qui erat inter Tarentum opidum & Pæstanum sinum vulgò nunc *Golfo di Salerno* dictum; ut ibidem docui. In hac igitur Oenotriâ terrâ quàm diu subsstiterint, quantoque temporis spacio expeditionem hinc in Reatinum usque agrum reliquamque regionem quæ posteà Sabinorum facta
20 est confecerint, perquàm difficile dispectu est: in tantum auctores antiqui in horum temporum chronologiâ inter se discrepant. Aetates XVII secundùm Dionysii computationem esse annos CCCCLVIIII, suprà hoc capite ostendimus. Oenotri igitur circa annum à condito Orbe terrarum CIↃ CIↃ CCC, ante natum Iesum CIↃ IↃ CL, in Italiam migrarunt. Porrò idem auctor, ut suprà relatum, tradit, *Pelasgos* hoc nominis primùm accepisse à rege suo *Pelasgo, Iovis & Niobes, filiæ Phoronei, filio*; scilicet prædicti Lycaonis patre, Oenotri avo. Sub idem igitur fermè sæculum & *Pelasgorum* gens constituta est, & *Oenotrorum* colonia in Italiam deducta. At sextâ demum ætate pòst, relictâ Peloponneso, migrasse Pelasgos in Thessaliam, ait Dionysius. ubi V ætates postquàm exegissent, circa sextam rursùs ætatem pulsos inde fuisse à Cu-
30 retibus & Lelegibus, duce Deucalione, Promethei filio. pulsorum maximam partem primùm Dodonam, mox inde in Italiam ad Padi ostia, atque hinc in Reatinum agrum ad Aborigines perveniss: quibus posteà junctos, unà cum ipsis fuisse *Latinos* adpellatos, paullo antè ostendimus. Deucalionis tempestate Pelasgos in Italiam venisse, Diodorus quoque lib. XIIII ex vetustiorum monumentis tradit. De campis Italiæ inter Alpeis Apenninumque circa Padum sitis loqnens: Τινὲς δέ φασιν, inquit, Πελασγὸς, πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἐκ Θετταλίας φυγόντας τὸν ὑπὸ Δευκαλίωνα λοιμὸν καὶ κλυσμὸν, ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ κατοικῆσαι. Id est: *Quidam autem aiunt Pelasgos, ante belli Troiani tempora diluvium Deucalionis è Thessaliâ fugienteis, in hic locis consedisse.* Hunc *Deucalionem* patremque eius *Promethea* plerique Chronologi in Cecropis Cranai-
40 que Athenienssium regum ætatem conferunt. apud Clementem verò Alexandrinum Strommate I vetusti cuiusdam auctoris chronographion per certa quædam intervalla ab inundatione Deucalionis ad primam usque Olympiadem annos colligit IↃ CCXXXVII. unde inundatio illa sub Cecrope rege, anno à condito terrarum Orbe CIↃ CIↃ CCCCXXXVII fuisse deprehenditur. Ab hoc anno ad bellum usque Troianum anni computantur CCCXX. hos à suprà dictis annis CCCC LVIIII, quibus Oenotri ante idem bellum in Italiam venisse traduntur, si demas; CXXXVIII annis post Oenotros Pelasgi in Italiam adpulisse inveniuntur. Tot igitur circiter annorum spacio Oenotri & in primâ illâ ad fretum Siculum Oenotriâ hæserunt; & tandem per dimidium totius Italiæ, quà longa est, intervallum in Reatinum usque agrum
50 pervenerunt: Porrò, quo temporis progressu, quibusque intervallis, è dicto Reatino agro unà cum Pelasgis profecti, Siculos primùm ad Anienem usque amnem sedibus suis ejecerint: deinde verò, quum ipsi à novâ Sabinorum gente, ex Opicis profectâ, hinc pellerentur, reliquum Siculorum agrum ab Aniene ad mare usque obsederint, nusquàm dissicio: nisi quòd Dionysius eodem lib. I ita tradit: τὸ μὲν οὖν Σικελικὸν ἔθνος ἔστως ἐξέλιπεν Ἰταλίαν ὡς μὲν Ἑλλάνικος ὁ Λέσβιός φησι, τρίτῃ γενεᾷ πρότερον τῶν Τρωϊκῶν· ὡς δὲ Φίλιστος ὁ Συρακούσιος ἔγραψε, χρόνῳ μὲν τῆς Ἀλβάνων ἔτι ὑστέρησεν ἀρχῆς πρὸ δὲ Τρωϊκοῦ πολέμου. Id est: *Atque ita Siculorum gens reliquit Ita-*

liam; ut Hellanicus Lesbius auctor est, ante bellum Troianum ætate III. *ut verò Philistus Syracusanus tradidit, trajecerunt anno* LXXX *ante dictum bellum.* Ætates III continent annos LXXXI. A suprà dicto diluvii anno ad octagesimum ante bellum Troianum annum numerantur anni CCXL: intra quod temporis spacium *Aborigines* cum *Pelasgis*, id est *Latini*, res contra Siculos gesserunt; donec tandem his omnino pulsis, intra Anienem & mare inferum quieti consederunt in *Latio* suo.

Fines nunc igitur etiam huius *Latii* monstrentur. De his ita tradit Dionysius dicto lib. I: Τὴν ἡγεμόνα γῆς ἁπάσης πόλιν, ἣν νῦν κατοικοῦσι Ῥωμαῖοι, παλαιότατον τῶν μνημονευομένων λόγου παρέσχεν βάρβαροι Σικελοὶ, ἔθνος αὐθιγενές. χρόνῳ δ' ὕστερον Ἀβοριγῖνες αὐτὴν ἐξαλαπαξάντες, πολέμῳ μακρῷ δὴ ἔχοντας ἀφελόμενοι· οἱ τὸ μὲν πρῶτον ἐπὶ τῆς ὀρείας ᾤκουν αὐθ' ὑπάρχων κώμηδὸν καὶ ἀτειχίστους· ἐπειδὴ Πελασγοί τε καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων τινὲς αὐτομιχθέντες αὐτοῖς σωφρονῆσαι ἔδοξαν καὶ πρὸς τοὺς ὁμοτίμους πολέμους, τὸ Σικελικὸν ἔθνος ἀπανεστήσαντες ἐκ τῆς, πόλεις ἐκβάλοντες συχνὰς, καὶ παρεσκευάσαντο ὑπήκοον αὐτοῖς ἡγεμόνα πᾶσιν, ὅσοι ἐρίζουσι πλῶμοι Λίρις καὶ Τίβερις. καὶ διέμειναν ἐπὶ τὰ αὐτῆς οἰκήσεως, οὐκέτι πρὸς ἑτέρων ἐξελαθέντες, ὀνομάτων ἀλλαγῆς αὐτῶν οἱ αὐτοὶ ἄνθρωποι προσαγορευόμενοι· μέχρι μὲν δὴ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου τὴν ἀρχαίαν τῶν Ἀβοριγίνων ὀνομασίαν ἐπισώζοντες ἐπὶ δὲ Λατίνου βασιλέως, ὃς κατὰ τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον ἐβασίλευσε, Λατῖνοι δεδήμοι καλοῦνται. Hoc est: *Vrbem terræ marisque totius principem, quam nunc Romani habitant, primi in omni memoriâ tenuisse feruntur barbari Siculi. posteà temporis, pulsis longo bello priscis cultoribus, Aborigines eam occuparunt. qui primùm in montibus passim sine mœnibus vicatim habitaverunt. sed postquàm Pelasgi & cæterorum Græcorum nonnulli, ipsis admisti, opem in debellandis finitimis attulerunt: exactâ inde Siculorum gente, opida crebra communiverunt: subigeruntque sibi totum id terrarum spacium, quod Lirim Tiberimque amneis interjacet. Eas sedeis deinde perpetuò tenuit idem genus hominum; mutatis tantùm adpellationibus; vetus Aboriginum nomen servantes ad Troiani usque belli tempora; quando à Latino rege denominati sunt Latini.* Ergo jam inde à principio, postquàm Siculi totâ hac regione expulsi, Latii fines extensi fuêre ab Tiberi usque ad Lirim amnem? Idem equidem Virgilius quoque innuit Aeneid lib. VII, his verbis:

Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primùm Ausoniis exercitus adpulit oris,
Expediam. ———
——— *Rex arva Latinus & urbeis*
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ,
Accipimus.

Adhæc sic Servius: *Maricam dixit uxorem fuisse Fauni; quæ est dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium. Quòd si voluerimus accipere uxorem Fauni Maricam, non procedit. dii enim τοπικοὶ, id est locales, ad alias regiones numquàm transeunt. Sed potest dictum esse per poëticam licentiam, Laurente Maricâ; quum sit Minturnensis.* Fuisse *Maricæ* lucum atque cultum apud Lirim amnem, infrà suo loco videbimus. Cæterùm quum regia sedes Latinorum fuerit *Laurentum*, haud ita procul ab Tiberi flumine; totum inde Latium *Laurentis agri* cognomen quorumdam hominum usurpatione habuit. unde illud etiam Eusebii in Chron. lib. I: Πρῶτον φασὶ Πείκων, υἱὸν Κρόνου, βασιλεῦσαι χώρας Λαυρέντης λζ ἔτη. εἶναι δὲ τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ νῦν Ῥώμης πόλεως. Id est: *Primum ferunt Picum, Saturni filium, regnasse annis* XXXVII *in Laurenti agro; qui ad urbem usque, quæ nunc Roma vocatur, extendebatur.* Hinc igitur Virgilius, quum unà cum Dionysio *antiquum* illud *Latium* ad *Lirim* usque poëticâ licentiâ extensum fuisse vellet; *Maricam deam*, quæ apud hunc amnem colebatur, *Laurentem* adpellavit. LATIVM inter Anienem & mare fuisse duplex; alterum PRISCVM sive VETVS & ANTIQVVM, à Tiberi ad Circæum usque promontorium, quod nunc vulgò *Monte Circelli* vocatur; alterum, NOVVM, quod præter Latinorum populos alias quoque, quas mox indicabo, genteis complectebatur, ad Lirim usque amnem; ex compluribus disco auctoribus. Dionysius eodem lib. I: Κατὰ δὴ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες, οἱ σὺν Αἰνείᾳ διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τὴν πόλεως ἁλόσης, καταίσχουσιν εἰς Λαύρεντον. αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων. λαβόντες δὲ παρὰ Ἀβοριγίνων χωρίον εἰς οἴκησιν, καὶ ὅσα ἠξίουν, πολίζουσι μικρὸν ὑποχώριον ὑπὸ θαλάττης, ὃπερ λόφῳ τινὶ, Λακίνιον ὄνομα τῇ πάλαι θέμενοι. ὀλίγῳ δὲ ὕστερον χρόνῳ τὴν ἀρχαίαν ἀλλάξαντες ὀνομασίαν, ἅμα τοῖς Ἀβοριγῖσι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τὴν χώρας Λατῖνοι ὠνομάσθησαν. καὶ μοσσανασύλες ἐκ τοῦ

Λακίνιον,

Λαυϊνίᾳ, κοινῇ μ τ ἐπιχωρίων μείζονα ἐπιβάλλουσι πόλιν, ἣν Ἄλβαν ἐκάλεσαν, ἐξ ἧς ὁρμώμενοι πολλὰς μὲν καὶ ἄλλας πόλεις ἔκτισαν τ κληθέντων Περσικῶν Λατίνων. Id est: *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ post captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum, Aboriginum litus. acceptoque ab Aboriginibus ad habitandum agro, & quidquid petierunt: opidum condiderunt haud procul à mari in quodam colle, nomine Lavinium. Haud ita multo post, vetere adpellatione mutatâ, unà cum Aboriginibus à regionis rege nuncupati sunt Latini. & relicto Lavinio, unà cum indigenis maiorem muniverunt urbem, quam Albam vocarunt. ex qua & alia compluria opida deduxerunt, quæ Priscorum Latinorum adpellantur.* Livius lib. I: *Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius ita verba fecit: Posse quidem se vetusto jure agere: quòd, cum omnes Latini ab Albanâ oriundi sint, in eodem fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium.* Dionysius lib. VI: Ὅπ τ Ἀλβανῶν πόλιν, ἐξ ἧς αὐτοὶ ἀπῳκίσθησαν, καὶ Λατίνων πᾶσαι πόλεις, ἐν ἡμέρᾳ καθελεῖν ἔγνωσαν μιᾷ. Id est: *Quod Albanorum urbem, unde ipsi omneisque Latinorum urbes deductæ, unâ die delendum decreverint.* Et lib. III: Ἡ μὲν δὴ τ Ἀλβανῶν πόλις, ἡ τὰς τελάκοντα Λατίνων ἀποικίσασα πόλεις, & πάντα τ χρόνον ἡγησαμένη & ἔθνους, ὑπὸ τ ἰσχάτης ἀποικίσεως καθῃρέθεισα, ἔρημος εἰς τόνδε χρόνον διαμένει. Id est: *Sic Alba, xxx opidorum Latinorum mater, & gentis eius toto illo tempore princeps, à novissimâ suâ coloniâ solo aquata, hodiéque deserta permanet.* Et eodem libro posteà: Αἱ δὲ τῶν Λατίνων πόλεις Ῥωμαίοις ἐβούλοντο τότε πρῶτον διαφέρειν, ὅτι ἀξιοῦσιν καθεσκαμμένης τ Ἀλβανῶν πόλεως τῆς ἀνηκοΐας αὐτὴν Ῥωμαίοις τ ἡγεμονίαν παραδοῦναι. ἐτῶν γὰρ διακοσιοστὸν πεντεκαιδέκατον μ τ ἀφανισμὸν τ Ἄλβας, πέμψας ἀποστείλας ὁ τ Ῥωμαίων βασιλεὺς εἰς τὰς ἀποίκους τι καὶ ὑπηκόους αὐτῆς τελάκοντα πόλεις ἠξίου πείθεσθαι τοῖς ὑπὸ Ῥωμαίων διπλασιουμένοις, ὡς πυθομένοις αὐτῶν ἅμα τοῖς ἄλλοις, οἷς εἶχον Ἀλβανοὶ, καὶ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ Λατίνων ἔθνους. Hoc est: *Latinæ verò urbes tum primùm à Romanis dissidere cœperunt: quòd, Albâ dirutâ, eversoribus eius Romanis imperium tradere recusarent. anno quidpe post illius excidium XV rex Romanus, dimissis per XXX eius colonias legatis, postulabat, ut imperata facerent: quòd ad victores cum cæteris Albanorum rebus transisset etiam Latinæ gentis imperium.* Tacitus Annal. lib. IIII, in rebus Tiberii imperatoris: *Quamquàm insideret urbem proprius miles; III urbanæ, VIIII prætoriæ cohortes; Etruriâ fermè Vmbriâque delectæ, aut vetere Latio & coloniis antiquitus Romanis.* Hactenus auctores id intellexêre *Priscum Latium*, quod Tarquinius Superbus, debellatâ proximâ parte Volscorum gentis, capiteque eorum *Suessâ Pometiâ*, super Circæum sitâ promontorium, occupatâ, coloniâque Circeios deductâ, ad dictum usque promontorium produxit. Hinc Plinius lib. III cap. V: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque servatum est, millium passuum L longitudine. tam tennes primordio imperii fuêre radices. Coloniis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus, Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli: & ultra Circeios, Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modò Latii processit ad Lirim amnem.* Satis, mehercle, turbatoriè & confusè, ne dicam absurdè. nam hoc voluit: nempe, Latium antiquum fuisse à Tiberi usque ad Circeios. inde verò novum Latium adjectum, ad Lirim usque amnem: quam oram olim incoluerint *Volsci, Osci, Ausones.* Aliquanto pòst, *Colonia*, inquit, *Minturnæ; Liri amne divisa, Glani quondam adpellato. opidum Sinuessa, extremum in adjecto Latio. hinc felix illa Campania est.* Strabo lib. V: Νυνὶ μὲν δὴ ἡ περαία μέχρι πόλεως Σινουέσσης ἀπὸ τ Ὠστίων Λατίνη καλεῖται· πρότερον δὲ μέχρι Κιρκαίας ὄρους μόνον ἐσχήκει τὴν ἐπίδοσιν· καὶ τ μεσογαίαν δὲ πρότερον μὲν ὀλίγην, ὕστερον δὲ καὶ μέχρι Καμπανίας διέτεινε καὶ Σαυνιτῶν καὶ Πελιγνῶν καὶ ἄλλων & τὸν Ἀπεννῖνον κατοικούντων. Hoc est: *Nunc quidem, ora omnis ab Ostiâ ab Sinuessam usque adpellatur Latium. anteà verò non ultra Circeium montem nomen id protendebatur. in mediterraneis quoque ab initio haud multa occupavit. posteà verò ad Campaniam usque & Samnitas ac Pelignos aliosque Apennini adcolas prolatum.* Ad *Pelignos* equidem usque falsò id profert Strabo; quum *Marsorum* intercesserit gens. quorum opidum *Albam* falsò eum adscribere Latio, suprà in eius gentis descriptione ostensum. Cæterùm de *Antiquo Latio* testis etiam est antiquus in primis auctor Scylax in Περίπλῳ. Ἀπὸ Ἄρνου δ, inquit, Τυῤῥηνοὶ ἔθνος μέχρι Ῥώμης πόλεως. Τυῤῥηνίας ἔχουσι Λατῖνοι, μέχρι & Κιρκαίης· καὶ τὸ & Ἐλπηνόρος μνῆμά ἐστι Λατίνων. Λατίνων δὲ ἔχουσι Οὖλσκοι. Id est: *Ab Arno Tyrrhenorum est gens ad Romam urbem usque. Tyrrhenia continuantur Latini, usque ad Circæum. nam & Elpenoris monimentum est in Latinis. His continuantur Volsci.* Et Scylace antiquior Theophrastus, Aristotelis auditor atque successor, Histor. planar. lib. V cap. VIIII:

Η δὲ τῶν Λατίνων ἔφυδρος πᾶσα. καὶ ἡ μὲν πεδιὰς δάφνῃ ἔχει καὶ μυρρίνῃ καὶ ὀξύλῳ ἀμαρακίνῳ. τηλικαῦτα γὰρ μήκη τίμνεσι, ὥστ' εἶναι ἁρμενικὰ τοῖς Τυρρηνικοῖς καὶ ἐλάτῃ. Τὸ δὲ Κιρκαῖον καλούμενον εἶναί φασι ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα· καὶ ἔχειν δρυῒ ἐπὶ δάφνῃ πολλῇ καὶ μυρρίνῃ· λέγεται δὲ ταῦτα ἐγχωρίως, ὡς ἐνταῦθα ἡ Κίρκη κατοικεῖ· καὶ δεικνύουσι τὸ ἕλειον τάφον. Hoc est: *Latinus ager agnis totus abundat. & plana quidem laurum habent & myrtum scissimamque mirandam. tantâ quidpe longitudine caditur, ut pro carinâ Etruscis navibus sufficiat. montana verò pinum atque abietem ferunt. Circæum autem heic excelsum quoddam esse aiunt promontorium, spissis nemoribus consitum; maximè verò robore, myrto, ac lauro. Circen id inhabitasse incolæ ferunt: tumulumque Elpenoris in eo ostentant.* Et lib. VIIII cap. XV: Φαρμακώδεις δὲ δοκοῦσιν εἶναι τόποι μάλιστα μὲν ἔξω τῆς Ἑλλάδος οἱ περὶ Τυρρηνίαν καὶ τὸν Λατῖνον· ἐν ᾗ δὲ τὸν Κίρκειον εἶναι λέγουσιν. Id est: *Tractus medicamentorum fertiles maximè traduntur extra Græciam circa Tyrrheniam & Latinum agrum; in quo Circen habitasse ferunt.* Ἔφυδρος χώρα, id est, *aquis irrigua regio* in hoc Latio maximè erat *Pomptinus ager* apud Circæum montem; ut infrà docebitur. unde illud apud Priscianum Institution. grammat. lib. IIII: *Cato Censorius in secundo Originum: Lucum Dianium in nemore Aricino Egerius Lebius Tusculanus dedicavit, dictator Latinus; & hi populi communiter; Tusculanus, Aricinus, Lanuvinus, Laurens, Coranus, Tiburtis, Pometinus, Ardeatis, Rutulus.* At verò, quòd Plinius, loco proximè scripto, in hoc intra Circæum montem Latio *Auruncos* quoque recensuit populos, nescio an ex poëtâ Virgilio sumpserit: quando hos trans Tarracinam opidum aliis auctoribus, quos suo loco citabimus, referri video. Virgilius Aeneid. lib. XI Latinum regem introducit ita in concilio concionantem:

Est antiquus ager, Tusco, mihi, proximus amni,
Longus in occasum fineis super usque Sicanos:
Aurunci Rutulique serunt, & vomere duros
Exercent colleis, atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum: & fœderis æquas
Dicamus leges; sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, & mœnia condant.

Quum plerique, ut suprà intellectum, in hoc consenserint auctores, Aeneam ab Latino accepisse agrum inter Laurentum & Tiberim amnem; quo tractu nullus est *celsus mons*; nihil certius, quàm Virgilium poëticâ iterum quadam licentiâ heic innuisse antiquum illud populi Romani Latium, quod excelso eoque pineo monte finiebatur Circæo. unde etiam & Donatus & Clavarius, agrum hunc, quem Latinus offert Troianis, apud *Vfentem fluvium* esse dixerunt; teste Servio in hunc locum Virgilii. qui amnis prope Circæum haud procul Tarracinâ opido in mare effunditur. Sed & *Tarracinam* Polybius in antiquo refert Latio ex fœdere Romano primis urbis Romæ consulibus cum Carthaginiensibus facto. Verba eius lib III hæc sunt: Γίνονται συγγραφαὶ σωθῆναι Ῥωμαίοις καὶ Καρχηδονίοις πρῶται καὶ Λευκίου Γενίου Βρούτου καὶ Μάρκου Ὁρατίου, οὗτοι πρῶτοι καταστηθέντες ὑπάτοις μετὰ τὸν τῶν βασιλέων κατάλυσιν. * — *. Καρχηδόνιοι μὴ ἀδικείτωσαν δῆμον Ἀρδεατῶν, Ἀντιατῶν, Λαυρεντίνων, Κιρκαιατῶν, Ταρρακινιτῶν τῶν μηδ' ἄλλον μηδένα Λατίνων, ὅσοι αὖ ὑπήκοοι. Id est: *Primum igitur fœdus inter Romanos & Carthaginienses ictum est consulatu L. Iunii Bruti & M. Horatii, primorum post reges exactos consulum.* Et aliquanto post: Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥωμαίοις περὶ τῶν Λατίνων τῶν οἰκούντων δεῖν τοὺς Καρχηδονίους ἀδικεῖν Ἀρδεάτας, Ἀντιάτας, Κιρκαίτας, Ταρρακινίτας· αὐτὴν δ' εἶναι αἱ πόλεις αἱ περίχωσαι θάλατταν τὴν Λατίνων χώραν, ὑπὲρ ἧς ποιοῦνται τὰς συνθήκας. Hoc est: *Similiter de Latio cavent, ne fiat ab Carthaginiensibus injuria Ardeatibus, Antiatibus, Circeiensibus, Tarracinensibus: quæ sunt opida maritima Latii, de quo fœdus hoc factum.* Ac *Circeios* quidem jam ante primos hosce consules rex Tarquinius Superbus coloniam deduxerat; testibus, Livio lib. I, Dionysio lib. IIII. *Tarracinam* verò expugnasse Romanos anno urbis suæ CCCXLVIIII, annis CIIII post prædictos consules, auctor est Livius lib, IIII: coloniam autem eò deductam anno CCCCXXV, tradit lib. VIII. Verùm & *Tarracina* & *Circeii*, & longè citra hæc *Antium* quoque ab initio, extra Latii, quod Siculi ante Latinos obtinuêre, fineis, *Volscorum* fuerunt opida; & citra Antium *Ardea* etiam fuit *Rutulorum:* quos & ipsos à Latinorum nomine ac genere exemerunt plerique auctores. In his Dionysius lib. V, ubi Q. Cluilio

Cluilio Siculo & T. Lartio Flavo consulibus, anno urbis Romæ CCLVI, bellum omnes Latini nominis populi Romanis denunciaverant; Ἡ βυλὴ, inquit, πολλαχῇ διαπέμψασα πρέσβεις, παρεκάλει τὰς πλησιοχώρους πόλεις ἐπὶ συμμαχίαν, ἀλλοπροσάλλων εἰς τὰς αὐτὰς πόλεις τ' Λατίνων, καὶ πολλὰ τ' Ῥώμης κατηγορούντων. Ἔθνικες μὲν ἐν κοινῇ συνελθόντες, ὑπόπτα καὶ ἀδεᾶ ὑγιὲς ἀμφοτέροις τοῖς πρεσβείοις ἀπεκρίναντο. Ῥόπολοι δὲ Λατίνοις μὲν ἐπικουρίαν πέμπειν αὐτικρὺς ὑπέσχοντο. Ῥωμαίοις δὲ, αὖ βυληθῶσι καταλύσασθαι τὸν ἔχθραν, διὰ σφῶν μετρίους παρέξειν Λατίνους ἔφασαν, καὶ τὰς συμβάσεις αὐτοῖς διατήσειν. Οὐολῦσκοι δὲ καὶ θαυμάζειν ἔλεγον τὸν Ῥωμαίων ἀναισχυντίαν. Id est: *Senatus, dimissis circùm finitimas urbeis legatis, societatem earum ambiebat: Latinis contrarias ad easdem urbeis legationes mittentibus; ac multa in populum Romanum congerentibus. Igitur Hernici neutris legatis quidquam sani responderunt: sed utrosque cum suspecto responso dimiserunt. Rutuli, Latinis auxilium diserte polliciti, Romanis tamen promittebant; si ponere inimicitias vellent, se suâ intercessione Latinos ipsis reddituros æquiores; pacemque conciliaturos. Volsci verò, mirari se, dicebant, Romanorum impudentiam.* Sic Livius lib. 1, sub rege Tarquinio Superbo: *Pererraturum se omne Latium: Volscosque se inde & Æquos & Hernicos petiturum.* Et Cicero in Oratione pro L. Cornelio Balbo: *Itaque & ex Latio multi & Tusculani & Lanuvini, & ex cæteris generibus gentes universæ in civitatem sunt receptæ; ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum.* Falsissimum est, quod Strabo tradit dicto lib. v his verbis: Ἔρνικοι οἱ πλησίον ᾤκουν τῷ τε Λαουϊνίῳ καὶ τῇ Ἄλβᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ· οὐκ ἄποθεν δ' ἀδ' Ἀρικία καὶ Τελλῆναι καὶ Ἄντιον. Id est: *Hernici prope Lavinium & Albam ipsamque Romam incoluerunt, nec procul ab ipsorum finibus fuêre Aricia ac Tellenæ & Antium.* In medio scilicet eos locat Prisco Latio. quod falsissimum esse, vel unus satis refutaverit disertis verbis Livius, quæ lib. VI sunt huiusmodi: *Quum consules in Hernicos exercitum duxissent; non inventis in agro hostibus, Ferentinum, urbem eorum, vi ceperunt.* Et lib. VIII: *Id ægrè passi Hernici, concilium populorum habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem, Ferentinatemque & Verulanum, omnes Hernici populi populo Romano bellum indixerunt.* Et aliquanto pòst: *Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, suæ leges redditæ.* Omnia hæc opida retinent etiam nunc nomina sua antiqua, *Anagni, Alatro, Veroli, Ferentino,* vulgò dicta; longè interiùs circa Anienis fonteis & Lirim amnem, qui nunc est *Garigliano*, sita. *Rutulos* tamen, exiguam admodùm nationem, Latinorum gentis partem fecerunt poëtæ Virgilius Siliusque, ut infrà videbimus. Verùm omnes isti populi, *Prisci Latini, Rutili, Volsci, Æqui, Hernici, Ausones*, à Tiberi ad Lirim usque incolentes, in unum *Novi Latii* nomen posteà corpusque à Romanis contributi sunt; testibus suprà citatis Strabone Plinioque. Hinc etiam Silius lib. VIII, ubi totius ferè Italiæ chorographiam persequitur, omnium prædictorum populorum opidis mixtim enumeratis, transit inde ad Sabinos; inde ad Picenteis; mox Vmbros, Etruscos, Marsos, Pelignos, Sidicinos, Vestinos, Marrucinos, Frentanos, Campanos, Samnites, Apulos, Lucanos, Calabros, Selentinos. Et Cicero in Bruto: *Apud maiores nostros video disertissimum habitum ex Latio L. Papirium Fregellanum, Ti. Gracchi, P. F. ferè ætate. eius verò oratio est pro Fregellanis colonisque Latinis habita.* Ergo jam tum huius Ti. Gracchi, qui anno urbis Romæ IOCXX, P. Mucio Scævolâ & L. Calpurnio Pisone, occisus est, temporibus *Latii* nomen atque fines ad Lirim usque prolati fuêre. nam opidum *Fregellæ* in dextrâ huius fluminis ripâ erat positum; ut infrà videbimus. Ac *Lirim* equidem Plinius, suprà dicto lib. III cap. V, terminum *Novo Latio* statuit. unde etiam epitomator eius Solinus cap. VIII, non tam auctore suo malè intellecto, quàm illius ævum cum tempestate suâ confundens; *Italia*, inquit, *in qua Latium antiquum anteà à Tiberis ostiis adusque Lirim amnem pertinebat, universa consurgit à jugis Alpium, porrecta ad Rheginum verticem.* Suam scilicet ætatem respexit: quæ *Campaniæ* nomen longè citra Lirim obtinebat. Verùm Plinius licèt *Lirim* constituat terminum Latii Novi; tamen paullo pòst etiam ultra hunc amnem memorat *opidum Sinuessam, extremum id adjecto Latio.* & in mediterraneis item *Aquinum, Arpinum, Atina*, & *Casinum*, opida in eodem fuisse Novo Latio, infrà patebit. Nec tamen solum Plinium hunc statuisse terminum; sed vulgò sic habitum fuisse; patet ex Ptolemæi quoque geographiâ; qui ita habet: Λατίνων ὁμοίως ἀπὸ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος· Τιβέριος ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Ὠστία, Ἄντιον, Κλῶστρα, Κιρκαῖον ἄκρον, Ταρρακίνα, Φορμίαι. Καμπανῶν ὁμοίως ἀπὸ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος·

Λειρὸς·

Λείριος ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Σινόεσσα, Οὐόλτουρνον, Κοῦμαι. Id est: *Latinorùm itidem juxta mare Etruscum; Tiberis amnis ostium, Ostia, Antium, Clostra, Circæum promontorium, Tarracinæ, Formiæ. Item Campanorum ad Etruscum litus; Liris fluvii os, Sinuessa, Vulturnum, Cumæ.* Et longè ante Ptolemæum Polybius lib. III disertè Sinuessam inter Campaniæ urbeis connumerat; ut infrà cap. X in eius urbis descriptione videbimus. Certè quum etiam ultra Lirim multa fuerint Novi Latii opida; ut infrà cap. VIII videbimus; commodior eius fuisset terminus jugum montis, quod lævam Liris ripam eminus prosequitur; altero verò suo latere habet Campaniæ opida *Suessam* & *Teanum*. Mela, lib. II cap. IIII, quum satis disertè *Sinuessam* extra Campaniam tribuisset Latio: oratio eius à malè curiosis imperitisque exscriptoribus miserè confusa vitiataque est. eam ergo sic distingvo: *Buxentum, Velia, Palinurus, Pæstanus sinus, Pæstum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitavêre, Minervæ promontorium; opima Lucaniæ loca. sinus Puteolanus, Surrentum, Herculaneum, Vesuvii montis adspectus, Pompei, Neapolis, Puteoli, Lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Misenum, Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum opidum; amœna Campaniæ litora. Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina, Circes domus aliquando Circeii, Antium, Aphrodisium, Ardea, Laurentum, Ostia, citra Tiberim in hoc litore sunt. ultra Pyrgi, Alsium, Castrum novum, Graviscæ, Cossa, Telamon, Populonia, Cæcina, Pisæ; Etrusca loca & flumina.* Semper opida fluminaque priore loco enumerat: tandem subjungit regionis nomen, cuius illa fuerint. Verùm, quo faciliùs clariúsque antiquissimæ Romanorum res, hoc spacio inter Tiberim & Lirim sive Sinuessam gestæ, intelligantur; nos vetustissimorum populorum, id est, *Priscum Latinorum, Rutulorum, Hernicorum, Volscorum*, fineis atque opida singulatim explicabimus.

Cap. II.

De Prisci Latii *finibus, & principe eius urbium* Roma, *locisque proximè adjacentibus.*

Antiqvi igitur Latii fines fuêre isti: Ab Solis occasu, Anio fluvius, ab opido *Tibure* ad confluentem usque Tiberis: hinc ipse Tiberis, ad ostia usque: ab meridie, mare inferum, à Tiberis ostiis ad medium locum inter duo opida *Patricam* & *Ardeam*; quorum hoc *Rutulorum* fuisse, infrà patebit. hinc ab ortu hiberno limes fuit, quo Latinorum includebantur opida *Lavinium, Aricia, Lanuvium, Albanus mons, Labici, Præneste*; quæ vulgò nunc adpellantur, *S. Petronella, L' Ariccia, Cività Lavinia, Gallicano, Pilastrina*. extra quem limitem *Ardea*, ut dictum, *Rutulorum* fuit, *Velitræ*, vulgò nunc *Beletri*, &, *Cora*, Volscorum. A septemtrionibus, ut suprà lib. II cap. XVI ostensum, Aequorum gens, veluti cuneo quodam, inter *Præneste* & *Tibur*, in Latinorum agrum ad Tusculanos usque monteis sese insinuabat; opido eorum prope Tusculum sito *Algido*: quo loco nunc diversorium publicum in viâ Latinâ esse dixi vulgari vocabulo *Osteria*. Tam arctis igitur fuêre Latinorum agri inclusi finibus, postquàm eos Sabini regione inter Narem Anienemque amneis, ut superiori capite ostensum, expulerunt. Patuêre in longum, à Tibure ad mare, XXXV millia; in latum, ab Tiberi ac Româ in Albanum montem, XX. De nonnullis trans Anienem opidis, quæ nonnulli auctores Latio, ceu Albanorum colonias, adscripserunt, quàm dubia sit res, suprà lib. II cap. VIII in Sabinis patuit. Potuerant tamen aliqua eorum Latini sive Aborigines condidisse, antequàm eâ regione à Sabinis ejecti fuerunt. Virgilius equidem Aeneid. lib. VI Anchisen introducit, apud inferos filio Aeneæ ita de futuris Albanorum regibus vaticinantem:

Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arceis,
Laude pudicitiæ celebres; addentque superbos
Pometios, Castrumque Inui, Bolamque Coramque.
Hæc tum nomina erunt: nunc sunt sine nomine terræ.

Sanè *Suessa Pometia* Volscorum semper fuit caput, donec à Tarquinio Superbo, qui primus Romanorum bellum Volscis movit, teste Livio lib. I, capta fuit; ut infrà

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

infrà suo loco ostendetur. unde etiam Florus lib. 1 cap. VII, in rebus gestis Tarquinii: *Sic valida opida in Latio capta sunt: Ardea, Gabii, Suessa Pometia.* Poëticâ igitur licentiâ istud quoque à Virgilio confictum est.

De cætero urbium in *Prisco Latio* princeps existimata est *Laurentum*, Latinorum regum sedes. inde *Lavinium*, ab Aeneâ Troiano conditum. tum *Alba*, ab Ascanio, Aeneæ filio, constituta. hinc profecti Romulus atque Remus, *Romam* condidisse crediti sunt. Verùm quia de huius origine & conditoribus summa apud antiquissimos etiam rerum scriptores controversia fuit; unde omnium vetustissima esse tandem dispicitur: simulque, quia non tantùm Latii, & mox Italiæ, sed denique totius ferè terrarum Orbis caput evasit: priore loco de hac dicere dignum atque fas sit.

VRBS igitur ROMA à quo & quibus temporibus condita sit, item unde id nominis acceperit, numquàm satis constitisse, testantur inter alios antiquos auctores maximè Dionysius Halicarnassensis atque Plutarchus. Illius verba lib. 1 hæc sunt: Ἀμφισβητήσεως ἧ πολλῆς οὔσης καὶ περὶ μὲν χρόνου καὶ κλίσεως ἣ περὶ τῶν οἰκιστῶν τῆ πόλεως, οὐδ' αὐτὸς ἄμιλλαν δεῖν, ὥσπερ ὁμολογούμενα περὶ ἀπάντων, ἐξ ὑποθέσεως ἐπιθεῖν. Id est: *Quoniam auctores multum variant tam de tempore, quo urbs sit condita, quàm de ipsis conditoribus: neque mihi visum est, rem, quasi confessam, obiter tantùm esse attingendam.* Plutarchus in Romulo: Τὸ μέγα τῆ Ῥώμης ὄνομα, καὶ δοξῆ διὰ πάντων ἀνθρώπων κεχωρηκὸς, ἀφ' ὅτε καὶ δι' ὧν αἰτίαν τῆ πόλιν γέγονεν, οὐχ ὁμολογῆ πᾶσι τοῖς συγγραφεῦσιν. Hoc est: *Ingens Romæ nomen, quod gloriâ est apud omneis genteis decantatum, haud convenit inter scriptores, à quo urbs & qua de causâ invenerit.* Varias variorum auctorum sententias uterque adfert. eas, ut & quæ apud alios exstant scriptores, in medium huc producere, quò veritas, quantum eius fieri poterit, inde eruatur, consilium est. Plutarchus ibidem: Οἱ μὲν, Πελασγοὺς, φασιν, ὅτι πλείστην τῆ οἰκουμένης πλανηθέντας ἀνθρώπων τῆ πλείστων κρατήσαντας, αὐτόθι κατοικῆσαι, καὶ διὰ τὸν ἐν τοῖς ὅπλοις ῥώμην, ἔτως ὀνομάσαι τὴν πόλιν. Id est: *Quidam Pelasgos aiunt, quum maiorem partem petcursassent Orbis, plurimasque devicissent genteis, eam oram tenuisse, atque ex suo in armis robore* [hoc ῥώμη est Græcis] *urbem Romam adpellasse.* Solinus cap. 1: *Sunt, qui videri velint, Romæ vocabulum ab Euandro primùm datum, quum opidum ibi offendisset, quod exstructum anteà Valentiam dixerat juventus Latina: servatâque significatione impositi priùs nominis,* Ῥώμην *Græcè Valentiam nominatam.* Festus Pompeius: *Historiæ Cumanæ compositor ait, Athenis quosdam profectos Sicyonem Thespiasque. ex quibus porrò civitatibus, ob inopiam domiciliorum, complures, profectos in exteras regiones, delatos in Italiam: eosque à multo errore nominatos Aborigines. quorum subjecti qui fuerint Caximparum viri unicarum virium* [fortè rectiùs *Caxipari, viri unicarum virium*] *imperio, montem Palatium, in quo frequentissimi consederint, adpellavisse à viribus regentis Valentiam. quod nomen, adventu Euandri Aeneaque in Italiam cum magnâ Græcè loquentium copiâ, interpretatum, dici cæptum* Ῥώμην. Dionysius ibidem: Κεφάλων ὁ Γεργίθιος, συγγραφεὺς παλαιὸς πάνυ, δευτέρα ἡλικίᾳ μὲν τῆ Ἰλιακὸν πόλεμον ἐκτίσθαι λέγει τὴν πόλιν ὑπὸ τῶν ἐξ Ἰλίου διασωθέντων σὺν Αἰνείᾳ· οἰκιστὴν δὲ αὐτῆς ἀποφαίνει τὸν ἡγησάμενον τῆς ἀποικίας Ῥῶμον· τέτον δ' εἶναι τὸν Αἰνείᾳ παίδων ἕνα. πέμπτον δὲ φησιν Αἰνείᾳ γενέσθαι παῖδας, Ἀσκάνιον, Εὐρυλέοντα, Ῥωμύλον, Ῥῶμον· εἴρηται δὲ Δημαγόρᾳ καὶ Ἀγαθύλλῳ καὶ ἄλλοις συχνοῖς ὅ τε χρόνος καὶ ὁ τῆς ἀποικίας ἡγεμὼν ὁ αὐτός. Hoc est: *Cephalo Gergithius, scriptor maximè antiquus, secundâ ætate post bellum Troianum, ait, conditam ab iis urbem, qui cum Aeneâ ex Ilio elapsi erant. conditorem autem ex iis nominat Romum, coloniæ ducem. fuisseque hunc unum ex Aeneæ filiis. quidpe quatuor Aeneam habuisse filios, Ascanium, Euryleontem, Romulum, atque Romum. Atque cum hoc de tempore deque coloniæ duce consentiunt Demagoras & Agathyllus, compluresque alii.* Festus: *Romam adpellatam esse, Cephalon Gergithius, qui de adventu Aeneæ in Italiam videtur conscripsisse, ait, ab homine quodam, comite Aeneæ. eum enim, occupato monte, qui nunc Palatinus dicitur, urbem condidisse; atque eam Romam nominasse.* Dionysius: Ὁ δὲ τὰς ἱερείας τὰς ἐν Ἄργει καὶ τὰ καθ' ἑκάστω πραχθέντα συναγαγὼν, Αἰνείαν φησὶν ἐκ Μολοσσῶν εἰς Ἰταλίαν ἐλθόντα μετ' Ὀδυσσέως, οἰκιστὴν γενέσθαι τῆ πόλεως· ὀνομάσαι δ' αὐτὴν ἀπὸ μιᾶς τῆ Ἰλιάδων Ῥώμης. ταύτην ἧ λέγει τῶν ἄλλων Τρωϊκῶν γυναικῶν συμφύγειν, καινῆ μετ' αὐτῶν ἐμπεσοῦσαν τὸ σκάφη, βαρυνομένην τῆ πλάνη. Ὁμολογεῖ δ' αὐτῷ καὶ Δαμασὸς ὁ Σιγεὺς, ἐν ἄλλοις λέγων. Hoc est: *Is, qui recenset mulieres sacerdotio apud Argos functas, & quid cuiusque tempore sit gestum, Aeneam tradit, è Molossis in Italiam cum Vlysse delatum, urbis conditorem fuisse: nomenque ei indidisse à quadam Ilienſi feminâ Româ. quam, narrat, cæteras Troianas hortatam,*

tam, effecisse, ut facto secum impetu naveis exurerent, navigationis & errorum tadio. Huic adstipulatur Damastes Sigensis, & nonnulli alii. Plutarchus: Οἱ δὲ, Τρωϊας ἁλισκομένης, διαφυγόντας ἐνίους καὶ πλοίων ὀλίγων ἐπιγενομένους, ὑπὸ πνευμάτων τῆ Τυρρηνία προσπεσεῖν φερομένους, ἔνθα τὸ θύμβρεως πεδίον ὁρμισαμένους· ἔπειτα ἡσθέντας τῆ γυναικὶ αὐτῶν ἀποκνούσαις ἤδη καὶ δυσαναχετούσας πρὸς τὴν θάλασσαν, ὑποθέσθαι μίαν, ἢ καὶ γλαφυρωτέραν ἔδοξε φρονεῖν ἐδόκει μάλιστα, Ῥώμην ὄνομα, καταπῆσαι τὰ πλοῖα. πραχθέντος δὲ τούτου, πρῶτον μὲν ἀγανακτεῖν σφᾶς ἄνδρας· ἔπειτα δ' ἀναγκάσαι, ἱδρυσαμένους περὶ τὸ Παλλάντιον, ὡς ὀλίγῳ χρόνῳ κρεῖττον ἐλπίδος ἔπραξαν, ἀγαθῆς πατρίδος χώρας, καὶ δεχομένων αὐτοὺς τῶν προσοίκων, ἄλλως τε καὶ μεμφομένην τῆ Ῥώμη, καὶ τὴν πόλιν ἀπ' αὐτῆς, ὡς αἰτίας, προσαγορεύειν. Id est: *Alii tradunt, captâ Troiâ, nonnullos profugos, quum naveis essent nacti, ad Tyrrheniam vi ventorum expulsos, circa Tiberim ancoras jecisse. ubi, uxoribus eorum fatiscentibus, pelagique jactationem pertæsis, unam, quæ & genere nobilior reliquis esse & præcellere mente videbatur, nomine Romam, ut classem incenderent, subgessisse. Id viros primùm ægrè tulisse. deinde, quum necessariò sedeis circa Pallantium posuissent; & brevi suprà spem succederent omnia; quòd agri fertilitatem miram sentirent; ipsosque adcolæ reciperent: cùm alios habuisse honores Romæ, tùm eius, ut auctoris, urbi nomen indidisse.* Solinus: *Heraclidi placet, Troiâ captâ, quosdam ex Achivis in ea loca, ubi nunc Roma est, devenisse per Tiberim. deinde, suadente Rome, nobilissimâ captivarum, quæ his comes erat, incensis navibus, posuisse sedeis; struxisse mœnia; & opidum ab eâ Romen vocavisse.* Festus: *Lesbius qui adpellatur Heraclides, existimat, revertentibus ab Ilio Achivis, quosdam, tempestate dejectos in Italiæ regiones, sequutos Tiberis decursum, pervenisse, ubi nunc sit Roma. ibique propter tadium navigationis impulsas, captivas, auctoritate virginis cuiusdam tempestivæ* [lege, *item captivæ,*] *nomine Romes, incendisse classem. atque ab eâ necessitate ibi manendi urbem conditam ab his; & potissimùm eius nomine eam adpellatam, cuius consilio eas sedeis sibi firmassent.* Dionysius: Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος Ἀχαιῶν τινας ἱστορεῖ, τῶν ἀπὸ Τροίας ἀνακομιζομένων, πλεῖν εἰς Μαλέαν, ἔπειτα χειμῶνι βιαίῳ καταληφθέντας, πῶς μὲν ὑπὸ τῶν πνευμάτων φερομένους, πολλαχῆ τε πελάγους πλανᾶσθαι. πλοῦτον δὲ ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τὸν Ὀπικῆς, ὃς καλεῖται Λάτιον, ὃν τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κεῖσθαι. ἀσμένους δὲ τῆς γῆς ἰδόντας, αἰτήσασθαί τε τὰς ναῦς αὐτοῖς, καὶ ἀμπέλους τῶν χαμευνίων ὕλην, ἀποσκοπτομένους ἔαρος ἀρχομένου πλεῖν. ἐμπεσόντος δὲ αὐτοῖς ὑπὸ νύκτα τῶν νεῶν, σὺν ἔκπληξιν ὅπως ποιήσονται τῷ ἀπείρῳ, ἀβουλήτῳ ἀνάγκη σφᾶς βίᾳ ἐν ᾧ κατήχθησαν χωρίῳ ἱδρύσασθαι. συμβῆναι δὲ αὐτοῖς τῶν ἀπὸ γυναῖκας αἰχμαλώτους, ἃς ἔτυχον ἐχούσης ἐξ Ἰλίου· τούτους δὲ καταφλέξαι τὰ πλοῖα, φοβηθέντας τῶν οἰκάδε Ἀχαιῶν ἄπειρον, ὡς εἰς δουλείαν ἀφιξομένους. Hoc est: *Aristoteles philosophus tradit, Achæorum quosdam, à Troiano bello redeunteis, circùm Maleam cursum flexisse; correptosque à ventis, tempestatis vi, ultro citroque diu per altum jactatos, tandem adpulisse ad eam Opicæ regionis oram, quæ, Tyrrheno pelago perfusa, Latium vocatur. quumque, optati litoris desiderio, naveis illò subduxissent; exegisse totam hiemem, ineunte vere abnavigare paratos. sed quum naveis eis nocturno incendio conflagrassent; ademptâ profectionis facultate, necessitatem in voluntatem vertisse: vitæque sedeis in agris, ad quos adpulerunt, fixisse. Eum casum obvenisse eis captivarum Ilienſium operâ: quòd, metuentes, ne sè domum in servitutem abducerent, ignem in naveis conjecissent.* Solinus: *Agathocles scribit, Romen non captivam fuisse; ut suprà dictum est: sed, Ascanio natam, Aeneæ neptem, adpellationis istius causam fuisse.* Dionysius: Καλλίας δὲ, ὁ τὰς Ἀγαθοκλέους πράξεις ἀναγεγραφώς, Ῥώμην φησὶ Τρωάδα, τῶν ἀφικνουμένων ἅμα τοῖς ἄλλοις Τρωσὶν εἰς Ἰταλίαν, γήμασθαι Λατίνῳ, τῷ βασιλεῖ τῶν Αὐσονίων, καὶ γεννῆσαι δύο παῖδας, Ῥῶμον καὶ Ῥωμύλον. οἰκίσαντας δὲ πόλιν, ἀπὸ τοῦ μητρὸς αὐτῆ θέσθαι τὄνομα. Hoc est: *Callias, rerum ab Agathocle gestarum scriptor, Romen quamdam, ait, Troianam mulierem, cum cæteris Troianis delatam in Italiam, nupsisse Latino, Aboriginum regi; eique duos peperisse filios, Romum & Romulum: à quibus conditæ urbi nomen matris impositum.* Festus: *Callias, Agathoclis Siculi qui res gestas conscripsit, arbitratur, è manu Troianorum, è fugientium Ilio capto, cuidam fuisse nomen Latino: eumque habuisse conjugem Romam: à quo, ut Italiâ sit potius, urbemque condiderit, eam Romam adpellavisse.* Idem posteà: *Galitas scribit, quum, post obitum Aeneæ, imperium Italiæ pervenissent ad Latinum, Telemachi Circesque filium: isque ex Româ suscepisset filios Romum Romulumque: urbis conditæ in Palatio* [fortè *Palatino*] *causam fuisse adpellandæ potissimum Romæ.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. 1: *De origine & conditore Vrbis diversa à diversis traduntur. Clinias refert, Telemachi filiam, Romen nomine, Aeneæ neptem fuisse; ex cuius vocabulo Romam adpellatam.....* [interiit nomen auctoris] ...

dicit.

dicit, Latinum, ex Vlyxe & Circe editum, de nomine sororis suæ mortuæ Romen civitatem adpellasse. Atteius adserit, Romam ante adventum Euandri diu Valentiam vocitatam: sed pòst Græco nomine Romam vocitatam. Alii à filiâ Euandri ita dictam. alii à fatidicâ, quæ prædixisset Euandro, his eum locis oportere considere. Eratosthenes Ascanii, Aeneæ filii, [filium] Romulum parentem urbis refert. Nævius & Ennius Aeneæ ex filiâ nepotem Romulum conditorem urbis tradunt. Sibylla ita dicit: Ῥωμῷοι Ῥώμης παῖδες. [Id est: *Romani Romi progenies.* Dionysius: Εἰσὶ δέ τινες, οἱ τὴν Ῥώμην συγγενίδα λέγουσιν εἶναι τοῦ Ῥώμης, τοῦ Ἰταλοῦ, μητρὸς δὲ Ἠλέκτρας, τῆς Λατίνου θυγατρός. Id est: *Sunt, qui Romam conditam aiunt, ab Itali filio Romo, nato ex Electrâ, Latini filiâ.* Plutarchus: Ἄλλοι δὲ Ῥώμην, Ἰταλοῦ θυγατέρα καὶ Λευκαρίας, οἱ δὲ Τηλέφου, τοῦ Ἡρακλέους, λέγουσι γαμηθεῖσαν, οἱ δὲ Ἀσκανίου, τοῦ Αἰνείου, λέγουσι τοὔνομα θεῖναι τῇ πόλει· οἱ δὲ Ῥῶμον, Ὀδυσσέως παῖδα καὶ Κίρκης, οἰκίσαι τὴν πόλιν· οἱ δὲ, Ῥῶμον, ἐκ Τροίας τοῦ Διομήδους ἀποσταλέντα, τῆς Ἠμαθίων· οἱ δὲ Ῥῶμον, Λατίνων τύραννον, ἐκβαλόντα Τυῤῥηνούς. Hoc est: *Alii tradunt, Romen Itali & Leucariæ filiam, alii Telephi, Herculis filii, filiam, Aeneæ nuptam, alii Ascanii, Aeneæ filii, filiam, nomen urbi dedisse. alii aiunt, Vlyssis atque Circes filium Romum urbem condidisse. alii rursus ferunt, Romum, Emathionis filium ab Diomede è Troiâ missum: alii Romum, Latinorum tyrannum; quum ejecisset Tyrrhenos.* Dionysius: Ξεναγόρας ὁ συγγραφεύς, ἱστορεῖ, Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱὸς γενέσθαι τρεῖς, Ῥῶμον, Ἀντίαν, Ἀρδέαν· οἰκισαμένους δὲ τρεῖς πόλεις, ἀφ' ἑαυτῶν θεῖναι τοῖς κτίσμασι τὰς ὀνομασίας. Διονύσιος δὲ ὁ Χαλκιδεὺς οἰκιστὴν μὲν ἀποφαίνει τῆς πόλεως Ῥῶμον· τοῦτον δὲ λέγει, καὶ μὴν Ἰουλίους, Ἀσκανίου δὲ υἱούς, Ἠμαθίωνος παῖδα εἶναι. Id est: *Xenagoras historicus tradit. Vlyssis ac Circeis treis fuisse filios, Romum, Antiam, & Ardeam. eosque conditis tribus opidis, nomina iis à se imposuisse. Dionysius verò Chalcidensis consentit quidem de auctore urbis Romo: at filium eum fuisse tradit, quorumdam opinione, Ascanii; aliorum autem sententiâ, Emathionis.* Festus: *Apollodorus in Exenide ait, Aeneâ & Laviniâ natos, Mayllem, Mulem, Romumque. atque ab Romo urbi tractum nomen. Alcimus ait, ex Tyrrheniâ Aeneæ natum filium Romulum fuisse; atque eo ortam Albam, Aeneæ neptem: cuius filius, nomine Romus, condiderit urbem Romam. Antigonus, Italicæ historiæ scriptor, ait, Romum quemdam nomine, Iove conceptum, urbem condidisse in Palatio, eique Romæ dedisse nomen. Agathocles, Cyzicenarum rerum conscriptor, ait, vaticinio Heleni impulsum Aeneam Italiam petivisse, portantem suam secum nepotem, Ascanii filiam, nomine Romam: eamque, ut, Italiâ sint Phryges potiti, & iis regionibus maximè, quæ nunc sunt vicinæ urbi, primam omnium consecrasse in Palatio Fidei templum. in quo monte posteà quum conderetur urbs, visam esse justam vocabuli urbis Romæ causam à nomine eius, quæ prior eum locum dedicavisset Fidei. Ait idem Agathocles, complureis esse auctores, qui dicant, Aeneam sepultum in urbe Berecynthiâ, proximè flumen Nolon. atque ex eius progenie quemdam nomine Romum venisse in Italiam; & urbem Romam nominatam, condidisse.* Plutarchus: Οὐ μὴν ἀδὲ οἱ Ῥωμύλον τῷ δικαιοτάτῳ τῶν λόγων ἀποφαίνοντες ἐπώνυμον τῆς πόλεως, ὁμολογοῦσι περὶ τοῦ γένους αὐτοῦ. οἱ μὲν γὰρ Αἰνείαν καὶ Δεξιθέας, τῆς Φόρβαντος, υἱὸν ὄντα νήπιον, εἰς Ἰταλίαν κομισθῆναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ῥῶμον· ἐν δὲ τῷ πλοίῳ πλημμύραντα τῶν ἄλλων σκαφῶν διαφθαρέντων, ἐν ᾧ δὲ ἦσαν οἱ παῖδες, εἰς μαλακὸν ἀποκλιθέντος ὄχθης ἀτρέμα, σωθέντας ἀπροσδοκήτως, ὀνομασθῆναι Ῥώμην· οἱ δὲ Ῥώμην, θυγατέρα τῆς Τρωάδος ἐκείνης, Λατίνῳ, τῷ Τελεμάχου γαμηθεῖσαν, τεκεῖν τὸν Ῥωμύλον· οἱ δὲ Αἰμιλίαν, τὴν Αἰνείου καὶ Λαβινίας, Ἄρεϊ συγγενομένην. Hoc est: *Quin nec inter eos, qui probatissima adferunt, qui Romulum contendunt urbi nomen posuisse, de origine eius convenit. alii quidpe eum Aeneæ atque Dexitheæ, Phorbantis filiæ, filium, admodùm infantem cum fratre Romo in Italiam fuisse deportatum adfirmant. quum autem reliqua navigia amne effuso perissent; illud verò, in quo pueri erant, ad ripam mollem placidè delatum esset; præter spem salvos evasisse. atque ita eum locum adpellatum fuisse Romam. Alii Romen, mulieris illius Trojanæ filiam, quæ Latino, Telemachi filio, fuit nupta. Romuli fuisse matrem adseverant. Alii rursum Aemiliam, Aeneæ & Laviniæ filiam, ex Marte concepisse aiunt.* Dionysius: Ἔχων δὲ πολλὰς καὶ ἄλλας τῶν Ἑλληνικῶν παραχέσεως συγγραφέων, οἱ διαφόρως ἀποφαίνεσι τοῦ οἰκίσαντος τῆς πόλεως, ἵνα μὴ δόξαιμι μακηγορεῖν, ὅτι τοῦ Ῥωμαίων ἐλάττονα συγγραφεῖς. Παλαιὸς μὲν οὖν ἔτι συγγραφὸς ἔτι λογογράφος ἦν Ῥωμαίων ἐδεῖς. ἐκ παλαιῶν μὲν τοι λόγων, ἐν ἱεραῖς δέλτοις σωζομένων, ἕκαστος ἡμῶν ἐπαλαθῶν ἀνέγραψε. Τούτων δέ τινες μὲν Αἰνείαν φασὶν εἶναι λέγειν Ῥωμύλον καὶ Ῥῶμον, τοῦ οἰκίσαντος τῆς Ῥώμης. ἕτεροι δὲ θυγατρὸς Αἰνείου παῖδας· ὅτε δὲ πατρὸς, σκέπτεσθαι διαφέροντες. διαθῆναι δ' αὐτὰς τοῦ Αἰνείου Λαβίνῳ, τῷ βασιλεῖ τῶν

τῶν Ἀβορεγίνων, ἐμηρώσαντας, ὅτι αἱ πίστις τοῖς ὀθνειχωρίοις περὶ σφῶν ἐπίλυδας ἐχόντα. ἀπαζόμενον δὲ αὐτὸς Λατῖνον τῇ πάλῃ ἱεροπρεπεία περιέπειν εὖ, ὀκγόνῳ τε ἄρρενι ἀπαίδα πλουτῶντα, Δαιδόχης μέρος ἴνδς τῆς ἑαυτῆ δόχης καταλιπεῖν. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν, Αἰνείᾳ πλουτήσαντι, Ἀσκάνιον ἄπαιδα τὴν δόχλω παραλαβόντα, νείμασθαι περὶ σφῶν ἀδελφὼ, Ῥωμύλον τε καὶ Ῥῶμον, τὴν τε χώραν καὶ τὴν ἡλικίαν τῶν Λατίνων τροφῆς· αὐτὸν μὲν δὴ τὴν τε Ἄλβαν κτίσαι καὶ ἄλλα ἄστα πολίσματα. Ῥῶμον δὴ Καπύλῳ μὲν δοτὸν δὲ περιπάπαν Καπυῖ, Ἀγχίσῃ δὲ τὸν ὕστερον κληθέντων Ἰλαίκλον, δοτὸ δὲ πατρὸς, Ῥώμῳ δ' ἀφ' ἑαυτοῦ. τοῦτον δὲ χρόνους ἴνας ἐρημωθέντων, ἑτέρας αὖθις ἐλθόντας ἀποικίας, ὑπὸ Ἀλβανοὶ ἔσχλαν, ἡγεμόνων Ῥωμύλου καὶ Ῥώμου, τὴν ἀρχαίαν κλῆσιν ἀπολαβεῖν· ὥστε διπλᾶς εἶναι τῇ Ῥώμῃ τὰς κλίσεις· τὸν μὲν ὀλίγῳ ὕστερον τῶν Τρωϊκῶν ἡρωμένων· τὸν δὲ πενηκοντάδεκα ἡρεαῖς ὑστερῶσαν τὸν πρώτερας. Hoc est: *Possem equidem & alios multos Graecorum scriptores adducere, qui de urbis conditoribus variant. verùm, ne nimis prolixus videar, praestat transire ad Romanos. Apud hos verò nemo exstat, neque historiae neque veterum sermonum scriptor. Vnusquisque tamen aliquid ex antiquis desumpsit tabulis, quae in templis servantur, dicatae numinibus. Horum quidam volunt, Aeneae fuisse filios Romulum & Romum, conditores urbis. alii, Aeneae ex filiâ nepotes; patris tamen nomine non indicato. hos Aeneam Latino, Aboriginum regi, dedisse obsides ex fœdere, inter indigenas atque advenas icto. puerosque benignè apud regem habitos: & non solùm educatos liberaliter: verùm etiam, quum is absque virili prole decederet, relictos ex parte quadam haeredes regni. Alii dicunt, Aeneâ defuncto, Ascanium, ex asse regni haeredem relictum, adsumpto principatu, agros & opes Latinorum tripartitò divisisse cum Romulo ac Romo fratribus. ipsum deinde Albam condidisse, & alia quaedam opidula: Romulum verò Capuam, à Capy proavo denominatum; Anchisam de Anchisae avi sui nomine; de patris autem nomine Aeneam; quae post fuit Ianiculum: Romam verò de suo. hanc desolatam aliquamdiu, rursus, Albanis aliam eò coloniam sub Romuli atque Romi ducta mittentibus, pristinam recuperasse formam: ita, ut jam eadem urbs intelligatur bis condita: semel, haud multo post belli Troiani tempora; iterum, aetate post priorem* XV. Posterioris *Romae* conditores *Romulum* atque *Romum* posteà eodem libro tradit Numitoris fuisse ex filiâ nepotes: quos Romanus auctor T. Livius *Romulum & Remum* adpellat. Verùm de his antequàm plura dicamus, alia, adhuc fabula è Plutarcho ciranda est, ei, quae de illis fertur, haud absimilis, ex eodemque haud dubiè fonte hausta. οἱ δὲ μυθώδη, inquit, παντάπασι περὶ τὴν ἡγέσεως διεξιασι. Ταρχετίῳ γὰρ, Ἀλβανῶν βασιλεῖ παραγενομένῳ ἐς ὠμότατον, Φάσμα δαιμόνιον εἶκει ἡγεῖσθαι. Φαλλὸν γὰρ ἐκ τῆς ἑστίας ἀναφῆναι, καὶ Δαμένην ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας εἶναι δὲ Τηλεβοῶν τὴν Τυρρηνίαν χρῆσιμον, ἀφ' ἧς κομισθῆναι τῷ Ταρχετίῳ χρησμὸν, ὥστε συμμῖξαι τῷ Φάσματι παρθένον· ἔσεσθαι γὰρ ἐξ αὐτῆς παῖδα κλεινότατον ἁπάντων καὶ τύχης καὶ ἀρετῆς. Φράσαντος δὲ τὸ μάντευμα τὸν Ταρχετίου μιᾷ τῶν θυγατέρων, ἐπισταμένου δὲ συγγενέσθαι τῷ Φαλλῷ προσέταξεν, αὐτὴν μὲν ἀπαξιῶσαι, θεράπαιναν δὲ εἰσπέμψαι. τὸν δὲ Ταρχέτιον, ὡς ἔγνω, χαλεπῶς φέρουσαν, συλλαβεῖν μὲν ἀμφοτέρας δεῖ θανάτῳ, τὸν δ' Ἑστίαν ἱδρύσασθαι καὶ σφῶν ὕπνος, ἀπαγορεύσασαν αὐτῇ τὸν φόνον, ἰσον ἕνα παρεγγυῆσαι τῷ κόραις ὑφαίνειν δεδεμένας, ὡς ὅταν ἐξυφήνωσι, τότε δοθήσονται πρὸς γάμον. ἐκείνας μὲν δὴ ἡμέρας ὑφαίνειν, ἑτέρας δὲ νύκτωρ, ἃς Ταρχετίῳ κελεύοντος, ἀναλύειν τὸν ἱστόν. ἐκ δὲ Φαλλοῦ τρεφομένου παῖδα, θεῖναί νιν Τεραπωνίδος πρόσωπα δίδυμα, θεῖναί νιν Τεραπίῳ τὸν Ταρχετίου ἀπελεῖν κελεύσαντα. τὸν δὲ θεῖναι Φερούσαν ἐς πλησμὸν πλησίον. εἶτα λύκαιναν μὲν ὀπιφοίτων, μαστὸν δίδοσαν ὀρνίθας δὲ παιποδαπὰς, ψωμίσματα κομίζοντας, ἐνιδρύεσθαι τῆς βρέφεσιν· ἀχερὸς δὲ βοσκόν, ἰδόντα δὲ θαυμάσαντα, τολμῆσαι προσελθεῖν, καὶ ἀνελέσθαι τὰ παιδία. πιαίστης δὲ τὸ σωληρίας αὐτοῖς γνωμόνης, ἐκλεφθέντας ὀπιθέσθαι τῷ Ταρχετίῳ καὶ κρατῆσαι. Ταῦτα μὲν δὴ Προμαθίων λέγει, ἱστορίαν Ἰταλικὸν συγγεγραμμένος, εἴρηκε δὲ πίστιν ἔχοντα λόγου μάλιστα καὶ πλείστας μαρτύρας, τὰ μὲν κυρίωτατα πρῶτον εἰς αὐτὸν Ἕλλωνας ἐξέδωκε Διοκλῆς Πεπαρήθιος, ὧν καὶ φασι Πίκτωρ ἐν τοῖς πολίτοις ἐπηκολουθηκέναι. Γεγόναζι δὲ καὶ πρὸ τούτων ἑτέραι Δαφορεῖ. τύπῳ δὲ εἰπεῖν, πιστὸς ἐστι. Τῶν ἀπ' Αἰνείου γεγονότων ἐν Ἄλβῃ βασιλέων, εἰς ἀδελφὼ δύο, Νομήτορα καὶ Ἀμύλιον, ἡ Δαδοχὴ καθῆκεν. Ἀμυλίῳ δὲ νείμαντος τὰ πάντα δίχα, τῇ βασιλείᾳ τὰ χρήματα ἐκ τῆς Τροίας κομισθέντα χρυσὸν καὶ ἄργυρον, ἤλπετο τὴν βασιλείαν ὁ Νομήτωρ· ἔχων δὲ ὁ Ἀμύλιος τὰ χρήματα, καὶ πλέον ἀπ' αὐτῶν δυνάμενος Νομήτορος, τῷ τε βασιλείαν ἀφέλετο ῥᾳδίως, καὶ, φοβούμενος ἐκ τοῦ γυναικὸς αὐτοῦ γενέσθαι παῖδας, ἱερέαν τὴν Ἑστίας ἀπέδειξαν, ἄγαμον καὶ παρθένον ἀεὶ διαμένειν. τοῦτον οἱ μὲν Ἰλίαν, οἱ δὲ Ῥέαν, οἱ δὲ Σιλβίαν ὀνομάζουσι. Φορεῖται δὲ μὴ πολιὸν χρόνον κυῦσαι θεοῦ τὴν καθεστῶτα τῆς Ἑστίας νόμον. καὶ τὸ μὲν ἀνήκεστα μὴ παθεῖν αὐτὸν, ἡ δὲ βασιλέως θυγάτηρ Ἀνθὼ παρηήσαντος, δεηθεῖσα δὲ πατρὸς· ἔρχθη δὲ, καὶ διαιταν εἶχεν ἀνεπίμικτον, ὅπως μὴ λάθῃ τικτοῦσα τὸν Ἀμύλιον. ἔπεσε δὲ δύο παῖδας, ὑπερφυεῖς μεγέθη καὶ κάλλη· οἱ δὲ μᾶλλον ὁ Ἀμύλιος φοβηθεὶς ἐκέλευσεν αὐτοὺς ὑποβρέτιον λαβόντα ῥῖψαι. τὸν ἕνιοι Φαυστύλον ὀνομάζουσι λέγουσιν· οἱ δὲ ἄ τὸν, ἀλλὰ τὸν αἰελόμυον.

ὀνῆ-

ἐνήμῳ σῳ εἰς σκάφω τὰ βρέφη, κατίβη μὲν ὅπι τὸν ποταμὸν, ὡς ῥίψεον· ἰδὼν δὲ καλὸν τὸ πολλῷ ῥόῳ αἰρόμενον, ἔδεισε προσελθεῖν. ἐγγὺς δὲ ἡ ὀχθὴ καταθεὶς, ἀπῆλθε. ὁ δὲ ποταμὸς καταικλύζοντος, ἡ πλημμύρα τὸ σκάφω ὑπολαβοῦσα καὶ μετωρίσασα πρόως, κατίπεγκεν εἰς χωρίον ὅπιθεν μαλθακὸν, ὃ νῦν Κερμανὸν καλέῃσι, πάλαι δὲ Γερμανὸν, ὡς ἔοικεν, ὅτι καὶ ἀδελφοὺς γερμανοὺς ὀνομάζουσιν· ὧν δὲ πλησίον ἱερεὺς, ὃν Ῥωμινάλιον ἐκάλουν, ἢ διὰ τὸν Ῥωμύλον, ὡς οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, ἢ διὰ τὸ τὰ μηρυκώμενα τῶν θρεμμάτων σκιὴ διὰ τιμῆς ἐνθιάζειν, ἢ μᾶλιστα διὰ τὸ τὰ βρέφων ἡλασμὸν, ὅτι τιμῇ τὸ ἡλιῶ ῥύμαν ὠνόμαζον οἱ παλαιοὶ, καὶ θεὸν ἐνόμιζον τὸ σκεπτοφῆς τὰ νηπίων ὑπομελεῖσθαι δοκοῦσαν, ὀνομάζουσι Ῥωμυλίαν, καὶ θύουσιν αὐτῇ νηφάλια, καὶ γάλα τοῖς ἱεροῖς ὑπαπένδουσιν. ἐνταῦθα δὴ τοῖς βρέφεσι κειμένοις, τιμῇ τὸ λύκαιναν ἱστορεῖ ἡλοζομένῃ, καὶ θρυλλάπιδα ἐνὰ παρᾶναι σωτηρίαν φέρουσαν καὶ φυλάττουσαν· νομίζεται δὲ Ἄρεος ἱερὰ ταῦτα ζῶα. τὴν θρυλλάπιδα καὶ Δαφερόπιλος Λατῖνος σίβυνναν καλεῖ, ὅθεν οὐκ ἤκιστα πίστιν ἔχειν ἡ τιθήνη τὰ βρέφη, τέκνα ἐξ Ἄρεος φάσκουσα. καίτοι τὴν παθεῖν αὐτῇ ἐξαπατηθεῖσαν λέγουσιν, ὑπὸ δὲ Ἀμυλίου διαφθαρεῖσαν, ἐν ὅπλοις ὑπὸφαίνοντος αὐτῇ, καὶ σιωπᾶν κελεύοντος· οἱ δὲ τύραννα τὴν τροφὸν δι' ἀμφιβολίαν ὑπὸ τὸ μυθῶδες σκεπτοπλῶ τῇ φήμῃ ὠφελεῖν· λύκας γὰρ σκάλλειν οἱ Λατῖνοι τὰ θηλείας τὰς λυκαίνας, καὶ τὰ γυναικῶν τὰς ἑταιρούσας. εἶναι δὲ πιαύτην φανῆναι γυναῖκα, ἣν τὰ βρέφη θρέψαι φασὶν, Ἄκκαν Λαρεντίαν ὄνομα. ταύτην δὴ καὶ θύουσι Ῥωμαῖοι, καὶ χοὰς ὑπιφέρουσι Λαρεντίᾳ ὁ Ἄρεος ἱερεὺς, καὶ Λαρεντίαν καλοῦσι τὴν ἑορτήν· τὰ δὲ βρέφη Φαυστύλος, Ἀμυλίου συφορβὸς, ἀνείλετο λαβὼν ἄπαντας· ὡς δ' ἔνιοί φασι, τὰ εἰκότων ἐχόμενον μᾶλλον, εἰδότος δὲ Νομήτορος, καὶ συγχορηγοῦντος τροφὰς κρύφα τῆς τρέφουσι. καὶ γεγαμῆσθαι λέγουσι καὶ τἄλλα μανθάνειν οἱ παῖδες εἰς Γαβίους κομιζόμενοι, ὅσα χρὴ τοὺς εὐγενοῦς. Κληθῆναι δὲ τότε τὸ ἡλιῆς ἱερεῖς Ῥωμύλον καὶ Ῥῶμον, ὅτι ἡλάζουσι τὸ θῆλυ. Hoc est: *Alii planè fabulosa de ortu Romuli referunt. spectrum scilicet Tarchetio, Albanorum regi teterrimo ac sævissimo, divinum domi oblatum tale: Genitale ex foco eius masculini sexus exstitisse: per multosque dies comparuisse: atque oraculo, quod in Etruriâ Thetydis erat, responsum esse, uti virgo cum spectro coiret: ex qua filium virtute clarissimum fortunâque & robore orturum insignem. Hoc responsum Tarchetius quum uni ex filialibus exposuisset; jussissetque, ut cum genitali isto sese conjungeret; eam, quòd aspernabatur, submisisse ancillam. Tarchetium, ut rescivit, graviter offensum, ambas in vincula conjecisse; morte vindicaturum. sed quum Vesta ei in somnio oblata, deterruisset eum à cæde; telam in vinculis texere puellas jussisse: eâ lege, ut eâ detextâ elocarentur. atque illas texuisse interdiu: nocte, jussu Tarchetii, alias retexere telam solitas. Quum autem ancilla ex genitali illo geminos esset enixa; Teratio cuidam Tarchetium necandos tradidisse. illum ad fluminis ripam eos exposuisse. lupam inde adcurrentem lactasse, variique generis volucres alimenta minuta ori indidisse. bubulcum tandem, re cum admiratione conspectâ, accedere ausum, infanteis sustulisse. Ad hunc modum servatos educatosque evasisse Tarchetium, eumque superasse. Hæc equidem Promathion quidam, qui historiam de rebus Italicis conscripsit, ita retulit. cæterùm receptissimæ historiæ, & à pluribus adprobatæ, Diocles Peparethius præcipua primus apud Græcos edidit. quæ ut plurimùm Fabius Pictor sequitur. &, quamquàm in hac quoque variant; tamen ut brevibus absolvam, ea huiusmodi est. Ex Aeneæ posteris, qui Albæ regnarunt, ad duos fratres regnum devênit, Numitorem & Amulium. Vniverso patrimonio ab Amulio in sorteis diviso duas, regnoque cum pecuniâ & advecto Troiâ thesauro comparato, regnum sumpsit Numitor. Amulii quum essent ex argento, quàm Numitoris, ampliores opes; facilè eum regno exsuit. eiusque filiam, quò perpetuo cœlibatu & virginitate liber ab huius partu foret, Vestæ sacerdotem legat: quam Iliam alii vocant; alii Rheam; nonnulli Silviam. Haud multo pòst deprehenditur, contra virginum Vestalium legem, prægnans esse. Ne postremo supplicio adficeretur; regis filia precibus à patre obtinuit Antho. in custodiam tamen, ne inscio pareret Amulio, data est, & remota ab hominum consortio. Illa gemellos edidit; mirâ corporis proceritate ac specie. Quare magis commotus Amulius, imperat ministro, uti eos exponat. nomen huic erat Faustulo. alii tamen non huic, verùm ei, qui posteà sustulit, id nominis fuisse tradunt. Minister infanteis imposuit alveo: atque, expositurus eos, descendit ad flumen. quod inflatum quum cerneret atque rapidum; non ausus accedere, ad proxima ripæ exposuit; recessit. Flumine evagato, suscipiens alveum allavies, & leniter subvehens, in loco destituit satis molli. Germanum vocant nunc locum. olim verò Germanum adpellabant. scilicet, quia fratres vocant germanos. Erat juxtà ficus, quam Ruminalem dicebant, ut multorum fert opinio, à Romulo: vel, quod maximè probatur, propter puerorum lactationem. mammam quidpe vocabant rumam prisci: & deam, infantium educationis præsidem, Rumiliam dicunt: eique sacrificium faciunt absque vino, in quo lac libant. Ad pueros ibi jacenteis*

lupam, tradunt, lactantem cursum flexisse; & picum Martium nutriendis ac servandis præstò fuisse. Marti utrumque animal sacrum habetur. picum verò Martium præcipuo honore venerantur Latini. Vnde puerperæ maior fides, ex Marte se peperisse adseveranti. quamvis ab Amulio deceptam, qui armatus eam stupraverat, in eam venisse opinionem, credita est. Sunt, qui ferant, nutricis nomen ex vocis ambiguitate fabulæ locum dedisse. quidpe lupus Latini, præter vulgarem notamque significationem, etiam eas vocabant, quæ corpus vulgabant: cuiusmodi Faustuli, puerorum nutritii, uxorem fuisse, Accam Larentiam nomine. Huic quoque sacra Romani faciunt: & mense Aprili flamen Martialis ei libat. Festum Larentiar [fortè Larentalia] vocant. Cæterò Faustulus, regias subulens, infanteis clam omnibus sustulit. Alii veritati magis consona referunt. conscio nimirum Numitore, & alimenta 10
suppeditante secretò nutriciis, pueros literis omnique liberali disciplinâ Gabiis institutos. quia autem sugentes visi essent lupam, à papillâ Romulum & Romum vocatos. Eamdem historiam ex eodem auctore concisiùs sic refert Pompeius Festus: *Diocles Peparethius ait, Iliam, Numitoris, Albani regis filiam, gemellos edidisse: quos in imâ Tiberis ripâ à Faustulo, regio ministro, expositos juxta ficum, adpellatam posteà à Romulo Ruminalem. sic jacenteis lupam lactasse; & picum Martium nutrivisse. post repertos Accam Larentiam, Faustuli uxorem, educasse. Plerique tamen, conscio & alimenta præbente Numitore, nutritos aiunt: quòd Ilia ex Marte se peperisse eos adseverabat: ac secretò literis omnique liberali disciplinâ Gabiis institutos atque excultos fuisse: atque ita in musicis primam pueritiam traduxisse. Quum inter æqualeis omneis præstarent corporis proceritate & formâ; nominatos,* 20
alterum Romulum, Remum alterum. vel, quòd expositos in ripâ Tiberis lupa lactaverit, præbens rumam, monte vicino descendens; &, quòd reperti à Faustulo sunt educati; Romulus & Remus à rumâ nominati potissimùm. Eos, ubi, ex compressu Iliæ natos se, cognoverint; præterea, quo patre essent procreati, intellexerint; Numitori avo primùm restituisse regnum. deinde de urbe condendâ per auguria decrevisse, uter eam conderet nominaretque. ac deorum manifestâ adprobatione Romulum urbem condidisse: eamque nominasse Romam potiùs, quàm Romulam, de suo nomine, ut ampliore vocabuli significatione prosperiora patriæ suæ ominaretur. Eamdem fermè historiam de *Amulio* atque Numitore, deque huius filiâ & nepotibus *Romulo* ac *Romo* pluribus verbis refert Dionysius quoque Halicarnassensis dicto lib. 1; & item Livius lib. 1; Isaciusque Tzetza in commentariis ad 30
Lycophronem; Sex. Aurelius Victor in libro de Origine gentis Romanæ; & alii. quæ mahercules historia nihilo certior est primis illis compluribus variisque Græcorum fabulis, auditu absurdissimis ac maximè ridiculis putidisque. etenim, licèt ex antiquis tabulis, in templis suspensis, eam priscos Romanos collegisse adfirmet Dionysius: ut apud quos nulla alia fuerint literarum monimenta, antequàm ea à Græcis mutuati sint: tamen Plutarchus disertissimis testatur verbis, primum eam apud Græcos prodidisse Dioclem Peparethium: eumdemque postmodùm ex eius libris desumpsisse primum Romanorum scriptorum Fabium Pictorem. quod & ipse satis posteà, ubi eamdem refert historiam, agnoscit Dionysius, his verbis: Περὶ δὲ τῶν ἐκ Ἰλίας γεγομένων κόρων ὡς μὲν Φάβιος ὁ Πίκτωρ λέγομεν, ὁ Λούκιος τε Κίγκιος καὶ Κάτων ὁ Πόρκιος καὶ Πείσων Καλπέρνιος, καὶ τῶν ἄλλων συγγραφέων οἱ πλείστοι ἠκολούθησαν, τῇδε γεγράφθαι. 40
Id est: *De natis ex Iliâ pueris Q. Fabius Pictor, quem posteà sequuti L. Cincius, Porcius Cato, Calpurnius Piso, & plerique alii scriptores, sic tradit.* Fuisse *Romanorum scriptorum antiquissimum Q. Fabium Pictorem*, Livius quoque testatur lib. 1. Vulgò autem receptam fuisse apud Romanos isthanc de *Romulo Remoque*, urbis Romanæ conditoribus opinionem, non tantùm ex hactenus citatis, & quos alios complureis allegat Aurelius Victor in dicto libro de Origine gentis Romanæ auctoribus, sed etiam ex publicis actis & sacris patet. Herodianus lib. 1, de *Matre deûm* loquens, quæ & *Mater Idæa*, & *Dea Pessinuntia*, à locis adpellabatur: Ἐν δὲ τῷ προειρημένῳ Πεσσινοῦντι πάλαι μὲν Φρύγες ὠργίαζον ὅτε τῷ παρὰ τῷ Γάλλῳ προῤῥέοντι. ἐπεὶ δὲ Ῥωμαίων ἡγεμονία ἐπὶ τὰ πράγματα, Φασὶν αὐτῆς χρησθῆναι, μένειν τε τὴν θεὸν ἔτι καὶ μᾶλλον εἰς μέγα προχωρήσειν, εἰ τὴν Πεσσινοῦντιον θεὸν μεταχωρίσειεν ὡς αὐτούς. πέμψαντες δὲ πρέσβεις εἰς Φρύγας, τὸ ἄγαλμα ἤτουν. ἔτυχεν δὲ ῥᾳδίως, συγχωρήσαντος προβαλλόμενοι, καὶ τὴν ἀπ' Αἰνείου & Φρυγὸς εἰς αὐτοὺς ἀφιξιν καταλέγοντες. Hoc est: *In prædicto Pessinunte Phryges olim orgia colebant, apud præfluentem amnem Gallum. sed ubi res Romana crevit; responso accepto, mansurum imperium, & ad summum auctum iri, si Pessinuntiam deam ad se transferrent: missi in Phrygiam legati sunt, petitum deæ simulacrum. quod quidem facilè illis concessum est, consanguineos*

sese

sese dictitantibus, atque oriundos ab Aeneâ Phrygè. Tacitus Annal. lib. IIII: *Ne Ilienſibus quidem, quum parentem urbis Romæ Troiam referrent, niſi antiquitatis gloriâ pollebant.* Et eodem libro anteà, de funere Druſi: *Funus imaginum pompâ maximè inluſtre fuit: quum origo Iuliæ gentis Aeneas; omnesque Albanorum reges, & conditor urbis Romulus, pòſt Sabina nobilitas, Ap. Clauſus, cæteræque Claudiorum effigies, longo ordine ſpectarentur.* Solinus cap. II: *Vt adfirmat Varro, auctor diligentiſſimus, Romam condidit Romulus, Marte genitus & Rheâ Silviâ; vel, ut nonnulli, Marte & Iliâ. dictaque eſt primùm Roma quadrata; quòd ad æquilibrium foret poſita. ea incipit à ſilvâ, quæ eſt in areâ Apollinis, & ad ſupercilium ſcalarum Caci. habet terminum, ubi turgurium fuit Fauſtuli. ibi Romulus manſitavit: qui auſpicatò fundamenta murorum jecit, duodeviginti natus annos, XI Kalendas Maias, hora poſt ſecundam ante tertiam; ſicut L. Taruntius prodidit, mathematicorum nobiliſſimus: Iove in Piſcibus; Saturno, Venere, Marte, Mercurio, in Scorpione; Sole in Tauro, in Lunâ, in Librâ, conſtitutis. Et obſervatum deinceps, ne qua hoſtia Parilibus cæderetur: ut dies iſte à ſangvine purus eſſet. cuius ſignificationem de partu Iliæ tractam volunt.* Cicero de Divinatione lib. II: *L. quidem Taruntius Firmanus, familiaris noſter, in primis Chaldaicis rationibus eruditus, urbis etiam noſtræ natalem diem repetebat ab iis Parilibus, quibus eam à Romulo conditam accepimus: Romamque, quum eſſet in jugo Luna, natam eſſet dicebat. nec eius fata canere dubitabat.* Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII:

Proximus Auſonias injuſti miles Amuli
Rexit opes: Numitorque ſenex amiſſa, nepotum
Munere, regna capit. feſtisque Parilibus urbis
Mœnia conduntur.

Varro Rer. Ruſticar. lib. II cap. I: *Romanum populum à paſtoribus eſſe ortum, quis non dicit? quis Fauſtulum neſcit paſtorem fuiſſe nutricium, qui Romulum & Remum educavit? non ipſos quoque fuiſſe paſtores obtinebit, quòd Parilibus potiſſimùm condidêre urbem?* Nempe quia *Parilia* eadem dicebantur & *Palilia*: hæc autem à *Pale*, paſtorum deâ, adpellata putabantur. Svetonius in Caligulâ, cap. XVI: *Decretum autem, ut dies, quo cepiſſet imperium, Palilia vocaretur.* Varro de Lingvâ Latinâ lib. V: *Palilia dicta à Pale: quòd feriæ ei deæ fiunt; ut Cerealia à Cerere.* Virgilius Γεωργικῶν lib. III:

Te quoque magna Pales, & te memoranda canemus
Paſtor ab Amphryſo.

Ad quæ ita Servius: *Pales, ut diximus, dea eſt pabuli; quam alii Veſtam, alii Matrem deûm vocant. Huic ſacra ſolvuntur XI Kalendas Maius, die, quæ Palilia vocantur.* Ergo *Magna Pales* dicitur poëtæ, quia *Mater* etiam *deûm* vocabatur, & *Magna mater*, & *Magna dea*; ut Germaniæ lib. I cap. XXVII docui. Ovidius Faſtor. lib. IIII; de eodem die XI Kalendas Maias:

Nox abiit; oritur aurora: Palilia poſcor.
Non poſcor fruſtrà, ſi favet alma Pales.
Alma Pales faveas paſtoria ſacra canenti;
Proſequor officio ſi tua facta meo.

Et deinde:

Quæ precor eveniant; & nos faciamus ad annum
Paſtorum dominæ grandia liba Pali.

Paullo poſt:

Pars quoque cum ſaxis paſtores ſaxa feribant:
Scintillam ſubitò proſiluiſſe ferunt.
Prima quidem periit: ſtipulis excepta ſecunda eſt.
Hoc argumentum flamma Palilis habet.
An magis hunc morem pietas Aeneïa fecit:
Innocuum victo cui dedit ignis iter?
Hoc tamen eſt vero propius: quum condita Roma eſt;
Transferri juſſos in nova tecta lareis;
Mutanteisque domum tectis agreſtibus ignem
Et ceſſaturæ ſuppoſuiſſe caſæ.
Per flammas ſaliiſſe pecus, ſaliiſſe colonos.
Quod ſit natali nunc quoque, Roma, tuo.

Propertius lib. IIII eleg. IIII:

Vrbi festus erat. dixère Palilia patres.
Hic primus cœpit mœnibus esse dies.
Annua pastorum convivia, lusus in urbe,
Quum pagana madent fercula divitiis,
Quumque super raros fœni flammantis acervos
Trajicit immundos ebria turba dapes.
Romulus excubias decrevit in ocia solvi,
Atque intermissâ castra silere tubâ.

Ergo à Romulo primùm *Palilia* sive *Parilia* instituta? Id equidem ita illi etiam censuerunt, qui, teste suprà scripto Solino, ab *Iliæ*, Romuli matris, *partu Parilia* dicta tradiderunt. At negarunt hoc alii. unde Festus Pompeius: *Pales dicebatur dea pastorum; cuius festa Palilia dicebantur. vel, ut alii volunt, dicta Parilia, quoniam pro partu pecoris eidem sacra fiebant.* Et jam ante conditam Romam sacra hæc celebrata fuisse, testis est locupletissimus Plutarchus in dictâ Romuli vitâ. Ὅτι μὲν οὖν ἡ κτίσις ἡμέρᾳ γένοιτο τῇ πρὸ ἕνδεκα καλανδῶν Μαΐων, ὁμολογεῖται· καὶ τὴν ἡμέραν ταύτην ἑορτάζουσι Ῥωμαῖοι, γενέθλιον τῆς πατρίδος ὀνομάζοντες. οὐ μὴν ἄλλα καὶ πρὸ τῆς κτίσεως βοτηρικήτις ἦν αὐτοῖς ἑορτὴ κατὰ ταύτην τὴν ἡμέραν, καὶ Παλήλια προσηγόρευον αὐτήν. Id est: *Convenit inter omneis, conditam esse urbem* XI *Calendas Maias. quem diem Romani patriæ natalem adpellant; habentque festum. Quamquàm etiam, ante conditam urbem dies hic festo pastorali sacrum habebant; vocabantque Palilia.* Verùm enimverò, non omneis huic de *Romulo* narrationi fidem habuisse, disertè testatur idem Plutarchus continuò post enarratam eam historiam, his verbis: Ὧν τὰ πλεῖστα καὶ Φαβίου λέγοντος καὶ τοῦ Πεπαρηθίου Διοκλέους, ὃς δοκεῖ πρῶτος ἐκδοῦναι Ῥώμης κτίσιν, ὕποπτον μὲν ἐνίοις ἐστὶ τὸ δραματικὸν καὶ πλασματῶδες. Οὐ δεῖ δὲ ἀπιστεῖν, τὴν τύχην ὁρῶντας· οἵων ποιημάτων δημιουργός ἐστι, καὶ τὰ Ῥωμαίων πράγματα λογιζομένους, ὡς οὐκ ἂν ἐνταῦθα προῦβη δυνάμεως, μὴ θείαν τινὰ ἀρχὴν λαβόντα καὶ μηδὲν μέγα μηδὲ παράδοξον ἔχουσαν. Hoc est: *Horum pleraque quum & Fabius referat & Peparethius Diocles; qui primus putatur de conditione urbis Romæ aliquid prodidisse; quidem suspectam habent eam narrationem, ut fabulosam atque commentitiam. Verùm haud fas est fidem ei derogare, quum cernamus, quanta vis sit fortunæ: utique si consideremus, rem Romanam sine divino aliquo auspicio & magno miraculo non fuisse eò potentiæ prægressuram.* Hoc sanè satis frigidum ac frivolum satisque futile argumentum. Meliùs itaque ac prudentiùs Livius in præfatione operis: *Quæ ante conditam condendamve urbem poëticis magis decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monimentis traduntur, ea nec adfirmare nec refellere in animo est.* En, ut apertè fatetur, fabulosa sibi videri, quæ de origine conditoribusque urbis Romæ scripturus est. Pergit ita: *Datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis, primordia urbium angustiora faciat. &, si cui populo licere oportet consecrare origines suas, & ad deos referre auctores; ea belli gloria est populo Romano, ut suum conditorisque sui patrem Martem potissimùm ferat. tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quàm imperium patiantur.* Et lib. V: *In rebus tam antiquis, si, quæ similia veri sint, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationem scenæ, gaudentis miraculis, aptiora, quàm ad fidem, neque adfirmare neque refellere operæ pretium est.* Sanè in tantum gravissimus rerum Romanarum scriptor Sallustius ab hac de Romulo fabulâ abhorruit, uti, nulla prorsus eius factâ mentione, primordia urbis Aeneæ cæterisque Troianis hisque junctis Aboriginibus tribuerit. Verba eius initio historiæ de bello Catilinario hæc sunt: *Vrbem Romam, sicuti ego accepi, condidêre atque habuêre initio Troiani, qui, Aeneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur: cumque his Aborigines; genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquàm in una mœnia convenêre, dispari genere, dispari lingvâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est, quàm facilè coaluerint.* Diocles igitur iste Peparethius, homo Græcus, haud dubiè ex omnibus illis suprà recitatis Græcorum variis diversisque fabulis, simulque ex quibusdam Romanorum sacris, paullo, quantum in tantâ auctorum discrepantiâ fieri potuit, probabiliorem historiam construxit: quam posteà ipsi Romanorum vetustissimi optimique scriptores, ob id ipsum, quia cæteris probabilior videbatur, sequuti sunt. neque enim veri & simile, Dioclem solum, præ omnibus aliis Græcis, certiora quædam verioraque somniasse; quum apud Romanos ipsos nihil monumenti eâ de re exstiterit,

præter

præter dictas tabulas, in deorum templis suspensas, quas ipsas haud perinde probavit Fabius Pictor, quin potiorem duxerit Græci hominis fidem. nec immeritò quidem: quando ex iisdem tabulis varias opiniones trahi posse videbat, *alii* quidpe, teste suprà citato Dionysio, *Romulum & Romum Aeneæ filios, alii ex filiâ nepotes*, & nescio quas non prætereà nugas tradiderunt. Livii verba initio statim libri VI sunt ista: *Quæ ab conditâ urbe Româ ad captam eamdem urbem Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessêre foris bella, domi seditiones, quinque libris expositi: res, cùm vetustate nimiâ obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tum, quòd perraræ per eadem tempora literæ fuêre; una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: & quòd etiam, si quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensâ urbe pleræque interiêre. Clariora deinceps certioraque ab secundâ origine, velut ab stirpibus lætiùs feraciúsque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur.* Parum igitur vel nihil certi de iis, quæ ante captam incensamque urbem gesta fuerunt, scribere potuerunt Romani auctores. Ipsós Græcos nulla apud se eâ de re habuisse documenta, luculentus testis est Plinius, Romanus homo, lib. III cap. V, his verbis: *Theophrastus primus externorum aliqua de Romanis diligentiùs scripsit. nam Theopompus, ante quem nemo mentionem habuit, urbem dumtaxat à Gallis captam dixit: Clitarchus, ab eo proximus, legationem tantùm ad Alexandrum missam.* Et prædictus Dionysius, in præfatione operis: Οὐδεμία ἀκριβὴς ἐξελήλυθε πρὸς τῶν Ῥωμαίων Ἑλλησὶν ἱστορία μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ὅτι μὴ κεφαλαιώδεις ὑπομνήσεις, πάνυ βραχεῖαι. πρῶτον μὲν, ὅσα καὶ εἰδέναι, τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιολογίαν ὑπεδραμόντος Ἱερωνύμου καὶ Καρδιανοῦ συγγραφέως, ἐν τῇ πρὸς τὰ ἐπιγόνων πραγματείᾳ· ἔπειτα Τιμαίου καὶ Σικελιώτου, τὰ μὲν ἀρχαῖα τῶν ἱερῶν ἐν τῷ καινοῖς ἱστορίαις ἀφηγησαμένους, οὐ μὴν πρὸς Πύρρον τὸν Ἠπειρώτην πολέμους εἰς ἰδίαν καταχωρίσαντος πραγματείαν· ἅμα δὲ τούτοις Ἀντιγόνου τε καὶ Πολυβίου καὶ Σιληνοῦ, καὶ μυρίων ἄλλων, τοῖς αὐτοῖς πράγμασιν οὐχ ὁμοίως ὑπεβαλέσθην· ὧν ἕκαστος ὀλίγα, καὶ ἃ δὲ αὐτὰ διεσπασμένως ἅδε ἀκριβῶς, ἀλλ' ὅσα τῇ τύχῃ συνενηνόχεσαν ἀκουσμάτων σωθῆναι, ἀνέγραψεν. ὁμοίως δὲ τούτοις καὶ ἅδε διαφόρως ἐξέδωκαν ἱστορίας καὶ Ῥωμαίων ὅσοι τὰ παλαιὰ ἔργα τῆς πόλεως Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ συνέγραψαν· ὧν εἰσι πρεσβύτατοι, Κόιντος Φάβιος, Λεύκιος Κίγκιος, ἀμφότεροι καὶ σφόδρα ἐπιφανεῖς ἀκμάσαντες πολέμῳ. τούτων ἑκάτερος, οἷς αὐτὸς ἔργοις παρεγένετο, διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἀκριβῶς ἀνέγραψε· τὰ δὲ ἀρχαῖα τὰ μὴ τὴν κλῆσιν τῆς πόλεως ἡμῖν κεφαλαιωδῶς ἐπέδραμε. Hoc est: *Nullum hactenus de rebus Romanis adcuratum scriptum apud Græcos exstat: exceptis summariis quibusdam compendiis, admodùm brevibus. Et primus, quod ego quidem sciam, scriptorum Hieronymus Cardianus antiquitates Romanas cursim attigit in opere de Epigonorum rebus gestis. deinde Timæus Siculis; res priscas complexus universali historiâ; Pyrrhi Epirensis bellis privatim dicato volumine. tum Antigonus, Polybius, Silenus, & innumeri alii, res easdem haud eodem modo adgressi. quorum unusquisque parum aliquid, ac ne id quidem debitâ curâ & diligentiâ, sed ut ex fortuitis rumoribus collegerat, scripto prodidit. Nec absimileis historias ediderunt, quotquot Romani homines urbis suæ res antiquas Græco sermone conscripserunt. quorum vetustissimi Q. Fabius & L. Cincius; ambo æquales bellis Punicis. Horum uterque ea, quibus ipse interfuit, ut probè sibi cognita, diligenter mandavit literis. quæ verò olim post urbem conditam deinceps consequuta sunt, contenti fuêre summatim percurrere.* Quidquid igitur de *Romulo* ac *Remo*, quem Græci, primi huius vocabuli fictores, omnes pariter adpellant *Romum*, sive Romani seu Græci prodiderunt, mera est fabula, per se satis absurda & inepta: in qua neque de patre puerorum, neque de matris nomine, neque de expositore, nec de sublatore, nec de nutrice, quidquam certi constat. Eccui verò credibile fiat, maluisse in longiùs disito Tiberi amne perire pueros Amulium, Albanorum regem, quàm in proximo contiguoque immensæ profunditatis lacu Albano? Quis credat, ministrum regium, qui in tam gravi negotio haud dubiè jurejurando ab Amulio adactus fuisset, tam temerè in ripâ amnis vivos pueros reliquisse? Sed, uti innumera alia leviora mittamus, quis credat, *Romulum, ut ampliore*, quod ait Festus, *vocabuli significatione prosperiora patriæ suæ ominaretur, Romam* maluisse *nominare urbem à se conditam, quàm de suo nomine Romulam:* quum satis intelligere potuisset, posteris visum iri id vocabulum urbi impositum de fratris *Romi* nomine, quem adeò gloriæ ædificatæ novæ urbis participem noluisse tradunt isti scriptores, uti etiam ad prima mox eius fundamenta eum interfecerit. Verùm absurdum hoc quum ipsi jam inde antiquissimi Romano-

rum scriptores animadverterent, fratris Romuli nomen, quod omnes, ut dixi, Græci referunt Ῥῶμον, *Romum*; illi mutarunt in *Remum*: uti eâ demum ratione urbis adpellatio propiùs ad *Romuli*, quàm *Remi*, nomen accedere videretur. Eam tamen rationem Varroni posteà non placuisse, ex prædicto Festo patet. cuius verba suprà scriptis subjunguntur ista: *Romam anteà Romulam adpellatam, Terentius quidem Varro ait, fuisse ab Romulo. deinde detortam vocem detritasque literas fuisse, credibile.* At hoc ille nemini persvaserit, nisi, cui jam antè persvasum fuerit, nullum Romulo fuisse frattem *Romum*. Verùm aliter alii tradiderunt auctores; ex quibus hoc habuit Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Remus prior* VI *vultures vidit; Romus posteà* XII. *quæ res bellum creavit; in quo exstinctus est Remus. & à Romi nomine Romani adpellati. Vt autem pro Romo Romulus diceretur, blandimenti gratiâ factum est.* Sed & illi satis ridiculos sese prodiderunt homines, qui, geminam urbis ædificationem, ut refert Dionysius, colligentes, primam Ascanii, Aeneæ filii, fratribus Romulo ac Romo, alteram itidem Romulo & Romo, Iliæ filiis, Numitoris nepotibus, attribuerunt. Scilicet, in fatis fuisse videtur, uti nulli alii homines Romam, vetustate ac nescio qua calamitate desolatam, instaurarent, quàm qui eadem cum primis conditoribus ferrent nomina.

Verùm longiùs hunc *Romulum* ab urbis Romæ ædificatione removere conabimur. Mater eius, ut suprà intellectum, habebatur Numitoris, Albanorum regis, filia nomine *Ilia*; sive, ut alii tradiderunt, *Rhea Silvia*. At deam fuisse *Rheam*, Saturni, ut quidam voluerunt, uxorem. Latinis *Opem* dictam, vulgò notum est. de hac ita Strabo lib. X: Καὶ οἱ Φρύγες, καὶ τῶν Τρώων οἱ σὺν τῷ Ἴδῃ καπικῶντες, Ῥέαν μὲν καὶ αὐτοῖς ἐμοῖσι, καὶ ὀργιάζουσι ταύτῃ, Μητέρα καλοῦντες θεῶν, καὶ Ἀγδεστιν, καὶ Φρυγίαν, καὶ Θεὸν μεγάλην· ἀπὸ δὲ τόπων, Ἰδαίαν, καὶ Δινδυμηνὴν, καὶ Πυληνὴν, καὶ Πεσσινουντίδα, καὶ Κυβέλην. Id est: *Phryges etiam, & ex Troibus qui Idam adcolunt, Rheam venerantur; eique orgia peragunt; Matrem adpellantes deorum & Adgestin & Phrygiam & Magnam deam; à locis verò Ideam, Dindymenen, Pylenen, Pessinuntiam, & Cybelen.* Eamdem & *Palen*, & cognomine *Magnam Palen* Latinis fuisse adpellatam, suprà ex Virgilio atque Servio intelleximus: ubi Servius, *Pales*, inquit, *quam alii Vestam, alii Matrem deûm vocant.* Eamdem *Terram matrem* fuisse dictam, suprà memoratæ Germaniæ lib. I cap. XXVII docui. unde Ovidius Fastor. lib. VI:

Vesta eadem est & terra. subest vigil ignis utrique:
Significant sedem aëra focusque suam.

Hinc igitur antiquissimus ille Latinis mos ignis accendendi in festo *Paliliorum*; ut suprà ex Propertii lib. IIII eleg. IIII & Ovidii Fastor. lib. didicimus. Atque ne dubites Ovidium hoc loco intellexisse *Vestam*; en, apertè eam nominat eodem loco posteà, sic de Romulo canens:

Vox fuit hæc regis: Condenti, Iupiter, urbem,
Et genitor Mavors Vestaque mater ades.

Rhea igitur isthæc *Silvia* nulla fuit homo, Numitoris aliusve mortalis filia; sed dea, toti terrarum Orbi, ut dicto Germaniæ lib. I cap. XXVII docui, sub pluribus nominibus culta. quæ & ipsa, ut cæteris illis à locis tractis adpellationibus, ab *Ilio* etiam dicta est *Ilia*; & Latinis pastoribus, quibus *pecorum pabulorumque*, ut suprà didicimus, dea habebatur, à *silvis Silvia*.

Videamus nunc ergo de *Romulo* etiam. Hunc, in deûm numerum relatum, alio nomine *Quirinum* dictum fuisse, legimus. Ovidius Transformationum lib. XIIII:

Innixusque hastæ pressos temone cruento
Impavidus conscendit equos Gradivus: & ictu
Verberis increpuit: pronumque per aëra lapsus,
Constitit in summo nemorosi colle Palati:
Reddentemque suo non regia jura Quiriti
Abstulit Iliaden. corpus mortale per auras
Dilapsum tenueis: ut latâ plumbea fundâ
Missa solet medio glans intabescere cælo.
Pulcra subit facies; & pulvinaribus altis
Dignior est, quàm sit trabeati forma Quirini.

Et Fastor. lib. II:

Proxi-

Proxima lux vacua est. at tertia dicta Quirini.
Qui tenet hoc nomen, Romulus antè fuit.
Sive, quòd hasta quiris priscis est dicta Sabinis,
Bellicus à telo venit in astra deus:
Sive suo regi nomen posuêre Quirites:
Seu, quia Romanis junxerat ille Cureis.

Apud Virgilium Aeneid. lib. 1 Iupiter Veneri ita prædicit de futuro Romanorum imperio:

Romulus excipiet gentem, & Mavortia condet
Mœnia; Romanosque suo de nomine dicet.
Cana Fides & Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Iura dabunt.

Ad hæc Servius: *Romulus ideò Quirinus dictus est, quòd hastâ utebatur; quæ Sabinorum linguâ curis dicitur. unde & securis, quasi semicuris. vel à κύριος, qui Græcè rex dicitur. vel propter generis nobilitatem. Mars enim quum sævit, Gradivus dicitur: quum tranquillus est, Quirinus.* Festus: *Matronæ Iunonis Curitis in tutelâ sunt: quæ ita adpellabatur à ferendâ hastâ; quæ linguâ Sabinorum curis dicitur.* Plutarchus in Romulo: Τὸν δὲ Ῥωμύλον ἐπωνυμίαν τῷ Ῥωμύλῳ τὸν Κυρῖνον, οἱ μὲν Ἐνυάλιον προσαγορεύουσιν, οἱ δ' ὅτι τὴν πόλιτας Κυρίτας ὠνόμαζον· οἱ δὲ, τὸν αἰχμὸν ἢ τὸ δόρυ τὸν παλαιὸν Κυρῖνον ὀνομάζειν· καὶ Κυρίτιδος Ἥρας ἄγαλμα καλεῖν ἐπὶ αἰχμῆς ἱδρυμένον. ἐν δὲ τῇ ῥηγίᾳ δόρυ καθιδρυμένον, Ἄρεα προσαγορεύειν· καὶ δώρεαν τὸν ἐν πολέμοις ἀριστεύουσιν γεραίρειν. ὡς οὖν Ἀρήϊον ἴνα Ῥωμύλον, ἢ αἰχμητὴν θεὸν, ὀνομαθῆναι Κυρῖνον. Hoc est: *At Quirinum dictum Romulum volunt alii quasi Martem: alii, quòd cives Romani etiam Quirites dicerentur: alii à quiri; quod hastam priscis significabat. & Quiritidis Iunonis adpellari simulacrum, quod hastæ impositum. in regiâ item collocatam hastam, Martem significare. tum eos, qui bello strenuè fecissent, hastâ solitos donari. Ergo, quasi Martialem Romulum; aut hastatum deum, nomen invenisse Quirini.* De origine Sabinorum urbis *Curium* ita tradit Dionysius Halicarnassensis lib. II: Περὶ δὲ τὴν Κυρητῶν πόλεως ποιοῦμαι παρελάβομεν· Ἐν τῇ Ῥεατίνων χώρᾳ, καθ' ὃν χρόνον Ἀβορίγινες αὐτὴν κατεῖχον, παρθένος ἐξ ἐπιχωρίας ἐς πρώτης ἥβης εἰς ἱερὸν ἦλθεν Ἐνυαλίᾳ χορεύσασα· τὸν δ' Ἐνυάλιον οἱ Σαβῖνοι, καὶ παρ' ἐκείνων οἱ Ῥωμαῖοι μαθόντες, Κυρῖνον ὀνομάζουσιν. ἐν δὲ θεᾷ τῷ πομπῇ χορεύσασα ἡ παῖς, ἔνθεος ἄφνω γίνεται· καὶ καταλιποῦσα τὸν χορὸν, εἰς τὸν οἶκον εἰσέρχεται θεᾶς. ἔπειτα ἐγκύμων ἐκ δαίμονος, ὡς ἔπαιζεν ἐδόκει, ἤμειψε, λύκῃ παῖδα, Μέδιον ὄνομα, Φίδιον ἐπίκλησιν. ὃς αὐξηθείς, μορφὴν τε καὶ κατ' ἄνδρωπον, ἀλλὰ δαιμόνιον ἴσχει, καὶ τὰ πολέμια πάντων γίνεται λαμπρότατος. καὶ αὐτὸν εἰσέρχεται πόθος οἰκίσαι πόλιν ἀφ' ἑαυτοῦ. συναγαγὼν δὴ χεῖρα πολλὴν τῶν ἐκείνα τὰ χωρία οἰκούντων, ἐν ὀλίγῳ πάνυ χρόνῳ κλῆσι τὰς καλλιμάχους Κύρις, ὡς μὲν ἔνιοι ἱστοροῦσιν, ἀπὸ δαίμονος, ἐξ ἧς ἡγεῖτο αὐτὸν λόγος εἶχε, τὄνομα τῇ πόλει θέμενος· ὡς δ' ἕτεροι γράφουσιν, ἀπὸ τῆς αἰχμῆς· κύρις γὰρ οἱ Σαβῖνοι τὰς αἰχμὰς καλοῦσιν. Ταῦτα μὲν οὖν Τερέντιος οὐάρρων γράφει. Hoc est: *De Curitum urbe sic accepimus. In Reatino agro, quo tempore Aborigines eum tenebant, virgo quædam indigena, principali genere nata, Martis templum ad choros celebrandos intraverat. hunc Sabini, hosque sequuti Romani, Quirinum indigetant. In huius igitur dei fano saltans puella, repentè divino furore correpta, chorum deseruit; & in sacrarium dei curriculo sese proripuit. dein à loci genio compressa, ut vulgò creditum est, puerum edidit, nomine Medium, cognomine Fidium. is virilem ætatem ingressus, & formâ supra hominem fuit, & in re militari longè clarissimus evasit. quumque captus esset condendæ urbis cupidine; magnâ ex finitimis agris multitudine collectâ, intra perbreve tempus Cureis condidit; quas sic, ut quidam opinantur, à genio, cuius dicebatur filius, nominavit; vel; ut alii volunt, ab hastâ. quidpe hastas Sabini vocant cureis. Atque hæc equidem Terentius Varro tradit.* En tibi nativa & germana cunabula, ex quibus prodiit *Romuli* simul & urbis *Romæ* origo. Nempe, quum antiquissimi mortales hoc prodidissent de *Curium* primordio; ex qua urbe, ut superiori capite dictum, *Aborigines* simul cum *Pelasgis*, quum jam uno nomine vocarentur *Latini*, profecti, *Romam* urbem occuparunt: Romanorum posteà scriptores suæ id tribuerunt urbis origini; *Quirinum*, id est, *Martem*, qui à *Curibus* sic videbatur adpellatus, à suâ etiam *Româ* adpellantes Ῥωμύλον, *Romulum*. Et conveniebat hoc cognomen cum maximè Marti; quando ipsa *Roma*, ut mox infrà ostendetur, à *robore* ac *viribus* hoc nominis habuit. unde Festus: *Romulum quidam à ficu ruminali, alii, quòd lupæ rumâ nutritus est, adpellatum esse, ineptissimè dixerunt. quem credibile est, à virium magnitudine, item fratrem eius,*

adpella-

adpellatos. Et ex Festo breviator eius Paul. Diaconus: *Romulus & Remus à virtute, hoc est, à robore adpellati sunt*. Ἐνυάλιον autem *Martis* esse cognomentum, præter alios auctores, disertis verbis testatur Macrobius Saturnalior. lib. I cap. XVIIII. *Quæ de Libero patre*, inquit, *dicta sunt, hæc Martem eumdem ac Solem esse demonstrant. siquidem plerique Liberum cum Marte conjungunt; unum deum esse monstrantes. Vnde Bacchus* Ἐνυάλιος *cognominatur; quod est inter propria Martis nomina*. Festus: *Ordo sacerdotum æstimatur deorum maiestate; ut maximus quisque. Maximus videtur Rex: dein Dialis: post hunc Martialis: quarto loco Quirinalis*. Mox: *Martialis; quòd Mars conditoris Vrbis parens: Quirinalis, socio imperii Romani Curibus adscito Quirino*. At idem *Quirinus* etiam erat *Ianus*. Macrobius Saturnalior. lib. I cap. VIIII: *In sacris invocamus Ianum Quirinum, quasi bellorum potentem; ab hastâ; quàm Sabini curim vocant*. Svetonius in Augusto, cap. XXII: *Ianum Quirinum, terrâ marique pace partâ, ter clusit*. Scilicet, omnium gentilium deorum numina ac nomina ad unum solum numen spectabant; cui ab variis effectibus varias imposuêre adpellationes; ut Germaniæ lib. I innumeris documentis à nobis ostensum. Hactenus igitur falsus urbis Romanæ conditor *Romulus*, satis remotus est. quo prostrato, nihil est, quod aliquis mihi heic ampliùs proavos eius, certâ serie ab Aeneâ stirpem ducenteis, obtendat; *Ascanium, Silvium, Aeneam Silvium, Latinum Silvium*, & cæteros hinc omneis eodem *Silvii* cognomine, *Albam, Atyn, Capyn, Capetum, Tiberinum, Agrippam, Romulum Silvium, Aventinum, Procam, Numitorem*. de quibus quid certi vel Græci vel Romani scriptores ex tam incertis, ut suprà demonstratum, tamque fabulosis commentitiisque tradere potuerint, monimentis cuivis collectu facillimum est. unde factum, uti heic etiam mirum in modum varient posteriores auctores. nam ab Livii ordine, quem modò perscripsi, ita post Albam variat Dionysius: *Capetus, Capys, Calpetus, Tiberinus, Agrippa, Alladius, Aventinus, Proca, Numitor*. rursus sic Ovidius Fastor. lib. IIII: *Aeneas, Iulus, Silvius, Latinus, Alba, Epitus, Capys, Calpetus, Tiberinus, Agrippa, Remulus, Aventinus, Proca, Numitor*. at Μεταμορφώσεων lib. XIIII ita: *Ascanius, Silvius, Latinus, Alba, Epitus, Capys, Capetus, Tiberinus, Acrota, Remulus, Aventinus, Palatinus*. Isacius Tzetza in Scholiis ad Lycophronem sic: *Ascanius, Silvius, Aeneas, Latinus, Capes, Tiberinus, Amulius, Aventinus, Numitor*. At omnium pauciſſimos refert Sex. Aurel. Victor, in libro de Origine gentis Romanæ. *Ascanium Silvium, Latinum, Tiberium, Aremulum, Aventinum, Procam, Numitorem*.

Omnia igitur hæc ex tam variâ narratione quum falsa & confictia esse deprehendantur, ipsum nunc *Aeneam* quoque paullo diligentiori manu excutiamus. Primùm omnium Dio Chrysostomus toto libro, quem privatim eâ de re composuit, negat Troiam umquàm fuisse captam: totamque hanc fabulam poëticè vult esse confictam. Strabo verò lib. XIII, in descriptione Troadis, ex ipso ostendit Homero, Aeneam mansisse in Troiâ, inque regnum successisse post Priamum regem. Verba eius hæc sunt: Εἴρηται δ' ἡ μὲν πάλαι Σκῆψις ἐπάνω Κέβρηνος κατὰ τὸ μεσόγαιον τῆς Ἴδης· ὕστερον δὲ καλωτέρα κατοίκοις ἐξήνεγκε εἰς τὴν νῦν Σκῆψιν μεταφκίσθησαν ἀπὸ Σκαμανδρίας τινὲς τῶν Ἐκτορίδων, καὶ Ἀσκανίου τοῦ Αἰνείου παιδός. καὶ δύο ἡβὴν ταύτας βασιλεύσας πλὴν χρόνον ἐν τῇ Σκήψει λέγεται. εἶτα ταύτας δ' εἰς ὀλιγαρχίαν μετήκησαν· εἶτα Μιλησίοις συνεπολιτεύθησαν αὐτοῖς, καὶ δημοκρατίας ὕστερον· οἱ δὲ ἀπὸ ἡβὴς ὀδὲν ἦσαν κατάλυτοι βασιλεῖς, ἔχοντες ἴσας ἡμᾶς. Οἴεται δὲ Δημήτριος ὁ Σκήψιος, καὶ βασιλέα τοῦ Αἰνείου γενέσθαι τὴν Σκῆψιν, μέσην οὖσαν τῆς ἀπὸ τοῦ Αἰνείου καὶ Λυρνησσοῦ· εἰς ἣν φυγεῖν εἰρῆσθαι διακόμβου τοῦ ἀπὸ τοῦ Ἀχιλλέως· φησὶ γοῦν ὁ Ἀχιλλεύς·

Ἦ ῥ' ἐμέμνη, ὅτε περ σε βοῶν ἀπὸ μοῦνον ἐόντα
Σεῦα κατ' Ἰδαίων ὀρέων ἀγαχέοντα πόδεσσι·
Κεῖθεν δ' εἰς Λιρνησσὸν ἐπέκφυγες· αὐτὰρ ἐγὼ τὴν
Πέρσα μεθορμηθείς.

Οὐχ ὁμολογεῖ δὲ τῷ ὠθεῖ τὴν ἀρχηγέτην τῆς Σκήψεως λόγῳ τῷ λεχθέντι νῦν τὸ ὠθεῖσθαι τοῦ Αἰνείου θρυλλούμενα. ὠθεῖσθαι γὰρ δή τέτον φασὶν ὑπὸ τοῦ πλέμου ἀπὸ τῆς τοῦ πρὸς Πρίαμον δυσμενείας·

——— Αἰεὶ γὰρ Πριάμῳ ἐπεμαίετο δίῳ,
Οὕνεκ' ἄρ' ἐσθλὸν ἐόντα μετ' ἀνδράσιν ἔπλετο τίεσκε

Τὰς πανταρχούσας Ἀντιμορίδας καὶ αὐτὸν τὸν Ἀντίμορον ἀπὸ τοῦ Μενελάου παρ' αὐτοῦ ξενίαν. Τὸν μὲν οὖν Ἀντίμορον καὶ σὺν παισὶ μὴ τὸν ἀναιρεθέντων ἐνέτων εἰς τὸν Θρᾴκιον ὠθίζωσθαι. κἀκεῖθεν ἀμπεζεῖν εἰς τὸν λεγόμενον κόλπον Ἀδρίαν Ἐνετικόν. τὸν δὲ Αἰνείαν μετ' Ἀγχίσου τοῦ πατρὸς

καὶ

καὶ ἔ πυθὸς Ἀ σκανίυ λαὸν ἀθροίσαντα πλεῦσαι. Ἐ οἱ μὲν οἰκῆσαι περὶ τὸν Μακεδονικὸν Ὄλυμπον φασιν· οἱ δὲ περὶ Μαντίνειαν τ Ἀρκαδίας, κλῆσαι Καπύας, ἀπὸ Κάπυ Φρυγὸς τύραννον τῶν πλησίον· οἱ δ' εἰς Λιλύβαιον καταῦραι τ Σικελίας σὺν Ἔλύμῳ Τρωΐ, καὶ Ἔρυκα καὶ Λιλυβαῖον καταοικεῖν, καὶ πλησίον περὶ Λιλύβαιον προσαγορεῦσαι Σκάμανδρον καὶ Σιμόεντα· ἔνθεν δ' εἰς τὸν Λατῖνον ἐλθόντας μεῖναι ἔ ὀλίγον, τὸ κελεῦον μένειν ὅπου αὐ τὸν τράπεζαν καταφάγοι· συμβλῶσαι δ' ἐν τῇ Λατίνῃ περὶ τὸ Λανίνιον τοῦτο, ἄρτου μεγάλου πηλίνου ἀντὶ τραπέζης καὶ ἀπέλαυν, καὶ ἅμα ἀναλωθέντος τοῖς ἐπ' αὐτῷ κρέασιν· Ὅ μηνύσαι μοί τι σωτηρεῖν ὑδατίρεις ἔοικεν, ἀφ' ὧν περὶ τ ἀρχηγετῶν τ Σκήψεως λεχθείσιν. ἐμφαίνει γὰρ μεμνῆσθαι τὸν Αἰνείαν ἐν τῇ Τροίᾳ, καὶ Δαδεδεγμένον τὸν ἀρχὸν, καὶ πεδαδεδωκότα παισὶ παίδων τὸν Δαδοχὸν αὐτοῖς, ἢ Φανισμὸν τοῦ τῶν Πελαμιδῶν γένους·

Ἦ δὴ γὰρ Πελάμου γενεὸν ἔχθηρε Κρονίων.
Νῦν δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει,
Καὶ παῖδες παίδων τοίκεν μετόπισθε γενοντο.

Οὕτω δ' ἀφ' ἑ Σκαμανδρίς Δαδοχὴ σώζοιτ' ἄν· πολὺ δὲ μᾶλλον τοῖς ἑτέροις Δαφωνεῖ τοῖς μέχρι κ Ἰτιλίας αὐτοῦ τὸν πλάνον λέγεσι, καὶ αὐτόθι πιθῆσι τὸν καταφρονῆ ἔ βίᾳ. Id est: *Antiqua Scepsis supra Cebrenem fuit sita, juxta celsissimam Idæ partem. posteà verò urbs* XL *stadia deorsum translata est in eam, quæ nunc est Scepsis, à Scamandrio Hectoris & Ascanio Æneæ filio. quæ duæ familiæ diu Scepsi regnasse dicuntur; donec urbs in paucorum pervenerit administrationem. deinde Milesii sese in civitatem eorum adjunxêre: redditaque est reipublicæ administratio popularis. nihilo minùs tamen, qui ex istis erant familiis, reges sunt adpellati: ac suos peculiares habuêre honores. Demetrius autem Scepsius patriam suam arbitratur Æneæ fuisse regiam; medio sitam loco inter Æneæ ditionem & Lyrnessum. in quam dicatur fugisse, Achille persequente. sic quidpe ait Achilles.* [Iliados lib. xx:]

An non meministi, quando te à bobus solum exsistentem
Repuli ab Idæis montibus velocibus pedibus.
Indeque in Lyrnessum evasisti. sed ego hanc
Everti adgressus.

Verùm huic de Scepsis conditoribus principibusque narrationi non consonant ea, quæ de Æneâ vulgò memorantur. nempe bello eum superstitem fuisse, ob inimicitiam, quæ ei cum Priamo erat: [Iliad. lib. XIII:]

—— *Semper enim Priamo iratus erat divino:*
Quòd strenuum inter viros alios nihil honorabat.

Tum etiam socios eius Antenoridas, & ipsum Antenorem; propterea, quòd Menelaum is hospitio excepisset. Proinde Antenorem cum filiis & Henetis sibi adjunctis in Thraciam evasisse; atque inde in Venetiam, quæ ad sinum Hadriaticum sita, pervenisse. Æneam item cum Anchisâ patre & Ascanio filio, collectâ hominum multitudine, abnavigasse. at alii eum sedeis posuisse aiunt in Macedoniâ apud Olympum: alii tradunt, in Arcadiâ apud Mantineam condidisse opidum; Capuas à Capy dictum. alii dicunt, in Siciliam ad Aegestam cum Elymo Troë trajecisse; & occupasse Erycem ac Lilybæum, fluviosque apud Aegestam adpellasse Scamandrum & Simoëntem. venisse inde in Latium: monituque oraculo ibi consedisse. quod manere ibi jusserat, ubi mensâm comedisset. idque ei in Latio apud Lavinium usuvenisse: quum ob inopiam magnus panis loco mensæ positus, unà cum injectis ei carnibus esset absumptus. Verùm Homerus neque his adstipulari videtur, neque iis, quæ de Scepsis conditoribus dicta sunt. innuit namque, Æneam manssisse in Troiâ; inque regnum successisse; & id per successionem ad filiorum filios propagasse: quum stirps Priami esses exstincta. [Dicto Iliad. lib. xx:]

Iam enim Priami stirpem odit Iupiter.
Nunc verò Æneæ virtus Troibus imperabit,
Et filii filiorum, qui ex eo nascentur.

Hoc sanè pacto nec Scamandrio quidem successio sua servabitur: multoque magis hæc dissentiunt ab iis, qui in Italiam usque Æneam vagatum dicunt; ibique vitam cum morte commutasse. Sanè nemini maior hac in re debebat esse auctoritas fidesque, quam ipsi *Homero*: ut qui vetustissimus post *Syagrum*; quem primum id fecisse tradit Aelianus Variar. histor. lib. XIIII cap. XXI, sive post *Corinnum Troianum*, ut vult Svidas, belli Troiani historiam prodidit; ducentis circiter ac XXX annis eo bello ipse posterior. Et ineptum maximéque irrisu dignum fuisset, ea prædixisse eum in poëmate, quæ ipsa ætas eius falsa esse comprobaret. Merum igitur figmentum est, quod

quod post Homerum sive poëtæ sive λογογράφοι ac μυθολόγοι de Aeneæ in Italiam adventu regnoque inibi constituto tradiderunt. Ac sanè totam eam fabulam ad imitationem Homerici Vlyssis compositam esse, satis ex eo perspicitur, quòd ad nulla deduxerit loca Homerus Vlyssem, quin ad eadem posteà paribus casibus, paribusque penè rerum eventibus, adpulsus narretur Aeneas: nisi, quòd hic paullo alio itineris ordine. scilicet, quia non reducendus erat in Asiam ad Ilium: quemadmodùm post longos errores ille in Ithacam suam. Hanèque itinerum gestorumque similitudinem, seu potiùs imitationem, observavit pridem Macrobius, Saturnal. lib. v cap. 11; ut Siciliæ lib. 11 cap. xvii adnotavimus. Atque hinc factum, uti nonnulli ex antiquis illis scriptoribus Aeneam unà cum Vlysse in Italiam venisse tradiderint: alii verò, hunc posteà ad illum perveniisse. Dionysius lib. 1: Ὁ τὰς ἱερείας τὰς ἐν Ἄργει τὰ καθ' ἑκάστου πραχθέντα σωσαγαγών, Αἰνείαν φησὶν, ἐκ Μολοσσῶν εἰς Ἰταλίαν ἐλθόντα μετ' Ὀδυσσέως, οἰκισθὲν ὑφ' αὐτοῦ τῆς Ῥώμης. Id est: *Is, qui mulieres recensèt sacerdotio apud Argos functas, & quidquid gestum sit cuiusque tempestate, Aeneam ait, è Molossis in Italiam cum Vlysse delatum, Romam condidisse*. Lycophron in Alexandrâ, postquàm de Aeneâ dixit:

Σὺν δὲ σφι μίξει φίλιον, ἐχθρὸς ὤν, στρατὸν,
Ὅρκοις κρατήσας ἠ λιτῆς γουνασμάτων,
Ναῦφι, πλάναισι πάντ' ἐρευνήσας μυχὸν
Ἁλός τε καὶ γῆς. Id est:
Cum illo deindè jungèt amicum inimicus exercitum,
Iuramentis adigens & precibus geniculatis,
Nanus, omneis perscrutans angulos
Maris terræque.

Sex. Aurel. Victor. in libro de Origine gentis Romanæ: *Quum interim immolatâ sue in litore sacrificium perageret Aeneas; traditur, fortè advertisse Argivam classem, in qua Vlysses erat. quumque vereretur, ne ab hoste cognitus periculum subiret; itemque, rem divinam interrumpere, summum nefas duceret: caput velamento obduxisse; atque ita pleno ritu sacra perfecisse. inde posteris traditum morem ita sacrificandi; ut scribit M. Octavius lib.* 1. Idem & Festus tradit, in voce *Saturnalia*. Sed ex hactenus allatis satis manifestò jam patet, *Aeneam* quoque, ut qui in Italiam numquàm venerint, nihil ad constructionem urbis *Romæ*, quod Sallustius aliique tradiderunt nonnulli auctores contulisse. & Latinum regem, cuius hospitio ille exceptus, cuiusque filiam in matrimonium accepisse dicitur, nullum umquàm fuisse, satis superque suprà demonstratum est. De classis igitur Troianæ exustione nihil attinet pluribus heic disputare. quam & ipsam Dionysius lib. 1 & Virgilius lib. v & x in Siciliâ apud Aegestam urbem factam referunt; Aristotelis in Mirandis, Lycophron in Alexandrâ, & Strabo lib. vi, in Italiâ apud Sirin, Lucaniæ opidum: alii, teste Tzetzâ in Lycophronem, apud Neæthum, Crotonienſis agri amnem: atque inde flumini nomen esse. alii, testibus Cæsare ac Sempronio apud Sex. Aurel. Victorem in libro de Origine gentis Romanæ, & item Servio in Virgilii Aeneid. lib. vii & x, in *Caietæ* portu: cui inde nomen ἀπὸ τῆς κομῆς manserit. quidam etiam apud Pisas in Arni ostio, teste eodem Servio dicto lib. x. sed plerique in Latio apud Tiberina ostia; testibus apud Dionysium dicto lib. 1 Aristotele & auctore Argeorum, item Damaste, & nonnullis aliis: testibus item Plutarcho in Romulo atque in libro de Mulierum virtutibus, Solino cap. 1. Vnde Strabo, homo minimè superstitiosus, nec temerè aut vanè fatuéque credulus, haud immeritò hæc atque talia ridet dicto lib. vi, his verbis de Siri urbe loquens: Τῆς δὴ τῶν Τρώων κατοικίας τεκμήριον τὸ τὴν Ἀθηνᾶν τὴν Ἰλιάδα ξόανον, ἱδρυμένον αὐτόθι, ὅπερ καταμύσαι μυθεύουσιν ἀποστραφέντων τῶν ἑκετῶν ἀπὸ Ἰώνων τῶν ἑλόντων τὴν πόλιν. δείκνυσι δὲ καὶ νῦν καταμύον τὸ ξόανον. Ἰταμὸν μὲν οὖν καὶ τὸ ἄτοπον μυθεύειν ἅπερ μὴ μόνον καταμύσαι φαινόμενον, καθάπερ καὶ τὸ ἐν Ἰλίῳ ἀποστραφῆναι κατὰ τὸν Κασάνδρας θιασμὸν, ἀλλὰ καὶ καταμύον δείκνυσθαι. πολὺ δὲ ἰταμώτερον τοιαῦτα ποιεῖν ἐξ Ἰλίου κεκομισμένα ξόανα, ὅσα φασὶν οἱ συγγραφεῖς. καὶ γὰρ ἐν Ῥώμῃ, καὶ ἐν Λαουινίῳ, καὶ ἐν Λακεδαίμονι, καὶ ἐν Σιελίνδι, Ἰλιὰς Ἀθηνᾶ καλεῖται, ὡς ἐκεῖθεν κομισθεῖσα· καὶ τὸ τῶν Τρωάδων δὴ πλήθημα πολλαχοῦ φέρεται πλανᾶσθαι, καὶ ἄπιστον φαίνεται, καίπερ δυνατὸν ὄν. Id est: *Troianorum esse coloniam, documentum proferunt Minervæ Iliacæ simulacrum, ibidem dedicatum. quod oculos, palpebris clausis, solo defixisse fabulantur, quum Iones, urbe captâ, supplices ab eo simulacra avelle-*

avellerent. & hodiéque monstrari dicunt simulacrum id connivens. Sedenim protervum est, fingere, simulacrum aliquod non modò visum esse connivere; sicut imaginem Minervæ Ilii, ferunt, oculos avertisse, quum violaretur Cassandra: sed fabulæ etiam adjicere, simulacrum etiam nunc connivens conspici. at multo etiam protervius, ea omnia ab Ilio allata fabulari, quæ scriptores tradunt. siquidem & Romæ, simulque Lavinii, & Luceriæ, & Siri, Minerva habetur Iliaca; quasi ab Ilio allata: & facinus Troianarum mulierum compluribus adscribitur locis. qua re fides ei derogatur: quum fieri tamen potuerit. Sed poëtæ Latini, Virgilius Aeneid. lib. VIIII, & Ovidius Μεταμορφόζεων lib. XIIII, à Turno classem Troianam concrematam tradunt. Adeò
01 sanè nihil prorsus est in totâ hoc de Aeneæ ad Italiam adpulsu, deque posteris eius urbem Romanæ conditoribus historiâ, in quo inter se concinnant auctores.

Quapropter quum planè fabulosa, aduituque perquàm absona esse deprehendantur omnia ea, quæ ex vulgari opinione tradiderunt Græci pariter ac Latini scriptores; alia urbis toto Orbe celeberrimæ investiganda est origo. Dionysii Halicarnassensis verba lib. I, postquàm binas suprà dictas Romæ ædificationes memoravit, sequuntur ista: Εἰ δέ τις ἀπόδεῖν βούλοιτο καὶ τρίτην τις ἀρχαιοτέραν τούτων ἀνηθήσεται Ῥώμην, γνωρίμην μὲν Αἰνείαν καὶ Τρῶας ἐλθεῖν ἐς Ἰταλίαν. πῶτα δὲ ἀ τῶν ἐπιτυχόντων τις ἀδὲ νέων συγγραφῶς ἰσόρηκεν, ἀλλ' Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος. φησὶ δέ, Μόργητος ἐν Ἰταλίᾳ βασιλεύοντος, (τοῦ δὲ τότε Ἰταλίας, ἣ δὲ τότε Ταραντος ἀχρι Ποσειδωνίας
20 προσήκλιος) ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ἄνδρα φυγάδα ἐκ Ῥώμης. λέγει δὲ ὧδε· Ἑπεὶ δὲ Ἰταλὸς κατηρξε, Μόργης ἐβασίλευσεν. ὅθι τότε ἡ αὐτὴ ἀφίκετο ἐκ Ῥώμης φυγὰς, Σικελὸς ὄνομα αὐτῷ. Κατὰ μὲν δὴ τὸν Συρακούσιον συγγραφέα, παλαιά τις ἀνέσκεπται πρόφασις τῶν Τρωϊκῶν χρόνων ἡ Ῥώμη. πότερον δὲ πρὸς ταύτην αὐτὴς ἐστὶν ἡ νῦν οἰκουμένη πόλις ἐστὶν, ἢ χωρίον ἕτερον ἄτως ἐτύγχανεν ὀνομαζόμενον, ἀσαφὲς ἐκεῖνο καταλιπόντος, ἀδὲ ἐγὼ δύναμαι συμβαλεῖν. Hoc est: *Quòd si quis rem altiùs velit repetere; tertiam etiam Romam, his antiquiorem, inveniet: ut quæ ante Aeneæ Troianorumque in Italiam adventum exstiterit. Hoc autem nec vulgaris aliquis nec recens scriptor prodidit: sed Antiochus Syracusanus. Is ait, Morgete in Italiâ regnante, (Italia autem tum erat ea ora, quæ à Tarento ad Posidoniam usque protenditur) venisse adeum quemdam à Româ exsulem. Ver-*
30 *ba eius hæc sunt: Postquàm Italus consenuit, Morges pro eo regnavit. Huius tempore venit vir quidam Româ profugus, nomine Siculus. Teste itaque Syracusano hoc scriptore antiqua quædam invenitur Roma, Troianis temporibus prior. Verùm enim verò ea eodem loco sita fuerit, ubi nunc urbs incolitur; an alius quis locus idem nomen habuerit; siquidem ille incertum reliquit, neque ego conjicere valeo.* Satis benè habet quòd Antiocho, pervetusto scriptori, ut quem ducentis propè annis Aristotele superiorem fuisse, id est, circa ducentissimum conditæ, secundùm vulgarem receptamque opinionem, urbis Romæ, quadringentis annis post Homerum, suprà lib. I cap. I dixi, fidem de tertiâ istâ eâque antiquissimâ Româ non derogaverit. hanc igitur non ab Romulo aliquo vel Romo, Aeneæ Troiani postero, adpellatam concedit.
40 Hinc etiam Philargyrus in Scholiis ad Virgilii Eclogam I: *Roma & ante Romulum fuit; & ab eâ sibi Romulum nomen adquisiviſſe, Marianus, Lupercaliorum poëta, ostendit.* Cur verò Dionysius dubitaret, an eadem hæc fuerit urbs, quàm posteà ipse sub Augusto imperatore per XXII annos incoluit, nullam aliam habuisse videtur rationem, nisi quòd Q. Fabio Pictori crediderit, tertiam illam, duabus prioribus destructis, à Romulo, Numitoris nepote, CCCCXXXII annis post bellum Troianum fuisse exstructam. Hæc traditio quum falsa esse deprehensa sit, illi adhærcamus, æquum est. Dionysius eodem lib. I ita scribit: Ὀλίγῳ δὲ ὕστερον χρόνῳ τὴν ἀρχαίαν ἀλλάξαντες ὀνομασίαν, ἅμα τοῖς Ἀβοριγῖσι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς χώρας Λατῖνοι ὠνομάσθησαν. καὶ μεταναστάντες ἐκ τοῦ Λαετίνιος, κοινῇ μετὰ τῶν ἐπιχωρίων μείζονα πεβάλλοντο πό-
50 λιν, ἣν Ἄλβαν ἐκάλεσαν· ἐξ ἧς ὁρμώμενοι πολλὰς μὲν καὶ ἄλλας πόλεις ἔκτισαν, τῶν κληθέντων Περίσκων Λατίνων· ἐξ ὧν αἱ πλεῖστοι ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκούμεναι. χρόνοις δὲ ὕστερον ἐκκαίδεκα μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν, ἐκπέμψαντες ἀποικίαν εἰς τὸ Παλάντιόν τε καὶ τὴν Σατρίαν, (εἴθε Πελοποννήσιοί τε καὶ Ἀρκάδες τὴν πρώτην οἴκησιν ἐποιήσαντο, καὶ μὴ ἔτι ἔστ' αὐτῶν ζώντων ἄσημα πεῖλειπόμενα τοῦ παλαιοῦ γένους) οἱ κίζουσι δὴ τότε πεβάλλοντες τείχεσι τὸ Παλάντιον, ὥστε λαβεῖν ὄχημα πόλεως τότε πρῶτον. Ἐλθόντα δὲ τῷ κλήσαντι Ῥώμῃ ὄνομα ἀπὸ τοῦ φύλαντος τὴν ἀποικίαν Ῥωμύλου, ὃς μὴ ἕβδομος καὶ δεκάτος ἀπ' Αἰνείου γέγονεν. Id est: *Haud multo post, vetere adpellatione mutatâ, unà cum Aboriginibus à regionis rege nuncupati sunt*

Latini. & relicto Lavinio, unà cum indigenis maiorem urbem muniverunt, quam Albam nominarunt. unde alia quoque multa opida deduxerunt, quæ Priscorum Latinorum vocantur; & pleraque nostrâ etiam ætate incoluntur. deinde, sextâ decimâ post captum Ilium ætate, miserunt coloniam in Palantium & Saturniam; ubi Peloponnesii & Arcades primas sedeis fixerant; quæque etiam tum scintillas quasdam prisci generis retinebant: ac Palantium muris cinxerunt: ut urbis formam tum primùm acceperit. conditæ urbi nomen Romæ imposuerunt; quòd Romuli ductu missa esset colonia: qui septimus decimus ab Aeneâ descenderat. De opidis *Priscorum Latinorum* ita etiam narrat Livius lib. I: *Silvius deinde Albæ regnat, Ascanii filius is Aeneam Silvium creat. is deinde Latinum Silvium. ab eo coloniæ aliquot deductæ; Prisci Latini adpellati.* Hinc etiam illud Tarquinii Superbi in concilio omnium Latinorum dictum; *Quòd omnes Latini ab Albâ oriundi sint*; ut idem refert eodem libro posteà Livius. Triginta fuisse eas colonias, licèt satis arcti fuerint Prisci Latii fines: ut quorum summa longitudo à Tibure ad mare xxxv millia passuum, maxima latitudo ab ipsâ urbe Româ in Albanum montem xx colligebat; ut superiore capite dictum; haud semel testatur Dionysius; ut superiori capite relatum. Ergo nullæ Siculorum, qui primi hanc regionem incoluerunt, vel Aboriginum urbes, nulla opida in Latio fuêre ante Aeneæ in Italiam adventum. At quis hoc credat? utique, quum Aborigines jam anteà celeberrimis adsveti fuerint urbibus in eâ regione, ex qua posteà pulsi fuêre ab Sabinis; ut suprà in horum expositione lib. II cap. VIII & VIIII ostensum: quumque omnes circùm populi jam multis ante bellum Troianum sæculis munitissimas urbeis tenuerint; ut partim supra demonstratum est, partim infrà patebit. Vnde etiam poëta Aeneid. lib. VII:

——— Rex arva Latinus & urbeis
Iam senior longâ placidas in pace regebat.

Quin ipsius Dionysii hæc sunt verba, eodem lib. I, de Aboriginibus, qui Siculos recèns sedibus suis ejecerant: Καὶ πόλεις ἔκλεσαν ἄλλας τε ἴσως καὶ ταὶς μέχρι δὲ οἰκισθείσας, Ἀντεμνάτας τε καὶ Τελλήνεις καὶ Φικυλέας καὶ Τιβυρίνας, παρ' οἷς ἔτι καὶ ἐς τόδε χρόνου μέρος ἡ τῆς πόλεως ὀνομάζεται Σικελιών. Hoc est: *Et, præter alias urbeis, condiderunt etiam eas, quæ in hoc usque tempus incoluntur; Antemnas, Tellenas, Ficulneam, & Tibur; ubi hodiéque pars opidi dicitur Sicilio.* Et posteà: Πολλῶν δὴ καὶ ἄλλων ἐκρήτησαν χωρίων οἱ Πελασγοὶ, πρίν τε Ἀβορίγινας τοὺς ἐξ ἀρχῆς Σικελοὺς πόλεμον ἔτι παντελῶς ἰσχυρὸν ἐξενεγκεῖν, ὡς ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῆς σφετέρας, καὶ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν οἰκισθείσας καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ καταskευασάμενοι, ἕως καὶ οἱ Πελασγοὶ κοινῇ μετὰ τῶν Ἀβορίγινων· ὧν ἥ τε Καιρηταίων πόλις, Ἀγύλλα δὲ πότε καλουμένη, καὶ Πίσα καὶ Σατορνία καὶ Ἄλσιον, καὶ ἄλλαι τινὲς, ἃς ὕστερον ὑπὸ Τυρρηνῶν ἀφῃρέθησαν· Φαλέριον δὲ καὶ Φασκένιον ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκούμενα ὑπὸ Ῥωμαίων, μικρὰ ἄττα σώζοντα ζώπυρα τοῦ Πελασγικοῦ γένους, Σικελῶν ὑπάρχοντα πρότερον. Hoc est: *Alia quoque loca multa Pelasgi in potestatem suam redegerunt: Aboriginibusque contra Siculos promptam præstiterunt operam; donec eos sedibus suis ejecerunt. In his multa opida, partim antè ab Siculis habitata, partim ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes Pelasgi atque Aborigines. ex quibus sunt, Care, dictum tunc Agylla; Pisa, Saturnia, Alsium; & quædam alia, quæ posteà ab Etruscis occupata sunt. Falerium verò & Fuscennium, etiam meo tempore à Romanis habitata, parvas quasdam servant scintillas Pelasgici generis; quum olim Siculorum fuerint.* Quòd si igitur trans Tiberim in Etruriâ Siculi, Aborigines verò, illis expulsis, in Latio circa Anienem, jam tum ante Troianum bellum incoluerunt opida; quis credat, omnia opida, quæ posteà *Priscorum Latinorum* cognominata sunt, à *Latino* tandem *Silvio* isto fuisse condita; ut volunt Livius atque Dionysis? Nihil igitur certius, quàm quòd Antiochus Syracusanus tradidit; quamquàm & ipse erroribus haud modicis obnoxius. non enim unus quidam homo exsul ad Morgetem, Italorum tunc apud fretum Siculum regem, venit Româ nomine *Siculus*: sed omnis Siculorum gens (cui fortassis tum demùm fuit rex *Italus*) ab Aboriginibus simul & Pelasgis, ut superiori capite demonstratum, sedibus suis inter Anienem & mare inferum pulsa, in eam, quæ anteà *Ausonia* & *Oenotria*, *postremùm verò Bruttius ager* adpellata est, terram sese contulerunt: unde ætate tertiâ, id est anno LXXX ante bellum Troianum, testibus apud Dionysium eodem lib. I Hellanico Lesbio & Philisto Syracusano, in proximam insulam Sicaniam trajecerunt: cui inde *Siciliæ* factum novum

vum nomen. Hinc igitur rectè Dionysius, initio statim dicti libri primi: τὴν ἠπειρόνησον ἁπάσης πόλιν, ἣν νῦν κατοικοῦσι Ῥωμαῖοι, πελασγοὶ τὸ μνημονευόμενον λόγῳ κατασχεῖν βάρβαροι Σικελοὶ, ἔθνος αὐτόχθονες. χρόνῳ ὕστερον Αὐσονίνες αὐτὴν ἐξέλαμβανον, πολέμῳ μακρῷ σὺν ἔχοντες ἀφελόμενοι. Hoc est: *Vrbem terræ marisque totius principem, quàm nunc Romani habitant, primi in omni memoriâ tenuisse dicuntur barbari Siculi, gens indigena. postmodùm, pulsis longo bello priscis dominis, Aborigines eam occuparunt.* Idem repetit initio libri II: οἱ δὲ κατασχόντες τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν πρῶτοι τῶν μνημονευομένων βάρβαροί τινες ἦσαν αὐτόχθονες, Σικελοὶ λεγόμενοι. τοῦτο συμβαλόντες Αὐσονίνες αὐτοὶ κατέσχον τὸν τόπον. Id est: *Vrbem Romanorum primi post hominum memoriam tenuêre barbari quidam indigenæ, Siculi dicti. his pulsis Aborigines eam occuparunt.* Aliud ei ab ipsis conditoribus impositum fuisse nomen, ex Plinii, Solini, Macrobii, Festi, & Servi, patet monumentis. Plinius lib. III cap. V: *Supérque Roma ipsa. cuius nomen alterum dicere, arcanis cæremoniarum nefas habetur. optimâque & salutari fide abolitum, enunciavit Valerius Soranus: luitque mox pœnas. Non alienum videtur, inferere hoc loco exemplum religionis antiquæ, ob hoc maximè silentium institutæ. namque divæ Angeronæ, cui sacrificatur ad diem XII Calend. Ianuarii: ore obligato obsignatoque simulacrum habet.* Solinus cap. I: *Traditur etiam proprium Romæ nomen: verùm tamen vetitum publicari. quandoquidem, quò minùs enunciaretur, cæremoniarum arcana sanxerunt: ut hoc pacto notitiam eius aboleret fides placitæ taciturnitatis. Valerium denique Soranum, quod contra edictum eloqui id ausus foret, ob meritum profanæ vocis necî datum. Inter antiquissimas sanè religiones sacellum colitur Angeronæ: cui sacrificatur ante diem XII Kalendarum Ianuariarum. quæ diva præsul silentii istius, prænexo obsignatoque ore simulacrum habet.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Peritè. non ait Romam: sed Romanos. urbis enim illius verum nomen nemo vel in sacris enunciat. denique tribunus plebis quidam, ut ait Varro, hoc nomen ausus enunciare, in crucem sublatus est. quod nec Higynus quidem, quum de situ Vrbis loqueretur, expressit.* Macrobius Saturnal. lib. III cap. VIIII: *Constat, omneis urbeis in alicuius dei esse tutelâ: moremque Romanum arcanum & multis ignotum fuisse, ut, quum obsiderent urbem hostium, eamque jam capi posse considerent; certo carmine evocarent tutelareis deos. quòd aut aliter urbem capi posse non crederent: aut, si posset, nefas æstimarunt deos habere captivos. nam propterea ipsi Romani & deum, in cuius tutelâ urbs Roma est, ut ipsius urbis Latinum nomen, ignotum esse voluerunt. Sed dei nomem nonnullis antiquorum, licèt inter se dissidentium, libris insitum: & ideò vetusta persequentibus, quidquid de hoc putatur, innotuit. alii enim Iovem crediderunt; alii Lunam. sunt, qui Angeronam, quæ digito ad os admoto silentium denunciat. alii autem, quorum fides mihi videtur firmior, Opem Consiviam esse, dixerunt. Ipsum verò urbis nomen etiam doctissimis ignotum est; caventibus Romanis, ne, quod sæpè adversùs urbeis hostium fecisse se noverant, idem ipsi quoque hostili evocatione paterentur, si tutelæ suæ nomen divulgaretur.* Festus: *Romam anteà Romulam adpellatam Terentius quidem Varro fuisse ait ab Romulo. deinde detortum vocabulum detritasque literas fuisse, credibil. Cæterùm causam eius adpellationis, invenisse se ait Verrius, vetitam esse publicari.* En, Verrius dixit, prohibitum fuisse publicare causam, cur urbs adpellaretur *Roma*. Plinius ait, *alterum eius nomen*. Solinus verò & Servius, *verum nomen* enunciare, nefas fuisse. id nomen *Latinum* fuisse, tradit Macrobius. Ergo vocabulum *Roma* non fuit Latinum. Servius dicto loco paullo anteà: *Atteius adserit, Romam ante adventum Euandri diu Valentiam vocitatam: sed pòst Græco nomine Ῥώμην vocitatam.* Solinus, initio mox capitis primi, *Sunt*, inquit, *qui videri velint, Romæ vocabulum ab Euandro primùm datum, quum opidum ibi offendisset, quod exstructum anteà Valentiam dixerat juventus Latina: servatâque significatione impositi prius nominis, Ῥώμην Græcè Valentiam nominatam.* Festus: *Historiæ Cumanæ compositor ait, Athenis quosdam profectos Sicyonem Thespiasque. ex quibus porrò civitatibus, ob inopiam domiciliorum, complures, profectos in exteras regiones, delatos in Italiam: eosque à multo errore nominatos Aborigines. quorum subjecti qui fuerint Cæximparum* [corruptum haud dubiè est vocabulum: quo quid faciam, planè non repertio.] *viri unicarum virium imperio, montem Palatinum, in quo frequentissimi consederint, adpellavisse à viribus regentis Valentiam. quod nomen adventu Euandri Aeneæque in Italiam cum magnâ Græcè loquentium copiâ, interpretatum, dici cæptum Ῥώμην.* Videtur hoc voluisse Cumanæ historiæ scriptorem, seu eos auctores, à quibus

ille id habuerit: nempe, ducem novæ coloniæ, cui à roboris viriumque magnarum præstantiâ nomen erat *Valens*, urbem condidisse, cui de suo nomine imposuerit vocabulum VALENTIA. id posteà Græcos advenas, in suam lingvam conversum, dixisse Ῥώμη, ROMAM. Ducis igitur etiàm nomen Ῥῶμον alii vertêre, alii Ῥωμύλον· quod aliàs in communi Græcorum lingvâ dicitur Ῥωμαλέος, id est, *fortis, robustus, validus*, sive *valens*. Hinc posterioribus Græcis varias fingendi fabulas nata occasio; uti urbis conditoribus *Romo* & *Romulo* alii alios, ut suprà perspectum, adfinxerint parentes. Aquid Cedrenum mira ac varia legitur ex variis auctoribus collecta de Aeneâ eiusque posteris & urbibus in Latio ab his constructis historia. ibi inter alia hæc etiam sunt: Εὔανδρος ὁ Ἐ Πάλας, οἱ Ἐ Αἰνείου υἱοὶ, κ᾽ καλυμμίλιω Βαλέντα ἐπαρχίαν ἰθιώσησε, οἶκον οἰκοδομῆσι πάνυ μεγαν Ἐ θαυμαστὸν, κ᾽ τοιοῦτον, ὡς ἐξ ἐκείνε πάντα βασιλέα οἶκον Παλάτιον ὀνομάζεσθαι. Id est: *Euander & Pallas, Aeneæ filii, quum provinciam Valentem regerent, domum ædificarunt mole & structurâ admirandam. unde posteà obtinuit, uti omnes regiæ adpellarentur Palatia.* Nescio sanè, utrùm ex aliquo scriptorum habuerit Cedrenus ipsius ducis nomen Βαλης, Βάλεντος, an verò urbis modò vocabulum Βαλεντία, *Valentia*: quod posteà vel ipse vel exscriptores eius corruperint in ducis nomen Βάλεντα. quamquàm ipsius Cedreni haud dubiè est error, quòd ἐπαρχίαν, id est, *provinciam*, non verò πόλιν, *urbem*, vel χωρίον, *locum*, adpellaverit. Verùm utut hæc multiplicibus erroribus involuta; illud tamen benè habet, quòd & *Valentiæ* & *Euandri* & *Palatii* fiat mentio. nam *Latinorum* lingvam atque gentem Græci fuisse generis, ex duabus Græcis nationibus, *Oenotris* sive *Aboriginibus* & *Pelasgis* compositam: Pelasgorum autem, quum se primùm in Italiâ cum Aboriginibus conjungerent, ducem fuisse *Euandrum*; superiori capite satis superque demonstratum est. Quum igitur primi isti *Latini* urbis *Valentiæ* nomen mutaverint suâ lingvâ in Ῥώμην, *Romam*; illud à primis incolis conditoribusque *Siculis* ei inditum fuisse, satis jam certum est. Nec refert, quòd vox ea sit merè Latina; quando innumera etiam alia vocabula, ut superiori capite dictum, adeóque omnia, quæ ad Græcam radicem redigi nequeunt, ex circumjectarum gentium, maximè verò Siculorum, Opicorum, sive Sabinorum, atque Etruscorum lingvis in suum sermonem transtulisse Latinos constat. cuius rei complura exempla suprà lib. I cap. VI ex auctoribus à nobis citata sunt. A Siculis igitur accepêre verbum *valere*; & item urbis, unde eos expulerant, nomen *Valentiam*; quod suâ lingvâ mutarunt in *Romam*. Error posteà evaluit apud rerum scriptores, *Latinam* ab initio incoluisse urbem *juventutem*; *Latino*que *nomine* eam adpellasse *Valentiam*: quod tandem immutaverit advena Græcus Euander, Pelasgorum, qui Aboriginibus sese conjunxerunt, dux atque princeps. unde illud Plutarchi in Romulo: οἱ μὲν Πελασγὸς φασὶν ὅτι τὴν οἰκουμένης πλανηθέντας, ἀνθρώπων τ᾽ πλείστων κρατήσαντας, αὐτόθι κατοικῆσαι, Ἐ Ῥώμην τ᾽ ἐν τοῖς ὅπλοις ῥώμην, ἤτοι ἐνομάσαι τὴν πόλιν. Id est: *Quidam Pelasgos aiunt, quum maiorem partem percursassent Orbis, plurimasque devicissent gentes, hanc tenuisse oram; atque ex suo in armis robore* [hoc ῥώμη est Græcis] *urbem adpellasse*. Huc jam adde proximè perscripta Solini verba de *Euandro*. Idem Plutarchus ibidem posteà: οἱ δὲ Ῥῶμον, Λατίνων τύραννον, λέγουσι τύνομα θεῖναι τῇ πόλει, ἐκβαλόντα Τυῤῥηνὸς, οὓς εἰς Λυδίαν μὲν ἐκ Θετταλίας, ἐκ Ἐ Λυδίας εἰς Ἰταλίαν συναγωμένους. Hoc est: *Alii aiunt Romum, Latinorum regem, nomen urbi imposuisse, quum ejecisset Tyrrhenos; qui in Lydiam è Thessaliâ, è Lydiâ commigraverant in Italiam.* Hos *Tyrrhenos*, qui è Thessaliâ in Lydiam, è Lydiâ in Italiam commigrarunt, eosdem esse *Pelasgos*, qui, Euandro duce in Italiam ad Aborigines, consangvineos suos, postquàm pervenêre, in unum cum his corpus nomenque *Latinorum* coiverunt, jam dudum à nobis superiori capite, maximè verò lib. II cap. I, demonstratum est. Euandrum mox omnium Latinorum factum regem, quum Aboriginum rex, à quo ille receptus erat, mortuus esset, infrà intelligemus. Hunc igitur *Euandrum* posteà dictum fuisse Ῥῶμον, *Romum*, ut antè dixi; & ab eo *Valentiam* urbem Ῥώμην, *Romam*, ex proximè citatis Plutarchi patet verbis. in quibus tamen falsum, quòd is cum Latinis suis Tyrrhenos Româ ejecisse dicitur: quum ipsi Tyrrheni, id est Pelasgi, altera pars Latinorum fuerint, qui duce Euandro Siculos Româ ejecerunt. Sic scilicet in omnibus ferè remotioribus antiquitatibus falsa veris admista sunt. Idem Plutarchus ibidem hæc quoque tradit: Οὐμὴν ἀδὲ οἱ Ῥωμύλον τῷ δικαιοτάτῳ τ᾽ λόγων ἀποφαίνοντες ἐπώνυμον τ᾽ πόλεως, ὁμολογοῦσι παῖδ᾽ Ἐ ἦμεν αὐτὸν.

οἱ μὲν

εἰ μὴ γὰρ Λινεία καὶ Δεξιθέας, τῆ Φόρβαντος, ἦσαν, ὄντα νήπιον, εἰς Ἰταλίαν κομισθῆναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτῆ Ῥῶμον. ἐν δὲ τῷ πολέμῳ πλημμύρᾳ τῶν ἄλλων σκαφῶν διαφθαρέντων, ἐν ᾧ ἦσαν οἱ παῖδες, εἰς μαλακὸν ἀποκλυσθέντα ὄχθην ἀτρέμα, σωθέντας ἀπροσδοκήτως, ὀνομασθῆναι Ῥώμην. Hoc est: *Quin nec inter eos, qui probatissima adferunt, qui urbi Romulum contendunt nomen posuisse, de origine eius convenit. quidam enim eum Aeneæ atque Dexitheæ, Phorbantis filiæ, filium, admodùm infantem, cum fratre Romo in Italiam fuisse deportatum adfirmant. quum autem reliqua navigia amne effuso periissent; illud, in quo erant pueri, ad ripam mollem placidè delatum fuisse; præterque spem salvos evasisse puetros. unde is locus Roma adpellatus fuerit.* Filius huius *Phorbantis*, Argivorum regis, fuit *Triopas:* in cuius imperio, circa annum ab Orbe condito CIↃCIↃCCCXXXVII, ante natum Iesum CIↃIↃXIII, Pelasgi in Italiam adpulerunt; ut superiori capite ostensùm. Ergo etiam CCCXXX ampliùs annis ante Troiæ excidium *Aeneas* iste fuisse fingebatur, à cuius posteris Romana urbs originem nomenque acceperit.

Certè, si historiam de Aeneæ in Italiam adventu penitùs introspicias; penè iisdem verbis compositam eam esse deprehendes, quibus Pelasgorum ad Italiam adpulsus scriptoribus narratur. Livium de Aeneâ audiamus. is initio libri primi, *Iam primùm omnium*, inquit, *satis constat, Troiâ captâ in cæteros sævitum esse Troianos: duobus Aeneâ Antenoreque, & vetusti jure hospitii & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abstinuisse.* Mox: *Aeneam ab simili clade domo profugum, primò in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedeis delatum: ab Siciliâ classe Laurentem agrum tenuisse. Ibi egressi Troiani, ut quibus ab immenso propè errore nihil præter arma & naveis supereſſent, quum prædam ex agris agerent: Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex exinde fama est. alii prælio victum Latinum pacem cum Aeneâ deinde adfinitatem junxisse tradunt. alii, quum instructæ acies constitissent; priùs, quàm signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemque advenarum evocasse ad colloquium. percunctatum deinde, qui mortales essent: unde aut quo casu profecti domo, quidve quærentes, in agrum Latinum exissent. postquàm audierit, multitudinem Troianos esse: ducem Aeneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patriâ & domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere: & nobilitatem admiratum gentis virique & animum vel bello vel paci paratum; dextrâ datâ fidem futuræ amicitiæ sanxisse. inde fœdus ictum inter duces; inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penateis deos domestico publico adjunxisse fœdus, filiâ Aeneæ in matrimonium data. ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. opidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. brevi stirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixêre nomen. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus, rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Aeneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Aeneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli. victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisêre. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florenteis Etruscorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt. Aeneas adversùs tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret; ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent; Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio ac fide erga regem Aeneam cessêre.* Eamdem historiam, præter alios, refert Dionysius quoque Halicarnassensis lib. 1. Ἐπεὶ, inquit, ὅρμας χρησιμωτέρους τῷ λωφέντι, σκέψασθαι ἐπῆλθον περὶ τὸν αἰγιαλὸν, ἄφνω δὲ πρωΐους αὐτοῖς ὀπτοὺς δαπέδου, σέλινα μὲν πολλοῖς ὑποστρωτὰ καὶ ὧν τοῦτο ὥσπερ τράπεζα τῶν ἐδεσμάτων· ὡς δέ φασί τινες, ἰτέα καρπῷ πεποικιλμένα πυέλοις, καθαρότητος τῆς τροφῆς ἕνεκα. ἐπεὶ δὲ αἱ ἡδοναὶ τροφαὶ καθυπάλωσαν, καὶ τῶν ὑποστρωμνῶν αὐτοῖς σελίνων εἴτε πρίων ἔφαγε τις, καὶ αὖθις ἐπῆρεν, εἴτε τυγχάνει ὂν εἰκὼν εἴτε τοῦ Αἰνείου παίδων, ὡς λόγος ἔχει, εἴτε τῶν ἐμοσκλώων, Ἀλλ' ἡμῖν γε ἤδη καὶ ἡ τράπεζα καταδήδοται· ὡς δὲ τάδε ἤκουσαν, ἅπαντες ἀνεθορύβησαν, ὡς τὰ τοῦ μαντεύματος ἤδη σφίσι πλέον ἔχοι. ἰὼ γάρ ἰὼ Θέσφατον αὐτοῖς, ὡς μέν τινες λέγουσιν, ἐν Δωδώνῃ ἠκούσθη, ὡς δ' ἕτεροι γεγράφασιν, ἐν Ἐρυθραῖς, ἀφεδρὸν τῆς Ἴδης, ἔνθα ἔκειτο Σίβυλλα, θεσπιῳδὸς νύμφη, χρησμῳδὸν· ἡ αὐτοῖς ἔφασκε πλεῖν ὅπη δυσμῶν Ἡλίου, ἕως ἂν εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἔλθωσιν, ἐν ᾧ καθεδοῦνται τὰς τραπέζας. * — * · Λαβόντα δ', ὡς ἰὼ πόπ βασιλεὺς, πολεμοῦντα πρὸς ἔθνος ἄμορον, τὰς καλυμμένας Ῥοδόλας, ἐξ δυσημερούντα τὰς μάχας, ἀγγεῖλαι τὰ γινόμενα ὅπη τὸ φοβερώτατον, ὡς ἀνάσχοιτο αὐτοῦ γένος πᾶσα ἡ θαλάσ-

λιθ· ὑποτροχάω τραπέζας· καὶ εἰ μὴ σιτὸν ἔσχε κολύσαι τὰ ἀρώματα, ἰσχυρὸς αὐτῷ φαίνεται ὁ περὶ τοῦ ἀσυγείτονας ἀγών. Ἀκούσαντα δὲ τῶν αἰδρι δεῖ· εἰσέρχεται· καὶ αὐλίκα δὲ παρόντ· πλέμε μεθέμθ·, ὅτι τοῦ Τρῶας ἐλαυνόμ πλῆ τραπέζας. ὁρῶν δὲ αὐτὰς ἀπλισμένας τε ὡς Ἕλληνας, καὶ ἐν τάξ δύκόσμῳ ἀκαθαπλήκλως τὸ δεινὸν ὑπομένοντας, τῆς μὲν αὐλίκα θαρσαλεωτάτως, ὡς οὐκ αὖ ἐξ ἐφοδε αὐτὺς ἔτι χέρσον μθ·, καθ' ὧν ἔχε λίαν οἴκοθεν ὁρμώμθ·, ἀποτρέπε). * · Αἰνείας δὲ οἱ πατρῷοι θεοὶ τ' αὐτῆς νυκτὸς φαίνεται θαρσαλεόν) πείθειν Λατῖνον ἐκέλα θαρσεῖν σφίσι τῶν οἴκησιν ἐν ᾧ βάλοι) χωρίῳ, καὶ χρήσασθ δυνάμ Ἑλληνικῇ συμμάχῳ μᾶλλον, ἢ Διαφέρω. ἀμφοτέρας δὲ τὸ ὄναρ σκώλυε ἄρχειν μάχης. Ὡς δ' ἡμέρα τ' ἐγένετ, καὶ διεσκοπεῖτο εἰς μάχλω αἱ δυνάμες, κήρυκες ἦκον ἀς οὗ ἡγεμόνας ἑκατέρωθεν, τὸ αὐτὸ αἰτιούμενοι, σωθῆναι ἀλλήλες εἰς λόγες· καὶ ἐγένετ τᾶτ. Πρῶτ· δὲ ὁ Λατῖν· ἔγκλημα ποιέμθ· τ' Ἀφνιδίον τε καὶ ἀκαθάγε- 10
λον πόλεμον, ἤτις τ' Αἰνείαν λέγειν, ὅσις ὢν ἐ ἐν βυλόμθ· ἀρχὴ καὶ φέρ τὰ χωρία, πεπυθώς γε ἀδὲν δίνον πρότερον. * · Τοιαῦτα ἦ αὐτῷ διαλεχθέντ·, ἀπεκρίναντ Αἰνείας· Ἡμεῖς γν·θμθ· Τρῶες ἰσμθ·, πόλεως δὲ ἀ τ' ἀφενεστάτης ἐν Ἕλλησιν ἐγόμενα, ὃν ἀφαιρεθέντες ὑπὸ Ἀ-χαιῶν δεκαέτει πολέμῳ κλοθέντων, ἀλῆται περιερχόμθ·, πόλεώς τε ἐ χώρας ἐν ᾗ τὸ λοιπὸν οἰκήσομθ δόσομεν, θεοὶς ἦ κελεύσι πειθόμθ·, δεῦρο ἀφίγμεθα· καὶ ἡμῖν, ὡς τὰ θέσφατα λέγει, λιμὸν τ' πλαίης ἥδε ἡ γῆ μόνη λείπει)· περιζόμεθα ἦ ἐκ τ' χώρας ὧν ἡμῖν δεῖ, δυστυχέστερον μᾶλλον ἢ δι-πετέστερον. ἀμφιψίμεθα δὲ αὐτὰ πολλαῖς καὶ ἀγαθαῖς ἔργων ἀμοιβαῖς. παρέχοιμες ὑμῖν καὶ σώματα καὶ ψυχὰς εἰ πρὸς τὰ θφὰ πεπιθόμθ·, χρῆσθ ὁπόσα βάλεσθε, τὴν ὑμετέραν γὲ φυλάττοντες ἀδήωτον, τὴν ἦ τ' πολεμίων προθύμως συγκαθελόμθ·. * · * · Ὡς ἦ ταῦτα ὁ Λατῖν· ἤκουσεν, ἀπεκρίνατ πρὸς αὐτόν. Ἀλλ' ἔγωγε δύναιτ' ἂν πρὸς ἅπαντ τὰ Ἑλλήνων γν· ἔχω, καὶ συμφο- 20
ραῖς ἀνθρώπων ἀναγκαίαις πάνυ ἄχθομαι. * · Εἰ δ' ἐπληθόθ) ἡμῖν ὅδ' ὁ λόγ·, πίστ τάτων αἰτιῶ δοῦναι καὶ λαβεῖν, αἱ φυλάξουσιν ἀδόλως τὰς ὁμολογίας. Αἰνείας δὲ ἐπαύσατ· τὰ λεγόμθα, γίνον) σωθῆναι τῆς ἔθνεσιν ὑφ' ὁρκίων τοιάδε· Ἀβοριγίνας μὲν Τρωσὶ δοῦναι χώραν ὅσην ἤξιον· Τρῶας δὲ Ἀβοριγίσι τ' ἐν χερσὶ πολέμ συλαβέας, ἔ ὅπως ἂν ἄλλη θαρσαλῶν), συμβάλλειν· κοινῇ δὲ ἀμφοτέρας τὰ κρεῖττα ὑπὲρ ἀλλήλων πρᾶττειν καὶ χρῆ καὶ γνώμῃ. Σωθέμθοι δὲ ταῦτα κοινῇ τραπέζαις ὅτι τὰς πόλες τ' Ῥωτίλων. ὃ ὀλίγ δὲ τάχει πάντα ἐχείρωσαν.
Hoc est: *Postquàm, Laurento adpulsi tentoria fixerunt per litora, prandium eis humi sumentibus multi, mensæ vice, cibis substraverunt apium; vel, sicut alii dicunt, crusta triticea; quò vescerentur mundiùs. Absumptis autem cibis adpositis, quum unus atque mox alter non temperarent ab apiis sive crustulis suppositis; quidam ex Aeneæ filiis, ut fertur; (sive is fuit alius quispiam è contubernalium numero) exclamat; At nos jam & mensam comedimus. Quo audito, omnes tumultuati sunt: ut qui jam oraculi eventum cernerent. acceperant enim quoddam responsum apud Dodonam, ut nonnulli tradunt; ut verò alii scribunt, in Erythris, Idæ viculo; ubi habitabat Sibylla, eius loci nympha fatidica. hæc jusserat eos navigare in occidentem versùs; donec eò locorum pervenirent, ubi mensas comederent.* Haud multo pòst: *Intereà Latinus, penes quem tumerat regnum, adversùs Rutulos finitimos bellum gerens, aliquoties parum feliciter pugnaverat. ei mox terribilis nuncius adfertur, vastari totam oram maritimam ab extero exercitu. cui nisi occurratur celeriter, fore bellum cum vicinis difficilius. His auditis, metus virum subit. confestimque, intermisso præsenti bello, in Troianos magnum educit exercitum. At quum videret eos Graco more armatos; & servatis ordinibus impavidè instantem Martis aleam exspectantes; mittit dimicationem subitam.* Mox: *Aeneæ dii penates eâdem nocte per visionem oblati, hortantur, persvadeat Latino, ut sponte sedeis concedat, ubi voluerint: malitque Græcis sociis uti, quàm hostibus. Ambos utique somnium vetabat prælium incipere. Ut verò exortâ luce in provinctu stabant acies; utrimque ad duces missi caduceatores postulant colloquium. id quod impetratum est. Ac prior Latinus questus, repentino se nec denunciato bello peti rogabat Aeneam, quisnam esset, quamve ob causam ageret feretque res suas, nullâ unquàm lacessitus injuriâ.* Mox: *Ad hæc Aeneas respondit: Nos Troiani sumus genere; profecti ab urbe apud Græcos non incelebri. qua post decennale bellum ab Achivis captâ & nobis ademptâ, errabundi urbem aliam & agrum, ubi habitemus in posterum, quærimus. hucque pervenimus diis ita juventibus. quorum oracula pollicentur, hanc solam terram nostris erroribus portum fore. Ex agris autem res usibus nostris necessarias quærimus; miseriæ magis nostræ, quàm honesti, memores. Sed injuriam hanc pensabimus multis beneficiis officiisque; offerentes vobis & corpora & animos duris jam rebus probè exercitos. quibus si uti libet, à vestris agris injuriam omnem prohibebimus; hostileis verò unà vobiscum impigrè occupabimus.* Exiguo pòst: *Ad hæc Latinus; Equidem & Græcorum, inquit, omnes genus diligo, & fatalibus homi-*

num

num casibus condoleo. Quòd si vera sunt, quæ dicitis; fidem date & accipite, quæ nostra sine dolo malo confirmet fœdera. Aeneâ verò probante eius sententiam, fœdus inter utrosque ictum est hisce condicionibus: Vt Aborigines darent Troianis agri quantum peterent: Troiani Aboriginibus essent in præsenti bello socii: eorumque auspiciis, ubicumque usus postulaverit, militarent. utrique alteros pro viribus juvarent mutuò, tàm manu quàm consilio. Hæc pacti, communem expeditionem in Rutulos faciunt: brevique omnia illorum opida agrosque capiunt. Hactenus igitur historiam de Aeneæ in Italiam adventu Dionysius recitavit. quam omnem in *Pelasgorum* genteis adventum quadrare, mutatis tantùm nominibus; si pro Aeneâ *Euander*, pro Troianis *Pelasgi*, pro Rutulis *Siculis* ubique intelligantur; ex ipsius Dionysii relatione apertè ac dilucidè adparebit. sic quidpe ille eodem lib. 1 antè: Ἔπειτα Πελασγῶν τινες, τῶν οἰκούντων ἐν τῇ καλουμένῃ Θεσταλίᾳ, τῶν ἑαυτῶν ἀναγκασθέντες ἐκλιπεῖν, συνοίκοι γίνοντας τοῖς Ἀβοριγῖσι, καὶ κοινῇ μετ' ἐκείνων ἐπολέμουν πρὸς τοὺς Σικελούς. Id est: *Posthæc Pelasgorum quidam, Thessaliam patriam linquere coacti, ab Aboriginibus in partem agrorum recipiuntur: bellumque communibus opibus contra Siculos cum iis gerunt.* Narrat hinc, quo pacto è Peloponneso primùm in Thessaliam, deinde è Thessaliâ ad Dodonam, Epiri urbem pervenerint; unde in Italiam trajecerunt. Κατασκευασάμενοι δὲ, inquit, ναῦς πολλὰς, περαιοῦνται τὸν Ἰόνιον. καὶ πρὸς ἑνὶ τῶν τοῦ Πάδου στομάτων ὁρμισάμενοι, Σπινῆτι καλουμένῳ, ναῦς μὲν αὐτοῦ ταύτῃ καταλείπουσι, καὶ τὸν ἥκιστα δυνάμενον ταλαιπωρεῖν ὄχλον, φυλακὴν ἐπ' αὐτοὺς καταστήσαντες, ὡς ἔχοιεν, εἰ μὴ προχωροίη σφίσι τὰ πράγματα, καταφυγήν. Καὶ οἱ μὲν ὑπομείναντες ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, τεῖχος τῷ στρατοπέδῳ περιβαλόμενοι, ἐπειδὴ κατὰ γνώμην ἐδόκει αὐτοῖς χωρεῖν τὰ πράγματα, πόλιν ἔκτισαν ὁμώνυμον τῷ στόματι τοῦ ποταμοῦ. Οἱ δὲ διὰ τῆς μεσογείου τραπόμενοι, τὴν ὀρεινὴν τῆς Ἰταλίας ὑπερβαλόντες, εἰς τὴν Ὀμβρικῶν ἀφικνοῦνται χώραν, τῶν ὁμορούντων Ἀβοριγῖσι. τὸ μὲν οὖν κατ' ἀρχὰς ἐκράτουν οἱ Πελασγοὶ τῶν χωρίων, ἔνθα τὸ πρῶτον ἱδρύσαντο, καὶ πολισμάτια τῶν Ὀμβρικῶν κατελάβοντό τινα. συνελθόντος δὲ ἐπ' αὐτοὺς μεγάλου στρατοῦ, δείσαντες τῶν πολεμίων τὸ πλῆθος, εἰς τὴν Ἀβοριγίνων ἀπιόντες τρέπονται. Καὶ οἱ μὲν Ἀβοριγῖνες ἅτε πολεμίοις ἐδικαίουν αὐτοῖς προσφέρεσθαι· καὶ συνῄεσαν ἐκ τῶν ἔγγιστα χωρίων διατάχους, ὡς ἀναστήσαντες αὐτούς. οἱ δὲ Πελασγοὶ (τυγχάνουσι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ κατὰ δαίμονα περὶ Κοτύλην πόλιν Ἀβοριγίνων αὐλισάμενοι πλησίον τῆς ἱερᾶς λίμνης) ὡς τήν τε νησίδα τὴν ἐν αὐτῇ περιδονουμένην κατέμαθον, καὶ παρὰ τῶν αἰχμαλώτων, οὓς ἐκ τῶν ἀγρῶν ἔλαβον, ἤκουσαν τὸ τῶν ἐπιχωρίων ὄνομα, τέλος ἔχειν σφίσι τὸ θεοπρόπιον ὑπέλαβον. ὁ γὰρ ἐν Δωδώνῃ γενόμενος αὐτοῖς χρησμὸς ὡδὶ εἶχε·

Σείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν
Ἠδ' Ἀβοριγινέων Κοτύλην, οὗ νᾶσος ὀχεῖται·
Οἷς ἀναμιχθέντες, δεκάτην ἐκπέμψατε φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

Ἐλθοῦσι δὲ τοῖς Ἀβοριγῖσι συν πολλῇ στρατιᾷ, ἱκετηρίας οἱ Πελασγοὶ προτείνοντες, ὁμόσε χωροῦσιν ἄνοπλοι· φράζοντές τε τὰς ἑαυτῶν τύχας, καὶ δεόμενος πρὸς φιλίαν δέξασθαι σφᾶς συνοίκους, οὐ λυπηροὺς ἐσομένους· ἐπεὶ καὶ τὸ δαιμόνιον αὐτοὺς εἰς τήνδε μόνην ἀγεῖ τὴν χώραν· ἐξηγούμενοι τὸ λόγιον. Τοῖς δὲ Ἀβοριγῖσι ταῦτα πυθομένοις ἐδόκει πείθεσθαι τῷ θεοπρωπίῳ, καὶ λαβεῖν συμμαχίαν Ἑλληνικὴν κατὰ τῶν διαφόρων σφίσι βαρβάρων, πονούμενοι τῷ πρὸς τοὺς Σικελοὺς πολέμῳ. Σπένδονταί γε δὴ πρὸς τοὺς Πελασγούς· καὶ διδόασιν αὐτοῖς χωρία, τῆς ἑαυτῶν ἀποδασάμενοι, τὰ περὶ τὴν ἱερὰν λίμνην· ἐν οἷς ἐν τὰ πολλὰ ἑλώδη· ἃ νῦν, κατὰ τὸν ἀρχαῖον τῆς διαλέκτου τρόπον, Οὐέλια ὀνομάζεται. Ἔπειτα μοιρά τις αὐτῶν οὐκ ἐλαχίστη, ὡς ἡ γῆ πᾶσιν οὐκ ἀπέχρη, πείσαντες οὗτοι Ἀβοριγῖνας συνάρασθαί σφισι τῆς διεξόδου, στρατεύσειν ἐπὶ τοὺς Ὀμβρικούς, καὶ πόλιν αὐτῶν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην ἄφνω προσπεσόντες αἱροῦσι Κρότωνα. ταύτῃ φρουρίῳ καὶ ἐπιτειχίσματι κατὰ τῶν Ὀμβρικῶν χρώμενοι. πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐκράτησαν χωρίων· τοῖς τε Ἀβοριγῖσι τὸν πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἔτι συνεστῶτα πολλῇ προθυμίᾳ συνδιέφερον, ἕως ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῆς σφετέρας. Hoc est: *Paratâ itaque classe mare Ionium trajicientes, ad unum à Padi ostiis, nomine Spinetem, adplicuerunt: ibique naveis reliquerunt & turbam ferendis laboribus imparem. non sine præsidio; ut refugium haberent, si res non succederent ex sententiâ. Hi eo loco manentes, castra cinxerunt mœnibus. &, quum eis ex voto cederent omnia; urbem condiderunt ostio fluminis cognominem. At illi, qui mediterranea petierunt, superatis Italiæ montibus, pervenerunt in Vmbrorum agrum, Aboriginibus finitimum. Initio igitur in potestatem suam redegerunt agros, in quibus primùm consederunt; potiti etiam quibusdam Vmbrorum opidulis. sed quum adversùs eos convenisset ingens exercitus, territi hostium multitudine, contulerunt sese in Aboriginum regionem. Hi decreverunt bello eos, ut hosteis, persequi. ac mox è proximis locis confluxerunt celeriter, delendi eos animo. Pelasgi verò, qui tum fortefortunâ circa Cutiliam,*

Aboriginum urbem, prope sacrum lacum, stativa habebant; postquàm contemplati sunt fluctantem in eo insulam; & ex captivis, quos in agris interceperant, audiverunt adpellationem eius regionis hominum: crediderunt, finem jam habere suum oraculum. namque apud Dodonam redditum eis responsum sic habebat:

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura
Atque Aboriginidem Cotylem; ubi se insula vectat.
Queis missi, decimas Clario transmittite Phœbo,
Et Diti capita; & transmittite lumina patri.

Adventantibus igitur magno cum exercitu Aboriginibus occurrunt Pelasgi cum oleæ ramis inermes ac supplices. expositisque suis casibus, orant, ut sese recipiant in amicitiam & partem sedium; nequaquàm graves futuros. & exponentes oraculum, aiunt, sese ad ea loca sola deûm monitu delatos. His auditis adsenserunt Aborigines: quòd fessis bello Siculo placeret Græca societas contra infensos sibi barbaros. itaque cum Pelasgis fœdus feriunt; partemque agrorum illis adsignant circa sacrum lacum: quorum pleraque erant palustria; dicta nunc prisco linguæ more Velia. Posteà verò bona eorum pars, quum agri omnibus non sufficerent, Aboriginibus in expeditionem adscitis, bello Vmbros adgrediuntur: urbemque eorum florentem ac magnam Crotonem repentino incursu capiunt: qua mox pro arce belli contra Vmbros usi sunt. posthinc alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt: & Aboriginibus adversùm Siculos promptam præstiterunt operam; donec eos ejecerunt sedibus suis.

En, Pelasgos ait *ad Padi ostia adpulsos urbem* illic *condidisse*. idem Aeneam *ad Tiberis ostia* fecisse, alii tradunt auctores, quos infrà producam, in descriptione huius litoris. Pelasgos, ait Dionysius, infesto agmine Aboriginum petiisse regionem; ibique *captivos in agris intercepisse*. idem fecisse Aeneam in Laurenti agro apud oram maritimam, cùm ipse tùm alii tradunt scriptores. *Cutiliam* nobilissimam fuisse Aboriginum urbem, testatur Dionysius lib. II. in præscriptis autem verbis Pelasgos ait *circa hanc consedisse*. Aeneam circa *Laurentum* opidum, Aboriginum regum sedem regiam consedisse, omnes testantur cum ipso alii auctores. *Apud Dodonam responsum redditum* esse Pelasgis, tradit Dionysius, *de insulâ fluctuante in Cutiliensi lacu*. Aeneæ prædixisse idem *oraculum Dodonæum de mensarum consumptione*, ipse juxtà cum aliis refert. Sed & de *lacu* nonnihil quidam Aeneïæ fabulæ adfinxerunt. Sex. Aurel. Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Domitius lib. I docet, sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam, ut Italiam peteret; [&] ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi urbem uti conderet. Itaque egressum in agrum Laurentem, quum paullum à litore processisset, pervenisse ad duo stagna aquæ salsæ, vicina inter se: ibique quum se lavisset; ac refectum cibo, quum apium quoque, quod tunc vice mensæ substratum fuerat, consumpsisset; existimantem, procul dubio illa esse duo maria; quòd in illis stagnis aquæ marinæ species esset; mensasque, quæ erant ex stramine apii, comestas; urbem in eo loco condidisse; eamque, quòd in stagno laverit, Lavinium cognominasse.* Circa *Cutiliensem lacum* alios quoque esse lacus, maximum verò omnium *Velinum*, suprà lib. II cap. VIIII in Sabinis intellectum. Porrò *hanc solam terram* Pelasgis ostendisse Dodonæum oraculum, scribit Dionysius. Aeneæ idem, tradit, factum de Laurenti agro. *Magnum exercitum*, ait, Aborigines contra Pelasgos eduxisse. idem & ipse & Livius aliique auctores scribunt Aborigines fecisse adversùm Troianos. Dionysius dicit, Pelasgos tunc *Aboriginibus occurrisse inermeis ac supplices cum oleæ ramis*. de Aeneâ idem tradit Virgilius Aeneid. lib. VII, his versibus:

Tum satus Anchisâ, delectos ordine ab omni,
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omneis.

Et in his princeps legationis Ilioneus ita adfatur Latinum regem.

Diis sedem exiguam patriis lituque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores.
Nec Troiam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Multi nos populi, multa
Et petière sibi, & voluêre adjungere gentes.
Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imprimis egêre suis.

Partem

Partem tunc *agrorum* Troianis *adsignasse* Latinum, Aboriginum regem, *quòd Græca* adversùs Rutulos *placeret societas*, tradit Dionysius. idem verò etiam de Pelasgis narrat, contra finitimos Siculos in societatem & partem sedium receptis. Et, πνεμένας, ait, τῷ πρὸς τὰς Σικελὰς πολέμῳ λαβεῖν Ἀβοριγῖνες τὴν συμμαχίαν. id est, *fessos bello Siculo adsumpsisse hanc societatem Aborigines*. de Latino autem rege in eamdem sententiam tradit: nempe, πολεμοῦντα πρὸς ἔθνος ὅμορον τὰς Ῥοπόλας, ἐν δυσημερήσαντα κατὰ τὰς μάχας, id est, *quòd, bellum cum finitimâ gente Rutulorum gerens, infaustis sæpè prœliis congressus esset*, Troianorum societatem adsciverit. Denique factum esse ait æquum fœdus inter Aborigines atque Pelasgos: horumque ope atque auxilio illos omnibus agris suis ejecisse Siculos. simulque tradit, inter Latinum atque Aeneam similibus condicionibus fœdus ictum, uti Rutulos sedibus suis pellerent. Quando igitur jam antè satis & abundè ostensum, nullum umquàm in Italiam à Troiâ captâ venisse *Aeneam*, nullum item fuisse *Romulum* aut *Romum* seu *Remum*, Numitoris nepotes, nullam horum matrem *Iliam* seu *Rheam Silviam*; quis jam non credat, ex antiquissimis istis ac veris Pelasgorum Aborigiuumque rebus gestis confictam esse, sive per errorem, seu per poëticum lusum, omnem hanc de Aeneâ fabulam? Sed, uti colophonem huic dissertationi imponam: non tantùm agros Troianis in sedem dedisse Latinum regem, verùm etiam duci eorum Aeneæ filiam Laviniam in connubium, tradunt isti auctores. Hoc quoque ad Pelasgus spectare, facilè evicerim. quidpe *Euandrum* in Sabino agro, quem quondam incoluisse Aborigines, suprà perspectum, accepisse nescio cuius filiam (fortè Aboriginum ducis) in uxorem, haud obscurè patet ex Virgilii Aeneid. lib. VIII; ubi poëta introducit Euandrum ita Aeneam de filio suo *Pallante* adloquentem:

Gnatum exhortarer; ni, mixtus matre Sabellâ,
Hinc partem patriæ traheret.

Pro *Euandro* igitur fabulatores illi *Aeneam*, pro *Pallante* verò *Ascanium* sive *Iulum* suppositêre. At alii non tantùm Pallantem Aeneæ secêre filium, sed & ipsum Euandrum. unde illud Cedreni in Annalibus: Εὔανδρον δὲ καὶ Πάλαν, οἱ δὲ Αἰνείου υἱοὶ, καὶ καλυφθέντα ἐπαρχίαν Θωσκίαν, οἶκον οἰκοδομῆσαι πάνυ μέγαν καὶ θαυμαστὸν, καὶ ποιοῦσιν, ὡς ἐξ ἐκείνου πᾶσα βασιλέων οἶκον Παλάτιον ὀνομάζεσθαι. Id est: *Euander & Palas, Aeneæ filii, quum provinciam Valentem regerent; domum ædificarunt mole & structurâ admirandam. unde obtinuit, ut omnes regiæ palatia nominentur*. Porrò Aeneas traditur, post acceptos à Latino agros in sedem, & filiam *Laviniam* in conjugem, opidum condidisse haud procul Laurento, cui nomen ab uxore imposuerit *Lavinium*. hoc etiam ex Euandri historiâ sumptum. quidpe Euander in acceptis ab Aboriginibus circa Cutiliam & Reate agris, qui ἀπὸ τῶν ἑλῶν, ut inquit Dionysius, id est, *à paludibus*, dicebantur *Velia*, condidit opidum, cui, sive ab filio *Pallante*, sive à priscæ avitæque in Peloponneso patriæ memoriâ, vocabulum indidit *Pallantium*; quod alii *Pallantéum*, alii item *Palantéum* & *Palantium*, & *Palatium* dixêre: ut superiori capite, & item lib. II cap. VIII in Sabinis ostensum. Servius ad Aeneid. lib. VIII: *Hic mons Palatinus secundùm Virgilium à Pallante, avo Euandri, est dictus: secundùm Varronem & alios, à filiâ Euandri Pallantiâ, ab Hercule vitiatâ; & posteà illic sepultâ. alii à Pallante, qui de filiâ Euandri natus, & ibi sepultus est immaturæ ætatis. alii à filio Euandri: qui post mortem patris seditione occisus est. alii à balatu Balantéum volunt dictum; & exinde per antistichon Palantéum*. Solinus cap. II: *Sunt, qui velint, à balatibus ovium, mutatâ literâ, vel à Pale, pastorali deâ, aut, ut Silenus probat, à Palanthô, Hyperborei filiâ; quàm Hercules ibi compressisse visus est, nomen monti adoptatum*. Festus: *Palatium mons Romæ adpellatus est, quod ibi pascens pecus balare consueverit; vel palare, id est errare, ibi pecudes solerent. alii, quòd ibi Hyperborei filia Palanto habitaverit; quæ ex Hercule Latinum peperit. Alii eumdem, quòd Pallas ibi sepultus sit, existimant, adpellari*. Dionysius lib. I: Ὄνομα δὲ τῷ πλίσματι τούτῳ θῆκεν Παλάντιον, ὡς ἔνιες ἱστοροῦσιν, ὧν ἐστι καὶ Πολύβιος ὁ Μεγαπολίτης, ἀπό τινος μειρακίου Πάλαντος, αὐτόθι τελευτήσαντος. τοῦτον δὲ Ἡρακλέους εἶναι παῖδα καὶ Λακίνας, τῆς Εὐάνδρου θυγατρός. Id est: *Huic opidulo nomen imponunt Palantium, ut quidam tradunt, in quibus etiam est Polybius Megapolitanus, ab adolescentulo quodam Palante, ibi defuncto. quem Herculis & Lavinæ, Euandri filiæ, fuisse filium ferunt*. Sed de Sabini agri *Palantio* ita tradit idem Dionysius eodem lib. I; ubi opida ex M. Terentii Varronis Antiquitatibus recenset, quæ Aboriginos habuerint in Reatino agro:

agro: Παλάτιον μὲν πέντε καὶ εἴκοσι σταδίοις ἀφεστὼς Ῥεάτης. *Palatium*, XXV *stadia distitum ab Reate*. Phlegon Trallianus in libro de Admirandis & Longævis: Φαῦστος, Καίσαρος δοῦλος, ὁ ἐκ Σαβίνων, ἀπὸ Πραιτωρίου Παλλαντιανοῦ. Id est: *Faustus, Cæsaris servus è Sabinis, à Prætorio Pallantiano*. Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII: de Romanæ urbis Palatio loquens: *Palatium* [*dictum*,] *quòd palantes cum Euandro venerunt. aut, quòd Palatini, qui & Aborigines, ex agro Reatino, qui adpellatus Palatium, ibi consederunt*. Hanc historiam quum Solinus quoque alicubi legisset; per summum posteà errorem mirificè invertit. Cap. II de eodem Romanæ urbis Palatio loquens; *Palatium*, inquit, *nemo dubitaverit, quin Arcades habeat auctores. à quibus primùm Palanteum opidum conditum. quod aliquando Aborigines habitarunt. sed propter incommodum vicinæ paludis, quam præterfluens Tiberis fecerat, profecti Reate, postmodùm reliquerunt*. Imò heic in Reatino agro primùm habitarunt, apud paludes, quas Velini lacus fluviique stagnantes aquæ efficiebant. unde locus ipse *Velia*, & hinc lacus amnisque *Velinus* nomen accepit. Et quomodò *palus, quam præterfluens Tiberis fecerat*, pellere eos potuit, si *Palantium* hoc opidum in edito colle fuit situm, qui posteà dictus est. *mons Palatinus?* Varro loco præscripto paullo pòst: *Huic* [*Palatio*] *Germalum & Velias conjunxerunt*. Mox: *Veliæ unde essent, plureis accepi causas. in queis, quòd ibi pastores Palatini ex ovibus, ante tonsuram inventam, vellere lanam sint soliti*. Adeò scilicet omnes urbis suæ antiquitates temporum longinquitate obscuratæ fuêre Romanis. Livius suprà dicto lib. I ita scribit de Aboriginibus atque Troianis, deque eorum ducibus sive regibus Latino & Aeneâ: *Inde fœdus ictum inter duces; inter exercitus salutationem factam. Aeneam apud Latinum fuisse in hospitio. Ibi Latinum apud penateis deos domesticum publico adjunxisse fœdus; filiâ Aeneæ in matrimonium datâ. ea res utique Troianis spem adfirmat tandem stabili certâque sede finiendi erroris. opidum condunt. Aeneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisêre. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florenteis Etruscorum opus confugiunt. Aeneas adversùs tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi conciliaret; ne sub eodem jure solùm, sed etiam nomine omnes essent; Latinos utramque gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Troianis studio an fide erga regem Aeneam cessêre*. Dionysius lib. I: Ἀπέστησαν αὖθις ἀπὸ Λατίνου Ῥοῦτλοι, λαβόντες ἡγεμόνα Τύρνον. πολεμοῦσι δὲ ὁμοῦ καὶ μάχης ἰσχυρᾶς, Λατῖνος μὲν ἀποθνήσκει καὶ Τύρνος, καὶ τ' ἄλλων συχνοί. κρατοῦσι δ' ὅμως οἱ σὺν Αἰνείᾳ. ὁ δὲ τούτῳ τῷ ὑπὸ τῷ κηδεστῇ ὁμοίως ἀρχῇ Αἰνείας ἐπιβαλλόμενος. Id est: *Rutuli denuo ab Latino defecerunt, duce sibi constituto Turno. Bello itaque redintegrato, & prælio acri commisso, Latinus atque Turnus cecidêre, aliique complures. Aeneas tamen & victoriam consequutus est, & regnum soceri*. Commune *Latinorum* nomen adsumpsisse Aborigines simul atque Troianos statim post fœdus initum matrimoniumque inter Aeneam Laviniamque contractum, auctor est idem Dionysius paullo antè. hoc igitur etiam in historiam Euandri Pelasgorumque quadrat. quos simul ac in partem agrorum circa Cutiliam & Reate ab Aboriginibus recepti fuêre, in commune cum ipsis *Latinorum* nomen corpusque transisse, superiori capite ostendi. Quis tunc & quo nomine dux Aboriginum fuerit, incertum est; quando à regionis nomine *Latio Latinos* dictos veri simile est. Cecidisse eum ducem in aliquo contra Siculos prœlio, Euandrumque, ei in imperio successisse, ex Aeneæ historiâ, quam omnibus planè partibus ac numeris cum rebus Pelasgorum convenire suprà intellectum, haud vano jam documento colligere datur. Apud Macrobium Saturnalior. lib. I cap VII ita scriptum est: *Regionem istam, quæ nunc vocatur Italia, regno Ianus obtinuit. hic quum Saturnum, classe pervectum, excepisset hospitio, &, ab eo edoctus peritiam ruris, ferum illum & rudem ante fruges cognitas victum in melius redegisset: regni eum societate muneravit. quum primus quoque æra signaret; servavit & in hoc Saturni reverentiam, ut, quoniam ille navi fuerat advectus, ex unâ quidem parte sui capitis effigies, ex alterâ verò navis exprimeretur: quo Saturni memoriam in posteros propagaret. Hos unà concordesque regnasse, vicinaque opida communi operâ condidisse, præter Maronem, qui refert,*

Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen;

etiam illud in promptu est, quòd posteri quoque duos eis continuos menseis dicarunt: ut December sacrum Saturni, Ianuarius alterius vocabulum possideret. Quum inter hæc subitò

[*Saturnus*

Saturnus non comparuisset; excogitavit Ianus honorum eius augmenta. ac primùm terram omnem ditioni suæ parentem Saturniam nominavit. aram deinde cum sacris tamquàm deo condidit, quæ Saturnalia nominavit. tot sæculis Saturnalia præcedunt Romanæ urbis ætatem. Eamdem rem tradit & Sex. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ, his verbis: *Primus in Italiam creditur venisse Saturnus: ut etiam Maronis Musa testatur illis versibus:*

Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo;
Arma Iovis fugiens, & regnis exsul ademptis.

Tanta autem usque id tempus antiquorum hominum traditur fuisse simplicitas, ut venienteis ad se advenas, qui modò, consilio ac sapientiâ præditi, ad instruendam vitam formandosque mores aliquid conferrent; quòd eorum parenteis atque originem ignorabant; cœlo & terrâ editos, non solùm ipsi crederent, verùm etiam posteris adfirmarent: veluti hunc ipsum Saturnum: quem Cœli & Terræ filium esse dixerunt. Quòd quum ita existimetur: certum tamen est, priorem Ianum in Italiam devenisse; ab eoque posteà venientem exceptum esse Saturnum. Aliquanto pòst: *Igitur Iano regnante apud indigenas rudeis incultosque, Saturnus, regno profugus, quum in Italiam venisset, benignè exceptus hospitio est: ibique haud procul à Ianiculo arcem suo nomine Saturniam constituit. isque primus agriculturam edocuit; ferosque homines & rapto vivere adsvetos ad compositam vitam eduxit.* Virgilius Aeneid. lib. VIII Euandrum introducit ita Aeneæ narrantem:

Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virûm truncis & duro robore nata:
Queis neque mos neque cultus erat: nec jungere tauros
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo;
Arma Iovis fugiens, & regnis exsul ademptis.
Is genus indocile, ac dispersum montibus altis,
Composuit; legesque dedit: Latiumque vocari
Maluit; his quoniam latuisset tutus in oris.

Paullo pòst:

Hæc duo prætereâ disjectis opida muris,
Reliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnius condidit arcem.
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Justinus lib: XLIII: *Italiæ cultores primi Aborigines fuêre. quorum rex Saturnus tantæ justitiæ fuisse traditur, ut neque servierit sub illo quisquam, neque quidquam privatæ rei habuerit; sed omnia communia & indivisa omnibus fuerint; veluti unum cunctis patrimonium esset. ob cuius exempli memoriam cautum est, ut Saturnalibus, exæquato omnium jure, passim in conviviis servi cum dominis recumbant. itaque Italia regis nomine Saturnia adpellata est; & mons, in quo habitabat, Saturnius.* Hæc sanè *poëticis magis*, ut ait lib. I Livius, *decora fabulis, quàm incorruptis rerum gestarum monumentis, traduntur:* At alii ista non *Saturno deo*, sed *Euandro Arcadi* tribuerunt. Idem ille Sex. Aurel. Victor paullo pòst: *Primus itaque omnium Euander Italicos homines legere & scribere edocuit, literis partim, quos ipse anteà didicerat. idemque fruges, in Græciâ primùm inventas, ostendit; serendique usum edocuit: terræque excolendæ gratiâ primus boves in Italiâ junxit.* Dionysius lib. I, postquàm ostendit, quæ templa Euander cum Arcadibus in Palatino monte exstruxerit, quæque sacra inibi instituerit: Λεγόνται δὲ καὶ γραμμάτων Ἑλληνικῶν χρῆσιν εἰς Ἰταλίαν πρῶτοι διακομίσαι νεωστὶ φανεῖσαν Ἄρκασι· νόμους τε θέσθαι, καὶ τὴν δίαιταν ἐκ τοῦ θηριώδους ἐπὶ πλεῖστον εἰς ἡμερότητα μεταγαγεῖν· τέχνας τε καὶ ἐπιτηδεύματα τὰ ἄλλα τινὰ πολλὰ ὠφελήματα εἰς τὸ κοινὸν καταθεῖναι· καὶ διὰ ταῦτα πολλῆς ἐπιμελείας τυγχάνειν πρὸς τῶν ὑποδεξαμένων. Τοῦτο δεύτερον ἔθνος Ἑλληνικὸν, μετὰ Πελασγοὺς, ἀφικόμενον εἰς Ἰταλίαν κοινὴν ἔσχε μετὰ τῶν Ἀβοριγίνων οἴκησιν, ἐν τῷ κρατιστῷ τῆς Ῥώμης ἱδρυσάμενον χωρίῳ. Hoc est: *Dicuntur etiam Græcarum literarum usum, recèns Arcadico genti ostensum, primi in Italiam transvexisse. leges item dedisse: & vitam, anteà ferinam, maiori ex parte mitem ac mansvetam reddidisse. sed & arteis ac studia multaque alia utilia contulisse: atque his eorum, à quibus recepti fuerunt, benevolentiam ac propensitatem sibi conciliasse. Hæc igitur secunda, post Pelasgos, est gens Græca, quæ, in Italiam delata, communeis cum Abori-*

Aboriginibus sedes habuit; easque in præcipuo Romanæ urbis loco constitutas. Sanè non post Pelasgos, sed post Oenotros sive Aborigines secundi Græcorum Italiam intraverant *Arcades*, ipsi Pelasgi, ut superiori capite demonstratum. Hinc Tacitus Annal. lib. XI: *In Italiâ literas Aborigines Arcade ab Euandro didicerunt.* Plinius verò lib. VII cap. LVI: *In Latium literas attulerunt Pelasgi.* Et Ovidius Fastor. lib. II, de Panis numine ac sacris loquens:

Transtulit Euander silvestria numina secum.
Heic, ubi nunc urbs est, tunc locus urbis erat.
In de deum colimus devectaque sacra Pelasgis.
Flamen ad hæc prisco more dialis erat.

Et apud Macrobium præscripto loco Varro & Accius poëta disertè testantur, *Saturnaliorum* festum & ante conditam Romam in Græciâ fuisse, & inde in Italiam invexisse eosdem illos Pelasgos, quos ex Thessaliâ Dionysius tradit ad Padi ostia, atque inde in Reatinum agrum ad Aborigines urbemque eorum *Cutiliam* pervenisse. Verba Macrobii hæc sunt: *Nec illam causam, quæ Saturnalibus adsignatur ignoro: Quòd Pelasgi, sicut Varro memorat, quum, sedibus suis pulsi, diversas terras petissent, confluxerunt plerique Dodonam; &, incerti quibus hærerent locis, eiusmodi accepêre responsum:*

Σείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατερνίαν αἶαν
Ἠδ' Ἀβοριγινέων Κοτύλην, ἣ νᾶσος ὀχεῖται·
Οἷς ἀναμιχθέντες, δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Ἅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.

[Hoc est:

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura
Atque Aboriginidem Cotylem; ubi se insula vectat.
Queis misti, decimas Clario transmittite Phœbo,
Et Diti capita; & transmittite lumina patri.

Acceptâque sorte, quum Latium post errores plurimos adpulissent; in lacu Cutiliensi enatam insulam deprehenderunt. Mox: *Hoc igitur miraculo deprehenso, has sibi sedeis prædictas esse didicerunt. vastatisque Siciliensibus incolis, occupavêre regionem; decimâ prædæ, secundùm responsum, Apollini consecratâ: erectisque Diti sacello & Saturno ora: cuius festum Saturnalia nominarunt.* Et aliquanto pòst: *Sed ex his causis, quæ de origine huius festi relatæ sunt, adparet, Saturnalia vetustiora esse urbe Romanâ. adeò, ut ante Romam in Græciâ hoc solenne cœpisse L. Accius in Annalibus suis referat his versibus:*

Maxima pars Graiûm Saturno, & maximè Athenæ
Conficiunt sacra, quæ Cronia esse iterantur ab illis.
Hancque diem celebrant per agros urbeisque ferè omneis.
Exercent epulis læti; famulosque procurant
Quisque suos. nostrique itidem. & mos traditus illinc
Iste, ut cum dominis famuli epulentur ibidem.

Certum igitur est, omnia ista primùm ex Arcadiâ deportata à *Pelasgis* fuisse in Thessaliam: inde per varios errores, duce *Euandro*, genere *Argivo*, in Italiam ad Aborigines: maximè verò literarum usum, recèns inventarum. Excepti autem non solùm Pelasgi fuêre benignè ab Aboriginibus in partem agrorum, ut suprà dictum, & commune *Latinorum* nomen; sed & dux eorum Euander in regni societatem ab rege Aboriginum; cui quod nomen fuerit, incertum est. posterorum alii *Faunum* tradidêre. sed minùs rectè: quum *Fannus* ipse fuerit *Pan deus*; ut superiori capite ostensum: cuius venerationem & sacra primus in Italiam devexisse dicitur ipse Euander. alii igitur *Ianum* adpellarunt: quem pro antiquissimo deorum suorum à Romanis cultum fuisse, superiori capite ex Herodiano intelleximus. At quia primus hic advenarum in Italiam venisse dicitur Ianus; nomen id finxisse posteà Latinos, credibile est, in Aboriginum rege, ad quem Euander pervenit, ab antiquissimo primoque gentis suæ conditore *Iavane*, Iapheti filio, Noaci nepote; à quo vetustissimum primumque post destructionem urbis Babylonicæ & gentium dispersionem nomen fuisse invenitur Græcorum genti IONES. Consimili modo eidem Pelasgorum Aboriginumque posteri *Latini* Euandro *Saturni* tribuerunt nomen: ab eoque primùm partem urbis Romanæ adpellarunt *Saturniam*, collemque], in quo ea sita, *Saturnium*; mox omnem etiam regionem, quam incolebant, id est, totum *Latium*, *Saturniam*:

niam : quæ anteà à primis cultoribus *Siculis* dicebatur *Sicilia*; & ab rege eorum *Italo Italia*; ut ſuperiori capite, & item lib. I cap. I demonſtratum. Hinc poſteà alii dictarum rerum inventionem ſive traditionem ipſi adſcripſerunt Italo. Ariſtoteles Πολιτ. lib. VII cap. X: Τῶν γὰρ λέγουσι τὸν Ἴταλὸν νομάδας οὖσι οἰνωτρεῖς ὄντας ποιῆσαι γεωργούς. καὶ νόμους ἄλλους τε αὐτοῖς θεῖναι, καὶ τὰ συσσίτια καταστῆσαι πρῶτον. διὸ καὶ νῦν ἔτι τῶν ἀπ' ἐκείνου τινὲς χρῶνται τοῖς συσσιτίοις καὶ τῶν νόμων ἐνίοις. Hoc eſt: *Hunc igitur Italum ferunt Oenotros, quum paſtores eſſent, agricolas feciſſe; & primum cùm alias eis leges ſcripſiſſe, tùm ſodalitia ac convictus publicos inſtituiſſe. quapropter etiamnunc nonnulli ex iis, qui ab illo oriundi ſunt, ſodalitiis utuntur, & nonnullis aliis legibus.* Neque tamen arbitror, tam *Saturni* nomen tribuere voluiſſe Euandro poſteriores Latinos; quàm exiſtimaſſe, ipſum Saturnum deum iſtarum rerum primum inventorem fuiſſe, mortalibusque tradidiſſe. Sed in hac etiam hiſtoriâ multa cum fabulâ de Aeneâ congruunt. quidpe, quòd *Saturnus, profugus, claſſeque advectus, benignè ab Iano*, Aboriginum rege, *hoſpitio exceptus inque ſocietatem regni admiſſus* dicitur: id fabulatores illi de Latino, Aboriginum rege, & Aeneâ tradiderunt. In eo differunt, quòd hi Latinum ante Aeneam ex humanis rebus eduxerint; illi Saturnum ante Ianum exceſſiſſe tradiderint. At in hoc rurſus utrisque convenit, quod illi dicant *Saturno, quum ſubito non comparuiſſet, divinos tributos fuiſſe honores:* de Aeneâ autem ſic tradit Dionyſius dicto lib. I: Μάχης δ' ἡμουμένης καρτερᾶς, καὶ πολλῶν ἑκατέρωθεν ἀποθνῃσκόντων, τὰ μὲν τρόπαια νυκτὸς ἐπελθούσης διελύθη, τὸ δὲ Αἰνείου σῶμα φανερὸν οὐδαμοῦ γενόμενον, οἱ μὲν εἰς θεοὺς μεταστῆσαι ἔφασκον, οἱ δ' ἐν τῷ ποταμῷ, παρ' ὃν ἡ μάχη ἐγένετο, διαφθαρῆναι. καὶ αὐτῷ καθιδρύζειν οἱ Λατῖνοι ἡρῷον ἐπιγραφὴν τοιάδε κεκομένον· Πατρὶ θεῷ Ἰνδιγέτῃ, ὃς ποταμοῦ Νομικίου ῥεῦμα δίεπε. Hoc eſt: *Quumque pugna exorta eſſet acris, multis utrimque deſideratis, nox tandem prælium diremit. Corpus Aeneæ quum nusquàm compareret; alii conjectabant, ad deos ipſum diceſſiſſe; alii, necatum in flumine, apud quod pugnatum erat. Latini ſacellum heroi dicaverunt, cum inſcriptione huiusmodi. Patri deo Indigeti; qui Numicii amnis undas temperat.* Sex. Aurel. Victor, dicto libro de Origine gentis Romanæ: *Tunc Aeneam copias in aciem produxiſſe, circa Numici fluminis ſtagnum. ubi quum acerrimè pugnaretur, ſubitis turbinibus infuſcato aëre, repentè cælo tantum imbrium effuſum, tonitribus etiam conſequutis flammarumque fulgoribus, ut omnium non oculi modò præſtingerentur; verùm etiam mentes quoque confuſæ eſſent. quumque univerſos utriusque partis dirimendi prælii cupiditas inceſſiſſet; nihilo minùs in illâ tempeſtatis ſubitæ confuſione interceptum Aeneam, nusquàm deinde comparuiſſe. traditur autem, non proviſo, quòd propinquus flumini eſſet, ripâ depulſus, fortè in fluvium decidiſſe; atque ita prælium diremptum. dein, apertis fugatisque nubibus, quum ſerena facies effulſiſſet; creditum eſt, vivum eum cælo abſumptum. Itaque illi eo loco templum conſecratum: adpellarique placuit Patrem Indigetem.* Livius lib. I: *Secundum inde prælium Latinis, Aeneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcumque eum dici fas eſt, ſuper Numicum flumen. Iovem Indigetem adpellant.* Verum tale quid ſi Euandro accidit; in poſteriori id tandem Latio, inter Aniem mareque inferum poſito, factum eſt. *Saturni* tunc nomen numenque an ei Latini tribuerint, incertum habeo. Cæterùm ex antiquo illo Latio inter Narem Anienemque amnes, id eſt, è Sabino agro cum Latinis ſuis, ſive ab Sabinis, ut ſuperiori capite & item lib. II cap. VIII ex Dionyſio relatum, ſeu ſponte ex Reatino agro, qui *Velia* dicebatur, *propter incommodum*, ut vult Sabinus *paluſtris* habitationis excedens; ejectis porrò è reliquo inter Anienem & mare agro Siculis, urbem eorum maximam nobiliſſimamque occupavit *Valentiam:* quam equidem univerſam eodem vocabulo, ſed in Græcam lingvam redacto, *Romam* dixit: partibus autem eius ſive ipſe, ſive mox poſt exceſſum eius Latini novas indiderunt adpellationes, PALANTII, SATVRNIAE, VELIAE, IANICVLI, & alias. Solinus cap. II: *De temporibus urbis conditæ ambiguitatum quæſtiones excitavit, quòd quædam ibi multo ante Romulum condita ſint. quidpe aram Hercules, quam voverat, ſi amiſſas boves reperiſſet, punito Caco, patri inventori dicavit.* Et mox: *Suo quoque nomini idem Hercules inſtituit aram, quæ maxima apud pontifices habetur, quum ſe ex Nicoſtratâ, Euandri matre, quæ à vaticino Carmentis dicta eſt, immortalem comperiſſet fore. conſeptum etiam; intra quod ritus ſacrorum, factis bovicidiis, docuit Potitios. Hoc ſacellum Herculis in foro boario eſt. in quo argumenta & convivii & lætæ maieſtatis ipſius remanent. nam divinitus illo neque canibus neque muſcis ingreſſus eſt. etenim quum viſce-*

PALANTIVM, SATVRNIA, VELIA, IANICVLVM, *partes urbis antiquiſſimæ Romæ.*

rationem sacrificulis daret, Myagrum deum dicitur imprecatus: clavam verò in aditu reliquisse, cuius ab factu refugerunt canes. id usque nunc durat. Aedem etiam, quæ Saturni ærarium fertur, comites eius condiderunt in honorem Saturni; quem cultorem regionis illius cognoverantex stitisse. iidem & montem Capitolium Saturnium nominarunt. castelli quoque, quod excitaverat, portam Saturniam adpellaverunt; quæ posteà Pandana vocata est. Pars autem infima Capitolini montis habitaculum Carmentis fuit. ubi Carmentis nunc fanum est: à quo Carmentali portæ nomen datum. Palatium verò nemo dubitaverit, quin Arcades habeat auctores. à quibus primùm Palantéum opidum conditum. Hæc quamvìs anilibus fabulis gentilibusque superstitionibus obvelata; tamen clarè ostendunt, jam ante ea tempora, quibus Aeneæ in Italiam adventus adfingitur, habitatam fuisse Romam, in plureis parteis divisam. Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII, de eodem Capitolino monte loquens: *Hi mons antè Tarpeius mons dictus.* Mox: *Hunc anteà montem Saturnium adpellatum prodiderunt; & ab eo latè Saturniam terram; ut etiam Ennius adpellat. Antiquum opidum in hoc fuisse Saturniam, scribitur. eius vestigia etiamnunc manent tria: quòd Saturni fanum in faucibus: quòd Saturnia porta; quam Iunius scribit: quam nunc vocant Pandanam. quòd post ædem Saturni in ædificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti.* Et posteà: *Argeorum sacraria in* VII *&* XX *parteis urbis sunt disposita. Argeos dictos putant à principibus, qui cum Hercule Argivo venerunt Romam, & in Saturniâ subsederunt.* Plinius lib. III cap. V; in recensione opidorum Latii: *Saturnia; ubi nunc Roma est.* Apud Ovidium Fastor. lib. VI ita Iuno:

A patre dicta meo quondam Saturnia Roma est.

Dionysius lib. I: Γενεαῖς δ' ὕστερον ἑκαίδεκα μετὰ Ἰλίου ἅλωσιν ἐκπέμψαντες οἱ Λατῖνοι ἐκ τῆς Ἄλβας ἀποικίαν εἰς τὸ Παλάντιόν τε καὶ τὴν Σατορνίαν, ἔνθα Πελοπονοήσιοί τε καὶ Ἀρκάδες τὴν πρώτην οἴκησιν ἐποιήσαντο, καὶ ἦν ἔτι ἐπ' αὐτῶν ζώπυρα ἄττα περιλειπόμενα τοῦ παλαιοῦ γένους, οἰκίζουσι τοῦτο τόπους, περιβάλλοντες τείχεσι τὸ Παλάντιον, ὥστε λαβεῖν σχῆμα πόλεως τότε πρῶτον. τίθενται δὲ τῷ κτίσματι Ῥώμην ὄνομα ἀπὸ τοῦ στείλαντος τὴν ἀποικίαν Ῥωμύλου. Id est: *Sextâ decimâ post Ilium captum ætate miserunt Latini ex Albâ coloniam in Palantium atque Saturniam; ubi Peloponnesii & Arcades primas sedeis fixerant; quæque etiamtum scintillas quasdam prisci generis servabant: ac Palantium muris cinxerunt: ut urbis formam tum primùm acceperit, conditæ autem urbi nomen Romæ imposuerunt, à ductore coloniæ Romulo.* In eamdem ferè mentem Propdrtius lib. IIII eleg. I:

Hoc, quodcumque vides hospes, quà maxima Roma est,
Ante Phrygem Aeneam collis & herba fuit.
Atque ubi navali stant sacra Palatia Phœbo,
Euandri profugi procubuère boves.

At quis vel huic poëtæ vel Dionysio temerè credat, per tot sæcula, ad Romulum usque, Arcadum, quos Euander adduxerat, posteros *Palantium Saturniam*que heic sine mœnibus vici in ritum inhabitasse? utique, quum, teste ipso Dionysio, circumjectæ gentes, Latini, Etrusci, Sabini, mutitissimas jam tum incoluerint urbeis. Atqui *castellum* Solinus, Varro autem *opidum* ait fuisse *Saturniam*. quibus consentiens Festus, *Mons*, inquit, *qui nunc est Capitolinus, Saturnius adpellabatur, quòd in tutelâ Saturni esse existimatur. Saturnii quoque dicebantur, qui castrum in imo clivo Capitolino incolebant: ubi ara dicata ei deo ante bellum Troianum.* Verùm absurdo huic occurrere voluisse videtur Virgilius Aeneid. lib. VIII; ubi Euandrum introducit ita Aeneam adloquentem:

Hæc duo prætereà disjectis opida muris
Reliquias veterumque vides monimenta virorum.
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem.
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Sed hoc minimè concedit Dionysius: qui ait τότε πρῶτον, *tunc primùm* muris hæc cincta fuisse quum Romulus ab Albâ coloniam eò deduxisset. De *Palantio* testatur ipse poëta ibidem paullo antè:

Tum rex Euandrus Romanæ conditor arcis.

Et aliquanto antè ita Tiberinus deus Aeneam in somnis adfatur

Arcades his oris, genus à Pallante profectum,
Qui regem Euandrum comites, qui signa sequuti,

Dele-

Delegère locum, & posuêre in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallantéum.

Et posteà; ubi Aeneas à Tiberis ostiis ad Euandrum proficiscitur:

Sed medium cœli conscenderat igneus orbem
Quum muros arcemque procul & rara domorum
Tecta vident; quæ nunc Romana potentia cœlo
Aequavit. tum res inopes Euandrus habebat.

Et eodem libro infrà:

Fama volat, parvam subitò vulgata per urbem,
Ocyus ire equites Tyrrheni ad litora regis.

Sic & Pausanias in Arcadicis: Ἀ παιτεῖ δὲ ἡμᾶς τὸ μὴ τὸν λόγον τὸ τι Παλλάντιον, ἐς ὃ δὴ καὶ αὐτόθι ἐστὶν εἰς μνήμην, καθ' ὧν ἕνεκα βασιλεὺς αἰτίαν Ἀντωνῖνος ὁ πρότερος πόλιν τε αὐτὶ κώμης ἐποίησε Παλλάντιον, καὶ σφίσιν ἐλευθερίαν καὶ ἀτέλειαν ἔδωκεν εἶναι φόρων. Φασὶ δὴ, καὶ γνώμην γενέσθαι τὸ ἐς πόλεμον ἄρμον τῶν Ἀρκάδων ὄνομα Εὔανδρον· παῖδα δὲ αὐτὸν νύμφης τε εἶναι, θυγατρὸς τοῦ Λάδωνος, καὶ Ἑρμοῦ. στελέσθαι δὲ ἐς ἀποικίαν, ἐς ἄγουσι Ἀρκάδων τῶν ἐκ Παλλαντίου σφᾶς, ἅτε τῷ πατρὶ πόλιν τῷ Θύμβρᾳ οἰκίσαι· καὶ Ῥωμαίων μέρος τῆς καθ' ἡμᾶς πόλεως· ὅπερ ὠκεῖτο ὑπὸ τοῦ Εὐάνδρου καὶ Ἀρκάδων τῶν συνακολουθησάντων, ὄνομα ἔχει Παλλάτιον ἀπὸ μνήμης τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ. χρόνῳ δὲ ὕστερον μεταπεσὸν τὸ ὄνομα ἐν αἰωρίσει γραμμάτων τοῦ τι λ καὶ ᾱ ν. Τούτων μὲν τῶν λεγομένων ἕνεκα Παλλαντιέων ἐκ βασιλέως ἐτύγχανον ἀτελείαι. Hoc est: *Postulat locus heic, uti ad Pallantium transeam; quæque memoratu illic digna, uti oratione persequar. nec omittam, quare imperator Antoninus maior urbem ex vico fecerit: & incolis libertatem & à tributis immunitatem dederit. Euandrum ferunt, nymphâ, Ladonis filiâ, & Mercurio genitum, consilio & bellicâ virtute Arcadas cæteros antecelluisse. hunc in coloniam missum, deductâ è Pallantis Arcadum manu, opidum apud Tiberim amnem condidisse, quod urbis Romanæ pars postmodùm fuerit: adpellatum verò ab Euandro & Arcadibus, qui eam in coloniam secuti sunt, ab Arcadici opidi nomine Pallantium. quod nomen posteà temporis, duabus literis l & n extritis, immutatum est. Hæc ipsa res Antoninum imperatorem adduxit, ut Pallantienses beneficiis adficeret.* Hinc etiam Seneca in Consolatione ad Helviam: *Quid interest enumerare Antenorem Patavii conditorem, & Euandrum in ripâ Tiberis regna Arcadum collocantem.* Ad hanc Euandrum advenam Herculem divertisse, plerique tradunt auctores Romani. at Diodorus non ab nuperrimis advenis, sed ab indigenis opidum heic tunc habitatum testatur lib. IIII his verbis: Ἡρακλῆς δὲ διελθὼν τήν τε τῶν Λιγύων καὶ τὴν Τυῤῥηνῶν χώραν, καταντήσας πρὸς τὸν Τίβεριν ποταμὸν, κατεστρατοπεδεύσεν ἔνθα νῦν ἡ Ῥώμη ἐστίν· ἀλλ' αὖθις μὲν πολλαῖς ὕστερον ὑπὸ Ῥωμύλου τοῦ Ἄρεος ἐκτίσθη· τότε δέ τινες τῶν ἐγχωρίων κατῴκουν ἐν τῷ νῦν καλουμένῳ Παλατίῳ, μικρὰν παντελῶς πάλιν οἰκοῦντες. Id est: *Hercules, per Liguriam Tyrrheniamque profectus, quum ad Tiberim amnem devenisset, castra posuit ubi nunc Roma est. sed hæc multis etatibus post à Romulo, Martis filio, condita est. tunc verò indigenarum quidam exiguum admodùm opidum in eo loco, qui nunc Palatium vocatur, incolebant.* Et in *Saturnio* sive *Tarpeio* monte, qui posteà *Capitolinus* dictus, prædictum opidum *Saturniam* quondam adpellatum fuisse TARPEN, apud aliquem veterum auctorum legit Stephanus: cuius epitomator ita habet: Τάρπη, πόλις Ἰταλίας, ἐθνικὸν ὄρος· καὶ ἰθνικὸν Ταρπήιος. Id est: *Tarpe, opidum Italiæ; & item Tarpeus mons: & gentilitium Tarpeus.* Verùm enimverò si etiamtum, quum Romulus coloniam huc ab Albâ deduxisse fertur, ζώπυρα ἄττα ἔτι παλαιῶν ἦσαν, id est, *scintillæ quædam prisci* Peloponnesiorum, quos cum Hercule venisse vult eodem lib. I Dionysius, *Arcadumque*, qui cum Euandro heic consederunt, *generis reliquæ* fuêre: haud *vastæ tum*, ut inquit Livius lib. I, *in iis locis solitudines erant, ubi Romulus & Remus expositi: ubique in stabulis Faustuli, magistri pecoris regii, ab Laurentiâ, eius uxore, educati fuêre*; id est, *in Palatino monte; quem primum Romulus, quia in eo ipse erat educatus, munierit.* Sed ipsius Livii ibidem ista leguntur verba: *Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palantéo, urbe Arcadicâ, Palantium deinde Palatinum montem adpellatum. Ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum multis antè tempestatibus ea tenuerat loca, solenne, allatum ex Arcadiâ, instituisse, ut nudi juvenes, Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciviam currerent: quem Romani deinde vocarunt Inuum. huic deditus ludicro, quum solenne vocatum esset, insidiatos ob iram præda amissæ, latrones, quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse.* Quis credat, *solenne ludicrum*

TARPE, *quæ aliàs* Saturnia.

in vastis solitudinibus celebratam fuisse? quis ignorat, ubicumque sacra diis instituta fuerint, celeberrima fuisse loca; ac pleraque opida insignia? Hoc quum ne ipse quidem Valerius Maximus negare potuisset; Romulum auctorem fecit *Lupercilium* lib. II cap. II, his verbis: *Equestris ordinis juventus omnibus annis bis Vrbem spectaculo sui sub magnis auctoribus celebrabat, die Lupercalium & Equitum probatione. Lupercalium mos à Romulo & Remo inchoatus est, tunc, quum lætitiâ exsultantes, quòd his avus Numitor, rex Albanorum, eo loco, ubi educati erant, urbem condere promiserat sub monte Palatino hortatu Faustuli, educatoris sui, quem Euander Argivus consecraverat.* At verò si montem *Euander* consecravit alicui deorum; solenne etiam huic sacrum instituit, id verò fuit istud *Lupercal*; teste Livio. cui consentiens Dionysius, dicto lib. I, multo etiam plura, quæ in rem nostram faciunt, narrat. De *Palatino* loquens *monte*, in quo Euandrum cum Arcadibus opidum *Palantium* condidisse tradit; οἱ δ' ἦν, inquit, Ἀρκάδες ὑπὸ τῷ λόφῳ οἰκοδομήσαντο κλισμάτα, τοῖς οἴκοθεν νομίμοις χρώμενοι, καὶ ἱερὰ ἱδρύσαντο· πρῶτον μὲν τῷ Λυκαίῳ Παΐ, ὃ Θέμιδος ἐξηγησαμένης, (Ἀρκάδες γὰρ θεῶν δικαιότατός τε καὶ ἁμιώτατός ἐστιν ὁ Πάν) χωρίον ἐξελόντες ἐπιτήδειον, ὃ καλοῦσι Ῥωμαῖοι Λυπερκάλιον, ἡμεῖς δ' αὖ ἐπιμένομεν Λυκαῖον. Νῦν μὲν ἂν συμπεπλισμένων τῷ πολλῷ τῶν πέριξ χωρίων, δυσείκαστος γέγονεν ἡ παλαιὰ καὶ πρώτη φύσις. Ἦν δὲ τὸ δικαῖον, ὡς λέγεται, σπήλαιον ὑπὸ τῷ μεγάλῃ, δρυμῷ λασίῳ κατηρεφὲς, καὶ κρηνίδες ὑπὸ τῇ πέτραις ἐμβύθιοι, καὶ τι πρόσοχθος τῆς κρημνώδους νάπης, πυκνοῖς καὶ μεγάλοις δένδρεσιν ἐπίσκιον. ἔνθα βωμὸν ἱδρυσάμενοι τῷ θεῷ, τὰ πάτρια θυσίαν ἐπετέλεσαν, ὧν μέχρι καθ' ἡμᾶς χρόνου, Ῥωμαῖοι θύουσιν ἐν μέσῃ φερούσῃ, μὴ χίμεροις τροπὰς, ἀδὲν τῶν τότε νομιζομένων μεθιέντες· Ἐπὶ δὲ τῇ κορυφῇ καὶ λόφου τὸ τῆς Νίκης ἱερὸν ἐξελόντες, θυσίας καὶ πότην καθεστήσαντο διετησίους· ἃς καὶ ἐπ' ἐμοῦ Ῥωμαῖοι ἔθυον. τοιγαροῦν οἱ Ἀρκάδες μυθολογοῦσι Πάλαντα εἶναι θυγατέρα, καὶ Λυκάονος. Ἱδρύσαντο δὲ καὶ Δήμητρος ἱερὸν, καὶ τὰς θυσίας αὐτῇ διὰ γυναικῶν τε καὶ νηφαλίους ἔθυσαν, ὡς Ἕλληνι νόμος, ὧν οὐδὲν καθ' ἡμᾶς ἥλαττε χρόνου. Ἀπόλλωνι δὲ καὶ Ποσειδῶνι ἱππίῳ, καὶ τῇ ἑορτῇ Ἱπποκράτια μὲν παρ' Ἀρκάσι, Κωνσουάλια δὲ ὑπὸ Ῥωμαίων λεγόμενα κατεστήσαντο· ἐν ᾗ καὶ Ῥωμαίοις ἐξ ἔθους ἐλαύνουσιν ἔργον ἵπποι καὶ ὄρεις, καὶ στέφονται τὰς κεφαλὰς αἴθεσι. Πολλὰ δὲ ἄλλα τιμῇ καὶ βωμοὺς, καὶ βρέτη θεῶν καθωσίωσαν, ἁγιασμούς τε καὶ θυσίας κατεστήσαντο πατρίους, αἳ μέχρι τοῦ κατ' ἐμὲ χρόνου τὸ αὐτὸν ἐφύλαττον, τρόπον. Οὐ θαυμάσομαι δ' αὖ, εἰ καὶ παρῆνται τινες διαφυγοῦσαι τὸ τῶν ἀπιγιομένων μνήμην, ὑπὸ δὲ πάνυ δεχαίας· ἀλλ' ὑπερῶσί γε καὶ νῦν ἔτι γινόμενα τεκμήρια εἶναι τῶν Ἀρκαδικῶν πολὺ νομίμων. Hoc est: *Arcades igitur, conjunctis sub colle sedibus, exædificatisque pro more patrio domiciliis; templa quoque construunt: primum Lycæo Pani; jubente Themide, (Arcadibus enim deorum antiquissimus honoratissimusque est Pan) idoneo ad id invento loco: quod Romani Lupercal nominant. nos Lycæum dixerimus. Et nunc equidem, ædificiis fanum undiquaque sepientibus, difficilis conjectura est, qualis olim loci natura fuerit. cæterùm, ut fertur, erat tum spelunca sub tumulo magna, denso querceto contecta; & sub petris profundi fonticuli; solumque rupibus contiguum nemorosum, & frequentibus procerisque opacum arboribus. Ibi ara deo exstructa, more patrio sacra fecerunt; quæ nostrâ quoque tempestate faciunt Romani mense Februario, post brumam; nihil mutantes ex ritu pristino. In vertice verò collis Victoriæ fano exstructo, rem divinam ei alternis annis fieri instituerunt. quod & nostrâ ætate Romani faciunt. Hanc Arcades fabulantur filiam fuisse Palantis, Lycaonis filii. Cereri quoque templum erexerunt: & per feminas sacerdotes sacra ei fecerunt abstemia. quorum nihil immutatum est nostro tempore. Tum Neptuno etiam Hippio delubrum adsignarunt; festumque instituerunt, Hippocratia dictum Arcadibus; Romanis verò Consualia: per quod apud Romanos ex more immuneis ab opere equi & muli; coronanturque floribus. Alia quoque multa fana & aras & simulacra deorum dedicaverunt; expiationesque & sacrificia patria instituerunt, quæ ad meam usque ætatem fiunt eodem modo.* Sanè, si hæc cuncta ad Dionysii usque & imperatoris Augusti tempestatem perdurarunt; non potuêre Romuli, ut vult Dionysius, ætate *tenues* tantùm *quædam scintillæ* Arcadici generis superfuisse. Celebris fuit omni ævo Roma, postquàm, pulsis inde Siculis eam cum Aborigiuibus atque Pelasgis, id est, cum Latinis occupavit *Euander*. nec huc alia *Peloponnesiorum*, sive *Argivorum*, seu *Arcadum* manus sub belli Troiani tempora invecta est: sed ipse hic Euander fuit *Arcas* atque *Argivus:* ut & utraque gens, Aborigines simul & Pelasgi: illi cum Oenotro duce è Peloponneso in Italiam profecti; hi à Pelasgo primùm, (unde & nomen habuêre; ut suprà è Dionysio ostensum,) in Thessaliam deducti; inde verò posteri eorum per varias Europæ Asiæque parteis errantes, tandem ab Euandro in Italiam devecti. Livius, licèt dicto lib. I historiam illam vulgarem

garem de *Hercule* & *Caco*, deque *Potitiis* ac *Pinariis* sacerdotibus recitet; tamen & ipse lib. v posteà, ubi de Gallorum transitu in Italiam agit; *Alpes inde*, inquit, *oppositæ erant: quas inexsuperabileis visas, haud equidem miror; nullâ dum viâ, quòd quidem continens memoria sit, (nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas*. Nihil igitur est, quòd suprà citati scriptores narrant, comites Herculis, quos heic reliquerit, constituisse *Saturniam castellum in Saturnio monte*. Aliud opidum *Saturniam* condidisse, vel saltem, pulsis inde Siculis, nominasse Pelasgos cum Aboriginibus è Sabino agro profectos, qnod etiam nunc in Etruriâ nomen antiquum retinet, suprà è Dionysio didicimus. Idem Dionysius eodem lib. I, ut suprà citatum, ex veterum quorundam Romanorum monumentis tradit, *Romulum Aeneæ filium*, *Ascanii ac Romi fratrem*, *condidisse*. Αἰνείαν πόλιν, ἀπὸ τοῦ πατρὸς, τὸ ὕστερον κληθεῖσαν Ἰανίκλον· id est, *opidum Aeneam, à patre denominatum; quod posteà Ianiculum dictum*. Vnde & illud Plinii lib. III cap. v: *Saturnia: ubi nunc Roma est: Aeneipolis; quod nunc Ianiculum in parte Romæ*. Stephani epitumator: Αἴνεια, πόλις Τυρρηνίας, *Aenea, opidum Etruriæ*. Hoc quoque de primo *Ianiculi* conditore, Aeneæ filio, alii haud admisêre auctores. in quibus Virgilius dicto Aeneid. lib. VIII Euandrum introducit Aeneæ ita narranti:

Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem?
Ianiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.

Et Ovidius Fastor. lib. I ipsum Ianum deum ita fingit loquentem:

Heic, ubi nunc Roma est, tunc ardua silva virebat:
Tantaque res paucis pascua bobus erat.
Arx mea collis erat: quam vulgus nomine nostro
Nuncupat, hæc ætas Ianiculumque vocat.

Sed ex hoc argumento manifestè patet, jam inde antiquissimis temporibus, & multis ante bellum Troianum sæculis, *Romam*, sive *Valentiam*, ad utramque Tiberis ripam celeberrimâ frequentatione inhabitatam fuisse. quidpe *Ianiculum* in Etruscâ amnis est ripâ. Præcipuam quoque ac principem totius urbis partem fuisse eamdem, quæ posteà fuit; id est, *Saturniam*, in monte *Saturnia*; qui *Tarpeius* etiam, ac tandem *Capitolinus* dictus; inde patet, quòd hinc, veluti à capite, omne *Latium* nomen *Saturniæ* accepisse, quidam tradiderint. Varro suprà dicto lib. IIII de lingvâ Latinâ: *Hunc anteà montem Saturnium adpellatum, prodiderunt; & ab eo latè Saturniam terram; ut etiam Ennius adpellat. Antiquum opidum in hoc fuisse Saturniam scribitur.* Doctissimus equidem Iosephus Scaliger ad hæc ita commentatus est: *Adparet manifestè, esse versiculum Ennii,*

—— Saturnius illi
Nomen erat; de quo latè Saturnia terra.

Verùm ego potiùs crediderim, mendum esse apud Vatronem: ipsumque scripsisse: *& ab eo Latium Saturniam terram*. nam innumera in Varronis exemplaribus esse menda, vulgò notum est. Caput igitur antiqui illius Latii, quod & *Saturnia* & anteà *Italia* ac priùs *Sicilia* dicebatur, jam inde vetustissimis ante bellum Troianum temporibus fuit urbs VALENTIA; postmodùm Aboriginibus atque Pelasgis, utrâque Græcâ gente, Ῥώμη, ROMA dicta. Hinc est, quòd quidam auctores antiqui, qui urbem conditam voluerunt ab Aeneâ; *toti* eum *Italiæ* imperasse tradiderunt. unde illud Dionis Chrysostomi in libro de Troiâ numquàm captâ: Αἰνείας, ὑπὸ Ἕκτορι πεμφθεὶς μετὰ στόλου καὶ δυνάμεως πολλῆς, Ἰταλίαν κατέσχεν. Id est: *Aeneas, ab Hectore emissus cum classe ac numerosâ manu, Italiam occupavit*. Et clariùs paullo pòst: Αἰνείας δὲ πάσης Ἰταλίας ἐβασίλευσε, καὶ πόλιν ὠκίσε τὴν μεγίστην πασῶν. Hoc est: *Aeneas autem toti Italiæ regiâ potestate impetravit; urbemque condidit omnium maximam*. Nemini itaque jam fas sit mirari, *rem Romanam, à parvis*, ut inquit Livius initio libri primi, *profectam initiis, eò crevisse*, ut tandem eius ævo *magnitudine laboraverit suâ*: quandoquidem origo huius ultra CIↃ IↃ annos, antequàm ista à Livio scripta sunt, extendi potest. tot quidpe circiter annis ante Livii historiam, anteque natum cœli terrarumque Dominum, Siculi Latio ab Aboriginibus atque Pelasgis, communi nomine *Latinis* dictis, expulsi fuêre; ut suprâ demonstratum. Regiâ dignitate, quamvis potestate minùs absolutâ, cùm ipsi urbi tùm universo Latio alios etiam post Euandrum præfuisse duces, haud dubitaverim: licèt incertum sit, quàm diu & quibus singuli nominibus fuerint reges. etenim quum *Romu-*

lum, Aeneæ posterum, quem, ab Albâ profectum, urbem condidisse tradunt Dionysius lib. I ac Solinus cap. II, aliique item auctores, Olympiadis VII anno primo, id est, anno ccccccxxxII post Troiam captam, nullum omnino fuisse, satis superque suprà demonstratum sit: de huius rebus gestis, quas Dionysius, Livius, Plutarchus, & alii complures referunt auctores, item de successoribus eius, sex reliquis Romanorum regibus, quid credam? Primùm bellum Romulo exortum esse cum Sabinorum gente, ob raptas in publico Romanorum spectaculo virgines Sabinas, prædicti tradunt scriptores. ex his Dionysius lib. II de fine eius belli ita scribit: Καὶ γίνονται τῆς ἔθνεσιν ἐκεχείρια μὴ πρῶτον, ἔπειτα συνελθόντων τ βασιλέων, συνθήκη περὶ φιλίας. ἣν ἡ μὲ συνομολογηθέντα τῆς αἱρέσεσι, περὶ ὧν σφᾶν ὅρκους ἐποιήσαντο, τριάδε· βασιλείας μὲν εἶναι Ῥωμύλον καὶ Τάτιον, ἰσοψήφους ὄντας, καὶ ἡμᾶς καρπουμένους τὰς ἴσας· καλεῖσθαι δὲ τ μὲν πόλιν ἣν κτίσαντες τὸ αὐτὸ φυλάττειν ὄνομα, Ῥώμην· τὲ ἕνα ἕκαστον τῶν ἐν αὐτῇ πολιτῶν Ῥωμαῖον, ὡς πρότερον· τὲς δὲ σύμπαντας ἀπὸ τ Ταΐων παλαιὸς καινῆς προσλαμβανομένους κλήσεως, Κυρίτας· πολίτευμα δὲ τὲς βουλομένους Σαβίνων ἐν Ῥώμῃ, ἱερά τε συνεγκαμένους, καὶ εἰς φυλὰς καὶ φράτρας ἀποδεθέντας. Id est: *Interpositis primùm induciis, deinde congressis inter se regibus, fœdus ictum est, & jurejurando firmatum in has condiciones: Vt Romæ pari potestate parique honore regnarent Romulus & Tatius. ut urbs deductum à conditore servaret vocabulum. ut cives singuli quidem, ut antè, adpellarentur Romani; universi autem à Tatii patriâ communi adpellationis complexu nominarentur Quirites. ut Sabinis jus civitatis Romanæ daretur, quicumque id cuperent: atque hi cum suis sacris reciperentur in tribus & curias.* Livius lib I: *Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt. nec pacem modò, sed civitatem unam ex duabus faciunt. regnum consociant. imperium omne conferunt Romam: ita geminatâ urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur. Quirites à Curibus adpellati.* Hunc *Tatium* Dionysius paullo antè *Curium*, Livius verò *Sabinorum regem* fuisse tradit. Plutarchus in Romulo: Καὶ συνῴκησεν οἰκεῖν κοινῇ τ πόλιν Ῥωμαίους καὶ Σαβίνους· καὶ καλεῖσθαι μὲν Ῥώμην ἀπὸ Ῥωμύλου τ πόλιν, Κυρίτας δὲ Ῥωμαίους ἅπαντας ἀπὸ τῆς Τατίου πατρίδος. Id est: *Ita fœdus fit, ut communem habitarent Romani ac Sabini urbem: Roma urbs à Romulo, Romani omnes Quirites à Tatii patriâ vocarentur.* Et in Numâ: Ἦν δὲ πόλεως μὲν ὁ Νουμᾶς ἀπὸ Φαυστὸς ἐν Σαβίνοις τ Κυρητῶν, ἀφ' ἧς Κυρίτας Ῥωμαῖοι σφᾶς αὐτὲς ἅμα τῆς αἰσαμηρυχθῆναι Σαβίνοις προσηγόρευσαν. Hoc est: *Erat Numa è celebri Sabinorum urbe Curibus; à qua Quirites sese Romani unà cum receptis Sabinis nominavêre.* Festus: *Quirina tribus à Curensibus Sabinis adpellationem videtur traxisse.* Et item: *Nunc & Sabini & Romani populi singulare usurpatur nomen; ut indicio est preco; qui in funeribus indictivis ita pronunciare solet: Ollus Quiris leto datus. Quirites autem dicti post fœdus à Romulo & Tatio percussum, communionem & societatem populi factam indicant.* Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Collis Quirinalis, ubi Quirini fanum: qui à Curitibus, qui cum T. Tatio Curibus venerunt Romam; quòd ibi habuerunt castra.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VII: *Prisci Quirites ideò Sabini dicti, quia post fœdus Tatii & Romuli placuit, ut quasi unus de duobus fieret populus. unde & Romani Quirites dicti sunt; quod nomen Sabinorum fuerat, à civitate Curibus: & Sabini à Romulo Romani dicti sunt.* Livius lib. I: *Romani Sabinique redintegrant prælium. sed res Romana erat superior.* Fit hinc pax atque fœdus. Sanè res magna est, nec facilè aliàs credibilis; tantum devictis Sabinis sive *Quiritibus* à victoribus Romanis delatum fuisse honorem, uti rex illorum T. Tatius in regni æquam societatem receptus, ipsi verò Romani in communem *Quiritium* adpellationem transgressi fuerint. qua certè re non tantùm *aliquid*, ut ait Livius, *Sabinis datum*; sed tanto plus illis concessum, quàm ipsi Romani retinuerint, quanto præstantiores erant incolæ ipsâ urbe. Livius exiguo pòst ita scribit: *Eodem tempore & centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. Ramnenses à Romulo, ab T. Tatio Tatienses adpellati. Lucerum nominis & originis causa incerta. Inde non modò commune, sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.* M. Varro dicto de Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Ager Romanus primùm divisus in parteis treis; à quo tribus adpellatæ; Tatiensium, Ramnium, Lucerum. nominata, ut ait Ennius, Tatienses à Tatio, Ramnenses à Romulo; Lucerus, ut ait Iunius, à Lucumone. Sed omnia hæc vocabula Tusca; ut Volumnius, qui tragœdias Tuscas scripsit, dicebat.* Mirâ certè analogiâ à *Romulo Ramnenses* seu *Ramnes*, à *Lucumone Luceres* dicti fuerint. Attamen ex his colligere datur, magnam civium Romanorum partem constitisse ex *Sabinis* atque *Tuscis*. Dionysius dicto lib. II antè de Romulo ac bello Sabino loquens: Ἦκε δὲ αὐτῷ Τυρρηνῶν ἀπικομένων ἱκανὸν ἄγων ἐκ Οὐειτλωνίας πόλεως ἀνὴρ δεξιὸς ἐς τὰ πολέμια ἔργα διαφανὴς, Λουκέμων ὄνομα,

μα, φίλον ἐ ποὸ πολλῦ γενούς. Id est: *Auxilium validum adduxit ei à Vetulonio, Etruscâ urbe vir strenuus & bello clarus, nomine Lucumo; nuper receptus in amicitiam.* Propertius lib. IIII eleg. 1:

Prima galeritus posuit prætoria Lucmo;
Magnaque pars Tatio rerum erat inter oveis.
Hinc Titiens Ramnesque viri Luceresque coloni.

Minimè credibile est, ab remotissimâ potiùs omnium XII principum Etruriæ urbium auxilia Romulo venisse, quàm à proximis *Veiis, Falerius, Volsiniis, Tarquiniis, Cære*. ac proinde rectiùs alii, totam auxilia misisse Etruriam, tradiderunt. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. V: *Constat, primò treis parteis fuisse populi Romani: unam Tatiensium, à Tito Tatio, duce Sabinorum, jam amico pòst fœdera; alteram Ramnetum à Romulo; tertiam Lucerum: quorum, secundùm Livium, & nomen & causa in occulto sunt. Varro tamen dicit, Romulum, dimicantem contra Titum Tatium, à Lucemonibus, id est, à Tuscis, auxilia postulasse. Ergo à Lucumone Luceres dicti sunt.* Credo, antiquissimos illos primosque Romanos regem suum *Euandrum*, qui *Valentiam* urbem, pulsis inde priscis cultoribus Siculis, adpellavit Græcâ lingvâ Ῥώμλω, *Romam*, inde denominasse Ῥωμύλον, *Romulum*. & quia is non tantùm novum hoc urbi nomen indiderat; sed & novis eam frequentaverat colonis; posteriores conditam ab eo esse tradiderunt. Omnem autem de Aeneâ fabulam è similitudine rerum Euandri Pelasgorumque & Aboriginum confictam esse, suprà membratim exposui. ubi ostensum, quemadmodùm Euander in accepto ab Aboriginibus agro, qui *Velia* dicebatur, *Pallantium* condidit opidum: sic Aeneam quoque in accepto à Latino, Aboriginum rege, solo *Lavinium* ædificasse narrari. Hoc relicto, filius eius Ascanius sive Iulus novam constituisse dicitur urbem *Albam longam*; quæ inde Latinorum sive Albanorum regum fuerit regia, apud lacum & montem, quibus inde cognomen *Albanis*. Dionysius lib. II de Sabinorum gente ita tradit: Πρώτλω αὐτῶν οἴκησιν ἀποφαίνῃ ὁ Κάτων ἡνέσῃ κώμλω τινὰ καλυμένλω Τεστίναν, ἀγχοῦ πόλεως Ἀμιτέρνης κειμένλω· ἐξ ἧς ὁρμηθέντες ἅμα, εἰς τλὼ Ῥεατίνλω ἐμβαλεῖν, Ἀβοριγίνων τότε κατοικιώτων, κ πλιν αὐτῶν τλὼ ἐπιφανεστάτλω Κοτυλίας πολέμῳ χρωσαμένους καταστρέψασθαι. ὁκ δὲ ἡ Ῥεατίνης ἀποικίας ἀποστέλλειεν, ἄλλας τε πόλεις κλησαι πολλὰς, ἐν αἷς οἰκεῖν ἀπέχρησε, κ δὴ κ τὰς μεσαγορδομένας Κυρεῖς. Hoc est: *Primam eorum sedem tradit Cato fuisse vicum quemdam Testrinam nomine, haud procul Amiternâ urbe situm. unde expeditione factâ, Reatinum agrum invasisse, Aboriginibus tunc habitatum: urbemque eorum nobilissimam Cutilias armis occupasse. missisque è Reatino agro colonis, inter alia opida multa, sed immunita, etiam Cureis condidisse.* Vt alia pleraque apud Romanos antiqua, sic hoc quoque erroribus involutum censuerim. probabilius quidpe est, Euandrum, postquàm Latinorum rex pòst obitum ultimi Aboriginum regis factus est, sedem regiam à *Pallantio* opido in urbem, *Cureis* recèns abs sese conditam, transportasse. posteà verò, ingruentibus Sabinis, Opicâ gente, quum vel omnem hunc inter Narem Anienemque agrum, vel maximam eius partem, relinquere cogeretur; expulsis porrò ex reliquo inter Anienem mareque inferum agro Siculis, urbeque eorum maximâ *Valentiâ* occupatâ; huc dictam sedem omneisque Curium incolas transtulisse. unde urbs quidem priscum nomen retinuit; sed in Græcam lingvam conversum ROMAM: incolæ verò servatâ & ipsi antiquâ adpellatione, quam *Curibus* habebant, QVIRITES dicti sunt. Pelasgos autem urbem *Cureis* condidisse, ex ipso nomine colligo. quidpe tametsi posteà vox *curis* ab Sabinis usurpata fuerit pro hastâ; unde etiam apud Latinos vocabulum *securis*; tamen, quia Pelasgis *Iupiter* dictus est *Curis pater*, & *Iuno* item *Curis*; longè credibilius est, ab hoc deorum nomine urbem adpellationem accepisse. Tertullianus in Apologetico, cap. XXIIII: *Falisçorum in honore est Pater Curis: unde accepit cognomen Iuno.* Antiqua lapidis inscriptio: PONTIFEX · SACRARIVS · IVNONIS · QVIRITIS · Festus: *Matronæ Junonis Curitis in tutelâ sunt.* Et: *Quirites dicti & Sabini à Curi deâ; cui aquâ & vino sacra facere soliti erant. Ab eiusdem deæ nomine videntur item cures Sabinæ hastæ adpellatæ, quibus ea gens armis erat potens.* Omnibus Græcis id urbis nomen dictum fuisse Κύρις, *Curis*, suprà lib. II cap. VIIII in Sabinis patuit. Atque hinc etiam ipse *Euander*, qui alio, ut dixi, nomine *Romulus*, non tam à *Quiritium populo*, quem regebat, quàm à loco adpellatus fuit *Quirinus*. cui tamen vocabulo posteà numen

attribuerunt; interpretatique sunt plerique *Martem*; alii *Ianum*: ut suprà ostensum. At posteriores mortales, quorum ævo jam dudum tenebant Sabini non tantùm Cureis urbem, sed omnem circà agrum, ad Anienem usque amnem: quum accepissent famâ quadam, à Curibus venisse, cum quibus omnes Romanæ urbis incolæ dicti fuerint *Quirites*; ipsos *Sabinos*, bello victos à Romulo, inde transductos fuisse, arbitrati sunt. Sed hic error satis jam à nobis apertus est. Ostendendum nunc deinceps, qua ratione & quibus temporibus *Tuscorum* quidam in urbem recepti fuêre: unde *Lucerum* tribum in urbe quasi à *Lucumonibus* nomen habuisse putarunt. Dionysius lib. 1 de Pelasgis narrans, qui ab Aboriginibus in partem agrorum circa Cutilias & Reate opida recepti fuêre; Ἔπειτα, inquit, μέρος τῶν αὐτῶν οὐκ ἐλαχίστη, ὡς ἡ γῆ πᾶσιν οὐκ ἀπέχρη, πείσαντες σὺν Ἀβορίγινας συμφρονεῖν σφίσι τῆς ἐξόδου, στρατεύουσιν ἐπὶ τοὺς Ὀμβρικούς, καὶ πόλιν αὐτῶν εὐδαίμονα καὶ μεγάλην ἄφνω περιπεσόντες αἱροῦσι Κρότωνα· ταύτῃ χρησάμενοι καὶ ἐπιτειχίσμασι τῶν Ὀμβρικῶν χρώμενοι. πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐκράτησαν χωρίων· πρός τε Ἀβορίγινας τὸν πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἐπὶ συνεχῶς πολλῇ προθυμίᾳ συνδιέφερον, ἕως ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῆς σφετέρας. καὶ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν οἰκισμένας καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ κατασκευάσαντες, ᾤκουν οἱ Πελασγοὶ κοινῇ μετὰ τῶν Ἀβορίγινων· ὧν ἐστιν ἥ τε Καιρεταίων πόλις, Ἀγύλλα δὴ τότε καλουμένη, καὶ Πίσα καὶ Σατορνία καὶ Ἄλσιον, καὶ ἄλλαι τινὲς, ἃς ἅπασας χρόνον ὕστερον ὑπὸ Τυρρηνῶν ἀφῃρέθησαν· Φαλέριον δὲ καὶ Φασκένιον ἔτι εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκισμένα ὑπὸ Ῥωμαίων, μικρὰ ἄττα διασῴζοντα ζώπυρα τῆς Πελασγικῆς γλώττης, Σικελῶν ὑπαρξάντων πρότερον. Hoc est: *Pars deinde eorum haud minima, quum agri omnibus non sufficerent, Aboriginibus in expeditionem adscitis, bello Vmbros adgrediuntur: urbemque eorum florentem ac magnam Crotonem repentino incursu capiunt: qua mox pro arce belli contra Vmbros usi sunt. posthinc alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt: & Aboriginibus contra Siculos promptam præstiterunt operam; donec eos ejecerunt suis sedibus. In his multa opida, partim jam antè ab Siculis habitata, partim recèns ab se condita, tenuerunt indivisa sociæ gentes Pelasgi & Aborigines. ex quibus sunt Cære, Agylla tunc dictum, Pisa, Saturnia, Alsium, & quædam alia: quæ postmodùm à Tyrrhenis occupata sunt. Falerium autem & Fescennium, etiam meâ tempestate à Romanis habitata, exiguas quasdam scintillas Pelasgici generis servant; quum initio Siculorum fuerint.* Partem istfhanc Pelasgorum, quæ Crotonem urbem aliaque Vmbrorum opida bello occupavit, eam constituisse regionem, quæ, inter Apenniuum montem, Arnum amnem, mare inferum, ac Tiberim flumen, ab cognomine eorum Græcis dicta fuit Τυρρηνία, *Tyrrhenia*; hancque in XII principatus totidemque principeis urbeis divisisse; in quarum numero fuerunt *Cortona*, *Cære*, & *Falerium*; superiori volumine in descriptione Etruriæ satis abundéque demonstratum est. Paullo igitur indiligentiùs hæc sive indistinctiùs ab Dionysio tradita sunt. quidpe illa pars Pelasgorum, quæ cum Aboriginibus in Reatino agro circa Cutilias manserat, mox in unum, ut suprà ostendi, *Latinorum* nomen corpusque cum Aboriginibus conjunct fuêre. pars autem altera gentem Pelasgorum *Tyrrhenorum* in *Tyrrheniâ*, quæ posteà dicta est *Etruria*, constituit. Hi igitur suam ûbi soli habitarunt Tyrrheniam; donec *Etrusci* ex Circumpadanâ regione à Gallis pulsi, in occidentalem eius partem recepti fuêre; ut suprà lib. II cap. I ostensum. illi ab lævâ Tiberis ripâ, primùm inter Narem & Anienem, mox inter hunc & mare, πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν οἰκισθείσας καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ κατασκευάσαντες, ᾤκουν κοινῇ μετὰ τῶν Ἀβορίγινων, id est, *multas urbeis partim jam antè ab Siculis habitatas, partim recèns ab se conditas, tenuerunt communiter & conjunctè*, sub uno *Latinorum* nomine. Trans Tiberim Siculos non habitasse; sed Vmbros, ad Arnum usque; suprà dicto lib. II cap. I, & item cap. IIII, ostensum est. At Tyrrheni tamen Pelasgi arctam semper jam inde ab initio cum Latinis amicitiam fœdusque æquum coluêre, καὶ αὐτοῖς τὸν πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἐπὶ συνεχῶς πολλῇ προθυμίᾳ συνδιέφερον, ἕως ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῆς σφετέρας, id est, *promptamque ipsis contra Siculos, bello etiam tum durante, ac fidam operam præstiterunt; donec eos ejecerunt sedibus suis.* Atque hinc jam est, quòd quidam antiqui Romanorum scriptores rradiderunt, ut loco suprà scripto è Varrone recitat Servius, *Romulum dimicaturum à Lucumonibus*, id est, *à Tuscis, auxilia postulasse*. Nempe Euander, sive contra Siculos, seu contra Volscos, quod innuit Virgilius, exercitum eductutus, auxilia à Tyrrhenis Pelasgis ex fœdere postulavit. Virgilius Aeneid. lib. XI Euandrum introducit super Pallantis filii cadavere sic lamentantem:

— *Quòd*

——— Quòd si immatura manebat
Mors natum; cæsis Volscorum millibus antè,
Ducentem in Latium Teucros, cecidisse juvabit.

Sed cum Volscis bellum gesseritne Euander, incertum est. de Siculis satis ex hactenus allatis constat. Tanta igitur quum Latinis sive Romanis fuerit cum Pelasgis Tyrrhenis consangvinitas, tamque arctum fœdus; quid jam mirum, si statim ab initio quidam eorum in communem à Romanis civitatem recepti sint? quid mirum, si jam inde primi Romanorum reges à XII Etruriæ populis XII *lictores* totidemque *secureis*, tum *sellam curulem togamque prætextam*, & cætera imperii insignia habuisse traduntur Dionysio & Livio; ut suprà lib. II cap. I ostensum? Hinc igitur etiam est, quòd Romani post Euandrum modò ex Sabino agro, modò ex Etruriâ reges sibi adsciviſſe traduntur; licèt fabulosè. nam quum *Tarquinii* una fuerit è XII principibus Tyrrhenorum Pelasgorum urbibus, & quam posterioribus etiam temporibus, Etruscis jam occidentalem, ut dixi, Tyrrheniæ partem tenentibus, incoluerunt; quid opus erat Græcum hominem à Corintho fingere *Damaratum*; qui, mercaturam postquàm aliquamdiu per Etruriam exercuisset, tandem Tarquiniis consederit: ductâque inibi uxore, filios duos ex eâ procreaverit, quibus Etrusca nomina imposita *Lucumo* atque *Aruns*. quorum ille posteà, quum Romam se contuliſſet, mutato nomine *L. Tarquinius Priscus* dictus, regnum ibi nescio quibus artibus consequutus sit: ut inter alios Dionysius maximè lib. III & Livius lib. I referunt. Verùm enimverò Latinorum sive Romanorum regibus, qui ab Euandro ad consules usque fuêre, falsas adscriptas esse origines, falsa item nomina, falsasque interdum res gestas, nihil sit mirum; quando, ut suprà ostensum, monimenta antiquissimorum illorum temporum posteriores Romani habuerunt nulla: Græci autem, à quibus posteà suas mutuati sunt historias Romani, pro libitu suo, quæcumque vel per quietem somniassent, falsa pro veris non minùs audacter quàm impudenter prodiderint. unde haud injuriâ ista sexto demum libro perscaipsit Livius: *Quæ ab conditâ urbe Româ ad captam eamdem urbem, Romani sub regibus primùm, consulibus deinde ac dictatoribus decemvirisque ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, libris exposui: res cùm vetustate nimiâ obscuras; velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur; tùm, quòd perraræ per eadem tempora literæ fuêre; una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum: & quòd, etiamsi quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensâ urbe pleraque interiêre. Clariora deinceps certioraque ab secundâ origine, velut ab stirpibus lætiùs feraciusque renatæ urbis, gesta domi militiæque exponentur.* Atque hactenus de origine urbis *Romæ* deque variis eius incolis satis & abundè à nobis disertum est. Hoc autem lectorem heic monitum volo; me ubique vulgari Romanorum uti chronologiâ in citandis eorum rebus gestis.

Iam verò situm eius, figuram, ambitum, & magnitudinem, tum singulas universæ parteis si enarrare adgrederer, alterum foret opus, haud exiguum. latè quidpe hæc apud auctores dispersa sunt; & à nemine hactenus satis diligenter conquisita. De ambitu tamen & magnitudine pauca quædam adferam. De his ita legitur apud Plinium lib. III cap. V: *Vrbem trib portas habentum Romulus reliquit; aut, ut plurimis tradentibus credamus, quatuor. Mœnia eius collegêre ambitu, imperatoribus censoribusque Vespasianis, anno conditæ* IↃCCCXXVIII, *passuum* XIII *millia* CC. *Complexa montes* VII, *ipsa dividitur in regiones* XIIII. *compita earum* CCLXV. *Eiusdem spacii mensurâ currente à milliario, in capite Romani fori statuto, ad singulas portas (quæ sunt hodiè numero* XXXVII; *ita, ut duodecim portæ semel numerentur; prætereanturque ex veteribus* VII, *quæ esse desierunt) efficit passuum per directum* XXX *millia* IↃCCLXV. *ad extrema verò tectorum cum castris prætoriis, ab eodem milliario, per vicos omnium viarum mensura colligit paullo amplius* LXX *millia passuum. Quòd si quis altitudinem tectorum addat, dignam profectò æstimationem concipiat: fateaturque, nullius urbis magnitudinem in toto Orbe potuisse ei comparari. Clauditur ab oriente adgere Tarquinii Superbi, inter prima opera mirabili. namque eum muris aquavit: quà maximè patebat, aditu plano. Cæterò munita erat præcelsis muris aut abruptis montibus; nisi quòd exspatiantia tecta multas addidêre urbeis.* In hac oratione nonnulla verba ac plerique numeri variis in exemplaribus mirum in modum variant. Examinantur maximè numeri & universa urbis dimensio à doctissimo Lipsio de Magnitudine Romanâ lib. III cap. II: ac tandem in hunc modum

modum quàm scitissimè corrigitur: *Mœnia eius collegêre passuum* XXIII *millia*, CC. Et: *Eiusdem spacii mensurâ currente* [ego malim, *mensura currens*] *à milliario in capite Romani fori statuto ad singulas portas, efficit passuum per directum* III *millia*, IↃCCLXV. *ad extrema verò tectorum cum castris prætoriis, ab eodem milliario, per vicos omnium viarum mensura colligit paullo amplius* VII *millia passuum*. Hanc omnium verissimum esse urbis ambitum atque magnitudinem, mox ex aliis videbimus auctoribus. Primùm igitur, quod *Romuli urbem* attinet; ut *plurimi tradentes*, teste Plinio, *quatuor portarum* eam fecêre, sic Dionysius & Plutarchus ac Solinus Festusque *quadratam* fuisse testantur. Livius lib. I: *Ita solus potitus imperio Romulus. condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatinum primùm montem, in quo ipse erat educatus, muniit*. Dionysius lib. I: Ῥ῾ωμύλῳ μὲν γνώμη ἦν τὸ Παλάτιον οἰκίζειν, ἔτι τε ἄλλων ἕνεκα καὶ τῆς τύχης ἧς τότε, ἣ τὸ σωθῆναί τε αὐτοῖς ἐν τραφῆναι παρέσχε. * · * Ἦν δὲ Ῥ῾ωμύλῳ μὲν οἰωνιστήριον, ἐφ᾽ ἧς ἦν τῶν δοκίμων ἱδρυσαι, τὸ Παλάτιον· Ῥ῾ώμῃ δὲ προσεχὴς ἐκείνῳ λόφος. * — * · Ἐπεὶ δὲ πᾶν ὅσον ἐν λογισμῷ θεοῖς φίλον, ὡς τε πεπράχθαι ὁ Ῥ῾ωμύλος, καλέσας ἅπαντας εἰς τὸν δοκηθέντα τόπον, ἐπεχείρει περάγωνον χῆμα τῷ λόφῳ. Id est: *Romulo visum est munire Palantium; præter alias causas, ob loci fortunam, cuius beneficio illic & servati essent & educati*. Mox: *Romulus templum observandis alitibus optavit Palantium; Romus verò contiguum ei collem Aventinum*. Aliquanto post: *Satis deinde placata ratus numina Romulus; convocatis in destinatum locum omnibus, circumscripsit collem figurâ quadratâ*. Plutarchus in Romulo: Ῥ῾ωμύλος μὲν οὖν τὴν καλουμένην Ῥ῾ώμην κυαδράτην ἔκτισε, καὶ ἐκεῖνον ἐβούλετο πλίζειν τὸν τόπον. Ῥ῾ῶμος δὲ χωρίον τι ἧς Ἀβεντίνε καρπερὸν, ὃ δι᾽ ἐκεῖνον μὲν ὠνομάσθη Ῥεμώνιον· νῦν δὲ Ῥιγάριον καλεῖται. Id est: *Romulus itaque Romam Quadratam, ut vocant, condidit; atque eo in loco statuere urbem voluit. at Romus Aventini munitiorem designavit partem: quæ ab eo dicta est Remonia; nunc verò Rignaria adpellatur*. Solinus cap. II: *Romam condidit Romulus. dictaque est primùm Roma Quadrata; quòd ad æquilibrium foret posita*. Festus: *Quadrata Roma in Palatio ante templum Apollinis dicitur; ubi posita sunt, quæ solent boni ominis gratiâ in urbe condendâ adhiberi: quia saxo munitus est initio* [fortè, *is locus*] *in speciem quadratam. Eius loci Ennius meminit, quum ait,* *Et quis exstiterat Romæ regnare Quadratæ*.

Ennius certè non de uno loco, sed de universâ hæc intellexit urbe à Romulo conditâ. Hinc Agellius lib. XIII cap. XIIII: *Antiquissimum urbis pomœrium, quòd à Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur*. Verùm nullum heic fuisse *Romulum*, nisi qui IↃCCLX annis ante fictitium hunc Romanorum Romulum dux fuit Pelasgorum nomine *Euander*; Romanæque urbis, quum hic *Latinos* suos sive *Quirites*, pulsis inde Siculis, à *Curibus* eò transduceret, parteis jam tum habitatas fuisse, *Veliam*, *Saturnium* sive *Tarpeium*, *Palatinum*, *Ianiculumque* monteis, postquàm suprà satis abundéque demonstratum; hæc quoque falsi Romuli *Roma Quadrata* concidat oportet. Quia verò Euander eam urbis partem, in qua domicilium seu sedem suam regiam posuit, à priori in Reatino agro circa Velinum lacum sede adpellavit *Palantium*; fabulosi isti scriptores commentitium suum Romulum hunc primum collem communiviisse, inque opidi quadrati (credo, quia ædes regiæ Euandri eâ erant figurâ) formam redigisse, tradiderunt. Cæterùm Livius dicto lib. I, reges enumerans Latinorum, qui ab Ascanio, Aneæ filio, ad Romulum usque Albæ sedem habuerint; *Post Agrippam*, inquit, *Romulus Silvius, à patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit*. Fabulosos videri omneis istos Albanos reges, suprà dictum. hinc igitur Servius ad Virgilianæ Aeneid. lib. VII: *Varro dicit de gente populi Romani; Sabinos, à Romulo susceptos, accepisse montem, quem ab Avente fluvio provinciæ suæ adpellaverunt Aventinum*. Ergo jam tum, quum Euander Latinos sive *Quiriteis* à *Curibus* Romam transferret, pars eorum *Aventinum* montem incolere cœpit; ut alia item pars *Quirinalem* collem; quod suprà intelleximus. Itaque de tam variis urbis amplificationibus quod tradunt auctores Romani, nihil est, quod tutò credere liceat. Cæternm Dionysius dicto lib. I ita tradit de Fauno & Euandro Arcadibusque, qui cum Euandro in Italiam venisse feruntur: οὗτος ὁ ἀνὴρ δεξάμενος πολλὰ φιλίτητα σὺν Ἀρκάδας, ὀλίγους ὄντας, δίδωσιν αὐτοῖς τε αὐτῷ χώρας ὅπου ἐβούλοντο. οἱ δὲ Ἀρκάδες αἱροῦνται λόφον, ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τιβέρεως, ὃς ἐστι νῦν ἐν μέσῳ μάλιστα τῆς Ῥωμαίων πόλεως· καὶ καλοσκοπίαζον

πρὸς αὐτῷ κώμῃ βραχεῖαν, δυσὶ ναυλικοῖς πληρώμασιν, ἐν οἷς ἀπανίσησαν τῆς Ἑλλάδος, ἀποχρῶσαν· ᾧ ἔμελλε τὸ πεπρωμένον σωὶ χρόνῳ φήσειν ὅσῳ ἀφ' Ἑλλάδα πόλιν, ἔτι βαρβαρον, καίτοι γε οἰκήσεως μέγεθος καὶ κατὰ δυναστείας ἀξίωσιν, καὶ τῷ ἄλλῳ ἅπασαν εὐτυχίαν, χρόνον τε ὁπόσον ἂν ὁ θνητὸς ἀντίσχῃ, πόλεων μάλιστα πάντων μνημονευθησομένῳ. ὄνομα δὲ τῷ πολίσματι τούτῳ θέσθαι Παλάντιον. Hoc est: *Is igitur vir paucos illos Arcades, comiter exceptos, donavit agrorum quantâ ipsi vellent portione. Elegerunt autem tumulum, non longè distantem à Tiberi: qui nunc fermè in meditullio Romanæ urbis situs est. apud eum construxerunt parvum vicum, capacem hominum, quot duæ naves advexerant è Graciâ. cui erat in fatis, uti in tantam evaderet urbem, quanta alia nulla, vel Græca vel barbara;* 01 *sive amplitudo sedium, sive maiestas imperii spectetur, sive alia quævis felicitas. cuius nomen, quo usque mortales duraverint, præ cunctis urbibus memorabitur. Huic opidulo nomen illi imposuêre Palantium.* Et lib. III de templo loquens Iovis & Iunonis ac Minervæ, cuius fundamenta in Capitolino monte jecerat Tarquinius Superbus rex, à consulibus verò absolutum est: Ἄξιον δὲ καὶ τοῦ περὶ τῆς καθιδρύσεως αὐτοῦ μνήματος διελθεῖν, ἃ προδεδώκασιν ἅπαντες οἱ τὰς ἐπιχωρίας συναγαγόντες ἱστορίας. ἐπεὶ δὴ γὰρ ἔμελλε καθιδρύεσθαι ὁ Ταρκυίνιος τὸν νεών, συγκαλέσας τοὺς οἰωνομάντεις, ἐκέλευσε τοῖς ἀνδράσι πρῶτον ἀφομαλῶσαι ἕδρας ἔτι τόπου, ἵνα ἐπιτηδειότατος ἐστὶ τῇ πόλεως χώρᾳ ἱερὸς ἀνεθῇ. ἀποδεξάντων δὲ αὐτῶν τὸν ὑπερκείμενον τῇ ἀγορᾷ λόφον, ὃς τότε μὲν ἐκαλεῖτο Ταρπήϊος, νῦν δὲ Καπιτωλῖνος, αὖθις ἐκέλευσεν αὐτοὺς ἀφομαλῶσαι μέρος εἰπεῖν, ἐν ὁποίῳ ἕδρᾳ χωρίῳ θεᾷ δεήσει οὖν ἡμεῖς 20 λίθος. τοῦτο δὲ πάνυ ῥᾴδιον ἦν· πολλοὶ γὰρ ἦσαν ἐν αὐτῷ βωμοὶ θεῶν τε καὶ δαιμόνων, ὀλίγον ἀπέχοντες ἀλλήλων, ὡς ἔδει μεγάλην ἐπιρωσθῆναι, καὶ πᾶν ἀποδοῦναι τῷ μέλλοντι τοῖς θεοῖς τεμένη ἱδρύεσθαι τὸ δάπεδον. ἔδοξε δὴ τοῖς οἰωνοπόλοις ὑπὲρ ἑκάστου βωμοῦ τῶν καθιδρυμένων ἀφομαλῶσαμένους, ἐὰν συγχωρῶσιν οἱ θεοί, τότε κινεῖν αὐτούς. Οἱ μὲν οὖν ἄλλοι θεοί τε καὶ δαίμονες ἐπέτρεψαν αὐτοῖς εἰς ἑτέραν χωρίᾳ τοὺς βωμοὺς μεταφέρειν· οἱ δὲ Τέρμων τε καὶ Νεότης πολλὰ προδιαμεμενηκότες τοῖς μάντεσι καὶ λιπαρεῖν οὐκ ἐπείθησαν, ἀφ' ὧν ἐχώρουν προσχωρήσαντων τῶν τόπων. Ἐκ δὴ τούτου σωέβαλον οἱ μάντεις ὅτι τὴν Ῥωμαίων πόλεως οὔτε τὰς ὅρας μεταθήσει κυρίως ἀθεὶς, οὔτε τῷ ἀκμῇ μεταβαλεῖ. Καὶ μέχρι τοῦ κατ' ἐμὲ χρόνου ἀληθὲς ἐστιν αὐτῶν ἑκάτερον, εἰκοσιν ἤδη καὶ τετρακοσιοστὸν ἔτος. Hoc est: *Memoratu dignum est & illud, quod ante ædificationem accidit; quodque constanter ab omnibus Romanis scriptoribus proditur. Ædificaturus Tarquinius, convocatis* 30 *auguribus, jussit primùm deos consuli de loco, quisnam fano struendo esset aptissimus. quumque ostendissent imminentem foro tumulum: qui tum Tarpeius, nunc Capitolinus vocatur; jussit iterum consultis auspiciis respondere, qua tumuli parte deberet fundamenta jacere. id quidpe erat non admodùm facile: quòd multæ in eo essent deorum geniorumque aræ modico à se invicem disjunctæ intervallo: quas oportebat alio transmoveri; totamque aream ædificando diis fano tribui. Placuit anguribus de singulis aris ibi sitis consulere & si dii concederent tunc eas loco movere. Ibi cæteri dii & genii permiserunt eis aras in alia loca transferre: at Terminus & Iuventus nullis, quamvis crebrò repetitis, augurum precibus & supplicationibus flecti potuerunt, uti sustinerent locis suis cedere. Hinc conjiciebant vates, nec movendos umquàm urbis terminos, nec juvenilem vigorem ei defore.* 40 *quorum neutrum usque ad hæc nostra tempora, per ætates jam* XXIIII, *vanum fuit.* Libro verò IIII de rege Servio Tullio loquens: Τῇ τε πόλῃ προσέθηκε δύο λόφους, τόν τε Οὐϊμινάλιον καλούμενον καὶ τὸν Ἐσκυλῖνον, ὧν ἑκάτερον ἀξιολόγου πόλεως ἔχει μέγεθος· καὶ διένειμεν αὐτὰς τοῖς ἀνεστίοις Ῥωμαίων οἰκίας καθασκευάσας, ἔνθα καὶ αὐτὸς ἐποιήσατο τὴν οἴκησιν ἐν τῷ κρατίστῳ τοῦ Ἐσκυλίας τόπῳ. Οὗτος ὁ βασιλεὺς τελευτῶν ἠύξησε τὸ πωμήριον τῆς πόλεως, τὰς δύο τοῖς πέντε προσθεὶς λόφους. προσωτέρω δὲ οὐκ ἔτι προῆλθεν ἡ καθασκευὴ τῆς πόλεως, οὐκ ἐῶντος, ὡς φασι, τοῦ δαιμονίου· ἀλλ' ἔστιν ἅπαντα τὰ νῦν τὴν πόλιν οἰκήματα χωρία, πολλὰ ὄντα καὶ μεγάλα, γυμνὰ καὶ ἀτείχιστα, καὶ ῥᾳδίως πολεμίοις ἑλθεῖν ἐπιχείρημα γενέσθαι. Καὶ εἰμὲν εἰς ταῦτά τις ὁρῶν, τὸ μέγεθος ἐξεπλαγείη βυληθείη τῆς Ῥώμης, θαυμάσειέ τε ἀναγκασθήσεται, οὐκ ἔχει βέβαιον σημεῖον ἐθέλειν, ὡς θαυμάσῃ μέχρι πῆ προβαίνουσα ἡ πόλις ἐστὶ, καὶ πόθεν ἄρξεται μηκέτι εἶναι πόλις· ἔτω σιωύσαι τῷ ἀσφαλὴ χώρᾳ, καὶ εἰς ἄπυρον σκηνικωμένης πόλεως ἐπόλεψιν τοῖς θεωμένοις παρέχειν. εἰ δὴ τῷ τείχει τῷ δυσῤῥετῳ μὲν ὅτι ἀφ' πᾶς προλαμβανόμενος αὐτὸ πολλαχόθεν οἰκήσεις, ἴχνη δὲ ἔνα φυλάττουσι καὶ πολλοὺς τόπους ἀρχαίας καθασκευῆς, βληθείη μετρεῖν αὐτὸν καὶ τὸν Ἀθηναῖον κύκλον τὸ περιέχοντα ἄστυ, ὃ πολλῷ ἔνι μείζων ὁ τῆς Ῥώμης φανείη κύκλος. Id est: *Urbi duos colles, Viminalem & Esquilinum, adjecit; singulos justâ opidi magnitudine. atque ibi loca civibus lare carentibus ad ædificandum distribuit. ipse quoque in Esquiliis domicilium statuit, loco regionis eius commodissimo. Hic regum postremus urbis pomœria protulit: duobus ad quinque colleis additis. ulteriùs posteà non processit urbis exædificatio; religionibus,*

ut aiunt,

ut aiunt, prohibentibus. quæ circùm urbem habitantur loca, multa illa & magna, immunita sunt, & hostium incursibus valde obnoxia. in hæc oculis conversis, si quis magnitudinem Romæ exquirere velit; longè fallatur necesse est: nec cerò dignoscere poterit, quò usque urbs sese extendat; & ubi urbs esse desinat. ita regio omnis urbi perpetuò nexu cohæret, in infinitam longitudinem porrectæ urbis existimationem spectantibus præbens. Quod si quis mœnibus, inventu quidem difficilibus, propter undique conjunctas ædeis, vestigia tamen veteris structuræ multis in locis servantibus, metiri ambitum eius voluerit, & conferre cum eo, quo Athenienſis urbs continetur; non multum capacior adparebit Romæ ambitus. Et lib. VIIII, anno, secundùm vulgatam Romanorum opinionem, ab urbe conditâ CCXCI, P. Servilio Prisco & L. Aebutio Helvâ consulibus: Ἦν δὲ ὁ περίβολος τῆς πόλεως ἐν τῷ τότε χρόνῳ, ὅσος Ἀθηναίων καὶ ἄστεος ὁ κύκλος· ἔστι τε μὴν ὅπῃ λόφοις κείμενα καὶ πέτραις ἀπροσβάτοις ὑπ' αὐτῆς ὠχυρωμένα τῆς φύσεως καὶ ὀλίγης δεόμενα φυλακῆς, τὰ δὲ ὑπὸ Τιβέρεως τετείχισται πολέμου. ἓν δὲ χωρίον, ὃ τῆς πόλεως ἐπιμαχώτατόν ἐστιν ἀπὸ τῆς Ἐσκυλίνων καλουμένων πυλῶν μέχρι τῆς Κολλίνων, χερσαίτατόν ἐστιν ὀχυρόν. ἔστι δὲ καὶ ὀρώρυκται αὐτό, πλάτος ἡ βραχυτάτη μείζων ἑκατὸν ποδῶν, καὶ βάθος ἐστὶν αὐτῆς τριακοντάπηχυ. τεῖχος δὲ ὑπερανέστηκε τῆς ἄφρυος χώματι συνεχόμενον ἔνδοθεν ὑψηλῷ καὶ πλατεῖ· οἷον μήτε κριοῖς καταστρέφεσθαι, μήτε ὑπορυττόμενον τὰ θεμελίων ἀναστατοῦσθαι. τοῦτο τὸ χωρίον ἐπὶ μὲν ἐστὶ μάλιστα ὅπῃ μηκος σταδίων, πεντήκοντα ἢ ποδῶν ὅπῃ πλάτος. Hoc est: *Erat tunc urbis ambitus non maior, quàm Athenarum. & pars eius, in collibus abruptisque sita rupibus, ab ipsâ naturâ sic munita erat, uti exiguo egeret præsidio: pars à Tiberi flumine non secus ac muro defendebatur. quà verò maximè hostium incursionibus urbs est obnoxia, ab Esquilinâ portâ Collinam usque, opere manu facto munita est. nam fossâ præcingitur, cuius latitudo minima centum & amplius pedum est: altitudo* XXX. *& supra fossam exsurgit murus alto & lato intus suffultus agere: nec arietibus concuti nec cuniculis suffodi facilis. ea munitio* VII *fermè stadia longa est; lata* L *pedes.* De Athenarum magnitudine ita tradit Aristides in Oratione Panathenaicâ: Τὰ δ' αὖ μεγέθη καὶ τἄλλης κατασκευῆς τίς οὐκ ἂν ἄξια τῆς ὅλης τύχης εἴποι καὶ μεγάλα τῶν Ἀθηναίων ὀνόματος; τοῦτο μὲν αὐτὸν τὸν κύκλον καὶ ἄστεος, μέγιστον μὲν τῶν Ἑλληνικῶν, κάλλιστον δὲ τῶν πανταχῆ. καὶ σιωπῶ τεῖχη, καθήκοντα πόρρω ὅπῃ θαλάττης ἡμερησίας ὁδὸς μήκος τὰ σύμπαντα. Id est: *Iam verò magnitudo urbis & reliquus adparatus fortunæ Athenienſium respondet: sive ipsum urbis ambitum, qui omnium Græcarum maximus est atque pulcherrimus, consideres; sive mœnia, ad mare quondam usque pertinentia, & itineris diurni longitudinem complexa.* At diei iter haud uno modo auctoribus accipitur. Plutarchus igitur in Niciâ ita scribit: Ὀλίγῳ χρόνῳ περιετείχισε Συρακούσας, πόλιν Ἀθηνῶν οὐκ ἐλάττονα. Id est: *Exiguo tempore Syracusas circumvallavit, urbem, Athenis haud minorem.* De Syracusis sic Strabo lib. VI: Πενταπόλεις γὰρ ἦν τὸ παλαιὸν, ἑκαλοῦντο καὶ ὀγδοήκοντα σταδίων ἔχουσα τὸ τεῖχος. Hoc est: *Olim quinque constabat urbibus, muro contenta* CLXXX *stadia longo.* Tot stadia millia conficiunt XXII & passus IO. Sic ergo Thucydides quoque lib. II ambitum Athenarum facit stadiorum ampliùs CLXXVIII, hoc modo: Τὸ Φαληρικὸν τεῖχος σταδίους ἦσαν πέντε καὶ τριάκοντα, ἐς τὸν κύκλον τοῦ ἄστεος· καὶ αὐτοῦ τοῦ κύκλου τὸ φυλασσόμενον τριῶν καὶ τεσσαράκοντα· ἔστι δὲ αὐτοῦ ὃ μὲν ἀφύλακτον ἦν, τὸ μεταξὺ τοῦ τε Μακροῦ καὶ Φαληρικοῦ. τὸ δὲ Μακρὸν τεῖχος ἐς τὸν Πειραιᾶ, τεσσαράκοντα σταδίων· ὧν τὸ ἔξωθεν ἐτηρεῖτο. καὶ τοῦ Πειραιῶς ξυμπάσης Μουνυχίας, ἑξήκοντα μὲν σταδίων ὁ ἅπας περίβολος. Hoc est: *Phalericus murus erat stadiorum* XXXV, *ad ambitum usque urbis. ipsius ambitus pars, quæ custodiebatur,* XLIII. *nam pars eius media longum murum inter & Phalericum, sine custodiâ erat. Longi verò muri ad Piræa usque stadia continebant* XL: *quorum exteriora custodiebantur. Piræei cum Munychiâ universus ambitus erat* LX *stadiorum.* Stadia hæc omni numero sunt, ut dixi, CLXXVIII; id est, millia XXII & passus CCL. Quot autem fuerit stadiorum pars illa media inter Longum murum & Phalericum, ignoratur. Dio Chrysostomus universæ Athenarum urbis ambitum facit CC stadiorum; id est, millium passuum XXV. Verba eius in Oratione de Tyrannide hæc sunt: Καί τι διακοσίων σταδίων εἶναι τὸν περίμετρον τῶν Ἀθηνῶν καὶ Πειραιέως συνημμένων, καὶ τὰ μέσα τούτων τείχη περὶ τὸν περίβολον καὶ ἄστεος. Id est: *Quamquàm ducentûm sit stadiorum ambitus Athenarum; si Piræa una complectaris & quod muri medium est inter eum & urbis ambitum.* Olympiodorus apud Photium: Τὸ τεῖχος Ῥώμης μετρηθὲν παρὰ Ἄμωνος γεωμέτρου, καθ' ὃν καιρὸν Γότθοι τὸ πρῶτον κατ' αὐτῆς καταδρομὴν ἐποιήσαντο, εἴκοσι καὶ ἑνὸς μιλίων διάστημα ἔχον ἀπεδείχθη. Id est: *Romanæ urbis mœnia, mensurata ab Amone geometrâ, quo tempore Gothi primam invasionem fecêre, comprehendebant* XXI *milliaria.* Ex his igitur satis clarè patet, non

scripsisse

scripsisse Plinium loco prædicto, *passuum* XIII *millia ducentos*; sed, *passuum* XXIII *millia ducentos*; scilicet *passus*. Huius igitur ambitus diameter dimidiata, id est, *spacium à milliario in capite fori Romani statuto ad singulas portas, efficiebat passuum per directum tria millia & passus* IↃↃLXV. *Ad extrema verò tectorum*, id est, ædificiorum, *ab eodem milliario per vicos omnium viarum*, id est, per singula suburbia, quæ viis publicis, *Ostiensi, Appiæ, Latinæ, Labicanæ, Prænestinæ, Tiburtinæ, Nomentanæ, Salariæ, Flaminiæ, Claudiæ, Triumphali, Aureliæ, Portuensi*, circumjecta erant, *mensura colligebat paullo amplius septem millia passuum*. Huius mensuræ ambitus efficiet ad passuum millia XLV. Sed jam antiquitus *Ianiculum* extra urbem Romam habitum fuisse, ex Dionysio maximè disco. Lib. III, de L. Tarquinio Prisco; qui à Tarquiniis Romam migrasse, regnumque ibi consequutus dicitur: Ὡς δὲ εἰς τὸ καλούμενον Γιανίκλον ἦλθεν, ὅθεν ἡ Ῥώμη τοῖς ἀπὸ Τυρρηνίας ἐρχομένοις πρῶτον ἀφορᾶται. Id est: *Ut ad Ianiculum pervenerunt, unde Roma ex Etruriâ adventantibus primùm conspicitur*. Lib. V, ubi Porsenâ Clusinorum rex, ad Romam obsidendam exercitum ducit: Ἐπὶ πᾶσι τὸ καλούμενον Γιανίκλον ἔχθον (ἔστι δὲ τοῦτο τοῦ ὄρους ὑψηλὸν αὐχὴν ἡ Ῥώμης, πέραν δὲ Τιβέριδος ποταμοῦ κείμενον) ὀχυρωτέροις ἐκεραμώσαντο καὶ φυλακαῖς, ὡς μὴ πάντος πιέζοιντο, μὴ ῥᾳδίας τοῖς πολεμίοις ὁπόσον χωρίον ὑπολείπωσι καθ' ἡ πόλεως. Hoc est: *Deinde Ianiculum, qui excelsus mons est, non procul ab urbe trans Tiberim situs, firmioribus munitionibus & præsidiis emunierunt; modis omnibus dantes operam, ne tam opportunus ad urbis oppugnationem locus in hostium potestatem veniret*. Lib. VIIII, de Veientibus loquens: Χώραν δὲ ἐπῆλθον ἄχρι Τιβέρεως τε ποταμοῦ καὶ ὄρους Γιανίκλου, σάδια ἀπὸ Ῥώμης ἀφεστηκότα. Id est: *Depopulando agrum excurrerunt usque Tiberim & montem Ianiculum, stadia ab urbe Româ minùs* XX *distantem*. Et eodem libro posteà, de Etruscis: Τῇ δὲ ἑξῆς ἡμέρᾳ τὰς δυνάμεις ἄγοντες ἐπὶ τὴν Ῥώμην, ἀπὸ σταδίων ἀμφὶ τοὺς ἑκκαίδεκα ἀποχόντες, ὄρος, ἐξ οὗ σκοπὸς ἐστὶν ἡ Ῥώμη, τὸ καλούμενον Γιανίκλον, καταλαμβάνουσι. Hoc est: *Sequenti die versùs Romam ducentes exercitum, ad* XVI *ab urbe stadia, montem Ianiculum, è quo conspici Roma potest, occupant*. Hinc etiam eodem libro, ut suprà citatum, Romam ait ab unâ parte Tiberi amne muniri ac defendi. & dicto lib. III anteà, ὁ δὲ Τίβερις ποταμὸς, inquit, καταβαίνει μὲν ἐκ τοῦ Ἀπεννίνου ὀρῶν, παρ' αὐτὴν δὲ τὴν Ῥώμην ῥεῖ. Id est: *Tiberis amnis ex Apennino delatus monte præter ipsam Romam defluit*. In eamdem sententiam & M. Varro de Linguâ Latinâ lib. IIII, *Tiberis*, inquit, *amnis, qui ambit Martium campum & urbem*. Sed & *Septicollis* quum esset urbs, *Ianiculus* in horum collium non fuit numero: sed omnes illi cis Tiberim fuêre in Latio. unde istud Martialis lib. IIII epigr. LXIIII:

Iuli jugera pauca Martialis
Hortis Hesperidum beatiora
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre montes,
Et totam licet æstimare Romam.

Et Virgilius Aeneid. lib. VI Anchisen introducit, ita Aeneæ apud inferos de posteris eius prædicentem:

Quin & avo comitem sese Mavortius addet
Romulus.
En, huius, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circumdabit arces.

Attamen Dionysius Περιηγητὴς, quem sub Augusto vixisse, testatur commentator eius Eustathius & item, ni fallit me opinio, Plinius lib. VI cap. XXVII: disertè alteram urbis partem ab dextrâ censet Tiberis ripâ, in his verbis:

Θύμβρις, ὃς ἱμερτὴν διείργων) αὐδιχα Ῥώμην.
Thymbris; qui amabilem secat duas in parteis Romam.

Et ipse Dionysius suprà scripto lib. I, ubi de Euandro & Arcadibus narrat, ita scribit de Palatino monte: Αἱροῦσι λόφον, ὀλίγον ἀπέχοντα τοῦ Τιβέριδος, ὃς ἐστι νῦν ἐν μέσῳ μάλιστα τῆς Ῥωμαίων πόλεως. Id est: *Deligunt collem haud procul ab Tiberi distitum, qui nunc in meditullio fermè est Romanæ urbis*. Certè, nisi Transtiberinam quoque regionem urbi includat; nullo pacto Palatinus mons in eius erit medio; sed potiùs in extremitate. in qua potiùs, quàm in mediâ urbe, *milliarium aureum*, seu, ut mox ostendam, *columnam auream*, quæ fuit in *foro Romano* inter Palatinum & Capitolinum

linum monteis Tiberimque amnem, voluisse statuere Augustum, ad quam omnes viæ Italiæ militares terminarentur, minimè credibile est. Sed fuisse Transtiberinam regionem unam ex XIIII, in quas universa Roma divisa fuit, auctore suprà scripto Plinio, & item Inscriptione antiquâ. testis est inter alios disertissimus P. Victor, in libello, quem de *Regionibus urbis* Romæ conscripsit. Videtur autem Augustus Cæsar hanc urbis divisionem primus instituisse. Fl. Vopiscus in Aureliano: *Muros urbis Romæ dilatavit. nec tamen pomœrio addidit eo tempore; sed posteà. Pomœrium autem nemini principum licet addere, nisi ei, qui agri Barbarici aliquâ parte Romanam rempublicam locupletaverit. Addidit autem Augustus; addidit Troianus; addidit Nero.* Addidêre & alii. Agellius lib. XIII cap. XIIII: *Pomœrium quid esset augures populi Romani, qui libros de auspiciis scripserunt, istiusmodi sententiâ definierunt: Pomœrium est locus intra agrum effatum, per totius urbis circuitum, ponè muros regionibus certis determinatus, qui facit finem urbani auspicii. Antiquissimum autem pomœrium, quod à Romulo institutum est, Palatini montis radicibus terminabatur. Sed id pomœrium pro incrementis reipublicæ aliquotiens prolatum est, & multos editosque colleis circumplexum est. Habebat autem jus proferendi pomœrii, qui populum Romanum agro de hostibus capto auxerat. Propterea quæsitum est, ac nunc etiam in quæstione est, quam ob causam ex VII Vrbis montibus, quum cæteri VI inter pomœrium sint, Aventinus solus, quæ pars non longinqua nec infrequens est, extra pomœrium sit: neque id Ser. Tullius rex, neque Sulla, qui proferendi pomœrii titulum quæsivit, neque posteà divus Iulius, quum pomœrium proferret, intra effatos Vrbis fineis incluserint.* Mox: *Sed de Aventino monte prætermittendum non putavi, quod non pridem ego in Elidis, grammatici veteris, commentario offendi. in quo scriptum erat: Aventinum anteà, sicuti diximus, extra pomœrium exclusum, pòst auctore divo Claudio receptum, & intra pomœrii fineis observatum.* De *Claudio* idem testatur Tacitus: at de *C. Iulio Cæsare* abnuit. Verba eius sunt de Claudio Annal. lib. XII ista: *Et pomœrium Vrbis auxit Cæsar, more prisco; quo iis, qui protulêre imperium, etiam terminos Vrbis propagare datur. Nec tamen duces Romani, quamquàm magnis nationibus subactis, usurpaverant; nisi L. Sylla & divus Augustus. regum in eo ambitio vel gloria variè vulgata. Sed initium condendi, & quod pomœrium Romulus posuerit, noscere, haud absurdum reor. Igitur à foro boario (ubi æreum tauri simulacrum adspicimus; quia id genus animalium aratro subditur) sulcus designandi opidi cœptus; ut magnam Herculis aram amplecterectur. inde certis spaciis interjecti lapides, per ima montis Palatini, ad aram Corsi, mox ad Curias veteres, tum ad sacellum Larium. forumque Romanum & Capitolium non à Romulo, sed à T. Tatio additum urbi credidêre. Mox pro fortunâ pomœrium auctum. Et, quos tum Claudius terminos posuerit, facile cognitu, & publicis actis perscriptum.* De C. Iulio Cæsare ita Dio lib. XLIII: Τό τε πωμήριον ἐπὶ πλεῖον ἐπεξήγαγε ὁ Καῖσαρ. καὶ ἐν τούτῳ ὅμοια τῷ Σύλλα πρᾶξαι ἔδοξεν. Id est: *Pomœrium quoque ampliavit Cæsar. Atque in hoc Syllam imitari videbatur.* Et de Augusto lib. LV: Τά τε τοῦ Πομηρίου ὅρια ἐπηύξησε ὁ Αὔγουστος. Id est: *Pomerii etiam fineis Augustus protulit.* Verùm quousque id regum & imperatorum quisque protulerit, incertum est. Cæterùm de suprà dicto Aureliano imperatore ita Eutropius lib. VIIII: *Vrbem Romam muris firmioribus cinxit.* Et Paul. Diaconus Historiæ miscellæ lib. X, item compilator eius in Epitomâ de Cæsaribus, quæ vulgò Sex. Aurelio Victori adscribitur, sic tradunt: de eodem Aureliano: *Hic muris validioribus & laxioribus urbem sepsit.* Præfatus Vopiscus: *Muros urbis Romæ sic ampliavit: ut L propè millia murorum eius ambitus teneant.* Ergo igitur *extremis* illis Plinii *tectis* sive *omnium viarum vicis*, id est, *à milliario in capite fori Romani statuto, ad septem paullo ampliùs millio passuum*, muros novos circumduxit. Quamquàm ego etiamnum dubito, an ista Plinianorum exemplarium *paullo ampliùs septuaginta millia passuum* satis feliciter ac rectè à Lipsio correcta sint in *paullo ampliùs septem millia*. ait quidpe posteà Plinius; *Cæterò munita erat præcelsis muris aut abruptis montibus: nisi, quòd exspectancia tecta multos addidêre urbeis.* Heic sanè *exspaciantia tecta* eadem vocat extra muros, quæ anteà extra urbis ambitum, quem XXIII fecit millia, ponit. Ac sanè ad septimum lapidem nullæ fuêre Plinii ævo urbes. & ipse Lipsius inter *multas* istas *urbeis* vult fuisse *Tibur*, *Ocriculum*, *Ariciam*, *Ostiam*. Quapropter nescio, an Plinius scripserit, *paullo ampliùs septemdecim millia passuum*. nam intra XVII lapidem erat, viâ Ostiensi, ipsa *Ostia*; viâ Appiâ, *Bovillæ*, *Aricia*; viâ Latinâ, in diverticulo sinistrorsum, *Tusculum*; viâ Prænestinâ,

neſtinâ, *Gabii*, viâ Nomentanâ, *Nomentum*; viâ Salariâ, *Fidenæ*, *Cruſtumeria*, *Eretum*; propter viam Flaminiam ſiniſtrorſum, *Veii*. Atque hoc ipſum fuerit, quod Dionyſius ſuprà citato lib. IIII ait de ædificiis extra prædictum XXIII millium ambitum ſitis: Καὶ εἰ μὲν εἰς ταῦτά τις ὁρῶν, τὸ μέγεθ' ἑξεταζεῖν βουλήσεται τῆς Ῥώμης, πλανᾶσθαί τι ἀναγκαθήσεται, & οὐκ ἔξεστι βέβαιον σημεῖον εὑρεῖν, ᾧ διαγνώσεται, μέχρι τοῦ προβαίνειν ἡ πόλις ἐστὶ, & πόθεν ἄρχεται μηκέτι εἶναι πόλις. Id eſt: *Si quis, ea intuens, magnitudinem Romæ exquirere velit; longè fallatur neceſſe eſt: nec certò dignoſcere poterit, quò usque urbs ſeſe extendat; & ubi urbs eſſe deſinat.* Certè in Ianiculo monte conſtitutus; unde commodiſſimus optimusque circa omnem urbem proſpectus; non tantùm præſcripta opida, ſed & ulterius ſita, *Præneſte*, *Tibur*, & his etiam longiùs diſſita in Sabino agro proſpexeris. Hinc Ariſtides quoque in Oratione, qua laudes Romæ celebrat, ita tradit: Τίς γὰρ οὐ ποτὲ δὲ ὁρῶν κορυφὰς κατειλημμένας, ἢ πεδίων νομὰς ἐκπεπλισμένας, ἢ γῆν τοσήνδε εἰς μιᾶς πόλεως ὄνομα συνηγμένην, εἶτα ἀκριβῶς καταθεάσαιτο ἀπὸ παντὸς τοιούτου σκοπιᾶς; * · Τοῦτο ἄρα καὶ ἤδη ἡ πόλις καλύπτει μὲν ἄκρους περώνας, καλύπτει δὲ τὸν ἐν μέσῳ γῆν, καταβαίνει δὲ μέχρι θαλάττης· & τὸ κοινὸν ἀνθρώπων ἐμπόριον, καὶ ἡ κοινὴ τῶν ἐν γῇ φυομένων διοίκησις. * · Καίτοι μὲν δὴ ἐπὶ πολὺ γε κέχυται· ἀλλ' ἀτεχνῶς πολὺ ὑπὲρ τὸ προσδόκημα ἐπὶ πλεῖον αὖθις ἥκει & αἴρεται. * · Καθάπερ δὲ ἰσχὺς αὐτὴ πολὺ νικᾷ τοῦ ἄλλως μεγέθη τινὰ καὶ ῥώμην, οὐκ ἀγαπᾷ μὴ καὶ ἄλλως ὑπὲρ αὐτὸν δρόμου φέρειν· ὡς δὲ καὶ ἥδε ἐπὶ τοσαύτης γῆς ἱκνουμένη, οὐκ ἀγαπᾷ, ἀλλ' ἑτέρας πόλεις ἰσομετρήτως ὑπὲρ αὐτὴν δρόμου φέρουσα ἄλλας ἐπ' ἄλλαις· ὥσπερ ἄρα ἐπώνυμον αὐτῇ τέτυκται, καὶ ἔοικεν ἄλλο ἢ ῥώμη τὸ τῆδε. Hoc eſt: *Quis enim vel tot juga montium occupata camposque coædificatos, vel tantum terræ in unius urbis nomen coactum, ex ullâ ſpeculâ contemplari poſſit?* Mox: *Similiter & urbs hæc tum ſumma juga tum mediam tegit terram, & ad mare usque deſcendit. ubi publicum eſt emporium, & communis rerum è terrâ naſcentium miniſtratio.* Statim: *Nec verò ſuperficiem tantum occupat: ſed longè, ſupra exemplum, quàm altiſſimè in æerem adſcendit. & ſicuti vir aliquis, qui cæteris magnitudine ac robore multum ſuperat, alios quoque, in ſe ſublatos, ferre gaudet: ſic & hæc, quum tantum terræ ſpacium occupet; non tamen quieſcit, antequàm alias etiam æqualeis urbeis, ſibi impoſitas alteram ſuper alteram, ferat. quod eius nominis fert ratio: quum totum, quod heic videmus, ῥώμη, id eſt, robur ſit.* Hinc Svetonius in Nerone, cap. XVI: *Deſtinârat etiam Oſtiâ tenus mœnia Vrbis promovere: atque inde foſſâ mare veteri urbi inducere.* Verùm licèt cuncta iſta opida & loca circa Romam ipſis urbis extremis tectis conjuncta atque innexa eſſent; tamen certa ad unumquodque numerabantur ab urbe millia paſſuum; eaque ab dicto *milliario in capite Romani fori ſtatuto*; quod quia ex eo eſſet metallo, *Aureum* adpellabatur *milliarium*. Svetonius in Othone cap. VI: *Deſtinatâ die, præmonitis conſciis, ut ſe in Foro ſub ædo Saturni ad Milliarium aureum opperirentur, manè Galbam ſalutavit.* Tacitus Hiſtoriar. lib. I: *Otho per Tiberianam domum in Velabrum, inde ad Milliarium aureum ſub ædem Saturni pergit.* P. Victor, in deſcriptione regionis VIII quæ Forum Romanum dicebatur: *Aedes Opis & Saturni, in vico Iugario. Milliarium aureum.* Plutarchus in Galbâ: Καὶ διὰ τῆς Τιβερίου καλουμένης οἰκίας καταβὰς ἐβάδιζεν εἰς ἀγορὰν, ὅπου χρυσοῦς ἵσταται κίων, εἰς ὃν αἱ πλησιόχωροι τῆς Ἰταλίας ὁδοὶ πᾶσαι πλησιοῦσιν. Id eſt: *Per Tiberianam domum deſcendit in Forum, ubi aurea columna eſt poſita, in quam viæ militares Italiæ omnes deſinunt.* Auctorem eius columnæ milliariæ Dio lib. LIIII narrat Auguſtum Cæſarem. Τότε δή, inquit, ὁ Αὔγουστος πρῶτος τὸν περὶ τὴν Ῥώμην ὁδῶν αἱρεθεὶς, καὶ τὸ χρυσοῦν μίλιον κεκληκὸς ἔστησε, καὶ ὁδοποιὸς αὐτὰς ἐκ τῶν ἐσπεσημένων, ῥαβδούχους δύο χρωμένους, προσέταξε. Id eſt: *Tunc Auguſtus viarum, quæ ſunt circa Romam, curator conſtitutus, Milliarium aureum, quod vocant, ſtatuit; quique viis muniendis præeſſent, prætorios viros, qui binis lictoribus uterentur, deſignavit.* Sic igitur Plinius dicto lib. III cap. V, *Latium*, inquit, *ubi Tiberina oſtia, & Roma, terrarum caput, XVI millium paſſuum intervallo à mari.* Et ſub ipſo Auguſto ſcribens Dionyſius, initio ſtatim libri: Ἡ τῶν Ῥωμαίων πόλις ἀπέχει τῆς Τυρρηνικῆς θαλάττης ἑκατὸν εἴκοσι σταδίους. Id eſt: *Vrbs Roma abeſt à Tuſco mari ſtadia CXX.* Hoc eſt, millia paſſuum XV. Hodiéque ſanè XV haud ampliùs deprehenduntur eſſe millia ab urbis Romæ medio ad Tiberina oſtia. Sed plerique auctores, quos ſequenti capite citabo, XVI computarunt millia cum Plinio. De cætero ad *Ariciam* quoque, viâ Appiâ itineraria Romana, ut infrà videbimus, XVI habent millia paſſuum; quæ hodiè non niſi in medium urbis Romæ conveniunt. Sic eodem reſpondent e ſtadia Dionyſii, quæ lib. X ab Vrbe ad *Tuſculum* numerat; id eſt, millia XII, paſſus X.

sic idem Dionysius lib. IIII *Gabios* Prænestinâ viâ totidem stadia ab Vrbe distare dixit: Appianus verò Civil. bellor. lib. V, medio itinere id opidum ait esse Romam inter & *Prænesten*: Strabo etiam lib. V æquis utrimque intervallis c circiter stadia adscribit: pro quibus Tabula itineraria ab Vrbe ad *Gabios* XII millia, hinc verò unà cum Antonino XI ad Prænestè usque habet. at hodiè vix XXII millia effeceris inter Prænestè & medium urbis Romæ. Sic item, quum nunc ex medio Vrbis ad *Tibur* usque XVIII haud ampliùs dignosci possint justa millia, Antoninus eo intervallo posuit XX millia: & Tabula itineraria ab Vrbe ad *Albulas aquas*, quæ IIII fermè millia à Tibure absunt, XVI refert millia. Sic eiusdem Tabulæ auctor ex Vrbis medio viâ Nomentanâ ad *Nomentum*, & item viâ Salariâ ad *Eretum*, XIIII numeravit millia. Et ut hodiè, sic jam olim ab Vrbe ad Fidenas viâ Salariâ numerabantur V millia; ad Anienem verò fluvium millia III: quod suprà lib. II cap. VIII in Sabinis ostensum. Sic item viâ Flaminiâ ad *Rubra Saxa* jam olim VIIII tantùm numerata sunt millia; & ad vicinum opidum Veios, quod nunc est *Scrofano*, XII millia; ut suprà lib. II cap. II docui. denique Tabula itineraria II habet millia ab Vrbe ad *Milvium pontem*; qui hodiè vulgò dicitur *Ponte Molle*, duobus exiguis admodùm ab Vrbe distans. Verùm tamen haud dissimulaverim hoc loco, ista milliaria, quæ viâ Flaminiâ & Salariâ traduntur magis ad hodiernos urbis muros usque respondere, quàm in mediam urbem. proinde etiam, ubi antiquiores auctores, qui res à regibus Romanorum contra Fidenates, tùm Gallorum & Hannibalis contra Romanos gestas narrant, III tantùm millia ab Vrbe ad Anienem referunt, posteriores ævi scriptores IIII milliaria eo spacio pronunciarunt; ut dicto lib. II cap. VIIII ostensum est. Vnde sanè supicio haud levis nascitur, non in Forum usque Romanum, sed ad muros tantùm Vrbis terminata fuisse Italiæ itinera antequàm milliarium aureum Augustus statuerit. Muros autem intelligo, non amplissimos illos, quorum ambitum Dionysius vult jam sub rege Ser. Tullio Athenarum magnitudinem, id est, millia passuum circiter XXIII impleviſse: sed antiquissimi cuiusdam pomerii; cuius circuitus haud maior fuisse videtur, quàm quo nunc cingitur Romana urbs: quo & ipso VII colles, qui in antiquâ urbe auctoribus narrantur, includuntur. quidpe & *Milvius pons* extra urbem censetur auctoribus, & *Almo fluvius*; qui ipsa propemodùm mœnia nunc abluit. Ovidius Fastor. lib. IIII:

Est locus, in Tiberim quà lubricus influit Almo
Et nomen magno perdit in amne minor.
Illic purpureâ canus cum veste sacerdos
Almonis Dominam sacraque lavit aquis.

Paullo pòst:

Ipsa sedens plaustro portâ est invecta Capenâ.

Martialis lib. III epigram. XLII:

Capena grandi porta quà pluit guttâ;
Phrygiæque Matris Almo quà lavat ferrum.

Statius Silvar. lib. V, carm. I:

Est locus ante Vrbem, quà primùm nascitur ingens
Appia; quáque Italo gemitus Almone Cybele
Ponit.

Tacitus Annal. lib. XIII: *Pons Milvius in eo tempore celebris nocturnis illecebris erat, ventitabatque illuc Nero; quò solutiùs Vrbem extra lascivîret.* Historiar. lib. II: *Ipse Vitellius, à ponte Milvio, insigni equo, paludatus adcinctusque, senatum ante se agens, quò minùs ut captam Vrbem ingrederetur, amicorum consilio deterritus.* Historiar. lib. III: *Tentavit tamen Antonius vocatas ad concionem legiones mitigare; ut, castris juxta pontem Milvium positis, posterâ die urbem ingrederentur.* Huc adde, quòd non nisi in hodiernum urbis ambitum convenit illud VII stadiorum, id est, mille fermè passuum spacium, quod Dionysius dicto lib. VIIII ponit inter *Collinam Esquilinamque portas*; quæ hodiè sunt vulgò *Salaria & Divi Laurentii*. Et, ne mendum Dionysii exemplaribus inesse suspiceris; en ita scriptum est de eâdem re apud Strabonem lib. V: Ἡ λεγξις ἡ Σερουϊανὴ τὴν ἐπὶ λόφον. αὐτὴ πληροῖ γὰρ περιθεὶς τὸν τε Ἐσκυλῖνον λόφον καὶ Οὐιμινάλιον. καὶ ταῦτα δὴ διέφθαρται τοῖς ἔξωθεν ἐστι. διὸ περ Ἄφρον βαθεῖαν ὀρύξαντες, εἰς τὸ ἔσω τὸ ἐσθίξαντο

ἐδέξαντο τὴν γῆν, καὶ ἐξέτειναν ὅσον ἑξαστάδιον χῶμα ἐπὶ τῇ ἐντὸς ὀφύι τῆς τάφρου, καὶ ἐπέβαλον τεῖχος καὶ πύργους ἀπὸ τῆς Κολλίνας πύλης μέχρι τῆς Ἐσκυλίνας. Hoc est: *Defectum hunc Servius animadvertit, atque implevit; adjectis Esquilino & Viminali collibus. quæ loca quum facilè extrinsecus capi possent; fossâ altâ egestâ, terram intro receperunt; adgereque* VI *circiter stadiorum interiore fossæ margine facto, muros & turreis in eo statuerunt à Collinâ portâ usque ad Esquilinam.* Nescio igitur, an hic quoque ambitus & hi muri intelligendi sint in Lege II tituli de Verborum significatione; ubi sic scriptum: *Vrbis adpellatio muris, Romæ autem continentibus ædificiis finitur: quod latiùs patet.* Id est; omnia illa quidem *continentia ædificia*, seu *latè exspaciantia tecta*, sub *Romæ* adpellatione comprehendebantur; ita, ut si quis in his esset, Romæ esse diceretur. at *Vrbis* adpellatione id tantùm intelligebatur, quod *muris* clausum erat. Sed de magnitudine urbis Romæ, de ambitu, & variis amplificationibus, satis hactenus dissertum. Ipsa quia in VII sita erat collibus; horum adpellatione frequenter poëtis indicatur. Plutarchus in Quæstionibus Romanis: Τὸ δὲ Σεπτιμούντιον ἄγουσιν ἐπὶ τῷ τὴν ἕβδομον λόφον τῇ πόλει προσκατανεμηθῆναι, καὶ τὴν Ῥώμην ἑπτάλοφον γενέσθαι. Id est: *Septimontium feriæ institutæ sunt propter adjectum septimum Romæ collem: quod facta est Septicollis.* Virgilium & Martialem suprà audiximus. Statius Silvar. lib. I carm. II:

Quis septemgeminæ posuisset mœnia Romæ.

Eodem libro carm. V:

Vos mihi, quæ Latium septenaque culmina nymphæ
Incolitis.

Silvar. lib. II carm. IIII:

——— *Dum per juga septem*
Errat, Aventinæque legit vestigia terræ.

Eodem libro carm. VIII:

Non tu flumina nec greges ferarum
Nec plectro Geticas movebis ornos:
Sed septem juga Martiumque Tybrim
Et doctos equites, & eloquente
Cantu purpureum trahes senatum.

Silvar. lib. IIII carm. III:

Gaudens Euboicæ domum Sibyllæ
Gauranosque sinus & æstuanteis
Septem montibus admovere Baias.

Eodem libro carm. V:

Quis non in omni vertice Romuli
Reptasse dulcem Septimium patet?

Huc sanè quadrabit expositio Servii, quam adscripsit Virgilii verbis, quæ hic Aeneid. lib. VI: Anchisen fingit Aeneæ filio apud inferos dixisse de posteris eius hoc modo:

Quin & ævo comitem sese Mavortius addet
Romulus.
En, huius, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo;
Septemque una sibi muro circumdabit arceis.

Ad quæ ita Servius: *Benè urbem Romam dicit* VII *inclusisse monteis: & medium tenuit. nam grandis est inde dubitatio, & alii dicunt, breveis* VII *colliculos à Romulo inclusos: qui tamen aliis nominibus adpellabantur. alii volunt, hos ipsos, qui nunc sunt, à Romulo inclusos: id est, Palatinum, Quirinalem, Aventinum, Cœlium, Viminalem, Esquilinum, & Ianicularem. alii verò volunt, hos quidem fuisse; aliis tamen nominibus adpellatos. Capitolinum* heic à septenario montium numero exclusum, miror. Verùm ita sanè est, ut sæpiùs jam antè dixi: numquàm convenit inter ipsos Romanos super aliquâ antiquitatum suarum vel minimâ parte. An verò isthæc sententia non directò spectat ad verum nostrum *Romulum*. id est, *Euandrum?* quem jam inde ab initio cum Latinis sive Quiritibus suis omneis istos VII colleis, ejectis inde Siculis, occupasse, suprà ostendi. Apud Pompeium Festum ita scriptum est: *Septimontio, ut ait Antistius Labeo, hisce montibus feriæ: Palatio; cui sacrificium quod fit, Palatuar dicitur: Veliæ; cui item sacrificium: Fagutali, Suburæ Cermalo, Oppio, Cœlio monti, Cispio monti. Oppius*

autem adpellatus est, ut ait Varro Rer. humanar. lib. VIII *ab Opitâ Oppio Tusculano; qui, cum præsidio Tusculanorum missus ad Romam tuendam, dum Tullus Hostilius Veios oppugnaret, consederat in Carinis, & ibi castra habuerat. similiter Cispius, à Lævo Cispio Anagnino; qui eiusdem rei causâ eam partem Esquiliarum, quæ jacet ad vicum Patricium, tuitus est.* Montes, qui in septenario illo numero censebantur, ut ex suprà relatis variorum auctorum verbis patuit, fuêre isti: *Palatinus, Capitolinus, Quirinalis, Viminalis, Esquilinus, Cœlius, & Aventinus.* Verba igitur Festi uti rectâ intelligantur, Varronis audiantur verba, quæ Lingvæ Latinæ lib. IIII perscripsit huiusmodi: *Sunt & nomina ab tot montibus, quot postea urbs muris comprehendit. è queis Capitolium & Aventinus. Reliqua urbis olim discreta. è queis prima est scripta regio Suburana; secunda, Esquilina; tertia, Collina; quarta, Palatina. In Suburanæ regionis parte princeps est Cœlius mons, à Cœlio Vibennio Tusco, qui cum suâ manu dicitur Romulo venisse auxilio contra Sabinum regem. cum Cœlio conjunctæ Carinæ. Secunda regio Esquilinæ ab Esquiliis. Esquiliæ duo montes habiti: quòd pars Cispius mons suo antiquo nomine etiam nunc in sacris adpellatur. In sacris Argeorum scriptum est sic: Oppius mons princeps lucum Esquilinum, lucum Fagutalem sinistrâ, quæ sub mœrum est. Oppius mons bicepsos simplex. Oppius mons tricepsos lucum Esquilinum, dexterior via in tabernolâ est. Oppius mons quadricepsos lucum Esquilinum, via dexterior in figlinis. Septimius mons quinticepsos lucum Pœtilium. Esquilinus sexticepsos. Cispius mons septicepsos. Tertiæ regionis colles ab* V *deorum fanis adpellati. è queis nobiles duo colles: Viminalis, Quirinalis. quòd vocabulum conjunctarum regionum nomina obliteravit. dictos enim colleis plureis, adparet ex Argeorum sacrificiis; in quibus sic scriptum est: Collis Salutaris quarticepsos, ædem Quirino. collis Salutaris quarticepsos; adversùm est Pila Naris; ædem Salutis. collis Mutialis quinticepsos, apud ædem Dii Fidii. collis Latiaris sexticepsos, in vico Mustellario. Quartæ regionis Palatium. huic Germalum & Velias conjunxerunt.* Igitur *Oppius* & *Cispius* colles partes tantùm fuêre Esquilini montis: ut Quirinalis montis parres fuêre, *Salutaris* & *Mutialis* ac *Latiares, colles.* Atque hactenus de urbe *Româ* hoc in opere disseruisse sufficiebat; nisi præcipuæ eius quoque indicandæ forent *portæ*, ex quibus *viæ militares* sive *consulares* in varias Italiæ parteis ferebant. his quidpe cognitis, commodiùs posthinc faciliùsque reliquorum Latii opidorum situs investigare poterimus. Verùm nomine heic tantùm ac situs portarum nudè indicabimus. auctorum testimoniis ea pòst ad calcem huius operis adseremus; ubi peculiaris nobis de viis Italiæ erit dissertatio. Ad *Ostiam* igitur opidum, apud Tiberina ostia, lævo amne, sita, ferebat *via Ostiensis*, ex *portâ Trigeminâ*; quæ nunc *divi Pauli* cognominatur. *Appia via* initium ducebat *à portâ Capenâ*; quæ nunc est *Divi Sebastiani*. In hanc viam uti apud Casilinum, Campaniæ opidum, incidebat *via Latina*, ita ab eâdem initium sumebat apud ipsam mox portam Capenam. Inde *Labicanam* emittebat *porta Esquilina*; quæ nunc cognominatur *Divi Laurentii*. eâdem & *Prænestina via* exibat. Hinc *Tiburtina via* initium ferebat à *portâ Viminali*; quæ nunc est *Divæ Agnetis*. Proxima inde *Collina porta*, vulgò nunc *Salaria* dicta emittebat *viam Salariam*. Vltima inde ab lævâ Tiberis ripâ erat porta *Flumentana*; à qua *via Flaminia* ducebat ad *pontem Milvium*: versùs quem nunc exitur *portâ Populi*. Ab alterâ amnis ripâ viæ maximè celebres erant duæ; *Aurelia & Portuensis*. illa ab eâ portâ initium ducebat, quæ nunc *Divi Pancratii* cognominatur; hæc ab eâ, quæ etiamnunc vulgò dicitur *Porta Portuese*. Medio sæculo portæ utræque communia nomina cum ipsis viis habuêre. antiquiore ævo quæ eis fuerint adpellationes, parum constat.

PORTÆ præcipuæ urbis Romæ.

Absolutâ hactenus ipsius urbis Romæ descriptione, antequàm ad reliqua Prisci Latii opida pergam, pauca quædam dicenda erunt loca, sub ipsis fermè urbis mœnibus quondam sita.

CAMPVS MARTIVS.

Ac primùm quidem MARTIVS CAMPVS semper extra urbem habitus est. Livius lib. II: *Ager Tarquiniorum, qui inter urbem & Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit.* Et lib. XXI Hannibal ita ad milites suos: *Itineris finem sperent campum interjacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.* Dionysius lib. V: Καὶ τὸ αὐτῶν γῆῖ, ὅσῃ ἐκέκτηντο, τοῖς μηδένα κλῆρον ἔχουσι διένειμαν, ἐν μέσῳ ἐξελόμενοι πεδίον, ὃ κεῖται μεταξὺ τῆς τε πόλεως καὶ ποταμοῦ. τοῦτο ἦν Ἄρεως ἱερὸν ἐξ ἀρχῆς ἱερὸν εἰληφότα, ἵπποις τε λειμῶνα, καὶ νέοις ἀσκεῖσι τοῖς ἐνοπλίοις μελέτης γυμνάζιον ἅπασι δόξαν. Id est: *Atque agrum, quem illi possede-*

possederant, diviserunt civibus agro carentibus; excepto uno tantùm campo, qui situs est inter urbem & amnem. hunc Marti sacrum esse voluerunt; aptissimum & equis pratum & juventuti in armis exercendæ gymnasium. Et lib. VII: Σωὴ ἡ τὸ πλῆθος εἰς τὸ πρὸ τῆς πόλεως Ἄρειον πεδίον. Id est: *Conveniebat multitudo ante urbem in campum Martium.* De eodem loquitur lib. VIII: οἱ δ' ὕπατοι προελθόντες ἔξω τῆς πόλεως ἐν τῷ προκειμένῳ πεδίῳ, ἔνθα στρατηγικὰς διφρους ἔθηκαν ἐνταῦθα, καὶ τὴν στρατιὰν ἐπίκριν καθίλεσον. Hoc est: *Consules ex urbe in adjacentem campum egressi, positis ibi sellis imperatoriis, delectum militum habebant.* Et lib. XI: Καπιστρατοπέδευσαν ἔξω τῆς πόλεως κατὰ τὸ καλούμενον Ἄρειον πεδίον. Id est: *Castra posuerunt extra urbem in campo Martio.* De suâ tempestate loquens M. Varro, lib. IIII de Lingvâ Latinâ, *Tiberis amnis*, inquit, *qui ambit Martium campum & urbem.* Cicero ad Atticum lib. XIII epist. XX: *De urbe augendâ quid sit promulgatum, non intellexi. id sanè scire velim.* Et epist. XXXIII: *Sed casu sermo à Capitone de urbe augendâ. à ponte Milvio Tiberim duci secundùm monteis Vaticanos. campum Martium coædificari. illum autem campum Vaticanum fieri quasi Martium campum.* Quidquid tunc inædificatum fuerit, nomen tamen antiquum campus retinuit, & post hæc etiam extra urbem censitus est. Strabo lib. V; ubi de variis urbis ornamentis disserit: Τούτων δὲ τὰ πλεῖστα ὁ Μάρτιος ἔχει κάμπος, πρὸς τῇ φύσει προσλαβὼν καὶ τὴν ἐπὶ τῆς προνοίας κόσμον. καὶ γὰρ τὸ μεγέθος ἅμα θαυμαστὸν ἄμα, καὶ τὰς ἁρματοδρομίας, καὶ τἄλλα ἱππασίαν, ἀκώλυτον παρέχων τῷ πλήθει, τῆς σφαίρας καὶ κίρκου καὶ παλαίστρας γυμναζομένων· καὶ περικείμεναι ἕρκος, ἔτι δὲ ἕδαφος πάλαι δ' ἔτους, ἔτι τῶν λόφων στέφανοι, αἱ ὑπὲρ τοῦ ποταμοῦ, μέχρι τοῦ ῥεύματος, σκιογραφικὴν ὄψιν ἐπιδεικνύμεναι, δυσαπάλακτον παρέχουσι τὴν θέαν· πλησίον δ' ἐστὶ τοῦ πεδίου τούτου καὶ ἄλλο πεδίον, ἔτι στοαὶ κύκλῳ πεπληθεῖς, καὶ ἄλση, ἔτι θέατρα τρία, ἔτ' ἀμφιθέατρον, καὶ ναοὶ πολυτελεῖς καὶ συνεχεῖς ἀλλήλοις· ὡς παρέργου αὐ δόξαιεν ἀποφαίνειν τἄλλα πόλιν· Διόπερ ἱεροπρεπέστατον νομίσασθαι τὸν τόπον τοῦτον, καὶ τὰ τῶν ἀριστέων μνήματα ἐνταῦθα καθιερῶσθαι ἀνδρῶν ἔτι γυναικῶν· ἀξιολογώτατον δὲ τὸ Μαυσώλειον καλούμενον, ὄχθῃ κοσμίου ὑψηλῆς λευκολίθου πρὸς τῷ ποταμῷ χῶμα, ἀκρολοφίᾳ τῇ δένδρων σύμπαντος· ἐπ' ἀκρῳ μὲν ἕστηκεν εἰκὼν ἐστὶ χαλκῆ τοῦ Σεβαστοῦ Καίσαρος· ὑπὸ δὲ τῷ χώματι θῆκαι εἰσὶν αὐτοῦ, καὶ τῶν συγγενῶν καὶ οἰκείων. ὄπισθεν δὲ μέγα ἄλσος, περίπατους θαυμαστοὺς ἔχων· ἐν μέσῳ δὲ τῷ πεδίῳ ὁ τοῦ καύσεως αὐτοῦ περίβολος, καὶ ἔστιν λίθου λευκοῦ, κύκλῳ μὲν περικείμενον ἔχων σιδηροῦν περίφραγμα, ἐντὸς δ' αἰγείροις καταφυτον. Πάλιν δ' εἴ τις εἰς τὸν ἀγορὰν παρελθὼν τὴν ἀρχαίαν, ἄλλον ἐξ ἄλλης ὁδοῦ προβεβλημένον ταύτην, καὶ βασιλικὰς στοὰς καὶ ναούς, ἰδοι δ' ἂν καὶ τὸ Καπιτώλιον, καὶ τὰ ἐνταῦθα ἔργα, καὶ ἃ ἐν τῷ Παλατίῳ καὶ τῇ τοῦ Λιβίης περιπάτῳ, ῥᾳδίως ἐκλάθοιτ' αὐτοῦ τὸν ἔξωθεν. Hoc est: *Horum pleraque habet Martius campus; cùm naturâ tùm hominum prudentiâ ornatus. nam & magnitudo eius miranda est: & curruum equorumque decursionibus liberè patet; tantæque multitudini pilâ & circo ac palæstrâ sese exercentium. tum opera circumjecta, solumque toto anno herbâ virens, tumulorumque coronæ supra amnem, usque ad alveum eius, scenæ quamdam ostentant speciem: à cuius spectaculo difficulter quis avellatur. prope hunc campum alius est campus, porticusque circumcircà permultæ; tum luci, tria theatra, amphitheatrum, templa magnifica, alterum alteri subinde contiguum. quarum rerum respectu reliqua urbs quasi additamentum quoddam videri possit. Itaque Romani hunc locum maximè sacrum ac venerabilem rati, illustrissimorum virorum monimenta ibi collocarunt ac matronarum. quorum omnium præclarissimum est Mausoleum; agger ad amnem supra sublimem albi lapidis fornicem congestus, & ad verticem usque semper virentibus arboribus coopertus. in fastigio statua est Augusti Cæsaris. sub aggere loculi eius & cognatorum familiariumque. à tergo locus magnus, ambulationes habens admirabileis. in medio autem campo est busti eius ambitus ex albo lapide, in orbem ejnctus ferreâ sepe; intus populis consitus. At rursus si quis, in forum progressus antiquum, basilicas, porticus templaque contueatur, una alteris idemtidem conjuncta; tum Capitolium videat, & opera, quæ sunt ibi & in Palatio inque Liviæ ambulacro: is facilè eorum, quæ sunt extra urbem, oblivisçatur.* Ergo ea pars hodiernæ urbis, quæ est inter Pincium montem ac Tiberim, ubi hodiéque Mausoléum Augusti visitur, item ipse mons Pincius, extra urbem olim fuerunt. Non autem hoc tantùm spacio, quod nunc intra muros inter dictum montem Pincium & Tiberim protenditur, *Martius campus* finiebatur; sed etiam totus reliquus campus, qui Tiberis lævâ ripâ & adjacentibus collibus ad pontem usque Milvium & sacellum S. Iuliani, apud ripam amnis in crepidine situm, includitur, sub eâdem comprehendebatur adpellatione. hinc enim est, quòd Strabo ait *magnitudinem* eius fuisse *mirandam*. hinc item *geminum*

eum facit. quia medio ſpacio in anguſtas quaſi fauceis arctatur Tiberi & collibus objacentibus. hinc item eſt, quòd Cicero ait, à *ponte Milvio Tiberim duci ſecundùm monteis Vaticanos, campumque Martium illic coædificari*. Eumdem & TIBERINVM CAMPVM, dictum fuiſſe, teſtis eſt Agellius lib. VI cap. VII: ubi de C. Tarratiâ, quæ aliis dicebatur Fufetia, ita ſcribit: *Quòd campum Tiberinum ſive Martium populo Romano condonaſſet*.

CAMPVS VATICANVS.

At CAMPVS VATICANVS ex ſuprà ſcriptâ Ciceronis deſcriptione is eſt, qui, Campo Martio oppoſitus, inter pontem Milvium & Ianiculum montem, dextrâ Tiberis ripâ & objacentibus collibus includitur.

VATICANVS mons; & item ager.

Ipſi verò colles VATICANI appellabantur, teſte eodem Cicerone, MONTES. Singulari quoque numero dictus eſt VATICANVS MONS, ſive COLLIS. Feſtus: *Vaticanus collis adpellatus eſt, quòd eo potitus ſit populus Romanus, vatum reſponſo expulſis Etruſcis*. Quum ipſe quoque circa hos colles *ager* dictus ſit VATICANVS, paullo aliam adpellationis rationem adfert Agellius lib. XVI cap. XVII. *Et agrum*, inquit, *Vaticanum, & eiusdem agri deum præſidem, adpellatum acceperamus, à vaticiniis, quæ vi atque inſtinctu eius dei in eo agro fieri ſolita eſſent. Sed, præter hanc cauſam, M. Varro in libris Divinarum aliam eſſe tradit iſtius nominis rationem. nam ſicut Aius, inquit, deus adpellatus, araque ei ſtatuta eſt, quæ eſt infimâ novâ viâ; ita Vaticanus deus nominatus, penes quem eſſent vocis humanæ initia. quoniam pueri, ſimul atque parti ſunt, eam primam vocem edunt, quæ prima in Vaticano ſyllaba eſt. idcircóque vagire dicitur, exprimente verbo ſonum vocis recentis*. Meminêre *Vaticani agri* Livius quoque ac Plinius. Livius lib. X: *Alii duo exercitus haud procul Vrbe Etruriæ oppoſiti; unus in Faliſco, alter in Vaticano agro*. Plinius lib. III cap. V; ita de Tiberi loquens: *Non procul Tiferno Peruſiâque & Ocriculo Etruriam ab Vmbris ac Sabinis, mox citra* XIII *millia paſſuum Vrbis Veientem agrum à Cruſtumino, dein Fidenatem Latinumque à Vaticano dirimit*. Ergo ad V millia paſſuum ab Româ & Ianiculo monte in ſeptemtriones verſùs juxta dextram amnis ripam porrigebatur *Vaticanus ager*. namque Fidenæ, ut ſuprà lib. II cap. VIIII oſtenſum, V millia, Cruſtumium verò VI millia ab Vrbe abfuêre. Idem Plinius lib. XVIII cap. III: *Aranti quatuor ſuo jugera in Vaticano, quæ* PRATA QVINTIA *adpellantur, Cincinnato viator attulit dictaturam: & quidem, ut traditur, nudo plenoque pulveris etiamnum ore*. Feſtus: *Quintia prata dicta ſunt à Quintio Cincinnato, quòd ſibi, damnato filio, venditis omnibus, quatuor jugerum agrum trans Tiberim paraverat*. Livius lib. III, in conſulatu L. Minucii Augurini & C. Nautii Rutili II, anno Vrbis CCXCVI, ante natum Ieſum CCCCLVII: *Spes unica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim contra eum ipſum locum, ubi nunc Navalia ſunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ Prata Quintia vocantur*. Quosdam video hæc *Prata Quintia* interpretari eum campum, qui ultra pontem Milvium ſitus eſt ex adverſo confluentis Anienis in Tiberim. verùm, quænam heic circa Anienis confluentem eſſe potuerint *Navalia* illa, nondum ego diſpicio: ſuſpicorque, propiùs Vrbem fuiſſe eum locum. Livius hoc pòſt paullo addit: *Navis Quintio publicè parata fuit. transvectumque tres obviam egreſſi filii excipiunt*. En, *transvexit* tantum *navis*, non devexit flumine Quintium. ergo apud ipſam Vrbem fuêre hæc *Prata Quintia*; haud dubiè, ut quorumdam doctorum virorum eſt ſententia, in ipſo *campo Vaticano*, inter vineam Medicéam, quæ vulgò dicitur *La Vigna di Madama*, & molem Hadriani ſive caſtellum S. Angeli; ad flexum Tiberis, qui eſt inter portam Populi & ipſum caſtellum: qui campus hodiéque vulgò vocatur *I Prati*. & in adverſâ ripâ NAVALIA illa Livii, apud campum Martium, ſub Mauſoléo Auguſti, hodiéque frequentantur navibus, quæ ſupernè flumen deſcendunt ad Vrbem, vulgari vocabulo *La Ripetta*; quemadmodùm inferiori urbis parte in dextrâ amnis ripâ navale navium ex mari ſubeuntium dicitur *La Ripa*.

PRATA QVINTIA.

NAVALIA in campo Martio.

PRATA MVCIA.

Cæterùm fuêre etiam PRATA MVCIA trans Tiberim, contra Vrbem itidem ſita: quæ memorantur Dionyſio, Livio, auctori de Viris illuſtribus, & Feſto. quorum hic ita: *Mucia prata, trans Tiberim; dicta à Mucio; cui à populo data fuerant, pro eo, quod Porſenam, Etruſcorum regem, ſuâ conſtantiâ ab Vrbe dimovit*. Auctor libri de Illuſtribus viris, in C. Mucio Scævulâ: *Mucio prata trans Tiberim data, ab eo Mucia adpellata*. Dionyſius lib. V: Βασιλεὺς δὲ τῶν Κλουσίνων ὁ Παρσίνας, ἄγων τὴν στρατιὰν, τὸν μὲν Ἰανίκλον ἐξ ἐφόδου καταλαμβάνει, καταπληξάμενος τοῦτο φυλάττοντας αὐτὸν, καὶ φρουρὰν

τυρ-

Τυῤῥηνῶν ἐν ἀκροῖς καθίσησιν. Id est: *Porsena Clusinorum rex cum exercitu adveniens, Ianiculum primo impetu capit, exterritis loci præsidiariis; suumque ibi præsidium collocat.* Et deinde, ubi pugnam narravit, apud Tiberim sub Ianiculo pugnatam. Μετὰ τὴν μάχην ἐκείνην, ὁ μὲν Τυῤῥηνῶν βασιλεὺς ἐν τῷ πλησίον ὄρει καταστρατοπεδευσάμενος, ὅθεν ἦν Ῥωμαίων φρουρὰν ἐξέβαλεν, τὰ ἐπίκαιρα τοῦ Τιβέρεως ποταμοῦ χώρας ἀπᾶσης ἐκράτει. Id est: *Post id prælium rex Etruscorum in proximo monte, unde præsidium Romanum ejecerat, castris positis, in potestate habebat, quidquid agri erat ultra Tiberim.* Tandem finito bello: Μουκίῳ δὲ τῷ προελομένῳ αὐτὸν πατρίδος ἀποθανεῖν, αἰτησαμένῳ δόξαν γενέσθαι τῆς καταλύσεως τοῦ πολέμου, ἐψηφίσαντο ἡ τῶν Ῥωμαίων βουλὴ, χαλκοῦς χώραν ἐκ τῆς δημοσίας πέραν τοῦ Τιβέρεως ποταμοῦ, ὅσον ἂν ὀρθρου περιλαβεῖν ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ δυνῇ). ἔστι δὲ ὁ χῶρος οὗτος τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον Μούκιοι λειμῶνες καλοῦνται. Hoc est: *Mucio autem, qui paratus fuerat pro patriâ mortem oppetere, quòd visus esset fuisse siniendi belli causa præcipua, donarunt ex publico agrum trans Tiberim, quantum posset circumarare uno die. is meâ quoque ætate vocatur Prata Mucia.* Livius lib. II: *Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnandâ Vrbe ad obsidendam versus, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit; navibus undique adcitis; & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; &, ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajicerent. brevique adeò infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non catera solùm ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur.* Ergo castra habuit Porsena inter Ianiculum montem & Tiberim: in ego campo, qui posteà, unà cum proximâ Ianiculi parte, universæ urbis regio XIIII, cognomine *Transtiberina*, factus: milites infra urbem trajecerunt flumen. unde illud Dionysii eodem loco: Ἐκ δὲ τοῦ Πωμεντίνου πεδίου λάφυρόις τε καὶ Ἐρμινίου, οἱ σιτοπομφθέντες ὑπὸ τῶν κομιδῶν τοῦ σίτου πεῖσθέντες, πολλοὺς γεμίσαντες σκάφας παντοίας τροφῆς, ἀπὸ θαλάττης ἀνὰ τὸν ποταμὸν, ἐν νυκτὶ ἀσελήνῳ λαθόντες οὕτω πολεμίους, διεκόμισαν. Id est: *Ex Pometino campo Largius & Herminius, frumentatum missi, multas scaphas, vario commeatu oneratas, è mari per fluvium noctu, silente Lunâ, clam hostibus subvexerunt.* Pergit deinceps Livius: *Obsidio erat nihilo minùs. & frumenti cum summâ caritate inopia: sedendoque expugnaturum se urbem, spem Porsena habebat; quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum servientem. quum sub regibus esset nullo bello, nec ab hostibus ullis obsessum esse, liberum eumdem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpè exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus; primò suâ sponte penetrare in hostium castra constituit; dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, fortè deprehensus à custodibus Romanis retraheretur ut transfuga; fortunâ tum urbis crimen adfirmante; senatum adiit. Transire Tiberim, inquit, patres, & intrare, si possim, castra hostium volo; non prædo, nec populationum invicem ultor. maius, si dii juvant, in animo est facinus. Adprobant patres. Abdito intra vestem ferro proficiscitur. Vbi eò venit; in confertissimâ turbâ prope regium tribunal constitit. ibi quum stipendium fortè militibus daretur; & scriba, cum rege sedens, pari ferè ornatu, multa ageret, eumque milites vulgò adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset; ne, ignorando regem, semet ipse aperiret, quis esset; quò temerè traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, quà per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent ante tribunal regis; non destitutus tum quoque inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quàm metuens: Romanus sum, inquit: cives C. Mucium vocant. hostis hostem occidere volui. nec ad mortem minus animi est, quàm ad cædem fuit. & facere & pati fortia Romanum est. nec unus in te ego hos animos gessi. longus post me ordo est idem petentium decus. proinde in hoc discrimen, si juvat, adcingere, ut in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. Hoc tibi juventus Romana indicimus bellum. nullam aciem, nullum prælium timueris. uni tibi, & cum singulis res erit. Quum rex, simul irâ infensus periculoque conterritus, circumdari igneis minitabundus juberet, nisi expromeret properè, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret; En tibi, inquit, ut sentias, quàm vile corpus sit iis, qui magnam gloriam petunt: dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. quam quum velut alienato ab sensu torreret animo; propè attonitus miraculo rex, quum, ab sede suâ prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset: Tu verò abi, inquit; in te magis, quàm in me hostilia ausus. juberem macte virtute esse, si pro meâ patriâ ista virtus staret. nunc jure belli liberum te intactum inviolatumque hinc dimitto. Tum Mucius;

quasi

quasi remunerans meritum; Quandoquidem, inquit, est apud te virtuti honos: ut beneficio tuleris à me, quod minis nequivisti; trecenti conjuravimus principes juventutis Romanæ, ut in te hac grassaremur. mea prima sors fuit. cæteri, ut cuique ceciderit, primo, quoad te opportunum fortuna dederit, suo quisque tempore aderunt. Mucium dimissum (cui posteà Scævola à clade dextræ manus cognomen inditum) legati à Porsenâ Romam sequuti sunt. Mox: *His condicionibus compositâ pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porsena, & agro Romano excessisset. Patres C. Mucio, virtutis causâ, trans Tiberim agrum dono dedêre, quæ posteà sunt Mucia prata adpellata.* Haud dubiè is ipse locus, in quo castra & tribunal suum habuerat Porsena rex, Mucio dono datus est. unde minimè errare videntur, qui hæc *Mucia prata* in Transtiberinâ regione apud inferiora urbis navalia, quem locum nunc vulgò *La Ripa* vocari dixi, collocant, circa divi Francisci templum. Apud Plinium lib. II cap. XCVI ita legitur in vulgatis exemplaribus: *In agro Arpano frumentum satum non nascitur. Ad aras Martias in Veiente, & apud Tusculanum, & in silvâ Ciminiâ, loca sunt, in quibus in terram depacta non extrahantur.* At heic pleraque exemplaria habent, *Ad aras Mutias.* quod falsò quidam trahunt ad *prata Mucia*, & in iis *aram* sive *altaria*, in quibus Mucium dextram adussisse tradunt Livius & auctor de Viris illustribus, præscriptis locis; & item Valerius Maximus lib. III cap. III. Quid ipse scripserit Plinius, planè incertum est.

ARSIA SILVA. Porrò haud procul Ianiculo memoratur apud Livium ac Valerium Maximum ARSIA SILVA. sed cuius nomen controversum redditum à Dionysii Plutarchique exemplaribus, mirè & ipsis inter se disentienbus. Apud Valer. Maximum lib. I cap. VIII ita scriptum: *Valerio Poplicolâ consule, qui post exactos reges bellum cum Veientibus & Etruscis gessit; illis Tarquinio pristinum imperium restituere, Romanis nuper partam libertatem retinere cupientibus; Etruscis & Tarquinio, in cornu dextro prælio superioribus, tantus terror subitò incessit, ut non solùm victores ipsi profugerent; sed etiam pavoris sui consorteis secum Veienteis traherent. cui rei pro argumento miraculum adjicitur, ingens repentè vox è proximâ silvâ Arsiâ; quæ ore Silvani in hunc penè modum missa traditur: Vno plùs Etrusci cadent: Romanus exercitus victor abibit. Miram dicti fidem digesta numero cadavera exhibuêre.* Gesta hæc anno antè, quàm Porsena urbem obsedit. Cæterùm, quos heic Valerius, præter *Veienteis*, adpellat *Etruscos*, Livius atque Dionysius *Tarquinienseis* fuisse testantur. Livius lib. II: *His incensus Tarquinius, non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquàm dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbeis: orare maximè Veienteis Tarquinienseisque, ne se, ortum eiusdem sangvinis, extorrem, egentem, ex tanto modò regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent.* Pòst aliquanto: *Postquàm in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit.* Paullo pòst: *Neque ita multo pòst & pedites superveniunt. ibi varia victoria; & velut æquo Marte pugnatum est. dextra utrimque cornua vicêre, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite adsveti, fusi fugatique sunt. Tarquiniensis, novus hostis, non stetit solùm, sed etiæm ab suâ parte Romanum propulit. Ita quum pugnatum esset; tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissâ irritâ re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huius pugnæ. silentio proximæ noctis ex silvâ Arsiâ ingentem editam vocem. Silvani vocem eam creditam. hæc dicta: Vno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum. Ita certè inde abiêre Romani, ut victores; Etrusci pro victis. nam postquàm illuxit, nec quisquam hostium in conspectu erat; P. Valerius consul spolia legit: triumphansque inde Romam rediit.* Dionysius prædicto lib. V: Πωθανόμενοι δ' οἱ Ῥωμαῖοι σὺν Φυγάδας ἐξ ἁπασῶν τ πόλεων τῶν ἐν Τυῤῥηνία ἀγείρὴν ὅτι σφᾶς ἕρπειν, καὶ δὴν μὲν πόλεις ὀκ ἔ Φανερὸς συλλαμβάνειν αὐτοῖς ἔ καθόδε, Ταρκυνίτας τε καὶ Οὐειεντανὲς, ἐπὶ δὴ ἔμαθον ἐξελήλυθότας ἤδη τὲς πολεμίες, ἁπάντων αὐτοῖς ἐγνωζον, ἓ πρὶν ἐκείνες ἀμῦναι τὸ πόλεμῦ, αὐτοὶ τὲς δυνάμες ἀθροίζασθαι, ἐχώρεν ἐπόσω, καὶ καταστρατοπεδευσάμενοι πλησίον Τυῤῥηνῶν, ἐν λειμῶνι καλυμένῳ Οὐινίῳ ἄλσ δρυμὸν ἱερὸν ἥρωος Ὀράτε. Id est: *Romani, audito, exsules ex omnibus Etruriæ urbibus exercitum contra se colligere; duosque populo, Veienteis & Tarquiniensis, ex professo illos in obtinendo reditu & adjutare; ubi jam hosteis adventare cognoverunt occurrendum rati, priores fluvium trajicere occupant: atque inde progressi, non procul ab Etruscis castra ponunt in prato Vinio, ad silvam heroi Oratæ sacram.*

ARSIA SILVA.

Orato sacram. Plutarchus in Valerio Poplicola: Ἀντεξῆγον οὖν τοὺς Ῥωμαίους οἱ ὕπατοι, καὶ παρέταξαν ἐν χωρίοις ἱεροῖς, ὧν τὸ μὲν Οὔρσιον ἄλσος, τὸ δὲ Λισύειον λειμῶνα προσαγορεύουσιν. Hoc est: *Adversùm eos consules Romanas legiones eduxerunt: aciemque instruxerunt in locis sacris, quorum alterum Vrsum nemus, alterum Aesuvium pratum vocant*. Mirum sanè dictu, quàm hæc inter se varient. nec dubium esse potest, quin ab exscriptoribus vitiata sint. quo autem pacto in genuinam auctorum scriptionem restitui queant, nondum satis dispicio. etenim pro vocabulo *Arsia* facit consensus inter Livii Valeriique exemplaria. & hinc suspicio erat, Plutarchum quoque scripsisse, ὧν τὸ μὲν Ἄρσιον ἄλσος, id est, *quorum alterum Arsium nemus*: nisi istud οὔρσιον ad Dionysii ὄρεαν accedere videretur. Illi qui heic τὸ Ἰούνιον λειμῶνα, *Iunium pratum*, restituere conantur, nil nisi claritudinem Iuniæ gentis sectantur. Nec tamen fortasse mea conjectatio certior fuerit, si legere, ὧν τὸ μὲν Ἄρσιον ἄλσος, τὸ δὲ Οὐρσίνιον λειμῶνα προσαγορεύειν. id est: *quorum alterum Arsium nemus, alterum Vrsinium pratum vocant*. De cæteroqui nimis prope Vrbem nec procul inde abfuisse hæc loca, ex Livii Dionysiique narratione patet. Circa Ianiculum fuisse, haud dubium est; quando hac rectè conveniebant, ab alterâ parte *Veientes*, ab alterâ *Tarquinienses*. Fuerit igitur is campus, qui, proximè trans Ianiculum inter Aureliam Claudiamque vias positus, medius ferè inter Ianiculum & vicum viæ Claudiæ *Borghetto*, planitie & fontibus conspicuus est. Atque hæc ferè sunt loca trans Tiberim circa Vrbem auctoribus memorata. nunc ea quoque indicanda sunt, quæ ab lævâ amnis fuêre ripâ.

Apud Pompeium festum sic scriptum est: *Lucaria festa in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit, pro eo, quòd, victi à Gallis, fugientes è prælio ibi se occultaverunt*. Grammaticum esse puto nugamentum, quod de re antiquâ, non quæ suo exstiterit tempore, tradidit. Livius de eâ pugnâ ad Alliam flumen ita scribit lib. v: *In Romanorum acie nihil simile Romanis, non apud duces non apud milites erat. pavor fugaque occupaverat animos, & tanta hominum oblivio, ut multo maior pars Veios in hostium urbem, quum Tiberis arceret, quàm recto itinere Romam ad conjuges ac liberos fugrent*. Mox: *Circa ripam Tiberis, quò, armis abjectis, totum sinistrum cornu defûgit, magna strages, facta est: multosque imperitos nandi, aut invalidos, graveis loricis aliisque tegminibus, hausère gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfûgit. Ab dextro cornu, quod procul à flumine & magis sub monte steterat, Romam omnes petière: &, ne clausis quidem portis urbis, in arcem confugerunt*. En, ut heic Livius de tertiis illis, qui in *permagno* isto *luco* se *occultarerint*, nihil meminit. Cæterùm Martialis lib. IIII epigram LXIIII ita canit:

Tulli jugera pauca Martialis
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
Mox:
Hinc septem dominos videre montes
Et totam licet æstimare Romam:
Albanos quoque Tusculosque colles,
Et quodcumque jacet sub Vrbe frigus:
Fidenas veteres, brevesque Rubras;
Et, quod virgineo cruore gaudet,
Annæ pomiferum nemus Perannæ.
Illic Flaminiæ Salariæque
Vectator pavet, essedo tacente,
Ne blando rota sit molesta somno;
Quem nec rumpere nauticum celeuma
Nec clamor valet helciariorum:
Quum sit tam propè Mulvius; sacrumque
Lapsæ per Tiberim volent carinæ.

Haud obscurè innuit NEMVS hoc ANNAE PERANNAE, sive, ut alii scribunt, PERENNAE, medio fuisse situ inter Anienis confluentem & Milvium pontem. hæ quidpe regione *Salaria Flaminiaque viæ* quàm proximè ad se invicem adcedunt. De festo huius deæ ita scribit Ovidius Fastor. lib. III:

Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,
Haud procul à ripis, advena Tybri, tuis.

Tibi

Plebs venit; ac, virideis passim disjecta per herbas,
Potat; & adcumbit cum pare quisque suâ.
Sub Iove pars durat; pauci tentoria ponunt.
Sunt, quibus è ramis frondea facta casa est.
Pars sibi pro rigidis calomos statuêre columnis:
Desuper extensas imposuêre togas.
Sole tamen vinoque calent: annosque precantur,
Quot sumunt cyathos; ad numerumque bibunt.
Invenies illic, qui Nestoris ebibat annos:
Quæ sit per calices facta Sibylla suos.
Illic & cantant, quidquid didicêre theatris;
Et jactant facileis ad sua verba manus:
Et ducunt posito duras cratere choreas:
Cultaque diffusis saltat amica comis.
Quum redeunt, titubant; & sunt spectacula vulgi:
Et fortunatos obvia turba vocat.
Occurrit: nuper visa est mihi, digna relata,
Pompa. senem potum pota trahebat anus.

Adparet ex hac etiam narratione, prope Vrbem fuisse celebratum hoc festum: unde sacris deæ primùm, mox compotationibus multis longisque ac saltationibus peractis, eâdem die sub vesperam poti in Vrbem redire potuêre. haud dubiè igitur celebratum fuit haud procul Milvio ponte, apud *fanum* ac *pomiferum nemus* deæ, Martiali memoratum; quod è Ianiculo conspici paterat: unde *rami* ad *frondeas casas faciendas*. Quia autem nullius Ovidius meminit pontis; neque Tiberim nec Anienem ista plebs transiit. fuitque is locus inter *S. Iuliani* sacellum, quod ultra Martium campum Tiberis ripæ è crepidine imminere suprà dixi, & Anienem; hinc Tiberis lævâ ripâ, illinc monte seu colle clausus, qui vulgò dicitur *Monte Pariolo*. Atque hæc etiam præcipua sunt loca circa urbem Romam antiquis celebrata monumentis. Nunc reliqua Veteris Latii exsequar.

Cap. III.

De opidis Prisci Latii *maritimis.*

Litus *antiqui Latii* fuisse à Tiberis ostiis ad Ardeam usque, quod opidum nomen hodiéque retinet, superiori capite dictum est. Loca in eo describuntur Melæ lib. II cap. IIII ista: *Ostia, Laurentum, Ardea*. Sed hæc jam extra Prisci Latii fineis in Rutulorum fuit agro; ut pòst ostendetur. Ptolemæo hoc in litore una memoratur urbs Ὠστία, *Ostia*. Strabo lib. V hæc habet: Πόλεις δ' ἐπὶ θαλάττῃ μὲν εἰσὶ τῶν Λατίνων, τά τε Ὤστια καὶ Ἄντιον, ἀναὶ μέσον δὲ τούτων Λαουίνιον, εἶτα Λαύρεντον. Id est: *Latinorum opida maritima sunt Ostia & Antium; & in medio horum Lavinium; tum Laurentum*. Plurima omnium loca refert Plinius lib. I cap. V. *In principio*, inquit, *est Ostia colonia, à Romanorum rege deducta. opidum Laurentum: lucus Iovis Indigetis; amnis Numicius: Ardea*. Itineraria antiqua sic habent:

Tabulæ;		Antonini;	
Roma		*Roma*	
Hostîs	XVI.	*Hostîs*	XVI.
Laurento	XVI.	*Laurento*	XVI.
Lavinium	V.	*Lavinio*	XVI.
Antium	XVII.		

Ostia *colonia*. Prima igitur à Tiberi in litore fuit Ostia *urbs*. Huius situm & originem conditioremque complures adnotarunt auctores. Livius lib. I: *Nec Vrbs tantùm Anno rege crevit; sed etiam ager finesque. silva Mœsia Veientibus adempta: usque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Ostia urbs condita; salinæ circa factæ*. Sex. Aurelius

relius Victor, in libro de Viris illustribus: *Ancus Marcius rex Ostiam coloniam, maritimis commeatibus opportunam, in ostia Tiberis deduxit.* Is, qui sub falso Messalæ Corvini nomine de Augusti origine libellum aliquot abhinc sæculis conscripsit; in vitâ eiusdem regis: *Vsque ad mare dilati fines. ubi Tiberis in æquora prorumpit, Ostia urbs condita; & salinæ circumdatæ.* Pompeius Festus: *Vt est apud Ennium:*

Ostia munita est. idem loca navibus pulcris
Munda facit, nautisque mari quæsentibus vitam.

Florus lib. 1 cap. 111: Ancus Marcius Ostiam in ipso maris fluminisque *confinio* coloniam posuit. Eutropius lib. 1: *Ancus Marcius Ostiam civitatem supra mare sextodecimo milliario ab urbe Româ condidit.* Cassiodorus in Chronico: *Ancus Marcius sextodecimo milliario ab urbe Româ Ostiam condidit.* Eusebius Chron. lib. 11; & ex ipso haud dubiè auctor Olympiadum ἀώνυμος, & item Cedrenus in Annalibus: Ἄγκιος Μάρκιος τὸν ποταμὸν Τίβεριν πρὸς τῇ σκυβολαίᾳ τειχίσας, ἐπ' αὐτῆς τῆς ῥαχίας ἀνίσησι πόλιν, ἣν Ὠστίαν ἀπὸ τοῦ θέσεως προσαγόρευσεν, ὃ σημαίνει θύραν, ἐκκαίδεκα που σημείοις ἀπέχουσαν Ῥώμης. Id est: *Ancus Marcius Tiberim amnem apud ostia communiens, in ipso ripæ supercilio constituit urbem, ad* XVI *ab urbe Româ lapidem, quam à situ Ostiam vocavit; quod Græcè* θύραν, [id est, *ostium* seu *januam*] *significat.* At Hieronymus eadem verba ita Latinè reddidit: *Ancus Marcius supra mare sextodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem.* Sed eâ de re omnium copiosissimè scripsit Dionysius Halicarnassensis lib. 111, in vitâ Anci regis, hisce verbis: Ἕτερον δέ τι τῶν προφημένων πολιτεύματος κρεῖττον, ὃ καὶ τοῖς ὕστερον βίον ἅπασιν εὐδαιμονέστερον τῆς Ῥώμης ἐποίησε, καὶ πραγμάτων ἐπῆρεν ἄψασθαι λυσιτελεστέρων. ἔστι γὰρ Τιβέριος ποταμὸς καταβαίνων μὲν ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν, παρ' αὐτὸν δὲ τὴν Ῥώμην ῥέων, ἐμβάλλων δ' εἰς αἰγιαλὸς ἀλιμένους καὶ προσεχεῖς, ὡς τὸ Τυρρηνικὸν πιεῖν πέλαγος, μικρὰ ἢ καὶ οὐκ ἄξια λόγου τῆς Ῥώμης ὠφελῶντος, διὰ τὸ μηδὲν ἀπὸ τῆς σκυβολαίας ἔχειν φορέτρον, ὃ καὶ πᾶς εἰσνομιζομένας διὰ θαλάττης καὶ καταγομένας αὔξειν ναῦς ὑποδέξεταί τι καὶ ἀμείψει τοῖς ἐμπορευομένοις, ἱκανὸς ἦν ὄγκος ἄχρι μὲν τῶν πηγῶν ποταμηγοῖς σκάφεσιν εὐμεγέθεσιν ἀναπλεῖσθαι, πρὸς αὐτὴν τὴν Ῥώμην καὶ θαλαττίοις ὁλκάσι μεγάλαις, ἀπίσω ἔγνω κατασκευάζειν ἀπὸ τῆς σκυβολαίας αὐτόν, λιμένι χρησόμενος αὐτῷ ποταμῷ σύμφυτι. δύσις γὰρ ἀπὸ τοῦ θαλάττης σωλῆνες, καὶ κόλπος λαμβανόμενος μεγάλος, ὃς οἱ πρόκεινται τῆς θαλαττίων λιμένων. ὃ δὴ μάλιστα θαυμάσειεν ἂν τις, οὐκ ἀποκλείεται ὄγκῳ σύμπαντι ἐπὶ τὸν θαλάττιον ὄγκον ἐμφερεῖ ὁ παρέχεσι πολλοὶ καὶ τῶν μεγάλων ποταμῶν, ἀεί, εἰς ἕλη ἢ πέλματα πλανώμενον, ἄλλοτε ἄλλῃ προκαταναλίσκει, πλὴν ἢ τῇ θαλάττῃ σωλῆσαι τὸ ῥεῖθρον, ἀλλὰ ναυσιπόρατός ἐστιν ἀεί, ἢ δι' ἐνὸς ἐκδίδωσι καὶ γνησίου στόματος, ἀνακόπτων ὡς πλαγίους ῥαχίας τῆς θαλάττης, κἂν τοι πολὺς αὐτόθι γίνεται καὶ χαλεπὸς ὁ πρίων ἀπὸ τῆς ἑσπέρας αὔρας. Αἱ μὲν οὖν ἀπὸ κωπῶν νῆες, ὁπηλίκον ποτ' αὖ δοκεῖ τύχωσι, καὶ τῶν ὁλκάδων αἱ μέχρι τεσσαρακοντόρου, εἰσάγουσί τε διὰ στόματος αὐτοῦ, καὶ μέχρι τῆς Ῥώμης εἰρεσίᾳ καὶ ῥύμασι παρελκόμεναι κομίζονται· αἱ δὲ μείζους, πρὸ δ' στόματος ἐπ' ἀγκυρῶν σαλεύουσι τῶν ποταμηγῶν ὑποχειρίζονταί τε καὶ ὑποφορτίζονται σκάφαις. Ἐν δὴ τῷ μεταξὺ τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς θαλάττης ἀγκῶνι πόλιν ὁ βασιλεὺς ἐτείχισας, ἣν ὑπὸ τοῦ συμβεβηκότος Ὠστίαν ὠνόμασεν, ὡς δι' αὐ ἡμεῖς εἰποιμεν, θύραν, ἀ μόνον ἠπείρωτῶν, ἀλλὰ καὶ θαλαττίων παρεσκεύασε τῇ Ῥώμῃ ἠφέλησε, καὶ τῶν ἀμφοτέρων ἀγαθῶν ἔγνωσεν. Hoc est: *Est & alterum eius civile factum, priore illo præstantius: quod Vrbem non modò cunctis vitæ commodis locupletavit; sed etiam ad res maiores capessendas incendit. quidpe quum Tiberis amnis, ex Apenninis montibus præter ipsam urbem defluens, & in importuosa ac continua litora, quæ Tyrrhenum efficit pelagus, sese exonerans, non magnoperè urbi prodesset, (quòd nullum haberet circa ostium castrum, quod naveis, tùm è mari adpellenteis, tùm per fluvium descendenteis, acciperet redderetque negotiantibus) alioqui usque ad fonteis fluvialibus scafis mediocribus pervius: usque ad urbem verò etiam magnis marinis onerariis navigabilis; decrevit, navale ad eius ostium condere; pro portu usus ore ipsius amnis. panditur enim in latum, qua se in mare effundit; sinusque comprehendit amplos: haud secus ac maritimorum portuum optimi. &, quod maximè mireris; ostium eius non præcluditur nec obturatur adgestâ è mari arenâ, quod multis etiam magnis fluviis accidit: neque, per paludes ac voragines oberrans, absumitur, priusquàm ad mare perveniat; sed perpetuò navibus est meabilis; per unum nativum ostium mari sese ingurgitans, & dorsa sub alto adsurgentia diverberans; quamvis vehemens ibi ventus crebro ab occidente spirare soleat. Itaque remigio instructæ naves, quantumvis magna, & ex onerariis vel termillenariæ, per ostium eius intrant, & Vrbem usque remigio ac funibus pertrahuntur: maiores autem ante ostium in salo firmantur ancoris; exoneranturque inde navigiis fluvialibus. Cæterùm quà inter flumen & mare locus in cubiti speciem curvatur, opidum Ancus muniit, quod à re ipsâ Ostiam adpellavit; θύραν nos Graci diceremus. effecitque,*

citque, ut Roma non mediterraneis tantùm, sed etiam marinis patens, transmarina quoque bona degustaret. De eodem portu Strabo, Dionysio paullo inferior auctor, paullo aliter ita scribit lib. v: Ἐπὶ δὲ θαλάττῃ τὰ Λατίνων ἐστὶ τὰ Ὦστια, πόλις ἀλίμενος, διὰ τὸ πρόσχωσιν, ἣν ὁ Τίβερις προσεμβάλλει, πληρούμενος ἐκ πολλῶν ποταμῶν. παρακινδύνως μὲν οὖν ὁρμίζονται μετέωρα ἐν τῷ σάλῳ καὶ ναυπλήρια. τὸ μέντοι λυσιτελὲς νικᾷ· ἡ γὰρ ἡ τῶν ὑποζυγίων σκαφῶν ἀπορία, τὰ ἐκδεχόμενα καὶ φορτία, καὶ αὐτοφορτιζόντων, ταχὺ ποιεῖ τὸ ἀποπλεῖν, πολὺ ἡ προσμεῖναι ἄψασα ἡμέρας ἑπτακαιδεκάτης, εἰσπλεῖ, καὶ αἰσθάνεται μέχρι τῆς Ῥώμης, σταδίους ρ΄. Κλίσμα δ' ἐστὶ καὶ Ὦστια Ἄγκου Μαρκίου. Id est: *In orâ maritimâ Latinorum urbs est Ostia, importuosa ob adgestionem limi, quæ fit à Tiberi, multis amnibus aucto. itaque non sine periculo naves sublimes undis fluctuant. vincit tamen utilitas. nam actuariæ naves ad excipiendas è magnis navibus merceis & alias deportandas magno numero præstò sunt. quibus efficitur, ut naves, priusquàm ad Tiberim perveniant, celeriter subvehantur: ac parte oneris levatæ, per amnem adversum Romam usque descendant, ad stadia* CXC. Tot equidem stadia omnia habent Strabonis exemplaria, vulgata simul & manuscripta, quæ sciamus: quæ millia passuum conficiunt XXIII & passus IↃ CCL. at mendum illis inesse, cùm suprà scripti tot auctores, qui XVI haud ampliùs millia referunt, tum ipsa hodierna testatur experientia. quibus adde Plinii quoque testimonium; qui sub initium dicti lib. I cap. V, *Latium*, inquit; *ubi Tiberina ostia, & Roma, terrarum caput*, XVI *millium passuum intervallo à mari*. Et Plinii epitomator in geographicis Martianus lib. VI, in Italiæ descriptione: *Vmbri mox, Latiumque, atque ostia Tiberina. dehinc ipsa caput gentium Roma. hæc à mari* XVI *passuum millibus disparatur*. Scripsisse igitur opinor Strabonem σταδίους ρλ΄, id est, stadia CXXX: quæ sunt millia XVI cum duobus stadiis. Quamquàm ad ipsum maris, in quod effunditur Tiberis, litus, tot sint millia passuum; non verò ad opidum *Ostiam*; quod eodem etiam nunc nomine, cum ingentibus veterum murorum vestigiis, tria fermè millia à litore abest, apud flexum amnis, quem ἀγκῶνα, id est cubitum, vocat Dionysius. unde etiam Hieronymus, in Eusebiani Chronici lib. I, *Ancus*, inquit, *Marcius supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem*. Et Frecultius Chron. tomo primo lib. III cap. XV: *Ancus Marcius, Romanorum rex, supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario, in ipso fluminis marisque confinio Ostiam civitatem condidit*. Item Monachus Altissiodorensis in Chronico: *Ancus Marcius supra mare tertiodecimo ab Vrbe milliario Ostiam condidit civitatem*. Hinc Lucanus etiam lib. VI:

At tantum septi vallo sibi vindicat agri,
Parva Mycenææ quantum sacrata Dianæ
Distat ab excelsâ Nemoralis Aricia Româ;
Quoque modo Romæ prælapsus mœnia Tybris
In marè descendit, si nusquàm torqueat amnis.

Hodiéque ad Ariciam XIII sunt millia passuum; ut Tabula etiam itineraria habet: quod pòst videbimus. Ado in Martyrologio suo ita scriptum reliquit: *Sexto Idus Augusti, Romæ, viâ Ostiensi, miliario* VII, *natale S. Cyriaci martyris*. Locus hic, vulgò nunc *S. Civiaco* dictus, medio est itinere inter Vrbem & Ostiam, utrimque VI milliarium intervallis intercedentibus quæ si in VI millia & IↃ passus redigas, totum inter Romam & mare, quà Tiberis effunditur, intervallum erit millium XVI. At antiqui illi mortales tot millia ad Ostiam computarunt; quia hoc opidum ab *ostiis Tiberis* id nominis habere scirent, è diverso Lucanus, quia Ostia dicebatur esse ad Tiberis exitus, XIII tantùm ad mare usque posuit millia. Cæterò nomen id quidem Romani singulari numero femininoque genere usurparunt; testibus suprà citatis scriptoribus, Græcis pariter ac Latinis: quibus adde Taciti locum Annal. lib. XI; *Dum sacrificii gratiâ Claudius Ostiam proficisceretur*. & Plinii lib. XXXVI cap. VIIII; *Navem Claudius, perductam Ostiam, portus gratiâ mersit*. item Svetonii, in Claudio, cap. XII: *Quum, profectum eum Ostiam, periisse ex insidiis, nunciatum esset*. & cap. XX: *Portum Ostiæ exstruxit*. cap. XXV: *Ostiæ cohortem ad arcendos incendiorum casus collocavit*. item Agellî lib. XVIII cap. I: *Quum essemus unà omnes Ostiæ*. Verùm ab initio opidum communi amnis ostiorum adpellatione dictum est plurali numero τὰ Ὦστια Τιβερῖνα, OSTIA TIBERINA; scilicet διὰ τὸ θέσεως, ut ait Eusebius, id est, *à situ*; quia positum erat ad amnis bicornis ἐκβολάς, sive *exitus*, quæ Latino verbo dicuntur *ostia*; ut domorum conclaviumque ingressus sive exitus. Hinc Ovidius Fastor. lib. IIII:

Ostia

Ostia contigerat, quà se Tiberinus in altum
Dividit, & campo liberiore natat.

Et aliquanto pòst:

Fluminis ad flexum veniunt: Tiberina priores
Atria dixerunt; unde sinister abit.

En; disertè opidum ad flexum sinistri alvei positum plurali numero *Atria Tiberina* ab initio dictum ait, quod posteà eodem numero *Ostia Tiberina*. Hinc Dio quoque lib. LX: Ἐς τὰ Ὤστια κατῆγε. id est: *Ad Ostia profectus est*. Et Strabo lib. III: Ὁ λκάδες γὰρ μέγιστοι πλέουσιν εἰς τ Διγυπτίαν ἐς τὰ Ὤστια, τ Ῥώμης ἐπίνειον. Hoc est: *Maximæ onerariæ naves Puteolos & Ostia, Romanorum navale, adpellunt.* Et lib. V: Ἡ μὲν ὖν τ Λατίνων χώρα, μεταξὺ κεῖται τ τε ἄκρου τ Ὠστίων ἀφετλίας, μέχρι πόλεως Σινυέσσης καὶ τ Σαβίνης. τὰ δ' Ὤστιά ἐστιν ἐπίνειον τ Ῥώμης, εἰς ὃ ἐκδίδωσιν ὁ Τίβερις, παρ' αὐτ ῥυείς. Id est: *Latinorum regio, sita est inter oram maritimam, qua ab Ostiis ad Sinuessam usque protenditur, & inter Sabinum agrum. Sunt autem Ostia urbis Romæ navale, in quod Tiberis effunditur, juxta urbem delapsus.* Et aliquanto pòst: Τῆς δ' Τυῤῥωνίας μῆκος τὸ μέγιστον εἶναί φασι τ ἀφετλίαν ἀπὸ Λούνης μέχρι Ὠστίων. Hoc est: *Etruriæ longitudo maxima traditur esse à Lunâ ad Ostia usque.* Et deinde, in Latii descriptione: Νῦν μὲν ὖν ἡ ἀφετλία μέχρι πόλεως Σινυέσσης ἀπὸ τ Ὠστίων Λατίνη καλεῖται. Id est: *Nunc quidem omnis ora ab Ostiis ad Sinuessam Latinus ager vocatur.* Sequitur mox inde locus, ubi ipsum opidum describitur: quem suprà recitavi. Continuò igitur pòst: Ἑξῆς δ' ἐστὶν Ἄντιον, διέχον τ Ὠστίων περὶ σ ξ' σταδίους. Id est: *Sequitur inde Antium, ab Ostiis* CCLX *stadiis dissitum.* Et tandem: Ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ πρώτη ὑπὲρ τ Ὠστίων ἐστὶν ἡ Ῥώμη. Hoc est: *In mediterraneo prima est super Ostia Roma.* Ex tam constanti igitur tot locorum scripturâ quis jam dubitet, quin eodem libro V in Etruriæ descriptione etiam legendum sit, Ἀπὸ τ Κοσσῶν εἰς Ὤστια, *à Cossis ad Ostia*; & ἀπὸ τ Πύργων εἰς Ὤστια, *à Pyrgis ad Ostia*. pro quo vocabulo nunc utrobique legitur εἰς Ὠστίαν. Idem pluralis numeri vocabulum posteriori sæculo rursus in quotidianum usum à Latinis etiam auctoribus revocatum fuisse, patet ex præscriptis Itinerariis; tum item ex antiquis Martyrologiis; in quibus frequenter memorantur Ostia Tiberina, pro opidi adpellatione. & Am. Marcellinus lib. XVIIII, *Dum Tertullus*, inquit, *apud Ostia in æde sacrificat Castorum, tranquillitas mare mollivit.* Apud Procopium tamen in Gothicis, ubi frequens eius mentio, semper singulari numero legitur ἡ Ὄστια. ubi prima etiam syllaba seu litera ὀ μικρὸν vitio eius ævi corrupta est ex genuinâ germanâque Ω, quam ideò hoic posuêre antiquiores illi Græci, quia in voce *os oris*, unde *ostium* deductum, ea litera Latinis erat longa. Charisius Grammat. Instit. lib. II: *Ostia exitus fluminum in mare neutro genere semper pluraliter dicuntur. sed si urbem significare velis, singularem potiùs numerum observabis; uti Sallustius. quamvis etiam frequenter plurali numero urbem significat.* Hoc verìùs, quàm quod Pompeius Festus: *Ostiam urbem ad exitum Tiberis, in mare fluentis, Ancus Marcius rex condidisse, & feminino adpellasse vocabulo fertur. quod sive ad urbem, sive ad coloniam, quæ posteà condita est, refertur, neutrum certè plurali numero efferri debet.* Apud Stephani breviatorem ita scriptum est: Ὤστια, πόλις Ἰταλίας. Ἰόβας ἐν πρώτῳ Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας· Ἀπὸ μὲν τ βορείων μερῶν ὁ Τίβερις, ἡ Ὠστία πόλις πλησίον· ἐξ Πολύβιος δ' ἕκτῳ· Ἔκτισε δὲ καὶ πόλιν Ὠστίαν ἐπὶ τ Τιβέριδος. Τὸ ἐθνικὸν διῶς ἡ Ὠστιανὸς ὁ Ὠστιάτης. φλέγων δὲ Ὠστίους αὐτὸς καλεῖ, λέγων· Παρέλαβε δὲ τὴν Ὠστίων πόλιν. Φλέγων δ' ἐν τρίτῃ φησὶν ἑτέρως· Τὰ Ὤστια τ Ῥώμης ἐπίνειον. Id est: *Ostia, opidum Italiæ. Iuba in primo Historiæ Romanæ: A septemtrionalibus partibus est Tiburis; & prope hunc Ostia opidum. Et Polybius lib.* VI: *Condidit etiam urbem Ostiam apud Tiberim. Gentilitium inde dici potest Ostianus & Ostiates. Phlegon autem Ostios eos vocat. Occupavit, inquit, Ostiorum urbem. At Strabo lib.* III *neutro genere sic dixit: Ostia Romæ navale.* Romanis omnibus opidani dicuntur OSTIENSES: ut Ciceroni ad Atticum lib. XII epist. XXIII & XXVIII: Varroni Rusticar. rer. lib. III cap. II; Livio lib. XXXII; Senecæ Natural. quæst. lib. I cap. XV; Tacito Historiar. lib. I; Svetonio in Claudio: & aliis compluribus auctoribus. Isidorus Originum lib. XV cap. I: *Ancus Marcius urbem in exitu Tiberis condidit, quæ & peregrinas merceis exciperet & hostem moraretur; quam ab ipso situ Ostiam adpellavit.* Et cap. VII: *Generaliter quidem ostium est, per quod ab aliquo arcemur ingressu, ab obstando dictum: sive ostium, quia ostendit aliquid intus. Alii aiunt ostium adpellari, quia hostem moratur. ibi enim adversariis nos objicimus. hinc est Ostia Tiberina; quia hostibus sunt opposita.*

Non ſemper abſurdi ſunt iſti grammatici; ſed interdum etiam faceti. Quàm compendiosè priore loco dixit Oſtiam urbem eſſe dictam, ſimul quòd ad *oſtia* Tiberis ſita, ſimulque quòd *hoſtibus* oppoſita. At quis tam ineptus reperiatur, qui non credat, *oſtium* ab *ore* dictum eſſe? unde ipſi etiam fluminum exitus quàm frequentiſſimè optimis auctoribus dicuntur *ora*. Ex ſimilibus tamen grammaticorum nugis ortum, quòd in graviſſimorum etiam auctorum exemplaribus hodiéque legantur cum adſpiratione urbis *Hoſtiæ*; & opidanorum *Hoſtienſium* vocabula; quæ in cunctis lapidibus nummisque antiquis ſine adſpiratione inveniuntur. Cæterùm quum ex iſthac pluralis numeri adpellatione quàm certiſſimo documento pateat, jam inde Anci Marcii tempore bicornem fuiſſe Tiberim, id eſt, duobus effluxiſſe in mare oſtiis; neſcio, an ſatis feliciter quidam noſtri ſæculi homines ex præſcriptis Ovidii juxtà & Dionyſii verbis conjecerint. unum ſolum tunc amni fuiſſe oſtium; maximè quia Dionyſius ait amnem δι' ἑνὸς ἐκδοῦναι τοῦ γνησίου στόματος, id eſt, *uno genuino ac germano oſtio effundi*. quibus verbis id ego arbitror Dionyſium innuere voluiſſe; nempe, licèt duo flumini fuerint alvei duoque oſtia: tamen ſiniſtrum verum nativumque fuiſſe, & magnum: alterum autem alveum fuiſſe longè minorem, & tamquàm magni illius elicem tantùm. unde hodiéque diminutivo vocabulo adpellatur *Fiumicine*. Huc fortè Cicero quoque reſpexit in oratione pro lege Maniliâ, ubi ita de Cn. Pompeio loquitur: *Nam quid ego Oſtienſe incommodum atque illam labem atque ignominiam reipublicæ querar: quum, propè inſpectantibus vobis, claſſis ea, cui conſul populi Romani præpoſitus eſſet, à prædonibus capta atque oppreſſa eſt? Pro dii immortales? tantamne unius hominis incredibilis ac divina virtus tam brevi tempore lucem adferre reipublicæ potuit, ut vos, qui modò ante oſtium Tiberinum claſſem hoſtium videbatis, ii nunc nullam intra Oceani oſtium prædonum navem eſſe audiatis*. Scilicet *claſſis Romana*, ad tutelam huius litoris Tiberinorumque oſtiorum heic antiquitus ſtabat. Livius lib. XXII: *M. Claudium, qui claſſi ad Oſtiam ſtanti præeſſet, Canuſium ad exercitum mittendum*. Et mox: *M. Claudius Marcellus ab Oſtiâ* CIↃIↃ *milites, quos in claſſem ſcriptos habebat, Romam, ut urbi præſidio eſſent, mittit*. Et lib. XXVI: *Ita cum* XXX *navium claſſe (omnes autem quadriremes erant) Oſtiis Tiberinis profectus*. De cætero *coloniam* Romanorum fuiſſe *Oſtiam*, ſuprà ex Plinio, Floro, ac Sex. Aur. Victore intellectum. Seneca Natural. quæſt. lib. I cap. XV: *Sub Tiberio Cæſare cohortes in auxilium Oſtienſis coloniæ cucurrerunt*. Tacitus Hiſtoriar. lib. I: *Septimamdecimam cohortem coloniâ Oſtienſi in Vrbem aciri Otho juſſerat*. Porrò in Rutilii itinerario, quod de itinere ſuo ab urbe Româ in Galliam conſcripſit, ita legitur:

Tum demum ad naveis gradior, quà fronte bicorni
Dividuus Tiberis dexteriora ſecat.
Lævus inacceſſis fluvius vitatur arenis.
Hoſpitis Aeneæ gloria ſola manet.

Ergo, ſecundùm hanc Rutilii ſententiam, lævum oſtium & alveum, apud quem opidum *Oſtia*, nemo umquàm navi ingreſſus eſt poſt Aeneam. At hoc opidò quàm falſum eſſe, diſertiſſimis teſtatur verbis Ovidius, ſuprà citatis; ubi de advectione *Matris deorum* ex Phrygiâ in Italiam narrat. quod factum Livius tradit lib. XXVIIII in conſulatu P. Cornelii Scipionis Africani & P. Licinii Craſſi; id eſt, anno Vrbis IↃXLVIII; ante natum Ieſum anno CCV. Et ob id ipſum exſtructum erat opidum *Oſtia*; uti ἐπίνειον, id eſt, navale eſſet Romanæ urbis; teſte ſuprà citatis ſcriptoribus. unde etiam Herodianus lib. I, de eodem Matris deûm ſimulacra loquens: Κομισθὲν δ' ἐπὶ νεὼς τὸ ἄγαλμα, καὶ γενόμενον ἐν τῷ τοῦ Θύμβριδος ἐκβολαῖς (ταύταις γὰρ ἀντὶ λιμένων ἐχρῶντο Ῥωμαῖοι) ἔστησε θείᾳ δυνάμει τὸ σκάφος. Id eſt: *Quum navigio devectum ſimulacrum in Tiberis oſtium adpuliſſet, (hoc enim tum Romani vice portuum utebantur) divinâ quadam vi ſubſtitit navigium*. Ait, *tunc Romanos hoc Tiberis oſtio vice portuum uſos eſſe*: quia ſuo tempore ad dextrum alveum novus erat portus χειροποίητος· quem Iul. Cæſarem primum *mente agitaſſe*, teſtis eſt Plutarchus in vitâ eius his verbis: Τῇ δ' ἔγγιστα τῆς Ῥώμης θαλάσσῃ κλεῖθρα διὰ χωμάτων ἐπαγαγὼν, καὶ τὰ τυφλὰ καὶ δύσορμα τῆς Ὠστιανῆς ἠϊόνος ἀνακαθηράμενος, λιμένας ἐμποιήσασθαι ἐπεχείρει, καὶ ναύλοχα πρὸς τοσαύτην ἀξιόπιστα ναυτιλίαν. Id eſt: *Proximo Romæ mari clauſtra adgeribus imponere inſtituit, cæcumque & importuoſum Oſtiæ litus repurgare, ac portus ibi moliri navaliaque, quæ tantæ ſufficerent navigationi*. Claudius deinde imperator perfecit. Svetonius

tonius in vitâ eius, cap. xx: *Opera magna potiùs quàm necessaria, quàm multa, perfecit. sed vel præcipua: aquæductum, à Caio inchoatum; item emissarium Fucini lacus, portumque Ostiensem. quamquàm sciret, ex his alterum ab Augusto precantibus adsiduè Marsis negatum: alterum à divo Iuliæ sæpius destinatum, ac propter difficultatem omissum.* Et mox: *Portum Ostiæ exstruxit: circumducto dextrâ sinistrâque brachio: ad introitum profundo jam solo* [rectiùs, *salo*] *mole objectâ. quam quò stabilitùs fundaret, navem antè demersit, qua magnus obeliscus ex Aegypto fuerat advectus. congestisque pilis superposuit altissimam turrim, in exemplum Alexandrinæ phari; ut ad nocturnos igneis cursum navigia dirigerent.* Plinius lib. xxxvi cap. xv, ubi eiusdem Claudii *aquæductum & Fucini lacus emissarium*, & alia summæ admirationis maximique stuporis opera memoravit: *Nam portus*, inquit, *Ostiensis opus prætereo.* At lib. xvi cap. xl sic scribit: *Abies admirationis præcipuæ visa est in navi, quæ ex Aegypto Caii principis jussu obeliscum, in Vaticano circo statutum, quatuorque truncos lapidis eiusdem ad sustinendum eum advexit. qua nave nil admirabilius visum in mari, certum est.* cxx *millia modiûm lentis pro saburrâ ei fuêre. longitudo spacium obtinuit magnâ ex parte Ostiensis portus, latere lævo. ibi namque demersa est à Claudio principe, cum tribus molibus turrium altitudine in eâ exædificatis obiter Puteolano pulvere advecto. Arboris eius crassitudo* iiii *hominum ulnas complectentium implebat.* Et dicto lib. xxxvi cap. viii: *Divus Claudius navem, aliquot per annos adservatam, qua Caius Cæsar importaverat obeliscum, omnibus, quæ umquàm in mari visæ sunt, mirabiliorem, turribus Puteolano ex pulvere ædificatis, perductum Ostiam, portus gratiâ mersit.* Et lib. viii cap. vi. *Orca in portus Ostiensi visa est: oppugnata à Claudio principe. venerat, tunc exædificante eo portum, invitata naufragiis tergorum advectorum è Galliâ: satiensque se per complures dies, alveum in vado sulcaverat: adcumulata fluctibus in tantum, ut circumagi nullo modo posset, &, dum saginam persequitur, in litus fluctibus propulsa, emineret dorso supra aquas, carinæ vice inversæ. Pratendi jussit Cæsar plagas multiplices intra oras portus: profectusque ipse cum prætorianis cohortibus, populo Romano spectaculum præbuit; lanceas congerente milite è navigiis adsultantibus: quorum unum mergi vidimus, restatu belluæ oppletum undâ.* De eodem portu ita tradit Dio lib. lx, in rebus eiusdem Claudii: Λιμὲν δὲ ἰσχυρὸν ἠθροίσθη, ὃ μόνον τὸ ἐν τῷ τότε παρόν, ἀφθονίας τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐς πάνυ τὸ μετὰ ταῦτα αἰῶνα τροφὴν ἐποίησεν. ἐπῆλθε γὰρ πάντας, ὡς εἰπεῖν, ἔς σῖτα τοῖς Ῥωμαίοις ὄντως, ἡ χώρα ἡ περὶ τὸν Τιβέριδος ἐκβολαῖς, ἅτε καταρρεῖς ἀσφαλεῖς ἔτε λιμένας ἁπτηδείους ἔχουσι, αἰωρίλες σφίσι τὸ κράτος τὸ θαλάττης ἐποίει. ἔξωτε γὰρ τὴν τε ὥραν ἐσημειοῦντων ἐς τὰς ἀποθήκας ἀναχθέντων, ἅδεν τὸ χείμερινὸν ἐσεφέρετο, ἀλλ' εἴ τις παρεκινδύνευσε, κακῶς ἀπήλαυσε. Ταῦτ' ἐν σωσθῶν, λιμένα τε ποιήσασθαι ἐπεχείρησεν· ἀδ' ἀπατρέπη, (καίπερ τὸ ἀρχιτεκτόνων εἰπόντων αὐτῷ, πυθομένῳ πόσου τὸ ἀνάλωμα ἔσοιτο, ὅτι, ἂ θέλεις αὐτὸ ποιήσαι· ἔστω ὑπὸ δὲ πλήθους δαπανήματος ἀναχαιτισθῆναι αὐτὸν, εἰ προπύθοιο αὐτὸ, ἤλπισαν) ἀλλὰ καὶ ἐνεθυμήθη πρᾶγμα καὶ μέγα καὶ ἀνθρώπινον καὶ μεγάλης τῆς Ῥώμης ἄξιον, καὶ ἐπεπλήκει. τοῦτο μὲν γὰρ, ἐξορύξας τὸ ἠπείρου χωρίον, ὃ σμικρὸν, τὸ πέριξ πᾶν ἐπηπείωσε, καὶ τὴν θάλασσαν ἐς αὐτὸ ἐσεδέξατο· τοῦτο δὲ, ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει χώματα ἐκατέρωθεν αὐτοῦ μεγάλα χώσας, θάλασσαν ἐλαύνειν πολλὴν ἐποίησε· καὶ νῆσον ἐπ' αὐτῇ, πύργον τε ἐπ' ἐκείνῃ Φρυκτωρίαν ἔχοντα, κατεσκεύασε. Ὁ μὲν οὖν λιμὴν, ὁ καὶ νῦν ἔτω καλούμενος, οὕτω ἐκείνε τε ἐπωνύμη. Hoc est: *Fame ingenti exortâ, non modò ad præsens tempus copiæ alimentorum, verùm in perpetuum etiam prospexit. frumentum quidpe, quo Roma utitur, omne propemodùm aliunde advehitur. at, quum loca circa ostia Tiberis neque tuta adpellendis navibus essent, neque portus opportunos haberent; efficiebatur, ut maris dominium parum Romanis prodesset: quum, præterea, quæ æstate subveherentur, conderenturque in granariis, hieme nihil supportaretur; ac, si quis hoc tentaret, magno ei staret periculo. Id intelligens Claudius, instituit portum ibi exstruere. quumque architecti, interrogati, quanti sumptus eius operis essent futuri, tantos respondissent, quantos ipse facere nollet; sperantes, impendii magnitudine auditâ ipsum à proposito destiturum: nihil deterritus, rem in animum induxit, perfecitque, magnanimitate ac potentiâ Romanâ dignam. Ecfodit humum haud exiguo spacio; ambitumque omnem crepidine lapidum firmavit: ac in eum locum mare accepit. deinde ex utrâque huius loci parte adgeres in ipso mari magnos jaciens, multum maris iis complexus est: insulamque ibi effecit; impositâ turri, unde noctu igneis emicantes signum navigantibus darent. Idque opus ita ab eo exstructum, incolarum linguâ Portus hodieque vocatur.* In Tabulâ itinerariâ *Tiberis* flumen uno equidem ostio depictum est. at ab lævâ eius ripâ figura & nomen est *Ostiæ* urbis; ab dextrâ ripâ imago ingentis portus in theatri speciem: ad cuius ex-

trema, in mare procurrentia, duæ sunt turres, dextrâ sinistrâque positæ. brachia equidem, seu adgeres non ab utrâque parte, quod de suis temporibus Svetonius Dioque testantur, circumducti sunt: sed ab sinistrâ tantùm geminus adger protenditur; in interiorisque extremo alia turris est. inter exterioris autem adgeris extremum & ipsius portus seu theatri dextram turrim insula conspicitur cum præaltâ turri seu pharo. Ea totius portus facies an posteà fuerit, quum Traianus, ut mox ostendetur, instaurasset: an verò in proximam similitudinem Tabulæ delineator, quum veram genuinamque figuram ignoraret, efformare voluerit, incertum est. De cætero nomen huic portui in Tabulâ nullum adpositum. quod haud dubiè, unà cum proximi Etruriæ opidi *Fregenarum* vocabulo interiit; ut suprà lib. 11 cap. 11 in Etrusci litoris expositione dictum. In Antonini itinerario ita legitur: *A Româ per Portum Centumcellas* M. P: LXIX, *sic: In Portum* XIX. *Fregenas* IX. Sic & Procopio Gothicar. rer. lib. I & II simpliciter sine cognomine vocatur PORTVS, Latino vocabulo. & in eodem lib. I etiam dicitur ὁ Ῥώμης λιμὴν, hoc est, PORTVS ROMAE; & lib. II ὁ Ῥωμαίων λιμὴν, id est, PORTVS ROMANORVM: qui Aethico in Cosmographiâ adpellatur PORTVS VRBIS; apud Cassiodorum Variar. lib. VII epist. VIIII, PORTVS VRBIS ROMAE; & item, ut & aliis eius sæculi auctoribus, maximè verò Martyrologis PORTVS ROMANVS. At aliis cognominatur AVGVSTI PORTVS Ioan. Xiphilinus in Severi imperatoris rebus, quarum historiam ille ex Dionis lib. LXXV excerpsit: Πρὸ δὲ τούτου κῆτος ὑπερμέγεθες εἰς τὸν Αὐγούστου Πτολεμαίου λιμένα ἐξώκειλε, καὶ ἐάλω. id est; *Antequàm id fieret, cetus ingens adpulit in portum, qui Augusti cognomen habet; ibique captus est.* Apuleius Μεταμορφώσεων lib. I: *Romam versùs profectionem dirigo. tutusque prosperitate ventorum ferentium Augusti portum celerrimè, ac dehinc carpento pervolavi: vesperâque sacrosanctam istam civitatem adcedo.* Itinerarium antiquum maritimum: *Ad Vrbe Arelatum usque. Ad Portum Augusti* M. P. XVIII. Iuvenalis Sat. XII de navigatione Catulli præter Latium litus ita narrat:

——— Iam deficientibus austris,
Spes vitæ cum Sole redit. tum gratus Iulo
Atque novercali sedes prælata Lavino,
Conspicitur sublimis apex; cui candida nomen
Scrofa dedit, latis Phrygibus mirabile sumen,
Et numquàm visis triginta clara mamillis.
Tandem intrat positas incluſa per æquora moles,
Tyrrhenamque Pharon, porrectaque brachia rursùm,
Quæ pelago occurrunt medio; longéque relinquunt
Italiam. Non sic igitur mirabere portus,
Quos natura dedit.

Ad hæc ita vetus Scholiasta: *Portum Augusti dicit; sive Traiani. Porrectaque brachia rursùm.*] *Quia Traianus portum Augusti restauravit in melius: & interiùs tutiorem sui nominis fecit.* Horatii versus in carmine de Artę poëticâ sunt isti:

Debemur morti nos, nostraque: sive, receptus
Terrâ, Neptunus classeis Aquilonibus arcet;
Regis opus: sterilisve diu palus aptaque remis
Vicinas urbeis alit, & grave sentit aratrum:
Seu cursùm mutavit iniquum frugibus amnis;
Doctus ire melius, mortalia facta peribunt.

Ad hæc verba ita antiqua Scholia habent: *Modò autem subdit, quòd non tantùm verba hominum intereant; sed & homines, & omnia eorum facta. quod tribus continuis adprobat exemplis. primum de portu Ostiensi. nam apud Ostiam civitatem Augustus mare inrumpens intercluſit; & adgere terræ & lapidibus obstruxit; portumque ibi fecit. secundum de Pomtinis paludibus: quas Augustus exsiccavit, & habitabileis reddidit; injecto similiter adgere lapidum & terræ. tertium de Tiberi fluvio: quem Agrippa de proprio derivavit alveo ad eum, per quem modò fluit.* Et exiguo pòst: *Significat portum Lucrinum, & alios, ab Augusto manu factos.* Mox: *Divus Augustus duas res divinas fecit: ut Pomtinam paludem exsiccaret, & ad mare meatum habere egeret; ut pòst & arari posset. deinde portum Lucrinum munivit: de quo Maro;* [Γεωργικῶν lib. II:]

An

An memorem portus, Lucrinoque addita clauſtra,
Atque indignatum magnis ſtridoribus æquor?
Iulia quà ponto longè ſonat unda refuſo,
Tyrrhenusque fretis immittitur æſtus Avernis.

Portum exſtruxiſſe Auguſtum Cæſarem in Lucrino Avernoque lacubus, infrà in Campaniæ deſcriptione oſtendemus. de Pomtinis etiam paludibus in Volſci agri poſitione videbimus. at de *Oſtienſi portu* vehementer hic Scholiaſta erravit, ſi potior ſuprà memoratorum ſcriptorum, Plinii, Svetonii, ac Dionis, ducenda ſit fides. Nomen *Auguſti* quum poſteà communis imperatorum facta ſit adpellatio; quod ſingulorum nummi teſtantur; quid mirum, ſi à Claudio quoque exſtructus apud Tiberina oſtia portus cognomen acceperit *Auguſti?* Quamquàm ego neſcio, qua ratione proximus eius ſucceſſor Nero eius gloriam ſibi arrogaverit: ita, ut nummos edi curaverit, in quorum unâ parte facies eius & nomina, in alterâ ipſe portus cum hac inſcripſione AVGVSTI PORTVS OSTIENSIS exhibetur. Sed ipſum nummum huc adponere conſilium eſt. is ab utrâque parte talis eſt:

Poſteà autem Traianum imperatorem portum hunc *inſtauraſſe in melius, interiúsque alium tutiorem ſui nominis feciſſe*; ita, uti jam geminus eſſet portus; alter *exterior* AVGVSTI PORTVS dictus; *interior* alter, TRAIANI PORTVS adpellatus; præter præſcriptum poëtam Iuvenalem, qui ſub Traiano vixit, & Scholiaſtam eius, teſtatur inſcriptio antiqua, quæ Romæ in cuiusdam viri nobilis domo, in vico, qui vulgò vocatur *Il Corſo*, prope arcum, quem vulgò dicunt *Arco di Portogallo*, exſtat huiusmodi:

SALONICARPIM F	M·CVTIVS·RVSTICVS
SALONIAE·EVTERPE	TIBICO·M·D·M·PORTVS
SACERDOTI·M·D·M·PORT·AVG	AVG·ET·TRAIANI·FELICIS
ET·TRAIANI·FELICIS·PATRONAE	FECIT·SIBI·ET·CVTIAE·THE
SVAE·OPTIMAE·BENE MEREN	ODOTE ET LIBERTIS LIBER
D TI·FECIT·ET·SIBI·ET·SALONIO	TABVSQ·POSTERISQ·EORVM M
HERMETI·SALONIO·DORAE·SA	PARS·DIMID·AD·DEXTRAM
LONIAE·TERTIAE·ET·EOR·FILIS	
PARS·DIMIDIA·INTRANTIB	
LAEVA	

Sed & nummus antiquus idem teſtatur; de quo ſic Ortelius in Theſauro geographico: *Idem teſtatur nummus meus æreus antiquus, qui Traiani imperatoris effigiem, & in poſticâ parte hunc portum depictum exhibet; eâque formâ, qua eum, etſi ruinis deformatum, aliquando contemplati ſumus.* Exterior portus, qui *Auguſti* erat, totus hodiè arenis oppletus obrutusque eſt. at interioris forma plurimâ ex parte etiamnunc manet, cum ruderibus templorum aliorumque publicorum ædificiorum, maximè verò cellarum, quibus naves ſuddcebantur. vocaturque hic locus hodiéque vulgo *Il Porto*; antiquâ epiſcopatus ſede maximè clarus: quamquàm pauciſſimis nunc inhabitetur tectis. *Pharum* in portu fuiſſe poſitam, id eſt, *altiſſimam turrim*, ex qua *nocturni ignes* oſtendebantur, ad quos *curſum navigia dirigerent*, ſuprà ex Svetonio atque Iuvenali intellectum. de eâdem Valerius Flaccus lib. v Ἀργοναυτικῶν.

Non ita Tyrrhenus ſtupet Ioniuſque magiſter,
Qui portus Tiberine tuos claramque ſerenâ
Arce Pharon princeps [linquens,] nusquàm oſtia, nusquàm,
Auſoniam videt.

Poſteriori ſæculo ipſum portum hinc dictum fuiſſe PHARI PORTVM, ex Eutropio Paulino diſco. is quidpe lib. v ep. 11 ſic ait: *Primò ad Vrbem actâ tempeſtatibus navi, Romani portus pharum vidit. deinde Campaniam longis tractibus legit.* Et in Carmine de Martiani periculis & liberatione:

Longinquiorem portum ab Vrbe adlabitur,
Cui Centum cellis nomen eſt:
Ac inde navi promovendus longiùs
Intraret ut Portum Phari.
Vix iſte credens ſe potitum litore
Telluris optatæ ſibi;
Navi relictâ, lætus inſultat ſolum,
Romamque feſtinat pedes.

Deſcribitur opidum antiquum, cum adjacentibus locis, Procopio Gothicar. rer. lib. 1 his verbis: Οὐίτιγις ἢ, πολλῷ ἄδεια ὁρῶν τοῖς πολεμίοις ἅπαν ἐκφορεῖν τι ἐκ τῆς πόλεως βάλοιντο, καὶ τὰ ἀποτηδεῖα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἐκκομίζεσθαι, τὸ λιμένα, ὃν δὴ Πόρτον Ῥωμαῖοι καλοῦσι, καταλαβεῖν ἔγνω, ὃς δὴ ἀπέχει μὲν τῆς πόλεως ἐς ἑκατὸν καὶ εἴκοσι σταδίους· μίσῳ γὰρ ποσὶ τῷ, τὸ μὴ ἀποθαλάσσια εἶναι, διείργει Ῥώμη. ἔστι δὲ, ἢ ὁ ποταμὸς Τίβερις τὰς ἐκβολὰς ἔχει· ὃς δὴ ἐκ Ῥώμης φερόμενος, ἐπειδὰν τὴν θάλασσαν ἐγκυτέρω ᾖ, ὅσον δὴ τὸ σταδίων πεντεκαίδεκα δίχα διίζεται, τὴν ἱερὰν καλουμένην νῆσον ἐναυθα ποιεῖ. ποιοῦντος δὲ ταῦτα τοῦ ποταμοῦ, ἀρυτέρα ἡ νῆσος γίνεται· ὡς τῷ μήκει τὸ τοῦ ὕδατος μέτρον κατὰ λόγον εἶναι σταδίων πεντεκαίδεκα, καὶ ῥεῦμα ἑκάτερον ἐν μέσῳ ἔχειν. ναυσιπόρος τε ὁ Τίβερις ἀμφοτέρωθι ῥέει. καὶ τὸ μὲν ἐν δεξιᾷ τοῦ ποταμοῦ μέρος ἐς τὸν λιμένα τὰς ἐκβολὰς ποιεῖται· ὧν ἐκτὸς πόλιν ἐκ παλαιοῦ Ῥωμαῖοι πρὸς τῇ ὄχθῃ ἐδείμαντο, τεῖχος περιβεβλημένην ἔχυρον μάλιστα· Πόρτον τε αὐτὴν τῷ λιμένι ὁμωνύμως καλοῦσιν. ἐν ἀριστερᾷ δὲ, πρὸς τὰ ἑτέρας τοῦ Τιβέριδος ἐς τὴν θάλασσαν ἐκβολῆς, πόλις Οὐία κεῖται, τοῦ ποταμοῦ ἤδη ἐκτός· λόγῳ μὲν πολλοῦ παλαιὸν ἀξία, νυνὶ δὲ ἀτείχιστος παντάπασιν ἐστι. ὁδὸν πίνυσι, ἢ ἐς Ῥώμην ἐκ τοῦ Πόρτου φέρει, ὁμαλήν τε καὶ ἐμπόδιον οὐδὲν ἔχουσαν, τὸ ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαῖοι πεποίηνται). Βάρεις τε ἀεὶ πολλαὶ ἐξεπίτηδες ἐν τῷ λιμένι ὁρμίζονται· καὶ βόες σὺν ὀλίγοις ἐν παρασκευῇ ἀγχοῦ εἰσασιν. ἐπειδὰν οὖν οἱ ἔμποροι τὰ ναυσὶν ἐς τὸν λιμένα ἀφίκωνται, ἄραντες τὰ φορτία ἐνθένδε, ἐς ταῦτα ἐνθέμενοι ἐν τὰ βάρεσι, πλέουσι διὰ τοῦ Τιβέριδος ἐπὶ τὴν Ῥώμην, ἱστίοις μὲν οὐ κώπαις ἥκιστα χρώμενοι, ἐπεὶ ὅτε αὐτέμονι ἐναυθοῖα τε ἐστὶ τὰ πλοῖα ὠθεῖσθαι, σχοινά τε τοῦ ποταμοῦ ἑλιασσόμενα, καὶ σὺν ἐκ τοῦ ὀθνείου ἰόντος, ἀδύνατα ἐνεργεῖν δύναται, τὸ τοῦ ὑδατος ῥύμης ἀπέναντίας αὐτῆς ἀεὶ φερούσης. βροχὰς δὲ ὅσπερ τὰ βάρεα ἐς τῶν βοῶν τοὺς αὐχένας δρήσαντες, ἕλκουσιν αὐτὰς, ὥσπερ ἁμάξας, ἄχρι ἐς Ῥώμην. Ἐπέρωθι δὲ τοῦ ποταμοῦ ἐκ πόλεως Οὐίας ἐς Ῥώμην ἰούσῃ, ὑλώδης τε ἡ ὁδός ἐστι καὶ ἄλλως ἀπημελημένη, καὶ ἀδὲ τὰ Τιβέριδος ῥεύματος ἐγκύς, ἅτε τὰ τῶν βάρεων αἰολικῆς ἐναυθοῖα σὺν ἔσης. Hoc eſt: *Vitigis, quum cerneret, hoſteis liberè ac tutò, quæcumque vellent, exportare ex Vrbe atque commeatus terrâ marique inferre: Portum, quem ſic Romani vocant, occupare decrevit. Is abeſt ab Vrbe ſtadia* CXXVI. *tanto ſcilicet intervallo, quo minùs maritima ſit, Roma ſubmovetur. Situs autem eſt Portus ad oſtia Tiberis amnis. qui, Romam egreſſus, ubi mare ad* XV *ſtadia adpropinquat, in duos ſciſſus alveos, inſulam efficit, quam vocant Sacram. hæc cum progrediente fluvio fit latior: ita, uti tandem latitudinis menſura longitudinem ferè exæquet ſtadium* XV; *& utrumque alveum in medio habeat. Navigiorum autem quum utrumque ſit capax amnis; dexteri alvei os in portum effunditur. ſupra quod opidum olim Romani in ripâ amnis condiderunt, validiſſimo muro cinctum. quod Portum à re ipsâ vocitant. Ad ſiniſtrum alveum ante alterum Tiberis os Oſtia ſita eſt in ulteriore ripâ; urbs quondam magni nominis: at nunc ſine mœnibus jacet. Viam igitur, quæ ex Portu Romam fert, planam atque expeditam veteres ſtruxêre Romani. Actuariæ autem naves magno numero datâ operâ conſtitutæ ſunt in portu; bovesque haud pauci proximè habentur parati. negotiatores igitur quando navibus in portum pervenerunt; exemptas inde merceis in actuarias imponunt, perque Tiberis flumen Romam devehunt: velis equidem aut remis minimè utentes; quando neque vento aliquo navigia impelli poſſunt; nec remi, quum amnis copioſus fluat atque rapidus, prodeſſe quidquam valent: quum ſemper adversùs flumen adſcendendum ſit. ſed funibus ex actuariis ad colla boum deligatis, ceu plauſtra Romam usque pertrahunt. Ab alterâ verò amnis*

ripâ,

ripâ, quà ab Ostiâ Romam itur, silvestris est via ac parum culta, nec propinqua Tiberis ripæ: ut juxta quam actuariæ naves nullæ sursum trahuntur. Stadia CXXVI millia passuum conficiunt ferè XVII; more eius sæculi VII stadiis cum dimidio in singula millia computatis. Atque hic millium numerus magis huic intervallo convenit, quàm suprà scripta Antonini millia XVIIII: pro quibus Itinerarium maritimum habet XVIII. cui consentiens Rufus Festus in Breviario rerum Romanarum, *Sub regibus* VII, inquit, *per annos* CCXLIII *non amplius quàm usque Portum atque Ostiam intra* XVIII *milliarium à portis urbis Romæ, utpote adhuc parvæ & à pastoribus conditæ, Romanum processit imperium.* Quòd autem Procopius utrumque Tiberis alveum & ostium ναυσίπορον, id est, *navigiorum patientem* tradit, id de disparibus magnitudineque dissimilibus navigiis intelligendum censeo; nisi Rutilium, qui haud ita multo antiquior Procopio, falsa prodidisse credere velimus. qui tamen certiora eâ de re, quàm Procopius, nosse potuit; ut qui diu Romam incoluit; flumenque ipse navigavit. Falluntur hodiè immensum illi, qui, figuram *Augusti Traianique portuum* exhibituri, dextrum amnis alveum non ipsos portus, quòd disertè tradit Procopius, sed propter horum muros in apertum mare deducunt: utique, quum suprà adpositus nummus quoque pervium à tergo ac fronte exhibeat portum Augusti. Sed hos homines insuper redarguit & latitudo insulæ, quam Procopius longitudine facit ferè æqualem, XV stadiorum; id est, duûm millium passuum. quæ sanè latitudo minimè inter duos nunc fluminis alveos, sed maximè inter maiorem alveum & canaliculum, qui ex Traiani portu exit, convenit. INSVLA, quæ Procopio cognominatur SACRA, Aethico in Cosmographiâ dicitur LIBANVS ALMAE VENERIS. *Tiberis*, inquit, *inter Ostiensem portum & viam Portuensem* [Scribendum censeo, *Tiberis inter Ostiensem & Portuensem viam*] *urbem egreditur; quà naves de Portu Vrbis ad dominam totius mundi Romam adscendunt. hinc circa sextum Philippi*, [scribo, *circa sextumdecimum lapidem*,] *quod Prædium missale adpellatur, geminatur; &, in duos ex uno effectus, insulam facit inter Portum Vrbis & Ostiam civitatem. ubi populus Romanus cum Vrbis præfecto vel consule sacrorum celebrandorum causâ egreditur solennitate jucundâ. Insula verò, quam facit inter Vrbis portum & Ostiam civitatem* [*Tiberis*,] *tantæ viriditatis amænitatisque est, ut neque æstivis mensibus neque hiemalibus pasturæ admirabileis herbas dehabeat. ita autem vernali tempore rosâ & cæteris floribus adimpletur, ut præ nimietate sui odoris & floris insula ipsa Libanus almæ Veneris nuncupetur.* Ovidius Fastor. lib. II; ubi mensis Februarii festos dies enarrat:

Principio mensis, ——
Tunc quoque vicini lucus celebratur Averni,
Quà petit æquoreas advena Tybris aquas.

Tacitus Annal. lib. XI: *Dum sacrificii gratiâ Claudius Ostiam proficisceretur.* Idem haud dubiè sacrum, quod Ovidius indicat: nam illud Tacitus circa idem anni tempus refert. Nescio tamen, an iisdem diebus celebrata, quæ Ausonius in Eclogario notat his verbis:

Nunc & Apollineos Tiberina ostia per ludos
Et Megalesiacæ matris operata loquar.

Sed absolutâ Claudii Traianique portus & insulæ adjacentis expositione, in Latinam rursus Tiberis ripam transgrediamur. *Ostiam* urbem ab Anco Marcio, IIII rege Romanorum, conditam fuisse, ex complurimis equidem suprà intelleximus auctoribus. verùm quia primus ille secundùm ipsorum Romanorum computationem rex Romulus falsus nobis deprehensus est; neque de proximè eum subsequentibus, *Numâ Pompilio, Tullo Hostilio*, & prædicto *Anco Marcio* quidquam certi credi potest. Ipsum *Euandrum*, qui primus Latinorum gentis, ex Aboriginibus & Pelasgis composita, rex fuit, dictum fuisse *Romulum*, postquàm *Valentiam* urbem & regionem inter Anienem ac mare, ejectis inde Siculis, occupasset, superioribus capitibus ostensum est. Vel jam tum Siculos habuisse ad Tiberis, magni fluminis, ostium portum, vel mox, illis pulsis, Euandrum eum exstruxisse, maximè credibile. Omnem de Aeneæ ad Italiam adpulsu fabulam ex verâ de Euandri in eamdem hanc regionem adventu historiâ concinnatum esse, suprà itidem membratim exposuimus. Hinc igitur Aeneas fingitur eodem loco urbem condidisse, nomine TROIAM NOVAM, ubi Ostia sita est. Livius lib. I: *Iam primùm omnium satis constat,* TROIA NOVA.

ſtat, Troiâ captâ in cæteros ſævitum eſſe Troianos: duobus Aeneâ Antenoreque, & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetûm veniſſe in intimum maris Hadriatici ſinum: Euganeisque pulſis, Henetos Troianosque eas tenuiſſe terras. &, in quem primum egreſſi ſunt locum, Troia vocatur, Aeneam, ab ſimili clade domo profugum, primò in Macedoniam veniſſe: inde Siciliam quærentem ſedeis delatum: ab Siciliâ claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Troia & huic loco nomen eſt. Dionyſius Halicarnaſſenſis lib. I: Τελευτῶντες δὲ ἀφικνοῦνται τῆς Ἰταλίας εἰς Λώρεντον· ἔνθα τῆς πλάνης παυσάμενοι, χάρακα ἔθεντο· καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατεστρατοπεδεύσαντο, ἐξ ἐκείνου Τροία καλεῖται· ἀπέχει δὲ τῆς θαλάττης ἀμφὶ σοῦ τέτταρας σταδίους. Id eſt: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi errorum fine invento, vallum excitarunt. & locus, in quo caſtra ſunt metati, exinde Troia vocatur; diſtans à mari circa* IIII *ſtadia.* Strabo lib. V: Φασὶ δὲ, Αἰνείαν, κατάραντα εἰς Λαύρεντον, ἠϊόνος μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάσσης ὅσον ἐν τέτταρσι καὶ εἴκοσι σταδίοις κτίσαι πόλιν· ἐπελθόντα δὲ Λατῖνον, τὸν τῶν Ἀβοριγίνων βασιλέα, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν ἐπὶ σοῦ γειτονεύοντας Ῥουτούλους. νικήσαντα δὲ, ἀπὸ τῆς θυγατρὸς Λαουϊνίας ἐπώνυμον πόλιν κτίσαι. Hoc eſt: *Ferunt, Aeneam Laurentum adpuliſſe: urbemque condidiſſe paullo ſupra litus, ad* XXIIII *ſtadia. ſuperveniſſe deinde Latinum, Aboriginum regem, auxilioque Aeneæ uſum contra finitimos Rutulos; partâque victoriâ, urbem condidiſſe, filiæ Laviniæ cognominem.* En, quod Dionyſius Liviusque prætereunt, aliud opidum condidiſſe Aeneam, tradidêre illi auctores, quos citat Strabo, antequàm *Lavinium* conderetur, cui nomen ab uxore Aeneæ, Latini filiâ, inditum. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII, de Aeneæ adpulſu:

——— Lucosque petunt, ubi nubilus umbrâ
In mare cum fulvâ prorumpit Tybris arenâ.

Et Virgilius Aeneid. lib. VII:

Atque heic Aeneas ingentem ex æquore lucum
Proſpicit. hunc inter fluvio Tiberinus amœno
Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ
In mare prorumpit.
Flectere iter ſociis terræque advertere proras
Imperat. & lætus fluvio ſuccedit opaco.

Aliquanto pòſt:

——— Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab adgere claſſem.

En, *ſucceſſiſſe* ait *fluvio* Aeneam. ergo non in ore ad quingenteſimum, ut vult Dionyſius, paſſum manſit. Pergit paullo pòſt Virgilius:

——— Ipſe humili deſignat mœnia foſſâ,
Moliturque locum: primasque in litore ſedeis
Caſtrorum in morem pinnis atque adgere cingit.

Ad hæc Servius: *Sciendum, civitatem quam primò fecit, Troiam dictam; ſecundùm Catonem & Livium. quod & ipſe docet; Nec te Troia capit.* Hoc ſcilicet infrà lib. VIIII ad Aſcanium Apollo; quem locum mox producemus: ubi ita Servius: *Vel Maior es, quàm patria; vel, Maior es meritis, quam civitas, in qua nunc es.* Libro igitur VII deinde Latinus rex ita adloquitur legatos Aeneæ:

Dicite Dardanidæ,
Quid petitis? quæ cauſa rateis, aut cuius egenteis,
Litus ad Auſonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, ſeu tempeſtatibus acti,
Fluminis intraſtis ripas, portuque ſedetis,
Ne fugite hoſpitium.

Latino ita reſpondet Ilioneus legatus:

Diis ſedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, & cunctis undamque auramque patentem.

Poſteà verò de Iunone loquens poëta:

Moliri jam tecta videt; jam fidere terræ;
Deſeruiſſe rateis.

Mox

Mox Iuno: —— *Optato conduntur Tybridis alveo,*
Securi pelagi atque mei.

Si *conditi* fuêre fluminis *alveo*; certè non in ore sedêrunt apud *litus*. Locus autem Ostiæ tam prope litus est, uti & ipsa urbs semper maritima habita: &, quum ad ipsum usque mare ab Româ forent millia passuum XVI: *Ostiam* tanto intervallo ab Vrbe abesse dicebant: ut suprà intellectum. Eodem libro infrà Alecto, à Iunone immissa, sic Turnum per quietem adfatur:

—— *Phrygios, qui flumine pulcro*
Consedêre, duces pictasque exure carinas.

Libro autem VIIII ita Iris adloquitur Turnum:

Aeneas, urbe & sociis & classe relictâ,
Sceptra Palatini sedemque petivit Euandri.
Nec satis: extremas Coriti penetravit ad urbeis:
Lydorumque manum collectos armat agrestes.

Ad hæc Servius: *Vrbs ista quæ est tutam*; [lego, *Vrbs ista est, de qua suprà*;] *Ipse humili designat mœnia fossâ. Hanc Castrum Laurens dici ait Varro: opidum tacet. sed, ubi primùm Aeneas egressus sit, eum locum Troiam nuncupari traditur.* Tibullus etiam lib. II eleg. V *Castrum Laurens* memorat. sed id ipsum opîdum *Laurentum* intellexisse videtur; ut mox infrà ostendetur. Porrò Virgilius paullo pòst; ubi Turnus castra hæc seu novum opidum Aeneæ oppugnat:

—— *Ingenti clamore per omneis*
Condunt se Teucri portas, & mœnia complent:
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus, & urbi
Improvisus adest.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Adgeribus septam circùm & fluvialibus undis,
Invadit.

Et posteà:

Aeneadæ duri, murorum in parte sinistram
Opposuêre aciem: (nam dextra cingitur amni)
Ingenteisque tenent fossas; & turribus altis
Stant mœsti.

Ergo nulla urbis pars litus marinum tangebat. Dehinc, dum adhuc obsidentur Troiani; *Aetheriâ tum fortè plagâ crinitus Apollo*
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens: atque his victorem adfatur Iulum:
Macte novâ virtute puer: sic itur ad astra.
Diis genite, & geniture deos; jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura residunt:
Nec te Troia capit.

Libro X ita Venus ad Iovem:

—— *Muris iterum imminet hostis*
Nascentis Troiæ.

Et mox Iuno Veneri respondet;

Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem?

Eodem libro infrà ita Pallas, Euandri filius, suos, cedenteis è pugnâ, adloquitur:

Ecce maris magnâ claudit nos obice pontus.
Deest jam terra fugæ. pelago Troiam ne petemus?

Ad quæ sic Servius: *Troiam, id est, castra Troianorum.* Ex hactenus igitur citatis clarè patet, tradidisse vetustissimos illos Romanos Aeneam ad Tiberim amnem, haud procul à mari, condidisse urbem, quam de pristinæ patriæ vocabulo vocaverit *Troiam*. Hinc etiam illud apud Stephani epitomatorem in vocabulo Τροία· Ἔστι καὶ Τροία πρὸς τῷ Ἀδριάτῃ τῶν Βενετῶν· καὶ ἄλλη Λατίνων. Id est: *Est etiam Troia apud Hadrianum agrum in Venetiâ: & item alia Latinorum.* Et quum hæc Aeneæ *Troia* paullum à mari recederet; alii per summum errorem eamdem fuisse putarunt & *Ardeam*;

quæ

quæ Rutulorum fuisse traditur caput, Turnique sedes : scilicet, quia hæc quoque à mari remota est. Idem Stephani epitomator : Ἄρδεα, κατοικία τῆς Ἰταλίας. Στράβων πέμπτῃ. αὕτη Τροία ἐλέγετο· ὡς Χάραξ. Id est : *Ardea, opidum Italiæ ; auctore Strabone lib.* v. *hæc & Troia dicebatur ; teste Charace*. Sex. Aurel. Victor in libro de Origine gentis Romanæ ita tradit : *Domitius lib.* I *docet, sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam, ut Italiam peteret ; ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi urbem ut conderet. itaque egressum in agrum Laurentem, quum paululum à litore processisset, pervenisse ad duo stagna aquæ salsæ, vicina inter se : ibique quum se lavisset ; ac, refectum cibo, quum apium quoque, quod tunc vice mensæ substratum fuerat, consumpsisset : existimantem, procul dubio illa esse duo maria ; quòd in illis stagnis aquæ marinæ species esset ; mensasque, quæ erant ex stramine apii, comestas : urbem in eo loco condidisse ; eamque, quòd in stagno laverit, Lavinium cognominasse*. Atqui omnes alii auctores, ab uxore *Laviniâ* opido *Lavinio*, de quo infrà dicetur, nomen indidisse Aeneam, tradunt : alioque hoc opidum fuisse situ, quàm ubi prima castra in Tiberis ripâ posita vult Virgilius, quibus *Troiæ* nomen impositum. quo loco *comestas* istas *mensas* refert lib. VII. Atque heic erant, non ad Lavinium, *duo illa maria*, seu binæ *aquæ salsæ*, apud Tiberim & Ostiam. quorum alterum ipse erat pelagus Etruscus ; alterum erat stagnum marinum, præ longis faucibus terræ gremio supra Ostiam usque infusum : qui

LACVS OSTIENSIS. posteà LACVS OSTIENSIS dictus videtur. sic quidpe Livius lib. XXVI : *In Albano monte tacta de cœlo erant signum Iovis arborque templo propinqua ; & Ostiæ lacus ; & Capuæ murus, Fortunæque ædes ; & Sinuessæ murus portaque*. Inter hunc igitur locum & Tiberis ripam Aeneas constituerit *novam* istam *Troiam*. Atque hinc est, quòd Strabo, qui diversos auctores legisse videtur, primam illam ab Aeneâ conditam urbem XXIIII circiter stadia, id est, millia passuum III, à mari abfuisse tradit. Verùm quamvis hæc de Aeneæ in Italiam adventu rebusque inibi gestis fabula tantùm sit ; ad similitudinem rerum Euandri conficta ; antiqua tamen urbis *Ostiæ* origo hinc perspicitur : ut quæ, multis sæculis ante Romanorum illum regem *Ancum Marcium*, haud dubiè ab Euandro primo Romanorum rege condita ; postquàm is Romam urbem, pulsis inde bello Siculis, occupavit : cui tunc portum huc struere voluit.

SALINAE OSTIENSES. SALINAS ad Ostiam quis primus paraverit ; idem Euander, an alius posteà Romanorum rex, incertum habeo. Eidem id factum tribui Anco Marcio à Livio, suprà intelleximus. cum quo consentiens auctor libri de Viris illustribus : *Ancus Marcius*, inquit, *Salinas ad usum navium publicavit : salinarum vectigal instituit. Ostiam coloniam, maritimis commeatibus opportunam, in ostia Tiberis deduxit*. Eædem salinæ hodiéque magnâ cum celebritate exercentur ; super Ostiam, inter viam, quæ Romam fert, & Tiberim, sitæ.

FORVM AVRELIANI ; *quòd posteà* PRAETORIVM. De cætero in eodem illo, ut opinor, loco, quo Dionysius vult prima Aeneam locasse castra, quique etiam posteà incolis dictus est *Troia*, *Forum nominis sui Aurelianus imperator*, ut inquit Fl. Vopiscus in vitâ eius, *in Ostiensi ad mare fundare cœpit. in quo posteà Prætorium publicum constitutum est*.

LAVRENTVM *opidum ; quòd posteà* LAVROLAVINIVM. Ostiam proximè sequebatur apud litus LAVRENTVM *opidum*, Latinorum regum, ut est in fabulis, Pici Faunique & Latini regia : unde LAVRENS *ager*, latè sumptus ; ita, uti etiam omne eâ adpellatione intelligeretur Latium. Mela lib. II cap. IIII : *Ostia, Laurentum, Ardea*. Plinius lib. III cap. V : *In principio est Ostia colonia, à Romano rege deducta. opidum Laurentum : Lucus Iovis Indigetis : amnis Numicius : Ardea*. Strabo lib. V : Πολὺς δ' ἐστὶ παραλίᾳ μὴν εἰσὶ τῶν Λατίνων, ἔτι πῶα καὶ Ἄνιον, καὶ μέζον δὴ τούτων Λαυρεντῖνον, εἶτα Λαύρεσσον. Id est : *Latinorum opida maritima sunt Ostia & Antium ; & in horum medio Lavinium ; tum Laurentum*. Ab Antio ad Ostiam regrediundo, in medio eorum erat primò *Lavinium*, dein *Laurentum*. Itineraria antiqua :

Tabulæ ;		Antonini ;	
Roma		*Roma*	
Hostîs	XVI.	*Hostîs*	XVI.
Laurento	XVI.	*Laurento*	XVI.
Lavinium	VI.	*Lavinio*	XVI.
Antium	XVII.		

In Ta-

In Tabulâ itinerariâ toto hoc litore inter Oſtiam & Tarracinam millia paſſuum colliguntur LXXXV: unde adparet, nonnullos ſingulorum intervallorum numeros eſſe corruptos: quando Romam usque, quæ longiùs diſita, non ultra LXV millia ego pede meo deprehenderim à Tarracinâ. quæ licet in paullo minutiora, more veteris ævi redigere velis; tamen plus LXX juſtis millibus non effeceris. Longè rectiùs Plinius lib. III cap. inter *Oſtiam* & *Circeios*, quod opidum X millia citra *Tarracinam* fuit in monte *Circæo*, L numeravit millia paſſuum. *Latium*, inquit, *antiquum à Tiberi Circeios usque obſervatum eſt, millium paſſuum quinquaginta longitudine*. Sed præcipua vitia in Tabulâ juxta & Antonino eſſe exiſtimo inter *Oſtiam* & *Antium*. & apertè inter ſe diſſentiunt ſuper intervallo inter *Laurentum* & *Lavinium*. *Ardea* hodiè nomen retinet. inter hanc & Tiberim ſive Oſtiam nullus alius eſt amnis, quàm qui ab opidulo *Patrica* in exiguum maris ſinum defluit. hic igitur oportet uti ſit *Numicius* fluvius: de quo plura pòſt dicemus. citra hunc autem ponitur â Plinio *Laurentum*. Errant itaque illi, qui hoc opidum nunc interpretantur locum, qui ab lævâ amnis ripâ vulgò dicitur *San Lorenzo*. Anaſtaſius in vita Silveſtri, qui XXXIIII fertur fuiſſe Romanorum papa; de donationibus loquens Conſtantini imperatoris; *Item ſub civitate Laurentium*, inquit, *poſſeſſio Patras*. Haud dubiè hic locus eſt, qui, ab dextrâ Numicii ripâ paullo remotior, vulgò nunc vocatur *Paterno*. Idem auctor in Gelaſio, I papâ: *Dedicavit baſilicam S. Mariæ viâ Laurentinâ, in fundo Criſpini, milliario ab urbe Româ vigeſimo*. Credo, ſcriptum fuiſſe ab ipſo Anaſtaſio *milliario* X: quod poſteà ab exſcriptoribus corruptum in XX; ac tandem in ipſum vocabulum perſcriptum *vigeſimo*. nam ad ipſum Numicium amnem & opidulum *Patrica* XVII haud ampliùs ſunt millia paſſuum. In Tabulâ itinerariâ, præter ſuprà ſcriptum iter, alia ab urbe ad *Laurentum* deducitur via, media inter Oſtienſem & Appiam vias, cum intervallo XII millium; mendo ſcilicet apertiſſimo. ex quo documento, ſimulque ex eo, quòd titulus viæ Laurentinæ omiſſus, dilucidè adparet, negligentiſſimum fuiſſe Tabulæ exſcriptorem: vel ſaltem, multas literas heic adeò vetuſtate atque ſitu exoletas fuiſſe, uti legi ampliùs nequirent. Ego cenſeo, numerum XVI millium, qui perperam poſitus eſt inter Oſtiam & Laurentum, pertinere ad viam inter Laurentum & Romam. inter Oſtiam verò & Laurentum ſcripta fuiſſe aut VI aut VII millia. Haud procul à Tiberi abfuiſſe *Laurentum*, teſtantur, inter alios, maximè Strabo atque Dionyſius. quorum ille lib. V, Φασὶ δ', inquit, Αἰνείαν καταφυγεῖν εἰς Λαύρεντον, πλησίον τῶν Ὠστίων ἐπὶ Τιβέριος. Id eſt: *Aiunt Aeneam Laurentum adpuliſſe, prope Oſtiam & Tiberim*. Dionyſius lib. I: Κατὰ δὴ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες, οἱ σὺν Αἰνείᾳ διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τὴν πόλεως αἴλωσιν κατέσχον εἰς Λαύρεντον, αἰγιαλὸν Ἀβορίγινων, ὃς τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενον, ὀλίγον ἀπέχει τοῦ ποταμοῦ Τιβέριδος. Hoc eſt: *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ poſt captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum ad Aboriginum litus, quod Tyrrheno mari adluitur, haud procul Tiberis oſtiis*. Et eodem libro poſteà: Τελευτῶντες δὲ ἀφικνοῦνται τὴν Ἰταλίας εἰς Λαύρεντον. ἔνθα τὴν πλοίης παυσάμενοι, χάρακα ἔθεντο· καὶ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ κατεστρατοπεδεύσαντο, ἐξ ἐκείνου Τροία καλεῖται. Id eſt: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi errorum fine inventa, vallum excitavêre. & locus, in quo caſtra ſunt metati, exinde Troia vocatur*. Et paullo pòſt: Ὅρμῳ χρησάμενοι τῷ Λαυρέντῳ, νηῶν ἐπήξαντο τοῦ τὸ αἰγιαλόν. Hoc eſt: *Laurentum adpulſi, territoria fixerunt per litora*. Duas ſimul res indicare voluiſſe videntur iſti Græcis. nempe *Laurentum* opidum haud procul Tiberi eſſe; *Laurentinum* verò *agrum*, ad quem adpuliſſe fertur Aeneas, ad Tiberim usque pertinuiſſe. nam in Tiberis lævum oſtium adpuliſſe Aeneam, ibique excitaſſe urbem nomine Novam Troiam, ſuprà oſtenſum eſt. Hinc Livius diſertiùs lib. V, *Ab Siciliâ*, inquit, *claſſe Laurentem agrum tenuiſſe. Troia huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Troiani; ut quibus ab immenſo propè errore nihil, præter arma & naves, ſupereſſet, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aborigines que, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt*. Ergo etiam ſecundùm Livium *Laurentum* urbs haud procul à Tiberi abfuit. Dionyſius eodem lib. I poſteà ita ſcribit: Ἄργυες δὲ ἀπὸ τῆς Σικελίας, πρῶτα τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, ἐς πλοίοις εἰς Λαύρεντον ἀφικνοῦνται, τὴν Ἀβορίγινων αἰγιαλόν, μεσόγαιαν ἠρεῖας. λαβόντες δὲ τὸ χωρίον, οἰκίζουσιν ἐν αὐτῷ Λαυίνιον. Hoc eſt: *Solventes ab Siciliâ, trajiciunt mare Tyrrhenicum: tandemque Laurentum, Aboriginum ad litus perveniunt. acceptoque illo agro, condiderunt in eo Lavinium*. Ex hac ſimul & ex præſcriptâ Dio-

nysii loquutione facilè quis suspicetur ipsum *litus* tunc adpellatum fuisse *Laurentum*; nullo inibi opido eius nominis exsistente. verùm *urbem* disertè heic adpellat Livius loco modò citato. cui consentiens Virgilius ita refert Aeneid. lib. VII de Aeneæ legatis, ad Latinum regem missis:

Iamque iter emensi, turreis ac tecta Latini
Ardua cernebant juvenes; muroque subibant;
Quum provectus equo longævi regis ad aureis
Nuncius, ingenteis ignotâ in veste, reportat,
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat: & solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Vrbe fuit summâ, Laurentis regia Pici:
Horrendum silvis & religione parentum.
Hinc sceptra accipere, & primos attollere fasceis,
Regibus omen erat: hoc illis curia templum;
Hæc sacris sedes epulis; heic ariete cæso,
Perpetuis soli patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum,
Antiquâ ex cedro; Italusque paterque Sabinus,
Vitisator; curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Ianique bifrontis imago,
Vestibulo adstabant; aliique ab origine reges;
Martia qui ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque prætereà sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,
Et cristæ capitum, & portarum ingentia claustra;
Spiculaque clypeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse Quirinali lituo parvâque sedebat
Succinctus trabeâ; lævâque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux
Aureâ percussum virgâ, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divûm patriâque Latinus
Sede sedens, Teucros ad sese in tecta vocavit.

Disertè heic in *urbe Laurento Pici regis*, qui Latini fuisse avus traditur, *regiam* ponit. at eodem libro, haud ita multo antè, eamdem arcem & condidisse Latinum ait & nomen ei ab *lauro* imposuisse. Verba eius hæc sunt:

Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos.
Quam pater inventam, primas quum conderet arceis,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus:
Laurentisque ab eâ nomen posuisse colonis.

Sed hæc poëta. Veriora de eodem nomine tradidêre alii auctores. Sex. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Inde ad eam Italiæ oram, quæ ab arbusto eiusdem generis Laurens adpellata est, Latino regnante, pervectus Aeneas.* Herodianus lib. I: ubi pestilentia ingens universam Italiam occupaverat: Τότε ὁ Κόμμοδος, συμβουλευσάντων αὐτῷ τινῶν ἰατρῶν, εἰς τὴν Λαύρεντον ἀνεχώρησεν· εὐψυχέστερον γὰρ τὸ χωρίον, καὶ μεγίστοις κατάσκιον δαφνηφόροις ἄλσεσιν (ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα τῷ χωρίῳ) σωτήριον εἶναι ἐδόκει, καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀέρος φθορὰν αὐτέχειν ἐλέγετο, εὐωδίᾳ τε τῆς τῶν δένδρων ἡδείας σκιᾶς. Hoc est: *Tum Commodus, svadentibus quibusdam medicis, Laurentum secessit. frigidior enim is locus, silvisque è lauro spaciosissimis opacus (à quo etiam inditum loco nomen) conservandæ valitudini idonea existimabatur; atque adeò aëris corruptioni resistere, tùm svavitate odoris, qui è lauris efflaretur, tum jucundâ ipsarum arborum umbrâ.* Posterioribus etiam temporibus LAVRENTINA hæc adpellata est SILVA. Iul. Obsequens in libro de Prodigiis; in consulatu M. Aemilii & Hostilii Mancini: *Quum Lanuvii auspicarentur, pulli è caveâ in silvam Laurentinam evolarunt, neque inventi sunt.* Scribe *Lavinii*.

LAVRENTINA *silva.*

nam

nam *Lanuvium* paullo longiùs aberat. tùm diſertè ſcriptum eſt apud Valer. Maximum lib. I cap. VI: *C. Hoſtilius Mancinus, quum Lavinii ſacrificium facere vellet, pulli, caveâ emiſſi, in proximam ſilvam fugerunt: ſummâque diligentiâ quæſiti, reperiri nequiverunt*. Sed quum Herodianus quoque non de opido aliquo *Laurento*, verùm de agro loqui videatur, ex aliis etiam, præter præſcripta itineraria & geographos, demonſtrandum erit auctoribus, fuiſſe id opidum, & clari nominis. Plutarchus in Romulo: Ἔτι δὲ πέμπτῳ τῆς Τατίου βασιλείας οἰκεῖοί τινες αὐτοῦ καὶ συγγενεῖς πρέσβεσιν ἀπὸ Λαυρέντων βαδίζουσιν εἰς Ῥώμην, ἐντυχόντες, καθ' ὁδὸν ἐπεχείρουν ἁρπαγῆς τὰ χρήματα βία, καὶ μὴ πεισθέντες, ἀλλὰ ἀμυνομένους ἀνεῖλον. ἔργου δὲ δεινοῦ τολμηθέντος, ὁ μὲν Ῥωμύλος οὕτως ἐᾶν ὡετο κολάζεσθαι 10 σὺν ἀδικήσασιν· ὁ δὲ Τάτιος ἐξέκρουε πᾶσαν. οἱ δὲ τῶν ἀπηγμένων οἰκεῖοι, πάσης ἐξηρτημένοι δίκης νομίμου διὰ τὸν Τάτιον, ἀποκτείνουσιν αὐτὸν ἐν Λαβινίῳ, φυόντα μὲν Ῥωμύλου, πεπεισμένοις. * * Ἔνιοι δὲ συγγραφέων ἱστοροῦσι, τῷ μὲν πόλιν τῶν Λαυρεντίων Φοβηθεῖσαν ἐκδιδόναι σὺν αὐτοχείραις Τατίου, τὸν δὲ Ῥωμύλον ἀφεῖναι, φήσαντα φόνον φόνῳ λελύσθαι. Id eſt: *Anno quinto regni Tatii, familiares quidam atque propinqui eius, in legatos, à Laurento Romam proficiſcenteis, quum incidiſſent in itinere, ſpoliare eos adgreſſi ſunt: quos repugnantes ac ſeſe defendentes obtruncarunt. Romulus, facinore perpetrato tam atroci, confeſtim ſupplicio adſiciendos cenſebat auctores. Tatius rem rejiciebat, ac diſſimulabat. Cæſorum propinqui quum pœnas jure gentium per Tatium non conſequerentur, ſacrificantem cum Romulo Lavinii adorti interfecerunt*. Mox: *Alii tradunt, metu perculſos Laurenteis, Tatii percuſſores* 20 *dedidiſſe. at Romulum, cæde penſatam cædem præfatum, eos noxâ ſolviſſe*. Paullo pòſt: Καὶ τοῖς τῶν Λαυρεντῶν οἰκέταις ὅμοια συνέβαινεν. id eſt: *Laurenti quoque incolis eadem acciderunt*. Et ipſe Dionyſius lib. V memorat δύο ἀδελφοὺς Ταρκυνίους, Πόπλιον καὶ Μάρκον, ἐκ Λαυρέντων πόλεως· id eſt, *duos fratres Tarquinios, Publium & Marcum, ex urbe Laurento*. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. XI: *Cato in Originibus dicit, Troianos à Latino accepiſſe agrum, qui eſt inter Laurentum & caſtra Troiana*. Mox: *Potuit ergo usque ad Laurentum & ad Oſtiam tendi*. Valerius Maximus lib. VIII cap. VIII: *Conſtat, Scipionem & Lælium Caietæ & Laurenti vagas litoribus conchulas & umbilicos lectitaſſe*. Cicero, de Oratore lib. II: ubi Craſſum introducit ita loquentem: *Sæpè ex ſocero meo audivi, quum is diceret, ſocerum ſuum Lælium ſemper ferè cum Scipione ſolitum ruſti-* 30 *cari: eosque incredibiliter repueraſcere eſſe ſolitos, quum rus ex Vrbe, tamquàm è vinculis, evolaviſſent. Non audeo dicere de talibus viris. ſed tamen ita ſolet narrare Scævola, conchas eos & umbilicos ad Caietam & ad Laurentum legere conſveſſe*. Tibullus lib. II eleg. V, *Laurens* vocat *caſtrum*, in his verſibus:

Impiger Aenea, volitantis frater Amoris,
Troica qui profugis ſacra vehis ratibus;
Iam tibi Laurenteis adſignat Iupiter agros;
Iam vocat erranteis hoſpita terra deos.

Et mox:

Ante oculos Laurens caſtrum murusque Lavinî eſt,
40 *Albaque ab Aſcanio condita longa duce.*

Stephani epitomator in voce Ἄντια· Ἔστι καὶ Ἄντιον πόλις, μετὰ Λαυρεντόν. Id eſt: *Eſt & Antium opidum, poſt Laurentum*. Et poſteà: Λωμεντὸς, πόλις Ἰταλίας, ὀξυτόνως, καὶ ὅσαι εἰς τον τῇ ευ συλλαβῇ θηλήνῃ· λῶ καὶ Λαυρεντόν φασι, μετὰ ῥ. Id eſt: *Lomentus, opidum Italiæ, cum adcentu acuto in ultimâ; quemadmodùm omnes voces ſolent efferri, quæ cum penultimâ ſyllabâ ευ finiunt in τον. Nomentum* opidum in Sabinis poſteriori ſæculo dictum fuiſſe *Lomentum*; unde hodiéque vulgò vocatur *Lomentano*, & *Lamentano*: atque hinc per ſummum errorem, ſive ipſum Stephanum, ſeu breviatorem eius, exiſtiſſimaſſe, *Lomentum* & *Lorentum* eſſe unum idemque opidum; ſuprà lib. II cap. VIIII docui. Cæterùm, ut *Claudios* Romani etiam *Clodios* dixêre, & ab *plaudo* fa- 50 ctum compoſitum *explodo*; & Romæ locus in Aventino, teſte Plinio lib. XV cap. XXX, à ſilvâ *lauri* vocabatur *Loretum*; ſic *Laurentum* quoque plerique Græci ſcripsêre *Lorentum*. Opidani ab *Laurento* dicebantur LAVRENTES, & LAVRENTINI. Ovidius Faſt. lib. II: *Eſt via, quæ populum Laurenteis ducit in agros;*
Quondam Dardanio regna petita duci.

Faſtor. lib. III: ubi de Martio menſe agit:

Quintum Laurentes, bis quintum Aequiculus acer,
A tribus hunc primum turba Forenſis habet.

Et lib. VI: *Inſpice, quos habeat Nemoralis Aricia faſtos,*
Et populus Laurens Laviniumque meum.

Virgilius Aeneid. lib. V:
——— *Liceat Laurentem attingere Tybrim.*

Et lib. VII:
Principio Latium, & Laurentis tecta tyranni
Celſa petit.

Ac poſteà, de Mezentii filio:
Filius huic juxtà Lauſus: quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.

P. Catullus Vrbicarius in Pervigilio Veneris; quod Petronio nonnulli adſcribunt:
Ipſa Troianos nepotes in Latinos tranſtulit,
Ipſa Laurentem puellam conjugem nato dedit.

Statius Silvar. lib. I carm. II:
O mihi Laurenteis inter dilecta puellas.

Et carm. III: ——— *Cedant Laurentia Turni*
Iugera.

Silvar. lib. IIII carm. II:
Qui magnum Aeneam Laurentibus intulit arvis.

Silvar. lib. V carm. II:
Ipſe ego te nuper Tiberino in litore vidi,
Quà Tyrrhena vadis Laurentibus æſtuat unda.

Livius dicto lib. I: *Ab Siciliâ claſſe Laurentem agrum tenuiſſe.* Lib. VII: *Ora litoris Antiatis Laurensque tractus & Tiberis oſtia.* Lib. VIII: *Extra pœnam fuêre, Latinorum Laurentes.* Lib. XXXVII: *Latinæ [feriæ] inſtauratæ: quòd Laurentibus carnes, quæ dari deberent, datæ non fuerant.* Apud Plinium lib. XIIII cap. III ita ſcriptum eſt: *Vinaciolam vitem ſoli nominaverunt Sabini ac Laurenti.* Omnino ego perſvaſum habeo, ſcripſiſſe ipſum Plinium, *Sabini ac Laurentini.* nam populum cum populo nominare voluit nominandi caſu. & ſic *Laurentinam ſilvam* dixêre ſuprà ſcripti Iul. Obſequens & Valer. Maximus: ſic *Laurentinas paludes* Velleius; quem mox videbimus. & Polybius lib. III, in fœdere, quod Romani, poſt exactos reges, icerunt cum Carthaginienſibus, inter alios huius litoris populos, nominat etiam τῶν Λαυρεντίνων δῆμον, *Laurentinorum populum.* At Plutarchus, ſuprà ſcripto loco in Romulo, nominat τὴν πόλιν τῶν Λαυρεντίων, *urbem Laurentiorum.* quod ne librariorum exiſtimes mendum; en ita Virgilius quoque Aeneid. lib. X:
Ac velut ille canum morſu de montibus altis
Actus aper, multos Veſulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia, ſilvâ
Paſtus arundineâ.

Lavrentina *palus.* Ad quem locum ſic Servius: *Laurentia, pro Laurens, nam hæc eſt vera & recta derivatio.* Ergo illa minùs uſitata. Cæterùm Palvs hæc Lavrentina, ſive, plurali numero Palvdes Lavrentinae, Velleio etiam Paterculo memorantur lib. II. *Sulpicium*, inquit, *adſequuti equites, in Laurentinis paludibus jugulavêre.* In has ſeſe absconderat Sulpicius, quia arundineto, ſeu, ut Virgilius loquitur, ſilvâ arundineâ erant conſitæ. Eamdem paludem memorat poëta pòſt etiam, lib. XII; ubi Aeneas cum Rutulo pugnam init:
Campum ad certamen magnæ ſub mœnibus urbis
Demenſi Rutulique viri Teucrique parabant.

Et poſteà, quum disſiluiſſet in ſingulari certamine Turni gladius:
Ergo amens diverſa fugâ petit æquora Turnus:
Et nunc huc, inde huc, incertos implicat orbeis.
Vndique enim densâ Teucri inclusêre coronâ:
Atque hinc vaſta palus, hinc ardua mœnia cingunt.

Ad hæc Servius: *Vaſta palus. quæ nunc non adparet.* Atqui totus hic Laurens tractus ſilvis paludibus hodiè quoque invius eſt. nec deſunt apri, quos, præter Virgilium, alii etiam poëtæ celebrant. Horatius Satyrâ IIII libri II:

Vmber

Vmber, & iligná nutritus glande, rotundas
Curvat aper lanceis carnem vitantis inertem.
Nam Laurens malus est; ulvis & arundine pinguis.

Martialis lib. VIIII epigram. XLVIIII:

Inter quæ rari Laurentem ponderis aprum
Misimus: Aetolâ de Calydone putes.

Hic poëta etiam *ranas* in iisdem paludibus notavit lib. X epigram. XXXVII:

An Laurentino turpeis in litore ranas,
Et satiùs tenueis ducere, credis, acos?

Sed notandum hoc loco, quod suprà innui: nempe, quia Laurentum opidum sedes fuit habita regum Aboriginum, omne inde Latium adpellatum fuisse nonnullis Laurentem agrum. Eusebius Chron. lib. I: Πρῶτόν φασι Πῖκον, υἱὸν Κρόνου, βασιλεῦσαι χώρας Λαυρέντου λζ' ἔτη· εἶναι δὲ τῶν χώρων ἕως δ' νῦν Ῥώμης πόλεως. Id est: *Primum ferunt Picum, Saturni filium, regnasse annis* XXXVII *in Laurenti agro.* Virgilius etiam Rutulorum quoque agrum Laurenti nomini adscribit dicto lib. VII his verbis — *Excepto Laurentis corpore Turni.* Quanquàm hunc *Turnum* Latinum natione, ad Rutulos profugisse tradit Dionysius lib. I. At Virgilius, eodem libro, per anticipationem historiæ, quæ illi admodùm est familiaris, ad Novi usque Latii finem Lirim amnem, apud quem Marica dea colebatur, ut infrà suo loco ostendam, Laurens profert nomen, his versibus;

—— *Rex arva Latinus & urbeis*
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus. Fauno Picus pater.

Hinc igitur est, quòd Pompeius Festus de Asturâ flumine, quod antiquis illis temporibus in Volscorum fluebat agro, ita tradit: *Stura* flumen in agro Laurenti est; quod quidam Asturam vocant. De cætero ipsum opidum *Laurentum* posteà dictum fuisse LAVROLAVINIVM, cùm ex Servio in Symmacho, tùm maximè ex antiquis lapidum inscriptionibus disco. Servius, in initium Virgilii Aeneid. lib. I commentans: *Italia*, inquit, *pars Europæ est. Italus enim, rex Siculorum, profectus à Siciliâ, venit ad loca, quæ sunt juxta Tiberim: & ex nomine suo adpellavit Italiam. Ibi autem habitasse Siculos, ubi est nunc Laurolavinium, manifestum est.* Exiguo pòst: *Hæc civitas tria habuit nomina. nam primùm Lavinium dicta est, à Lavino, Latini fratre: posteà Laurentum, à lauro, inventâ à Latino, dum, adepto imperio post mortem fratris, civitatem augeret. pòst Lavinium, à Laviniâ, uxore Aeneæ. Ergo aut Lavinum debuit dicere [Virgilius,] sicut dixit; aut Laurentum. Litora. Lavinium constat* VIII *milliaribus à mari remotum. nec nos debet fallere, quia dixit, Lavina litora. litus enim dicitur terra quæque mari vicina.* Et ad Aeneid. lib. VII: *Laurentum à Pico factum: ut; Laurentis regia Pici. item, à Lavino, Latini fratre, est Lavinum dictum. item, à Latino Laurentum. item, à Laviniâ Laurolavinium.* Et ad lib. VI: *Aeneas, ut Cato dicit, simul ac venit ad Italiam, Laviniam accepit uxorem, propter quod Turnus iratus, tam in Latinum quàm in Aeneam bella suscepit, à Mezentio impetratis auxiliis. Sed, ut suprà diximus, primo bello periit Latinus: secundo pariter Turnus & Aeneas. posteà Mezentium interemit Ascanius; & Laurolavinium tenuit. cuius Luvinia timens insidias, gravida confugit ad silvas; & illic enixa est Silvium. Sed quum Ascanius flagraret invidiâ; evocavit novercam; & ei concessit Laurolavinium: sibi verò Albam constituit.* Item ad lib. IIII: *Cato dicit, juxta Laurolavinium quum Aeneæ socii prædas agerent, prælium commissum; in quo Latinus occisus est; fugit Turnus; &, Mezentii auxilio comparato, renovavit prælium. qui quidem victus est ab Aeneâ; Aeneas autem pòst prælium non comparuit. Ascanius verò posteà Mezentium interemit.* Satis apertè ac manifestè *Laurentum* cum *Lavinio* confudit: quæ duo diversa voluêre esse omnes reliqui auctores opida; ut partim hactenus patuit, ampliùs verò infrà in *Lavinii* expositione patebit. *Laurentum*, *maritimum* seu litorale opidum, Latini fuisse regiam, quum ad hoc litus adpelleret Aeneas, præscripti testantur. *Lavinium* III millia passuum à litore ad fontem Numicii amnis Aeneam condidisse & inhabitasse, atque hinc Ascanium, filium eius, profectum, constituisse in Albano monte novam urbem Albam, innumeri penè adfirmant scriptores, quos infrà citabimus. Servius, qui scivit, *Lau-*

rentem esse idem, quod suâ ætate *Laurolavinium* diceretur; ad hoc verò persvasum habuit, *Lavinium* & *Laurolavinium* unum idemque esse opidum; hoc vocabulum narrationibus Catonis inseruit. Apud Virgilium Aeneid. lib. III ita in Epiro Helenus Aeneæ vaticinatur:

Quum tibi solicito secreti ad fluminis undam,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit,
Alba, solo recubans, albi circùm ubera nati;
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Ad hunc locum ita Servius: *Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Alba longè à litore sunt.* Nempe, *Lavinium*, ut suprà dixit, VIII *milliaribus*. Sed ex hoc intervallo quàm clarissimè adparet, & *Lavinium*, & *Laurolavinium* seu *Laurentum*, & *Lanuvium* pro uno eodemque eum accepisse opido. nam *Lanuvium*, quod nunc vulgò dici *Cività Lavina* & *Cività Indovina*, pòst docebo, VIII circiter à mari abest passuum millia. Id jam illius ætate falso hoc nomine adpellatum fuisse, suspicari hinc licet. nec equidem dubitem, quin *Alban* heic intellexerit id opidum, quod, ut hodiè, ita jam suo ævo dicebatur *Albanum*; ut infrà indicabitur. Sed de *Laurolavinio* alii etiam producendi sunt auctores. In Frontini libro de Coloniis ita scriptum est: *Laurolavinium lege & consecratione veteri manet. Ager eius ab imperatoribus Vespasiano, Traiano, & Hadriano, in laciniis est adsignatus.* Opidani inde dicti fuêre LAVRENTES LAVINATES. Symmachus lib. I epist. LXV: *Cæcilianum, virum honestum, Laurentium Lavinatium defensorem, susceptum commendat officium.* Lapidum inscriptiones complures reperiuntur eamdem adpellationem referentes. ex uno atque altero testimonia heic citabimus.

Laude Pompeiâ:

Q · MANILIVS · PHILVMENVS
SACERD · LAVR · LAVIN

Romæ:

LAVRENS · LAVINAS

Fulginii:

FLAMINI
LVCVLARI · LAVREN · LAVINA
PATRONO · ET · DECVRIONI · CO
LONIAE

Aretii:

AVGG · NN · * LAVR · LAVIN
ORDO ARRETINORVM

Verùm hæc omnia ad *Laurentum* opidum spectare, hæc maximè adfirmat inscriptio, quæ Romæ in regione Transtiberinâ reperta:

DIVO · ANTONINO · AVGVSTO
SENATVS · POPVLVS · QVE · LAVRENS
QVOD · PRIVILEGIA EORVM NON MODO
CVSTODIERIT · SED · ETIAM · AMPLIAVERIT
CVRATORE · MANIO · SABINO · LIBONE · C · V
CVRANTIBVS · TI · IVLIO · NEPOTIANO
ET · P · AEMILIO · EGNATIANO · PRAEF
Q · Q · LAVRENTIVM · LAVINATIVM

Nihilo minùs tamen simpliciter etiam tunc *Laurentum* adpellatum fuisse opidum & opidanos *Laurentes*, ex his patet lapidibus; Romæ itidem exstantibus:

PROCVRATOR · FORMIS · FVNDIS
CAIETAE · PROCVRATOR
LAVRENTI

DECVRIONI · LAVRENTIVM

Rationem autem, quare postmodùm *Laurento* compositum hoc inditum fuerit vocabulum, planè nullam dispicere queo, nisi quòd ab exhausto plurimâ parte *Lavinio* reliquum incolarum huc traductum fuisse videtur; quum & ipsum Laurentum magnâ parte esset vacuum. Lucanus lib. VII:

—— *Gabios*

——— *Gabios Veiosque Coramque*
Pulvere vix tectæ poterunt monstrare ruinæ,
Albanosque lares Laurentinosque penates.
Rus vacuum: quod non habitet, nisi nocte coactâ
Invitus, questusque Numam jussisse, senator.
Non ætas hæc carpsit edax, monumentaque rerum
Putria. destituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbes.

Narrant porrò fabulæ de Aeneâ; postquàm pacem atque fœdus cum Aborigi- LAVINIVM
num rege Latino ad Laurentum icerit: acceptâ in uxorem filiâ eius, profectum *opidum.*
inde haud procul, novam condidisse *urbem*, cui vocabulum ex uxoris *Laviniæ* nomine imposuerit LAVINIVM. Id equidem opidum multis sæculis pòst exstitit. memoraturque compluribus auctoribus: quorum verba citabimus, quò situm eius inde eruere queamus. sed priori loco fabulæ erunt excutiendæ. Virgilius igitur Aeneid. lib. III vaticinium fingit de urbe condendâ Aeneæ redditum ab Heleno in Epiro in hæc verba:

Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa jacebit
Alba, solo recubans; albi circùm ubera nati;
Is locus urbis erit; requies ea certa laborum.

Sub initium autem libri VII adpulsum eius in Tiberis ostium narrat his verbis:

Atque hèic Aeneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. hunc inter fluvio Tiberinus amœno
Vorticibus rapidis & multâ flavus arenâ
In mare prorumpit.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat: & lætus fluvio succedit opaco.
* ——— *Laomedontia pubes*
Gramineo ripæ religavit ab adgere classem
Aeneas, primique duces, & pulcher Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes; & adorea liba per herbas
Subjiciunt epulis; (sic Iupiter ipse monebat)
Et cereale solum pomis agrestibus augent.
Consumptis hèic fortè aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris;
Heus, etiam mensas consumimus, inquit Iulus.
Nec plura adludens. ea vox audita, laborum
Prima tulit finem: primamque loquentis ab ore
Eripuit pater; ac, stupefactus numine, pressit.
Continuò, Salve fatis mihi debita tellus;
Vosque, ait, ô fidi Troiæ salvete penates.
Heic domus, hæc patria est. genitor mihi talia namque
(Nunc repeto) Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Adcisis coget dapibus consumere mensas,
Tum sperare domos defessus; ibique memento
Prima locare manu molirique adgere tecta.
.. *Ipse humili designat mœnia fossâ;*
Moliturque locum; primasque in litore sedeis,
Castrorum in morem, pinnis atque adgere cingit.

Mox legati Aeneæ ita apud Latinum regem loquuntur:

Sed nos fata deûm vestras exquirere terras
Imperiis egère suis. hinc Dardanus ortus;

Huc repetit: jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim & fontis vada sacra Numici.

Deinde sub initium libri VIII ita pergit poëta de Aeneâ:

Nox erat, & terras animalia fessa per omneis
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat,
Quum pater in ripâ gelidique sub ætheris axe
Aeneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.
Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno,
Populeas inter senior se attollere frondeis
Visus.
Tum sic adfari, & curas his demere dictis:
O sate gente deûm, Troianam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas;
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis:
Heic tibi certa domus, certi, me absiste, penates,
Non belli terrêre minis. tumor omnis & iræ
Concessêre deûm.
Iamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit
Alba, solo recubans; albi circùm ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.

Svadet hinc Tiberinus pater Aeneæ, uti ad Euandrum, Palantium incolentem, proficiscatur, eumque in societatem belli contra Aborigines trahat. Itaque Aeneas,

——— *Geminasque legit de classe biremeis,*
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem subitum atque oculis mirabile monstrum;
Candida per silvam cum fœtu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus.
Quam pius Aeneas, tibi enim, tibi, maxima Iuno,
Mactat, sacra ferens, & cum grege sistit ad aram.

Continuo hinc navigantem fingit adverso flumine ad Euandrum. Servius ad præscriptum libri III locum ita commentatur: *De hac sue alii dicunt, secundum Virgilium, quòd in Italiâ inventa sit: alii, quòd secum eam, more navigantium, Troiani portaverint: & ex oraculo cognoverint, ibi esse condendam civitatem, ubi sus illa post fugam fuisset inventa. Dicitur igitur in Campaniam fugisse; & inventam in Laurolavinio. à qua Ascanius pòst Albæ nomen imposuit. Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Alba longè à litore sunt.* Intelligit *Campaniam* sui sæculi; quæ plurimam partem Latii etiam comprehendebat. *Laurolavinium* autem idemque *Lavinium*, per summum errorem *Lanuvium* esse putavit; ut mox infrà videbimus. Cæterùm de eisdem Aeneæ rebus ita narrat Dionysius Halicarnassensis lib. I: Κατὰ δὲ τὸν χρόνον τοῦτον Τρῶες οἱ σὺν Αἰνείᾳ, διαφυγόντες ἐξ Ἰλίου τῆς πόλεως ἁλούσης, κατέσχον εἰς Λώρεντον, αἰγιαλὸν Ἀβοριγίνων, ἐπὶ τῷ Τυῤῥηνικῷ πελάγει κείμενον. οὐ πρόσω τῶν ἐκβολῶν τοῦ Τιβέριος. λαβόντες δὲ παρὰ τῶν Ἀβοριγίνων χωρίον εἰς οἴκησιν, καὶ ὅσα ἠξίουν, πολίζονται μικρὸν ἀποσχόντες ἀπὸ θαλάττης, ἐπὶ λόφῳ τινὶ, Λαουΐνιον ὄνομα τῇ πόλει θέμενοι. ὀλίγῳ δ' ὕστερον χρόνῳ τὴν ἀρχαίαν ἀλλάξαντες ὀνομασίαν, ἅμα τοῖς Ἀβοριγῖσι ἀπὸ τοῦ βασιλέως τῆς χώρας Λατῖνοι ὠνομάσθησαν. καὶ μεταναστάντες ἐκ τοῦ Λαουϊνίου, κοινῇ μετὰ τῶν ἐπιχωρίων μείζονα περιβάλλονται πόλιν, ἣν Ἄλβαν ἐκάλεσαν. Id est: *Per id tempus Troiani, cum Aeneâ post captum Ilium profugi, adpulerunt Laurentum, Aboriginum litus, quod mari Tyrrheno adluitur, haud longè ab ostio Tiberis. acceptoque ab Aboriginibus ad habitandum agro & quidquid petierant; opidum condunt non longè à mari, in quodam colle, nomine Lavinium. nec ita multo pòst, vetere adpellatione mutata, unà cum Aboriginibus à regionis rege Latini nuncupati sunt. & relicto Lavinio, simul cum indigenis maiorem urbem muniverunt, quam Albam nominarunt.* At eodem libro infrà, postquàm de erroribus Aeneæ narravit, in idem tandem Laurens

rens litus eum deducit. Τελευτῶντις ἦ, inquit, ἀφικνεῖ τὴ Ἰπελίας εἰς Λώρεντον· ἔνθα τῆς πλάνης παυσάμενοι, χάρακα ἔθεντο· ἐ τὸ χωρίον, ἐν ᾧ καλεσεραπεδεύσαντο, ἐξ ἐκείνε Τροία καλεῖται. ἀπέχει δὲ τὴ θαλάττης ἀμφὶ σὺν πέντε σταδίες. Id est: *Tandem ad Italiæ Laurentum perveniunt. ubi, errorum fine invento, vallum excitarunt. & locus, in quo castra metati sunt, exinde Troia vocatur, distans à mari circiter stadia* IIII. Hinc de dapibus & mensis comestis, quæ Virgilius refert, iisdemque penè tradit verbis: quibus hæc subnectit; Ἦν γάρ τι θέσφατον αὐτοῖς, ὁ ἔφερσε πλεῖν ὅπῃ σιτεμῶν Ἠλίε, ἕως αὖ εἰς τοῦτο τὸ χωρίον ἔλθωσιν, ἐν ᾧ καταδῦναι τὰς τραπέζας· ὅπερ δὲ τοῦτο μάθωσι γενόμενον, ἡγεμόνα πλερόποδα πεπασμένες, ὅπε αὖ κάμῃ τὸ ζῶον, ἐνταῦθα δείμασθαι πόλιν. Τοῦτο δὴ τὸ θεοπρόπιον ἀναμνησθέντις, οἱ μὲν τὰ ἕδη τῶν θεῶν, Αἰνείᾳ κελεύσασι, εἰς τὸ ἀποδειχθὲν χωρίον ἐκ τῆ νεὼς ἐξέφερον, οἱ δὲ βάθρα καὶ βωμὸς καπασκεύαζον αὐτοῖς, αἱ δὲ γυναῖκες ὁλολυγῇ ἐ χορείαις χαίρουσαι, παρεκόμιζον τὰ ἱερά· οἱ δὲ ἀμφὶ τὸν Αἰνείαν, τὰ θρασκευασθείσης θυσίας, ἔχοντις σὺν στεφάνοις, ἐπὶ τὸν βωμὸν ἔστησαν. ἐν ᾧ δέ τοι τὰς εὐχὰς ἐποιήσαντο ἡ μέλλουσι καθιερεῦσθαι ὗς, ἐγκύμων οὖσα, καὶ ἀπόσπορα τίκτουσα, καθαρχομένων αὐτῆς τῶν ἱερείων, ἀμισθαυδὴς ἐ ἀποφυγοῦσα σὺν κατοχῆς, αὖθις θαλάττης ἔθη. Αἰνείας δὲ μαθὼν, ὅτι παύτῃ ἄρα τὴν πλερόποδα ἡγεμόνα τὸ θέσφατον αὐτοῖς ἐδήλε, παρηκολούθησε σὺν ὀλίγας μικρὸν ἀποληπόμενος δεδοικὼς μὴ ἀπὸ φορύβε τῶν διωκόντων ἀποτραπείη τῆ κατ' δαίμονα ὁδοῦ· καὶ ἡ μὲν ἀμφὶ σὺν εἰκοσι καὶ πέντε σταδίες ἀπὸ θαλάττης διελθοῦσα, λόφον ἱνά ποτε ἀναπαύσηται, ἔνθα ἀπὸ καμάτε μοχθήσασα καθέζεται. * — * · Τῇ δ' ἑξῆς ἡμέρᾳ τελάντων λέγε) χοίρας ἡ ὗς τεκεῖν· καὶ πεσόντις ἑνιαυτοῖς ὕστερον ἀπὸ Τρώων ἑτέρων κλιθῆναι πόλιν, κατὰ τὸ θέσφατον, ἀπὸ ἧς ἐν οἰκείῳ τόπῳ Διαλέξομαι. Αἰνείας δὲ τὸ μὲν ὑὸς τὸ τέκνον ἅμα τῇ γυναικὶ τοῖς πατρῴοις ἁγίζει θεοῖς ἐν τῷ χωρίῳ τῷδε, ὅ νῦν ἐστιν ἡ καλιά· καὶ αὐτίκα οἱ Λαβίνιάται τοῖς ἄλλοις ἄβατον φυλάττοντις, ἱερὰν νομίζεσι. τοῖς δὲ Τρωσὶ μεσεραπεδεῦσαι κελεύσας ὅπῃ τὸ λόφον, ἰδρύε) τὰ ἕδη τῶν θεῶν ἐν τῷ κρημνῷ, καὶ αὐλίκα περὶ τὸν καπασκολιὰ ἐ πολίσμαλον ἀπέσῃ περιθυμία ὥρμητο, ἐλάμβανέ τι καθαίρων ἐκ τὲ περιξ χωρίων ὁπόσα εἰς τὸν πολισμὸν αὐτῷ χρήσιμα, ἐ μάλιστα ἐμελλε λυπηρὰ τοῖς ἀφαιρεθεῖσι φανήσαδε, σίδηρον ἐ ξύλα καὶ τὰς γεωργικὰς σκευάς. * · Heic exercitum contra eos educit Latinus rex. sed fine prœlio pax & fœdus inter eos constituitur. Σωθέντες ἦ ταῦτα, καὶ πίκνων ὁμηρείας τὰς πίστις βεβαιώσαντις, κοινῇ στρατεύσιν ἐπὶ τὰς πόλις τὲ Ῥωτύλων. οἱ ὀλίγε δὲ πάντε χρωσάμενοι, παρῆσαν ἐπὶ τὸ πόλισμα τὸ Τρωϊκὸν ἡμιπλεθρον· καὶ μιᾷ περιθυμίᾳ πάντες χρώμενοι, πίζεσιν αὐτό. ὄνομα ἦ τῷ κλίσματι Αἰνείας πῆται Λαβίνιον· ὡς μὲν αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγεσιν, ἀπὸ τὲ Λαβίνε θυγατρὸς, ἣ Λαβίναν εἶναί φασι τέκνομα· ὡς δ' ἄλλοι ἐνίες τὲ Ἑλλήνων μυθογράφων ἔλεξαν, ἀπὸ τὲ Λάτε, τὸ Δήλε βασιλέως θυγατρὸς Λαβίνας καὶ τῆδε ὀνομαζομένης· ἧς ἀποθανόσης νόσῳ περὶ τὸν οἰκισμὸν τὲ πόλεως πρώτης, καὶ ἐν ᾧ ἔκαμε χωρίῳ ταφείσης, μνῆμα γένεσθαι τῇ πόλιν. συμπαλεῦσαι δ' αὐτῇ τοῖς Τρωσὶ λέγε), δοθεῖσαν ἀπὸ ἑ πατρὸς Αἰνεία σεηρένθ, μαλλικῇ ἔσαν καὶ σοφῇ. Hoc est: *Acceperant enim quoddam oraculi responsum, quo jubebantur navigare in occidentem versùs, donec eò locorum pervenirent, ubi mensas comederent: quod simul atque factum animadvertissent, quadrupedis ductu, ubicumque fessa procubuisset animans, ibi condere opidum. Huius oraculi tunc recordantes; alii penateis è navi in præmonstratum locum Aeneæ jussu efferunt; alii scabella eis & aras adornant: mulieres sacra cum jubilatu & choreis adferunt. at Aeneas & comites, paratis omnibus ad sacrificium, sertis redimiti consistunt circùm altaria. Interèa dum hi vota faciunt, porca destinata ad victimam, gravida tunc & partui propinqua, occipientibus eius immolationem sacrificis, proripit se excussis vinculis, & mediterranea cursu petit. Sensit Aeneas, hanc utique quadrupedem ducem designasse oraculum: eamque cum paucis modico intervallo subsequitur; veritus, ne insectationis strepitu territam à viâ fatali averteret. Illa fermè* XXIIII *stadia à mari digressa, in collem quemdam procurrit; ibique fessa quievit.* Aliquanto pòst: *Posterâ die suem* XXX *porcellos esse enixam, dicitur: & post totidem annos Troianos aliam urbem condidisse, juxta oraculum: de qua suo loco dicemus. Aeneas fœtum suis, unà cum matre, diis penatibus immolat eo loco, ubi nunc est casa lignea, quam Lavinienses sacram habentes, cæteris inaccessam servant. jussisque Troianis in collem movere castra, deorum simulacra in opportunissimo colles loco statuit: continuóque opidum ædificare maximâ celeritate adgreditur; excurrens in circumvicina, & conquirens quidquid ad urbis ædificationem usus postularet; non sine agrestium indignatione ferrum & ligna instrumentaque rustica auferens.* Heic exercitum contra eum educit Latinus. sed citra pugnam pax atque fœdus inter eos convenit. *Hæc itaque pacti, datis ultro citroque obsidibus, communibus opibus expeditionem in Rutulos faciunt; brevique captis omnibus eorum opidis, revertuntur ad semiperfectum Troianorum opidum; & pari id omnes alacritate muniunt. nomen ei Aeneas indidit Lavinium; ut ipsi*

Romani

Romani perhibent, à Lavinâ, Latini filiâ: ut Græci quidam fabularum scriptores tradunt, ab Annii, Deliorum regis, filiâ, & ipsâ Lavinâ dictâ. in cuius memoriam, morbo per id tempus exstinctæ, ibique sepultæ, opido vocabulum aiunt impositum. hanc Aeneæ precibus impetratam à patre, navigationis comitem Troianis fuisse tradunt; quòd sapiens esset ac fatidica. De eisdem fabulis ita narrat Sex. Aurelius Victor in libro de Origine gentis Romanæ: *Inde ad eam Italiæ oram, quæ ab arbusto eiusdem generis, Laurens adpellata est, Latino regnante, pervectum Aeneam cum patre Anchisa filioque & cæteris suorum, navibus egressum in litore adcubuisse; consumptoque quod fuerat cibi, crustam etiam de farreis mensis, quas sacratas secum habebat, comedisse. tum Anchisâ conjiciente, illam esse miseriarum errorisque finem; (quidpe meminerat, Venerem sibi aliquando prædixisse, quum in externo litore, esurie compulsi, sacratas quoque mensas invasissent, illum condendæ sedis fatalem locum fore) scrofa etiam inciens quam è navi produxissent, ut eam immolarent, se ministrorum manibus eripuisset; recordatum Aeneam, quòd aliquando ei responsum esset, urbi condendæ quadrupedem futuram ducem, cum simulacris deorum penatium prosequutum; atque illum, ubi illa procubuit, enixaque est porculos* XXX, *ibidem auspicatum;* ..... [desunt quædam] *postquàm* .... [hæc etiam nonnihil deest] *Lavinium dixit: ut scribit Cæsar lib.* I, *& Lutatius lib.* II. *At verò Domitius lib.* I *docet, sorte Apollinis Delphici monitum Aeneam, ut Italiam peteret; ubi duo maria invenisset, prandiumque cum mensis comesset, ibi urbem uti conderet. Itaque egressum in agrum Laurentem, quum paululum à litore processisset, pervenisse ad duo stagna aquæ salsæ, vicina inter se; ibique quum se lavisset, ac, refectus cibo, quum apium quoque, quod tunc vice mensæ substratum fuerat, consumpsisset: existimantem, procul dubio illa esse duo maria; quòd in illis stagnis aquæ marinæ species esset: mensasque, quæ erant ex stramine apii, comestas; urbem in eo loco condidisse; eamque, quòd in stagno laverit, Lavinium cognominasse. tum deinde à Latino, rege Aborigînum, data ei, quæ incoleret, jugera quingenta. At Cato in origine generis Romani ita docet: Suem* XXX *porculos peperisse in eo loco, ubi nunc est Lavinium. quumque Aeneas ibi urbem condere constituisset; propterque agri sterilitatem metueret: per quietem ei visa deorum penatium simulacra, adhortantium, ut perseveraret in condendâ urbe, quam cœperat. nam post annos totidem, quot fœtus illius suis essent, Troianos in loca fertilia atque uberiorem agrum transmigraturos, & urbem clarissimi nominis in Italiâ condituros.* At paullo antè, ubi ex Lutatio, Romano scriptore, errores recitat: *Pervectumque ad insulam Delum: atque illinc ab eo Laviniam, Annii, sacerdotis Apollinis, filiam, in matrimonium adscitam; ex cuius nomine Lavinia litora adpellata.* En, ut inexplicabilium de Aeneæ in Italiam adpulsu fabularum nullus est finis. Atque omnia κῦ δαίμονα, ut inquit Dionysius, id est, *deorum instinctu atque actu* facta esse oportet. quis enim aliàs temerè crederet, scrofam XXX porcellis gravidam uno continuo curriculo ad XXIIII stadia, id est, millia passuum III cucurrisse in collem usque Lavinienſis opidi; ubi tandem fessa quieverit. Virgilius autem longè immanius adstruere cœpit mendacium; à Tiberis usque ripâ in Lavinii opidi locum suem acturus. qui tamen, ut Romanæ urbis *inquilinus*, ignorasse minimè debuit, ubi is esset in hoc litore locus, qui ab Aeneæ escensu *Troia* suâ etiam tunc ætate dicebatur; teste & ipso simul & Livio ac Dionysio. Plerique igitur auctorum propius *Laurentum* opidum & ad *Numicium* amnem Aeneam deduxisse videntur: à quo litore ad *Lavinium* III erant millia passuum. Zonaras Annal. lib. II: Καὶ παρέρχεται ὁ Αἰνείας Λαυρέντῳ κῦ τ̃ Νομίκιον παμὸν, ἔνθα κῦ ἡ ὀὴ ἱστορέμενον λέγει θεσπισθέντας ποιήσασθαι τὴν κατοίκησιν· ὁὴ τ̃ χώρας ἄρχων Λατῖνος ἀπείργει τῷ Αἰνείᾳ τ̃ ἐν τῇ χώρᾳ καθίδρυσιν· ἐ συμβαλὼν ἡττᾶται. εἶτα δ' ὀνειράτων, φαντάντων ἀμφοῖν, καταλλάττονται· ᾗ τ̃ κατοικήσεως αὖτις θεσπισθείσης χωρεῖ· ἐ τ̃ θυγατέρα Λαβινίαν εἰς γάμου ἐκδίδωσιν· ἔνθα πόλιν ὁ Αἰνείας οἰκοδομήσας, ὠνόμασε Λαβίνιον. Hoc est: *Ad Laurentum Aeneas juxta Numicium fluvium adpulit: ubi ex oraculi quodam responso considere voluit. quod eius loci rex Latinus prohibiturus, commisso prælio vincitur. deinde per somnia, quæ utrique viderant, reconciliati sunt. ac Latinus, concesso habitandi loco, filiam etiam Laviniam Aeneæ in matrimonium collocat: de cuius nomine Aeneas urbem à se conditam Lavinium adpellavit.* Hæc somnia Dionysius quoque suprà dicto lib. I enarrat. Certè, quòd Aeneas, qui jam antè ad *Avernum* lacum, & *Misenum* promontorium, & proximè ad *Caietam* adpulsus fertur, cum tantillâ manu, cui IO jugera, ut ex Domitio refert præscriptus Sex. Aurelius Victor, & ex Heminâ Solinus cap. VIII, vel, ut plurimum ex Catonis Originibus tradit ad Virgilii Aeneid. lib. XI Servius, IOCC, jugera ausus

sit

sit non tantùm in Aboriginum, validæ gentis, litus escendere, sed & castra ac novum opidum proximè Latini regis regiam, Laurentum urbem, moliri, id etiam nisi κῦ δαίμονα factum concedas, planè incredibile cuivis sanæ mentis homini fiet. Varro Terentius de Lingvâ Latinâ lib. IIII ita tradit: *Opidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium: nam ibi dii penates nostri. hoc à Latini filiâ; quæ, conjuncta Aeneæ, Lavinia adpellata. Hinc post* XXX *annos opidum alterum conditur Alba. id ab sue Albâ cognominatum. hæc è navi Aeneæ quum fugisset Lavinium,* XXX *parit porcos. ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis* XXX *hæc urbs facta.* Et Rusticar. rer. lib. II cap. IIII: *Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si minùs pariat; fructuariam idoneam non esse. si plureis pariat; esse portentum. in quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quòd sus, Aeneæ Lavinii* XXX *porcos peperit albos. itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint opidum Albam. Huius suis ac porcorum etiam nunc vestigia adparent Lavinii: quòd est simulacra eorum ahenea etiamnunc in publico posita, & corpus matris ab sacerdotibus, quòd in salsurâ fuerit, demonstratur.* Credo sanè tam certam horum opidorum habuisse Romanos originem, quàm corpus suis Aeneæ in salsurâ. At de Aeneæ ad Numicium amnem adpulsu, Virgilius quoque apud alios auctores legerat. unde illi hæc prolata verba lib. VII:

——— Iussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Tybrim & fontes vada sacra Numici.

Et item anteà:

Postera quum primò lustrabat lampade terras
Orta dies, urbem & fineis & litora gentis
Diversi explorant. hæc fontis stagna Numici;
Hunc Tybrim fluvium: heic forteis habitare Latinos.

Mirum sanè, de incolis huius litoris neque apud *Misenum* neque apud *Caietam* exploraſſe Aeneam; qui tam prudens tamque solers perhibetur dux fuisse. Cæterùm Strabo lib. V ita tradit: Φασὶ δέ, Αἰνείαν καταίρειν εἰς Λαύρεντον, ἡϊόνι μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, ὅσον ἐν πέντε ἢ ἑπτὰ σταδίοις, κλίσιν πόλιν· ἐπελθεῖν δ' Λατῖνον, τὸν τῶ Αὐσονίων βασιλέα, συμμάχοις χρήσασθαι τοῖς περὶ τὸν Αἰνείαν ὅτι σὺν πανδουνίοις Ρουτύλοις, Αὐρδίαν κατέχουσιν. νικήσαντα δέ, δοῦναι τὴν θυγατέρα Λαβινίαν ἐπώνυμον κλίσιν πλησίον πόλιν. Hoc est: *Ferunt, Aeneam Laurentum adpulisse; atque in orâ maritimâ, ad* XXIIII *circiter stadia ab mari, opidum condidisse. inde Latinum, Aborigínum regem, superveníssse, Aeneæque auxilio usum adversùm finitimos Rutulos, Ardeam incolentes. partâque victoriâ urbem propè condidisse, Laviniæ filiæ cognominem.* Ex his equidem Strabonis verbis, duo opida, alterum ab Aeneâ, ab Latino alterum, condita fuisse, disertè intelligitur. verùm Dionysii præscriptum locum legisse eum haud dubitem. quum autem de altero illo apud Tiberis ostia opido, quod & ipsum, ut suprà ostensum, stadia circiter XXIIII, id est, millia passuum III, à mari distabat, apud alios legisset auctores; duo ista, *Troiam novam* & *Laviniam*, in unum confudit. Intereà tamen cum Dionysio probè concinit super intervallo tot stadiûm inter mare & Lavinium opidum.

NVMICIVS *amnis.*

NVMICIVS, seu, (utrumque enim usurpatur) NVMICIVS *amnis*, ab omnibus pariter ponitur auctoribus apud *Lavinium*. Plinius lib. III cap. V; *Ostia colonia; opidum Laurentum, Lucus Iovis indigetis, amnis Numicius, Ardea.* Livius lib. I: *Secundum inde prælium Latinis, Aeneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs est, quemcumque eum dici jus fasque est, super Numicum flumen. Iovem Indigetem adpellant.* Dionysius dicto lib. I: Μάχης δὲ γενομένης καρτερᾶς, ἔ πρόσω δ' Λαβινίου, καὶ πολλῶν ἑκατέρωθεν ἀπολωλότων, τὰ μὲν τρόπαια νυκτὸς ἐπελθόσης διελύθη, τὸ δὲ Αἰνείου σῶμα φανερὸν οὐδαμῆ γενόμενον, οἱ μὲν εἰς θεοὺς μεταστῆσαι ἔκαζον, οἱ δ' ἐν τῷ ποταμῷ, παρ' ὃν ἡ μάχη ἐγένετο, ἀφανισθῆναι. καὶ αὐτῷ κατασκάπτειν οἱ Λατῖνοι ἡρῶον, ἐπιγραφὴν ποιᾶδε κεκομένον· Πατρὸς θεοῦ Ἰνδίγετος, ὃς ποταμοῦ Νομικίου ῥεῦμα δέπει. Hoc est: *Pugnatum igitur est acriter, haud procul Lavinio. multisque utrimque desideratis, nox tandem prælium diremit. Corpus Aeneæ quæsitum quum nusquàm compareret; alii conjectabant, ipsum migrasse ad deos; alii, necatum in amne, apud quem pugnatum erat. Latini sacellum tamquàm heroi dicaverunt, cum inscriptione huiusmodi:* PATRIS · DEI · INDIGETIS · QVI · NVMICII · AMNIS · VNDAS · TEMPERAT. Victor Aurelius, in dicto libro de Origine gentis Romanæ, hæc è Calpurni Pisonis monimentis citat: *Tunc Aeneam, quòd copiis inferior erat, multis rebus, quæ necessariò tuendæ erant, in urbem comportatis, castra sub Lavinio collocasse. præpositoque*

LVCVS IOVIS INDIGETIS.

positoque his filio Euryleone; *ipsum, electo ad dimicandum tempore, copias in aciem produxisse, circa Numici fluminis stagnum. ubi quum acerrimè dimicaretur, subitis turbinibus infuscato aëre, repentè cœlo tantum imbrium effusum, tonitrubus etiam consequutis, flammarumque fulgoribus, ut omnium non oculi modò præstingverentur, verùm etiam mentes quoque confusæ essent. quumque universos utriusque partis dirimendi prœlia cupiditas incessisset; nihilo minùs in illâ tempestatis subitæ confusione interceptum Aeneam nusquàm deinde comparuisse*. *Traditur autem, non prævisо, quòd propinquus flumini esset, ripâ depulsum fortè in fluvium decidisse; atque ita prœlium diremptum. dein pòst, apertis fugatisque nubibus, quum serena facies effulsisset; creditum est, vivum eum cœlo adsumptum. Idemque tamen pòst ab Ascanio & quibusdam aliis visus adfirmatur super Numici ripam, eo habitu armisque, quibus in prœlium processerat. quæ res immortalitatis eius famam confirmavit. Itaque illi eo loco templum consecratum: adpellarique placuit Patrem Indigetem.* Solinus cap. VIII: *Nec omissum sit, Aeneam, æstate ab Ilio capto secundâ Italicis litoribus adpulsum, ut Hemina tradit, sociis non ampliùs sexcentis, in agro Laurenti posuisse castra: ubi tribus mox annis cum Latino regnat sociâ potestate, quingentis jugeribus ab eo acceptis. quo defuncto, summam biennio adeptus apud Numicum adparere desiit: annoque VII Patris Indigetis ei nomen datum.* Hinc illud etiam Virgilii, per anticipationem historiæ, lib. VII: ubi Aeneæ legati Latinum regem sic adloquuntur:

——— *Iussisque ingentibus urget Apollo*
Tyrrhenum ad Tybrim & fontis vada sacra Numici.

Et lib. XII Iupiter Iunonem sic adfatur:

Indigetem Aeneam, scis ipsa, & scire fateris,
Deberi cœlo.

Ad quem locum ita Servius: *De Aeneâ fabula talis est. Quum, Turno occiso, & acceptâ Laviniâ, & conditâ civitate, in Numicum fluvium (ut alii volunt, sacrificans; ut alii, Mezentium, ut alii, Messapum fugiens) cecidisset: nec eius esset cadaver inventum: Ascanius, filius eius, victo Mezentio, cum cæteris Troianis credens & jactitans, inter numina receptum, sive patrem volens consecrare; templum constituit, quod Dei Indigetis adpellare jussit.* Tibullus lib. II eleg. V:

Impiger Aenea, volitantis frater Amoris;
Troïca qui profugis sacris vehis ratibus:
Iam tibi Laurenteis adsignat Iupiter agros;
Iam vocat erranteis hospita terra deos.
Illic sanctus eris, quum te veneranda Numici
Vnda deum cœlo miserit Indigetem.

Sed è Dionysio & Aurelio Victore maximè patet, fuisse *Lavinium* ad *Numicum* amnem. In colle fuisse situm, idem testatur Dionysius. hinc rectè Victor; *Aeneam castra sub Lavinio collocasse*. Idem hic ait, *copias* eum *in aciem produxisse circa Numici fluminis stagnum:* ubi etiam interiit. hoc *stagnum* ad ipsum amnis fontem intellexit Virgilius dicto Aeneid. lib. VII, in his verbis:

——— *Hæc fontis stagna Numici.*

Ergo ipsum *Lavinium* ad fontem Numici positum fuit, in eo colle, in quo nunc conspicitur fanum *Sanctæ Petronellæ*. à quo III sunt millia passuum ad ostium amnis & mare. Ad proximè citata Virgilii verba ita commentatur Servius: *Quòd ait fontis stagna, verum est. nam Numicus ingens antè fluvius fuit; in quo repertum est cadaver Aeneæ; & consecratum: pòst paullatim decrescens, in fontem redactus. qui & ipse siccatus est, sacris interceptus. Vestæ enim libare non nisi de hoc fluvio licebat.* Quàm ingens fuerit hic amnis ab initio, equidem ignoro. id verò scio, exhauriendo ad Vestæ libamina aquam non potuisse fontem siccari; si is vivus perennisque suis scaturiginibus fluxit. Sed idem Servius ad Aeneid. lib. XII, ubi *Iuturnæ fontem*, Numici fonti proximum, describit: *De hoc*, inquit, *fonte Romam ad omnia sacrificia aqua adferri consueverat.* Et Plutarchus in Numa tradit aquâ ex *Egeriæ fonte*, qui apud Capenam erat portam, haustâ penetralia Vestæ quotidiè fuisse adspersa & lustrata. Quapropter suspicor, poëtica loquutione isthic usum Virgilium: nec satis certum, Victor ex ipso ne Pisone sumpserit vocabulum *stagni*: an, ut plerique eius ævi scriptores innumera alia, à poëtâ Virgilio id mutuatus sit. sic quidpe Silius quoque, ut mox videbimus, perpetuus ille Virgilii imitator, modò *stagna* vocat *Numici*,

modò

modò *parvum fontem* ac *lenem amnem*. sic lib. x, *Aufidum* amnem nominaturus, ita dicit:

Atque ea dum juxta Tyrius stagna Aufida ductor
Molitur.

Et Ovidius item tenuitatem *Numici* indicaturus, serpere eum tradit Μεταμορφώσεων lib. XIIII, his versibus de Venere, Aeneæ matre, loquens:

Litus adit Laurens, ubi tectus arundine serpit
In freta flumineis vicina Numicius undis.
Hunc jubet Aeneæ quæcumque obnoxia morti
Abluere.
Lustratum genitrix divino corpus odore
Vnxit, & ambrosiâ cum dulci nectare mistâ
Contigit os; fecitque deum, quem turba Quirini
Nuncupat Indigetem, temploque arisque recepit.

Lucus igitur iste etiam Iovis Indigetis, sive Dei Indigetis, seu Patris Indigetis, seu tandem Patris dei indigetis, in Numicii amnis ripis fuit; sub Lavinio opido; ubi dimicatum. & ex Plinii equidem recensione huius litoris ab dextrâ fuit fluminis ripâ. *Opidum*, inquit, *Laurentum, lucus Iovis Indigetis, amnis Numicius, Ardea.*

De cætero ipse *fons Numicii & antrum*, unde is exit, sacrum erat *deæ* Annae Perennae: de qua Ovidius Fastor. lib. III, postquàm festum eius descripsit, quod apud Romam inter campum Martium & Anienis Tiberisque confluentes, ut superiori capite ostensum, celebrabatur, ita canit:

Quæ tamen hæc dea sit, quoniam rumoribus errat,
Fabula proposito nulla tegenda meo.
Arserat Aeneæ Dido miserabilis igne:
Arserat exstructis in sua fata rogis:
Protinus invadunt Numidæ sine vindice regnum.
Et potitur captâ Maurus Iarba domo.
Diffugiunt Tyrii, quò quemque agit error; ut olim
Amisso dubiæ rege vagantur apes.
Pellitur Anna domo: lacrumansque sororia linquit
Mœnia. germanæ justa dat antè suæ.
Nacta ratem comitesque fugæ; pede labitur æquo,
Mœnia respiciens, dulce sororis opus.
Fertilis est Melite, sterili vicina Cosyræ,
Insula; quam Libyci verberat unda freti.
Hanc petit, hospitio regis confisa vetusto.
Hospes opum dives rex ibi Battus erat.
Qui, postquàm didicit casus utriusque sororis;
Hæc, inquit, tellus quantulacumque tua est.
Et tamen hospitii servasset ad ultima munus:
Sed timuit magnas Pygmalionis opes.
Signa recensebat bis Sol sua: tertius ibat
Annus: & exsilio terra paranda nova est
Frater adest: belloque petit. rex, arma perosus,
Nos sumus imbelles; tu fuge sospes; ait.
Iussa fugit: ventoque ratem committit & undis.
Asperior quovis æquore frater erat.
Ducitur ad Laurens ingenti flamine litus
Puppis: &, expositis omnibus, hausta perit.
Iam pius Aeneas regno natâque Latini
Auctus erat; populos miscueratque duos.
Litore dotali, solo comitatus Achate,
Secretum nudo dum pede carpit iter;
Adspicit errantem. nec credere sustinet, Annam
Esse. Quid in Latios illa veniret agros?

Dum secum Aeneas: Anna est, exclamat Achates.
Ad nomen vultus sustulit illa suos.
Heu! fugiat? quid agat? quos terræ quærat hiatus?
Ante oculos miseræ fata sororis erant.
Sensit; & adloquitur trepidam Cythereius heros.
Flet tamen admonitu mortis, Elisa, tuæ.
Anna, per hanc juro, quam quondam audire solebas
Tellurem fato prosperiore dari;
Perque deos comites, hac nuper sede locatos:
Sæpè meas illos increpuisse moras.
At tu, seu ratio te nostris adpulit oris;
Sive deus; regni commoda carpe mei.
Talia dicenti (neque enim spes altera restat)
Credidit: errores exposuitque suos.
Vtque domum intravit Tyrios induta paratus;
Incipit Aeneas; cætera turba silet:
Hanc tibi cur tradam, pia causa, Lavinia conjux,
Est mihi. consumpsi naufragus huius opes.
Orta Tyro est. regnum Libycâ possedit in orâ.
Quam, precor, ut caræ more sororis ames.
Omnia promittit; falsumque Lavinia vulnus
Mente premit tacitâ: dissimulatque metus.
Donaque quum videat prater sua lumina mitti
Multa palàm; mitti clam quoque multa putat.
Non habet exactum, quid agat. furialiter odit:
Et parat insidias: & cupit ulta mori.
Nox erat; ante torum visa est adstare sororis
Squalenti Dido sanguinolenta comâ.
Effuge (ne dubita) mœstum, soror, effuge tectum.
Sub verbum querulis impulit aura fores.
Exsilit; & velox humili super arva fenestrâ
Se jacit. audacem fecerat ipse timor.
Quumque metu rapitur; tunicâ velata recinctâ
Currit: ut auditis territa dama lupis.
Corniger hanc tumidis rapuisse Numicius undis
Creditur, & stagnis occuluisse suis.
Sidonis intereà magno clamore per agros
Quæritur. adparent signa notæque pedum.
Ventum erat ad ripas. inerant vestigia ripis.
Sustinuit tacitas conscius amnis aquas.
Ipsa loqui visa est; Placidi sum nympha Numici.
Amne perenne latens, Anna Perenna vocor.
Protinus erratis læti vescuntur in agris:
Et celebrant largo seque diemque mero.
Sunt, quibus hæc Luna est: quia mensibus impleat annum.
Pars Themin, Inachiam pars putat esse bovem.
Invenies, qui te nymphen Atlantida dicant:
Teque Iovi primos, Anna, dedisse cibos.

Eamdem de Annâ Didonis sorore fabulam celebrat eleganti, si quid aliud, poëmate Silius lib. VIII: unde ea tantùm, quæ ad chorographiam pertinent, carpemus. Iuno adfatur Annam:

Namque hac, accitam stagnis Laurentibus, Annam
Adfatur voce: ———

Huic respondet Anna:

Tum diva Indigetis castis contermina lucis,
Haud, inquit, tua jus nobis præcepta morari.

Postea ita Annam per quietem adloquitur Dido sorori;

Surge

Surge age: jam tacitas suspecta Lavinia fraudes
Molitur; dirumque nefas sub corde volutat.
Prætereà (ne falsa putes hæc fingere somnum)
Haud procul hinc parvo descendens fonte Numicus
Labitur, & leni per valleis volvitur amne.
Huc rapies germana viam tutosque receptus.
Te sacra excipient hilares in flumina nymphæ:
Aeternumque Italis numen celebrabere in oris
Sic fata, in tenuem Phœnissa evanuit auram.
Anna novis somno excutitur perterrita visis:
Itque timor totos gelido sudore per artus.
Tunc, ut erat tenui corpus velamine tecta,
Prosiluit stratis: humilique egressa fenestrâ,
Per patulos currit plantis pernicibus agros:
Donec arenoso (sic fama) Numicius illam
Suscepit gremio, vitreisque abscondidit antris.
Orta dies totum radiis impleverat Orbem;
Quum nullam Aeneadæ thalamis Sidonida nacti:
Et Rutulum magno errantes clamore per agrum,
Vicini ad ripas fluvii manifesta sequuntur
Signa pedum. dumque inter se mirantur; ab alto
Amnis aquas cursumque rapit. tum sedibus imis
Inter cæruleas visa est residere sorores
Sidonis, & placido Teucros adfarier ore.
Ex illo primis anni celebrata diebus
Per totam Ausoniam venerando numine culta est.

Sanè haud minùs *Anna* hæc ad *Laurens* litus adpulit, ac ipse Aeneas: quem numquàm in Italiam pervenisse, abundè à nobis suprà demonstratum est. Vt innumera alia Romani à variis rebus seu rerum effectibus sibi constituerunt numina; ita hæc etiam *Anna dea*, cui festum sacraque fiebant principio anni, ab ipso hoc vocabulo nomen accepit. Cæterùm ex hac quoque Silii descriptione patet, *Lavinium* fuisse in eo colle, in quo nunc sacellum divæ *Petronellæ* conspicitur: sub quo amnis ex antro quodam in subjectos agros pronus decurrit. cuius fontibus etiam *lucum Iovis Indigetis* fuisse conterminum testatur.

Sed de Indigetis dei luco & Numicio flumine postquàm satis dictum, ad reliquam opidi *Lavinii* expositionem revertamur. Apud Appianum Civil. bellor. lib. II hæc leguntur: Βαρυθυμῶν δὲ ὁ Μίλων, εἰς τὴν πατρίδα Λαβουίνιον ἐξῄει· ἣν Διομήδη φασὶν, ἀλόμενον ἐξ Ἰλίου πρώτην ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλιν οἰκῆσαι· καί εἰσιν ἀπὸ Ῥώμης ἐς αὐτὴν στάδιοι πεντήκοντα καὶ ἑκατόν. Id est: *Aegrè id ferens Milo, discessit in patriam suam Lavinium. quam primam fertur Diomedes, post captum Ilium, in Italiâ condidisse urbem, dissitam ab Româ stadia* CL. Id est, millia passuum XX. nempe, si, more eius sæculi, quo vixit Appianus, septena stadia cum dimidio in singula milliaria computes. At Milonem fuisse ex *Lanuvio* opido, in radicibus Albani montis sito, infrà certis auctorum demonstrabitur testimoniis. Ingens igitur hic est & satis fœdus error Appiani, passim in aliis etiam parum peritum exactumque geographum sese prodentis; ut nos haud semel jam antè monuimus. Nec est, quòd hoc loco mendum in vocabulo Λαβουίνιον suspicari velis; pro quo ipse scripserit Appianus Λανουβιον. nam intervallum CL stadiorum, seu millium passuum XX, propiùs in *Lanuvium*, quàm *Lavinium*, convenit. tum quosdam auctores Diomedem ad hoc litus & Numicium amnem deduxisse, conditoremque eum fecisse *Lavinii* opidi, adparet ex his Solini verbis cap. VIII: *Inter omnes perspicuè convenit, à nutrice Aeneæ Caietâ Caietam, ab uxore Laviniâ Lavinium esse nuncupatum. Nec omissum sit, Aeneam, æstate ab Ilio capto secundâ, Italicis litoribus adpulsum, ut Hemina tradit, sociis non ampliùs* IOC, *in agro Laurenti posuisse castra. ubi, dum simulacrum, quod secum ex Siciliâ advexerat, dedicat Veneri matri, quæ Frutis dicitur, à Diomede Palladium suscepit.* Huc, nescio, an illud etiam spectet Statii Silvar. lib. III carm. III:

——— *Quamque horrida supra*
Aequora curarum socius procul Itala rura

Linqueret: hic molleis Campani litoris oras
Et Diomedéas concedere jussus in arceis.

Sed ex eodem fonte consimilem errorem hausisse videtur & Aelianus, Appiani æqualis: qui Histor. animal. lib. XI cap. XVI ita scribit: Ἴδιον δ' ὧν ἄρα τ δρακόντων ἡ μαντική. ἐν γᾶν Λαϊνείῳ τῷ πολίσματι, ὅπερ τ Λαβίνων χώρας ἐστὶ, κέκληται ἀπὸ τ Λαβίνα θυγατρὸς Λατίνου Αἰνείᾳ συνεμαχησε, καὶ τ καλουμένων Ῥουτύλων, εἶτα νικήσαντι αὐτὸς· ἐνίκησε δὴ [emenda, ὥκισε δὴ] Αἰνείας ὁ Ἀγχίσου, ὁ Τρὼς, τ πόλιν τ προφημιζομένην. ἐν δ' αὐτ Ῥώμης μηδεμήτωρ, ὡς αὖ εἴποι τις. ἐνθεῦθεν γὰρ ὁρμηθεὶς Ἀσκάνιος, ὁ Αἰνείου καὶ Κρεούσης τ Τρωάδος, ὥκισε τ Ἄλβαν· Ἀλβανῶν δὴ ἡ Ῥώμη ἄποικος. Οὐκοῦν ἐν τῷ Λαϊνείῳ ἄλσος ὑμᾶπται μέγα τ δαφνῶν, καὶ ἔχει πλησίον νεὼν Ἥρας Ἀργολίδος· ἐν δὴ τῷ ἄλσει φωλεός ἐστι μέγας καὶ βαθὺς, τ ἔστι κοίτη δράκοντος. Id est: *Draconum quoque peculiaris est divinatio. nam & apud Lavinium, Latii opidum, (quod nomen accepit ab Laviniâ, Latini filiâ, quo tempore Latinus unà cum Aeneâ bellum gessit contra Rutulos, eosque vicit: & condidit Aeneas Troianus, Anchisæ filius, prædictum opidum: quòd Romæ quasi avia dici possit. ex hac quidpe profectus Ascanius, Aeneæ & Creüsæ Troianæ filius, Albam condidit: cuius colonia est Roma.) apud Lavinium istud, inquam, sacer est lucus, magnus & opacus; juxtaque eum ædes Iunonis Argolicæ: in luco verò antrum est amplum ac profundum, draconis cubile.* Heic Aelianum *Lavinium* nominasse, dubium esse nequit; quando à Latini filiâ Laviniâ denominatum, indeque *Albam* coloniam deductam fuisse, disertè adfirmat. At lucum & templum fuisse apud *Lanuvium Iunonis Argolicæ*, cognomento *Sospitæ*, item *draconis* hoc *antrum*; infrà in eius opidi expositione ex pluribus ostendetur auctoribus. Apud Stephani epitomatorem ita scriptum est: Λαύντιον, μητρόπολις τ Λατίνων· Διονύσιος ἐ Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας. τὸ ἐθνικὸν Λαυντῖνος. Id est: *Launtium, metropolis Latinorum; auctore Dionysio Historiæ Romanæ lib. V. gentilitium inde Launtinus.* Id miror unde habuerit sive Stephanus seu breviator eius; quando haud multo antè verum opidi nomen Λαβίνιον citavit. & Dionysii diserta verba lib. V sunt ista: Ταρκυίνιος εἰς Λαβίνιον ᾤχετο, τ μητρόπολιν ἁπάντων Λατίνων οὖσαν. *Tarquinius Lavinium profectus est, Latinæ gentis metropolim.* Sed quum tanta sit *Lavinii Lanuviique* nominum confinitas, facilè ea apud alios etiam auctores ab exscriptoribus confusa sunt: quod infrà in Lanuvii descriptione videbimus. Apud Livium epitomatorem lib. LXXX ita scriptum: *Marius Antium & Ariciam & Lavinium colonias devastavit.* Rectiùs in hac historiâ Appianus Civil. bellor. lib. I habet Λανούϊον, *Lanuvium.* nam Lavinium haud perinde magni tum erat nominis opidum. Strabo lib. V: Πόλις δ' ἐπὶ θαλάττῃ μικρὰ εἰσι τ Λατίνων, τά τε Ὦστια καὶ Ἄντιον· εἶτα μέσον τούτων τὸ Λαβίνιον, εἶτα Λαύρεντον. Σαμνίταις δ' ἐπορθήσαντο τοὺς τόπους· καὶ λείπεται μικρὰ ἴχνη πόλεων, ἔνδοξα δὲ τ Αἰνείᾳ γέγονεν ἐπιδημίαι, καὶ τὰς ἱεροποιίας ἐξ ἐκείνων τ χρόνων τοῖς θεοῖς φασιν. Id est: *Latinorum opida maritima sunt Ostia & Antium, & in medio horum Lavinium; dein Laurentum. Sed loca hæc ab Samnitibus sunt vastata. & nunc rudera tantùm urbium restant. nobilitata autem sunt peregrinatione Aeneæ. & sacrificiorum ritus ab illis usque temporibus traditos servari aiunt.* Nempe *dii Penates* heic colebantur. Varro de Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Opidum, quod primum conditum in Latio stirpis Romanæ, Lavinium. ibi dii Penates nostri.* Asconius Pedianus in Orationem Ciceronis pro M. Scauro commentans: *Crimini dabat, sacra publica populi Romani deûm Penatium, quæ Lavinii fierent, operâ eius minùs rectè castè fieri.* Sex. Aurel. Victor in libro de Origine gentis Romanæ: *Post hæc Ascanius in monte, qui Albanus nuncupatur, civitatem communiit; eamque ex formâ, quòd ita in longum porrecta est, Longam, ex colore suis Albam cognominavit. quumque illuc simulacra deorum Penatium transtulisset; postridiè apud Lavinium adparuerunt. rursusque relata Albam, se Lavinium in pristinam sedem idemtidem receperunt. itaque tertiò nemo ausus est amovere ea: ut scriptum est in Annali Pontificum, Cincii lib. IIII, & Cæsaris II, Tuberonis I.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Albam quum de Lavinio dii Penates translati, nocte proximâ Lavinium rediissent; atque eos denuo Albam Ascanius transtulisset; & illi iterum rediissent: Lavinii eos manere passus est; datis, qui sacris præessent; agroque eis adsignato, quo se alerent.* Dionysius lib. I: de eâdem loquens Albâ: Ἐν δὴ τῇ κύστῃ τ πόλεως θαῦμα μέγα λέγεται γενέσθαι. καταστάντος γὰρ τοῖς ἔδεσι τ θεῶν, ὃς Αἰνείας ἐκ τ Τρωάδος ὠίγκαλο, & καθίδρυσεν ἐν τῷ Λαϊνίῳ, ναὸς, χωλεὸν ἔχοντος ἄβατον, καὶ τ ἱδρυμάτων ἐκ δ Λαϊνίᾳ κομισθέντων ἐκ δ νεὼ εἰς τὸν τ μυχὸν, εἰς τ ὀπισθονυκίαν, κεκλεισμένων πως μάλιστα τ θυρῶν, & ἀδὲν παθόντων ἀδὲ ῥιφθόντων ἀπ' ὀφθῶν, θαμὰ ψαῦσαι τὰ βρέτη τ φασιν, ἀπὸ τ δεχαίων ὀριθλῶαι κείμενα βάθρων· μεταχωμισθέντα δὲ αὐθις ἐκ δ Λαϊνίᾳ σὺν ἱκετείαις καὶ θυ-

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

καὶ θυσίαις ἀρεσηλόοις, εἰς τὸ αὐτὸ χωρίον ὁμοίως ἀνελθεῖν. ἐνθ' ἦ ἀνθρώπους πῶς μὴ ἀπορεῖν, ὅ τι χρήσοιτο τοῖς παράγμασιν, ἔτι δίκαια τὰ πατρώων θεῶν κατοικεῖν ἀξιοῦντας, ἔτι ὅπως τὸ ἐκλελοιπὸς οἴκησιν αὖθις ἀναρέφειν· πολλῶν δὲ γνώμας φερόντων, ἡ ἔμελλεν ἀποχρώντως πρὸς ἀμφότερα ἔξειν. τὰ μὲν ἔδη καὶ χώραν ἐᾶσαι ἔδοξεν· ἄνδρας δὲ ἐνθ' ἀπιμελησομένους αὐτῶν ἐκ τῆς Ἄλβας εἰς τὸ Λαβίνιον αὖθις ἐπάγειν μεταγαγεῖν. καὶ ἐγχώριοι μὲν ἑξακόσιοι, μελεδωνοὶ τῶν ἱερῶν, αὐτοῖς μεταναστάντες ἑφεσίοις. ἐνθ' ἦ θεὸς τέτρις Ῥωμαῖοι Πενάτας καλέουσιν. Hoc est: *Dum autem conderetur urbs, accidisse ferunt mirum prodigium. nam quum simulacris deorum, quos Aeneas à Troiâ devectos Lavinii collocaverat, templum exstructum esset cum adyto, & statuæ à Lavinio in hæc penetralia translata; clausis ut cùm maximè foribus, & inviolatis tecto simul ac parietibus, simulacra, mutatâ statione, in pristinas baseis transisse reperta sunt. denuoque Lavinio cum supplicationibus & sacrificiis transportata, in eumdem locum, ut antè, reverterunt. Dubitatum est diu, quidnam facto opus esset: quum neque sine diis patriis habitandum censerent; neque in semel relictas sedeis remigrandum. tandem placuit sententia, quæ & religioni deorum & utilitati hominum satisfaceret. visum enim est, simulacra suo loco sinere: & viros, qui sacrorum curam gererent, ex Albâ ad Lavinium incolendum reducere. fuerunt hi sexcenti numero: commigraruntque illò cum totis familiis. Caterùm deos hos Romani Penates vocant.* Hinc Ovidius Μεταμορφώσεων lib. xv:

——— Donec Castrumque sacrasque
Lavini sedeis, Tiberinaque ad ostia venit.

Lavini vocat *sedem*, seu poëticè *sedeis*; quia, præter suprà memoratas fabulas, alia insuper erat in priscis sermonibus; quæ Lavinum tradebat regem, Latini fratrem, Lavinii opidi conditorem. Virgilius Aeneid. lib. vi:

——— In regna Lavini
Dardanidæ venient.

Ad quæ ita Servius: *Alii Latini legunt: cuius tunc erant. licèt possit ad Lavinum, Latini fratrem, referri; qui illic antè regnavit.* Et ad Aeneid. lib. vii commentans, *Latinus*, inquit, *post mortem Lavini fratris quum Lavinium amplificaret, ab inventâ lauro Laurolavinium adpellavit.* Sed hoc nugamentum esse grammaticum de *Laurolavinio*, suprà in *Laurenti* expositione patuit. Tradit prætereà Strabo prædicto lib. v: Τὸ δὲ Λαβίνιον ἔχει κοινὸν τῶν Λατίνων ἱερὸν Ἀφροδίτης· ἐπιμελοῦνται δ' αὐτοῦ ἀφ' ὑπογόνων Ἀρδεάται. Id est: *Lavinium habet commune omnibus Latinis fanum Veneris: cuius procuratio jam inde à maioribus ad Ardeateis spectat.* Huc pertinere volunt viri docti illud Statii in Silvar. lib. v carm. iii; ubi ita patrem adloquitur:

Quid mirum, patriâ si te petière relictâ,
Quos Lucanus ager, rigidi quos jugera Dauni,
Quos Veneri plorata domus, neglectaque tellus
Alcidæ, vel quos è vertice Surrentino
Mittit Tyrrheni speculatrix virgo profundi?
Quos propiore sinu lituo remoque notatus
Collis & Ausonii pridem laris hospita Cyme,
Quosque Dicarchei portus Baianaque mittant
Littora.

Verùm quum & Hercules heic memoretur *Alcides*; qui viam in mari apud Lucrinum lacum struxisse fertur; & *Venus* apud eumdem lacum, ut infrà ostendetur in Campaniæ descriptione, culta fuerit; quumque omnia reliqua ista, quæ sequuntur, loca in eodem litore fuerint Campano: haud temerè isthanc *Veneris* domum sive ædem in Latio ad Lavinium traxerim. Restat ergo uti opidanorum ab *Lavinio* adpellationem ostendamus. De hac ita Stephani breviator: Λαβίνιον, πόλις Ἰταλίας, Αἰνείᾳ κτίσμα· ἰθάσας ἐν πρώτῳ· ἀπὸ τῆς βασιλέως θυγατρὸς Λαβινίας· τὸ ἐθνικὸν Λαβινιάτης· [lego Λαβινιάτης] λέγονται δὲ Λαβινιᾶται. Id est: *Lavinium, opidum Italiæ, ab Aeneâ conditum; auctore Iubâ lib. i: ab regis filiâ Lavinià denominatum. gentilitium inde est Laviniates. sed & Laviniatæ dicuntur.* Hoc vocabulum Dionysius quoque usurpavit lib. i, ii, & iii. Varroni suprà dicto Rusticar. rer. lib. ii cap. iiii dicuntur Lavinienses. A Plinio videntur vocari Ilionenses *Lavinii*; id est, qui *Lavinium* incolebant: scilicet, quia ab *Ilio primi eius habitatores cum Aeneâ venerant.* Verba eius lib. iii cap. v, in enumeratione populorum Latii, hæc sunt: *Forentani, Gabini, Interamnates Succusani; qui & Lirinates vocantur: Ilionenses Lavinii,*

nii, Norbani, Nomentani. Et posteà: *In primâ regione prætereà fuêre in Latio* clara *opida, Antemnæ, Camerium, Collatia, Norba, Sulmo; & cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi, Albenses, Albani, Aesolani, Acienses, Abolani, Bubetani, Bolani, Cusuentani, Coriolani, Fidenates, Foretii, Hortenses, Latinienses, Longulani.* Tandem post alios complureis subjicit; *Ita ex antiquo Latio* XIII *populi interiêre sine vestigiis.* Idem Plinius lib. XIIII cap. VI: *Ab infero mari vina Latinienſia, Graviſcana, Statonienſia.* Heic sanè suspicari licebat, utrobique corrupta esse vocabula pro genuinis *Lavinienses* & *Lavinienſia*; nisi isti *Latinienses* à Plinio inter eos ponerentur Latii populos, qui eius ætate jam *interierant sine vestigiis.* Verùm multa Plinius, ut jam dudum in hoc opere nobis adnotatum, opidò quàm turbatoriè ac negligenter etiam in ipsâ Italiâ perscripsit. Quin & *Antemnæ* & *Collatia* & *Norba* atque *Sulmo* etiamtunc fuêre; licèt non *clara opida:* & duo hæc posteriora hodiéque exstant; ut infrà videbimus. Apud Ciceronem equidem in oratione de Haruspicum responsis idem vocabulum in vulgatis exemplaribus legitur, in his verbis: *Quare ne plura de re minimè loquar dubiâ; adhibete animos; & menteis vestras, non solùm aureis, ad haruspicum voces admovete: Quòd in agro Latinienſi auditus est strepitus cum fremitu. Mitto haruspices; mitto illam veterem ab iis diis immortalibus, ut hominum fama est, Etruriæ datam disciplinam. nos nonne haruspices esse possumus? Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus & horribilis fremitus armorum.* Et posteà, fine orationis: *Cogitate genus sonitus eius, quem Latinienses nunciarunt.* En, disertè adfirmat, *propinquum* urbi Romæ & *suburbanum* fuisse hunc *agrum.* ergo frustra sunt, qui nobis heic nescio quod *Latinium* sive *Latiniam* opidum ultra Prænestè & Labicos, quæ opida vulgò nunc vocantur *Pilastrina* & *Gallicano*, in Hernicis ostendere hodiè conantur. Prope Romam autem & in suburbanis eius agris quia nullum umquàm eo nomine in tantâ rerum gestarum celebritate auctoribus memoratum fuit opidum; omnino ego censeo, *Lavinienses* intellexisse scripsisseque Ciceronem; & post hunc item Plinium. neque enim facilè crediderim, ab opido, quod jam dudum funditus sine vestigio interierit, nobile illud vinum eius etiamdum ætate cognomentum habuisse. Quòd autem eosdem opidanos bis in eodem catalogo memoraverit; semel sub *Ilionenſium* à *Lavinio* nomine; iterum sub *Lavinienſium* vocabulo: id mirari minimè fas sit; quando is frequens illi est mos; maximè in Apuliâ, & Lucaniâ; ut infrà suis locis videbimus: & hoc ipso quoque loco primùm *Norbanos* citat, mox iterum ipsum opidum *Norbam.* At quomodò adhuc *Norbani* opidani in Latio exstitêre tunc, quum ipsum opidum *Norba* jam *sine vestigio interierat?* Vides ergo heic supinæ eius negligentiæ insigne ac manifestum experimentum.

CAP. IIII.

De opidis cæterisque locis PRISCI LATII *mediterraneis.*

LAvinio ortam esse ALBAM, cognomine LONGAM, omnes adfirmant auctores, quotquot huius originem prodiderunt. Conditor eius fertur Ascanius, Aeneæ filius, cognomento Iülus. quem alii Creüsâ in Troade, alii Laviniâ, Latini filiâ, Lavinii genitum tradunt. Apud Virgilium Aeneid. lib. I ita Iupiter Veneri de Ascanio dicit:

——— *Regnum à sede Lavinî*
Transferet, & Longam multâ vi muniet Albam.

Et ipse poëta lib. V:

Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, & priscos docuit celebrare Latinos.

Lib. VI Anchises Aeneæ apud inferos:

Vnde genus Longâ nostrum dominabitur Albâ.

Lib. VIII Tiberinus deus Aeneæ:

Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fœtus enixa, jacebit

Alba,

Alba, solo recubans; albi circùm ubera nati.
Hic locus urbis erit; requies ea certa laborum.
Ex quo ter denis urbem, redeuntibus annis,
Ascanius clari condet cognominis Albam.

Ovidius Fastor. lib. II:

Sed procul è Longâ veniebat Iulius Albâ.

Tibullus lib. II eleg. V:

Ante oculos Laurens castrum murusque Lavini est,
Albaque ab Ascanio condita Longa duce.

Propertius lib. IIII eleg. I:

Et stetit Alba potens, albæ suis omine nata.

Varro Rer. rust. lib. II cap. IIII: *Sus Aeneæ Lavinii* XXX *porcos peperit albos. itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis, ut Lavinienses condiderint opidum Albam.* Et de Lingvâ Latinâ lib. IIII: *Opidum Lavinium à Latini filiâ Laviniâ adpellatum. hinc post* XXX *annos opidum alterum conditur: id ab sue Alba cognominatum. Hæc è navi Aeneæ quum fugisset Lavinium,* XXX *parit porcos. ex hoc prodigio post Lavinium conditum annis* XXX *hæc urbs facta: propter colorem suis & loci naturam Alba Longa dicta.* Solinus cap. VIII: *Constituta ab Ascanio Longa Alba.* Stephani epitomator: Ἄλβα, πόλις Ἰταλίας, ἣν ἔκτισαν οἱ ἀπὸ Τροίας Λατῖνοι, Τρῶες ὄντες. Id est: *Alba, urbs Italiæ; quam ab Lavinio profecti Latini, origine Troiani, condiderunt.* Livius lib. I: *Ascanius, abundante Lavinii multitudine, florentem jam, ut tum res erant, atque opulentam urbem matri, seu novercæ reliquit. novam ipse aliam sub Albano monte condidit: quæ ab situ porrecta in dorso urbis Longa Alba adpellata. Inter Lavinium & Albam Longam, coloniam deductam,* XXX *fermè interfuère anni.* Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ: *Ascanius, completis in Lavinio* XXX *annis, recordatus novæ urbis condendæ tempus advenisse ex numero porcorum, quos peperat sus alba, circumspectis diligenter finitimis regionibus, speculatus montem editum, qui nunc ab eâ urbe, quæ in eo condita est, Albanus nuncupatur, civitatem communiit: eamque ex formâ, quòd ita in longum porrecta est, Longam; ex colore suis Albam cognominavit.* Sic Statius quoque & Iuvenalis in monte eam ponunt. Statius Silvar. lib. III carm. III; quod est epicedion in patrem:

—— Vix hæc in munera solvo
Primum animum, tacitisque situm depellere curis,
Nunc etiam labente manu, nunc lamine sicco,
Ordior adclivis tumulo, quo molle quiescis,
Iugera nostra tenens. ubi, post Aenëia fata
Solatus, Latiis ingessit montibus Albam
Ascanius; Phrygio dum pingueis sanguine campos
Odit, aut infaustum regnum dotale novercæ.

Iuvenalis Satyrâ XII; de Catulli navigatione:

—— Tum gratus Iülo,
Atque novercali sedes prælata Lavino,
Conspicitur sublimis apex; cui candida nomen
Scrofa dedit; lætis Phrygibus mirabile sumen;
Et nunquam visis triginta clara mamillis.
Tandem intra positas inclusa per æquora moleis,
Tyrrhenamque Pharon.

Id opidum esse, quod XII millia passuum à Româ in ipsâ viâ Appiâ vulgò dicitur *Albano*, non nostri modò ævi homines, sed jam inde CCCC circiter annis post natum Iesum Eutropius, tum Servius, & alii existimarunt. Hinc Eutropius lib. I, de Tullo Hostilio, tertio Romanorum rege loquens: *Albanos vicit: qui ab urbe Româ* XII *milliario sunt.* De Servio nobis dictum superiori capite, in expositione opidi *Laurenti*. Hodiè ipsi *Albani* opidi incolæ adeò certò persvasum habent, opidum suum esse veterrimam illam *Albam Longam*, uti etiam super portam, quæ Romam versùs emittit, lapidem imponi curaverint, cui sus illa cum XXX porcellis inciſa. Verùm & prisci illi mortales & nostri huius sæculi homines præcipuum opinionis suæ argumentum ex his Livii sumpsisse videntur verbis; *urbem sub Albano monte condidit.* At unus hoc tradit Livius. reliqui omnes *in monte* conditam adfirmant.

Suprà scriptis adde insuper & Strabonem; qui lib. v, Αἰνείᾳ δ', inquit, πλουτήσαντι τὸν Ἀσκανίου φασὶν Ἄλβαν κτίσαι ἐν τῷ Ἀλβανῷ ὄρει, διέχοντα τῆς Ῥώμης τοσοῦτον, ὅσον καὶ ἡ Ἄρδεα. Id est: *Aeneâ defuncto, Ascanium aiunt Albam condidisse in Albano monte; qui tanto à Româ, quanto Ardea, distat intervallo.* Hoc satis rectè convenit. nam *Albani montis* summus apex seu vertex ad xx ferè millia distat. totidemque sunt millia ad *Ardeam*. Nec tamen in ipso vertice fuisse *Albam Longam*, luculentissimus testis est Dionysius Halicarnassensis lib. i his verbis: Τριακοστῷ δὲ ὕστερον ἔτει μετὰ τὴν κτίσιν τοῦ Λαβινίου, πόλιν ἑτέραν οἰκίζει, καὶ τὸ μητρόπολιν Αἰνείαν θέσθαι τὸν Ἀσκανίου ὁ Αἰνείου καὶ μεταστὰς τοῦτ' ἐκ Λαβινίου καὶ τῶν ἄλλων Λατίνων, ὅσοις ἦν βουλομένοις ἄμεινον οἰκεῖν, εἰς τὴν νεόκτιστον, ὄνομα τῇ πόλει θέμενος Ἄλβαν. σαφήνισμοῦ δὲ ἕνεκα διορίζει παρ' ἑτέραν πόλιν ὁμώνυμον ἐπικλῆσαι, καὶ χρήματα ἐπικατηγορῆσαι. ἔστι δ' ὥσπερ συῶν ἦδη τέκνα ἐξ ἀμφοῖν Ἄλβα λόγχα. Νῦν μὲν οὖν ἔρημός ἐστιν. ἐπὶ χρόνου Τύλλου, Ῥωμαίων βασιλέως, στασιάζειν δόξασι πρὸς τὴν ἀποικίαν αἱ τῆς μητροπόλεως, αἰτίαν. τὸ δὲ ἐν αὐτῇ πολιόμενον πλῆθος, καθελεῖσαι τὴν μητρόπολιν πόλις ὑποδέξατο Ῥώμη. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐν τοῖς ἐκατομμυρίοις χρόνοις ἐγένετο. ἰδίκα δ' ὠκίζετο; πρὸς ὄρει καὶ λίμνῃ καλεσκαλάθρᾳ, τὸ μέσον ἀπέχουσα ἀμφοῖν. καὶ ἦν ὥσπερ τείχη τὸ πόλεως ταῦτα, δυσάλωτον αὐτὴν παρέχοντα. τὸ τε γὰρ ὄρος ἐν τοῖς πάνυ ὀχυρόν τι καὶ ὑψηλόν ἐστιν, ἥ τε λίμνη βαθεῖα καὶ μεγάλη· καὶ αὐτὴν ἀφὶ κλεισιάδων ἀνοιγομένων ὑποδέχεται τὸ πεδίον, ταμιευομένων, ὁπόσου βούλονται, τὸ αἰθρώπων τὸ ὕδωρ. Hoc est: *Trigesimo anno post conditum Lavinium, aliam urbem, ex oraculo Aeneæ reddito, Ascanius, filius eius, condidit. translatisque Lavinien-sibus & aliis Latinis, quibus commodiùs habitare placebat, in recèns conditam urbem, Al-bæ ei nomen imposuit. additumque est cognomen ex situs formâ; ut discerneretur ab alterâ eiusdem nominis: ac veluti composito vocabulo* ALBA LONGA *nominatur. Nunc ea de-serta jacet. quidpe regnante Romæ Tullo Hostilio, quoniam videbatur cum suâ coloniâ de principatu contendere, solo æquata est à Romanis. civeùsque eius urbs Roma, destructâ ma-trice, intra sua mœnia recepit. Verùm hæc evenerunt postea. olim, quum ædificaretur, apud montem & lacum exstructa est; ita, uti medium inter utrumque obtineret spacium. ac ve-luti muri uterque urbem tuebantur, ne facilè caperetur. nam & mons admodùm altus ac naturâ munitus est; & lacus profundus ac magnus: ex quo, reductis claustris, in subjectos campos aqua dispensatur, quantum eius volunt incolæ.* Ergo huius urbis situs jam mini-mè ignorari potest; quando & mons hodiéque exstat, & item lacus; vulgò ille *Monte Albano*, hic *Lago d'Albano* dicti. Mediam ait fuisse urbem inter montem & lacum: idque tam arcto spacio, uti hinc lacus inde mons vice murorum essent. hoc sanè nullo pacto de hodierno opido *Albano*, in viâ Appiâ mille passus ab Aricià disito, intelligi potest: ut quod duo millia passuum ab lacu & locis inter hunc & montem sitis abest. Fuit igitur *Alba Longa* ad orientalem lacus ripam, supra præ-dictum opidum *Albanum*, in iis tumulis, qui medii inter montem & lacum intercedunt; ut clariùs etiam infrà ex Ciceronis oratione pro Annio Milone patebit. Ab his tumulis, sive ab hoc dorso, quum longè altiùs adscendat Albani montis jugum: haud perinde malè dixit Livius, *urbem sub Albano monte* fuisse *conditam*. nec minus rectè tamen alii auctores, *in monte*; quia dictum dorsum unà cum lacu infima pars est montis; cuius imæ radices infra lacum usque & opida Marinum, Castellum Gandolfi, & Albanum descendunt. Atque in hunc Albæ situm jam rectè quadrat, quod Dionysius eodem lib. i tradit his verbis: Τὴν πόλει δὲ τῇ πόλει πεδία θαυμαστὰ μὲν ἰδεῖν, πλήσια δὲ καὶ καρπὸς ἐξενεγκεῖν παντοδαποὺς καὶ οὐδὲν ἐνδεέστερον τῆς ἄλλης Ἰταλίας, μάλιστα δὲ τὸν καλούμενον Ἄλβανὸν οἶνον, ἡδὺν καὶ καλόν, ἔξω δὲ Φαλέρνου λεγομένου, τοῦ γοῦν ἄλλων ἁπάντων διαφορώτατον. Id est: *Subjecti autem urbi sunt campi amœnitate admirandi, omnis generis frugum fertilissimi, nec cedentes ulli agro Italiæ; præcipuè bonitate vini suavissimi, quod Albanum vocant; præcellens omnibus reliquis, si Falernum excipias.* De excidio ur-bis ita iterum tradit Dionysius lib. iii, in rebus Tulli Hostilii: Ὁ δὲ Τύλλος καλέσας Μάρκον Ὀγάπιον, τὸν ἀδελφιδοῦν ἐκ τῆς θυγατρὸς, καὶ δὲς αὐτῷ τὴν ἱππέων καὶ τὴν πεζῶν ἀνακοινωσάμενος, ἐκέλευσεν ἐπὶ τὴν Ἀλβανῶν πόλιν ἄγειν· παρελθόντα δὲ ἐντὸς τείχους ὡς φίλον ὄντα ὁπόταν ἐπικλείσῃ λάβῃ τοῦτ' ἔνδον, καθιεῖν τὴν πόλιν ἄχρι θεμελίων, μηδενὸς μήτε ἰδίᾳ μήτε κοινῇ καθασκευάσματος φειδόμενον, ἔξω τῶν ἱερῶν. Id est: *Tullus igitur adcitum M. Horatium, qui unus è trigeminis supererat, cum equitatu, peditumque lectissimis, mittit Albam; jussum, quum primùm ut amicus receptus esset intra mœnia, civibus in potestatem redactis, urbem funditus evertere; nec ulli vel privato vel publico ædificio parcere: fanis exceptis.* Et paullo pòst. Ἡ μὲν δὴ τῶν Ἀλβανῶν πόλις, ὑπὸ τοῦ Ἀσκανίου, οἰκίζει δὲ Αἰνείᾳ καὶ Ἀγχίσου, καὶ

Κρεύσης,

Κρεούσης, τ Πριάμου θυγατρὸς, ἔτη Ἀσκανίου μ τὸν οἰκισμὸν πεντακόσια τριῶν πρὸ τῆς δεκα δεούσης, ἐν οἷς πολλῷ ἔρχεν ἐπίδοσιν εἰς εὐανδρίαν τε καὶ πλοῦτον καὶ τὴν ἄλλην ἅπασαν εὐδαιμονίαν, ἡ τὰς τριάκοντα Λατίνων ἀποικίσασα πόλις, καὶ πάντα τ χρόνον ἡγησαμένη τ ἐθνους, ὑπὸ τ ἐσχάτης ἀποικίσεως καθῃρεθεῖσα, ἔρημος εἰς τόνδε χρόνον διαμένει. Id est: *Sic Alba, quam olim Ascanius, ex Aeneâ, Anchisæ filio, & Creüsâ, Priami filiâ, prognatus, condiderat, quum per* 10 *post ædificationem annos,* XIII *demptis, stetisset, eoque temporis spacio populi frequentiâ opibusque & cæterâ felicitate multum aucta esset, triginta opidorum Latinorum mater, & gentis toto eo tempore princeps, à novissimâ suâ colonia solo æquata, hodie quoque deserta manet.* Et Livius dicto lib. I: *Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque tecta* 10 *adæquat solo. unâque horâ quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen deûm (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.* Et lib. XXVI Vibius Virius, senator Campanus, ita in senatu suo loquitur de Romanis: *Albam, unde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum exstaret.* Strabo lib. V: Ἀλβανοὶ δὲ καταρχὰς μὲν ὡμονόουν τοῖς Ῥωμαίοις, ὁμόγλωσσοί τε ὄντες καὶ Λατῖνοι· βασιλεύοντοι δ' ἑκάτεροι χωρὶς ἐτυγχανον· ἔδει δ' ἤδη ἐπιγαμίαι τε ἦσαν πρὸς ἀλλήλους, καὶ ἱερὰ κοινὰ τὰ ἐν Ἄλβᾳ, καὶ ἄλλα δίκαια πολιτικά. ὕστερον δὲ πολέμῳ συνῆπτο, ἡμῶν Ἄλβα καλεσάντων, πλὴν τ ἱερᾶ· οἱ δ' Ἀλβανοὶ πολίτας Ῥωμαίων ἐκλεγησαν. Id est: *Albanis equidem ab initio cum Romanis conveniebat; ut qui eâdem uterentur* 20 *lingvâ, essentque Latini. itaque etsi suum utraque civitas seorsim haberet regem; tamen & mutua jungebant connubia, & Albæ communibus utebantur sacris; aliaque jura civilia habebant communia. Postea verò bello coorto, Alba diruta est, excepto templo; & Albani civibus Romanis adscripti sunt.* Atque ita omnis Albanæ urbis memoria tandem interiit; ita, ùti etiam Plinius lib. III cap. V inter ea *Latii* opida eam connumeret, quæ eius ætate interierant *sine vestigiis.* VESTAE *templum* fuisse relictum, infrà è Iuvenali intelligemus. Originem eius atque conditores quod attinet; quemadmodùm omnem de Aeneâ eiusque posteris historiam fabulosam ac fictitiam esse jam dudum superioribus capitibus à nobis demonstratum est; sic longè antiquiorem hanc urbem fecit Pompeius Trogus: cuius breviator Iustinus lib. XLII ita narrat de *Iasone*; qui paullo ante bellum Troianum omnem Europam oberrasse fertur: *Pri-* 30 *mus humanorum post Herculem & Liberum, qui reges Orientis fuisse traduntur, eam cœli plagam domuisse dicitur. Populis quibusdam Frudium & Amphistratum, aurigas Castoris & Pollucis, duces adsignavit. cum Albanis fœdus percussit. qui Herculem ex Italiâ ab Albano monte, quum, Geryone exstincto, armenta eius per Italiam duceret, sequuti dicuntur: quique, memores Italicæ originis, exercitum Cn. Pompeii bello Mithridatico fratres salutavêre.* Grammaticum certè hoc magis sapit nugamentum, quàm incorruptam rei gestæ memoriam. Quis umquàm alius barbaram apud Caspium mare gentem *Albanorum* à Latinâ stirpe deduxit? quis, non dicam omnia, sed quædam in sermone eius vocabula Latina observavit? Verùm nugis his putidis missum factis, veriores certioresque Albæ Longæ conditores è Dionysii historiis dispicere mihi videor. 40 Is initio libri II ita scribit: Οἱ καταλάβοντες τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν πρῶτοι τ μνημονευομένων βάρβαροί τινες ἦσαν αὐτόχθονες, Σικελοὶ λεγόμενοι. τούτους ἐκβαλόντες οἱ Ἀβορίγινες, αὐτοὶ κατέσχον τ τόπον, Οἰνώτρων ὄντες ἀπόγονοι. Ἀβορίγινων δὲ καλεχόντων τὰ χωρία, πρῶτοι μὲν αὐτῶν γένος σῴοικει Πελασγοὶ, πλανῆται ἐκ τ τότε καλουμένης Αἱμονίας, νυνὶ δὲ Θεσσαλίας, ἐν ᾗ χρόνον τινὰ ᾤκησαν. μετὰ δὲ τοῦτ' Πελασγοὶ Ἀρκάδες, ἐκ Παλαντίου πόλεως ἐξελθόντες, Εὐανδρου ἡγεμόνα ποιησάμενοι τ ἀποικίας, πολίζουσι πρὸς ἑσπέραν τ ἐπὶ λόφον, Παλάντιον ὀνομάσαντες τὸ χωρίον, ἀπὸ τ ἐν Ἀρκαδίᾳ παραπλησίου. χρόνοις δὲ ὕστερον, Ἡρακλέης καταχθεὶς εἰς Ἰταλίαν, ὅτι τὴν φοβερὰν ἐξ Εὐρυθείας οἰκαδε ἀπήγαγε, μοῖρά τις ἐπολέφθεισα τ ἐν αὐτῇ δυνάμεως Ἑλληνικὴ, πλησίον ἱδρυται τ Παλαντίου. Ἐπὶ τούτων πολίται ἦσαν, ἐκ πόλεως Ἡλιδος ἐξαναστάντες, Διαπεπορθημένης αὐτοῖς τ παλαιᾶς ὑφ' Ἡρακλέους. Γενεᾷ δὲ ἑκκαιδεκάτῃ μετὰ τὸν 50 Τρωϊκὸν πόλεμον Ἀλβανοὶ συνοικίζουσιν ἀμφὶ τὰ χωρία ταῦτα, τείχη περιβαλόντες καὶ τάφρῳ, πόας δὲ ὧν αὐλια βοσκόντων τε καὶ ποιμένων, καὶ τῶν ἄλλων καταγωγὰ βοτῶν. Γενος δὲ τὸ Ἀλβανὸν μικτὸν ὧν ἐκ τε Ἀρκάδων καὶ Πελασγῶν, ἔ τῶν ἐξ Ἡλιδος ἐλθόντων Ἑπῶν, τελευταίων δὲ τ μὲν Ἰλίᾳ ἄλλοσιν ἀφιγμένων εἰς Ἰταλίαν Τρώων, ὃς ὧν Αἰνείας ὁ Ἀγχίσου καὶ Ἀφροδίτης. Ὄνομα δὲ κοινὸν οἱ σύμπαντες οὗτοι Λατῖνοι ἐκλήθησαν, ἐπ' ἀνδρὸς δυνασεύσαντος τ τότων Λατίνου, πρὸς μ ἔθνος ὀνομασίας ἀφαιρεθέντες. Ἐπηύξηθη ὧν οὖν ἡ πόλις ὑπὸ τούτων τ ἐθνῶν. Id est: *Urbem Romam primi post hominum memoriam barbari quidam indigenæ tenuerunt, Siculi dicti. his pulsis, Aborigines eum locum occupavêre, Oenotrorum posteri. Aboriginibus*

cum

cum tenentibus, primi cum eis sedeis conjunxerunt Pelasgi, gens vaga, ex eâ, quæ tunc Hæmonia, nunc verò Thessaliâ dicitur, profecta; in qua aliquamdiu subsederant. post Pelasgos Arcades, profecti ab opido Palantio, domicilium fixerunt ad unum è septem collibus; quem ab Arcadiâ patriâ Palantium vocavêre. haud multo pòst, adpulso in Italiam Hercule, quando exercitum ex Erythéa domum reducebat; relicta copiarum Græcarum pars quædam prope Palantium substitit. horum bona pars Epéi fuerunt; profecti ab Elide post devastatam ab Hercule patriam. Decima sextâ verò ætate post bellum Troianum Albani utrumque locum mœnibus & fossâ complexi, habitare cœperunt. ubi ad id temporis bubulcorum, opilionum, cæterorumque pastorum stabula fuerant. Cæterò Albanorum genus erat mixtum ex Arcadibus & Pelasgis Epeisque Elidensibus, ac postremò Troianis, cum Æneâ, Anchisæ & Veneris filio, in Italiam profectis. horum omnium commune nomen fuit Latini; deductum à Latino, eius regionis principe; obliteratis singularum gentium priscis adpellationibus. Ab his igitur gentibus urbs munita est. En, quid hoc est? *Romæ, ait*, consedit, expulsis inde Siculis, *Aborigines, Pelasgos, Arcades, Epéos.* mox verò dicit, *Albanorum genus mixtum fuisse ex iisdem Pelasgis, Arcadibus*, atque *Epéis*. Quòd si voluit, Albanos, ex Aboriginibus & Troianis compositos, unà cum hisce gentibus Romam urbem condidisse; cur non dixit, Γένος δὲ τὸ Ἀλβανὸν μικτὸν ἦν ἐκ τῶν προειρημένων Ἑλληνικῶν ἐθνῶν· id est; *Genus Albanorum mixtum erat ex prædictis gentibus Græcis?* Quin, postquàm Romæ cum his commixti fuerunt isti Albani, Troianorum posteri, jam non ampliùs *Albani*, sed *Romani* dicebantur. Sanè ego suspicor, legisse Dionysium apud aliquem antiquissimorum scriptorum, & ipsos Albanos in Albâ suâ Longâ oriundos esse à Græcis Pelasgis, seu Arcadibus: qui in Italiâ cum Aboriginibus conjuncti, uno nomine *Latini* dicebantur; pulsisque Siculis, omne hoc Latium occupaverant, duce Euandro: ut suprà cap. I ac II huius libri III demonstratum est. Quòd si igitur non primis huius regionis cultoribus Siculis, saltem ab novis istis Latinis condita fuit *Alba*. Opidanos inde dictos fuisse ALBANOS, quum ad discrimen horum incolæ alterius *Albæ* in Marsis dicerentur *Albenses*, suprà lib. II cap. XV monui.

LACVS Albanus.

Cæterùm Albâ dirutâ, nihil ferè hoc Latii tractu celebrius fuit MONTE atque LACV ALBANO. De lacu mirum prodigium traditur. Valer. Maximus lib. I cap. VI: *Quum bello acri & diutino Veientes à Romanis intra mœnia compulsi, capi non possent: eaque mora non minùs obsidentibus, quàm obsessis, intolerabilis videretur; exoptatæ victoriæ iter miro prodigio dii immortales patefecerunt. subitò enim Albanus lacus, neque cœlestibus imbribus auctus, neque inundatione ullius amnis adjutus, solitum stagni modum excessit. cuius rei explorandæ gratiâ legati ad Delphicum oraculum missi, retulerunt, præcipi sortibus, ut aquam lacus eius emissam per agros diffunderent. sic enim Veios in potestatem populi Romani venturos. quod priusquàm legati renunciarent; haruspex Veientium à milite nostro (quia domestici interpretes deerant) raptus, & in castra perlatus, futurum dixerat.* Plutarchus in Camillo: Ἐκτέτατο τὸ περὶ τὴν Ἀλβανίδα λίμνην πάθος ἀκμάζοντι τῷ πολέμῳ παρεσχηκὸς, ἀθεσὶς ἦτον τῶν ἀπίστων πυθέσθαι θαυμάτων, αἰτίας κοινῆς ἀπορίαν, καὶ λόγε φυσικοῦ ἔχοντος ἀρχήν, ἐφάνησεν. ἦν μὲν γὰρ ὥρα μεσοπωρινὴ, καὶ τὸ θέρος ἔληγε, οὔτε ὑσμβρον, ὥτε πλήμμαι νοτίοις χαλεπὸν ἀποδήλως ἠνόμμον. πολλαὶ δὲ λίμναι καὶ πολλαὶ ἄλλαι ταπεινότατα τῆς Ἰταλίας ἐχούσης, τὰ μὲν ἐξέλιπε κομιδῇ, τὰ δ' αὐτῆς ἐγλίχρως καὶ μόλις. οἱ δὲ πόλεις ὥσπερ αἰεὶ κοῖλοι καὶ βαπτοὶ διὰ θέρος ἐρρύησαν. τὸ δὲ τῆς Ἀλβανίδος λίμνης, ἀρχὴν ἔχον ἐν ἑαυτῷ καὶ τελευτὴν, ὄρεσιν ὑγείοις περιεχόμενον, ἀπ' ἀδενὸς αἰτίας πλὴν ἔπι θεῶν, ἀνέχόμενον ἀποδήλως διωγκοῦτο, ἐς περίσταση τῆς ὑπαρχείας, καὶ τῶν ἀνωφόρων ὁμαλῶς ἐπέψαυεν, ὥδε σάλῳ ἐκ κλύδωνος ἐξανισάμενον· ἐπεὶ δὲ διείργοντο ἀπὸ τῆς κάτω χώρας οἷον ἰσθμοῦ τὴν λίμνην ὑπερκαθήμενοι ὑπὸ δὲ πλήθους καὶ βάρους, μέγα ῥεῦμα καλέβαινε διὰ τῶν ὀρεμμάτων καὶ φυλλωμάτων ἐπὶ τὴν θάλατταν, ὃ μόνον αὐτοῖς παρεῖχε Ῥωμαίοις ἔκπληξιν, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἐδόκει τοῖς τὴν Ἰταλίαν κατοικοῦσι μηδενὸς μικρὸν σημεῖον εἶναι. * — * · λόγια προὔφαινεν ἀποῤῥήγνυσθαι τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, ὡς οὐκ ἔσης ἀλωσίμε πρότερον ἢ τὴν Ἀλβανίδα λίμνην ἐκχυθεῖσαν, ἐς φερομένην εἰς ὁδὸς ἔπεργας, ὥσαντες ὀπίσω πρεσβεύσαντες οἱ πολέμιοι, κωλύσουσι μίγνυσθαι τῇ θαλάττῃ. * · Καὶ τὸ τῆς Ἀλβανίδος ὕδωρ ἐκέλευον, ἐργούσας ὡς ἀνυσόν ἐστι τὴν θαλάσσης ἄνωθεν εἰς τὸν ἀρχαῖον πόρον, ἢ τάτο μὲν δυναμένους, ὀρύγμασι καὶ διώρυξι ἐκφορεῖς ἐπὶ τὸ πεδίον καταλύσειν. Id est: *Inde res lacui Albano accidit, medio belli ardore, cum quovis rarissimo miraculo conferenda. quæ, quia vulgari causâ, & ratione ex rerum naturâ ductâ carebat, pavorem incussit. Æstas erat extrema & præceps; nec cœlestibus aucta aquis, nec ventis admodùm turbulenta austrinis.*

auſtrinis. lacus autem & amnes rivique ac fontes, quos habet Italia frequenteis, partim jam planè exaruerant, partim exiguam & tenuem trahebant undam: fluvitique per æſtatem, ut ſemper fit, humili ac depreſſo alveo ferebantur; quum lacus Albanus, qui neque aliunde ducit originem, neque aliò ſeſe effundit, fertilibus cinctus collibus, nullâ ex causâ, niſi ſi qua divina, inflatus, manifeſto intumuit; ita, uti pertingeret ad dorſa montium, & ſummos undiquaque æquaret tumulos; ſine æſtu tamen ac commotiori aliquo fluctu. Id paſtoribus primùm erat ac bubulcis miraculo. ubi verò dorſi repagulo, quo veluti iſthmo ſeu aggere à ſubjectis campis arcetur, refracto, per ſata atque plantas, magno cum impetu in mare defluxit; tum non Romanis tantum terrorem incuſſit; verùm etiam omnibus Italiam incolentibus viſus eſt magni quid portendere. Narrat hinc de Etruſco vate. *Ille ſorteis patriæ ſuæ occultas aperit: Non antè expugnari eam poſſe, quàm lacum Albanum effuſum hoſtes retro ab curſu ſuo derivarent, atque ab mari diverterent.* Mox: *Iuſſerunt, uti Albani lacus aquam, quoad eius fieri poſſet, à mari in priſtinum alveum reducerent. quòd ſi id minùs poſſent; rivis foſſisque per agros diductam exſtingverent.* Livius lib. v: *In unum prodigium omnium curæ verſæ ſunt: quòd lacus in Albano nemore, ſine ullis cœleſtibus aquis, causâve qua aliâ, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem inſolitum crevit. Quidnam eo dii portenderent prodigio, miſſi ſciſcitatum oratores ad Delphicum oraculum. ſed propior interpres fatis oblatus, ſenior quidam Veiens: qui inter cavillanteis in ſtationibus ac cuſtodiis milites Romanos Etruſcosque vaticinantis in modum cecinit; Priusquàm ex lacu Albano aqua emiſſa foret, numquàm potiturum Veiis Romanum.* Paullo pòſt: *Sic libris fatalibus, ſic diſciplinâ Etruſcâ traditum eſſe; ut, quando aqua Albana abundaſſet, tum ſi eum Romanus ritè emiſiſſet; victoriam de Veientibus dari. antequàm id fiat; deos mœnia Veientium deſerturos non eſſe.* Poſteà: *Iamque Romani, deſperatâ ope humanâ, fata & deos ſpectabant; quum legati ab Delphis venerunt, ſortem oraculi adferentes, congruentem reſponſo captivi vatis: Romane, aquam Albanam cave lacu contineri; cave, in mare manare ſuo flumine, ſinas. emiſſam per agros rigabis, diſſipatamque rivis exſtingues.* Mox: *Iam ludi Latinæque inſtaurata erant: jam ex lacu Albano aqua emiſſa in agros: Veiosque fata adpetebant.* Intelligit heic *flumen* Livius, quod aqua è lacu *perrupto dorſo, quo* ab occidente ceu *adgere* quodam *includitur, effuſa fecerat.* aliàs enim τὸ τῆς λίμνης ὕδωρ, ut inquit Plutarchus, ἔχω ἐχὶ ἐν ἑαυτῷ καὶ τελὰτῷ, ὅρεσι περιεχόμενον, id eſt, *aqua lacus nec originem aliunde, niſi ex ſe, ducit, nec aliò effunditur: montibus undiquaque incluſa.* Cicero eamdem rem ſic narrat Divinationum lib. I: *Quid, quod in Annalibus habemus? Veienti bello quum lacus Albanus præter modum creviſſet, Veientem quemdam ad nos hominem nobilem profugiſſe; eumque dixiſſe; ex fatis, quæ Veientes ſcripta haberent, Veios capi non poſſe, dum lacus is redundaret: &, ſi lacus emiſſus, lapſu & curſu ſuo ad mare profluxiſſet, perniciosam populo Romano; ſin autem ita eſſet eductus, ut ad mare pervenire non poſſet, tum ſalutare noſtris fore. ex quo illa admirabilis à maioribus Albanæ aquæ facta deductio eſt.* Eam intelligit *deductionem*, de qua Dionyſius ſuprà ſcripto lib. I ita tradit: ἡ δὲ λίμνη βαθεῖά ἐστι καὶ μεγάλη, καὶ αὐτὴν διὰ κλισπάδων αὐοιγομένων ὑποδέχεται τὸ πεδίον, ῥαμιδομένων, ὁπόσα βούλον᾽ται τῶν ἀνθρώπων τὸ ὕδωρ. Hoc eſt: *Lacus profundus eſt atque magnus: ex quo, reductis clauſtris, in ſubjectos campos aqua promitur, quantum eius volunt incolæ.* Vnde Cicero de eâdem re iterum Divination. lib. II: *Nam illa prædicta Veientum, ſi lacus Albanus redundaſſet, isque in mare fluxiſſet, Romam perituram: ſi repreſſus eſſet, Veios:* ..... [deſunt nonnulla] ..., *ita aqua Albana deducta ad utilitatem agri ſuburbani; non ad arcem urbemque retinendam.* Huius derivationis ſive clauſtri ſeu montis inciſuræ tenue quoddam veſtigium in margine lacus, quâ occaſum Solis proſpicit, obſervaſſe mihi videor.

Ab altero igitur latere ſublimis ille lacui imminet Mons Albanvs, è mediis campis in altum cacumen evectus. quem poëtæ (credo, metri causâ) modò *tumulum*, modò *collem* vocant; licèt *mons* ſit ſatis magnus atque excelſus Virg. Aeneid. lib. XII: Mons Albanus,

At Iuno ex ſummo, qui nunc Albanus habetur,
(Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti)
Proſpiciens tumulo, campum ſpectabat.

Martialis lib. IIII epigram. LXIIII:

Tulli jugera pauca Martialis
Longe Ianiculi jugo recumbunt.
Hinc ſeptem dominos videre monteis,

Et

Et totam licet æstimare Romam,
Albanos quoque Tulliosque colleis.

Lib. v epigr. 1:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus vteris Albæ,
Cæsar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin,
Mittimus.

Statius Silvar. lib. III carm. 1:

——— Dardaniæ quamvis sub collibus Albæ
Rus proprium, magnique ducis mihi munere currens
Vnda, domi curas mulcere æstusque levare
Sufficerent.

Lib. v, carm. 11:

Sed quis ab excelsis Troianæ collibus Albæ
Vnde suæ juxtà prospectat mœnia Romæ
Proximus ille deus, fama velocior intrat
Nuncius?

Sed & Columellæ lib. III cap. 11 *Albanus* vocatur *mons*. Livio lib. VII dicitur *Iugum Albæ Longæ*, ut infrà videbimus. Martiali lib. XIII epigram. CVIIII ab Iulo Ascanio, Albæ Longæ conditore, *Iuléus* vocatur *mons*, in hoc distichо, quo vinum Albanum innuit:

Hoc de Cæsareis mitis vindemia cellis
Misit, Iuléo quæ sibi monte placet.

Feriae Latinae *in Albano monte.*

Sed montem hunc, post Albam dirutam, nobilitarunt maximè FERIAE LATINAE, quæ ab *totius Latii populis* in eo celebrari solebant. Stephani epitomator: Ἄλβα, πόλις Ἰταλίας. * * Λέγεται καὶ Ἄλβανὸς ἐν Ἰταλίᾳ τόπος, ἐν ᾧ ἱεροποιΐαι ἐγίνοντο, Id est: *Alba, opidum Italiæ*. Mox: *Dicitur & Albanus in Italiâ locus, in quo sacrificia fiebant*. Omnino scriptum fuisse censeo, Λέγεται καὶ Ἄλβανὸς ἐν Ἰταλίᾳ ὄρος. id est; *Dicitur & Albanus in Italiâ mons*. Varro de Lingvâ Latinâ lib. v: *Latinæ feriæ dies conceptivus dictus à Latinis populis; quibus ex Albano monte ex sacris carnem petere fuit jus cum Romanis: à quibus Latinis Latinæ dictæ*. Plinius lib. III cap. v; ubi populos Latii recenset: *Et cum his carnem in monte Albano soliti accipere populi*. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Viscera non tantùm intestina dicimus; sed quidquid sub corio est. ut in Albano Latinis visceratio dabatur: id est, caro*. Livius lib. XXXII: *Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt: quòd legati ab Ardeâ questi in senatu erant, sibi in monte Albano Latinis carnem, ut adsolet, datam non esse*. Martialis lib. XII epigram, XLVIII:

Non Albana mihi sit commessatio tanti;
Nec Capitolinæ pontificumque dapes.

Strabo lib. v: Τὸν Ἀσκανίου φασὶν Ἄλβαν κτίσαι ἐν τῷ Ἀλβανῷ ὄρει, ἐν ταύτῃ Ῥωμαίοις σὺν τοῖς Λατίνοις Διὶ θύουσιν, ἅπασα ἡ συναρχία ἀθροισθεῖσα: Id est: *Ascanium ferunt Albam condidisse in Albano monte: ubi totius imperii concilio coacto Romani cum Latinis Iovi sacrificant*. Cicero ad Atticum lib. I epist. II: *Aviam tuam scito desiderio tui mortuam esse: & simul, quòd veritus sit, ne Latinæ in officio non manerent, & in montem Albanum hostias non adducerent*. Florus lib. III cap. XVIII: quod est de bello sociali: *Primum fuit belli in Albano monte consilium: ut festo die Latinorum I. Cæsar & Marcius Philippus consules inter sacra & aras immolarentur*. Dionysius lib. IIII, de Tarquinio Superbo, ultimo Romanorum rege, narrans: Τυχὼν δὲ τῶν Λατίνων ἡγεμονίας ὁ Ταρκύνιος, ἐπεστράτευσε πρὸς τοὺς Ἐρνίκων πόλις καὶ πρὸς τοὺς Οὐολούσκων, προκαλεσάμενος κἀκείνους εἰς φιλίαν καὶ συμμαχίαν. ὧν δὲ Οὐολούσκων ἔθνη δύο πόλεις ἐδέξαντο μόναι τὰς προκλήσεις, Ἐρνικες δὲ ἅπαντες ἐψηφίσαντο πιεῖν τὴν συμμαχίαν. Τοῦ δὲ μάλιστ εἰς ἅπαντα τὸν χρόνον τὸ συγκείμενον πόλεσι προνοίαν ὁ Ταρκύνιος, λαμβάνων, ἱερὸν ἔγνω κοινὸν ἀποδεῖξαι Ῥωμαίων τε καὶ Λατίνων καὶ Ἐρνίκων καὶ Οὐολούσκων, τὰς ἐσχατιὰς μάλιστ εἰς τὴν συμμαχίαν· ἵνα συνερχόμενοι καθ' ἑκάστους ἐνιαυτοὺς εἰς τὴν ἀποδεχθεῖσαν τόπον, πανηγυρίζωσι καὶ συνιῶσιν, καὶ κοινῶν ἱερῶν μεταλαμβάνωσιν. Ἀρχηγὸς δὲ πάντων τὸ πρᾶγμα δεξαμένων, τὸν μὲν ἀπέδειξεν, ἔνθα πιήσουσι τὸ σωμόδιον, ἐν μέσῳ μάλιστα τῶν ἐθνῶν κείμενον, ὄρος ὑψηλόν, ὃ τὴν Ἀλβανῶν ἐκαλοῦσιν πόλεως, ἐν ᾧ πανηγύρεις τε αἱ μέγιστ ἄγονται· ἐπεσκέψατο εἶναι πᾶσι θεοὺς πάντας ἐνομοθέτησε, θυσίας τε συντελεῖσθαι κοινὰς τῷ καλουμένῳ Λατιαρίῳ Διὶ καὶ συνιόντας, ζῷα ἃ δεῖ παρέχειν ἑκάστην πόλιν εἰς τὰ ἱερά, καὶ μέρη λαβεῖν ἑκάστην δόντας λαμβάνειν. Αἱ δὲ μεταχοῦσαι τῆς ἑορτῆς τε καὶ τῆς θυσίας πόλεις, ἱερῶν δέουσαι, πεπληγυῖαι ἐγίνοντο. Ταύτας τὰς ἑορτὰς τε καὶ τὰς θυσίας μέχρι τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τελοῦσι Ῥωμαῖοι, Λατίνας καλοῦντες· καὶ φέρεσιν εἰς

σιν εἰς πιῶσας αἱ μετέχουσαι τῶν ἱερῶν πόλεις, αἱ μὲν ἄρνας, αἱ δὲ τυρὸς, αἱ δὲ γάλακτος ὑμέτρον, αἱ δὲ ὁμοίον τι τούτοις πελανὸν ἑκάστη. ἑνὸς δὲ ταύρου κοινῶς ἀπὸ πάντων θυομένου, μέρος ἑκάστη τὸ παγὲν λαμβάνει. θύουσι δὲ ἀπὸ πάντων· καὶ τῶν ἡγεμονίαν τῶν ἱερῶν ἔχουσι Ῥωμαῖοι. Hoc est: *Tarquinius Latinæ gentis imperio potitus, legatos misit ad Volscos & Hernicos; eorum quoque amicitiam & societatem expetens. Volscorum duo tantùm populi adsenserunt; Echetrani & Antiates. Hernici universi societatem decreverunt. Vt autem sempiternum maneret id fœdus; Tarquinius proposuit designare commune templum Romanorum Latinorumque & Hernicorum ac Volscorum, qui sociorum numero adscripti essent: ut quotannis ibi, solennem cœtum agitantes, epularentur unà, & communia sacra participarent. Quod quum* 10 *æquis animis acceptarent omnes; locus conventui præstitutus est in meditullio fermè harum gentium, mons excelsus, Albæ imminens: ubi singulis annis feriæ celebrarentur: & tunc ab omni vi temperarent omnes: sacraque communiter Iovi Latiari facerent; & vacarent epulis: constituto, quid quisque populus in ea sacra præbere, quamque portionem recipere deberet. Earum feriarum, eiusque sacrificii, participes fuerunt* XLVII *civitates. easque etiam nunc Romani agitant; Latinas vocantes. conferunt in eas populi, sacrorum participes, alii agnos, alii caseos, quidam lactis certum modum, quidam consimile liborum genus. Communis omnium victima est taurus unus. de quo cuique populo sua portio tribuitur. Sacrificant autem pro universis. eique sacrificio præsunt Romani.* Huc scilicet respexit Virgilius, istum versum Aeneid. lib. XII scribens:

20 *Tunc neque nomen erat, neque honos, aut gloria monti.*

Ad quæ verba ita commentatur Servius: *Hoc ideò ait, quia in Albano res divina à jure triumphantibus fieri solebat: scilicet, quòd Alba patria populi Romani habetur; unde omnis origo Romana. propter quod Albanique patres. & Iupiter Latiaris antiquissimus est. Ergo montis huiusce gloria, quòd patria populi Romani esse dicatur: honos verò ère divinâ, quæ ibi à Romanis fieri consueverat. nomen quis ignorat à Longâ Albâ tractum esse.* Certè summam, ut antè dixi, nobilitatem à feriis Latinis habuit. Macrobius Saturnalior. lib. I cap. XVI: *Quum Latiar, hoc est, Latinarum solenne concipitur, nefas est prælium sumere: quia Latinarum tempore, quo publicè quondam induciæ inter populum Romanum Latinosque firmatæ sunt, inchoari bellum non decebat.* Sic Dio 30 quoque lib. XLVII festum hoc plurali numero adpellavit τὰ Λατιάρια, *Latiaria.* Livius sub finem libri XXI: *Ne Latinas indiceret, Iovique Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret.* TEMPLVM etiam huius IOVIS LATIALIS memorat Livius lib. XXVII. *In Albano*, inquit, *monte tacta de cœlo erant, signum Iovis arborque templo propinqua.* In summo id fuisse montis jugo, ex suprà scriptâ Dionysii narratione colligere datur. sed & Cicero haud obscurè idem testatur in oratione pro T. Annio Milone; ubi de P. Clodii cæde loquitur: *Non est humano consilio, ne mediocri quidem, judices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. religiones meherculè ipsæ aræque, quum illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor; vosque Albanorum* 40 *obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales; quas ille præceps amentiâ, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt, vestra vis valuit; quam ille omni scelere polluerat. tuque ex tuo edito monte, Latialis sancte Iupiter; cuius ille lucus, nemora, fineisque, sepè omni nefario stupro & scelere maculârat; aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti. vobis illæ, vobis, vestro in conspectu, seræ, sed justæ tamen & debitæ, pœnæ solutæ sunt.* En, ut disertè Cicero distingvit inter *Albanos tumulos atque lucos Albanorumque obrutas aras, sacrorum populi Romani socias atque æqualeis, quas Clodius, cæsis sanctissimis lucis, substructionibus suis oppresserat*, & inter *editum Latialis Iovis montem*, in quo templum eius erat. itaque *aræ istæ Albanorum in tumulis & sacris lucis* haud dubiè in ipso fuêre *vestigio Al-* 50 *bæ Longæ*; cuius tantùm *templa* intacta reliquisse Tullum Hostilium, quum urbem destrueret, testantur Livius Dionysiusque ac Strabo. *Substructiones* autem illas Clodii fuisse ab hac parte lacus, supra *Albanum* opidum, mox infrà clariùs videbimus. An igitur ad hunc *editum Iovis montem* pertinet & illud Livii, quod post dirutam Albam tradit eodem lib. I his verbis: *Devictis Sabinis, quum in magnâ gloriâ magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nunciatum regi patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium: in conspectu haud aliter, quàm quum grandinem venti glomeratam in terras agunt,*

crebri cecidêre cœlo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent. Eumdem locum Livius posteà, lib. VII, arcem Albanam vocat. Inde Galli dissipati fusique per campos, & præter castra etiam sua fugâ prælati, quod editissimum inter æqualeis tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Paullo pôst: Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. Cæterùm idem Livius lib. XLII, in consulatu L. Posthumii Albini & M. Popilii Lænatis, anno Vrbis IↃLXXVIII, ita scribit: Eò anno C. Cicereius prætor in Corsicâ signis collatis pugnavit: VII millia Corsorum cæsa: capti ampliùs CIↃ & IↃCC. Voverat in eâ pugnâ prætor ædem Iunonis Monetæ. Et lib. XLV, in consulatu Q. Aelii Pæti & M. Iunii Pennii: Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicavit, quinquennio pôst, quàm vovit. Hæc IVNONIS MONETAE ædes haud dubiè & ipsa fuit in summo montis jugo, prope Iovis templum. De eâdem puto loqui Dionem lib. XXXVIIII his verbis: Ἐν τῷ Ἀλβανῷ νεὼς Ἥρας βραχὺς ἔτι τραπέζης ἄνωθεν κατὰ σπόλων ἱδρυμένος, πρὸς τὴν ἕῳον μεσημβρίαν. Id est: In Albano Iunonis exigua ædes, supra mensam quandam dedicata, quum orientem Solem spectaret, ad septemtriones conversa est. Plinius dicto lib. III cap. V; ubi populos seu civitates Latii enumerat; In monte, inquit, Albano FOROPOPVLIENSES. Sic scilicet eodem libro cap. IIII in Galliâ Narbonensi Foroneronienseis adpellat ab opido Foro Neronis; cap. XIIII in Vmbriâ Foroflaminienseis, à Foro Flaminii: Forojulienseis, à Foro Iulii; Forosempronienseis, à Foro Sempronii: cap. XVI in Liguribus Forovibienseis, à Foro Vibii: Forocornelienseis, à Foro Cornelii. Itaque in Albano etiam monte haud dubiè opidulum seu vicus fuit nomine FORVM POPVLI, circa templum Iovis; ubi sacra illa Latinarum feriarum ab universo Latii populo fiebant. Ovidius metro coactus videtur Foropopulienses dixisse FORENSEIS, Fastor. lib. III, his versibus:

Mars Latio venerandus erat; quia præsidet armis.
Arma feræ genti remque decusque dabant.
Quòd si fortè vacas; peregrinos inspice fastos.
Mensis in his etiam nomine Martis erit.
Tertius Albanis, quintus fuit ille Faliscis:
Sextus apud populos, Hernica terra, tuos.
Inter Aricinos Albanaque tempora constat;
Factaque Telegoni mœnia celsa manu.
Quintum Laurentes, bis quintum Aequiculus acer,
A tribus hunc primum turba Forensis habet.
Et tibi cum proavis, miles Peligne, Sabinis
Convenit. huic genti quartus utrique deus.

FORVM POPVLI.

En *turbam* tantùm vocat *Forensem*; ut à tenuiori opidulo: non autem *plebem* aut *populum*; quod maioribus magis conveniebat opidis. Haud equidem nescius sum, doctissimos quosdam viros hosce *Forenseis* traxisse ad *Forulos*, opidum Sabinorum. verùm cur minùs rectè id factum, suprà lib. II cap. VIIII in Sabinis ostendi. In hoc igitur *Foro Populi* domus etiam fuit publica, in quam consules sacrificaturi divertebant. Dio lib. LIIII, in rebus Augusti: Καὶ κεραυνὸς ἐς τὴν ἐν τῷ Ἀλβανῷ οἰκίαν, ἐς ἣν οἱ ὕπατοι ἐν ταῖς ἱερουργίαις καταλύουσιν, ἐνέσκηψε. Id est: Fulmine domus ea in Albano, in quam consules, quum sacra heic fiant, divertere solent, icta fuit.

Domus consulum *in Albano monte.*

De cætero pluribus ac variis Albanum montem consitum fuisse NEMORIBVS seu LVCIS, in ipso cacumine, circa Albam & lacum, suprà ex Cicerone ac Livio intelleximus. quorum hic lib. I: Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent. Cicero in oratione pro Milone: Vos Albani tumuli atque luci. &; cæsis prostratisque sanctissimis lucis. item; tuque ex tuo edito monte, Latialis sancte Iupiter: cuius ille lacus, nemora, fineisque, sæpè omni nefario stupro & scelere maculârat. Sed omnia hæc unum NEMVS ALBANVM intellexisse videtur Livius lib. V; ubi ait; Lacus in Albano nemore in altitudinem insolitam crevit. Hodiéque idem mons admodùm est nemorosus; maximè verò ab eâ parte, qua lacus est.

ALBANVM NEMVS.

At posterioribus etiam temporibus omne hoc latus Albani montis inter Albæ Longæ vestigia & lacum viamque Appiam *villis* ac *prætoriis* ducum principumque Romanorum percelebre fuit. Ac primùm ad ipsam viam fuit CN. POMPEII VILLA. ALBANVM (intellige *suburbanum rus* seu *prædium*) POMPEII dicta: quà posteà *opi-*

ALBANVM Cn. Pompeii Magni.

dum

dum evasit, nomine ALBANVM; quod hodiéque vulgò vocatur *Albano*. Supra hanc Pompeii villam, versùs lacum & Albæ Longæ vestigia sive templa, fuit P. CLODII VILLA: & ipsa ALBANVM CLODII adpellata. Plutarchus in Cicerone: Πομπήϊος ἀφεστήκοντος ἐν ἀγροῖς περὶ τὸ Ἀλβανόν. id est: *Pompeio ruri agente circa Albanum.* Ipse Cicero ad Atticum lib. VII epist. V: *Ego de Formiano Tarracinam: inde Pomptinum summam: inde Albanum Pompeii. ita ad Vrbem.* Nempe via Appia hac ducebat à *Tarracinâ*, per *Forum Appii*, *Treis Tabernas*, *Sub Lanuvio*; quod in colle situm propter viam: dein *Ariciam* & *Bovillas*: ut infrà videbimus. Idem Cicero in oratione pro C. Rabirio Posthumo; qui Ptolemæo regi pecuniam roganti crediderat: *Quamquàm ad sumptum itineris, ad illam magnificentiam adparatus comitatumque regium suppeditata pecunia à Posthumo est: factæque syngraphæ sunt in Albano Cn. Pompeii, quum ille* [rex] *Româ profectus esset.* Nempe, *viâ Appiâ*, versùs Capuam & Brundisium; ut in regnum rediret. Idem porrò Cicero in oratione pro T. Annio Milone: *Tulit de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset; in qua P. Clodius occisus est.* Aliquanto pòst: *Quum sciret Clodius, iter solenne, legitimum, necessarium, ante diem* XIII *Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum; quòd erat dictator Lanuvii Milo; Româ subitò ipse profectus pridiè est; ut ante suum fundum Miloni insidias collocaret.* Mox: *Fit obviam Clodio Milo ante fundum eius horâ ferè* XI. [*aliàs* IX.] *statim complures cum telis in hunc faciunt de loco superiore impetum.* Deinde: *Atque illo die certè Aricià rediens, divertit Clodius in Albanum. Quòd nisi sciret Milo, illum Ariciæ fuisse; suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum. cur neque antè occurrit, ne in villâ resideret; nec eo in loco subsedit, quò ille noctu venturus esset?* Exiguo pòst: *Videamus nunc id, quod caput est. locus ad insidias ille ipse, ubi congressi sunt, utri tandem fuerit aptior? Ante fundum Clodii. quo in fundo, propter insanas illas substructiones facilè mille hominum versabatur valentium. Atqui excelso loco superiorem se fore putabat Milo: & ob eam causam eum locum ad pugnam potissimùm delegerat. An in eo loco potiùs exspectandum ab eo, qui ipsius loci spe facere impetum cogitârat?* Mox: *Videte nunc illum* [Clodium] *primum egredientem è villâ subitò. Cur vesperi? quid necesse est? quî convenit? præsertim id temporis. Divertit in villam Pompeii. Pompeium ut videret? sciebat in Alsiensi esse. Villam ut perspiceret? millies in eâ fuerat.* Posteà: *Cur igitur servos Milo manumisit? metuebat scilicet, ne tormentis cogerentur, occisum esse à servis Milonis in Appiâ viâ P. Clodium, confiteri.* Tandem: *Non est humano consilio, ne mediocri quidem, Indices, deorum immortalium curâ, res illa perfecta. religiones meherculè ipsæ aræque, quum illam belluam cadere viderunt, commovisse se videntur, & jus in illo suum retinuisse. Vos enim, Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor; vosque Albanorum obrutæ aræ, sacrorum populi Romani sociæ & æquales; quas ille præceps amentiâ, cæsis prostratisque sanctissimis lucis, substructionum insanis molibus oppresserat: vestræ tum aræ, vestræ religiones viguerunt; vestra vis valuit: quam ille omni scelere polluerat. tuque ex tuo edito monte Latialis sanctè Iupiter: cuius ille lacus, nemora fineisque sæpè omni nefario stupro & scelere maculârat; aliquando ad eum puniendum oculos aperuisti. vobis illæ, vobis, vestro in conspectu feræ, sed justæ tamen & debitæ, pœnæ solutæ sunt. nisi fortè hoc etiam casu factum esse dicemus, ut antè ipsum sacrarium Bonæ deæ, quod est in fundo T. Sextii Galli, ante ipsam, inquam, Bonam deam, quum prælium commisisset, primum illud vulnus acceperit, quo teterrimam mortem obiret.* Ad hæc ita commentatur Asconius Pedianus: *Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum dictator, profectus est, ad flaminem prodendum posterâ die. occurrit ei circa horam nonam Clodius, paullo ultra Bovillas, rediens ab Aricià, prope eum locum, in quo Bonæ deæ sacellum est. erat autem adloquutus decuriones Aricinorum.* Paullo pòst: *Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano delatus est.* Et posteà: *P. Clodium Aricinos decuriones adloquendi gratiâ abiisse; profectum cum* VI *ac* XX *servis. Milonem subitò post horam quartam* [omnino scriptum erat, horam IX, ut suprà, & in quibusdam Ciceronis exemplaribus: quod posteà corruptum in IV] *cum servis amplius* CCC *armatis obviam ei contendisse, & supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum. ibi P. Clodium, tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone. semianimem Clodium extractum in viâ Appiâ occisum esse. deinde Milonem, quum sciret, in Albano parvulum filium Clodii venisse ad villam; & quum puer antè subtractus esset, de servo Alicore quæstionem ita habuisse, ut eum articulatim consecaret.* Itineraria antiqua ita habent:

Tabulæ:		Antonini:		Hierosolymitanum:	
Româ, viâ Appiâ		*Appiâ ab Vrbe*		*In urbe Româ*	
				Mu. Ad Nonum	IX.
Bobellas	X.				
Aricia	III.	*Aricia*	XVI.	*C. Aricia & Albano*	VII.
Sub Lanubio	....				
				Mu. Ad Sponsas	XIV.
Tres Tabernas	.....	*Tribus Tabernis*	XVII.		
....	X.	*Appi Forum*	XVIII.	*Mu. Appî Foro*	VII.
				Mu. Ad Medias	IX.
Terracina	....	*Terracina*	XVIII.	*C. Terracina*	X.

Hodiéque XII exigua numerantur millia passuum ad opidum Albanum; atque inde mille passus Ariciam usque. quæ sunt XIII ista millia Tabulæ inter *Romam* & *Ariciam*. In Hierosolymitano itinerario haud dubiè scripta fuêre secundo loco IV; quæ mox in VI, ac tandem in VII corrupta sunt. Ex hisce igitur itinerariis pariterque ex præscriptis Ciceronis ac Pediani verbis clarè patet, *Albanum* opidum, ad tertium ferè lapidem ultra *Bovillas*, quæ interierunt, fuisse illud *Albanum prædium Cnæi Pompeii*: supra quod circa lacum & lucos Albanos suum habuit eodem cognomine prædium P. Clodius. quod non ipsam tetigisse Appiam viam, vel eo satis ipse fatetur Cicero, quòd inde descendisse ait Clodium in villam Pompeii, uti Miloni hinc iter Appiâ viâ à Româ & Bovillis versùs dictam villam & Lanuvium facienti occurreret. Obviam igitur factus est Bovillas egresso, ad mille fortassis passus ab opido: quo loco erat SACELLVM BONAE DEAE. qui equidem locus propinquior erat lacui & villæ Clodii, quàm Albanum Pompeii. unde rectè Cicero dixit, *obviam factum Milonem Clodio ante fundum eius*. sed in Pompeianam villam antè deflexisse Clodium, disertè idem testatur Cicero. Circa eadem hæc loca castra posuit Romanus exercitus bello civili contra Marium Cinnamque. qua de re ita Appianus Civil. bellor. lib. I: Μάριος ἦλεν Ἄντιον καὶ Ἀρικίαν καὶ Λανούβιον, καὶ ἄλλας πόλις. ὡς ἦ ἐς τοῦ γλῶ ἐκομίζετο ἀγοράς, ἀθρόως ἐβάδιζεν ἐπὶ τὴν Ῥώμην αὐλίνα ἀφ' ἑαυτοῦ ἐν καλυμμένῃ ἀπίας. ἔ δ' ἄρα ἑκατὸν σταδίους αὐτός τε ἐ Κίννας ὑποχόνδις, ἐστρατοπέδευον, Ὀκταύιός ἐ Κρέσσος καὶ Μετέλλος πρὸς τὸ ὄρος τὸ Ἄλβανον αὐτοῖς αὐτικαθημένων. Id est: *Marius Antium, Ariciam, Lanuvium, & alia opida occupavit. ita terrâ quoque commeatibus interseptis, audaciter versùs Vrbem per viam Appiam progrediens, ad* C *stadia unà cum Cinnâ castra posuit. Octavius verò & Crassus & Metellus ad montem Albanum se eis opposuêre.* Centum stadia millia passuum eo sæculo conficiebant XII ac passus XV. medio igitur itinere inter *Albanum Pompeii* & *Ariciam* Marius Cinnaque posuêre castra: quibus opposita castra habuêre circa Albanum Pompeii Octavius Crassusque & Metellus. Apud Livium lib. VII ita scriptum: *Cohors una quum haud procul Anxure esset, ad Lantulas, saltu angusto inter mare ac monteis, consedit, ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis causis mittebat. Iam valido admodùm numero manus erat: nec quidquam ad justi exercitus formam, præter ducem, deerat. Incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt: & sub jugo Albæ Longæ castra vallo cingunt.* Paullo pòst: *Suo magis inde impetu, quàm consilio ducis, convulsis signis, infesto agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appiâ est, perveniunt.* Ex his igitur historiis satis clarè patet, nullam tum heic fuisse *Albam* urbem, quam quosdam velle esse nunc *Albanum* opidum suprà dixi. Apud Orosium lib. V cap. XXII, & ex Oroso apud Freculfum tomo I lib. VI cap. XIII, ac Paullum Diacorum Historiæ miscellæ lib. V, ita scriptum est: *Syllâ mortuo, Lepidus, Marianæ partis adsertor, adversùs Catulum, Syllanum ducem, surgens, redivivos bellorum civilium cineres suscitavit. Bis tunc acie certatum est. plurimi Romanorum cæsi sunt. Albanorum civitas obsidione oppugnata: atque excruciata fame, ultimâ miserabilium reliquiarum deditione servata est. ubi tunc Scipio, Lepidi filius, captus atque occisus est. Brutus in Cisalpinam Galliam fugiens, persequente Pompeio, apud Regium interfectus est. Ita hoc bellum civile, non magis clementiâ Catuli, quàm tædio Syllanæ crudelitatis, ut ignis in stipulâ, eâdem celeritate, qua exarsit, evanuit.* Nisi vitiatum istud sit urbis vocabulum, miror ego, quàm heic intellexerit *Albam* Orosius. nam illam in Albano monte jam dudum diruerant Romani: nec umquàm ad ea tempora mœnia eius rursùm erecta fuêre; ut ex suprà

citatis

citatis auctoribus, maximè verò è Dionysio, disertè patuit. Marsorum Albam eum voluisse, conjicerem; nisi id bellum trans Tiberim intra Etruriam oppressum fuisset. Epitomator Livii lib. xc: *Sylla decessit. M. Lepidus, quum acta Syllæ tentaret rescindere, bellum excitavit; & à Q. Catulo collegâ Italiâ pulsus est: & in Sardiniâ frustrà bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, à Cnæo Pompeio occisus est.* Florus lib. III cap. XXIII: *M. Lepido, Q. Catulo, consulibus, civile bellum penè citiùs oppressum est, quàm inciperet. sed quantum latéque fax illius motus ab ipso Syllæ rogo exarsit! Cupidus namque rerum novarum per insolentiam Lepidus, acta tanti viri rescindere parabat.* Mox: *Ergo quum turbidis concionibus velut classico civitatem terruisset; profectus in Etruriam, arma inde & exercitum Vrbi admoverat. sed jam Milvium pontem collemque Ianiculum Lutatius Catulus Cnæusque Pompeius allo exercitu insederant. à quibus primo statim impetu retro pulsus, hostisque à senatu judicatus, increscentâ fugâ Etruriam, inde Sardiniam recessit. ibi morbo & pœnitentiâ interiit.* Appianus eodem Civil. bellor. lib. I posteà, de eodem Lepido: Οὐ λανθάνων δ' ἐφ' οἷς ἐβούλευεν, ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῆς βουλῆς· ἠ δὲ οὐκ ἀγνοῶν ἐφ' οἷς ἐκαλεῖτο, ἧκε μὲν ἅπαντα παντὸς, ὡς ἐς τὴν πόλιν εἰσελευσόμενος αὖθις. κωλυόμενος δ' ὑπ' ἐκήρυξεν ἐς πεδία τινὰ χαρᾶν· κἀνταῦθα ἐκήρυξε κάτω. μικρόν τι πρὸ δὲ Ἀρείᾳ πεδίῳ μάχης οὔσης ἰσορρόπου, ἡττᾶται Λέπιδος, καὶ ἐς πολὺ ἔτι αὖθις ἐχόντων, ἐς Σαρδὼ διέπλευσεν· ἔνθα νόσῳ τηκεδόνι χρώμενος ἀπέθανε καὶ ὁ στρατὸς αὐτοῦ μικρὰ καὶ μέρος ἐνοχλήσας διελύθη. Id est: *Sed quum non laterent eius consilia, revocatus à senatu, nec ignarus cur revocaretur, adventabat cum omnibus copiis; volens in Vrbem eas introducere. Verùm prohibitus, suos per præconem jubet arma capere. idem ex adverso facit Catulus. confligiturque haud procul campo Martio. Lepidus victus, & cedere coactus, trajecit in Sardiniam: ubi tabe interiit. exercitus eius paullisper aliis atque aliis locis infestus, tandem dispersus est.* Idem testatur & Plutarchus in Cn. Pompeio. Miror ergo etiam atque etiam, unde eam historiam de Albanorum civitate habuerit Orosius. Apud Plutarchum equidem in Iulio Cæsare ita legitur: Καταβαίνοντα ἐξ Ἄλβης Καίσαρα εἰς τὴν πόλιν, ἐπλημμύρησαν αὐτὸν ἀσπάσασθαι βασιλέα. Id est: *Descendentem ab Albâ ad Vrbem Cæsarem auri sunt salutare regem.* At non ab *Albâ*, sed ex *Albano monte* descendisse tunc Cæsarem, testis est Svetonius in vitâ eius cap. LXXVIIII: *Quum à sacrificio Latinarum reverteretur, plebs regem eum salutavit.* Itaque aut mendum apud Plutarchum est ἐξ Ἄλβης, pro ἐξ Ἀλβανῆ, aut urbis nomine montem intellexit: ut Lucanus lib. I:

Et residens celsâ Latialis Iupiter Albâ.

Et lib. III; de Cæsaris itinere è Campaniâ Romam versùs:

Iamque & præcipites superaverat Anxuris arces;
Et quà Pomptinas via dividit uda paludes;
Quà sublime Nemus, Scythicæ quà regna Dianæ;
Quáque iter est Latiis ad summam fascibus Albam,
Excelsâ de rupe procul jam conspicit Vrbem.

Nempe à *Tarracinâ*, quæ priùs *Anxur* dicebatur, ad urbem Romam contendens, deflexit dextrorsum à viâ Appiâ in colleis *Dianæ Nemorensis*, ad opidum *Nemus*, quod hodiéque vulgò vocatur *Nemo*; lacum eiusdem Dianæ, quem in viâ Appiâ à dextrâ erat habiturus, in sinistrâ relinquens: atque inde in summum Albani montis cacumen, quod heic *summam Albam* Lucanus vocat, pervenit; haud dubiè Iovi Latiali ibi sacrificaturus. Sic Valerius quoque Flaccus Ἀργοναυτικῶν lib. II:

Iam nemus Fgeriæ, jam te ciet altus ab Albâ
Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.

Item Tibullus lib. I eleg. VII; quam in honorem atque laudes Messallæ scripsit:

Nec taceant monumenta viæ, quæ Tuscula tellus
Candidaque antiquo detinet Alba lare.
Namque opibus congesta tuis heic glarea dura
Sternitur; heic aptâ jungitur arte silex.
Te canit agricola è magnâ quum venerit Vrbe
Serus; inoffensum retuleritque pedem.

Viam intelligit *Latinam*; de qua ita Strabo lib. V: Ἀρχὴ δὲ ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας ἐν δεξιᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρεπομένη πλησίον Ῥώμης, εἶτα ἀφ' ὑψηλοῦ τοῦ Λαβικανοῦ ὄρους ὑπερβαίνει, μεταξὺ τοῦ Τοσκλανῆς πόλεως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους, κατέχουσι δὲ Ἀλγίδον πλίχνιον καὶ Πικτὰς πανδοκεῖα. εἶτα συμπίπτει καὶ ἡ Λαβικανή. Id est: *Incipit Latina via ab Appiâ sinistrorsum ab eâ prope Romam deflectens;*

deflectens: transieusque super montem Tusculanum, inter Tusculum opidum & Albanum montem, descendit ad opidulum Algidum & Pictas tabernas. incidit hinc in eam Labicana. Vallis hæc inter Tusculum & Albanum montem, per quam Latina via ad Algidum ducit, ALBANA vocatur VALLIS Livio lib. III; ubi de Aequorum expeditione loquitur in hæc verba: *Per Labicanos agros in Tusculanos colleis transierunt.* Mox: *Sequuti famam & vestigia Hernici Latinique, obvii fiunt descendentibus à Tusculano in Albanam vallem.* Sed ad viam Appiam revertamur. Post interitum P. Clodii quis *prædium* eius *Albam* tenuerit; ex eâdem familiâ homines, an alii; incertum est. cæterùm celebrata posteà sunt hæc loca imperatorum maximè secessu. Dio lib. LVIII, de Tiberio: Εἰκοστῷ ἔτει τῆς ἀρχῆς διατρίβων, αὐτὸς μὲν, καίπερ καὶ τὸ Ἄλβανον καὶ τὸ Τύσκουλον διατρίβων, οὐκ ἐσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. Id est: *Vigesimo anno imperii, quum frequens in Albano & Tusculi esset, in Vrbem non venit.* Iuvenalis Satyrâ IIII:

Quum jam semianimum laceraret Flavius Orbem
Vltimus, & calvo serviret Roma Neroni;
Incidit Hadriaci spacium admirabile rhombi
Ante domum Veneris, quam Dorica sustinet Ancon,
Implevitque sinus.
Destinat hoc monstrum cymbæ linique magister
Pontifici summo. quis enim proponere talem,
Aut emere auderet? quum plena & litora multo
Delatore forent: dispersi protinus algæ
Inquisitores agerent cum remige nudo:
Non dubitaturi fugitivum dicere piscem;
Depastumque diu vivaria Cæsaris. inde
Elapsum, veterem ad dominum debere reverti.
——— *Donabitur ergo;*
Ne pereat. Iam lethifero cedente pruinis
Autumno, jam quartanam sperantibus agris,
Stridebat deformis hiems, prædamque recentem
Servabat: tamen hic properat, velut urgeat Auster.
Vtque lacus fuberant, ubi, quamquàm diruta, servat
Ignem Troianum & Vestam colit Alba minorem;
Obstitit intranti miratrix turba parumper;
Et cessit: facili patuerunt cardine valvæ.
Excluſi spectant admissa opsonia patres.
Itur ad Atreidem. tunc Picens, Accipe, dixit
Privatis maiora focis.
Sed deerat pisci patinæ mensura. vocantur
Ergo in consilium proceres.
Tandem:
Surgitur; &, misso, proceres exire jubentur,
Consilio; quos Albanam dux magnus in arcem
Traxerat attonitos, & festinare coactos;
Tamquàm de Geticis aliquid torvisque Sicambris
Dicturus.

Ergo *templum* illud, quod unicum Strabo suprà citato loco memorat à Tullo Hostilio relictum, quum distrueretur *Alba*, fuit *Vestæ* deæ. Porrò de eodem Nerone sic Svetonius in vitâ eius cap. XXV: *Reversus è Græciâ, Neapolim albis equis introiit, disjectâ parte muri: ut mos hieronicarum est. simili modo Antium. inde Albanum: inde Romam.* Nec *Romam* neque *Albanum*, *disjectâ parte muri*, *introiit*. neque dum enim opidum heic aliquod fuit, nomine *Albanum*; & *Alba Longa*, teste Iuvenale, tum diruta erat. Igitur illud de *Neapoli* tantùm atque *Antio* intelligendum. Post Neronem mox Domitianus hoc maximè usus est secessu. Dio lib. LXVI: Ὁ δὲ Δομιτιανὸς, φοβηθεὶς τὸν πατέρα, περὶ τῷ Ἄλβανῷ τῷ ὄρει τὰ πολλὰ διέτριβεν. Hoc est: *Domitianus, patrem metuens, apud Albanum montem plurimùm agebat.* Et lib. LXVII; ubi imperium adeptus: Θεὸν γὰρ τὸν Ἀθηναῖον ἐς τὰ μάλιστα ἤγαλλε, καὶ ἑορτὴν τε καὶ τὰ Πανηθήναια μεγαλοπρεπῶς ἐπετέλει. καὶ ἐν αὐτοῖς ἀγῶνας καὶ πυκτῶν καὶ λογογράφων μονομάχων τινὰς ἔτος, ὡς εἰπεῖν, ἐν τῷ Ἄλβανῷ ἐποίει.

ἐπὶ τῦτο γὰρ τὸ χωρίον ἀπὸ τὸ ὄρους τὸ Ἀλβανὸν, ἀφ' ἑνὸς ἔτους ἀνομάσθη, ὥστε ἴνα ἀκρόπολιν ἐξέλεγε. Hoc est: *Minervam præcipuè ex omnibus diis coluit. atque ob eam causam Quinquatria magnificè celebravit. in quibus certamina poëtarum oratorumque & gladiatorum quotannis ferè exhibebat in Albano. nam enm locum sub Albano monte, unde is locus nomen habet, tamquàm arcem aliquam elegerat.* Svetonius in vitâ eius, cap. IIII: *Celebrabat in Albano quotannis Quinquatria Minervæ: cui collegium instituerat; ex quo, sorte ducti, magisterio fungerentur; redderentque eximias venationes & scenicos ludos; superque oratorum ac poëtarum certamina.* Et cap. XVIIII: *Centenas varii generis feras sæpè in Albano secessu conficientem spectavêre plerique.* En tibi originem auctoremque amphitheatri, quod hodiéque prope lacum & opidum ei adpositum, cui vulgare vocabulum *Castel Gandolpho*, versùs *Albanum* opidum euntibus visitur, vulgò *Il Coliséo* dictum. Huc jam spectat & illud Martialis lib. v epigram. I ad Domitianum:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ,
Cæsar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani quà cubat unda freti;
Mittimus.

Scilicet ab hoc *Albano* suo Domitianus & Ariciam Dianamque Nemorensem prospicere poterat, & simul etiam mare. Idem Martialis lib. XI epigram. VIII:

Iam certè stupido non dices, Paulla, marito,
Ad mœchum quoties longiùs ire voles,
Cæsar in Albanum jussit me manè venire,
Cæsar Circeios. jam stropha talis abit.
Penelopæ licet esse tibi sub principe Nervâ.
Sed prohibet scabies ingeniumque vetus.

Statius Silvar. lib. v carm. II ita canit:

Sed quis ab excelsis Troianæ collibus Albæ,
Vnde suæ juxtà prospectat mœnia Romæ
Proximus ille deus, fama velociter intrat
Nuncius: atque tuos implet Crispine penateis?
Dicebam certè. vatum non irrita currunt
Augurla. en ingens referat tibi limen honorum
Cæsar; & Ausonii committit munia ferri.

At Silvar. lib. III carm. I, prædium heic se ab Domitiano accepisse, fatetur his verbis: *—— Dardaniæ quamvis sub collibus Albæ*
Rus proprium, magnique ducis mihi munere currens
Vnda, domi curas mulcere æstusque levare
Sufficerent.

Ibidemque & patrem suum se tumulasse, testatur dicto Silvar. lib. v carm. III; quod est epicedion in patrem:

——— Vix hæc in munera solvo
Primum animum, tacitisque situm depellere curis,
Nunc etiam labente manu, nunc lumine sicco,
Ordior adclivis tumulo, quo molle quiescis,
Iugera nostra tenens: ubi, pòst Aeneïa fata
Solatus, Latiis ingessit montibus Albam
Ascanius, Phrygio dum pinguescis sanguine campos
Odit, & infaustum regnum dotale novercæ.
Heic ego te, (nam Sicanii non mitius halat
Aura croci; dites nec sic tibi rura Sabæi
Cinnama, odoratas nec Arabs decerpsit aristas)
Inserui cum laude loci.

Cæterò post Domitianum alii etiam Cæsares idem frequentarunt *Albanum*. Vulcatius Gallicanus, in Avidio Cassio, ex epistolâ M. Antonini ad Faustinam citat ista: *Veni igitur in Albanum; ut tractemus omnia diis volentibus.* Et ex epistolâ Faustinæ ad Antoninum: *Ipsa in Albanum cras, ut jubes, mox veniam.*

Sed & CASTRA PRAETORIA prope hoc imperatorum ALBANVM PRAETORIVM

ALBANA CASTRA, & ALBANVM imperatorium PRAETORIVM.

RIVM posita fuêre. Iul. Capitolinus in Maximino; qui circa annum Iesu Christi CCXXXV Aquileiam obsidens interiit: *Quare timentes milites, quorum adfectus in Albano monte erant, Maximinum & filium eius quiescenteis in tentorio occiderunt.* Herodianus lib. VIII: Παυσαμένης δὲ ἀπορίας καὶ δυσθυμίας τὸ στρατιωτικὸν, ἀναφανδὸν δὲ Μαξιμῖνος ἐν τῇ σκηνῇ, καὶ τὸ ἡμέρας ἐκείνης ἐν αὐτοῖς τοῦ πολέμου ἄσης, τὸ πλείστων τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ἐγκαταλειφθέντα τῶν φρουρῶν χωρία ἀνακεχωρηκότων, ἔδοξε τοῖς στρατιώταις, οἱ πρὸς τῇ Ῥώμῃ πολὺ στρατόπεδον εἶχον ὑπὸ τὸ καλούμενον ὄρος Ἄλβανὸν, ἔνθα παῖδας καὶ γυναῖκας καταλελοίπασιν, φονεῦσαι τὸν Μαξιμῖνον. Id est: *Quum igitur ad hunc modum mœstus & omnis consilii inops exercitus esset; repentè, dum sub tentorio quiescit Maximinus, vacuo die à pugnâ; quum plerique aut in tabernacula aut in suas quisque stationes concessissent; visum est militibus iis, quorum ad urbem Romam sub monte Albano castra erant, atque in his liberi eorum conjugesque relictæ, neci dedere Maximinum.* En, habes tandem originem atque primordia ALBANI *opidi* in ipsâ viâ Appiâ, quod hodiéque vulgò dicitur *Albano*; antiquitus autem erat *Albanum rus* seu *prædium Pompeii*. nam ad eiusmodi castra negotiatores statim confluxisse, sedemque posuisse, qui commeatum militibus & alia quotidiano victui necessaria suppeditabant, vulgò ex historiis notum est. & omneis ad Rhenum amnem urbeis, quæ nunc omnium maximæ sunt & celeberrimæ, ab huiusmodi præsidiariis Romanorum castris seu castellis cepisse originem, in Germaniæ opere docui. Hinc igitur illud Eutropii, qui CC propemodùm annis post Maximinum scripsit, lib. I, de Tullo Hostilio: *Albanos vicit: qui ab urbe Româ* XII *milliario sunt.* Ab Eutropio partim, partim ab Orosio hæc mutuatum censeo Paullum Diaconum Historiæ miscellæ lib. I, de eodem Tullo: *Hic bella reparavit, fiduciâ benè exercitatæ juventutis; & Anis bellum, qui nunc Albani dicuntur, & qui ab Vrbe* XII *milliaria sunt, intulit; eosque vicit sextâ congressione, pessimâ cladeᵕ.* Haud dubium, quin somniculosus exscriptor menda his verbis inspersérit. Orosius lib. I cap. IIII sic habet: *Tullum Hostilium, militaris rei institutorem* [malim è Diacono, *instauratorem*] *fiduciâ benè exercitatæ juventutis Albanis intulisse bellum; & diu altrinsecus spe incertâ certâque clade, tandem pessimos exitus & dubios eventus compendiosâ tergeminorum congressione finiisseᵕ.* Scripsit igitur Diaconus: *Hic bella reparavit; &, fiduciâ benè exercitatæ juventutis, Albanis, qui ab Vrbe* XII *milliaria absunt, bellum intulit.* Porrò hinc etiam Eutropii æqualibus, Socrati Hist. ecclesiast. lib. II cap. XXVIIII, & Sozomeno eiusdem historiæ lib. III cap. VIII, in Mediolanensi consilio, sub Constantino Magno, Athanasii condemnationi qui sese opposuerint, episcopi nominantur, Παυλῖνος τὴν ἐν Γαλλίᾳ Τρεβέρεως, Διονύσιος ὁ Ἄλβας τὴν Ἰταλῶν μητροπόλεως, καὶ Εὐσέβιος ὁ Βερκέλλων τὴν Λιγυρίας: id est: *Paulinus, Triveris in Galliâ; Dionysius, Albæ, metropolis Italorum: & Eusebius, Vercellorum in Liguriâ.* Non *Alba*, sed ALBANVM vocabatur; & opidani eius ALBANENSES. Anastasius in vitâ Silvestri, qui sub eodem Constantino imperatore episcopus Romanus fuit: *In civitate Albanensi fecit basilicam sancti Ioannis Baptistæ.* Mox: *Possessio Albanensis, cum lacu Albanensi.* In vitâ Innocentii; qui factus papa Romanus circa annum Christi CCCC: *Innocentius, natione Albanensis.* In vitâ Leonis II; quia fuit anno Christi IↃ C LXXXIII: Ecclesia Albanensis. In vitâ Leonis III, circa annum Christi IↃ CCC: *In basilicâ beati Petri, sitâin Albano.* In vitâ Benedicti III, anno Christi IↃ CCC LV: *Ostiæ & Albani Antistites.* Igitur ab illis usque temporibus ad hanc nostram ætatem clarum fuit episcopali dignitate hoc opidum *Albanum*. Memoratur præterea sub Iustiniano imperatore Procopio. Is Gothicar. rer. lib. II ita habet: Μάγνον τινὰ καὶ Σινθάσιλον, πεντακοσίας μάλιστα ἑπαγομένους, ἐς Τίβυρα τὸ φρούριον ἔπεμψε, σταδίους παρὰ μικρὸν τῶν ἑκατὸν Ῥώμης διέχον. Ἔς μὲν τι τὸ Ἄλβανὸν πόλισμα, σταδίους μὲν πεντήκοντα ἀπέχον, ἐν δὲ τῇ Ἀππίᾳ ὁδῷ κείμενον, πρότερον ἤδη τόνδε μὲν ζωὸ Ἑρέλοις ὑπὸ πέμψας ἔσχεν. Id est: *Magnum atque Sinthusem, quingentorum militum duces, misit in castellum Tiburim; quod stadia ab Româ abest* CXL. *In Albanum verò opidulum, quod totidem stadia ab Vrbe distat, in viâ Appiâ situm, jam anteà Gontharin cum Herculis miserat.* Et eodem libro posteà: Ῥωμαῖοι τὸ Ἄλβανὸν πόλισμα ἔχον, Ῥώμης πρὸς ἀνίσχοντα ἥλιον κείμενον. Id est: *Romani etiam Albanum opidulum tenebant, situm ab Româ versùs orientem Solem.* Vtrobique equidem in vulgatis exemplaribus est, τὸ Ἀλβανῶν πόλισμα, hoc est, *Albanorum opidulum*. at scribendum est recto casu τὸ Ἀλβανὸν πόλισμα, *Albanum opidulum*, sequens mox posteriori scriptio adfirmat, quæ sic habet: Ταὐτὰ ἢ τῶν ἀμφὶ τὸ Ἀλβανῷ καὶ Κεντυκέλλαις

τυκέλλαις δῆθεν τῷ λόγῳ ᾐτιῶντο. id est: *Hoc ipsum de Albano etiam & Centumcellis querebantur*. Cæterùm mirari satis nequeo, Procopium, qui ipse cum Velisario, Iustiniani imperatoris duce, Italiæ plurimam partem obivit, tam fœdè plerumque in locorum intervallis errasse. *Tibur* usque prisci Romani XX numerabant millia passuum. hodiè sunt milliaria XVIII. stadia Procopii CXL sunt millia passuum XVIIII, duobus stadiis minùs: nempe, ubi septena stadia & dimidium, more posterioris ævi, in singula milliaria computes. At *Albanum* usque & olim, ut suprà ostensum, XII haud ampliùs millia passuum computata fuêre, & hodiéque totidem computantur. Porrò Martyrologium Romanum ita habet: *Sexto Calend. Octob. Albani S. Senatoris*. Et Vsuardus in Martyrologio: *Sexto Cal. Octob. Civitate Albano S. Senatoris*. Verùm hactenus satis & abundè perspectum, opidum hoc *Albanum* non esse antiquissimam illam *Albam Longam*; sed in huius agro *Albanum rus Cn. Pompeii*. Vulgarem tamen hunc atque communem jam olim fuisse errorem, ex Eutropio ac Socrate Sozomenoque intelleximus. Eiusdem igitur etiam posterioris sæculi exscriptorum, non ipsius Asconii Pedanii errorem esse judico, quòd apud hunc in suprà dictis commentariis ad Ciceronis orationem pro Milone nunc scriptum est, *P. Clodium illo die Albæ mansurum fuisse*. quo loco apud Ciceronem est, *in Albano mansurum fuisse*.

De cætero *fertilitatem agri Albani* deprædicat Dionysius suprà dicto lib. I, postquàm Albam Longam memoravit: Ὑπόκειται δὲ τῇ πόλει πεδία θαυμαστὰ μὲν ἰδεῖν, πλούσια δὲ καὶ καρποὺς ἐξενεγκεῖν παντοδαποὺς καὶ οὐδὲν ἐνδεέστερον τῆς ἄλλης Ἰταλίας, μάλιστα δὲ τὴν καλούμενον Ἀλβανὸν οἶνον, ἡδὺν καὶ καλὸν, ἔξω τοῦ Φαλέρνου λεγομένου, τῶν γοῦν ἄλλων ἁπάντων διαφορώτατον. Id est: *Subjecti autem sunt urbi campi amœnitate admirandi; omnis generis frugum fertilissimi: nec cedentes ulli agro Italiæ; præcipuè bonitate vini suavissimi, quod Albanum vocant; præcellens omnibus reliquis, si Falernum excipias*. Hinc illud suprà memoratum Statii Silvar. lib. V carm. III:

——— Nam Sicanii non mitius halat
Aura croci; dites nec sic tibi rura Sabæi
Cinnama, odoratas nec Arabs decerpsit aristas.

Plinius lib. XIIII cap. VI; de *vinis* loquens: *Divus Augustus Satinum prætulit cunctis; & ferè sequuti principes*. Mox: *Secunda nobilitas Falerno agro erat*. Paullo pòst: *Ad tertiam palmam variè venêre Albana, Vrbi vicina, prædulcia, ac rara in austero*. Strabo lib. V, totius Latii vina & ex proximâ Campaniâ *Falernum* memorans, Πάντες δ' εἰσὶν, inquit, οἱ τόποι οὗτοι σφόδρα εὔοινοι· ὁ δὲ Καίκουβος καὶ ὁ Φουνδανὸς καὶ ὁ Σητῖνος τῶν διωνομασμένων εἰσὶ, καθάπερ καὶ ὁ Φάλερνος καὶ ὁ Ἀλβανὸς καὶ ὁ Στατανός. Id est: *Omnia hæc loca præstantissima producunt vina: in quibus maximè celebrantur, Cæcubum, Fundanum, Setinum; item Falernum, Albanum, Statanum*. Dioscorides lib. V cap. X: Ὁ μὲν οὖν δοκῶν πρωτεύειν τῶν ἐν Ἰταλίᾳ οἴνων Φάλερνος καλεῖται· ὁ δὲ Ἀλβανὸς, ἁδρομέστερος τοῦ Φαλέρνου, ἔγγλυκος. ὁ δὲ Κέκουβος, γλυκὺς ὢν, ἁδρομέστερός ἐστι τοῦ Ἀλβανοῦ. Id est: *Inter Italica vina quod principem locum obtinet, Falernum vocatur. Albanum, quod crassius Falerno, dulce est. Cæcubum, quum sit dulce, Albano crassius est*. Columella Rer. rust. lib. III cap. VIII: *Neque enim dubium est, Massici Surrentinique & Albani atque Cæcubi agri viteis omnium, quas terra sustinet, in nobilitate vini principes esse*. Horatius Carm. lib. III odâ XI; qua Phyllidem invitat ad epulas die natali Mæcenatis:

Est mihi nonum superantis annum
Plenus Albani cadus.

Hodiè, quum omnium reliquorum nobilitas exstincta sit, unum *Albanum* magno adhuc in pretio est: quamvìs & ipsum haud dubiè non eiusdem, cuius olim, bonitatis fuerit.

Porrò de FERENTINAE *aquæ capite*, seu de FERENTINAE *amnis fonte*, item de FERENTINAE *luco* ac *templo*, cui *vicus* seu *opidulum* adpositum fuit, quod nunc in radicibus Albani montis vulgò vocatur *Marino*; in quod, post dirutam Albam, populi Latini ad commune concilium convenire solebant; superiore libro cap. X dictum est. AQVAE FERENTINAE, *opidum*.

At ultra *Albanum* opidum, quà Ariciam itur, Appiæ viæ dextro lateri adpositum est antiquum monumentum: cui quia tres cippi modici impositi, tergeminorum Horatiorum Romanorum juvenum, qui Albano bello, contra tergeminos Curatios

Albanos

Albanos pugnarunt, monimentum esse vulgò hodiè per summum errorem creditur, quidpe hoc duobus tantùm fratribus Horatiis, qui eo in certamine occubuêre positum fuit eodem loco, quo pugna gesta. qua de re ita Livius lib. I: *Fortè evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano, prædas invicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. Vtrimque legati ferè sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid priùs, quàm mandata, agerent. satis sciebat, negaturum Albanum. ita piè bellum indici posse.* Haud multo pòst: *Castra ab Vrbe haud plùs V millia passuum locant: fossâ circumdant. fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est; donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. in his castris Cluilius, Albanus rex, moritur. Dictatorem Albani Metium Fuffetium creant. Interim Tullus, ferox præcipuè morte regis, nocte præteritis castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Metium. is ducit, quàm proximè ad hostem potest. Convenit hinc inter utrumque ducem de tergeminorum utrimque fratrum, ab Romanorum parte Horatiorum, Albanorum verò Curatiorum, pugnâ; quæ inter bina castra conserta. ubi omnes Curatii, Horatiorum verò duo fratres ceciderunt.* Ad *sepulturam inde suorum*, inquit Livius, *nequaquàm paribus animis vertuntur. quidpe imperio alteri aucti; alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit. duo Romana uno loco, propiùs Albam; tria Albana, Romam versùs; sed distantia locis; ut & pugnatum est.* Ergo monumentum istud ultra Albanum opidum neque Curatiorum neque Horatiorum esse potest. primò, quia duobus Horatiis, quamvis uno loco, tamen duo diversa atque inter se discreta posita fuêre: tribus verò Curatiis singula singulis erecta, distantia locis, ut pugnatum. tum utraque inter Romam & Albam fuêre; quum illud apud Albanum opidum ultra regionem seu locum Albæ situm sit. Cæterùm Dionysius lib. III, ubi idem bellum refert, nihil de illa præteritione Tulli præter Albanorum castra narrat. Μετὰ ταῦτα πεφάσθαι ταύτας παρεσκευάζοντο ἀμφότεροι πρὸς πόλεμον· καὶ συνῆσαν ὁμόσε, καὶ καταστρατοπεδεύουσι πλησίον τῆς Ῥώμης ἀπέχοντες· οἱ μὲν Ἀλβανοὶ πρὸ τῶν καλουμένων Κλουιλίας Φρουρῶν (φυλάττηται γὰρ ἔτι τὸ καταστρατοπεδευθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τῶν) Ῥωμαίων ὀλίγον ἐνδοτέρω. Hoc est: *His de causis post factos utrimque adparatus, castra collata sunt ad quadragesimum ab Vrbe stadium. ea metati sunt Albani ad fossam Cluiliam; quæ nunc quoque nomen auctoris retinet: Romani paullo citeriùs.* Narrat hinc de Cluilii morte, deque Metii Fuffeii subfectione: tum, ut inter utrosque de tergeminorum pugnâ conventum. at de motione castrorum nihil addit. nihilo minùs tamen tandem ita pergit: Ἐπεὶδὴ δὲ ὁ χρόνος ἦκεν, ἐν ᾧ τὰ συγκείμενα ἔδει λαβεῖν τὰς ὁμολογίας, ἐξῆσαν μὲν αἱ τῶν Ῥωμαίων δυνάμεις παντελεῖς, ἐξῆσαν δὲ μετὰ ταῦτα οἱ νεανίσκοι τῶν πατρῴων θεῶν ἀρξάμενοι, καὶ πρῶτον ἅμα τῷ βασιλεῖ, καὶ θυμιάματά τε ἐπὶ πάντες ἔθυσαν καὶ τὴν πόλιν ὤχλει· ἤδη δὲ ἦν τῶν Ἀλβανῶν ἐξεληλύθη στρατιά. Ἐκάθισαν στρατοπεδευσάμενοι πλησίον ἀλλήλων, μεταξὺ μιᾶς ἡμέρας τὸ διέργον τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τῶν Ἀλβανῶν ὄρος, ἔνθα καὶ πρότερον εἶχον ἑκάτεροι τοὺς χάρακας. Hoc est: *Vbi tempus advênit, quo finem erant habitura pacta, universus Romanorum exercitus prodiit, prodierunt & juvenes posteà: comprecati priùs deos patrios; deducente rege, & toto per urbem populo faustis omnibus prosequente. jamque & Albanorum copiæ prodierant. Tum positis castris non longè ab invicem, medius campus in Romani Albanique agrorum finibus pugnæ destinatus est: ubi etiam anteà castra utrique metati fuerant.* Ergo & castra hæc Albanorum ad fossam Cluiliam, ut antè, posita fuêre, & pugna tergeminorum fratrum intra quadragesimum ab Vrbe stadium, quintum lapidem confecta; &, si Livio credimus, DVORVM HORATIORVM AC TRIVM CVRATIORVM SEPVLCHRA hoc tractu, ubi pugnatum, distantia tamen inter se locis, ut pugnatum est, erecta sunt. Confirmat hanc Dionysii fidem Martialis lib. III epigram. XLVII, his verbis:

Capena grandi porta quà pluit guttâ,
Phrygiæque matris Almo quà lavat ferrum,
Horatiorum quà viret sacer campus,
Et quà pusilli fervet Herculis fanum:
Faustine, plenâ Bassus ibat in rhedâ.

Ergo haud longè ultra Capenam portam & Almonem fluvium, quem sub ipsis mœnibus & nunc fluere & olim fluxisse, suprà cap. II huius libri & lib. II cap. X dixi, citra Cluiliam fossam, id est, circa quintum lapidem hic HORATIORVM fuit CAMPVS: in quo duorum fratrum fuêre monumenta. Hoc, sanè, Livium ignorasse,

rasse, miror: quum interim præsentis temporis, ut de suâ ætate loquens, verbo utatur, *Sepulcra exstant*. Sed & illud quis non meritò miretur, quòd ait, *Cluiliam fossam ab nomine clueis per aliquot sæcula adpellatam esse, donec cum re nomen quoque vetustate aboleverit:* quum è contrario Dionysius dicat, *servasse* adhuc suâ ætate *auctoris cognomen*. Fuit igitur hæc *Fossa Cluilia*, viâ Appiâ, circa eum locum, qui hodiè vulgari vocabulo vocatur Casal Ritondo. Sed nomen Albanorum regis quod attinet, unde fossæ cognomen quæsitum, quatuor id equidem syllabis in plerisque Livii exemplaribus perscriptum reperitur Cluilius. quæ si vera sanaque scriptura; Græcè idem nomen totidem syllabis scribendum est Κλοΐλιος, & inde fossa Κλοϊλία. Verùm idem Livius eodem lib. I haud ita multo pòst scribit, Tullum, Albâ dirutâ, Albanisque Romam transductis, *principes Albanorum in patres legisse, Tullios, Servilios, Quintios, Geganios, Curiatios, Clœlios*. quos Dionysius dicto lib. III vocat Ἰουλίους, Σερουϊλίους, Κοϊντιλίους, Γεγανίους, Κοριατίους, Κλοιλίους. & quæ huic lib. V dicuntur virgo Κλοιλία atque consul Κλοίλιος, Livio sunt lib. II *Clœlia* & *Clœlius*. quomodo vocabulum id rectè scribi per diphthongum οι, æ, ex poëtarum usu claret. Silius lib. XIII: *Illa est, quæ Tybrim, quæ fregit Lydia bella,*
Nondum passa marem, qualeis optabat habere,
Quondam Roma viros, contemptrix Clœlia sexus.

Virgilius de eâdem Aeneid. lib. VIII:
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.

CLOELIA igitur FOSSA dicenda est; seu plurali numero: ut Dionysius habet Κλοιλίαι τάφροι, CLOELIAE FOSSAE. usitatum quidpe fuisse Romanis, licèt una fuerit fossio huiusmodi, tamen promiscuè etiam plurali numero eam indigetare. cuius rei exempla suprà à nobis relata lib. I cap. XXXV, & lib. II cap. III. Hinc, quæ apud Livium dicto lib. I est *Cluilia* seu *Clœlia fossa*, eadem posteà lib. II plurali numero refertur in his verbis, ubi de Cn. Marcio Coriolano narratur: *Postremùm ad Vrbem à Pedo ducit; & ad fossas Cluilias V ab Vrbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum*. De eâdem re Plutarchus in vitâ Marcii: Περὶ τὰς λεγομένας Κλοιλείας τάφρους κατεστρατοπέδευσε, τεσσαράκοντα τῆς πόλεως σταδίους ἀφεστώς. Id est: *Ad fossas Clœlias castra ad V ab Vrbe lapidem posuit*. FOSSA CLOELIA.

Cæterùm in eâdem Appiâ viâ, propiùs jam Albano opido, fuit perantiquum illud opidum BOVILLAE; quod memoratur Dionysio Halicarnassensi, Ovidio, Propertio, Persio, Paterculo, Martiali, Tacito, Svetonio, Plutarcho, Appiano, Floro, Livii epitomatori, Asconio Pediano, Nonio Marcello, Tabulæ itinerariæ, & Stephani breviatori. *Opidani* inde dicebantur BOVILLANI; ut mox videbimus. Propertius lib. IIII eleg. I; ubi de primordiis loquitur urbis Romæ: BOVILLAE *opidum*.

Quidpe suburbanæ parvâ minus urbe Bovillæ:
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabî.

Persius Satyrâ VI: —— *Accedo Bovillas*
Clivumque ad Virbî.

Martialis lib. II epigram. VI:
Et quum currere debeas Bovillas;
Interjungere quæris ad Camœnas.

Tacitus Annal. lib. II: *Effigies divo Augusto apud Bovillas dicatur*. Svetonius in vitâ Augusti, cap. C: *Corpus decuriones municipiorum & coloniarum à Nolâ Bovillas usque deportarunt. à Bovillis equester ordo suscepit, Vrbique intulit*. Tacitus Historiar. lib. IIII: *Præmissi Ariciam equites. agmen legionum intra Bovillas stetit*. Situm earum disertiùs ostendit Tabula itineraria: quæ, unà cum Hierosolymitano itinerario, iter habet tale:

Tabula;		Hierosolymitanum;	
Româ, viâ Appiâ		*Vrbe Româ*	
Bobellas	X.	*Ad Nonum*	IX.
Aricia	III.	*Aricia & Albano*	VII.

Iam anteà dixi, XII hodiè exigua esse millia passuum ab urbe Româ ad opidum *Albanum*;

banum; atque inde mille passus Ariciam usque. quæ sunt omni numero XII ista millia Tabulæ inter Romam & Ariciam. In Hierosolymitano igitur itinerario haud dubiè scripta fuêre secundo loco IV; quæ mox in VI, ac tandem in VII corrupta sunt. De cætero, quum hodiè medio ferè situ inter nonum ac decimum lapidem (nempe, si intervallum hoc inter Vrbem & Albanum in XII æquas parteis dividas) ingentium saxorum ad utrumque viæ latus disperſi sint acervi; haud equidem dubitem, quin hoc loco olim steterit Bovillarum opidum. Hierosolymitani itinerarii locus AD NONVM, scilicet *lapidem*, an eumdem Bovillarum situm significaverit; quasi jam tum opido disjecto; haud facile dictu est. Sed hunc Bovillarum situm alii etiam ostendunt auctores. Breviator Livii lib. CVII: *P. Clodii, à T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appiâ viâ ad Bovillas occisi, corpus plebs in curiâ cremavit.* Velleius Paterculus lib. II: *P. Clodius à Milone, candidato consulatus, circa Bovillas, contractâ ex occursu rixâ, jugulatus est.* Appianus Civil. bellor. lib. II: Κλωδίῳ δ' ἐξ ἰδίων χωρίων ἐπανιόντι ὅπῃ ἵππῳ, καὶ ὡς εἰκὸς Βοίλλας ἀπαντήσαντι τῷ Μίλωνι, οἱ μὲν κατὰ τύχην ἐχθρὸν ὑπεῖδον μόνον ἀλλήλοις ἐπαρώδευσαν, ἱερέπων δὲ τοῦ Μίλωνος ἁπλοϊκώτερον τῷ Κλωδίῳ, εἴθ' ὡς κεκελευσμένος, εἴθ' ὡς ἐχθρὸν δεσπότου κλείνων, ἐπάταξεν ἐς τὸ μεταφρενον ξιφιδίῳ καὶ τὸ μὲν αἷμα ῥαινόμενον ἐς τὸ πλησίον παροδεῖον ὁ ἱππονόμος ἐσέφερεν· ὁ δὲ Μίλων μετὰ τῶν ἱερεπόντων ὁπίσω, ἔτι ἔμπνουν ἢ καὶ νεκρὸν ἐπαυτῶ εἶλεν. Hoc est: *Quum Clodius, è villâ suâ in Vrbem equo rediens, circa Bovillas Miloni occurreret, parum amico adspectu ipsi sese praterierant: caterùm Milonis servus invasit Clodium; sive jussu, sive ut inimicum domini tolleret; eique gladio vulnus inflixit in occiput. quem cruentum curator equi servus detulit in proximum diversorium. quò mox adcurrens Milo cum suis, incertum spirantem adhuc, an exanimum, confecit.* Villam Clodii fuisse inter Albanum opidum & montem Albanum, circa Albæ Longæ rudera, suprà ostensum est. Cicero in oratione pro Milone: *Fit obviam Clodio Milo ante fundum eius, horâ ferè* VIIII. Aliquanto pòst: *Atque illo die Aricià rediens divertit Clodius in Albanum.* Asconius Pedianus in commentariis ad eam orationem: *Milo Lanuvium profectus est. occurrit ei circa horam nonam Clodius, paullo ultro Bovillas, rediens ab Aricià, prope eum locum, in quo Bonæ deæ sacellum est.* Paullo pòst: *Clodius vulneratus in tabernam proximam Bovillano* [scribo, *Bovillanam*] *delatus est.* Et posteà: *Milonem cum servis ampliùs* CCC *armatis obviam ei contendisse; & supra Bovillas inopinantem in itinere adgressum. ibi P. Clodium; tribus vulneribus acceptis, Bovillas perlatum: tabernam, in quam profugerat, expugnatam à Milone: semiaminem Clodium extractum, in viâ Appiâ occisum esse.* De nomine *Bovillarum* ita tradit Nonius Marcellus cap. II: *Hillas intestina veteres dixerunt. unde Bohillæ. unde opidum in Italiâ, quòd eò bos intestina ex vulnere trahens advenerit.* Mirum dictu, quàm parum tuta in eiusmodi vocabulorum explicationibus fides grammaticis est. exempla permulta hactenus in hoc opere nos monuerunt: pluraque infrà monebunt. Nostro tamen etiam ævo, nescio qua auctoritate usus, suprà scripti Martialis scholiasta Raderus ita scribit: *Bovillæ dictæ sunt à boum multitudine, quasi boum villa: mendicorum statio: ubi enim stipem colligebant. vicus olim Latii pauper; viâ Appiâ; ad quem, Pediano teste, occisus est à Milone Clodius.* Antiquitas opidi exstat apud Florum lib. I cap. XI; ubi de proximis post exactos reges agit bellis, quæ Romani contra Latinorum gentem gesserunt. *Hactenus*, inquit, *pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis adsiduè & sine intermissione pugnatum est. Sora (quis credat?) & Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provinciæ. de Verulis & Bovillis, pudet, sed triumphavimus.* Item apud Ovidium Fastor. lib. III; ubi Annæ Perennæ festum & numen explicat:

Hæc quoque, quam referam, nostras pervenit ad aureis
Fama: nec à veteri dissidet illa fide.
Plebs vetus, & nullis etiamnum tuta tribunis,
Fugit; & in Sacri vertice montis erat.
Iam quoque, quem secum tulerant, defecerat illis
Victus, & humanis usibus apta Ceres.
Orta suburbanis quædam fuit Anna Bovillis;
Pauper; sed multæ sedulitatis anus.
Illa, levi mitrâ canos incincta capillos,
Fingebat tremulâ rustica liba manu.

Atque

Atque ita per populum fumantia manè solebat.
Dividere. hæc populo copia grata fuit.

Et apud Plutarchum in Marcio Coriolano ita scriptum est: Οὕτως ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐτὰς τὰς πόλεις ἦγεν, καὶ Τολερίνους καὶ Οὐϊκανοὺς ἐπὶ Πεδανοὺς, καὶ ἔτι τοὺς Βωλανούς, αἱρησόντας αὐτῶν, καὶ κράτος ἐλῶν, ἃ τι σώματα λείαν ἐποιήσατο, καὶ τὰ χρήματα διήρπασε. τῶν δὲ προσοικούντων ἐπιμέλειαν ἐποιεῖτο πολλὴν, ὅπως μηδ' ἄκοντος αὐτοῦ βλάπτοιντο, πρόρριζον τροπούμενος, καὶ τῆς χώρας ἀπεχόμενος. ἐπεὶ δὲ καὶ Βόλας πόλιν, ἐν παλαίοις χρόνοις ἑκατὸν ἀπέχουσαν τῆς Ῥώμης, ἑλὼν, χρημάτων πολλῶν ἐκράτησε, καὶ πάντας ὀλίγου δεῖν ἐν ἡλικίᾳ διέφθειρε. Hoc interpres Latinus sic vertit: *Ita Marcius exercitum ad ipsas urbeis ducens, Tolerienses, Vicellenses, Pedanos, ad hæc Bolanos, quum mœnia defenderent, vi cepit; homines in prædam redegit; bona eorum diripuit. Qui verò ad eum defecissent; horum magnam egit curam: atque, ut ne invito quidem se aliquid paterentur detrimenti; quàm remotissimè ab eorum finibus castra habuit; agrisque eorum abstinuit. Postquàm verò Bolas quoque opidum, non plùs centum stadia ab Româ disitum cepit; ingenti prædâ potitus, omneis propemodùm puberes interfecit.* Pro voce istâ Οὐϊκανοὺς scribendum esse Λαϊκανοὺς, *Lavicanos*, infrà ostendetur. quòd autem interpres vocem Βόλας verterit *Bolas*, id magis miror. quando jam anteà *Bolas* opidum expugnatum atque direptum narrat auctor. Sed interpres fidem videtur sequutus esse exemplarium Dionysii: apud quem lib. VIII sic scriptum de eodem Marcio: Ἀπὸ δὲ ταύτης ἀναστήσας τὴς πόλεως, ἤλασε τὸν στρατὸν ἐπὶ Βόλας, ἐπιφανῆ τότε ὄντα, καὶ ἐν ὀλίγοις παύειν τῆς ἡγεμονίας Ἑλλήνων ἡμᾶς πόλεσιν ἐξεταζομένου. Καὶ γίνεται περὶ ταύτην τὴν πόλιν μάχη καρτερά. ἐκ γὰρ μόνον ἐκ τοῦ τείχους ἀμυνόντων οὐ προσιόντας οἱ Βωλανοὶ, ἀλλὰ καὶ τὰς πύλας ἐξέθεσαν ἀνοίγοντες ἀθρόοι, καὶ κατὰ τοῦ πρανοῦς ἐώθουν βίᾳ σὺν ἐφεσμένοις. Id est: *Ab Coriolis porrò exercitum admovit ad Bolas: quod opidum & illustre tunc erat, & unum è paucis admodùm Latini nominis urbibus primariis. Pugnatum est circa hoc acriter. quidpe Bolani non modò à mœnibus hostem arcebant; sed etiam, apertis portis confertim prorumpentes, adversos magnâ vi per declivia propellebant.* Verùm postremus Dionysii interpres voces istas Βόλας & Βωλανοὺς, vertit *Bovillas* & *Bovillani*. Ac sanè quis dubitare poterat, esse legendum Βοΐλλας & Βοϊλλανοὶ, quum jam anteà Dionysius narraverit, Marcium à Circæis cepisse Τολερίνους καὶ Βωλανούς· post quæ opida Labicos deinceps, Pedum, Corbionem, Coriolos, & tandem hasce Βοΐλλας petiit. & apud Stephani breviatorem diserta hæc sunt verba: Βοΐλλαι, πόλις Λατίνων· τὸ ἐθνικὸν Βοϊλλανός· ὡς Διονύσιος ἐν ὀγδόῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Id est: *Bovillæ, opidum Latinorum: gentilitium Bovillani; auctore Dionysio Antiquitat. Rom. lib.* VIII. Et posteà sic habet: Βῶλα, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Βωλανοί. Id est: *Bola, opidum Italiæ. gentilitium inde Bolani.* Certum igitur est, & Plutarchum & Dionysium memorasse Βοΐλλας, *Bovillas*. quamquàm etiam nunc ego dubitem, priore an posteriore loco id scripserit Dionysius. nam istud κατὰ τοῦ πρανοῦς, *per declivia*, in Bovillas minimè convenit: ut quæ plano & æquo loco in viâ Appiâ sitæ fuerunt. Plutarchus quòd centum stadiûm id intervallum fecerit, id est, millia XII passus 10, haud perinde mirum est: quando is rotundo maximè usus potuit esse numero; vel à milliario aureo, quod eius ætate in foro Romano, ut suprà cap. 11 ostensum, statutum erat, initium eius spacii duxisse. Atque hæc equidem de summâ huius opidi antiquitate. Iam inde Ciceronis tempore cultoribus ferè desertum fuisse, testatur ipse in Oratione pro Cn. Plancio; ubi ita adfatur Laterensem, municipem Tusculanum: Nisi fortè Lavicana aut Bovillana aut Cabina vicinatas adjuvabat. quibus è municipiis vix jam, qui carnem Latinis petant, inveniuntur. Hinc igitur illud Propertii lib. IIII eleg. 1:

Quidpe suburbanæ parvâ minus urbe Bovillæ;
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabii.

Civilibus id factum bellis, quæritur Lucanus lib. VII his versibus:

——— Gabios Veiosque Coramque
Pulvere vix tectæ poterunt monstrare ruinæ
Albanosque lares Laurentinosque penates.
Rus vacuum: quod non habitat, nisi nocte coactâ
Invitus, quæstusque Numam jussisse, senator.
Non ætas hæc carpsit edax monumentaque rerum

Patria. deſtituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbeis.

Municipium igitur aliquando fuit opidum *Bovillæ*; teſte Cicerone. Frontinus in libro de Coloniis, *Bovillæ opidum*, inquit, *lege Sullanâ eſt circumductum*. Et mox: *Gabii opidum lege Sullanâ munitum*. Cæterò apud Ciceronem ad Atticum lib. v epiſt. XIII ſic ſcriptum eſt: *Epheſum venimus ad* X I *Kalend. Sextileis; ſexageſimo & quinto poſt pugnam Bovillam. Navigamus ſine timore, & ſine nauſeâ*. Haud dubitant viri docti, hoc loco legendum *poſt pugnam Bovillanam:* intelliguntque pugnam illam inter Clodium ac Milonem. Idem Cicero ad Q. Fratrem lib. III epiſt. I: *Fundum audio te hunc Bovillanum velle retinere*.

ARICIA *opidum.*

Ab alterâ igitur Albani opidi parte, in eâdem viâ Appiâ, mille paſſus ultrà Albanum, eſt ARICIA *opidum*, vulgò nunc *La Riccia*, corruptâ adpellatione dictum; quum anteà vocaretur, præpoſito lingvæ vulgaris articulo *la, l' Aricia*. Memoratur Ciceroni, Virgilio, Horatio, Livio, Dionyſio, Columellæ, Straboni, Plinio, Lucano, Silio, Martiali, Tacito, Ptolemæo, Philoſtrato, Solino, Pediano, Servio, Stephani epitomatori, & Itinerariis antiquis. *Opidani* inde ſunt ARICINI; ut pluribus exemplis infrà videbimus. Cicero in oratione pro T. Annio Milone: *Atque illo die certè Aricià rediens divertit Clodius in Albanum*. Horatius Sat. v libri primi:

Egreſſum magnâ me excepit Aricia Româ,

Columella lib. X:

Brutia quæ tellus, & mater Aricia porri.

Martialis lib. XIII epigram. XVIIII:

Mittit præcipuos Nemoralis Aricia porros.
In niveo virideis ſtipite cerne comas.

Plinius lib. III cap. V; ubi opida Primæ totius Italiæ regionis, quæ Latium & Campaniam comprehendebat, ſecundùm ordinem literarum enumerat: *Opida, Abellinum, Aricia, Alba Longa*. Et lib. II cap. CVII: *Reperitur apud auctores, ſubjectis Ariciæ arvis ſi cardo deciderit ardere terram*. Hæc res jam dudum exolevit. Ptolemæus: Λατίνων πόλις μεσόγαιοι, Πραίνεστον, Τύσκυλον, Ἀρεμία, Ἄρδεια. Id eſt: *Latinorum mediterranea opida, Præneſtum, Tuſculum, Aricia, Ardea*. Tacitus Hiſtoriar. lib. IIII: *Præmiſſi Ariciam equites*. De ſitu eius ita tradit Strabo lib. V: Μετὰ δὲ τὸ Ἀλβανὸν ὄρος Ἀρικία ἐστὶ πόλις ἐπὶ τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ. σταδίοι δ' εἰσὶν ἀπὸ τῆς Ῥώμης ρ ξ. κοῖλος δ' ἐστὶν ὁ τόπος· ἔχει δ' ὅμως ἐρυμνῶς ἄκραν. Id eſt: *Poſt Albanum montem in viâ Appiâ urbs eſt Aricia*, CLX *ſtadia ab Româ: ſitu concavo: arce tamen editâ & naturâ loci munitâ*. Vel ex hoc loco ſatis patet, fuiſſe olim partem opidi ſub collibus in ipsâ viâ Appiâ: ubi etiam varia hodiè exſtant monumenta: quum ipſum opidum in colle nunc ſit ſitum. At in numero CLX ſtadiorum ingens eſt, non dixerim Strabonis errorem, ſed exſcriptoris mendum. Dionyſius lib. VI: Συμπλακέντων ἀλλήλοις ἀγχοῦ πόλεως Ἀρικίας, ἣ διέχει σταδίους ἑκατὸν εἴκοσι τῆς Ῥώμης. Id eſt: *Occurrerunt ſibi invicem ad Ariciam opidum; quod* CXX *ſtadia ab urbe Româ abeſt*. Et Philoſtratus de Apollonii vitâ lib. IIII cap. XII: Ἐν τοιαύτῃ καθεστάσῃ φιλοσοφίας ὄντος, ἔτυχε πεσὼν τῆς Ῥώμης ὁ Ἀπολλώνιος. σταδία δὲ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν ἀπέχων, ἐνέτυχε τῷ φιλολάῳ τῷ Κιτιεῖ περὶ τὸ Νέμορον τὸ ἐν τῇ Ἀρικείᾳ. Id eſt: *Dum in hoc ſtatu philoſophia eſſet, Apollonius Romam profectus eſt. quumque ſtadia* CXX *abeſſet, apud Nemus, quod apud Ariciam eſt, incidit in Philolaum Cittienſem*. Tot ſtadia Dionyſii ac Strabonis ævo conficiebant millia paſſuum XV. At ego, ut ſuprà dixi, millia ab urbe Româ ad Ariciam deprehendendi, ut & Tabula itineraria habet, & incolæ hodiè computant, millia haud ampliùs XIII. Apud Lucanum lib. VI ſic eſt:

At tantum ſepti vallo ſibi vindicat agri,
Parva Mycenææ quantum ſacrata Dianæ
Diſtat ab excelsâ Nemoralis Aricia Romæ;
Quoque modo Romæ prælapſus mœnia Tybris
In mare deſcendit, ſi nusquàm torqueat amnem.

Idem heic accidit ad Ariciam, quod apud Oſtiam. nempe quum oſtia Tiberis amnis, quà is in mare exit, XVI ab Româ abeſſent millia; ab iis autem opidum Oſtia, quod tria millia ſupra mare ad ſiniſtrum amnis alveum eſt conditum, nomen traxerat: ad ipſum hoc opidum plerique XVI computabant milliaria; ut ſuperiori capite oſtenſum. Eodem igitur modo, quum in Aricino agro apud Appiam viam, duo

millia

millia ultra Ariciam, *Nemus & lacus Dianæ*, de quibus mox dicam, clariora celebrioraque ipso opido Aricià forent; vulgò ad *Ariciam* XV alii, alii verò XVI millia esse dixerunt. Sunt autem ad lacum ab Aricià duo millia passuum in viâ Appiâ: inde verò sinistrorsum in diverticulum ad Nemus opidum, de quo mox plura, mille passus. unde utrique rectè computarunt; alteri XV, alteri XVI pronunciantes. Apud Horatii veterem commentatorem in suprà scriptum poëtæ versum ita scriptum est: *Aricia, civitas in viâ Appiâ. abest ab Vrbe viginti millia passuum.* Credo scriptum fuisse ab ipso commentatore XV: quæ posteà corrupta in XX. Apud Solinum cap. VIII sic scriptum est in vulgatis exemplaribus: *Heretum à Græcis conditum esse, in in honorem Heræ (sic enim Iunonem Græci vocant) Ariciam ab Archilocho Siculo: unde nomen, ut Cassio Heminæ placet, tractum. Hoc in loco Oreſtes, oraculo monitus, simulacrum Scythicæ Dianæ, quod de Tauricâ extulerat, priusquàm Argos peteret, consecravit.* Corruptum hunc locum, & suo ordine turbatum, suprà lib. II cap. VIIII in Sabinis ad opidum *Eretum* docui. Sic igitur est restituendum: *Heretum à Græcis conditum, in honorem Heræ; sic enim Iunonem Græci vocant: unde & nomen, ut Cassio Heminæ placet, tractum. Ariciam ab Archilocho Siculo. Hoc in loco Oreſtes*; & quæ sequuntur. Ex quibus cum maximè id adparet, quod antè dixi. namque simulacrum hoc, ut mox ostendam, non in ipso opido Aricià, sed duo hinc millia passuum in *nemore* erat *Aricino*. Cæterùm summa fuerit huius opidi vetustas: ut quod ante Aboriginum ac Pelasgorum, sive ante Latinorum in has oras immigrationem ab Siculis conditum fuit: id est, annis ante natum Iesum ampliùs CIↃ IↃXIII. nam circa hoc tempus Pelasgos in Italiâ Aboriginibus sese conjunxisse, Siculosque sedibus hisce expulisse, suprà cap. I ostensum est. Vetustissima deinde memoria eius exstat apud Livium lib. I, in initio regni Tarquinii Superbi. *Turnus*, inquit, *Herdonius ab Aricià ferociter in absentem Tarquinium erat invectus.* Memoratur item lib. II & Dionysio lib. V; ubi ab Etruscis, duce Arunte, Porsenæ regis filio, oppugnatur. Livius posteà lib. VIII, in consulatu L. Furii Camilli & C. Mænii Nepotis, anno urbis Romæ CCCCXVI: *Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungenteis, ad Asturæ flumen Mænius improvisò adortus fudit.* Et aliquanto pòst: *Lanuvinis civitas data: sacraque sua reddita, cum eâ, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti.* Festus, in voce *Municipium: Alio modo municipium dicitur, quum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit; ut Aricini, Cærites, Anagnini.* Hinc Cicero Philippicâ III: *Quod autem municipium non contemnit, qui Aricinum tantoperè despicit, vetustate antiquissimum, jure fœderatum,* [fortè, *æquo jure fœderatum*] *propinquitate penè finitimum, splendore municipum honestissimum.* Verùm, ut omnia alia circa Romam municipia, sic hoc etiam haud perinde magnum fuit. Ipse Cicero in oratione II de Lege agrariâ contra Rullum ad populum; ubi de Campano agro loquitur: *Agros verò Vaticanum & Pupiniam cum suis opimis atque uberibus campis conferendos scilicet non putabunt. opidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per risum ac per jocum contemnent. Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum hercle Lanuvium, Ariciam, Tusculum, cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nucerià, comparabunt.* Hinc Lucano præscripto lib. VI dicitur *parva Aricia. Coloniam* fuisse, à Syllâ deductam, auctor est Frontinus in libro de Coloniis. *Aricia*, inquit, *opidum lege Syllanâ est munitum.* Hinc Epitomator Livii lib. LXXX: *Marius Antium & Ariciam & Lanuvium colonias devastavit.* Atque hæc de opido Aricià.

Longè celebrius hinc in agro eius, ut antè dictum, fuit NEMVS ARICINVM, sive NEMVS DIANAE TAVRICAE seu SCYTHICAE, duo millia passuum ultra opidum situm; & in eo LACVS eiusdem DIANAE; qui vulgò hodiè à duobus supernè imminentibus opidis dicitur *Lago di Iensano*, & *Lago di Nemo*. Memorantur hæc compluribus auctoribus; quos citatum imus. Statius Silvar. lib. IIII carm. IIII: NEMVS ARICINVM *opidum*, & LACVS DIANAE ARICINAE.

Hos Prænestè sacrum, nemus hos glaciale Dianæ,
Algidus aut horrens, aut Tusculà protegit umbra;
Tiburis hi lucos Anienaque frigora capiant.

Propertius lib. II eleg. XXXII:

Nam quid Prænestis dubias, ô Cynthia, sorteis,
Quid petis Æaei mœnia Telegoni?

Curve te in Herculeum deportat esseda Tibur;
Appia cur toties te via ducit anum?
Hoc utinam spacière loco, quocumque vagaris,
Cynthia. sed tibi me credere turba vetat,
Quum videt accensis devotam currere tædis
In nemus, & Triviæ lumina ferre deæ.

Martialis lib. v epigram. 1:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ,
Cæsar, & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani quà cubat unda freti;
Mittimus.

Sed describuntur hæc loca à Strabone lib. v in hunc modum: Μετὰ δὲ τὸ Ἀλβανὸν ὄρος Ἀρικία ἐστὶ πόλις ἐπὶ τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ· ὑπέρκειται δ' αὐτῆς τὸ μὲν Λανούϊνιον, πόλις Ῥωμαίων ἐν δεξιᾷ τῆς Ἀππίας ὁδοῦ· ἀφ' ἧς ἔποψις ἡ πρὸς θάλατταν ἐστὶ καὶ τὸ Ἄντιον. Τὸ δ' Ἀρεμίσιον ὁ καλοῦσι νέμος, ὃ οὐκ ἔστιν ἐν ἀριστερᾷ μέρει τῆς ὁδοῦ τῆς ἐξ Ἀρικίας ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν δ' Ἀρεκίνην τὸ ἱερόν. λέγουσι δ' εἶναι ἀφιδρύματα τῆς Ταυροπόλου. καὶ γὰρ ἡ βαρβαρικὴ κρατεῖ καὶ Σκυθικὴν ἔθος τὸ ἱερὸν ἔχον. καθίστασι γὰρ ἱερέας, ὁ γνησιώτατος αὐτόχειρ ὢν ἱερωμένου πρότερον, δραπέτης ἀνήρ. ζιφήρης δ' ἔστιν ἀεὶ, περιστοπῶν τὰς πλησίας, ἕτοιμος ἀμύνεσθαι. τὸ δ' ἱερὸν ἐν ἄλσει· πρόκειται δὲ λίμνη πελαγίζουσα· κύκλῳ δ' ὀρθὴ συνεχὴς ὀχθοῦς περίκειται, καὶ μία ὑψηλὴ, καὶ τὸ ἱερὸν ὂν τὸ ὕδωρ ἀποκλυβάζουσι ἐν κοίλῳ τόπῳ καὶ βαθεῖ. τὰς μὲν οὖν πηγὰς ὁρᾶν ἐστιν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τούτων δ' ἐστὶν ἱερεία καλουμένη Αἰγερία τις ἐπώνυμος· αἱ δ' ἀποῤῥύσεις συλλαμβάνουσι μὲν ἀδηλοί εἰσιν, ἔξω δὲ δείκνυται πόῤῥω πρὸς τῇ Ἀποφάσει ἀνέχουσαι. Πλησίον δ' ἐστὶ τῶν χωρίων τούτων ὂν Ἀλβανὸν ὄρος, πολὺ ὑπερκύπτον δὲ Ἀρεμισίου καὶ τοῦ αὐτοῦ ὀφρύων, καίπερ ὑψηλῶν ἄσσον καὶ ὀρθίων ἱκανῶς. ἔχει δὲ τοῦτο λίμνῃ πολὺ μείζω τῆς καθ' ὃ τὸ Ἀρεμίσιον ὄρος. Hæc antequàm Latinè reddantur, à mendis erunt purganda. Ac primò quidem rectè quidem à doctissimo huius auctoris commentatore, Isaaco Casaubono, vox Λανούϊνιον correcta est in Λανούβιον. nam Lanuvium ad viam Appiam fuisse in edito colle, mox infrà videbimus. Hinc ista maximè sunt vitiata: Τὸ δ' Ἀρεμίσιον ὃ καλοῦσι νέμος, ὃ οὐκ ἔστιν ἐν ἀριστερᾷ μέρει τῆς ὁδοῦ τῆς ἐξ Ἀρικίας ἀναβαίνουσιν εἰς τὴν δ' Ἀρεκίνην τὸ ἱερόν. Deesse quædam, vel ex unâ isthac particulâ ἢ, quæ posteriore loco est, manifestum fit. Interpres vocabula hæc, ἐξ & δ' Ἀρεκίνην τὸ ἱερὸν planè sustulit: legitque simpliciter, εἰς τὴν Ἀρικίαν ἀναβαίνουσιν· id est, *Ariciam versùs euntibus*; sive, *quà Aricium adscenditur*. intellexitque, quà adscenditur à Româ. Prædictus verò commentator voces istas, εἰς τὴν δ' Ἀρεκίνην τὸ ἱερὸν, ita corrigere conatus est; ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ τῆς Ἀρεκίνης ἱερόν· id est; *quà ad Aricini agri templum adscenditur*. sed & in hoc longè erratum est. quidpe quum templum Dianæ in nemore esset Dianæ; utrumque verò in Aricino agro: quid hoc erat dicere; *Nemus Dianæ est ab sinistro viæ Appiæ latere, quà ad templum Dianæ itur?* Ipse auctor haud dubiè scripsit; Ἐκ δὲ ἀριστερᾶ μέρους τῆς ὁδοῦ τοῖς ἐξ Ἀρικίας ἀναβαίνουσιν εἰς τὸ Λανούβιον. ἔστι δ' Ἀρεκίνων τὸ ἱερόν. id est: *Ab sinistra viæ parte, quà ab Aricià Lanuvium itur. templum autem ad Aricinos pertinet*. Ac fortè plura interierunt.

EGERIAE *nympha fons.*

Rursus hæc fœdè corrupta sunt: Τὰς μὲν οὖν πηγὰς ὁρᾶν ἐστιν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τούτων δ' ἐστὶν ἱερεία καλουμένη, δαίμονός τινος ἐπώνυμος. Id est: *Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur: quibus sacerdos præest, nomen cum genio quodam habens commune*. Casaubonus heic pro voce ἱερεία scribendum docuit Γέγερη. scilicet, quia *Iuturna fons* ac *dea* circa hæc loca aliis memorantur auctoribus. Verùm ne hoc quidem subsistere potest; quando nemo auctorum *Iuturnæ fontem* circa nemus hoc & lacum templumque Dianæ posuit; & nos suprà lib. II cap. x ostendimus, circa Albanum & Savellum opida eum fuisse; ubi hodiéque fons corrupto per simplicitatem adcolentium vocabulo dicitur *Volturno*. Lego igitur ego ita: Τὰς μὲν οὖν πηγὰς ὁρᾶν ἐστιν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τούτων δ' ἐστὶν ἡ Ἠγερία καλουμένη, δαίμονός τινος ἐπώνυμος. hoc est: *Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur. ex his est, qui Egeria vocatur, eodem, quo numen quoddam, nomine*. Nempe *Egeriæ nymphæ* dicebatur *fons*; ut ex compluribus aliis mox patebit auctoribus. Integram igitur Strabonis orationem sic verto: *Post Albanum montem in viâ Appiâ est opidum Aricia. ultra hoc Lanuvium est, Romanorum opidum, in dextro viæ Appiæ latere. unde & mare & Antium conspici possunt. Dianæ autem quod vocant nemus, ab sinistrâ viæ parte est, quà ab Aricià Lanuvium versùs adscenditur. templum in eo ad Aricinos pertinet. Aiunt Dianæ Tauricæ sacrorum similia ibi esse constituta. nam barbaricus quoque ac Scythicus mos apud id templum*

templum obtinet. profugus quidpe conſtituitur ſacerdos; qui priorem ſacerdotem ſuâ trucidaverit manu: ſtrictoque ſemper gladio paratus ad inſultus propulſandos circumſpicit. Fanum in nemore eſt. ante id lacus eſt, mari æmulus. ſupercilium montanum continens atque excelſum circumcircà in loco cavo ac profundo includit lacum ac fanum. Ac fontes quidem conſpicui ſunt, unde lacus impletur: ex quibus unus vocatur Egeria, communi numinis cuiuſdam nomine. effluxus autem intus quidem occulti; at foris cernuntur, è longinquo conſpicui. Cæterùm his locis vicinus eſt Albanus quoque mons; longè ſublimior Dianæ nemore & eius ſupercilio, licèt celſis & ſatis rectis. is quoque lacum habet, longè maiorem eo qui eſt ad Dianæ montem. Omnino heic quoque mendum ineſſe puto vocibus κῆ τὸ Ἀρτεμίσιον ὄρ. pro quibus ſcribendum cenſeo, ut ſuprà eſt, κῆ τὸ Ἀρτεμίσιον νέμ· id eſt, *apud Dianæ nemus.* Neque enim ullus alius auctor Dianæ heic memorat *montem:* quum re verâ jugum hoc pars quædam ſit Albani montis, ac veluti ἀποπασμάτιον quoddam, ſeu ἀποῤῥῶξ, id eſt, *particula quædam avulſa*; quæ ad *Lanuvium* usque & *Velitras* protenditur. Cæterùm à celebritate huius fani Dianæ ortum jam olim fuit opidum, cui à ſitu nomen inditum NEMVS. id hodiéque vulgari Italorum lingvâ vocatur *Nemo*, ad eumdem modum formato vocabulo, ut à Latinis vocibus, *corpus*, *pectus*, *pignus*, *tempus*, fiunt vulgaria, *corpo*, *petto*, *pegno*, *tempo*. Appianus Civil. bellor. lib. v: ὁ δὴ Καῖσαρ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐδανείζετο τὰ χρήματα, σὺν χάριτι ἀποδώσειν ὑπισχνούμενος, ὁπότε τι Ῥώμης ἐκ τῶν Καπιτωλίων, καὶ ἀπὸ Ἀντίου τε καὶ Λανουβίου καὶ Νεμῆς τε καὶ Τιβύρων· ἐν οἷς μάλιστα πόλεσι τὰ νῦν εἰσὶ θησαυροὶ χρημάτων ἱερῶν δανείων. Id eſt: *Cæſar è templis accipiebat mutuò pecunias; promittens, ſe redditurum cum fœnore: videlicet, Romæ è Capitolio; tum Antii, Lanuvii, Nemore, ac Tibure. in quibus opidis hodiè quoque copioſi ſunt theſauri ſacrarum pecuniarum.* Idem opidum *Nemus* Tacito quoque puto innui Hiſtoriar. lib. III; ubi ita de Vitellio loquitur: *Atque illum, in nemore Aricino deſidentem & marcentem, proditio Lucilii Baſſi ac defectio claſſis Ravennatis perculit.* Opidani inde dicebantur NEMORENSES. Svetonius in C. Iulio Cæſare cap. XLVI: *Munditiarum lautitiarumque ſtudioſiſſimum multi prodiderunt. Villam in Nemorenſi, à fundamentis inchoatam, magnoque ſumptu abſolutam, quia non tota ad animum ei reſponderat, totam diruiſſe.* Propertius lib. III eleg. XXI: *Albanus lacus & ſocii Nemorenſis ab unda.*

NEMVS opidum.

Cæterùm ab eodem *Nemore* lacus Ovidio Μεταμορφώσεων lib. XIIII cognominatur STAGNVM NEMORALE DIANAE, hoc verſu:

Quæque colunt Scythicæ ſtagnum Nemorale Dianæ.

Et TEMPLVM NEMORALE DIANAE, de Arte amandi lib. I:

Ecce ſuburbanæ templum Nemorale Dianæ.

Et ipſa dea *Nemoralis Diana* Statio Silvar. lib. I carm. III; ubi Manlii Vopiſci Tiburtinum celebrat:

Hac domus Egeriæ Nemoralem abjungere Phœben
Et Dryadum viduare choris algentia poſſit
Taygeta.

Sed & ipſa Aricia inde dicta eſt Nemoralis. Idem Ovidius Faſtor. lib. VI:

Inſpice, quos habeat Nemoralis Aricia faſtos.

Lucan. lib. VI: *Parva Mycenææ quantum ſacrata Dianæ*
Diſtat ab excelsâ Nemoralis Aricia Româ.

Martialis lib. XIII, epigram. XVIIII:

Mittit præcipuos Nemoralis Aricia porros.

De ſitu templi ita ſuprà audivimus loquentem Strabonem: τὸ δ' ἱερὸν ἐν ἄλσει. περέχει δὲ λίμνη πελαγίζουσα. κύκλῳ δ' ὀρθὴ συνεχὴς ὀφρῦς περίκειται ἡ μία ὑψηλή, ἐν τῷ τό τε ἱερὸν καὶ τὸ ὕδωρ ἀποκλαμβάνουσι ἐκ χειλῶν τόπῳ καὶ βάθει. Id eſt: *Fanum in nemore eſt. ante id lacus eſt, mari æmulus. ſupercilium montanum uno continuo atque excelſo jugo undique includitur in cavo ac profundo loco lacum juxtà & fanum.* Ergo *fanum* in ipsâ fuit lacus ripâ? nam inter lacum & montanum hoc ſupercilium nulla relinquitur planities: niſi, quà ad Appiam viam verſùs mare lacus patet: nullis objectis collibus. Haud temerè illud crediderim; quando opidum Nemus hodiè in ſummo fere conſpicitur ſupercilio, ad ſiniſtram è viâ Appiâ proſpicientibus. Et huc mentem videtur intendiſſe Lucanus lib. III hoc verſu: *Quà ſublime Nemus, Scythicæ quà regna Dianæ.* *Regna* adpellat; quia ipſe quoque ſacerdos, de quo ſuprà Strabo loquitur, vocabatur rex. Svetonius in Caligulâ, cap. XXXV: *Nullus denique tam abjectæ condicionis tamque*

extremæ ſortis fuit, cuius non commodis obtrectaret. Nemorenſi regi, quòd multos jam annos potiretur ſacerdotio, validiorem adverſarium ſubornavit. Nempe alium fugitivum; quicum de regno hoc ſeu ſacerdotio armis depugnaret. Statius Silvar. lib. III carm. 1:

Iamque dies aderat: profugis cum regibus altum
Fumat Aricinum Triviæ nemus, & face multâ
Conſcius Hippolyti ſplendet lacus.

En; ut Lucanus *ſublime*, ſic Statius *altum* vocat *nemus*, *cum regibus profugis*; qui in eo ſacra adminiſtrabant. Porrò Ovidius Faſtor. lib. III:

Vallis Aricinæ, ſilvâ præcinctus opacâ,
Eſt lacus antiquâ religione ſacer.
Regna tenent manibus fortes, pedibusque fugaces:
Et perit exemplo poſtmodò quisque ſuo.

Et dicto lib. I de Arte amandi:

Ecce ſuburbanæ templum nemorale Dianæ:
Partaque per gladios regna nocente manu.

Sed fabulam de *Tauricâ* hac *Dianâ* refert Ovidius Triſtium lib. IIII eleg. IIII:

Nec procul à nobis locus eſt, ubi Taurica dirâ
Cæde pharetratæ ſpargitur ara deæ.
Hæc priùs, ut memorant, non invidioſa nefandis,
Nec cupienda bonis, regna Thoantis erant.
Heic pro ſuppoſitâ virgo Pelopeïa cervâ
Sacra deæ coluit qualiacumque ſuæ.
Quò poſt quàm, dubium pius an ſceleratus, Oreſtes
Exactus furiis venerat ipſe ſuis.
Et comes exemplum veri Phocæus amoris:
Qui duo corporibus, mentibus unus erant:
Protinus evincti triſtem ducuntur ad aram;
Quæ ſtabat geminas ante cruenta fores.
Et jam conſtiterat ſtricto mucrone ſacerdos;
Cinxerat & Graias barbara vitta comas;
Quum vice ſermonis fratrem cognovit, & illi
Pro nece complexus Iphigeneia dedit.
Læta deæ ſignum crudelia ſacra peroſæ
Tranſtulit ex illis in meliora locis.
O utinam venti, quibus eſt ablatus Oreſtes,
Placato referant & mea vela deo!

Et Ponticor. lib. III eleg. II Sarmatam ſive Scytham refert ſic ſibi narrantem:

Eſt locus in Scythiâ; Tauros dixêre priores;
Qui Geticâ longè non ita diſtat humo.
Hac ego tum terrâ (patriæ nec pœnitet) ortus,
Conſortem Phœbi gens colit illa deam.
Femina ſacra facit tædâ non nota jugali:
Quæ ſuperat Scythicas nobilitate nuras.
Sacrificî genus eſt, (ſic inſtituêre parentes)
Advena virgineo cæſus ut enſe cadat.
Regna Thoas habuit, Mæotide clarus in orâ
Nec fuit Euxinis notior alter aquis.
Sceptra tenente illo, liquidas fuiſſe per auras,
Neſcio quam, dicunt Iphigeneiam iter.
Quam levibus ventis ſub nube per aëra vectam
Creditur his Phœbe depoſuiſſe locis.
Præfuerat templo multos ea ritè per annos,
Invitâ peragens triſtia ſacra manu:
Quum duo veliferâ juvenes venêre carinâ,
Preſſerantque ſuo litora noſtra pede.
Par fuit his ætas & amor. quorum alter Oreſtes,
Alter erat Pylades. nomina fama tenet.

Protinus

Protinus immitem Triviæ ducuntur ad aram,
Evincti geminas ad sua terga manus.
Sparsit aquâ captos lustrali Graia sacerdos;
Ambiat ut fulvas insula longa comas.
Dumque parat sacrum, dum velat tempora vittis,
Dum tardæ causas invenit ipsa moræ:
Non ego crudelis, juvenes ignoscite, dixit:
Sacra suo facio barbariora loco.
Ritus is est gentis. Qua vos tamen urbe venitis?
Quodve parum fausta puppe petistis iter?
Dixit: & audito patriæ pia nomine virgo,
Consorteis urbis comperit esse suæ.
Alter ut è vobis, inquit, cadat hostia sacris;
Ad patrias sedeis nuncius alter eat:
Ire jubet Pylades carum periturus Orestem:
Hic negat. inque vicem pugnat uterque mori.
Exstitit hoc unum, quod non convenerat illis.
Cætera pars concors & sine lite fuit.
Dum peragunt juvenes pulcri certamen amoris;
Ad fratrem scriptas exarat illa notas.
Ad fratrem mandata dabat. cuique illa dabantur,
(Humanos casus adspice) frater erat.
Nec mora: de templo rapiunt simulacra Dianæ:
Clamque per immensas puppe feruntur aquas.

Neque heic neque suprà in Tristibus addit, quò perlati fuerint. id tamen in Tristibus satis clarè innuit, dum iisdem optat referri ventis, quibus Orestes erat ablatus. nam in Italiam cupiebat referri. Sed disertè hoc tradit Hyginus Μυθολογικῶν cap. CCLXI, & ex Hygino Servius ad Virgilii Aeneid. lib. II, his verbis: *Quum Græci ad Aulidem venissent, Agamemnon Dianæ cervum occîdit ignarus, in venatione. unde dea irata, flatus ventorum, qui ad Troiam ducebant, suspendit. ob quam rem consulta per Calchantem oracula, dixerunt, Agamemnonio sangvine, hoc est, immolatâ Iphigeniâ, placandam Dianam. Quum ergo ab Vlysse per nuptiarum simulationem adducta Iphigenia in eo esset, ut immolaretur, numinis miseratione sublata est; cervâ suppositâ: & translatâ ad Tauricam regionem, regi Thoanti tradita est; sacerdosque facta Dictynnæ Dianæ. Ibi quum secundùm consvetudinem statutam humano sangvine numen placaret, agnovit fratrem Orestem; qui, accepto oraculo, carendi furoris causâ, cum amico Pylade Colchos [omnino scribendum, Tauros] petierat: & cum his, occiso Thoante, simulacrum sustulit, absconditum fasce lignorum, (unde & Fascelis dicitur; non tantùm à face, cum qua pingitur: propter quod & Lucifera dicitur) & Ariciam detulit. Sed quum posteà Romanis sacrorum crudelitas displiceret; quamquàm servi immolarentur: ad Laconas est Diana translata: ubi sacrificii consvetudo adolescentum verberibus servabatur, qui vocabantur* Βωμονίκαι: *quia aræ superpositi contendebant, qui plura posset verbera sustinere. Orestis verò ossa ab Aricià Romam translata sunt, & condita ante templum Saturni; quod est ante divum Capitolinum, juxta Concordiæ templum.* Ne huic quidem fabulæ nugamentum grammaticum abest. quidpe servi illi fugitivi, qui heic reges constituebantur, multis etiam sæculis pòst jugulabantur, quam ille mos antiquissimus apud Laconas institutus. Cæterùm apud Virgilium Aeneid lib. VI Sibylla sic monet Aeneam, ad inferos descensurum:

Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, & insano juvat indulgere labori;
Accipe, quæ peragenda priùs. Latet arbore opacâ
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non antè datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulcra suum ferri Proserpina munus

Instituit. primo avulso, non deficit alter
Aureus: & simili frondescit virga metallo.

Ad hæc ita Servius: *Licèt de hoc ramo hi, qui de sacris Proserpinæ scripsisse dicuntur, quiddam esse mysticum adfirment; publica tamen opinio hoc habet: Orestes, post occisum regem Thoantem in regione Tauricâ, cum sorore Iphigeniâ, ut suprà diximus, fugit: & Dianæ simulacrum inde sublatum haud longè ab Aricià collocavit. In huius templo post mutatum ritum sacrificium fuit arbor quædam, de qua infringi ramum non licebat. dabatur autem fugitivis potestas, ut, si quis exinde ramum potuisset auferre, monomachiâ cum fugitivo templi sacerdote dimicaret. nam fugitivus illic erat sacerdos, ad pristinæ imaginem fugæ. Dimicandi autem dabatur facultas: quasi ad pristini sacrificii reparationem.* Hactenus sanè satis probè ac concinnè similitudo hæc isti de Iphigeniâ atque Oreste fabulæ adcommodata. at verò cur iste fugitivus sacerdos dicebatur *rex*; sacerdotiumque eius *regnum?* Ad hoc explicandum, alia certè fabulæ forma quærenda fuit. Prædictus Hyginus Μυθολογικῶν cap. xv: *In insulâ Lemno mulieres Veneri sacra aliquot annos non fecerant. cuius irâ viri earum Thressas uxores duxerunt, & priores spreverunt. At Lemniades, eiusdem Veneris impulsu conjuratæ, genus virorum omne, quod ibi erat, interfecerunt, præter Hypsipylen; quæ patrem suum Thoantem clam in navem imposuit: quem tempestas in insulam* [lege, *peninsulam*] *Tauricam detulit.* Idem, inter alios auctores, Valerius quoque Flaccus Ἀργοναυτικῶν lib. II fingit; & tandem hoc insuper addit:

——— Ille procul truncâ fugit anxius alno
Taurorumque locos delubraque sæva Dianæ
Advenit. hic illum tristi dea præficit aræ,
Ense dato. Mora nec terris tibi longa cruentis.
Iam nemus Egeriæ, jam te ciet altus ab Alba
Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.

At antiquus inter primos poëta Euripides, in fabulâ, cuius titulus Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, id est, *Iphigenia in Tauris*, Iphigeniam quidem cum fratre Oreste ac Pylade simulacrum Dianæ abstulisse fingit; sed in Græciam, non verò Italiam detulisse. unde sic eamdem fabulam refert Hyginus cap. cxx: *Orestem furiæ quum exagitarent, Delphos scitatum est profectus, quis tandem modus essetærumnarum. responsum est, ut in terram Tauricam ad regem Thoantem, patrem Hypsipyles, iret; indeque de templo Dianæ signum Argos adferret. tunc finem fore malorum. Sorte auditâ, cum Pylade, Strophilii filio, sodale suo, navem conscendit: celeriterque ad Tauricos fineis devenerunt. quorum fuit institutum, ut qui intra fineis eorum hospes venisset, in templo Dianæ immolaretur. ubi Orestes & Pylades quum in speluncâ se tutarentur; & occasionem captarent; à pastoribus deprehensi, ad regem Thoantem sunt deducti. quos Thoas, suo more junctos, in templum Dianæ, ut immolarentur, duci jussit: ubi Iphigenia, Orestis soror, fuit sacerdos. eosque ex signis atque argumentis, qui essent, quid venissent, postquàm resciit; abjectis ministeriis, ipsa cœpit signum Dianæ avellere. quò rex quum interveniisset; & rogitaret, cur id faceret; illa ementita est, dixitque, eos sceleratos signum contaminasse; quòd impii & scelerati homines in templum essent adducti. signum expiandum ad mare ferre oportere; & jubere eum interdicere civibus, ne quis eorum extra urbem exiret. Rex sacerdoti dicto audiens fuit. Occasione Iphigenia nactâ, signo sublato, cum fratre Oreste & Pylade in navem adscendit: ventoque secundo ad insulam Zminten ad Chrysen, sacerdotem Apollinis, delati sunt.* Insequenti capite varia inter se, sine certo orationis sensu, commixta sunt; & quædam interierunt. tandem hæc sequuntur: *Posteà Chryses Thoanti eos quum reddere vellet, Chryses audiit senior, Agamemnonis Iphigeniam & Orestem filios esse: qui Chrysæ filio suo, quid veri esset, patefecit; eos fratres esse; & Chrysen Agamemnonis filiam esse. Tum Chryses, re cognitâ, cum Oreste fratre Thoantem interfecit: & inde Mycenas cum signo Dianæ incolumes pervenerunt.* Nempe in patriam. nam *Mycenæ* urbs Agamemnonis erat regnum. Hinc igitur Lucano lib. VI, ut suprà relatum, *Mycenæa* dicitur *Diana*. At è contrario Euripides in dictâ fabulâ fingit, Minervam monuisse in Tauricâ regione Thoantem, ne Iphigeniam & Orestem insequeretur: ipsumque deæ paruisse. eamdem verò ita adfatam esse Orestem:

Μαθὼν δ' Ὀρέστα τὰς ἐμὰς ἀπιστολὰς,
Κώμῃ λαβὼν ἄγαλμα, σύζυγόν τε σὸν.

Ὅπερ

Ὅπαν δ' Ἀθώας τὰς θεοδμήτους μόλῃς,
Χῶρον ἵς ἐστιν Ἀγήιδων πρὸς ἑσπέρας
Ὄρεσιν, γείτων δ' ἐρήμου Καρυστίας,
Ἱερός, Ἀλαὶ νιν ὑμὸς ὀνομάζῃ λεώς·
Ἐνταῦθα ταῦρος ναὸν ἱδρυσαμένη βρέτας,
Ἐπώνυμον τῆς Ταυρικῆς, πόνων τι σῶν,
Οὓς ἐξεμόχθης πλανόμενος κατ' Ἑλλάδα,
Οἴστροις Ἐρεννύων. Ἄρτεμιν δ' ἔπειτα βρότει
Τολοιπὸν ὑμνήσουσι Ταυροπόλον θεάν.
Νόμον τε θέσθε τόνδε, σὺν δ' ἑορτάζῃ λεώς
Τῆς σῆς σφαγῆς ἄποινα· πλησάτω ξίφος
Δέρην πρὸς ἀνδρὸς, αἷμά τ' ἐξανυέτω
Θύσιμος ἔκπαγλ θεᾶς, ὅπως τιμὰς ἔχῃ.

Hoc est:

Tu verò Oreſtes, auditis meis mandatis,
Vade, accepto ſimulacro & ſorore tuâ.
Et quum veneris Athenas divinitus conditas;
Eſt quidam locus in extremis Atticæ
Finibus, vicinus litori Caryſtio,
Sacer, quem meus populus vocat Halas.
Illic exſtructo templo, colloca ſtatuam
Cognominem Tauricæ, tuorumque laborum,
Quos tuliſti oberrans per Græciam,
Stimulis agitatus Erinnydum. Dianam verò ipſam homines
Poſthac celebrabunt Tauricam deam.
Et hanc legem pone: Quando populus celebrabit feſtum
Tuæ à cæde liberationis; admoveat enſem
Ad viri cervicem, & ſanguinem elicias
Propter ſanctam deam; ut honores habeat.

Sic equidem Latini interpretes & heic & ſuprà in Strabone Ἄρτεμιν Ταυροπόλον verterunt *Tauricam Dianam*. at verò maiorem vim habere hanc vocem Ταυροπόλος, diſertè oſtendit Euripides his verbis:

Ἐπώνυμον τᾶς Ταυρικῆς πόνων τι σῶν,
Οὓς ἐξεμόχθης πλανόμενος κατ' Ἑλλάδα.

Vbi clarè innuit, Ταυροπόλον cognominatam fuiſſe ἀπὸ τᾶς Ταυρικῆς χώρας καὶ ἀπὸ τῶν πόνων τῶν Ὀρέστου, ἤτοι ἀπὸ τῶν πλανηθέντων τὸν Ὀρέστην κατ' Ἑλλάδα· id eſt, *à Tauricâ ſimul regione, ſimulque à laboribus Oreſtis; quos pertuliſſet per Græciam oberrando.* Verùm poëtæ Euripidi in fabulâ uti ſatis tutò credatur, vehementer ego vereor. &, non modò *Dianæ* ſed & ipſius *Minervæ* hoc fuiſſe cognomentum, teſtatur Heſychius. Ταυροπόλοι, inquit, ἡ Ἄρτεμις καὶ ἡ Ἀθηνᾶ. id eſt: *Tauropoli Diana & Minerva dicuntur.* Svidas: Ταυροπόλον τὴν Ἄρτεμιν, ὅτι ὡς ταῦρος πάντα· ὡς Ἀπολλόδωρος. Ἴστρος δ' ἐν τρίτῳ Ἀτθίδων, ὅτι τὴν Ποσειδῶνος πεμφθεῖσαν Ἱππολύτου ταῦρον ἐξοίστρησεν ἐπὶ πᾶσαν γῆν. οἱ δέ, διότι ἔβαλε· διὸ καὶ Ταυροβόλος. Ἐν Ἀθήνῃσι δὲ Ταυροβόλος ἐν Ἄνδρῳ. ὁ γὰρ Ἄνιος δοὺς ταῦρον τοῖς Ἀτρείδαις, ἐκέλευεν, ὅπου αὐτὸν ἐκ τοῦ νεὼς ἄλῃ, ἱδρύσασθαι Ἀθηνᾶν. καὶ ἔτως διεπλάησεν. ὁ δὲ ἐν Ἄνδρῳ ἐξήλατο. Id eſt: *Tauropolum vocant Dianam, quòd veluti taurus omnia circumit; ut auctor eſt Apollodorus. Iſter verò Miſcellaneor. lib. III ſic dictam tradit, quia taurum, à Neptuno immiſſum Hippolyto, furore percitum per omneis terras agitarit. alii autem volunt inde, quòd hunc telis confeciſſet. unde etiam Taurobolos adpellata. Minerva etiam Taurobolos in Andro inſulâ colitur. Anius enim, tauro Atridis dato, juſſit, quocúmque is ex navi exſiluiſſet, ibi uti Minervæ templum conderent: atque ſic eos ſecundâ navigatione uſuros. ille verò in Andrum exſiliit.* In Etymologico magno hoc inſuper additum: Ἢ ὅτι ἡ Ἰφιγένεια, Φυγοῦσα ἀπὸ Σκυθίας, ἐν Ἀττικῇ ἱδρυσαμένη τὸ ἄγαλμα, Ταυροπόλον Ἄρτεμιν προσηγόρευσεν, ἐπειδὴ ἐκ τῶν Ταύρων ἦν ἔθνος ἦλθεν. Οἱ δὲ λέγουσιν, ὅτι τὴν Ἑλλήνων βουλομένων ἀνελεῖν τὴν Ἰφιγένειαν ἐν Αὐλίδι, ἡ Ἄρτεμις ἀντέδωκεν ἔλαφον. καὶ ἡ φασόδημον, ἄρτον· καὶ ἡ Νίκανδρον, ταῦρον. Hoc eſt: *Vel, quòd Iphigenia profuga è Scythis, quum in Atticâ terrâ ſimulacrum ſtatueret, Tauropolon Dianam adpellaverit, quia ex Taurorum gente venerat. Alii tradunt, quum Græci Iphigeniam vellent interficere in Aulide, Dianam pro eâ ſubjeciſſe cervum:*

vel,

vel, ut Phanodemus ait, ursum: vel, ut Nicander, taurum. Ergo ex his satis claret, quum planè incerta esset huius vocabuli origo, quosdam, fabulâ de Iphigeniâ ac Thoante rege confictâ, à *Taurorum* gentis nomine id deduxisse. ubi tamen maximè miror, quum antiquissimus hic Tauroscythis fuerit mos hospites advenas immolandi; Thoantem istum non tantùm extra id periculum sepositum fuisse, sed etiam in regem ultro electum. Verùm, ut omnia reliqua apud Græcos atque Romanos sacra, sic hoc etiam τῆ Ἀρτέμιδος Ταυροπόλου variis, infinitis, & numquàm satis explicandis fabulis obvelatum fuit. Cæterùm antiqua eius apud Latinos etiam in Aricino nemore origo clarè inde patet, nempe à primis Latinis, quorum gentem ex Aboriginibus & Pelasgis compositam fuisse suprà ostensum, haud dubiè id heic pulsis Siculis, institutum fuisse è Græciâ huc translatum. Hippolyti etiam fabulam ei admixtam fuisse, præter duos istos grammaticos Græcos, alii etiam testantur auctores; maximè poëtæ. Statius suprà dicto Silvar. lib. III carm. I:

——— *Profugis cum regibus altum*
Fumat Aricinum Triviæ nemus, & face multâ
Conscius Hippolyti splendet lacus.

Virgilius Aeneid. lib. VII:

Ibat & Hippolyti proles, pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circùm
Litora; pinguis ubi & placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt famâ, Hippolytum, postquàm arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas,
Turbatis distractus equis, ad sidera cursus
Aetheria & superas cœli venisse sub auras,
Paoniis revocatum herbis & amore Dianæ.
Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis & artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit ad undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, & nymphæ Egeriæ nemorique relegat;
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret; versoque ubi nomine Virbius esset.
Vnde etiam Triviæ templo lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi: quòd litore currum
Et juvenem monstris pavidi effudêre marinis.

Ovidius Fastor. lib. VI:

Notus amor Phædræ, nota est injuria Thesei.
Devovit natum credulus ille suum.
Soliciti terrentur equi: frustraque retenti,
Per scopulos dominum duraque saxa trahunt.
Exciderat curru; lorisque morantibus artus
Hippolytus lacero corpore raptus erat:
Reddideratque animam, multum indignante Dianâ.
Nulla Coronides causa doloris ait.
Namque pio juveni vitam sine vulnere reddam:
Et cedent arti tristia fata meæ.
Gramina continuò loculis depromit eburnis.
Profuerant Glauci manibus illa priùs;
Tunc quum observatas augur descendit in herbas:
Vsus & auxilio est angvis ab angve dato.
Pectora ter tetigit; ter verba salubria dixit.
Depositum terrâ sustulit ille caput.
Lacus eum nemorisque sui Dictynna recessu
Celat. Aricino Virbius ille lacu est.

Et Transformationum lib. XV:

Talibus

Talibus atque aliis instructo pectore dictis,
In patriam remeasse ferunt, utroque petitum
Accepisse Numam populi Latialis habenas:
Conjuge qui felix nymphâ ducibusque Camœnis
Sacrificos docuit ritus; gentemque feroci
Adsvetam bello pacis traduxit ad artes.
Qui postquàm senior regnumque ævumque peregit;
Exstinctum Latiæque nurus populusque patresque
Desevêre Numam. nam conjux, Vrbe relictâ,
Vallis Aricinæ densis latet abdita silvis:
Sacraque Oresteæ gemitu questuque Dianæ
Impedit. Ah quoties nymphæ nemorisque lacusque,
Ne faceret, monuêre; & consolantia verba
Dixerunt! quoties flenti Thesëius heros,
Siste modum, dixit: nec enim fortuna querenda
Sola tua est. similes aliorum respice casus:
Mitiùs ista feres. utinamque exempla dolentem
Non mea te possent relevare. sed & mea possunt.
Fando aliquem Hippolytum, vestras si contigit aures,
Credulitate patris, scelerata & fraude novercæ
Occubuisse neci: mirabere; vixque probabo.
Sed tamen ille ego sum. me Pasiphaëia quondam,
Tentatum fruſtra, patrium temerare cubile,
Quod voluit, finxit voluisse; &, crimine verso,
Iudiciive metu magis, offensâve repulsæ,
Arguit. immeritumque pater projecit ab urbe;
Hostilique caput prece detestatur euntis.
Pittheiam profugo curru Trœzena petebam:
Iamque Corinthiaci carpebam litora ponti:
Quum mare surrexit: cumulusque immanis aquarum
In montis speciem curvari & crescere visus,
Et dare mugitus, summoque cacumine findi.
Corniger hinc taurus ruptis expellitur undis;
Pectoribusque tenus molleis erectus in auras,
Naribus & patulo partem maris evomit ore.
Corda pavent comitum: mihi mens interrita mansit;
Exsiliis contenta suis. tum colla feroces
Ad freta convertunt, adrectisque auribus horrent
Quadrupedes, monstrique metu turbantur; & altis
Præcipitant currum scopulis. Ego ducere vanâ
Fræna manu, spumis albentibus oblita, luctor;
Et retro lentas tendo resupinus habenas.
Nec vireis tamen has rabies superasset equorum;
Ni rota, perpetuum quæ circumvertitur axem,
Stipitis occursu fracta & disjecta fuisset.
Excutior curru: lorisque tenentibus artus,
Viscera viva trahi, nervosque in stirpe teneri,
Membra rapi partim, partim reprensa relinqui,
Ossa gravem dare fracta sonum, fessâmque, videres,
Exhalare animam; nullasque in corpore parteis,
Noscere quas posses: unumque erat omnia vulnus.
Num potes, aut audes cladi componere nostræ
Nympha tuam? Vidi quoque luce carentia regna;
Et lacerum fovi Phlegethontide corpus in undâ.
Nec, nisi Apollineæ valido medicamine prolis,
Reddita vita foret. quam postquàm fortibus herbis
Atque ope Pœoniâ, Dite indignante, recepi;

Tum

Tum mihi, ne præsens augerem muneris huius
Invidiam, densas objecit Cynthia nubeis.
Vtque forem tutus, possemque impunè videri;
Addidit ætatem; nec cognoscenda reliquit
Ora mihi. Cretenque diu dubitavit habendam
Traderet, an Delon. Delo Cretâque relictis,
Heic posuit. nomenque simul, quod possit equorum
Admonuisse, jubet deponere. quique fuisti
Hippolytus, dixit, nunc idem Virbius esto.
Hoc nemus inde colo. de diisque minoribus unus,
Numine sub dominæ lateo, atque adsentior illi.

Idem de Hippolyti interitu narrat Hyginus in Fabulis, cap. XLVII. capite autem CCLI, ubi exempla commemorat eorum, qui ab inferis redierint, Hippolytus, inquit, Thesei filius, voluntate Dianæ: qui posteà Virbius est adpellatus. Servius in proximè scriptum Virgilii locum sic commentatur: *Theseus, mortuâ Hippolyte, Phædram, Minois & Pasiphaës filiam, superduxit Hippolyto. qui quum illam de stupro interpellantem contempsisset; falsò delatus ad patrem est, quòd ei vim voluisset inferre. ille Aegeum patrem rogavit, ut se ulcisceretur. qui agitanti currus Hippolyto immisit phocam: qua equi territi eum traxerunt. Tunc Diana, eius castitate commota, revocavit eum in vitam per Aesculapium, filium Apollinis & Coronidis.* Mox: *Sed Diana Hippolytum, revocatum ab inferis, in Ariciâ nymphæ commendavit Egeriæ: & eum Virbium, quasi bis virum, jussit vocari.* Statim: *Re verâ autem Virbius est numen conjunctum Dianæ; ut Matri deûm Atys, Minervæ Erichthonius, Veneri Adonis.* Ac deinde: *Virbium quidam Solem putant esse. cuius simulacrum non est fas attingere; propterea, quòd nec Sol tangitur.* Euripides sub finem tragœdiæ, quam de Hippolyto composuit, Dianam introducit ita illum adloquentem:

Σοὶ δ' ὦ Ταλαίπωρ' ἀντὶ τῶνδε τῶν κακῶν
Τιμὰς μεγίστας ἐν πόλει Τροιζηνίᾳ
Δώσω. Hoc est:
Tibi autem, ô miser, pro his malis
Maximos honores.

Vibius Sequester in Catologo fluminum: *Virbius Laconices. ubi Hippolytum Aesculapius arte medicinæ reddidit vitæ. unde & Virbius dictus.* Ergo & *Hippolyti* sive *Virbii* numen & cultus unà cum Dianæ Ταυροπόλου sacris in Italiam è Peloponneso ab iisdem Pelasgis delata fuêre. *Tauro* autem exterritos fuisse *Hippolyti* equos, præter Ovidium & suprà scriptos grammaticos Græcos, Euripides quoque & Seneca in Hippolyti tragœdiâ tradunt. Ex hac igitur fabulâ, quamcumque illa tandem in θεολογουμένοις rationem habuerit, cognomentum Dianæ, non à Tauris Scythis, quæsitum, maximè credibile est, Apud Persium Satyrâ VI hæc leguntur:

—— *Age, si mihi nulla*
Iam reliqua ex amitis, patruelis nulla, proneptis
Nulla manet patrui; sterilis matertera vixit;
Deque avia nihilum superest: adcedo Bovillas
Clivumque ad Virbî. præsto est mihi Manius hæres,
Progenies terræ. quære ex me, quis mihi quartus
Sit pater; haud promptè dicam tamen: adde etiam unum:
Vnum etiam. terræ est jam filius; & mihi ritu
Manius hic generis propè maior avunculus exit.

Ad hæc ita habet in commentariis Cornutus: *Quatuor millibus ab Vrbe est Virbii clivus; quà iter est ad Ariciam & ad Nemus Dianæ.* Omnino ego credo scripsisse ipsum Cornutum: *Quatuordecim millibus.* nam haud obscurè nec dubiè poëta *Clivum* hunc *Virbii* ultra *Bovillas* ponit. Et *Maniorum* nomen fuisse *Aricinum* patet ex his Pompeii Festi verbis: *Manius Egerius agrum Nemorensem Dianæ consecravit; à quo multi & clari viri orti sunt, & per multos annos fuerunt. unde & proverbium; Multi Manii Ariciæ.* Et diserta hæc sunt Martialis verba lib. XII epigram. XXXII:

O Iuliarum dedecus Kalendarum;
Vidi, Vacerra sarcinas tuas, vidi:

Quas,

Quas, non retentas pensione pro bimâ,
Portabat uxor, rufa crinibus septem,
Et cum sorore cana mater ingenti.
Furias putavi nocte Ditis emersas.
Has tu priores, frigore & fame siccus,
Et non recenti pallidus magis buxo,
Irus tuorum temporum, sequebaris.
Migrare clivum crederes Aricinum.
Hæc sarcinarum pompa convenit ponti.

Nempe ille dicebatur CLIVVS VIRBII & CLIVVS ARICINVS, qui in ipsâ viâ est Appiâ, ab Ariciâ ad lacum Dianæ adcedentibus. in quo clivo, ob celebritatem viæ & transeuntium numerum, quamplurimi desidebant mendici; ut & in ponte Milvio. unde Iuvenalis quoque Satyrâ IIII: CLIVVS VRBII; idem ARICINVS.

Grande & conspicuum nostro quoque tempore monstrum;
Cæcus, adulator, dirusque à ponte satelles:
Dignus, Aricinos qui mendicaret ad axeis;
Blandaque devexæ jactaret basia rhedæ.

Cæterùm de *Manio Egerio Aricino*, quod Festus narrat; *Nemorensem agrum Dianæ ipsum consecravisse*; nescio grammaticorum, an theologorum Romanorum fuerit fabula. quidpe antiquissimis jam inde temporibus à Pelasgis & Aboriginibus, sive à primis Latinis, hæc loca Dianæ consecrata fuisse, ex suprà adlatis manifestè patet. tum verò EGERIA NYMPHA heic omnibus traditur: quam conjugem Numæ, Romanorum regis, finxerunt: à qua etiam ipsum *Dianæ nemus* LVCVS sive NEMVS EGERIAE dictum. ut suprà ex Valerii Flacci Ἀργοναυτικῶν lib. II & Virgilii Aeneid. lib. VII intelleximus. Ovidius, præterea, quæ suprà ex Transformat. lib. XV citavimus, sic etiam Fastor. lib. III canit de eodem Numâ:

Sive hoc à Samio doctus, qui posse renasci
Nos putat; Egeriâ sive monente suâ.

Livius lib. I, de Numâ loquens: *Omnium primùm (rem ad multitudinem imperitam & illis sæculis rudem efficacissimam) deorum metum injiciendum ratus est. qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset; simulat, sibi cum deâ Egeriâ congressus nocturnos esse. eius se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere, sacerdotes suos cuique deorum præficere.* Idem haud dubiè ex Livio refert Valerius Maximus lib. I cap. II. Dionysius lib. II, de eodem Numâ: Λόγους δὲ πολλοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ θαυμαστοὺς λέγουσιν. νύμφην γάρ τινα μυθολογοῦσιν Ἠγερίαν φοιτᾶν πρὸς αὐτὸν ἑκάστοτε, διδάσκουσαν τὴν βασιλικὴν σοφίαν. ἕτεροι δὲ οὐ νύμφην, ἀλλὰ τῶν Μουσῶν μίαν. * — * Οἱ δὲ τὰ μυθώδη πάντα περιαιροῦντες ἐκ τῆς ἱστορίας, πεπλάσθαι φασὶν ὑπὸ τοῦ Νομᾶ τὴν περὶ τῆς Ἠγερίας λόγον, ἵνα ῥᾷον αὐτῷ προσέχωσιν οἱ τὰ θεῖα δεδιότες, καὶ προθύμως δέχωνται σοῦ ὑπ' αὐτοῦ τιθεμένους νόμους, ὡς παρὰ θεῶν κομιζομένους. Id est: *Multa de eo ac mira prædicant. fabulantur enim, nympham ad eum quotidiè ventitasse Egeriam; eumque regiam sapientiam edocuisse. Alii non nympham tradunt, sed unam Musarum.* Aliquanto pòst: *At qui fabulis locum in historiâ non relinqunt; Numam hæc de Egeriâ dicunt finxisse: ut, hac religione devincti, leges ab ipso, velut ex auctoritate deorum latas libentiùs admitterent.* Hinc & Cicero de Legibus lib. I: *Et meherculè ego me cupio non mendacem putari. sed tamen nonnulli isti faciunt imperitè; qui in isto opusculo non ut à poëtâ, sed ut à teste veritatem exigant. nec dubito, quin iidem, & cum Egeriâ colloquutum Numam, & ab aquilâ Tarquinio apicem impositum; putent.* Ovidius suprà dicto Transformationum lib. XV, ubi Hippolytum fingit casus suos Egeriæ enarrantem, ita pergit: LVCVS EGERIAE. FONS EGERIAE.

Non tamen Egeriæ luctus aliena levare
Damna valent; montisque jacens radicibus imis,
Liquitur in lacrumas; donec pietate dolentis
Mota soror Phœbi, gelidum de corpore fontem
Fecit, & æternas artus tenuavit in undas.

Hic scilicet ille est FONS EGERIAE, de quo Strabo suprà dicto lib. V loquitur his verbis: Τὰς μὲν οὖν πηγὰς ὁρᾶν ἐστιν, ἐξ ὧν ἡ λίμνη πληροῦται· τούτων δ' ἐστὶν ἡ Ἠγερία καλουμένη δαίμονός τινος ἐπώνυμος. Id est: *Ac fontes quidem conspicui sunt, unde lacus impletur. ex quibus est, qui Egeriæ adpellatur, eodem, quo numen quoddam nomine.* Fontis huius limpidissimi tam copiosæ hodiè sub Nemorensi opido ex antro profluunt aquæ, uti

molas statim flumine suo convolvant. Verùm, ut *Iuturnæ fons* seu, lacus alter, habebatur in ipsâ urbe Româ, alter extra urbem circa Albanum Sabellumque opida; ut suprà lib. II cap. X ostensum: item, ut *Virbius clivus* alter dicebatur apud Ariciam & Nemus Dianæ: ut paullo antè intelleximus; alter in ipsâ Vrbe; teste Livio lib. I: sic *Egeriæ* quoque alter *fons*, & *Musarum* sive *Camænarum lucus*, apud Vrbem habebatur, ante portam Capenam; quæ Appiam emittebat viam. unde & heic, ut suprà lib. II cap. X in Iuturnæ fonte factum intelleximus, diversa opinio tradentium; quum alii apud Ariciam cum Egeria congressum Numam velint, alii apud portam Capenam. Martialis lib. II epigram. VI:

Lassus tam citò deficis viator?
Et quum currere debeas Bovillas;
Inter jungere quæris ad Camænas.

Iuvenalis Satyrâ III:

Substitit ad veteres arcus madidamque Capenam:
Heic, ubi nocturnæ Numa constituebat amicæ.
Nunc sacri fontis nemus & delubra locantur
Iudæis; quorum cophinus fœnumque supellex.
Omnis enim populo mercedem pendere jussa est
Arbor; & eiectis mendicat silva Camænis.
In vallem Egeriæ descendimus, & speluncas
Dissimileis veris.

Ad quæ ita vetus commentator: *In viâ Appiâ ad portam Capenam; id est, ad Camænas.* Ita in hunc etiam locum, *non in Aricinum Dianæ nemus*, quadrat, quod de *pratis* atque *campis* narrat Plutarchus in Numâ, his verbis: Ἠγερίας τε καὶ τῶν Μουσῶν αὐτὸν πυθέσθαι χρῆναι Μουσαῖς καθιερῶσαι τὸ χωρίον ἐκεῖνο καὶ σοῦ περὶ αὐτὸ λειμῶνας, ὅπου τὰ πολλὰ φοιτῶσαι συνδιατρίβουσιν αὐτῷ· τὴν δὲ πηγὴν, ἣ κατάρδει τὸ χωρίον, ὕδωρ ἱερὸν ἀποδεῖξαι τῶν Ἑστιάσι παρθένοις, ὅπως λαμβάνουσαι καθ' ἡμέραν, ἁγνίζωσι καὶ ῥαίνωσι τὸ ἀνάκτορον. Id est: *Ex Egeriâ atque Musis se accepisse, consecrandum Musis esse campum & circumjecta prata, ubi plerumque cum ipso congrediebantur. fontem autem, quo irrigatur campus, sacrandum virginibus Vestalibus: cuius aquâ lustrarent adspergerentque quotidiè penetralia.* Nec longiùs trahi potest oratio Livii; qui dicto lib. I haud multo pòst, *Lucus erat*, inquit, *quem medium ex opaco specus fons perenni rigabat aqua. quò quia se persæpè Numa sine arbitris, velut ad congressum deæ, inferebat; Camænis eum lucum sacravit; quòd earum sibi concilia cum conjuge suâ Egeriâ essent.* Eumdemque locum intellexit Sulpicia in Satyrâ, quam de statu reipublicæ temporibus Domitiani composuit; quum ille edicto philosophos Vrbe exegisset. ubi Calliopen Musam fingit ita sibi respondere:

Pone metus æquos, cultrix mea: summa tyranno
Hæc instant odia: & nostro periturus honore est.
Nam laureta Numæ fonteisque habitamus eosdem:
Et comite Egeria ridemus inania cœpta.

Hi igitur apud Capenam portam posuêre Numæ cum Egeriâ & Musis congressus; alii verò ad Dianæ nemus. Ovidius, præter suprà memoratum locum, sic etiam canit Fastor. lib. III:

Nympha mone, nemori stagnoque operata Dianæ:
Nympha Numæ conjux, ad tua facta veni.
Vallis Aricinæ silvâ præcinctus opacâ,
Est lacus antiquâ relligione sacer.
Heic latet Hippolytus, loris direptus equorum.
Vnde nemus nullis illud aditur equis.

Et paullo pòst:

Defluit incerto lapidosus murmure rivus.
Sæpè, sed exiguis haustibus, inde bibe.
Egeria est, quæ præbet aquas; dea grata Camænis.
Illa Numæ conjux consiliumque fuit.

Statius Silvar. lib. V carm. III:

—— Sic sacra Numæ ritusque colendos
Mitis Aricino dictabat nympha sub antro.

Martia-

Martialis lib. x epigram. xxxv:

Taleis Egeriæ jocos fuisse
Vdo crediderim Numæ sub antro.

Et ipse *antrum Aricinum* intellexit. sic quidpe anteà lib. VI epigr. XLVII; quod est ad *Ianthida nympham:*

Nympha, mei Stellæ quæ fonte domestica puro
Laberis, & domini gemmea tecta subis:
Sive Numæ conjux Triviæ te misit ab antro;
Sive Camænarum de grege nona venis:
Exsolvit votis hac se tibi virgine porcâ
Marcus, furtivam quòd bibit æger aquam.
Tu contenta meo jam crimine, gaudia fontis
Da secura tui. sit mihi sana sitis.

Scilicet, quum complures heic essent fontes, teste etiam suprà citato Strabone; unus ex iis, omnium maximus, sub Nemorensi opido, *Egeriæ* dicebatur *fons*: reliqui sub *Ienzano* opido *Musarum* sive *Camænarum* fuêre *fontes*. Salubritatem autem aquæ haud dubiè intelligit Martialis eamdem, quam Ovidius verbis proximè scriptis. Nec tamen ex his fontibus aqua derivata fuit in fontem *Ianthidis nymphæ*. sed comparationem tantùm voluit instituere salubritatis utriusque aquæ. nam Stellæ domus apud Vrbem vel in Vrbe videtur fuisse. de qua iterum posteà lib. VII epigram. XLVIIII ita scribit:

Fons dominæ, regina loci, quo gaudet Ianthis;
Gloria conspicuæ deliciumque domus:
Quum tua tot niveis ornetur ripa ministris;
Et Ganymedæo luceat unda choro;
Quid facit Alcides silvâ sacratus in istâ?
Tam vicina tibi cur tenet antra deus?
Numquid nympharum notos observat amores?
Tam multi pariter ne rapiantur Hylæ?

Sed mirari heic ego satis nequeo novissimos Martialis commentatores: qui ferè omnes ex corruptis quibusdam exemplaribus docent, legendum esse in suprà scripto epigrammate, *Sive Numæ conjux Triviæ temisit ab Annâ*. In quibus sanè verbis quàm ineptissimè *Anna Perenna* dicitur *Triviæ Anna:* quum numen eius & sacra apud Numicii amnis fontem sub Lavinio opido, tum etiam apud urbem Romam inter Martium campum & Anienis confluentem culta fuerint; ut suprà cap. II & III huius libri III abundéque ex Ovidio ac Silio & ipso etiam Martiale demonstratum est. Quapropter quod quidam ex istis commentatoribus tradit, Dianam Aricinam ab Annâ Perennâ cultam fuisse, nisi idoneorum auctorum testimonio probaverit, quod facere nequit, æquè mihi falsum erit, ac illud, ubi ex suprà scripto Dionysii loco ostendit *Egeriam* nonnullis unam ex Musis existimatam fuisse. quod sanè non magis Dionysius tradidit, quàm reliqui omnes, quos citavi, auctores. Et quomodò, ubi, vel quando Aricinam Dianam coluit Anna Perenna; quando vix terram ad Numicium amnem & opidum Lavinium ingressa fuisse narratur, quum post structas illi à Laviniâ, Aeneæ uxore, insidias, in nympham dicti amnis conversa sit? Igitur neque ad Egeriam neque ad Dianam ullo modo referri ea potest. Quod autem iidem commentatores in poëtæ lib. IIII epigram. LXIIII virgineum cruorem interpretentur idem nemus Dianæ Aricinæ, id omnium falsissimum est. Verba illic poëtæ hæc sunt:

Tulli jugera pauca Martialis
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre montes,
Et totam licet æstimare Romam:
Albanos quoque Tusculosque colles;
Et quodcumque jacet sub Vrbe frigus:
Fidenas veteres, breveisque Rubras;
Et, quod virgineo cruore gaudet
Annæ pomiferum nemus Perannæ.
Illic Flaminiæ Salariæque

Vectator pavet, essedo tacente,
Ne blando rota sit molesta somno,
Quem nec rumpere nauticum celeuma,
Nec clamor volet helciariorum:
Quum sit tam propè Mulvius; sacrumque,
Lapsæ per Tiberim volent carinæ.

En, ut disertè *pomiferum* hoc *Annæ Perennæ nemus*, quod *virgineo cruore gaudebat*, non ultra Albanum montem in Aricino ponit nemore; sed ab eâdem Vrbis parte, à qua erant in *Flaminiâ viâ Rubræ*, in *Salariâ Fidenæ*; prope *Mulvium* pontem & *Tiberim* amnem. cui consentiens Ovidius Fastor. lib. III, ita ait:

Idibus est Annæ festum geniale Perennæ,
Haud procul à ripis, advena Tybri, tuis.

Isto igitur etiam *virgineo cruore*, quo Annæ nemus apud Tiberim gaudebat, haud quidquam probaveris, legendum illic esse apud Martialem, *Triviæ te misit ab Annâ*. Altera illa lectio, *Numæ conjux Triviæ te misit ab antro*, plana ac maximè sana est. Cæterùm Virgilii versus ex Aeneid. lib. VII suprà citavimus istos:

Ibat & Hippolyti proles, pulcherrima bello,
Virbius: insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circùm
Litora; pingvis ubi & placabilis ara Dianæ.

Ad hæc ita Servius: *Pingvis, frequenti sacrificio. placabilis autem, ac si diceret, non qualis antè fuit, vel illic vel apud Tauros, humano gaudens cruore*. Eumdem locum imitatus poëta posteà Aeneid. lib. VIIII:

Stabat in egregiis Arcentis filius Arcens,
Insignis facie; genitor quem miserat Arcens,
Eductum Martis luco, Symæthia circùm
Flumina; pingvis ubi & placabilis ara Palici.

Ad hunc etiam locum sic Servius: *Symæthus fluvius est Siciliæ; circa quem sunt Palici dei. Hi primò humanis hostiis placabantur. posteà quibusdam sacris mitigati sunt, & eorum immutata sacrificia. inde ergo, Placabilis ara*. Aliam sanè rationem adfert Macrobius Saturnal. lib. V cap. XVIIII: quam in Siciliæ lib. II cap. VIIII citamus. Sanè implacabiles erant Palici perjuris; qui protinus ad lacus eorum oculis capiebantur. & ita ego scripsisse existimo ipsum Virgilium;

—— *Pingvis ubi implacabilis ara Palici.*

Item lib. VII: —— *Pingvis ubi implacabilis ara Dianæ.*

Et sic certè legit perpetuus, ut sæpissimè nobis notatur, imitator ille Virgilii Silius Italicus. unde illud lib. IIII:

Sed Spartam penetrare deus fratresque negabant
Ausonii, totidem numero: quos miserat altis
Egeriæ genitos immitis Aricia lucis;
Aetatis mentisque pareis. at non dabat ultrà
Clotho dura lacus aramque videre Dianæ.

Et lib. VIII: *Quique immite nemus Triviæ, quique ostia Tusci*
Amnis amant.

Consimili modo Ovidius loquitur suprà dicto Ponticor. lib. III eleg. II, de Oreste ac Pylade: *Protinus immitem Triviæ ducuntur ad aram.*

Et Lucanus lib. I:

Et quibus immitis placatur sangvine diro
Teutates, horrensque feris altaribus Hesus,
Taranis, Scythicæ non mitior, ara, Dianæ.

Et cui *immitis* atque *implacabilis* fuerit ista Dia Aricina, ostendit Valerius Flaccus suprà dicto Ἀργοναυτικῶν lib. II, his verbis:

Iam nemus Egeriæ, jam te ciet altus ab Albâ
Iupiter, & soli non mitis Aricia regi.

Ergo ad postremum usque, quàm diu culta fuit, *humano cruore gavisa est implacabilis* hæc *Diana*. De reliquo hoc etiam heic notandum fuit, quòd in plerisque Latinorum auctorum exemplaribus Egeriæ nymphæ nomen vitiosè scriptum est per diphthongum

thongum Aegeria: quum Græci auctores suprà scripti Dionysius atque Plutarchus per H id habeant Ἡγερία; & Festus, *Egeriæ*, inquit, *nymphæ sacrificabant prægnantes; quòd eam putabant facilè conceptam alvum egerere*. Ergo *Egeria* eadem fuerit quæ & *Diana*, & *Lucina*, & *Lucifera*. Terentius Varro de Lingvâ Latinâ lib. VI: *Ennius: Vt tibi Titanis Trivia dederit stirpem liberûm. Titanis Trivia, Diana est: ab eo dicta Trivia, quòd in trivio ponitur ferè in opidis Græcis: vel, quòd Luna dicitur esse; quæ in cælo tribus viis movetur; in altitudinem, & latitudinem, & longitudinem.* Cicero de Naturâ deorum lib. II: *Dianam & Lucinam eamdem esse putant. Luna à lucendo nominata est: eadem est enim Lucina. itaque, ut apud Græcos Dianam, eamque Luciferam, sic apud nos Iunonem Lucinam in pariendo invocant.* Catullus carm. XXXV:

Tu Lucina dolentibus
Iuno dicta puerperis;
Tu potens Trivia, & notho es
Dicta lumine Luna.

Hinc etiam, non *à fasce lignorum*, ut suprà scripto loco fabulatur Hyginus, *Fascelina*; sed à *facibus*, id est, à *tædis*, quas *præferre* tradebatur, dicta fuit *Diana Facelina*. Lucilius Satyrar. lib III: ——— *Et, sæpè quod antè*
Optasti, freta Messanæ & Rhegina videbis
Mœnia; tum Liparam, & Facelinæ templa Dianæ.

Silius lib. XIIII:

Mille Agathyrna dedit, perflataque Stronzylos austris:
Mille Thoantéæ sedes Facelina Dianæ.

Sed de *Nemore Dianæ* hactenus abundè dictum. ad reliqua nunc Latii veteris opida pergamus.

Vltra Ariciam & dictum Dianæ nemus, apud eamdem viam Appiam fuit LANVVIVM *opidum*; Ciceroni, Propertio, Ovidio, Livio, Straboni, Silio, Ptolemæo, Aeliano, Appiano, Tabulæ itinerariæ, Stephani breviatori, & aliis memoratum. Opidani inde passim apud auctores leguntur LANVVINI. Opidi Cicero frequenter meminit in epistolis ad Atticum, lib. XII, XIII, XIIII, & XV. at situm eius apud Appiam viam indicat maximè in oratione pro T. Annio Milone. *Quum cædem*, inquit, *in viâ Appiâ factam esse constaret*. Mox: *Tulit de cæde, quæ in Appiâ viâ facta esset; qua P. Clodius occisus fuit*. Deinde: *Quum sciret Clodius, iter solenne, legitimum, necessarium, ad diem XIII Kalend. Febr. Miloni esse Lanuvium, ad flaminem prodendum; quòd erat dictator Lanuvii Milo*. Et posteà: *Dictatoris Lanuvini stata sacrificia nosse, negotii nihil erat. Vidit, necesse esse Miloni proficisci Lanuvium illo ipso, quo profectus est, die*. Ac deinde: *Atque illo die certè, Aricià rediens, divertit Clodius ad Albanum. Quod nisi sciret Milo, ipsum Ariciæ fuisse; suspicari tamen debuit, eum, etiamsi Romam illo die reverti vellet, ad villam suam, quæ viam tangeret, diversurum*. Hinc iter viæ Appiæ ita describitur in Itinerariis Romanis:

LANVVIVM *colonia & municipium.*

Tabulæ;		Antonini;	
Româ, viâ Appiâ		*Appiâ, ab Vrbe*	
Bobellas	X.	|	
Aricia	III.	*Aricia*	XVI.
Sub Lanubio	....	|	
Tres Tabernas	....	*Tribus Tabernis*	XVII.
....	X.	*Appî Forum*	XVIII.
Terracina	....	*Terracina*	XVIII.

Hinc etiam Livius lib. VIII, *Venerant & ab Lanuvio*, inquit, *Antioque auxilia*. Et apud Strabonem lib. V ita legitur: Μετὰ δὲ τὸ Ἀλβανὸν ὄρος Ἀρικία ἐστὶ πόλις, ὑπὸ τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ. ὑπέρκειται δ' αὐτῆς τὸ ὄρος Λανούϊον, πόλις Ῥωμαίων, ἐν δεξιᾷ τῇ Ἀππίᾳ οὖσα· ἀφ' ἧς ἐπὶ θάλατταν ἐστὶ καὶ τὸ Ἄντιον. Quæ posterior interpres Latinus sic vertit: *Secundum Albanum montem in viâ Appiâ est Aricia. supra eam sita est Lavinium, urbs Romanorum, in dextro viæ Appiæ latere; unde & mare & Antium conspici potest*. Planum erat dispectu, non Λαούϊον, sed Λανούϊον, vel Λανούϊον scripsisse ipsum Strabonem; quando id opidum juxta Appiam viam collocat, unde mare Antiumque prospiciatur; quando item

do item *Lavinium* jam anteà haud paucis descripserat verbis. Et quid ille novi memorasset, à Lavinio prospici mare; quum id tria haud ampliùs millia à litore disitum fuerit; ut superiori capite ostensum. Cur autem *Lavinium* dixerit πόλιν Ῥωμαίων; an, quia ab Romanis conditum; an verò, quia hoc magis Romanorum fuit opidum, id est, Romanorum ditioni subjectum, quàm vel *Aricia* vel omnia reliqua Latii opida? At utrumque falsum. Totum igitur locum sic restituo: Μετὰ δὲ τὸ Ἀλβανὸν ὄρος Ἀρικία ἐστὶ πόλις, ἥτις τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ. ὑπέρκειται δ' αὐτῆς τὸ μὲν Λανούβιον, πόλις ἄποικος Ῥωμαίων, ἐν δεξιᾷ τῆ Ἀππίας ὁδοῦ· ἀφ' ἧς ἔποπται ἡ θάλασσα ἐστι καὶ τὸ Ἄντιον. Id est: *Post Albanum montem in viâ Appiâ urbs est Aricia. ultra eam sita est Romanorum colonia Lanuvium, ad dextrum Appiæ viæ latus: unde mare Antiumque prospicitur.* Vocatur hodiè vulgò *Cività Lavina*; & corruptiùs *Cività Indovina*. Blondus in Italiâ suâ testatur, lapidem heic repertum esse, qui *Lanuvium* id opidum esse ostenderit. & exstat heic lapis, qui *imperatoris M. Aurelii Commodi Antonini* meminit, cum hac clausulâ; S·P·Q·LANIVINVS. Et dictum fuisse posterioribus istis temporibus LANIVIVM, alius etiam testatur lapis, qui Romæ exstat, cum his literis: CVR·RP·LANIVINOR. Atque hinc, credo, corruptum eius tandem ortum esse vocabulum, quo hodiè quoque vocatur *Cività Lavina*. quod jam Servii ævo ita fuisse usurpatum, haud obscurè colligitur ex verbis eius ad Virgilii Aeneid. lib. I ita perscriptis: *Lavinium constat* VIII *milliaribus à mari remotum. nec nos debet fallere, quia dixit, Lavina litora. Litus enim dicitur terra quæque mari vicina.* Et ad Aeneid. lib. III: *Is locus urbis erit. id est, in ipsâ regione. nam & Lavinium & Albâ longè à litore sunt.* Hodiéque ab opido *Cività Lavina* ad proximum litus VIII numerantur miliaria. Hinc igitur fuerit, quòd duûm istorum opidorum *Lavinii* atque *Lanuvii* vocabula apud alios etiam auctores antiquos perperam permutata legantur. Livius lib. XXVI: *Q. Fulvius quum, Hannibalem Latinâ viâ iturum, satis comperisset: ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Soram, Lavinium, præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent.* Duo heic in paucis verbis sunt menda. *Sora* quia longè suprà *Latinam viam*, circa fonteis Liris amnis sita est, restituo pro eâ *Coram*; quæ inter *Setiam* & *Lanuvium* à dextro viæ Appiæ, à Capuâ cum Q. Fulvio si Romam eas, latere posita est. *Lanuvium* autem apud ipsam viam eodem latere fuisse situm, suprà è Strabone ac Tabulâ itinerariâ intelleximus. Apud Iulium item Obsequentem, in libro de Prodigiis vitiosum esse *Lanuvii* vocabulum, quod apud Valer. Maximum lib. I cap. VI rectè scriptum est, in eâdem historiâ, *Lavinii*, superiori capite ad huius opidi explicationem ostendimus. Apud Iul. Capitolinum in vitâ M. Aurelii Antonini Philosophi, ita legitur: *Exinde Lavinium profectus est.* Omnino heic legendum esse existimo, *Lanuvium*. nam de huius Antonini socero, M. Aurelio Antonino Pio, ita scribit Sex. Aurelius Victor in Cæsaribus: *Aurelio Antonino cognomentum* [fuit] *Pii. Hunc ferè nulla vitiorum labes maculavit. Vir veterrimæ familiæ, è Lanuvino municipio, senator urbis.* Et paullo pòst: *Quin etiam maribus frustratus, filiæ viro reipublicæ consultavit. namque M. Boionium, qui Aurelius Antoninus habetur, eodem opido, pari nobilitate, philosophandi verò eloquentiæque studiis longè præstantem, in familiam atque imperium adscivit.* Hinc & ipse Iul. Capitolinus in Antonino Pio; *Antoninus*, inquit, *Pius natus est in villâ Lanuvinâ.* Et Aelius Lampridius in Commodo, Antonini Philosophi filio: *Natus est apud Lanuvium.* Et posteà: *Adpellatus est etiam Romanus Hercules: quòd feras Lanuvii in amphitheatro occidisset.* Et deinde: *Bubo etiam supra cubiculum eius deprehensus est, tam Romæ, quàm Lanuvii.* Sic etiam ipse Antoninus Philosophus, de Vitâ lib. I, Λανούβιον, *Lanuvium*, nominat. Porrò apud Marium Victorinum in Ciceronis Rhetoricorum lib. I: *Milo ad Albanum pervenit. impetus in illum factus est. tum ille rejecit penulam: de rhedâ desiluit: se defendit: Clodius occisus est. posteà quid fecit? profectus est Lavinium: flamines creavit.* Geminum sanè & heic esse mendum, ex suprà scriptis ipsius Ciceronis patet verbis. scribe igitur: *Profectus est Lanuvium: flaminem creavit.* Asconius Pedianus, in eam Ciceronis orationem commentans: *Milo Lanuvium, ex quo erat municipio, & ibi tum dictator, profectus est ad flaminem prodendum.* Apud Ovidium quoque in vulgatis exemplaribus Fastor. lib. VI, ubi ipsa loquitur Iuno, ita legitur:

Inspice, quos habeat Nemoralis Aricia fastos,
Et populus Laurens Laviniumque meum.

Heic

Heic etiam reſcribendum eſt, *Lanuviumque meum*. nam IVNONIS, *cognomento* SOSPITAE, *templum* ac *lucum* cum magnâ veneratione apud *Lanuvium* fuiſſe, complures adnotarunt ſcriptores. Livius lib. VIII: *Lanuvinis civitas data; ſacraque ſua reddita, cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano eſſet.* Et lib. XX: *Lanuvii haſtam ſe commoviſſe, nunciatum eſt; & corvum in ædem Iunonis devolaſſe.* Mox: *Donum ex auro pondo* XL *Lanuvium Iunoni portatum eſt.* Et lib. XXII: *Decretum, ut Iunoni Sospitæ Lanuvii maioribus hoſtiis ſacrificaretur.* Lib. XXIII: *Signa Lanuvii ad Iunonis Sospitæ cruore manavêre: lapidibusque circa id templum pluit.* Lib. XXIIII: *Lanuvii in æde intus Sospitæ Iunonis corvos nidum feciſſe.* IVNONIS SOSPITAE lucus & templum.

Cicero fine Orationis pro L. Murænâ: *Date hoc ipſius pudori; date patri mortuo; date generi & familiæ: date etiam Lanuvio, municipio honeſtiſſimo: quod in hac tota cauſa frequens mœſtumque vidiſtis. nolite à ſacris patriis Iunonis Sospitæ, cui omneis conſules facere neceſſe eſt, domeſticum & ſuum conſulem potiſſimum avellere.* Apud Silium igitur etiam rectè pro vulgato vocabulo *Lavino* reſtituitur *Lanuvium*. Lib. VIII; ubi Latii opida enumerat:

Sacra manus Rutuli, ſervant qui Daunia regna,
Laurentique domo gaudent & fonte Numici:
Quos Caſtrum Phrygibusque gravis quondam Ardea miſit.
Quos, celſa devexa jugo Iunonia ſedes,
Lanuvium, ac altrix caſti Collatia Bruti:
Quique immite nemus Triviæ; quique oſtia Tuſci
Amnis amant.

Et lib. XIII; ubi, Capuâ occupatâ, Fulvius dona diſtribuit militibus:

Lanuvio generate, inquit, quem Sospita Iuno
Dat nobis, Milo, Gradivi cape victor honorem;
Tempora murali cinctus turrita coronâ.

Porrò apud Appianum Civil. bellor. lib. II ita ſcriptum: Βαρυθυμῶν ἦ ὁ Μίλων, εἰς ἣν πατρίδα λαβεῖν ἐξήει. ὃν Διομήδη φασὶν, ἀλόμβρον ἐξ Ἰλίου, πρώτῳ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλιν οἰκῆσαι. καὶ εἰσὶν ἀπὸ Ῥώμης ἐς αὐτὸν σταδίοι πεντήκοντα καὶ ἑκατόν. Corruptum eſſe locum, etiam ante me interpres Latinus arguit; qui *Lavinium*, &, *poſt captum Ilium* vertit; id eſt Græcè, Λαβίνιον, & ἀλόμβρον ἐξ Ἰλίου. Attamen iſtud minùs rectè factum, quòd pro *Diomedis* nomine ſubjecerit *Aeneam*, ſuperiori capite in expoſitione *Lavinii* patuit. Totus igitur locus ſic vertendus erat: *Aegrè id ferens Milo, profectus eſt in patriam ſuam Lavinium. quam primam fertur Diomedes, poſt captum Ilium, in Italiâ condidiſſe urbem; diſitam ab Româ ſtadia* CL. Id eſt, millia paſſuum XX; more ævi Appiani VII ſtadia cum dimidio in ſingula milliaria computando. quod equidem juſtum erat Romam inter & Lanuvium intervallum. verùm Appianus, qui aliàs quoque haud ſemel erraſſe in talibus deprehenditur, tam facilè heic nominum ſimilitudinibus confundi potuit, quàm Aelianus, natione Latinus, ac domo Prænestinus: quod opidum & ipſum XX millia ab Lanuvio abeſt. is quidpe Hiſtor. animal. lib. XI cap. XVI ita tradit: Ἴδιον δ' ἦν καὶ τοῦτο τῶν δρακόντων καὶ μαντική. ἐν γὰρ Λαβινείῳ τῷδε τῷ πλησίον, ὅπερ τῶν Λατίνων χώρας ἐστὶ, κέκληται ἦ ἀπὸ τοῦ Λατίνου θυγατρὸς Λαβινείας, ὑπὸ καὶ Λατῖνοι Αἰνεία συνεμάχησε κατὰ τῶν καλουμένων Ῥουτύλων, εἶτα ἐνίκησεν αὐτούς· ᾠκισε δὲ Αἰνείας δ' Ἀγχίσου, ὁ Τρώς, πρὸ πόλιν τὴν προσηγορίαν. εἰ δ' αὖ τὸν Ῥώμης μητρομήτορα, ὡς αὖ εἴποι τις· ἐνταῦθα γὰρ ὁρμηθεὶς Ἀσκανίου, ὁ Αἰνείου τοῦ Κρεούσης, τῆς Τρωάδος, ᾠκισε πρὸ Ἄλβαν. Ἄλβανῶν δὲ ἦ Ῥώμη ἄποικος. Οὐκοῦν ἐν τῷ Λαβινείῳ ἄλσος ἰλιάτην μέγα καὶ δασὺ, καὶ ἔχει πλησίον νεὼν Ἥρας Ἀργολίδος· ἐν ᾧ τῷ ἄλσει φωλεός ἐστι μεγὰς καὶ βαθὺς, καὶ ἔστι κοίτη δράκοντος. Hoc eſt: *Draconum quoque peculiaris erat divinatio. nam & apud Lavinium, Latii opidum, (quod nomen accepit ab Laviniâ, Latini filiâ, quo tempore Latinus unà cum Aeneâ bellum geſſit contra Rutulos, eosque vicit: & condidit Aeneas Troianus, Anchiſæ filius, prædictum opidum: quod Romæ quaſi avia dici poſſit. ex hac quidpe profectus Aſcanius, Aeneæ & Creüſæ Troianæ filius, Albam condidit: cuius colonia eſt Roma.) apud Lavinium hoc, inquam, ſacer eſt lucus, magnus & opacus; juxtaque eum ædes Iunonis Argolicæ: in luco verò antrum eſt amplum ac profundum; quod draconis eſt cubile.* Heic Aelianum *Lavinium* nominaſſe, dubitare haud licet: quando à Latini filiâ *Laviniâ* denominatum, indeque *Albam* coloniam deductam fuiſſe, diſertè adſeverat. At *templum* hoc & *nemus Iunonis Argolicæ* fuiſſe idem, quod *Iunonis Sospitæ* alii vocant apud *Lanuvium* opidum, ad viam

Appiam; heicque *draconis* istud fuisse *antrum*, testis luculentissimus est Propertius lib. IIII eleg. VIII, his verbis:

Lanuvium annosi vetus est tutela draconis;
Heic, ubi Tartareæ non perit hora moræ:
Quà sacer abripitur cæco descensus hiatu;
Quà penetrant virgo. tale iter omne cave,
Ieiuni serpentis honos quum pabula poscit
Annua; & ex imâ sibila torquet humo.
Talia demissæ pallent ad sacra puellæ;
Quum temerè angvineo creditur ore manus.
Ille sibi admotas à virgine corripit escas.
Virginis in palmis ipsa canistra tremunt.
Si fuerint castæ, redeunt in colla parentum:
Clamantque agricolæ, Fertilis annus erit.
Huc mea detorsis avecta est Cynthia mannis.
Causa fuit Iuno; sed mage causa Venus.
Appia dic, quæso, quantum te teste triumphum
Egerit, effusis per tua saxa rotis.

Quum opidum *Lanuvium* in colle situm sit, in latere huius collis sub ipso statim opido, fuisse *lucum Iunonis Sospitæ* cum antro ac templo, ex his perspicitur Silii verbis dicto lib. VIII: *Quos Castrum Phrygibusque gravis quondam Ardea misit;*
Quos, celso devexa jugo Iunonia sedes,
Lanuvium.

Ingentem quomdam in templo fuisse thesaurum, Iunoni sacratum, auctor est Appianus Bellor. civil. lib. V; ubi ita scribit de Cæsare Augusto: Ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐδανείζετο τὰ χρήματα, σὺν χάριτι ἀποδώσειν ὑπισχνούμενος, ἀπό τε Ῥώμης ἐκ τοῦ Καπιτωλίου, καὶ ἀπὸ Ἀντίου καὶ Λανουβίου καὶ Νεμοῦς καὶ Τίβυρος· ἐν αἷς μάλιστα πόλεσι καὶ νῦν εἰσὶ θησαυροὶ χρημάτων ἱερῶν δαψιλεῖς. Id est: *Cæsar è fanis pecunias accipiebat mutuo; promittens, se redditurum cum fœnore: è Capitolio, Antio, Lanuvio, Nemore, ac Tibure. in quibus opidis hodiè quoque sunt thesauri copiosi sacræ pecuniæ.* Cæterùm opidum hoc conditum, vel saltem, pulsis inde primis cultoribus Siculis, habitatum fuisse à primis mox Latinis, id est, Aboriginibus atque Pelasgis, ex eo colligere datur, quòd *Iuno* ista *Sospita* Aeliano cognominatur *Argolica*. nam ab *Argo* ex Pelopenneso profectus fuisse primos Pelasgos, qui primùm in Thessaliâ, mox verò in Asiæ proximis litoribus, ac tandem in Italiâ habitarunt, suprà lib. II cap. I & lib. III cap I ostensum est. Et prisci Latii fuisse opidum, non finitimorum Volscorum, testes sunt maximè Dionysius ac Livius Pliniusque secundùm hos Cicero. quorum hic in oratione pro L. Cornelio Balbo; *Itaque & ex Latio*, inquit, *multi & ex Tusculani & Lanuvini, & ex cæteris generibus gentes universæ in civitatem sunt receptæ; ut Sabinorum, Volscorum, Hernicorum.* Livius suprà dicto lib. VIII: *Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia.* Posteà: *Neque tamen nisi admodùm à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenêre. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungenteis, ad Asturæ flumen Mœnius improvisò adortus fudit.* Mox: *Nec quievêre antè, quàm, expugnando aut in deditionem accipiendo singulas urbeis, Latium omne subegêre.* Mox item: *Quod bello armisque in Latio agendum fuit, id jam deûm benignitate ac virtute militum an finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium. opida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpiùs nos solicitant, quonam modò perpetuâ pace quietos obtineamus. Dii immortales ita vos potenteis huius consilii fecerint, ut, sit Latium deinde, an non sit, in vestrâ manu posuerint.* Haud multo pòst: *Relatum de singulis populis: decretumque. Lanuvinis civitas data; sacraque sua reddita, cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis populis municipibus cum populo Romano.* Refert hæc Livius in consulatu L. Furii Camilli & C. Mænii Nepotis; id est, anno urbis Romæ CCCCXVI. At ex Fastis consularibus ac triumphis ducum Romanorum, quorum fragmentum Romæ in Capitolio exstat, ita refert:

L·FVRIVS·SP·F·M·N·CAMILLVS·COS·DE·PEDANEIS·ET·TIBVRTIBVS·AN·CDXV·IIII·K·OCT
C·MAENIVS·P·F·P·N·COS·DE·ANTIATIBVS·LAVINEIS·VELITERNEIS·AN·CDXV·PRIDIE·K·OCT

Quamquàm ipse hoc marmor in Capitolio inspexerim, totumque perlegerim; tamen, Sigonii aliorumque diligentiæ fidens, non exscripsi. nec satis nunc memini, LAVINEIS, ut refert Sigonius, an LANVVINIEIS illic perscriptum sit. Sigonius certè ad fidem huius marmoris audacter apud Livium quoque præscripto loco pro *Lanuviniis* legit *Lavinios*. At *Lanuvinos* intellexisse scripsisseque Livium, ex Iunonis Sospitæ argumento clarè patet. Quòd si igitur sic habet prædictum marmor; sanè in nomine illic erratum est. In annorum collectione haud rarò ibidem à diligentiorum computatione variatum. Hinc etiam Plinius lib. XXXIIII cap. V; *Antiquior*, inquit, *columnarum celebratio; sicut C. Mænio; qui devicerat priscos Latinos: quibus ex fœdere tertias prædæ populi Romani præstabat: eodemque in consulatu in suggestu rostra devictis Antiatibus fixerat, anno Vrbis* CCCCXVI. Sed antiquissima *Lanuvinorum* memoria exstat apud Dionysium lib. V., in consulatu T. Lartii Flavi & Q. Clœlii Siculi, anno Vrbis Romæ CCLV; anno XII post reges exactos. ubi inter alios Latini nominis populos, qui apud lucum Ferentinæ concilio coacto bellum in Romanos decreverant, etiam Λαυϊνῖνοι, Λαβινιάτῃ & Λαβικανοὶ, id est, *Lanuvini*, *Lavinates*, ac *Labicani*, connumerantur. quamquam *Lanuvinorum* vocabulum illic, ut plerorumque aliorum, corruptum est in Λαυϊνίων. *Municipium* factum esse *Lanuvium* in prædicto L. Furii Camilli & C. Mænii consulatu, apertè testatur Livius. unde etiam à Cicerone, & commentatoribus eius Asconio Pediano ac Mario Victorino, & item ab Sex. Aurel. Victore *municipium* vocatur, locis suprà memoratis. & Tacitus Annal. lib. III, *Sulpicius*, inquit, *Quirinius ortus apud municipium Lanuvium.* Sed & *coloniam* huc à Iulio Cæsare deductam, testatur Frontinus in libro de Coloniis: *Lanuvium*, inquit, *muro ducta colonia, deducta est à divo Iulio*. Mox: *Posteà imperator Hadrianus colonis suis agrum adsignari jussit*. Imò & ante Cæsarem colonia deducta fuit. Epitomator Livii lib. LXXX: *Marius Antium & Ariciam & Lanuvium colonias devastavit*. In vulgatis equidem exemplaribus est *Lavinium*. Verùm hoc opidum jam tum nullâ fuisse celebritate, superiori capite ostensum. & disertè Appianus Civil. bellor. lib. I: Μάριος ἤ ἕλε Ἄντιον καὶ Ἀρικίαν καὶ Λαυϊνίου. id est: *Marius cepit Antium & Ariciam Lanuviumque*. Colonia haud dubiè huc deducta erat paullo antè ab Syllâ; ut & Ariciam; de qua Frontinus in libro de Coloniis: *Aricia*, inquit, *opidum lege Syllanâ est munitum*. Hinc igitur censeo, Strabonem, ut suprà dixi, scripsisse, τὸ Λαυϊνίου, πόλις ἄπικον Ῥωμαίων· id est; *Lanuvium*, *Romanorum colonia*.

Cæterùm Lanuvini agri fuit SOLONIVS CAMPVS sive AGER; Ciceroni, Livio, Plutarcho, ac Festo celebratus. Cicero divination. lib. I: *Quid amores & deliciæ tuæ, Roscius? num aut ipse aut pro eo Lanuvium totum mentiebatur? qui quum esset in cunabulis educareturque in Solonio, qui est campus agri Lanuvini, noctu, lumine adposito, experrecta nutrix animadvertit puerum dormientem circumplicatum serpentis amplexu*. Et lib. II: *De ipso Roscio potest illud quidem esse falsum, ut circumligatus fuerit anguis. sed ut in cunis fuerit anguis, non tam est mirum: in Solonio præsertim; ubi apud focum angues nidulari solent*. Item ad Atticum lib. II epist. III: *Est res sanè magni consilii. nam aut fortiter resistendum est legi Agrariæ; in quo est quædam dimicatio, sed plena laudis: aut quiescendum; quod est non dissimile; atque ire in Solonium, aut Antium*. Livius lib. VIII: *Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium, incursiones fecerunt*. Plutarchus in Mario, Τῶν δὲ περὶ αὐτὸν, ὡς πρῶτον ἐξέπεσε τῆς πόλεως, διαπαρέντων, σκότος ὄντος, εἰς τὴν ἐπαυλίων αὐτῷ Σολώνιον καταφυγὼν· καὶ τὸν μὲν υἱὸν ἔπεμψεν, ὡς τὸν Μυκίου δὲ πενθερὸν χωρίων, ὃ μακρὰν ὄντων, τὰ ἐπιτήδεια ληψόμενον· αὐτὸς δὲ καταβὰς εἰς Ὤστειαν, φίλης ἰνὸς Νουμηρίου πλοῖον αὐτῷ παρασκευάσαντος, οὐκ ἀναμείνας τὸν υἱὸν, ἀλλὰ γράμμιον ἔχων μετ' αὐτοῦ τὸν πρόγονον, ἐξέπλευσεν. Ὁ δὲ νεανίας, ὡς ἦλθεν εἰς τὰ χωρία τοῦ Μυκίου, καὶ λαμβάνων παρὰ τοῦ σκαλζόμβρου, ἡμέρας καταλαβούσης, ὑπὸ παντοδαπῶν πολεμίων διέλαθεν. Hoc est: *Caterva eius, ut primùm elapsus est Vrbe, dissipatâ, primis tenebris recepit se in villam quamdam suam Solonium. Filium inde, ut viaticum sumeret, misit ad prædia Mucii, soceri eius, haud procul inde disita. ipse ad Ostiam descendit; ubi amicus eius Numerius paraverat ei navigium. nec exspectato filio, sed comite privigno Granio, navem solvit. Filius, ut in prædia Mucii vênit; dum sumit*

SOLONIVS CAMPVS.

aliquid

aliquid & componit, luce oppressus, non omnino fefellit hosteis. Satis clarè ex hac historiâ patet, idem *Solonium* intellexisse Plutarchum, quod Cicero atque Livius, nam unâ nocte cuncta ista gesta sunt. unde propinquitas locorum colligitur. Pompeius Festus: *Pomonal est in agro Solonio, viâ Ostiensi, ad duodecimum lapidem, diverticulo à milliario octavo.* Ergo ex hac descriptione *Solonius* ager fuit is, qui inter Numicii Iuturnæque fonteis sive inter Sabellum Patricamque opida sternitur: in quo loca nunc vulgaribus vocabulis sunt *S. Abrocolo, Torre Maggiore, Carqueto.* Vnde id agro seu campo cognomen olim fuerit quæsitum, haud equidem dispicio. esse tamen derivativum vocabulum, vel inde liquet, quòd & Marii & Ciceronis in eo *villa* eodem vocabulo dicebatur SOLONIVM.

TELLENA, FICANA, *opida.*

Eodem hoc tractu, supra Lavinium Laurentumque & Ostiam fuêre antiquissimis temporibus duo opida, quorum alterum τελλήνη, TELLENE, sive TELLENA, seu plurali numero τελλῆναι, TELLENAE, alterum FICANA adpellabatur. Plinius lib. III cap. V: *Prætereà fuêre in Latio clara opida, Satricum, Pometia, Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene, Tifata, Canina, Ficana, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Corniculum, Antemnæ, Camerium, Collatia.* Strabo lib. V: Ἕρνικοι δὲ πλησίον ᾤκουν τῷ τε Λαυϊνίῳ καὶ τῇ Ἄλβᾳ ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ. οὐκ ἄπωθεν δὲ καὶ Ἀρικία καὶ Τελλῆναι καὶ Ἄντιον. Id est: *Hernici Lavinio erant & Albæ propinqui, ipsique Romæ. nec procul inde Aricia, Tellenæ, & Antium.* Quum falsum sit hoc de Hernicorum situ; ut qui ultra Aequos atque Latinos incoluerint opida *Ferentinum, Anagniam, Aletrium, Verulum*; de *Tellenarum* quoque situ haud satis tutò crediderimus Straboni. Fuisse prope *Ficanam*, ex Livii lib. I quodammodò colligere licet; ubi de regis Anci Marcii bellis agit: *Aventinum*, inquit, *novæ multitudini datum. additi eidem haud ita multo pòst, Tellenis Ficanâque captis, novi cives.* At de *Ficanâ* ita Pompeius Festus: *Puilia saxa esse ad portum, qui sit secundùm Tiberim, ait Fabius Pictor. quem locum putat Labeo dici, ubi fuerit Ficana, viâ Ostiensi, ad lapidem undecimum.* Ergo *Ficana* fuit duo millia passuum supra Ostiam; quam XIII millia ab urbe Româ abesse, superiori capite ostensum. Locus autem ubi *Ficana* fuerat, posteà PVILIA SAXA dictus: teste Fabio Pictore. Quum igitur Strabo *Tellenas* circa Lavinium, Antium & Ariciam statuat, Livius verò easdem & *Ficanam* conjungat; maximè credibile est, eodem duo hæc opida tractu fuisse: *Ficanam* ad viam Ostiensem; *Tellenas* inter hanc & Lanuvium sive Solonium campum. Ex præcipuis Latii fuisse opidis Tellenas, auctor est Dionysius lib. III: Μάρκιος ἡ τελλήνην, inquit, πόλιν τῶν Λατίνων ἁπάντων, καὶ τὸν αὐτὸν αἴρει χρόνον, ὃν καὶ Φικάνην, ἐκ παρατάξεως τε νικήσας, καὶ μετὰ τὴν ἰσχυρὰν μάχην ἣν ἐμαχέσατο πρὸς αὐτούς· τὴν τε ἀλόντας ἐδέησε, ὧν εἶχον, ἀφελόμενος, εἰς Ῥώμην μεταγενέσθαι ἐκ τῶν πόλεων, καὶ εἰς κατασκευὴν οἰκιῶν τόπον ἀπεμέρισε. Μεθύλλαν τε τρίτῃ χρόνον ὕστερον τοῖς Λατίνοις ἡμωμένην τῷ τετάρτῳ κομίζεται πάλιν ἐνιαυτῷ πολλαῖς καὶ μεγάλαις παρατάξεσι μάχας. Καὶ μετὰ τὴν Φικάναν αἱρεῖ πόλιν· ἐν τρίτῳ πρότερον ἐνιαυτῷ λαβὼν καθ' ὁμολογίας, ἣν οὖν ἐξ αὐτῆς ἀπιστίας εἰς Ῥώμην μεταγαγών, ἄλλο τι πόλεως ἐδέησε κακώσας, ἀπηκέστερον μᾶλλον ἢ φρονιμώτερον ἔδοξε βουλεύσασθαι. δοκοῦσι γὰρ ἀποστέλλειν εἰς αὐτὴν οἱ Λατῖνοι, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν διακατέχοντες, αὐτοὶ τὴν Φικάναν ἐκάρπουν· ὥστε ἐναγκάσθη πάλιν ὁ Μάρκιος τὸ δεύτερον ἐπὶ τὴν πόλιν στρατεῦσαι, καὶ μετὰ πολλῆς πραγματείας κύριος αὐτῆς καταστάς, ἐμπρῆσαί τε τὰς οἰκίας καὶ τὰ τείχη καθελεῖν. Hoc est: *Eodem tempore Marcius Tellenas quoque, nobile Latinorum opidum, vi cepit: acie primùm, mox oppugnatione victor. opidanos, nullâ bonorum portione mulctatos Romam transtulit: & locum, in quo domicilia struerent, adsignavit. Medulliam quoque, per triennium à Latinis detentam, quarto demum anno multis & acribus expugnatum prœliis recepit. Nec multo pòst Ficanam expugnavit. quam quum ante triennium per deditionem cepisset; &, cunctis opidanis Romam translatis, nullo alio detrimento adfecisset; mitius quàm prudentius consilium sequutus videbatur. quidpe Latini colonis eò missis, & agris eorum occupatis, ipsi fructus è Ficanâ percipiebant. quamobrem Marcius eam bello repetere coactus est: magnoque negotio subactâ domos incendere, ac mœnia diruere.* Omnia hæc de POLITORIO opido prædicat Livius dicto lib. I: *Tellenis*, inquit, *Ficanâque captis, Politorium rursùs bello repetitum: quod vacuum occupaverant prisci Latini. eaque causa diruendæ urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset.* Verùm eadem fuit Politorii, quæ Ficanæ fortuna. Dionysius tamen ante Ficanam Tellenasque Politorium bis captum dirutumque narrat continuò antè. Eodem cum Tellenis Ficanâque an fuerit tractu, planè incertum est.

At co-

At eodem tractu circa Tiberim fuit locus, à Pici regis uxore Canente dictus CANENS. Ovidius Transformat. lib. XIIII, postquàm de Pico, cuius regio ferebatur Laurentum opidum, narravit, qua ratione is, in Laurentinis silvis venationi intentus, à Circe in picum avem mutatus est, ita de uxore eius pergit:

Presserat occiduus Tartessia litora Phœbus,
Et frustra conjux oculis animoque Canentis
Exspectatus erat. famuli populusque per omneis
Discurrunt silvas, atque obvia lumina portant.
Nec satis est nymphæ flere & lacerare capillos,
Et dare plangorem. facit hæc tamen omnia: seque
Proripit; ac latos errat vesana per agros.
Sex illam noctes, totidem redeuntia Solis
Lumina, viderunt inopem somnique cibique,
Per juga, per valleis, quà sors ducebat euntem.
Vltimus adspexit fossam luctuque viâque
Tybris, & in gelidâ ponentem corpora ripâ.
Illic cum lacrymis ipsos modulata dolores,
Verba sono tenui mœrens fundebat: ut olim
Carmina jam moriens canit exsequialia Cygnus.
Luctibus extremùm tenueis liquefacta medullas,
Tabuit; inque leveis paullatim evanuit auras.
Fama tamen signata loco est. quem ritè Canentem
Nomine de nymphæ veteres dixêre coloni.

Quo situ locus is apud Tiberis lævam ripam fuerit, incertum est.

At ultra Lanuvium Ariciamque & Albanum montem versùs septemtriones, ab urbe autem Româ versùs orientem, erat TVSCVLVM *opidum*: Livio, Dionysio Halicarnassensi, Diodoro, Straboni, Valerio Maximo, Ptolemæo, Aemilio Probo, Stephani epitomatori, & aliis memoratum. Ptolemæus equidem, & item Dio lib. LVIII, Latinâ formatione vocabulum id habent Τούσκλον. at Straboni lib. V & Plutarcho in Cicerone est διοσύλλαβον, Τοῦσκλον· Dionysio verò & Stephani epitomatori simplici vocali Τύσκλον· quemadmodùm Picentium urbs *Asculum* Græcis dicebatur Ἄσκλον· & Hispaniæ urbs *Castulo*, Κάστλων· item Romanorum virorum nomina *Catulus* & *Lentulus*, Κάτλος, Λέντλος, & id genus complura alia. Apud Stephani epitomatorem leguntur ista: Τῦσκλος, πόλις Ἰταλίας. λέγεται καὶ Τυσκλανόν. τὸ ἐθνικὸν Τυσκλανός. Id est: *Tusculum, Italiæ urbs. dicitur & Tusculanum. gentilitium inde est Tusculanus.* Vt infinitis aliis apud hunc auctorum locis, ita heic etiam mendum esse puto in voce Τυσκλανόν· pro qua rescripserim Τούσκουλον. nam haud dubiè indicare Stephanus voluit, promiscuè id opidi nomen scribi, modò duabus, modò tribus syllabis. Cæterùm opidani inde Latinis auctoribus passim adpellantur TVSCVLANI. at poëtis gentilitium etiam *Tusculus* dicitur; ut infra videbimus. Situm opidi Dionysius maximè atque Strabo indicant. quorum hic ita tradit dicto lib. V: Ἐν ὄψει δ' εἰσὶ τοῖς ἐν Ῥώμῃ Τίβουρα τε καὶ Πραίνεστος καὶ Τοῦσκλον. id est: *In conspectu Romæ sunt, Tibur, Præneste, Tusculum.* Paullo pòst: *Tibure atque Præneste descriptis*, Ῥεῖ δὲ διὰ τῆς χώρας Οὐέρεσις ποταμός. πρὸς ἕω δὲ τῆς Ῥώμης εἰσὶν αἱ λεχθεῖσαι πόλεις. Ἐνδοτέρω δὲ τῆς κατ' αὐτὰς ὀρεινῆς ἄλλη ῥαχίς ἐστι, μεταξὺ αὐλῶνα καταλείπουσα, τὴν κατὰ Ἄλγιδον, ὑψηλὴ μέχρι τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους. ἐπὶ ταύτης δὲ τὸ Τοῦσκλον ἵδρυται, πόλις οὐ φαύλως κατεσκευασμένη· κεκόσμηται δὲ τῶν κύκλῳ φυτείαις καὶ οἰκοδομίαις, καὶ μάλιστα τῶν ὑποπιπτούσαις ἐπὶ τὸ κατὰ τὴν Ῥώμην μέρος. τὸ γὰρ Τοῦσκλον ἐνταῦθά ἐστι λόφος εὔγεως καὶ ἔνυδρος, κορυφούμενος ἠρέμα πολλαχοῦ, καὶ δεχόμενος βασιλείων κατασκευὰς ἐκπρεπεστάτας· συνεχῆ δ' ἐστὶ καὶ τὰ τῷ Ἀλβανῷ ὄρει ὑποπίπτοντα, τὴν αὐτὴν τε ἀρετὴν ἔχοντα καὶ κατασκευήν. Hoc est: *Per eam regionem Veresis amnis fertur. Dictæ autem urbes ab Româ ad ortum versùs sitæ sunt. Intra montium jugum, ad quod ea sunt conditæ, aliud est dorsum sublime, convallem relinquens, quæ est ad Algidum; ad Albanum usque montem adsurgens. Hoc in dorso Tusculum est positum; urbs minimè contemnendo adparatu. nam circumquaque exornata est plantis atque ædificiis; maximè, qua parte Romam prospicit. ibi namque Tusculum habet collem, terræ bonitate & aquarum copiâ præclarum: qui multis partibus sensim attollitur; regia ædificia, pulcherrimè exstructa sustinens. Huic continenter adjacent loca sub Albano monte; & naturâ & ornamentis ædificiorum eisdem prædita.*

prædita. Adeò hi colles, in quibus *Tusculum* situm, Albano monti adpropinquant atque cohærent, uti ἀποσπασμάτιόν τι καὶ ἀπόῤῥωξ, id est, *pars quædam avulsa Albani videri possint*. Ab ipso opido dicti fuêre TVSCVLANI *montes*, seu TVSCVLANI *colles*. Martialis lib. IIII epigram. LXIIII:

Albanos quoque Tusculosque colleis.

Algidum Aequorum opidum fuisse eo loco in hac valle inter Frascatium & Marinum opida, quo nunc publicum conspicitur diversorium *L'Osteria*, suprà lib. II cap. XVI ostensum est. hinc igitur Livius lib. III, Aequorum narrans expeditionem, *Per Labicanos agros in Tusculanos colleis transierunt*. Et mox: *Sequuti famam & vestigia Hernici Latinique, obvii fiunt descendentibus à Tusculano in Albanam vallem*. Et aliquanto pòst: *Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra monteis Prænestinos ductum. inde demissum in campos, vastavêre agros Prænestinum Gabinumque. ex Gabino in Tusculanos flexêre colleis*. Campos intelligit, qui sunt inter Prænestinos Tusculanosque monteis. Vallem autem Albanam esse eam, per quam via Latina ferebat inter Tusculanos Albanosque monteis ad Algidum opidum, suprà ad explicationem Albani montis ostensum. At *Tusculani* isti *colles* Straboni dicuntur Τουσκλανὸν ὄρος, TVSCVLANVS *mons*. Verba eius dicto anteà lib. V hæc sunt: Ἄρχεται δ' ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρεπομένη πλησίον Ῥώμης· εἶτα διὰ Τουσκλανοῦ ὄρους ὑπερβᾶσα, μεταξὺ Τούσκλου πόλεως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους, κάτεισιν ἐπὶ Ἄλγιδον πολίχνιον. Id est: *Incipit via Latina ab Appiâ, ad sinistram ab eâ prope Romam deflectens: transiensque super Tusculanum montem, inter Tusculum urbem & montem Albanum, tendit ad Algidum opidulum*. Ex his igitur omnibus clarè patet, eos fuisse *Tusculanos colleis*, in quibus nunc *opidum* vulgari vocabulo *Fraseáti* conspicitur. Eutropius lib. I: *Tarquinius Tusculum se contulit. quæ civitas non longè ab Vrbe abest*. Dionysius lib. X: Ἐπὶ πόλιν ἀφικνοῦνται Τυσκλανῶν· ἥ ἐστι μὲν τοῦ Λατίνων ἔθνους, ἀφέστηκε δὲ τῆς Ῥώμης οὐκ ἔλαττον σταδίων ἑκατόν. Id est: *Ad Tusculanorum opidum Latini nominis perveniunt; haud minus centum stadiis ab Româ dissitum*. Iosephus Antiquitat. Iudaicar. lib. XVIII cap. VIII: Τιβέριός τε ἐκ τῶν Καπρέων εἰς Τουσκλανὸν παραγίνεται, ὅσον ἀπὸ σταδίων ἑκατὸν τῆς Ῥώμης. Hoc est: *Tiberius à Capreis venit Tusculanum, stadia circiter centum à Româ dissitum*. Id est, millia XII & passus IO. Ergo circa ipsum opidum Frascatium fuit *Tusculum*. Sanè exstant hodiéque super *Frascatium* in eodem clivo ingentes murorum reliquiæ: quæ situ atque intervallo XII ab Româ millium, Tusculum heic fuisse, ut omnes docti arbitrantur viri, apertè indicant. De nomine opidi hæc tradit Pompeius Festus: *Tuscos quidam dictos aiunt à Tusco rege, Herculis filio. alii, quòd unicè studiosi sint sacrificiorum, ex Græco, velut* Θυοσκόοι. *unde Tusculum ab eâdem causâ sacrificiorum: vel, quòd aditum difficilem habeat*; id est, δύσκολον. Sanè grammaticum hoc est nugamentum; quando in leniter adsurgente situm est opidum clivo. Idem Festus de conditore opidi: *Mamiliorum familia progenita fuit à Mamiliâ, Telegoni filiâ: quam Tusculi procreaverat, quando id opidum ipse condidisset*. Eumdem conditorem alii etiam tradidêre auctores. Ovidius Fastor. lib. III:

Inter Aricinos Albanaque tempora constat,
Factaque Telegoni mœnia celsa manu.

Silius lib. XII: ubi Hannibal viâ Latinâ exercitum ducit à Capuâ ad Romam:

Iamque adeò est campos ingressus & arva Labici:
Linquens Telegoni pulsatos ariete muros.
Haud dignam inter tanta moram: nec amœna retentant
Algida, nec juxtà Iunonis tecta Gabinæ:
Præceps ad ripas immani turbine fertur,
Sulfureis gelidus quà serpit leniter undis
Ad genitorum Anio, labens sine murmure, Tybrim.

Statius Silvar. lib. I carm. III:

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Iugera.

Propertius lib. II eleg. XXXII:

Nam quid Prænestis dubias, ô Cynthia, sorteis,
Quid petis Aeæi mœnia Telegoni?

Silius lib. VII:

TVSCYLANI *colles*.

At

At Cato tum primâ ſparſus lanugine malas:
Quod peperêre decus Circæo Tuſcula dorſo
Mœnia, Laërtæ quondam regnata nepoti.

Propertius Aeæum cognominat Telegonum, ab inſulâ Aeæâ, quam mater eius *Circe* incolebat; ut ſuo loco oſtendetur: & indidem Silius *Circæum* adpellat *dorſum*, in quo *Tuſculum* ſitum. ipſum verò *Telegonum* vocat *nepotem Laërtæ*, quia ex Vlyſſe eum Circe genuiſſe ferebatur. Livius lib. 1, de Tarquinio Superbo loquens: *Octavio Mamilio Tuſculano (is longè princeps Latini nominis erat; ſi famæ credimus, ab Vlyſſe deâque Circe oriundus.) ei Mamilio filiam nuptum dat.* Dionyſius lib. IIII: Λογιζόμενος δὲ ὁ Ταρκυίνιος, ὅτι τῆς μὴ κατὰ νόμον λαβεῖν τὰς δυναστείας, ἀλλὰ βίᾳ τὸ ὅπλων κληζομένοις, ἃ μόνον ὀπιχωρίᾳ δεῖ φυλακῆς, ἀλλὰ καὶ ξενικῆς, τὸ ὀπιφανέστατον ἐκ τῶν Λατίνων ἔθνους, καὶ πλεῖστον ἀπάντων δυνάμενον, ἐαυτῷ δοὺς φίλον πηνοῖ, τῷ γάμῳ συζεύξας τὴν θυγατέρα, ὃς ἐκαλεῖτο Ὀκτάβιος Μαμίλιος· ἀνέφερε δὲ τὸ γένος εἰς Τηλέγονον, τὸν ἐξ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης· κατῴκει δὲ ἐν πόλει Τύσκλῳ· Hoc eſt: *Tarquinius autem reputans ſecum, vi, non jure, partam potentiam opus habere non ſolùm domeſtico, verùm etiam externo præſidio, nobiliſſimum Latinorum & potentiſſimum ſibi junxit neceſſitudine, datâ ei in matrimonium filiâ. is vocabatur Octavius Mamilius: genusque referebat ad Telegonum, Vlyſſis & Circes filium. habitabat autem Tuſculi.* Horatius Ἐπῳδῶν odâ 1:

Nec ut ſuperni villa candens Tuſculi
Circæa tangat mœnia.

Ad quæ vetus poëta commentator: *Tuſculi ſuperni; hoc eſt, in monte ſiti. Tuſculum autem opidum conditum fuit à Telegono, filio Vlyſſis & Circes.* Iterum Horatius Carm. lib. III odâ XXVIIII:

Ne ſemper udum Tibur & Aeſulæ
Declive contempleris arvum, &
Telegoni juga patricidæ.

Ad hæc commentator: *Tuſculum civitas eſt, in jugo montis conſtituta. hanc ſignificat nomine conditoris. à Telegono enim Circes filio, fundata eſt: qui per ignorantiam patrem ſuum Vlyſſem interemit.* Hyginus Μυθολογιῶν cap. CXXVII: *Telegonus, Vlyſſis & Circes filius, miſſus à matre, ut genitorem quæreret, tempeſtate in Ithacam eſt delatus: ibique, fame coactus, agros depopulari cœpit. cum quo Vlyſſes & Telemachus ignari arma contulerunt: Vlyſſes à Telegono filio eſt interfectus: quòd ei reſponſum fuerat, ut à filio caveret mortem. quem poſtquàm cognovit, qui eſſet; juſſu Minervæ cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt; & in inſulam Aeæam ad Circen Vlyſſem mortuum deportarunt: ibique ſepulturæ tradiderunt. Eiusdem Minervæ monitu Telegonus Penelopen, Telemachus Circen, duxerunt uxores. Circe & Telemacho natus eſt Latinus; qui ex ſuo nomine Latinæ linguæ* [fortè *genti*] *nomen impoſuit. ex Penelope & Telegono natus eſt Italus; qui Italiam ex ſuo denominavit.* At ſuprà cap. 1 huius libri III oſtenſum, Heſiodum in fine Θεογονίας ipſius *Vlyſſis & Circes* filium facere *Latinum*: Cedrenum verò & Svidam *Telephi* filium, *Herculis* nepotem; Lycophronem *Tyrrhenum & Tarchonem* Herculis filios; apud Dionyſium Halicarnaſſenſem alios Tyrrhenum eiusdem Herculis, alios Telephi filium. capite verò III eiusdem lib. III Stephanus *Tarchonem* pronunciat *Telephi* filium. quæ cuncta nomina ad Pelaſgorum Tyrrhenorum gentem ſpectare, ibidem perſpectum eſt. ii quum XII in Etruriâ conſtituerint principatus totidemque urbeis, ex quarum numero *Agylla* quoque fuit; de hac ita tradit Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VIII: *Hanc Agyllam quidam à Pelaſgis conditam dicunt: alii à Telegono; alii à Tyrrheno, Telephi filio.* Ex his haud obſcurè lucet, *Telegonum* quoque ex Pelaſgorum gente fuiſſe. Fuit autem non ex iſtâ Pelaſgorum parte, qui cognomine *Tyrrheni* in Etruriâ XII principatus conſtituerunt; ſed ex alterâ illâ eiusdem gentis parte, qui, cum Aboriginibus in Sabino agro ſive in primâ illâ *Italiâ* conjuncti, uno nomine *Latini* dicti fuerunt. unde multiplices iſtæ fabulæ natæ, quarum aliæ *Latinum Vlyſſis*, aliæ *Telemachi*, aliæ *Telephi filium* dixerunt; quædam etiam *Telegonum Itali patrem*. A primis igitur Latinis, id eſt, ab Aboriginibus atque Pelaſgis, tribus fermè ſæculis ante bellum Troianum, pulſis ex his locis Siculis, conditum fuit *Tuſculum*. Ovidius Faſtor. lib. IIII; ubi enarrat, quæ Græcorum coloniæ quas urbeis in Italiâ condiderint:

Et jam Telegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant; Argolicæ quæ poſuêre manus.

Dubium est, una *Tiburis mœnia Argolicis* volueritne *posita* esse *manibus*, an etiam *mœnia Telegoni*. *Tibur* sanè ab Euandri comitibus fuisse conditum, mox infrà videbimus. Celebre semper fuisse opidum, ex Livii maximè historiis liquet. *Municipium* etiam aliquando factum est Romanorum. Aemilius Probus in M. Porcio Catone: *Cato ortus municipio Tusculo*. Festus Pompeius: *Municipium id genus hominum dicitur, qui, quum Romam venissent, neque cives Romani essent; participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquàm de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt, Fundani, Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuvini, Tusculani: qui post aliquot annos cives Romani effecti sunt*. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Tu es ex municipio antiquissimo Tusculano*. Munitàm opulentamque etiam posterioribus sæculis fuisse civitatem, patet ex Sigeberti historiis. is quidpe anno Christi CIↃ CV in epistolâ à Guarnero, principe Anconitano, ad Henricum imperatorem scriptâ, habet *comitem Tusculanensem*. & anno CIↃ CLXV, *Alexander*, inquit, *papa, Romanos habens suspectos, ad Tusculanos se contulit*. Et anno CIↃ CLXVIIII: *Nova iterum Romanis consurgit ruina, quia cum Tusculanis bellum civile ineuntes, pænè usque ad internecionem Romani deleti sunt. Hac de causâ discordia magna inter Alexandrum papam & Romanos orta est. Alexander auxilia militum undiquaque contrahens, cum Tusculanis Romanos & imperatori adhærenteis debellat*. De cætero jam inde antiquis temporibus celebratum fuisse agrum montemque Tusculanum villis atque secessibus Romanorum, suprà ex Strabone intelleximus. Hinc Seneca de Beneficiis lib. IIII cap. XII: *Nemo, Tusculanum aut Tiburtinum emere paratus salubritatis causâ & æstivi secessus, quoto anno empturus sit disputat*. Statius Silvar. lib. IIII carm. IIII:

Hos Præneste sacrum, nemus hos glaciale Dianæ,
Algidus aut horrens aut Tusculà protegit umbra;
Tiburis hi lucos Anienaque frigora captant.

Martialis lib. IIII epigram. LXIIII:

Tulli jugera pauca Martialis
Longo Ianiculi jugo recumbunt.
Hinc septem dominos videre monteis,
Et totam licet æstimare Romam,
Albanos quoque Tusculosque colleis;
Et quodcumque jacet sub Vrbe frigus.

TVSCVLANVM Ciceronis.

Verùm omnium celeberrima heic fuit M. TVLLI CICERONIS VILLA TVSCVLANA; quod vulgò TVSCVLANVM CICERONIS dicebatur. Ipse in oratione pro domo suâ ad pontifices habitâ: *Nihil erat latum de me; non adesse eram jussus; non citatus fueram: eram etiam tuo judicio civis incolumis; quum domus in Palatio, villa in Tusculano, altera ad alterum consulem transferebatur*. Suprà memoratus Horatii commentator in dictam Ἐπῳδῶν oden primam: *Tusculi superni: hoc est, in monte siti. ad cuius latera superiora Cicero suam villam habebat Tusculanam*. Hoc si verum: sanè omnes falluntur, qui hactenus villæ huius locum vel in opido Frascatio, vel in cœnobio monstrarunt, cui vulgaris adpellatio *Santa Maria di Grotta ferrata*. nam utraque hæc loca infra antiqui Tusculi locum posita sunt. Sed, scripsisse hunc commentatorem, omnino ego censeo, *ad cuius latera inferiora*. quidpe si supra Tusculum, vel etiam si in Frascatii opidi loco fuit villa Ciceronis, aquâ Crabrâ rigari, quod testatur ipse Cicero, minimè potuit. Verba eius de Lege agrariâ ad populum oratione II hæc sunt: *Ego Tusculanis pro aquâ Crabrâ vectigal pendam, quia à municipio fundum accepi*. Et Familiar. lib. XVI epist. XVIII: *Tibi* Ἀποφήνῳ *gaudeo profuisse. si verò etiam Tusculanum; dii boni, quanto illud mihi erit amabilius!* Paullo pòst: *De Crabrâ quid agatur, etsi nunc quidem etiam nimium est aquæ, tamen velim scire*. Oratione pro L. Cornelio Balbo: *Nos de aquâ nostrâ Tusculanâ M. Tugionem potiùs, quàm C. Aquilium, consulebamus*. Esse *Crabram* hanc *aquam* eum amnem, qui in valle Albanâ inter duo opida *Frascati* & *Rocca di Papa* supra prædictum cœnobium exortus, propter huius orientale latus versùs urbem Romam contendit, vulgari vocabulo *La Marana*, suprà lib. II cap. X ostensum est. Ex hoc igitur documento maximè claret, in ipsâ hac valle Albanâ fuisse *villam Ciceronis*; haud dubiè eo situ, ubi nunc est prædictum cœnobium, loco amœnissimo, & fontibus uberrimis, etiam præter aquam Crabram maximè irriguus. unde illud Ciceronis: *Etsi nunc quidem etiam nimium est aquæ*. Et antiquarum columna-

lumnarum aliorumque marmorum heic exstant ad cœnobium fragmenta. Cæterùm villa anteà L. Syllæ dictatoris fuit. Plinius lib. XXII cap. VI: *Scripsit & Syllæ dictator, ab exercitu se quoque donatum apud Nolam, legatum bello Marsico. idque etiam in villâ suâ Tusculanâ, quæ fuit posteà Ciceronis, pinxit.* Idem Plinius lib. XVI cap. XLIIII ita tradit: *Est in suburbano Tusculani agri colle, qui Corne adpellatur, lucus antiquâ religione Dianæ sacratus à Latio, velut arte tonsili comâ fagei nemoris. in hoc arborem eximiam ætate nostrâ adamavit Passienus Crispus, bis consul, orator; Agrippinæ matrimonio & Nerone privigno clarior posteà; osculari complectique eam solitus; non modò cubare sub eâ, vinumque illi effundere. Vicina luco est ilex, & ipsa nobilis, XXXV pedum ambitu caudicis; X arbores mittens, singulas magnitudinis visendæ. silvamque sola facit.*

Lacvs præterea in Tusculano agro dictus fuit Regillvs. Memoratur Cicero- Regillvs
ni, Livio, Dionysio, Valer. Maximo, Plinio, Floro, Auctori de Viri Illustribus. lacus.
Cicero de Naturâ deorum lib. II: *Apud Regillum lacum bello Latinorum quum A. Posthumius dictator cum Octavio Mamilio Tusculano prælio dimicaret; in nostrâ acie Castor & Pollux ex equis pugnare visi sunt.* Et lib. III: *At enim præsenteis videmus deos; ut apud Regillum Posthumius.* Plinius lib. XXXIII cap. II: *A Posthumius dictator apud lacum Regillum castris Latinorum expugnatis, ei, cuius maximè operâ capta essent, hanc coronam ex prædâ dedit.* Valerius Maximus lib. I cap. VIII: *Quum apud lacum Regillum A. Posthumius dictator & Tusculanorum dux Mamilius Octavius magnis viribus inter se occurrerent; ac neutra acies aliquamdiu pedem referret; Castor & Pollux, Romanarum partium propugnatores visi, hostileis copias penitus fuderunt.* Auctor de Viris illustribus in A. Posthumio: *Tarquinius ejectus, ad Mamilium Tusculanum, generum suum, confugit. qui quum, Latio concitato, Romanos graviter urgeret, A. Posthumius, dictator dictus, apud Regilli lacum cum hostibus conflixit. ubi quum victoria nutaret; magister equitum equis frænos detrahi jussit; ut inrevocabili impetu ferrentur. ubi & aciem Latinorum fuderunt, & castra ceperunt. sed inter eos duo juvenes candidis equis insigni virtute adparuerunt: quos dictator quæsitos, ut dignos muneribus honoraret, non reperit.* Castorem & Pollucem *ratus, ædem communi titulo dedicavit.* Florus lib. I cap. XI: *Latini quoque Tarquinios adsciscebant, æmulatione & invidiâ. igitur omne Latium, Mamilio Tusculano duce, quasi in regis ultionem, tollit animos. Apud Regilli lacum dimicatur diu Marte vario; donec Posthumius ipse dictator signum in hosteis jaculatus est, uti peteretur cursu; Cossus equitum magister exuere frænos imperavit, quò acriùs incurrerent. Ea demum atrocitas fuit prælii, ut, interfuisse spectaculo deos, fama tradiderit, duos in candidis equis. Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. itaque & imperator veneratus est: pactusque victoriam, templa promisit. & reddidit planè quasi commilitionibus deis stipendium.* Livius lib. II: *Tarquinius, spe omni reditus incisâ, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit.* Aliquanto post: *Supra belli Latini metum id quoque adcesserat, quòd XXX jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat.* Haud multo pòst: *T. Aebutius deinde & C. Vetusius consules. His consulibus Fidena obsessa, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit. nec ultrà bellum Latinum, gliscens jam per aliquot annos, dilatum. A Posthumius dictator, T. Aebutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti ad lacum Regillum, in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt.* Et posteà: *Hoc modo ad lacum Regillum pugnatum est.* Et sub initium libri VI: *Novus quoque terror adcesserat, defectione Latinorum Hernicorumque: qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos propè centum numquàm ambiguâ fide in amicitiâ populi Romani fuerant.* Sed ex omnibus hisce tot auctorum locis de situ *lacus Regilli* planè nihil dispici potest. itaque Dionysium etiam audiamus. is lib. VI ita tradit: Δικτάτωρ ἀποδειχθεὶς ὁ νεώτερος Αὖλος Ποστούμιος ἐπαράσχου τὴν αὐτὸς ἑαυτῷ παρεσκευάσατο τῶν Λατίνων βλάβην. * * παρεσκευασμένῳ δὲ πάντα τὰ ἁρμόδια πρὸς τὸν πόλεμον, ἦκον ἀγγέλλοντες οἱ σκοποὶ πυνθανομένῳ Λατίνους ἐξεληλυθότας· καὶ αὐθις ἕτεροι, δηλοῦντες ἐς ἐφόδους τε καταληφθησομένους πρὸς αὐτῶν χωρίον ἐχυρὸν Κορβιανὰ καλούμενον, ἐν ᾧ φρουρὰ μὲν ὑπὸ Ῥωμαίων ἐποικοδομεῖται ὀλίγη. * * Ταῦτα μαθὼν ὁ Ποστούμιος, ἐξεβοήθει διὰ τάχεων, πρὶν ἢ συμπελθεῖν τοὺς πολεμίους ἅπαντας. ἀγαγὼν δὲ ἐν νυκτὶ πρὸ σιωπῇ τὸν στρατὸν παρὰ σωτῆρα, ἐπλησίον γίνεται τῶν Λατίνων ἐστρατοπεδευκότων ἐπὶ λίμνῃ Ῥηγίλλῃ καλουμένῃ ἐν ἐχυρῷ χωρίῳ. καὶ τίθεται τὰ χάρακα κατὰ κεφαλῆς τῶν πολεμίων, ἐν ὑψηλῷ λόφῳ καὶ δυσβάτῳ. Hoc est: *Aulus Posthumius dictator dictus est. isque magistrum equitum adsumpsit T. Aebutium Elvam. Iamque omnibus rebus ad bellum instructo speculatores nunciant, Latinos iter ingressos*

gressos cum toto exercitu. ac mox alii, primo eos impetu occupasse castellum Corbionem, à paucis custoditum præsidiariis. Exiguo pòst: *His cognitis, Posthumius celeriter occurrit hostibus, priusquàm in unum convenirent omnes. properatoque per noctem itinere, cum suis copiis venit prope Latinorum, ad lacum Regillum, loco munito posita ipse castra metatus est in edito arduoque tumulo.* Castellum Corbionem ultra *Algidum* Aequorum & *Lavicum* Latinorum opidum fuisse in confinio Aequorum, mox infrà ostendemus. Ergo Latinorum copiæ tunc, duce Octavio Mamilio, aut Latinâ, aut Lavicanâ, aut Prænestinâ viâ Romam versùs contenderunt. Latinam viam Albanam vallem inter Albanos Tusculanosque monteis ad Algidum tulisse, suprà intellectum. Lavicanam à portâ Esquilinâ inter Prænestinam viam & opidum, cui vulgare vocabulum *La Colonna*, tetendisse versùs opidum, quod vulgò dicitur *Zagoruolo*, mox infrà videbimus. Ad neutram horum lacus aliquis est. Ad Prænestinam verò, è regione dicti opidi, quod vulgò *La Colonna* vocatur, est is qui *tumulorum supercilio veluti amphitheatro* inclusus, vulgò cognominatur *Sanctæ Praxedis*; suprà memoratis lacubus Albano atque Aricino minor. nec alius circa Tusculum totâque hac regione est lacus. unde rectè viri docti hunc etiam ante me interpretati sunt *Regillum lacum*. Et sunt apud hunc, ex utroque viæ Lavicanæ latere, editiores tumuli, circa Columnam opidum: in quibus haud dubiè tunc Romani Latinique castra sibi invicem oppositêre.

Fortvnae Mvliebris templum.

Cæterùm ad quartum ab Vrbe lapidem viâ Latinâ fuit FORTVNAE MVLIEBRIS TEMPLVM, circa eum locum, in quo veterum aquæductum arcus in transversum sese invicem secant. sic quidpe Frontinus in libro de Aquæductibus: *Anio vetus citra quartum milliarium intra mo....* [deest aliquid] *.... viæ, quà à Latinâ in Lavicanam itur, arcus trajicit.* De templo autem ita Valerius Maximus lib. 1 cap. VIII: *Fortunæ etiam Muliebris simulacrum, quod est viâ Latinâ ad quartum milliarium, eo tempore cum æde suâ consecratum, quo Coriolanum ab excidio Vrbis, maternæ preces repulerunt, non semel, sed bis loquutum constitit, his pænè verbis: Ritè me matronæ vidistis; ritéque dedicastis.* Et Auctor de Viris illustribus, in Marcio Coriolano: *Ergo à tribuno plebis die dictâ, ad Volscos concessit: eosque, duce Attio Tullio, adversùs Romanos concitavit: & ad quartum ab Vrbe lapidem castra posuit. quumque nullis civium legationibus flecteretur: à Veturiâ matre & Volumniâ uxore, matronarum numero comitatis, motus, omisso bello, ut proditor occisus est. Ibi templum Fortunæ Muliebri constitutum est.* Eutropius lib. 1, de eodem Marcio: *Vsque ad quintum milliarium Vrbis adcessit: oppugnaturus etiam patriam suam, legatis, qui pacem petebant, repudiatis; nisi ad eum mater Veturia & uxor Volumnia ex Vrbe venissent: quarum flexu & deprecatione superatus removit exercitum.* Sic equidem Livius quoque ad *quintum milliarium castra* Coriolani refert lib. II, his verbis: *Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Pallusçam, Coriolos, novella hæc Romanis opida ademit. inde Lavinium recepit. tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum cepit. postremùm ad Vrbem à Pedo ducit: & ad Fossas Cluelias, quinque ab Vrbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum.* Narrat hinc de legationibus & Veturiâ matre uxoreque Volumniâ. denique addit: *Monumento quoque quod esset, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque est.* Sed semel tantùm castra prope Vrbem admovisse Marcium, auctor est Livius. è diverso autem Dionysius lib. VIII tradit, primò ad Fossas Cloelias, dein post xxx dies ad *trigesimo paullo amplius stadio*, id est, *ad quartum milliarium*, viâ Tusculanâ castra eum locasse. tum prorsus alio, quàm Livius, ordine omnem illam Marcii expeditionem narrat. Γενόμενος δὲ, inquit, ἐν ἡμέραις τεσσαράκοντα πόλεων ἑπτὰ κύριος, ἦκεν ἐπὶ τὴν Ῥώμην, ἄγων πολὺ πλείω στρατιὰν τῆς πρότερον· καὶ σταδίους ἀπολιπὼν τῆς πόλεως ὀλίγῳ πλείους τῶν τεσσαράκοντα, ἐστρατοπεδεύσατο. Id est: *Subactis intra* XXX *dies* VII *opidis, Romam petiit cum multo maiore, quàm antèà, exercitu: & trigesimo paullo amplius stadio apud viam Tusculanam castra posuit.* Via hæc Tusculana nulla alia erat quàm quæ Latina dicitur Valerio Maximo, à qua paullo infra Tusculanum Ciceronis finistrorsum deflectebant, qui ab urbe Româ Tusculum adscendebant.

Sed itinere *viarum Latinæ Lavicanæque* ita describuntur in Itinerariis antiquis:

Tabu-

Tabulæ;		Antonini:	
Româ, viâ Lavicanâ		*Lavicanâ, ab Vrbe*	
Ad Quintanas	XV.	*Ad Quintanas*	XV.
Ad Statuas	III.	|	
Ad Pactas	VII.	*Ad Pictas*	X.
Ad Birium	V.	|	
Compito Anagnino	X.	*Compitum*	XV.
Ferentinum	VIIII.	*Ferentino*	VIII.

Antonini:		Tabulæ:	
Latinâ, ab Vrbe		*Româ, viâ Latinâ*	
Ad Decimum	X.	.....	X.
Roboraria	III.	.....	...
Ad Pictas	XVII.	|	
|		|	
Compitum	XV.	*Ad Birium*	V.
Intrat in Lavicanam.		*Compito Anagnino*	X.

De eisdem viis ita tradit Strabo lib. V: Ἄρχεται δ' ἡ Λατίνη ὁδὸς ἀπὸ τῆς Ἀππίας, ἐν ἀριστερᾷ ἀπ' αὐτῆς ἐκτρεπομένη πλησίον Ῥώμης· εἶτα διὰ Τουσκλανοῦ ὄρους ὑπερβᾶσα, μεταξὺ Τούσκλου πόλεως καὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους, κάτεισιν ἐπὶ Ἄλγιδον πολίχνιον τὸ Πικτὰς πανδοκεῖα. εἶτα συμπίπτει καὶ ἡ Λαβικανὴ, ἀρχομένη μὲν ἀπὸ τῆς Ἐσκυλίνης πύλης, ἀφ' ἧς τὸ ἡ Πραινεστίνη· ἐν ἀριστερᾷ δ' ἀφεῖσα καὶ ταύτην καὶ τὸ πεδίον τὸ Ἐσκυλῖνον, πρόεισιν ἐπὶ πλείους τῶν ρ' τὸ κ' σταδίων, καὶ πλησιάσασα τῷ παλαιῷ Λαβικῷ, κτίσματι κατεσπασμένῳ, κειμένῳ δ' ἐφ' ὕψους, τοῦτο μὲν καὶ τὸ Τούσκλον ἐν δεξιοῖς ἀπολείπει, τελευτᾷ δὲ πρὸς τὰς Πικτὰς εἰς τὴν Λατίνην. διέχει δὲ τῆς Ῥώμης τὸ χωρίον τοῦτο σ' καὶ ι' σταδίους· εἶθ' ἐφεξῆς ἐπ' αὐτῆς τῆς Λατίνης εἰσὶ πόλεις Φερεντῖνον καὶ Φρουσίνων. Hoc est: *Incipit via Latina ab Appiâ, ad sinistram ab hac prope Romam deflectens; ac super montem Tusculanum transiens inter Tusculum opidum & montem Albanum, ad Algidum descendit opidulum & Pictas tabernas. incidit hinc Lavicana, incipiens à portâ Esquilinâ; unde & Prænestina: relinquens autem ad sinistram hanc simul viam & campum Esquilinum, procedit ad* CXX *stadia; & adpropinquans veteri Lavico (quod opidum, loco sublimi situm, nunc dirutum est) hoc & Tusculum ad dextram relinquit, & ad Pictas in Latinam desinit. is locus Româ abest stadia* CCX. *Exhinc in Latinâ viâ sunt urbes, Ferentinum & Frusino.* Stadia CCX faciunt millia passuum XXVI, cum duobus stadiis. hic igitur numerus haud multum discrepat ab illis XXV millibus, quæ præscripta Itineraria habent ab Vrbe ad Pictas. Stadia autem CXX, quæ Strabo ponit inter Romam & LABICVM *opidum*, millia sunt passuum XV unde patet, quàm immensum hoc nostro sæculo erraverint omnes illi, qui *Labicum* interpretati sunt id opidum, quod, XXX millia passuum à Româ in edito colle & ipsum situm, vulgò vocatur *Valmontone*, ad quod sanè via Latina quàm proximè ducit. Ego ex tractu viæ Lavicanæ simulque ex intervallo dictorum XV millium, item ex situ in edito colle, id opidum esse dispicio *Labicum*, quod vulgò hodiè vocatur *Zagaruolo*. in cuius agro hodiéque antiquitatum monimenta exstant. Cæterò nomen eius quod attinet; quum Græcorum β utramque latinorum literam *b* & *v* valeat, promiscuè per has scriptum id reperias apud diversos, vel interdum etiam in eisdem auctoribus. tum singulari id equidem numero juxtà cum Strabone profert Silius lib. XII Labicum, genere neutro, in his verbis:

LABICVM *opidum.*

——— *Mox & vicinus Aquinas,*
Et quæ fumantem texêre giganta Fregellæ,
Agmine carpuntur volucri. fert concitus inde
Per juga celsa gradum, duris quà rupibus hæret
Bellator Frusino, & surgit, suspensa tumenti
Dorso, frugiferis Cerealis Anagnia glebis.
Iamque adeò est campos ingressus & arva Labici,
Linquens Telegoni pulsatos ariete muros,

Haud dignum inter tanta moram: nec amœna retentant
Algida; nec juxtà Iunonis tecta Gabinæ:
Præceps ad ripas immani turbine fertur,
Sulfureis gelidus quà serpit leniter undis,
Ad genitorem Anio, labens sine murmure, Tybrim.

Eadem sic refert Livius lib. XXVI: *Hannibal, infestiùs perpopulato agro Fregellano, propter interciſos ponteis, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit. nec receptus mœnibus, infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, VIII millia paſſuum à Româ poſuit caſtra.* Ex Labicano igitur agro per Algidum montem in Tuſculanos pervenit colleis ad ipſum Tuſculum. At eidem Silio, ut reliquis auctoribus Latinis omnibus, plurali etiam numero adpellatur opidum LABICI lib. VIII:

——— *Antemnaque, priſco*
Cruſtumio prior; atque habiles ad aratra Labici.

Virgilius Aeneid. lib. VII:

Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sactanæ acies, & picti ſcuta Labici.

Cicero oratione primâ de Lege Agrariâ ad populum contra Rullum: *Agros verò Vaticanum & Papinium cum ſuis opimis atque uberibus campis conferendos non putabunt. opidorum autem finitimorum illam copiam cum hac per riſum ac per jocum contemnent. Labicos, Fidenas, Collatiam, ipſum Herculè Lanuvium, Ariciam, Tuſculum, cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, Cumis, Pompeiis, Nucerià, comparabunt.* Opidani inde omnibus dicuntur LABICANI, ſive LAVICANI. Martialis lib. I epigram. LXXXVIII:

Alcime, quem, raptum domino creſcentibus annis,
Labicana levi ceſpite velat humus.

Cicero in oratione pro Cn. Plancio; ubi ita adfatur Laterenſem, municipem Tuſculanum: *Niſi fortè te Lavicana aut Bovillana aut Gabina vicinitas adjuvabat.* En, ut diſertè, non minùs *Labicos*, quàm *Gabios* atque *Bovillas*, vicinum Tuſculo ait eſſe opidum. id igitur longè rectiùs in opidum nunc *Zagarollum*, quàm in *Valmontonem*, congruit. Sic Livius quoque lib. III de Aequorum expeditione loquens; *Per Labicanos*, inquit, *agros in Tuſculanos colleis transierunt.* Et lib. IIII: *Bellum inde ab Aequis reparari cœptum. & novos hoſteis Lavicanos conſilia cum veteribus jungere, haud incertis auctoribus Romam eſt allatum. Tuſculanis eſt negotium datum, adverterent animos, ne quid novi tumultus à Lavicis oriretur.* Mox: *Nunciabant legati, Lavicanos arma cepiſſe; & cum Aequorum exercitu, depopulatos agrum Tuſculanum, caſtra in Algido poſuiſſe.* Aliquanto pòſt: *Captis direptisque caſtris, quum prædam dictator militi conceſſiſſet; ſequutique fugientem ex caſtris hoſtem equites renunciaſſent, omneis Lavicanos victos, magnam partem Aequorum Lavicos confugiſſe; poſtero die ad Lavicos ductus exercitus; opidumque coronâ circumdatum, ſcalis captum, atque direptum eſt.* Mox: *Senatus cenſuit, coloniam Lavicos deducendam. coloni ab Vrbe CIↃ IↃ miſſi, bina jugera acceperunt.* Factum hoc ab Româ conditâ anno CCCXXXVII. De eâdem re ita Diodorus lib. XIII: Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν Ῥωμαῖοι πρὸς Αἴκυας πόλεμον ἔχοντες, Λαβίκυας ἐξεπολιόρκησαν. Id eſt: *In Italiâ Romani cum Aequis bellum gerentes, Lavicos expugnarunt.* Vox heic vitiata vulgatis in exemplaribus quum legatur Λαβίνυς, interpretes eam verterunt *Lavinium*. Livius iterum lib. V: *Bello Aequorum ad Lavicos; qui Romanam ibi coloniam oppugnabant.* Et lib. VI: *De Præneſtinorum quoque defectione fama exorta: arguentibus eos Tuſculanis, Gabinis, & Lavicanis.* Sic igitur ubique *Lavicani* Tuſculanis ſimul & Gabinis conjunguntur. Præneſtini quoque v tantùm millia paſſuum ultra *Lavicos* erant ſiti. Diſertè autem Livius inter *Aequos* & *Lavicanos* diſtingvit; quia hi erant Latini nominis. hinc Dionyſius etiam lib. VIII, de Marcio Coriolano loquens; Ἐντεῦθεν δὲ τὰ δωάμιν ἀνελαβὼν, ἦγεν ἐπὶ τοὺς καλουμένους Λαβικανούς. ἐῶ δὲ ἃ καὶ αὐτὴ ποτε Λατίνων ἡ πόλις, Ἀλβανῶν ἄποικος. Hoc eſt: *Hinc adverſum Lavicanos exercitum duxit. quæ urbs & ipſa Latini tunc erat nominis, Albanorum colonia.* Et Plutarchus in eodem Marcio Coriolano: Οὕτως ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐτὰς ἦγε τὰς πόλεις τῶν Λατίνων, καὶ Τολερίνους καὶ Οὐϊκανοὺς [ſcribe, καὶ Λαβίκανους] καὶ Πεδανοὺς, ἔπι δὲ Βωλανοὺς, ἀντιστάντας αὐτῷ, καὶ κρατήσας ἔλαβεν. Id eſt: *Ita ipſa tandem Latinorum opida Marcius adortus eſt: cepitque per vim Tolerinos, Lavicanos, Pedanos, & Bolanos: qui ſe ei oppoſuerant.* De cætero quum *colo-*

niam

viam Romanorum jam antiquissimis illis temporibus huc deductam testetur Livius, fragmentum lapidis apud *Zagarollum* opidum hæc refert verba:

C AVRVNCEIVS :::::::
COTTA
COLONIS · INCOLIS · HOSPIT .:::::
ADVENTORIBVS · SERVISQ....
EORVM
LAVATIONEM EX · SVA · PECVNIA
GRATVITAM · IN · PERPETVOM · DEDIT

Municipium quoque aliquando factum testis locupletissimus est Cicero in prædictâ oratione pro Cn. Plancio. *Nisi fortè*, inquit, *te Lavicana aut Bovilla aut Gabina vicinitas adjuvabat. quibus è municipiis vix jam, qui carnem Latinis petant, inveniunt.* Adeò scilicet opida hæc incolis jam tum defecerant. Sic etiam in suprà scriptâ oratione contra Rullum *Lavicos* cum *Fidenis* atque *Collatiâ*, exiguis & ipsis tum opidis comparat; inferioraque hæc facit Tusculo, Ariciâ, Lanuvio. Sed de *Lavicis* hactenus satis. Nunc reliqua illa loca, quæ in ipsis Lavicanâ Latinâque viis sita fuêre, dicantur.

Vetus Horatii commentator in epist. XVII libri primi ita scribit: *Ferentinum, municipium viæ Labicanæ, ad* XLVIII *lapidem.* Convenit igitur ei probè cum Antonini itinerario suprà scripto. Tabula verò XLVIIII habet millia passuum. & hodiéque rotundo numero L milliaria eo intervallo computantur. unde satis valido argumento colligere datur, minimè corruptos esse in utroque itinerario singulorum intervallorum numeros.

Locus igitur AD QVINTANAS ex XV millium numero sub ipsis Labicis versùs septemtriones in Lavicanâ viâ fuisse deprehenditur. Et πλησιάζειν τῷ Λαβίκῳ, id est, *prope ad Lavicum accedere viam Lavicanam*, disertè tradit Strabo. neque enim aliàs inde cognominari potuisset. AD QVINTANAS. *locus.*

Alter ille locus Πρὸς τὰς Πικτὰς πανδοκεῖα, id est, AD PICTAS TABERNAS, sive AD PICTA DIVERSORIA, in eâdem viâ Lavicanâ, X millia passuum ultra *Quintanas*, inter Præneste fuit & Valmontem, dextrorsum in diverticulo; V ab hoc opido, VII ampliùs ab illo dissitus. Apud Plutarchum in Syllâ, ubi is exercitum ab Nolâ, Campaniæ opido, ad urbem Romam ducit, ita in vulgatis exemplaribus legitur: Ὁ δὲ Σύλλας, θαρσήσας τῇ ὄψει, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἡγεῖτο. ἐπεὶ Πικίνας αὐτῷ πρεσβείας ἐντυχούσης, καὶ δεομένης μὴ βαδίζειν εὐθὺς ἐξ ἐφόδου· πάντα γὰρ ἔσεσθαι τὰ δίκαια τῆς βουλῆς ψηφισαμένης· ὡμολόγησε μὲν αὐτοῦ καταστρατοπεδεύσειν· καὶ διαμετρεῖν ἐκέλευε χώρας τῷ στρατοπέδῳ τοῦτο ἡγεμόνας· ὥστε τοῦτο πρεσβεῖς ἀπελθεῖν πιστεύσαντας. ἐκείνων δὲ ἀπελθόντων, εὐθὺς ἐκπέμψας Λεύκιον Βάσιλλον καὶ Γάϊον Μόμμιον, καταλαμβάνει τὴν πόλιν δι' αὐτῶν ἐπὶ τὰ τείχη τὰ περὶ τὴν λόφον τὸν Αἰσκυλῖνον· εἶτ' αὐτὸς ἁπάσῃ σπουδῇ συνῆπτε. Id est: *Sylla igitur hoc ostento firmatus, Romam cum exercitu pergit. Apud Picinas quum occurrissent ei legati, orantes, ne infesta signa raptim ad Vrbem ferret: senatum enim ei satisfacturum: pollicitus quidem est, se ibi locaturum castra: imperavitque ducibus ea metari: ita, uti legati, fide ei habitâ, discederent. at illis digressis, confestim L. Pasillum & C. Mummium præmisit ad præoccupandum portam & murum apud Aesquilinum collem, moxque ipse citato sequutus est cursu.* Heic pro mendosâ voce Πικίνας quin legendum sit Πικτὰς, *Pictas*, nemo dubitare potest; quando disertè memoratur *porta Esquilina*; quæ Lavicanam emittebat viam ad *Pictas tabernas* ferentem. Florus lib. III cap. XI: *Sed impatiens injuriæ statim Sylla legiones circumegit; dilatoque Mithridate, Esquilinâ Collinâque portâ geminum agmen Vrbi infudit.* Apud Appianum Civil. bellor. lib. I sic scriptum est: Καὶ Σύλλας μὲν τὰς Κλοιλίας πύλας καὶ τὸ παρ' αὐτὰς τεῖχος ἐνὶ τέλει στρατιωτῶν κατελάμβανε, Πομπήϊος δὲ τὰς Κολλίνας ἑτέρῳ τέλει. Quum nulla umquàm Romæ fuerit *Clœlia porta*, interpres Latinus eam vocem vertit in *Cœlimontanam portam*. at ex Plutarcho simulque ex Floro dispexisse poterat, scribendum esse, τὰς Αἰσκυλίνας πύλας, *Aesquilinam portam*. Totus igitur locus sic vertendus: *Sylla Aesquilinam portam & contiguum murum unâ legione occupavit: Pompeius alterâ Collinam portam.* Et sequitur pusillo pòst; Μάριος δὲ καὶ Σουλπίκιος ἀπήν- AD PICTAE TABERNAE.

των περὶ τὸν Δαοχύλειον ἀγερὼν. quod vocabulum rectè interpres emendans in Δαοχύλειον, ita locum Latinè reddidit: *Marius ei ad Esquilias cum Sulpicio occurrit.* At *Pictæ* fortè jam in priscorum Aequorum fuerint finibus.

AD STATVAS, *locus.* Cæterùm inter *Pictas* & *Quintanas* tertius ille fuit locus AD STATVAS; tria ab his, ab illis VII millia passuum distans.

AD BIVIVM, *locus.* Iam verò ille locus in Tabulâ *Ad Birium*, ad quem linea viæ Lavicanæ ab urbe Româ finitur, omninò ab ipso auctore scriptus fuit AD BIVIVM. est enim is locus, apud quem post *Pictas* Latinæ viæ jungebatur *Lavicana*. quam tamen conjunctionem disertè Strabo apud ipsas ponit *Pictas*. unde etiam Antoninus in utroque itinere, tam Latinæ, quàm Lavicanæ viæ recenset Pictas. quò magis miror, in Latinæ viæ itinere post *Compitum* demum Anagninum eam conjunctionem eum statuere. At ex intervallo V millium, quæ Tabula habet à *Pictis* ad *Bivium*; sive ex XXX millium spacio, quæ huc colliguntur ab urbe Româ; simulque ex situ in Latinâ viâ, quæ hodiéque frequentatur ab Algido, sive, ut nunc loco nomen est, ab *Osteria* versùs Ferentinum; *Valmontonem* opidum judico esse antiquum illud *Bivium*. quod cur primariæ urbis signo in Tabulâ referatur, planè me ignorare, lubens fateor. De reliquo, quum *Algidum* jam Aequorum fuerit opidulum; ut suprà lib. II cap. XVI demonstratum: haud dubium est, quin eiusdem gentis fuerit & *Bivium* hoc, XIIII millia passuum in eâdem viâ Latinâ ultra *Algidum* situm.

AD DECIMVM *locus.* Porrò in Latinâ viâ Antonino memoratus locus AD DECIMVM, (intellige lapidem seu milliare, fuit circa eum vicum, qui apud fauceis Albanæ vallis vulgò vocatur *Il Borghetto*.

ROBORARIA, *locus.* Ab *Decimo* porrò ad III millia passuum in eâdem viâ Latinâ ponitur locus ab Antonino nomine ROBORARIA. is fuerit circa caput *aquæ Crabræ*: mille passus ultra Tusculi regionem: tria millia citra Algidum sive *Osteriam*. qui locus nunc vulgò vocatur *La Molara*.

PRAENESTE, *colonia & municipium.* Sed locis Latinæ Lavicanæque viæ explicatis, in Prænestinam nunc etiam transgrediamur viam. Ipsum PRAENESTE, quod vulgò nunc incolis dicitur Palestrina, Peleſtrina, Pileſtrina, & Pilastrina, non modò ex antiquissimis, sed etiam ex celeberrimis semper fuit Prisci Latii opidis. Memoratur Plauto, Ciceroni, Varroni, Virgilio, Propertio, Horatio, Livio, Dionysio, Velleio, Valerio Maximo, Straboni, Plinio, Statio, Iuvenali, Svetonio, Plutarcho, Appiano, Ptolemæo, Floro, Solino, Itinerariis, Servio, Martiano Capellæ, Festo, Stephani epitomatori, & aliis. Vocabulum eius declinatur in genitivo ac dativo tantùm; ut *Tridente, Tergeste, Ateste, Sabate, Soracte, Reate, Teate:* quæ cuncta in genitivo *tis*, in dativo *ti* habebant. Virgilius Aeneid. lib. VII:

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Iunonis, gelidumque Anienem, & rosida rivis
Hernica saxa colunt.

Silius lib. VIII: ——— *Sacrisque dicatum*
Fortunæ Præneste jugis.

Horatius Carm. lib. III odâ IIII:

——— *Seu mihi frigidum*
Præneste, seu Tibur supinum,
Seu liquidæ placuêre Baiæ.

Statius Silvar. lib. IIII carm. IIII:

Hos Præneste sacrum, Nemus hos glaciale Dianæ,
Algidus aut horrens, aut Tuscula protegit umbra:

Et feminino genere, ut omnia opidorum licet effari nomina, Virgilius Aeneid. lib. VIII: *Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsâ*
Stravi,

Iuvenalis Satyrâ III:

Quis timet aut timuit gelidâ Præneste ruinam.

Verùm Servius, in priorem illum Virgilii locum commentans; *Dicimus autem*, inquit, *& hoc Præneste, & hac Præneſtis.* Porrò Cicero ad Atticum lib. XII epist. II: *Ludi interea Præneste.* Plinius lib. XXXVI cap. XXV: *Lithostrota pavimenta cœptavêre jam sub Sullâ, parvulis certè crustis. Exstat hodiéque, quod in Fortunæ delubro Præneste*

neſte fecit. Svetonius in Auguſto, cap. LXXII: *Ex ſeceſſibus præcipuè frequentavit maritima, inſulasque Campaniæ; aut proxima Vrbi opida, Lanuvium, Præneſte, Tibur*. In libro de Illuſtribus grammaticis cap. XVII, de Verrio Flacco loquens: *Statuam habet Præneſte, in inferiore fori parte*. Cicero in Catilinariâ primâ: *Quid, quum te Præneſte occupaturum nocturno impetu eſſe confideres?* Livius lib. VI: *Gallos mox Præneſte veniſſe, auditum eſt*. Eutropius lib. II: *Campaniam depopulatus eſt: atque ad Præneſte venit*. Velleius Paterculus lib. II: *Oppugnationi Præneſtis ac Marii præfuerat Ofella Lucretius*. Propertius lib. II eleg. XXXII:

Nam quid Præneſtis dubias, ô Cynthia, ſorteis,
Quid petis Aeæi mœnia Telegoni?

At quemadmodùm *Soracte* Hetruriæ mons, & *Reate* Sabinorum opidum, ut ſuprà lib. II cap. III & VIIII intellectum, Græcis dicebantur Σώρακτος & Ῥίατος, ita *Præneſte* etiam Dionyſio, ac Straboni & Plutarcho, & Appiano Stephanique epitomatori dicitur Πραίνεστος. Strabonem mox videbimus. Plutarchus in Syllâ: Μάριος ἔφυγε εἰς Πραίνεστον· *Marius fugâ Præneſte contendit*. Alium Plutarchi locum ex Parallelis infrà producemus. Appianus Civil. bellor. lib. I: Ὧδε μὲν δὴ καὶ Πραίνεστος ἑάλω. *Sic equidem Præneſtus quoque capta eſt*. Dionyſius lib. IIII: Πόλις ἐστὶ Λατίνων γένους, ἥτις δὴ καὶ εἰς Πραίνεστον φέρουσα ὁδὸν κειμένη. Γάβιος τοὔνομα ἑκάλουν. Id eſt: *Opidum erat Latinorum gentis, in viâ, quæ Præneſtum fert, nomine Gabii*. Stephani breviator: Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας. *Præneſtus, opidum Italiæ*. Apud Plautum in Captivis, ubi Ergaſilus paraſitus Hegioni per Latii novi urbeis jurat, ita legitur:

HEG. *Et captivum illum Aulidenſem?* ERG. Μὰ τὸν Ἀπόλλω. HEG. *Et ſervolum*
Meum Stalagmum; meum qui gnatum ſurripuit? ERG. Νὴ τὰν Σόραν.
HEG. *Iam diu?* ERG. Νὴ τὰν Πραινέſτω. HEG. *Venit?* ERG. Νὴ τὰν Σιγρίαν.
HEG. *Certon'?* ERG. Νὴ τὰν Φρυσινῶνα. HEG. *Videſis*. ERG. Νὴ τὸν Ἀλάτριον.
HEG. *Quid tu per barbaricas urbeis juras?*

Heic ſanè minimè inducor, uti credam, ipſum ſcripſiſſe Plautum, τὰν Πραινέſτω. ſed quum feminini generis articulus præmiſſus eſſet; grammaticos exſcriptores vocabulum genuinum Πραίνεστον corrigendum in illud cenſuiſſe. Quin iſtud etiam τὸν Ἀλάτριον vitioſum eſt; quum omnibus reliquis auctoribus, Latinis pariter atque Græcis, dicatur neutro genere τὸ Ἀλάτριον, ſive τὸ Ἀλήτριον. At ſi heic ipſe Plautus, ut quidam corrigunt, ſcripſit τὸ Ἀλάτριον, certè & τὸν Φρυσινῶνα ipſum ſcripſiſſe concedas, neceſſe erit; quando *Fruſino* generis erat maſculini; ut infrà videbimus. Verùm ego facilè crediderim, ubique ſcripſiſſe Plautum articulum feminini generis τὰν, quem referebat ad vocem πόλιν. Apud Ptolemæum quoque neſcio an rectè ſcriptum nunc ſit neutro genere τὸ Πραίνεστον. Cæterùm opidani paſſim auctoribus dicuntur Πραινεſτῖνοι, PRAENESTINI. qui haud dubiè & ipſi corrupto vocabulo apud Appianum dicto Civil. bellor. lib. I Πραινέſτιοι· quum apud Dionyſium lib. V ſint Πραινεſτωοὶ, ab exſcriptoribus poſterioris ævi uſitatiſſimo more, quo η valebat ι, ut innumera alia, ſic formati, loco Πραινεſτῖνοι. Stephani epitomator: Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας. ὁ πολίτης Πραινεſτῖνος. Id eſt: *Præneſtus, opidum Italiæ. opidanus inde dicitur Præneſtinus*. Sic Varro de Latinâ lingvâ lib. IIII: *A Præneſte Præneſtinus*. Sic & alii, quos mox citabo. De nominis origine ſic tradit Pompeius Feſtus: *Præneſte dicta eſt, quia is locus, quo condita eſt, montibus præſtet*. Sed hoc ille aliunde habuit. Servius ad ſuprà ſcriptum locum Virgilii Aeneid. lib. VII: *Altum Præneſte*. *Cato dicit, quia is locus montibus præſtet, Præneſte opido nomen dedit*. Sanè merè grammatica, non hiſtorica, eſt originatio. Stephani epitomator ita tradit: Πραίνεστος, πόλις Ἰταλίας, ἀπὸ Πραινέστου, τοῦ Λατίνου, τοῦ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱοῦ. Id eſt: *Præneſtus, opidum Italiæ; à Præneſto, Latini, Vlyſſis & Circes filii, filio dictum*. Martianus Capella lib. VI: *Præneſte conditum ab Vlyſſis nepote Præneſte. licèt alii velint Cæculum conditorem: quem pignus adſerunt fuiſſe flammarum*. At illud antiquus in primis tradidit auctor Zenodotus Trœzenius: quem Dionyſius lib. II teſtatur Vmbricæ gentis hiſtoriam ſcripſiſſe. quamquàm Svidas etiam alium referat Zenodotum, *Epheſium* natione Alexandrinum; qui Romæ neſcio quibus temporibus vixerit. Solinus cap. VIII: *Præ-*

neſte

neste conditum est, ut Zenodotus refert, à Prænestè, Vlyssis nepote, Latini filio: aut, ut Prænestini sonant libri, à Cæculo: quem juxta igneis fortuitos invenerunt, ut fama est, Digitiorum sorores. De hoc *Cæculo* ita canit Virgilius dicto Aeneid. lib. VII:

Nec Prænestina fundator defuit urbis;
Vulcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis, omnis quem credidit ætas;
Cæculus.

Ad quæ ita commentatur Servius: *Prænestè locus est haud longè ab Vrbe; dictus ἀπὸ τῶν πέλνων, id est, ab ilicibus, quæ illic abundant. Ibi erant pontifices & dii Indigetes; sicut etiam Romæ. erant etiam duo fratres, qui Divi adpellabantur. Horum soror dum ad focum sederet, desiliens scintilla eius uterum percussit. inde dicitur concepisse. Posteà enixa puerum juxta templum Iovis abjecit. quem virgines, aquatum euntes, juxta ignem inventum sustulerunt; qui haud longè à fonte erat. unde Vulcani dictus est filius. Cæculus autem, ideò, quia oculis minoribus fuit. quam rem frequenter efficit fumus. Hic posteà collectâ multitudine, postquàm diu latrocinatus est; Prænestinam civitatem in montibus condidit. & quum ad ludos vicinos populeos invitasset, cæpit eos hortari, ut secum habitarent; & pro gloriâ jactare, se filium esse Vulcani. quod quum illi non cederent; invocato Vulcano, ut eum filium comprobaret, omnis illius multitudinis chorus est flammâ circumdatus. quo facto commoti, omnes simul habitaverunt; & Vulcani filium esse crediderunt. hinc est: Omnis quem credidit ætas.* Hæc igitur de *Cæculo* tradita est à quibusdam μυθολόγοις fabula. *Duo* tamen isti *fratres* non *Divi*, sed *Digitii*, ut habet Solinus, haud dubiè ab ipso scripti fuêre Servio. At apud Plutarchum in Parallelis tertius memoratur urbis Prænestinæ conditor. Τηλέγονον, inquit, ὁ Δυσσέως καὶ Κίρκης, ὃν ἀναζητῆσαι καὶ πατρὸς πυθόμενοι, ἔμαθε πόλιν κτίσαι, ἔνθα αὐ τὸν γεωργοὺς ἐστεφανωμένους, καὶ χορεύοντας. Γενόμενον δὲ κατὰ τύχην τὸν Ἰταλίας, καὶ θεασάμενον ἀγροίκους πεντέτεσι κλάδοις ἐστεφανωμένους, καὶ ὀρχουμένους σεσοβημένως, ἔκλεσε πόλιν, ἀπὸ τοῦ συνθήματος Πέντετον ὀνομάσας, ὃ Ῥωμαῖοι Πραίνεστον καλοῦσιν· ὡς ἱστορεῖ Ἀρίστοκλῆς ἐν τρίτῳ Ἰταλικῶν. Id est: *Telegonus, Vlyssis & Circes filius, missus ad indagandum patrem, monitus est, uti ibi urbem conderet, ubi serta gerentes agricolas saltare videret. quumque in quemdam Italiæ locum devenisset; offendit colonos ramis ilignis redimitos choréis vacare. itaque urbem ibi condidit; & ab rei argumento Prinistum nominavit: (quod vocabulum Romani detortum dicunt Prænestus:) ut Aristocles tradit in Italicar. rer. lib. III.* Hinc Plinius lib. III cap. V: *Prænestini: urbe quondam Stephane dictâ.* Vt innumeros passim alios, ita circa hanc etiam fœdum nobis tradidit errorem Stephanus: cuius epitomator, Τίβυρις, inquit, πόλις Ἰταλίας. αὕτη Πολυστέφανος ὠνομάζετο πρότερον. Id est: *Tiburis, opidum Italiæ. Hoc anteà Polystephanus vocabatur.* Sed hunc errorem ex Strabone hausisse videtur Stephanus, ociter perlecto. sic quidpe ille habet lib. V: Εἶθ' ἡ Πραίνεστος· ἐκεῖ ἦς αὐλικὰ ἐρείπια. * · * · Ἐν ὄψει δ' εἰσὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ Τίβυρά τε καὶ Πραίνεστος ἡ Τάσκλον. Τίβυρα μὲν, ἡ τοῦ Ἡρακλείου. * · * · Πραίνεστος δ' ἐστὶν, ὅπου τὸ τῆς Τύχης ἱερὸν θαυμάσιον χρηστηριάζον. Ἀμφότεραι δ' αἱ πόλεις αὗται τῇ αὐτῇ στρατιᾷ συγκαίονται ὀρεινῇ· διέχουσι δ' ἀλλήλων ἔσον σταδίους ἑκατόν· τῆς δὲ Ῥώμης Πραίνεστος μὲν καὶ διπλάσιον, Τίβυρα δ' ἔλαττον. Φασὶ δ' Ἑλληνίδας ἀμφοτέρας· Πραίνεστον γοῦν Πολυστέφανον καλοῦσι πρότερον. Εὐρυνὴ μὲν οὖν ἑκατέρα· πολὺ δ' εὐρυνοτέρα Πραίνεστος. ἄκρον γὰρ ἔχει τὸ μὲν πόλεως ὑπερθεν ὄρος ὑψηλὸν, ὄπισθεν δ' ἀπὸ τοῦ συνεχοῦς ὀρεινῆς αὐχένι διεζευγμένον, ὑπέραιρον καὶ δυσὶ σταδίοις τούτοις πρὸς ὀρθίαν ἀναβαίνον. πρὸς δὲ τῇ εὐρυνότητι καὶ διώρυξι κρυπταῖς διατέτρηται παντάχοθεν, μέχρι τῶν πεδίων· τὸ μὲν ὑδρίας χαλκᾶς, πρὸς δὲ ἐξόδων λαθραίων. ὧν ἐν μιᾷ Μαρκος πολιορκούμενος ἀπέθανε. Ταῖς μὲν οὖν ἄλλαις πόλεσι πολέμιον τὸ ὑδρεῖον πρὸς ἀναθὲ λίθεται· Πραινεστίνοις δὲ συμφορὰ γέγονε καὶ τοῖς Ῥωμαίων στρατοῖς. καταφεύγουσι γὰρ ἐκεῖσε οἱ νεωτερίσαντες. ἐπολιορκημένων δ', πρὸς τῇ κακώσει τῆς πόλεως καὶ τὴν χώραν ἀπολλυμένην συμβαίνει· τὸ αἴτιος μεταφερομένης ὅπου σὺν ἀνάγκης. Hoc est: *Sequitur deinde Prænestus: de qua mox dicemus.* Paullo pòst: *in conspectu Romæ sunt Tibura, Prænestus, & Tusculum. Apud Tibura, Herculis est fanum.* Mox: *Prænestus autem est, apud quam templum est Fortunæ & sortes eius celebres. Vtraque urbs ad unum idemque montis jugum condita est. distantque inter se stadia C à Româ verò Prænestus alterum tantum: Tibura aliquanto propiora sunt. Græcanicam utramque tradunt esse urbem. Caterum Prænestum olim adpellatam fuisse Polystephanum. Vtraque munita est loci naturâ. magis tamen Prænestus. nam arcis loco supra urbem adjacet mons excelsus, qui à tergo imminentis jugi continuitati angusto quodam transitu*

& quasi

& quasi cervice quadam avellitur; recto adscensu duobus altior stadiis. Accedit ad naturalem hanc munitionem, quòd undique urbs est cuniculis occultis perforata. quo alii aqua ducenda, alii clandestinis exitibus inserviunt. in quorum uno obsessus Marius junior interiit. Enimverò ut aliis urbibus in parte felicitatis copia rerum ponitur; ita contrà Prænestinis sua opulentia calamitosa fuit, ob Romanorum seditiones. nam qui res novas moliebantur, eò confugiebant. quibus expugnatis, cùm alia damna urbi injungebantur, tùm ager adimebatur; culpâ à sontibus in innoxios translatâ. De Mario ita habet Epitomator Livii lib. LXXXVIII: *C. Marius Prænestè obsessus à Lucretio Asellâ* [*Ofellam* vocat Velleius loco suprà scripto] *Syllanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere, septus ab exercitu, mortem sibi conscivit in ipso cuniculo: quum sentiret, se evadere minimè posse, cum Pontio Telesino, fugæ comite, stricto utrimque gladio concurrit. quem quum occidisset, ipse saucius à servo impetravit, ut se occideret.* Cæterùm quum *Græcam* esse *urbem* antiquissimi auctores tradiderint: aliique etiam suprà ad Tusculum dictum *Telegonum*, alii verò *Prænestum*, Latini filium, origini eius admiscuerint; haud perinde dubiis hinc colligere licet argumentis, hanc quoque cum reliquis *Prisci Latii* opidis à primis Latinis, id est, à Pelasgis atque Aboriginibus, duce Euandro, vel de novo conditam, vel, pulsis inde primis cultoribus Siculis, occupatam fuisse. quorum hoc haud obscurè innuit Virgilius. qui quamvis suprà dicto Aeneid. lib. VII in Turni acie fingat Prænestis conditorem Cæculum; tamen posteà lib. VIII Euandrum introducit, filium suum, quem in auxilium Aeneæ mittebat, sic adfantem:

O, mihi præteritos referat si Iupiter annos,
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsâ
Stravi; scutorumque incendi victor acervos;
Et regem hac Herilum dextrâ sub Tartara misi:
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquàm,
Gnate, tuo.

Herilus iste fuisse videtur vel rex vel dux quidam Siculorum; qui, ingruentibus Latinis, *Præneste* tuebatur. Tanta igitur huius quoque urbis antiquitas est: ut quæ & ipsa CIↃ IↃ amplius annis ante Iesum natum condita. Hinc etiam inter alios Prisci Latii populos connumerata fuit. Livius lib. II: *Præneste ab Latinis ad Romanos descivit.* Amplam tenuisse ditionem, patet ex eiusdem Livii lib. VI; ubi ita ait: *Octo præterea opida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum. Coloniam* posteà factam Romanorum ex Ciceronis suprà dictâ Catilinariâ primâ patet. *Quid, quum te Præneste*, inquit, *occupaturum nocturno impetu esse consideres; sensistine, illam coloniam meo jussu, meis præsidiis, custodiis, vigiliisque esse munitam?* Hinc Frontinus in libro de Coloniis: *Præneste opidum. ager eius à III-viris pro parte in jugeribus est adsignatus.* Sed *municipium* etiam fuisse, testantur lapides antiqui; tum Florus atque Festus, quorum ille lib. III cap. XXI, quod est de bello civili Mariano: *Positis singulorum hominum ferè pœnis; municipia Italiæ splendidissima sub hasta venierunt; Spoletium, Interamnium, Præneste, Florentia.* Vt Florus inter *splendidissimas Italiæ* urbeis Prænestè computat, ita Appianus dicto Civil. bellor. lib. I inter *opulentissimas*; eamdem cum Floro historiam narrans de bello Mariano: τὴν πόλιν, inquit, διήρπαζε, πολυχρήματον ἐν τοῖς μάλιστα τότε ἄσαν. ὧδε μὲν δὴ καὶ Πραίνεστος ἑάλω. Id est: *Vrbem diripuit; in primis tunc opulentam.* At nihil penè æquè celebre fuit Prænestè ac FORTVNAE PRIMIGENIAE in innumeris ferè lapidibus cognominatæ templum; inque eo sortes, & Digitiorum sororum cultus. unde Statius, suprà dicto Silvar. lib. IIII carm. IIII, sacrum dixit Prænestè; & Silius dicto lib. VIII;

——— *Sacrùque dicatum*
Fortunæ Præneste jugis.

Idem Statius Silvar. lib. I carm. III; ubi Manlii Vopisci celebratur villæ Tiburtinæ amœnitas:

Quòd ni templa darent aliæ Tirynthia sorteis,
Et Prænestinæ poterant migrare sorores.

Adeò vult amœnum esse *Tibur*, ut etiam *Prænestinæ* eò migrare possent *sortes*; ni jam anteà *aliæ* illic forent *sortes*, in templo *Herculis*: de quo posteà dicemus. Valerius Maximus lib. I cap. III: *Lutatius, qui primum Punicum bellum confecit, à senatu prohibitus*

FORTVNAE PRIMIGENIAE *apud* Prænestæ.

prohibitus est sorteis Fortunæ Prænestinæ adire. auspiciis enim patriis, non alienigenis, rempublicam administrari oportere judicabant. Verùm *sorteis* has earumque originem copiosè describit Cicero Divination. lib. II. *Sortes*, inquit, *restant, & Chaldæi: ut ad vates & somnia veniamus. dicendum igitur putas de Sortibus. Quid enim Sors est? Idem propemodùm, quod micare; quod talos jacere; quod tesseras. quibus temeritas & casus, non ratio nec consilium, valet. tota res est inventa fallaciis, aut ad quæstum, aut ad superstitionem, aut ad errorem. Atque, ut in haruspicinâ fecimus, sic videamus, clarissimarum sortium quæ tradatur inventio. Numerium Suffucium, Prænestinorum monumenta declarant, honestum hominem & nobilem, somnis crebris, ad extremum etiam minantibus, quum juberetur certo in loco silicem cædere, perterritum visis, irridentibus suis civibus, id agere cæpisse. itaque perfracto saxo, sorteis erupisse; in robore insculptas priscarum literarum notas. Is est hodiè locus septus religiosè, propter Iovis pueri; qui lactens cum Iunone in gremio Fortunæ sedens, mammam adpetens, castissimè colitur à matribus. Eodem tempore illo loco, ubi nunc Fortunæ sita ædes est, mel ex oleâ fluxisse dicunt: haruspicesque dixisse, summâ nobilitate illas sorteis futuras: eorumque jussu ex illâ oleâ arcam esse factam: eâque conditas sorteis: quæ hodiè Fortunæ monitu tolluntur. Quid igitur in his potest esse certi, quæ Fortunæ monitu pueri manu miscentur, atque ducuntur? Quomodò autem istæ positæ in illo loco? quis robur illud cecidit? dolavit? inscripsit? Nihil est, inquiunt, quod Deus efficere non possit. Vtinam sapienteis Stoicos effecisset; ne omnia superstitiosâ solicitudine & miseriâ crederent. Sed hoc quidem genus divinationis vita jam communis explosit. Fani pulchritudo & vetustas Prænestinarum etiam nunc sortium retinet nomen: atque id in vulgus. quis enim magistratus, aut quis vir illustrior, utitur sortibus? Cæteris verò in locis sortes planè refrixerunt.* Fuêre prætereà *Tiburi*; ut suprà dictum: fuêre item *Antii*, in æde itidem Fortunæ; ut infrà videbimus, in Volscorum expositione.

PRÆNESTINI *montes.*

Cæterùm montis jugum in cuius meridionali latere Prænestæ situm est, inter Anienis sinistram ripam & planiciem, per quam fert Labicana via ab urbe Româ versùs Terentinum, protenditur. Pars eius, quà Prænestinus erat ager, PRAENESTINI vocantur MONTES Livio suprà dicto lib. III. *Lucretium*, inquit, *dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra monteis Prænestinos ductum. inde demissum in campos, vastavêre agros Prænestinum Gabinumque. ex Gabino in Tusculanos flexêre colleis.* Per campos intelligit prædictam planitiem, quæ inter Prænestinos Tusculanosque sternitur monteis.

GABII.

Porrò in viâ Prænestinâ inter Romam & Prænestæ fuit ipsum *opidum* GABII; quod totum jam dudum adeò interiit, uti hoc nostro sæculo de loco eius inter doctos viros disceptetur. Memoratur Varroni, Propertio, Virgilio, Ovidio, Diodoro, Livio, Dionysio, Valerio Maximo, Straboni, Lucano, Plutarcho, Appiano, Solino, Itinerariis, Eutropio, Stephani epitomatori, & aliis. Opidani inde dicuntur GABINI. Varro de Latinâ lingvâ lib. IIII: *Gabinus ab opido Gabiis*. Frontinus Strategemat. lib. I cap. I memorat *principes Gabiorum*; & lib. III cap. III *Gabios* atque *Gabinos*. Sic passim Livio & aliis omnibus, quos citatum imus, auctoribus semper opidum plurali numero Gabii, opidani Gabini dicuntur. eò magis miror, quum ipsi quoque Plinio lib. III cap. V sint *Gabini* opidani; eidem in lib. II cap. XCIII dici *Gabiensem agrum*. *Quædam verò*, inquit, *terræ ad ingressus tremunt. sicut in Gabiensi agro, non procul urbe Româ, jugera fermè ducenta equitantium cursu.* Situm opidi quod attinet; quidam hoc sæculo Gallicanum id interpretantur; quod ego veteres Laricos esse paullo antè ostendi: alii verò volunt esse proximum ei opidulum *Columnam*. utrosque vel unus satis coarguerit Livius lib. XXVI, his verbis: *Hannibal per Frusinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tusculum petiit. nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Româ posuit castra. Algidum* fuisse in viâ Latinâ ultra Tusculum, ad vallem Albanam, ubi nunc diversorium publicum vulgari vocabulo dicitur *L'Osteria*, suprà hoc capite dictum, & lib. II cap. XVI abundè demonstratum est. Ab hoc igitur loco si Hannibal per Tusculum ad *Gallicanum* vel *Columnam* ivit, atque hinc tandem ad octavum ab Vrbe lapidem castra posuit; næ ille per inutileis ambages Romam petiit. Quamquàm nec descendere dici possunt ii, qui ab *Tusculo* rectâ viâ *Gallicanum* tendunt. At idem

Livius

Livius lib. v, de Gallis loquens, qui Romam ceperant: *Iustiore*, inquit, *altero deinde prœlio ad octavum lapidem Gabinâ viâ, quo se ex fugâ contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur*. Libro autem vi sic ait: *Quin ipsi Galli si offerantur; illo loco se ita pugnaturos, ut Romæ pugnaverint in repetendâ patriâ; ut postero die ad Gabios*. Et lib. xxii; de eodem Camillo: *Descendit in equum: atque illo ipso die mediâ in Vrbe, & postero die circa Gabios cecidit Gallorum legiones*. An igitur *Gabii* viii tantùm millia passuum à Româ abfuêre? Minimè. negat hoc ipse Livius, dicto lib. xxvi: ubi ait, à *Gabiis* tandem *in Pupiniam demisso exercitu, octo millia passuum à Româ posuisse castra Hannibalem*. Alios igitur etiam audiamus auctores. Appianus Civil. bellor. lib. v: Γάβιοι, πόλις ἐν μέσῳ Ῥώμης τε καὶ Πραινέστου. Id est: *Gabii, opidum in medio Romæ ac Prænestis*. Strabo lib. v: Γάβιοι, πόλις ἐν τῇ Πραινεστίνῃ ὁδῷ κειμένη, διέχουσα τὸ ἴσον τῆς Ῥώμης τε καὶ Πραινέστου, περὶ ἑκατὸν σταδίους. Id est: *Gabii, opidum in Prænestinâ viâ, æquali à Româ pariter & Præneste distans intervallo*. Et paullo pòst, de *Tibure* ac *Præneste* loquens: Διέχουσι δ' ἀλλήλων ὅσον σταδίους ἑκατόν. τῆς δὲ Ῥώμης Πραίνεστος μὲν καὶ διπλάσιον, Τίβουρα δ' ἔλαττον. Hoc est: *Distant autem inter se stadia* c. *ab Româ autem Præneste alterum tantum abest: Tibur verò minus*. Dionysius lib. iiii: Πόλις ἦν τοῦ Λατίνων γένους, Ἀλβανῶν ἀπόκτισις, ἀπέχουσα τῆς Ῥώμης σταδίους ἑκατὸν, ἐπὶ τῆς εἰς Πραίνεστον Φερούσης ὁδοῦ κειμένη· Γαβίους ταύτην ἐκάλουν. Id est: *Opidum erat Latinorum gentis, Albanorum colonia, viâ Prænestinâ,* c *stadiis ab Româ dissitâ: quam Gabios adpellabant*. Stadia centum efficiunt millia xii passus 10; stadia cc reddunt millia passuum xxv. At hic numerus aliquanto excedit intervallum inter Præneste & Romam. & aliter item computarunt Latini auctores. Eutropius lib. ii, & Paullus Diaconus Historiæ miscellæ lib. ii, de Pyrrho: *Campaniam depopulatus est; atque ad Præneste venit, milliario ab Vrbe octavo decimo*. Florus lib. i cap. xviii: *Victor primo prœlio Pyrrhus, totam trementem Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, propè captam Vrbem à Prænestinâ arce prospexit; & à vigesimo lapide oculos trepidæ civitatis fumo ac pulvere implevit*. Auctor de Viris illustribus, in Pyrrho: *Ad vigesimum lapidem ab Vrbe castra posuit*. Certè hodiéque xviii, alii xx millia inter Præneste & Romam numerant. Ipse ego xx re verâ deprehendi. Strabo ait, dimidium eius spacii, quod est inter Præneste & Romam *Tibur* à *Præneste* distare. at hodiè inter hæc opida x numerantur millia. ergo rectè etiam inter Romam & Præneste xx censentur millia. Antiquiores tamen illos Romanos minutioribus milliaribus usos esse, patet cùm ex suprà scriptis Strabonis verbis, tùm ex Itinerariis, quæ ita habent:

Tabulæ:		Antonini:	
Româ, viâ Prenestinâ		*Prænestinâ, ab Vrbe*	
Gabios	xii.	*Gabios*	xv.
Præneste	xi.	*Præneste*	xi.

Apud Antoninum inter Romam & *Gabios* xii millia corrupta esse in xv, ex suprà dictis manifestum est. Ne autem suspiceris, deflexisse hanc viam Prænestinam inter Romam & Præneste ad sinistram dextramve à recto meatu; uti eâ ratione xxiii millia passuum impleverit, quæ nunc directo cursu xx tantùm contineat; certum est, plus xx millibus hoc intervallo computasse veteres Romanos; quando inter Tibur & Romam xx millia numeraverunt. testantur id eadem Itineraria; quæ sic habent:

Tabulæ:		Antonini:	
Româ, viâ Tiburtinâ		*Viâ Valeriâ, ab Vrbe*	
Ad Aquas Albulas	xvi.		
Tibori	....	*Tiburi*	xx.

Sunt hodiéque inter Albulas istas aquas & Tibur iiii justa Romanorum millia passuum; quæ in Tabulâ interierunt. Martialis lib. i epigram. iii:

Itur ad Herculei gelidas quà Tiburis arceis,
Canaque sulfureis Albula fumat aquis;

Rura, nemusque sacrum, dilectaque jugera Musis,
Signat vicinâ quartus ab urbe lapis.

Et lib. IIII, epigram. LVII:

Dum nos blanda tenent lascivi stagna Lucrini,
Et quæ pumiceis fontibus antra calent;
Tu colis Argivi regnum Faustine coloni:
Quò te bis decimus ducit ab Vrbe lapis.
Herculeos colleis gelidâ vos vincite brumâ:
Nunc Tiburtinis cedite frigoribus.

At Strabo ait, Tibur propinquius esse Romæ, quàm Prænestе. & hodiéque ex medio urbis Romæ Tibur usque XVIII sunt milliaria; quum ad Prænestе sint XX. Vt igitur illo itinere duo ampliùs numerarunt prisci mortales millia passuum; sic hoc tria. Constat itaque jam claris documentis, Gabios medio fermè fuisse itinere inter Romam & Prænestе; uno exiguo milliari propiùs hoc opidum, quàm Romam. Est hodiè medio hoc itinere diversorium publicum in viâ Prænestinâ, quod vulgari lingvâ incolæ dicunt *L'Osteria del Finocchio*. juxta hoc, quà Tusculum versùs adscenditur, vestigia quædam cernuntur in lenissimè adsurgentibus tumulis veterum murorum ædificiorumque. hæc ego ex situ & itineris ductu antiquorum *Gabiorum* reliquias esse judico. & via inde versùs *Tusculum* silice stratæ exiguum quoddam deprehendi vestigium. Cæterùm originem opidi conditoresque quod attinet; suprà è Dionysio intelleximus, τ Α'λβανῶν fuisse ἀποικίζιν, id est, *Albanorum coloniam*. cui consentiens Virgilius Aeneid. lib. VI, Anchisen fingit apud inferos ita filio Aeneæ de Albanis regibus prædicentem:

Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinos imponent montibus arceis,
Pomerios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
Hæc tum nomina erunt: nunc sunt sine nomine terræ.

Ad quem locum ita Servius: *Hæ civitates sunt priscorum Latinorum ab Albanis regibus constitutæ.* Verùm Strabo, loco suprà citato, disertè testatur, æquè *Græcanicam* fuisse urbeis *Gabios*, ac *Tibur*. quod ne ipse quidem totum abnuerit Dionysius: qui lib. I de Romulo ac Remo, falsis illis Romanæ urbis conditoribus, ita scribit: Η'δωνικα δὲ τὸ ἐν τῷ γάλακτι τροφῆς ἀπολλάγη τὼ παιδία, δοθῆναί φασι πρὸς τ τρεφόντων οἰς Γαβίοις, πόλιν ὐ μακρὰν ἀπὸ τ Παλαντίου κειμένην, ὡς ε'κεῖθα παιδείαν ἐκμαθοιεν. Hoc est: *Amotos à nutricis uberibus pueros aiunt Gabios, opidum haud procul à Palantio disitum, à nutriciis deportatos fuisse; uti Græcis ibi disciplinis imbuerentur.* Plutarchus in Romulo: Τὰ δὲ βρέφη φασὶν, Α'μυλίου συφορβὸς, ἀνείλετο, λαθὼν ἁπαντας· ὡς δ' ἔνιοί φασι, εἰδότος τ Νομήτορος καὶ συγχορηγοῦντος τροφὰς κρύφα πρὸς τρέφεσι. καὶ γράμματα λέγουσι καὶ τἄλλα μαθήματα οἱ παῖδες οἱς Γαβίοις κομισθέντες, ὅσα χρὴ τοὺς ἐλευθέρους καὶ γνησίους. Id est: *Faustulus, Amulii subulcus, infanteis clam omnibus sustulit. Alii tamen veritati magis consona referunt: conscio Numitore, & alimenta suppeditante secretò nutritiis, pueros literis omnique liberali disciplinâ Gabiis institutos.* Complures hoc tradidêre auctores. sic quidpe habet Pompeius Festus: *Diocles Peparethius ait, repertos Accam Laurentiam, Faustuli uxorem, educasse. Plerique tamen, conscio & alimenta præbente Numitore, nutritos aiunt: quòd Ilia, ex Marte se peperisse eos, adseverabat: ac secretò literis omnique liberali disciplinâ Gabiis institutos atque excultos fuisse.* Hinc illud Stephani; quod sive ipse sive epitomator eius per summam imperitiam inter vocabula à litera T incipientia retulit: Ταβιοι, πόλις Ι'ταλίας, ἐν ᾗ οἱ παῖδες Ρ'ωμον ἐπαιδάγησαν. Id est: *Tabii, opidum Italiæ, in qua Remus educatus* eruditusque fuit. At *Tibur* opidum ab Euandri sociis conditum fuisse, mox infrà patebit. Ab iisdem igitur Pelasgis atque Aboriginibus, id est, à primis Latinis, quorum regem fuisse Euandrum, suprà cap. I & II demonstratum est, aut conditos fuisse, aut, pulsis inde prioribus incolis Siculis, occupatos, certum est. Sed hoc disertè etiam, nescio quos sequutus auctores antiquos testatur Solinus cap. VIII. *Notum est*, inquit, *Gabios à Galatio & Bio, Siculis fratribus, constitutos.* Adeò validam potentemque antiquissimis illis temporibus fuisse urbem, uti Tarquinius Superbus, quum jam omne priscum Latium subegisset, vi hanc capere nequiret, tradunt Romæ historiæ. Livius lib. I: *Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, propinquam*

quam urbem, nequidquàm vi adortus. quum obsidendi quoque urbem spes pulso à mœnibus adempta esset; postremò, minimè arte Romanâ, fraude ac dolo adgressus est. nam, quum, velut posito bello, fundamentis templi jaciendis aliisque urbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus, filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios; patris in se sævitiam intolerabilem conquerens. Verùm quia sequentia paullo prolixiùs à Livio narrantur compendium totius historiæ è Valerio Maximo citabimus. is lib. VII cap. IIII, *Sextus*, inquit, *Tarquinius, Tarquinii filius, indignè ferens, quòd patris viribus expugnari Gabii nequirent; valentiorem armis excogitavit rationem, qua interceptum id opidum Romano imperio adiiceret. subitò namque se ad Gabinos contulit; tamquàm parentis sævitiam & verbera, quæ voluntate suâ perpessus erat, fugiens. at paullatim uniuscuiusque fictis & compositis blanditiis adliciendo benevolentiam, ut apud omneis plurimum posset, consequutus; familiarem suum ad patrem misit, indicaturum, quemadmodùm in suâ manu haberet universa; & quæsiturum, quidnam fieri vellet. Iuvenili calliditati senilis astutia respondit. siquidem re eximiâ delectatus Tarquinius; fidei autem nuncii parum credens; nihil respondit: sed seducto eo in hortum, maxima & altissima papaverum capita baculo decussit. Cognito adolescens silentio patris simul ac facto, causam altioris argumenti pervidit: nec ignoravit, præcipi sibi, ut excellentissimum quemque Gabinorum aut exsilio amoveret, aut morte consumeret. Ergo spoliatam bonis propugnatoribus civitatem tantùm non vinctis manibus ei tradidit.* Eamdem historiam Ovidius refert Fastor. lib. II: sed longè fusiùs Dionysius dicto lib. IIII. Iam inde sub Augusti imperio desertam fuisse plurimâ sui parte urbem, complures testantur auctores. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Nisi fortè te Lavicana aut Bovillana aut Gabina vicinitas adjuvabat: quibus è municipiis vix jam, qui carnem Latinis petant, inveniuntur.* Horatius epist. XI libri primi:

Scis, Lebedus quàm sit Gabiis desertior atque
Fidenis vicus.

Propertius lib. IIII eleg. I:

Quidpe suburbanæ parvâ minus urbe Bovillæ;
Et, qui nunc nulli, maxima turba Gabii.

Dionysius dicto lib. IIII, in historiâ Tarquinii: Νῦν μὲν οὐκ ἔτι συνοικουμένη πᾶσα, πλὴν ὅσα μέρη πανδοκεύεται κατὰ τὴν ὁδόν. τότε δὲ πολυάνθρωπος, καὶ εἴ τις ἄλλη, μεγάλη. τεκμήραιτο δ' ἄν τις αὐτῆς τὸ μέγεθος καὶ τὰ ἀξιώσιν, ἐρείπια θεασάμενος οἰκιῶν πολλαχῆ, καὶ τείχους κύκλον· ἔτι γὰρ ἔστηκεν αὐτοῦ τὰ πλεῖστα. Id est: *Nunc equidem haud tota urbs habitatur; sed ea tantùm pars, quæ ad viam frequentatur diversoriis. tunc verò populosa erat, &, si qua alia, ampla ac magna: sicuti conjecturam sumere licet è ruinis ædificiorum, passim exstantibus, & mœnium ambitu; quæ hodiéque supersunt maximâ sui parte.* Causam, cur vicina Romanæ urbi opida sic deserta fuerint, Lucanus bellis civilibus adscribit. Verba eius lib. VII hæc sunt de pugna Pharsalicâ:

Ergo utrimque pari concurrunt agmina motu
Irarum. metus hos, regni spes excitat illos.
Hæ facient dextræ, quidquid non expleat ætas
Vlla; nec humanum reparet genus omnibus annis;
Vt vacet à ferro, genteis Mars iste futuras
Obruet; & populos ævi venientis in orbem
Erepto natale feret, tunc omne Latinum
Fabula nomen erit. Gabios Veiosque Coramque
Pulvere vix tectæ poterunt monstrare ruinæ,
Albanosque Lareis Laurentinosque penateis:
Rus vacuum; quod non habitet, nisi, nocte coactâ,
Invitus quæstusque Numam jussisse senator.
Non ætas hæc carpsit edax, monumentaque rerum
Putria. destituit crimen civile. videmus
Tot vacuas urbeis.

Cæterùm Pelasgi Græci, quorum pars in Etruriâ consedit, pars, cum Aboriginibus conjuncti, Latini dicti sunt; ut in Etruriâ apud Falerios & Perusiam maximè, in Latio verò hoc nostro apud Lanuvium, *Iunonem Argivam*, sic heic etiam apud Gabios religiosissimè coluerunt. Virgilius Aeneid. lib. VII:

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ

Iunonis, gelidumque Anienem & roscida rivis
Hernica saxa colunt.

Et Virgilii religiosissimus ubique imitator Silius, lib. XII:

—— Nec amœna retentant
Algida; nec juxtà Iunonis tecta Gabinæ.

Restat, antequàm ab Gabiorum descriptione digrediamur, uti nomen eorum apud Diodorum, in vulgatis exemplaribus fœdè corruptum, à mendo purgetur. Locus is est fine lib. XIIII huiusmodi: Τῶν δὲ ἀπεληλυθότων Γαλατῶν ἀπὸ Ῥώμης Οὐεάσκιον τὴν πόλιν, σύμμαχον οὖσαν Ῥωμαίων, πορθούντων, ἐπιθέμενος αὐτοῖς ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ σὺν πλείστους ἀποκτείνας, τῆς ἀποσκεύης πάσης ἐκυρίευσεν. ἐν ᾗ καὶ τὸ χρυσίον, ὃ εἰλήφεισαν εἰς Ῥώμην, καὶ σχεδὸν ἅπαντα τὰ διηρπασμένα καὶ τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν. Hæc interpres Latinus sic vertit: *Galli, à Româ digressi, Veascium, urbem Romanis confœderatam, oppugnabant. in hos impressionem faciens dictator, plurimos occîdit, omnibusque impedimentis, inter quæ etiam aurum fuit, quod Romæ adpensum erat, & universa propè, quæ urbe captâ in prædam venerant, potitur.* Sed notandum, Diodorum non dicere, οἱ Γαλάται ἐπόρθουν· verùm τῶν Γαλατῶν ἀπεληλυθότων. ubi mendum orationis maximè adparet, quòd particula καὶ non interjecta sit; quæ incuriâ librarii, seu temporis injuriâ interiit, sive corrupta est. Certè Οὐεάσκιον, *Veascium opidum* nullibi aliàs reperitur toto Orbe terrarum, nedum prope Romam, aut in Italiâ. Itaque locum Diodori sic restituendum censeo: Τῶν δὲ Γαλατῶν ἀπεληλυθότων ἀπὸ Ῥώμης, καὶ Γαβίους τὴν πόλιν, σύμμαχον οὖσαν Ῥωμαίων, πορθούντων, ἐπιθέμενος αὐτοῖς ὁ αὐτοκράτωρ, καὶ σὺν πλείστους ἀποκτείνας, τῆς ἀποσκεύης ἐκυρίευσεν. Quæ sic verto: *Quum Galli, ab urbe Româ digressi, Gabios, urbem Romanis sociam, oppugnarent; superveniens dictator, plurimos eorum occîdit; omnibusque impedimentis potitus est.* Confirmatur hæc correctio auctoritate Livii, qui suprà dicto lib. V, postquàm narravit, qua ratione Camillus Gallos in Vrbe captâ vicerit expulerit; *Iustiore*, inquit, *altero deinde prælio ad octavum lapidem, Gabinâ viâ, quo se ex fugâ contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur: ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur; & ne nuncius quidem cladis relictus.* Postridiè, quum Vrbe expulsi erant, id factum esse ad Gabios, sive circa Gabios, lib. VI & XXII tradit; ut suprà citavimus. Sed de Gabiis satis.

TIBVR *opidum.*

TIBVR hinc, in initio suprà dicti montium jugi positum apùd Anienem amnem, vulgò nunc vocitatur incolis *Tivoli*; antiquum, si quod aliud, Latii veteris opidum. Memoratur Varroni, Virgilio, Ovidio, Propertio, Horatio, Livio, Straboni, Silio, Martiali, Statio, Svetonio, Appiano, Ptolemæo, Solino, Itinerariis, Martiano Capellæ, Procopio, Stephani epitomatori, & aliis. Opidani inde dicuntur TIBVRTES. Varro de Latinâ lingvâ lib. VII: *A Tibure Tiburs.* Et lib. VIII: *A Tibure Tiburtes.* Item Rusticar. rer. lib. I cap. VIII: *In agro Tiburti.* Cicero de Oratore lib. II: *In Tiburti fortè adsedimus ego & Marcus filius.* In oratione pro A. Cluentio: *In Tiburte quum fortè adsedissemus ego & Brutus filius; Tiburtem fundum requirebat.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

Tela novant Atina potens Tiburque superbum.

Et aliquanto post:

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt.

Ovidius Fastor. lib. VI:

Est illic mensis Iunonius: adspice Tibur

Et item posteà:

Exsilio mutant Vrbem; Tiburque recedunt.
Exsilium quodam tempore Tibur erat.

Horatius Carm. lib. I odâ VII: —— *Seu te fulgentia signis*
Castra tenent; seu densa tenebit
Tiburis umbra tui.

Svetonius in Augusto, cap. LXXII: *Ex secessibus præcipuè frequentavit maritima, insulasque Campaniæ; aut proxima Vrbi opida, Lanuvium, Præneste, Tibur.* Agellius lib. XVIIII cap. V: *In Tiburte rus concesseramus.* Paullo pòst: *Promit è bibliothecâ Tiburti Aristotelis librum.* Sic alii etiam auctores, quos mox adducam. sic ipse item Livius lib. VII: *Revertentibus inde Tiburtes portas clausère. ea ultima fuit causa, cur bellum Tiburti populo indiceretur.* Aliquanto pòst: *Gallorum exercitus in Tiburtem agrum, atque inde, societate belli factâ, commeatuque benignè à Tiburtibus adjutus, mox in Campaniam transiit.* Atque ita eodem libro quàm frequentissimè. item lib. VIII: *Pedanos tuebatur*

batur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. Et paullo pòst: *Neque tamen nisi admodùm à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenêre.* Eo magis miror, mox lib. VIIII dici eidem Livio TIBVRTINOS. *Legatos*, inquit, *Tibur miserunt, ut darent operam, ut hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti.* Verbo hoc etiam vocabulo usi sunt pro possessivo passim Romani. Seneca de Beneficiis lib. IIII cap. XII: *Nemo, Tusculanum aut Tiburtinum emere paratus salubritatis causâ & æstivi secessus, quoto anno empturus sit, disputat.* Svetonius in vitâ Horatii: *Vixit plurimùm in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini. domusque eius ostenditur circa Tiburni lucum.* Martialis lib. IIII epigram. LVII:

Nunc Tiburtinis cedite frigoribus.

Lib. VII epigram. XXVII:

Sic Tiburtinæ crescat tibi silva Dianæ.

Et epig. LXXVIII: *Qui Tiburtinas pascere possit oves.*

Spartianus in Hadriano imperatore: *Tiburtinam villam mirè exadificavit.* Seneca Epist. CXVIII: *Vtrùm sit aureum poculum, an crystallinum, an myrrhinum, an Tiburtinus calix, an manus concava, nihil refert.* Sed & opidani Dionysio, ut mox videbimus, dicuntur Τιβυρτῖνοι, *Tiburtini*. Cæterùm opidi nomen apud Appianum Civil. bellor. lib. I legitur corruptum Τυρβητὸν· rectiùs autem & sine mendo posteà lib. III bis τὸ Τίβυρον, *Tiburum*. nam plerique Græcorum id plurali numero dixêre τὰ Τίβυρα, sive τὰ Τίβερα, *Tibura*. Stephani epitomator: Τίβυρις, πόλις Ἰταλίας· Ἀρτεμίδωρος τετάρτῳ Γεωγραφουμένων· Εἴσι δ' ἐν μεσογείῳ καὶ Τίβυρα πόλις, Ἕλλωσι τῷ ἀρχαίῳ γενῆα, ἀπέχουσα ἀπὸ Ῥώμης σταδίους ἑκατὸν τεσσαράκοντα ἑπτά. Τὸ ἐθνικὸν Τιβυρτῖνος. Νικάνωρ δέ, ὁ Ἑρμείου, Τίβερα ταύτην καλεῖ, καὶ τὸ ἐθνικὸν Τιβερῖνος· ὃ καὶ ἀναλογώτερον· ἐν ᾗ Τιβερῖνιον πέμπτον. Id est: *Tiburis, opidum Italiæ: Artemidorus Geographicorum lib. IIII: Est & in mediterraneo Tibyra urbs, Græcæ originis, distans ab Româ stadia CXLVII. Gentilitium inde Tibyrtinus. At Nicanor, Hermei filius, hanc Tibura vocat; & gentilitium Tiburinus: quod magis etiam analogiæ respondet. in eâ templum est Tiburinum.* Sic Dionysio quoque Halicarnassensi plurali numero est τὰ Τίβυρα, & Straboni τὰ Τίβερα. quorum utrumque rectè Latinè redditur *Tibura*. Posteriotis ævi grammatici, hodiéque plerique, opidò quàm imperitè faciunt, dum in primâ syllabâ Græcam literam υ perscribunt, *Tybur*; ut & in fluminis nomine *Tyberis*, & quæ inde deducta fuêre *Tyberius*, *Tyberinus*. in quibus omnibus numquàm ipsi Græci nisi simplex ι scripsisse reperiuntur. Sed videamus Strabonem. Is lib. V, Ἡ Οὐαλερία ἢ ὁδὸς, inquit, ἀρχὴ ἀπὸ Τιβύρων. id est: *Valeria via incipit à Tiburis.* Et mox: Ἐν ὄψει δ' εἰσὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ Τίβεριδος Πραίνεστος. Id est: *In conspectu Romæ sunt Tibura & Prænestus.* Sic & Dionysius lib. V: Ὁ πλησίος Ἀνίων ἐκ πόλεως Τιβύρων καθ' ὑψηλῆς πολύς ἐκχεῖται σκοπέλου. Hoc est: *Anio amnis ex Tiburis per altam rupem copiosus effunditur.* Apud Plutarchum in Quæstionibus Romanis legitur, ἐν τῇ Τιβέριδι. Cæterùm de origine urbis modò è Stephano audivimus, Græcam eam fuisse. cui Artemidori testimonio consentiens Strabo, loco proximè dicto, hæc addit: Φασὶ δ' Ἕλλωπάδας ἀμφοτέρας. id est: *Aiunt autem Græcanicam utramque esse urbem.* Hinc Horatius Carm. lib. II odâ VI: *Tibur Argéo positum colono.* Ovidius Fastor. lib. IIII; ubi recensèt, qui Grærorum populi quas colonias in Italiam deduxerint:

Et jam Telegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant; Argolicæ quæ posuere manus.

Et Amor. lib. III eleg. V, de Aniene loquens:

Nec te pratereo, qui per cava saxa volutus
Tiburis Argéi spumifer arva rigas.

Virgilius Aeneid. lib. VII:

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus.

Ad hæcita Servius: *De Græciâ tres fratres venerunt ad Italiam, Catillus, Coras, Tiburs vel Tiburnus. hi simul omnes unam fecêre civitatem; & eam de fratris maioris nomine Tibur adpellaverunt. licèt & alias fecerint singuli. Nunc ergo dicit duos ad bella venisse, dimisso in civitate ad custodiam Tiburno, vel Tiburte.* Hoc nomen *Tiburni* nescio an habuerit ab Horatio; qui Carmin. lib. I odâ VII ita canit:

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ,
Quam domus Albuneæ resonantis,
Et præceps Anio, & Tiburni lucus, & uda
Mobilibus pomaria rivis.

Ad quem locum ita vetus commentator: *Munatium Plancum adloquitur, consularem virum, Tiburtem origine. in cuius gratiam dicit, quum diversis poëtis studium sit diversas insulas opidaque certorum numinum gratiâ celebrare carminibus; sibi Tibur esse laudandum; cuius voluptate capiatur & amœnitate; nec non Albuneæ nymphæ, eiusdem vicini nemoris deæ. Tibur autem Tiburnus condidit: à quo nomen est civitati. hic fuit filius Catilli, filii Amphiarei.* Silius lib. VIII:

Hinc Tibur, Catille, tuum.

Statius Silvar. lib. I carm. III; quo Manlii Vopisci celebrat *villam Tiburtinam:*

Heic tua Tiburteis Faunos chelys, & juvat ipsum
Alciden, dictumque lyrâ maiore Catillum.

Ipse iterum Horatius eiusdem libri odâ XVIII:

Circa mite solum Tiburis, & mœnia Catili.

Ad hæc sic commentator: *Supra ostensum est, Catilum & Coracen fratres esse Tiburni; cuius nomine Tibur conditum est.* Plinius lib. XVI cap. XLIIII: *Tiburtes originem multo ante urbem Romam habent. apud eos exstant ilices tres, etiam Tiburto, conditore eorum, vetustiores: apud quas inauguratus traditur. Fuisse autem eum tradunt filium Amphiarai, qui apud Thebas obierit unâ ætate ante Iliacum bellum.* Quum *ætatis* spacium vario annorum numero veteribus Græcis pariter atque Latinis computatum fuerit: incertum est, quot annorum ætatem intellexerit Plinius. at Apollodorus lib. I Amphiaraum hunc, Oeclei filium, unum ex ducibus Argivis, qui bello Thebano interfuerint, tradit. At Argonautarum expeditio in idem ferè collocatur ab chronologis historicisque tempus, quo Euander Arcas in Italiam advenisse traditur. Hinc igitur Martianus Capella lib. VI: *Tibur Catillus condidit, præfectus classis Euandriæ.* Et Solinus cap. VIII: *Tibur, sicut Cato facit testimonium, conditum à Catillo Arcade, præfecto classis Euandri: sicut Sextius, ab Argivâ juventute. Catillus enim, Amphiarai filius, post prodigialem patris apud Thebas interitum, Oeclei avi jussu, cum omni fœtu ver sacrum missus, treis liberos in Italiâ procreavit, Tiburtum, Coram, Catillum. qui, depulsis ex opido Siciliæ veteribus Sicanis, à nomine Tiburti fratris, natu maximi, urbem vocarunt.* Nullos in Italiâ umquàm fuisse *Sicanos* populos; sed *Siculos*, ex vetustissimâ illâ ac primâ *Siciliâ*, quæ posteà *Italia* ac *Saturnia* & tandem *Latium* dicta, pulsos in insulam *Sicaniam* profectos, promiscuè heic ab Græcis primùm auctoribus, mox etiam à Latinis, Sicanos quoque adpellatos fuisse: atque hinc tandem posteriores scriptores eodem vocabulo in Italicis adhuc rebus eos nominasse; suprà cap. I huius libri III, & item lib. I cap. I dictum est. Constat igitur jam ex præscripti Sextii testimonio, ab iis hominibus, non equidem conditum, sed occupatum denominatumque fuisse opidum *Tibur*, qui Siculos ex Latio ejecerunt. At hi fuêre, ut suprà cap. I & II ostensum, Aborigines atque Pelasgi, uno nomine sub Euandro rege Latini dicti. Vtramque autem gentem ex Peloponneso sive Arcadiâ profectam fuisse; seu, ut Dionysius lib. I ait, ab *Argo Achaico*: unde tandem promiscuè nunc *Arcades* nunc *Argivi* dicti fuêre; suprà lib. II cap. & lib. III cap. I ac II demonstratum est. Hinc igitur Dionysius præfato lib. I, ubi opida Sabini agri enarravit, quæ prima *Aborigines*, ab Siculo freto, ubi *Oenotri* dicebantur, huc profecti, tenuerunt; ver sacrum eos emisisse in conterminos agros tradit his verbis: Τούτῳ δὴ τῷ νόμῳ χρώμενοι καὶ τότε τῶν Ἀβοριγίνων τινὲς, αὐθυέντων αὐθρώποις τῶν χωρίων, θεῶν ὁτῳοῦν καθιερώσαντες ἐνιαυσίους γονὰς, ἀνδρωθέντας ἀποικίζουσι σὺν παῖδας ἐκ τῆς σφετέρας· οἱ σὺν Σικελὸς ἄγοντες καὶ φέροντες διετέλουν, ἐπειδὴ πλῆθος ἑαυτῶν ἐξέλιπον. Ὡς δ' ἄπαξ ἔτει χωρίων τινῶν τῆς πολεμίας ἐκράτησαν, ἐκ δὲ ἀξιοφανεστέρων ἤδη καὶ οἱ λοιποὶ Ἀβοριγῖνες, οἱ δεύτεροι γῆς, τῆς κατὰ σφᾶς ἕκαστοι ἐπεχείρουν τοῖς ὁμόροις. καὶ πόλεις ἑκάστων ἄλλας τινὰς, ἐς ἃς μέχρι τοῦδε οἰκημάτων Ἀβοριγίνας τε καὶ τοπωνύμους, καὶ φικυλιεῖς, καὶ τιβερῖνας· παρ' οἷς ἔτι καὶ εἰς τόδε χρόνου μέρος καὶ τὸ πόλεως ὄνομάζεται Σικελιών. Id est: *Ex hoc more tunc quoque Aboriginum quidam, regione suâ viris florente, numini cuipiam sacratis unius anni fœtibus; hos, ut primùm virilem ætatem attigissent, colonos miserunt extra regionem suam: qui Siculorum res agere ac ferre*

non

non desierunt, ex quo patriam terram reliquerunt. Vt verò hi semel partem aliquam agrorum ex hostico adepti sunt, tutiùs jam & reliqui Aborigines, agrorum inopes, adgrediebantur suos quisque conterminos. condideruntque, præter alias urbeis, hæc, quæ hodiè quoque incoluntur, Antemnateis, Tellenenseis, Ficulenseis, atque Tiburtinos: apud quos in hoc usque tempus pars quædam urbis dicitur Sicilio. Narrat hinc, quo pacto Pelasgi tunc in Italiam advenerint, & in Sabinorum agrum ad Aborigines sese contulerint: à quibus in partem agrorum recepti, communibus posteà opibus bellum cum ipsis contra Siculos gesserunt, donec tota hac inter Narem & mare Inferum orâ eos expulerint. Euandrum tunc Pelasgorum fuisse ducem; nomenque *Latinorum* suis simul Pelasgis simulque Aboriginibus post obitum horum regis imposuisse, dicto cap. I & II huius libri III ostensum est. Hinc igitur conditor Tiburis *Catillus* fertur *præfectus* fuisse *classis Euandri*; natione, secundùm alios Arcas, secundùm alios Argivus. Summa itaque huius quoque urbis est antiquitas: ut quæ jam inde ante Pelasgorum in Italiam adventum, id est, annis circiter CIↃ IↃ XIII ante Iesum Christum natum, ab Siculis habitata fuit. Totius urbis an tunc nomen fuerit SICILIO, incertum est. quamquàm ego suspicer, præscripto loco Solinum scripsisse, *depulsis ex opido Sicilio veteribus Sicanis.* cæteroquin enim addidisse debebat, quam heic intellexerit *Siciliam* Sextius. Novi cultores *Latini* an aliquid novi operis antiquo opido unà cum novo *Tiburis* nomine addiderint, haud facilè dixerim. id tamen conjeceris ex eo, quòd condidisse id Aborigines Dionysius tradit. Ad utramque Anienis ripam opidum positum fuisse, patet ex eiusdem Dionysii hisce verbis; ὁ Ἀνίηνὸς ἐκ πόλεως Τιβύρων ἐκχέεται· id est; *Anio amnis ex urbe Tiburis effunditur.* Item ex istis Horatii Carmin. lib. IIII odâ III:

—— *Qua Tibur aquæ fertile perfluunt.*

Maiorem tamen urbis partem ab sinistrâ fuisse ripâ, ex eo colligitur, quòd, Sabinis agros inter Narem Anienemque tenentibus, urbs ea Latio semper adcensita fuit. Dionysius lib. V, inter alios Latii populos, qui ad lucum Ferentinæ sub Albano monte in concilium de bello pro Tarquiniis ejectis contra Romanos gerendo deliberaturi coiverant, τοὺς Τιβουρτίνους, *Tiburtinos*, quoque nominat. & Cicero in oratione pro L. Cornelio Balbo, *Cum Latinis omnibus*, inquit, *fœdus ictum Sp. Cassio, Posthumio Cominio consulibus, quis ignorat? quod quidem nuper in columnâ æneâ meminimus post Rostra inciſum & perscriptum fuisse. Quomodò igitur L. Cassinus Tiburs, damnato Cœlio, quomodò ex eâdem civitate T. Coponius, damnato C. Massone, civis Romanus est factus.* Consules unà Romæ fuêre Sp. Cassius Viscellinus iterum & Posthumius Cominius Auruncus iterum anno urbis CCLXI. Hinc item Catullus Carm. XLV:

O funde noster, seu Sabine, seu Tiburs,
(Nam, te esse Tiburtem, autumant, quibus non est
Cordi Catullum lædere. at, quibus cordi est,
Quovis Sabinum pignore esse contendunt.)
Sed seu Sabine, sive verius Tiburs;
Fui libenter in tuâ suburbanâ
Villâ; malamque pectore expuli tussim.

Scilicet, quia agris Tiburtis altera pars ab dextrâ erat Anienis ripâ, in Sabinis; illic verò villam suam habuit Catullus: Sabinam eam esse alii contendebant; ipse verò Tiburtem maluit dici, quia Tiburtes erant Latii populi. Sic Svetonius quoque suprà scripto loco in vitâ Horatii inter Tiburtem & Sabinum agrum disertè distinxit. Strabo item, longè post Sabini agri expositionem, inter Latinas urbeis refert *Tibur*; atque unà cum eo Ptolemæus. Vnus igitur vehementer erravit Plinius, inter Sabinos populos computans & *Tiburtes*, lib. III cap. XII. Splendidam atque potentem antiquissimis etiam temporibus eam fuisse urbem, ostendit Virgilius Aeneid. lib. VII, his verbis:

Quinque adeò magnæ positis incudibus urbes
Tela novant; Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, & turrigeræ Antemnæ.

Sed potentia eius inde maximè adparet, quòd (si historiis Romanis credimus) florentem jam populum Romanum, ac bello felicissimum, sibi desumpserit hostem: quod Livius tradit lib. VII; ubi etiam, aliquot sub ditione eius fuisse opida, testatur

EMPVLVM *opidum.* his verbis: EMPVLVM *eo anno ex Tiburtibus captum*. Factum hoc C. Sulpicio Petico tertiùm & M. Valerio Poplicolâ consulibus, anno urbis Romæ cccc xcviiii. Sequentibus consulibus hæc ibidem narrat Livius: *Duo bella eo anno prosperè gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum.* SASSVLA *ex his urbs capta. cæteraque opida eamdem fortunam habuissent, ni universa gens, positis armis, in fidem consuli venisset. Triumphatum de Tiburtibus.* Quibus locis ea opida fuerint, incertum est. Posterioribus etiam temporibus, sub Romanis imperatoribus, quum jamdudum Aequorum quoque gens in Latii Novi nomen transisset; in hanc usque ditio Tiburtium protensa fuit; si Tacito, gravissimo scriptori, credimus. is quidpe Annal. lib. xiiii sic habet: *Igitur, quasi jam depulso Nerone, quis nam diligeretur, inquirebant. & omnium ore Rubellius Plautus celebrabatur; cui nobilitas per matrem ex Iuliâ familiâ. auxit rumorem pari vanitate orta interpretatio fulguris. nam, quia discumbentis Neronis apud Simbruina stagna* [deest fortè, *in villâ*] *cui Sublaqueum nomen est, ictæ dapes mensaque disjecta erat; idque finibus Tiburtum acciderat; unde paterna Plauto origo; hunc illum numine deûm destinari credebant.* Ad dextram Anienis ripam xx millia passuum villam istam, quæ posteà opidum evasit, sitam esse, suprà lib. ii cap. xvi ostensum est. *Municipium* fuisse *Tibur*, complures lapidum inscriptiones, quæ heic exstant, testantur. & Plinius lib. xiiii cap. iii, *Municipii uvam*, inquit, *Pompeii nomine adpellant; quamvis Clusinis copiosiorem. municipii & Tiburtes adpellavêre; quamvis oleaginam nuper invenerint à similitudine olivæ.* De cætero nobilitata maximè urbs fuit

HERCVLIS *Tiburtini templum.* TEMPLO HERCVLIS, compluribus auctoribus memorato: quod apud Stephani epitomatorem suprà scripto loco corrupto vocabulo legitur Τιβυρνίων πόλις, pro Τιβυρτῖνον, id est, *Tiburtinum fanum*. namque ait, Nicanorem gentilitium fecisse Τιβυρτῖνος, *Tiburtinus*. Strabo dicto lib. v: Τίβυρα, ἢ τὸ Ἡρακλεῖον. *Tibura; ubi Herculis est fanum*. Propertius lib. ii eleg. xxxii:

Curve te ni Herculeum deportant esseda Tibur.

Silius lib. iiii:

Quosque sub Herculeis taciturno flumine muris
Pomifera arva creant, Anienicolæque Catilli.

Statius Silvar. lib. i carm. iii; quo Manlii Vopisci villæ Tiburtinæ celebrat amœnitatem:

Quòd in templa darent alias Tirynthia sorteis,
Et Prænestinæ poterant migrare sorores.

Tirynthius passim poëtis vocatur *Hercules*, ab Argiæ opido *Tirynthe*; ubi nutritus fertur. Porrò Statius paullo pòst:

Heic tua Tiburteis Faunos chelys, & juvat ipsum
Alciden, dictumque lyrâ maiore Catillum.

Et Silvar. lib. iii carm. i, de Hercule Surrentino:

Nec mihi plus Nemee priscumque habitabitur Argos,
Nec Tiburna domus, Solisque cubilia Gades.

Quatuor nominavit loca, in quibus omnium celeberrimus erat cultus *Herculis*; *Nemeam*, *Argos*, *Tibur*, & *Gades*: cum quibus locis heic comparat ædem *Herculis Surrentini*. Iuvenalis Sat. xiiii:

Ædificator erat Centronius: & modò curvo
Litore Caietæ, summâ nunc Tiburis arce,
Nunc Prænestinis in montibus, alta parabat
Culmina villarum Græcis longéque petitis
Marmoribus; vincens Fortunæ atque Herculis ædem.

Fortunæ ædem Præneste, Herculis Tibure. Martialis lib. i epigram. xiii:

Itur ad Herculei gelidas quà Tiburis arceis.

Lib. iiii epigram. lxiiii:

Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris:
Omnia dum fieri candida credit ibi.

Lib. vii epigram. xii:

Dum Tiburtinis albescere collibus audit
Antiqui dentis fusca Lycoris ebur;
Venit in Herculeos colleis. Quid Tiburis alti
Aura valet? parvo tempore nigra redit.

Sveto-

Svetonius in Augusto, cap. LXXII: *Ex secessibus præcipuè frequentavit maritima insulasque Campaniæ; aut proxima urbi opida, Lanuvium, Præneste, Tibur: ubi etiam in porticibus Herculis templi persæpè jus dixit.* Et in Caligulâ cap. VIII: *Cn. Lentulus Gætulicus Tiburi genitum scribit.* Mox: *Gætulicum refellit Plinius, quasi mentitum per adulationem; ut ad laudes juvenis glorioſique principis aliquid etiam ex urbe Herculi sacrâ sumeret.* Haud postremæ structuræ magnitudinisque fuisse hoc templum, ex tantâ celebritate maximè colligo. Agellius lib. XVIIII cap. V: *Promit è bibliotheca Tiburti, quæ tunc in Herculis templo satis commodè instructa libris erat, Aristotelis librum.* Et lib. VIIII cap. XIIII: *Meminimus & in Tiburti bibliothecâ invenire nos in eodem Claudii libro scriptum utrumque.* Thesaurum quoque huius templi adnotavit Appianus Civil. bellor. lib. V; ubi sic de Cæsare Augusto scribit: Καῖσαρ ὁ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐδανείζετο τὰ χρήματα, ἀπό τε Ῥώμης ἐκ τῆς Καπιτωλίας, καὶ ἀπὸ Ἀντίου ἐξ Λανουβίου καὶ Νεμῆς ἐξ Τίβυρος· ἐν αἷς μάλιστα πόλεσι καὶ νῦν εἰσι θησαυροὶ χρημάτων ἱερῶν δανειζόμενοι. Hoc est: *Cæsar è fanis pecunias mutuò accipiebat; nempe, ab Capitolio Romanæ urbis, ab Antio, Lanuvio, Nemore, Tiburo. in quibus civitatibus nunc etiam sunt thesauri grandes sacrarum pecuniarum.* Sanè minùs scitè conjicere videntur ii, qui id Herculis fuisse templum arbitrantur, quod hodiéque in sinistrâ Anienis ripâ, apud ipsam amnis catarractam, in rupe conspicitur rotundâ formâ, columnis compluribus pervetusti operis sustentum. huius quidpe magnitudo tantæ celebritati minimè respondet. Alii Albuneæ deæ hoc putant fuisse fanum. verùm hi etiam quàm longè aberrent, suprà lib. II cap. X perspectum est. Ego verò TIBVRNI DEI AEDEM fuisse crediderim; Statii maximè inductus verbis, quæ Silvar. lib. I carm. III, quo MANLII VOPISCI describitur VILLA TIBVRTINA, sunt huiusmodi:

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci,
Si quis & inserto geminos Aniene penateis,
Aut potuit sociæ commercia noscere ripæ.
——— *Nemora alta citatis*
Incubuêre vadis: fallax responsat imago
Frondibus; & longas eadem fugit umbra per undas.
Ipse Anien, (miranda fides) infrâque superque
Saxeus, heic tumidam rabiem spumosaque ponit
Murmura; ceu placidi veritus turbare Vopisci
Pieriosque dies & aventeis carmina somnos.
Litus utrumque domi: nec te mitissimus amnis
Dividit: alternas servant prætoria ripas.
Non externa sibi fluviumve obstare queruntur.
Heic æterna quies; nullis heic jura procellis:
Nusquàm fervor aquis. datur heic transmittere visus,
Et voces, & pœnè manus. Venerabile dicam
Lucorum senium? te, qua vada fluminis infrà
Cernis? an, ad silvas quæ respicis aula tacenteis?
An, quæ gramineâ suscepta crepidine fumant
Balnea, & impositum ripis algentibus ignem?
Quaque, vaporiferis junctus fornacibus, amnis
Ridet anhelanteis vicino flumine nymphas.
Quid referam alternas gemino super adgere mensas,
Albenteisque lacus, altosque in gurgite fonteis?
Teque, per obliquum penitus quæ laberis amnem,
Marcia, & audaci transcurris flumina plumbo?
Illis ipse antris Anienus fonte relicto,
Nocte sub arcanâ glaucos exutus amictus,
Huc illuc fragili prosternit pectora musco,
Aut ingens in stagna cadit, vitreasque natatu
Plaudit aquas. illâ recubat Tiburnus in umbrâ.
Illic sulfureos cupit Albula mergere crineis.

Hanc Manlii Vopisci villam supra Tibur fuisse & alii hactenus opinantur, & ipse

ego

ego duobus maximè colligo argumentis, quæ hac in descriptione Statii deprehendo. primum hisce inclusum est verbis:

Ipse Anien, (miranda fides) infráque superque
Saxeus, heic tumidam rabiem spumosáque ponit
Murmura.
Heic aterna quies: nullis heic jura procellis:
Nusquàm fervor aquis.

Hæc sanè descriptio nulli alii Anienis parti convenit, quàm quæ protinus supra opidum gramineis depressisque ac planis latiusque patentibus ripis includitur. Supra hunc locum totus amnis alveus versûs fonteis *saxeus* est; flumenque cum murmure, nonnumquàm etiam cum fragore dejicit. infrà verò mox sequitur catarracta illa amnis seu præcipitium ingens, quod suprà lib. 11 cap. x in Anienis descriptione indicavimus. Infra catarractam hanc per apertos planosque jam campos fertur amnis in Tiberim usque. Alterum documentum est in *aquâ Marciâ:* quæ ex Marsis, ut suprà lib. 11 cap. x intellectum, & Fucino lacu in urbem Romam deducta, infra Tibur Anienem non ampliùs prosequebatur: sed supra opidum in campos descendebat, qui inter Anienem & Tusculanos monteis interjecti sunt. Huic igitur Vopisci villæ, suprà Tibur sitæ, propinquum fuisse TIBVRNI DEI LVCVM & FANVM, patet ex eo, quòd Statius ait, *Tiburnum recubare in illâ umbrâ, sive in illo antro*, ex quo *Marcia aqua* in *plumbeos* tubos, *obliquum Anienem transcursura*, profluebat. à quo antro Albuneam deam satis apertè removet hoc versu:

Illic sulfureos cupit Albula mergere crineis.

Item his verbis:

An quæ gramineâ suscepta crepidine fumant
Balnea, & impositum ripis algentibus ignem?
Quáque vaporiferis junctus fornacibus amnis
Ridet anhelanteis vicino flumine nymphas.

Disertè distingvit inter Anienem amnem atque vicinum flumen nymphasque in eo. id verò nullum aliud hoc tractu, quam Albula; apud quod Albunea colebatur nympha; ut suprà lib. 11 cap. x in descriptione Anienis ostensum. Cæterùm illi, qui vulgatum illud in quibusdam Statii exemplaribus, *Illâ recubat Tiberinus in umbrâ*, contra aliorum exemplarium, quæ *Tiburnus* habent, contraque aliorum auctorum fidem retinere malunt, an satis levem hanc opinionem suam contra multorum doctorum virorum sententiam sine ullâ probabili adductâ ratione tueri possint, ipsi viderint. Cuncta sanè Horatii exemplaria constantem hanc habent scripturam Carm. lib. 1 odâ VII:

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ,
Quàm domus Albuneæ resonantis,
Et præceps Anio, & Tiburni lucus, & uda
Mobilibus pomaria rivis.

Et apud Svetonium in vitâ Horatii ita vulgata referunt exemplaria: *Vixit plurimùm in secessu ruris sui Sabini, aut Tiburtini. domusque eius ostenditur circa Tiburtini luculum.* Heic, quis dubitet, quin corrigenda sit ex ipso Horatio vox *Tiburtini* in *Tiburini luculum?* quid enim erat *Tiburtini luculus?* Quid igitur jam obstat, quo minus ritè rectéque legas apud Statium quoque *Tiburnus*, quàm *Tiberinus?* Quid enim hic deus, qui Tiberis amnis numen ferebatur, magis pertinebat ad urbem *Tibur*, quàm *Tiburnus?* quem eumdem & *Tiburtum* esse voluerunt suprà scripti Virgilii Horatiique commentatores, urbis conditorem. qua tamen in re adsentiri grammaticis istis minimè possum: nedum doctis huius ævi quibusdam viris; qui ex illis docent, ubique apud omneis auctores pro *Tiburto*, vitioso vocabulo, rescribendum esse *Tiburnum*. quidpe nec ipse quidem antiquus ille grammaticus Servius *Tiburti* vocabulum apud Virgilium, ut mendosum, rejicit; sed tantùm ex similitudine conjicit, eumdem esse & *Tiburnum:* nec ipse Virgilius *Tiburtum* suum facit deum aut genium; qualis habebatur *Tiburnus*; sed juxtà cum Sextio Plinioque hominem eum profitetur, *Argivum juvenem*, unà cum fratribus *Catillo* & *Corâ*. Nec dubium est, quin

quin ab *Tiburis* opidi nomine confictum sit ab incolentibus numinis vocabulum *Tiburnus*; ab incolentium verò *Tiburtium* adpellatione conditoris nomen *Tiburtus*.

De cætero quanta aliarum etiam villarum circa Tibur fuerit celebritas, ostendunt frequentes earum reliquiæ; præsertim ab eâ parte, quâ itur Tusculum sive Frascatium versùs. ubi inter alias maximè celebrantur reliquiæ VILLAE HADRIANI *imperatoris:* de quâ ita tradit Aelius Spartianus in vitâ eius: *In villâ Tiburtinâ profluvio sanguinis pænè ad exitum venit.* Et posteà: *Tiburtinam villam maximè exædificavit: ut in eâ & provinciarum & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut, Lycæum, Academiam, Prytaneum, Canopum, Pœcilem, Tempe, vocaret. &, ut nihil prætermitteret, etiam Inferos finxit.* Meminit huius *villæ* sive *palatii* Trebellius quoque Pollio; in XXX tyrannis de Zenobiâ sic scribens: *Ferturque vixisse cum liberis matronæ jam more Romanæ; datâ sibi possessione in Tiburti; quæ hodiéque* ZENOBIA *dicitur; non longè ab Hadriani palatio, atque ab eo loco, cui nomen est* CONCHE.

Porrò hoc tractu inter Tibur ac Prænestе & Tusculum urbemque Romam fuit *opidum* PEDVM: quod memoratur Livio & Stephani epitomatori veterique Horatii commentatori. sed Stephani epitomatori est πέδα, PEDA. Opidani inde dicuntur Πεδωοὶ, PEDANI. Stephani breviator: πέδα, πόλις Αὐζονική. τὸ ἐθνικὸν Πεδωνός. Id est: *Peda, opidum Ausonicum. gentilitium inde Pedanus.* Ex antiquissimo aliquo hæc habuit Stephanus auctore; qui vetustissimo illo usus est vocabulo *Ausoniæ* pro Italiæ nomine. Porrò Plinius lib. III cap. V, in recensione opidorum veteris Latii, quæ sine vestigiis interiisse tradit: *Olliculani, Octulani, Pedani, Pollustini, Querqueculani.* Livius lib. II, de Cn. Marcio Coriolano: *Circeios profectus, primùm colonos inde Romános expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Pollustiam, Coriolos, novella hæc Romanis opida ademit. inde Lavinium recepit. tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedum, cepit. postremùm ad urbem à Pedo ducit; & ad Fossas Glœlias, quinque ab Vrbe millia passuum castra posuit.* Sic & Dionysius atque Plutarchus, licèt expeditionem hanc Marcii ab Circeiis ad urbem Romam usque alio itineris opidorumque ordine referant; tamen in eo ambo cum Livio consentiunt, quòd ab Labicis ad Pedum exercitum duxerit. Dionysius lib. VIII: Ἐντεῦθεν ἦγε τὴν δύναμιν ἀπὸ Λαβίκων ἐπὶ Πεδανοὺς καλουμένους Λαβικανούς. * * * ἀφ' ὧν λαβὼν ἦγε καὶ ταύτην ὁ Μάρκιος τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου. Ἀναστήσας δὲ τὴν δύναμιν ἐκεῖθεν, ἐπὶ τὴν Πεδανῶν πόλιν ἀφίκνειτο. ὡς δὲ καὶ αὐτὴν ἐξ ἐφόδου Λατίνων ἦρε. Id est: *Hinc Labicos exercitum ducit.* Mox: *Hoc quoque opido recepto, captivos sub hastâ vendidit Marcius. Hinc cum copiis ad Pedanorum opidum proficiscitur: quod & ipsum Latini erat nominis.* Plutarchus in eodem Marcio Coriolano: Οὕτως ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐτὰς τὰς πόλεις τῶν Λατίνων ἦγε· καὶ Τολερίνους καὶ Λαβικανοὺς καὶ Πεδανοὺς καὶ Βωλανούς, αἰσχύνας αὐτούς, καὶ κρατῶν εἷλεν. Hoc est: *Ita ipsa tandem opida Latinorum Marcius adortus, Tolerinos, Lavicanos, Pedanos, atque Bolanos, quum mœnia defenderent, vi cepit.* Adparet ex Livii maximè verbis, Pedum opidum Lavicis fuisse propinquum, nec perinde longè à Româ disitum. Inter Lavicos fuisse situm & Prænestе Tiburque, patet ex eiusdem Livii lib. VIII; ubi ita scriptum est: *Consules T. Aemilius Mamercinus & Q. Publius Philo Latinos, ob iram agri amissi rebellantes, in campis Fenectanis* [nulli hi usquàm aliàs memorantur *Fenectani*. ego rescripserim *Pedanis*] *fuderunt, castrisque exuerunt. ibi Publio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi juventus cæsa erat; Aemilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. venerant & ab Lanuvio Antioque auxilia.* Paullo pòst: *Anno insequenti, L. Furio Camillo, & C. Mænio, consulibus, quo insigniùs omissa res Aemilio, superioris anni consuli, exprobraretur, Pedum armis virisque & omni vi expugnandum ac delendum, senatus fremit. coactique novi consules omnibus eam rem præverti, proficiscuntur.* Mox: *Neque tamen nisi admodùm à paucis populis Pedani adjuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum pervenère. Aricinos Lanuvinosque & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungenteis, ad Asturæ flumen Mænius improvisò adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus, maximè valido exercitu, maiore mole, quamquàm æquè prospero eventu pugnat. tumultum maximè repentina inter prælium eruptio opidanorum fecit. in quos parte exercitus conversâ, Camillus non compulit solùm eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, opidum scalis cepit.* Hinc fragmentum

Fasto-

Fastorum consularium & triumphorum à ducibus Rômanis actorum, quod Romæ in Capitolio visitur:

L·FVRIVS·SP·F·M·N·CAMILLVS·COS·DE·PEDANEIS·ET·TIBVRTIBVS·AN·CDXV.

Porrò Livius lib. VII: *Gallos mox Prænestè venisse, atque inde circa Pedum consedisse, auditum est.* Aliquanto pòst: *Dictator centum equites nocte super castra [hostium] in monteis evadere ac silvis se occultare jubet. ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cæpit sedulò; ut adversùs monteis consisteret hostis.* Mox: *Primò credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos: deinde, ubi digressos repentè viderunt; & ipsi avidi certaminis in prælium ruunt.* Posteà: *Dictator iis, qui in monte erant, signum, quòd convenerat, dedit. Vbi inde quoque novus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt; tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est: cursuque effuso ad castra ferebantur. ubi quum occurrisset eis M. Valerius, magister equitum; qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis; ad monteis silvasque vertunt fugam. plurimique ibi à fallaci equitum specie excepti sunt. & eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit.* Adde jam huc & Horatii vererem commentatorem ad hæc poëtæ verba Epistolar. lib. I epist. IIII:

Albi, nostrorum sermonum candide judex,
Quid nunc te dicam facere in regione Pedanâ?
Scribere, quod Cæsi Parmensis opuscula vincat?
An tacitum silvas inter reptare salubreis?

Ad quæ ita commentator: *Pedana regio inter Tibur & Prænestè fuit; ab opido Pedo; quod non longè fuit ab Vrbe: sed modò non est.* Patet ex his omnibus, fuisse Pedum opidum, ut dixi, inter Lavicos, Prænestè, Tibur, atque Romam; propè Prænestinam viam, versus Prænestinos Tiburtinosque monteis. cui sanè descriptioni nullus æquè locus convenit, atque opidum nunc vulgari vocabulo *Gallicano*, ab sinistro dictæ viæ latere, XVII circiter millia passuum à Româ, IIII à Prænestè dissitum.

Cæterùm eodem tractu, haud procul Pedo, fuit & SCAPTIA *opidum*; Plinio ac Festo memoratum. unde apud Dionysium lib. V inter alios Latii populos, quorum pleraque nomina corrupta sunt, Σκαπλώιοι quoque leguntur; qui haud dubiè antè fuerant Σκαπλωοὶ, ut ibidem Πεγινεξλωοί· ut ab ipso Dionysio Σκαπτῖνοι, SCAPTINI, ut Πεγινεξῖνοι, scripti. Plinius dicto lib. III cap. V; ubi antiqui Latii enumerat populos, qui jam tum *sine vestigiis interierant: Scaptia, Pitulum, Politorium, Tellene.* Pompeius Festus: *Scaptia tribus à nomine urbis Scaptiæ adpellata; quam Pedani incolebant.* Fuerit igitur fortè circa vicum, qui apud Veresim amnem (hunc à Gallicano opido in Anienem defluere, suprà lib. II cap. X docui) vulgò dicitur *Paserano*. Apud Svetonium in Augusto cap. XL sic scriptum est: *Comitiorum quoque pristinum jus reduxit: ac multiplici pœnâ coërcito ambitu, Fabianis & Scaptensibus, tribulibus suis, die comitiorum, ne quid à quoquam candidato desiderarent, singula millia nummûm à se dividebat.* Nemini hactenus dubium fuit, quin eadem heic intelligeretur tribus, quæ Scaptia communi opidi nomine dicitur Festo. ego verò suspicor, ipsum scripsisse Svetonium, *Scaptiensibus:* quod sanè longè ἀναλογώτερον.

Intra Scaptiam & Pedum, intraque Gabios fuit PVPINIVS sive PVPINIENSIS AGER; vulgariter feminino genere adpellatus PVPINIA. Memoratur Varroni, Ciceroni, Livio, Columellæ, Valerio Maximo. Festus: *Papiria tribus à Papirio adpellata est; vel à nomine agri, qui circa Tusculum est. Huic Pupinia tribus ita conjuncta fuit, ut de finibus aliquando susceperit bellum.* Paullo pòst: *Pupinia tribus ab agri nomine dicta, qui Pupinius adpellatur circa Tusculum urbem.* Facilè ego suspicer, supervacuum heic esse atque ab improbè curioso sciolo insertum vocabulum *Tusculum*; & intellexisse Festum urbem Romam. Livius lib. VIII: *Tranquillas res jam Etruscis turbavit repentina defectio Vmbrorum. ii, concitatâ omni juventute suâ, & magnâ parte Etruscorum ad rebellionem compulsâ, tantum exercitum fecerant, ut, relicto post se in Etruriâ Decio, ad oppugnandam inde Romam ituros, jactarent. quod inceptum eorum ubi ad Decium consulem perlatum est; ad Vrbem ex Etruriâ magnis itineribus pergit; & in agro Pupiniensi, ad famam intentus hostium, consedit.* Nempe Vmbri ex suâ Vmbriâ, quæ ab sinistrâ erat Tiberis ripâ, transgresso Sabinorum agro & flumine Aniene, ad Vr-

ad Vrbem erant ducturi. itaque Decius quoque consul, traducto ex Etruriâ exercitu, ad alteram Vrbis partem consedit. Idem Livius lib. XXVI: *Hannibal infestiùs perpopulato agro Fregellano propter interciſos ponteis, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit. nec receptus mœnibus infra Tuſculum dextrorſus Gabios deſcendit. inde in Pupiniam exercitu demiſſo, VIII millia paſſuum à Româ poſuit caſtra. Quo propiùs hoſtis adcedebat, eo maior cædes fiebat fugientium; præcedentibus Numidis. pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur. In hoc tumultu Fulvius Flaccus portâ Capenâ cum exercitu Romam ingreſſus, mediâ urbe per Carinas Eſquilias contendit. inde egreſſus, inter Eſquilinam Collinamque portam poſuit caſtra. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, III millia paſſuum ab urbe caſtra admovit.* Fuiſſe portam *Collinam* eam, quæ Salariam viam emittebat trans Anienem in Sabinos; quæque nunc vulgò dicitur *La portà Salaria*, vulgò notum eſt. ad mille fermè paſſus ab hac verſus orientem hibernum fuiſſe Eſquilinam portam, ſuprà cap. II in deſcriptione urbis Romæ intelleximus. Ab hac igitur urbis parte inter Anienem Crabramque aquam & Gabios circa Prænestinam ac Lavicanam Latinamque vias fuit Pupinienſis iſte ager, ab urbe ad VIII millia paſſuum ut minimùm extenſus. Proximè urbem fuiſſe, ex eo colligitur, quòd Decius conſul, Vmbros ex Vmbriâ Salariâ viâ adventanteis excepturus, urbemque defenſurus, in eo caſtra poſuit. Huc jam adde naturam ſoli; quæ hodiéque hoc terræ tractu durat. Varro Ruſticar. rer. lib. I cap. VIII; ubi de terrâ macrâ loquitur: *Vt in Pupiniâ, neque arbores prolixas, neque viteis feraceis, neque ſtramenta videre craſſa poſſis, neque ficum mariſcam: & arbores pleraſque ac prata retorrida & muſcoſa.* Columella Ruſticar. rer. lib. I cap. IIII, de M. Atilio Regulo loquens: *Pupiniæ, peſtilentis ſimul & exilis agri, cultorem fuiſſe eum loquuntur hiſtoriæ.* Valerius Maximus lib. IIII cap. IIII: *Atilius Regulus, primi Punici belli gloria cladesque maxima, quum in Africâ inſolentiſſimæ Carthaginis opes crebris victoriis contunderet, ac prorogatum ſibi ob benè geſtas res in proximum annum imperium cognoſſet; conſulibus ſcripſit; Villicum in agello, quem VII jugerum in Pupiniâ habebat, mortuum eſſe; occaſionemque nactum mercenarium, amoto inde ruſtico inſtrumento, diceſſiſſe. ideóque petere ut ſibi ſucceſſor mitteretur: ne, deſerto agro, non eſſet, unde uxor ac liberi ſui alerentur. Quæ poſtquàm ſenatus à conſulibus accepit; & agrum Atilii illicò colendum locari, & alimenta conjugi eius ac liberis præberi, resque, quas amiſerat, redimi publicè juſſit.* Eamdem Pupiniæ ſterilitatem & ipſe innuit poſteà cap. VIII. *Liberalitatis*, inquit, *duo ſunt maximè probabiles fontes; verum judicium, & honeſta benevolentia. nam quum ab his oritur, tunc demum ei ratio conſtet. dono autem ipſi gratiam magnitudo quidem ſua, ſed efficaciorem aliquanto opportunitas conciliat. accedit enim pretio rei inæſtimabile momentum occaſionis: quâ Q. Fabium Max. tot ante ſæcula ob parvam pecuniæ ſummam erogatam, ad hoc usque tempus laudabilem fecit. Captivos ab Hannibale, interpoſitâ pactione nummorum, receperat. quî quum à ſenatu non præſtarentur, miſſo in Vrbem filio, fundum, quem unicum poſſidebat, vendidit; eiusque pretium Hannibali protinus numeravit. Si ad calculos revocetur, parvum; utpote VII jugeribus, & hac in Pupiniâ addictis redactum: ſi animo erogantis, omni pecuniâ maius.* Non conſtare ſibi hanc orationem, quivis facilè animadverterit. Quid enim hoc; *Si animo erogantis revocetur?* Alia exemplaria habent, *ſi animum prærogantis:* æquè vitioſè. Debere eſſe, *erogantis*, præcedens vox *erogatam* indicat. placet itaque doctiſſima magni amici noſtri Iani Rutgerſii correctio, quæ Variar. lect. lib. I cap. XVIII eſt huiusmodi: *Eiusque pretium protinus Hannibali numeravit; ſi ad calculos revocetur, parvum: utpote VII jugeribus, & hoc in Pupiniâ, addictis redactum: ſi ad animum populo Romano erogantis, omni pecuniâ maius.* Rationem, cur legat, *populo Romano*, addit, ut in cæteris omnibus, ſagaciſſimam: nempe, ſcribi ſolitas eſſe eas voces ſingulis literis P. R. vel p. r. Cæterùm Cicero quoque eamdem Pupiniæ ſterilitatem innuit in orat. I contra Rullum de Lege Agrariâ. *Agros*, inquit, *Vaticanum & Pupiniam cum ſuis opimis atque uberibus campis conferendos non putabunt.*

At in ipſis montibus inter Tibur atque Prænestе fuit *oppidum* AESVLA, ſive AESOLA, Horatio memoratum. unde opidani ſunt Plinio lib. III cap. V inter eos populos, qui jam tum ſine veſtigiis interierant, AESOLANI, ſive AESVLANI. Horatius Carm. lib. III odâ XXVIIII:

——— Eripe te moræ :
Ne semper udum Tibur & Aesulæ
Declive contempleris arvum, &
Telegoni juga parricidæ.
Fastidiosam desere copiam, &
Molem propinquam nubibus arduis :
Omitte mirari beatæ
Fumum & opes strepitumque Romæ.

Satis clarè ex his liquet, fuisse & ipsam *Aesulam* unà cum *Tibure* ac *Tusculo* Romæ propinquam. Vetus poëtæ commentator: *Vdum Tibur propter aquarum copiam. Aesula: nomen urbis alterius in latere montis constitutæ.* In eius haud dubiè montis latere, in quo & Tibur etiam & Prænestе erant. nam inter Tibur & Tusculum nulli alii sunt montes; nisi colles, in quibus Zagarollum & Columna sunt opida. Apud Velleium Paterculum hæc leguntur: *Initio primi belli Punici Firmum & Castrum colonis occupata; & post annum Aesernia; postque* XXII *annos Aesulum & Alsium: Fregellæque post biennium: proximoque anno, Torquato Sempronioque consulibus, Brundusium.* Corruptum heic esse genuinum annorum numerum XVI, vel XVII, in XXII; Alsium deductam fuisse L. Cæcilio Metello iterum & M. Fabio Buteone consulibus, anno urbis Romæ 1VI, suprà lib. II cap. II docui. Eo tempore in suprà dictum quoque opidum Aesulam sive Aesulan deductam fuisse coloniam, minimè ego crediderim; quandò hoc opidum adeò obscurum, uti uni tantùm Horatio memoretur. quo & ipso tempore admodùm tenue uti fuerit oportet, quando Plinius, cuius opus LXXX haud ampliùs annis Horatio posterius est, inter eos populos recensет Aesulanos, qui tum *sine vestigiis interierant.* Fæsulas in Etruriâ & Asculum in Piceno fuisse quidem colonias Romanas, suprà lib. II cap. III & XI intellectum. verùm, quibus temporibus deductæ fuerint, nusquàm hactenus dispexi. suspicari itaque libet magis, quàm argumentari, alterutram earum coloniarum heic memorasse Velleium.

HORTONA *opidum.*

Porrò ultra Algidum, montem & opidum Aequorum, circa Lavicos & Prænestе, in confinio Aequorum agri fuit *opidum* HORTONA; quod Livio atque Dionysio memoratur. Livius lib. III: *Sequuntur consules, Q. Minucius, M. Horatius Pulvillus. cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat. ulteriúsque ventum foret, ni, velut deditâ operâ, nocturno impetu Aequorum Corbione amissum præsidium, nunciatum esset. Senatum consules vocant. jubentur subitarium scribere exercitum, & in Algidum ducere.* Et paullo pòst: *Horatius, quum jam Aequi, Corbione interfecto præsidio, Hortanam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortaleis occîdit: fugat hostem non ex Algido modò, sed à Corbione Hortanâque.* De eâdem re Dionysius ita lib. X: Αἰκανοί τε, οἱ νεωστὶ καθοπλισθέντες, ἐν τοῖς ὅπλοις αὖθις ἦσαν. καὶ οἱ μὲν ἀκμαιότατοι αὐτῶν νυκτὸς ἐλάσαντες ἐπὶ Κορβιῶνα πόλιν, τήν τε φρουρὸν ἐν αὐτῇ κοιμωμένην εἶρον, κατέσφαξαν· οἱ δὲ λοιποὶ μεγάλῃ ῥύμῃ στρατεύσαντες ἐπὶ πόλιν Βιρτῶνα καὶ Λαβίνιαν ἔθνυσε, ἐξ ἐφόδου προσλαμβάνοντες). Id est: *Aequi etiam, nuper devicti, arma resumpserunt. & misso per noctem juventutis robore; Corbionis præsidium sopitum adgressi interfecerunt. cæteri magno numero egressi, Virtonem, Latinæ gentis opidum, primo impetu ceperunt.* Apud utrumque auctorem haud dubiè nomen hoc opidi Latini corruptum est. sic quidpe apud Livium anteà legitur lib. II: *Cæsô Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Artonam, Latinam urbem, Aequi oppugnabant.* De eâdem re Dionysius fine libri VIII: Αἰκανοὶ μὲν εἰς τὴν Λατίνων χώραν ἐμβαλόντες, ἀπήλασαν αὐθρόποδα, καὶ βοσκήματα πολλὰ, ληστρικῇ ἐφόδῳ χρησάμενοι. καὶ ἐπιδὴ τὰ πρῶτα αὐτοῖς καὶ νῦν ἐχώρησε, καὶ θέντες ὁ κωλύσων τὰ λοιπὰ ἐφαίνετο, φρόνημα ἐπαρθέντες ἀλογίστῳ, ληστρικῶν μὲν οὐκέτι στρατείαν οὐκ ἔγνωσαν πεῖσαι, δωάμει δὲ βαρείᾳ ἐλάσαντες ἐπὶ πόλιν Ὀρὰς, καὶ κρατοῦσιν αἱρεῖν. Id est: *Aequi, factâ in Latinorum agros inruptione, abegerunt magnam vim mancipiorum atque pecorum repentino latrocinio. quumque viderent, primos conatus feliciter sibi successisse; rati, neminem deinceps obsiturum; eò progressi sunt audaciæ, uti non jam prædatoriâ manu, sed justo exercitu opidum Horos invaderent, & vi caperent.* Heic equidem simulque suprà lib. X, interpretes Latini, alii *Ortonam*, alii *Artonam*, ex Livio restituerunt. nec dubitavit hactenus quisquam, quin unum idemque intellexerit utrobique opidum uterque auctor. & ipsa quoque Livii exemplaria utroque in libro variant; alia *Artonam*, alia *Ortonam*, nonnulla *Hortanam* referentia. At quia in plerisque prima syllaba

est *Hor;*

est *Hor*; ut etiam apud Dionysium dicto lib. VIII: & apud hunc etiam lib. X in secundâ syllabâ disertim ω omnino statuendum est, genuinum vocabulum fuisse HORTONA; Græcâ formatione ὁ Ἄρτων· ut Ancona, Verona, Cremona, Dertona, Græcis dicebantur Ἀγκὼν, Οὐηρὼν, Κρεμὼν, Δερτών. Apud Livium, præscripto loco, quum incuriâ imperiti exscriptoris in primâ syllabâ interisset *o*, *Hortona*: alius id corrigendum censuit in *Artona*. De cætero, *Corbionem* opidum situm fuisse ultra Algidum, sinistrorsum versùs Prænestе, circa Lavicanam viam, suprà lib. II cap. XVI in Aequis ostensum est. eodem igitur tractu circa Prænestе & Lavicos fuit & Hortona.

Eodem circa Aequorum confinia tractu fuit TOLERIA quoque sive TOLERIVM, Latinorum *opidum*. Memoratur Dionysio, Livio, ac Stephani breviatori. Opidani inde sunt Plinio lib. III cap. V TOLERIENSES: Dionysio autem & Plutarcho ac Stephano, Τολερῖνοι, TOLERINI. Breviator Stephani: Τολέριον, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Τολερῖνος. Id est: *Tolerium, opidum Italiæ. unde gentilitium Tolerinus*. Livius lib. II, de Cn. Marcio Coriolano: *Circeios profectus, primùm colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. inde in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Pollustiam, Coriolos, novella hæc Romanis opida ademit. inde Lavinium recepit. tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum, cepit. postremò ad Vrbem à Pedo duxit; & ad Fossas Cluilias, v ab Vrbe millia passuum, castra posuit*. Nemo sanè dubitaverit, quin corruptum heic sit vocabulum *Trebiam*; quando nullum eo nomine circa hæc loca fuit opidum; Dionysius verò & Plutarchus in eâdem Marcii expeditione habent *Toleriam*, circa Lavicos. quorum hic in vitâ Marcii, οὕτως, inquit, ὁ Μάρκιος ἐπ' αὐτὰς ταῖς πόλεις τῶν Λατίνων ἦλθε· καὶ Τολερίνους, οἳ Λαουϊκανοὺς, καὶ Πεδανούς, ἔτι σὺν οἳ Βωλανοὺς, ἀμυνομένους αὐτῷ, κατὰ κράτος εἷλεν. Id est: *Ita ipsa Latinorum opida Marcius adortus, Tolerinos, Lavicanos, Pedanos, atque Bolanos, qui sese defendebant, vi cepit*. Diversum ab utroque ordinem huius expeditionis refert Dionysius lib. VIII; à *Circeiis* ad *Toleriam*, *Bolas*, *Lavicos*, *Pedum*, *Corbionem*, *Coriolos*, *Bovillas*, *Laviniam*, ac tandem ad *Fossas Clœlias* ductum. Καὶ ὁ Μάρκιος, inquit, ἤδη ἐπὶ Δημητρίου, ἦκεν ἄγων τὴν δύναμιν ἐπὶ Κιρκαίαν πόλιν. * — * · Καὶ αὐτίκα ἐπὶ Τολερίνους ἐλαύνει καὶ Λατίνων ἄλλους ἔθνους. * — * · Ἐπιδὴ τὰ σώματα καὶ τὰ χρήματα πάντα ἐξεκενώμισε, τὴν πόλιν ἔρημον καταλιπὼν, ἀπῆγε τὴν δύναμιν ἐπὶ Βωλανῶν πόλιν. * — * · Ἐντεῦθεν σὺν τὴν δύναμιν αἰσθόμενος, ἦλθε ἐπὶ τοὺς καλουμένους Λαβικανούς. Hoc est: *Marcius itaque haud ampliùs cunctatus, Circæum opidum petiit*. Posteà: *Protinusque Tolerinos, Latinæ gentis populum, adortus est*. Haud multo pòst: *Exportatis tum opibus tum hominibus universis, vacuum reliquit opidum; copiasque ad Bolanorum duxit opidum*. Aliquanto pòst: *Hinc exercitum adversùs Lavicanos movit*. Opida Bolas & Vitelliam Aequis adseruimus lib. II cap. XVI. Quocumque igitur ordine expeditionem suam egerit Marcius, patet ex omnibus tribus istis auctoribus, Toleriam opidum fuisse inter Lavicos & proximos Aequorum fineis. Cæterò apud Macrobium Saturnalior. lib. III cap. VIIII, quod est de carmine, quo evocari solebant dii tutelares, & urbes devoveri, ita scriptum est: *In antiquitatibus autem hæc opida invêni devota; Tonios, Fregellas, Gabios, Veios, Fidenas, intra Italiam*. Sanè quum Tonios hosce nemo alius agnoscat auctor, corruptum id quoque esse vocabulum, vehementer suspicor. utrùm autem *Talerios*, an verò *Volsinios* scripserit Macrobius, an quid aliud, haud temerè dixerim.

Atque hæc ferè sunt loca atque opida primi illius inter Anienem & mare *Prisci Latii*, antiquis auctoribus memorata; quorum situs, aut regio indicari potuit. Iam inde verò sub regibus Romanorum titulum *Prisci Latii* ad Circæum usque montem & Tarracinam opidum prolatum fuisse, suprà sub finem capitis I huius libri III ostensum est. In hoc igitur antiquo Latio à Tiberi & Româ ad Circæum usque Plinio lib. III cap. V recensentur populi permultorum opidorum, quæ neque aliis memorantur auctoribus, neque quibus sitibus fuerint investigari possunt: utique, quum jam eius ætate sine vestigiis interierint. unde minus certum est, an ea vocabula sunt incorrupta, nec ne. sunt autem ista: *Bitulum, Tifata, Amiternum; Acienses, Abolani, Bubetani, Cusuetani, Foretii, Hortenses, Manates, Macrales, Mutucamenses, Munienses, Numinienses, Olliculani, Octulani, Querquetulani, Sisolenses, Tutienses, Vimitellarii, Velienses, Venetulani*. De his, & quibusdam aliis,

quorum nonnullos hactenus explicuimus, alios verò infrà in Volscis indicabimus, sic tandem concludit: *Ita ex antiquo Latio* LIII *populi interière sine vestigiis.* Vni ex istis *Bubetani* Dionysio quoque memorantur lib. v. Olliculanorum verò opidum OLLICVLVM nescio an Floro quoque, & ex Floro Orosio Iornandique, dictum sit. sic quidpe apud Florum est lib. I cap. VII: *Postremus omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen Superbo ex moribus datum.* Mox: *Sic valida opida in Latio capta sunt, Ardea, Ocriculum, Gabii, Suessa Pometia.* Eadem verba, ut pleraque Flori alia, in suum librum de Regnorum successione transcripsit Iornandes. Orosius lib. II cap. IIII: *Opida valida in Latio per eum capta, Ardea, Ocricolum, Sinuessa Pometia.* Iornandes haud multo pòst, sub primis consulibus ita habet: *Nec secus Latini, Mamilio Tusculano duce, apud Regilli lacum expugnantur, vincuntur, atque subjiciuntur. Ocriculum atque Corniculum, Soraque & Algidum, eorum urbes captæ, proviniaque effecta.* De Bovillis, pudet, sed triumphavêre Romani. Heic saltem constabit, corruptum esse vocabulum *Ocriculum.* sic quidpe apud ipsum est Florum lib. I cap. XI: *Hactenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis adsiduè & sine intermissione pugnatum est. Sora (quis credat?) & Algidum terrori fuerunt: Satricum atque Corniculum provinciæ. de Verulis & Bovillis, pudet, sed triumphavimus.* Quia verò Ocriculi nomine una sola urbs in totâ Italiâ memoratur in omni antiquitate, quæ fuit Vmbrorum, hodiéque vulgò dicitur *Otricoli;* minimè dubitandum est, quin & priori loco apud Iornandem simulque apud Orosium & ipsum Florum vocabulum id sit corruptum. nec ulla alia vox propiùs adcedit, quàm præ. dictum *Olliculum.*

OLLICVLVM opidum.

De cætero sunt Plinio dicto lib. III cap. V *Sicani* quoque inter eos antiqui Latii populos, qui sine vestigiis tunc interierant. hos etiam aut corrupto esse vocabulo censeo; aut certè iidem intelligendi, qui Virgilio poëtæ sic nominantur pro Siculis, antiquissimis Latii incolis; ut suprà dictum.

CAP. V.

De RVTVLIS.

PRimis igitur illis Priscis Latinis ad mare contermini fuêre ab ortu Solis hiberni RVTVLI; exiguum terræ angulum incolentes: ut qui hinc Lanuvinorum Latinorum & Laurentium, illinc Antiatium Volscorum, intus verò Coriolanorum Volscorum finibus claudebantur. Hos eiusdem generis cum Latinis, & quasi eorum partem fecit Virgilius cum imitatore suo Silio. Virgilius Aeneid. lib. VII, de Laviniâ, Latini filiâ:

Multi illam magno è Latio totâque petebant
Ausoniâ. petit ante alios pulcherrimus omneis
Turnus; avis atavisque potens. quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore.
Sed variis portenta deûm terroribus obstant.

Exiguo pòst, Fauni oraculum eâ de re citans:

——— Subita ex alto vox reddita luco est
Ne pete connubiis natam sociare Latinis,
O mea progenies: thalamis neu crede paratis.
Externi veniunt generi.

Et posteà ipse Latinus ita respondet Ilioneo, Aeneæ legato:

Est mihi nata, viro quam gentis jungere nostræ
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cælo
Monstra sinunt. generos externis adfore ab oris.

Aeneid. lib. XI ita Latinus rex in concilio concionatur:

Est antiquus ager, Tusco, mihi, proximus amni,
Longus in occasum, fineis super usque Sicanos:
Aurunci Rutulique serunt.
Hac omnis regio & celsi plaga pinea montis

Cedat

Cedat amicitiæ Teucrorum; & fœderis æquas
Dicamus leges; sociosque in regna vocemus.
Considant, si tantus amor, & mœnia condant.

Lib. VIII sic fatur apud Euandrum Aeneas:

Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur.

Gens hæc *Daunia* erant *Rutuli*, sic adpellati à Dauno, Turni patre; ut mox videbimus. unde ipse Euander eodem libro infra ita Aeneæ respondet:

Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires, hinc Tusco claudimur amni:
Hinc Rutulus premit, & murum circumsonat armis.

At eodem libro anteà sic Tiberinus deus adfatur Aeneam in somnis:

Arcades his oris; genus à Pallante profectum;
Qui regem Euandrum comites, qui signa secuti,
Delegêre locum, & posuêre in montibus urbem
Pallantis proavi de nomine Pallantéum.
Hi bellum adsiduè ducunt cum gente Latinâ.

Sic lib. VIII & XI frequentissimè Turni cum Aeneâ Troianisque dimicantis exercitum promiscuè nunc *Latinos* nunc *Rutulos* adpellat poëta. & lib. XII Latinus sic Turno:

Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu.
Quid consanguinei Rutuli, quid cætera dicet
Italia; ad mortem si te (fors dicta refutet)
Prodiderim.

Hinc, quum *Saguntus*, Hispaniæ urbs, ab Rutulorum urbe Ardeâ orta diceretur; religiosissimus ille Virgilii imitator Silius Saguntinos adpellavit *Rutulos* lib. I, Romanos verò *consangvineos eorum*. Verba eius lib. I, ubi Saguntinorum legati Romam versùs navigant, hæc sunt:

Intereà Rutulis longinqua per æquora vectis
Herculei ponto cœpere exsistere colles,
Et nebulosa jugis attollere saxa Monœci.

Et paullo pòst:

Hinc consanguineæ subeunt jam mœnia Romæ.

Et aliquando Laurenteis agros facit Rutulos in dictâ legatorum oratione, his versibus:

Vos per culta diu Rutulæ primordia gentis
Laurentemque larem, & genitricis pignora Troiæ,
Conservate pios. ———
——— Vetus incola Dauni
Testor vos fonteis & stagna arcana Numici.

Sic item lib. VIII:

Faunigenæ socio bella invasêre Sicano,
Sacra manus, Rutuli, servant qui Daunia regna,
Laurentique domo gaudent & fonte Numici.

Hinc passim per omne opus ipsos Romanos vocat Rutulos. Lib. III; ubi bellum civile innuit in Africâ inter Cæsarem & Scipionem gestum

Et Zama, & uberior Rutulorum sangvine Thapsus.

Ipse Cæsar auctor est in libro de Africano bello, se & obsedisse Scipionis præsidium Thapsi, & prælia ante opidum conseruisse. Silius porrò lib. V:

Occumbit Bogus; infaustum qui primus ad amnem
Ticini rapidam in Rutulos contorserat hastam.

Lib. VIIII, de prœlio Cannensi:

Sternuntur tellure & miles & arma tubæque,
Atque omnis retro flatu occursante refertur
Lancea, & interdum Rutulis cadit irritus ictus.
Atque idem flatus Pœnorum tela secundat.

Lib. X: *Atque ea dum Rutulis turbatâ mente geruntur,*
Lustrabat campos, & sævæ tristia dextræ

Facta recenſebat, pertractans vulnera viſu
Hannibal,

Lib. XIII, de Claudio Romano, quem Taurea Campanus ad ſingularem pugnam provocaverat:

At non idem animus Rutulo. Mox:
Nec Rutulus levior cedentis perdere terga.

Lib. XV, ubi Fabius Tarentum urbem recuperat:

Namque ut compertum, qui Punica ſigna regebat,
Femineâ exuri flammâ, tacitusque quietæ,
Exin virtuti placuit dolus, ire ſorori:
Nam caſtris erat in Rutulis germanus amatæ:
Cogitur & magnis muliebria vincere corda
Pollicitis, ſi recluſas transmittere portas
Concedat Libycus rector. votique potitus
Evicto Fabius Pæno, circumdata telis
Incuſtoditâ penetravit mœnia noctæ.

Et eodem libro poſteà Haſdrubal ſic ſuos milites cohortatur:

Per decora extremo vobis quæſita ſub axe,
Per fratris laudes oro, veniſſe probemus
Germanum Hannibalis. Latio fortuna laborat
Adverſis documenta dare, atque oſtendere, quantus
Verterit in Rutulos domitor telluris Iberæ,
Svetus ad Herculeas miles bellare columnas.

Et aliquanto pòſt:

Iamque inclinabant acies: cunctisque pavorem
Gallorum induerat pavor: & fortuna ruebat
Sidonia, ad Rutulos Victoria verterat alas.

Lib. XVI Numidarum dux Maſaniſſa ita adloquitur Scipionem, Romani exercitus ducem:

Cæleſtum monita & ſacræ reſponſa parentis,
Diſque tua, ô Rutulûm rector, gratiſſima virtus,
Avulſum Tyriis huc me duxêre volentem.

Et fine eiusdem libri, ubi Scipio in ſenatu Romano ſvadet, Carthaginem ex Italiâ transferendum eſſe bellum:

Tum verò pulſet noſtras iterum improbus hoſtis
Ariete Sidonio turreis, ſi templa ſuorum
Non antè audierit Rutulis crepitantia flammis.

Denique quum Turni, Rutulorum regis, pater, ut ſuprà intellectum, eſſet Daunus; Daunios quoque adpellavit Romanos lib. V, ubi vincuntur ab Hannibale ad Traſymenum lacum:

Donec pulſa vagos curſus ad litora vertit
Mentis inops, ſtagnisque latebat Daunia pubes.

Virgilius Aeneid. lib. XII, ubi pugnam inter Aeneam Turnumque improbant Rutuli, & ipſe quidem hos adpellat Lanrenteis; ſed, contrarius jam ſupra ſcriptis locis, diſertè inter eos atque *Latinos* diſtingvit, hoc verſu:

Ipſi Laurentes mutati, ipſique Latini.

At quî hoc facere potuerit Virgilius, nondum ego perſpicio; ſiquidem *Laurentum* ipſe ubique *Latini* regis facit regiam. Diſtingvit tamen & poſteà inter Rutulos & Latinos, hoc verſu:

Parcite jam Rutuli, & vos tela inhibete Latini.

Et lib. VII; ubi Turnus Troianis ſimulque Latinis minatur bellum:

Se ſatis ambobus Teucrisque venire Latinisque.

Suprà ſcripto lib. XI diſertiſſimis verbis teſtantem introducit Latinum, Rutulos ſibi eſſe ſubjectos; eosque cum Auruncis ſe velle dare Aeneæ. nihilo minus tamen poſteà lib. XII apertè idem Latinus rex teſtatur, ſeparatum habere Turnum ab ſuâ ditione regnum. verba eius hæc ſunt:

Sunt tibi regna patris Dauni, ſunt oppida capta
Multa manu.

Hinc

Hinc illa etiam Amatæ reginæ oratio ad Latinum lib. VII:

Quid tua sancta fides, quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externâ petitur de gente Latinis;
Idque sedet; Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem, sceptris, terram, quæ libera nostris
Diis sidet, externam reor; & sic dicere divos.
Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.

Sed heic tamen unum *Turnum* solummodò, non verò *Rutulorum* gentem, à Latinorum nomine eximere videtur. Dionysius lib. I, antiquissimos sequutus auctores, tradit, postquàm fœdus inter Latinum, & Aeneam ictum fuisset, conjunctis copiis Latini imperio subactos fuisse Rutulos: paullo pòst autem rursus defeciisse, Turno auctore atque duce. Σωθέμβροις ἢ πῶπα, inquit, κοινῇ στρατεύειν ὅπλα τὰς πόλεις τῶν Ῥουτόλων. δι' ὀλίγα δὲ ἐκεῖ πάντα χρωσάμβροι, παρῆσαν ὅπλα τὸ πλῆσμα τὸ Τρωϊκὸν ἡμιτέλεσον, ἐμιᾷ προθυμίᾳ πάντες χρώμβροι τελεῖσιν αὐτό. ὄνομα δὲ τῷ πλήσματι Αἰνείας δέδωκε Λαβίνιον, ἀπὸ τῆς Λαβίνης θυγατρὸς, ἣ Λαυϊνὰν εἶναί φασι τὸ νόμα. * — * — * · Αἰνείας ἢ καταστησάμενος ἱεροῖς τε καὶ τοῖς ἄλλοις κόσμοις ἀποχρώντως τὴν πόλιν, τῷ μὲν ἕκτῃ ἐνιαυτῷ, τρίτῳ δὲ ἀπὸ τῆς ἐξόδου Τρώων ἐβασίλευσε μόνον. τῷ ἕβδομῳ πλουτήσαντι Λατίνῳ, καὶ τὴν ἐκείνου βασιλείαν ἀποδεξαμένῃ, καὶ τὰ κηδείας εἰκότα τῷ πεσόντι αὐτὸν, ἀπεπλήρωσε τῆς Λαυϊνᾶς ἡμέρας μίαν τὸ Λατίνου θάνατον, καὶ ἅμα πρὸς ἀσυγκίτους πολέμου τε στρατηλάτας ἕνεκα. ἀπέφηναν γὰρ αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ Λατίνου Ῥουτόλοι, λαβόντες ἡγεμόνα τὸν αὐτομόλων ἕνα, τὸ Λατίνου γυναικὸς Ἀμάτης ἀνεψιὸν, ὄνομα Τυρνόν. ὁ δὲ αὐτὸς ἦτε ὅπλα τῷ γάμῳ τὸ κηδεστῶ μεμφόμενος, ὅτι παρελθὼν τὸ συγγενὲς ὀθνείοις ἐκήδωσε, τό τε Ἀμάτης παροξυνόσης, καὶ ἄλλων ἐνῶν συλλαμβανόντων, ἄγων τὴν δύναμιν ἧς αὐτὸς ἦρχε, προσέβαλε τοῖς Ῥουτόλοις. πολέμου δὲ ἐκ τῶν ἐγκλημάτων τάχιστα γενομένου, καὶ μάχης ἰσχυρᾶς, Λατίνου μὲν ἀποθνήσκει καὶ Τυρνὸς καὶ τῶν ἄλλων συχνοί· κράτησε δ' ὅμως οἱ σὺν Αἰνείᾳ. ἐκ δὲ τότε τὴν τοῦ τῷ κηδεστῇ γενομένου δέχεται Αἰνείας ἀποδεξαμένη. Hoc est: *Hæc pacti, communibus copiis expeditionem in Rutulos faciunt. brevique, captis universis eorum opidis, revertuntur ad semiperfectum Troianorum opidum; & pari id alacritate muniunt. nomen ei Aeneas indidit Lavinium, à Lavinâ, Latini filiâ.* Posteà: *Caterùm Aeneas, postquàm templis aliisque ornamentis id opidum satis instruxit; sequenti quidem anno, hoc est post discessum suum tertio, Troianorum tantùm rex fuit. quarto autem anno, defuncto Latino, etiam huius regno potitus est; tùm adfinitatis jure; quòd post Latini obitum ad solam Lavinam universa perveniisset hereditas: tùm, quòd belli adversùs finitimos dux esset designatus. quidpe Rutuli denuò à Latino defecerant; ductu cuiusdam transfugæ. is erat Turnus, consobrinus Amatæ, Latini conjugis. qui propter Lavinæ nuptias elocantem Latinum incusans, quòd, præteritis cognatis, exterum sibi adscivisset generum; Amatâ quoque instigante, & aliis quibusdam faventibus: cum militum manu, cui præerat, ad Rutulos transierat. Ex his igitur causis redintegrato bello, & commisso acri prælio, Latinus cecidit atque Turnus, cum multis aliis. at Aneas & victoriam consequutus est & regnum soceri.* Sex. Aurelius Victor, in libro de Origine gentis Romanæ, & ipse historiæ huius Romanos citat auctores. *Itaque cæptum*, inquit, *à Troianis muniri locum: quem Aeneas ex nomine uxoris suæ, Latini regis filiæ, quæ jam antè desponsata Turno Herdonio fuerat, Lavinium cognominavit. At verò Amatam, Latini regis uxorem, quum indignè ferret, Laviniam, repudiato Turno consobrino suo, Troiano advenæ collatam; Turnum ad arma concitavisse, eumque mox, coacto Rutulorum exercitu, tetendisse in agrum Laurentem; & adversùs eum Latinum pariter cum Aeneâ progressum, inter prælianteis circumventum occisumque. Nec tamen, amisso socero, Aeneas Rutulis obsistere desiit. namque & Turnum interemit; &, hostibus fusis fugatisque, victor, Lavinium se cum suis recepit: consensuque omnium Latinorum rex declaratus est: ut scribit Lucatius lib. III.* Livius lib. I, postquàm de adventu Aeneæ ad Italiam, deque opido ibi condito, cui *Lavinium* nomen ab regis Latini filiâ, uxore suâ imposuisse dicitur, narravit; *Bello*, inquit, *deinde Aborigines Troianique simul petiti. Turnus, rex Rutulorum, cui parta Lavinia ante adventum Aeneæ fuerat, prælatum sibi advenam ægrè patiens, simul Aeneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli. victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisère. Inde Turnus Rutulique, diffisi rebus, ad florenteis Etruscorum opes Mezentiumque, eorum regem, confugiunt.* Occubuisse in ultimo hoc bello Aeneam, filiumque eius

Ascanium in regno ei successisse, Livius juxtà cum Dionysio & Sex. Aurelio Victore tradit. at nemo eorum ostendit, quid porrò inter Latinos Rutulosque factum: in pacem & unum imperium coierintne; an verò diversæ semper atque inter se discretæ gentes manserint. quamquàm Livius lib. IIII etiam *Rutulorum* ut alienæ ab Latinis Romanisque gentis meminit, in consulatu M. Fabii Vibulani & Posthumi Aebutii Helvæ Cornicinis; id est, anno urbis Romæ CCCXIII; ut mox infrà in descriptione urbis *Ardeæ* videbimus. Ex hactenus igitur allatis auctorum testimoniis omnino statuendum est, fuisse Rutulos gentem à Latinorum genere, quod Græcæ fuisse originis suprà ostensum est, planè diversam atque discretam; donec & ipsi, simul cum Volscis, Ausonibus, Hernicis, & Aequis, bello superati, sub unum Latii nomen redacti fuêre. Hinc Plinius lib. III cap. V: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est, millium passuum* L *longitudine. tam tenues primordio imperii fuêre radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus; Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli. & ultra Circeios, Volsci, Osci, Ausones. unde nomen Latii processit ad Lirim amnem.* Et Strabo lib. V: Οἱ δ' οὖν Λατῖνοι καλούμενοι μὲν ἦσαν ὀλίγοι, καὶ οἱ πολέμιοι δ' ἐσχον Ῥωμαίους· ὕστερον δὲ καταπλαγέντες τὴν ἀρετὴν τοῦ Ῥωμύλου καὶ τῶν μετ' ἐκεῖνον βασιλέων, ὑπήκοοι πάντες ὑπῆλθον. καταλυθέντων δὲ τῶν Λικῶν καὶ τῶν Οὐολσκῶν καὶ Ἐρνίκων, ἔτι πρότερον Ῥουτύλων τε καὶ Ἀουρουγκίνων, ἡ τούτων χώρα Λατίνη προσηγορεύθη). Hoc est: *Latini ab initio erant pauci: ac plerique Romanis non obtemperabant. successu tamen temporis virtute Romuli & eorum, qui post eum regnavêre, perculsi, universi in imperium eorum cesserunt. Domitis porrò Aequis, Volscis, Hernicis, & ante hos etiam Rutulis atque Aboriginibus; omnis horum ager Latium adpellatus fuit.* Livius circa finem libri primi, in rebus Tarquinii Superbi, postremi Romanorum regis: *Reditum inde Romam. ubi adversùs Rutulos bellum summâ vi parabatur.* Ardeam Rutuli habebant; gens, ut in eâ regione atque in eâ ætate, divitiis præpollens. eaque ipsa causâ belli fuit: quòd rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentiâ publicorum operum, tum prædâ delinire popularium animos studebat. Dionysius lib. V; ubi omne illud antiquum Latium pro reducendis Tarquiniis contra Romanos conspirabat: Ῥόπλοι δὲ Λατῖνοις μὲν ἀπεκρίναντο πέμπειν αὐτοῖς οὐ κατέχοντες. Ῥωμαίοις δὲ, αἱ βουληθῶσι καταλύσασθαι τὴν ἔχθραν, ἀφ' σφῶν μετριωτέρους παρέξειν Λατίνους ἔφασαν, καὶ τὰς συμβάσεις αὐτοῖς ἀφιτησόμενοι. Id est: *Rutuli Latinis auxilium diserte polliciti sunt. at Romanis tamen promittebant, si ponere inimicitias vellent; se suâ intercessione Latinos ipsis reddituros aequiores, pacemque conciliaturos.* Zonaras Annal. lib. II, de M. Furio Camillo, in exsilium abeunte: Ἐκεῖνος μὲν οὖν πρὸς Ῥουτύλους μετῆλθε. id est: *Ille ad Rutulos se contulit.* Livius lib. V: *Proficiscenteis Gallos ab Vrbe ad Romanam experiendam virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit.* Cæterùm de genere atque origine Rutulorum nihil apud auctores dispicio. Turni patrisque eius Dauni genus, quod quidam, ut suprà intellexímus, ex Græciâ deduxerunt, id fortè ad *urbis* modò *Ardeæ*, non verò gentis, in qua ea condita, conditores referendum est. Fines agrorum admodùm, ut suprà dixi, fuêre angusti, intra Numicium amnem, Lanuvium, ac Coriolos, & Antium, opida concluſi.

ARDEA. Oram igitur maritimam sic describit Plinius lib. III cap. V: *Opidum Laurentum, Lucus Iovis Indigetis, amnis Numicius: Ardea, à Danaë, Persei matre, condita: dein quondam Aphrodisium: Antium colonia.* Mela lib. II cap. IIII, adverso incedens litore: *Antium, Aphrodisium, Ardea, Laurentum.* Sic equidem istis duobus geographis ARDEA *opidum* in orâ maritimâ commemoratur: haud satis propriè: quum nomen id vicus etiam nunc retineat in mediterraneo, circiter V millia passuum à mari recedens. unde meritò inter mediterranea Latii opida à Ptolemæo recensetur. nec ponitur Itinerariis antiquis in itinere inter Ostiam & Antium. Hinc etiam Strabo lib. V: Ἄρδεα κατοικία Ῥουτύλων, ἄνω ὁ σταδίους ὀκτὼ θαλάττης. Id est: *Ardea, Rutulorum domicilium,* LXX *à mari stadia recedens.* Id est, *millia passuum* VIIII, *duobus stadiis minùs.* Nescio, an in tantum aberraverit Strabo, aut scriptum ab eo fuerit ν σταδίους, L *stadia:* id est, *millia* VI *cum passibus* CCL. Haud multo anteà ita scripsit: Ἀσκάνιος Ἄλβαν ἔκτισε ἐν τῷ Ἀλβανῷ ὄρει, διέχοντα τῆς Ῥώμης ποσὸν, ὅσον καὶ ἡ Ἄρδεα. Hoc est: *Ascanius Albam condidit in monte Albano: qui tanto à Româ abest intervallo, quanto Ardea.* Hoc tandem satis rectè; si à Româ ad summum usque Albani montis verticem mensuram agas; non verò ad locum Albæ; quæ in imis fermè radicibus sita fuit. in summum verticem millia passuum sunt circiter XX. unde idem Strabo paullo antè:

Σταδίους

στάδιοι δ', ἀπὸ δὲ τῆς Ἀρδέας εἰς τὴν Ῥώμην ρξ'. id est: *Stadia sunt ab Ardeâ Romam usque* CLX. hoc est, *millia passuum* XX. Hoc sanè rectiùs, quàm quod Eutropius lib. I. de Tarquinio Superbo loquens: *Posteà Ardeam oppugnans, in octavodecimo milliario ab Vrbe positam civitatem, imperium perdidit.* De cætero, conditricem huius opidi facit Plinius, ut paullo antè intelleximus, Danaën, Persei matrem. unde epitomator eius Solinus cap. VIII: *Quis ignorat, conditam à Danaë Ardeam.* & Martianus Capella lib. VI: *Hoc loco possem etiam urbium percurrere conditores: ut, à Iano Ianiculum, à Saturno Latium, à Danaë Ardeam, ab Hercule Herculanium.* Item Virgilius Aeneid. lib. VII:

Protinus hinc fuscis tristis dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros. quam dicitur urbem
Acrisionéis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata Noto locus Ardea quondam
Dictus avis. & nunc magnum manet Ardea nomen.

Fabulam de ave *ardeâ* Ovidius quoque habet in Transformationum lib. XIIII: ubi fingit, Ardeam urbem, ab Aeneâ captam atque incensam, in avem eius nominis fuisse conversam. Verba eius hæc sunt:

——— Tandemque Venus victricia nati
Arma videt; Turnusque cadit: cadit Ardea, Turno
Sospite dicta potens. quam postquàm barbarus ensis
Abstulit, & tepidâ patuerunt tecta favillâ;
Congerie è mediâ tum primùm cognita præpes
Subvolat, & cineres plausis everberat alis
Et sonus & macies & pallor, & omnia, captam
Quæ deceant urbem, nomen quoque mansit in illâ
Vrbis: & ipsa suis deplangitur Ardea pennis.

Servius ad præscriptum locum Virgilii: *Hyginus in Italicis urbibus ab augurio avis Ardeam dictam vult.* Ipse Virgilius ibidem paullo antè:

Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.

Ad hæc Servius: *Danaë, Acrisii, regis Argivorum, filia, postquàm est à Iove vitiata; pater eam intra aream inclusam præcipitavit in mare. quæ delata ad Italiam, inventa est à piscatore cum Perseo, quem illic enixa fuerat; & oblata regi Pilumno: qui eam sibi fecit uxorem: cum qua etiam Ardeam condidit: à quibus Turnum vult originem ducere.* Virgilius Aeneid. lib. VIIII:

—— Luco tum fortè parentis
Pilumni Turnus sacratâ valle sedebat.

Ad hæc Servius: *Pilumnus & Pithumnus fratres fuerunt, & dii. horum Pithumnus usum stercorandorum invenit agrorum; unde & Sterquilinius dictus est: Pilumnus verò pinsendi frumenti: unde & à pistoribus colitur ab ipso etiam pilum dictum est. Quidam Pilumnum & Pithumnum Castorem & Pollucem accipiunt. nonnulli laudum deos.* Varro conjugaleis deos suspicatur. Nonius Marcellus cap. XII: *Pilumnus & Picumnus dii præsides auspiciis conjugalibus deputantur. Varro de Vitâ populi Romani lib. II: Natus si erat vitalis, sublatus ab ostetrice statuebatur in terrâ; ut auspicaretur rectus esse: ac diis conjugalibus Pilumno & Picumno in ædibus lectus sternebatur.* Virgilius Aeneid. lib. X:

Indignum est, Italos Troiam circumdare flammis
Nascentem, & patriâ Turnum consistere terrâ;
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

Ad hæc Servius: *Varro Pilumnum & Picumnum infantium deos esse ait eisque pro puerperâ lectum in atrio sterni, dum exploretur an utilis* [omnino scribendum, ut est apud Nonium, *vitalis*] *sit, qui natus est. Piso, Pilumnum dictum, quia pellat mala infantiæ. Sed Pilumnus idem Stercutus: ut quidam dicunt: qui propter pilum inventum, quo fruges confici solent, ita adpellatus est. Si ergo proavus Latini est; non* [*est*] *Turni avus, nam Stercuti Picus, Pici Faunus, Fauni Latinus est filius.* Atqui & omnes alii & simul ipse Virgilius patrem Pici facit Saturnum. Aeneid. lib. VII:

——— Fauno Picus pater. isque parentem
Te, Saturne, refert: tu sanguinis ultimus auctor.

Hinc

Hinc Macrobius Saturnalior. lib. VII: *Cyrenenſes etiam, quum rem divinam ei faciunt, ficis recentibus coronantur; placentasque mutuò miſſitant; mellis & fructuum repertorem Saturnum æſtimantes. Hunc Romani etiam Stercutum vocant: quòd primus ſtercore fecunditatem agris paraverit.* Ergo *Pilumnus* iſte nihil ad *Turnum* pertinebat. totaque hæc res de *Danaës* ac *Perſei* ad Italiam adpulſu fabulosè confícta eſt. Hinc longè aliam de iis conſcripsêre hiſtoriam alii fabulatores. Hyginus Μυθολογικῶν cap. LXIII: *Danaë, Acriſii & Aganippes filia. huic fuit fatum, ut, quod peperiſſet, Acriſium interficeret. quòd timens Acriſius, eam in muro lapideo præcluſit. Iovis autem, in imbrem aureum converſus, cum Danaë concubuit: ex quo compreſſu natus eſt Perſeus. quam pater obſtuprum incluſam in arcâ cum Perſeo in mare dejecit. Ea voluntate Iovis delata eſt in inſulam Seriphum. quam piſcator Dictys quum inveniſſet; effractâ, vidit mulierem cum infante. quos adregem Polydectem perduxit. qui eam in conjugio habuit: & Perſeum educavit in templo Minervæ. quod quum Acriſius reſciſſet, eos ad Polydectem morari; repetitum eos profectus eſt. quò quum veniſſet; Polydectes pro eis deprecatus eſt. Perſeus Acriſio, avo ſuo, fidem dedit, ſe eum numquàm interfecturum. qui quum tempeſtate retineretur, Polydectes moritur. cui quum funebreis ludos facerent; Perſeus diſco miſſo, quem ventus diſtulit in caput Acriſii, eum interfecit. ita, quod voluntate ſua noluit, deorum factum eſt. Sepulto autem eo, Argos profectus eſt; regnaque avita poſſedit.* Eamdem ferè fabulam de Danaë ac Perſeo narrat & Apollodorus de Diis lib. II. Ex opinione igitur eorum, à quibus eam hiſtoriam habuêre Apollodorus Hyginusque, numquàm in Italiam pervênit Danaë. De *Venilia* item, quam Turni matrem facit Virgilius, ita ſcribit ibidem Servius: *Hanc Veniliam quidam Salaciam accipiunt, Neptuni uxorem. Salaciam à ſalo; Venilia, quòd veniam det exigentibus.* Alii igitur alium conditorem Ardeæ prodidere. Dionyſius lib. I: Ξεναγόρας ἢ ὁ συγγραφεὺς ἱστορεῖ, Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱὸς γεγενέσθαι τρεῖς, Ῥῶμον, Ἀντίαν, Ἀρδέαν· οἰκίσαντας δὲ τρεῖς πόλεις, ἀφ' ἑαυτῶν θέσθαι τοῖς κτίσμασι τὰς ὀνομασίας. Id eſt: *Xenagoras hiſtoricus tradit, Vlyſſis & Circes treis fuiſſe filios, Romum, Antiam, atque Ardeam. hos conditis tribus urbibus à ſe impoſuiſſe nomina.* Stephani epitomator: Ἀρδέα καπικία, ἡ Ἰταλίας. Στράβων πέμπτῃ. ἐκλήθη δὲ ἀπὸ ἑνὸς τῶν παίδων Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης. αὕτη Τροία ἐλέγετο· ὡς Χάραξ. Id eſt; *Ardea, opidum Italiæ: teſte Strabone lib. V. Nomen accepit ab uno filiorum Vlyſſis atque Circes. Hæc Troia vocabatur; ut auctor eſt Charax.* Eum locum, in quem primum egreſſus ferebatur Aeneas, in opidi modum communitum, adpellatum fuiſſe Troiam, ſuprà cap. II huius libri III intelleximus. at egreſſum fuiſſe Aeneam, alii tradidêre, ad oſtium Tiberis amnis; alii, haud procul Laurento; ubi Lavinium opidum condidiſſe fertur. De *Ardeâ* itaque, miror, unde id habuerit Charax. Sed ſumma huius opidi antiquitas ſatis inde perſpicitur, quòd originem eius fabulis illis antiquiſſimis de Danaë atque Circe involverunt ſcriptores Græcorum vetuſtiſsimi. unde & illud Strabonis dicto lib. V: Ἀβοριγῖνες τε, οἱ περὶ τὴν Ῥώμην, καὶ Ῥάτυλοι, οἱ τὴν ἀρχαίαν Ἀρδέαν ἔχοντες. Hoc eſt: *Aborigines, qui circa Romam incolebant; & Rutuli, qui antiquam tenebant Ardeam.* Nec equidem ego dubitaverim, quin Græca aliqua colonia, Rutulorum litori claſſe adpulſa, opidum hoc condiderit. quo autem tempore, quove duce id factum ſit, minimè diſpicio. nec temerè adfirmaverim, Aborigines atque Pelaſgos, id eſt, Latinos, ſubactâ armis Rutulorum gente, coloniam huc deduxiſſe ſui generis, id eſt, *Argivam*. Cæterùm opidani inde dicuntur Græcis auctoribus Ἀρδεάται, Latinis ARDEATES. Livio autem lib. IIII & Columellæ lib. III cap. VIIII item Senecæ epiſt. CV dicitur ARDEATINVS *ager*: & Livio ibidem *Ardeatinum fœdus*: auctori autem Vitæ Pomponii Attici *Ardeatinum prædium*. Coloniam Romanos huc deduxiſſe anno urbis ſuæ CCCXIII, M. Fabio Vibulano & Poſthumo Aebutio Cornicine conſulibus, auctor eſt Livius dicto lib. IIII. *Fabius*, inquit, *& Aebutius conſules ſenatus conſultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium inteſtino tumultu redacta ad paucos eſſet, coloni eò præſidii causâ adversùs Volſcos ſcriberentur. Conſenſerant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, ſcriptâ, nec ager ullus divideretur, niſi is, qui interceptus judicio infami erat; nec ulli priùs Romano ibi, quàm omnibus Rutulis diviſus eſſet, gleba ulla agri adſignaretur. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius T. Clœlius Siculus, M. Aebutius Helva.* Annus hic fuit primus Olympiadis LXXXV. At auctor ἀνώνυμος Olympiadum quinquennio pòſt eam deductionem

ductionem refert. Ὀλυμπιάδος, inquit, πς' ἔτει β' Ῥωμαῖοι ἐς Ἀρδέαν ἀποίκους ἀπέστειλαν. Id est: *Olympiadis* LXXXVI *anno* II *Romani Ardeam colonos miserunt*. Hinc Livius lib. XXVII & XXVIIII inter XII colonias, quæ bello Hannibalico consulibus negaverunt esse, unde milites pecuniamque darent, Ardeam quoque connumerat. Sed & ipsa quondam coloniam in Hispaniam usque misit, quæ illic *Saguntum* dicta est. Livius lib. XXI: *Saguntum summâ vi oppugnabatur. civitas ea longè opulentissima ultra Iberum fuit. oriundi à Zacyntho insulâ dicuntur: mistique etiam ab Ardeâ Rutulorum quidam generis*. Apud Silium lib. I legati Saguntinorum ita Romanis supplicant in senatu:

Vos per culta diu Rutulæ primordia gentis
Laurentemque larem & genetricis pignora Troiæ
Conservate pios, qui permutare coacti
Acrisionéis Tirynthia culmina muris.
—— Vetus incola Dauni
Testor vos fonteis & stagna arcana Numici:
Quum felix nimium demitteret Ardea pubem
Sacra domumque ferens & avi penetralia Turni
Vltra Pyrenen Laurentia numina vexit.

Cæterùm de agro Ardeatino hæc adnotavit Strabo dicto lib. V: Ἅπασα δὲ ἡ Λατίνη ἐστὶν εὐδαίμων καὶ παμφόρος, πλὴν ὀλίγων χωρίων, τῶν κατὰ τὴν παραλίαν, ὅσα ἑλώδη καὶ νοσερὰ, οἷα τὰ τῶν Ἀρδεατῶν καὶ μεταξὺ Ἀντίου καὶ Λαουϊνίου, μέχρι Πομετίνου. Hoc est: *Omne Latium felix est, & omnium rerum ferax; exceptis paucis quibusdam locis maritimis, quæ palustria sunt atque morbosa; qualis est Ardeatium ager, & quod est inter Antium & Lavinium, usque ad Pometinum campum*. Hinc illud Senecæ Epist. CV: *Quæ observanda tibi sunt, ut tutior vivas, dicam. Tu tamen sic audias, censeo, ista præcepta, quomodò si tibi præciperem, qua ratione bonam valetudinem in Ardeatino tuereris*. Et item istud Martialis lib. IIII epigram. LX:

Ardea solstitio Castranaque rura petantur,
Quique Cleonæo sidere fervet ager:
Quum Tiburtinas damnet Curiatius auras,
Inter laudatas ad Styga missus aquas,
Nullo fata loco possis excludere. quum mors
Venerit, in medio Tibure Sardinia est.

Quum Curiatius iste, gravi morbo adflictus, convalescere Tibure nequiret, cœlum atque aërem accusabat Tiburtinum. At poëta ait, non id vitio Tiburtinæ auræ, sed fato Curiatii fieri; quod videretur jam mortem illi immittere. quæ quum venerit, nihil interesse, utrùm in saluberrimo versetur Tiburtino agro, an verò in pestilentissimi cœli Sardiniâ. Itaque dignum esse, uti in morbosum Ardeatinum Castranumque mittatur agrum, qui tam indignè de saluberrimâ Tiburtinâ aurâ queratur.

Cæterùm aquæ medicatæ visuntur prope Ardeam frigidorum fontium, quæ haud dubiè vulgò dicebantur olim AQVAE ARDEATINAE; Vitruvio autem lib. VIII cap. III sunt FONTES SVLPHVRATI. *Sunt etiam*, inquit, *odore & sapore non bono frigidi fontes, qui, ab inferioribus locis penitus orti, per loca ardentia transeunt; & ab his per longum spacium terræ percurrentes, refrigerati perveniunt supra terram, sapore, odore, coloreque corrupto; ut in Tiburtinâ viâ flumen Albula; & in Ardeatino fontes frigidi eodem sapore, qui Sulphurati dicuntur*. Fontes hi exiguum efficiunt lacum; qui videtur cognominatur fuisse TVRNI LACVS. Columella Rusticar. rer. lib. X:

AQVAE Ardeatinæ; *qui* & FONTES SVLFVRATI, & TVRNI *lacus*.

Et Turni lacus, & pomosi Tiburis arva.

Inter Ardeam & Antium, cuius promontorium apud Neptunium opidum vulgò vocatur *Capo d'Anzo*, APHRODISIVM illud, id est, VENERIS TEMPLVM, Melæ atque Plinio in litore memoratum, in eodem fuisse puto Rutulorum agro: sic quidpe Strabo dicto lib. V: Ἀρδέα, κατοικία Ῥουτούλων. ἔστι δὲ καὶ ταύτῃ πλησίον Ἀφροδίσιον, ὅπου πανηγυρίζουσι Λατῖνοι. Id est: *Ardea, Rutulorum domicilium. prope hanc est etiam Aphrodisium; ad quod Latini solennem agitant conventum*. Plinius lib. III cap. V: *Opidum Laurentum, Lucus Iovis Indigetis, amnis Numicius; Ardea: dein quondam Aphrodisium: Antium*. Mela lib. II cap. IIII, adverso incedens litore: *Antium, Aphrodisium, Ardea, Laurentum*. Sed Aphrodisium hoc jam Plinii ætate non exstitisse, disertè patet ex

APHRODISIVM, *seu* TEMPLVM VENERIS.

tet ex voce quondam. Fuerat fortè circa S. Anastasiæ fanum, quod vocant; IIII circiter millia ab Ardeâ.

Fuit prætereà hoc tractu CASTRVM INVI *opidum*; Virgilio, Ovidio, Silioque memoratum. à quo Martiali loco proximè scripto opidani dicuntur CASTRANI. Apud Virgilium Aeneid. lib. VI Anchises Aeneam filium apud inferos de futuris Albanis regibus ita docet:

Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arceis;
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque.
Hæc tum nomina erunt. nunc sunt sine nomine terræ.

Ad hæc ita Servius: *Castrumque Inui. Vna est in Italia civitas: Castrum novum dicitur. de hac autem ait Castrum Inui, id est, Panos, qui illic colitur. Inuus enim Latinè adpellatur, [qui] Græce* Πάν· *item* Ἐφιάλτης *Græcè, Latinè Incubus. idem Faunus; idem Fatuus, Fatuellus. Dicitur autem Inuus, ab eundo passim cum omnibus animalibus. unde & Incubus dicitur.* Haud ampliùs exstitisse Servii tempestate hoc Castrum Inui in Rutulis, seu Novo Latio, ex eo patet, quòd unam tunc in Italiâ civitatem ait fuisse, nomine Castrum novum. quam per summum errorem putavit esse idem opidum, quod Virgilio heic Castrum Inui dicitur: quum istud Castrum novum, apud quod idem colebatur deus Pan, seu aliis nominibus, Silvanus, Inuus, Faunus, Iucubus, unde illi fons erroris, in Tusco fuerit litore, haud procul Centumcellis, quæ nunc vulgò *Città vecchia* vocatur; ut suprà lib. II cap. II abundè ostensum. nam Albanis regibus nihil rei vel imperii esse potuit tam procul ab Albâ suâ Longâ, in Etruriâ. satis verò disertè Castrum Inui Virgilius inter alia Latii opida computat. unde etiam perpetuus ille Virgilii imitator Silius, & ipse disertissimis verbis in hoc circa Numicium amnem & Ardeam litore id ponit lib. VIII, his versibus:

Sacra manus Rutuli, servant qui Daunia regna,
Laurentique domo gaudent, & fonte Numici:
Quos Castrum Phrygibusque gravis quondam Ardea misit.

Hinc & illud Martialis, quod paullo ante citavimus ex lib. IIII epigr. LX:

Ardea solstitio Castranaque rura petantur;
Quique Cleonæo sidere fervet ager.

Heic equidem pleraque exemplaria habent Pæstanaque rura. verùm potiorem esse fidem eorum, quæ habent Castrana, cùm ex Silio patet, tùm verò maximè ex Ovidio: qui & ipse disertissimè Castrum opidum inter Antium collocat & Lavinium Μεταμορφώζεων lib. XV; ubi de Aesculapii dei, è Græciâ Romam devecti, navigatione ita tradit.

Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Linternum, multamque trahens sub gurgite arenam
Vulturnus, niveisque frequens Sinuessa colubris,
Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphataque domus, Trachasque obsessa palude,
Et tellus Circææ, & spissi litoris Antium.
Huc ubi veliferam nautæ advertêre carinam,
(Asper enim pontus erat) deus explicat orbeis:
Perque sinus crebros & magna volumina labens,
Templa parentis init, flavum tangentia litus.
Aequore placato, patrias Epidaurius aras
Linquit; &, hospitio juncti sibi numinis usus,
Litoream tractu squammæ crepitantis arenam
Sulcat; &, innixus moderamine navis, in altâ
Puppe caput posuit; donec Castrumque sacrasque
Lavini sedeis Tiberinaque ad ostia venit.

Ardeam inter Antium & Lavinium videtur noluisse nominare, quia à litore paullo remotior erat. Fuisse autem *Castrum Inui* in Rutulorum agro, ex Silii maximè præscripto loco colligo. Collocandum igitur censeo inter prædictum *Aphrodisium* & Volscorum opidum *Antium*. Atque hæc ferè sunt opida locaque à veteribus auctoribus in Rutulorum finibus memorata.

CAP.

CAP. VI.

De HERNICIS.

AB oriente Solis æstivi contermini fuêre veterrimo illi Latio HERNICI populi. quos & ipsos alieni discretique ab initio fuisse generis ab Latinorum, disertis adfirmant testimoniis auctores. Dionysius lib. VIIII: Ἀφίκετο δὲ αὐτοῖς καὶ τὸ Λατίνων τε καὶ Ἑρνίκων ἔθνος διπλάσιον τοῦ κληθέντος ἐπικουρικοῦ. Id est: *Latini atque Hernici duplum eius auxilii, quod petitum fuerat, miserunt.* Et eodem libro posteà: Εἰς τὴν Λατίνων τε καὶ Ἑρνίκων γῆν πρῶτον ἐνέβαλον. Hoc est: *Latinorum Hernicorumque agros primùm invaserunt.* Et lib. XI: Ἔγνω τὸ κράτιστον τῶν πολεμίων δύναμιν ἐπὶ τὴν τομὴν τὴν Ἑρνίκων τε καὶ Λατίνων γῆς ἐξεληλυθέναι. Hoc est: *Cognovit, firmissimum hostium robur in Hernicorum & Latinorum agros prædatum exiisse.* Livius lib. III: *Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordiâ patrum ac plebis Romam venerunt.* Et lib. VII; de populo Romano loquens: *Qui omnia circa sè, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos domita armis habeat.* Plinius lib. III cap. V: *Et qui ex agro Latino, item Hernico, item Labicano, cognominati.* Strabo lib. V: Οἱ μὲν Λατῖνοι καθ' ἀρχὰς μὲν ἦσαν ὀλίγοι. ὕστερον δὲ καλαλυθέντων τῶν τε Αἴκων καὶ τῶν Οὐόλσκων καὶ Ἑρνίκων, καὶ τούτων χώρα Λατίνη προσηγορεύθη πᾶσα. Hoc est: *Ab initio equidem pauci erant Latini. postmodùm verò perdomitis Æquis & Volscis atque Hernicis, omnis horum ager Latinus adpellatus est.* In veteri tamen illi Latio, quod jam inde sub regibus Romanorum ad Circeios usque fineis habuit, non fuerunt. sed Novo denique Latio, cuius terminus erat Liris amnis, vulgò nunc *Garigliano* dictus, adjecti sunt. Cæterùm eiusdem cum Sabinis, Picentibus, Pelignis, atque Marsis fuisse genèris, ex Festo ac Servio colligo, quorum ille, *Hernici*, inquit, *dicti sunt à saxis, quæ Marsi herna dicunt.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Iunonis, gelidumque Anienem, & roscida rivis
Hernica saxa colunt.

Ad hæc ita Servius: *Sabinorum linguâ saxa herna vocantur. Quidam dux magnus Sabinos de suis locis elicuit, & habitare secum fecit saxosis in montibus. unde dicta sunt Hernica loca, & populi Hernici.* Certè quum suprà scripti auctores tam disertè Hernicorum gentem ab Latinorum nomine discreverint; & hi etiam Sabinæ eos stirpi adseruerint: miror ego, quibus documentis eos Hyginus à Pelasgis deduxerit. Macrobius Saturnalior. lib. V cap. XVIII; de Virgilio disserens: *Sunt in libro VII illi versus, quibus Hernici populi & eorum nobilissima, ut tunc erat, civitas Anagnia enumerantur:*

—— Quos dives Anagnia pascit,
Quos Amasene pater. non illis omnibus arma,
Nec clypei currusve sonant. pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu; fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti. vestigia nuda sinistri
Instituêre pedis: crudus tegit altera pero.

Hunc morem in Italiâ fuisse, ut uno pede calceato, altero nudo iretur ad bellum, nusquàm adhuc, quod sciam, reperi. sed eam Græcorum nonnullis consvetudinem fuisse, locupleti auctore jam palam faciam. in qua quidem re mirari est poëtæ huius occultissimam diligentiam. qui quum legisset, Hernicos, quorum est Anagnia, à Pelasgis oriundos: adpellatosque ita à Pelasgo quodam duce suo, qui Hernicus nominabatur; morem, quem de Aetoliâ legerat, Hernicis adsignavit; qui sunt vetus colonia Pelasgorum. Et Hernicum quidem, hominem Pelasgum, ducem Hernicis fuisse, Iulius Hyginus in lib. II urbium non paucis verbis probat. Morem verò Aetolis fuisse, uno tantummodo pede calceato in bellum ire, ostendit clarissimus scriptor Euripides tragicus: in cuius tragœdiâ, quæ Meleager inscribitur, nuncius inducitur describens, quo quisque habitu fuerit ex ducibus, qui ad aprum capiendum convenerant. in eo hi versus sunt:

——— οἱ δὲ Θεστίῳ
Παῖδες τὸ λαιὸν ἴχνος ἀνάρβυλοι ποδὸς,
Τὸν δ' ἐν πεδίλοις, ὡς ἐλαφρίζον γόνυ
Ἔχοιεν· ὃς δὴ πᾶσιν Αἰτωλοῖς νόμος.
[Hoc est: ——— *At Thestii*
Filii lævum vestigium pedis sine calceis habebant,
Alterum verò pedem in calceis; quò leve genu
Ipsis esset. qui omnibus Aetolis est mos.

In qua quidem re reprehensus Euripides ab Aristotele: qui ignorantium istud Euripidis fuisse contendit: Aetolos enim non lævum pedem habere nudum, sed dextrum. Tamen Virgilius Euripide auctore, quàm Aristotele, uti maluit. nam ut hæc ignoraverit vir tam anxiè doctus, minimè crediderim. Iure autem prætulit Euripidem. est enim ingens ei cum Græcarum tragœdiarum scriptoribus familiaritas. Vellem sanè, non *pauca* illa *verba*, quibus Hyginus probavit, Hernicum quemdam, hominem Pelasgum, ducem Hernicis fuisse, adscripsisset Macrobius. nam quod ipse ait, *Aetolos veterem* fuisse *Pelasgorum coloniam*, id vereor uti satis compertum habuerit: quandoquidem Strabo lib. VIIII ac X *Aetolos* ex veterum *Curetum* fuisse genere probat; Dionysius verò Halicarnassensis lib. I, ut mox suprà cap. I huius libri III, & item cap. I lib. II citavimus, *Pelasgos* tradit pulsos fuisse è Thessaliâ à *Curetibus* ac *Lelegibus*, qui posteà *Aetoli* ac *Locri* dicti sint. *Pelasgos* autem istos, postquàm in Italiam pervenerint, partim *Tyrrhenos* dictos fuisse, regionemque eorum, in XII principatus divisam, *Tyrrheniam*; partim verò cum *Aboriginibus* conjunctos commune cum his accepisse nomen Latinorum, prædictis lib. I cap. I ac lib. III cap. I & II abundè à nobis demonstratum est. Cum Latinis verò quidquam Hernicos vel in sermone vel in moribus, qui utrique fuêre Græcanici, habuisse commune, juxta mecum nusquàm dispexisse puto apud auctores Macrobium. Et quis jam miretur, Virgilium, quum vetustissimis illis Hernicis, quos Aeneæ rebus induxit, aliquid antiquissimi moris adfingere vellet, mutuatum esse illud ex Euripide de *Aetolis*; quum usitatissimum hoc illi deprehendatur esse etiam in aliis Italiæ gentibus? Quapropter potior heic nobis præscriptorum auctorum sit sententia, qui satis apertè à Pelasgorum genere Hernicos excludunt, dum alienos planè faciunt à Latinorum gente: maximè verò ii, qui à Sabinis eos deducunt. Quin, si horum testimonium verùm, quòd *Sabinis* atque *Marsis saxa dicta* sint *herna*; haud obscurum est, ipsum poëtam Virgilium originem nominis *Hernicorum* innuere voluisse his verbis: *Hernica* saxa colunt. Formationem vocabuli quod attinet; Latini id quidem auctores fecêre Hernici, Hernicorum: atque ita Latinâ formatione Strabo quoque οἱ Ἕρνικοι. at Dionysio lib. IIII & VIII sunt οἱ Ἕρνικες, *Hernices*. unde eodem lib. VIII obliqui ei casus sunt τοῖς Ἕρνιξι, *Hernicibus*, & οὖν Ἑρνίκας *Hernicas*. itaque suprà scriptis etiam libris VIII & XI obliquus τῶν Ἑρνίκων ab eodem ei formatus est recto Ἕρνικες. Hinc Stephani epitomator: Ἕρνικες, ἔθνος Λατίνων· Διονύσιος ὀγδόῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Id est: *Hernices, gens Latinorum: auctore Dionysio Romanar. antiquit. lib.* VIII. Postmodùm equidem Novo Latio, cuius extimus finis, ut suprà dixi, Liris amnis fuit, adscripti fuêre Hernici. at illis temporibus, quorum res Dionysius refert lib. VIII, gens adhuc per se censebantur, & ab Latinorum nomine aliena. quod ipse etiam testatur eodem libro Dionysius, his verbis de Sp. Cassio consule loquens: Διαπραξάμενος δὲ τὸν θρίαμβον αὐτῷ δοθῆναι, τὰς πρὸς Ἕρνικας ἐξώνεγκεν ὁμολογίας. αὗται δὲ ἦσαν ἀνύγραφοι τῶν πρὸς Λατίνους γραμμάτων. ἐφ' αἷς πάνυ ἤχθοντο οἱ πρεσβύτατοί τε καὶ τιμιώτατοι, καὶ δι' ὑπονοίας αὐτὰς ἐλάμβανον, οὐκ ἀξιοῦντες τῆς ἴσης τιμῆς τοῖς συγγενέσι Λατίνοις οὖσι ἀλλοεθνεῖς Ἕρνικας τυγχάνειν. Id est: *Triumpho impetrato, pacis Hernicis datæ conditiones protulit, transscriptas ex Latinorum fœdere. quas ægerrimè tulit honoratissimus quisque senatorum & natu maximus; ipsumque suspectum habebant; quòd indignum censerent, cognatis suis Latinis honore æquari alienigenas.*

Cæterùm de finibus Hernici agri ita tradit Strabo prædicto lib. V: Ἕρνικοι δὲ πλησίον ᾤκησαν τῷ τε Λαουίνῳ καὶ τῇ Ἄλβᾳ καὶ αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ· οὐκ ἄπωθεν δὲ ἁδὶ Ἀρικία καὶ Τελλῆναι καὶ Ἄντιον. Id est: *Hernici incolebant prope Lavinium & Albam, & ipsam adeò Romam. nec procul ab eorum finibus aberant, Aricia, Tellenæ, Antium.* Mira sanè finium Hernicorum

nicorum circumscriptio : ut quæ plurimam potissimamque vetustissimi illius Latii partem occupet. Falsum hoc esse, suprà in Latii descriptione patuit. ubi singulas eius urbeis disertis auctorum testimoniis Latino nomini adseruimus. Et rectiùs ipse Strabo de eorumdem Hernicorum finibus eodem libro haud ita multo pòst; ubi opida Ferentinum, Frusinonem, Fabruteriam, Aquinum, Interamnam, Casinum enumeravit: Πλεῖστα δ' εἰσὶ τούτων ἐν τῇ Λατίνων ὁδῷ τῇ ἐπέκεινα ἐν τῇ Ἑρνίκων τῇ Λίσκων καὶ Οὐόλσκων, ἰδρυμένα. Hoc est: *Harum urbium, aliarumque in viâ Latinâ ulteriùs, pleraque in Hernicorum, Aequorum, Volscorumque agro sitæ sunt.* Et item mox posteà: Εἶτ' ἐν τοῖς ὄρεσι, τοῖς ὑπὲρ Πραινέστου ἤ τῆ Ἑρνίκων πόλιχνη Καπιτύλιον, καὶ Ἀναγνία πόλις ἀξιόλογα. Id est: *Deinde in montibus ultra Præneste Hernicorum est opidulum Capitulum; & Anagnia, urbs illustris.* Dionysius lib. VIII: Ἀκύλιος μὲν οὖν ἐν τῇ Πραινεστίνων χώρᾳ τὸν Ἑρνίκων στρατὸν ὑποψίους καθιλαβὼν, αὐλικαὶ στρατοπέδοις ὡς ἐδυνάτο μάλιστα ἀγχοτάτω, σταδίους ἀπὸ Ῥώμης ὀκτωκαίδεκα ὀλίγῳ πλείους διέχουσιν. Id est: *Aquilius, Herniciis in agro Prænestino inventis, prope castra illorum & ipse metatus sua est, paullo longiùs ab Vrbe, quàm stadia* cc. Livius lib. VII: *Quum consules in Hernicos exercitum duxissent, non inventis in agro hostibus, Ferentinum, urbem eorum vi ceperunt.* Lib. VIII: *Id ægrè passi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Alatrinatem Ferentinatemque & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum induxerunt.* Haud dubiè scripsit ipse Livius, *omnes Hernici nominis populi Romanis bellum indixerunt.* Alioquin dixisset, præter Alatrinates Ferentinatesque & Verulanos. Omnia ista opida, Anagnia, Ferentinum, Alatrinum, Verulum iisdem nominibus hodiéque manent, ab urbe Româ ac Prænestè in orientem versùs circa viam Latinam sita. Fuêre igitur Hernici medii inter Latinos, Aequos, Marsos, atque Volscos. Latinorum fuisse *Prænestè*, suprà cap. IIII huius libri III intellectum: Aequorum fuisse *Trebam*, haud ita procul fontibus Anienis, lib. II cap. XVI ostensum: Marsorum fuisse ortus *Liris* amnis atque superior eius partem, ad regionem usque opidi, cui vulgaris adpellatio S. Bartolomèo, eodem libr. II cap. XV indicatum est. hinc Soram, Arpinum, Frusinonem, Setiam, Signiam, Normam, Volscorum fuisse opida, infrà patet. Satis igitur arctis inclusi fuêre finibus Hernici, in longum ex occidente in orientem porrecti. Quapropter miror apud Dionysium suprà dicto lib. VIII consulis Romani Sp. Cassii orationem, ubi ait, Ὅτι τὸ Ἑρνίκων ἔθνος μέγα τε καὶ ἄλκιμον καὶ πλησίον σφῶν κείμενον, βλάπτειν τε καὶ ὠφελεῖν τὰ μέγιστα ἱκανώτατον, ἐκείσιον ἀγαγέσθαι. Id est: *Se Hernicos, gentem magnam ac validam, nec procul sitam: quæ magnoperè vel lædere vel prodesse possit: ad deditionem ultro faciendam adduxisse.* Ἄλκιμον fuisse ἔθνος, id est, *gentem validam, bellicosam atque fortem*, ex Dionysii Liviique manifestum est historiis. Virgilius item cur Amasenum flumen in Hernicis nominaverit, minimè dispicio. Verba eius Aeneid. lib. VII suprà citata sunt ista:

Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Iunonis, gelidumque Anienem & roscida rivis
Hernica saxa colunt: quos dives Anagnia pascit,
Quos Amasene pater.

Ad quæ ita Servius: *Amasenus est fluvius, qui Anagninsèis agros irrigat.* Hoc sanè nescio quomodò fieri potuerit; quum inter Amasenum, qui apud Circæum montem in mare effunditur, & Anagniam intercedant Signini atque Setini, clarorum in Volscis opulentorumque opidorum, agri. At roscida rivis adpellasse potuit poëta Hernica ista saxa, id est, agros saxosos, quia Trero & Cosâ fluminibus, quæ in Liris dextram ripam defluunt, aliisque minoribus rivis, qui ex hisce montibus oriuntur, irrigabantur. Virgilium suum hac quoque in re imitatus est Silius lib. III:

Quosque in prægelidis duratos Hernica rivis
Mittebant saxa.

Et alio modo lib. VIII:

Quis Circæa juga & scopulosi verticis Anxur,
Hernicaque impresso raduntur vomere saxa.

Caput gentis haud dubiè fuit ANAGNIA, vulgò nunc Anagni dicta, quod inde colligo, quia Anagnini omnium gentis suæ populorum concilium habuerint. unde etiam una hæc ex omnibus Hernicorum urbibus Virgilio memoratur; adjecto etiam

epitheto *divitis*. quam existimationem multis sæculis retinuisse, patet ex eo, quòd Straboni suprà dicto loco præ cæteris dicatur πόλις ἀξιόλογος, id est, *urbs nobilis atque illustris*. Meminêre eius, præter modo dictos auctores, Cicero, in oratione pro domo suâ, & ad Atticum lib. XVI epist. VIII; Silius lib. VIII & XII: Tacitus Historiar. lib. III; Ptolemæus in Latio. Opidani inde sunt Livio prædicto lib. VIIII, Ciceroni dictâ oratione pro domo suâ, & item pro Annio Milone, Plinio lib. III cap. V, ac Festo, ANAGNINI. qui apud Diodorum lib. XX nescio an Græcâ formatione fuerint Ἀναγνίπαι, *Anagnites*. nam, ut pleraque apud hunc auctorem Italicarum urbium populorumque vocabula, sic hoc etiam corruptum illic legitur obliquo casu Αἰγνήπας. Sic igitur illic legendum: Μετὰ ταῦτα οἱ Ῥωμαῖοι τοῖς μὲν Ἀναγνίπαις, ἀδικήμασί τισι, πόλεμον κατήγγελλαν. Φρουσινῶνα δὲ οὐκ πολιορκήσαντες, ἀπέδοντο τῷ χώρᾳ. Id est: *Post hæc Romani Anagninis propter injurias illatas bellum indixerunt: ac Frusinone expugnato, agrum venum dedêre*. Fuisse posteà municipium populi Romani, testatur Cicero prædictâ oratione pro domo suâ. *Quæ res*, inquit, *municipibus Anagninis multo majori dolori fuit, quàm quæ idem ille gladiator scelera Anagniæ fecit*. Et item Festus: *Alio modo municipium dicitur, quum id genus hominum definitur, quorum civitas universa in civitatem Romanam venit: ut Aricini, Cærites, Anagnini*. Coloniam etiam factam testatur Frontinus in libro de Coloniis. *Anagnia*, inquit, *muro ducta colonia Drusi Cæsaris. populus deduxit*. Atidem Festus etiam inter præfecturas eam connumerat. *Præfecturæ*, inquit, *eæ adpellabantur in Italiâ, in quibus & jus dicebatur & nundinæ agebantur. & erat quædam earum respublica. neque tamen magistratus suos habebant. in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui jus dicerent. quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas ibant, quos prætor Vrbanus quotannis in quæque loca miserat legibus; ut, Fundos, Formias, Cære, Anagniam, Frusinonem*. Agrum Anagninum celebrat Silius lib. VIII:

Queis putri pinguis sulcaris Anagnia glebâ

Et item lib. XII:

——— *Surgit, suspensa tumenti*
Dorso, frugiferis Cerealis Anagnia glebis.

Porrò iter per Anagninum cæterumque Hernicorum agrum in Itinerariis describitur huiusmodi:

Antonini:		Antonini:		Tabulæ:	
Viâ Prænestinâ ab Vrbe;		*Viâ Lavicanâ ab Vrbe;*		*Româ, viâ Lavicanâ;*	
Gabios	XII.	*Ad Quintanas*	XV.	*Ad Quintanas*	XV.
Prænestè	XI.			*Ad Statuas*	III.
		Ad Pictas	X.	*Ad Pictas*	VII.
				Ad Bivium	V.
Sub Anagniâ	XXIIII.	*Compitum*	XV.	*Compito Anagnino*	X.
Ferentino	VIII.	*Ferentino*	VIII.	*Ferentinum*	VIIII.
Frusinone	VII.	*Frusinone*	VII.		

Viam Lavicanam apud Pictas incidisse in Latinam, suprà cap. IIII perspectum est. Hoc igitur in viâ Latinâ COMPITVM ANAGNINVM eumdem fuisse locum, qui Antonino in altero itinere dicitur SVB ANAGNIA, ex intervallo VIII millium, quæ inde sunt Ferentinum usque, perspicitur. Ex eodem autem intervallo, sive ex VIIII millibus passuum, quæ Tabula habet, certo documento colligo, eum sic adpellatum fuisse locum, qui hodiè quoque sub Anagniâ, ad III millia passuum in occasum versùs, in eodem viæ Latinæ itinere frequentatur vulgari adpellatione *Castel Mattéo*, opidum exiguum. Vetustissima eius memoria exstat apud Livium lib. XXVII, in consulatu M. Claudii Marcelli & M. Valerii Lævini; anno urbis Romæ IↃXLIII, ante natum Iesum CCX. *Iisdem fermè*, inquit, *diebus Anagniæ terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse, nunciatum est: & aves ad Compitum Anagninum in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse*. Qua opidi regione LVCVS iste DIANAE fuerit, incertum est. Cæterò nomen opido seu loco inde

inde inditum videtur, quòd heic *compitum* fuerit duarum viarum, Latinæ Prænestinæque.

Porrò ab Anagniâ VI circiter millia passuum in orientem æstivum progredientibus est opidum vulgari nunc vocabulo *Alatro*. id antiquitus dicebatur Ἀλάτριον. ALATRIVM, & Ἀλέτριον, ALETRIVM. Plautus in Captivis. ALATRIVM municipium & colonia.

HEG. *Certon'?* ERG. Νὴ τὸν Φρουρίωνα. HEG. *Vide sis.* ERG. Νὴ τὸν Ἀλάτριον.

HEG. *Quid tu per barbaricas urbeis juras?*

Straboni lib. V dicitur Ἀλέτριον, *Aletrium*. Opidani erant ALATRINATES & ALETRINATES. Livius suprà dicto lib. VIIII: *Præter Alatrinatem Ferentinumque & Verulanum omnes Hernici nominis populi Romanis bellum indixerunt*. Et paullo pòst: *Hernicorum tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quàm civitatem, suæ leges redditæ*. Plinius lib. III cap. V: *Atinates, Aletrinates, Anagnini*. Cicero in oratione pro A. Cluentio: *C. & L. Fabricii, fratres gemini, fuêre ex municipio Aletrinate*. Et posteà: *Fabricius ad me meos vicinos & amicos Aletrinateis non adduxit*. Hæc duo vocabula quum ita in cunctis Ciceronis exemplaribus reperiantur; minùs facilè ego inducor, uti credam eosdem opidanos eum formasse Aletrinenseis sive Aletrienseis in oratione pro L. Cornelio Balbo; ubi ita legitur: *Quid M. Crassus; non Aletrinensem fœderatum civitate donavit?* Quod sanè vocabulum non nisi à primitivo Aletrino, seu Aletrina sic formari potuisset. Sed alia exemplaria heic habent *Anenienſem*. quod certè vocabulum satis apertè indicat, ab alio quodam opido id deductum esse. Cæterò municipium fuisse Aletrium, ex præscripto Ciceronis testimonio constat. Coloniam quoque deductam testatur Frontinus in libro de Coloniis. *Alatrium*, inquit, *muro ducta colonia. populus deductus*.

Infra Alatrium, in austrum versùs, ad V circiter millia passuum opidum est vulgari vocabulo Veroli. id Frontino dicitur VERVLAE. unde Floro obliquus casus est *Verulis:* opidani autem Livio locis proximè citatis & Plinio lib. III cap. V VERVLANI. Florus lib. I cap. XI: *De Verulis & Bovillis, pudet, sed triumphavimus*. Coloniam posteà factam Romanorum, testis est Frontinus in libro de Coloniis: *Verulæ*, inquit, *opidum muro ductum. ager eius limitibus Gracchanis in omnibus est adsignatus: & ab imperatore Nervâ colonis redditus*. VERVLAE coloniа.

Infra hæc opida in viâ Latinâ est FERENTINVM opidum, vulgò nunc Ferentino & cotruptiùs Fiorentino dictum. Memoratur, præter suprà scripta Itineraria, Straboni, Frontino, Ptolemæo, Agellio, Stephani epitomatori. Ptolemæus: Φρουσινών, Φερεντῖνον. *Frusino, Ferentinum*. Apud Strabonem lib. V vocabula hæc corrupta leguntur Φερέντιον καὶ Φορούσιον. quamquàm apud Stephani quoque breviatorem legitur Φερέντιος, Φερεντῖνος, inquit, πόλις Σαυνιτῶν ἐν Ἰταλίᾳ. τὸ ἐθνικὸν Φερεντῖνος. λέγεται δὲ Φερέντιος, ὡς Διονύσιος ιζ' τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Id est: *Ferentinus, opidum Samnitium in Italiâ, unde gentilitium Ferentenus. Dicitur etiam Ferentius; ut Dionysius habet Romanar. antiquit. lib.* XVII. Samnites tunc omnem hanc oram occupaverant, pulso inde per bellum Romanorum imperio: ut infrà in Samni expositione docebitur. Cæterùm pleraque equidem per Italiam Stephanus opidorum vocabula more sui temporis, ut & Procopius, formavit in *us*. at quomodò à *Ferentino* ille formare potuerit opidanorum vocabulum *Ferentenus*, vel Dionysius Ferentius, nondum dispicio. Poëtis, scio, usitatissimum esse ipsis opidorum vocabulis adpellare opidanos: quod heic etiam factum ab Silio lib. VIII:

Sylla Ferentinos Privernatumque maniplos
Ducebat. ——

Apud Iulium equidem Obsequentem in libro de Prodigiis ita scriptum est: *P. Africano, Cn. Fulvio, consulibus in agro Ferentino androgynus natus, & in flumen dejectus*. Et apud Livium lib. XXXV in consulatu L. Cornelii Merulæ & Q. Minucii Thermi, anno urbis Romæ IↃLVIIII, hæc leguntur: *Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumviri deduxerunt, Cn. Manlius Volso, L. Apustius Fullo, P. Aelius Tubero: cuius lege deducebantur tria millia peditum ferè, CCCC equites: numerus exiguus pro copiâ agri. dari potuêre tricena jugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est; quò posteà, si vellent, noves colonos adscribere possent*. Illud Obsequentis libenter ad Etruriæ opidum Ferentium sive Ferentum traherem, quod

ſuprà lib. II cap. III explicui: quò fortè etiam hoc Svetonii in Veſpaſiano pertinet cap. III: *Flavio Liberale Ferenti genito*. Verùm circa Ferentum hoc nullum eſt flumen, quo homo mergi poſſit; niſi paullo longiùs ab opido in Tiberim usque delatum credas. Livius teſtatur, coloniam iſtam Latinam in agrum Ferentinum deductam eſſe lege Aeliâ, ſive lege P. Aelii Tuberonis. at Frontino in libro de Coloniis, inter alias Etruriæ colonias, memoratur colonia Ferentinenſis, lege Semproniâ adſignata. unde ſatis apertè patuerit, alium heic intellexiſſe Livium agrum Ferentinum, quàm qui erat in Etruriâ circa opidum Ferentum; quod & ipſum dictum fuiſſe quibusdam Ferentinum, unde Frontino colonia Ferentinenſis, ſuprà dicto lib. II cap. III oſtenſum. Verùm apud Livium libro præcedenti, qui eſt XXXIIII, anno præcedenti, quo conſules fuêre P. Cornelius Scipio Africanus iterum & Ti. Sempronius Longus, ita ſcriptum eſt: *Novum jus eo anno à Ferentinatibus tentatum, ut Latini, qui in coloniam Romanam nomina dediſſent, cives Romani eſſent*. A Hernicorum Ferentino opidanos adpellatos fuiſſe FERENTINATES, jam anteà ex Livii lib. VIII intelleximus. cui conſentit Titinnius apud Priſcianum Grammat. inſtitut. lib. IIII & Plinius lib. III cap. V. Ipſe Livius etiam lib. XXVI: *Hannibal infeſtiùs perpopulato agro Fregellano, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit*. Dubitare itaque minimè licet, quin de Hernicorum, qui Novo Latio tum accenſebantur, Ferentino intelligendum ſit illud Livii lib. XXXIII. Quòd ſi ergo jam tum colonia heic fuerit, Scipione Africano ac Ti. Sempronio conſulibus; certè illa inſequenti anno in agrum Ferentinum deducta colonia alio loco atque regione fuit. quamvis huius nominis neque gentem neque opidum in Iraliâ ullum ſciam, niſi qui Frentani fuêre populi ad mare ſuperum, & Ferentum opidum in Etruriâ, Forentum verò in Apuliâ. Diverſis igitur temporibus duas diverſas in Etruriæ Ferentum deductas fuiſſe colonias, alteram *Aeliâ lege*, alteram *Semproniâ*, ſtatuendum eſt. Horatius lib. I epiſt. XVII:

Si te grata quies & primam ſomnus in horam
Delectat; ſi te pulvis ſtrepitusque rotarum,
Si lædit Caupona; Ferentinum ire jubebo.
Nam neque divitibus contingunt gaudia ſolis;
Nec vixit malè, qui natus moriensque fefellit.

Ad hæc ita vetus commentator: *Ferentinum. Alii municipium volunt viæ Labicanæ ad XLVIII lapidem; alii Ferentinum, quod eſt in Tuſcis.* Haud dubiè hoc intellexit. nam in viâ Labicanâ, ſeu veriùs Latinâ, haud ſatis quietè extra pulverem ac ſtrepitum rotarum cauponarumque naſcens moriensque fallere poterat; ob frequentiſsimos celeberrimæ viæ commeatus. Municipium poſteà factum Hernicorum Ferentinum, ex Agellio diſco: qui lib. X cap. III, *Legebamus*, inquit, *adeò nuper orationem C. Gracchi de legibus promulgatis; in qua, M. Mannium & quosdam ex municipiis Italicis honeſtos viros virgis per injuriam cæſos à magiſtratibus populi Romani, quantâ maximâ invidiâ poteſt, conqueritur*. Et mox verba refert ipſius orationis; ubi, inter alia, hæc etiam: *Ferentini ob eamdem cauſam prætor noſter quæſtores abripi juſſit. alter ſe de muro dejecit; alter prehenſus & virgis cæſus eſt*. Verùm ab initio Volſcorum hoc fuiſſe opidum, auctor eſt Livius lib. IIII. *Eodem*, inquit, *anno adversùs Volſcos, populanteis Hernicorum fineis, legiones ductæ à Furio conſule. Quum hoſtem ibi non inveniſſent; Ferentinum, quò magna multitudo Volſcorum ſe contulerat, cepère. Minus prædæ, quàm ſperaverant, fuit; quòd Volſci, poſtquàm ſpes tuendi exigua erat, ſublatis rebus nocte opidum reliquerunt. poſtero die propè deſertum capitur. Hernicis ipſe ager dono datus*. Et poſteà ita queruntur Volſci: *Nec ipſos modò Romanos ſua diviſa habere; ſed Ferentinum etiam, de ſe captum, Hernicis donaſſe*.

Atque hæc ſunt Hernicorum opida ab antiquis auctoribus memorata. plura eos habuiſſe, patet ex ſuprà citatis Livii lib. VIIII verbis iſtis: *Præter Alatrinatem Ferentinatemque & Verulanum, omnes Hernici nominis populi Romanis bellum indixerunt*.

CAP.

CAP. VII.

De VOLSCORVM *nomine, genere, ac finibus: item de opidis eorum cæterisque locis maritimis & fluminibus. tum de insulis ante litus eorum sitis.*

HErnicis continuabantur ab austro VOLSCI: gens magna, potens, atque bellicosa. Græcis auctoribus dicuntur, Scylaci Οὐολσκοὶ, Dionysio atque Diodoro Οὐολξσκοι, Straboni & aliis post eum Οὐελσκοὶ. Genus eorum nusquàm adnotatum reperi. nec signa hactenus dispicere potui, quibus ad aliquam Italicarum gentium referri queant. Peculiarem eorum sermonem & ab reliquis Italiæ lingvis discretum adnotarunt Latini auctores. Pompeius Festus: *Sublicium pontem quidam putant adpellatum esse à sublicibus, peculiari vocabulo Volscorum.* Idem: *In omnibus ferè antiquis commentariis scribitur Obscum pro Osco: ut in Titinii fabulâ V. Qui Obscè & Volscè fabulantur: nam Latinè nesciunt.* Cæterùm finibus deprehendo inclusum fuisse Volscum agrum istis: Ab occasu, quà mare tangebant, à *Rutulis*, mox inde ab Latinis disterminabantur lineâ à mari inter suprà dictum Castri Inui locum & Antium ad fonteis Asturæ amnis & Algidum montem ductâ. Hinc ab septemtrionibus, primùm *Aequos* circa Algidum & Pictas tabernas, sive, ut nunc opidum vocatur, Valmontonem; deinde *Hernicos* circa Compitum Anagninum, Ferentinum atque Verulas, conterminos habuêre; ut suprà patuit. inde ab eâdem regione, supra Soram, Volscorum opidum, Hernicis continuabantur *Marsi*, Fucinum lacum circumcolentes. sed & ad ipsum lacum aliquando imperium eorum pertinuisse, disertus testis est Livius lib. IIII, in rebus anni ab urbe Româ conditâ CCCXLVII. *Bellum*, inquit, *haud memorabile fuit. uno, atque eo facili, prælio casi ad Antium hostes: victor exercitus depopulatus Volscum agrum: castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum; atque in eo tria millia hominum capta: cæteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendentibus agros.* A Marsis porrò contermini Volscis fuêre ab oriente æstivo *Samnites*. quorum opida *Ausidena* & *Aesernia*, vulgò nunc *Alfidena* & *Isernia* dicuntur. Volscorum autem fuit *Atina*, idem nomen etiamnunc servans. Ab oriente Aequinoctiali, ultra *Casinum* opidum, quod vulgò nunc est *Monte Casino*, finitimos habuêre Volsci *Campanos*, partem quondam Samnitium; quorum fuit Venafrum opidum, vulgò nunc *Venafre*. his juncti erant *Sidicini*; quorum opidum Teanum, vulgò nunc Tiano: his porrò *Aurunci*; quorum *Suessa*, nunc *Sessa*. Hinc à meridie conterminos habuêre Ausones; quorum maritima opida, Formiæ, vulgò nunc Mola, & Caieta ac Fundi, quæ nomina etiamnunc retinent. inde ipsum mare attigerunt Volsci à Tarracinâ usque ad Antium; quæ utraque eorum fuêre in litore opida. Atque his finibus inclusum fuisse agrum Volscum, in singulorum locorum expositione patebit. Hinc igitur Livius lib. VII populos hos certo ordine conjungit: *Qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Aequos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat.* Idem lib. II ita scribit: *Ventumque ad interitum servitiorum utique plebis esset, ni consules providissent: dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modò, dextris ab Ostiâ litoribus, lævoque per Volscos mari, usque ad Cumas; sed quæsitum in Siciliâ quoque.* Sic & Mela lib. II cap. IIII: *Ad dextram sunt, sub Alpibus Ligures, sub Apennino Etruria: pòst, Latium, Volsci, Campani, & super Lucaniam Brutii.* Martianus Capella lib. VI: *Latium atque Ostia Tiberina. dehinc litus in Volscorum nomen sortemque concessit. mox Campania.* Plinius lib. III cap. V: *Italia dehinc; primique eius Ligures, mox Etruria, Latium; ubi Tiberina ostia: Volscorum posteà litus & Campania.* Et eodem capite posteà: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est millium passuum L longitudine. tam tenues primordio imperii fuêre radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus: Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli. & ultra Circeios Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modò Latii processit ad Lirim amnem.* Sic item & Scylax, apud quem in exemplaribus vulgatis corruptum est vocabulum Ὀλσκῶν in Ὀλῶν, in Περίπλῳ· Τυρρηνίας ἔχονται Λατῖνοι, μέχρι

ξ Κιρκαίᾳ· Λατίνων δὲ ἔχουσι) Ὀλσκοὶ· Ὀλσκῶν δὲ ἔχουσι) Καμπανοί. Id est: *Etruriæ contermini sunt Latini, usque ad Circæum: Latinis Volsci: his Campani.* Scilicet in secundo illo antiquo Latio, cuius nomini jam inde sub regibus Romanorum adjecta fuit magna pars agri Volsci; adeóque omne litus Volscorum, non tantùm ad Circæum montem; ut quidem hic pro termino nominabatur: sed & ultra hunc ad x millia passuum extima Volscorum quondam urbs Tarracina in altero hoc antiquo Latio; ut infrà suo loco è Polybio demonstrabitur. Verùm nos, neglectis Romani imperii incrementis variisque huic limitibus constitutis, antiquissimos heic Volscorum gentis fineis observabimus.

Loca igitur in orâ maritimâ Ptolemæo describuntur ista: Ἄντιον, Κλάστρα, Κιρκαῖον ἄκρον, Ταρρακίνη. *Antium, Clostra, Circæum promontorium, Tarracinæ.* Melæ lib. II cap. IIII, adverso incedenti litore, memorantur hæc: *Tarracina, Circes domus aliquando Circeii, Antium.* At Plinio cum Ptolemæo ingredienti sunt ista lib. III cap. V: *Antium colonia, Astura flumen & insula, fluvius Nymphæus, Clostra Romana, Circeii. à Circeiis palus Pomptina est: dein flumen Vfens: supra quod Tarracina opidum lingvâ Volscorum Anxur dictum.* Tabula itineraria iter per eamdem oram habet huiusmodi:

Lavinium	
Antium	XVII.
Astura	VII.
Clostris	IX.
Ad Turres	III.
Circeios	XIX.
Ad Turres	IIII.
Terracina	XI.

Ex his ANTIVM opidum memoratur Ciceroni, Horatio, Ovidio, Dionysio, Livio, Valerio Maximo, Melæ, Straboni, Plinio, Frontino, Tacito, Appiano, Svetonio, Ptolemæo, Philostrato, Solino, Tabulæ Itinerariæ, Procopio, Stephani epitomatori, & aliis. Cicero passim in Epistolis suis frequentem eius facit mentionem. Valerius Maximus lib. I cap. VI: *Metentibus apud Antium cruentas spicas in corbem decidisse.* Svetonius in Nerone cap. VI: *Nero natus est Antii.* Atque ita equidem omnibus pariter Latinis auctoribus, quos partim hactenus citavi, partim infrà citabuntur, formatum vocabulum huius opidi: simulque Græcis scriptoribus, Dionysio, Straboni, Appiano, Ptolemæo, Ἄντιον. at qui hos deinceps consequuti sunt, Græci variè id formarunt; modò Ἀντία & Ἄντια, modò Ἄνθα atque Ἄνθιον. in quorum duobus posterioribus haud dubiè grammatici nugatores ἀπὸ ξ ἄνθους, id est, *ab flore* originem somniarunt. Apud Dionysium quum passim sit neutro genere Ἄντιον, miror apud eumdem esse lib. V: ὃκ Ἀντίας τε ἐκ Τάσκλα καὶ Κύμης· id est, *Ab Antiâ, Tusculo, & Cumâ.* Ἄνθιον habet Philostratus de Vitâ Apollonii Tyanensis lib. VIII cap. VIII; ut mox videbimus; & item Procopius Gothicar. rer. lib. I, in his verbis: Ἐν τῷ Ἀνθίῳ ὡρμίζοντο, ἡμέρας ὁδῷ τῆς Ὀστίας ἀπέχοντι. Id est: *Apud Anthium anchoras jecerunt, quod diei iter ab Ostiâ distat.* Stephani breviator: Ἄγκαρα, πόλις Ἰταλίας, ὡς Ἀντία, Ἀδρία. Id est: *Ancara, opidum Italiæ; ut Antia, Hadria.* Idem: Ἄνθα, πόλις Ἰταλίας, Ῥώμης πλησίον· ἥτις καὶ Ἄντιον μετωνομάσθη, ὡς εἰρήσεται. Id est: *Anthia, opidum Italiæ, prope Romam: quod & Antium alio nomine vocatur; ut dicetur.* Paullo pòst: Ἄνθιον, πόλις Ἰταλίας· Κυάδρατος ἐν δευτέρᾳ Ῥωμαϊκῆς Χιλιάδος. ὁ πολίτης Ἀνθιανὸς, ὡς αὐτός. Id est: *Anthion, opidum Italiæ; auctore Quadrato Romanæ Chiliadis lib. II. opidanus inde Anthianus; eodem auctore.* Exiguo pòst: Ἄντια, πόλις Ἰταλίας, ἐπώνυμος Ῥωμύλου. ἐκλήθη δὲ ἀπὸ Κίρκης παιδός. Ὀδυσσέως γάρ καὶ Κίρκης υἱοὶ τρεῖς, Ῥῶμος, Ἄντιας, Ἄρδιας. ὁ πολίτης Ἀντιάτης, ὡς Ἀρδεάτης. Ἔστι δὲ Ἄντιον πόλις, ἑτέρωθι, μεταξὺ Λαυρεντοῦ τῆς Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Ἀντιάτης, ὡς Σουεσσάτης. Hoc est: *Antia, opidum Italiæ, sub Romanorum imperio. nomen accepit à Circes filio. quidpe Vlyssis & Circes filii fuêre tres, Romus, Antias, & Ardea. Opidanus inde est Anteates, & Ardeates. Est & Antium opidum, neutro genere, ultra Laurentum in Italiâ. unde gentilitium Antiensis, ut Sunienses.* Vnum idemque erat opidum, quod iste in duo diversa opida divisit. Dionysius lib. I: Ξενάγορας δὲ ὁ συγγραφεὺς ἱστορεῖ, Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης υἱὸς γνήσιος τρεῖς, Ῥῶμον, Ἄντιαν, Ἀρδέαν· οἰκί-

σαντας

οὗτος δὲ τρεῖς πόλις, ἀφ' ἑαυτῶν ἦρξε τοῖς κλησμασι τὰς ὀνομασίας. Id est: *Xenagoras historicus tradit, Vlyssis & Circes treis fuisse filios, Romum, Antiam, Ardeam. eos conditis tribus urbibus à sese indidisse nomina.* Ergo huius quoque urbis summa fuit antiquitas; licèt hæ meræ sint Græcorum fabulatorum nugæ. quidpe treis diversas inter se incoluisse genteis Romam, Ardeam, atque Antium, satis atque abundè hactenus demonstratum. Qui autem Romi fratres in Rutulorum usque Volscorumque fineis deduxerunt, illi Latium illud antiquum secundum, quod ab regibus demum Romanis, ut suprà ostensum, ad Circæum usque, Circes fabulosum domicilium, protendebatur, respexerunt. quod & illi fecêre, qui Ascanium, Aeneæ filium, conditorem *Antii* pronunciarunt. Solinus cap. VIII: *Constitutæ ab Ascanio, Longa Alba, Fidenæ, Antium.* Cæterùm opidani dicuntur Græcis auctoribus, Polybio lib. III & Dionysio passim Ἀνιάται, Latinis scriptoribus, Ciceroni ad Atticum lib. II epist. VI, Livio passim, Plinio lib. XXXIIII cap. V, Tacito Annal. lib. XIIII, Capitolino in Antonino Pio, & inscriptionibus antiquis ANTIATES. At Valer. Maximo lib. I cap. VIII *Antiense* dicitur *templum*, quod erat *Aesculapii* ad hanc urbem; & Svetonio in Caligulâ cap. LVII *Antiatinæ sortes*; de quibus mox plura dicemus. Ipsa urbs haud ampliùs exstat. at nomen tamen eius etiamnunc durat in promontorio, cui vulgaris adpellatio *Capo d'Anzo*. ad cuius etiam latus occidentale specula in litore posita vulgò dicitur *Torre d'Anzo*. Hoc loco olim exstitisse ipsam urbem, CIↃ circiter passus à novo opido *Neptunio*, quòd in orientali promontorii latere situm, molis, qua portus eius inclusus fuit, tum phari, ingentes reliquiæ, quæ in mari conspiciuntur, apertè indicant. Volscorum fuisse urbem, Livius maximè atque Dionysius testantur. quorum ille lib. II; *Consul*, inquit, *alter ad Volscum bellum missus, Antiateis Volscos fundit fugatque.* Et postèà: *Numicius consul Antium adversùs Volscos profectus.* Mox: *Meliùs in Volscis imperatum est. fusi primo prælio hostes; fugâque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam, acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem, aliud opidum, nequaquàm tam opulentum, ab Antiatibus cepit.* Dionysius lib. IIII; ubi de fœdere narrat, quod Tarquinius Superbus, post adeptum Latinæ gentis imperium, cum Hernicis Volscorumque nonnullis fecit, quum Prisci Latii nomen ad Circeios usque protenderet: Ἐκ δὲ Οὐολσκῶν ἔθνους δύο πόλις ἐδέξαντο μόναι τὰς παρακλήσεις, Ἐχετρανοί τε καὶ Ἀνιάται. Id est: *Ex Volscis duæ tantùm civitates adsenserunt, Echetrani atque Antiates.* Lib. VI: Ἄντιον, πόλις ἐπιφανεστάτη Οὐολσκῶν ἔθνους. *Antium, urbs Volscorum nobilissima.* Lib. VIII: Ἦκεν εἰς Ἄντιον, πόλιν ἐπιφανεστάτην τῶν ἐν Οὐολσκοῖς πόλεων. Id est: *Venit Antium, Volscorum urbium nobilissimam.* Lib. VIII: Νομικίῳ δὲ, ἄγοντι τὴν στρατιὰν ἐπὶ τὴν Ἀνιατῶν πόλιν, ἡ τότε ἐν τοῖς πρώτοις πόλεσι τῶν Οὐολσκῶν ἦν, εὐδαιμία ἡναντιώθη δυνάμεις, ἀλλὰ ὑπὸ τῶν τείχων ἰωαγκάζοντο ἕκαστοι ἀμυνεσθαι. ἐν δὲ τούτῳ ἥ τε γῆ αὐτῶν ἡ πολλὴ ἐτμήθη, καὶ πολίχνη τις ἐπιθαλάττιος ἑάλω, ἥ ἐπινείῳ τε καὶ ἀγορᾷ τῶν εἰς τὸν βίον ἀναγκαίων ἐχρῶντο, ὅκ θαλάττης τε καὶ ἀφ' ληστηρίων τὰς πολλὰς ἐπαγόμδυοι ὠφελείας. ἐληφθησαν δὲ καὶ νῆες τῶν Ἀνιατῶν εἴκοσι καὶ δύο μακραὶ, καὶ ἄλλα νεῶν ὅπλα τε καὶ ἐφόδια. Μετὰ ταῦτα, κελεύσαντος ἔτι ὑπάτου, τάς τε εἰκίας ἐνέπρησαν οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ σὺν νεωσοίκοις κατέσκαψαν, καὶ τὸ τεῖχος ἦρπον ὅκ θεμελίων. ὥστε μηδὲ ἀπλήστων σφῶν χερσὶν ἔτι τοῖς Ἀνιάταις εἶναι τὸ φρούριον. Hoc est: *Numicio quoque, ducenti exercitum ad Antium, quod tunc inter primarias Volscorum urbeis erat, nullus exercitus sese opposuit: sed singuli populi defensabant se mœnibus suis. Interèa & ager eorum magnâ ex parte vastatus est, excisis arbustis: & opidulum maritimum captum, quod Antiatibus erat navale simul & forum rerum ad victum pertinentium. quæ vel navigationibus maritimis vel latrociniis invectæ, plurimum illis emolumenti importabant. Captæ illic etiam sunt naves longæ XXII Antiatium, & alia navium armamenta instrumentaque. Post hæc consulis jussu incensa sunt ædificia, diruta navium receptacula, æquata solo mœnia, ne castellum relictum Antiatibus in posterum usui esse posset.* Hoc scilicet castellum, sive NAVALE Antiatium, erat opidum illud CENO, Livio in eisdem Numicii consulis rebus memoratum. Prope urbem *Antium* fuisse, vel ex eo colligitur, quòd & merceis prædasque eò contulerint Antiates, simulque pro foro rerum venalium usi sint. at incertum est, ab utrâ parte urbis fuerit: quum litus utrimque importuosum sit; nec flumen aliquod tam prope urbem in mare effluit, nisi quod prædictum opidum Neptunium nunc perfluit exiguo alveo. quod Livio lib. XLIII LORACINA *flumen* videtur adpellari. *Lucretium*, inquit, *tribuni plebis absentem concionibus adsiduis lacerabant,*

rabant, quum reipublicæ causâ abesse excusaretur. Sed tum adeò vicina etiam inexplorata erant, ut is eo tempore in agro suo Antiati esset; aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus CXXX *millibus æris locasse dicitur. tabulis quoque pictis ex prædâ fanum Aesculapii exornavit.* Haud dubitandum quin genitivo casu scripserit ipse Livius *ex flumine Loracinæ*; ut in omnibus pariter est exemplaribus; quando consimili modo dixit flumen Asturæ lib. VIII; ut mox infrà videbimus. Ad ipsum igitur Antium portus tunc temporis nullus fuit. unde sic Strabo lib. V: Κλίσμα δ' ἐστὶ τὰ Ὦστια Ἄγκε Μαρκίε. ἐξῆς δ' ἐστὶν Ἄντιον, ἀλίμδρομον καὶ αὐτὴ πόλις. ἵδρυ δ' ὑπὸ πέτραις· ὑπέχει δ' ὑπ' αὐτὴν ἀεὶ σχεδίας. Hoc est: *Ostiam condidit Ancus Marcius. Sequitur inde Antium opidum, itidem importuosum, saxis superscruptum, distans ab Ostiis stadia circiter* CCLX; Id est, *millia passuum* XXXII, *passus* 10. quod erat illud *diei iter* Procopii suprà dictum. quamquàm plus XXVIII millibus passuum haud facilè hoc intervallo hodiè deprehendas. De cætero in summâ petrarum, in quibus *Antium* erat conditum, nunc exstat *fanum S. Blasii*, vulgò *S. Biagio* dictum. Caput fuisse olim totius gentis, disertè testatur Livius lib. VI: *Animus*, inquit, *ducis rei maiori, Antio, imminebat. id caput Volscorum. Sed, nisi magno adparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat.* Verùm *Antiates*, ut suprà dictum, jam inde quidem sub Tarquinio Superbo in commune veteris Latii nomen concesserant, unà cum Circeiensibus & Signinis: in quas urbeis Tarquinius colonias deduxerat; testibus Dionysio lib. IIII & Livio lib. I unde etiam mox, Tarquiniis ejectis, sub primis consulibus Junio Bruto atque M. Horatio, in fœdere, quod populus Romanus icit cum Carthaginiensibus, simul Antiates cum *Tarracinensibus, Circeiensibusque* & *Ardeatibus*, ut populi Latini comprehensi fuêre; teste Polybio lib. III. At posteà ab eo fœdere recesserunt; crebraque cum Romanis bella gesserunt; quæ passim Livius Dionysiusque narrant. quorum hic suprà dicto lib. VIIII: *Et Antium nova colonia missa, cum eo, ut Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naves inde longæ abactæ. interdictumque mari Antiati populo est; & civitas data.* Mox: *Naves Antiatium partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ: rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: Rostraque templum adpellatum.* Sed post hæc iterum rebellantes, variis prœliis pro libertate cum Romanis dimicarunt, ad annum usque urbis Romæ CCCCXVI, quo consules fuêre L. Furius Camillus II & C. Mænius Nepos: ubi rursus devicti sunt. qua de re ita apud Livium lib. VIII in senatu verba facit Camillus: *Cæsi ad Pedum Asturamque exercitus hostium. opida Latina omnia & Antium ex Volscis, aut vi capta aut accepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris.* Hinc Fragmentum triumphorum Romanorum, quod Romæ in Capitolio visitur:

C·MAENIVS·P·F·P·N·COS·DE·ANTIATIBVS·AN·CDXV·

Et Plinius lib. XXXIIII cap. V: *C. Mœnius in suggestu rostra devictis Antiatibus fixerat, anno Vrbis* CCCCXVI. Livius paullo insequentibus post Numicium consulibus in deditionem venisse tradit *Antium* consuli T. Quintio Capitolino: proximoque hinc anno *coloniam* eò fuisse deductam. qua de re ita Livius fine libri III: *Qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus. paucos circumsessum dies deditur.* Et sub initium libri IIII: *Atrox certamen aderat; ni Fabius, consilio neutri parti acerbo, rem expedisset. T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse. ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram; civitatem in concordiâ fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. Iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia. adeóque pauci nomina dedêre, ut ad explendum numerum coloni Volsci adderentur.* Dionysius *Latinos* atque *Hernicos*, qui vellent, ad explendum numerum additos tradit. Illa igitur posterior deductio rectè adpellatur *colonia nova* Livio. qui eamdem memorat pòst etiam, lib. XXVII & XXXII: & Plinius suprà dicto lib. III cap. V. Additos deinde fuisse colonos sub Nerone, auctor est Tacitus Annal. lib. XIIII his verbis: *In Italiâ vetus opidum Puteoli jus coloniæ & cognomentum à Nerone adipiscuntur. veterani Tarentum & Antium adscripti, non tamen infrequentiæ locorum subvenêre; dilapsis pluribus in provincias, in quibus stipendia expleverant. neque conjugiis suscipiendis neque alendis liberis sueti, orbas sine posteris domos relinquebant.* Et

Annal.

Annal. lib. xv: *Natam sibi ex Poppæâ filiam Nero ultra mortale gaudium accepit. Locus puerperio colonia Antium; ubi ipse generatus erat.* Huc pertinet illud Strabonis, qui sub Tiberio geographica sua edidit, lib. v: Ἐξῆς δ' ἐστὶν Ἄντιον, ἀλιμῶρον καὶ αὐτὴ πόλις. Νυνὶ μὲν οὖν αὕτη τοῖς ἡγεμόσιν, εἰς σχολὴν καὶ ἄνεσιν τῶν πολιτικῶν, ὥπερ λάβοιεν καιρόν. καὶ διὰ τοῦτο καλοκαγαθόμενοι πολυτελεῖς οἰκήσεις ἐν τῇ πόλει συχναὶ θεῶν τε καὶ τοιαύτας ἐπιδημίας. Hoc est: *Sequitur opidum, & ipsum importuosum. Cæterùm principum otio atque vacationi ab civilibus occupationibus dicatum est. ideóque magnifica ac splendida inibi sunt ædificia exstructa permulta excipiendis eorum secessibus.* Hinc Philostratus in Vitâ Apollonii Tyanensis lib. VIII cap. VIII: Περὶ δὲ βιβλίου τούτου γνώμην ἀποφαίνομαι, μακαριωθῆναι μὲν αὐτὸ βασιλέα Ἀδριανὸν ὕστερον· ὅτε γὰρ ἦν νέος τὴν Ἀπολλωνίου ἐπιστολὴν καταμεῖναι ἐς τὰ βασίλεια τὰ ἐν τῷ Ἀνθίῳ, οἷς μάλιστα δὴ τῶν περὶ Ἰταλίαν βασιλείων ἔχαιρεν. Hoc est: *De libello autem hoc relatum est mihi, fuisse post mortem Apollonii simul cum quibusdam epistolis eius delatum ad Hadrianum imperatorem. quæ omnia Hadrianus collocavit in regiâ suâ apud Anthium: quæ præ omnibus totius Italiæ regiis villis quàm maximè delectabatur* Cæterùm piraticâ veteres illos Antiateis fuisse insigneis, testatur Strabo ibidem continuo pòst: Καὶ πρότερον δὲ ναῦς εἶχεν ἱκανὰς, καὶ ἐκοινώνουν τῶν ληστηρίων τοῖς Τυρρηνοῖς, καίπερ ἤδη τοῖς Ῥωμαίοις ὑπακούοντες. διόπερ καὶ Ἀλέξανδρον πρότερον ἐγκαλῶν ἐπέστελε, καὶ Δημήτριον ὕστερον. Id est: *Olim etiam navibus potentes fuêre Antiates: sociosque sese prædationum Tuscis præbuerunt, quamvis sub Romanorum jam imperium redacti. quocirca & Alexander antè misit, qui eâ de re quererentur, & posteà Demetrius etiam.* Ergo maris usum, quo illis dicto urbis Romæ anno CCCCXVI, à Romanis interdictum fuit, paullo pòst repetierunt. nam licèt incertum sit, quos heic Alexandrum & Demetrium intellexerit Strabo, quum plures iis nominibus fuerint post Alexandrum Magnum Macedoniæ ac Syriæ reges; tamen constat, ipsum Alexandrum Magnum proximo statim anno, postquàm Antiatibus mari interdictum, factum esse regem Macedoniæ, Philippo patre defuncto. Sed maximè clarum reddidit Antium FORTVNAE, sive geminarum FORTVNARVM TEMPLVM atque SORTES. Horatius Carm. lib. I odâ XXXV, qua precatur eam deam, ut servet Cæsarem in Britanniam ire meditantem:

O diva, gratum quæ regis Antium.

Ad quem locum vetus commentator: *Apud Antium Fortunæ templum erat maximè celebre, multorum etiam principum virorum donis exornatum.* EQVESTREM FORTVNAM cognominatam fuisse, auctor est Tacitus Annal. lib. III, his verbis: *Incessit dein religio, quonam in templo locandum foret donum, quod pro valetudine Augustæ equites Romani voverant Equestri Fortunæ. nam etsi delubra eius deæ multa in Vrbe; nullum tamen tali cognomento erat. Repertum est ædem esse apud Antium, quæ sic nuncuparetur. ita donum apud Antium statuitur.* Vetus inscriptio in opido Neptunio sic habet: FORTVNIS · ANTIATIBVS. Macrobius Saturnalior. lib. I cap. XXIII: *Vehitur simulacrum dei Heliopolitani ferculo: uti vehuntur in pompâ ludorum Circensium deorum simulacra: & subeunt, plerumque provinciæ proceres, raso capite, longi temporis castimoniâ puri. ferunturque divino spiritu, non suo arbitrio; sed quo deus propellit vehenteis: ut videmus apud Antium promoveri simulacra Fortunarum ad danda responsa.* Geminæ quum essent, dicebantur FORTVNAE SORORES: ut illæ in Prænestino opido, suprà cap. IIII nobis explicatæ. Martialis lib. V epigram. I:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ,
Cæsar; & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani quà cubat unda freti;
Seu placet Aeneæ nutrix, seu filia Solis;
Sive salutiferis candidus Anxur aquis;
Mittimus. ———

Sex innuere voluit loca, quæ maximè secessibus suis frequentabat Domitianus imperator; Albanum, Ariciam, Antium, Caietam, Circeios, & Tarracinam, quæ alio nomine fuit Anxur. Antii quoque *Sortes* fuisse in *Fortunarum templo*, quemadmodum Prænestæ, testis est Svetonius in Caligulâ cap. LVII. *Monuerunt & sortes Antiatinæ, ut à Cassio caveret. Thesaurum*, ex donis variorum collectum, heic fuisse ingentem, auctor est Appianus, Civil. bellor. lib. V ita de Cæsare Augusto scribens:

Ὁ δὲ

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἐκ τῶν ἱερῶν ἐδανείζετο τὰ χρήματα, ἀπό τε Ῥώμης ἐκ τοῦ Καπιτωλίου, καὶ ἀπὸ Ἀντίου καὶ Λανουβίου καὶ Νεμοῦς καὶ Τίβυρος· ἐν αἷς μάλιστα πόλεσι καὶ νῦν εἰσι θησαυροὶ χρημάτων ἱερῶν δαψιλεῖς. Id est: *Cæsar è templis pecunias mutuò accipiebat; ut Romæ ex Capitolio; tum Antii, Lanuvii, Nemore, Tibure. in quibus opidis hodiè quoque sunt copiosi thesauri sacrarum pecuniarum.* Denique AESCVLAPII quoque TEMPLVM fuisse apud Antium in ipso litore, testes sunt Livius, Valer. Maximus, & Auctor de Viris illustribus. Livii locum è lib. XLIII suprà adscripsimus. Auctor de Viris illustribus: *Romani, ob pestilentiam responso monente, ad Aesculapium Epidauro arcessendum legatos miserunt. qui quum eò venissent, & simulacrum ingens mirarentur; angvis è sedibus suis elapsus, venerabilis, non horribilis, per mediam urbem, cum admiratione omnium, ad navem Romanorum perrexit. legati, deum vehentes, Antium provecti sunt. ubi, per mollitiem maris, angvis proximum Aesculapii fanum petiit: & post paucos dies ad navim rediit. & quum adverso Tiberi subveheretur, in proximam insulam desilivit: ubi templum ei constitutum.* Val. Maximus lib. I cap. VIII: *Ac prosperam emensi navigationem, postquàm Antium adpulerunt, angvis, qui ubique in navigio remanserat, prolapsus in vestibulo ædis Aesculapii, myrto, frequentibus ramis diffusæ, supereminentem excelsæ altitudinis palmam circumdedit. perque treis dies positis, quibus vesci solebat, non sine magno metu legatorum, ne in triremem reverti nollet; Antiensis templi hospitio usus, Vrbi se nostræ advehendum restituit.* At Ovidius non Aesculapii, sed Apollinis, id fuisse templum tradit Μεταμορφώσεων lib. XV: ubi totam hanc legatorum Romanorum juxta inferi maris litus navigationem ordine describens, tandem circà finem ita dicit:

Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Liternum, multamque trahens sub gurgite arenam
Vulturnus, niveisque frequens Sinuessa colubris,
Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphatæque domus, Trachasque obsessa palude,
Et tellus Circæa, & spissi litoris Antium.
Huc ubi veliferam nautæ advertêre carinam,
(Asper enim jam pontus erat) deus explicat orbeis:
Parque sinus crebros & magna volumina labens,
Templa parentis init, flavum tangentia litus.
Aequore placato, patrias Epidaurius aras
Linquit; & hospitio juncti sibi numinis usus,
Litoream tractu squammæ crepitantis arenam
Sulcat: &, innixus moderamine navis in altâ
Puppe caput posuit: donec Castrumque sacrasque
Lavinî sedes Tiberinaque ad ostia venit.

Hoc Ovidii loco quum alia exemplaria haberent *Antium*, alia *Anxur*, alia *Auron*, & nonnulla *Anchon*; ingens inde hoc sæculo inter commentatores poëtæ exortum est certamen, quænam ex omnibus istis maximè probanda foret. quod sanè mirari satis ego nequeo; utique, quum Ancon ad superum mare usque in Piceno litore sita sit urbs, poëta verò ab Iapygio promontorio nullas nisi ad inferi maris memorat litus, juxta quod navigatio illa facta. tum, quia *Trachas* sive *Trachina* eadem erat urbs quæ *Tarracina*, eademque & *Anxur*: post quam demum *Antium* nominat; & hinc proximum Rutuli litoris opidum *Castrum Inui*; mox Lavinium, atque Ostiam.

Porrò Plinius ita pergit dicto lib. III cap. V: *Antium colonia*; ASTVRA *flumen & insula*. Et flumini & insulæ nomen id hodiéque integrum manet, VI millia passuum ab Antii promontorio. quo spacio Tabula itineraria VII refert millia. In insulâ est specula, castelli in modum exstructa: heic olim Ciceronis fuisse villam, testatur Plutarchus in vitâ eius, his verbis: Πραττομένων δὲ τούτων, ὁ Κικέρων ἦν μὲν ἐν ἀγροῖς ἰδίοις περὶ Τοῦσκλον, ἔχων τὸν ἀδελφὸν μεθ' αὑτοῦ· πυθόμενοι δὲ τὰς προγραφὰς, ἔγνωσαν εἰς Ἄστυρα μεταβῆναι, χωρίον παράλιον τοῦ Κικέρωνος· ἐκεῖθεν δὲ πλεῖν εἰς Μακεδονίαν πρὸς Βροῦτον. Id est: *Dum hæc aguntur, erat Cicero cum fratre in Tusculano suo. Nunciatâ proscriptione, statuerunt ad Astura, quod prædium erat Ciceronis maritimum, transire; atque inde Macedoniam petere, seque ad Brutum conferre.* Et mox: Ὁ δὲ Κικέρων εἰς Ἄστυρα κομισθεὶς, καὶ πλοῖον εὑρὼν, εὐθὺς ἐνέβη. hoc est: *Cicero ad Astura delatus, navigiumque ibi nactus, illicò conscendit.* Sic igitur vocabulum hoc, quod Latinis erat singu-

erat singularis numeri ac feminini generis, Plutarchus fecit plurale neutrius generis τὰ Ἄστυρα· quod proprium erat nomen urbis in Mysiâ; teste Strabone lib. XIII, quem Stephanus etiam citavit. Sed apud hunc ita post id vocabulum scriptum est: Ἄστυρις ἐστὶ πρὸς τῇ Βοιωτίας πρὸς τῇ Πολίαις· ἔστι δὲ χώρα Ἰταλίας. id est: *Est & in Bœotiâ Asturis, apud Potnias. est item regio Italiæ.* Haud semel apud Stephani epitomatorem reperias, ubi auctores scripsêre χωρίον, ipsum retulisse χώραν. Nihil autem ei usitatius, quàm genus ac numerum vocabulorum apud auctores, quos citat, immutare, suæque accommodare ætati. Quapropter heic quoque facilè crediderim, prædium istud Ciceronis ex Plutarcho convertisse eum in regionem. Cæterùm singularem intellexisse Latinos in hoc fluminis atque insulæ nomine numerum, pluribus patet exemplis. Ipse Cicero ad Atticum lib. XII epist. XXXVIII: *Asturam sum à te profectus.* Et epist. XLIIII: *Nam cæteroqui αὐτόπρα erant Asturæ.* Lib. XIII epist. XXVI: *Ego locum habeo nullum ubi facilius esse possem, quàm Asturæ.* Epist. XXXIIII: *Asturam veni.* Epist. XXXVII: *Vereor maximè, ne in Tusculano opprimar. Vtrum igitur Asturæ?* Lib. XIIII epist. II: *In Tusculano hodiè. Lanuvii cras. inde Asturæ cogitabam.* Epist. V: *Hæc scripsi ad te proficiscens Asturâ.* Epist. XI: *Velim meherculè Asturæ Brutus.* Epist. XVII: *Quàm velim Bruto persvadeas, ut Asturæ sit.* Epist. XXII: *Brutus velim sit Asturæ.* Lib. XV, epist. XII: *Brutus quidem se aiebat Asturæ.* Mox: *Vitricus nihil censebat: quem Asturæ vidimus.* Svetonius in Augusto, cap. XCVII: *Non, si omnia morarentur, ampliùs se posthac Romæ futurum. atque, itinere inchoato, Asturam perrexit.* Et in Tiberio, cap. LXXII: *Rediens properè in Campaniam, Asturæ in langvorem incidit.* Verùm enimverò ex omnium horum auctorum modo loquendi Astura ista, quam memorant, dubium est, utrùm in ipsâ insulâ fuerit id prædium Ciceronis, quod posteà in opidulum, vel saltem vicum, excrevisse videtur; an verò extra insulam, in continenti, nam nemo eorum, præter Plinium, insulæ meminit: nec præpositione *in* vel *ad* utuntur; nisi, quòd Plinius iterum lib XXXII cap. I, ubi de remorâ pisce agit, *Tenuit*, inquit, *& nostrâ memoriâ Caii principis navim, ab Asturâ Antium remigantis, pisciculus.* Ipse tamen Cicero non dubiè ostendit, ad Atticum lib. XII epist. XX, in ipsâ insulâ fuisse villam suam. *Est heic*, inquit, *locus amœnus, & in mari ipso; qui & Antio & Circæis adspici possit.* Apud Strabonem lib. V ita scriptum est: Μετὰ δ' Ἄντιον Κιρκαῖόν ἐστι. μεταξὺ δ' ὁ τε Στύρας πόλεως, καὶ ἐπ' αὐτῷ ὕφορμος. Id est: *Post Antium est Circæum. in medio est Stura flumen. & ad eum navium statio.* Scripsisse Strabonem non Ἀστύρας, neque Ἀστύρας sed Στύρας, quod Latinè rectè formaveris STVRA, fidem maximè confirmat Festus; qui inter vocabula incipientia ab *St* sic habet. *Stura, flumen in agro Laurenti est: quod quidam Asturam vocant.* Cæterùm ὕφορμος ille, id est, navium statio seu adpulsus, haud dubiè fuit in exiguo sinu, qui est inter insulam & os fluminis. unde Ciceronem solvisse, in Macedoniam navigaturum, suprà è Plutarcho intelleximus. Quocirca hoc etiam documento mihi credibile fit, non tantùm villam heic fuisse Ciceronis: sed etiam navale, & quasi quoddam opidulum, vel saltem vicum. Opidum certè posteà etiam fuisse, testatur Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VII: *Haud longè à Tarracinâ opidum est Astura, & eiusdem cognominis fluvius.* Fluvius memoratur etiam Livio lib. VIII: *Aricinos*, inquit, *Lanuvinos & Veliternos, Antiatibus Volscis se conjungentes ad Asturæ flumen Mœnius fudit.* Et aliquanto pòst: *Casi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium.* Ad hunc locum ita scribit in commentariis doctissimus Sigonius: *Vetus liber, Ad Saturam flumen.* Ego legendum puto *ad Sturam flumen.* Festus in vocibus incipientibus à literâ *St* ait; *Stura fluvius est in agro Laurenti.* Ita sanè. sed addit Festus; *quod quidam Asturam vocant.* Hoc quum ita sit; cur malim ex uno exemplari, quod habet Saturam, omnium reliquorum Asturam damnare? utique, quum apud tot alios auctores hoc exstet huius loci atque fluminis vocabulum. Imperitorum certè grammaticorum id est apud Livium mendum; qui Virgilii Saturam paludem apud Tarracinam urbem confuderunt cum hoc nostro Sturâ sive Asturâ flumine; quum inter hoc flumen & Tarracinam xxx ampliùs sint millia passuum. Servii verba modò audivimus. Vibii Sequestri in Catalogo paludum hæc sunt: *Satura, inter Antium & Circeios. eadem Statura.* Haud obstinatè adfirmaverim, scripsisse Vibium, *eadem Astura:* quamquàm ingens sit suspicio. at Virgilii Saturam paludem fuisse apud Vfentem amnem & Tarracinam, pòst ostendam. Apud Iulium quoque Obsequentem

ita scriptum est: *Saturæ vitulus biceps natus*. Certè hoc etiam imperiti grammatici, quibus semper magis poëtæ, quàm historici aut geographi lecti, supposuerunt pro genuino *Asturæ*. nam *Saturam* Virgilius, qui unus cum imitatore suo Silio id vocabuli habet, disertè *paludem* vocat: Obsequens autem certum quemdam locum seu opidum apertè designat.

Cæterò post *Asturam* flumen sequebatur NYMPHAEVS *amnis*. Plinius dicto lib. III cap. V: *Antium colonia, Astura flumen & insula, fluvius Nymphæus, Clostra Romana, Circeii*. Mons Circæus hodiéque dicitur vulgò *Monte Circello*. Inter hunc igitur atque Asturam Nymphæus fluvius nullus alius esse potest, quàm qui unicus hoc litore in mare effunditur, fonteis habens amœnissimos sub opido Sermonetta, apud celebrem vicum, equitum divi Lazari quomdam domicilium, cui hodiéque inde nomen est vulgare *La Nimpa*.

Inter hunc igitur Nymphæum fluvium & Circæum promontorium fuêre illa CLOSTRA ROMANA, Plinio, Ptolemæo, Tabulæque itinerariæ memorata. Ptolemæo, quem suprà audivimus, Græcè scribuntur Κλώστρα. Tabula sic habet:

Astura	
Clostris	IX.
Ad Turres albas	III.
Circeios	XIX.

Sanè ab ipsâ Asturâ insulâ ad Circæum usque promontorium millia passuum sunt per litus & Nymphæi fluminis ostium haud ampliùs XXII: quem numerum ista Tabulæ millia XXXI longè superant. nec tamen corruptos in Tabulâ numeros temerè arguerim: quando etiam apud Strabonem hæc leguntur: Κλῖσμα ἐπὶ τὰ Ὦστια Ἄγκυ Μαρκίε. ἐξῆς δ' ἐστὶν Ἄντιον· διέχει δὲ τῶν Ὡστίων σταδίους σ ξ' σταδίους. Μετὰ δὲ Ἄντιον τὸ Κιρκαῖον ἐστιν ἐν σ' καὶ ς' σταδίοις. Id est: *Ostia ab Anco Marcio condita est. Sequitur inde Antium, CCLX stadia ab Ostiâ disitum. post Antium & Circæum ad CCXC stadia*. Id est: *millia passuum XXXVI cum duobus stadiis*. Quòd si igitur præscriptis Tabulæ XXXI millibus adscribas VII illa, quæ habet inter *Antium* & *Asturam*, erunt in universum XXXVIII; duobus millibus plus, quàm Strabo habet. Verùm apud hunc dubia eo loco est scriptio; quum quædam exemplaria habeant ἐν ὁ' καὶ σ' σταδίοις· *ad CCLXX stadia*. id est, *millia passuum ferè XXXIIII*. Plinius lib. III cap. V, *Latium*, inquit, *antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est, millium passuum L longitudine*. Hoc ita hodiéque verum est. at è diverso Strabo LXVI eo intervallo computat millia; aut, si prior illa scriptio magis probanda sit, millia fermè LXVIIII. Plinius ibidem paullo pòst: *Antium colonia, Astura flumen & insula, fluvius Nymphæus, Clostra Romana, Circeii*. Quòd si ille VIIII millium numerus inter Asturam & Clostra incorruptus est: certè ipsa Clostra prope ostium fuêre Nymphæi fluvii, lævo amne. hinc XII circiter sunt millia passuum ad Circeios opidum in promontorio Circæo. unde colligere licet, primam notam X in XIX exscriptoris incuriâ adrepsisse. Alterum igitur istum locum AD TVRREIS ALBAS tria millia passuum ab Nymphæi ostio abfuisse crediderim.

Sequitur hinc ipsum τὸ Κιρκαῖον ἄκρον, CIRCAEVM *promontorium*, & in ipso eiusdem nominis *opidum*; quòd quibusdam Græcis feminino genere dictum Κιρκαία, CIRCAEA; Romanis verò plurali numero CIRCEII: quemadmodùm, quod opidum Campaniæ Straboni lib. V dicitur Πομπήια, *Pompæa*, omnibus pariter Latinis est Pompeii. quamquàm quædam Latinorum auctorum exemplaria habent *Circæi*. Memoratur *Circæus mons* sive *promontorium*, Aristoteli, Theophrasto, Apollonio, Lycophroni, Scylaci, Virgilio, Diodoro, Straboni, Silio, Ptolemæo, Procopio. opidum memoratur Ciceroni, Dionysio, Livio, Plinio, Martiali, Svetonio, Solino, Martiano Capellæ. Ptolemæus: Ὦστια, Ἄντιον, Κλώστρα, Κιρκαῖον ἄκρον, Ταρρακίναι. Id est: *Ostia, Antium, Clostra, Circæum promontorium, Tarracinæ*. Virgilius Æneid. lib. VII:

Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
Litus arant Rutulosque exercent vomere colleis,

Circæum-

Circæumque jugum: queis Iupiter Anxurus arvis
Præsidet. ———

Et Virgilium imitatus Silius lib. VIII:

Queis Circæa juga, & scopulosi verticis Anxur.

De opido Cicero ad Atticum lib. XII epist. XX; de *Asturâ* loquens: *Locus, qui & Antio & Circæis adspici possit.* Et lib. XV epist. X: *Mittam vel Antium vel Circæos.* Livius lib. VI: *Præter Circeios & Velitras.* Svetonius in Augusto, cap. XVI: *Supplicem concessâ vitâ Circeios in perpetuum relegavit.* In Tiberio, cap. LXXII: *Circeios pertendit.* Martialis lib. XI epigr. VIII:

Cæsar in Albanum jussit me manè venire,
Cæsar Circeios. ———

Reliquos auctores mox in expositione montis opidique citabo. Opidani inde sunt Dionysio lib. VIII Κιρκαῖοι, *Circæi*; Polybio lib. III bifariam, Κιρκαιάται, *Circæatæ*; & Κιρκαῖται, *Circaitæ*. quorum hoc haud dubiè corruptum est. At Latinis auctoribus, sunt CIRCEIENSES. Cicero de Naturâ deorum lib. III: *Quamquàm Circen quoque coloni nostri Circeienses religiosè colunt.* Livius lib. VI bis; *Circeiensium quidam.* &, *Colonis Circeiensibus.* Lib. VIII: *L. Numicium Circeiensem.* Plinius lib. XXXII cap. VI. quod est de ostreis: *Variant coloribus. rufa in Hispaniâ, fusca in Illyrico, nigra & carne & testâ Circeiis.* Aliquanto pòst: *Cyzicena candidiora Circeiensibus.* De iisdem Iuvenalis Satyra IIII:

——— *Circeis nata forent, an*
Lucrinum ad saxum, Rutupinove edita fundo
Ostrea, callebat primo deprendere morsu.

Nomen unde mons traxerit, complures indicarunt auctores. Dionysius lib. IIII: Κιρκαίαν δὲ ἀπῴκισεν ὁ Ταρκυνίος κατὰ λογισμὸν, ὅτι τοῦ Πωμεντίνων πεδίου μεγίστου τῶν περὶ τῇ Λατίνῃ, καὶ τῆς συναπτούσης αὐτῇ θαλάσσης ἔκειτο ἐν καλῷ. ἔστι δὲ χερσοειδὴς σκόπελος ὑψηλὸς ἐπιεικῶς, ἐπὶ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ πελάγους κείμενος· ἔνθα λόγος ἔχει Κίρκην, τοῦ Ἡλίου θυγατέρα κατοικῆσαι. Id est: *Circæam Tarquinius deduxit coloniam datâ operâ, quòd in Pometino campo, totius Italiæ maximo, locus is opportunè ad mare situs esset. Est autem terrenus mons mediocriter excelsus, Tyrrheno mari imminens: ubi Circe, Solis filia, habitasse fertur.* Mela lib. II cap. IIII: *Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina, Circes domus aliquando Circeii, Antium, Aphrodisium, Ardea, Laurentum, Ostia.* Apollonius Ἀργοναυτικῶν lib. III; ubi Aeeta, Solis filius, Colchorum rex, ita adfatur Argonautas:

Ἤδειν γάρ ποτε πατρὸς ἐν ἅρμασιν Ἠελίοιο
Δινεύσας, ὅτ' ἐμεῖο κασιγνήτην ἐκόμιζεν
Κίρκην Ἑσπερίης εἴσω χθονός· ἐκ δ' ἱκόμεσθα
Ἀκτὴν ἠπείρου Τυρσηνίδος, ἔνθ' ἔτι νῦν περ
Ναιετάει, μάλα πολλὸν ἀπόπροθι Κολχίδος αἴης.

Hoc est:

Didici enim, quondam patris in curru Solis
Profectus; quum meam sororem ferret
Circen Hesperiam in terram: atque escenderemus
In litus terræ Tyrseniæ. ubi etiam nunc
Habitat; procul admodùm à Colchide terrâ:

Plinius lib. III cap. V: *Circeii, quondam insula, immenso quidem mari circumdata; ut creditur Homero: at nunc planitie.* Paullo pòst: *A Circeiis palus Pomptina est: dein flumen Vfens: supra quod Tarracina opidum, lingvâ Volscorum Anxur dictum.* Et lib. II cap. LXXXV: *Sed & recessu maris nascuntur terræ: sicut Homero credimus de Circeiis.* Hæc, simul & quæ suprà è Melâ adducta sunt, ineptè atque imperitè inter geographica sua transscripsit Solinus cap. XXIIII in hæc verba: *Arces Tarentinæ, Scyllæa regio; cum Scyllæo opido, & Cratæide flumine, Scyllæ matre; ut vetustas fabulata: Rhegini saltus, Pæstanæ valles, Sirenum saxa; amœnissimus Campaniæ tractus, Phlegræi campi, Circes domus Tarracina, insula antè, circumflua immenso mari; nunc connectente addita continenti: diversamque fortunam à Rheginis experta: quos fretum medium à Siculis vi abscidit.* Sed longè ineptiùs hæc è Solino Martianus Capella lib. VI ita habet: *Phlegræi dehinc campi, habitatioque Circeia, Terracina, priùs insula, nunc juncta Rhegium; qui ab Siciliâ continenti separata; atque in compensationem connexa telluris in*

insulam religata. Hæc equidem sic ipsos duos istos geographos perscripsisse judico, quòd si verò quis imaniorem esse censuerit errorem, quàm qui in id sæculum cadere potuerit; sic ea commodè ad sanum quemdam sensum reduci poterunt: Apud Solinum: *Phlegræi campi; Tarracina: Circes domus; insula antè, circumflua immenso mari: nunc, ævo nectente, addita continenti*. Apud Martianum: *Phlegræi campi. dehinc Tarracina, habitatioque Circeia; priùs insula; nunc juncta continenti: ut ab Rhegio quondam Sicilia separata, atque, in compensationem connexæ telluris, in insulam religata*. Vetus scholiasta in suprà scriptum Apollonii locum ita tradit: Η᾽κολέθησεν Α᾽πολλώνιος τοῖς κζ τὸ Τυρσηνικὸν πέλαγος ὑποδεδεγμένοις τὴν Ο᾽δυσσέως πλάνην· ὧν ἀρχηγὸς Η᾽σίοδος, κατοικηκέναι λέγων Κίρκην ἐν τῷ περιρρεῖ πελάγει. Ε᾽πτερόεσσα ἔσω χθονός. Περὶ τ᾽ Ι᾽ταλίαν ᾤκησεν ἡ Κίρκη· ὅθεν ὄρος Κιρκαῖον ἀπ᾽ αὐτῆς πλυφάρμακον. Hoc est: *Sequutus est Apollonius eos, qui Vlyssis errores in Tyrrheno mari factos tradunt. cuius traditionis princeps fuit Hesiodus; in dicto mari Circen habitasse dicens. Hesperiam in terram. Apud Italiam habitavit Circe. unde mons dictus Circæus, venenorum ferax*. Et haud multo antè: Τὴν δὲ Κίρκην τινὲς μὲν Αἰήτου ἀδελφὴν, τινὲς δὲ θυγατέρα φασὶν εἶναι. Ταύτην Διονύσιος ὁ Μιλήσιος ἐν πρώτῳ τῶν Α᾽ργοναυτικῶν θυγατέρα Αἰήτου καὶ Ε᾽κάτης, τῆς Περσέως, ἀδελφὴν ᾗ Μηδείας λέγει. Η᾽λίῳ γάρ φησιν ὑὸς γνησίους δύο ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις, οἷς ὀνόματα ἦν Περσὸς καὶ Αἰήτης. τούτους δὲ κατασχεῖν τὴν χώραν. τὸν Αἰήτην μὲν Κόλχους καὶ Μαιώτας, Περσέα δὴ τῆς Ταυρικῆς βασιλεύσαι, καὶ γῆμαι γυναῖκα τῶν ἐγχωρίων τινὰ, καὶ γνήσιον αὐτῷ θυγατέρα, ᾗ ὄνομα Ε᾽κάτη. οἱ δὲ ἐκ νύμφης τινὸς ἐγχωρίας τὴν Ε᾽κάτην φασὶν αὐτῷ γνήσιον, αὐδεκλεῖ τὸ θῆλυ τὰ κυνηγετικὰ, καὶ πρώτην γυναικῶν μίζαι οὖρεῖν· καὶ ἐμπροσθίτην γενέσθαι τῶν τε θηλητηρίων καὶ τῶν ἰάσεων δυναμένων· καὶ τὴν ἑαυτῆς πατέρα φαρμάκοις ἀποκτεῖναι. τοιούτων μεμαθηκέναι εἰς Κόλχους Αἰήτην τὸν πατραδελφὸν. ἀφ᾽ ἧς γνήσιον Κίρκην καὶ Μήδειαν. τὴν μὲν Κίρκην, πρεσβύτερον ὄντα, ὑπερβαλέσθαι τὴν ἑαυτῆς μητέρα. τὰ μὲν διδαχθέντα παρ᾽ αὐτῆς, τὰ δὲ καὶ αὐτὴν ἐφευρηκέναι πολλὰ καὶ δεινά. Μήδειαν δὲ, νοσπέραν μὲν Κίρκης, οὐκ ἠπιωμένην δὲ αὐτῆς. Ταῦτα μὲν ἔπι. Η᾽σίοδος δέ φησι, τ᾽ Κίρκην καὶ Η᾽λίου θυγατέρα εἶναι, ἐν τοῖσδε τοῖς ἔπεσι.

Κίρκη δ᾽ Η᾽ελίου θυγάτηρ Τ᾽περίονίδαο
Τίκτεν Ο᾽δυσσῆϊ βιαφρονι ἐν φιλότητι
Α᾽γριον ἠδὲ Λατῖνον ἀμύμονά τε κρατερόν τε.

Hoc est: *Circen alii Aeetæ sororem, alii filiam ferunt esse. Eam Dionysius Milesius Arganauticorum lib. I filiam Aeetæ & Hecates, Persei filiæ, ac sororem Medéæ tradit fuisse. quidpe Soli ait duos fuisse filios in his locis, Perseum & Aeetam: eosque tenuisse regionem eam: Aeetam scilicet in Colchis & Maotis; Perseum verò in Tauricâ regnasse. atque hic uxorem duxit quamdam ex eius regionis mulieribus; ex qua ei genita filia nomine Hecate. quidam verò ex nymphâ quadam indigenâ Hecaten ei natam aiunt; feminam ad venatica studia virili planè animo praditam. quæ prima letaleis herbas invenerit; peritissimaque fuerit noxiorum simul & salubrium medicamentorum: patremque suum veneno occiderit. Hanc verò, in Colchos missam, nupsisse patruo suo Aeetæ: à qua genitas aiunt Circen atque Medéam. ex his Circen, maiorem natu, superasse arte matrem suam: quum partim ea, quæ à matre acceperat, imitaretur, partim verò alia multa & miranda suo studio inveniret. nec Medéam, licèt natu foret minor, inferiorem exstitisse Circe. At verò Hesiodus Circen ait Solis esse filiam, in his versibus:*

Circe autem, filia Solis, filii Hyperionis,
Peperit Vlyssi ærumnoso per amorem
Agerium atque Latinum, inculpatum ac fortem.

Versus hi in fine τ᾽ Θεογονίας habet Hesiodus. ubi hos etiam addit:

Οἱ δήπου μάλα τῆλε μυχῶν νησῶν ἱεράων
Πᾶσιν Τυρσηνοῖσιν ἀγακλυτοῖσιν ἄνασσον.
Qui sanè valdè procul in recessu insularum sacrarum
Omnibus Tyrsenis admodùm inclytis imperabant.

Sed idem Circes genus, ingenium paullo clariùs exsequitur Diodorus lib. IIII; ubi de Argonautis agit: Α᾽ναχθέντας δέ φασι αὐτοὺς ἐκ τ᾽ Θράκης, κομισθέντας εἰς τ᾽ Πόντον, προσσχεῖν τῇ Ταυρικῇ, τ᾽ ἀγελότητα τ᾽ ἐγχωρίων ἀγνοοῦντας. νόμιμον γὰρ εἶναι τοῖς τ᾽ χώραν ταύτην οἰκοῦσι βαρβάροις, θύειν Α᾽ρτέμιδι ταυροπόλῳ σὺν καταπλέουσιν ξένους· παρ᾽ οἷς φασι τ᾽ Ι᾽φιγένειαν ἐν τοῖς ὕστερον χρόνοις, ἱέρειαν τ᾽ εἰρημένης θεᾶς καθεσταθεῖσαν, θύειν τοὺς ἁλισκομένους. Ε᾽πιζητήσεως δὲ τ᾽ ἰσχυρᾶς ὡς τ᾽ ξενοκτονίας αἰτίας, ἀναγκαῖον βραχέα διελθεῖν. Φασὶ γὰρ, Η᾽λίου δύο γνησίους παῖδας, Αἰήτην τε καὶ Πέρσην. τούτων δὴ τ᾽ μὲν Αἰήτην βασιλεῦσαι τ᾽ Κολχίδος, τ᾽ δ᾽ ἕτερον τ᾽ Ταυρικῆς· ἀμφο-

ἀμφοτέρους ᾗ διενεγκεῖν ὠμότητι, καὶ Πέρσα μὲν Ἑκάτῃ γυναῖκα, τόλμῃ καὶ ἀθρασυνομίᾳ προέχουσαν ἔτι πατρός· φιλοκυήγιον δ' ἔσαν, ἐν ἀπειρυχίαις ἀνθρώπους ἀντὶ θηρίων καταπελτεύειν. φιλοτέχνου δ' εἰς φαρμάκων ἰνδικῶν σωφόρους γνώμῃσι, τὸ καλούμενον ἀκόνιτον ἐξευρεῖν· καὶ τὴν ἐκάστου δυνάμεως πεῖραν λαμβάνειν, μίσγουσαν τοῖς δηλουμένοις ξένοις τροφαῖς ἐμπλέαν ᾗ μειζόνων ἐν τούτοις ἔχουσαν, πρῶτον μὲν τὸν πατέρα φαρμάκῳ διαφθεῖραι, καὶ διαδέξασθαι τὴν βασιλείαν. ἔπειτ' Ἀρτέμιδος ἱερὸν ἱδρυσαμένην, ἐς τοὺς καταπλεύσαντας ξένους ἀνοσίως τῇ θεῷ καταδείξασαν, ἐπ' ἀμότητι διονομασθῆναι. μετ' ᾗ παῖδα σωσικήσαι Αἰήτην, γνησίους δύο γενέσθαι, Κίρκην τε καὶ Μήδειαν. Ἐς τὴν Κίρκην, εἰς φαρμάκων πανουργιῶν ἐπίνοιαν ἐκλεπεῖσαν, ἐξευρεῖν πανοικίας φύσεις βοτανῶν καὶ δυνάμεις ἀπεριμάχους. ἐν ὀλίγοις μὲν γὰρ ὑπὸ τῆς μητρὸς Ἑκάτης διδαχθῆναι, πολὺ δὲ πλείω μαθεῖν τῆς ἰδίας ἐπιμελείας ἐξευρεῖν, μηδεμίαν ὑπερβολὴν ἀπολιπεῖν ἑτέραν πρὸς ἐπίνοιαν φαρμακείας, δοθῆναι δ' αὐτὴν εἰς γάμον τῷ βασιλεῖ τῶν Σαρματῶν, ὃς ἔνιοι Σκύθας προσαγορεύσι. κρύψαι μὲν πρῶτον τὸν ἄνδρα φαρμάκοις αἰφνίδιον· μὴ δὲ ταῦτα τὴν βασιλείαν μαθεῖν, πολλὰ δὲ τῶν δρεπομένων ὠμὰ πρᾶξαι καὶ βίαια· διόπερ σκῆψιν τὴν βασιλείας, καὶ μὴν ὕπνους τῶν μυθογράφων, φυγεῖν ἐπὶ τὸν Ὠκεανὸν, καὶ νῆσον ἔρημον καταλαβομένην, ἐνταῦθα μὲν τῶν συμφυτῶν γυναικῶν καθιδρυθῆναι· κτᾶσθαι δὲ ὕπνους τῶν ἱστορικῶν, σκληνῶσαι τὸν πόντον καπικῆσαι τὴν Ἰταλίας ἀκρωτήριον, τὸ μέχρι τοῦ νῦν ἀπ' ἐκείνης Κιρκαῖον ὀνομαζόμενον. Hoc est: *Ex Thraciâ in Pontum subvectos Tauricæ regioni navem adplicuisse aiunt, de feritate incolarum nihil compertum habenteis. morem quidpe ibi barbaris fuisse, advectos ad se hospites Dianæ Tauricæ immolare. apud quos Iphigenia postmodùm, sacerdos deæ constituta, captivos mactasse fertur ad aram. Hoc loco par est, causas tam nefariæ advenarum cædis exponere; quum ratio historiæ id postulet. Solem duos procreasse filios memorant, Aeeten & Persen: quorum ille Colchidis, hic Tauricæ regnum tenuerit: insigni uterque crudelitate. è Persa Hecaten genitam esse, audaciâ & immortalitate patrem antestantem. venationi quidpe quum dedita esset, si nihil præda caperet, pro bestiis homines jaculis confixisse. in mortiferis item pharmacis solerter componendis quum exercitata foret, aconitum invenisse. ac de cuiusque naturâ & efficaciâ ita experimentum cepisse, si hospitum illud cibis permisceret, hinc magnam quum consequuta esset peritiam; primò patrem veneno exstinxisse, sibique regnum usurpasse. deinde fanum Dianæ exstruxisse, ad quod hospites navibus adpulsos pro victimis deæ sacrificari instituerit. qua re crudelitatis nomen consequuta ubique celebre. Aeetæ post hæc nuptam, duos ei natos, Circen & Medeam, peperisse. Circen ad medicamentorum omnis generis solertiam conversam, mirabileis variarum herbarum naturam ac vireis adinvenisse. quidpe quum haud pauca ex matris disciplinâ hausisset, multò plura suopte ingenio studioque observasse: ita, uti nihil cuiquam ad excellentiam artis medicamentariæ faceret reliquum. At Sarmatarum, quos nonnulli Scythas adpellant, regi in matrimonium locatam, primò ipsum maritum veneno sustulisse; dein, occupato regno, multa crudelitatis ac violentiæ exempla in subditos edidisse. quapropter regno quum ejecta esset; fugam, ut quidam fabularum scriptores tradunt, ad Oceanum adripuisse: nactamque vacuam cultoribus insulam, cum mulieribus fugæ sociis inibi consedisse. ut autem, rerum auctores scribunt; relicto Ponto, in promontorio quodam Italiæ, quod etiam nunc Circæum inde adpellatur, domicilium posuisse.* Quum omnis hæc de Circes domicilio fabula ex Vlyssis erroribus pendeat: hos verò alii in interno mari, quod Europam Asiamque inter & Africam diffunditur, alii in externo mari seu Oceano factos putârint: nonnulli μυθογράφοι Circen quoque Oceani quamdam insulam inhabitasse tradiderunt. Verùm plerosque vetustissimorum scriptorum in interno mari circa Siciliam Italiamque Vlyssis intellexisse errores, patet ex Hesiodi, Euripidis, Thucydidis, Theocriti, Apollonii, Lycophronis, Dionysii Halicarnassensis, Diodori, Hygini, Melæ, Plinii, Dionis, Apollodori, aliorumque scriptis: item ex Homeri prædictorumque nonnullorum auctorum interpretibus, sive scholiastis, qua de re legendum est caput XVII libri II Siciliæ nostræ; quod est de Erroribus Vlyssis. Sed præcipuas causas atque ansas arripiendi isthanc opinionem præbuisse videtur Homerus τοῖς μυθογράφοις eo, quòd in eâ Vlyssis navigatione *Oceanum* nominaverit; tum *insulam* Circen incoluisse dixerit. De *Oceani* nomine posteà in Campaniæ descriptione agetur. de *insulâ*, quæ & ipsi Homero & aliis adpellata est Aeaea, nunc dicendum. Plinium, huiusque epitomatores Solinum ac Martianum, & item Hesiodum, qui centum tantùm circiter annis Homero fuit posterior, suprà audivimus. Eustathius in Homeri Odysseæ lib. X: Τὸ νῆσον τῆς Κίρκης Αἰαίλιον καλεῖ, ὡσεὶ τὴν Αἶαν, πόλιν Κολχικήν· ἀφ' ἧς καὶ Κίρκη Αἰαία. Id est: *Insulam Circes*

Aeæam vocat, ab Aeâ, urbe Colchica: à qua & ipsa Circe dicitur Aeæa. Apud Virgilium Aeneid. lib. III Helenus in Epiro ita præ icit Aeneæ:

Antè & Trinacriâ lentandus remus in undâ,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor,
Infernique lacus Aeææque insula Circes,
Quùm tutâ possis urbem componere terrâ.

Hyginus Μυθολογικῶν cap. CXXV, quo Vlyssis errores ex Homeri Odysseâ in epitomâ referuntur: *Ad Læstrygonas, quorum rex fuit Antiphates,* .... [desunt nonnulla]..... *devoravit, naveisque eius* XI *confregit; exceptâ nave, qua, sociis eius consumptis, evasit in insulam Aeæam* [malè vulgò *Aenariam*; quæ est Campaniæ insula] *ad Circen, Solis filiam.* Et cap. CXXVII: *In insulam Aeæam ad Circen Vlyssem mortuum deportarunt.* At licèt heic disertè Circes insulam adpellet Hyginus Aeæam; tamen prædicto cap. CXXV in reliquo navigationis Vlyssis contextu in Siculo mari extra fretum statuit insulam Aeæam, non Circes, sed Calypsus sedem. *Ad Charybdin,* inquit, *perlatus;* [adde, *quæ*] *ter die absorbebat terque eructabat. eo* [scribe, *eam*] *monitu Tiresiæ prætervectus est. Sed ira Solis, quòd pecus eius erat violatum, quum in insulam eius, & monitu Tiresiæ vetuerit violari,* [totus locus corruptus est, cuius nullus est sanus sensus] *quum Vlysses condormiret, socii involarunt pecus. itaque quum coquerent, carnes ex aheno dabant balatus. ob id Iovis navem eius fulmine incendit. Ex his locis errans, naufragio facto, sociis amissis, enatavit in insulam Aeæam. Calypso, Atlantis filia, nympha, quæ specie Vlyssis capta, anno toto eum retinuit.* Fortè scriptum erat; *in qua,* vel, *ubi habitabat Calypso.* At non unius solius Hygini hoc fuit figmentum: sed ex vetustioribus quidam ita tradiderunt μυθογράφοι. unde & Mela idem habuit. Lib. II cap. VII, *Circa Siciliam in Siculo freto est Aeæe; quam Calypso habitasse dicitur.* Sed nihil verius, quàm quod Diodorus dicto lib. IIII continuò antè testatur in hæc verba: Καθόλου τοῦ παλαιοὺς μύθους οὐχ ἁπλῆ οὐδὲ συμπεφωνημένην ἱστορίαν ἔχειν συμβέβηκεν. id est: *In priscis fabulis nulla omnino simplex & per omnia sibi consentiens est narratio.* Cum præscripto Virgilio disertè Apollonius atque Apollodorus ad Italiam ponunt Aeæam insulam. Apollonium pòst videbimus. Apollodorus de Diis lib. I: Οἱ δὲ Ἀργοναῦται παραπλεύσαντες τὰ βιβύων καὶ Κελτῶν ἔθνη, καὶ διὰ τοῦ Σαρδωνίου πελάγους κομισθέντες, παραμειψάμενοι Τυῤῥηνίαν, ἦλθον εἰς Αἰαίαν, ἔνθα Κίρκη ἱκέται γενόμενοι καθαίρονται. παραπλεόντων δὲ Σειρῆνας αὐτῶν, Ὀρφεὺς τὴν ἐναντίαν μοῦσαν μελῳδῶν, τοὺς Ἀργοναύτας κατέσχε. * . μετὰ δὲ Σειρῆνας τὴν ναῦν Χάρυβδις ἐξεδέχετο, καὶ Σκύλλα. Hoc est: *Argonautæ igitur Africam Galliamque prætervecti, perque Sardonium mare ad Etruriam delati, hanc legentes in Aeæam pervenerunt; ubi supplices à Circe expiantur. Quum autem præter Sirenas navigarent, Orpheus, contrariam occinens cantionem. Argonautas inhibuit.* Mox: *Post Sirenas navim Charybdis excepit & Scylla.* Sirenas insulam Capreas, Campaniæ litoribus objectam, secundùm fabulas inhabitasse, suo loco ostendetur. Ipse Homerus prædicto Odysséæ lib. X, postquàm narravit, quo pacto Vlysses ab *Aeoliis* insulis, quæ sunt inter Italiam Siciliamque, ad *Læstrygonum* pervenerit terram, regemque eorum *Antiphaten*, cuius regia, ut infrà videbimus, traditur opidum *Formiæ*, vulgò nunc *Mola* dictum, ita pergit:

Ἔνθεν δὲ προτέρω πλέομεν ἀκαχήμενοι ἦτορ,
Ἄσμενοι ἐκ θανάτοιο, φίλους ὀλέσαντες ἑταίρους.
Αἰαίην δ' ἐς νῆσον ἀφικόμεθ'· ἔνθα δ' ἔναιε
Κίρκη εὐπλόκαμος, δεινὴ θεὸς, αὐδήεσσα,
Αὐτοκασιγνήτη ὀλόφρονος Αἰήταο.
Ἔν δ' ἐπ' ἀκτῆς νηῒ κατηγαγόμεθα σιοπῇ
Ναύλοχον ἐς λιμένα.

Hoc est:

Hinc ulterius navigamus, tristes corde;
Læti, quòd mortem evitassemus, postquàm caros amisimus socios.
Aeæam autem ad insulam pervenimus: ubi habitabat
Circe pulcricoma, veneranda dea, eloquens,
Germana soror prudentis Aeetæ.
Heic ad Litus navi devénimus clam
Navium capacem in portum.

Plinius,

Plinius, suprà dicto lib. III cap. V, præscriptis verbis hæc continuò subnectit: *Mirum est, quod hac de re tradere hominum notitiæ possumus. Theophrastus, qui primus externorum aliquid de Romanis diligentiùs scripsit, Circeiorum insulæ mensuram posuit stadia* LXXX, *in eo volumine, quod scripsit Nicodoro, Atheniensium magistratui: qui fuit urbis nostræ quadringentesimo sexagesimo anno. Quidquid est ergo terrarum præter* X *millia passuum propè ambitus, adnexum insulæ.* Ipse Theophrastus, Histor. plantur. lib. V cap. VIIII: Ἡ δὲ τῶν Λατίνων ἔφυδρος πᾶσα. Ἐν ᾗ μὲν πεδανὴ δάφνην ἔχει καὶ μυῤῥίνην καὶ ὀξύην θαυμαστήν, ἡ δὲ ὀρεινὴ πεύκην καὶ ἐλάτην. Τὸ δὲ Κιρκαῖον καλούμενον εἶναι μὲν ἄκραν ὑψηλὴν, δασεῖαν δὲ σφόδρα· καὶ ἔχειν δρῦν καὶ δάφνην πολλὴν καὶ μυῤῥίνην. λέγειν δὲ τοῦτ' ἐγχωρίους, ὡς ἐνταῦθα ἡ Κίρκη κατῴκει· καὶ πρότερον μὲν οὖν νῆσον εἶναι τὸ Κιρκαῖον· νῦν δὲ ὑπὸ ποταμῶν τινων προσκεχῶσθαι, καὶ εἶναι ἠϊόνα· τῆς δὲ νήσου τὸ μέγεθος περὶ ὀγδοήκοντα σταδίους. Hoc est: *Latinus ager aquis totus irriguus est. & plana quidem laurum producunt & myrtum scissimamque admirandam: montana verò piceam atque abietem. Circæum autem excelsum quoddam aiunt esse promontorium, spissis nemoribus consitum; maximè verò robore, myrto, ac lauro. Circen id inhabitasse incolæ ferunt. ac priùs quidem fuisse insulam. nunc autem à fluminibus quibusdam adgestam esse terram, continentemque factam. insulæ verò magnitudo est circiter stadia* LXXX. Latinum agrum adpellat, qui erat Volscorum; quia CCL amplius annis antè Tarquinius Superbus, ut suprà cap. I ostensum, Latii nomen Romanumque imperium ad Circeios usque sive ad Tarracinam protulerat. Cæterùm de insulâ isthac Circesque in eâ habitatione haud dubiè Latini nihil aliud compertum habuêre, quàm quæ ab Homero Hesiodoque acceperant. Ipse autem Homerus ibidem describit eam in hunc modum:

Καρπαλίμως παρὰ νηὸς ἀνήϊον ἐς περιωπήν·
Εἴ πως ἔργα ἴδοιμι βροτῶν, ἐνοπήν τε πυθοίμην.
Ἔστην δὲ σκοπιὴν ἐς παιπαλόεσσαν ἀνελθών.
Καί μοι ἐείσατο καπνὸς ἀπὸ χθονὸς εὐρυοδείης,
Κίρκης ἐν μεγάροισι, διὰ δρυμὰ πυκνὰ καὶ ὕλην.

* * * * *

Εἶδον γὰρ, σκοπιὴν ἐς παιπαλόεσσαν ἀνελθὼν,
Νῆσον, τὴν πέρι πόντος ἀπείριτος ἐστεφάνωται.
Αὐτὴ δὲ χθαμαλὴ κεῖται· καπνὸν δ' ἐνὶ μέσσῃ
Ἔδρακον ὀφθαλμοῖσι διὰ δρυμὰ πυκνὰ καὶ ὕλην.

* * * *

Εὗρον δ' ἐν βήσσῃσι τετυγμένα δώματα Κίρκης
Ξεξοῖσι λάεσσι, περισκέπτῳ ἐνὶ χώρῳ.

Hoc est:

Celeriter ab nave adscendi in speculam:
Sicubi opera conspicerem mortalium, vocemque audirem.
Stabam igitur, speculam in præruptam ubi adscendi:
Et mihi adparebat fumus è terrâ latè patente,
Circes in ædibus, per arbores densas & silvam.

Aliquanto pòst; ubi quosdam ex sociis mittit Vlysses ad speculandum, quinam mortales ea loca incolerent:

Vidi enim, speculam in præruptam ubi adscendi,
Insulam, quàm mare infinitum circumdat.
Ea verò humilis jacet. fumum autem in mediâ
Vidi oculis per arbores densas & silvam.

Mox; ubi socii emissi inveniunt Circes domum:

Inveniebant autem in convalle ædificatas ædeis Circes
Politis lapidibus, conspicuo in loco.

Ait Vlysses, ex speculâ seu edito loco se vidisse insulam immenso mari circumdatam; nec tamen poëta mentionem ullam facit navis vel scafæ, qua socii Vlyssis ex prædicto portu, qui erat ad speculam, in eam insulam trajecerint. unde manifestò liquet in ipsâ insulâ intellexisse eum istam speculam seu verticem montis. Est autem excelsus atque præruptus vertex in Circæo promontorio, quà mari abluitur. circum radices verò ambitus eius colligit hodiè quoque, ut Theophrastus, antiquus inter primos auctor, tradit, *stadia* LXXX; id est, X *millia passuum*; quæ Plinius quoque refert.

fert. Hoc igitur terrarum spacium adpellavit Homerus χθόνα εὐρυοδείην, id est, *terram amplam*, sive *latè patentem*; si Plinio credimus. At Homerus disertè dicit, Αὐτὴ δ' νῆσος χαμαλὴ κεῖται, id est, *Ipsa insula humilis jacet*. cuius promontorium tantùm, non omnem insulam, esse voluit *Circæum* montem. Ergo ultra hunc montem, versùs septemtriones, intellexit illam χθόνα εὐρυοδείην. At quis tum credat, insulam hanc ἀπείρητον πόντῳ, id est, ut ipse interpretatur Plinius, *mari immenso* fuisse cinctam? utique, quum ab ipso Circæo monte vix x sint millia passuum ad proximos in mediterraneo monteis. quin imò, si vocem ἀπείρητος circa omnem, quod vult verbum περιστεφανῶμαι, intelligas insulam, ne ipsa quidem totius Italiæ latitudo, inferum superumque mare inter suffecerit. Verum igitur heic quoque est, quod Strabo lib. I de Homeri poësi adfirmat; veris rebus haud parum fabularum eum more poëtarum ornatus delectationisque gratiâ adfinxisse. cuius rei egregiam illi heic præbebat occasionem ipse Circæi montis situs; quem ita describit Strabo lib. V: Μετὰ δὲ Ἄντιον τὸ Κιρκαῖόν ἐστιν ὄρος, νησάζον θαλάττῃ τε καὶ ἕλεσι. id est: *Post Antium Circæus est mons, insula in ritum mari paludibusque cinctus*. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. III: *Qui nunc Circeius mons à Circe dicitur, aliquando, ut Varro dicit, insula fuit, nondum siccatis paludibus, quæ eum dividebant à continenti*. Et Procopius Gothicar. rer. lib. I: Ἐπειδὴ ἁλῶναι Νεάπολιν ἤκουσαν, ἐς χωρίον ξυνελέγησαν Ῥωμης ὀγδοήκοντα καὶ διακοσίοις σταδίοις διέχον, ὅπερ Ῥωμαῖοι καλοῦσι Ῥέγετα· ἐνθένδε γὰρ ἐς ἑαπόπεδα διασωθῆναι σφίσιν ἔδοξεν ἄριστον εἶναι· πεδία γὰρ πολλὰ ἐνταῦθά ἐστιν ἱππάσιμα. ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς, ὃν Δεκανόβιον τῇ Λατίνων φωνῇ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι, καὶ ἐκβάλλει ἐς θάλασσαν ἀμφὶ πόλιν Ταρακίνην· ἧς ἄγχιστα ὄρος τὸ Κιρκαῖόν ἐστιν· ἔνθα δὴ Ὀδυσέα τῇ Κίρκῃ ξυγγενέσθαι φασίν, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες· ἐπεὶ ἐν νήσῳ Οἴμηρος τὴν τῆς Κίρκης οἰκίαν ἰσχυρίζεται εἶναι. ἐκεῖνο μέντοι ἔχω εἰπεῖν, ὡς τὸ Κιρκαῖον τοῦτο, ὅτι μὲν τῇ θαλάσσης διῆκον, νήσῳ ἐμφερές ἐστι, καὶ τῆς τε τελευτῆς ἄγχιστα, τῆς τε τῶν ἐκείνῃ ἠϊόνα βαδίζειν, νῆσος δοκεῖ ὅτι μάλιστα εἶναι· καὶ ἐπειδὰν ἐς ἐν αὐτῷ ῥήγνυται, τότε δὴ μεταμανθάνειν ψευσθέντας τὴν δόξης τὰ πρότερα. καὶ διὰ τοῦτο Οἴμηρος ἴσως νῆσον τὸ χωρίον ὠνόμασεν. Hoc est: *Postquàm captam Neapolim accepêre, in unum locum, ducenta & LXXX ab Româ stadia dissitum, quem Romani Regeta adpellant, coïerunt: in quo quàm optimè castra poni posse arbitrabantur; quòd campi heic essent multi equis pascendis apti. sed & flumen, quod Latino vocabulo Decennovium incolæ vocant, in mare defluit circa Tarracinam. Prope hanc est mons Circæus; in quo Vlyssem cum circe versatum ferunt. sed his equidem ego haud temerè crediderim: quandoquidem Homerus Circes domum in insulâ esse adfirmat. quamquàm non negaverim, Circæum hunc haud modico tractu in mare porrectum, insulæ speciem ferre; insulamque tam præternavigantibus propè, quàm terrestri itinere prætereuntibus videri esse. si quis verò in ipso consistat; tunc demum deprehendit, deceptum se eâ opinione fuisse. Atque hanc fortassis ob causam Homerus locum hunc insulam adpellavit*. Sanè, ingenuè fatear, necesse est, me ipsum, ab Tarracinâ Privernum versùs progredientem, eodem pacto deceptum fuisse. idque eo faciliùs, quòd pridiè insulas *Pontias* ac *Pandatariam* ante Tarracinense Formianumque litus mediis in fluctibus altè exstanteis conspexeram. Hac igitur occasione arreptâ Homerus, quum prædictus *Circæus* mons intus paludibus, de quibus mox dicam, circumdaretur, insulam immenso mari cinctam finxit. quod figmentum quum probè intelligeret Apollonius, antiquus in primis poëta, ubi Argonautas suos, qui ante bellum Troianum Vlyssisque errores longinquâ navigatione varias ob terras errasse traduntur, circa eadem, quæ Apollodorus, Galliæ, Liguriæ, Etruriæque litora versùs fretum Siculum deducit; *Stœchades* equidem ad Liguriam Gallicam, *Aethaliam* que ad Etruriam, & *Sirenas* ad Campaniam, disertè adpellat νήσους, id est, *insulas*: sed Aeæam, Circes domum, haud item. Verba eius Ἀργοναυτικῶν lib. IIII hæc sunt:

Μεσσόθεν δ' ἄρα τοῖγε διὰ στόμα νηὶ βαλόντες,
Στοιχάδας εἰσαπέβαν νήσου σόοι.
Στοιχάδας αὖτε λιπόντες, ἐς Αἰθαλίδην ἐπέρησαν
Νῆσον.
Καρπαλίμως δ' ἐνθένδε δι' ἐξ ἁλὸς οἶδμα νέοντο
Αὐσονίης ἀκτὰς Τυρσηνίδας εἰσορόωντες.
Ἔσχον δ' Αἰαίης λιμένα κλυτόν· ἐκ δ' ἄρα νηὸς
Πείσματ' ἐπ' ἠϊόνων ἁρπηδόην βάλον. ἔνθα δὴ Κίρκην
Εὗρον. * — *. Θεὴς δ' ἀγόρευεν ἐφήμους

Ἥρης.

Ἥρης· * · —— Ἔς τ' ἀφίκανεν
Ἀκτὴν Αἰαίην Τυρσηνίδος ἠπείροιο.
Τοὺς δ' εὗρεν παρὰ νηῒ σόλῳ ῥιπῇσί τ' ὀϊστῶν
Τερπομένους. * · —— Ἀλλ' ἄρα τῷγε
Οἴῳ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἐείσατο, φώνησέν τε,
Μηκέτι νῦν ἀκταῖς Τυρσηνίζιν ἦσθε μένοντες.

· * · * · * ·

Ἦμος δ' ἄκρον ἔβαλλε φαεσφόρος οὐρανὸν ἠὼς,
Δὴ τότε λαιψηροῖο κατηλυσίῃ Ζεφύροιο
Βαῖνον ἐπὶ κληῖδας ἀπὸ χθονός· ἐκ δὲ βυθοῖο
Εὐναίας εἷλκον περιγηθέες.
Νῆα δ' εὐκραὴς ἄνεμος φέρεν· αἶψα δὲ νῆζον
Καλὴν Ἀνθεμόεσσαν ἐσέδρακον, ἔνθα λίγειαι
Σειρῆνες σίνοντ' Ἀχελωΐδες.

Hoc est:

Medio itaque ostio descendentes
Ad Stœchades insulas pervenerunt salvi.
Stœchades hinc relinquentes, in Aethaliam trajecerunt
Insulam.
Celeriter hinc per maris fluctus ferebantur,
Ausoniæ litora Tyrsenica intuentes;
Veneruntque Aeææ ad portum inclytum: atque ex nave
Rudenteis in terram protinus ejecerunt. Heic autem Circen
Invenerunt. Posteà: —— *Thetis exsequuta est jussa*
Iunonis. Mox: —— *profectaque est*
In litus Aeæum Tyrseniæ terræ.
Invênit autem eos apud navem, discoque telorumque jactu
Sese oblectanteis. Statim: —— *Huic igitur*
Soli ante oculos adparuit: dixitque:
Ne ampliùs jam in litoribus Tyrsenicis sedeatis manentes

Aliquanto pòst:

Vt verò summum illustravit lucifera cœlum aurora,
Tum velocis descensu Zephyri
Conscenderunt in transtra è terrâ: atque ex imo fundo
Anchoras extraxerunt perquàm læti.
Navem autem secundus ventus ferebat. statimque insulam
Pulcram Anthemœssam conspexerunt; ubi canoræ
Sirenes damnum inferunt Acheloides.

En, ut nusquàm *Aeæam* hanc, Circes domum, adpellat νῆσον, *insulam*; sed ἀκτὴν τῆς Τυρσηνίας, *litus Tyrseniæ*; & item longè disertiùs ἀκτὴν Αἰαίην Τυρσηνίδος ἠπείρου, *litus Aeæum Tyrsenicæ continentis*. nempe quia *Tyrseniæ* sive *Tyrrheniæ* nomine antiquiores illi Græci omnem ferè Italiam, ad fretum usque Siculum, intelligebant; ut suprà lib. II cap. I plurium auctorum testimoniis ostensum est. quapropter falsa est hæc Græci in Apollonium scholiastæ commentatio: Τυρσηνίαν δ' εἴρηκε τὴν τῆς Κίρκης νῆζον, διὰ τὸ πρόσχωρον αὐτῇ εἶναι. id est: *Tyrseniam dixit Circes insulam, quia illi contermina erat.* Verùm quum Græcanica hæc fuerit de *Circe* fabula, ab Homero primùm, ut videtur, inventa; aliud nomen ab initio habuisse hunc montem apud ipsos incolas, haud dubium est. quodnam autem illud fuerit, nemo facilè dixerit. nam quòd apud PERGA vocetur Lycophroni, & regio contermina cùm ipsi tùm Theopompo GORTYNIA; eà ipsa etiam conficta ab Græcis μυθογράφοις censeo esse vocabula: hoc fortassis à Tyrrhenicæ urbis nomine *Cortona*, illud è finitimorum Ligurum lingvâ Celticâ desumptum; quibus quivis *mons* vocabatur *berg*, seu, variante dialecto, ut hodiéque apud Germanos, *perg*. Fabulam antiquam refert Hyginus Μυθολογικῶν cap. CXXVII huiusmodi: *Telegonus, Vlyssis & Circes filius, missus à matre, ut genitorem quæreret, tempestate in Ithacam est delatus: ibique, fame coactus, agros depopulari cœpit. cum quo Vlysses & Telemachus ignari arma contulerunt. Vlysses à Telegono filio est interfectus: quòd ei responsum fuerat, ut à filio caveret mortem. quem postquàm cognovit qui esset;*

jussu

jussu Minervæ cum Telemacho & Penelope in patriam redierunt in insulam Aeaam; [&] ad Circen Vlyssem mortuum deportarunt: ibique sepulturæ tradiderunt. Hinc etiam Lycophron: Κέλωρ δὲ πατρὸς ἄρξαμος κληήσεται·
Πέργη δέ μιν θανόντα, Τυρσηνῶν ὄρος,
Ἐν Γορτυνίᾳ δέξεται πεφλεγμένον.
Hoc est:
Filius autem patris erit interfector:
Quem Perga, Tyrsenorum mons, mortuum,
In Gortyniâ combustum, excipiet.

Adhæc ita Tzetza: Πέργη, ὄρος Τυρσηνίας, ἔνθα φασὶ τὸν Ὀδυσσέα κεῖσθαι καίεσθαι ἐν Γορτυνίᾳ. Θεόπομπος δέ φησιν, ὅτι, πολυπλανώμενος ὁ Ὀδυσσεὺς, καὶ πρὸς τὴν Πηνελόπην ἀγνοικὼς, ἀπῆρεν εἰς Τυρσηνίαν, καὶ ᾤκησεν εἰς Γορτυνίαν, ἔνθα καὶ τελευτᾷ. Id est: *Perga, mons est Tyrseniæ; ubi aiunt situm fuisse Vlyssem, postquàm combustus esset in Gortyniâ. Theopompus verò tradit, Vlyssem, quum, domum reversus, cognovisset, quæ circa Penelopen gesta fuissent, discessisse in Tyrseniam: & habitasse in Gortyniâ; ibique diem supremum obiisse.* Circes cognomen atque fabulam haud dubiè inde accepit mons, quòd illa veneficiis dedita ferebatur, natura autem montis ad eam rem videbatur aptissima. Theophrastus Histor. plantar. lib. VIIII cap. XV: Φαρμακώδης δὴ δοκεῖν εἶναι τόπος μάλιστα μὲν ἔξω τῆς Ἑλλάδος οἱ περὶ Τυρρηνίαν καὶ τὸν Λατῖνον· ἐν ᾗ καὶ τὸν Κίρκειον εἶναι λέγουσιν. Hoc est: *Tractus venenorum feraceis potissimùm esse aiunt, extra Græciam quidem Tyrrheniam & Latium: in quo Circen quoque fuisse ferunt.* Et Aristoteles in Mirandis: Λέγεται δὲ περὶ τὸν Ἰταλίαν ἐν τῷ Κιρκαίῳ ὄρει Φάρμακόν τι φύεσθαι θανάσιμον, ὃ ποιοῦσιν ἔχειν τὸν δυνάμιν, ὥστε, αὐ προσφερασθῆναι, παραχρῆμα πίπτειν ποιεῖ, καὶ τρίχας τὰς ἐν τῷ σώματι ἐκπεμαδᾶν, καὶ τὸ σιῶλον καὶ σώματος ἀμφορεῖν τὰ μέλη, ὥστε τὴν ὀπὴν φαίνεσθαι καὶ σώματος εἶναι τὸ ἀπολυμαίνων ἐλεφάντι. Hoc est: *In Italiæ monte Circæo fertur venenum letale gigni tantâ vi, ut, si cui adspergatur, confestim concidere hominem faciat, pilosque toto corpore defluere: cunctaque corporis membra ita dissolvat, uti pereuntium corporis superficies miserabilis planè sit adspectu.* Hinc Strabo prædicto lib. V: Φασὶ δὴ καὶ πολύριζον εἶναι τὸ Κιρκαῖον ὄρος, ἔχα τῷ μύθῳ, τῷ περὶ τὴν Κίρκης, συνεικειοῦντες. Ἔχει δὲ πολίχνιον, καὶ Κίρκης ἱερὸν καὶ Ἀθηνᾶς βωμόν. δείκνυσι δὲ καὶ φιάλην τινὰ φασὶν Ὀδυσσέως. Id est: *Aiunt Circæum montem radicibus abundare, fortassis, ut fabulæ id de Circe accommodent. Est in eo opidulum, cum Circes fano & Minervæ arâ. feruntque, ibi pateram quamdam Vlyssis quoque monstrari.* Quid mirum jam hoc fuerit; quando Varro, annis, ut ipsi computabant Romani, post Troiæ excidium Aeneæque in Italiam adventum CIↃC, ita scribit Rusticar. rer. lib. II cap. IIII: *Parere tot oportet porcos, quot mammas habeat. si plureis pariat, esse portentum. in quo illud antiquissimum fuisse scribitur, quòd sus Aeneæ Lavinii* XXX *porcos peperit albos. itaque, quod portenderit, factum* XXX *annis; ut Lavinienses condiderint opidum Albam. Huius suis ac porcorum etiam nunc vestigia adparent Lavinii: quòd & simulacra eorum ahenea etiam nunc in publico posita; & corpus matris ab sacerdotibus, quod in salsurâ fuerit, demonstratur.* Mirum sanè dictu est, quot ac quantas imperiti vulgi simplicitas istiusmodique sacerdotum nequitia impudentiaque toti Orbi terrarum invexerit superstitiones cuiusmodi putidarum fabularum innumera passim apud Græcos pariter atque Latinos reperias exempla. Hinc igitur ELPENORIS quoque, unius ex Vlyssis sociis, ibidem monstrabatur TVMVLVS. Theophrastus suprà dicto Histor. plantar. lib. V cap. VIIII: Τὸ δὴ Κιρκαῖον καλούμενον εἶναι μὲν ἄκραν ὑψηλήν φασι, δασεῖαν δὲ σφόδρα· καὶ ἔχειν δρυῶν καὶ δάφνων πολλῶν καὶ μυρρίνων· λέγειν δὲ τὰς ἐγχωρίους, ὡς ἐνταῦθα ἡ Κίρκη καλοῖτο· καὶ δεικνύειν τὸ τοῦ Ἐλπηνόρος καλοῦσι, ἐξ οὗ φύειν μυρρίνας, καθάπερ αἱ στεφανωτίδες, τῶν ἄλλων ὄντων μεγάλων μυρρίνων. τὸ δὲ πᾶν εἶναι τὸ πεῖον εἰς αὐδρὸς θέσιν. Hoc est: *Circæum aiunt excelsum quoddam esse promontorium, spissis nemoribus consitum; maximè verò robore, lauro, ac myrto. incolas autem Circen heic habitasse perhibere. ostendique Elpenoris tumulum; ex quo proveniant myrti, coronarii operis in modum crescentes: quum aliæ myrti sint amplæ. locumque eum ferunt hominis habere figuram.* Plinius lib. XV cap. XXVIIII: *Arbor ipsa* [myrtus] *in Europæ citeriore solo, quod à Ceraunniis montibus incipit, primùm Circeiis, in Elpenoris tumulo, visa traditur.* Scylax in Περίπλῳ. Τυρρηνίας ἔχουσι Λατῖνοι, μέχρι Κιρκαίου· καὶ τὸ Ἐλπηνόρος μνῆμά ἐστι Λατίνων. Id est: *Tyrrheniæ continuantur Latini, ad Circæum usque porrecti. & Elpenoris monumentum est Latinorum.* Hyginus Μυθολογικῶν cap. XXV, de Vlysse ab Circe discedente: *Inde proficiscitur ad lacum Avernum: ad inferos descendit: ibique invenit Elpenorem,*

socium

ſocium ſuum; quem ad Elpenorem [fortè erat, *apud Circen*] *reliquerat. interrogavitque eum, quomodò eò perveniſſet. cui Elpenor reſpondit; Se ebrium per ſcalam cecidiſſe, & cervices fregiſſe.* Mox: *Deinde ad ſuperos reverſus, Elpenorem ſepelivit: & gubernaculum, ita ut rogaverat, in tumulo ei fixit:* Ovid. Triſt. lib. III eleg. IIII:

At miſer Elpenor, tecto delapſus ab alto,
Occurrit regi flebilis umbra ſuo.

Et in Ibin: *Neve gradus adeas Elpenore cautiùs altos:*
Vimque feras vini, quo tulit ille modo.

Atque huius *Elpenoris tumuli* veſtigium hodiéque incolæ opidi S. Felicitatis, quod eſt ad radices Circæi montis, ſub ipſo opido monſtrant. quo ſitu antiquos mortaleis id intellexiſſe, vehementer dubito. ſic quidpe Homerus Odyſſéæ lib. XI Elpenorem introducit Vlyſſem adloquentem:

Σῆμά τί μοι χεύαι πολιῆς ἐπὶ ἠϊόνι θαλάσσης.
Monumentumque mihi erige ſpumoſi in litore maris.

Et ſub initium lib. XII ita narrat Vlyſſes:

Δὴ τότ' ἐγὼν ἑτάρους πεφίδιν εἰς δώματα Κίρκης,
Οἰσέμεναι νεκρὸν Ἐλπήνορα τεθνηῶτα.
Φιτροὺς δ' αἶψα τάμοντες, ὅθ' ἀκροτάτη πεφάτο ἀκτή,
Θάπτομεν ἀχνύμενοι, θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.
Αὐτὰρ ἐπεὶ νεκρός τ' ἐκάη καὶ τεύχεα νεκρῶν,
Τύμβον χεύαντες, καὶ ἐπὶ σήλῳ ἐρύσαντες,
Πήξαμεν ἀκροτάτῳ τύμβῳ εὐήρες ἐρετμόν.

Hoc eſt:

Tum ego ſocios præmiſi ad domum Circes,
Elatum mortuum Elpenorem defunctum.
Arboribusque ſtatim cæſis, quà ſummum prominebat litus,
Sepelivimus eum triſtes, copioſas lacrumas fundentes.
Cæterùm poſtquàm cadaver combuſtum eſt & arma defuncti,
Buſto adgeſto, & deſuper cippo erecto,
Fiximus in ſummo ſepulcro fabrefactum remum.

Ex Homeri itaque ſententia tumulus Elpenoris fuiſſe credebatur in ſummo Circæi monte, qua mari imminet.

De cætero ipſum *opidum Circæum*, ſeu *Circæi*, Straboni equidem dicitur πολίχνιον, id eſt, *opidulum*. at anteà inclyta fuit *urbs*, & *colonia* Romanorum, à Tarquinio Superbo deducta. Livius lib. I: *His laboribus exercitâ plebe, quia & Vrbi multitudinem, ubi uſus non eſſet, oneri rebatur eſſe; & colonis mittendis occupare latiùs imperii fineis volebat; Signiam Circeiosque colonos miſit: præſidia Vrbi futura, terrâ mariquæ.* Nempe, poſtquàm *Sueſſam Pometiam*, florentiſſimam Volſcorum gentis urbem, vi ceperat: ut ſuo loco oſtendetur. Dionyſius lib. IIII: Ταῦτα Ταρκυνίου κατὰ εἰρήνην τε καὶ κατὰ πολέμους ὁ Ταρκυίου, δύο πόλεις ἀπῴκισε· τὴν μὲν, καλουμένην Σιγνίαν, οὐ κατ' αἵρεσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ αὐτομάτου, χειμασάντων ἐν τῷ πεδίῳ τῶν στρατιωτῶν καὶ καταστρατοπεδευσάντων τὸ στρατόπεδον, ὡς μηδὲν διαφέρειν πόλεως· Κιρκαίαν δὲ κατὰ λογισμὸν, ὅτι τοῦ Πομεντίνων πεδίου, μεγίστου τῶν περὶ τὴν Λατίνην, καὶ εὐαπλόους αὐτῇ θαλάσσης, ἔκειτο ἐν καλῷ. Id eſt: *His pace belloque geſtis, duas deduxit Tarquinius colonias: alteram Signiam; haud de induſtriâ; ſed caſu fortuito. quum in eo campo milites hibernantes caſtra ita communiviſſent, uti nihil ab urbe differrent. at Circæam conſultâ operâ deduxit: quòd in Pomentinorum campo, totius Latii maximo, locus is opportunè ad mare ſitus eſſet.* Ergo à Tarquinio Circeii opidum & conditum & colonia deducta fuit. nam *Signia* quoque tunc primùm condita fuit; ut infrà clariùs videbimus. Originem igitur ceperint Circeii circa annum urbis Romæ CCXL; ante natum Ieſum IXXIII. Verùm dubiam hanc opidi originem faciunt, quæ uterque auctor poſteà narrat. Dionyſius lib. VIII, de Marcio Coriolano: Καὶ ὁ Μάρκιος ἐθὺς ἐπὶ Δαμελήους, ἦκεν ἄγων τὴν δύναμιν ἐπὶ Κιρκαίαν πόλιν, ἐν ᾗ κληροῦχοι Ῥωμαίων ἅμα τοῖς ἐπιχωρίοις πολιοῦρμοι· καὶ προσλαμβάνει τὴν πόλιν ἐξ ἐφόδου. Hoc eſt: *Marcius non ampliùs cunctatus, Circæam petit, opidum promiſcuè habitatum à Romanis colonis & civibus indigenis: idque primo impetu cepit.* De eâdem re Livius lib. II: *Circeios profectus, colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volſcis tradidit.* Factum hoc, teſte ibidem Livio, Sp. Nautio Rutilo & Sex. Furio Medullino conſulibus; anno urbis Romæ

Romæ CCLXVI; post Tarquinios ejectos anno XXIIII. *Colonia* posteà etiam vocatur eidem Livio lib. XXVII & XXVIIII. & Cicero prædicto de Naturâ deorum lib. III: *Circen quoque coloni nostri Circeienses religiosè colunt.* Fuisse in opido fanum eius, paullo antè è Strabone intelleximus. Ipsius opidi vestigia aliqua etiam nunc visuntur in monte, vulgò *La Città vecchia* dicta. Opidum sæpè poëtæ Circes nomine indicant. Martialis lib. V epigram. I, ad Domitianum Cæsarem; loca commemorans, quorum secessu ille delectabatur:

Hoc tibi, Palladiæ seu collibus uteris Albæ,
Cæsar; & hinc Triviam prospicis, inde Thetin;
Seu tua veridicæ discunt responsa sorores,
Plana suburbani quà cubat unda freti;
Seu placet Aeneæ nutrix, seu filia Solis;
Sive salutiferis candidus Anxur aquis;
Mittimus.

Quinque innuit, ut suprà dixi, loca; Albanum montem, & opida, Antium, Caietam, Circeios, Tarracinam. Idem poëta lib. X epigr. XXX:

Non ille sanctæ dulce Tibur uxoris,
Nec Tusculanos Algidosve secessus,
Prænestе nec sic Antiumve miratur:
Non blanda Circe Dardanisve Caieta
Desiderantur.

Statius Silvar. lib. I carm. III:

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Iugera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
Antiphatæ; cedant vitreæ juga perfida Circes,
Dulichiis ululata lupis, arcesque superbi
Anxuris, & sedes Phrygio quas mitis alumno
Debet anus.

Cæterùm ab occidentali Circæi promontorii latere quàm exiguus quidam sinus curvo litore recipiatur; PORTVS loco usi sunt eo Circeienses. Strabo prædicto lib. V: Μετὰ δὲ Ἄντιον τὸ Κιρκαῖόν ἐστιν ὄρος· μεταξὺ δ' ὅ τε Στύρας ποταμὸς, καὶ ἐπ' αὐτῷ ὕφορμος. ἑπτὰ προσεχὴς αἰγιαλὸς [καὶ] ἀλίμενος, πρὸς αὐτῷ μόνον τῷ Κιρκαίῳ λιμένιον ἔχων. Hoc est: *Post Antium est Circæus mons. in medio eorum est Stura fluvius, & ad eum navium statio. Hinc continuum est importuosumque litus; nisi quà ad ipsum Circæum parvum habet portum.* Homerus suprà dicto Odysséæ lib. X:

Αἰαίην δ' ἐς νῆσον ἀφικόμεθ'· ἔνθα δ' ἔναιε
Κίρκη ἐυπλόκαμος.
Ἔνθα δ' ἐπ' ἀκτῆς νηὶ κατηγαγόμεθα σιωπῇ
Ναύλοχον ἐς λιμένα.
Aeæam autem ad insulam pervenimus; ubi habitabat
Circe pulcricoma.
Heic ad litus navi devénimus clam
Navium capacem in portum.

Virgilius Aeneid. lib. VII; ubi Aeneam deducit ab freto Siculo ad Tiberis ostia:

Proxima Circææraduntur litera terræ;
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Adsiduo resonat cantu; tectisque superbis
Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum;
Argnto tenueis percurrens pectine telas.
Hinc exaudiri gemitus iræque leonum,
Vincla recusantum, & serâ sub nocte rudentum;
Setigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire; ac formæ magnorum ululare luporum.
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troës,

Delati

Delati in portus, nec litora dira subirent,
Neptunus ventis implevit vela secundis.

Porrò reliquum litus à *Circeiis* ad Tarracinam ita describit Plinius lib. III cap v: *A Circeiis palus Pomptina est. quem locum viginti trium urbium fuisse, Mutianus ter consul prodidit. Dein flumen Vfens: supra quod Tarracina opidum, linguâ Volscorum Anxur dictum.* Strabo dicto lib. v: Μετὰ δὲ Ἄνιον τὸ Κιρκαῖόν ἐστιν ὄρος· μεταξὺ δ' ὅ τε Σπόρας ποταμὸς, καὶ ἐπ' αὐτῷ ὕφορμος. ἑπτὰ σταδιαίας αἰγιαλὸς καὶ ἀλίμενος, σταδίων μόνον τῷ Κιρκαίῳ λιμένιον ἔχων. ὑπερκεῖται δ' ἐν τῇ μεζογαίᾳ τὸ Πωμπτῖνον πεδίον. ἐξῆς δ' ἑκατὸν σταδίοις τῶν Κιρκαίων Ταρρακίνα ἐστί. σταδίους δ' αὐτῆς μέχρι ἕλους, ὃ πιοῦσι δύο ποταμοί· καλεῖται δ' ὁ μείζων Αὖφις. Hoc est: *Post Antium est Circæus mons. in medio eorum est Stura fluvius; & ad hunc navium statio. Hinc continuum importuosumque est litus; nisi quà ad ipsum Circæum parvus est portus. Supra in mediterraneo Pomentinus sternitur campus. A Circæo porrò post stadia c Tarracina est. ante eam magna est palus; quam duo flumina efficiunt: quorum maius vocatur Aufens.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

Insequitur nimbis peditum; clypeataque totis
Agmina densentur campis; Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veterosque Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos sacrumque Numici
Litus arant, Rutulisque exercent vomere colleis,
Circæumque jugum; queis Iupiter Auxuris arvis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco:
Quà Saturæ jacet atra palus, gelidusque imas
Quærit iter valleis, atque in mare conditur Vfens.

Et Virgilii imitator Silius, lib. VIII:

At quos ipsius mensis sepostа Lyæi
Setia, & incelebri miserunt valle Velitræ;
Quos Cora, quos spumans inimico Signia musto;
Et quos pestiferâ Pomptini uligine campi;
Quà Saturæ nebulosa palus restagnat, & atro
Liventeis cæno per squalida turbidus arva
Cogit aquas Vfens, atque infi it æquora limo;
Ducit, aris pollens, nec dextrâ indignus avorum,
Scævola.

Ad Virgilii verba ita commentatur Servius: *Secundùm hanc lectionem re verâ Saturam paludem intelligimus. sed alii Asturæ legunt. quod si est; paludem pro flumine posuit. nam haud longè à Tarracinâ opidum est Astura, & eiusdem cognominis fluvius.* Vibius Sequester in Catalogo paludum: *Pomptina, Terracina [&] Foro Appî.* Et mox: *Satura, inter Antium & Circeios. eadem Statura.* Scripsisse hoc loco ipsum Vibium, *eadem & Astura*, suprà ad expositionem fluminis atque Asturæ monui. Quum haud exigua adfinitas esset horum vocabulorum; grammatici posteriori seculo flumen id & insulam inter Antium & Circeios cum palude inter Circeios & Tarracinam confuderunt. At SATVRA ista *palus* haud obscurè Virgilio Silioque ponitur apud *Vfentem* amnem & *Anxur* sive *Tarracinam* opidum *lucum*que *Feroniæ*; quem III millia passuum ab Tarracinâ abfuisse, mox infrà cognoscemus. & Strabo etiam disertis verbis testatur, fuisse ante Tarracinam, id est ab occidentali eius parte, quà Vfens fluit, vulgò hodiéque Aufente dictus, paludem magnam, quam duo flumina efficiebant; Aufens scilicet, & Amasenus, sub Circæo promontorio in mare effluens; de quo mox infrà plura dicemus. Nihil igitur hæc *Satura palus* commune cum *Asturâ* amne atque insulâ habuit. At Plinio aliisque auctoribus vocatur POMPTINA *palus*; & item plurali numero POMPTINÆ *paludes*: quia in Pomptino sive Pometino erant agro, à Suessâ Pometiâ, Volscorum urbe mediterraneâ sic dicto; ut infrà ostendetur. Pompeius Festus: *Pontina tribus, à Pontiâ urbe: à qua & palus quoque Pontina adpellata est juxta Terracenam.* Sic equidem vocabuli opidi genuinum *Pometia* posteà depravatum est. qua de re pluribus agam insequenti hinc capite. Hinc apud Plinium etiam lib. XXVI cap. IIII, ubi magicas ridet vanitates,

ita legitur: *Siccentur hodiè æthiopide herbâ Pontinæ paludes: tantumque agri suburbanæ reddatur Italiæ.* Et lib. XVII cap. IIII: *Cucubæ vites in Pontinis paludibus madent.* Apud Plutarchum in vitâ C. Iulii Cæsaris ita scriptum est: Τὰ ἕλη τὰ περὶ Νωμλωντῖνον καὶ Σήτιον ἐκτρέψας, πεδίον ἀποδεῖξαι πολλαῖς ἐνεργὸν ἀνθρώπων μυριάσιν ἐπεχείρει. Quem locum ita interpretes Latini verterunt: *Paludes in Nomentanis & Setinis derivare molitus est; atque efficere campum qui multa millia posset capere agricolarum.* Ar mendosum esse vocabulum Νωμλωντῖνον, facilè ex aliis didicisse poterant auctoribus. Svetonius in eodem Iulio Cæsare; cap. XLIIII: *Siccare Pomptinas paludes destinabat.* Dio lib. XLIIII, de eodem Cæsare: Τά τε ἕλη τὰ Ποντῖνα χώσαι παρασκεύαζεν. id est: *Vtque per Pontinas paludes aggerem duceret.* Aggerem scilicet viæ Appiæ. unde Lucanus lib. III:

Et quà Pomptinas via dividit uda paludes.

Iuvenalis Satyrâ III:

Interdum & ferro subitus grassator agit rem,
Armato quoties tutæ custode tenentur
Et Pomptina palus & Gallinaria pinus.

Horatii vetus commentator ad Satyr. v libri I: *In paludibus Pomtinis; quas Cæsar ad mare derivavit.* Horatius de Arte poëticâ:

Debemur morti nos, nostraque: sive receptus
Terrâ Neptunus classeis aquilonibus arcet;
Regis opus: sterilisve diu palus aptaque remis
Vicinas urbeis alit, & grave sentit aratrum:
Seu cursum mutavit iniquum frugibus amnis.

Ad hæc ita vetus commentator: *Modò autem subdit, quòd non tantùm verba hominum intereant; sed & homines, & omnia eorum facta. quod tribus continuis adprobat exemplis. primum, de portu Ostiensi. nam apud Ostiam civitatem Augustus mare irrumpens intercluſit; & aggere terræ & lapidibus obstruxit; portumque ibi fecit. secundum, de Pomtinis paludibus: quas Augustus exsiccavit, & habitabileis reddidit; injecto similiter aggere lapidum & terræ, tertium, de Tiberi fluvio: quem Agrippa de proprio derivavit alveo ad eum, per quem modò fluit.* Item posteà: *Significat portum Lucrinum & alios, ab Augusto manu factos.* Mox: *Divus Augustus duas res divinas fecit. ut Pomtinam paludem exsiccaret & ad mare meatum habere cogeret; ut post & anari posset. deinde portum Lucrinum munivit.* Ergo, quod Iulius Cæsar opus destinaverat, Augustus tandem perfecit. Nemini igitur jam dubium esse potest, quin apud Plutarchum scribendum sit. Τὰ ἕλη τὰ περὶ Πωμπτίνιον καὶ Σητίαν· id est; *Paludes, quæ circa Pomptinum agrum & Setiam sunt.* Nam aliis quoque Græcis auctoribus scribi τὸ Πωμπτίνιον πεδίον, proximo hinc capite videbimus. Ergo Pomptinæ istæ paludes ad Setiam usque pertinebant? Maximè. hac quidpe ratione Circæum montem Homerus finxit esse insulam; ut suprà intellectum. Imò ultrà etiam versùs Tiberim protendebantur. Strabo lib. V: Ἅπασα δ' ἐστὶν εὐδαίμων ἡ Λατίνη καὶ παμφόρῳ πολὺ ὀλίγων χωρίων, τῶν κατὰ τὰ παραλίαν, ὅσα ἑλώδη καὶ νοσερά, οἷα τὰ τῶν Ἀρδεατῶν, καὶ μεταξὺ Ἀρδέας καὶ Λαβινίου, μέχρι Πομπτίνης, καὶ λιμνῶν τῶν Σητίνης χωρίων καὶ τῶν περὶ Ταρρακίναν καὶ τὸ Κιρκαῖον. Id est: *Omne Latium felix est atque omnium rerum ferax; exceptis paucis quibusdam locis maritimis, quæ palustria sunt atque morbosa; ut Ardeatinus ager; & quod est Antium inter Laviniumque, ad usque Pomptinum campum; & Setini agri quædam, ac circa Tarracinam Circæumque.* Imò ipsa Setia, in montibus sita, Pomptino huic imminebat campo. Martialis lib. x. epigram. LXXIIII:

Nec quæ paludes delicata Pomptinas
Ex arce clivi spectat uva Setini.

Et lib. XIII epigr. CXII:

Pendula Pomptinos qui spectat Setia campos,
Exiguâ vetulos misit ab urbe cados.

Hinc Vibius Sequester, in dicto Catalogo paludum: *Pomptina, Terracinæ & Foro Appii.* Opidum hoc & ipsum sub Setiâ fuisse situm in viâ Appiâ, proximo hinc capite patebit. Nimia igitur brevitas falsum quiddam perscribere Plinium coëgit dicto lib. III cap. V, his verbis: *Circeii, quondam insula, immenso quidem mari circumdata, ut creditur Homero; at nunc planitie. Mirum est, quod hac de re tradere hominum*

minum notitiæ possumus. Theophrastus Circeiorum insulæ mensuram posuit stadia octoginta, in eo volumine, quod scripsit Nicodoro, Athenien sium magistratui; qui fuit Vrbis nostræ quadringentesimo sexagesimo anno. Quidquid est ergo terrarum, præter x millia passuum propè ambitus, adnexum insulæ. Post eum annum accessit Italiæ aliud miraculum. à Circeiis palus Pomptina est: quem locum viginti trium urbium fuisse, Mutianus ter consul prodidit. Dein flumen Vfens. supra quod Tarracina opidum. Quum XII circiter sint millia passuum inter Circæum & Terracinam, quis temerè credat, XXIII fuisse hoc spacio urbeis? Sanè Mutianus iste omnem intellexit Pomptinum campum: in quo vetustiores tradiderant tot fuisse urbeis, antequàm paludes eum occuparent. Nec hoc jam mirum fuerit; quando Plinius eodem capite posteà adfirmat, LIII urbeis seu populos ex antiquo Latio, cuius terminum ipse statuit Circæum montem, interiisse sine vestigiis. At tamen incertum est, paludes ne heic priùs fuerint, an urbes in aridis agris, quos postmodùm paludes oppleverint, urbeisque exstinxerint. quamquàm hoc haud obscurè innuere videtur Plinius his verbis: *Post eum annum accessit Italiæ aliud miraculum. à Circeiis palus Pomptina est: quem locum XXIII urbium fuisse, Mutianus ter consul prodidit.* Nullum sanè aliud miraculum his verbis innuitur, quàm quod XXIII urbibus à palude Pomptinâ acciderit. Servius, ut suprà relatum, ad Virgilii Aeneid. lib. III ita scribit: *Qui nunc Circeius mons à Circe dicitur, aliquando, ut Varro dicit, insula fuit; nondum siccatis paludibus, quæ eum dividebant à continenti.* Ergo jam bis tunc insula factus erat Circeius mons: priùs, Homeri tempore; ut suprà ostensum: dein, post annum Vrbis Romæ CCCCLX. Vtrum ex his tempus intellexerit Varro, incertum est. Nec constat, an paludes unà siccaverit Appius, quum in consulatu suo viam, injecto paludibus aggere, primus Romanorum stravit, quæ inde *Appia* adpellata, & opidulum in eâ erectum Forum Appii. Sed sæpè paludes hæ iterum restagnaverunt. Epitomator Livii lib. XLVI: *Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego consule, cui ea provincia evenerat, siccatæ; agerque ex iis factus.* Collega fuit in consulatu M. Cornelii Cethegi L. Anicius Gallus, anno urbis Romæ DXCI, ante natum Iesum CLXII. Post Augusti siccationem Strabo dicto lib. V posteà: Πλησίον δ' ἡ Ταρρακίνης, βαδίζουσι ὅπῃ τὴν Ῥώμης, ὁδὸν ἐπὶ παρὰ τὴν Ἀππίαν ὁδόν, ὅπῃ πολλὰς τόπους πληροῦσιν οἱ ἕλειοι τε καὶ οἱ τοῦ Τιβέριδος ὕδασι. πλεῖται δὲ μᾶλλον νύκτωρ. ὥστ' ἐμβάντας ἐφ' ἑσπέρας ἐκβαίνειν περὶ ὄρθρον, ἢ βαδίζειν τὸ λοιπὸν τὴν ὁδὸν τὴν Ἀππίαν· ἀλλὰ καὶ μεθ' ἡμέραν συμπλεῖται δι' ἡμιόνων. Hoc est: *Prope Tarracinam, quà Romam itur, propter viam Appiam fossa longa ducta est, quæ palustribus fluvialibusque impletur aquis. ea noctu maximè navigatur: ut, qui navim vesperi intrant, manè egressi, Appiâ via pergant. sed & interdiu muli naves loris trahunt.* Fuisse huius FOSSAE longitudinem XV millium passuum, id est, ab Foro Appii ad Feroniæ usque fanum, III millia ab Tarracinâ disitum, ex Horatii Satyrâ V libri primi patet: ubi ita scribit:

Egressum magnâ me excepit Aricia Româ
Hospitio modico. rhetor comes Heliodorus,
Græcorum longè doctissimus, inde Forum Appî,
Differtum nautis cauponibus atque malignis.
Hoc iter ignavi divisimus, altius ac nos
Præcinctis, unum minùs est gravis Appia tardis.
Heic ego propter aquam, quod erat deterrima, ventri
Indico bellum, cœnanteis haud animo æquo
Exspectans comites. Iam nox inducere terris
Vmbras & cœlo diffundere signa parabat:
Tum pueri nautis, pueris convicia nautæ
Ingerere. huc adpelle. trecentos inseris: ohe,
Iam satis est. Dum æs exigitur, dum mula ligatur,
Tota abit hora. Mali culices ranæque palustres
Avertunt somnos. absentem cantat amicam
Multâ prolutus vappâ nauta atque viator
Certatim. tandem fessus dormire viator
Incipit; ac missæ pastum retinacula mulæ
Nauta piger saxo religat; stertitque supinus.
Iamque dies aderat, quum nil procedere lintrem

Sentimus: donec cerebrosus prosilit unus,
Ac mulæ nautæque caput lumbosque saligno
Fuste dolat. quartâ vix demum exponimur horâ.
Ora manusque tuâ lavimus, Feronia, lymphâ.
Millia tum pransi tria repimus; atque subimus,
Impositum saxis latè candentibus, Anxur.

Hinc Tacitus Annal. lib. xv: *Cæterùm Nero usus est patriæ ruinis. exstruxitque domum, in qua haud perinde gemmæ & aurum miraculo essent, solita pridem, & luxu vulgata: quàm arva & stagna: & in modum solitudinum, hinc silvæ. inde aperta spacia & prospectus: magistris & machinatoribus Severo & Celere; quibus ingenium & audacia erat, etiam, quæ natura denegavisset, per artem tentare, & viribus principis illudere. namque ab lacu Averno navigabilem fossam usque ad ostia Tiberina depressuros promiserant; squalenti litore, aut per monteis adversos. neque enim aliud humidum gignendis aquis occurrit, quam Pomptinæ paludes. cætera abrupta, aut arentia: ac, si perrumpi possent, intolerandus labor: nec satis causæ.* Hinc illud Plinii, quod circa Neronis exitum initiumque imperii Vespasiani scripsit suprà dicto lib. III cap. V: *A Circeiis palus Pomptina est.* Et item XXVI cap. IIII: *Siccentur hodiè æthiopide herbâ Pomptinæ paludes: tantumque agri suburbanæ reddatur Italiæ.* Et Lucanus dicto lib. III:

Et quà Pomptinas via dividit uda paludes.

Item Iuvenalis Satyrâ III:

Et Pomptina palus, & Gallinaria pinus.

Traianus posteà imperator an quid heic siccaverit, dum viam instauravit, incertum est. Dio lib. LXVIII, in vitâ eius: Τὰ ἕλη τὰ Ποντῖνα ὠδυπόησε λίθῳ· καὶ τὰς ὁδὰς παρωκοδομήσας, καὶ γεφύρας μεγαλοπρεπεστάτας ἐξεποίησε. Id est: *Per Pontinas paludes viam saxo stravit. exstruxitque juxta vias ædificia; ponteisque magnificentissimos fecit.* At annis fermè CCCC post Traiani imperium iterum siccatæ fuêre sub Theodorico, Gothorum in Italiâ rege. qua de re apud Cassiodorum Variar. lib. II epistola est XXXII huiusmodi: *Senatui urbis Romæ Theodoricus rex. Vir magnificus atque patricius Decius, glorioso circa rempublicam amore devinctus, ultro postulavit voto mirabili, quod vix potuisset sub consilio nostræ pietatis imponi paludem Decennovii, in hostis modum vicina vastantem, fovearum ore patefacto, promisit absorbere. illam famosam sæculi vastitatem; quam sub diuturnitate licentiæ quondam mare paludestre possedit: cultúsque locis inimicum superfundens undâ diluvium, terrenam gratiam silvestri pariter horrore confudit. nihil utile nutriens, sub liquore spoliatum fructibus est solum, postquàm obnoxium cæpit esse paludibus. Ideò miramur priscæ confidentiæ virum: ut, quod diu virtus publica refugit, manus privata susceperit. Hunc ergo audacem laborem adgressurum se laudabili perfectione pollicitus est: ut, pereunte damnoso gurgite, quæ fuerant amissa, ulteriùs non perirent. unde nostræ super hac parte serenitatis postulat jussiones: ut auctoritate publicâ subeat opus eximium, quod erit cunctis viantibus profuturum. Sed vos, patres conscripti, præsentibus decretis adnuimus, ut ad loca ipsa Decennovii duos ex vestro corpore dirigatis: quibus arbitrantibus, quantum spacii restagnantis incursibus paludestris illuvies occupavit, fixis terminis adnotetur. ut, quum ad perfectionem promissum pervenerit, liberatori suo reddita terra proficiat. nec quisquam inde aliquid præsumat attingere, quod tam diu invadentibus aquis non potuit vendicare.* Et epist. XXXIII: *Decio, viro illustri, patricio Theodoricus rex. Vobis, itaque desideria justa poscentibus, præsenti auctoritate concedimus, ut, stagnis Decennovii paludibusque siccatis, sine fisco possideas in solum rura revocata: nec ullam metuas liberatis rebus exhibere culturam, quas sub generalitatis testimonio absolvimus. Hinc etiam ad amplissimum senatum præcepta transmisimus; ut definito nunc spacio, ad tuum pulcrè transeat dominium, quod est à fœdis gurgitibus vendicatum. æquum est enim, ut unicuique proficiat labor suus.* Perfectum tunc fuisse id opus, testatur eius sæculi inscriptio, quæ, postmodùm Tarracinæ reperta, inter alia, quibus partim tituli Theodorici regis exprimantur, hæc continet verba:

DECEN-

DECENNOVII · VIAE · APPIAE · ID · EST · A · TRIF
VSQVE · TERRACENAM · ITER · ET · LOCA · QVAE
CONFLVENTIBVS · AB · VTRAQVE · PARTE · PALVDVM
PER · OMNES · RETRO · PRINCIPVM · INVNDAVERANT
VSVI · PVBLICO · ET · SECVRITATI · VIANTIVM
RESTITVIT * · * · * PER
PLVRIMOS · QVI · ANTE · NON · ERANT · ALBEOS
. . . . . DEDVCTA · IN · MARE
AQVA

Vnde autem, quæ anteà erat Pomptina, posteriori isto sæculo dicta fuerit DECENNOVII PALVS, ostendit. Procopius Gothicar. rer. lib. I, his verbis: Ἐπεὶδὴ ἀλῶναι Νεάπολιν ἤκουσεν, ἐς χωρίον ξυνελέγησαν Ῥώμης ὀγδοήκοντα ξὺν διακοσίοις σταδίοις διέχον, ὅπερ Ῥωμαῖοι καλοῦσι Ῥέγγλα· ἐνθένδε γὰρ ἐνεστρατοπεδεύσεσθαι σφίσιν ἔδοξεν ἄριστον εἶναι· πεδία γὰρ πολλὰ ἐνταῦθά ἐστιν ἱππόβοτα. ῥεῖ δὲ καὶ ποταμὸς, ὃν Δεκαεννόβιον τῇ Λατίνων φωνῇ καλοῦσιν οἱ ἐπιχώριοι, ὅτι δὴ ἐννεακαίδεκα σημεῖα, ὅπερ ξυλίσεις τρεῖς καὶ δέκα καὶ ἑκατὸν σταδίους, ἄνω δὴ ἐκβάλλει ἐς θάλασσαν ἀμφὶ πόλιν Ταρακίνην, ἧς ἄγχιστα ὄρος τὸ Κιρκαῖόν ἐστιν. Hoc est: *Postquàm captam Neapolim esse accepère, in unum locum, ducenta & LXXX stadia ab Româ dissitum, quem Romani Regeta adpellant, convenerunt: in quo quàm optimè castra sē posituros rebantur; quòd campi heic essent multi equis pascendis aptissimi. Sed & flumen, quod Latino vocabulo Decennovium incolæ vocant, quòd XVIIII milliaria delapsus, quæ stadia conficiunt CXIII, in mare effunditur circa Tarricinam; cui vicinus est mons Circæus.* Ergo VI tantùm stadia in singula milliaria computavit Procopius. atque hac ratione stadia ista CCLXXX inter *Romam* & *Regeta* locum millia passuum erunt XLVI, cum stadiis IIII. super qua equidem mensurâ satis rectè ei convenit cum Appiano; qui Civil. bellor. lib. III, de Augusto loquens, οὔπω ὡπτὸ, inquit, περὶ Ταρρακίνας ἀπὸ τετρακοσίων πῃ Ῥώμης σταδίων· id est; *Quum circa Tarracinam esset, ad* CCCC *circiter ab Româ stadia.* Tot quidpe stadia, more eius ævi septenis stadiis cum dimidio in singula millia passuum computatis, reddunt millia LIII, cum stadiis II ac dimidio. Ex præscriptis igitur Procopii verbis haud obscurè patet, eumdem *amnem* eius tempestate à cursus spacio dictum fuisse DECENNOVIVM, qui antiquioribus temporibus erat VFENS, prope Tarracinam in mare influens, Virgilio, Silio, Plinio, Claudiano, ac Livio, memoratus: sed huic sine nomine. Verba eius lib. XXIIII: *Navium longarum species in flumine Tarracinæ visæ.* Virgilium atque Silium suprà citavimus, ad nomen *Saturæ paludis.* Claudianus in Panegyrico de Probi & Olybrii consulatu:

——— *Tardusque suis erroribus Vfens.*

Idem antiquissimis Romanis per diphthongum dictus fuit OVFENS. Festus: *Oufentina tribus initio causa fuit nominis Oufens; quod est in agro Privernate, inter mare & Terracinam.* Lucretius: *Priverno Oufentina venit fluvioque Oufente.* Mira sanè fluminis descriptio, inter mare & Tarracinam; quum urbs hæc in ipso ferè fuerit litore; quumque ipsum flumen in mare prope urbem exierit. Apud Livium lib. VIII ita est scriptum: *Latinus ager, Privernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, usque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ dividitur.* Hinc lib. VIII: *Duæ Romæ additæ tribus; Vfentina & Falerna.* Heic etiam quædam exemplaria habent, *Oufentina.* Sed alia diphthongo etiam dicebatur amnis AVFENS: unde vulgare ei hodiéque vocabulum *Ansente.* Strabo lib. V: Πρόκειται δὲ τῆς Ταρρακίνης μέγα ἕλος, ὃ ποιοῦσι δύο ποταμοὶ· καλεῖται δὲ ὁ μείζων Αὔφιδος. Id est: *Ante Tarracinam magna est palus, quam duo efficiunt amnes; quorum maior dicitur Ausidus.* Hoc sanè nomen fuit fluminis longè maximi celebratissimique in Apuliâ. unde censuerunt viri docti corrigendum id vocabulum apud Strabonem in οὔφις, *Vfens.* at ego vocalem A haud temerè mutaverim: utique, quum hodiéque vocetur amnis *L'Ansente*; & antiquissimis illis temporibus fuerit *Oufens.* Cæterùm alter ille *fluvius* ipsum opidum Privernum & infra hoc celeberrimum monasterium, quòd vulgò vocatur *L'Abbadia*, præterfluit. adpellatur autem antiquis scriptoribus, Virgilio, Vibio Sequestro, ac Servio, AMASENVS. Virgilius Aencid. lib. VII:

Quique altum Præneſte viri, quique arva Gabinæ
Iunonis, gelidumque Anienem, & roſcida rivis
Hernica ſaxa colunt: quos dives Anagnia paſcit,
Quos Amaſene pater.

Ad hæc ita Servius: *Amaſenus, eſt fluvius vicinus civitatis Privernatium; qui Anagnienſes agros irrigat.* Quum & Setia & Signia & Fruſino Volſcorum agri opida intercedant, minimè credibile eſt, Anagniæ, Hernicorum opidi, agrum irrigaſſe Amaſenum, paullo ſuprà Setiam exortum. proinde id ex poëtâ ſuo potiùs conjeciſſe, quàm ex idoneo aliquo geographo didiciſſe videtur grammaticus Servius. At de *Privernatium* vicinitate haud falſus eſt. Vibius in catalogo fluminum: *Amaſenus, Privernatium.* Ipſe Virgilius lib. XI:

Pulſus ob invidiam regno virisque ſuperbas,
Priverno antiquâ Metabus quum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit, exſilio comitem: matrisque vocavit
Nomine Caſmillæ, mutatâ parte, Camillam.
Ipſe, ſinu præ ſe portans, juga longa petebat
Solorum nemorum. tela undaque ſæva premebant:
Et circumfuſo volitabant milite Volſci.
Ecce fuga medio ſummis Amaſenus abundans
Spumabat ripis. (tantus ſe nubibus imber
Ruperat.) ille innare parans, infantis amore
Tardatur; caroque oneri timet.

His igitur duobus fluminibus, Vfente atque Amaſeno, maximè implebantur prædictæ Pomptinæ paludes: quas à Tribus Tabernis ad Tarracinam usque extenſas fuiſſe, ſuprà ſcripta inſcriptio antiqua teſtatur: id eſt, ſpacio XXX fermè millium paſſuum; quod infrà in expoſitione Trium Tabernarum patebit. Plinius, ut ſuprà dicto lib. III cap. V nimium eas coarctaverit, inter Circeios & Tarracinam; ſic alibi perperam ultra Tarracinam in Fundanum usque agrum protulit. Verba eius lib. XIIII cap. VI hæc ſunt: *Anteà Cæcubo vino erat generoſitas celeberrima, in paluſtribus populetis, ſinu Amyclano. quod jam intercidit, & incuriâ coloni locique anguſtiâ; magis tamen foſſa Neronis, quam à Baiano lacu Oſtiam usque navigabilem inchoaverat.* Et lib. XVII cap. IIII: *Cæcubæ vites in Pomptinis paludibus madent.* Certè ſi etiam tunc Cæcubæ vites in paludibus madebant, neſcio quomodò ipſum vinum Cæcubum jam intercidiſſe voluerit: niſi fortè vitem Cæcubam ex agro Fundano, cuius opidum hodiéque vulgo vocatur *Fondi*, in paludes Pomptinas transpoſitam, ut multæ aliæ alio paſſim vites fuêre translatæ, intellexerit. quidpe nec iſtæ cis Tarracinam Pomptinæ paludes in Cæcubum usque agrum continuo aliquo tractu protendi poterant; quando ſatis magnum intercedit montium jugum: in cuius quaſi promontorio ſita eſt Tarracina: nec ipſum Pomptini agri nomen eò usque prolatum fuit: quum totus is fuerit Volſcorum; ut ſequenti hinc capite liquebit: Volſci autem ultra Tarracinum nihil tenuerint. At lib. XXIII cap. I iterum in eamdem ſententiam, *Cæcuba*, inquit, *jam non gignuntur.* Atque hac Plinii negligentiâ in errorem præcipitatus nuperus geographus Abrahamus Ortelius; quamlibèt ipſe per hæc loca iter feciſſet, coramque ea luſtraſſet; tamen ad illius mentem continuas toto hoc litore ad Lirim usque in tabulâ Latii pinxit Pomptinas paludes. Cæterùm in Chronico Caſſinenſi lib. II cap. XXVI ſic ſcriptum eſt: *Eodem tempore cives Terracinenſes obtulerunt piſcariam, quæ à flumine ipſius civitatis ad mare tenditur. Roffridus item patricius obtulit ibidem piſcariam ſuam in palude Traſectâ, juxta memoratum flumen de Terracinâ.* Haud equidem dubitaverim, quin corruptum ſit hoc vocabulum *Traſecta*; ut innumera alia propria locorum fluminumque in eodem Chronico nomina. eamdem verò intelligi circa Vfentem amnem paludem, quæ aliàs Pomptina, ac poſteà Decemnovii palus adpellata fuit, omnino mihi perſvadeo. At illud jam minus ſcio, quisnam ille fuerit Procopii locus *Regeta, τὰ Ῥήγετα χωρίον*, circa Tarracinam. neque ullam Latini vocabuli formam vel originem, quod vult ille, in eo nomine diſpicio. unde hoc quoque vitiatum eſſe, vehementer ſuſpicor. Apud Servium Donatus atque Clavarius PINETVM habent

bent hoc tractu. Virgilius Aeneid. lib. XI Latinum introducit regem ita in concilio loquentem.

Est antiquus ager, Tusco, mihi, proximus amni;
Longus in occasum, fineis super usque Sicanos.
Aurunci Rutulique serunt, & vomere duros
Exercent colleis; atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio, & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum: & fœderis æquas
Dicamus leges; sociosque in regna vocemus.

Ad hæc ita Servius: *Hoc loco Donatus erravit; dicens, agrum, quem Latinus donare sè disponit, esse in Campaniâ juxta Vfentem fluvium:* (quod etiam Clavarius ait) *cuius terras vicinas Tusci aliquando tenuerint. ut inde dictum sit, Tusco proximus amni. Agit etiam hoc argumento; quod illis est locus, qui hodiéque Pinetum vocatur. Constat loca illa omnia esse campestria. nec procedit, quod dicitur Celsi plaga pinea montis.* Per temporis anticipationem, quæ frequens est Virgilio, antiquum heic adfictum est Latini regis orationi Latium, cuius fineis Tarquinius demum Superbus ad Circæum usque protulit montem, suprà cap. I huius libri III dictum est, circa eumdem autem montem multam fuisse *pinum* arborem, paullo antè in descriptione eius intellexi-mus. Ab hoc igitur pineo monte longum intellexit poëta agrum, in occasum versûs, ad Tuscum usque amnem, id est, Tiberim. Hinc autem credibile fit, Procopium quoque scripsisse, Χωρίον, ὅπερ Ῥωμαῖοι καλοῦσι Πινέτα. id est: *Locum, quem Romani Pineta vocant.* Nec perinde abhorrent illa ὀγδοήκοντα καὶ διακόσια στάδια, *octoginta atque ducenta stadia*; id est, secundùm Procopii computationem, XLVI millia passuum.

Ipsa hinc Ταρρακίνα, TARRACINA *urbs*, compluribus memoratur auctoribus, quos citatum imus. sed posterioris sæculi hominibus TERRACINA, quod hodiéque vulgare eius est vocabulum, quasi ab nescio cuius terræ argumento quæsitâ adpellatione, dicta est: & quia η tunc ut ι sonabat, sæpè Ταρρακῖνα· quod Latinè etiam fecêre TERRACENA; ut in suprà citatâ inscriptione Theoderici regis vidimus. ex qua apud omneis antiquos auctores idem vocabulum voluisse Fulvium Vosinum restitui pro Tarracinâ, vehementer ego miror. A Græcis urbi hoc nominis fuisse impositum, disertè testatur Strabo lib. V: Ἑξῆς ἦ, inquit, ἐν ἑκατὸν σταδίοις τῷ Κιρκαίῳ ἡ Ταρρακίνα ἐστὶ, Τραχὶν καλουμένη πρότερον, ἀπὸ τῆς συμβεβηκότος. Id est: *Sequitur post C stadia à Circæo Tarracina; anteà* TRACINNE *dicta, ab re ipsa.* Id est, *aspera*; ab asperitate loci; quia in scopulo condita erat, ut mox videbimus. Ovidio ab eodem argumento aliâ vocabuli formatione Τραχαὶ, TRACHAS dicitur Μεταμορφώσεων lib. XV, in his versibus:

Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphatæque domus, Trachasque obsessa palude,
Et tellus Circæa, & spissi litoris Antium.

Recto ordine, ut pòst videbimus, recensèt huius litoris opida: Minturnas, Caietam, Formias, Tarracinam, Circeios, Antium. Mela lib. II cap. IIII. *Minturnæ, Formiæ, Fundi, Terracina, Circes domus aliquando Circeii, Antium.* Apud Stephani epitomatorem ita scriptum: Ταρρακῖνα, πόλις Ἰταλίας Διονύσιος πεντεκαιδεκάτῳ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. τὸ ἐθνικὸν Ταρρακῖνος. Id est: *Tarracena, opidum Italiæ; auctore Dionysio Antiquitat. Rom. lib.* XV. *gentilitium inde Tarracenus.* Mox posteà: Ταρράχινη, πόλις Ἰταλίας· Φλέγων. τὸ ἐθνικὸν Ταρραχῖνος. Hoc est: *Tarrachina, opidum Italiæ; auctore Phlegonte. gentilitium Tarrachinus.* Hoc equidem opidi vocabulum facilè crediderim ita ipsum scripsisse Phlegontem: quia proxima hæc erat inclinatio ex primitivo illo Τραχίνη. at Ταρρακῖνα scripsisse Dionysium, valdè dubitarem, nisi apud Polybium quoque lib. III bis forent opidani Ταρρακινῖται, *Tarracenitæ*. Plutarcho certè in C. Mario & Iulio Cæsare est aliquoties Ταρράκινη. quæ apud Diodorum lib. XIII est Ταρακίνη & Dioni lib. LXV ac Zonaræ lib. II Ταρακίνα. Latinis verò auctoribus, Cæsari Civil. belli lib. I, Ciceroni de Oratore lib. II, ad Atticum lib. VI epist. V ac lib. VIII epist. XIII, Livio lib. XXIIII & XXVII, Valerio Maximo lib. VIII cap. I, Melæ dicto libro II cap. IIII, Plinio lib. III cap. V, lib. XIIII cap. II, Tacito Histor. lib. III, Spartiano in Vitâ Hadriani, Solino cap. VIII, & Martiano lib. VI,

Tarracinæ. & inde opidani Salluſtio in Bello Catilinario, item Ciceroni in oratione pro Sex. Roſcio Amerino, ac Tacito Hiſtoriar. lib. IIII, TARRACINENSES. Sed ipſa urbs plurali etiam numero dicitur Livio, Ptolemæo, atque Appiano, Ταρ-ρακίναι. Appianus Civil. bellor. lib. IIII: ὅσα αὐτῷ περὶ Ταρρακίνας· *Quum eſſet circa Tarracinas*. Ptolemæus id vocabulum habet lib. III, in deſcriptione Italiæ; & item lib. VIII cum articulo αἱ Ταρρακίναι. Livium mox producemus. Cæterùm ipſis incolis Volſcis dicebatur ANXVR. Plinius dicto lib. III cap. V: *Dein flumen Vfens: ſupra quod Tarracina opidum; lingvâ Volſcorum Anxur dictum*. Pompeius Feſtus: *Anxur vocabatur, quæ nunc Tarracina dicitur, Volſcæ gentis; ſicut ait Ennius; Vulſculus perdidit Anxur*. Livius lib. IIII: *Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. Quacúmque inceſsêre. latè populati ſunt tecta agrosque; ut diſtinerent Volſcos. Fabius, quod maximè petebatur, Anxur oppugnandum, ſine ullâ populatione acceſſit. Anxur fuit, quæ nunc Tarracinæ ſunt*. At ipſe etiam ſingulari numero dixit Livius Tarracinam. lib. XXIIII: *Navium longarum ſpecies in flumine Tarracinæ viſæ*. lib. XXVII: *Tarracinæ in mari, haud procul portu angves magnitudinis miræ laſcivientium piſcium more exſultaſſe*. Porrò Diodorus lib. XIV: Καλῶς δὲ τῶν Γαλλίαν ἐξεπολιόρκησαν οἱ Ῥωμαῖοι τὴν Οὐόλσκων πόλιν, ἣ τότε μὲν Ἄνξουρ, νῦν δ' ὀνομάζεται Ταρακίνη. Id eſt: *In Italiâ Romani Volſcorum urbem, quæ tunc Anxor, nunc verò Tarracina vocatur, expugnarunt*. Illo vocabulo maximè uſi ſunt poëtæ; alii neutro genere, ut præſcripti Ennius atque Livius; maſculino genere alii. Horatius Satyrâ V libri I: —— *Subimus*

Impoſitum ſaxis latè condentibus Anxur.

Martialis lib. V epigr. I:

Seu placet Aeneæ nutrix, ſeu filia Solis,
Sive ſalutiferis candidus Anxur aquis.

Lib. VI epigr. XLII:

Non mollis Sinueſſa, fervidique
Fluctus Paſſeris, aut ſuperbus Anxur.

Lib. X epigr. LI:

O nemus; ô fontes, ſolidumque madentis arenæ
Litus, & æquoreis ſplendidus Anxur aquis.

Silius atque Lucanus utrum genus intellexerint, incertum eſt. Lucanus lib. III:

Iamque & præcipites ſuperaverat Anxuris arceis.

Atque tot graviſſimorum auctorum teſtimoniis innixus, audacter equidem negaverim ab ipſo Statio feminino genere ſcriptum fuiſſe *ſuperbæ Anxuris*, Silvar. lib. I carm. III, in his verbis:

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Iugera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
Antiphatæ; cedant vitreæ juga perſida Circes
Dulichiis ululata lupis; arcesque ſuperbæ
Anxuris, & ſedes Phrygio quas mitis alumno
Debet anus.

Virgilius etiam bellatorem hoc nomine fingit Aeneid. lib. X, in his verſibus:

Dardanides contrà fuit. Anxuris enſe ſiniſtram
Et totum clypei ferro dejecerat orbem.

At Aeneid. lib. VII ita ſcribit:

Qui ſaltus, Tiberine, tuos ſacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colleis.
Circæumque jugum; queis Iupiter Anxurus arvis
Præſidet, & viridi gaudens Feronia luco.

Ad quæ ita Servius: *Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Iupiter, qui Anxurus dicebatur, quaſi ἄνευ ξυρῆ*, id eſt, *ſine novaculâ: quia barbam numquàm raſiſſet: & Iuno virgo, quæ Feronia dicebatur*. Et ad præſcripta Horatii verba ita habent antiqua ſcholia: *Fanum Feroniæ in tertio erat milliario à Tarracinâ. imò verò Feroniæ, Iovis Anxuris uxor, ibi colebatur; quemadmodùm Iupiter Anxur Tarracinæ*. Mox: *Dictum Anxur à Iove Anxure; qui ibi colebatur imberbis, idcircò nominatur Anxurus, quaſi ἄνευ ξυρῆ*, id eſt, *ſine novaculâ; quia nondum barbam raſiſſet*. Videndus & Cornutus in libro de Cognominibus deorum: Ita equidem grammatici hi probè inter ſe conſentiant, contra quos negare

negare haud ausim, Iovem Anxurum dictum fuisse; quandoquidem disertè sic eum adpellat poëta Virgilius; & in nummo antiquo legitur IOVIS AXVR: ubi N omissum est, ut in innumeris aliis passim inscriptionibus antiquis reperimus exempla in aliis vocabulis: tum in Græco nummo est ΑΓΕΤΡΟΣ. at ita dictum fuisse Iovem Græcis hominibus, quasi ἄνδρ ξυρᾶ, haud temerè iisdem crediderim grammaticis. primùm, quia usitatissimum ipsis est, quod sæpè jam antè observavimus, immania circa vocabulorum origines proferre nugamenta. tum, quòd in Græco sermone privativæ voces, id est, quæ privandi vim habent, non à particulâ ἄνδ, sed ab simplici α compositionem habent: quæ si primam literam habeant vocalem, interponitur ν, ut Latinis *d* in *redire, redimere, redintegrare*. quapropter Fulvius Vrsinus ubique apud auctores scribendum censebat pro Anxur Axur, quasi Iovis cognomentum fuisset Ἄξυρος· nisi disertis literis perscriptum reperisset in antiquo lapide COLON. ANXVRN. cum quo convenit illud Græci nummi Ἄγξυρος. Itaque haud temerè ego cum Dausqueio, noviſſimo Silii commentatore, nugatoriorum posteriorisævi grammaticorum auctoritatem prætulerim auctoritati Plinii; qui Tarracinam opidum Volscorum lingvâ Anxur dictum testatur. Apud Volscos autem *Iovem puerum*, ut exhibetur in nummo, adpellatam fuisse Anxurem, Virgilio dictisque lapidis ac nummi inscriptionibus facilè concesserim: nisi quis fortè suspicetur, à Romanis, Græcæ originis gente, postquàm urbem *Anxur* de Volscis ceperunt, talem Iovi habitum adfictum fuisse. namque *Feroniam* quoque deam à Græcis adpellatam vult Dionysius; ut mox videbimus. à quibus urbem primùm dictam esse Τραχίνα, & mox Ταρραχίνα, ac tandem Ταρρακίνα, suprà è Strabone ac Stephano cognovimus: nempe ἀπὸ τῆς τραχύτητος τοῦ τόπου, ab asperitate loci, in quo condita erat, *scopuloso* ac *præcipite vertice* montis *candidi*; in quo nunc quoque ingentes conspiciuntur antiquæ fabricæ reliquiæ, figurâ quadratâ; quas plerique theatrum fuisse arbitrantur. Partem tamen urbis jam olim sub monte in plano fuisse sitam, ubi hodierna visitur urbs, ex Livio disco: qui suprà dicto lib. IIII, *Anxur*, inquit, *fuit quæ nunc Tarracinæ sunt: urbs prona in paludes. Ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circumissæ IIII cohortes quum imminentem urbi collem cepissent, ex loco altiore, quà nullum erat præsidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia invasêre. ad quem tumultum obstupefacti, qui adversùs Fabium urbem infimam tuebantur, laxum dedêre scalas admovendi.* Paullo pòst: *Opidum vetere fortunâ opulentum tres exercitus diripuêre.* At lib. V; *In Volscis*, inquit, *depopulato agro, Anxur nequidquàm oppugnatum, loco alto situm.* Per summam imperitiam, ex Plinio mal: intellecto, *insulam* quondam fuisse *Tarracinam*, tradiderunt Solinus cap. VIII & Martianus Capella lib. VI: quod suprâ ad *Circeiorum* expositionem ostendimus. At in scopuloso illo præcipitique vertice arx fuit urbis, & in eâ haud dubiè templum Iovis Anxuris. Tacitus Historiar. lib. III: *Tarracinam occupavêre; manibus situque magis, quàm ipsorum ingenio, tutam.* Posteà: *Isdem diebus Vitellius, positis apud Feroniam castris, excidio Tarracinæ imminebat: clausis illic gladiatoribus remigibusque; qui non egredi mœnia, neque periculum in aperto audebant.* Mox: *Interim ad Vitellium servus Verginii Capitonis perfugit. pollicitusque, si præsidium acciperet, vacuam arcem furtim traditurum. multâ nocte cohorteis expeditas summis montium jugis super caput hostium sistit. inde miles ad eadem magis, quàm ad pugnam, decurrit.* De cætero coloniam hac olim Romanos deduxisse, præter suprà dictam inscriptionem antiquam, Livius quoque testatur lib. VIII, in consulatu L. Aemilii Mamercini & C. Plautii Deciani: qui fuêre anno urbis Romæ CCCCXXV: ante natum Iesum anno CCCXXVI. *Eodem*, inquit, *anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt. bina jugera agri acceperunt.* Hinc lib XXVII: *Colonos etiam maritimos*, inquit, *qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus edixêre in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt: Ostienses, Allienses, Antias, Anxurnas, Minturnenses, Sinuessanus.* Et lib. XXXVI: *In comparandâ impigrè classe C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paullisper tenuit. nam quum cogerentur in classem, tribunos plebis adpellarunt. ab ijs ad senatum rejecti sunt. senatus ita, ut ad unum consentirent, decrevit; Vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia & Fregenæ & Castrum novum & Pyrgi & Antium & Tarracina & Minturnæ & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt.* Ergo ab *Anxure* opidani dicebantur ANXVRNATES.

quod

quòd quum suprà dicta quoque testetur inscriptio, minùs probanda sunt ea Livii exemplaria, quæ habent præscripto loco *Anxures*. Municipium quoque posteà factum, auctor est Tacitus Historiar. lib. IIII. *Helvidius*, inquit, *Priscus, regione Italiæ Septimâ, Tarracinæ municipio, Cluvio patre*. PORTVM etiam heic olim fuisse, cuius hodiéque in mari conspicitur vestigium, auctor est Livius suprà dicto lib. XXVII. *Tarracina*, inquit, *in mari, haud procul portu, angues magnitudinis miræ, lascivientium piscium more exultasse*. Et Tacitus dicto Histor. lib. III: *Excidio Tarracinæ imminebat: clausis illic gladiatoribus remigibusque*. Paullo pòst; captâ urbe: *Pauci gladiatorum resistentes; neque multi cecidêre. cæteri ad naveis ruebant. Sex liburnicæ inter primum tumultum evasêre: in quis præfectus classis Apollinaris. reliquas in litore captas, aut nimio ruentium onere pressas, mare hausit*. Et Iul. Capitolinus in Vitâ Antonini Pii inter alia eius opera publica *Tarracinensis* etiam *portus* restitutionem commemorat.

Cæterùm Martialis versus è lib. V epigr. I suprà citavimus istos:

Seu placet Aeneæ nutrix, seu filia Solis,
Sive salutiferis candidus Anxur aquis.

Et è lib. VI epigr. XLII:

Etrusci nisi thermulis lavêris,
Illotus morieris, Oppiane.
Nullæ sic tibi blandientur undæ:
Nec fontes Aponi, rudes puellis;
Non mollis Sinuessa, fervidique
Fluctus Passeris, aut superbus Anxur;
Non Phœbi vada, principesque Baiæ.

Omnibus istis locis, quorum nonnulla suprà in Venetiâ atque Etruriâ exposuimus, reliqua verò infrà in Campaniâ explicabimus, *calidæ* fuêre *aquæ*. Ergo TARRACINENSES istæ quoque AQVAE *salutiferæ* haud dubiè eiusdem fuêre naturæ. At hodiè circa Tarracinam nullæ reperiuntur aquæ calidæ; nisi quarum fontes apud ipsam urbem, quà Fundos itur, inter viam & contiguum montem, penè exstincti, odoratu tamen à transeuntibus percipiuntur. Vitruvius lib. VIII cap. III: *Etiamque inveniuntur aquæ genera mortifera, quæ, per maleficum succum terræ percurrentia, recipiunt in se vim venenatam: uti fuisse dicitur Tarracinæ fons, qui vocabatur Neptunius: ex quo qui biberant imprudentes, vitâ privabantur. quapropter antiqui eum obstruxisse dicuntur*. NEPTVNIVS hic fons mortiferus an idem fuerit cum Martialis salutiferis aquis apud Tarracinam, perquàm ambiguum est. quidque *mortiferus* poterant esse potentibus; balneantibus tantùm salutiferus. Livio certè eiusdem fontis NEPTVNIAE dicuntur AQVAE lib. XXXVIIII; ubi acta censuræ M. Porcii Catonis & L. Valerii Flacci recenset. *Opera deinde facienda ex pecuniâ in eam rem decretâ, lacum sternendos lapide detergendosque, quà opus esset, cloacas in Aventino & in aliis partibus, quà nondum erant, faciendas locaverunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo esset, & viam per Formianum montem*. Mons hic inter Fundos est & Formias, quod opidum nunc *Mola* dicitur: quà hodiè quoque via Romana silice nigro strata ad aliquot millia protenditur. Haud dubium igitur eodem regionis tractu & Neptunias istas fuisse aquas: nempe apud Tarracinam; ubi Neptunium fontem collocat Vitruvius. *Molam* autem isthanc jecit Flaccus inter mare & prædictum montem, ex cuius imis radicibus oriebantur calidarum aquarum fontes, protinus in mare effluentes. namque tam propè mons ad mare accedit, uti transversæ tantùm viæ spacium relinquatur.

LAVTVLAE, *locus.* Eædem angustiæ quum paullo longiùs secundùm viam in adscensum usque montis protendantur, quà Fundos versùs antiquæ viæ Appiæ ingens etiam nunc tractus est; saltus hic antiquitus vocabatur LAVTVLAE. Livius lib. VII; ubi de Romani præsidii, quod Capuæ in Campaniâ locatum erat, seditione agit: *Cohors una quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac monteis consedit; ad excipiendos, quos consul aliis atque aliis causis mittebat*. Lib. VIIII: *Ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. Ante eam pugnam ita dictator adfatur milites: Locis angustis deprehensi, nisi quam victoriâ patefecerimus, viam nullam habemus*. Apud Diodorum lib. XVIIII in eâdem historiâ corruptum fuerit vocabulum Λαυζόλας, pro Λαυτόλας, si potiorem habeamus fidem Livii, quàm Diodori exemplaribus: in quibus ut res Romanæ stri-

ctim ab-

ctim attinguntur, sic pleraque propria gentium urbiumque nomina vitiata esse deprehenduntur. Livius iterum lib. XXII: *Eo fortè die Minucius se conjunxerat Fabio, missus ad firmandum præsidio saltum, qui super Terracinam in arctas coactus fauceis, iminet mari: ne, immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset.*

Sub ipso monte, quà è Lautulis Fundos versùs adscenditur, speluncæ hodiè visuntur, apud quas olim fuit VILLA GALBAE imperatoris. Svetonius in Vitâ eius, cap. IIII: *Ser. Galba imperator M. Valerio Messallâ, Cn. Lentulo, consulibus, natus est* VIIII *Kalend. Ianuarii, in villâ colli suppositâ, prope Tarracinam, sinistrorsum Fundos petentibus.* VILLA GALBAE *imperato.*

Porrò apud Martialem suprà dicto lib. X epigram. LI. hæc leguntur verba:

Quos, Faustine, dies, qualem tibi Roma Ravennam
Abstulit! O soles! ô tunicata quies!
O nemus; ô fontes, solidumque madentis arenæ
Litus, & æquoreis splendidus Anxur aquis;
Et non unius spectator lectulus undæ:
Qui videt hinc puppeis fluminis, inde maris!
Sed nec Marcelli Pompeianumque, nec illic
Sunt triplices thermæ, nec fora juncta quater;
Nec Capitolini summum penetrale Tonantis;
Quæque nitent cœlo proxima templa suo,
Dicere te lassum quoties ego credo Quirino,
Quæ tua sunt, tibi habe: quæ mea redde mihi.

Ergo *villam* heic habuit Faustinus in litore, inter Vfentis lævam ripam urbemque Tarracinam & mare. At nomen eius proprium fuisse idem, quod clarissimæ ad Padi ostia urbi *Ravennæ*, minimè credibile est: sed potiùs suspicandum, quum vocabulum eius apud Martialem obscuris literis esset perscriptum, aut temporis injuriâ ac longo situ exoletum; in proximam similitudinem restituisse imperitos omnis geographiæ exscriptores. Quin dubium etiamnum manet, an proprium heic loci perscripserit vocabulum; an verò rem aliquam vulgarem atque communem nominaverit: quomodò etiam *dies* & *soles* & *tunicatam quietem* & *nemus* ac *fonteis solidum*que *litus* adpellavit.

At apud tertium, ab Tarracinâ lapidem, quà Romam itur, apud ipsam viam Appiam fuit FERONIAE LVCVS cum FONTE ac TEMPLO. Virgilius Aeneid. lib. VII:

——— *Queis Iupiter Anxurus arvis*
Præsidet & viridi gaudens Feronia luco.

Horatius Satyrâ V libri primi; ubi navigationem describit, quæ juxta viam Appiam fossâ fiebat à Foro Appii ad Feroniæ usque fontem: ut suprà recitavimus:

Ora manusque tuâ lavimus, Feronia, lymphâ.
Millia tum pransi tria repimus; atque subimus
Impositum saxis latè candentibus Anxur.

Ad Virgilii verba sic commentatur Servius: *Circa hunc tractum Campaniæ colebatur puer Iupiter, qui Anxuris dicebatur; & Iuno virgo, quæ Feronia dicebatur. Est autem fons juxta Tarracinam.* Addit hinc fabulam, credo, magis, quàm rem gestam, his verbis: *Non vacat, quod addidit, Viridi. nam quum aliquando huius fontis lucus fortuito arsisset incendio; & vellent incolæ exinde transferre simulacra; subitò reviruit.* Vetera ad Horatium scholia sic habent: *Fanum Feroniæ in tertio erat milliario à Tarracinâ.* Imò verò Feronia, Iovis Anxuris uxor, ibi colebatur: quemadmodùm Iupiter Anxur Tarracinæ. Milliaria quidem hæc perexigua sunt: ut ferè omnia olim Romani habuêre circa celebriores urbeis. *Fons* ipse Vibio inter *lacus* connumeratur. nimirum, quia copiosis aquis veluti in parvi stagni modum erumpit. tum aquæ etiam sunt salsulæ & corrupti seu medicati saporis. De origine cultus huius divæ Feroniæ, ita scribit Dionysius Halicarnassensis lib. II: Ἔστι δέ τις καὶ ἄλλος ὑπὲρ τῶν Σαβίνων ἐν ἱστορίαις ἐπιχωρίοις λεγόμενος λόγος· ὡς Λακεδαιμονίον ἐποικησάντων αὐτοῖς, καθ' ὃν χρόνον ἐπιτροπεύων Εὔνομον, τὸν ἀδελφιδοῦν, Λυκοῦργος· ἔθετο τῇ Σπάρτῃ σοῦ νόμους. ἀχθομένους γάρ τινας τῇ σκληρότητι τῆς νομοθεσίας, καὶ διαστάντας ἀπὸ τῶν ἑτέρων, οἴχεσθαι τὸ παράπαν ἐκ τῆς πόλεως. ἔπειτα διὰ πελάγους πολλοῦ φερομένους, εὔξασθαι τοῖς θεοῖς, (πόθον γάρ τινα ὑπελθεῖν αὐτοὺς

αὐτὰς ἐπίας δήπολε γῆς·) εἰς λῶ αὖ ἔλθωζι πεώτλω, ἐν αὐτῇ καλοικῆσαι. καζαχθέντας δ' ἐς Ἰτιλίας φεῖ τὰ καλέμδμα Πομδτῖνα πεδία, τό τε χωεῖον, ἐν ᾧ πεῶτον ὥρμίσαντο, Φερωνίαν δοτὸ ἐς Πελαγίε Φωρήσεως ὀνομάσαι, ἢ θεᾶς ἱερὸν ἱδρύσαδαι Φερωνίας, ἣ πὰς δύχας ἔθεντο λῶ νυῶ, ἐνὸς ἀλλαγῆ γεάμμαζος, Φαρωνίαν καλέζιν. ἐκᾶθεν δ' ὁρμηθέντας αὐτῶν λαὸς, συνοίκους τοῖς Σαβίνοις ἕλεδαι. Hoc est: *Sed & alia in domesticis Sabinorum historiis exstat narratio. Lacedæmoniorum scilicet eò veniſſe coloniam, quo tempore Lycurgus, tutor nepotis ſui ex fratre Eunomi, Spartanis leges condidit: quarum ſeveritatem pertæſos quosdam, ſeceſſione à cæteris factâ, urbem prorſus deſeruiſſe. deinde, enavigato longo maris tractu, qualiscumque terræ deſiderio, votum diis feciſſe; quocumque terrarum primùm adpellerent, id ſibi fore domicilium. quumque delati eſſent ad Pometinos Italiæ campos; locum, quò primùm adpulerant, vocaviſſe Feroniam; quod huc illuc per mare eos ferri contigerat. ædem quoque exſtruxiſſe divæ Feroniæ, cui vota fecerant: quam nunc, unicâ literâ immutatâ, Faroniam adpellant. Horum quosdam ex eo loco profectos, ſedeis cum Sabinis conjunxiſſe.* Quum nusquàm apud Latinos auctores nomen id per *a* ſcriptum reperiatur *Faronia*; ſed ubique pe *e* longum; ut ſuprà vidimus in Virgilii Horatiique verſibus: omnino ego mihi perſvadeo, Dionyſium ſcripſiſſe Φηρωνίαν. Quod autem ait, δοτὸ τ̃ φέρειν ἀλλὰ τ̃ πλάγες, id eſt, *à ferendo per mare*, dictam fuiſſe Græcis Φερωνίαν, id neſcio quàm probâ fide compertum habuerit; quando in Etruriâ quoque, non modò proximâ apud Tiberis ripam, ſed & ultimâ inter Liſas & Macram, Feronia dea culta fuerit; ut in eius regionis deſcriptione adnotavimus. Ipſe Dionyſius lib. III, de illo loquens templo Feroniæ, quod haud ita procul Româ in Tiberis ripâ erat ſitum: Ἱερὸν ἐστι κοινῇ πεμώμδμον ὕπο Σαβίνων τε κ̃ Λατίνων, ἄγιον ἐν τοῖς πάνυ θεᾶς Φερωνίας ὀνομαζομδμης· λῶ οἱ μεζαφεάζοντες εἰς τλῶ Ἑλλάδα γλῶτταν, οἱ μὲν Ἀνθηφόρον, οἱ δὲ Φιλοτέφανον οἱ δ' Φερσεφόνλω καλέζιν. Hoc eſt: *Fanum eſt, quod Sabinis æquè ac Latinis ſummâ religione colitur, ſacrum deæ Feroniæ: quam Græci in ſuam linguam vertentes, alii* Ἀνθηφόρον, *alii* Φιλοτέφανον, *quidam* Φερσεφόνλω *dicunt*. Id eſt: *Florigeram, Sartis gaudentem, & Proſerpinam.* Longè aliam numinis pariter ac nominis originem prodidit M. Varro. Apud Virgilium Aeneid lib. VIII ſic ait Euander:

Qualis eram, quum primam aciem Præneſte ſub ipsâ
Stravi; ſcutorumque incendi victor acervos:
Et regem hac Herilum dextrâ ſub Tartara miſi;
Naſcenti cui treis animas Feronia mater,
(Horrendum dictu) dederat.

Ad hæc ita Servius: *Feronia mater. Nympha Campaniæ: quam etiam ſuprà diximus. Hæc etiam libertorum dea eſt: in cuius templo raſo capite pileum accipiebant. In huius templo Tarracinæ ſedile lapideum fuit, in quo hic verſus inciſus erat: Benemeriti ſervi ſedeant; ſurgant liberi. Quam* [malim, *Marcus*] *Varro libertatis deam dicit Feroniam; quaſi Fidoniam.* Meminêre præterea huius loci Plinius atque Tacitus, quorum hic ſuprà dicto Hiſtoriar. lib III, *Iisdem*, inquit, *diebus L. Vitellius, poſitis ad Feroniam caſtris, excidio Tarracinæ imminebat.* Plinius lib. II. cap. LV: *In Italiâ inter Tarracinam & ædem Feroniæ turres belli temporibus deſiêre fieri; nullâ earum non fulmine dirutâ.* Interiit haud dubiè cognomentum *belli*, cuius temporibus deſierint fieri: vel Hannibalici, vel Marſici: vel alius cuiuspiam.

Atque hactenus omne Volſcum litus ab Antio ad Tarracinam usque expoſitum eſt. Mediterranea eiusdem gentis antequàm dicantur, inſulæ litori objacentes indicandæ erunt. De his ita Mela lib. II cap. VII: *At Pithecuſa, Leucothea, Aenaria, Sinonia, Capreæ, Prochyta, Pontiæ, Pandataria, Phytonia, Palmaria, Italico lateri* [malim, *litori*] *citra Tiberina oſtia objacent.* Et adverſo litore incedens Plinius, lib. III cap. V: *Vltra Tiberina oſtia in Antiano Aſtura: mox Palmaria, Sinonia, & adversùm Formias Pontiæ. in Puteolano autem ſinu Pandataria.* Plinii epitomator Martianus Capella lib. VI: *Vltra Tiberina oſtia, in Antiano Palmaria, Sinonia; & in Firmiano Pontiæ, Pandataria, Prochyta, Aenaria:* Has equidem inſulas auctores iſti pariter omnes parum curatè collegerunt, minusque rectè ſuis quamque adſcripſerunt litoribus; ut in reliquo huius operis contextu videbimus. Ex univerſis tres Volſco objacent litori; ac maximè Circeio promontorio urbique Tarracinæ: Palmaria ſcilicet, Pontia, & Sinonia. PALMARIA vulgò hodiè vocatur *Palmaruola*; omnium maximè verſùs occidentem poſita. SINONIA eſt vulgò *Sanone*; in orientem verſùs Caietam

ſita.

sita. In medio harum est PONTIA, omnium maxima, & antiquis auctorum monumentis celebratissima. Memoratur prætereà Livio, Diodoro, Straboni, Svetonio, Ptolemæo, Eusebio, Paullo Diacono, Martyrologiis Romanis, & aliis. Sed Livio plurali numero dicitur PONTIAE *insula*, & Plinio plures sunt numero PONTIAE *insulæ*. scilicet, quia complures sunt; quarum maxima κατ' ἐξοχὴν sæpe adpellatur simpliciter Pontia. Plinius lib. XXXII cap. XI: *Adpellantur & pernæ concharum generis circa Pontias insulas frequentissimæ*. M. Varro Rusticar. rer. lib. III cap. V: *In insulis propinquis, Pontiis, Palmariâ, Pandatariâ*. Itinerarium insulare: *Insulæ numero tres Pontiæ, à Tarracinâ stadia* CCC. Livius lib. VIIII sub L. Papirio Cursore quintùm & C. Iunio Bubulco iterum consulibus, anno urbis Romæ CCCCXLI, ante natum Iesum CCCXII: *Suessa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Volsci Pontias insulam, sitam in conspectu litoris sui incoluerant. Millia passuum fermè* XXX *ab litore abest*. Diodorus lib. XVIIII: Κατὰ τὴν Ἰταλίαν τῶν Ῥωμαίων ὁ δῆμος, κατὰ νοῦν τῶν πραγμάτων αὐτῷ προχωρούντων, ἀποικίαν ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον τὴν Ποντίαν καλουμένην. Id est: *In Italiâ populus Romanus, quum successus votis responderet, coloniam in insulam Pontiam misit*. Svetonius in Tiberio, cap. LIIII: *Indicatos hosteis fame necavit, Neronem in insulâ Pontiâ, Drusum in imâ parte Palatii*. In C. Caligulâ, cap. XV: *Tiberio cum plurimis lacrymis pro concione laudato funeratoque amplissimè, confestim Pandateriam & Pontias, ad transferendos matris fratrisque cineres, festinavit*. Olympiadum auctor ἀνώνυμος· Ὀλυμπ. σ δ' ἔτει γ' Γάϊος τὰς ἰδίας ἀδελφὰς μοιχεύσας εἰς τὰς Ποντίας νήσους κατέθετο. Id est: *Olympiadis* CCIIII *anno* III *Caius sorores suas ab se constupratas in Pontias insulas amovit*. Strabo lib. II: Νῆσοι δ' εἰσὶν ἐν τῇ παραλίᾳ τῇ κατὰ τὸ Τυῤῥηνικὸν πέλαγος μέχρι τῆς Λιγυστικῆς συχναί μέγισται δὲ Σαρδὼ καὶ Κύρνος μετά γε τὴν Σικελίαν· πολὺ δὲ τούτων λειπόμεναι, πελάγιαι μὲν, Πανδαταρία καὶ Ποντία, πρόσγειοι δὲ, Αἰθαλία καὶ Πλανασία. Id est: *Insulæ verò sunt in orâ Etrusci maris ad Ligusticum usque crebræ: in quibus Sardinia & Corsicâ maximæ sunt secundùm Siciliam. his multo minores sunt; in alto mari Pandataria & Pontia; propiùs continentem Aethalia & Planasia*. Et lib. V: Τῶν δὲ Σπηλαίων ἐν ὄψει μάλιστα πρόκεινται δύο νῆσοι πελάγιαι, Πανδαταρία τε καὶ Ποντία, μικραὶ μὲν, οἰκούμεναι δὲ καλῶς, οὐ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διέχουσαι, τῆς ἠπείρου δὲ ν' ἐπὶ σ'. Hoc est: *In conspectu Speluncarum maximè sunt in alto pelago duæ insulæ, Pandataria & Pontia; parvæ quidem, sed benè cultæ, haud procul sibi invicem disjunctæ; à continente verò stadia* CCL. Id est: *Millia passuum* XXXI *cum stadiis* II. Eusebius Chronicor. lib. II: Πολλοὶ Χριστιανῶν ἐμαρτύρησαν κατὰ Δομετιανὸν, ὡς ὁ Βρούττιος ἱστορεῖ· ἐν οἷς καὶ Φλαβία Δομετίλλα, ἐξαδελφὴ Κλήμεντος Φλαβίου ὑπατικοῦ, ὡς Χριστιανὴ εἰς νῆσον Ποντίαν φυγαδεύεται. Hæc ita vertit divus Hieronymus: *Scribit Brutius, plurimos Christianorum sub Domitiano fecisse martyrium: inter quos & Flaviam Domitillam, Flavii Clementis consulis ex sorore neptem, in insulam Pontiam relegatam, quia se Christianam testata sit*. Idem attestantur omnia Martyrologia antiqua; & item Monachus Altissiodorensis in Chronico. apud quem tamen vulgata exemplaria corrupto vocabulo habent *Pontianam insulam*. At Dio lib. LXVII, ut habent Ioan. Xiphilini excerptæ historiæ, & item prædictus Olympiadum auctor, in *Pandatariam* relegatam Domitillam adfirmant; ut infrà suo loco videbimus.

CAP. VIII.

De VOLSCORVM *opidis, aliisque locis mediterraneis*.

LItore VOLSCORVM insulisque ei objacentibus hactenus explicatis, interiora nunc quoque obeamus; facto eorum initio ab Latinorum finibus.

Proximum igitur trans Albanum montem, in huius radicibus, erat *opidum* VELITRAE; quod nobile hodiè quoque, vulgò Velitri, Belitri, & Belletri dicitur. Memoratur Livio, Dionysio, Silio, Svetonio, Dioni, ac Zonaræ. Opidani inde

sunt Plutarcho in Marcio Coriolano Οὐελίτραναὶ *Velitrani*. at Diodoro lib. XIIII Οὐελιτρῖνοι· atque ita Svetonio in Augusto VELITRINI. cap. I: *Gentem Octaviam Velitris præcipuam olim fuisse, multa declarant*. Et cap. XCIIII: *Velitris antiquitus tacta de cœlo parte muri, responsum est; Eius opidi civem quandoque rerum potiturum. qua fiduciâ Velitrini & tunc statim & posteà sæpiùs penè ad exitium sui cum populo Romano belligeraverunt. serò tandem documentis adparuit, ostentum illud Augusti potentiam portendisse*. Sed sicuti in numero collectivo trini promiscuè etiam dicuntur terni; ita Velitrini quoque plerisque auctoribus Latinis adpellati sunt VELITERNI. Plinius lib. III cap. V: *Tusculani, Verulani, Veliterni, Vlubrenses*. Valer. Maximus lib. VIIII cap. X: *M. Flavius, tribunus plebis, ad populum de Tusculanis retulit; quòd eorum consilio Veliternos Privernatesque rebellaturos diceret*. Plinius lib. XIIII cap. VI: *Veliternina Privernatiaque vina*. Atque ita Livio lib. VI sunt *Veliterni coloni*: & lib. II *Veliternus ager*; lib. XXXII *Veliterni legati*. At Stephani epitomatori nescio qua analogiâ sint Βελιτραναὶ, *Velitriani*. Βέλιτρα, inquit, πόλις Ἰταλίας, ἀ Ῥώμης ἀπωτέρω, ὡς φησι Φλέγων, ὀλυμπιάζιν ἑκατὸν ἑβδομήκοντα πέσαρσι. τὸ ἐθνικὸν Βελιτρανοὺς, τῷ ἓν τ χώρας. Id est: *Velitra, opidum Italiæ, haud procul Româ, ut ait Phlegon, Olympiadibus* CLXXIIII. *Gentilitium inde Velitrianus more eius regionis*. Inepta sanè oratio; atque haud dubiè ab exscriptoribus depravata; quum esset scriptum ab Stephano: Βελίτρα, πόλις Ἰταλίας, Ῥώμης ἀπωτέρω, ὡς φησι Φλέγων ἐν Ὀλυμπιάσιν, ἢ ἑκατὸν ἑβδομήκοντα πέσαρσι σταδίοις. Id est: *Velitra, opidum Italiæ, à Româ haud ampliùs, ut ait Phlegon in Olympiadibus, stadiis* CLXXIIII *distans*. Id est, computatione eius ævi, *millibus passuum* XXIII *cum sesqui stadio*. Millia ipse ego deprehendi hoc intervallo XXIIII. Tam fœdè igitur quam oratio isthæc corrupta sit; nihil causæ esse puto, cur credam, satis sana esse reliqua ista duo vocabula Βελίτρα & Βελιτρανός. pro quibus scripsisse potuerit Stephanus, Βελίτραι & Βελιτρῖνοι, *Velitræ*, ac *Velitrinus*. Certè omnibus aliis auctoribus plurali dicitur opidum numero. Livius lib. VI: *Circeiensium quidam & coloni etiam à Velitris*. Idque mox posteà repetitur. Item: *Colonis Circeiensibus & à Velitris*. Et posteà: *Præter Circeios & Velitras*. Iterum: *Velitras legiones duxêre*. Et: *Ad Velitras pugnatum est*. Et deinde: *Velitras exercitus ductus. eaque quoque expugnatæ*. Posteà: *Obsidebantur Velitræ*. Et mox: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse*. Atque iterum: *Velitras obsidebat*. Et fine libri: *Velitrarum obsidio*. Lib. VIII: *Speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt*. Dionysium mox videbimus. Dio lib. XLV, & ex eo Zonara Annal. lib. II, in Octavio Augusto: ὁ γὰρ Γάιος ὁ Ὀκταβίου ἐκ Οὐελιτρῶν τ Οὐολσκίδων. id est: *C. Octavius Velitris, Volscorum opido, oriundus erat*. Volscorum fuisse opidum, locupletissimus præterea testis est Livius lib. II. *Volscis*, inquit, *devictis Veliternus ager ademptus est*. Et item Dionysius lib. III, his verbis: Ἐ'γνετο δὲ καὶ πρὸς τὸ τ Οὐολσκῶν ἔθνος τῷ Μαρκίῳ πόλεμος. καὶ σφαλοῦσι ἐπ' αὐτὰς μεγάλη δρχῇ, πολλὰ προεβάλετο λείαν. πολύ τι αὖπων Οὐελίτρας προσκαθεζόμενος, ἀπεφέρετο καὶ προεχάρασε, καὶ τειχομαχίαν συνίστατο τ καταίθρα λαβών. Hoc est: *Nec à Volscis pacata fuerunt omnia Marcio. quos cum exercitu alacriter adortus, magnam reportavit prædam: & urbe illorum Velitris obsessâ, fossisque ac valle cinctâ, occupatis sub dio campis, ad murorum oppugnationem se adcinxit*. Atque hæc vetustissima est Velitrarum mentio, sub Anco Marcio rege: id est, ante natum Iesum anno circiter IↃCXX. Coloniam fuisse eò deductam, auctor est Livius dicto lib. II: *Volscis*, inquit, *devictis Veliternus ager ademptus est: Velitras coloni ab Vrbe missi; & colonia deducta*. Nempe, *A. Virginio & T. Vetustio consulibus*: anno ab urbe Româ CCLX; ante natum Christum CCCCXCIII. Idem testatur & Dionysius lib. VI: ὁ μὲν ἐν Οὐολούσκων, inquit, πόλεμος ἐσχεῖτο τῷ κρίσιν ἔλαβε. καὶ ὅτε χάρας αὖπων ἐάλω, καὶ πόλις ἐπιφανὴς ἐκ πολιορκίας παρέσχη. Οὐελίτραι ἦ ὄνομα αὐτῇ. * · * · Οὐαλέριος ὁ ὑπατεύων εἰς τ δορίκτητον, ὡς Οὐολούσκους ἀφείλοντο, κληρούχους ἀπέστειλεν, ἐπιλέξας αὐθρας ἐκ τ ἀστῶν, οἱ τ πολεμίαν φρυρήσειν ἔμελλον. Id est: *Cum Volscis citò debellatum est. simul castra vi capta, Velitræque obsidione domitæ, nobile gentis opidum*. Paullo pòst: *Valerius autem dictator in agrum de Volscis captum colonos misit, delectos ex egenâ multitudine; præsidium contra hostem*. Eam coloniam, biennio pòst pestilentiâ exinanitam, auxêre Romani. Livius eodem libro posteà: *Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventeis arma, pestilentia ingens invasisset. Eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, Velitros auxêre numerum colonorum*

norum Romani. Eamdem pestilentiam coloniæque auctionem memorat Dionysius lib. VII: ubi etiam magnitudinem urbis & incolarum frequentiam adnotavit. Τὸ σῶτ⊙ γάρ ἰις, inquit, ἄφνω εἰς τὰς πόλεις τ̃ Οὐολούσκων φθορ⊙ ἐνέσκηψεν, ὅσ⊙ ἐν ὐδενὶ ἄλλῳ τόπῳ μνημονεύεται γεγονὼς, ἔτε βαρβάρε γῆς, ἐθ' Ἑλλάδ⊙, πῶσιν ἡλικίαν καὶ τύχαις καὶ φύσιν ἐῤῥωμένων τε καὶ ἀσθενῶν σωμάτων ὁμοίως διεργαζόμεν⊙. ἐδήλωζε δὲ τὴν ὑπερβολὴν τ̃ συμφορᾶς ἡ πόλις ἐπιφανὴς τ̃ Οὐολούσκων (Οὐελίτραι ὄνομα αὐτῇ) μεγάλη τε καὶ πολυανθρωπ⊙ ἐοῦσα τότε· ἧς ὁ λοιμὸς μίαν ὑπολείπει μοῖραν ἐκ τ̃ δέκα, τὰς δὲ ἄλλας ὑπολαβὼν ἀπώλεγκε. καὶ τελευτῶντες οὗ, ὅσοι περιῆζαν ἐκ τῆς συμφορᾶς, πρεσβεύσαμενοι, Ῥωμαίοις ἔφρασαν τὴν ἐρημίαν καὶ παρέδοσαν τὴν πόλιν. ἔτυχον δὲ καὶ πρότερον ἐποικες ἐκ τῆς Ῥώμης ἐληλύθότες· ἀφ' ἧς αἰτίας καὶ τὸ δεύτερον οὗτ̃ κληρέχες παρ' αὐτῶν ἦτεν. Hoc est: *Tantâ namque repentè Volscos invasit pestilentia, quanta nullibi nec apud Græcos nec apud Barbaros fuisse memoratur; nulli parcens ætati, nulli condicioni, nulli sexui; sive in debileis incideret, seu in validos. cuius cladis magnitudo satis liquere potest ex nobili eius gentis urbe Velitris: quæ magna priùs ac populosa, sic tum exhausta est; ut decima tantùm pars incolarum reliqua manserit; cæteris omnibus exstinctis. quare tandem, qui huic calamitati superfuêre, legatis missis, desolationem patriæ conquesti, se & sua dederunt in potestatem populi Romani. nam & antè colonos acceperant à Româ. ideóque tunc iterum novos submitti in vacanteis agros postulabant.* Livius lib. VIII, in consulatu L. Furii Camilli iterum & C. Mænii Nepotis, anno urbis Romæ CCCCXVI, ita scribit: *In Veliternos, veteres civeis Romanos, quòd toties rebellassent, graviter sævitum. & muri dejecti & senatus inde abductus. jussique trans Tiberim habitare: ut eius, qui eis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille pondo clarigatio esset. nec priùs, quàm ære persoluto, is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi. quibus adscriptis, speciem antiquæ frequentiæ Velitræ receperunt.*

Proxima hinc versùs ortum Solis æstivi est CORA *opidum*; hodiéque idem nomen servans: sed castellum haud perinde magnum. Memoratur Virgilio, Propertio, Livio, Dionysio, Straboni, Silio, Lucano, Solino, Martiano. Strabo lib. V: Ἐν δεξιᾷ δὲ τ̃ Λατίνης ὁδὸς πόλεις εἰσὶν, αἱ μεταξὺ ταύτης καὶ τ̃ Ἀππίας, Σητία τε καὶ Σιγνία· πρὸ δὲ ταύτης ἐστὶ Πρίβερνον καὶ Κόρα. Id est: *Ad dextrum via Latinæ latus, inter hanc & Appiam urbes sunt, Setia & Signia: ante hanc autem Privernum, & Cora.* De *Priverno* id longè falsissimum: de *Corâ* verum. Soram, Volscorum itidem opidum, quibusdam adpellatum fuisse per diphthongum *Sauram*, ut Claudius ac Plautius dicebantur etiam Clodius & Plotius; ad finem huius capitis videbimus. Ad eumdem igitur modum Coram quoque nonnullis dictum fuisse *Cauram*, Iul. Obsequens testis est in libro de Prodigiis. *Ap. Claudio*, inquit, *P. Metello consulibus Cauræ sanguinis rivi è terrâ fluxerunt.* Opidani inde sunt Plinio lib. III cap. V CORANI. *Corani*, inquit, *à Dardano Troiano orti.* Hunc opidi conditorem epitomatores quoque Plinii citarant, Solinus atque Martianus. quorum hic lib. VI, *Coram*, inquit, *condidit Dardanus.* Solinus cap. VIII: *Quis ignorat, conditam Coram à Dardanis.* Omnino hoc mendosum, à vero Dardano. nam non à Dardanorum gente, quæ incoluit suprà Macedoniam, sed à *Dardano*, viro *Troiano*, conditam *Coram* voluit Plinius. Virgilii versùs Aeneid. lib. VII sunt isti:

Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus.

Ad hæc ita Servius: *De Græciâ tres fratres venerunt ad Italiam, Catillus, Coras, Tiburtus vel Tiburnus. hi simul omnes unam fecêre civitatem; & eam de fratris maioris nomine Tibur adpellaverunt: licèt & alias fecerint singuli. Coras, à cuius nomine civitas in Italiâ.* Ergo non à Troiano Dardano, sed ab Græco Corâ conditum fuit hoc opidum. Longè tamen aliter ipse sensit poëta Virgilius; dum Aeneid. lib. VI Anchisen fingit, apud inferos filium Aeneam de posteris eius, Latinorum sive Albanorum regibus, edocentem, his verbis:

Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibusque arceis;
Pometios Castrumque Inui Bolamque Coramque,
Hæc tum nomina erunt; nunc sunt sine nomine terræ.

Tibur equidem à Græcis erat conditum; ſcilicet Pelaſgis; duce Catillo, præfecto claſſis Euandri, Pelaſgorum ſimul & Aboriginum, poſtquàm in novum Latinorum nomen coivêre, regis; ut ſuprà cap. IIII demonſtratum. qua ratione *Cora* etiam ab iisdem Pelaſgis & Aboriginibus condita videri poſſit; utique, quia Dionyſius quoque diſertis verbis Latinorum nomini eam adſcribit lib. III, res Talli regis exſequens. Αἱ δὲ τῶν Λατίνων, inquit, πόλεις Ῥωμαίοις ἐγένοντο τότε πρῶτον διάφοροι, οὐκ ἀξιοῦσαι κατεσκαμμένης τῆς Ἄλβανῶν πόλεως τοῖς ἀνῃρηκόσιν αὐτὴν Ῥωμαίοις τὴν ἡγεμονίαν παραδοῦναι. * — *. Καὶ αὐτίκα αἱροῦνται δύο στρατηγοὺς, αὐτοκράτορας εἰρήνης τε καὶ πολέμου, Ἄγκον Πουπλίκιον ἐκ πόλεως Κόρας, καὶ Σπούσιον Οὐεκίλιον ἐκ Λαουϊνίου. Id eſt: *Latinæ urbes tum primùm à Romanis diſſidere ceperunt: quòd, Albâ dirutâ, everſoribus eius Romanis imperium tradere recuſarent*. Paullo pòſt: *Moxque duos imperatores eligunt; penes quos ſit pacis bellique arbitrium; Ancum Publicium Coranum, & Spuſium Vecilium Laviniensem*. At graviſſimus Romanarum rerum auctor, T. Livius, diſertis itidem verbis, contra Virgilii Dionyſiique ſententiam, extra Latinorum fineis *Coram* Volſcis adſcribit, lib. II. *Hac*, inquit, *irâ conſules in Volſcum agrum legiones duxêre. Volſcos, conſilii pœnam non metuenteis, nec opinata res perculit. Armorum immemores, obſides dant* CCC, *principum à Corâ atque Pometiâ liberos*. Ac ſanè, ſitum Coræ quod attinet, magis is Volſcorum, quàm Latinorum, finibus convenit; ut qui etiam Velitris interior eſt, remotiorque ab Româ, & aliis Latii opidis. Verum Virgilius *Pometiam* quoque eidem *Latio antiquo* adſignat; quam Volſcorum fuiſſe, antequàm *Latii* nomen fineſque ad Circæum usque promontorium prolati fuerint, ſatis gravibus firmisque oſtendi poteſt documentis; ut mox infrà videbimus. Nihil igitur ſit mirum, *Coram* eum etiam Latio tribuiſſe, quæ fuit Volſcorum. Coloniam huc fuiſſe deductam Romanorum, tradit eodem lib. II Livius anteà. *Eodem*, inquit, *anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt*. Quando colonia deducta fuerit, nusquàm reperio. credibile tamen eſt, deductam fuiſſe circa idem tempus, quo Pometia; quam Tarquinius Superbus de Volſcis primus cepit. Livius lib. I: *Is primus Volſcis bellum in ducentos ampliùs poſt ſuam ætatem annos movit; Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit*. Inter municipia poſteà numeratur *Cora* eidem Livio lib. XXVI; ubi mendoſus locus ita legitur: *Q. Fulvius, quum Hannibalem Latinâ viâ iturum ſatis comperiſſet; ipſe per Appiæ municipia, quæque propter eam viam ſunt, Setiam, Soram, Lavinium, præmiſit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent, & ex agris deviis in viam proferrent*. Quum Sora, ad Lirim amnem poſita, longiùs non tantùm ab Appiâ, ſed & ultra Latinam in ſeptemtriones verſùs ſita ſit; Lavinium verò fuerit prope mare; legendum eſſe, *Setiam, Coram, Lanuvium*, ſuprà cap. IIII in deſcriptione Lanuvii docui. De cætero, jam inde ſub primis Romanorum imperatoribus deſolatum fuiſſe opidum, teſtis eſt Propertius lib. IIII eleg. XI his verſibus:

Coſſus at inſequitur Veientis cæde Tolumni;
Vincere quum Veios poſſe laboris erat.
Necdum ultra Tiberim belli ſonus: ultima præda
Nomentum & captæ jugera terna Coræ.
Et Veii veteres & Volſcûm regna fuiſtis:
Et veſtro poſita eſt aurea ſella foro.
Nunc intra muros paſtoris buccina lenti
Cantat; & in veſtris oſſibus arva metunt.

Hinc etiam Lucanus lib. VII: ———

Fabula nomen erit. Gabios Veiosque Coramque
Pulvere vix tectæ poterunt monſtrare ruinæ.

Commemorat eam & Silius lib. VIII inter alias Volſcorum urbeis:

At quos ipſius menſis ſepoſta Lyæi
Setia, & incelebri miſerunt valle Velitræ;
Quos Cora, quos ſpumans inimico Signia muſto.

Porrò ultra Coram, verſùs Signiam euntibus, erat NORBA *opidum*; quod vulgò nunc incolis dicitur *Norma* & *Norme*; Memoratur Livio, Dionyſio, & Appiano. Sed & hoc Dionyſius Latino nomini adſcribit lib. VII. Οὗτός τε δὴ ὁ στόλος εὐπρεπὴς ἀνάγκη εἰς Οὐελίτρας καταληφθεὶς ἀπεστάλη· καὶ ἕτερος αὖθις, οὐ πολλαῖς ἡμέραις ὕστερον, εἰς

Νώρβαν

Νώρβαν πόλιν, ἣ ἐστὶ Λατίνων ἔθνους οὐκ ἀφανής. Id est: *Hæc itaque satis magna manus necessum habuit Velitras migrare. nec multis diebus post alia Norbam: quæ Latini nominis est urbs haud ignobilis.* Verùm de suo sæculo, quo *Latii* finis ad Lirim usque jam dudum prolatus esset, videtur loqui Dionysius. utitur quidpe instantis temporis verbo ἐστί· tum addit, πόλις οὐκ ἀφανής· quum è diverso Livius lib. I, in eâdem historiâ, *arcem*, fuisse testetur *Volscorum, in Pomptino agro*. Verba eius hæc sunt: *Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventeis arma, pestilentia ingens invasisset. eâ clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur; & Velitris auxêre numerum colonorum Romanorum, & Norbæ in monteis novam coloniam* (quæ arx in Pomptino est) *miserunt*. Factum hoc T. Geganio & P. Minucio consulibus; anno urbis Romæ CCLXIII; ante natum Iesum CCCCXCI. Hinc idem Livius posteà, fine libri VII: *Præter Latinorum infidum jam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subitâ depopulati sunt*. Item lib. VIII: *Eodem anno Privernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam Fandanus fuit, Vitruvius Vaccus. adversùs hunc, vastantem effusè Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus*. Meminit eius posteà Livius lib. XXXII, his verbis: *Petentibus Carthaginiensibus, qui non reddebantur obsides, ut ab Norbâ, ubi parum commodè essent, alò traducerentur concessum, ut Signiam & Ferentinum transirent*. Cætetùm opidani inde dicuntur Livio lib. VIII & XXVII, item Plinio lib. III cap. V, NORBANI. Apud Dionysium lib. V, inter alios Latini nominis populos, etiam Μωρσαίων fit mentio. verùm id vocabulum corrigendum esse Νωρβαίων, jam ante me docuêre alii. Plinio dicto cap. V posteà, præter jam dictos *Norbanos*, etiam *Norbe* narratur opidum inter eos populos, quos tum jam interiisse ait sine vestigiis. Equidem haud dubitaverim, quin eadem fuerit *Norba*, seu, Græcâ formatione, Norbe, cuius opidanos ibidem recenset Norbanos. id quidpe aliàs quoque Plinio usurpatum esse, uti bis unum eumdemque populum seu locum commemoraverit, infrà in Apuliâ maximè atque Calabriâ videbimus. In ruinis autem Plinii ætate jacuisse *Norbam*, fidem facit Appianus Civil. bellor. lib. I, his verbis: Νώρβα ἡ πόλις ἀντέσχεν ἐπὶ ἐγκρατῶς, ἕως τῷ Αἰμιλίῳ Λεπίδῳ νυκτὸς ἐς αὐτὴν ὁκ προδοσίας ἐσελθόντι· ἀλαζονικήσαντες οἱ ἔνδον ὅτι τῇ προδοσίᾳ οἱ μὲν ἑαυτὺς ἀνῆρκν, οἱ δ' ἀλλήλοις ἐκόντες, οἱ δὲ βρόχοις συνεπλέκοντο, καὶ τὰς θύρας ἐνιφρακτοῦ ἔτεροι, καὶ ἐνεπίμπρασαν· αὔρμός τε πολὺς ἐμπεσὼν, ἐς πᾶσαν αὐτὴν ἐδαπάνησεν, ὡς μηδὲν ὁκ τῆ πόλεως λαφυρον γενέσθαι. ἐ οἵδε μὲν ὕστως ἐγκρατῶς ἀπέθανον. Hoc est: *Norba nihilo minùs resistebat totis viribus: donec Æmilio Lepido noctu per proditionem intromisso, indignabundi opidani, pars suâmet manu, pars mutuis vulneribus ceciderunt; alii præfocarunt se laqueis; aut, obturatis foribus, ignem tectis subdiderunt. quorum conatum fortuitus ventus adjuvit in tantum, ut præda omnis absumpta sit incendio*. Factum hoc refert Appianus in consulatu C. Marii Iunioris & Cn. Papirii Carbonis tertiùm; qui fuit annus post Romam conditam DCLXXXI; ante natum Iesum LXXXII.

Vltra Normam ergo versùs orientem est SIGNIA, vulgò nunc *Segni* dicta. Memoratur Plauto, Livio, Dionysio, Columellæ, Straboni, Plinio, Silio, Martiali, Plutarcho, Frontino, Stephani epitomatori. Plautus in Captivis:

HEG. *Iam diu?* ERG. Νὴ τὰν Πραινεστῖν. HEG. *Venit?* ERG. Νὴ τὰν Σιγνίαν.
HEG. *Certon?* ERG. Νὴ τὴ Φρασινῶνα. HEG. *Videsis.* ERG. Νὴ τὰ Λάτριον.
HEG. *Quid tu per barbaricas urbeis juras?*

Columella lib. X:

Prædia pariunt veteres cespeso litore Cumæ:
Quæ Marrucini, quæ Signia monte Lepino.

Silius lib. VIII:

Et quos ipsius mensis sepostia Lyæi
Setia, & incelebri miserunt valle Velitræ;
Quos Cora, quos spumans inimico Signia musto.

Apud Stephani epitomatorem ita scriptum: Σίγνια, πόλις Ἰταλίας, ὡς Στράβων τρίτῃ. τὸ ἐθνικὸν Σιγνῖνος. Id est: *Signina, urbs Italiæ; auctore Strabone in lib. III. gentilitium inde Signinus*. Omnino scriptum erat ab Stephano; Σιγνία πόλις Ἰταλίας· ὡς Στράβων πέμπτῃ. Id est: *Signia, urbs Italiæ; auctore Strabone in lib. V.* SIGNINI opidani cùm aliis tùm Plinio etiam dicuntur lib. III cap. V. Dionysii exemplaria habent lib. IIII Σιγναίαν.

at rectiùs lib. v Σίγνιαν. Originem eius tradit Dionysius dicto lib. iiii his verbis: Ταῦτα διατραξάμενος ὁ ἐν εἰρήνῃ τε καὶ πολέμοις ὁ Ταρκύνιος, πόλιν ἀπῴκισε τὴν καλουμένην Σίγνιαν, οὐ κατὰ προαίρεσιν, ἀλλ' ὑπ' αὐτομάτου, συμπεσόντων ἐν τῷ πεδίῳ τῶν στρατιωτῶν, καὶ καταστρωσαμένων τὸ στρατόπεδον, ὡς μηδὲν διαφέρειν πόλεως. Id est: *His pace belloque gestis, coloniam Tarquinius deduxit Signiam: haud equidem consultâ operâ; sed casu fortuito: quum in eo campo milites hibernantes castra ita communissent, uti nihil ab opido differrent.* Igitur à signis, quæ illic in castris fixerant Romani milites, nomen opidum accepit. De eodem Tarquinio ita scribit Livius lib. i: *His laboribus exercitâ plebe, quia & Vrbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse; & colonis mittendis occupare latiùs imperii fineis volebat; Signiam Circeiosque colonos misit; præsidia Vrbi futura terrâ marique.* Misit, postquàm interiectis campis nobilissimam Volscorum urbem Suessam Pometiam cepisset; ut ipse paullo antè auctor est Livius. At lib. ii, *Ap. Claudius*, inquit, *& P. Servilius consules facti.* Mox: *Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est.* Annus hic erat ab Româ conditâ CCLVIIII. Apud Dionysium lib. v, in consulatu P. Valerii Poplicolæ iterum & T. Lucretii, anno Vrbis CCXLVI, ita scriptum est: Καὶ εἰς χωρίον Συγκήριον καλούμενον, Ῥωμαίων ἀπεστάλη φρουρὰ, διὰ φυλακῆς ἔχουσα τὸ φρούριον ὅθεν τῶν Λατίνων τε καὶ Ἑρνίκων πόλεμον, ὅθεν τὸ πόλεμον προσεδέχοντο. Id est: *Syncerium quoque milites missi, eius loci præsidio: quòd opportunè Latinorum Hernicorumque opidis immineret; unde bellum exspectabatur eo tempore.* Apud Plutarchum in vitâ Poplicolæ, eâdem historiâ, locus hic nominatur Σιγλικρία, *Sigliuria*. at horum neutrum aliàs lectum. ideóque plerique commentatorum hactenus maluerunt legere Σιγνίαν. quod equidem haud absurdum: quando præsidium haud facilè Hernicis simul & Latinis imponi potuit, nisi Latium heic intelligas, cuius fineis Tarquinius Superbus paullo antè ad Circæum usque montem, protulerat. Verùm tamen haud immeritò quis miretur, Dionysium ea castra adpellare χωρίον· quum ipse præcedenti libro testetur, ἀποικίαν, coloniam factam fuisse Signiam ab dicto Tarquinio. Cur enim non dixisset, additos fuisse colonis eis & alios milites, ad firmandum præsidium? Cæterùm meminit Signiæ coloniæ Frontinus quoque in libro de Coloniis. *Signia*, inquit, *muro ducta colonia, à militibus & triumviris munita.* Apud Livium lib. VIII, in vulgatis exemplaribus hæc leguntur: *P. Plautio Proculo & P. Cornelio Scapulâ consulibus, Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta.* Legendum heic esse, *Sidicinorum*, posteà suo loco docebo. Lepinvs ille *mons*, Columellæ suprà scripto loco memoratus, quinam fuerit, incertum est. De *vino Signino* ita scribit Strabo lib. v: Σητία καὶ Σιγνία, φέρουσι οἶνον, ἡ μὲν τῶν πολυτελῶν ἕνα, ἡ δὲ τῶν φαλλικωτάτων χιλίας, τὸν Σιγνῖνον καλούμενον. Id est: *Setia atque Signia: quæ vina producunt, illa è pretiosis unum; hæc, quod alvum maximè sistit; Signinum dictum.* Et Plinius lib. XIIII cap. VI: *Quod Signiæ nascitur, austeritate nimiâ continendæ utile alvo, inter medicamina numero.* Hinc & Martialis lib. XII epigram. CXVI:

Potabis liquidum Signina morantia ventrem.
Ne nimium sistant, sit tibi parca sitis.

Sacriportvs locus. Prope Signiam fuit locus, cui nomen Sacriportvs; pluribus memoratus in bellis civilibus auctoribus. Orosius lib. v cap. XX: *Sylla etiam & Marii adolescentis maximum tunc prælium apud Sacriportum fuit.* Epitomator Livii lib. LXXXVII: *Sylla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in opido Præneste obsedit.* Velleius Paterculus lib. II: *C. Marius, septies consulis filius, apud Sacriportum pulsus à Sullâ acie, Præneste, quod antè naturâ munitum præsidiis firmaverat, se exercitumque contulit.* Florus lib. III cap. XXI: *Apud Sacriportum Collinamque portam debellatæ omnes hostium copiæ.* Auctor de Viris illustribus, in C. Mario filio: *In adparatu belli, quod contra Syllam parabatur, apud Sacriportum vigiliis & labore defessus sub dio requievit: & absens victus, fugæ, non pugnæ, interfuit. Præneste refugit.* Appianus Civil. bellor. lib. I: Ἡ δὴ ὠθεῖ Πραινεστὸν ἦσα ὧδε ἐγένετο· Σύλλα Σήτιον καταλαβόντος, ὁ Μάριος ἀγχοῦ στρατοπεδούμενος, ὑπεχώρει κατ' ὀλίγον. ὡς δ' ἦλθεν ἐπὶ τὸ καλούμενον Ἱερὸν λιμένα, ἐξέπεσεν ἐς μάχην, καὶ ἠγωνίζετο προθύμως · * · καὶ τοῦδε ἄρχει τῷ Μαρίῳ δυσχερὴς ἥττης. κατέβαινον γὰρ ἐς Πραινεστὸν ἐφ' ὑψηλοῦ ἀπαλοῦς, ἐπιμόνῳ δὲ Σύλλα σὺν ῥώμῃ. Id est: *Cladis autem ad Præneste accepta est hoc modo: Occupato à Syllâ Setio, Marius eò copias admovit. deinpaullatim retrocedens, ubi ad Sacriportum pervênit, explicuit aciem. pugnatumque est magnis animis.* Mox: *Atque hoc initium fuit Mario adversæ pugnæ. victi enim*

enim effusâ fugâ universi Prænestæ petebant: Syllâ terga cædente. Hac de re ita legitur apud Plutarchum in Syllâ; Ἐκ τότε περὶ Σίγνιον Μάρλος, οὐδοήκοντα καὶ πέντε σπείρας ἔχων, προύκαλεῖτο Σύλλαν· ὁ δὲ κἀκεῖνον ἐπῄει μάλα προθύμως. ἦν δὲ παρεσκευασμένος κατ' ἐκεῖνο τὴν ἡμέραν. * * * οἱ δὲ περὶ τὸν Μάρλον ἐπολιὺ ὑπανέστησαν χρόνον, ἀλλὰ γίνεται πολὺς φόνος ἀμφοτέρων τραπόντων. Μάρλος ἔφυγεν εἰς Πραινεστόν. Hoc est: *Hinc apud Signium Marius,* LXXXV *cohortibus succinctus, lacessivit Syllam: qui perquàm paratus erat eo die dimicare.* Paullo pòst: *Haud diu substiterunt Mariani. sed ingens strages edita est fugientium. ipse Marius Prænestè fugâ delatus est.* Sic equidem neutro genere apud Appianum est *Setium* opidum, apud Plutarchum *Signium*; quum omnibus reliquis auctoribus frequentissimâ mentione sint feminini generis *Setia* & *Signia*: nisi, quòd apud Plutarchum etiam in Cæsare, dicatur Σήϊον, *Setium*; & apud Priscianum lib. II: *Signium, Signinus*. Hoc verò opidum non Plutarchum modò, sed Appianum quoque perscripsisse, uti credam, situs persvadet. quidpe *Setia* longiùs à Prænestè versùs mare sita est. in medio autem utriusque est *Signia*. à qua recto itinere in occasum æstivum si proficiscaris, primum occurrit municipium Prænestæ. Hoc postquàm Marius præsidiis firmaverat; *Signiam* adversùs Sullam profectus est. inde haud ita multum retrogressus, ad *Sacriportum* susus est; fugatusque, retro in opidum Prænestè concessit. Hinc, quum prope Signiam foret Sacriportus; apud ipsam Signiam victum Marium tradidit Plutarchus. Meminit eiusdem loci atque pugnæ. Lucanus quoque lib. II, hoc versu:

Iam quot apud Sacri cecidêre cadavera portum?

SETIA *colonia.*

At SETIA *opidum*, vulgò nunc vocatur *Sezza*. Memoratur Livio, Velleio, Straboni, Silio, Martiali, Plutarcho, Appiano, Frontino, Ptolemæo, & Stephani breviatori. At Plutarcho, ut paullo antè ostensum, & Appiano est neutro genere Σήτιον, SETIVM. Straboni quoque & Ptolemæo ac Stephani epitomatori in primâ syllabâ est η, Σῆτια. unde etiam Latini poëtæ, ut mox videbimus, eam syllabam fecêre longam. Dionysius lib. VIII an eamdem Σῆτιαν voluerit, ubi nunc exemplaria vulgata habent Κεῖτιαν, incertum est: & veri est similius *Vitelliam* eum nominasse, Aequorum opidum; ut suprà lib. II cap. XVI ostensum. Stephani epitomator: Σητία, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Σητῖνος. *Setia, opidum Italiæ. gentilitium inde Setinus*. Verùm istud more illius sæculi, quo η sonabat ut ι. itaque vertendum erat, Setinus. nam opidani inde Livio quoque lib. VIII & Plinio lib. III cap. V sunt SETINI: & Ciceroni in oratione de Lege agrariâ contra Rullum ad populum primâ est *Ager Setinus*; Straboni verò lib. V οἶνος Σητῖνος, *vinum Setinum*. Coloniam Romanos huc deduxisse, auctores sunt Livius, Velleius, atque Frontinus. quorum hic in libro de Coloniis, *Setia*, inquit, *muro ducta colonia. triumviri munierunt*. Livius fine libri VII: *Privernates Norbam aeque Setiam, finitimas colonias Romanorum, incursione subitâ depopulati sunt*. Et lib. VIII: *Prætores tum duo Latini habebant, L. Annium Setinum & L. Numicium Circeiensem; ambos ex coloniis Romanis*. Sic libro etiam XXVII & item lib. XXVIIII inter alias colonias computatur. Quando deducta fuerit, ostendit Velleius lib. I, his verbis: *Post* VII *annos quàm Galli Vrbem ceperunt, Satricum deducta colonia est: & post annum Setia*. Deducta igitur fuit anno post Romam conditam CCCLXXIII, ante Christum natum CCCLXXX. Situm eius in montibus poëtæ annotarunt Iuvenalis Martialisque. quorum ille Satyrâ V ita canit:

Cras bibet Albanis aliquid de montibus, aut de
Setinis. cuius patriam titulumque senectus
Delevit, multâ veteris fuligine testæ.

Martialis lib. IIII epigr. LXIIII:

Vos nunc, omnia parva qui putatis,
Centeno gelidum ligone Tibur
Vel Prænestè domate: pendulamque
Vni dedite Setiam colono.

Lib. X epigram. LXXIIII:

Non Hybla, non me spicifer capit Nilus;
Nec quæ paludes delicata Pomptinas
Ex arce clivi spectat uva Setini.

Lib. XIII epigr. CXII:

Pendula Pomptinos quæ ſpectat Setia campos,
Exiguâ vetulos miſit ab urbe cados.

Pendulam vocat Setiam, quia in montium jugo, quod juxta Pomptinos campos, de quibus paullo pòſt plura dicentur, ad Aſturam usque flumen protenditur, ſita eſt; & ab extremâ orâ eius tamquàm ex crepidine quadam in ſubjectam planitiem deſpicit. Hæc igitur eius ſedes Martiali vocatur CLIVVS SETINVS; Iuvenalique verò SETINI MONTES reliqui etiam circùm colles; in quibus generoſiſſimum iſtud naſcebatur vinum, quod alii etiam auctores prædicarunt. Strabo lib. V: Πάντες δ' εἰσὶν οἱ τόποι οὗτοι σφόδρα εὔοινοι. ὁ δὲ Καίκυβος καὶ ὁ Φουνδανὸς καὶ ὁ Σητῖνος τῶν διωνομασμένων εἰσὶ, καθάπερ καὶ ὁ Φάλερνος καὶ ὁ Ἀλβανός. Id eſt: *Omnes iſti loci optima producunt vina, in quibus maximè celebrantur, Cæcubum, Fundanum; Setinum, necnon Falernum atque Albanum.* Et poſteà: Σητία καὶ Σιγνία, φέρουσαι οἶνον, ἡ μὲν τῶν πολυτελῶν ἕνα, ἡ δὲ τὴν σταλτικώτατον κοιλίας. Hoc eſt: *Setia & Signia; quæ vina producunt, illa è pretioſis unum; hæc, quod alvum maximè ſiſtit.* Plinius lib. XIIII cap. VI: *Divus Auguſtus Setinum prætulit cunctis: & fere ſequuti principes: confeſſa propter experimenta; non temerè cruditatibus noxiis ab ea ſaliva.* Hinc illud Silii lib. VIII:

Et quos ipſius menſis ſepoſta Lyæi
Setia, & incelebri miſerunt valle Velitræ.

Martialis iterum lib. IIII epigram. LXVIIII:

Tu Setina quidem ſemper vel Maſſica ponis,
Pamphile: ſed rumor tam bona vina negat.

Lib. VI epigr. LXXXVI:

Setinum, dominæque nives, denſique trientes;
Quando ego vos, medico non prohibente, bibam?

Lib. VIII epigr. LI:

Ceſte, decus menſæ, miſce Setina. videtur
Ipſe puer nobis, ipſe ſitire caper.

Lib. X epigram. XXXVI:

Nec facili pretio: ſed quo contenta Falerni
Teſta ſit, aut cellis Setia cara ſuis.

Iuvenalis Satyrâ X:

——— *Tunc illa time, quàm pocula ſumes*
Gemmata; & lato Setinum ardebit in auro.

Porrò in eodem jugi dorſo, quà Velitras itur à Setiâ, conſimili ſitu eſt opidum vulgari nunc vocabulo *Sarmonetta* id ego idem eſſe judico, quod Plinio lib. III cap. V, nomine SVLMO, inter ea antiqui Latii, cuius finis erat Circæus mons, recenſetur opida, quæ jam tum interiſſe ait ſine veſtigiis. nam ut Pelignorum olim caput Sulmo vulgò nunc vocatur *Sarmona*; ſic iſte Latii Sulmo eodem dicitur vocabulo, ſed diminutivo *Sarmonetta*. Vt autem hoc, ita etiam ſuprà dictam Norbam Plinius interiſſe ſine veſtigiis dixit: cuius tamen nomen hodiéque exſtat. Apud Virgilium Aeneid. lib. VIIII, ubi pugnam narrat inter Rutulos Troianosque apud Tiberim pugnatam, hæc leguntur verba:

——— *Haſta volans noctis diverberat umbras;*
Et venit adverſi in tergum Sulmonis; ibique
Frangitur, ac fixo transit præcordia ligno.

Vt complura alia, ad imitationem Homeri, Virgilius à fluminibus atque locis nomina deſumpta, huius belli ducibus tribuit; ſic hoc etiam antiqui illius ad Circæios usque Latii opidi vocabulo finxiſſe videtur *Sulmonem*. quo facto antiquitatem eius innuere voluit. Sed lib. X ſocium illi etiam adjungit eiusdem tractus amnem Vfentem. ſic quidpe de Aeneâ canit:

——— *Sulmone creatos*
Quatuor heic juvenes, totidem quos educat Vfens,
Viventeis rapit.

PRIVERNVM. Vltra Setiam, versùs Tarracinam euntibus, eſt opidum vulgari hodiè vocabulo *Piperno*; à quo ad duo circiter millia paſſuum, circa Amaſenum amnem, quà itur Anagniam, ruinæ conſpiciuntur ingentium ædificiorum antiquæ urbis, nomen hodierni opidi, tum ſitus dictarum ruinarum, apertè indicant, vetus heic fuiſſe PRI-

VERNVM

VERNVM *opidum*, Virgilio, Livio, Valer. Maximo, Straboni, Silio, Ptolemæo Frontino, Festo, Stephani breviatori, memoratum. unde opidani dicebantur PRIVERNATES. Plinius lib. III cap. V: *Præneſtini, Privernates, Setini, Signini.* Et lib. XIIII cap. VI: *Veliternina Privernatiaque vina.* Silius lib. VIII:

Sylla Ferentinos Privernatumque maniplos
Ducebat, ſimul excitos.

Stephani breviator: Πεμέρνη, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Πεμερνάτης. Id eſt: *Privernus, opidum Italiæ. gentilitium inde Privernates.* More illius ſæculi, ut reliqua ferè opidorum nomina, formavit in η. at Ptolemæo, ut Romanis, eſt Πεμέρτον, *Privernum.* Silius lib. VI:

——*Lavinus ab alto*
Priverno.

Valer. Maximus lib. VI cap. II: *Priverno capto, interfectiſque, qui id opidum ad rebellandum incitaverant, ſenatus, indignatione accenſus, conſilium agitabat, quidnam ſibi de reliquis quoque Privernatibus faciendum eſſet.* Lib. VIIII cap. X: *M. Flavius, tribunus plebis, ad populum de Tuſculanis retulit, quod eorum conſilio Veliternos Privernatesque rebellaturos diceret.* Ciceroni de Oratore lib. II & in oratione pro A. Cluentio, item in oratione de Lege agrariâ contra Rullum ad populum ſecundâ. *Privernas eſt ager.* Antiquitatem opidi innuere voluit Virgilius Aeneid. lib. X:, in his verſibus;

Pulſus ob invidiam regno virisque ſuperbas,
Priverno antiquâ Metabus quum excederet urbe;
Infantem, fugiens media inter prælia belli,
Sustulit, exſilio comitem; matrisque vocavit
Nomine Caſmillæ, mutatâ parte, Camillam.
Ipſe, ſinu præ ſe portans, juga longa petebat
Solorum nemorum. tela undique ſæva premebant;
Et circumfuſo volitabant milite Volſci.
Ecce fugæ medio ſummis Amaſenus abundans
Spumabat ripis. (tantus ſe nubibus imber
Ruperat:) ille, innare parans, infantis amore
Tardatur; caroque oneri timet.

Volſcorum gentis fuiſſe antiquitus Privernum, clarè ex hoc loco adparet. ſed clariùs tamen ex verſu, qui eodem libro præcedit, huiusmodi:

Eſt & Volſcorum egregiâ de gente Camilla.

Frequens hinc mentio eius fit apud Livium lib. VIII. ubi inter alia ita ſcriptum eſt: *Ad Privernum profectus, extemplò acie conflixit. haud magno certamine devicti hoſtes. opidum captum; redditumque Privernatibus.* Mox municipium Romanorum factum fuiſſe, oſtendit ibidem deinde Livius. *Ex auctoritate*, inquit, *patrum latum ad populum eſt, ut Privernatibus civitas daretur.* Factum id L. Aemilio Mamercino & Cn. Plantio Deciano conſulibus, anno poſt Romam conditam CCCCXXV, ante natum Ieſum CCCXXVIII. *Coloniam* item aliquando deductam, teſtatur Frontinus in libro de Coloniis. *Privernum*, inquit, *opidum muro ductum. colonia à militibus deducta ſine colonis.* Feſtus verò inter præfecturas connumerat. *Præfecturæ*, inquit, *adpellabantur in Italiâ, in quibus & jus dicebatur & nundinæ agebantur; & erat quædam earum reſpublica: neque tamen magiſtratus ſuos habebant. in quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui jus dicerent. quarum genera fuerunt duo: alterum, in quas ſolebant ire præfecti, quos prætor Vrbanus quotannis in quæque loca miſerat legibus: ut, Fundos, Formias, Cære, Venafrum, Allifas, Privernum, Anagniam, Fruſinonem.* De cætero ſitum Priverni perperam Strabo lib. V cis Signiam indicavit; ut ſuprà ad Coræ expoſitionem diximus.

Atque hactenus opida Volſcorum dicta ſunt, quæ ſupernè ex prædicto montium jugo Pomptino campo imminebant. nunc ipſe campus exponendus erit. *Vrbs* heic erat, unde illi nomen quæſitum, Volſcorum SVESSA, cognomine POMETIA, ad discrimen Sueſſæ Auruncæ; quæ erat ultra Lirim; ut infrà ſuo loco oſtendetur. ſed ſæpè illa ſimpliciter uſurpatur POMETIA. Atque ab hac urbe pars hæc Volſcorum antiquitus adpellati fuêre peculiari vocabulo Πωμεντῖνοι, POMENTINI. nam Græcis auctoribus, quos citatum imus, τὸ τῶν Πωμεντίνων ubique vocatur πεδίον, id eſt;

id est, POMENTINVS CAMPVS. unde ipsa urbs Dionysio lib. VI dicitur Σύεσσα Πωμφυλιακή, *Suessa Pomentiana*. Ab initio igitur urbs vocabatur Πωμφύα, POMENTIA. ex quo vocabulo N literâ elisâ, factum mox Πωμετία, POMETIA. unde Virgilio Aeneid. lib. VI POMETII, populi opidani, in his versibus:

Hi tibi Nomentum & Gabios urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arceis;
Pometios, Castrumque Inui Bolamque Coramque.

At rectiùs Catoni in Origin. lib. II, ut refert Priscianus lib. IIII, dictus est POMETINVS *populus*; & Livio lib. I *Pometinæ manubiæ*. Hoc rursus vocabulum *Pometia*, quia *e* habebat breve, correptum est in POMTIA: unde POMTINVS ager sive campus; & in eo suprà explicatæ POMTINAE paludes. In hoc iterum vocabulo ne M proferretur volubiliore lingvâ in N, more jam inde antiquissimo, quem hodiéque Italicæ gentes retinent; ut suprà lib. I cap. XV..., in Carnis docui: interpositum fuit T, POMPTIA *urbs*, POMPTINVS *campus*, POMPTINAE *paludes*. Neque tamen ea scriptio adeò diligenter ab exscriptoribus observata est, quin hodiè passim in auctorum exemplaribus reperiantur, *Pontia urbs*, *Pontinus campus*, *Pontinæ paludes*. unde etiam Festus; *Pontina*, inquit, *tribus à Pontiâ urbe dicta: à qua & palus quoque Pontina adpellata est juxta Terracenam*. Cæterùm Virgilius loco proximè scripto fingit equidem Anchisen apud inferos Aeneæ filio de opidis, quæ posteri eius, Albanorum reges in Latio condituri sint, prædicentem. verùm id poëticâ licentiâ factum, qua ille Latium antiquum, non quibus finibus circa belli Troiani tempora inclusum fuit, sed ad Circæum usque montem intellexit: suprâ cap. I monuimus. alii sanè auctores, non Latinis, sed Volscis disertè adserunt Suessam Pometiam. Auctor de Viris illustribus, in Tarquinio Superbo: *Latinos Sabinosque domuit; Suessam Pometiam Volscis eripuit*. Livius lib. I, de Tarquinio Superbo narrans: *Is primus Volscis bellum in ducentos ampliùs post suam ætatem annos movit: Suessamque Pometiam ex his vi cepit*. Dionysius lib. IIII: Ὁ δὲ Ταρκυίνιος ὑπὲρ τοῦτον καλουμένας Πωμφυΐνας ἦγε τὴν δύναμιν, εἰ πόλιν μὲν Σύεσσαν ᾤκουν, δεδαιμονέστατοι δ' ἁπάντων ἐδόκουν εἶναι τῶν πλησιοχώρων, καὶ διὰ τοῦτο πολλῷ δυνάμει ἄπασι λυπηροὶ καὶ βαρεῖς. Hoc est: *At Tarquinius contra Pomentinos duxit exercitum: qui Suessam incolebant; omnium finitimorum populorum florentissimi: eóque molesti atque graves cæteris omnibus*. Hinc Strabo lib. V caput eam fecit Volscorum gentis. Ὁ δ' ὑὸς, inquit, Ταρκυίνιος πρόσκειται τῇ Σύεσσαν εἶλε, τὴν μητρόπολιν τῶν Οὐόλσκων. id est: *Filius Tarquinii Prisci Suessam cepit, Volscorum caput*. *Antium* fuisse caput gentis, superiori capite ex Livii lib. VI ostendimus. hanc verò Dionysius, quem ibidem citavimus, lib. VI & VIII ὀπιφανεστάτην Volscorum vocat πόλιν, *urbem nobilissimam clarissimamque*: & Livius lib. II *opulentissimam*: sed addit, *Vt tum res erant*. De Pometiâ igitur ita tradit Dionysius lib. VI: Μεγέθει τε περιβόλου καὶ πλήθει οἰκητόρων, ἔτι δὲ δόξῃ καὶ πλούτῳ πολὺ τῶν ἄλλων ὑπερέχειν ἐδόκει, καὶ διὸ ὥσπερ ἡγεμὼν τῶν ἐθνῶν. Id est: *Magnitudine incolarumque frequentiâ, præterque divitiis & gloriâ longè cæteras præcellebat: eratque velut gentis caput*. Et dicto lib. IIII posteà, urbe ab Tarquinio jam captâ, sic pergit: Ἄργυρον δὲ καὶ χρυσὸν, ὅσον εὑρέθη, συναγαγὼν εἰς ἓν χωρίον, καὶ τοῦ δεκάτου ἐξελόμενος εἰς κατασκευὴν ἱεροῦ, τὰ λοιπὰ χρήματα τοῖς στρατιώταις διεῖλεν. Οὕτω δὴ ἄρα πλοῦτος καταληφθεὶς ἄργυρος καὶ τὸ καὶ χρυσὸς, ὥστε τῶν μὲν στρατιωτῶν ἕκαστον πέντε μνᾶς ἀργυρίου λαβεῖν, τὸ δὲ τοῖς θεοῖς δεκαπλάσιον ἀργύριον τετρακοσίων ἡμίσεσι τάλαντων. Hoc est: *Argentum aurumque, quod inveniri potuit, in unum locum collatum, decimis in templi ædificationem sepositis, reliquum divisit militibus. Tantum autem auri argentique repertum est, uti quinæ argenti minæ obvenerint singulis militibus; sacratæ autem argenti decimæ explerint quadringentûm talentorum numerum*. Differt haud modico Livius dicto lib. I, præscriptis hæc continenter subnectens: *Vbi quum divendita XL talenta argenti aurique recepisset, concepit animo eam amplitudinem Iovis templi, quæ digna deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset: captivamque pecuniam in ædificationem eius templi sepositi*. Et posteà: *Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavêre*. Eò magis Fabio, præterquàm quòd antiquior est, crediderim, XL ea sola talenta fuisse; quàm Pisoni: qui XL millia pondo argenti sepositæ in eam rem scribit. quam summam pecuniæ neque ex unius tum urbis prædâ sperandam, & nullius ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam.

ram. Coloniam Romanorum eò deductam fuisse, postquàm à Tarquinio urbs capta, patet ex Livii lib. II: *Eodem*, inquit, *anno duæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt*. Et deinde: *Hac irâ consules in Volscum agrum legiones duxêre. Volscos, consilii pœnam non metuenteis, nec opinata res perculit. armorum immemores, obsides dant* CCC, *principum à Corâ atque Pometiâ liberos*. Dionysius lib. VI, Volscorum bellum, quod continuò inde subsequutum est, narrans. Ἐν ᾧ τούτῳ, inquit, Λατίνων ἱππεῖς καὶ ἀσπιδῖται ἐλαυνόντες σὺν ἵππῳ, παρῆσαν εἰς τὴν ἀγορὰν, ἐξεληλυθότας ἀγγέλοντες σὺν πολεμίοις μεγάλῃ φαλαγγὶ, καὶ ὄντας ἤδη τῆς ἐωθινῆς ὁδοῦ. Id est: *Dum hæc Romæ fiunt, Latinî equites, citatissimo cursu in forum advolantes, Volscos magno exercitu exisse, jamque Latii fineis attigisse, nunciant*. Posteà: Παραλαβὼν ὁ Σερούιλιος τὸ στράτευμα, σπουδῇ ἀσπιδηφόρων ἐλαύνει, ἀξιόμαχον ἱππικὸν ἔχων, ἵνα συμμίξῃ τοῖς πολεμίοις πρὶν εἰς τὴν Ῥωμαίων χώραν αὐτοὺς εἰσβαλεῖν. καὶ καταλαβὼν περὶ τὸ Πωμεντῖνον χωρίον ἑσπερίζοντας, καὶ τὴν Λατίνων χώραν πορευομένους, ὅτι μὲν οὐκ ἀλκὴν αὐτοῖς ἐπιφέροντο τοῦ πολέμου, περὶ δείλην ὀψίαν, περὶ λόφον τινὰ οὐ πόρρω τῶν στρατοπέδων αὐτῶν ἀφεστῶτα, ἵδρυται τὸν χάρακα. Hoc est: *Servilius, adsumpto exercitu, magnâ celeritate continuisque itineribus properat, ut hosti, antequàm in agrum Romanum inruat, obviam fiat. quem quum in Pomentino campo tendentem offendisset, agrosque Latinorum prædantem; quòd noluissent esse belli socii; sub vesperam, circa quemdam tumulum, XX fermè stadia ab Volscorum castris dissitum, & ipse castra posuit*. Volsci mox eâ ipsâ nocte impetum in Romanorum castra faciunt. Servilius proximâ luce hostem fundit fugatque; & intra castra compulsum oppugnat, deditionemque facere cogit. ei facto subjungit Dionysius istud: Ὁ δὲ Σερούιλιος, ἀνείμασθαι τῶν κεκλοφότας, καὶ τὸν χάρακα πυρὶ δοὺς, ἀναλαβὼν τὰς δυνάμεις, ἦγεν ὅπῃ τὴν ἐγγυτάτω πόλιν, Σύεσσαν Πωμεντινὴν. Hoc est: *Servilius, prædâ divisâ, & castris incensis, exercitum ad proximam urbem Suessam Pometiam duxit*. Eamdem historiam ita refert Livius dicto lib. II: *Consul copias contra hostem educit. parvo dirimente intervallo castra ponit. Proximâ inde nocte Volsci, discordiâ Romanâ freti, si qua nocturna transitio proditione fieri possit, tentant castra*. Paullo pòst: *Fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quò confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies opidum capitur*. En, Dionysius adfirmat, Volscos in Pomptino campo, in finibus seu confinio Latii habuisse castra, atque inde ipsum depopulatos esse Latium: Livius verò tradit, Servilium consulem, castris Volscorum captis direptisque, postridiè ad *Pometiam* exercitum admovisse. patet igitur ex his, ipsam *Pometiam* haud procul Latii finibus fuisse sitam: scilicet, prope *Coram* atque *Velitras*. unde etiam illud Livii suprà scriptum; *Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt*: item istud eodem libro posteà: *Et Velitris auxêre numerum colonorum Romani, & Norbæ in monteis novam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt*. Apud Strabonem dicto lib. V ita scriptum est in vulgatis exemplaribus: Ἐν δεξιᾷ δ' ἐστὶν Λατίνης ὁδὸς εἰσὶν πόλεις αἱ μεταξὺ τῶν τε Ἀππίας, Σητία τε καὶ Σιγνία· πρὸ δὲ τούτων εἰσὶ Πρίβερνον καὶ Κόρα καὶ Σύεσσα, Τραπούντιόν τε καὶ Οὐέλιτραι καὶ Ἀλέτριον ἔτι δὲ Φρεγέλλαι. Id est: *Ab dextro viæ Latinæ latere sunt opida, inter hanc & Appiam, Setia & Signia. ante hanc est Privernum & Cora & Suessa Trapontiumque ac Velitræ & Aletrium, item Fregellæ*. Locus hic sanè non erroribus tantùm ipsius auctoris, sed & exscriptorum mendis fœdatus. nam neque Privernum neque Aletrium nec Fregellæ citra Signiam sunt sitæ; nec Aletrium intra Latinam Appiamque vias: sed ad Latinæ sinistrum latus. vox autem ista Τραπούντιον jam ante me ab omnibus auctoris interpretibus commentatoribusque damnata est. pro qua alii Κλώστρα, Ἄντιον, alii, præmissâ voce Σύεσσα, τῶν Πομπίων, restituere conati sunt. Verùm illis non animadversum fuit, Strabonem hoc velle opida ad Appiam Latinamque vias sita: Clostra autem & Antium in ipso fuisse litore: quorum hoc jam anteà Strabo diligenti expositione meminit. Qui verò Σύεσσα τῶν Πομπίων legunt, haud dubiè Suessam Pometiam intellexerunt. attamen hi non satis ad auctoris mentem adcessisse mihi videntur; quando apud eum legitur, primò τῶν Οὐόλσκων τὴν Πωμεντίαν, dein Πωμεντία· quorum hoc Πωμεντία, illud Πωμεντίνων esse legendum, ex suprà scriptis clarè patet. Quapropter haud est dubitandum, quin isto etiam loco scripserit Strabo Σύεσσα vel Σύεσσα τῶν Πωμεντίνων, *Suessa Pomentinorum*. De cætero & ipse, ut Livius atque Dionysius circa *Coram* & *Velitras* collocat eam. Itaque ab

his

his locis tota ista planities, quæ *Velitris*, *Coræ*, *Norbæ*, *Sulmoni*, *Setiæ*, atque *Priveno* subjacet, ad *Tarracinam* usque, quà *Pomptina erat palus*, CAMPVS sive AGER POMPTINVS adpellatus fuit. Hinc Strabo eodem lib. v anteà; Ἦν δὲ, inquit, τῶν Οὐόλσκων τῶν Πωμπτίνων ἔυλιμον πεδίον, ὅμορον Λατίνοις. Hoc est: *Erat autem præclarus Volscorum Pomentinorum campus, finitimis Latinis*. Dionysius verò lib. II, de *Feroniæ luco* loquens, qui III millia passuum aberat ab Tarracinâ; Καταχθέντες δ', inquit, τῆς Ἰταλίας πρὸς τὰ καλούμενα Πωμπτῖνα πεδία, τὸ χωρίον, ἐν ᾧ πρῶτον ὡρμίσαντο, Φερωνίαν ὀνομάσαι. id est: *Quumque delati essent ad Pomentinos Italiæ campos; locum, quò primùm adpulerant, vocasse Feroniam*. Et lib. IIII: Κιρκαίαν δὴ ἀπῴκισεν ὁ Ταρκυίνιος κτίσμα λογισμὸν, ὅτι τῶν Πωμπτίνων πεδίων, μεγίστου τοῦ πρὸς τῇ Λατίνῃ, καὶ τὸ σωτήριος αὐτῇ θαλάττης, ἔκειτο ἐν καλῷ. Hoc est: *Circæum autem consultò deduxit Tarquinius coloniam; quòd in Pomentinorum campo, totius Latii maximo, locus is opportunè ad mare situs esset*. Latium heic intelligit Dionysius, cuius finem Tarquinius recèns ad Tarracinam usque produxerat. Hic igitur est ille campus, sive ager, in quo Mutianus XXIII urbeis fuisse prodidit; teste Plinio lib. III cap. V. quas ipse Plinius, nescio qua supinâ negligentiâ, in arctissimum locum intra Circeios & Vfentem flumen compegit. Ipsam Pometiam inter ea eodem capite enumerat opida, quæ jam tum interierant sine vestigiis. inter quæ & pleraque alia ex XXIII illis urbibus recenseri, haud equidem dubito; licet incertum sit, quæ ea fuerint. At quæ ex his Dionysio ac Livio aliisque auctoribus memorantur, ea posthinc indicabo; unâ cum illis, quæ ex proximis montibus eidem campo imminebant.

MARCIVS *collis*.

Ac primùm quidem MARCIVS *mons* seu *collis* dicebatur prope Lanuvium: cuius nomen vitiatum legitur apud Livium lib. VI; ubi ita scriptum: *Nec diu licuit quietis consilia erigenda ex tam gravi casu reipublicæ secum agitare. hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant: hinc Etruriæ principum ex omnibus populis conjurationem de bello ad Fanum Volumnæ factam, mercatores adferebant. novus quoque terror accesserat, defectione Latinorum Hernicorumque*. Et post aliquanto: *Tertiam partem exercitus Camillus ad Volscos duxit. nec procul ab Lanuvio (Ad Metium is locus dicitur) castra oppugnare est adortus*. Sic equidem cuncta Livii habent exemplaria. at legendum esse *Ad Martium*, sive *Ad Marcium*, Diodori pariter & Plutarchi testantur exemplaria, in eâdem Romanorum expeditione. Diodorus fine libri XIIII: Ταπεινῶν δ' ὄντων τὰ Ῥωμαίων διὰ τὸν πεσόντα συμφορὰν, οἱ Οὐολῦσκοι πρὸς αὐτὰς πόλεμον ἐξήνεγκαν. Οἱ μὲν χιλίαρχοι τῶν Ῥωμαίων καταγράψαντες στρατιώτας, καὶ παραλαβόντες τὴν δύναμιν εἰς ὕπαιθρον ἐν τῷ καλουμένῳ Μαρκίῳ καταστρατοπέδευσαν, ἀπέχοντες ἀπὸ τῆς Ῥώμης σταδίους διακοσίους. Hoc est: *Adflictis per eam, quam diximus, calamitatem fortunis Romanorum, Volsci bellum ipsis moverunt. Tribuni igitur consulares delectu militum habito, & copiis in apertum eductis, ad Marcium, quod vocant, castra posuêre, ducenta ab Româ stadia*. Quum res ipsa, cui cognomentum *Marcio*, non adscripta esset; interpres Latinus, omnis chorographiæ Romanæ ignarus, conjecturâ quadam inde fecit Campum Martium; qui ad ipsam fuit Romam: inter mœnia urbis & lævam Tiberis ripam. At ista CC stadia, id est, millia passuum XXV, rectè congruunt in Livii locum haud procul ab Lanuvio. quod opidum XX millia ab Româ abesse, suprà cap. IIII ostensum est. Editum fuisse locum in colle aliquo seu monte circa Albani jugi radices, patet ex Plutarchi maximè verbis, quæ talia sunt in Camillo: Οὕτω δὲ τὰ περὶ ταῦτα πεπωμένοις ἀσχολίας τοῖς Ῥωμαίοις ἐπιπίπτει πόλεμος, Αἰκανῶν μὲν ἅμα καὶ Οὐολύσκων Λατίνων εἰς τὴν χώραν ἐμβαλόντων, Τυρρηνῶν δὲ πλιορκούντων Σάτρικον, συμμαχίδα Ῥωμαίων πόλιν. Ἐπεὶ δ' οἱ τὴν ἡγεμονίαν ἔχοντες χιλίαρχοι στρατοπεδευσάμενοι περὶ τὸ Μάρκιον ὄρος ἀπὸ τῶν Λατίνων ἐπολιορκοῦντο, καὶ κινδυνεύοντες ἀπεβαλέσθαι τὸ στρατόπεδον, εἰς Ῥώμην ἔπεμψαν, ἀποδείκνυσθαι τὸν τρίτον Κάμιλλον δικτάτορα. * — * Ἀποδειχθεὶς δικτάτωρ ὁ Κάμιλλος, καὶ πυθόμενος μὴ τῶν χιλιάρχων στράτευμα πολιορκεῖσθαι ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ τῶν Οὐολύσκων, πρεσβεύσας μακρὰν περίοδον περὶ τὸ Μάρκιον ὄρος, καὶ λαθὼν τοὺς πολεμίους, ἵδρυσε τὴν στρατιὰν κατόπιν αὐτῶν. Id est: *Hauddum his defunctos ærumnis Romanos repentè occupat bellum. Æqui simul & Volsci Latinique fineis Romanorum populabantur; Etrusci item Sutrium obsidebant, socium populi Romani opidum. Quum autem tribuni consulares, qui exercitui præerant, ad Marcium montem, ubi castra habebant, obsiderentur à Latinis; Romamque significassent, quanto in periculo castra versarentur; Camillus tertium dictator dictus est*. Aliquanto pòst: *Dictator postquàm dictus est Camillus*,

Camillus, nunciato, legiones cum tribunis consularibus à Latinis ac Volscis obsideri: longo flexu Marcium montem exercitum circumduxit; castraque à tergo hostium clam est metatus. Ergo v millia passuum ultra Lanuvium erat Marcius iste collis sive mons; unus scilicet ex iis collibus, qui ab hac parte Pomptinum campum includunt.

Circa idem Lanuvium simul Ariciamque & Ardeam fuit antiquissimis temporibus *urbs* plurali numero Latinis CORIOLI, Græcis singulari Κορίολα, CORIOLA, dicta; & ipsa quondam una inter primarias Volscorum habita. Opidani inde Κορίολανοὶ, CORIOLANI. Apud Stephani epitomatorem hæc leguntur: Κόριλλα, πόλις Λατίνων. Διονύσιος πέμπτῳ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. τὸ ἐθνικὸν Κορίλλανοί. Κορίολα, πόλις τῆς Ἰταλίας Διονύσιος. τὸ ἐθνικὸν Κορίολανός. Id est: *Corilla, urbs Latinorum; teste Dionysio Antiquitat. Roman. lib. IIII gentilitium inde Corillani. Coriolla, urbs Italiæ; auctore Dionysio. gentilitium Coriollanus.* Eorum lubens accedo sententiæ, qui unam eamdemque urbem heic significari volunt. habet quidpe Dionysius lib. v Coranos quoque & Norbanos ac Satricanos Setinosque & Veliternos, inter eos Latini nominis populos, qui conspirationem contra Romanos pro Tarquinii Superbi restitutione inierant. verùm isti populi ex Volscorum genere nuper Latii titulo ab ipso Tarquinio erant adjecti; ut sæpius jam antè dictum. Sic igitur lib. IIII etiam in concilio Latinorum memoratur, illi ἀνὴρ ἦν ἐν πόλει οἰκῶν Κορίλλῃ, Τύρρος Ἑρδόνιος ὄνομα. *vir quidam Corillæ habitans, nomine Tullus Herdonius* qui tamen Livio lib. I est *Turnus Herdonius ab Aricià.* De situ Coriolorum maximè audiendus est Livius: qui lib. III ita tradit: *Aricini atque Ardeates de ambiguo agro, quum sæpè bello certassent, multis invicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magnâ contentione actum. jamque editis testibus, quum tribus vocari & populum inire suffragium opporteret; consurgit P. Scaptius, de plebe, magno natu: &, Silicet, inquit, consules, de republicâ dicere, errare ego populum in hac causâ non patiar. Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, prodi publicam causam, submoveri jussissent: tribunos adpellat. Tribuni, (ut ferè semper reguntur à multitudine magis, quàm regunt) dedère cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit: Annum se tertium & octogesimum agere; & in eo agro, de quo agitur, militasse non juvenem, sed vicesimæ jam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. eò se rem vetustate obliteratam, cæterùm suæ memoriæ infixam, adferre. Agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis, jure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri jus numquàm usurpaverint incolumi Coriolanâre, eum se à populo, quem pro domino judicem fecerint, intercepturos sperent.* Mox posteà: *Consules, quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiam audiri animadvertissent; deos hominesque testantes, flagitium in eam fieri, patres primores adcersunt. cum his circumire tribunos; orare, ne pessimum judicium peiore exemplo admitterent judices, in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui judicii esse, nequaquàm tantum agro intercipiendo adquiratur, quantum amittatur alienandis injuriâ sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna maiora esse, quàm quæ æstimari possent.* Mox: *Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi Romani esse.* Et lib. IIII: *Fabius & Aebutius consules, quò maiori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant; maximè autem memorabilem annum apud finitimos socios hosteisque esse, quòd Ardeatibus in re præcipiti tantâ foret curâ subventum; eò impensiùs, ut delerent prorsus ex animis hominum infamiam judicii, senatusconsultum fecerunt; Vt, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii causâ adversus Volscos scriberentur. Hoc, palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret, judicii rescindendi consilium initum. Consenserant autem, ut, multo majore parte Rutulorum colonorum, quàm Romanorum, scriptâ, nec ager ullus divideretur, nisi is, qui interceptus judicio infami erat. nec ulli prius Romano ibi, quàm omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri adsignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit.* Superiori igitur judicio editis testibus, adparebat, non Aricinorum, sed Ardeatium eum esse agrum. Patet jam ex hac historiâ, Coriolos, seu Coriolanum agrum Ar-

deatino Aricinoque agris ab oriente fuisse conterminum: nempe sub Lanuvio, ad Antium versùs: qua Solonius campus eidem Coriolano agro fuit confinis. Atque huc rectè quadrat, quod Dionysius lib. VI ac Livius lib. II tradunt, quum Corioli ab Romanis oppugnarentur, auxilio venisse Antiates. Cæterùm Plutarchus in Cn. Marcio Coriolano; Ἐν δὲ τῷ Οὐολούσκων, inquit, ἔθνει ἡ Κορίολα πόλις ἀξίωμα μέγιστον εἶχεν. id est: *In Volscorum gente principatum obtinebat Coriolanorum urbs.* Et Dionysius lib. VI: Τῇ δὲ κατόπιν ἡμέρᾳ τὴν δύναμιν ἀναλαβὼν, ἐπῆλθε πόλιν ἐπιφανῆ σφόδρα, καὶ ὥσπερ ἂν μητρόπολιν τῶν Οὐολούσκων. ἔνθα καὶ δύναμις ἦν συγκεκλημένη καρπερὰ καὶ τὸ τεῖχος εὐάρμοστον ἀλῶναι, καὶ τἆλλα πρὸς τὸν πόλεμον ἐπιτήδεια παρεσκευασμένα τοῖς ἔνδον ἐκ πολλοῦ. Hoc est: *Sequenti die cum exercitu Coriolum petiit; urbem nobilem, & Volscorum quasi caput. in qua & validæ erant copiæ, & firma mœnia, resque ad bellum necessariæ jam dudum ab opidanis præparatæ.* Marcium inde *Coriolani* cognomentum accepisse, præter alios auctores, Valer. Maximus testatur lib. IIII cap. III. *Cn. Marcius*, inquit, *cui Corioli Volscorum opidum captum cognomen adjecit.* Plinius lib. III cap. V, *Coriolos* inter ea enumerat opida, quæ jam tum *sine vestigiis interierant.* Certus igitur locus eius designari hodiè nullus potest.

Circa Coriolos fuere LONGVLA & POLVSCA opida. Livius lib. II: *Alter consul, [Posthumus Cominius] ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque. compulsos in opidum Longulam persequutus, mœnibus potitur. Inde protinus Mucamitem Volscorum cepit. Tum magnâ vi adortus est Coriolos.* Eamdem historiam pluribus refert Dionysius lib. VI: quam paucis heic repetere visum est. Πόσθυμος δὲ Κομινίου, κρίνας Οὐολούσκοις ἐπιχειρεῖν πρώτοις, πόλιν αὐτῶν Λογγόλαν ἐξ ἐφόδου καταλαμβάνει. Φρουρὰν δὲ ἐν τῇ πόλει καταλιπὼν, ἐξῆγε τὴν δύναμιν ἐφ' ἑτέραν πόλιν τῶν Οὐολούσκων, ἣ καλεῖται μὲν Πολυσκᾶ, κεῖται δὲ ἀπὸ μὲν τῆς Λογγόλας ἀπέχει. καταλιπὼν δὲ καὶ ταύτην βραχεῖαν τῆς στρατιᾶς μοῖραν ἕνεκα φυλακῆς, τῇ κατόπιν ἡμέρᾳ τὴν δύναμιν ἀναλαβὼν, ἐπῆλθε πόλιν ἐπιφανῆ σφόδρα, καὶ ὥσπερ ἂν μητρόπολιν τῶν Οὐολούσκων. Id est: *Postumus Cominius primos Volscos adoriendos ratus, primo impetu cepit opidum eorum Longulam. Et, relicto ibi præsidio, cum exercitu ad aliud Volscorum nomine Poluscam contendit, haud procul ab Longulâ distitum. Heic quoque relictâ modicâ præsidiariorum manu, sequenti die exercitum ad Coriolos duxit, urbem admodùm nobilem, & Volscorum veluti caput.* Quum κῆ illud ante Διάσημα abundaret, nullumque posset habere locum; opidum verò in Volscis reperiretur apud alios auctores nullum nomine Πόλυσκα: peritissimè duas eas voces doctissimi viri ut vitiosas correxerunt in unum opidi vocabulum Πολῦσκα, *Poluscæ*. ne autem postrema syllaba ex vitiosâ voce κῆ omnis pereat; scribendum porrò ego censeo, τὸ Διάσημα. Confirmat hanc emendationem etiam sequens historia Dionysii lib. VIII; ubi ita scribit de Cn. Marcio Coriolano: Ἐπιβαλὼν δὲ τῇ καλουμένῃ Λογγόλᾳ, καὶ γρόμῳ αὐτῆς ἐγκρατὴς, ἐπὶ τὴν Σατρικανῶν ἤλαυνε πόλιν. ἑλὼν δὲ καὶ ταύτην, καὶ ἀναλαβὼν τὴν δύναμιν, ἦλθεν ἐπὶ πόλιν ἄλλην τὴν καλουμένην Κετίαν. γρόμῳ δὲ καὶ ταύτης ἐγκρατὴς, καὶ διαρπάσας, εἰς τὴν Πολυσκανῶν χώραν ἐνέβαλεν. ἃ δυνηθέντων δὲ ἀντισχεῖν τοῖς Πολυσκανῶν, κατὰ κράτος ἑλὼν καὶ αὐτὰς, ἐπὶ τὰς ἑξῆς ἐχώρει. Hoc est: *Adgressus Longulam, eâ expugnatâ, adversùs Satricanorum urbem profectus est. hac quoque captâ, exercitum porrò duxit ad aliud opidum, Cetiam nomine. & hoc item expugnato, direptoque, in Poluscanorum agrum irrupit. qui quum ei resistere nequirent, expugnato eorum quoque opido, ad cætera perrexit.* In eâdem rerum à Marcio Coriolano gestarum historiâ Livius dicto lib. II posteà, *Satricum*, inquit, *Longulam, Polluſtiam, Coriolos, novella hæc Romanis opida ademit.* In his Polluſtiam sine mendo sic scribi, fidem quidem faciebant Plinii exemplaria. in his quidpe lib. III cap. V sunt incolæ eius opidi *Polluſtienses.* attamen superiori illo loco *Polluscam* scripsisse ipsum Livium, persvadet vox *Mucamitem*; pro qua scribendum haud dubiè ex priore Dionysii loco, *Poluscam item.* ut sensus integer sit hic: Inde protinus Poluscam item Volscorum cepit. Bifariam igitur formatum fuisse videtur huius opidi vocabulum; POLVSCA, & POLVSTIA, sive POLLVSTIA. ab hoc opidani erant POLLVSTINI, ab illo POLVSCANI; ut ab Longulâ LONGVLANI. Quod nam autem illud fuerit opidum Dionysii Κετία, CETIA; item, an satis sanum incorruptumque sit vocabulum, haud facilè quis dixerit. neque enim eorum placet sententia, qui emendare id conati sunt in Σητίαν. hoc quidpe opidum longiùs hinc distitum fuit. Longulæ iterum meminit Dionysius eodem lib. VIII posteà: Θάπρον δὲ, inquit, στρατόμα

λαβὼν

Λούκιος ἔχων, ἐπὶ τὴν Ἀντιατῶν ἦγε πόλιν. ἠρέμα δὲ ἤδη πλησίον τῶν ὀρέων, καὶ καλιδῶν τὰς τῶν πολεμίων δυνάμεις, πόπι μὲν αὐτὸς ἐστρατοπέδευσεν ἐπὶ λόφου. * — * · τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἀναστήσας τὴν στρατιὰν ὁ ὕπατος, ἀπῆγε σιγῇ καὶ ἐν κόσμῳ, λαθεῖν τοὺς πολεμίους σπουδάζων, καὶ καταστρατοπεδεύσας ἐπί τινα πόλιν λεγομένην Λογγόλαν, ἐπὶ δείλῳ ὀψίας, χῶμα φρουικαῖον ἐρύκῃ τοῦ ἐπιόντας ἐκλεξάμενος. Hoc est: *Alterum exercitum Lucius duxit ad Antium. jamque propinquus montibus, conspectis hostium copiis, ex adverso castra posuit in tumulo. Vincuntur heic Romani. itaque sequenti nocte consul exercitum servatis ordinibus silentio abduxit, datâ operâ, ne sentiret hostis. & sub vesperam demum castra posuit ad opidum Longulam in terreno quodam tumulo, ad arcendam vim idoneo.* At SATRICVM opidum frequenter memoratur Livio lib. VI: *Fugientium*, inquit, *ex agro Pomptino agmen, repentè illatum in Vrbem attulit, Antiates in armis esse.* Aliquanto pòst: *Furius ac Valerius ad Satricum profecti: quò non Volscorum modò juventutem Antiates ex novâ sobole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutinâ pace populis.* Et posteà: *Senatus Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci jussit. bina jugera & semissem agri adsignati.* Ac deinde: *Ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas.* Iterum: *Iisdem opibus obtinuêre, ut adversùs Latinos Volscosque, qui conjunctis legionibus ad Satricum castra habebant, treis exercitus scriberent: unum ad præsidium Vrbis; alterum, qui, si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset; tertium, longè validissimum P. Valerius & L. Aemilius ad Satricum duxêre.* Paullo pòst: *Fusi hostes, quum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prælio proxima fuit, petunt Antium. & quum Romanus exercitus propè in vestigiis sequeretur; plus tamen timor, quàm ira, celeritatis habuit. priùs itaque mœnia intravêre hostes, quàm Romanus extrema agminis carpere aut morari posset.* Mox: *Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eò erupit, ut Satricum urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnæ fuerat, igni concremarent.* Et lib. VII: *Eodem anno Satricum ab Antiatibus coloniæ deducta: restitutaque urbs, quam Latini diruerant.* Mox: *Tertio anno post Satricum restitutum à Volscis M. Valerius Corvinus secundùm consul cum C. Retilio factus, ad Satricum exercitu infesto pergit. quo quum Antiates aliique Volsci præparatis jam antè, si quid ab Româ moveretur, copiis occurrissent, nulla mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est. Volsci certamine victi, fugâ effusâ Satrici mœnia petunt. &, ne in muris quidem satis firmâ spe, quum coronâ militum cinctâ, jam scalis caperetur urbs, ad IIII. millia, præter multitudinem imbellem, sese dedidêre. opidum dirutum atque incensum. ab æde tantùm matris Matutæ abstinuêre ignem.* Restitutum id iterum fuisse opidum, patet ex initio libri VIII; ubi ita scriptum: *Volscorum item exercitum, duce Antiati populo, consedisse ad Satricum, allatum est.* Vnde illud multis annis posteà, lib. XXVIII: *Multa prodigia nunciabantur. Tarracinæ Iovis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Iovis foribus ipsis duo prolapsi angues.* Atque ex hactenus allatis satis jam patet, dicta Volscorum opida, *Satricum*, *Longulam*, *Polusçam*, unà cum *Coriolis*, sita fuisse inter Velitras, Lanuvium, Ardeam, & Antium, Asturamque flumen: eo scilicet ordine, quo modò recensui: ita, uti Satricum Velitris & Lanuvio, Corioli Ardeæ & Antio fuerint proximi; reliqua duo in eorum medio. Certum singulis dispicere locum, haud meæ divinationis est. De cæterò *Satrici* meminerant quoque Diodorus, Velleius, Stephanique epitomator: sed apud omnes nomen eius in vulgatis nunc exemplaribus corruptum est. Apud Stephani epitomatorem sic legitur: Σατρία, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Σατρανὸς, ὡς Διονύσιος, id est: *Satria, urbs Italiæ. gentilitium inde Satrianus; ut habet Dionysius.* Quum nullos Dionysios habeat Satrianos; nec ullos alios populos, quorum nomen isti vocabulo adsimiletur; haud dubium est, quin ipse Stephanus ex Dionysii suprà scripto loco sumpserit Σατρανούς, unde ipse nomen urbis formavit Σάτρα. Apud Velleium lib. I ita scriptum est: *Post VII annos, quàm Galli Vrbem ceperunt, Sutrium deducta colonia est; & post annum Setia.* Quum suprà lib. II cap. III, in Etruriæ descriptione abundè ostensum sit, Sutrium circa istud tempus non fuisse deductam coloniam: Livius verò suprà dicto lib. VI Satricum colonis occupatum referat anno V post Romam à Gallis captam; haud dubium est, quin & ipse Velleius scripserit *Satricum*.

tricum. Porrò apud Diodorum lib. XIIII hæc leguntur: Ἐν Ῥώμῃ ἦ τὸ τέταρτον ὑπατεύοντων χιλιάρχοι ἦσαν, Μάρκος Φούριος, Γάϊος Αἰμίλιος, καὶ Κάτλος Βῆρος. * — * , Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν Ῥωμαῖοι πρὸς Φαλίσκους εἰρήνην ποιησάμενοι, πρὸς δὲ Αἰτωλοὺς πόλεμον τὸ τέταρτον, ἐν Σατρίῳ μὲν ὥρμησαν, ὑπὸ δὲ Οὐερρηνίνου πόλεως ὑπὸ τῶν πολεμίων ἐξεβλήθησαν. Id est: *Romæ consulari potestate tribuni erant tres, M. Furius, C. Aemilius, & Catulus Verus.* Et ad finem rerum eo anno gestarum: *In Italiâ Romani post pacem cum Falisciis firmatam, bellum cum Aetolis gesserunt quartum. & Sutrium quidem expugnarunt; ex Verregine autem opido ab hostibus ejecti sunt.* Pro vocibus istis: Φούριος, Αἰτωλοὺς, Οὐερρηνίνος, legendum esse Φούριος, Αἰκλοὺς, Οὐερρηνίνου, patet haud obscurè ex Livii lib. v; ubi ita refert: *Creati tribuni militum consulari potestate L. Furius Medullinus sextùm, C. Aebutius, L. Valerius Poplicola, Sp. Posthumius, P. Cornelius iterum.* Et posteà, eodem anno: *Falisciis in stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. pace data, exercitus Romam reductus.* Paullo pòst: *Eodem anno in Aequis variè bellatum: adeò, ut in incerto fuerit & apud ipsos exercitus & Romæ, vicissent victine essent. Imperatores Romani fuêre ex tribunis militum C. Aemilius & Sp. Posthumius. primò rem communiter gesserunt. fusis inde acie hostibus, Aemilium præsidio Verruginem obtinere placuit; Posthumium fineis vastare. ibi eum incomposito agmine negligentiùs ab re benè gestâ euntem adorti Aequi, terrore injecto, in proximos compulêre tumulos: pavorque inde Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus.* Exiguo pòst: *Et hostes, nocturnam fugam ex tumulo Romanorum ut ab eâ viâ, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuêre obvii. prœliumque ante lucem commissum est: & haud incertius diurno prœlium fuit. sed clamor Verruginem perlatus, quum castra Romana crederent oppugnari, tantum injecit pavoris, ut, nequidquàm renitente atque obsecrante Aemilio Tusculum palati fugerent.* Non quartum hoc demum fuisse Romanis bellum cum Aequis, ex cunctis Livii præcedentibus patet libris. Sed Sutrium, Etruscorum opidum, nihil huc pertinere, ex ipso satis liquet Diodoro: quum manifestò adfirmet, Aequico isto bello Romanos opido quidem illo altero, cuius heic nomen corruptum in *Sutrium*, potitos esse, at Verruginem amisisse. Quapropter legendum ego putem Σάτρικον, *Satricum*. quod quum opidum fuerit in Volscis, Aequorum finitimis; facilè Diodorus, qui omnia ferè Romana, ut externa sibi & aliena, nimis confusè recenset, Aequorum historiæ admiscuisse potuit. Quin & ipsum opidum VERRVGO Volscorum fuit, in confinio Aequorum. Livius lib. IIII, in consulatu M. Genucii Augurini & C. Curtii Philonis, anno Vrbis CCCX: *Læti audière patres, Volscos Aequosque ab communitam Verruginem fremere.* Valer. Maximus lib. III cap. II: *C. Sempronio Atratino consule cum Volscis apud Verruginem parum prosperè dimicante, ne acies nostra jam inclinata propelleretur; equis delapsa juventus Romana, se ipsam centuriavit, atque hostium exercitum rupit.* Consul fuit C. Sempronius Atratinus cum Q. Fabio Vibulano anno Vrbis CCCXXXII. itaque Livius in horum consulatu de eâdem Romanorum cum Volscis pugnâ ita narrat: *Tantus ab imprudentiâ eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis saucis & magnâ parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent.* Posteà: *Tempanius, priusquàm Volscos cognitus error reduceret, quibus poterat saucios ductis secum; ignarus, quam regionem consul petisset; ad Vrbem proximis itineribus pergit.* Et deinde: *Quum hæc [Romæ] agerentur, jam viâ Lavicanâ ad fanum Quietis erat. eò missa plaustra jumentaque alia ab Vrbe, exercitum, adfectum prœlio ac viâ nocturnâ, excepêre.* Posteà: *Non diutius fortuna Aequis indulsit: qui ambiguam victoriam Volscorum pro suâ amplexi fuerant. Proximo anno, ductu Fabii, quum trepidam tantùm ostendissent aciem Aequi, turpi fugâ funduntur.* Et iterum: *Nuncii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Aequos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse.* Mox: *Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum diversi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt; ab arce Carventanâ, quum diu nequidquam oppugnata esset, recessum: Varruginem in Volscis eodem exercitu receptam: populationesque & prædas & in Aequis & in Volsco agro ingenteis factas.* Deinde: *Tribuni militum [consulari potestate] creati sunt, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Cn. Fabius Vibulanus, C. Servilius Hala.* Mox: *Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio.* Eamdem rem sub iisdem tribunis ita refert Diodorus prædicto lib. XIIII

antea:

anteà: Κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ῥωμαίων Φρουρούντων Ἔρρικαν πόλιν Οὐολσκῶν, ἐπελθόντες οἱ πολέμιοι, τὸ τε πόλεως ἐκφάτνωμα, καὶ τοὺς Φρουροῦντας οὐκ ὀλίγους ἀπέκτειναν. Id est: *In Italiâ quum Romani Erricam, Volscorum opidum, præsidio tenerent, hostes id invadentes, & ipsum opidum capiunt & plerosque ex præsidiis cædunt.* Nisi Diodorus sua ex diversis habuerit auctoribus, quorum aliis opidum hoc VERRVCA, aliis VERRVGO adpellatum sit; haud levè heic etiam fuerit exscriptorum mendum. Sed ex hactenus allatis clarè patet, opidum hoc Volscorum fuisse in confinio Aequorum; inter Velitras, Coram, & Algidum, Aequorum opidum.

Eodem tractu, in Aequorum simul & Hernicorum confiniis, & alia Volscorum urbs fuit clarissima, Livio ECETRA, Dionysio cum adspiratione Ἐχέτρα, ECHETRA, dicta. unde opidani huic Ἐχετρανοὶ, ECHETRANI, illi ECETRANI. Apud Stephani epitomatorem hæc sunt: Ἐχέτρα, πόλις Ἰταλίας, ἀμφέρει Οὐολσκοῖς. τὸ ἐθνικὸν Ἐχετρανός· Διονύσιος δεκάτῳ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Id est: *Echetra, opidum Italiæ, in Volscis opportuno loco situm. gentilitium inde Echetranus; auctore Dionysio Antiquitat. Rom. lib.* X. Apud eumdem breviatorem pusillo antè ita scriptum: Ἐχελία, πόλις Ἰταλίας· ὁ πολίτης Ἐχελιανός. Id est: *Echetia, opidum Italiæ: à quo opidanus Echetianus.* Quum innumera alia etiam opida hic auctor diversis eisque corruptis referat vocabulis; nec usquàm aliàs legatur Italiæ opidum *Echetia*; facilè crediderim, hoc etiam idem esse cum Echetrâ. De hoc ita tradit Dionysius lib. IIII Τυχὼν δὲ τῆς Λατίνων ἡγεμονίας ὁ Ταρκυίνιος, ἐπρεσβεύσατο πρὸς τὰς Ἑρνίκων πόλεις καὶ πρὸς τὰς Οὐολσκῶν, προκαλούμενος καὶ κοινὰς εἰς φιλίαν τε καὶ συμμαχίαν. ἐκ δὲ τῶν Οὐολσκῶν ἔθνεσι δύο πόλεις ἐδέξαντο μόνας τὰς προκλήσεις, Ἐχετρανοί τε καὶ Ἀντιάται. Id est: *Tarquinius Latinæ gentis imperio potitus, legatos misit ad Harnicorum Volscorumque civitates: eorum quoque amicitiam ac societatem expetens. Volscorum duo tantùm populi adsenserunt, Echetrani atque Antiates.* Livius lib. II, in consulatu Ap. Claudii Sabini & P. Servilii Prisci: *Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies opidum capitur: captum prædæ datum. inde paullum recreatus egens miles. consul cum maximâ gloriâ suâ victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam adeunt. his ex senatus consulto data pax; ager ademptus.* Dionysius lib. VI, in rebus eiusdem anni: Ἔτι δὲ πανηγυρίζουσιν αὐτοῖς, πεισθέντα παρῆσαν ἐξ ἔθνους Αὐρύγκων. ἅπερ καταστάντες ἐπὶ τῷ βουλῇ, ἠξίουν τὴν Οὐολσκῶν τὴν καλουμένων Ἐχετρανῶν χώραν, ἣν ἀφελόμενοι σφᾶς Ἐχετρανοὺς Ῥωμαῖοι, κληρούχους εἰς φυλακὴν τοῦ ἔθνους ἐκπεμφθεῖσι δίνημαν, ἀποδιδόναι σφίσι, καὶ τὴν φρουρὰν ἀπαγαγεῖν ἐξ αὐτῆς. Hoc est: *Nondum finito festo, legati ab Auruncorum gente veniunt. hi in senatum introducti, reposcebant Volscorum Echetranorum agrum, quem populus Romanus, Echetranis ademptum, colonis diviserat in præsidium contra eam gentem missis: deducique inde præsidium postulabant.* Livius lib. III: *Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis præsidium petiêre. quo cupidè oblato, bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici: & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos desciisse.* Et eodem libro posteà: *Hernici nunciant, Volscos & Aequos, etsi acciſæ res sint, reficere exercitus. Antii summam rei positam: Ecetræ Antiateis colonos palam concilia facere. id caput, eas vires belli esse.* De hoc ita Dionysius lib. VIII: Ὡς δὲ, ἀπαλλαγέντες εἰς τὰς ἑαυτῶν ἕκαστοι πατρίδας, ἐδήλωσαν τοῖς ἄλλοις τὴν περιπλακισμόν, ὅτι μείζονα ἐξαίρουσιν τὰ γενόμενα, ἠγανάκτησε τε πᾶσα πόλις, καὶ κατέχθη τὴν ὀργὴν οὐκ ἠδυνάτο. Διαπεσόντων τε ἄλλη πρὸς ἄλλην, εἰς μίαν ἀγορὰν πάντας ἠξίουν Οὐολσκῶν ἰέναι, ὅπως αὐτοῖς κοινῇ χρήσωνται γνώμῃ περὶ τοῦ πολέμου. Ἐσωθήσαν ἐξ ἀπόπους πόλεως οἱ τι ἐν τέλει καὶ πολὺς ἄλλος ὄχλος εἰς τὴν Ἐχετρῶν πόλιν· αὕτη γὰρ ἐδόκει εὐκαλίστη κεῖσθαι σωθῆναι ἄλλως ἡ πόλις. Hoc est: *Quum igitur, in suam quique patriam reversi, cæteris popularibus narrassent contumeliam, non sine facti exaggeratione; nulla civitas se ab irâ continuit. missisque opidatim legationibus, totius gentis indictum est concilium; in quo conlatis consiliis de bello ageretur. Convenerunt undique honoratiores pariter & magna reliquæ turbæ multitudo Echetram. hæc quidpe urbs ad cæterarum comitia aptissimo loco sita esse videbatur.* Dionysius iterum lib. X: Ἑρνίκων δὲ ἄγγελοι καὶ σὺν αὐτοῖς παρῆσαν χρόνους, δηλοῦντες, ὅτι Οὐολσκῶν τε καὶ Αἰκανῶν δυνάμεις πολλὴ ἐξεληλύθη, καὶ ἔστι ἐν τῇ αὐτῶν ἤδη γῇ. Φάσιος μὲν οὖν ὅτι τοὺς ἐν τῇ Τυσκλανῶν οὔσας Αἰκανοὺς τὰ σφέτερα ἤγε, διὰ ταχέως ἐλαύνων. τῶν δὲ οἱ μὲν τελείως ἀπεληλύθεσαν, ἤδη διηρπακότες τὴν πόλιν, ὀλίγοι δέ τινες ἐπέμενον φυλάττοντες τὴν ἄκραν. ἀποδοὺς δὲ τοῖς Τυσκλανοῖς τὴν πόλιν φαίνεται, περὶ δείλην ὀψίαν αὐτοῖς τὴν σφετέραν, καὶ ὡς εἶχε ταχέως ἤλαυνεν ὅτι σὺν πλείοσι, ἀκμῶν, περὶ πόλιν Ἀλγιδὸν ἀθρόας εἶναι τῶν τε Οὐολσκῶν

σκων τὴ Αἰκιανῶν δυνάμεις. παραλαβὼν ἡ δι' ὅλης νυκτὸς σιωπηρὸν ὁδὸν, ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄρθριον ἐπιφαίνεται τοῖς πολεμίοις ἐς ἑξαπέδου κόζιν ἐν πεδίῳ. ἀλόντων ἡ ἐς ἑξαπέδου κατὰ πολλὰ ἀπέλειπον, ἐς πολιν ἐνοικοῦντας Δημοψίας χρόνον, ἐπὶ πλὴ Ἐχετραιῶν πόλιν ἦγε πλὴ δυνάμιν· ἡ τότε μὲν ἐν οὐολσκῶν ἔθνες ἐπιφανεστάτη τὴ ἐν τῷ κραδίᾳ τόπῳ μάλιστα κειμένη. Ὁ δὲ ἕτερος τὸ κατάτων Κορνήλιος ἐπὶ σὺν ἐν Ἀντίῳ Ῥωμαίους τὴ οὐολσκικὴ ἐλαιῶν. ἐπιτυχαὶ σκηναὶ πρὸ τῶν ὁμῶν αὐτῶν ἐπιδεχομένη. Hoc est: *Hernici quoque eodem tempore nunciabant, Volscos & Aequos, magnâ manu egressos, jam agros suos populari. Fabius itaque contra Aequos properavit Tusculum. Sed harum maior pars, opido direpto, jam discesserant. pauci ad arcis custodiam remanserant. Fabius, reddito civibus Tusculo sub vesperam, quantâ celeritate potuit, in hostem inde movit; audito, ad Algidum esse totum Volscorum Aequorumque exercitum. &, continuato per totam noctem itinere, sub lucem se ostendit hostibus, in campo stativa habentibus. Captis nullo negotio castris, Echetram exercitum duxit: quæ tunc clarissima erat Volscorum & optimo loco sita urbs. Alter consulum Cornelius Antium contra Volscos simul atque Romanos eductis copiis, offendit exspectanteis se in finibus.* Patet ex his, Ecetram longiùs ab Antiatum finibus fuisse disitam. alioquin unus idemque exercitus utramque unâ eadémque expeditione petere potuisset urbem. patet item, Ecetram ultra & Tusculum & Algidum fuisse, inter Coram Volscorum & Anagniam Hernicorum; quâ Volsci Aequis simul & Hernicis fuêre contermini. Atque hunc situm Ecetræ Livii quoque adsignat historia, suprà dicto lib. III, his verbis: *Haud dubium erat, quin cum Aequis alter consulum bellum gereret. Itaque Aequi ab Ecetranis Volscis præsidium petière. quo cupidè oblato, bellum summâ vi parabatur. Sentiunt Hernici: & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Aequos descisse.* Et lib. IIII ita scribit idem Livius: *Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Tres tribuni postquàm nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se prælio, adparuit, tripartitò ad devastandos fineis discessère. Valerius Antium petit; Cornelius Ecetras. quacumque incessère, latè populati sunt tecta agrosque; ut ita distinerent Volscos. Fabius, quod maximè petebatur ad Anxur oppugnandum sine ullâ populatione adcessit.* Item lib. VI: *Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisis duci. Sp. Furius & M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Servilius & L. Geganius lævâ ad monteis Ecetram pergunt.* Ex his etiam liquet, longiùs ab Antio & orâ maritimâ disitam fuisse *Ecetram*; in montibus scilicet, qui erant in confinio Aequorum Hernicorumque, supra Norbam Signiamque versùs septemtriones. id quod disertiùs etiam testatur Livius dicto lib. IIII posteà, his verbis: *Cum Volscis inter Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit.*

Eodem tractu fuit & ARTENA *opidum*. Livius eodem lib. IIII proximè perscriptis hæc continuò subnectit: *Artena inde, Volscorum opidum ab tribunis obsideri cœpta.* Mox: *Dirutâ & arce & urbe Artenâ, reductæ legiones ex Volscis.* Sed certum

ARTENA *opidum.*

hùic dare situm nequiverim,

Per ipsum Pomptinum campum Appia quum strata postmodùm foret via, iter hac in antiquis Itinerariis designatur huiusmodi:

Hierosolymitano:		Tabulæ:			
In urbe Româ		*Româ, via Appiâ*		*Appiâ ab Vrbe*	
Mu. Nono	IX.	*Bobellas*	X.	|	
C. Aricia	VII.	*Aricia*	III.	*Aricia*	XVI.
|		*Sub Lanubio*	....	|	
Mu. Sponsas	XIV.	|		|	
|		*Tres Tabernas*	....	*Tribus Tabernis*	XVII.
Mu. Appî Foro	VII.	.....	X.	*Appî Forum*	XVIII.
Mu. Ad Medias	IX.	|		|	
C. Terracina	X.	*Terracina*	....	*Terracina*	XVIII.

Quum ab ipsâ Aricîâ ad Tarracinam usque XLV circiter sint millia passuum, numeros milliarium in omnibus pariter itinerariis hoc intervallo esse corruptos, certum est. FORVM tamen APPII, cuius nomen haud dubiè in Tabulâ etiam itinerariâ

per-

perſcriptum fuit, circa Nymphæum fuiſſe flumen, inter *Cloſtra*, *Aſturam*, & *Sulmonem*, ex Antonini XVIII, Hieroſolymitani verò itinerarii XVIIII millibus paſſuum, quæ ab *Appii foro* Tarracinam usque ſatis unanimo conſenſu ponunt, diſpicitur. Apud Antoninum quum toto illo inter Ariciam & Tarracinam itinere VII millia abundent; haud dubiè & ipſe in Treis Tabernas & Appii forum ſcripſerat X millia, quæ hoc ſpacio in Tabulâ itinerariâ exſtant. Ex hoc igitur millium numero, ſimulque ex illo, quem incorruptum Antoninus habet à Tribus Tabernis ad Ariciam XVII millium, ipſæ TRES TABERNAE apud Aſturam flumen fuiſſe deprehenduntur, ubi locus nunc vulgò vocatur *Ciſterna*. Memoratur Forum Appii Ciceroni quoque & Horatio ac Plinio Svetonioque & Actis Apoſtolorum. Tres autem Tabernæ memorantur eidem Ciceroni & Apoſtolorum actis. Cicero ad Atticum lib. I epiſt. XIII: *Accepi tuas treis jam epiſtolas. unam à M. Cornelio: quam à Tribus ei Tabernis, ut opinor, dediſti.* Et lib. II epiſt. II. *Emerſeram commodè ex Antio in Appiam ad Treis Tabernas, quum in me incurrit Româ veniens Curio meus.* Et Epiſt. XV. *Ludos Antii ſpectare non placet. quare ad Nonas Maias te in Formiano exſpectabo. nunc fac, ut ſciam, quo die te viſuri ſimus. Ab Appii Foro, horâ IIII. Dederam aliam paullo antè à Tribus Tabernis.* Acta Apoſtolorum capite ultimo, vers. XIIII & XV: Καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν. κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου Φόρου καὶ Τριῶν Ταβερνῶν. Id eſt: *Atque ita contendimus Romam. unde fratres, quum de nobis audiviſſent, profecti ſunt nobis obviam ad Appii usque Forum & Treis Tabernas.* Horatius Satyrâ V libri primi:

Egreſſum magnâ me excepit Aricia Româ
Hoſpitio modico. rhetor comes Heliodorus,
Græcorum longè doctiſſimus, inde Forum Appî,
Diſſertum nautis cauponibus atque malignis.

Quinam hi fuerint *nautæ*, ſuperiori capite ad expoſitionem paludis ſimul & foſſæ Pomptinæ intellectum eſt. De cætero ita eſt in antiquis ad Horatium ſcholiis: *Forum Appii nomen eſt opidi.* Plinius lib. XIIII cap. VI: *Divus Auguſtus Setinum vinum prætulit cunctis. Naſcitur ſupra Forum Appii.* Heic ſanè etiam ſitus *Fori Appii* in XVIII illa millia paſſuum, quæ præſcripta Itineraria ab eo ad Tarracinam usque habent, egregiè congruit. nam rectè *Setia* è montibus ei loco imminet. Idem Plinius lib. III cap. V ita ſcribit: *In monte Albano Foropopulienſes. ex Falerno Fruſinates, Ferentinates, Freginates, Fabraterni, Ficolenſes, Fregellani, Foroappi, Forentani, Gabini.* Heic ipſos Appii Fori incolas adpellaſſe videtur Foroappios. at, qua id ei factum analogiâ, equidem diſpicere nequeo, & maximè miror: utique, quum & heic paullo antè ei dicantur Foropopulienſes, & eiusdem libri cap. IIII Foroneronienſes, & cap. XIIII Foroflaminienſes, Forojulienſes, Foroſempronienſes: cap. XVI Forovilienſes, & Forocornelienſes; cap. XVIIII alii Forojulienſes: à Populi, Neronis, Flaminii, Iulii, Sempronii, & Cornelii, Foris. ad quem modum, à Foro Appii etiam dicendi erant FOROAPPIENSES. Originem loco haud dubiè dedit Appius ille Claudius, quianno urbis Romæ CCCCXLII, M. Valerio Maximo & P. Decio Mare conſulibus, ante natum Ieſum anno CCCXI, cenſor cum C. Plautio creatus, *viam Appiam* ſilice ſtravit; teſte Livio lib. VIIII, Diodoro lib. XX, & aliis auctoribus. ſic quidpe & Forum Aurelii, & Forum Claudii, & Forum Caſſii, & Forum Flaminii, & Forum Aemilii, in Aureliâ, Claudiâ, Caſſiâ, Flaminiâ & Aemiliâ viis ab ipſarum viarum auctoribus fuêre & dicta & condita. Hinc illud Svetonii in vitâ Tiberii cap. II: *Claudius Druſus, ſtatuâ ſibi cum diademate ad Appii Forum poſitâ, Italiam per clientelas occupare tentavit.* Cæterùm Tres Tabernæ, præter ſuprà dictos auctores aliis quoque memorari creduntur. Paul. Diaconus Hiſt. miſcellæ lib. X: *Sed adversùm motum prætorianorum atque Maxentii Severus Cæſar miſſus Romam à Galerio, cum exercitu venit: obſidensque Vrbem, militum ſuorum ſcelere deſertus, ab Herculio ad Treis Tabernas exſtingvitur. funusque eius Gallieni ſepulcro infertur; quod ab Vrbe abeſt per viam Appiam millibus novem.* Et Paulli compilator, in Epitome de Cæſaribus, quæ Sex. Aurelii Victoris nomini vulgò adſcribitur: *Severus ab Herculio Maximiano Romæ ad Treis Tabernas exſtingvitur: funusque eius Gallieni ſepulcro infertur; quod ab Vrbe abeſt per viam Appiam millibus novem.* Sed aliter hanc rem refert gravior Diacono antiquiorque ſcriptor Zoſimus lib. II: Σεβῆρος, inquit, ἀνέφυγε εἰς τὴν Ῥάβενναν,

πόλιν ὀχυρόν τε καὶ πολυάνθρωπον, καὶ τροφῶν ἔχουσαν πλῆθος. ταῦτα γνοὺς Μαξιμιανὸς ὁ Ἑρκούλιος, καὶ ὑπὲρ τοῦ παιδὸς εἰκότως ἀγωνιῶν Μαξεντίου, τῆς Λουκανίας ἐξορμήσας, ἐπὶ τὴν Ῥάβενναν ἤει. συνιδὼν δὲ, ὡς οὐκ ἂν ἄκων ταύτης ἐκβληθείη Σεβῆρος, ἀσφαλοῦς τε οὔσης καὶ τροφὰς ἐχούσης ἀρκούσας, ὅρκοις ἀπατήσας, ἐπὶ τὴν Ῥώμην ἐλθεῖν ἔπεισε. διϊόντα τοίνυν αὐτὸν, καὶ εἴς τι χωρίον ἐλθόντα, ᾧ Τρία Καπηλεῖα προσηγορία, λόχος ἐγκαταστὰς αὐτόθι παρὰ Μαξεντίου, συλλαβὼν καὶ βρόχῳ τὸν τράχηλον ἀρτήσας, ἀνεῖλεν. Id est: *Severus fugâ Ravennam se contulit, urbem munitam atque populosam & alimentorum copiâ refertam. Id quum Maximianus Herculius intellexisset, & de filio Maxentio non abs re solicitus esset; Lucaniâ relictâ, Ravennam contendit. quum verò considerasset, Severum hac invitum ejici non posse; quòd munita esset, & annonis idoneis instructa; sacramentis circumvento, Romam uti veniret persvasit. quò ille pergens, quum ad locum quemdam venisset, quem Treis Tabernas vocant; ab insidiis, quas ibi Maxentius locaverat, comprehensus necatur, insertâ laqueo cervice.* Ex hac sanè narratione locus iste *ad Treis Tabernas* inter Romam fuit & Ravennam. Et fuisse heic eo nomine locum inter Interamnam Spoletiumque, suprà lib. II cap. VII intellectum est. Locum igitur interitus Severi diversitas tradentium incertum reddidit. De reliquo liquet ex Zosimi verbis *Treis* istas *Tabernas* in viis publicis nihil aliud fuisse, quàm treis cauponas seu tria diversoria publica. id enim propriè significant Græcis καπηλεῖα· quæ Strabo lib. V πανδοκεῖα æquipollenti vocabulo dixit in viâ Lavicanâ; quas *Pictas tabernas* Romanis adpellatas fuisse, suprà cap. IIII huius libri III intelleximus.

Porrò quum millia passuum, ut suprà perspectum, inter *Ariciam & Forum Appii* fuerint XXVII; in Hierosolymitano itinerario id intervallum sic consignatum fuisse censeo:

C. Aricia	
Mu. Sponsas	XIV.
Mu. Appî Foro	XII.

Locus igitur iste AD SPONSAS tria circiter millia passuum à *Tribus Tabernis* abfuit, Romam euntibus.

Alter verò ille locus AD MEDIAS medio ferè fuit itinere inter *Forum Appî* & *Tarracinam*. unde ei nomen quæsitum existimo. Adparet tamen ex prædicto itinerario, paullo longiùs ab Tarracinâ abfuisse, quàm ab Appii Foro.

Atque hactenus opida aliaque loca in Pomptino campo & circa eum sita nobis explicita sunt. Vltra hæc, in viâ Latinâ VII millia passuum ab Hernicorum opido Ferentino est *opidum* perantiquum Volscorum FRVSINO, vulgò nunc *Fraselone* dictum. Memoratur Plauto, Livio, Diodoro, Straboni, Silio, Iuvenali, Frontino, Ptolemæo, & Antonino. Opidani inde vocantur FRVSINATES. Cicero ad Atticum lib. XI epist. IIII: *Ex proximis [literis] cognovi, prædia non venisse. De Frusinati, si modò futuri sumus, erit mihi res opportuna.* Epist. XIII: *De fundo Frusinati intellexisti voluntatem meam.* Livius lib. XXVI: *Q. Fulvius consul, quum Hannibalem Latinâ viâ iturum satis comperisset; ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium, præmisit, ut commeatus paratos & in urbibus haberent & ex agris deviis in viam proferrent.* Aliquanto pòst: *Hannibal, infestiùs perpopulato agro Fregellano propter incisos ponteis, per Frusinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Lavicanum venit.* Itineraria antiqua iter hoc sic referunt:

Antonini:		Antonini:		Tabulæ:	
Ferentino		*Ferentino*		*Ferentinum*	
Frusinone	VII.	*Frusinone*	VII.	.....	VII.
Fregellano	XIIII.	*Fregellano*	XIIII.	.....	....
		Fabraterias	III.	*Fabraterie*	....
		|		*Melfel*	IIII.
		Aquino	VIII.	*Aquino*	IIII.
		Casino	VII.	*Casinum*	VIIII.

In Tabulâ vocabulum *Frusinonis* interiisse, patet ex numero VII millium, quæ eo itinere sine loci nomine visuntur. Apud Strabonem equidem atque Ptolemæum legitur

legitur id tertiâ declinatione formatum, apud hunc τὸ Φρέσινον, apud illud τὸ Φαρέσινον. verùm quia & Plauto Diodoroque Græcè vocatur ὁ Φρεσινών, & Romanis pariter omnibus Latinè *Frusino*, *Frusinonis*: quis dubitet, quin illis etiam duobus scriptum fuerit eodem masculino genere? Plauti verba hæc sunt in Captivis:

HEG. *Iam diu?* ERG. Νὴ τὰν Περγινεζὸν. HEG. *Venit?* ERG. Νὴ τὰν Σιγλιᾶν. HEG. *Certon?* ERG. Νὴ τὸ Φρεσινῶνα. HEG. *Videsis.* ERG. Νὴ τὸ Λάτιον. HEG. *Quid tu per Barbaricas urbeis juras?*

Silius lib. VIII: ——— *Detritaque bellis*
Sueſſa, atque à duro Fruſino haud imbellis aratro

Et lib. XII: ——— *Mox & vicinus Aquinas,*
Et quæ fumantem texere giganta Fregellæ
Agmine carpuntur volucri. fert concitus inde
Per juga celſa gradum, duris quà rupibus hæret
Bellator Fruſino.

Iuvenalis Satyrâ III:

Si potes avelli Circenſibus, optima Soræ
Aut Fabrateriæ domus aut Fruſinone paratur.

Volſcorum fuiſſe opidum, ex Livio colligo; qui ſub initium lib. X ita tradit: *Fruſinates tertiâ parte agri damnati, quòd Hernicos ab eis ſolicitatos compertum.* Ergo ipſi non fuêre Hernici. & gens heic ab auſtro nulla alia Hernicis contermina, niſi Volſci: quorum fuiſſe Fregellas, Soram, Atinam, opida Fruſinoni propinqua, mox infrà videbimus. Quin & ipſum Ferentinum ab initio fuiſſe Volſcorum gentis, poſteà de his captum à Romanis & Hernicis donatum, ſuprà cap. VI intelleximus. Diodorus lib. XX eamdem cum Livio referens hiſtoriam: Φρεζινῶνα ἑλόντες ἐπολιόρκησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ἀπέδοντο τὴν χώραν. Id eſt: *Romani Fruſinone expugnato, agrum venum dedêre.* Atque hæc vetuſtiſſima opidi eſt memoria, in conſulatu L. Genucii Aventinenſis & Ser. Cornelii Lentuli, anno urbis Romæ CCCCL. Coloniam fuiſſe Romanorum, auctor eſt Frontinus in libro de Coloniis. *Fruſino*, inquit, *opidum muro ductum. ager eius veteranis eſt adſignatus.* Feſtus inter *præfecturas* computat: uti ſuprà ad *Priverni* expoſitionem citatum.

Cæterò FREGELLANVM iſtud (ſic namque ſcribendum gemino ll.) Fregellani agri puto fuiſſe diverſorium, in viâ Latinâ, haud procul opido, quod Auctori ad Herennium, Livio, Straboni, Silio, plurali numero dicitur FREGELLAE; Dionyſio autem, & ex hoc Stephani epitomatori, ſingulariter FREGELLA. Stephani epitomator: Φρεγέλλα, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Φρεγελλανὸς, ὡς Διονύσιος ὁ ἐκ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας, καὶ ἄλλοι πλείους. Id eſt: *Fregella, urbs Italiæ. gentilitium inde Fregellanus: ut habet Dionyſius Romanar. antiquit. lib.* VI, *& complures alii.* Credo, ſcriptum fuiſſe ab ipſo Stephano ἐκ τῶν δεκάτων, id eſt, *lib.* XVI. nam lib. VI nihil tale exſtat. Excerpta legationum hæc verba è Dionyſio referunt: Ἀνθυπαλέσομεν ὑμᾶς, εἰ βούλεσθε τὰ δίκαια ποιεῖν, ἐκχωρεῖν Φρεγέλλης. Id eſt: *Viciſſim à vobis poſtulamus, ſi, quod juſtum eſt, facere vultis, uti Fregella excedatis.* Auctor ad Herennium: *O perfidioſæ Fregellæ! quàm facilè ſcelere veſtro contabuiſtis.* Silius lib. XII:

Et quæ fumantem texêre giganta Fregellæ.

Opidani inde Plinio lib. III cap. V & compluribus aliis auctoribus dicuntur FREGELLANI. Situm opidi leviter indicavit Strabo lib. V: Φρεγέλλαι, inquit, πρὸ λίθου ὁ λεγόμενος ῥεῖ, ὁ εἰς τὰς Μινθούρνας ἐκδιδούς. Id eſt: *Fregellæ: quam urbem præterfluit Liris, ad Minturnas ſeſe effundens.* Fluvius hic vulgò nunc vocatur *Il Garigliano.* Straboni conſentiens Livius lib. XXVI, *Hannibal*, inquit, *quo die Vulturnum eſt transgreſſus, haud procul à flumine caſtra poſuit. poſtero die præter Caleis in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Sueſſulam Allifanumque* [omnino ſcribendum, *per Sueſſanum Venafranumque*]: quod infrà ſuo loco firmabitur] *& Caſinatem agrum viâ Latinâ ducit. ſub Caſinum biduo ſtativa habita: & paſſim populationes factæ. inde præter Interamnam Aquinamque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi interciſum pontem à Fregellanis, morandi itineris causâ invenit.* Paullo poſt: *Hannibal infeſtiùs perpopulato agro Fregellano propter interciſos ponteis, per Fruſinatem Ferentinatemque & Anagninum agrum in Labicanum venit. inde Algido Tuſculum petiit.* Eiusdem viæ Latinæ opida ita enarrantur Straboni dicto lib. V: Ἐπ' αὐτῆς τῆς Λατίνης εἰσὶν

Plinii-

Ἐπίσημοι κατοικίαι δὲ πόλις, Φερεντῖνον, Φρυσινών, παρ' ᾧ ὁ Κόσας ῥεῖ ποταμὸς· Φαβρατερία, παρ' ᾧ ὁ Τρῆρος ῥεῖ· Ἀκουῖνον, μεγάλη πόλις, παρ' ᾧ ὁ Μέλπις ῥεῖ ποταμὸς μέγας. Ἰντεράμνιον, ἐν συμβολῇ δυοῖν ποταμῶν κείμενον, Λείριός τε καὶ ἑτέρου· Κασῖνον, δ' αὕτη πόλις ἀξιόλογος, ὑστάτη τ' Λατίνων. τὸ γὰρ Τέανον, τὸ καλούμενον Σιδικῖνον, ἐφ' ᾧ τῆς κείμενον, ἐκ δ' ὀνόματος δηλοῦσι, διότι τ' Σιδικίνων ἐστί· (ἔσχατοι δ' Ὄσκοι·) καὶ αὕτη μεγίστη ἐστὶ τ' ἀπὸ τῆς Λατίνης πόλεων· δ' ἡ ἐφεξῆς ἡ τ' Καλινῶν, καὶ αὕτη ἀξιόλογος, σημαίνουσα τῷ ὀνόματι. Ἐφ' ἑκάτερα δὲ τ' Λατίνης, ἐν δεξιᾷ μὲν εἰσιν αἱ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τ' Ἀππίας, Σητία τε δ' Σιγνία· πρὸ δὲ ταύτης ἐστὶ Πρίβερνον καὶ Κόρα δ' Σύεσσα Πωμητίνων καὶ Οὐέλιτραι καὶ Ἀλέτριον, ἔτι δὲ Φρεγέλλαι. Id est: *In ipsâ viâ Latinâ sunt nobilia opida atque urbes, Ferentinum, Frusino; Cosâ amne præfluente: Fabrateria: quam Trerus præfluit: Aquinum, urbs magna: præter quam magnus fluvius Melpis labitur: Interamnium, ad confluentes duorum amnium, Liris & alterius, situm: Casinum: ipsa quoque memoratu digna urbs, Latinarum ultima. quidpe Teanum Sidicinum, quod sequitur, ipso cognomento ostendit, ad Sidicinos se pertinere, qui sunt Osci. cæterùm urbium in Latinâ viâ maxima est. hanc sequitur Calenorum urbs; ipsa quoque præclara, & Casilino proxima. At ab utroque viæ Latinæ latere urbes sunt, ad dextram, inter eam & Appiam viam, Setia & Signia: ante hanc verò Privernum, Cora, Suessa Pometiorum, Velitæ, Aletrium, & Fregellæ.* Sic locum hunc, quamplurimis mendis in vulgatis exemplaribus scatentem, esse legendum, infrà in cuiusque opidi expositione patebit. quamquàm ne illud satis placet, πρὸς ᾗ ταύτης ἐστὶ Πρίβερνον· pro quo legere malim, πρὸς ᾗ ταύτης ἐστὶ Πρίβερνον καὶ Κόρα καὶ Σύεσσα· id est: *ad hæc sunt Privernum, Cora, Suessa.* Verùm, ut suprà ad *Suessæ*, expositionem dixi, præter librariorum menda, ipsius etiam Strabonis insunt his verbis errores. nam & *Aletrium* & *Fregellæ* ad sinistrum fuêre Latinæ viæ latus. De *Aletrio* nulla controversia esse potest; quando id opidum eodem nomine etiam nunc exstat. de Fregellis testis est Antoninus, in præscripto itinere. ubi post Frusinonem primò ponitur Fregellanum, locus sub Fregellis, unde cognomen habuit, situs: dein *Fabrateria*; quæ hodiéque exstat, vulgò *Falvaterra* dicta: tum Aquinum: & hinc Casinum. quem ordinem Livius quoque præscripto loco adcuratè observavit. quidpe adverso itinere incedens, primò Casinum, inde Interamnam, Aquinum, Fregellas, & hinc proximè Frusinonem. Ex hoc igitur documento patet, fuisse Fregellas eo situ, ubi nunc opidum visitur apud dextram Liris ripam, vulgari vocabulo *Ceperano*, inscriptionibus antiquis aliisque vetustatis monumentis maximè clarum. Fuisse quondam coloniam Romanorum, auctor est Livius lib. VIII. *P. Plautio Proculo*, inquit, *P. Cornelio Scapulâ consulibus, Fregellas (Signinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta.* Quomodò, quæso, priùs Signinorum, deinde Volscorum, is ager fuit? ipsa quidpe Signia in Volscorum fuit agro sita. &, si fuisse contendas Signinorum colonorum, quorum opidum Signia à Tarquinio Superbo, ut suprà intelleximus, fuit conditum; quis temerè crediderit, agros hisce colonis tam latos fuisse adsignatos, uti ab unâ tantùm parte coloniæ, quæ ortum Solis spectabat, ad XXX propè millia passuum extensi fuerint? dein, quis crediderit, si *Signinis* colonis Volsci Fregellas ademissent, Romanos eas vel maximo exercitu non fuisse statim repetituros? Lego igitur ego, *Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat*. nam Sidicinos fuisse Oscos, paullo antè testem audivimus Strabonem: Oscos autem eosdem fuisse Opicos, proximo hinc capite ostendetur. unde ita Stephani epitomator: Φρεγέλλαι, πόλις Ἰταλίας· ἣ τὸ μὲν ἀρχαῖον ὠνόμαστο Ὀπικῶν, ἔπειτα Οὐελίσκων ἐγένετο. Id est: *Fregellæ, opidum Italiæ. quod antiquitus erat Opicorum: posteà verò Volscorum fuit factum.* Dirutum aliquando fuisse ab Samnitibus, antequàm coloniam eò deducerent Romani, auctor est idem Livius eodem libro paullo pòst. *Non posse*, inquit, *dissimulare, ægrè pati civitatem Samnitium, quòd Fregellas, ex Volscis captas, dirutasque ab se, restituerit Romanus populus; coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quam coloni eorum Fregellas adpellent.* Ergo anteà aliud habuit nomen. Restitutum autem fuit prædictis consulibus, P. Plautio Proculo & P. Cornelio Scapulâ; anno post Romam conditam CCCCXXVI, ante natum Iesum CCCXXVII. Secundò hinc dirutum fuit ab ipsis Romanis. Strabo dicto lib. V: Φρεγέλλαι, νῦν μὲν κώμη, πόλις δὲ πρὸ γενομένη ἀξιόλογος, καὶ τὰς πόλεις τ' ἄρτι λεχθησῶν περοικίας πρότερον ἐσχηκυῖα, [locum, jamdudum commentatoribus suspectum, sic lego; καὶ τὰς πλείστας τ' ἄρτι λεχθησῶν καθηκόυσας πρότερον ἐσχηκυῖα] αἱ νῦν εἰς αὐτὴν συνέρχονται, ἀγορᾶς πανηγύρεις καὶ ἱερομηνίας ἄγουσαι. καλεσκάφη δ' ὑπὸ Ῥωμαίων ἀποστᾶσα.

Hoc

Hoc est: *Fregellæ; nunc quidem vicus; at olim urbs celebris, & plerarumque modò dictarum anteà caput. quæ nunc illic conventus ac sacra quædam petunt. Cæterò excisa est ab Romanis, quum defecisset.* Hinc illud Auctoris libri ad Herennium: *O perfidiosæ Fregellæ! quàm facilè scelere vestro contabuistis: ut, cuius nitor urbis Italiam nuper illustravit, eius nunc vix fundamentorum reliquiæ maneant.* Cicero de Lege agrariâ contra Rullum oratione primâ: *Bella cum sociis, Fregellanum, Marsicum.* Breviator Livii lib. LX: *Fulvius Flaccus primus omnium Transalpinos Gallos bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus adversùs Salvios; qui populabantur fineis Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accipit; Fregellas diruit.* Consulatum gessit M. Fulvius Flaccus cum M. Plautio Hypsæo anno urbis Romæ ıɔcxxvıɪɪ: ante natum Iesum cxxv. Velleius lib. II: *L. Opimus consul, qui Fregellas exciderat,* Iul. Obsequens in libro de Prodigiis: *P. Plautio, M. Fulvio consulibus, Fregellæ, quæ adversùs Romanos conjuraverunt, dirutæ.* Valer. Maximus lib. II cap VIII: *L. Opimius Fregellanis ad deditionem compulsis, triumphandi potestatem à senatu petiit.* Cæterò apud Diodorum lib. XVIII ita scriptum est in historiâ Samnitici belli: Οἱ μὲν οὖν τῶν Ῥωμαίων ὕπατοι μέρος τῆς δυνάμεως ἀναλαβόντες, κατεστρατοπέδευσαν τῶν πολεμίων παρεμβολαῖς· καὶ πρὸς μὲν μάχην καιρὸν ἐπετήρουν οἰκεῖον, τῶν δὲ συμμαχίδι πόλει παρείχοντο τὴν ἀσφάλειαν. Τὸ δὲ λοιπὸν στρατόπεδον ἀναλαβὼν Κόιντος Φάβιος, ὃς ἦν αὐτοκράτωρ ἠρημένος τῶν τε Φρετομανῶν πόλιν εἷλε, καὶ τῶν ἀλλοτρίως διακειμένων πρὸς τὴν Ῥώμην ὄντων ἐξώρησε. τούτους δὲ τὰ ἀρχαῖα ὄντας πλείους τῶν Δαυνίων, ἀπήγαγεν εἰς Ῥώμην· εἰς πεδιάδα δὲ εἰς τὴν ἀγορὰν, ῥαβδίζας ἐπελέκισε καὶ τὸ πάτριον ἔθος. μετ' ὀλίγον δὲ ἐμβαλὼν εἰς τὴν τῶν πολεμίων χώραν, Κελίαν εἷλε τὴν Νωλανῶν ἀκρόπολιν ἐξεπολιόρκησεν. Οἱ δὲ δῆμος, καὶ ναῦν τῶν πραγμάτων αὐτοῖς μεγαλοπρεπῶν, δοτειλίαν ἀπέστειλεν εἰς τὴν νῆσον τὴν Ποντίαν καλουμένην, Id est: *Consules atque Romani, parte copiarum adsumptâ, castris hostium sua objiciunt: & in opportunam pugnandi occasionem intenti, tutam ab hoste sociis urbibus quietem præstant. Cum reliquis copiis Q. Fabius, dictator tum creatus, Fretomanorum urbem occupat; & clarissimos opidanorum, Romanis infensos, capit: & ducentos amplius Romam abductos, in forum produxit; virgisque cæsos more patrio, securi percutit. paullo verò pòst in hostilem irruptione factâ, Celiam & Nolanorum arcem expugnat. Populus itaque, quum successus votis responderet, coloniam in insulam Pontiam misit.* Sic equidem interpres etiam Latinus corruptum vocabulum Φρετομανῶν vertit in *Fretomanorum* nomen: quum corrigendum esset Φρεγελλανῶν, *Fregellanorum*. sic enim Livius lib. VIIII: *Ab novis consulibus L. Papirio Cursore V, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Petilius, cum M. Follio, magistro equitum, exercitum accepit. Is, quum audisset, arcem Fregellanam ab Samnitibus captam; omisso Boviano, ad Fregellas pergit. unde, post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maximè ad Nolam armis repetendam. eò se intra mœnia sub adventum dictatoris & Samnitium omnis multitudo & Nolana agrestis contulerant. dictator urbis situ circumspecto, quò apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia circumjecta muris incendit. nec ita multo pòst, sive à Petilio dictatore, sive à C. Iunio consule (nam utrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas. Suessa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam, sitam in conspectu litoris sui, incoluerant.* Res hæ à variis auctoribus variè traditæ fuêre. unde factum uti C. Petilium dictatorem heic retulerit Livius; Diodorus verò Q. Fabium. Sed diversitas auctorum vel ex hoc maximè adparet, quòd cædem illam ducentûm amplius captivorum non in Fregellanis, sed Soranis factam tradit Livius. sic enim eodem libro haud multo antè scribit: *Ad Soram inde reditum. novique consules, M. Petilius & C. Sulpicius, exercitum ab dictatore Fabio accipiunt.* Et deinde: *Iam Sora capta erat, quum consules primâ luce advenêre: & quos reliquos fortuna ex nocturnâ cæde ac fugâ fecerat, in deditionem accipiunt. ex his CXXV, qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores vinctos Romam deducunt: cæteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi ac securi percussi.* Dubium igitur nullum esse potest, quin vox illa apud Diodorum Φρετομανῶν emendanda sit in Φρεγελλανῶν. Sed & alteram illam Κελίαν vitiatam esse è genuinâ Καλατίαν, paullo antè è Livio intelleximus. neque verò ulla umquàm in his oris fuit urbs *Celia*.

Hinc

FABRATERIA, *colonia.* Hinc FABRATERIA opidum, Ciceroni, Velleio, Straboni, Silio, Iuvenali, ac duobus suprà scriptis Itinerariis memorata, vulgò nunc, ut dixi, vocatur *Falvatera* & *Falvaterra*. Cicero Famil. lib. VIIII epist. XXIIII: Nam & Aquini & Fabrateriæ consilia sunt inita de me. Silius lib. VIII:

Sylla Ferentinos Privernatumque maniplos
Ducebat, simul excitos; Soræque juventus
Addita fulgebat telis. heic Scaptia pubes;
Heic Fabrateriæ vulgus.

Iuvenalis Satyrâ III:

Si potes avelli Circensibus, optima Soræ,
Aut Fabrateriæ domus, aut Frusinone paratur.

Strabo lib. V: Εἶθ' ἑξῆς ἐπ' αὐτῆς τῆ Λατίνης ὁδοῦ εἰσὶν ἐπίσημοι κατοικίαι καὶ πόλεις, Φερεντῖνον, Φρουσινών, παρ' ὃν ὁ Κόσας ῥεῖ ποταμὸς, Φαβρατερία, παρ' ὃν ὁ Τρῆρος ῥεῖ. Id est: *Posthinc in ipsâ Latinâ viâ opida sunt nobilia atque urbes, Ferentinum, Frusino, præfluente Cosâ amne; & Fabrateria; quam Trerus præterlabitur.* Opidani inde dicuntur Livio atque Plinio Priscianoque FABRATERNI. Priscianus lib. II: *Fabrateria, Fabraternus.* Livius lib. VIII: *Creati consules L. Papirius Cursor iterum, L. Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt; orantes, ut in fidem reciperentur. si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Annus hic urbis Romæ fuit CCCCXXIIII; ante natum Christum CCCXXVIIII. Hæc igitur antiquissima *Fabrateriæ* est memoria. Coloniam posteà factam Romanorum, testis est Velleius lib. I. *Cassio*, inquit, *Longino & Sextio Calvino, qui Sallues apud aquas, quæ ab eo Sextiæ adpellantur, devicit, Fabrateria colonia deducta est.* Id est, anno post Romam conditam IDCXXVIII, ante natum Iesum CXXIIII. Plinio lib. III cap. V referuntur *Fabraterni novi, Fabraterni veteres.* Et Romæ inscriptio antiqua marmorea hæc habet verba: FABRATERNOR · NOVOR. Et apud Lirim amnem in ipso opido *Falvatera* alii inscriptioni hæc insunt: FABRATERNI · NOVANI. At *Novam* istam *Fabrateriam* haud magni præ veteri fuisse momenti, vel ex eo colligas, quòd suprà citatis auctoribus una tantùm, sine aliquo cognomine, ut per se satis nota, citatur. & in fragmento Kalendarii antiqui, ubi *nundinæ* recensentur Interamnæ, Minturnis, Romæ, Capuæ, Casini; & ipsa sine cognomine adponitur *Fabrateria*. tum & apud Ceperanum in lapide exstat. IIVIR · AVGVR · FABRAT · sine cognomento. In re tamen tam incertâ certi aliquid statuere nolim.

Reliquum hinc per Volscorum agrum viæ Latinæ iter, quod suprà perscripsi, repetere heic haud abs re fuerit. id sic habet:

Tabulæ:		Antoninus:	
Fabraterie		*Fabrateriæ*	
Melfel	IIII.	|	
Aquino	IIII.	*Aquino*	VIII.
Casinum	VIIII.	*Casino*	VII.

Idem iter Strabonem quoque & Livium referre; nisi, quòd inter *Aquinum* & *Casinum* interponant *Interamnam*: suprà ad Fregellarum expositionem vidimus.

AQVINVM *colonia & municipium.* Infra Treri igitur confluentem, medio itinere inter Fabrateriam & Aquinum Melfes fluvius in eumdem confluit Lirim, sed ab lævâ ripâ: vulgò nunc Melfa dictus; de quo plura infrà in expositione ipsius *Liris* dicentur. AQVINVM, tenue nunc opidum, at episcopali dignitate insigne, vulgò vocatur *Aquino*. Memoratur Ciceroni, Livio, Straboni, Silio, Plinio, Ptolemæo, Spartiano, & præscriptis Itinerariis. Cicero Famil. lib. VIIII epist. XXIIII: Nam & Aquini & Fabrateriæ consilia sunt inita de me. Livius lib. XXVI: *Inde prater Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum.* Silius lib. VIII:

At qui Fibreno miscentem flumina Lirim
Sulfureum, tacitisque vadis ad litora lapsum,
Adcolit Arpinas, accità pube Venafro,
Alatrinatum dextris socia hispidus arma
Commovet, atque viris ingens exhaurit Aquinum.

Opidani

Opidani inde dicebantur AQVINATES. Idem Silius lib. XII:

——— Mox & vicinus Aquinas
Et quæ fumantem texêre giganta Fregellæ
Agmine carpuntur volucri.

Cicero in Philippicâ II: *Ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis fundum Casinatem.* Paullo pòst: *Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamnâ. admissus est nemo. Quum inde Romam proficiscens ad Aquinum accederet; obviam ei processit (ut est frequens municipium) magna sanè multitudo. at iste opertâ lecticâ latus est per opidum, ut mortuus. Stultè Aquinates. sed tamen in viâ habitabant.* In oratione pro Cn. Plancio: *Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas.* Strabo lib. V: Ἀκούϊνον μεγάλη πόλις ἐστὶ, παρ' ἣν ὁ Μέλπις ῥεῖ ποταμὸς μέγας. id est: *Aquinum urbs est magna; quam magnus præterfluit amnis Melpis.* Haud perinde magnus est amnis. de urbis autem magnitudine idem satis apertè testatur Cicero, dum ait, *frequens esse municipium.* Hinc igitur inscriptio antiqua:

II VIRO · I · D
OB · MVNIFICENT
ET · MERITA · ERGA · REMPVBLICAM

Coloniam etiam quondam fuisse deductam à Romanis, auctores sunt Frontinus, Plinius, atque Tacitus. Frontinus in libro de Coloniis: *Aquinum muro ducta colonia, à triumviris deducta.* Plinius lib. III cap. V: *Intus coloniæ, Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora.* Tacitus Histor. lib. I: *Sepositus per eos dies Corn. Dolobella in coloniam Aquinatem.* Et lib. II: *Occîdi Dolobellam jussit; quem in coloniam Aquinatem sepositum ab Othone retulimus.*

Sequitur hinc INTERAMNA, ad discrimen *Interamnæ* in Vmbriâ LIRINAS cognominata ab *Liri* amne. Memoratur Ciceroni, Livio, ac Straboni. sed huic neutro genere dicitur Ἰντεράμνιον, INTERAMNIVM; ut & illa Vmbriæ urbs Tabulæ itinerariæ vocatur. Opidani ab Interamnâ Lirinate erant INTERAMNATES LIRINATES; & alio cognomine SVCCVSANI. Cicero suprà dictâ Philippicâ II: *Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamnâ.* Livius lib. XXVI: *Sub Casinum biduo stativa habita. inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum.* Et lib. X: *In agro Interamnati.* Strabo lib. V: Εἶθ' ἑξῆς μὲν ἐπ' αὐτῆς τῆς Λατίνης ὁδοῦ εἰσιν ἐπίσημοι κατοικίαι καὶ πόλεις. Φερεντῖνον, Φρουσινὼν, παρ' ἣν ὁ Κόσας ῥεῖ ποταμός. Φαβρατερία, παρ' ἣν ὁ Τρῆρος ῥεῖ· Ἀκούϊνον μεγάλη πόλις, παρ' ἣν ὁ Μέλπις ῥεῖ ποταμὸς μέγας· Ἰντεράμνιον, ἐν συμβολῇ δυοῖν ποταμῶν κείμενον, Λείριός τε καὶ ἑτέρου· Κασῖνον, καὶ αὕτη πόλις ἀξιόλογος, ὑστάτη τῶν Λατίνων. Hoc est: *Posthinc in ipsâ viâ Latinâ opida sunt nobilia atque urbes, Ferentinum, Frusino, præterfluente Cosâ amne; Fabrateria, quam Trerus præterlabitur; Aquinum, urbs magna, quam Melpis præterfluit fluvius magnus Interamnium, intra confluenteis duorum amnium, Liris atque alterius. Casinum, & ipsa illustris, Latinorum ultima.* Hic situs Interamnæ quum tam disertè ab Livio pariter ac Strabone describatur; nempe inter Casinum & Aquinum ad amnem Lirim; miror ego, qua ratione plerique hactenus eam interpretati sint id opidulum, quod longè extra viam Latinam, versùs septemtriones, è regione Arpini opidi apud Lirim, vulgò nunc vocatur *L'Isola:* de quo plura dicam infrà ad Arpini expositionem. Opidum hodiè, haud procul viâ Latinâ, apud dextram Liris ripam vulgari adpellatione dicitur *Ponte Corvo*, antiquis inscriptionibus, quæ heic exstant, maximè clarum. unde multi id Fregellas esse hactenus putarunt. quas tamen nos certis documentis hinc ad Ceperanum opidum removimus. Ex adverso autem Pontis Curvi in lævam Liris ripam influit amnis, ab Casino & S. Eliæ opido delatus; inter quem & Lirim antiquæ urbis vestigia nonnulla hodiéque visuntur. quas veteris Interamnæ Lirinatis esse reliquias prædicta Livii Strabonisque descriptio apertè docet. Atque hinc haud dubiè prædictæ inscriptiones antiquæ in novum opidum Pontis Curvi translatæ fuêre. Chronicon Casinense lib. I cap. XL, sub Ludovico II imperatore: *Eo etiam tempore Rodoaldus Gastaldus in Aquinensi villâ secus Pontem Curvum castrum ædificavit; quod ab eiusdem pontis nuncupatione Pons Curvus adpellatum est.* Et lib. III cap. XLVI: *Huic monasterio concesserunt, Fructam castrum, & Teramen, &*

Pedemontis, & Mortulam, & Tucurigium, & Turrem ad mare. Cap. LX: *Terras, quas homines noſtri de caſtro Teramenſi & Plumbariolâ & Pedemontiô ab Aquinenſibus emerant.* Lib. IIII cap. XXXIIII: *Hoc tempore Lândo & Adenulfus, Aquinenſes comites, caſtrum Terame ruſticorum proditione ingreſſi, & eiusdem habitatores caſtri in ſuam fidem jurare facientes, opida monaſterii prædari cœperunt.* Vt illa Vmbriæ Interamna cognomine Nartis ad Narem amnem vulgò nunc dicitur *Térami, Térani, Terni*; & Prætutiorum Interamnium, quod in Piceni regione deſcripſimus *Téramo*; ſic haud dubiè hæc quoque *Interamna Lirinas* poſteriori ſæculo vulgariter vocitata eſt *Terame caſtrum*. Hanc verò Chronicon iſtud Caſinenſe non Arpino ſed Aquino facit conterminam. Plinio unde eadem SVCCVSANA cognominata ſit, parum adhuc exploratum habeo: niſi, quòd hæc reperierim apud Varronem de Latinâ lingvâ lib. IIII; ubi de regionibus urbis Romæ ei ſermo eſt: *Eidem regioni attributa Subura, quòd ſub muro terreo Carinarum. Iunius ſcribit ab eo, quòd fuerit ſub antiquâ urbe. cui teſtimonium poteſt eſſe, quòd ſubeſt ei loco, qui terreus murus vocatur. Sed ego à pago potiùs Sucuſano dictam puto Sucuſam. Nunc ſcribitur litera b, non c. Pagus Sucuſanus, quòd ſuccurrit Carinis.* Et apud Pompeium Feſtum hæc ſunt: *Suburam Verrius à pago Succuſano dictam ait. hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui aiunt, ita adpellatam & regionem urbis & tributum à ſtativo præſidio, quòd ſolitum ſit ſuccurrere Eſquiliis; infeſtantibus eam partem urbis Gabinis. indicioque eſſe, quòd adhuc ea tribus per c literam non per b ſcribatur.* An aliqua urbis regio vel Iunii iſtius vel Varronis vel Verrii tempore vocitata fuerit Pagus Succuſanus, ex iſthac relatione incertum manet. at verò id vulgò conſtat, *tribus* populi Romani, quæ complures numero fuêre, à regionibus ſive pagis circa urbem Romam ſubinde perdomitis nomina traxiſſe: cuius rei etiam exempla nonnulla ſuprà in Etruriâ, Sabino agro, Latio, relata ſunt: & item noviſſimè in ipsâ hac Volſcorum regione *Pomptinæ tribus* exemplum. Credibile igitur eſt, SVCCVSANVM fuiſſe PAGVM circa hanc noſtram *Interamnam Lirinatem*; à quo *tribus* dominata fuit. nam & ultra hæc loca ex *Falerno* ac *Stellate* agris duæ tribus, *Falerna* & *Stellatina*, cognomenta accepere; ut infrà videbimus. Plinii igitur verba hæc ſunt lib. III cap. V: *Interamnates Succuſani, qui & Lirinates vocantur.* Et lapis antiquus, qui haud longè hinc apud opidum S. Germani exſtat, ſic habet: CVR·R·P·INTERAMNAT·LIRIN. Coloniam fuiſſe Romanorum in primis antiquam, teſtis eſt Livius, & item Olympiadum auctor ἀνώνυμος. Livius lib. X: *Samnites Interamnam, coloniam Romanam, quæ viâ Latinâ eſt, occupare conati.* Annum deductæ coloniæ adnotaverat anteà lib. VIIII: ſed is locus poſteà ab exſcriptoribus corruptus eſt. Vulgata exemplaria ſic habent: *Sueſſa & Pontia eodem anno coloniæ deductæ ſunt. Sueſſa Auruncorum fuerat: Volſci Pontias inſulam, ſitam in conſpectu litoris ſui, incoluerant. Et in tertiam Caſinum ut deducerentur coloni, ſenatus conſultum factum eſt. ſed triumviros creavêre ac misêre colonorum IIII millia inſequentes conſules, M. Valerius, P. Decius.* Sic equidem locum hunc corrigere conatus eſt Sigiſmundus Gelenius; quum vulgò eſſet, *Minturnæ & Caſſinum ut deducerentur.* at Carolus Sigonius ad eadem verba ita commentatur: *Veteres libri alii habent, Et Minturna & Caſinum; alii, Veternam & Caſinum: alii Internam & Caſinum. Ego reſtituendum puto ita; Et ut Interamnam & Caſinum deducerentur coloniæ.* Firmat hanc lectionem ſuam Sigonius præſcripto Livii loco lib. X. Ac ſanè adeò vera eſt, ut teſtimonio etiam Olympiadum auctoris ἀνωνύμου comprobetur: qui ita habet: ὁ Ὀλυμπιὰς ρι ζ' ἔτη β' ὑπὸ Ἰντεράμναν πόλιν ἄποικος ἀπέσταλλαν. Id eſt: *Olympiadis* CXVII *anno* II *Romani in urbem Interamnam misêre colonos.* Scilicet hoc anno conſules Romæ fuêre M. Valerius Maximus & P. Decius Mus: in quorum conſulatu coloniam Interamnam deductam fuiſſe, teſtatur Livius. Hinc Frontinus in libro de Coloniis: *Interamna, opidum muro ductum, à triumviris eſt munitum. Ager eius militis merito eſt adſignatus in lacinîis limitibus interciſivis.*

CASINVM, colonia & municipium.

Vltimum Novi Latii ſeu Volſci agri in viâ Latinâ fuit CASINVM *opidum*; quod in multis auctorum exemplaribus geminato SS invenitur CASSINVM. ſed inſcriptiones antiquæ pariter omnes, quotquot in meam pervenerunt notitiam ſimplex habent S. Memoratur Catoni, Varroni, Ciceroni, Livio, Columellæ, Straboni, Silio, Plinio, Itinerariis antiquis. Opidani inde dicebantur CASINATES. Opidi meminit M. Cato Rer. ruſticar. cap. CXXXV, Plinius lib. III cap. V & lib. VII cap. IIII.

Cicero

Cicero in Philippicâ 11: *Casino salutatum veniebant, Aquino, Interamnâ.* Et anteà, *L. Rubrius Casinas.* In oratione pro Cn. Plancio: *Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas.* Cato Rer. rust. cap. CXXXVI & CLIII: *In agro Casinate.* Reliquos auctores subinde, ut res postulabit, producemus. Cæterùm de nominis origine ita legitur apud M. Varronem de Latinâ lingvâ lib. VI: *Casicum significat vetus. eius origo Sabina: quæ usque radices in Oscam lingvam agit. Casicum vetus significat Ennius, quum ait;*

Quam primùm casci populi genuêre Latini.

Eo magis, Manilius quòd ait, Casicum duxisse casicam, non mirabile est; quoniam canoras conficiebant nuptias. Item ostendit Papinii epigrammation, quod in adolescentem fecerat Casicam;

Ridiculum est, quum te Casicam tua dicit amica
Casica Philotonis, ipsa senex puerum.
Dic tu illam pusam: sic fiet, Mutua muli.
Nam verè pusus tu, tua amica senex st.

Item ostendit, quòd opidum vocatur Cassinum. hoc enim à Sabinis orti Samnites tenuerunt; & nunc nostri. unde & Cassinum forum, vetus. Item, significant in Atellanis aliquot papum senem; quod Osci Casnar adpellant. Samnites equidem hæc loca tenuisse, ex iis colligere licet, quæ suprà ad Fregellarum expositionem ex Livii lib. VIII allata sunt. sed an ex Casini solo illi Volscos expulerint, ut ab Fregellis, incertum est. & hoc etsi certum foret; tamen non constaret, utrùm Samnites novum tunc heic condiderint opidum, an ex Volscis captum novo tantùm hoc nomine *Casinum* adpellaverint. Quia posteà Novo Latio adcensitum fuit; quod testatur dicto lib. V Strabo; & ipsum haud dubiè à Volscis aliquando habitatum fuit. Coloniam Romanos deduxisse jam inde Olympiadis CXVII anno II, id est, anno urbis Romæ CCCCXLII, M. Valerio Maximo ac P. Decio Mure consulibus; hoc est, ante natum Iesum CCCXI: paullo antè ad *Interamnæ* expositionem intelleximus. Hinc Frontinus in libro de Coloniis: *Casinum, muro ducta colonia, triumvirali in jugeribus est adsignata. milites legionarii deduxerunt.* Et lapidis inscriptio, apud opidum S. Germani: PATRON · COL · Municipium etiam posteà factum, testis est alius lapis, his verbis: QVINC · IN · MVNICIPIO · SVO · CASINI. Sed situs eius erat indicandus. Dicto S. Germani opido imminet excelsus mons, in quo cœnobium, divo Benedicto exstructum consecratumque, vulgò dicitur *Monte Casino:* de quo ita legitur in Privilegio Benedicti papæ VIII, anno Christi CIↃXXIII dato: *Monasterium & S. Benedicti, quod situm est in monte, qui dicitur Castrum Casinum.* Paullus Diaconus Langobard. rer. lib. I cap. XXVI, & Aimoinus Francicar. rer. lib. II cap. XVI, in rebus sub Iustiniano imperatore gestis: *His diebus beatissimus Benedictus pater, prius in loco, qui Sublacus dicitur, & posteà in Castro Casino, quod Harum adpellatur, & magnæ vitæ meritis & Apostolicis virtutibus effulsit.* Et Paullus eodem capite posteà: *Huc autem in Casini arcem perveniens, in magnâ se semper abstinentiâ coarctavit.* Et lib. IIII cap. XVIII: *Circa hæc tempora cœnobium beati Benedicti patris, quod in Castro Casino situm est, à Langobardis noctu invaditur.* Aimoinus dicto lib. I cap. II: *Huius principis* [Theudiberti, regis Francorum] *temporibus à Cenomanicâ urbe legati, ad Castrum Casinum profecti, beatissimum patrem Benedictum, post eremiticam vitam in illo sancto degentem cœnobio, omnigenâ poposcerunt prece, ut fratres in monasticâ probatos conversatione ad occidentaleis dirigeret parteis.* Sigebertus in Chronico, anno Christi IↃCLI: *Cœnobium Floriacense à Leodobaldo abbate fundatur. & non multo post corpus S. Benedicti abbatis, ab Agiulfo monacho à Castro Casino delatum, illuc transportatur.* Paul. Diaconus Langobard. rer. lib. VI cap. II: *Circa hæc tempora quum in Castro Casino, ubi beatissimi Benedicti sacrum corpus requiescebat, aliquantis jam elapsis annis vasta solitudo exsisteret, venientes de Cenomannicorum vel Aurelianensium regione Franci, dum apud venerabile corpus pernoctare se simulassent; eiusdem venerabilis patris, pauciterque eius germanæ veneranda Scholasticæ ossa auferentes, in suam patriam absportarunt.* Meminit iterum Castri Casini eiusdem libri cap. XL; & Sigebertus in anno IↃCCXIIII; item Aimoinus lib. IIII cap. LX, ac Regino in Chronico, an. IↃCCXLVI. Gregorius verò Magnus Dialogor. lib. II cap. VIII ita scribit: *Castrum, quod Casinum dicitur, in excelsi montis latere situm est. qui videlicet mons diffenso sinu hoc idem castrum recipit. sed per tria millia in altum se subrigens, velut ad æra cacumen tendit; ubi vetustissimum fanum fuit, in quo ex antiquorum more genti-*

gentilium à ſtultorum ruſticorum populo Apollo colebatur. Illuc vir Dei S. Benedictus perveniens, contrivit idolum, ſubvertit aram: atque in ipſo templo Apollinis oraculum beati Martini, ubi verò ara eiusdem Apollinis fuit, oraculum S. Ioannis conſtruxit. Hoc igitur loco, in latere ſeu ſinu montis, antiquum illud fuiſſe opidum Caſinum, cùm nomen ipſum caſtri Caſini, tum ſitus in ſublimi, quem veteres auctores Caſino tribuunt, apertè declarant. Silius lib. IIII:

——— *Et nebuloſi rura Caſini.*

Livius ſuprà dicto lib. XXVI: *Per Sueſſanum Venafranumque & Caſinatem agrum viâ Latinâ ducit. ſub Caſinum biduo ſtativa habita. inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum.* Sic & Varro Ruſticar. rer. lib. III cap. IIII & V dixit, *Sub Caſino*; & eodem cap. V poſteà, *Sub opido Caſino*.

De cætero ſub Caſino opido fuit M. TERENTII VILLA; ipſi Varroni ac Ciceroni memorata. Cicero in Philippicâ II: *Ab hac perturbatione religionum advolas in M. Varronis, ſanctiſſimi atque integerrimi viri, fundum Caſinatem.* Paullo pòſt: *At quàm multos dies in eâ villâ turpiſſimè es perbacchatus? Ab horâ tertiâ bibebatur, ludebatur, vomebatur. O tecta ipſa miſera, quàm dispari domino. Quamquàm, quomodò iſte dominus? Sed tamen, quàm à dispari tenebantur! Studiorum enim ſuorum M. Varro voluit eſſe illud, non libidinum, diverſorium. Quæ in illâ villâ antè dicebantur? quæ cogitabantur? quæ literis mandabantur? Iura populi Romani: monumenta maiorum: omnis ſapientiæ ratio, omnisque doctrina.* Ipſe Varro Ruſticar. rer. lib. III cap. V: *Cui ego; Quum habeam ſub opido Caſino flumen, quod per villam fluat liquidum, & altum, marginibus lapideis, latum pedes* LVII, *& è villâ in villam pontibus transeatur, longum pedes* IↃCCCCL, *directum ab inſulâ in Muſeum, quæ eſt ab Vinio fluvio; ubi confluit altera amnis ad ſummum flumen; ubi eſt Muſeum.* Deſcribit hinc omnem villam parteisque eius. Sed neſcio, an minor iſte amnis, qui villam hanc perfluebat, idem fuerit Plinii lib. II cap. CIII SCATEBRA fluvius. *In Caſinate*, inquit, *fluvius adpellatur Scatebra, frigidus, abundantior æſtate.* Certè hac naturâ hodiéque amnis in ipſo S. Germani opido & ſub mœnibus eius plurimis uberrimisque fontibus erumpens, poſt duo fermè millia paſſuum in maiorem influit fluvium, qui IIII millia ſupra S. Germani opidum ad opidum S. Eliæ exortus, poſt XIII circiter millia in Lirim confluit, ex adverſo opidi Pontis Curvi. Circa confluentem minoris illius amnis, duo circiter millia infra S. Germani opidum, hodiéque rudera viſuntur antiquarum fabricarum. quas ego reliquias reor eſſe *villæ M. Varronis*. Maioris autem fluminis, quod in Lirim influit, nomen neſcio an ſatis incorruptum ſit apud Varronem VINIVM. quidpe nonnulla exemplaria habent, *ab Vimo fluvio*. apud Columellam verò Ruſt. rer. lib. VIII cap. XVI ita legitur: *Et jam cum avorum memoriâ circumfertur M. Philippi, velut urbaniſſimum, quod erat luxurioſiſſimum, factum atque dictum. nam is fortè Caſini quum apud hoſpitem cœnaret, adpoſitumque è vicino flumine lupum deguſtaſſet, atque expuiſſet: improbum factum dicto proſequutus; Peream, inquit, niſi piſcem putavi.* Hæc ſanè vox *vicino* haud longè abeſt ab illâ *Vinio*: ita, uti, & ipſum Varronem ſcripſiſſe, facilè quis ſuſpicetur, *ab vicino fluvio*. Verùm ex minore flumine, quod Varronis perfluebat villam, lupum hunc piſcem adpoſitum fuiſſe Philippo, diſertè teſtatur ipſe Varro eodem lib. III cap. III. *Non Philippus*, inquit, *quum ad Immidium hoſpitem Caſini divertiſſet; & ei è tuo flumine lupum piſcem formoſum adpoſuiſſet, atque ille guſtaſſet, & exſpuiſſet, dixit; Peream, ni piſcem putavi eſſe?* Cæterùm copioſos hoſce frigidosque Scatebræ amnis fonteis Silius quoque innuere voluit lib. XII, his verbis:

——— *Nymphisque habitata Caſini*
Rura evaſtantur.

Porrò ſupra Caſinum Aquinumque verſùs ſeptemtriones circa Melſis fluvii fonteis eſt antiqua in primis Volſcorum *urbs* ATINA, hodiéque nomen id retinens; niſi quod interdum dicatur *Atino*. Memoratur Virgilio, Livio, Silio, ac Martiali. Opidani inde ſunt Ciceroni in oratione pro Cn. Plancio, & Virgilio lib. XI & XII, ac Plinio lib. III cap. V, ATINATES. Vetuſtiſſima opidi memoria eſt apud Virgilium lib. VII; ubi Aeneæ rebus id immiſcet his verſibus:

Quinque adeò magnæ, poſitis incudibus, urbes
Tela novant; Atina potens, Tiburque ſuperbum,
Ardea, Cruſtumerique, & turrigeræ Antemnæ.

Hinc

Hinc Martialis lib. x epigr. xcii:

Mari, quietæ cultor & comes vitæ;
Quo cive prisca gloriatur Atina.

Virgilius Aeneid. lib. xi; ubi in pugnâ cecidit *Camilla* Volscorum regina:

Turbati fugiunt Rutuli, fugit acer Atinas.

Lib. xii: *Soli pro portis Messapus & acer Atinas*
Sustentant aciem.

Silius lib. viii:

Sylla Ferentinos Privernatumque maniplos
Ducebat, simul excitos: Soræque juventus
Addita fulgebat telis. heic Scaptia pubes,
Heic Fabrateriæ vulgus: nec, monte nivoso
Descendens, Atina aberat; detritaque bellis
Suessa, atque à duro Frusino haud imbellis aratro.

Ad Virgilii lib. vii ita commentatur Servius: *Atina potens. Civitas est juxta Pomptinas paludes: dicta Atina à morbis, qui Græcè ἄτας dicuntur: quos paludes vicinitas creat.* Sanè curiosum magis grammaticum, ut haud rarò aliàs, heic quoque se prodit Servius, quàm geographum. Pomptinæ paludes quo tractu fuerint, abundè suprà demonstratum est. ab iis certè longè remota est *Atina*, apud ipsum Apenninum montem in edito &, ut Silius ait, *nivoso* colle sita. Cæterùm in historiis antiquissima eius memoria exstat apud Livium lib. viii, sub L. Papirio Cursore quintùm & C. Iunio Bruto Bubulco iterum consulibus, anno urbis Romæ ccccxli, ante natum Iesum Christum cccxii. *Qui captæ*, inquit, *decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas.* Fuisse posteà municipium Romanorum, testatur lapis, qui heic repertus, inter alia verba MVNICIPI vocabulum ferens. At Cicero in oratione pro Cn. Plancio *præfecturam* adpellat. *Tu es*, inquit, *ex municipio antiquissimo Tusculano. hic est è præfecturâ Atinati: non tam priscâ, non tam honoratâ, non tam suburbanâ. Vtrum magis facere putas Atinateis an Tusculanos suis?* Paullo pòst: *Tui municipes sunt illi quidem splendidissimi homines; sed tamen pauci; siquidem cum Acinatibus conferantur. huius præfectura plena virorum fortissimorum: sic, ut nulla totâ Italiâ frequentior dici possit.* Tandem etiam coloniam factam, auctor est Frontinus in libro de Coloniis, *Atina*, inquit, *muro ducta colonia. deduxit Nero Claudius Cæsar.*

Ab Atinâ versùs Solis occasum, intet Melfem & Lirim, sed propiùs hunc, est antiquissimum itidem opidum ARPINVM, vulgò nunc *Arpino* dictum. Memoratur Ciceroni, Sallustio, Livio, Diodoro, Val. Maximo, Plinio, Martiali, divo Hieronymo, Festo. Opidani inde Plinio lib. iii cap. v, Ciceroni de Legibus lib. i, & alibi, tum aliis etiam auctoribus, ARPINATES. Opidi frequenter meminit Cicero in Epistolis; ut cuius patria erat. Hieronymus in Eusebii Chronicor. lib. ii: *Cicero Arpini nascitur, matre Helviâ, patre equestris ordinis, ex regio Volscorum genere.* Hinc Silius lib. viii:

ARPINVM *municipium & præfectura.*

At, qui Fibreno miscentem flumina Lirim
Sulfureum, tacitisque vadis ad litora lapsum,
Adcolit Arpinas, adcitâ pube Venafro,
Alatrinatum dextris socia hispidus arma
Commovet, atque viris ingens exhaurit Aquinum.
Tullius æratas raptabat in agmina turmas
Regia progenies, & Tullo sangvis ab alto.

Et lib. xii: ——— *Tu converte cohorteis*
Ad lævam patrias, Alatrinatia signa,
Clarum Volscorum, Tulli decus.

Plutarchus in vitâ Ciceronis: Κικέρωνος δὲ τὴν μὲν μητέρα λέγουσιν Ὀλβίαν καὶ γεγονέναι καὶ καλῶς βεβιωκέναι· περὶ δὲ τοῦ παπρὸς οὐδὲν ἦν πυθέσθαι μέτριον. οἱ μὲν γὰρ ἐν κναφείῳ τινὶ καὶ γνέσθαι καὶ τραφῆναι τὸν ἄνδρα λέγουσιν· οἱ δ' εἰς Τύλλιον Ἄπιον ἀνάγουσι τὴν ἀρχὴν τοῦ γένους, βασιλεύσαντα λαμπρῶς ἐν Οὐολούσκοις. Id est: *Ciceronis verò matrem quidem Helviam tradunt claro genere & honestâ vitâ fuisse; de patre autem, nihil mediocre fertur: alij enim in fulloniâ officinâ natum, & educatum dicunt; alii ad Appium Tullium, clarum Volscorum regem, generis principium referunt.* Sed eadem & C. Marii, septies consulis fuit pa-

tria. Sallustius in libro de Bello Iugurthino, de Mario: *Is natus & omnem pueritiam Arpini altus*. Valerius Max. lib. II cap. II: *Quapropter non es damnandus rustici rigoris C. Mari, qui geminâ lauro coronatam senectutem tuam, Numidicis & Germanicis illustrem trophæis, victor devictæ gentis facundiâ politiorem fieri noluisti. credo, ne alienigenâ ingenii exercitatione patrii ritus servus transfuga exsisteres. Quis ergo huic consvetudini, qua nunc Græcis actionibus aures curiæ exsurdantur, januam patefecit? Vt opinor, Molo rhetor: qui studia M. Ciceronis acuit. eum namque ante omneis exterarum gentium in senatu sine interprete auditum, constat; quem honorem non immeritò cepit; quoniam summam vim Romanæ eloquentiæ adjuverat. Conspicuæ felicitatis Arpinum; sive unicum literarum gloriosissimum contemptorem, sive abundantissimum fontem iutueri velis*. Et lib. VI cap. VIIII: *Iam C. Marius maxima fortunæ luctatio est. omnes enim eius impetus tam corporis quàm animi robore fortissimè sustinuit. Arpini honoribus judicatus inferior, quæsturam Roma petere ausus est. patientiâ deinde repulsarum irrupit magis in curiam, quàm venit*. Mox: *Ex illo Mario tam humili Arpini, tam ignobili Romæ tamque fastidiendo candidato, ille Marius evasit, qui Africam subegit, Iugurtham regem ante currum egit: qui Teutonorum Cimbrorumque exercitus delevit*. Iuvenalis Satyrâ VIII, de eodem Mario ac Cicerone:

Quis, Catilina, tuis nâtalibus atque Cethegi
Inveniet quidquam sublimius? Arma tamen vos
Nocturna & flammas domibus templisque parastis;
Vt Braccatorum pueri Senonumque minores,
Ausi, quod liceat tunicâ punire molestâ.
Sed vigilat consul; vexillaque vestra coërcet.
Hic novus Arpinas, ignobilis, & modò Romæ
Municipalis eques, galeatum ponit ubique
Præsidium attonitis; & in omni gente laborat.
Tantum igitur muros intra toga contulit illi
Nominis & tituli, quantum non Leucade, quantum
Thessaliæ campis Octavius abstulit udo
Cædibus adsiduis gladio. sed Roma parentem,
Roma patrem patriæ Ciceronem libera dixit.
Arpinas alius Volscorum in monte solebat
Poscere mercedes alieno lassus aratro;
Nodosam post hæc frangebat vertice vitem
Si lentus pigrâ muniret castra dolabrâ.
Hic tamen & Cimbros & summa pericula rerum
Excipit; & solus trepidantem protegit Vrbem.

Sed vetustissima opidi mentio est apud Livium lib. VIIII, in consulatu L. Posthumii Megelli & Ti. Minucii Augurini; anno post conditam Romam CCCCXLVIII, ante natum Iesum CCCV. *Eodem*, inquit, *anno Sora, Arpinum, Consentia, recepta ab Samnitibus*. Vna sanè totâ Italiâ fuit Consentia; caput Bruttiorum; qui extimum Italiæ angulum apud fretum Siculum incoluerant. Ea autem urbs nihil huc facere potest; quando eâ tempestate Romani arma sua nondum eò usque pertulerant. Lege itaque *Aeserniam*: quod hoc tractu circa Atinam Casinumque apud Vulturnum amnem est opidum, vulgò nunc *Isernia* dictum. Apud Diodorum in eâdem historiâ lib. XX ita legitur: Οἱ δ' ὕπατοι τοιούτοις προτερήμασι χρησάμενοι, τῶν συμμαχίδων πόλεων τὰς ἁλούσας ἀνεκτήσαντο, Σώραν, καὶ Σερεννίαν. Id est: *Consules itaque, rebus ita prosperè gestis, de sociis urbibus, quæ captæ fuerant, Soram, Arpinam, & Serenniam recuperarunt*. Heic quoque non modò ex Σερεννίαν faciendum Αἰσερνίαν, sed ex Ἀρπίναν etiam Ἀρπῖνον. Biennio pòst, L. Genucio Aventinensi & Ser. Cornelio Lentulo consulibus, municipium factum fuisse Romanum, ostendit Livius sub initium libri X. *Eodem*, inquit, *anno Arpinatibus civitas data*. Et lib. XXXVIII, annis CXIIII pòst, in consulatu M. Valerii Messalæ & C. Livii Salinatoris, ante Christum natum CLXXXVIIII: *De Formianis Fundanisque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo, tribunus plebis, promulgavit, ut iis suffragii latio (nam antè sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi quatuor rribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent; edocti, populi esse, non senatus, jus, suffragium, quibus velit,*

velit, impartiri, destiterunt incæpto. Relatio perlata est, ut in Aemiliâ tribu Formiani & Fundani, in Corneliâ Arpinates ferrent. Hinc Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas, nemo Aquinas. totus ille tractus celeberrimus, Venafranus, Allifanus, tota denique nostra illa aspera & montosa & fidelis & simplex & fautrix morum regio, se huius honore ornari, se augeri dignitate arbitratur. iisdemque nunc à municipiis adsunt equites Romani publicè cum legationis testimonio.* Et Famil. lib. XIII epist. XI: *Non dubito, quin scias non solùm, cuius municipii sim; sed etiam, quàm diligenter soleam meos municipes Arpinateis tueri.* Pompeius Festus: *Tertio modo municipium dicitur, quum id genus hominum definitur, qui ad civitatem Romanam ita venerunt, uti municipes essent suæ quisque civitatis & coloniæ; ut Tiburtes, Prænestini, Pisani, Arpinates.* Hoc modo haud dubiè municipes erant Arpinates ab initio; quum etiamdum sine suffragio civitatem haberent. Idem Festus etiam inter præfecturas Arpinum connumerat; nempe eas, in quas ibant præfecti, quos præter Vrbanus quotannis in quæque loca miserat legibus.

Cæterùm vicus in Arpinati agro memoratur Plutarcho Κιῤῥαιάτων, CIRRAEATO, in vitâ C. Marii, his verbis: Ὀψέ ποτε πόλιν εἶδε, καὶ τὴν ἐν πόλει διατριβῶν ἐγεύσατο. τὴν δὲ ἄλλον χρόνον ἐν κώμῃ Κιῤῥαιάτωνι τῆς Ἀρπίνης διαίταν εἶχε. Hoc est: *Serò tandem Vrbem vidit, & Vitam gustavit vrbanam. Reliquum ætatis in vico agri Arpinatis Cirrhæatone egit.* Verùm vicus iste quo situ fuerit, planè incertum est. Quin & ipsum vocabulum, ut multa alia propria nomina apud eumdem auctorem, nescio quid mendosi miniméque Volscum sive Latinum sapit.

Ciceronem quoque fundum habuisse in eodem agro Arpinati, cùm ipse testis est, tum Martialis. Cicero in oratione de Lege agrariâ contra Rullum ad populum secundâ: *Meus paternus avitusque fundus Arpinas.* Et de Legibus lib. II: ATTICVS; *Sed visne, quoniam & satis jam deambulatum est, & tibi aliud dicendi initium sumendum est, locum mutemus, & in insulâ, quæ est in Fibreno (nam id opinor illi alteri flumini nomen esse) sermoni reliquo demus operam sedentes?* MARCVS: *Sanè quidem. nam illo loco libentissimè soleo uti; sive quid mecum ipse cogito, sive aliquid scribo aut lego.* Paullo pòst: MARCVS; *Ego verò, quum licet plureis dies abesse, & amœnitatem & salubritatem hanc sequor. Sed nimirum me alia quoque causa delectat; quæ te non attingit ita.* ATTICVS: *Quæ tandem ista causa est?* MARCVS: *Quia, si verum dicimus, hæc est mea & huius fratris mei germana patria. heic enim orti stirpe antiquissimâ sumus: heic sacra, heic genus, heic maiorum multa vestigia. quid plura? hanc vides villam, ut nunc quidem est, lautiùs ædificatam patris nostri studio. qui, quum esset infirmâ valetudine, heic ferè ætatem egit in literis. Sed hoc ipso in loco, quum avus viveret, & antiquo more parva est villa, ut illa Curiana in Sabinis, me scito esse natum.* Et posteà: ATTICVS: *Sed ventum in insulam est. Hac verò nihil est amœnius. ut enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus; & divisus æqualiter in duas parteis, latera hæc adluit; rapidéque dilapsus, citò in unum confluit; & tantùm complectitur, quod satis modicæ palæstræ loci. quo effecto, tamquàm id habuerit operis ac muneris, ut hanc nostram efficeret sedem ad disputandum; statim se præcipitat in Lirim; &, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius, Lirimque multo gelidiorem facit. nec enim aliud hoc frigidius flumen attigi, quum ad multa adcesserim; ut vix pede tentare id possim.* Huc puto pertinere & illud ad Quinctum fratrem lib. III epist. I: *Ego ex magnis caloribus in Arpinati summâ cum amœnitate fluminis me refeci.* Vt & illud ad Atticum lib. XII epist. XIII: *Insula Arpinas habere potest germanam ἀποθέωσιν.* Sed ex isthac descriptione FIBRENVS amnis, insulam, quæ patria fuit Ciceronum, apud Liris confluentem efficiens, nullus alius esse potest, quàm qui hodiè vulgari adpellatione dicitur *Il Fiume della Posta.* in hoc quidpe eadem insula eodem manet situ; cui ab oriente haud procul objacet Arpinum opidum: quod Silius etiam indicare voluit his versibus:

—— Qui Fibreno miscentem flumina Lirim
Sulfureum, tacitisque vadis ad litora lapsum,
Adcolit Arpinas.

Cæterò prædium hoc posteà tenuisse *Silium*, testis est Martialis lib. XI epigram. XLVIIII, his versibus:

Silius hæc magni celebrat monumenta Maronis,
Iugera facundi qui Ciceronis habet.

Haredem dominumque sui tumulique Larisque
Non alium mallet nec Maro nec Cicero.

Et epigram. LI:

Iam prope desertos cineres & sancta Maronis
Nomina qui coleret, pauper & unus erat.
Silius Arpino tandem succurrit agello:
Silius & vatem non minùs ipse tulit.

Porrò inter Arpinum atque Aquinum prædium memoratur eidem M. Tullio Ciceroni, quod Quincti fratris fuit, nomine ARCANVM. Verba eius ad Quinctum fratrem lib. III epist. I hæc sunt: *In Arcano fui. ibi Messidiam cum Philoxeno aquamque, quàm ii ducebant non longè à villâ, bellè sanè fluentem vidi.* Et lib. V epist. I: *Vt veni in Arpinum* [rectiùs sanè *Arpinate*] *quum ad me frater venisset, in primis nobis sermo atque multus de te fuit.* Mox: *Postridiè ex Arpinati profecti sumus. Vt in Arcano Quinctus maneret, dies fecit; ego Aquini. sed pransimus in Arcano. nosti hunc fundum.* Posteà: *Ego inde Aquinum: Quinctus in Arcano remansit; & Aquinum ad me postridiè manè.* Mox: *A. Torquatum amantissimè dimisi Minturnis.* Nempe ex Arpinati iter agebat M. Cicero Minturnas versùs; atque inde in Campaniam; ut ex sequentibus disertè patet epistolis. De eodem fundo ita lib. XVI: *Verti me à Minturnis Arpinum versus. Constitueram, ut pridiè Idus aut Aquini manerem aut in Arcano.* Est hodiè opidum prædicto situ inter Aquinum Arpinumque, vulgari vocabulo *Arce* dictum, ducatus titulo nobile; quod haud dubiè antiquum, est & opidum & vocabulum, à quo isti Ciceroniano fundo cognomentum derivativâ dictione quæsitum. Latinum vocabulum opidi videtur fuisse ARX. ab huius quidpe casu ablativo vulgaris hodiè loci adpellatio more Italicæ nunc lingvæ, facta est *Arce*. Apud Paul. Diaconum Longobard. rer. lib. VI cap. XXVII: *Hac ætate Gisulfus, Beneventanorum ductor, Suram, Romanorum civitatem, Hirpinos, atque Auxinium, cepit.* Alia exemplaria manu scripta habent, *Hirpinum atque Arcem.* Omnino scriptum fuisse censeo *Soram, Arpinum, Arcem, atque Aquinum.* Apud Martyrologium Romanum: *Quarto Calend. Iunii Arcani in Latio S. Eleutherii confessoris. Huius historiam habent antiqua quædam Aquinatis ecclesiæ monumenta.* Apud Ptolemæum ita habetur: Μάρσων πόλεις, Αἶξ, Ἀλφαβυκλίς. id est: *Marsorum urbes sunt, Aex, Alfabucelis.* Hoc vocabulum corruptum esse ab verâ opidi adpellatione Ἄλβα Φυκήτις, *Alba Fucentis*, suprà lib. II cap. III. in Marsis docui. Consimiliter alterum etiam vocabulum esse vitiatum, à germano Ἄρξ, *Arx*, haud equidem dubitaverim. & opida alienis gentibus adtribuere, haud novum nec inusitatum est Ptolemæo. Apud Livium lib. VIII ita scriptum est: *Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venox. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt; orantes, ut in fidem reciperentur. si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Neque à Lucâ Etruriæ apud Auxerem amnem neque à Luco Marsorum ad Fucinum lacum opido dicti fuêre opidani Lucani; sed ab utroque Lucenses; ut suprà lib. II cap. V & VI patuit: quemadmodùm etiam per Hispaniam Galliamque & reliquas Romanorum provincias passim huius nominis opidorum incolæ. *Lucani* autem dicebantur *Lucaniæ* regionis in Italiâ populi. Quapropter vehementer ego suspicor, scripsisse ipsum Livium, Legati ex Volscis Fabraterni & Arcani. Neque enim ullos alios opidi alicuius in Volscis populos reperio, quorum nomen exierit in *cani*.

Suprà Arpinum & Ciceronis villam Fibrenique confluentem apud dextram Liris ripam situm est opidum antiquissimum, cui nomen etiam nunc manet SORA. Memoratur Plauto, Livio, Diodoro, Strabone, Silio, Plinio, Iuvenali, Ptolemæo, Stephani epitomatori. Sed apud hunc est Σαῦρα, *Saura*; ut apud Iul. Obsequentem eorumdem Volscorum Cora dicitur Caura; quod suprà ostensum. Σαῦρα, inquit Stephani breviator, πόλις Σαυνιτῶν. τὸ ἐθνικὸν, Σαυρανός. Id est: *Saura, opidum Samnitium. gentilitium Soranus.* Samniteis hoc quoque aliquando tenuisse opidum, mox ex Livio cognoscemus. Ad eundem igitur modum hæc opidorum vocabula variata fuêre per ω & diphthongum αυ, ut virorum etiam nomina Πλαύτιος, Πλωτιος, & Κλαύδιος, Κλώδιος. Latinis, *Plautius, Plotius*, & *Claudius, Clodius*: item Latii opidum Laurentum; quod plerique Græci, ut suprà cap. III perspectum, fe-

cêre

cêre Λώρεντον, *Lorentum*; quemadmodùm lauretum dicebatur etiam loretum. At cæteris auctoribus pariter omnibus dicitur opidum Sora. Silius lib. VIII:

Sylla Ferentinos Privernatumque maniplos
Ducebat simul excitos: Soræque juventus
Addita fulgebat telis.

Iuvenalis Satyrâ III:

Si potes avelli Circensibus, optima Sora,
Aut Fabrateriæ domus aut Frusinone paratur.

Apud Plautum igitur etiam reponendum est ω, ubi nunc in vulgatis exemplaribus legitur Σόρᾳ. Verba eius in Captivis hæc sunt:

HEG. *Et captum illum Aulidensem?* ERG. Μὰ τὸν Ἀπόλλω, HEG. *Et servolum.*
Meum Stalagnum, meum qui natum surripuit? ERG. Νὴ τὼν Σώρᾳν.
HEG. *Iam diu?* ERG. Νὴ τὰν Πραινεστίν. HEG. *Venit?* ERG. Νὴ τὰν Σιγλίαν.
HEG. *Certon'?* ERG. Νὴ τ' Ὀρσινώνα. HEG. *Videsis.* ERG. Νὴ τὸ Ἀλάτριον.
HEG. *Quid tu per Barbaricas urbeis juras?*

Strabo lib. V: Σώρα, παρ' ὃν ὁ Λεῖρις παρεξιὼν εἰς Φρεγέλλας ῥεῖ καὶ Μινθούρνας. Id est: *Sora; juxta quam Liris ortus Fregellas Minturnasque petit.* Satis longè supra Soram exoritur Liris. sed hæc usitata est Straboni loquutio. sic quidpe de *Arno* dixit, ἐκ τῶν Ἀρρητίνων· sic de Aniene, ἐξ Ἄλβας· quum longè eæ urbes ab dictorum amnium fontibus absint. Opidani à *Sora* dicebantur SORANI. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Nemo Arpinas non Plancio studuit, nemo Soranus, nemo Casinas.* Livius lib. VIIII: *Ad Soram inde reditum.* Mox: *Soranus transfuga, clam ex opido profectus.* Et posteà: *Fregellana arx Soranaque.* Volscorum fuisse opidum, disertè testatur idem Livius lib. VII. *Consules*, inquit, *dictatoris exercitu ad bellum Volscum usi, Soram ex hostibus, incautos adorti, ceperunt.* Atque hæc vetustissima eius est memoria; in consulatu M. Fabii Dorsonis & Ser. Sulpicii Camerini: anno urbis Romæ CCCCVIIII; ante natum Iesum CCCXLIIII. Coloniam Romanos huc deduxisse, idem testatur Livius sub initium libri X, in consulatu L. Genucii Aventinensis & Ser. Cornelii Lentuli, anno urbis Romæ CCCCL, ante natum Iesum CCCIII. *L. Genucio*, inquit, *Ser. Cornelio, consulibus, ab extremis fermè bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Sora agri Volsci fuerat: sed possederant Samnites. eo IIII millia hominum missa.* Sed jam anteà deductam fuisse *coloniam*, auctor est idem Livius lib. VIIII. *Samnites*, inquit, *duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissâ Satriculâ, quam nequidquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt. intraque paucos dies Satriculâ Romanus per deditionem, Plistiâ per vim Samnis potitur. Mutata inde belli sedes est. ad Soram è Samnio Apuliâque traducta legiones. Sora ad Samnites defecerat: interfectis colonis Romanorum.* Idem bellum refert Diodorus lib. XVIIII. Livius id narrat, ab consulibus L. Papirio Cursore quartùm & Q. Publio Philone quartùm: qui fuêre anno urbis Romanæ CCCXXXVIII; ante natum Iesum CCCXV. at Diodoro, qui sæpè in Romanis errat, sunt Λεύκιος Παπίριος τὸ πέμπτον, καὶ Κόϊντος Πόπλιος τὸ δεύτερον, *L. Papirius quartùm & Q. Publius iterum.* Livius sub finem eiusdem libri VIII, in consulatu L. Postumii Megelli & Ti. Minucii Augurini, anno Vrbis CCCCXLVIII; biennio antè, quàm colonia iterum deducta: *Eodem anno Sora, Arpinum, & Aesernia recepta à Samnitibus.* Diodorus lib. XX sub his iisdem consulibus tria hæc opida recuperata Romanis ex Samnitibus narrat: at præcedenti anno Soram ab Samnitibus occupatam scribit. nec tamen tradit, quando iterum à Romanis capta fuerit, postquàm L. Papirio Cursore quartùm & Q. Publilio Philone quartùm amissa fuisset. Colonia posteà etiam adpellatur Livio lib. XXVII & XXVIIII, in rebus belli Punici secundi. & Plinius lib. III cap. V, *Intus*, inquiunt, *coloniæ, Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora.* Sed novam tunc deduxerat coloniam Augustus imperator. Frontinus in libro de Coloniis: *Sora, muro ducta colonia; deducta jussu Cæsaris Augusti.*

Hactenus igitur cuncta Volsci agri loca, quæ veteribus memorantur auctoribus, summâ diligentiâ exposuimus.

CAP.

CAP. VIIII.

De AVSONIBVS.

IN litore igitur ad *Tarracinam* usque, in mediterraneo ad *Casinum*, incoluêre olim *Volsci*. Hinc reliquum *Italiæ*, ad fretum usque Siculum, apud inferum juxta & superum mare tenuêre antiquissimis temporibus AVSONES, gens Græcorum etiam sententia, ut suprà lib. I cap. I ostensum, totius Italiæ vetustissima, à qua illi omne reliquum etiam terrarum spacium, à freto ad Alpeis, adpellavêre Ausoniam. Plinius lib. III cap. V; ubi maris Interni varias parteis atque nomina recenset: *Gallicum mare, ante Narbonensem provinciam. hinc Ligusticum. ab eo ad Siciliam insulam Tuscum. ultra Siciliam, ad Salentinos, Ausonium Polybius adpellat.* Et eodem libro cap. X: *A Locris Italiæ frons incipit, Magna Græcia adpellata; in treis sinus recedens Ausonii maris; quoniam Ausones tenuêre primi.* Negat hoc Strabo. Verba eius hæc sunt lib. II; ubi de duobus fretis egit, quorum alterum inter Siciliam est & Africam; alterum, inter Siciliam & Italiam, fretum Siculum dicitur: Μετὰ δὲ τὴν Σικελίαν καὶ οὗτος ἐκπίπτωσιν πορθμὸς, ἄλλα πελάγη συνάπτει, τό τε πρὸς τὴν Σύρτιν καὶ τὴν Κυρηναίας Λιβυκὴν, καὶ τὸ Αὐσόνιον μὲν πάλαι, νυνὶ δὲ καλούμενον Σικελικόν. Id est: *Vltra Siciliam & utrumque ad eum fretum alia jam maria continenter sequuntur: id scilicet, quod ante Syrteis & Cyrenaicam regionem Africum dicitur: tum quod Ausonium olim, nunc verò Siculum vocatur.* Et eodem libro posteà: Ποιεῖ δὴ τὴν Ἰταλίαν χερρόνησον τό τε Τυρρηνικὸν πέλαγος, ἀρξάμενον ἀπὸ Λιγυστικοῦ, καὶ τὸ Αὐσόνιον, καὶ ὁ Ἀδρίας. Id est: *Italiam in peninsulæ formam redigunt maria, Tyrrhenum a Ligustico incipiens, & Ausonium ac Hadriaticum.* Et lib. V: Τῶν δ' Αὐσόνων ἀπ' ἄκρας οἰκησάντων ἐπὶ τῇ Σικελικῇ θαλάττῃ, τὸ πέλαγος ὅμως Αὐσόνιον καλεῖται. Hoc est: *Ausones quamvis numquàm mare Siculum adcoluerint; tamen mare id vocatur Ausonium.* Verùm Plinio fidem auctoritatemque firmant longè antiquiores Strabone auctores. Dionysius Halicarnassensis lib. I: Ἐκ Δηϊανείρας καὶ Πελασγοῦ γίνεται Λυκάων γένεσθαι· τούτῳ δὲ Οἰνωτρὸς, ἐπακμάζοντι γενεαῖς πρότερον τῶν ἐπὶ Τροίαν στρατευσάντων. ὃς τὸν Πελοποννησιακὸν ἐκλιπὼν, ἐκκαθαρσάμενος ναυσὶν, διαίρει τὸν Ἰόνιον πόντον ἐπὶ τὴν Πευκετίου, τῶν ἀδελφῶν ἑνός. * * Πευκέτιος μὲν οὖν ἔνθα τὸ πρῶτον ὡρμίσαντο τῆς Ἰαπυγίας ὑπὲρ ἄκρας Ἰαπυγίας ἐκβιβάζας τὸ λεών, αὐτὸς καθιδρύεται, καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ πρῶτα τὰ χωρία οἰκήσαντες, Πευκέτιοι ἐκλήθησαν. Οἰνωτρὸς δὲ τὸν πλείω καὶ κράτιστον μοῖραν ἀγόμενος, εἰς τὸν ἕτερον ἀφικνεῖται κόλπον, τὸν ἀπὸ τῶν ἐσχατιῶν μερῶν τοῦδε τὸν Ἰταλίαν ἀναχεόμενον, ὃς τότε μὲν Αὐσόνιος ἀπὸ τῶν προοικούντων Αὐσόνων ἐλέγετο· ἐπεὶ δὲ Τυρρηνοὶ θαλασσοκράτορες ἐγένοντο, μεταβαλεῖν λέγεται τοὔνομα. ἐκαλεῖτο δὲ ἡ χώρα πᾶσα, πολλὴ οὖσα, ὅσον κατέχειν, Οἰνωτρία. Id est: *Ex Deianirâ & Pelasgo prognatus est Lycaon: cuius filius fuit Oenotrus, XVII ætatibus antè, quàm ad Troiam bellatum est. is, relictâ Peloponneso, & classe paratâ, trajecit mare Ionium; unâque cum eo Peucetius, unus è fratrum numero.* Mox: *Itaque Peucetius, quò primùm adpulerunt in Italiâ, super Iapygiæ promontorium suis expositis, sedem ibi fixit: & ab eo horum locorum incolæ adpellati sunt Peucetii. Oenotrus verò cum maiore parte exercitus in alterum sinum pervenit, qui adluit occidentale latus Italiæ. is tunc ab adcolentibus Ausonibus dicebatur Ausonius: deinde, Tyrrhenis maris imperio potitis, mutavit nomen, quod nunc obtinet.* Exiguo pòst: *Id totum, quantum agri obtinuit: quod sanè non exiguum fuit: Oenotria vocatum est.* Et eodem libro infrà; postquàm narravit, qua ratione Oenotri, sive, ut posteà adpellabantur, Aborigines, unà cum Pelasgis Siculos expulerint suis sedibus, quas habuêre antiquitus in Latio & agro Sabino: Τὸ μὲν οὖν Σικελικὸν ἔθνος ἔτως ἐξέλιπεν Ἰταλίαν, ὡς μὲν Ἑλλάνικος ὁ Λεσβίους φησιν, τρίτῃ γενεᾷ πρότερον τῶν Τρωϊκῶν· δύο γὰρ πιεῖν φῶλας Ἰταλικὰς διαβάντας εἰς Σικελίαν. τὸν μὲν πρότερον, Ἐλύμιον, ὕς φησιν ὁ Οἰνώτρων ἐξανασῶσαι. τὸν δὲ μετὰ τούτων ἀποφαίνει Σικελὸν, ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν τε ἀνθρώπους καὶ τὴν νῆσον πεθῶσαι. ὡς δὲ Φίλιστος ὁ Συρακούσιος ἔγραψε, χρόνον μὲν τὸν διαβάσεως ἐπέχειν οὐδοηκοστὸν πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου, ἔθνος δὲ τὸ διαπεμφθὲν ἐξ Ἰταλίας, ὅτε Σικελῶν, ὅτε Αὐσόνων, ὅτε Ἐλύμων, ἀλλὰ Λιγύων, ἄγουσι αὐτὸς Σικελοῦ· τοῦτον δ' εἶναί φησιν υἱὸν Ἰταλοῦ, καὶ οὗτ' ἀνθρώπους ἐπὶ τούτῳ δυνασθῆναι ὀνομασθῆναι Σικελούς· ἐξανασῶσαι δὲ ἐκ τῆς ἑαυτῶν οὗτ' Λίγυας ὑπό τε Ὀμβρικῶν καὶ Πελασγῶν. Ἀνίσχει δὲ ὁ Συρακούσιος χρόνον μὲν ἀδηλοῖ τῆς διαβάσεως, Σικελὸς δὲ οὗτ' μεθανασάντας

ἀποφαίνῃ

ἀπὸ Φαίνῃ, βιαθέντας ὑπό τε Οἰνωτρῶν καὶ Ὀπικῶν ἑρατῶν, ἡγεμόνα τὸν ἀπικίας πεντεμέμυς..... Θουκυδίδης ἢ Σικελὸς μὲν γένος, οὐκ ἄπαιδα δέ, Ὀπικὸς ἢ οὐκ ἀκριβολόγος. Hoc est: *Atque ita Siculum genus reliquit Italiam: ut Hellanicus Lesbius auctor, ante bellum Troianum atate tertiâ. namque duas tradit factas migrationes ex Italiâ in Siciliam: priorem Elymorum; quos ait sedibus suis ejectos ab Oenotris: alteram verò anno pòst quinto Ausonum, Iapygas fugientium. horum regem dicit fuisse Siculum: à quo nomen sit inditum genti simul & insulæ. Philistus autem Syracusanus scribit, trajecisse illos anno* LXXX *ante bellum Troianum: gentem verò transvectam ex Italiâ, nec Siculos nec Ausonas fuisse, nec Elymos; verùm Ligures duce Siculo: hunc Itali filium, imposuisse nomen suum subditis. Antiochus Syracusanus migratores fuisse ait Siculos, vi exactos ab Oenotrorum Opicorumque copiis; duce sibi electo deducendæ coloniæ* ..... [nomen ducis interiisse videtur.] *Thucydides eos, qui migrarunt, vocat Siculos; eos verò, qui expulerunt, Opicos.* Et iterum eodem libro posteà; de Capitolino monte in urbe Româ loquens: Ὡς δὲ ἐγὼ συμβαλλόμενος εὑρίσκω, καὶ πρὶν Ἡρακλέα ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν, ἱερὸς ἦν ὁ τόπος οὗτος καὶ Κρόνου, καλούμενος ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων Σατόρνιος. καὶ ἄλλη ἡ ἀκτὴ σύμπασα, ἣ νῦν Ἰταλία καλουμένη, τῷ θεῷ τότε αἰνέκτο, Σατορνία τε ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων ὀνομαζομένη. Ἰταλία ἦ αὖ χρόνον ὠνομάσθη, ἐπ' ἀνδρὸς δυνατοῦ, ὄνομα Ἰτάλου. τοῦτον δέ φησιν Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος, ἀγαθὸν καὶ σόφον γεγενημένον, καὶ τῶν πλησιοχώρων οὓς μὲν λόγοις ἀναπείσαντα, οὓς δὲ βίᾳ στρατηγήσαντα, ἅπασιν ἐφ' ἑαυτῷ ποιήσασθαι τὴν γῆν, ὅση ἐντὸς μὲν τοῦ Κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ. μὲν δὴ πρώτην κληθῆναι Ἰταλίαν, ἀπὸ τοῦ Ἰτάλου. εἶναι δ' αὐτὸν Οἰνωτρον τὸ γένος. Hoc est: *Sed quantum ego ex conjecturis colligo; etiam ante adventum Herculis in Italiam sacer erat Saturno is locus, Saturnius incolis dictus. Quin & universa ora, quæ nunc vocatur Italia, dicata erat huic deo; vocabaturque incolis Saturnia. Italia verò pòst nominata est, à viro potente, Italo. hunc Antiochus Syracusanus ait bonum ac sapientem fuisse; & propinquarum regionum hominibus partim oratione persuasis, partim vi coactis, totam eam terram sub imperium suum redigisse, quanta patet Lametinum inter & Scyleticum sinus: eamque primam vocatam Italiam, ab Italo. fuisse autem hunc Oenotrum genere.* Ac tandem deinde: Εἰ δέ τις ἀποδεῖν βούλοιτο τὰ πρόσω τότερα, καὶ τρίτην τις, ἀρχαιοτέραν τούτων, εὑρήσοι Ῥώμην, γενομένην πρὶν Αἰνείαν καὶ Τρῶας ἐλθεῖν ἐν Ἰταλίᾳ. Οὕτω ἦ δ' ἂν ἐπιτυχόντων τις ἀκήκοεν συγγραφέως ἱστόρησεν. ἀλλ' Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος, ὃς καὶ πρότερον ἐμνήσθη μου. Φησὶ δὲ, Μόργητος ἐν Ἰταλίᾳ βασιλεύοντος, (τοῦ δὲ τότε Ἰταλία, ἡ ἀπὸ Ταράντος ἄχρι Ποσειδωνίας πρόσω λίου.) ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ἄνδρα φυγάδα ἐκ Ῥώμης, λέγει δὲ ὧδε. Ἐπεὶ δὲ Ἰταλὸς κατεσκήσε, Μόργης ἐβασίλευσεν. ἐπὶ τούτου δὲ αὖθις ἀφίκετο ἐκ Ῥώμης φυγάς. Σικελὸς ὄνομα αὐτῷ. Id est: *Quod si quis rem altiùs velit repetere, tertiam etiam Romam his antiquiorem, inveniet: ut quæ ante Aeneæ Troianorumque in Italiam adventum exstiterit. Hoc autem nec vulgaris aliquis nec recens scriptor prodidit; sed Antiochus Syracusanus: cuius jam anteà memini. Is ait, Morgete in Italiâ regnante, (Italia tum erat ora, quàm longa à Tarento Pæstum usque protenditur) venisse ad eum quemdam Romanum exsulem. Verba ipsius sunt ista: Postquàm Italus consenuit, Morges pro illo regnavit. huius tempore Româ venit vir quidam profugus nomine Siculus.* Aristoteles Πολιτικῶν lib. VII cap. X: Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἰταλίαν μᾶλλον παλαιότερα τούτων. Φασὶ γὰρ οἱ λόγοι τὸν οἰκεῖ κατοικέντων, Ἰτάλου ἵνα γένεσθαι βασιλέα τῆς Οἰνωτρίας, ἀφ' οὗ τὸ τε ὄνομα μεταβαλόντα Ἰταλὸς αὐτὸν Οἰνώτρων κληθῆναι· καὶ τὴν ἀκτὴν ταύτην τὴν Εὐρώπης Ἰταλίαν τὄνομα λαβεῖν, ὅση τυγχάνει ἐντὸς ἑσατῶν κόλπων τοῦ Σκυλλητικοῦ τε καὶ Λαμητικοῦ. Hoc est: *Quæ verò in Italiâ celebrantur, multo his esse antiquiora. aiunt enim ex iis, qui illic habitant, viri docti atque eloquentes, & rerum antiquarum scriptores, Italum quemdam Oenotriæ regem fuisse: à quo, nomine mutato, Italos pro Oenotris esse adpellatos, & hanc Europæ oram, quæ Lametico Scylleticoque sinubus continetur, Italiæ nomen esse consequutam.* Strabo ipse lib. VI: Τὸν δ' ἐξῆς παράλιον Βρεττίοι μέχρι τοῦ Σικελικοῦ κατέχουσι πορθμοῦ. Φησὶ δ' Ἀντίοχος ἐν τῷ περὶ Ἰταλίας συγγράμματι, τούτων Ἰταλίαν κληθῆναι, καὶ περὶ ταύτης συγγράφειν· πρότερον δ' Οἰνωτρίαν προσαγορευθῆναι. ὄρεσιν δ' αὐτῆς ὑποφαίνῃ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει, τὸ αὐτὸ, ὅπερ καὶ τὸ Βρεττίας ἔφαμεν, τὸ λαῖον παράμου· πρὸς ἢ τῷ Σικελικῷ, τὸ Μεταπόντιον, τὸν ἢ Ταραντῖνον, ἢ συνεχὴς τῷ Μεταποντίῳ ἐστὶν, ὀκτὼ τῆς Ἰταλίας ὀνομάζει, Ἀπυγας καλῶν. ἔτι δ' αὐτὸν Οἰνώτρους τε καὶ Ἰταλὸς ἔφη καλεῖσθαι τοῦτ' ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ, πρὸς τὸν Σικελικὸν κεκλιμένους πορθμόν. ἔστι δ' αὐτὸς ὁ ἰσθμὸς μεταξὺ δυοῖν κόλπων, τοῦ τε Ἱππωνιάτου, ὃν Ἀντίοχος Λαμητῖνον εἴρηκε, τοῦ Σκυλλητικοῦ. Μετὰ δὲ ταῦτα ἐπεκτείνεται, φησι, τὄνομα καὶ τὸ τῆς Ἰταλίας καὶ τὸ τῶν Οἰνώτρων μέχρι τοῦ Μεταποντίνης καὶ τοῦ Σιρίτιδος. Id est: *Reliquam adusque fretum Siculum oram Bruttii tenent. Antiochus in opere, quod de Italiâ conscripsit,*

scripsit, hanc regionem ait Italiam adpellatam fuisse: ac de eâ se scribere: priùs autem dictam Oenotriam. terminos verò ei constituit, ad mare Tyrrhenum, eumdem quem nos Bruttiorum adsignavimus agro, Laum amnem; ad Siculum mare, Metapontum. cæterò Tarentinum agrum, Metaponto conterminum, extra Italiam sub Iapygiæ nomine censet. At verò anteà eos tantùm tradit, Oenotros atque Italos fuisse dictos, qui, intra isthmum positi, versus Siculum vergerent fretum. Is isthmus inter duos extenditur sinus; Hipponiaten; qui Lametinus dicitur Antiocho; & Scylleticum. Posteà verò Italiæ nomen ait, & item Oenotriæ, propagatum fuisse adusque Metapontinam ac Siritin regiones. Et initio libri V: Μετὰ δὲ τὴν ὑπώρειαν τὴν Ἄλπεων ἀρχὴ τῆς νῦν Ἰταλίας. οἱ γὰρ παλαιοὶ τὴν Οἰνωτρίαν ἐκάλουν Ἰταλίαν, ἀπὸ δὲ Σικελικοῦ πορθμοῦ μέχρι δὲ Ταραντίνης κόλπου καὶ δὲ Ποσειδωνιάτου διήκουν. Hoc est: *Post Alpium radices initium est eius quæ nunc adpellatur Italia. priscí enim Oenotriam vocarunt Italiam, à Siculo freto usque ad Tarentinum Posidoniatemque sinus extensam.* Hodiè *Posidoniates* sinus vocatur *Salernitanus*: ad quem rudera etiam nunc visuntur opidi *Pæsti*, quod anteà dicebatur Posidonia; ut infrà suo loco ostendetur. Hinc Herodotus etiam lib. I Veliam opidum tradit conditum fuisse ἐν τῇ Οἰνωτρίῃ, *in Oenotriâ*. unde & Plinius lib. III cap. VII; ubi insulas ad Italiam recenset; *Contra Veliam*, inquit, *Pontia & Iscia; utræque uno nomine Oenotrides; argumentum possessæ ab Oenotris Italiæ.* Ergo Oenotri, ex Peloponneso classe in Italiam advecti, primò eam tenuêre regionem, quàm posteà Bruttii incoluerunt: mox eam etiam, quæ postmodùm Lucania dicta est, à Bruttio agro ad Pæstum usque & Metapontum; ut infrà suo loco patebit. Dionysius tradit, Peucetios confediſse in Iapygiâ; ubi posterioribus etiam sæculis, ut infrà videbimus, nomen eorum duravit in *Apuliâ*: Oenotros verò ei adpulsos fuisse litori, quod ab incolis tunc Ausonium vocabatur. ergo Ausones tunc Lucaniam Bruttiumque tenuêre agrum. Hellanicus ait, *Elymos* ab Oenotris ejectos fuisse Italiâ, ab Iapygibus verò Ausonas. hoc licèt Antiochus atque Philistus non probaverint: & omnes alii scriptores Elymos à Troiâ deduxerint; ut Siciliæ lib. I cap. II à nobis ostensum: tamen haud obscurè inde adparet, Iapygiam quoque, quæ inter superum mare Tarentinumque sinum & Bradanum Frentonemque (vulgò hic nunc est *Fortore*) amneis protendebatur, ante Oenotrorum Peucetiorumque adventum incoluisse Ausonas. Disertè illud testatus est antiquus in primis auctor Nicander; ex cuius περὶ τῶν Ἑτεροιωμένων, id est, de Immutatis, lib. II ita refert Antoninus Liberalis Μεταμορφώσεων cap. XXXI: Λυκάονος ἐγένοντο παῖδες, Ἰάπυξ δὲ Δαύνιος δὲ Πευκέτιος. ἅτε λαὸν ἀθροίσαντες, ἀφίκοντο τὴν Ἰταλίας πρὸς τὴν Ἀδρίαν. ἐξελάσαντες δὲ τοὺς ἐνταῦθοῖ οἰκοῦντας Αὔσονας, αὐτοὶ κατῴκησαν. Id est: *Lycaoni filii fuêre, Iapyx, Daunius, & Peucetius. hi collectâ hominum multitudine ad eam Italiæ partem adpulerunt, quæ Hadriatico alluitur mari. pulsisque Ausonibus, qui ibi tum habitabant, sedeis ipsi illic posuêre.* Iapygum nomen pòst invectum fuisse, infrà in eius regionis descriptione patebit. Quod igitur de Elymis tradidit Hellanicus, ab Oenotris ejectis, id ipsum quoque ad Ausonas pertinebat. Horum autem nomen umquàm in Siciliam perveniſse, nemo alius tradidit auctor. Pulsos ab Oenotris atque Peucetiis in superiora concessisse Italiæ loca, maximè credibile est. Inde verò remigrasse in pristinam sedem sub Lucanorum Bruttiorumque nominibus, postquàm Oenotri veterem illam Siciliam sive Italiam, quam Siculi, ut suprà cap. I huius libri III demonstratum, in Latio & Sabino agro tenebant, petere cœperunt, mox clariùs indicabitur. Hæc igitur, ut ego opinor, unica causa fuit, cur Græci, ut suprà lib. I cap. I ostensum, antiquissimam totius Italiæ atque indigenam censuerint Ausonum gentem; nempe, quia hi, ex omnibus Italicis gentibus Græciæ proximi, primi illis innotuerunt. unde etiam ab eorum nomine totam reliquam Italiam, abusque freto Siculo ad Alpeis, Ausoniam adpellavêre; quod posteà plerique Romanorum pariter ac Græcorum imitati sunt poëtæ; ut dicto lib. I cap. I demonstratum est. Sed & suprà Lucaniam Apuliamque tenuisse *Ausones* regionem, quæ postmodùm à Samnitibus Samnium dicta fuit, & item Campaniam, alii testantur auctores. Pompeius Festus: *Ausoniam adpellavit Auson, Vlyssis & Calypsus filius, eam primùm partem Italiæ, in qua sunt urbes Beneventum & Cales. deinde paullatim tota quoque Italia, quæ Apennino finitur, dicta est Ausonia ab eodem duce. à quo etiam conditam fuisse Auruncam urbem ferunt.* Poëticâ hoc de Ausone, Vlyssis & Calypsûs filio, confictum esse licentiâ, vel eo argumento patet, quod Suessam

Auruncam

Auruncam. non Vlyssis filius, sed annis ampliùs 1000 post Troiam captam ipsi condidêre Aurunci populi; ut infrà suo loco ex Livii historiâ ostendetur. Sed ist-hæc tamen de *Ausone* fabula satis antiqua est. Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει.

—— Αὐσονίς τε μεσόγαιον τόπον
Ἔχουσι· Αὔζων ἧς σωοικίσαι δοκεῖ,
Ὀδυσσέως παῖς Ϲ Καλυψῶς ἡμόρδιος.
—— *Tum Ausones mediterranea loca*
Tenent. quos Auson condidisse creditur,
Vlyssis filius atque Calypsûs.

Posterioris hinc maximè ævi grammatici eam adnotarunt. Vetus commentator Apollonii, ad Ἀργοναυτικῶν lib. IIII, ubi Αὐσονίλω, *Ausoniam*, poëta vocat Italiam: Μέμφονται δέ τινες τὸν Ἀπολλώνιον, ὡς σφόδρα τότε οὔπω χρόνος εἰρηκότα τὴν Ἰταλίαν Αὐζονίαν. ὑστέροις γὰρ χρόνοις τῶν Ἀργοναυτῶν ἔτω κέκληται ἀπὸ Αὔζονος, ὃς Ὀδυσσέως καὶ Καλυψῶς. Id est: *Quidam Apollonium taxant, quòd ad illa tempora dixerit Italiam Ausoniam; quum post Argonautarum tempestatem demum sic appellata sit ab Ausone, Vlyssis atque Calypsûs filio.* Svida: Αὐσόνιος πόντος, ἡ Σικελικὴ θάλασσα, ἀπὸ Αὔσονος, ὃς Ὀδυσσέως καὶ Καλυψῶς υἱοῦ, ἐκεῖ βασιλεύσαντος. Id est: *Ausonius portus, Siculum mare; ab Ausone, Vlyssis & Calypsûs filio; qui ibi regnavit.* Sed alii fabulatores, quum intelligerent insulam Calypsûs, in qua Homerus Vlyssem fingit cum ipsâ versatum, longiùs ab Italiâ removeri, (quod Siciliæ lib. II cap. XVI & XVII ostendi) quâm uti in eâ natus deæ filius quidquam ad Italiam pertinere queat; Circes maluerunt filium pronunciare Ausonem. Ioannes Tzetza in Chiliadibus:

Ἡ Αὐσονία ἔσχηκε τὴν κλῆσιν τῶν Αὐσόνων,
Καλῶ λυκος, ἐξ Αὐσονος, υἱῶ δ' Ὀδυσσέως.
Ἐκ γὰρ τ' Κίρκης Ὀδυσσεὺς, τ' πᾶσι θρυλλυμένης,
Αὔσονα καὶ Τηλέγονον γοναῖ καὶ Ϲασίφονε.

Hoc est:

Ausonia accepit nomen Ausonum,
Iuxta quorumdam opinionem, ab Ausone, filio Vlyssis.
E Circe enim, quæ omnium monimentis celebrata est, Vlysses
Ausonem & Telegonum procreavit, & item Casiphonen.

Eustathius in Præfatione ad Homeri Odysséam: Λατῖνος καὶ Αὔζων, οἱ ἐξ Ὀδυσσέως δὲ Κίρκης, καλῶ λυκας. Id est: *Latinus atque Auson, Vlyssis & Circes filii; ut quidam volunt.* Et ad Dionysii Περιήγησιν· Λέγουσι δὲ Αὔζονες ἀπὸ Αὔζονος, ὃς πρῶτος ὡμὸ τ κῦ Ῥώμῃ βασιλεύσας πρὸς λυκων ἱστορεῖται, Ὀδυσσέως γεγονὸς ἐκ τῆς Κίρκης· ἤ, κῦ τὸν πὲ Ἐθνικὰ γράψαντα, ἐκ Καλυψῶς γονηθεὶς τῷ Ἀτλαντι· ἀφ' ἧς καὶ τὸ Σικελικὸν πέλαγος Αὐσόνιον ἐκλήθη ποτέ. Hoc est: *Dicti sunt Ausones ab Ausone: qui primus apud Romam regnasse à quibusdam traditur; filius Vlyssis atque Circes. at, qui Gentilia conscripsit, ex Atlante & Calypsô ait fuisse genitum. à quo etiam Siculum mare olim Ausonium adpellatum fuit.* At Stephani breviator sic habet: Αὔσων, ὁ Ἰταλος. Id est: *Auson, qui & Italus.* Hæc sanè grammatica est commentatio: scilicet, quia *Ausonia* dicebatur, quæ erat *Italia*. Hacius Tzetza in commentariis ad Lycophronem: Αὔζονες δὲ λέγονται, καλῶ λυκας μὲν, ἀπὸ Αὔζονος δὲ Ὀδυσσέως καὶ Κίρκης παιδὸς· καθ' ἑτέρους δὲ, ἀπὸ Αὔζονος δὲ Ἰταλοῦ καὶ Λαβιερίας υἱοῦ, ἄλλοι δὲ ἐξ Αὔζονος ἑτέρου φάσιν. Id est: *Dici Ausones alii tradunt ab Ausone Itali & Leutariæ filio: nonnulli verò ab alio quodam Ausone.* Ioannes Tzetza suprà scripto loco paullo pòst:

Ἄλλοι δὲ ἀπὸ Αὔζονός φασι παλαιτέρου,
Τοῦ πάντων Ἰταλοῦ, τῆς χώρας βασιλέως.
Alii verò ab Ausone dictam aiunt antiquiore,
Filio Itali; qui huius regionis fuit rex.

Sed fabularum satis est, ad res revertamur. Ausonum genus nomenque jam inde ante Troianum exstitisse bellum, suprà ex Dionysio abundè intelleximus. Festus Pompeius licèt suprà scripta verba poëticâ magis, quàm historicâ fide retulisse videatur; tamen verùm est, quod ait Ausonas loca circa Beneventum & Cales quondam tenuisse. Livius lib. VIII, in rebus anni ab urbe Româ conditâ CCCCXXVIII, ante natum Iesum CCCXXXV: *Insequens annus, L. Papirio Crasso, Cæsone Duellio, consulibus*

sulibus Ausonum magis novo, quam magno, bello fuit insignis. Ea gens Caleis urbem incolebat. Vltra Cales, inter Neapolim & Beneventum Campaniæ est urbs *Nola*. de hac ita Svida: Νῶλα, πόλις Αὐσόνων παρ' Ἑκαταίῳ. Id est: *Nola, urbs Ausonum apud Hecatæum*. Et Stephani breviator: Νῶλα, πόλις Αὐζόνων· ὡς Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ. Hoc est: *Nola urbs Ausonum: teste Hecatæo in Europâ*. Apud Marcianum Heracleensem in Περιηγήσει desiderari unum atque alterum versum, quibus *Latii* situm post Vmbros memoraverit, suprà lib. II cap. IIII in horum descriptione docui. post eos igitur versus ita pergit:

Οὓς ᾤκισεν ὁ Κίρκης Ὀδυσσεῖ ἡρώιδι
Λατῖνος· Αὔσονές τε, μεσόγειον τόπον
Ἔχοντες, Αὔζων ὡς σωοικίσαι δοκεῖ,
Ὀδυσσέως παῖς καὶ Κίρκης ἡρώιδος.
Ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις ἡ Ῥώμη ἐστὶ πόλις·
Ἣν τῇ Λατίνῃ Ῥωμύλον σὺν αὐτῷ κτίσαι
Θέμενον ἀφ' αὑτοῦ φασι τοῦτο τὄνομα.
Μετὰ δὲ Λατίνους ἐστὶν ἐν Ὀπικοῖς πόλις
Κύμη· πρότερον ὑφ' οἱ Χαλκιδεῖς ἀπῴκισαν,
Εἶτ' Αἰολεῖς.
Τούτοις δὲ Σαυνῖται παροικοῦσ', ἐχόμενοι
Τῶν Αὐσόνων. μεθ' οὓς μεσόγειοι κείμενοι
Οἰκοῦσι Λεύκανοί τε Καμπανοί θ' ἅμα.

Hoc est:

Quos condidit Circes & Vlyssis filius
Latinus. tum Ausones mediterranea loca
Tenent: quos Auson condidisse putatur,
Vlyssis atque Calypsûs filius.
In his gentibus Roma est urbs:
Quam in Latio Romulum condidisse
Nomenque de se imposuisse aiunt.
Post Latinos est in Opicis urbs
Cuma: quam primùm Chalcidenses coloniam deduxère;
Posteà verò Aeoles.
Iuxta hos incolunt Samnites, contermini
Ausonibus. post quos in mediterraneo
Habitant Lucani simul & Campani.

Quum Lucanos Campanosque Samnitibus continuet, certè his Ausones contermïnos facere nequivit, nisi circa Allifas & Venafrum opida; quà Volscos proxima incoluisse opida, Casinum, Aquinum, Arpinum, Atinam, & Soram, superiori capite ostensum est. At *Novum* eum intellexisse Latium, cuius finibus etiam Volsci & Hernici & Aequi comprehendebantur, ex eo dilucidè claret, quòd *Ausones Latinis* fecit conterminos, vel illorum partem ait, quidpe in Latinis atque Ausonibus esse urbem Romam. Sanè Novi Latii etiam partem incoluerunt Ausones; sed non Samnitibus contermini: nisi, ubi illi Volscorum pleraque loca sub imperium suum redegerunt; de qua re infra dicetur in descriptione Samnii. Plinius lib. III cap. V: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est, millium passuum* L *longitudine. tam tenues primordio imperii fuère radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus; Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli. & ultra Circeios, Volsci, Osci, Ausones. unde nomen Latii processit ad Lirim amnem.* Et posteà; in recensione litoris Novi Latii: *Colonia Minturnæ, Liri amne divisa: opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio.* Hæc satis turbatoriè. nam, præter *Tarracinam*, ultra Circeios nihil habuêre in litore Volsci. citra verò Circeios ad Rutulorum usque confinia circa Ardeam tenuêre litus; intus autem ad Albanum usque montem; quà Velitræ fuere, Volscorum opidum. At verò *Ausonum* gentem incoluisse loca inter *Tarracinam* & Sinuessam, in Campaniæ sitam, ex aliis quoque probari potest auctoribus. Livius lib. VIIII: *Consules ab Sorâ profecti in agros atque urbeis Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant; conjurationesque circa Campaniam factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. Cæterùm Ausonum*

gens,

gens, proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona & Minturnæ & Vescia urbes erant. Et lib. x: *Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata: altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum: ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata.* Strabo lib. v: Ὑπέρκειται δ' ἐν τῇ μεσογαίᾳ τὸ Πωμπτῖνον πεδίον. τὴν δὲ συνεχῆ ταύτῃ πρότερον Αὔσονες ᾤκουν, οἵπερ καὶ τὴν Καμπανίαν εἶχον· μετὰ δὲ τούτους Ὄσκοι· καὶ τούτοις δὲ μετὰ τῆς Καμπανίας. Id est: *Suprà in mediterraneo est Pomptinus campus. huic contiguam regionem primò Ausones incoluerunt; qui Campaniam etiam tenuêre: post hos Osci; qui & ipsi partem Campaniæ possederunt.* Ad Tarracinam usque pertinuisse Pomptinum campum, superiori capite ostensum est. ergo super istac Ausonum Oscorumque sede trans Circæum montem probè convenit Straboni cum Plinio. At huic citra Circæum etiam Aurunci locantur præscriptis verbis. quos tamen hoc tractu apud nullum rerum scriptorem reperio. Virgilius equidem Aeneid. lib. xi ibidem eos collocare videtur, dum ita Latinum regem loquentem fingit:

Est antiquus ager, Tusco mihi proximus amni;
Longus in occasum, fineis super usque Sicanos.
Aurunci Rutulique serunt, & vomere duros
Exercent colleis; atque horum asperrima pascunt.
Hæc omnis regio & celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum; & fœderis æquas
Dicamus leges; sociosque in regna vocemus.

Per plagam istam pineam celsi montis intellexisse poëtam Circæum montem, suprà cap. vii in descriptione eius docui. In hunc igitur inter Rutulos & Circæum agrorum situm rectè quadrat & illa eiusdem Latini oratio, quam Aeneid. lib. vii apud Aeneæ legatos habet in hunc modum:

Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes; his ortus ut agris
Dardanus, Idæas Phrygiæ penetravit ad urbeis.

Et sub finem eiusdem libri vii agmen, quod Turnum, Rutulorum regem, sequebatur, ita recenset:

Insequitur nimbus peditum; clypeataque totis
Agmina densantur campis; Argivaque pubes
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, & picti scuta Labici:
Qui saltus Tiberine tuos sacrumque Numici
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colleis,
Circæumque jugum: queis Iupiter Auxurus armis
Præsidet, & viridi gaudens Feronia luco.
Quà Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valleis atque in mare conditur Vfens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum & florenteis ære catervas,
Bellatrix.

Heic etiam disertè *Auruncos* ponit poëta citra Circæum montem; ultra verò *Volscos*. unde facilè inducor, uti credam, ab hoc potiùs quàm ab aliquo historicorum sua prompsisse Plinium. At longè remotiore hinc tractu collocat Auruncos Virgilius eodem lib. vii haud multo antè, in his versibus:

Hinc Agamemnonius Troiani nominis hostis
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroceis
Mille rapit populos, vertunt felicia Baccho
Massica qui rastris, & quos de collibus altis
Aurunci misère patres Sidicinaque juxta
Aequora; quique Caleis linquunt: amnisque vadosi
Adcola Vulturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus.

Massicus mons ultra Lirim amnem est; ut infrà patebit: & juxta eum versùs Cam-

paniam incolebant Sidicini, quorum erat opidum *Teanum*, vulgò etiam nunc *Tiano* dictum. Consentit igitur heic probè cum Virgilio poëta gravissimus Romanarum rerum scriptor T. Livius; qui lib. VIII, in rebus anni post Romam conditam CCCCXVII, ante natum Iesum CCCXXXVI sic scribit: *C. Sulpicio Longo, P. Aelio Poeto, consulibus, inter Auruncos Sidicinosque bellum ortum. Aurunci, à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant. eò petendi auxilii ab Romanis causa justior fuit. Sed priùs, quàm consules ab Vrbe exercitum educerent, fama adfertur, Auruncos metu opidum deseruisse: profugosque cum conjugibus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca adpellata. mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam.* Ergo tam exigua fuit *Auruncorum* gens, uti omnis unam tantùm incoluerint urbem. At hoc si verum; maximè ego miror, tantam eorum fuisse auctoritatem, tantamque potentiæ opinionem, uti ex Volsco agro civitates opem atque auxilium ab iis contra Romanorum potentiora arma petierint. Idem Livius lib. II, in consulatu P. Postumii Tuberti II & Agrippæ Menenii Lanati; anno urbis Romæ CCLI; ante natum Christum 1011: *Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum. fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fineis consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Victores hinc Aurunci mox, expugnatâ Pometiâ victi cæsique.* Sed rediêre octavo anno pòst; P. Servilio Prisco & Ap. Claudio Sabino consulibus. Livius eodem libro: *Nocte unâ audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magnâ jam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt; ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat: cuius fama, haud procul jam ab Aricià visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur. nec procul inde cum Auruncis signa collata. prælioque uno debellatum est.* Dionysius lib. I; ubi eamdem refert historiam; Ἔπῃ, inquit, παντηχέζουσιν αὐτοῖς, πρεσβῦται παρῆσαν ἐξ ἔθνους Ἀῤῥώγκων, οἱ τὴν Καμπανῶν χώρας τὰ κάλλιστα πεδία κατεῖχον. Id est: *Nondum finito festo, legati ab Aruncorum veniunt gente; quæ Campanæ regionis pulcherrimos tenebat campos.* Eamdemque sedem jam inde ante Troiani belli tempora tenuisse eos, ostendere videtur idem Dionysius lib. I, his verbis: Κατέσχον δὲ ἅπαν τὸ οἱ Πελασγοὶ τῶν καλλιῤῥόων Καμπανῶν βοτῶν πάνυ τὸ τοῦλαν ἡδίστων πεδίων σὺν ὀλιγίστῳ μοχθήσαντες, ἔθνους βαρβαρικὸν Αὐρώγκους ἐκ μέρους ἀναστήσαντες αὐτῶν· καὶ πόλιν αὐτόθι καλέσαντες ἄλλας τε Λάρισσαν, ἀγορᾶς Ποπιλίας καλουμένης ἀπέχουσαν. Hoc est: *Tennerunt Pelasgi & Campanorum camporum, adspectu amœnissimorum pascuisque aptissimorum partem haud exiguam, pulsis inde Auruncis, gente barbarâ. ubi inter cæteras urbeis condidêre Larissam, haud procul à Foro Popilii.* Sic equidem posterior auctoris commentator vocem Αὐρώγκους restituendam divinavit, ubi in Græcis exemplaribus erat Ἀβρωνίους, & in aliis Αὐρωνίους. at licèt ille veteris geographiæ parum gnarus fuerit; quod suprà lib. II cap. VIIII in Sabinis patuit; tamen haud malè heic divinasse videtur. quidpe *Falernus ager*, ut infrà cap. X... huius libri III patebit, fuit inter *Massicum montem* & *Vulturnum amnem*. quorum ille nunc vulgò dicitur *Monte Dragone*. ex *Falerno* autem *agro* citat Plinius lib. III cap. V *Foropopilienses*, ab isto Dionysii *Foro Popilii* opidanos & in *eius montis*, qui Liris sinistram ripam eminus prosequitur, orientali latere fuit *Suessa Aurunca* opidum, quod nunc vulgò dicitur *Sessa*. undè clarè patet, totum hunc tractum tenuisse quondam Auruncos. Verùm etsi satis valida magnaque fuerit gens *Auruncorum*; quod ex modò allatis clarè perspeximus; tamen miror ego, quî prædictæ duæ coloniæ *Pometia* atque *Cora* potiùs ad gentem longiùs disitam, quàm ad proximos Volscos, quorum agros nondum occupaverant, desciverint. Certè verum videtur esse, quod ex antiquioribus auctoribus adnotatum nobis reliquerunt posterioris ævi grammatici. in quibus Servius ad suprà scriptum Virgilii Aeneid. lib. VII: *Aurunci Italiæ populi antiquissimi fuerunt.* Et posteà: *Aurunci Græcis Ausones nominantur.* Agellius lib. I cap. X, & Macrobius Saturnalior. lib I cap. V: *Favorinus philosophus adolescenti veterum verborum cupidissimo, & plerasque voces nimis priscas & ignotissimas, in quotidianis communibusque sermonibus exprimenti, Curius, inquit, & Fabricius & Coruncanius, antiquissimi viri nostri, & his etiam antiquiores Horatii illi trigemini, planè ac dilucidè cum suis fabulati sunt: neque Auruncorum aut Sicanorum aut Pelasgorum, qui primi incoluisse Italiam dicuntur, sed ætatis suæ verbis loquuti sunt.* Ioannes Tzetza in Chiliadibus suprà scriptis verbis hæc subtexit:

Τὰς δὲ Αὐρύγκας μόνας μοι Αὔσονας λέγειν νόει
Μέσας Οὐόλσκων καὶ Καμπανῶν πρὸς θαλάσσαις κειμένας.
Aurunccos autem solos mihi Ausones dicere cogita,
Medios inter Volscos Campanosque apud mare sitos.

Isacius Tzetza ad Lycophronem: Αὐσονία δὲ κυρίως, ὡς Δίων ὁ Κοκκειανὸς, ἡ τῶν Αὐρυγκῶν γῆ μόνη λέγεται, μέσων Καμπανῶν καὶ Οὐόλσκων πρὸς θάλασσαν κειμένη. Id est: *Ausonia, ut Dio Cocceianus tradit, propriè Auruncorum adpellatur terra, inter Campanos atque Volscos apud mare sita.* En, hoc ipsum est, quod jam dudum antè suspicabar: nempe, quum Livius supra scriptis locis & *Minturnas* apud Liris ostium, & ultra Lirim *Sinuessam* ad Massicum montem, & ultra hunc etiam *Caleis*, Ausonum genti adscribat; intermedias verò urbeis maritimas, inter Tarracinam & Lirim, Fundos, Caietam atque Formias neque Volscis neque alii cuipiam genti attribui ab auctoribus videam: has quoque Ausonum antiquitus fuisse opinatus sum; & ad hanc gentem, ut Volsco agro proximam, defecisse suprà dictas colonias *Pometiam* atque *Coram*. Populi igitur & citra & Vltra Lirim amnem incolentes, promiscuè dicti fuêre, modò Ausones, modò Aurunci. Livius autem, vel alii antè ipsum auctores Romani, quum ex diversis monumentis diversa unius eiusdemque gentis nomina accepissent; duos diversos inde fecêre populos. Cæterùm Strabo suprà citato loco tradit, contiguam Pomptino campo regionem priùs Ausones tenuisse, posteà verò Oscos, de his ita eodem lib. v posteà: Κασῖνον, πόλις ἀξιόλογος, ὑστάτη τῶν Λατίνων. τὸ γὰρ Τέανον, τὸ καλούμενον Σιδικῖνον, ἐφεξῆς κεῖμενον, ὃ καὶ δηλοῖ τῷ προσθέτῳ δηλαδή, ὅτι τῶν Σιδικίνων ἐστίν· ἔπειτα Ὄσκοι, Καμπανῶν ἔθνος ἐκλελοιπός· ὥστε λέγοιτ' ἂν καὶ Καμπανίας. Id est: *Casinum, urbs celebris, Latinarum ultima. quidpe Teanum Sidicinum, quod sequitur, ipso cognomento ostendit, se ad Sidicinos pertinere; qui sunt Osci; gens olim Campanorum, quæ jam defecit.* Sed hoc parum curatè ab Strabone pronunciatum est. quidpe non natio quædam fuêre *Osci* in Campanorum gente; sed quondam eam incoluerat regionem, quam posteà tenuerunt Campani. hinc Sidicini disertè discernuntur Livio à Campanis. Lib. VII: *Samnites Sidicinis injusta arma, quia viribus plus poterant, quum intulissent; coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese conjungunt. Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quam viribus, quum attulissent; fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli vertunt. namque Samnites, omissis Sidicinis, ipsam arcem finitimorum, Campanos, adorti.* Et posteà Campani ita loquuntur Romæ apud senatum: *Pugnavimus; verbo, pro Sidicinis; re, pro nobis; quum videremus finitimum populum nefario latrocinio Samnitium peti.* Mox: *Parum fuit, quòd semel in Sidicino agro, iterum in Campaniâ ipsâ legiones nostras cecidêre?* Et posteà: *Ne Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium æstimarent virtutem.* Iterum: *Quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam peperant?* Lib. VIII: *Sidicinis Campanisque sociis.* De Oscis ita tradit Plinius suprà dicto lib. III cap. V: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est millium passuum* L *longitudine. tam tenues primordio imperii fuêre radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus; Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli: & ultra Circeios, Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modò Latii processit ad Lirim amnem.* Et exiguo pòst: *Colonia Minturnæ, Liri amne divisa, Glani quondam adpellato. opidum Sinuessa, extremum in adverso Latio: quam quidam Sinôpen dixêre vocitatam. Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, & temulentia nobilis: succo per omneis terras inclito; atque, ut veteres dixêre, summum Liberi patris cum Cerere certamen. hinc Setini & Cæcubi obtenduntur agri. his junguntur Falerni, Calani. dein consurgunt Massici, Gaurani, Surrentinique montes, ibi Laborini campi sternuntur; & in delicias alicæ politur messis. hæc litora fontibus calidis rigantur; præterque cætera in toto mari conchylio & pisce nobilitantur. nusquàm generosior oleæ liquor. Et hoc quoque certamen humanæ voluptatis tenuêre Osci, Græci, Vmbri, Tusci.* Apud Pompeium Festum hæc leguntur: *In omnibus ferè antiquis commentariis scribitur Opicum pro Obsco; ut in Titinnii fabulâ V: Qui Obscè & Volscè fabulantur. nam Latinè nesciunt. A quo etiam verba impudentia & elata adpellantur obscena: quia frequentissimus fuit usus Oscis libidinum spurcarum.* Et mox: *Oscos quos dicimus, ait Verrius, Opscos antè dictos; teste Ennio, quum dicat: De muris res gerit Opscus.* In prioribus Festi verbis mendum inesse suspicabar, ni apud epitomatorem quoque eius Paullum Diaconum ita exstaret: Opicum quoque invenimus pro Osco. At exemplum huius rei Festus citat ex Titinnio; *Qui Obscè fabulantur.* Et ne suspiceris scriptum fuisse vel

ab Titinnio vel Festo, *Qui Opicè fabulantur*: ab eodem illo vocabulo, quòd & in aliis antiquis commentariis & in Titinnii fabulâ scriptum erat, *verba* ait *impudentia adpellari obscena*. Scripsit igitur sic Festus: *In omnibus ferè antiquis commentariis scribitur Opscum pro Osco; ut in Titinnii fabulâ* V: *Qui Opscè & Volscè fabulantur*. Hoc jam idem erat illud, quod & Verrius adnotavit. Nisi fortè per supinam quamdam negligentiam seu incogitantiam Festus in contrarium propositæ rei sensum prò voce *Opscum* scripserit *Opicum*: quia, *Opicos* & *Oscos* unam eamdemque gentem fuisse, alicubi legerat. Apud Stephani breviatorem ita scriptum est: Ὀπικοὶ, ἔθνος Ἰταλίας· Εὔδοξος ἔκτῳ γῆς περιόδου· Γλώσσας συνέμιξαν. οἱ δὲ, ὅτι Ὀφικοὶ, ἀπὸ τοῦ ὄφεων. Id est: *Opici, gens Italiæ. Eudoxus de Circuitu Orbis lib.* VI: *Linguas commiscuerunt. Alii verò Ophicos dictos volunt* ἀπὸ τῶν ὄφεων. id est, *ab serpentibus*. Manifesta est lacuna. & haud obscurè adparet, rationem adpositam fuisse, cur dicti fuerint Opici. Servius ad suprà scriptum Virgilii locum Aeneid. lib. VII ita commentatur: *Oscorumque manus. Capuenses dicit; qui antèa Ophici adpellati sunt, quòd illic plurimi abundavêre serpentes. nam Græcè ὄφις dicitur serpens*. Sanè haud obscurè hinc adparet, *Oscos* eosdem habitos fuisse antiquitus & *Opicos* hoc autem vocabulum grammatici quidam nugatores ἀπὸ τῶν ὄφεων, *à serpentibus*, deductum ab initio Ophici fuisse fabulati sunt. Hinc igitur antiquiores auctores non modo in Campaniâ ultra Lirim amnem Massicumque montem collocarunt Opicos; sed etiam cis Lirim ad Latium usque & Tiberim flumen nomen eorum extenderunt: quo tractu Strabo atque Plinius Oscos referunt. Dionysius Halicarnassensis lib. I; ubi de urbis Romæ origine atque conditoribus agit: Ἀριστοτέλης ὁ φιλόσοφος Ἀχαιῶν τινας ἱστορεῖ, τῶν ἀπὸ Τροίας ἀνακομισθέντων, πρὸς Μαλέαν, ἐπιστρεψάντων χειμῶνι βιαίῳ καταληφθέντας, πῶς μὲν ὑπὸ τῶν πνευμάτων φερομένους πολλαχῇ καὶ πολλάκις πλανᾶσθαι· πολλῶν δὲ ἐλθεῖν εἰς τὸν τόπον τὸν Ὀπικῆς, ὃς καλεῖται Λάτιον, ἐπὶ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει κείμενον. Id est: *Aristoteles philosophus tradit, Achæorum quosdam, à Troiano bello redeunteis, circa Maleam cursum flexisse: correptosque à tempestatibus, diu ventorum vi ultro citroque per altum jactatos, tandem adpulisse ad eam Opicæ regionis oram, quæ, Tyrrheno mari perfusa, Latium adpellatur*. Eatenus quidem Aristoteles erravit, quòd & *Latium* in Opicâ regione esse censuit; quum *Siculi*, antiquissimi Latii incolæ, longè alieni fuerint generis ab Opicis. Eiusdem tamen opinionis & Plato, magister Aristotelis, fuisse videtur. quidpe verba eius in Epistolâ ad Dionis propinquos & amicos hæc sunt: Ἦ ξύμπαντος, ὥσπερ τῶν ἐκ τῶν γεγενημένων καὶ ἀπόντων, οὕτω δὴ καὶ τῶν μελλόντων ἐσομένων προμάντεως εἰς ἐρημίαν τὴν Ἑλληνικῆς φωνῆς Σικελία πᾶσα, Φοινίκων ἢ Ὀπικῶν μεταβαλοῦσα εἰς ἅπαν δυναστείαν καὶ κράτος. Id est: *Quantum ex infelicibus præsagiis fas est portendere; universa Sicilia in Græcæ linguæ oblivionem lapsura videtur; ad Phœnicum vel Opicorum devoluta potestatem dominationemque*. Vbi treis suâ ætate in insulâ ponit genteis, Græcos, Phœnicas, sive Pœnos, & Opicos: quorum vocabulo sine controversiâ intellexit Siculos; quando hos nullos nominat: qui tamen partem insulæ longè maximam tenebant: unde & toti insulæ nomen. Sed hoc fortassis eâ ratione à Platone factum, quòd unà cum Hellanico Lesbio, quem loco suprà scripto citat Dionysius, *Siculos* existimavit origine *Ausonas*, à Iapygibus ex Italiâ pulsos; hos verò, unà cum Aristotele atque Antiocho eosdem quos *Opicos*. Aristoteles suprà dicto Πολιτειῶν lib. VII cap. X præscriptis verbis hæc subnectit: Ὤικουν δὲ τὸ μὲν πρὸς τὴν Τυρρηνίαν Ὀπικοὶ, ἃ πρότερον καὶ νῦν καλεῖσθαι τὴν ἐπωνυμίαν Αὔσονες· τὸ δὲ πρὸς τὴν Ἰαπυγίαν καὶ Ἰόνιον Χῶνες τὴν καλουμένην Σιρῖτιν. ἦσαν δὲ καὶ οἱ Χῶνες Οἰνωτροὶ τὸ γένος. Id est: *Habitabant autem in eâ Italiæ parte, quæ Tyrrhenis contermina, Opici; qui & olim cognomento Ausones dicebantur & nunc etiam dicuntur. eam verò partem, quæ Iapygiæ & Ionio sinui finitima, incolebant Chones: nempe Siritim regionem. erant autem & Chones genere Oenotri*. Hinc scilicet illud est Dionysii suprà dicto lib. I: οἶνωτρος δὲ τὸ πλεῖον στράτευμα ἐσβεβηκὼς ἀγόμενος, εἰς ἕτερον ἀφικνεῖται κόλπον, τὸν ἀπὸ τοῦ ἑσπερίων μερῶν ἀνέχοντα τὴν Ἰταλίαν αὐχένα μονον, ὃς τότε μὲν Αὐσονικὸς ἀπὸ τῶν προοικούντων Αὐσόνων ἐλέγετο· ἐπεὶ δὲ Τυρρηνοὶ θαλασσοκράτορες ἐγένοντο, μετέβαλεν, ὡς ἔχει νῦν προσηγορίαν. Hoc est: *Oenotrus cum maiore parte exercitus in alterum sinum pervênit, qui, Italiæ latus occidentale adluens, tunc ab adcolentibus Ausonibus dicebatur Ausonius; dein verò, Tuscis maris imperio potitis, mutavit nomen, quod nunc obtinet*. Strabo lib. V, postquàm Campaniæ litus generatim exposuit, ita porrò pergit: Ὑπὲρ δὲ τούτων τῶν ἠϊόνων Καμπανία πᾶσα ἵδρυται, πεδίον εὐδαιμονέστατον ἀπάντων. πρόκειται δ' αὐτῇ γαιώλοφία τις εὔκαρπος καὶ ὄρη τὰ τῶν Σαμνιτῶν καὶ τὰ τῶν Ὀσκων. Ἀντίοχος μὲν οὖν φησι, τὴν χώραν ταύτην Ὀπικοὺς οἰκῆσαι· τούτους δὲ καὶ Αὐσονας καλεῖσθαι.

Πολυ-

Πολύβιος· δὶ' ἐμφάσεις δύο ἔθνη νομίζων τοῦτο. Ὀπικὸς γὰρ φησὶ καὶ Αὔσονας οἰκεῖν τὴν χώραν ταύτην πρὶν ἢ Κρατῆρα. Ἄλλοι δ' λέγουσιν, οἰκέντων Ὀπικῶν πρότερον καὶ Αὐσόνων, εἶτ' ἐκείνους κατασχεῖν ὕστερον Ὄσκων τὸ ἔθνος· τούτους δ' ὑπὸ Κυμαίων, ἐκείνους δ' ὑπὸ Τυρρηνῶν ἐκπεσεῖν. (Διὰ γὰρ τὴν ἀρετὴν πολεμάχητον ἡμίεθρ πεδίον) δώδεκα ἢ πόλεις ἐγκατοικίσωσιν, ἢ οἷον κεφαλὴν, ὀνομάσαι Καπύην. Διὰ δὴ τὴν τρυφὴν εἰς μαλακίαν τραπόμενοι, καθάπερ ὑπὸ πρὶν ὑπὸ Πάδον χώρας ἐξέστησαν, οὕτω δ' ταύτης ἀναχωρῆσαι Σαυνίτας. Hoc est: *Super hoc litus universa sita est Campania: campus omnium fertilissimus. Cingunt eam frugiferi colles, & Samnitium Oscorumque montes. Antiochus, ab Opicis habitatam fuisse hanc regionem, tradit; qui iidem & Ausones adpellarentur. at Polybius duas diversas genteis existimare videtur eos.* 10 *ait namque, Opicos atque Ausones terram hanc circa Craterem incolere. Alii ferunt, quum ea lŏca quondam Opici & Ausones tenuissent, fuisse ea deinde ab Oscorum quadam gente occupata. hanc à Cumanis fuisse pulsam: hos rursum à Tuscis. (etenim ob præstantiam agros eos multis fuisse certaminibus expetitos.) hos, quum* XII *in eâ condidissent urbeis; quæ earum veluti caput foret, adpellavisse Capuam. quum autem per luxuriam ad mollitiem sese transdidissent; quemadmodum regione ad Padum sitâ pulsi fuerunt, sic hac etiam Samnitibus cessisse.* Eos heic intelligit *Samnites*, qui, occupatâ hac regione, à capite eius Capuâ dicti fuêre Campani. Crater autem dicebatur sinus Puteolanus; ut infrà in Campaniæ descriptione ostendetur. *Osci* verò *montes* isti nulli alii esse potuerunt, quàm id jugum, quod orientali latere duo sustinet opida *Suessam Auruncorum* & 20 *Teanam Sidicinorum:* quæ vulgò nunc dicuntur *Sessa* atque *Tiano*. Cæterùm minùs diligentes minusque adcurati deprehenduntur fuisse isti auctores; quando ignorarunt XII Tyrrhenorum principatus principeisque urbeis non in hac Campaniâ fuisse, sed in Etruriâ, inter Arnum Tiberimque amnis & mare inferum. Quod autem Polybium attinet; rationem ego planè nullam dispicio, cur per auctoritatem eius Aristoteli simul &, qui Aristotele ducentis ferè annis fuit prior, Antiocho fides omnis derogetur: præsertim, quum Aristoteles non antiquorum temporum, quod fecit Polybius, sed suæ ætatis rem adfirmet. Iám verò, quòd illi quidam minùs diligentes scriptores tradiderunt, Opicos pulsos fuisse hac ora ab Oscis, hos verò à Cumanis; eo ipso apertè proditur, haud perinde veteres fuisse eos scripto- 30 res. quidpe antiquiores auctores, non in *Oscis*, quos sanè illi noverunt nullos, (posterioribus enim temporibus id ita ab Opicorum nomine detortum est vocabulum) sed in *Opicis* Cumas conditas fuisse referunt. Thucydides lib. VI: Ζάγκλη δὲ τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ Κυμαίων, τῆς ἐν Ὀπικίᾳ Χαλκιδικῆς πόλεως, λῃστῶν ἀφικομένων, ᾠκίσθη. Id est: *Zancle primùm à latronibus, à Cumis, Chalcidicâ in Opicarum regione urbe, profectis, condita est.* Dionysius lib. VII: Ἐπὶ δὲ ἐξηκοστῆς καὶ πρώτης Ὀλυμπιάδος Κύμῃ, τῇ ἐν Ὀπικοῖς Ἐρετριῶν πόλιν, ἣν Ἐρετρεῖς τε καὶ Χαλκιδεῖς ἔκτισαν, Τυρρηνοὶ, καὶ σὺν αὐτοῖς Ὀμβρικοί τε καὶ Δαύνιοι καὶ συχνοὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων, ἐπεχείρησαν αἱρεῖν. Id est: *Olympiade* LXIIII *Cumam, Græcam in Opicis urbem, quam Eretrienses Chalcidensesque condiderunt, Tyrrheni simul & Vmbri Daunique & alii nonnulli barbari, excidere conati sunt.* Auctor 40 Olympiadum ἀνώνυμος· Ὀλυμπιάδος ξδ' ἔτει α', οἱ κτίσαντες τὴν Ἰταλίαν Κυμαῖοι πολλὰς Τυρρηνῶν καὶ Ὀπικῶν μυριάδας ἐνίκησαν. Hoc est: *Olympiadis* LXIIII *anno primo in Italiâ Cumani multa Tyrrhenorum Opicorumque millia superaverunt.* Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει.

Μετὰ δὲ Λατίνους ἐστὶν ἐν Ὀπικοῖς πόλις
Κύμη.
Vltra Latinos est in Opicis urbs
Cuma.

Sic item in aliis huius regionis locis, Cumanæ urbi vicinis, idem Opicorum usurparunt nomen auctores. Dionysius lib. I: de Aeneæ in Italiam navigatione nar- 50 rans: Ἔπλευν νήσῳ προσέσχον, ἣν τινομα ἔθεντο Λευκασίαν, ἀπὸ γυναικὸς, αἰνεσιμοῦς Αἰνείᾳ, τῆδε πόθεν τ' τέκνα ἀπολαύσης, ἐκκείθεν δὲ καταφανεῖς εἰς λιμένα καλὸν καὶ βαθὺν ἐν Ὀπικοῖς, τελευτήσαντος καὶ αὐτοῦ Μισηνοῦ, τοῦ ὀνομαζομένου, ἀπ' ἐκείνου τὸ λιμένα ὠνόμασαν. Hoc est: *Deinde ad insulam adplicuerunt, cui nomen imposuerunt Leucasiæ, ab Aeneæ consobrinâ, circa hæc loca mortuâ. Hinc devecti ad pulcrum profundumque in Opicis portum; exstincto ibi quoque Miseno, viro nobili; ab eo portum denominarunt.* Strabo lib. XIIII, de Rhodiis loquens: Ἀφ' ἧς καὶ μέχρι Ἰβηρίας ἐπλεύσαν· καὶεῖ μὲν τὴν Ῥώδιον ἔκτισαν, ἐν δὲ τοῖς Ὀπικοῖς τὸ Παρθενόπιον. Id est: *Ita in Hispaniam usque navigarunt: ubi Rhoden condide-*

runt: in Opicis verò Parthenope. Sic antea Neapolis vocabatur. Stephani epitomator: Παρθενόπη, πόλις ἐν Ὀπικοῖς ἢ Ἰταλίας, κτίσμα Ῥωδίων. Id est: *Parthenope, urbs Italiæ in Opicis; à Rhodiis condita*. Item: Φαλήρον, πόλις ἐν Ὀπικοῖς, εἰς ἣν ἐξεβράσθη Παρθενόπη ἡ Σείρην, ἣ καλεῖται Νεάπολις. Hoc est: *Phalêrum, urbs in Opicis; ad quam fluctibus ejecta fuit Parthenope Siren: quæ Neapolis vocatur*. Idem auctor: Ἄτιλλα, πόλις Ὀπικῶν Ἰταλίας, μεταξὺ Καπύης καὶ Νεαπόλεως. Id est: *Atella, urbs Opicorum in Italiâ, inter Capuam & Neapolim*. Sed & longè latiùs diffusum fuit id gentis nomen. Idem breviator Stephani: Φρέγελλα, πόλις Ἰταλίας· ἡ τὸ μὲν ἀρχαῖον ἦν Ὀπικῶν, ἔπειτα δὲ Οὐολόσκων ἐγένετο. Id est: *Fregella, urbs Italiæ: quæ antiquitus erat Opicorum; posteà verò Volscorum facta est*. Apud Dionem Iulius Cæsar in concione, quam in Gallià habuit ad legatos suos ordinumque ductores, adversùs Arioviſtum pugnaturus, ita loquitur de Romanis: Τοιαῦτα ἐκ τούτων τῶν παθημάτων αὐτοὶ Λατῖνοι ἐκράτησαν, Σαβῖνοι ἐδούλωσαν, Τυρσηνοὺς, Οὐόλσκους, Ὀπικοὺς, Λευκανοὺς, Σαυνῖται ἐχειρώσαντο. Id est: *Hæc illi consilia sequuti, Latinos in suam potestatem redegerunt, Sabinos vicerunt, Etruscos, Volscos, Opicos, Lucanos, Samnites, subegerunt*. Vera hæc atque germana Cæsaris si fuit oratio; certè ille Campanos nominavit: pro quibus Dio, Græcus homo, antiquum usurpavit vocabulum *Opicorum*; qui omnem olim obsidebant Campaniam. Sed & ipsum adeò tenuisse Samnium, disertè testatur Strabo lib. v: Περὶ δὲ Σαμνιτῶν, inquit, καὶ τοιαῦτός τις λόγος ἐκφέρεται· Διότι πολεμοῦντες Σαβῖνοι πολὺν χρόνον πρὸς τοὺς Ὀμβρικοὺς, εὔξαντο, καθάπερ τὰ Ἑλλήνων ἔνια, τὰ γιγνόμενα τῷ ἔτει τούτῳ καθιερῶσαι. νικήσαντες δὲ, τὰ μὲν γιγνόμενα τὰ μὲν κατέθυσαν, τὰ δὲ καθιέρωσαν. ἀφορίας δὲ γενηθείσης, εἶπέ τις, ὡς ἐχρὴν καθιερῶσαι καὶ τὰ τίκτα· οἱ δὲ ἐποίησαν ταῦτα· καὶ τοὺς γιγνομένους τότε παῖδας Ἄρεως ἐπώνυμους. ἀνδρωθέντας δ' ἔστειλαν εἰς ἀποικίαν. ἡγήσατο δὲ ταύρου. ἐν δὲ τῇ τῶν Ὀπικῶν καλουμένῃ, (ἐτύγχανον δὲ κωμηδὸν ζῶντες) ἐκβαλόντες ἐκείνους, ἱδρύσαντο αὐτοί. Id est: *De Samnitibus huiusmodi etiam fertur sermo: Sabinos, quum diuturno bello cum Vmbris conflictarentur, vovisse, (qui Græcorum quorumdam mos fuit) diis se, quæ nata forent eo anno, consecraturos. potitosque victoriâ, immolasse partim, partim consecrasse eius anni proventa. insequutâ autem sterilitate, monuisse quemdam, etiam prolem fuisse diis consecrandam. obtemperasse Sabinos: eoque anno editos liberos Marti dicasse. quumque virilem attigissent ætatem, duce tauro ad condendam novam coloniam emisisse. taurum in Opicorum regione procubuisse. itaque his expulsis (quidpe per vicos habitabant) eorum agrum novos colonos occupasse*. At *Ausones* tenuisse omnem hanc regionem ad Volscorum usque fineis, in Samnio *Beneventum*, in Campania *Nolam* & *Cales*, circa Massicum montem *Sinuessam* sive *Vesciam*, apud Lirim amnem *Minturnas*, suprà clarè perspectum est. Verum igitur, quod Antiochus atque Aristoteles adseverarunt, unum eamdemque gentem esse *Ausones* atque *Opicos*. Hos verò eosdem fuisse *Oscos*, præter jam antè allata documenta, ex hoc quàm manifestissimè adparet, quòd urbeis, quas Græci auctores in *Opicis* referunt, Latini *Oscis* adscribunt. Velleius lib. 1: *Nec multo pòst Chalcidenses Cumas in Italiâ condiderunt*. Mox: *Cumanos Osca mutavit vicinia*. Diomedes Grammaticar. instit. lib. III: *Tertia species est fabularum Latinarum, quæ à civitate Oscorum Atellâ, in qua primùm captæ, Atellanæ dictæ sunt; argumentis dictisque jocularibus, similes Satyricis fabulis Græcis*. Sic in Volscorum confinio *Opicorum* refert opidum Stephanus *Fregellas*, Strabo verò eodem tractu *Oscorum Sidicinorum Teanum*. sic & Dio Volscis continuat *Opices*; à Tarracinâ scilicet, extremâ in litore Volscorum urbe ad Samnites usque; ubi Strabo atque Plinius, ut suprà intellectum, ponunt *Oscos*. quibus consentiens Silius, ita canit lib. VIII:

Iam verò, quos dives opum, quos dives avorum
Ex toto dabat bellum Campania tractu,
Ductorum adventum vicinis sedibus Osci
Servabant: Sinuessa tepens, fluctuque sonorum
Vulturnum; quasque evertêre silentia, Amyclæ:
Fundique, & regnata Lamo Caieta, domusque
Antiphatæ, compressa freto; stagnisque palustr
Liternum, & quondam fatorum conscia Cumæ.

Omnia heic opida maritima enarrat, quæ erant post Tarracinam ad Cumas usque; ut sequenti hinc capite videbimus. Strabo sæpè dicto lib. v ita scribit: Ἴδιον δέ τι τοῖς Ὄσκοις συμβέβηκε· τὰ γὰρ Ὄσκων ἐκλελοιπότων, ἡ Δημοκρατία μόνη ἐστὶ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις.

ὥστε

ὥστε καὶ ποιήματα σκωμματικὰ καὶ ἄτεχνα ἀγῶνα πάτριον, καὶ μιμολογεῖσθαι. Id est: *Peculiare quiddam Oscis evênit. quidpe, quum Oscorum gens interierit; sermo eorum apud Romanos durat; ita, uti carmina quædam ac minus certo quodam certamine, quod maiorum instituto celebratur, in scenam producantur.* Eosdem ludos & alii memorarunt auctores. Cicero Famil. lib. VII epist. 1: *Non enim te puto Græcos aut Oscos ludos desideraſſe: præsertim, quum Oscos ludos vel in senatu nostro spectare possis.* Livius lib. VII: *Postquàm lege hac fabularum ab risu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula, intexta versibus, jactitare cœpit: quæ inde exodia posteà adpellata, consertaque fabellis potissimùm Atellanis sunt. quod genus ludorum, ab Oscis acceptum, tenuit juventus; nec ab histrionibus pollui passa est. Eò institutum manet, ut auctores Atellanarum nec tribu moveantur; & stipendia, tamquàm expertes artis ludicræ, faciunt.* Tacitus Annal. lib. IIII: *Oscum quondam ludicrum, leviſſimæ apud vulgus oblectationis, eò flagitiorum & virium veniſſe, ut auctoritate patrum coërcendum sit. Pulsi tum histriones Italiâ.* Quando Oscorum lingvâ in omni reliquâ Italiâ interierit, haud facilè dixerim. Iuventus quoque ista Romana, quæ posterioribus etiam, ut patet ex Tacito, temporibus *ludos Oscos* Romæ faciebat, utrum certa tantùm quædam *carmina* certasque *fabellas Atellanas* memoriæ mandaverit, an verò omnis Oscæ lingvæ perfectam absolutamque tenuerit notitiam; ita, uti in quovis quotidiano congressu colloquioque familiari aptè expediteque & exactè inter se confabulari sciverint; planè incertum est. Quamquàm de eius lingvæ peritiâ amplius quiddam atque perfectius præ istis fabularum Aellanarum actoribus gloriatus esse videtur Ennius poëta, natione Calaber; quæ regio nunc vocatur vulgò *Terra d' Otranto*, apud fauceis Hadriatici sinus. de hoc quidpe sic Agellius tradit lib. XVII cap. XVII: *Q. Ennius tria corda habere sese dicebat; quòd loqui Græcè & Oscè & Latinè sciret.* Græcæ lingvæ quum jam tum haud rarus fuerit in urbe Romanâ usus; nihil perinde erat, quòd tantopere gloriaretur Ennius, nisi Oscæ lingvæ longè perfectiorem ipse quàm alii in Vrbe, habuerit cognitionem. hanc autem utrùm Romæ hauserit à prædictis Oscorum ludorum actoribus, an apud aliquam Oscæ stirpis gentem, quamvis incertum sit; tamen circa ea tempora adhuc apud aliquam Italicarum gentium in usu exstitisse, testatur suprà dicta Titinnii fabula, ex qua Festus hæc citat verba: *Qui Obscè & Volscè fabulantur. nam Latinè nesciunt.* Et Oscam fuisse lingvam Sabinorum, Samnitium, Brutioramque, mox ostendam. De cætero ex hactenus allatis disertisque satis jam manifestè ac clarè patet, unam eamdemque fuisse gentem, quæ variis adpellabatur nominibus, AVSONES, AVRVNCI, OPICI. quorum hoc vocabulum postmodum à Romanis correptum fuit in duas syllabas OPSCI, sive OBSCI; ac tandem OSCI. Verùm tamen ita ego opinor: omneis quidem Auruncos atque Opicos seu Oscos fuisse Ausonas: at non vice versâ omneis Ausonas fuisse Auruncos & Opicos. sed quum ingens fuerit Ausonum corpus; ut qui ab freto siculo & faucibus Hadriatici sinus ad usque Volscorum, Siculorum, Vmbrorumque agros pertigerint; in varias parteis variaque nomina id distributum fuisse: utique, postquàm ulteriore sedium suarum parte ab Oenotris Peucetiisque pulsi fuêre. Primùm universa gens ab Oenotrorum Peucetiorumque finibus, id est, ab Silaro inferi maris, & Frentone superi maris flumine, ad Volscorum usque & Siculorum Vmbrorumque fineis, OPICI & OSCI adpellati sunt. horum pars inter Campaniam & Volscorum fineis AVRVNCI sunt dicti; ut suprà testimonium ex Dione perhibuit Isacius Tzetza; utque documento claro est *Suessa Aurunca*, Campaniæ, nunc etiam *Sessa* dicta. pars altera Opicorum, sive Oscorum, circa Teanum & Fregellas, SIDICINI vocati sunt: uti suprà è Strabone maximè ac Stephani epitomatore intelleximus. Communi tamen illâ atque antiquissimâ adpellatione singulæ sæpè partes dictæ fuêre AVSONES: quod nomen Aristoteles suprà scripto loco pro ἐπωνυμίᾳ, id est, *pro cognomento* universæ *Opicorum* gentis accepit: Livius verò, sive ii auctores, è quibus monumentis sua Livius sumpsit, pro unius exiguæ partis proprio peculiarique nomine usurparunt, circa Cales, Sinuessam, & Minturnas: quo tractu Auruncorum fuisse nomen, ex suprà disputatis dilucidè claruit. Hinc illud Livii lib. VIIII: *Consules ab Sorâ profecti, in agros atque urbeis Ausonum bellum intulerunt.* Mox: *Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit.* Et paullò pòst: *Quia absentibus ducibus*

ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit. deletaque Ausonum gens, vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset. Cæterùm ex Dionysii lib. I suprà allata fuêre ista: Ἀντίοχος δὲ ὁ Συρακόσιος Σικελὸς φησὶ μεταναστάντας ὑποφυγεῖν βιαζομένους ὑπό τε Οἰνώτρων καὶ Ὀπικῶν ἑαυτῶν. Θουκυδίδης δὲ Σικελοὺς μὲν γράφει τοὺς ἀπαναστάντας, Ὀπικοὺς δὲ τοὺς ἐκβαλόντας. Id est: *Antiochus Syracusanus Siculos tradit migrasse, vi exactos ab Oenotrorum Opicorumque copiis. Thucydides verò eos, qui migrarunt, Siculos vocat; eos verò, qui expulerunt, Opicos.* Vterque rectè, diverso locorum respectu. nam ab *Oenotris*, qui jam tum *Aborigines* vocabantur, vel unà cum *Pelasgis Latini*, pulsi fuêre patriis sedibus, antiquâ illâ ac primâ Siciliâ sive Italiâ, quæ fuit in Latio & agro Sabino: ab Opicis porrò ejecti fuêre reliquâ Italiâ ad fretum usque protensâ; unde in Sicaniam trajecerunt insulam, quæ ab eorum nomine dicta Siciliâ. Ergo antiquissimi isti auctores nullum aliud in extremâ illâ Italiâ agnoverunt nomen, quàm *Opicorum*. Ac sanè maximè credibile est, postquàm ex eâ excesserint *Oenotri*, versùs superiora Italiæ & Siculorum regionem proficiscentes, remigrasse statim in pristinam sedem partem Opicorum. Apud Strabonem dicto lib. V, in descriptione Sabini agri, hæc leguntur verba: Ἔστι δὲ καὶ παλαιότατον ἔθνος οἱ Σαβῖνοι καὶ αὐτόχθονες. τούτων δ' ἄποικοι Πικεντῖνοί τε καὶ Σαμνῖται· τούτων δὲ Λευκανοί· τούτων δὲ Βρέττιοι. Id est: *Est autem Sabinorum gens antiquissima atque indigena. ab iis originem ducunt Picentes atque Samnites. ab his porrò Lucani; & ab his Bruttii.* Et eodem libro posteà: Φρεντανοὶ, Σαμνιτικὸν ἔθνος. *Frentani, gens Samnitica.* Opicæ sive Oscæ originis fuisse Sabinos, ex sermone adparet. Festus: *Casnar, senex, Oscorum lingvâ. Mamers, lingvâ Oscorum Mars significatus. Mamercus, prænomen Oscum est; ab eo, quòd hi Martem Mamertem adpellant. Sufes dictus Pœnorum magistratus, ut Oscorum Mediastuticus. Meddix apud Oscos nomen magistratus est. Ennius: Summus ibi capitur meddix.* Varro de Latinâ lingvâ lib. IIII: *Mars ab eo, quòd maribus in bello præest: aut, quòd à Sabinis acceptus; ubi Mamers.* Et lib. VI: *Casicum significat vetus. eius origo Sabina est: quæ usque radices in Oscam lingvam egit. Item ostendit, quòd opidum vocatur Cassinum, hoc enim à Sabinis orti Samnites tenuerunt. Item significat in Atellanis aliquot pupum senem, quod Osci casnar adpellant.* Sanè Osco usi sunt sermone *Samnites*: teste non dubio T. Livio lib. X: *In Samnio*, inquit, *novi exercitus exorti ad depopulandos imperii Romani fineis, per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transcendunt, ingenteisque prædas faciunt. Volumnium, magnis itineribus in Samnium redeuntem, fama de Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuendos socios convertit.* Mox: *His satis exploratis profectus, tanto intervallo ab hostibus consedit, ut nec adventus suus propinquitate nimiâ nosci posset: & egredientem è castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ lingvæ exploratum, quid ageretur, mittit.* Hinc etiam Campani ab Samnitibus orti, Oscum illud habuêre vocabulum *mediastuticus*. Idem Livius lib. XXIIII: *Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat; quod duûm millium Campanorum & septingentorum militum Hannibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius: missus ab Cn. Magio Atellano; qui eo anno mediastuticus erat.* Et lib. XXVI: *Hoc ultimum, utcumque initum finitumque est, ante deditionem Capuæ prælium fuit. Mediastuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat.* Hinc item illa narratio Festi de nomine Mamertinorum: qui, genere *Campani*, Messanam in Siciliâ olim occupaverunt. *Mamertini*, inquit, *adpellati sunt hac de causâ: Quum toto Samnio gravis incidisset pestilentia, Sthennius Mettius, eius gentis princeps, convocatâ civium suorum concione, exposuit, se vidisse in quiete præcipientem Apollinem, ut, si vellent eo malo liberari, ver sacrum vovērent; id, quæcumque vere proximo nata essent, immolaturos sibi. quo facto levatis, post annum vicesimum deinde eiusdem generis incessit pestilentia. rursum itaque consultus Apollo respondit, non esse persolutum ab his votum; quòd homines immolati non essent. quos si expulissent, certò fore, ut eâ clade liberarentur. Itaque hi jussi patriâ decedere, quum parte eâ Siciliæ consedissent, quæ nunc Tauromenitana dicitur; fortè laborantibus bello novo Messanensibus auxilio venerunt ultro; eosque ab eo liberarunt. Provinciales hoc ob meritum eorum ut gratiam referrent; & in suum corpus communionemque agrorum invitarunt eos, & nomen acceperunt unum, ut dicerentur Mamertini: quòd, conjectis in sortem XII deorum nominibus, Mamers fortè exierat; qui lingvâ Oscorum Mars vocatur. eius historiæ auctor est Alsius lib. I belli Carthaginiensis.* Fuisse *Campanos*, Siciliæ lib. I

cap.

cap. VI ostensum est. Ergo ex valido hoc certoque lingvæ argumento satis jam constat, Sabinos Opicæ sive Oscæ fuisse stirpis. At haud facilè inducor, uti credam, ex Sabino demum agro, inter Narem Anienemque & Tiberim amneis sito, ortos fuisse à Sabinis *Samniteis* atque *Picenteis*. sed, ut suprà lib. II cap. VIII in Sabinorum, & cap. XI in Picentium expositione dixi, *Ausones* illi, qui posteà *Opici* vocati, jam secundò mutatâ adpellatione, dicti fuêre SABINI. mox gente universâ in plureis partes atque nomina diversâ, alii ex iis AVRVNCI, alii SIDICINI adpellati fuêre. quorum tamen illi antiquissimum etiam illud nomen Ausonum ad posteriora usque tempora, si Romanis credimus scriptoribus, perpetuò servarunt. Reliquum autem Sabinorum corpus in duas potissimùm parteis divisum fuit; quarum altera, versùs Solis occasum æstivum & Alpeis, SABINORVM nomen retinuit; altera, versùs ortum Solis hibernum & fretum Siculum dicti fuêre ab initio Σαβινίτης, SABINITES; mox Σαβνίτης sive Σαωνίτης, SABNITES seu SAVNITES; ac tandem Σαμνίτης, SAMNITES. utraque verò pars, Sabini juxtà & Samnites, uno nomine etiam dicti fuêre SABELLI; ut suprà dicto lib. II cap. VIII ostensum. Hinc igitur est illud Philargyri ad Virgilii Γεωργικῶν lib. II: *Pubemque Sabellam. Hi sunt, qui olim Ausones dicebantur*. Plinius lib. III cap. XII: *Samnitium, quos Sabellos, & Græci Saunitas dixêre, colonia Bovianum*. Virgilius dicto Γεωργικῶν lib. II; de Italiâ loquens:

Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam,
Adsvetumque malo Ligurem, Volscosque verutos,
Extulit.

Quum gravissima & maximè diutina cum *Samnitibus* in Italiâ bella gesserint Romani; haud dubium est, quin eam gentem, non verò Sabinos, heic inter bellicosissimas Italiæ genteis connumerare voluerit poëta. At Aeneid. lib. VIII diserte Sabinum genus intellexit; ubi ita Aeneam adfatur Euander in urbe Româ:

Gnatum exhortarer, ni mistus matre Sabellâ
Hinc partem patriæ traheret.

At Samnites intelligunt Livius atque Horatius. ille lib. VIII: *Alteri consuli, Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquàm oppositæ. ferro ignique vastantem agros, legati Samnitium, pacem orantes, adeunt*. Lib. X: *Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat*. Mox: *Ibi interventu Galli cohortiumque Sabellarum paullisper recruduit pugna*. Horatius lib. II, satyrâ I:

Nam Venusinus arat finem sub utrumque colonus;
Missus ad hoc, pulsis, vetus est ut fama, Sabellis,
Quò ne per vacuum Romano incurreret hostis.

At postquàm *Sabini* Vmbriæ etiam partem, & item Liburnorum agrum apud mare superum occuparunt; scissi sive dissensione quadam domesticâ, seu alio quo consilio, in duas parteis, pars altera nomen antiquum Sabinorum retinuit, inter Narem & Anienem; altera pars inter Apenninum & mare PICENTES sese adpellavêre; ut suprà lib. II cap. VIII & XI ostensum. At VESTINI, MARRVCINI, PELIGNI, MARSI, AEQVI, & HERNICI; quos omneis & ipsos eiusdem fuisse generis, suprà dicto lib. II demonstratum est; quando & qua de causâ secessionem à communi *Sabinorum* corpore ac nomine fecerint, incertum est. At verò à Samnitium nomine digressi sunt, teste suprà citato Strabone, & aliis, quos infrà suis locis producemus, FRENTANI, mare superum inter Marrucinos atque Apulos adcolentes; tum LVCANI, à Silano Bradanoque amnibus ad fretum usque Siculum mare inferum & Tarentinum sinum adcolentes: mox CAMPANI item, inter suprà dictos Auruncos Sidicinosque & Silarum eiusdem maris inferi oram tenentes. ultimi digressionem fecêre HIRPINI, circa Beneventum & Compsa, quæ opida hodiéque manent, incolentes. De his duobus populis infrà suis locis id probabitur. Cæterùm à *Lucanorum* corpore ac nomine digressi sunt BRVTTII, extremum Italiæ angulum, inter Laum, inferi maris, & Crathim, Tarentini sinus amnem, fretumque Siculum incolentes. De his ita habet Festus: Bilingveis Brutates Ennius dixit, quòd Brutii & Oscè & Græcè loqui soliti sint. Scilicet Græci post bellum Troianum complureis in litora Brutiorum deduxerant colonias; ut infrà in ipsorum expositione patebit. At quamprimùm primi illi Græci, suprà dicti *Oenotri*, in Siculorum regionem seu Latium inter Narem amnem & mare inferum profecti sunt;

relictam

relictam ab his Italiæ extremam istam partem ab Lao Cratisque ad fretum usque haud dubiè statim repitierunt *Ausones*, mutato jam nomine *Opici*, seu, ut Romani usurparunt, Osci dicti. namque inter Oenotrorum emigrationem Lucanorumque ac Bruttiorum originem nulla heic intermedia memoratur gens. Id tamen minùs certum; quibus temporibus ab Samnitium nomine diverterint Lucani; & ab his porrò Bruttii. Atque hactenus satis clarè manifestóque & abundè demonstratum est, unam eamdemque fuisse gentem Ausones atque Opicos. hos verò postmodùm in varias parteis adpellationesque sive nationes fuisse divisos. quarum eas, quæ ex Sabinorum genere ortæ traduntur auctoribus, suprà explicuimus. quæ verò ex Samnitium nomine stirpem duxerunt, posthinc suo quæque ordine geographico dicentur.

CAP. X.

De AVSONVM *sive* AVRVNCORVM *inter Tarracinam & Massicum montem opidis cæterisque locis.*

VLtra Tarracinam igitur Volscis continuabantur AVRVNCI, gens Opica; quos antiquiore vocabulo Livius, ut superiori capite ostensum, vocat AVSONES. Regionem incoluêre apud mare inferum longitudine XXXIIII millium passuum, ab Tarracinâ ad Suessam usque Auruncam: quæ vulgò nunc vocatur Sessa: sed latitudine satis exigua. quidpe à litore ad Volscorum opida Fabrateriam Interamnamque XVII circiter erant millia. Ab occasu igitur atque septemtrionibus habuêre conterminos Volscos: ab ortu Sidicinos, quorum *Teanum* opidum, & Campanos. ab austro claudebantur mari. Huius oram sic describit Plinius lib. III cap. V: *Flumen Vfens: supra quod Tarracina opidum, linguâ Volscorum Anxur dictum. & ubi fuêre Amyclæ, à serpentibus deletæ. dein locus Speluncæ; lacus Fundanus, Caieta portus, opidum Formiæ, [anteà] Hormiæ dictum; ut existimavêre, antiqua Læstrygonum sedes, ultra fuit opidum Pyræ; colonia Minturnæ, Liri amne divisa, Glani quondam adpellato. opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio: quam quidem Sinôpen dixêre vocitatam. Hinc felix illa Campania est.* Ptolemæus idem litus sic refert: Ταρρακίνα, Φορμίαι. Καμπανῶν πρὸς τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος· λιμὴν πόλεως ἐνθολαὶ, Σινόεσσα, Οὐόλτερνον. Id est: *Tarracinæ, Formiæ. Campanorum hinc juxta mare Tuscum, Liris fluvii ostium, Sinuessa, Vulturnum.* Mela lib. II cap. IIII adverso itinere, ex Campaniâ in Latium, progrediens: *Pæstanus sinus, Postum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ, quas Sirenes habitavêre, Minervæ promontorium; opima Lucaniæ loca. Sinus Puteolanus, Surrentum, Herculaneum, Vesuvii montis adspectus, Pompeii, Neapolis, Puteoli, lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Miscenum, Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum opidum: amœna Campaniæ litora. Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina.*

SPELVNCA VILLA memoratur Tacito in Annal. lib. IIII; ubi ita de Tiberio loquitur: *Fortè illis diebus oblatum Cæsari anceps periculum auxit vana rumoris. præbuitque ipsi materiem, cur amicitiæ constantiæque Seiani magis fideret. Vescebatur in villâ, cui vocabulum Speluncæ, mare Amuclanum inter Fundanosque monteis, nativo in specu. eius os, lapsis repentè saxis, obruit quosdam ministros. hinc metus in omneis, & fuga eorum, qui convivium celebrabant. Seianus genu vultuque & manibus super Cæsarem suspensus, opposuit sese incidentibus, atque habitu tali repertus est à militibus, qui subsidio venerant.* Eadem villa Svetonio in Tiberio PRAETORIVM dicitur: nempe, quia omnes elegantiores superbioresque villæ eo sæculo prætoria vocabantur. Ipse Svetonius in Caligulâ cap. XXXVII: *In exstructionibus prætoriorum atque villarum, omni posthabitâ ratione, nihil tam efficere concupiscebat, quàm quod effici posse negaretur.* Sed in Tiberio, cap. XXXVIIII, *Neque Romam*, inquit, *amplius redit. sed paucos post dies juxta Tarracinam in prætorio, cui Speluncæ nomen erat, incœnante eo, complura & ingentia saxa fortuitò supernè delapsa sunt. multisque convivarum & ministrorum elisis, præter*

præter spem evasit. Sed & Straboni idem locus memoratur lib. v, post descriptionem Tarracinæ. Ἑξῆς δὲ, inquit, Φορμίαι Λακωνικὸν κλῆσμά ἐστιν, Ὁρμίαι λεγόμενον πρότερον, ἀπὸ τοῦ εὐόρμου. καὶ τὸ μεταξὺ δὲ κόλπον ἐκεῖνοι Καϊάταν ὠνόμασαν· τὰ γὰρ κοῖλα πάντα καϊάτας οἱ Λάκωνες προσαγορεύουσιν. ἔχει δὲ μῆκος σταδίων ρ', ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Ταρρακίνης, μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ ὁμωνύμου. ἀνέῳγε δ' ἐντεῦθεν αὐτήλαια ὑπερμεγέθη, κατοικίας μεγάλας καὶ πολυτελεῖς διεδεγμένα. ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὰς Φορμίας τετρακόσιοι. Hoc est: *Sequuntur à Tarracinâ Formiæ, à Laconibus conditæ: priùs, ob litoris ad excipiendas naves opportunitatem, Hormiæ dictæ. quin & sinum interjectum Lacones Caiatam adpellavêre. καϊάτας quidpe illi omneis indigetant cavitates. protenditur autem is sinus ad longitudinem centum stadiorum, à Tarracinâ ad promontorium eiusdem nomiais. Hinc ingentes aperiuntur speluncæ; in quibus magnæ sunt ac sumptuosæ villæ. Inde ad Formias stadia sunt* XL. Ergo secundùm hæc Strabonis verba complures fuêre speluncæ, compluresque in eis villæ. Cæterùm oratio isthæc satis est perplexa est, &, ni menda inesse concedas, etiam erronea. Speluncæ Caietæque vocabula etiam nunc exstant; illud *Sperlonga*, hoc *Caéta* vulgò dictum. Sed ab opido hoc, quod in promontorio situm, XVI fermè sunt millia ad Tarracinam: id est, stadia CXXVIII. Ab eo tamen promontorio atque opido recte XL stadia numeravit Strabo, id est millia passuum V, ad Formias, quæ nunc vulgò *Mola*. Minime igitur istud posterius ἐντεῦθεν intelligendum est de Speluncis. At primum ἐντεῦθεν mendosum existimo à germano auctoris ἐναῦθα, id est, *heic*; scilicet, ἐν τῷ κόλπῳ Καϊάτᾳ, *in sinu Caiatâ*, inter Caietam opidum & Tarracinam. est quidpe prædictum opidulum *Sperlonga* citra Caietam, haud procul siniſtrâ sive orientali ripâ faucium Fundani lacus; de quo plura mox in mediterraneo dicam. unde etiam Plinius errasse deprehenditur, inter lacum hunc & Tarracinam locum Speluncæ collocans. De cætero, quia Plinius tantummodò locum vocat Speluncæ, & item Svetonius præteriti temporis verbo utitur *erat*; haud invalido inde colligere licet argumento, villam hanc, quæ Tiberii Strabonisque tempestate exstabat, illorum ætate, utique quum geographica sua sub Vespasiano imperatore ederet, dirutam fuisse.

Inter *Speluncam & Tarracinam*, ut vult Plinius, seu, ut disertiùs locus indicetur, inter fauceis Fundani lacus, & viam Fundanam, quæ sub montium radicibus Tarracinam fert, fuêre AMYCLÆ *opidum*, Virgilio etiam & Silio ac Martiali Solinoque & Servio aliisque memoratum. Virgilius Aeneid. lib. X:

Protinus Anthéum & Lycam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum, ditissimus agri
Qui fuit Ausonidûm, & tacitis regnavit Amyclis.

Silius lib. VIII:

——— *Quasque evertêre silentia, Amyclæ.*

P. Catullus Vrbicarius in Pervigilio Veneris; quod alii Petronio adscribunt:

Perdidi Musam tacendo; nec me Phœbus respicit.
Sic Amyclas, quum tacerent, perdidit silentium.

Plinius suprà dicto lib. III cap. V: *Et ubi fuêre Amyclæ, à serpentibus deletæ*. Item lib. VIII cap. XXXVIIII: *M. Varro auctor est, in Italiâ Amyclas à serpentibus deletas*. Solinus cap. VIII: *Sed quamvis Italia habeat hoc præsidium familiare: a serpentibus non penitus libera est. denique habitatores ab Amyclis, quas antè Græci condiderant, serpentes fugavere. Illic frequens vipera insanabili morsu. brevior hæc cæteris, quas in aliis advertimus Orbis partibus. ac propterea, dum despectui est, facilius nocet*. Sotionis fragmenta de Fontium fluminum & lacuum mirandis. Περὶ δὲ Ταρρακίνα τῆ Ἰταλίας, φησὶν Ἰσίγονος, λίμνην εἶναι Μυκλαίαν [scribe, Ἀμυκλαίαν] καλουμένην, καθ' ἣν ἐρημον πάλιν ἔρημον· ἧς δὴ ἐνοικοῦντας στηθῆναι τῆς πόλεως διὰ τὸ πλῆθος τῶν ὑδάτων. Id est: *Circa Tarracinam in Italia, tradit Isigonus, lacum esse nomine Amyclanum; & juxta hunc opidum desertum. cuius incolæ multitudine hydrorum opidum relinquere fuerint coacti*. Servius nescio an magis ex grammaticis, quàm historicis, deprompsit rationem *silentii*, quod præscripti poëtæ innuunt. Verba eius ad Virgilii locum hæc sunt: *Inter Caietam & Tarracinam opidum constitutum est à Laconibus, qui comites Castores & Pollucis fuerant; & cum Glauco, filio Minois, in Italiam venerunt; & mysticum Ausonis* [mendum vel defectum huic loco inesse, haud dubito] *ab Amy-*

clis, provinciæ suæ Laconicæ civitate, ei inditum nomen est. Lacones itaque isti, quum, secundùm Pythagoréam sectam, à cæde omnium animalium abstinerent; & è vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent; ab iisdem interempti sunt. unde Amyclas tacitas dicit; id est, Pythagoréas. nam Pythagorica virtus est quinquennale silentium. Cicero propter nimiam modestiam periisse illos ait, dum à finitimis accipiunt injurias, & tacent eas. Est & alia expositio. Quum frequenter falsò nunciarentur hostes adesse; & inani terrore civitas concuteretur; statâ lege cautum est, ne quis umquàm hostis nunciaret adventum. posteà, quum verè hostis veniret; nullo nunciante, ex improviso civitas capta est. unde Tacitæ Amyclæ dictæ sunt, quòd periére silentio. unde Lucilius ait; *Mihi necesse est loqui. nam scio Amyclas tacendo periisse.* Apud Fundanum lacum fuisse sitas, uti rex Isigonus maximè testatus est: cui etiam Ἀμυκλαία λίμνη, id est, AMYCLANVS LACVS, inde dictus est. Ab eodem igitur opido conterminum quoque mare Tacito suprà dicto Annal. lib. IIII dicitur AMYCLANVM MARE; & Plinio AMYCLANVS SINVS; qui Straboni suprà scripto loco est Καϊάτα κόλπος, id est, ut reliqui auctores omnes id vocabulum formarunt, Καϊήτα κόλπος, CAIETA SINVS. Plinius lib. XIIII cap. VI: *Anteà Caecubo vino erat generositas celeberrima in palustribus populetis, sinu Amyclano.* Magna heic sternitur inter Formianos Fundanosque monteis vallis; atque in eâ *Fundi* opidum *lacus*que *Fundanus*; & circùm hunc *paludes*, ad mare usque.

Speluncam igitur proximè sequitur PROMONTORIVM & OPIDVM & PORTVS CAIETA, Lycophroni, Ciceroni, Virgilio, Diodoro, Ovidio, Straboni, Plinio, Silio, Martiali, Statio, Floro, Solino. Virgilius Aeneid. lib. VI, sub finem; ubi Aeneas à Miseno promontorio ad Tiberim versùs navigat:

Tum se ad Caietæ recto fert litore portum.

Nomen unde habuerit, idem poëta principio sequentis libri indicat his versibus:

Tu quoque litoribus nostris Aeneïa nutrix
Aeternam moriens famam, Caieta, dedisti.
Et nunc servat honos sedem tuus; ossaque nomen
Hesperiâ in magnâ (si qua est ea gloria) signat.
At pius, exsequiis, Aeneas, ritè solutis,
Aggere composito tumuli, postquàm alta quierant
Aequora, tendit iter velis, portumque relinquit.

Item Ovidius Μεταμορφώσεων lib. IIII:

——— Vrnâque Aeneïa nutrix
Condita marmoreo tumulo breve carmen habebat:
Heic me Caietam notæ pietatis alumnus
Ereptam Argolico, quo debuit, igne cremavit.

Et Μεταμορφ. lib. XV:

Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphatæque domus.

Silius lib. VIII:

——— Quasque evertère silentia, Amyclæ;
Fundique; & regnata Lamo Caieta; domusque
Antiphatæ.

Statius, Silvar. lib. I carm. III:

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Iugera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
Antiphatæ; cedant vitreæ juga perfida Circes,
Dulichiis ululata lupis, arcesque superbi
Anxuris, & sedes Phrygio quas mitis alumno
Debet anus.

Martialis lib. V epigram. I:

Seu placet Aeneæ nutrix, seu filia Solis,
Sive salutiferis candidus Anxur aquis.

Lib. X epigram. XXX:

Non blanda Circe Dardanisve Caieta
Desiderantur.

Solinus

Solinus cap. VIII: *Par sententia est inter auctores, à gubernatore Aeneæ adpellatum Palinurum, à tubicine Misenum, à consobrinâ Leucasiam insulam. inter omneis perspicuè convenit, à nutrice Caietâ Caietam.* Haud perinde inter omneis convênit. nam variæ à variis auctoribus eius vocabuli redduntur rationes atque origines. Servius ad Virgilii locum proximè scriptum: *Hanc alii Aeneæ, alii Creûsæ, alii Ascanii nutricem volunt. Lectum tamen est in Philologis, in hoc loco classem Troianam casû concrematam. unde Caieta dicta* ἀπὸ τῆ καίειν. Sex. Aurel. Victor in libro de Origine gentis Romanæ, de eodem Aeneâ loquens: *Aditisque fatis, vetitum, ne in Italiâ sepeliret Proclytam, cognatione sibi conjunctam; quam incolumem reliquerat. & postquàm ad classem rediit, reperitque mortuam; in insulâ proximâ sepelisse, quæ nunc quoque eodem est nomine: ut scribunt Vulcatius & Acilius Piso. inde profectum, pervenisse in eum locum, qui nunc portus Caietæ adpellatur, ex nomine nutricis eius, quam ibidem amissam sepeliit. At verò Cæsar & Sempronius aiunt, Caietæ cognomen fuisse, non nomen: ex eo scilicet inditum, quòd eius consilio impulsique matres Troianæ tædio longi navigii classem ibidem incenderint: Græcâ scilicet adpellatione, ἀπὸ τῆ καίειν, quod est incendere.* Hoc sanè non magis verum certumque, quàm quòd Troianam classem Dionysius lib. I ac Virgilius Aeneid. lib. V & X, in Siciliâ apud Aegestam urbem crematam fuisse referunt: Aristoteles verò in Mirandis, & Lycophron in Alexandrâ, Strabo lib. VI, in Italiâ apud Sirin, Lucaniæ opidum; alii, teste Tzetzâ in Lycophronem, apud Neæthum, Crotoniensis agri amnem; atque inde flumini nomen mansisse. quidam etiam apud Pisas, in Arni ostio; teste eodem Servio ad Aeneid. lib. XI, sed plerique in Latio, apud Tiberina ostia: testibus apud Dionysium dicto lib. I Aristotele & auctore de Argéis, item Damaste & nonnullis aliis: testibus item Plutarcho in Romulo atque in libro de Mulierum virtutibus, Solino cap. I. At Lycophron & Diodorus ab Argonautis, mare hoc inferum, post abreptum in Colchide aureum vellus, navigantibus, vocabulum portui ex Aeetæ, Colchorum regis, nomine, impositum voluerunt. Diodorus lib. IIII: Περὶ μὲν γὰρ τὴν Τυρρηνίαν καταπλεύσαντας αὐτοὺς εἰς νῆσον τὴν ὀνομαζομένην Αἰθαλίαν, τὸν ἐν αὐτῇ λιμένα Ἀργῶον ἀπὸ τῆς νεὼς προσαγορεῦσαί φασι, καὶ μέχρι τῶνδε τὸν χρόνον διαμένειν αὐτῷ τὴν προσηγορίαν. Παραπλησίως δὲ τοῖς εἰρημένοις, καὶ περὶ τὴν Τυρρηνίαν ὀνομάσαι λιμένα Τελαμῶνα· καὶ δὴ Φορμίας τὴν Ἰταλίας Αἰήτην, τὸν πρὸ Καιήτην προσαγορεύθηναι. Hoc est: *In Tyrrheniæ enim præternavigatione ad insulam Aethaliam adpulsos, portum ibi Argoum de navi suâ adpellasse dicuntur. quod nomen ad hanc usque tempestatem ibi duret. ad eumdemque modum in Tyrrheniâ portum nominasse Telamonem. ad Formias autem Italiæ Aeetam vocasse portum, qui nunc dicitur Caieta.* Lycophron in Alexandrâ, de Aeneâ loquens:

Τὼ πλεῖστον ὑμνηθεῖσαν ἐν χάρμαις πάτραν
Ἐν ἀψικτύποις ὀλβίαν δωμήσει
Τύρσιν μακεδνὰς ἀμφὶ Κιρκαίᾳ νάπας
Ἀργῶς τ' κλυτὸν ἄρμον Αἰήτῃ μέγαν.

Hoc est:

Plurimum celebratam in bellis patriam
Per posteros ædificabit, felicem
Arcem altas juxta Circæi silvas
Portumque Argûs inclytum, Aeeten magnum.

Ad quem locum ita commentatur Isacius Tzetza: Αἰήτης λιμὴν ἐν Ἰταλίᾳ, ἔνθα φασὶ σεμνηθῆναι τὴν Ἀργὼ, καθαρθῆναι ἀπὸ Κίρκης ἐκ τῆ φόνου τῆ Ἄψυρτι Ἰάσονα καὶ Μήδειαν. Id est: *Aeeta portus est Italiæ; in quem adpulisse tradunt Argô navem, & expiatos per Circen ab cæde Absyrti Iasonem & Medéam.* Sed Argonautica ista æque fabulosa est navigatio, ac Aeneæ in Italiam adventus. quapropter Strabo suprà dicto lib. V quartam adfert huius vocabuli originationem. Ἐξῆς ἡ Φορμίαι, inquit, Λακωνικὸν κλῖσμα ἐστὶν, Ὁρμίαι λεγόμενον πρότερον, διὰ τὸ εὔορμον. καὶ τὸν μεταξὺ δὴ κόλπον ἐκεῖνοι Καϊάταν ὠνόμασαν. τὰ γὰρ κοῖλα πάντα καϊάτας οἱ Λάκωνες προσαγορεύουσιν. ἔνιοι δ' ἐπώνυμον Αἰνείᾳ τροφοῦ τὸν κόλπον φασίν. Id est: *Sequuntur inde Formiæ, à Laconibus conditæ; anteà Hormiæ dictæ, ab litoris ad excipiendas naves opportunitatem. quin & sinum interjectum adpellavêre iidem Lacones Caiatam. omnia quidpe, quæ cava sunt, caiatas illi dicunt. Alii verò ab Aeneæ nutrice adpellatum sinum volunt.* Sic equidem & Hesychius in Lexico: Καϊάτα, ὀρύγματα· id est; *Caiata, fossæ.* Et Thucydides

CAIATANVS sinus; qui & Amyclanus.

lib. 1, de Pausaniâ, Lacedæmoniorum rege, loquens: Καὶ αὐτὸν ἐμέλλησαν ἐμβαλεῖν ἐς τὸν Καϊάδαν, ἔστιν οὗ κακούργους ἐμβάλλειν εἰώθασιν. ἔπειτα ἔδοξε πλησίον που κατορύξαι. Id est: *Dejecturi autem erant eum in fossam, in quam noxii solent dejici. sed posteà placuit, in propinquo alicubi defodere.* Vetus Thucydidis commentator: Τόπος ὁ Καϊάδας ὀρωρυγμένος ἐν Λακωνικῇ, ὅπου τοὺς κακούργους εἰώθασι ῥιπτεῖν. Id est: *Caiada locus est effossus in Laconicâ, in quem noxios solebant abjicere.* Verùm mera ista Strabonis est conjectatio, haud usquequaque idonea. namque si *fossiones* tantùm adpellabantur Καϊάδας, sive Καΐαδα, nihil cum his simile habebat, CAIETANVS: qui olim etiam dicebatur AMYCLANVS; ut paullo antè intelleximus. PORTVS CAIETANVS, præter prædictos auctores, memoratur Ciceroni quoque & Silio, ac Floro & Iulio Capitolino. Cicero in oratione pro Lege Manilià: *An verò ignoratis, portum Caietæ celeberrimum, atque plenissimum navium, inspectante prætore à prædonibus esse direptum?* Florus lib. 1 cap. XVI: *Heic illi nobiles portus, Caieta, Misenus.* Iul. Capitolinus in Antonino Pio inter alia eius opera refert *Caietæ portum & Tarraconensis portus* restitutionem. Silius lib. VII:

Ecce autem flatu classis Phœnissa secundo
Litora Caietæ Læstrygoniosque recessus
Sulcabat rostris, portusque intrabat apertos.

Cæterum apud Plutarchum in Cicerone ita scriptum est: Ὁ δὲ Κικέρων εἰς Ἄστυρα κομισθείς, καὶ πλοῖον εὑρών, εὐθὺς ἐνέβη, καὶ παρέπλευσεν ἄχρι Κιρκαίων, πνεύματι χρώμενος. ἐκεῖθεν ἢ βλεπόντων εὐθὺς αὖθις τῶν κυβερνητῶν, εἴτε δείσας τὴν θάλασσαν, εἴτ' ἄπω παυσάμενος τῆς Καίσαρος ἀπιστοκακοῦς πίστεως, ἀπέβη· καὶ παρῆλθε πεζῇ σταδίους ἑκατόν, ὡς εἰς Ῥώμην πορευόμενος. αὖθις δ' ἀλύων καὶ μεταβαλλόμενος κατὰ τὴν θάλασσαν. κἀκεῖ διενυκτέρευσεν ὑπὸ δένδρων λογισμῶν· ὥστε καὶ παρελθεῖν εἰς τὴν Καίσαρος οἰκίαν διενοήθη κρύφα, καὶ σφάξας ἑαυτὸν ὑπὲρ τῆς ἑστίας, ἀλάστορα προσκαλεῖν. ἀλλὰ καὶ πάντας αὐτὸν ἀπεκρύπτει τὰ ὀδὰξ δέος βασάνων. καὶ τάλλα παρακρουόμενος πάλιν μεταβαλλόμενος τὴν γνώμης μεταλαμβάνων παρέδωκε τοῖς οἰκέταις ἑαυτὸν εἰς Καπίτας καὶ πλεῖν κομίζειν, ἔχων ἐκεῖ χωρία καὶ καταφυγὴν ὥρας θέρους φιλάνθρωπον, ὅπου ἥδιστον οἱ ἐτησίαι καταπνέουσιν. ἔχει δ' ὁ τόπος καὶ ναὸν Ἀπόλλωνος, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης. ἐνταῦθα δὴ νύκτα ἀθρόοι κόρακες, ἐπὶ τὸ κλαγγῆς προσφέροντες τῷ πλοίῳ ἐπὶ Κικέρωνα ὑπὲρ γλιοῦ ἐρεσσομένῳ· καὶ καθισάντες ὑπὲρ τὴν κεραίαν ἐκατέρωθεν, οἱ μὲν ἐβόων, οἱ δ' ἐνῆπτον τοὺς τῶν μηρυμάτων δεσμούς. καὶ πᾶσιν εὐθὺς τὸ σημεῖον εἶναι πονηρόν. ἀπέβη δ' ἔν ὁ Κικέρων, καὶ παρελθὼν εἰς τὴν ἔπαυλιν, ὡς ἀναπαυσόμενος κατεκλίθη. τῶν δὲ κοράκων οἱ πολλοὶ μὲν ὑπὲρ τὴν θυρίδα διεκάθιζον φθεγγόμενοι θορυβώδες· εἷς δὲ καταβὰς ὑπὲρ τὸ κλινίδιον, ἐγκεκαλυμμένον τὸν Κικέρωνα, ἀπῆρε τῷ στόματι καὶ μικρὸν ὑπὸ τὸ πρόσωπον τὸ ἱμάτιον. οἱ δ' οἰκέται ταῦθ' ὁρῶντες, καὶ κακίσαντες ἑαυτούς, εἰ περιμένουσι τὸν δεσπότην φονευόμενον ἀτιμώρητον, ἠρέα δ' αὐτὸν βοηθεῖν καὶ προσκηδεῖ παρ' ἀξίαν περιφρονοῦντα, αὐτοὶ δ' οὐκ ἀμύνουσι· τὰ μὲν δεούσῃ, τὰ δὲ βίᾳ λαβόντες, ἐκόμιζον ἐν τῷ φορείῳ πρὸς τὴν θάλασσαν. ἐν τούτῳ δὲ οἱ σφαγεῖς ἀπῆλθον, ἑκατοντάρχης Ἑρέννιος καὶ Ποπίλιος χιλίαρχος, ᾧ πατροκτονίας ποτὲ δίκην φεύγοντι σωθῆναι ὁ Κικέρων. Id est: *Cicero ad Astura delatus, & navigium ibi nactus, illicò conscendit: provectusque est secundo vento ad Circæum usque. Parantibus inde gubernatoribus extemplò vela facere, sive mare timens, sive nondum deposita omnino de Cæsare spe, egressus de navi est: &, quasi Vrbem petiturus, progressus itinere pedestri XII circiter millia passuum. mox inopiâ consilii langvescens, mutato instituto, mare repetiit. Noctem ibi in mentis agitationibus traduxit acerbis & perplexis. Statuit semel occultò domum Cæsaris ingredi; atque, quò ultrices diras in eum concitaret, apud focum eius se ipse interficere. sed & ab hoc itinere metus repulit eum tormentorum. Alia subinde inquieta consilia animo versans, permisit servis, ad Capuam navigio uti se deferrent. Habuit prædia ibi & villam æstivo tempore amœnum; quum gratissime spirant eteſiæ. estque eo in loco haud procul à mari sacellum Apollinis. hinc sublatum agmen corvorum magno crocitu ad Ciceronis navem, dum remis terræ adpellitur, volavit: qui consederunt utrimque in antemnæ cornibus; partim crocitantes, partim capita funium tundentes. Id omnibus dirum visum est ostensum. Cicero ibi egressus de navi est. villamque ingressus, ad quietem composuit se. Heic corvi frequentes considerunt in fenestrâ; ac diros ediderunt strepitus. unus in grabatum demisit se: togamque, qua opertus erat Cicero, rostro paullatim à facie detraxit. quod servi contemplantes, ac se ipsi increpantes, si dominum paterentur in conspectu suo trucidari; quum opem ei bestiæ ferrent, eiusque curam agerent adflicti: ipsi autem non protegerent: partim precibus, partim vi sublatum in lecticâ detulerunt ad mare. Intereà supervenerunt percussores, Herennius centurio & Popilius tribunus: quem patricidii quondam reum defenderat Cicero.* Sic equidem

interpres

interpres Latinus corruptam vocem Καπίτας vertit in Capuam: haud dubiè Appiani inductus auctoritate; apud quem Civil. bellor. lib. v ita legitur: Κικέρων δὲ, ὃς μετὰ Γάϊον Καίσαρα ἴσχυσεν, ὅσα ἠθροίσθη αὖ δημαγωγῶν μοναρχία, κατήγετο μὲν ἅμα τῷ παιδὶ καὶ τῷ ἀδελφῷ, ἐς τῷ παιδὶ δ' ἀδελφοῦ, καὶ πᾶσιν οἰκείοις τε ἐς φιλοτιμίας καὶ φίλοις. Φυγὼν δὲ ὅπῃ σκάφους, οὐκ ἔφερε τὴν ἀηδίαν δ' κλύδωνος, ἀλλὰ εἰς ἴδιον κομίζον, ὃ καθ' ἱστορίαν τῶνδε δ' πάθους εἶδον, ἀμφὶ Καπύην, πόλιν τῆς Ἰταλίας, καθεχθεὶς, ἠρέμει. πλησιαζόντων δὲ τῶν ἐρευνωμένων, εἰς τὸ δωμάτιον αὐτοῦ κόρακες, ἐσπαίοντες ἔκλαζον, ἐπιγειρόντες δὲ τὸ ἱμάτιον ἀπέσυρον δὲ δ' σώματος, ἕως οἱ θεράποντες σημηνάμενοι τὸ γιγνόμενον, εἶναι σύμβολον οὐκ δ' θεῶν, ἐς φυγὴν ἐσθέμενοι τὸ Κικέρωνα, αὖθις ὅπῃ τὴν θάλασσαν ἦγεν, ἀλλὰ λόχμης βαθείας λαμβάνουσι. Hoc est: *Cicero* 10 *autem, qui post C. Cæsaris mortem regnavit in concionibus, proscriptus est cum filio ac fratre, fratrisque filio, atque omnibus domesticis suis ac factionis suæ amicis. quumque in naviculâ fugeret, jactationem maris ferre non potuit: sed in villam suam, quam mihi libuit ob huius casus memoriam visere, prope Capuam, Italiæ opidum, delatus quiescebat. & quum propinquarent, qui eum quærebant; in cubiculum eius involantes corvi, crocitatu somnum rumpebant; stragulamque ei detrahebant; donec servi, moti prodigio, impositum lecticæ rursum deferrent ad mare per devia silvæ densissimæ.* At verò legendum esse apud Plutarchum εἰς Καιήτας, apud Appianum ἀμφὶ Καιήτῳ, ex aliis auctoribus disco. nisi fortè 20 cum doctissimo Iosepho Scaligero ex Eusebio apud Plutarchum vitiatum vocabulum Καπίτας corrigi malis in εἰς Καϊήτας. sic quidpe apud Eusebium in Chronicor. lib. II legitur: Κικέρων ὁ ῥήτωρ καὶ συγκλητικὸς ἐν Γαΐταις αἱρεῖται τῆς Ἰταλίας. id est: *Cicero orator & senatorii ordinis vir in Gaitis Italiæ interficitur.* Vbi & ipsum hoc vocabulum ἐν Γαΐταις emendandum est ἐν Καϊήταις: id est, *in Caietâ.* Cæterùm Cassiodorus in Chronico: *C. Pansa & A. Hirtius. His consulibus Cæsar Octavianus, Antonius, & Lepidus, amicitiæ fœdus inierunt. M. Cicero per Popilium militem Caietæ occisus est, annorum* LXIIII. Valer. Maximus lib. I cap. IIII: *M. Ciceroni mors imminens auspicio prædicta est. quum enim in villâ Caietanâ esset, corvus in conspectu eius horologii ferrum loco matum excussit: & protinus ad ipsum tetendit: ac laciniam togæ eò usque morsu tenuit, donec servus, ad occidendum eum milites venisse, nunciaret.* Senecâ Svasoriâ declamatione VI: *Livius ita ait: M. Cicero sub adventum triumvirorum cesserat Vrbe, pro* 30 *certo habens id, quod erat, non magis Antonio eripi se, quàm Cæsari Cassium & Brutum, posse; primò in Tusculanum fugit: inde transversis itineribus Formianum, ut ab Caietâ navim conscensurus, proficiscitur. unde aliquotiens in altum provectum, quum modò venti retulissent, modò ipse jactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset; tædium tandem eam & fugæ & vitæ cepit. regressusque ad superiorem villam, quæ paullo plus mille passibus à mari abest; Moriar, inquit, in patriâ sæpè servatâ. Satis constat, servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum: ipsum deponi lecticam, & quietos pati, quod sors iniqua cogeret, jussisse. Prominenti ex lecticâ, præbentique immotam cervicem, caput præcisum est.* Ergo *villa* hæc *Ciceronis* gemino nomine promiscuè & CAIETA & FORMIANVM adpellata fuit: quidpe quæ in medio opidorum Caietæ Formiarumque, quæ V mil- 40 lia passuum inter se distant, posita fuit. quo situ hodiéque reliquiæ antiqui monumenti à dextro viæ Appiæ conspiciuntur; etiam nunc vulgari adpellatione *La villa di Cicerone dictæ.* Testis erit vel ipse Cicero, in Epistolis ad Atticum. Lib. I epist. II: *Signa quæ nobis curasti, ea sunt ad Caietam exposita. nos ea non vidimus.* Epist. III: *Quæ mihi anteà signa misisti, ea nondum vidi. in Formiano sunt. illa omnia in Tusculanum deportabo. Caietam, si quando abundare cœpero, ornabo.* Lib. VIII epist. III: *Navis & in Caietâ est parata nobis & Brundisii.* Sed libro primo satis clarè atque apertè eumdem locum & Caietam adpellat & Formianum. ait quidpe, quæ signa ad *Caietam* exposita fuerant, ea quidem in *Formiano* esse; sed priùs se illis velle instruere *Tusculanum* suum. hoc satis exornato, ubi abundare cœperit aliis signis, se tum Caietum 50 etiam exornaturum, id est Formianum. Atque hoc nomine semper posteà id prædium adpellat. Lib. II epist. IIII: *Nos circiter Calendas aut in Formiano erimus, aut in Pompeiano. Tu, si in Formiano non erimus, si nos amas, in Pompeianum venito.* Epist. VIIII: *In Formianum volumus venire Parilibus. inde Calendis Maiis de Formiano proficiscemur, ut Antii simus ad Nonas Maias. inde cogito in Tusculanum.* Statim: *Te aut in Formiano, aut Antii, aut in Tusculano cura ut videamus.* Epist. X: *Antium me ex Formiano recipere cogito ad* V *Non. Mai. Antio volo Nonis Maiis proficisci in Tusculanum. sed quum in Formianum rediero, faciam statim te certiorem.* Epist. XI:

Vsque ad Nonas Maias te in Formiano exspectabo. Epist. XII: *Posteaquàm in Formiano sum*. Mox: *Nos in Formiano esse volumus ad prid. Nonas Maias*. Epist. XIIII: *Basilicam habeo, non villam, frequentiâ Formianorum*. Atque ita deinceps lib. VII epist. V, XVI, XVII, XVIIII, & XXV; lib. VIIII epist. I & XI; lib. XIIII epist. VII. Hinc igitur, quum suprà scripti auctores Caietæ Ciceronem trucidatum narrent, alii Formiis id factum referunt. Auctor libelli de Viris illustribus, in Cicerone: *Immissis ab Antonio percussoribus, quum fortè Formiis quiesceret, imminens exitium corvi auspicio didicit: & fugiens occisus est*. Freculfus tomo primo lib. VII cap. XIII: *Cicero in Formiano suo ab Herennio & Popilio occiditur, sexagesimo quarto ætatis suæ anno*.

FORMIAE, *municipium*.

Ipsa hinc antiquissima *urbs* FORMIAE, Ciceroni, Livio, Diodoro, Straboni, Melæ, Plinio, Martiali, Tacito, Frontino, Ptolemæo, Floro, Solino, Itinerariis Romanis, Martiano, Festo, & aliis memorata. Cicero aliquoties eius meminit in epistolis ad Atticum. Diodorus lib. IIII, de Argonautis loquens: Κατὰ δὲ Φορμίας τῆς Ἰταλίας Αἰήτην αὐτοὺς ὀνομάζαι τὴν νῦν Καιήτην προσαγορευόμενον λιμένα. Id est: *Apud Formias Italiæ Aeeten eos adpellasse portum, qui nunc dicitur Caieta*. Mela lib. II cap. IIII: *Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina*. Reliquos auctores mox infrà citabimus. At quum, ut apud Diodorum, sic apud Strabonem quoque, ut mox videbimus, vocabulum urbis recto casu Φορμίαι scriptum sit, & obliquo Φορμιαῶν, & item apud Aelianum in procemio τῶν Τακτικῶν ad Hadrianum imperatorem ἐν Φορμίαις, haud dubium est, quin apud Ptolemæum exscriptores id corruperint in plerisque exemplaribus in Φῶρμαι. quod equidem satis antiquum arbitror esse mendum; quando apud Stephani etiam breviatorem hoc scriptum est: Φωρμανοὶ, πόλις Ἰταλίας. ἐθνικὸν, τὸ αὐτό. id est: *Formani, opidum Italiæ. idemque vocabulum pro gentilitio usurpatur*. Certè apud neminem nisi Formiæ formatum reperio opidi nomen: & opidani inde omnibus pariter auctoribus simulque antiquis inscriptionibus sunt FORMIANI. Cæterò quum ipsum opidi nomen interierit, situm eius maximè ostendunt Itineraria antiqua; quæ sic habent:

Hierosolymit.		Antonini:		Antonini:		Tabulæ:	
Fundis		*Fundis*		*Fundis*		*Fundis*	
Formîs	XII.	*Formîs*	XIII.	*Formîs*	XIII.	*Formîs*	....
Minturnis	IX.	*Minturnis*	VIIII.	*Minturnis*	VIIII.	*Minturnis*	VIIII.

Hodiè à *Fundis* ad *Molam* opidum X numerantur: hinc ad Liris trajectum, apud quem ingentes visuntur Minturnarum reliquiæ, VIII milliaria. unde liquidè adparet, ipsum opidum Mola antiquas illas esse Formias. Confirmat hanc sententiam intervallum τῶν τετταράκοντα σταδίων, XL stadiorum, quæ hinc numerat Strabo ad Caietam; id est, millium passuum V. Sed & innumera penè idem testantur antiquitatum monumenta, quæ ad hoc opidum visuntur; maximè ab eâ parte, quà itur Fundos. De origine atque conditoribus Formiarum ita tradit Strabo suprà dicto lib. V: Φορμίαι Λακωνικὸν κτίσμα ἐστὶν, Ὁρμίαι λεγόμενον πρότερον, διὰ τὸ εὔορμον. Id est: *Formiæ, Laconum opus, priùs Hormiæ dictæ fuêre, ob litoris ad excipiendas naveis opportunitatem*. Plinius lib. III cap. V: *Caieta portus; opidum Formiæ, Hormiæ dictum*. Haud dubito, quin scripserit Plinius, *Hormiæ antè dictum*. Pompeius Festus: *Formiæ opidum adpellatur ex Græco, velut Hormiæ; quòd circa id crebræ stationes tutæque erant, unde proficiscebantur navigaturi*. Quinam isti fuerint Lacones, & quo tempore opida in hoc Italiæ litore condiderint, alii tradidêre auctores, ex quorum monumentis Servius ad Virgilii Aeneid. lib. X refert ista: *Inter Caietam & Tarracinam opidum constitutum est à Laconibus, qui comites Castoris & Pollucis fuerant; & cum Glauco, filio Minois, in Italiam venerunt: & ab Amyclis, provinciæ suæ Laconicæ civitate, ei indiderunt nomen*. Ergo circa Troiani belli tempora condita heic fuêre in Italiâ à Laconibus opida Amyclæ & Formiæ. Sæpè, licèt Græcæ vanitatis fabulam tantùm esse hanc contendas de Castoris Pollucisque comitibus & Minois filio, tamen summa opidi Formiarum antiquitas inde adparet. Et fuisse jam Troiani belli tempore, Vlyssemque huc in erroribus circa Internum hoc mare ab Homero esse deductum, plerique interpretati sunt auctores antiqui. Auctor Græcus, qui argumenta rerum

singulis

singulis Homeri libris præmisit, ita tradit ad Odysséæ lib. x: Τὰ μὲν τὸν Αἰολὸν ἀπηγγέλλε, τὸν τ' ἀνέμων φύλακα, ὃς ἔδοκεν Ὀδυσῆϊ ἄεθλον Ζεφύρου, ὄφρ' ἄλλους ἀνέμους ἐγκαθείρξας ἐν ἀσκῷ· οὐ γὰρ οἱ ἔπαρτοι λύσσαντες χειμωνδὲ Ὀδυσῆϊ, ἄτε ἐν αὐτῷ χρυσὸν εἶναι νομίζοντες, ὑπόνοστον ἔσπον πρὸς Αἰολον. ἀλλὰ τοῦτο μὲν δὴ Αἰόλος τ' Ὀδυσῆα ἐκεῖθεν ἀπεπτέων, εἰς Λαιστρυγόνας ἀφικνεῖτο. περὶ οἷς ἔνθεκα τῶν νεῶν ἀπολέσας, μίαν εἰς Αἰαίαν τὴν νῆσον ἀφῆγίνε). Hoc est: *Ea, quæ apud Aeolum, ventorum custodem, acciderant, narrat: nempe, ut dederit Vlyssi secundum ventum Zephyrum; aliis ventis inclusis in utre. quem socii ubi solvissent dormiente Vlysse, aurum in eo esse rati; retro feruntur ad Aeolum. Non autem recipiente Aeolo Vlyssem, inde abnavigans, ad Læstrygonas pervenit. apud quos naveis* XI *quum amisisset; unâ, quæ reliqua erat, in insulam Aeæam proficiscitur.* Eamdem rem Ovidius refert Μεταμορφώσεων lib. XIIII; ubi Aeneam reducit ab inferis Cumana Sibylla in urbem Cumas:

Talia convexum per iter memorante Sibyllâ,
Sedibus Euboïcam Stygiis emersit in urbem
Troïus Aeneas. sacrisque ex more litatis,
Litora adit nondum nutricis habentia nomen.
Heic quoque substiterat post tædia longa laborum
Neritius Macareus, comes experientis Vlyssei

Aliquanto pòst:

Aeolon, ille refert, Tusco regnare profundo:
Aeolon Hippotaden, cohibentem carcere ventos:
Quos bovis inclusos tergo (memorabile munus)
Dulichium sumpsisse ducem: flatuque secundo
Lucibus isse novem; & terram adspexisse petitam:
Proxima post nonam quum sese Aurora moveret;
Invidiâ socios prædæque cupidine victos,
Esse ratos aurum, dempsisse ligamina ventis.
Cum quibus isse retro, per quas modò venerat undas:
Aeoliique ratem portus repetisse tyranni.
Inde Lami veterem Læstrygonis, inquit, in urbem
Venimus. Antiphates terrâ regnabat in illâ.
Missus ad hunc ego sum, numero comitante duorum.
Vixque fugâ quæsita salus comitique mihique.
Tertius è nobis Læstrygonis impia tinxit
Ora cruore suo. fugientibus instat, & agmen
Concitat Antiphates. coëunt; & saxa trabesque
Conjiciunt: merguntque viros, merguntque carinas.
Vna tamen, quæ nos ipsumque vehebat Vlyssem,
Effugit. Amissâ sociorum parte dolentes,
Multaque conquesti, terris adlabimur illis,
Quas procul hinc cernis. procul hinc, mihi crede, videndas
Insula visa mihi. tuque, ô justissime Troum,
Nate deâ (neque enim finito Marte vocandus
Hostis es, Aenea) moneo, fuge litora Circes.

Hinc & illud Μεταμορφ. lib. XV:

Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus,
Antiphatæque domus, Trachasque obsessa palude,
Et tellus Circæa, & spissi litoris Antium.

Tibullus lib. IIII carm. I, de eodem Vlysse:

Non voluit Cyclops cæptos avertere cursus:
Cessit & Aetnæa Neptunius incola rupis,
Victa Maronèo fœdatus lumina Baccho.
Vexit & Aeolios placidum per Nerea ventos.
Incultos adiit Læstrygonas Antiphatenque
Nobilis Artaciæ gelidos, quos irrigat unda.
Solum nec doctæ verterunt pocula Circes.

Sed ipse audiatur Homerus. qui dicto Odysséæ lib. x ita fingit Vlyssem jam secundò relinquentem Acolias insulas, quæ sunt inter Siciliam & Italiam:

Ἔνθεν ἢ πρόσπρω πλέομεν ἀκαχήμενοι ἦτορ,
Ἑξῆμαρ ὡρ ὁμῶς πλέομεν νύκτας τε καὶ ἦμαρ.
Ἑβδομάτῃ δ' ἰκόμεθα λάμυς αἰπὺ Τηλέπυλον
Τηλέπυλον Λαιστρυγονίων.
Ἔνθ' ἐπεὶ ἐς λιμένα κλυτὸν ἤλθομεν, ὃν πέρι πάντῃ
Ἠλίβατοι τε τύχηκε διαμπερὲς ἀμφοτέρωθεν·
Ἀκταὶ δ' ἀντίαι ἐναντίαι ἀλλήλῃσιν
Εἰν ἑνὶ μάλα πεδίοχθι· ὀρωρὴ δ' εἴσοδός ἐστιν.
Ἔνθ' οἵγ' εἴσω πάντες ἔχον νέας ἀμφιελίσσας.
Αἱ μὲν ἄρ' ἔντοσθεν λιμένος κοίλοιο δέδεντο
Πλησίαι· οὐ μέν ποτ' ἀέξετο κῦμά γ' ἐνιπτύ
Αὐτὰρ ἐγὼν οἰοπόλον σχέθον ἔξω νῆα μέλαιναν,
Αὐτοῦ ἐπ' ἐσχατιῇ πείρης ἐκ πείσματα δήσας.
Ἔρχω δ' σκοπιὴν ἐς παιπαλόεσσαν ἀνελθών.
Ἔνθα μὲν οὔτε βοῶν ἔτ' ἀνδρῶν φαίνετ' ἔργα·
Καπνὸν δ' οἶον ὁρῶμεν ἀπὸ χθονὸς αἰσυλόωντα.
Δὴ τότ' ἐγὼν ἑτάροις πομπὴν πυθέσθαι ἐόντας,
Οἵτινες ἀνέρες εἶεν ὅπι χθονὶ σῖτον ἔδοντες·
Ἄνδρε δύω κήρυκ', τρίτατον κήρυχ' ἅμ' ἑπέσθαι,
Οἱ δ' ἴσαν ἐκβαίντες λείην ὁδόν, ἧπερ ἄμαξαι
Ἄξυ δ' ἀφ' ὑψηλῶν ὀρέων καταγίνεον ὕλην.
Κέρην δ' ξύμπλωτο πρὸ ἄστυ ὑδρηλόν τε,
Θυγατρὶ ἰφθίμῃ Λαιστρυγόνος Ἀντιφάταο.
Ἣ μὲν ἄρ' ἐς κρηὼν καλεβήσετο καλλιρέεθρον
Ἀρτακίην· ἔνθεν γὰρ ὕδωρ πρὸς ἄστυ φέρεσκον.
Οἱ δ' πελάσσαμεν πρόσφωνεον ἔκτ' ἐρέοντε,
Ὅστις τ' εἴη βασιλεὺς, καὶ οἵσιν ἀνάσσοι.
Ἦ δ' μάλ' αὐτίκα πατρὸς ἐπέφραδεν ὑψιμέδοντος δῶ.
Οἱ δ' ἐπεὶ εἰσῆλθον κλυτὰ δώματα, τὴν δὲ γυναῖκα
Εὗρον ὄσσαντ' ὄρεος κορυφήν· κρατὺ δ' ἔσυτο αὐτήν.
Ἣ δ' αἶψ' ἐξ ἀγορῆς ἐκαλέσσατο κλυτὸν Ἀντιφατῆα,
Ὅν ποσιν· ὃς δὴ τοῖσιν ἐμήσατο λυγρὸν ὄλεθρον·
Αὐτίκ' ἕνα μάρψας ἑτέρων, ὡς πλίσατο δόρπον.
Τὼ δὲ δύ' αἰζηὼ φυγέτην ὅπι νῆας ἰκέσθην.
Αὐτὰρ ὁ τοῦχηβόλου διὰ ἄστεος. οἱ δ' αἴολες
Φοίτων ἴφθιμοι Λαιστρυγόνες ἄλλοθεν ἄλλος,
Μυρίοι, οὐκ ἀνδρεσσιν ἐοικότες, ἀλλὰ Γιγᾶσι.
Οἵ ῥ' ἀπὸ πετράων ἀνδραχθέσι χερμαδίοισι
Βάλλον. ἄφαρ δ' κακὸς κόναβος κατὰ νῆας ὀρώρει
Ἀνδρῶν ὀλλυμένων, νηῶν θ' ἅμα ἀγκυλομήτων.
Ὄφρ' οἱ τοὺς ὄλεκον λιμένος πολυβενθέος ἐντός,
Τόφρα δ' ἐγὼ ξίφος ὀξὺ ἐρυσσάμενος παρὰ μηρὸν,
Τῷ ἀπὸ πείσματ' ἔκοψα νεὼς κυανοπρῴροιο.
Αἶψα δ' ἑτοίμοις ἐτάροισιν ἐποτρύνας κέλευσα
Ἐμβαλέειν κώπῃσ', ἵν' ἐκφύγοιμεν κακότητα.
Οἱ δ' ἅμα πάντες ἀνέρριψαν, δείσαντες ὄλεθρον
Ἀτασθάλως δ' ἐς πόντον ἐπρηνέας φύζῃ πέρησας
Νηῦς ἐμή· αὐτὰρ αἱ ἄλλαι ἀολλέες αὐτόθ' ὄλοντο.
Ἔνθεν ἢ πρόσπρω πλέομεν ἀκαχήμενοι ἦτορ,
Ἄσμενοι ἐκ θανάτοιο, φίλους ὀλέσαντες ἑταίρους.
Αἰαίην δ' ἐς νῆσον ἀφικόμεθ'. ἔνθα δ' ἔνεστι
Κίρκη ἐϋπλόκαμος.

Hoc est:

Hinc ulterius navigamus, tristes corde;
Sex dies continuò navigavimus noctes atque dies:

Septimâ

Septimâ verò pervénimus Lami ad excelsam urbem,
Longè distanteis portas habentem Læstrygoniam.
Ibi postquàm ad portum inclytum vénimus, circùm quem petra
Excelsa est, contigua utrimque,
Litora autem prominentia, adversa sibi invicem
In fauceis procurrunt: angustusque introitus est;
Ibi illi intus omnes tenebant naveis æqualeis:
Quæ intra portum concavum ligabantur
Propinquæ numquàm enim attollitur fluctus in ipso.
At ego solus tenui extra portum navem nigram,
Illic in extremâ parte petræ fune religatam.
Stabam autem in speculâ excelsâ, quam conscenderam.
Ibi quidem neque boum neque hominum adparebant opera.
Fumum autem solummodò videbamus à terrâ erumpentem.
Tunc igitur ego socios præmisi, scisciatum proficiscendo,
Quinam mortales essent in terrâ, panem edentes;
Viris duobus electis tertium præconem simul comitem addens.
Illi iverunt egressi in planam viam, quâ currus
Ad urbem ab excelsis montibus devehunt ligna:
Heic puellæ obviam factæ sunt, ante urbem aquam petenti,
Filiæ forti Læstrygonis Antiphatæ:
Quæ ad fontem descenderat limpidum
Artaciam. hinc enim aquam ad urbem ferebant.
Illi igitur congressi adloquebantur eam; interrogabantque,
Quisnam eorum esset rex; & quibus imperaret.
Illa protinus patris ostendit excelsam domum.
Illi ingressi inclytam domum, uxorem
Invenerunt, velut montis verticem; eamque perhorruerunt.
At illa confestim è foro evocabat inclytum Antiphaten,
Suum maritum. qui certè illis intendebat sævam mortem.
Statimque uno sociorum correpto, adparavit cœnam.
Reliqui duo ruentes fugâ ad naveis pervenerunt.
Cæterùm ille clamorem excitavit per urbem. illique audientes
Ibant fortes Læstrygones, aliunde alius,
Innumeri; non hominibus similes, sed Gigantibus.
Hi à petris graveis lapideis
Iaciebant. statimque malus strepitus per naveis excitatus est
Virorum pereuntium naviumque fractarum.
Dum illi hos perdebant intra profundum portum,
Interea ego gladium acutum extraxi à femore;
Quo funeis præscidi navis nigram proram habentis.
Protinusque meos socios excitatos jussi,
Incumbere remis; ut calamitatem effugeremus.
Illi simul omnes incumbunt, timentes interitum.
Libenter igitur in mare ab altis fugit petris.
Navis mea. at reliquæ densæ illic perierunt.
Hinc ulteriùs navigamus tristes corde;
Lati tamen, quòd mortem evitassemus, postquàm caros amissimus socios.
Aeæam autem ad insulam pervénimus; ubi habitabat
Circe pulcricoma.

Ex his verbis satis disertè patet, non ad ipsum *Læstrygonum* opidum Formias adpulsum finxisse Vlyssis Homerum, sed in Caietanum portum: quem graphicè atque eleganter describit, unà cum σκοπιῆ παιπαλοέσσῃ, id est, *cum speculâ excelsâ*, sive promontorio, quod illi imminet: in quo hodiè validissimum exstructum est castellum. Atque, ne dubites, in hanc sententiam intellexisse jam inde veteres auctores Homeri verba; hinc scilicet est, quòd Ovidius etiam, loco proximè scripto, Aeneam offendisse fingit in Caietano litore socium Vlyssis, Neritium Macareum. Ab hoc

igitur

igitur promontorio profecti, quos miserat ad explorandam regionem Vlysses, διὰ λείου ὁδὸν, id est, *per planam* iverunt *viam*, qua hodiéque opidum Mola intratur à Fundis & Caietâ adventantibus. Hinc jam est illud Ciceronis ad Atticum lib. II epist. XIII: *Scito eum fasciculum, quò illam epistolam conjeceram, domum eo ipso die latum esse, quo ego dederam; & ad me in Formianum relatum. Romæ quòd scribis sileri; ita putabam. at herculè in agris non siletur. nec jam ipsi agri regnum vestrum ferre possunt. Si verò in hanc* Τηλέπυλον. *veneris* Λαιστρυγονίαν, *(Formias dico) qui fremitus hominum! quàm irati animi!* Mox: *Tu si literas ad Sicyonios habes, advola in Formianum. unde nos pridiè Nonas Maias cogitamus.* Hinc item Plinius suprà dicto lib. III cap. V: *Opidum Formiæ, Hormiæ antè dictum; ut existimavêre, antiqua Læstrygonum sedes.* Et epitomator Plinii Solinus cap. VIII: *Formiæ etiam, Læstrygonibus habitatæ.* Item alter epitomator Martianus lib. VI: *Formiæ etiam Læstrygonum habitatione famosæ.* Plinius iterum, lib. VII cap. II: *Esse Scytharum genera, & quidem plura, quæ corporibus humanis vescerentur, indicavimus. Id ipsum incredibile fortasse; ni cogitemus, in medio Orbe terrarum, ac Siciliâ & Italiâ, fuisse genteis huius monstri, Cyclopas & Læstrygonas.* Silius lib. VII:

Ecce autem flatu classis Phœnissa secundo
Litora Caietæ Læstrygoniosque recessus
Sulcabat rostris, portusque intrabat apertos.

Et lib. VIII: ——— *Quasque evertêre silentia, Amyclæ;*
Fundique; & regnata Lamo Caieta; domusque
Antiphatæ, compressa freto.

Statius Silvar. lib. I carm. III:

Cedant Telegoni, cedant Laurentia Turni
Ingera, Lucrinæque domus, litusque cruenti
Antiphatæ; cedant vitreæ juga perfida Circes

Horatius Carm. lib. III odâ XVII, ad Aelium Lamiam:

Aeli, vetusto nobilis ab Lamo;
Quando & priores hinc Lamias ferunt
Denominatos, & nepotum
Per memores genus omne fastos,
Auctore ab illo ducis originem,
Qui Formiorum mœnia dicitur
Princeps & innantem Maricæ
Litoribus tenuisse Lirim,
Latè tyrannus.

Livius lib. XXII: *Inclusus inde videri Hannibal, & ad Casilinum obsessus; quum Capua & Samnium & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret: Pœnus contrà intra Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque per horrida situ hibernaturus esset.* Eamdem historiam de Fabio, Romani exercitus duce, & Hannibale refert Silius lib. VII: ubi saxa ista Formiana vocat rupeis Læstrygonias. Verba eius hæc sunt:

Donec reptantem, & nequidquàm sæpè trahendo
Hunc illuc castra, & scrutantem prælia Pœnum,
Quà nemorosa juga & scopulosi vertice colles
Exsurgunt, clausit, sparsâ ad divortia turmâ.
Hinc Læstrygoniæ saxoso monte premebant
A tergo rupes; undosis squalida terris
Hinc Literna palus.

Horatius Carm. lib. I odâ XX:

Cæcubum, & prælo domitam Caleno
Tu bibes uvam. mea nec Falernæ
Temperant viteis, neque Formiani
——— *Pocula colles.*

Et Carm. lib. III odâ XVI:

Quamquàm nec Calabræ mella ferunt apes
Nec Læstrygoniâ Bacchus in amphorâ
Languescit mihi.

Torigitur veterum auctorum judicio testimonioque jam satis constat, per *Lami urbem*

urbem Antiphatæque domum intellexisse Homerum opidum *Formias*. Quodnam autem tunc habuerit nomen incertum est. quidpe ineptientes grammatici heic minimè audiendi sunt. Eustathius, Homeri scholiastes, postquàm complureis vocabuli Τηλέπυλον significationes produxit, addit tandem: Εἰσὶ δὲ, οἱ κύριον ὄνομα πόλεως τὸ Τηλέπυλον ἐδέξαντο. Id est: *Sunt, qui Telepylon pro urbis proprio nomine accipiant*. Svidas. Λάμος, πόλις Λαιστρυγόνων. *Lamus urbs Læstrygonum*. Atqui omnes auctores Romani, quos suprà citavi, non ipsius urbis, sed viri, Læstrygonum regis, qui eam inhabitabat, intelligunt nomen. Idem Svidas posteà: Λαιστρυγονία, πόλις ἢ χώρα. Λαιστρυγὼν δὲ Λαιστρυγόνος, ὄνομα πόλεως. Id est: *Læstrygonia, urbs aut regio. at Læstrygon Læstrygonis nomen est urbis*. Homero equidem haud obscurè ipsa urbs vocatur LAESTRYGONIA. at cùm ipsi tùm aliis suprà scriptis auctoribus Lamus atque Antiphates cæterique eiusdem urbis incolæ adpellantur *Læstrygones*: nemini verò hoc nomine ipsa urbs. FONS autem Ἀρτακίη, ARTACIA, Homero ac Tibullo memoratus; ex quo opidani aquam petebant; nullus alius videtur fuisse, quàm qui nunc *fons* ab orientali opidi *Molæ* parte apud ipsam portam uberrimis aquis ex saxoso colle, qui opido imminet, profluit. ARTACIA

Homeri igitur tempestate an ultra hunc fontem fuerit opidum; quando ille ait, à portu atque promontorio Caietano ad urbem Lami euntes Vlyssis socios obviam factos fuisse ante urbem Antiphatæ filiæ apud fontem *Artaciam*; an verò, ut ubique alibi in hisce Vlyssis erroribus, sic heic quoque veras res nonnullis figmentis involverit, haud facilè dixerim. Silii tempore fuisse eodem hoc situ, quo nunc opidum *Mola* conspicitur, inter monteis & mare, angusto tractu, ex præscripto lib. VIII patet; ubi ait,

——— *domusque*
Antiphatæ, compressa freto.

PORTVS quoque tunc aliquam speciem heic fuisse, ex Taciti Annal. lib. XV colligere licet: *Nec multo pòst*, inquit, *clades rei navalis accipitur; non bello; sed certum ad diem in Campaniam redire classem Nero jusserat; non exceptis maris casibus. Ergo gubernatores, quamvis sæviente pelago, à Formiis movêre. & gravi Africo, dum promontorium Misenum superare contendunt, Cumanis litoribus impacti, triremium plerasque & minora navigia passim amiserunt*. De cætero *Mamurrarum urbem* adpellavit Horatius, ab opulentissimis eius incolis. Verba eius lib. I Satyrâ V hæc sunt:

Ora manusque tuâ lavimus Feronia lymphâ
Millia tum pransi tria repimus; atque subimus
Impositum saxis latè candentibus Anxur.

Mox:

Fundos, Aufidio Lusco prætore, libenter
Linquimus.
In Mamurrarum lassi deinde urbe manemus;
Murænæ præbente domum, Capitone culinam.
Postera lux oritur multo gratissima. namque
Plotius & Varius Sinuessæ Virgiliusque
Occurrunt.

Ad hæc ita scriptum in veteribus scholiis: *Mamurra senator fuit Romanus, qui maximam partem civitatis Formianæ possidebat: unde dicta est Mamurrana civitas. vel, quòd familia Mamurrarum illinc fuerit oriunda*. Cicero ad Atticum lib. VII epist. VII: *Placet igitur, etiam me expulsum? & agrum Campanum periisse? & adoptatum patricium à plebeio? Gaditanum à Mitylenæo? & Labieni divitiæ & Mamurræ placent? Balbi horti & Tusculanum?* Plinius lib. XXXVI cap. VI: *Primum Romæ parietes crustâ marmoris operuisse totius domus suæ in Cœlio monte, Cornelius Nepos tradidit, Mamurram, Formiis natum, equitem Romanum, præfectum fabrorum C. Cæsaris in Galliâ. Neque indignatio sit tali auctore inventâ re. hic namque est Mamurra Catulli Veronensis carminibus proscissus. quem [Metrodorus Scepsius] clariùs, quàm Catullus, dixit habere, quidquid habuisset Comata Gallia*. Catulli carmen LVIII hoc est:

Pulcrè convenit improbis cinædis
Mamurræ pathicoque Cæsarique.
Nec mirum: maculæ pares utrisque,

Vrbana

Vrbana altera, & illa Formiana,
Impressæ residēt, nec eluentur.

Cæterò municipium fuisse Romanorum quondam Formias, auctor est Livius lib. XXXVIII: *De Formianis*, inquit, *Fundanisque municipibus & Arpinatibus, C. Valerius Tappo, tribunus plebis, promulgavit, ut iis suffragii latio (nam antè sine suffragio habuerant civitatem) esset.* Et mox: *Rogatio perlata est, ut in Aemiliâ tribu Formiani & Fundani, in Corneliâ Arpinates, ferrent.* Pompeius Festus: *Municipium id genus hominum dicitur, qui, quum Romam venissent, neque cives Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum unà cum Romanis civibus, præterquàm de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo: sicut fuerunt Fundani, Formiani, Cumani. qui post aliquot cives Romani effecti sunt.* Frontinus in libro de Coloniis: *Formias opidum triumviri sine colonis deduxerunt.* Idem Festus etiam inter præfecturas connumerat. *Alterum genus præfecturarum est, in quas ibant, quos prætor Vrbanus quotannis in quæque loca miserat legibus; ut Fundos, Formias, Cære, Venafrum.* Cæterùm amœnitatem Formiani litoris prædicat Martialis lib. x epigr. xxx, cuius initium tale:

O temperatæ dulce Formiæ litus;
Vos, quum severi fugit opidum Martis,
Et inquietas fessus exuit curas,
Apollinaris omnibus locis præfert.

FORMIANI colles. Livio FORMIANVS dicitur MONS, qui Horatio suprà dicto Carm. lib. I odâ XX sunt, FORMIANI COLLES. Livius lib. XXXVIIII: *Separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas faciendam locavit, ut iter populo esset, & viam per Formianum montem.* Is est: quem transversum transeunt à Fundis & Fundanâ valle ad Hormias commeantes. in quo hodiéque magna pars antiquæ viæ Romanæ conspicitur. Chronicon Cassinense lib. I cap. XLV: *Primò illos ad lacum Fundanum per mare deduxit. inde per fluvium Fundos usque adscendentes, ibi scafis egressi, cunctaque in circuitu depopulantes, Caietam tandem pervenient; & in Formianis collibus castra posuerunt.*

MINTVRNAE coloniæ. Porrò ultra Formias ad VIIII millia passuum, ut suprà scripta Itineraria antiqua habent, seu, ut nunc incolæ numerant, ad VIII milliaria fuêre MINTVRNAE ad utramque Liris amnis, qui nunc vulgò dicitur *Il Garigliano*, ripam, *urbs* quondam celeberrima: cuius hodiéque ingentes visuntur in sinistrâ maximè ripâ reliquiæ MII ferè millia passuum à mari & ostio amnis remotæ. in quibus præcipua sunt, aquæductus, amphitheatrum; tum murorum turriumque magna rudera; prælti quidam fornices, aliaque splendidorum ædificiorum fundamenta solidissima. A dextrâ amnis ripâ, ad III circiter millia passuum in editis collibus ex adverso dictarum reliquiarum situm est opidum, quod vulgare nomen *Trajetto* ab amnis trajectu traxit. id per errorem plerosque hodiè interpretari video Minturnas. Memorantur Minturnæ M. Catoni, Ciceroni, Horatio, Ovidio, Dionysio, Livio, Velleio, Valer. Maximo, Straboni, Melæ, Plinio, Iuvenali, Plutarcho, Ptolemæo, Itinerariis antiquis, Procopio, & Stephani breviatori. Ac inter Græcos auctores Straboni quidem ac Ptolemæo urbs Romanâ formatione dicitur plurali numero Μιντοῦρναι, *Minturnæ*. at Plutarcho in C. Mario est singulari numero Μιντόρνη, & Dionysio lib. I Μιντοῦρνα, MINTVRNA. quod tamen Stephani breviator ex Dionysii lib. XVI citat Μέντυρνα, & apud Procopium Gothicar. rer. lib. III legitur Μεντύρνη, MENTVRNA. Sed apud Plutarchum in dicto Mario, & apud Appianum Civil. bellor. lib. I, vocabulum id variatur. apud utrumque enim in eâdem de Mario historiâ primùm genitivus casus est τῆς Μινλόρνης, mox verò accusativus εἰς Μινλόρνας. quod ita ipsos in tam paucis verbis variasse auctores, haud temerè crediderim. Apud Procopium item corruptum id legitur vocabulum aliis in exemplaribus, ἐς μὲν τύρνα, in aliis ἐς μὲν τύρνλα· Breviator Stephani: Μέντυρνα, πόλις ἐν Ἰταλίᾳ Σαυνιτῶν· Διονύσιος ἑκκαιδεκάτῳ. τὸ ἐθνικὸν Μεντυρναῖος. Id est: *Menturna, opidum in Italiâ Samnitium; teste Dionysio lib. XVI. Gentilitium inde Menturnæus.* Sic equidem apud Appianum quoque Civil. bellor. lib. IIII sunt Μιντυρναῖοι, *Minturnæi*: qui Romano ore ritè fomantur *Minturnani*. at apud omneis pariter Romanos auctores sunt MINTVRNENSES. quod vocabulum Plutarchus etiam in prædicto Mario formavit Græco ore Μινλορνήσιοι. Cato urbis meminit in Rusticar. rer. cap. CXXXV: Cicero passim in Epistolis; maximè ad Atticum. Mela, adverso itinere ex Campaniâ in Latium iens:

Vultur-

Vulturnum opidum, Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ. Ptolemæo in mediterraneis Latii opidis recensetur. Plinius juxtà cum Melâ in litore refert lib. III cap. V. *Caieta*, inquit, *portus; opidum Formiæ Hormiæ [antè] dictum; ut existimavêre, antiqua Læstrygonum sedes. ultra fuit opidum Pyræ. colonia Minturnæ, Liri amne divisa.* Strabo lib. V: Φορμιῶν δ' ἀνὰ μέζον εἰσὶ καὶ Σινουέσσης αἱ Μιντοῦρναι, σταδίους ἑκατέρας διέχουσαι περὶ π'. Διαῤῥεῖ δὲ Λεῖρις ποταμός. Hoc est: *Inter Formias & Sinuessam sunt Minturnæ, utrimque stadia circiter* LXXX *dissitæ perfluit eas Liris amnis.* Et aliquanto pòst: Φρεγέλλαι πόλις, παρ' ἣν ὁ Λεῖρις ῥεῖ, ὁ εἰς τὰς Μιντούρνας ἐκδιδούς. Id est: *Fregellæ opidum; quod præterfluit Liris amnis, in Minturnas sese effundens.* Nempe, quia & ipse Strabo pro maritimâ urbe habebat Minturnas. Livius lib. X: *Placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata.* Haud satis propriè igitur Dionysius dicto lib. I Lirim refert Μιντοῦρναν παραμείβομενον, *Minturnas præterfluentem.* Vetustissima urbis memoria exstat apud Livium lib. VIII in consulatu T. Manlii Torquatii III & P. Decii Muris; anno urbis Romæ CCCCXIIII; ante natum Iesum anno CCCXL. *Latini*, inquit, *ex fugâ se Minturnas contulerunt.* Hinc proxima eius mentio fit lib. VIIII, in consulatu M. Pœtelii Libonis & C. Sulpicii Longi: anno urbis Romæ CCCCXXXVIIII; ante natum Iesum CCCXIIII. *Cæterùm Ausonum*, inquit, *gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona & Minturnæ & Vescia urbes erant.* Illud de coloniâ huc deductâ narrat Livius dicto lib. X in consulatu Appii Claudii Cæci II & L. Volumnii Flammæ II, anno urbis Romæ CCCCLVII, ante natum Christum CCXCVI. *At proximè insequenti anno demum, Q. Fabio Max. Rulliano quintùm & P. Decio Mure quartùm consulibus, colonia deducta est.* Velleius Paterculus lib. I: *At quintùm Fabio & P. Decio Mure quartum consulibus, quo anno Pyrrhus regnare cœpit, Sinuessam Minturnasque missi coloni.* Hinc Livius lib. XXVII: *Colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant consules. quibus recusantibus, edixêre in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Eâ die hi populi ad senatum venerunt. Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxurnas, Minturnensis, Sinuessanus.* Et lib. XXXVI: *In comparandâ impigré classe C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis paullisper tenuit. nam, quum cogerentur in classem, tribunos plebis adpellarunt. ab iis ad senatum rejecti sunt. senatus ita, ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei navalis his colonis non esse. Ostia & Fregenæ & Castrum Novum & Pyrgi & Antium & Tarracina & Minturnæ & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certaverunt.* Hinc item Dionysius prædicto lib. I, de Ostia & Minturnis loquens, Ῥωμαίων δέ εἰσιν, inquit, αἱ πόλεις ἀμφότεραι ἄποικοι· id est; *Ambæ urbes Romanorum sunt coloniæ.* Et Plinius dicto lib. III cap. V: *Colonia Minturnæ.* Ptolemæus: Μιντοῦρναι κολώνια· *Minturnæ colonia.* At novam huc deduxisse *coloniam* C. Cæsarem, auctor est Frontinus in libro de Coloniis. *Minturnæ*, inquit, *muro ducta colonia, deducta à C. Cæsare.*

Cæterùm ipse LIRIS *amnis* memoratur Ciceroni, Horatio, Dionysio, Livio, Straboni, Melæ, Plinio, Silio, Lucano, Martiali, Plutarcho, Appiano, Ptolemæo, Claudiano. Cicero de Legibus lib. II; de *Fibreno* loquens flumine: *Statim se præcipitat in Lirim; &, quasi in familiam patriciam venerit, amittit nomen obscurius; Lirimque multo gelidiorem facit.* Horatius Carmin. lib. I odâ XXXI: LIRIS *amnis; qui antè* GLANIS.

Non æstuosæ grata Calabriæ
Armenta; non aurum, aut ebur Indicum;
Non rura, quæ Liris quietâ
Mordet aquâ, taciturnus amnis.

Silius lib. IIII:

Fit socius lethi conjectâ Massicus hastâ;
Vitiferi sacro generatus vertice montis,
Et Liris nutritus aquis; qui fonte quieto
Dissimulat cursum; ac, nullo mutabilis imbri,
Perstringit tacitas gemmanti gurgite ripas.

Dionysius eius meminit suprà dicto lib. I. Livius dicto lib. X; de coloniis deducendis: *Vna ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata.* Et lib. XXVI: *Inde præter*

Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum. Ptolemæus: Ταρρακίναι, Φορμίαι, Λείριος ποταμοῦ ἐκβολαὶ Σινόεσσα. *Tarracinæ, Formiæ, Liris amnis ostium, Sinuessa*. Mela lib. II cap. IIII, adverso itinere: *Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ*. Cæteri auctores mox infrà producentur. At apud Appianum Civil. bellor. lib. I corruptum esse Ξ Λείριος ποταμοῦ nomen, pro Τελωνίου ποταμοῦ, *Telonii fluvii*, qui est in Marsis atque Sabinis, suprà lib. II cap. X ostendimus. Idem Liris vocabulum apud alios quoque auctores falsò scriptum esse unà cum Campaniæ nomine, pro Siri, Lucaniæ fluvio, infrà lib. IIII in huius regionis descriptione ostendetur. De cætero Liris anteà CLANIS atque GLANIS dictus fuit. Plinius dicto lib. III cap. V: *Colonia, Minturnæ, Liri amne divisa, Glani quondam adpellato*. Et Strabo lib. V: Φορμιῶν δ' αὐτὰ μέσον ἐστὶ καὶ Σινόεσσης αἱ Μιντοῦρναι· διαῤῥεῖ δὲ Λεῖρις ποταμός· Κλάνις δ' ἐκαλεῖτο πρότερον. Id est: *Inter Formias & Sinuessam sunt Minturnæ; quas Liris amnis præfluit, antè Clanis adpellatus*. Sic ille etiam Etruriæ amnis, qui in Tiberim defluit, vulgari nunc vocabulo *La Chiama*, olim *Clanis* simul & *Glanis* dictus fuit; ut suprà lib. II cap. X ostensum. Sed & tertius in eâdem hac Italiâ nostrâ fuit amnis eodem nomine *Clanis* atque *Glanis*, qui apud Liternum, Campaniæ opidum, in mare effundebatur; ut infrà in huius regionis expositione patebit. Hinc ille Appiano natus est error prædicto Civil. bellor. lib. I haud ita multo antè; ubi populos Italiæ enumerat, qui bellum sociale contra Romanos moverunt. Ὅσα τε ἄλλη, inquit, ἀπὸ Λείριος ποταμοῦ, ὃν νῦν μοι δοκεῖσι Λίτερνον ἡγεῖσθαι, ἐπὶ τὸν μυχὸν ἐσι τοῦ Ἰονίου κόλπου. id est: *Et quidquid tandem terrarum à Liri amne, qui nunc, ut ego opinor, Liternus dicitur, ad intimum usque Ionii maris recessum porrigitur*. Sanè pessimum geographum nimis sæpè se prodit Appianus; ut haud semel cùm in hoc Italiæ opere tùm in Germaniæ descriptione adnotavimus. Cæterùm Silius lib. VIII *sulfureum* vocat *Lirim*, in his versibus:

At qui Fibreno miscentem flumina Lirim
Sulfureum, tacitisque vadis ad litora lapsum,
Adcolit Arpinas.

Ratio huius epitheti exstat apud Plinium lib. II cap. CIII: *Sed & fontium plurimorum natura mira est fervore: idque etiam in jugis Alpium; ipsoque in mari, inter Italiam & Aenariam; & in Baiano sinu; & in Liri fluvio, multisque aliis*. Locum in Liri ostendere voluit idem Silius lib. XII, hoc versu:

Et quæ fumantem texêre Giganta Fregellæ.

Quem heic intelligat Giganta, Germaniæ nostræ lib. I cap. XXXI expositum est, ampliúsque infrà in Campaniâ & insulâ Aenariâ exponetur.

FIBRENVS, COSA, TRERVS, *atque* MELFES, *amnes in Lirim influentes.*

Porrò amnes, qui in *Lirim* influunt; ab dextrâ ripâ COSA & TRERVS, ab sinistrâ FIBRENVS & MELFES; suprà cap. VIIII in Volscis expositi sunt.

PALVDES MINTVRNENSES. LVCVS MARICAE.

Cæterùm quum infra Minturnas circa ostia Liris sint PALVDES, quæ olim ab urbe cognominabantur MINTVRNENSES, & circa has NEMVS sive LVCVS MARICAE, C. Marii ærumnæ ea loca atque nomina maximè nobilitarunt. Sed Marica dea jam inde antiquissimis hoc loco culta fuit temporibus. Horatius Carm. lib. III odâ XVII, ad Aelium Lamiam:

Aeli, vetusto nobilis ab Lamo;
Quando & priores hinc Lamias ferunt
Denominatos, & nepotum
Per memores genus omne fastos,
Auctore ab illo ducis originem,
Qui Formiarum mœnia dicitur
Princeps & innantem Maricæ
Litoribus tenuisse Lirim,

Virgilius Aeneid. lib. VII:

——— *Rex arva Latinus & urbeis*
Iam senior longâ placidas in pace regebat.
Hunc Fauno & nymphâ genitum Laurente Maricâ
Accipimus.

Ad hæc ita Servius: *Est Marica dea litoris Minturnensium, juxta Lirim fluvium.*

Mox:

Mox: *Dicunt alii, per Maricam Venerem intelligi debere: cuius fuit sacellum juxta Maricam: in quo erat scriptum;* Νηὸν τῆς Ἀφροδίτης. *Sanè Hesiodus Latinum Circes & Vlyssis filium dicit. quod & Virgilius tangit, dicendo; Solis avi speciem.* Lactantius de Falsâ religione lib. I cap. XXI: *Nam & Romulus post mortem Quirinus dictus est, ut Circe Marica.* Meminêre hinc alii etiam poëtæ. Lucanus lib. II; ubi flumina Italiæ enumerat, quæ Apenninus mons fundit:

—— Delabitur inde
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ
Sarnus, & umbrosæ Liris per regna Maricæ.

Martialis lib. X epigram. XXX:

Non blanda Circe Dardanisve Caieta
Desiderantur; nec Marica, nec Liris.

Et lib. XIII epigram. LXXXIII:

Cæruleus nos Liris amat, quem silva Maricæ
Protegit. hinc squillæ maximæ turba sumus.

Claudianus in Panegerico de Probi & Olybrii consulatu:

—— Flavæque terens querceta Maricæ
Liris.

Livius lib. XXVII: *Minturnis ædem Iovis & lucum Maricæ cælo tactum, nunciatum est.* At quum nemus heic ab utrâque sit fluminis ripâ, incertum est, utrâ fuerit ripâ ipsum MARICAE *deæ* TEMPLVM Strabo dicto lib. V: Φορμιῶν δ' ἐστὶ μέζον εἰσὶ καὶ Σινυέσσης αἱ Μιντοῦρναι· Διαῤῥεῖ δὲ Λεῖρις ποταμός· Φέρεται δ' ἄνωθεν ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν καὶ τῆς Οὐηστίνης διὰ Φρεγέλλας· ἐκπίπτει δ' εἰς ἄλσος ἱερὸν, ὑμώρυμον θείπως τὸ ἐν Μιντούρναις, ὑποκείμενον τῇ πόλει. Id est: *Inter Formias & Sinuessam sunt Minturnæ: quas perfluit Liris amnis. is ab Apenninis montibus & Vestino agro delapsus præter Fregellas, in lucum sacrum exit, infra Minturnas situm; quem religiosissimè colunt Minturnenses.* Plutarchus in Mario, de iisdem Minturnensibus loquens: Τὸ πιστῶν λογισμῶν εἰσπεσόντες ἀθρόοι καὶ θείᾳ ὁρμῇ χρώμενοι αὐτὸν, ἐξῆγον ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ἄλλα ἦ ἄλλοι προθύμως ὑπορρεῖντος, καὶ ἀποδόντων ἁπάντων, ἐγένετο τριβὴ τοῦ χρόνου. τὸ γὰρ τῆς λεγομένης Μαρίκας ἄλσος, ὃ σέβουσι, καὶ φυλάττουσι μηδὲν ἐκεῖθεν ἐκκομιζόμενα τῶν ἐγκομιζόντων, ἐμποδὼν ἦν τῇ ἐπὶ θάλασσαν ὁδοῦ· καὶ κύκλῳ περιόντας ἐδεῖ βραδύνειν· ἄχρις ἂ τῶν πρεσβυτέρων τις ἐμβοήσας ἔφη, μηδεμίαν ἄβατον μηδὲ ἀπρόσιτον ὁδὸν εἶναι, δι' ἧς σώζεται Μάριος. καὶ πρῶτος αὐτὸς λαβὼν τῶν κομιζομένων ἐπὶ ναῦν ἀπὸ τοῦ πόρου διεξῆλθεν. Hoc est: *Ita animati, adeunt eum frequentes: ac circumfusi, ad mare educunt. Ibi quum aliud alius ei promptè præberet, & maturarent omnes: mora interponebatur tamen. namque Maricæ lucus, quem illi colunt, custodiuntque, ne, quod importatum est, inde exportetur, distinebat iter ad mare: & circuitus moram protrahebat: quoad senex quidam inclamavit, Nullam inaccessam esse vel religiosam, qua servetur Marius, viam. atque hic princeps arripuit aliquid ex eis, quæ ad navem comportabantur. ac per locum illum evasit.* At de adpulsu Marii ad hoc litus antè sic scribit: Ἐκείνων δὴ πρὸς ὀργὴν ἀπελαυνόντων, αὖθις ἑτέρων ῥμόμενοι λογισμῶν, καταφέροντο πρὸς τὴν γῆν· καὶ θεῖ τὰς σκολὰς ἧ Λίριος ποταμοῦ, διάχυσιν λιμνώδη λαμβάνουσας, ἀγκύρας βαλλόμενοι, παρεκάλουν τὸν Μάριον σκιβῶσι. * — * · Οὕτω δὴ πάντων ἔρημος ἀπολειφθεὶς ὁ Μάριος, πολὺ μὲν χρόνον ἀνάνδρως ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἔκλυτο· μόλις δέ πως ἀναλαβὼν ἑαυτὸν, ἐπορεύετο θαλαττώρεις αἰσθήσεις· καὶ διεξελθὼν ἕλη βαθέα, καὶ τάφρους ὕδατος καὶ πηλοῦ γεμούσας, ἐπιτυγχάνει καλύβῃ λιμνάρχου γέροντος. ὃν θεσπεσιῶν ἱκέτευε χρήσθαι σωτῆρα καὶ βοηθὸν αὑτῷ, εἰ δ' ἄφυκτοι τὰ παρόντα, μείζονας ἐλπίδων ἀμοιβὰς ἀποδώσοντος. Ὁ δ' ἄνθρωπος, ἀγαγὼν αὐτὸν εἰς τὸ ἕλος, καὶ πήξας κελεύσας ἐν χερσὶ κώπῃ τὸν ποταμὸν, ἐπέβαλε τὸ τε καλάμων πολλὺς, καὶ τῆς ἄλλης ἐπιφέρων ὕλης, ὅσῃ κάφῃ γε θεσπεσίᾳ ἀβλαβῶς διωαμένῃ. Χρόνου δὲ πολλοῦ διαγενομένου, ψόφος αὐτῷ καὶ θόρυβος ἀπὸ τῆς καλύβης προσέπιπτεν. ὁ γὰρ Γεμίνιος ἐκ Ταρρακίνης ἐπεμψε πολλοὺς ἐπὶ τῷ διώξιν· ὧν ἔνιοι καὶ τύχῃ ἐκεῖ προσελθόντες, ἐξεφόβουν τε καταβοῶντες καὶ γέροντος, ὡς ἀποδιξαμένου καὶ καταφυγόντος πολέμιον Ῥωμαίων. Ἐξανασεὶς οὖν ὁ Μάριος τε ἀποδυσάμενος, καθῆκεν ἑαυτὸν εἰς τὸ λίμνιον, ὕδωρ παχὺ καὶ πλοματώδης ἔχουσαν. ὅθεν ἐκέλευε τοὺς ζητοῦντας· ἀλλ' ἀναπαυθεὶς, βορβόρῳ καταπλεως τε γυμνὸς, εἰς Μινθέρνας ἀνήχθη, καὶ παρεδόθη τοῖς ἄρχουσιν. Hoc est: *Vbi illi frendentes abiêre; mutato iterum consilio, terram petierunt. ancorisque ad ostium Liris fluvii, ubi is paludes diffunditur, jactis, hortati sunt Mariam, ut in terram escenderet.* Paullo pòst: *Ita ab omnibus*

omnibus desertus Marius, diu in litore mutus jacuit. at ubi aegrè se aliquantulum collegit; per loca invia perrexit arumnosè. superatisque profundis paludibus ac fossis, quæ aquâ limoque erant oppletæ; incidit in senis cuiusdam, qui lacum colebat, tugurium. Ad huius se pedes abjiciens, precatus est, ut opem sibi ferret. eum quidpe se virum esse, qui, si fortunam vitasset præsentem, maiorem spe ipsius gratiam esset relaturus. Is igitur homo abduxit eum in paludem. ac loco cavo propter amnem demittere se jusso, multam arundinem injecit, aliamque ingessit materiem levem, & quæ impositæ eum non esset læsura. Brevi pòst strepitus à turgurio & tumultus ad eum est delatus. namque Geminius à Tarracinâ miserat complureis ad eum investigandum. quorum nonnulli eò fortefortunà delati, conterruerunt perculeruntque senem, quòd hostem populi Romani ad se receptum occultasset. Itaque Marius exsurrexit. rejectisque, quibus intectus erat, in lacum, qui crassam cœnosamque continebant aquam, sese abjecit. Hoc modo non fefellit eos, qui eum investigabant. sed extractus inde est lutulentus atque nudus: Minturnasque deductus, magistratibus ibi traditus est. Cicero in oratione Plancio: *Minturnenses coloni, quòd C. Marium ex civili cruore atque ex impiis manibus eripuerunt: quòd tecto receperunt; quòd fessum inediâ fluctibusque recrearunt, quòd viaticum congesserunt: quòd navigium dederunt; quòd eum, linquentem terram eam, quam servaverat, lacrymis, votis, ominibusque prosequuti sunt; aternâ in laude versantur.* Et oratione pro P. Sextio: *Memineram, C. Marium, quum propter vim injustorum armorum profugisset, primò senile corpus paludibus occultasse demersum: deinde ad infimorum ac tenuissimorum hominum Minturnis misericordiam confugisse. inde navigio perparvo, quum omneis portus terrasque fugeret, in oras Africæ desertissimas pervenisse.* Velleius lib. II: *Marius post sextum consulatum, annoque LXX, nudus ac limo obrutus, oculis tantummodò ac naribus eminentibus, extractus arundineto circa paludem Maricæ, in quam se, fugiens consectanteis Sullæ equites, abdiderat, injecto in collum loro, in carcerem Minturnensium jussu duumviri perductus est. ad quèm interficiendum missus cum gladio servus publicus, natione Germanus, qui fortè ab imperatore eo bello Cimbrico captus erat, ut agnovit Marium, magno ejulatu, expromenti indignationem casus tanti viri, abjecto gladio, profugit è carcere. Tum cives, ab hoste, misereri paullo antè principis viri, docti, instructum cum viatico collatâque veste in navem imposuerunt. At ille, adsequutus circa Aenariam filium, cursum in Africam direxit.* Valer. Maximus lib. I cap. V: *C. Mario observatio ominis procul dubio saluti fuit, quo tempore, hostis à senatu judicatus, in domum Faunia Minturnis custodiæ causâ deductus est. animadvertit enim asellum, quum ei pabulum objiceretur, neglecto eo, ad aquam procurrentem. quo spectaculo deorum providentiâ, quòd sequeretur, oblatum ratus, à multitudine, quæ ad opem illi ferendam confluxerat, impetravit, ut ad mare perduceretur. ac protinus naviculam conscendit: eâque in Africam pervectus, arma Sullæ victricia effugit.* Et lib. II cap. X: *C. etiam Marius, in profundum ultimarum miseriarum abjectus, ex ipso vitæ discrimine beneficio majestatis emersit. missus enim ad eum occidendum, in privatâ domo Minturnis clausum, servus publicus natione Cimber; & senem, & inermem, & squalore obsitum, strictum gladium tenens, adgredi non sustinuit: sed claritate viri occæcatus, abjecto ferro, attonitus inde ac tremens fugit. Cimbrica nimirum calamitas oculos hominis perstrinxit: devictæque suæ gentis interitus animum comminuit. Minturnenses autem majestate illius capti, compressum jam & constrictum dirâ fati necessitate, incolumem præstiterunt.* Seneca controversiâ XVII libri III: *Minturnensis palus exsulem Marium non hausit.* Iuvenalis Satyrâ X:

Exsilium & carcer Minturnarum,
Et mendicatus victâ Carthagine panis.

Cæterùm in easdem hasce *Minturnenseis paludes* sese abscondidit posteà *Varus* quidam; unus ex eorum numero, qui à triumviris, Antonio, Lepido, & Octavio, proscripti fuerunt: teste Appiano Bellor. civil. lib. IIII. Hinc igitur *palustres* vocantur *Minturnæ* Horatio Epist. V libri primi, in his verbis:

Vina bibes, iterum Tauro diffusa palustreis
Inter Minturnas Sinuessanumque Petrinum.

Et Ovidio Μεταμορφώσεων lib. XV ob easdem *paludes* dicuntur *graves Minturnæ*, in his versibus:

Vulturnus,

Vulturnus, niveïsque frequens Sinuessa colubris,
Minturnæque graves, & quam tumulavit alumnus.

Porrò inter Minturnas sive Lirim & Formias fuit *opidum* PYRAE: uni Plinio memoratum, dicto lib. III cap. V: *Caieta*, inquit, *portus: opidum Formiæ; Hormiæ* [*antè*] *dictum: ut existimavêre, antiqua Læstrygonum sedes. ultra fuit opidum Pyræ. colonia Minturnæ, Liri amne divisa.* Ergo jam tum Plinii tempestate Pyræ opidum nullum exstitit. eóque incertum, quo situ id fuerit. PYRAE *opidum.*

Vltra Lirim atque Minturnas fuit celebre sub Romanorum imperio opidum SINVESSA: antè SINOPE dictum. Memoratur Ciceroni, Ovidio, Livio, Velleio, Straboni, Melæ, Plinio, Plutarcho, Frontino, Ptolemæo, Dioni, Itineratiis, Stephani epitomatori. Cicero ad Atticum lib. VIIII epist. XVIII & XVIIII: Sinuessæ. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV: SINVESSA *colonia.*

—— *Niveïsque frequens Sinuessa colubris.*

Plinius lib. III cap. V: *Colonia Minturnæ; opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. quam quidam Sinopen dixêre vocitatam. Hinc felix illa Campania.* Livius lib. X: *Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una, ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata: altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum; ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata.* In vulgatis equidem Livii exemplaribus vocabulum hoc Græcorum per Græcam scriptum est literam *y Synope*; quasi à præpositione συὼ compositum. at ignorantiâ posteriorum grammaticorum id in eum modum esse corruptum, testatur in Asiâ eiusdem hominis urbs nobilissima, à Milesiis Græcis condita; quæ non Latinis modò auctoribus, Melæ, Plinio, Tacito, & Tabulæ itinerariæ scribitur *Sinope*; sed Græcis etiam, Herodoto, Xenophonti, Dionysio geographo, Straboni, Ptolemæo, Polyæno, Stephano, Eustathio, & aliis, Græcis literis Σινώπη. Romanis posteà unde *Sinuessa* dicta sit, ostendit Strabo lib. V. Ἡ Σινέσσα, inquit, ἐν οὐησκίνῳ κόλπῳ ἵδρυ̃ται, ἀφ' ἧς καὶ τὔνομα· σῖνος γὰρ ὁ κόλπος. Id est: *Sinuessa in Vescino sinu sita est. unde etiam nomen ab sinu ei quæsitum.* Apud Ptolemæum ita scriptum est: Κιρκαῖον ἄκρον, Ταρρακίνα, Φῶρμαι. Καμπανῶν ὁμοίως τοῦ τε Τυρρηνικὸν πέλαγος. Λείπει πλησίον ἐκβολαὶ, Σόεσσα, Οὐόλτουρνον. Id est: *Circæum promontorium, Tarracinæ, Formæ. tum Campanorum juxta Tuscum mare; Liris amnis ostium, Soessa, Vulturnum.* Vt vocabulum Φορμίαι in Φῶρμαι, quod suprà ostensum, sic & Σινέσσα, seu Σινέσσα, in Σόεσσα corruptum est. Nec est quòd heic Suessam Auruncorum suspiceris. hanc quidpe posteà Ptolemæus in mediterraneis memorat. Sinuessa autem Græcis auctoribus, Plutarcho in Othone & Dioni lib. LXVII ac Stephano dicitur Σινόεσσα. Stephani epitomator: Σινόεσσα, πόλις Σικελίας, τὸ ἐθνικὸν Σινοεσσαῖος καὶ Σινοεσσηνός. Id est: *Sinuessa, urbs Siciliæ. gentilitium inde Sinuessæus & Sinuessenus.* Hoc scilicet erat ab vocabulo opidi Σινόεσση· à quo Dioni dicto lib. XLVII est obliquus ἡ Σινοέσσης. At Latinis opidani dicuntur SINVESSANI; ut mox videbimus. Cæterùm magna pars Italiæ posteriori sæculo adpellata fuit *Sicilia*; quod suo loco docebo. Idem Stephani breviator paullo antè sic habet: Σινοεσσανοὶ, ἔθνος Γαλικόν· ὡς Πολύβιος ἐν τρίτῳ. Id est: *Senuessani, gens Italica; auctore Polybio lib.* III. Apud Polybium equidem lib. III ita scriptum legitur in vulgatis hactenus exemplaribus: Τὰ γὰρ πεδία τὰ κατὰ Καπύην ὑπερφανέστατα μέν ἐστι τῶν κατὰ Γαλατίαν, καὶ διὰ δρεπτὴν ἐξ ἀνάγκης διὰ τὸ καλλος, καὶ διὰ τὸ σπουδὰς αὐτῆς κεῖσθαι τῇ θαλάττῃ, καὶ τόποις τοῖς ἐμπορίοις χρῆσθαι, εἰς ἃ χρεὼν ἁπάσης τῆς οἰκουμένης καταφέρεσθαι τοὺς πλέοντας εἰς Γαλατίαν· πρόσεχε δὲ καὶ πῶς ὑπερφανέστατα καὶ καλλίστας πόλεις τῆς Γαλατίας ἐν αὐτοῖς. τὴν μὲν γὰρ παραθαλατίαν αὐτῶν Σενεσσανοὶ ἔχουσι καὶ Κυμαῖοι ἔτι Δικαιαρχίτην νέμουσι), πρὸς δὲ τούτοις Νεαπολίτης, πλησιόπολιν δὲ τούτων Νωκερινῶν ἔθνος· τὴν δὲ μεσόγειαν, τὰ μὲν πρὸς ταῖς ἄρκτοις Καλατινοὶ καὶ Τυανίται κατοικοῦσι· τὰ δὲ πρὸς ἕω καὶ μεσημβρίαν Δαυνίοι καὶ Νωλανοί· καὶ μέσην δὲ πᾶσαν συμβαίνει πᾶσῶν τῶν μακαριωτάτων γεγονέναι πόλιν Καπύην. Hoc est: *Campus circa Capuam pars est Italiæ totius nobilissima. regio bonitate atque amœnitate præstantissima. ad hoc mari adjacens, & emporia habens, ad quæ solent adpellere, qui ex omnibus ferè Orbis partibus in Italiam navigant. urbeis præterea celeberrimas pulcherrimasque Italiæ continet. oram enim maritimam horum camporum Senuessani, Cumæi, & Dicæarchitæ colunt: item Neapolitæ, & novissima omnium gens Nucerina. in mediterraneo ad septemtriones sunt Caleni & Tyanitæ: ad ortum & meridiem Daunii ac Nolani. in mediis verò campis sita est Capua urbs; quæ omneis alias felicitate quondam superabat.* Ex ipsâ hac regionis simul atque opidorum

rum descriptione satis clarè patet, Sinuessanos heic intelligi Polybio per vocabulum Σινουεσανοί. quod ego non minus corruptum censeo ex vero genuinoque Σινουεσσανοὶ, quàm sequentia Τυανίται & Δαυνίοι· quorum illos rectè quidem interpres Latinus posterior fecit Teanenses, ab vero Græcæ scriptionis vocabulo Τεανίται, quorum opidum erat Τέανον, *Teanum*; vulgò etiamnunc Tiano dictum: at Δαυνίοι nulla ratione intelligi ei debebant Apuli; quum de unâ Campaniâ disertus Polybio sit sermo. qui verò tandem habendi sint, haud facilè quis dixerit: adeò nulla Campaniæ populorum adpellatio isti vocabulo est aliquo modo similis. Antiqua hæc apud Polybium esse menda, vel inde claret, quòd jam inde Stephanus suum Σενουεσσανοὶ hinc transscripsit. Et vulgò dictam fuisse posteriori sæculo urbem *Sinuessam*, patet Itinerario antiquo Hierosolymitano. Sed de nominibus urbis hactenus satis. Situm eius maximè indicarunt Strabo & Itineraria Romana. Hæc ita habent:

Tabulæ:		Antonini:		Antonini:		Hierosolymit.	
Terracina		*Tarracina*		*Terracina*		*Terracina*	
Fundis	XIII.	*Fundis*	XIII.	|		*Fundis*	XIII.
Formîs	....	*Formîs*	XII.	|		*Formîs*	XII.
Minturnis	VIIII.	*Minturnis*	VIIII.	|		*Minturnis*	IX.
Sinuessa	VIIII.	*Sinuessa*	VIIII.	*Sinuessa*	XLIIII.	*Senuessa*	IX.
Safo	VII.			|			
Vulturno	XII.			|			
Literno	XII.			*Literno*	XXIIII.		
Cumis	VI.			*Cumis*	VI.		

Tabulæ:		Hierosolymitanum:		Antonini:	
Formîs		*Formîs*		*Formîs*	
Menturnis	VIIII.	*Minturnis*	IX.	*Minturnis*	VIIII.
Sinuessa	VIIII.	*Sinuessa*	IX.	*Sinuessa*	VIIII.
Ad ponte Campano	....	*Ponte Campano*	IX.	|	
Vrbanis	III.	|		|	
Ad Nonum	III.	|		|	
|		*Ad Octavum*	IX.	|	
Casilino	VI.	|		|	
Capuæ	III.	*Capua*	VIII.	*Capua*	XXVI.

Totidem omnes isti Itinerarii auctores referunt millia passuum à Minturnis ad Sinuessam, quot à Formiis ad Minturnas. Fidem eis firmat Strabo lib. V, his verbis: Φορμιῶν ἀνὰ μέζον εἰσι καὶ Σινουέσσης αἱ Μιντοῦρναι, σταδίους ἑκατέρας διέχουσα περὶ π'. Id est: *Inter Formias atque Sinuessam sunt Minturnæ; utrimque stadia circiter* LXXX *dissitæ*. Tot stadia conficiunt millia X. Minturnarum locum ab Formiis VIIII millia abesse, suprà indicatum est. tantundem intervalli si porrò in litore progrediaris; incides in ingentia veteris urbis vestigia portusque ruinas, sitas sub castello, cui vulgaris adpellatio *Rocca di monte Dragone* à monte quæsita, in cuius extremo ad duo millia passuum à dictis ruinis id conditum. Hæ igitur illæ sunt angustiæ inter mare & montis Massici extremum excursum, in quibus Sinuessam ponit Livius suprà scripto lib. X: *Placuit*, inquit, *ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata: altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum; ubi Sinôpe dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata*. Adpellare autem *saltus* Livium angustos in asperis montosisque locis transitus, pluribus locis in universâ eius historiâ patet. unum atque alterum heic producemus. Lib. XXII: *Eo fortè die Minutius se conjunxerat Fabio: missus ad firmandum præsidio saltum, qui suprà Tarracinam in arctas coactus fauceis imminet mari; ne, immunito Appiæ limite, Pœnus pervenire in agrum Romanum posset*. Vocatas fuisse has angustias *Lautulas*, suprà in expositione *Tarracinæ* urbis ostensum est. Livius eodem libro haud multo antè: *Hannibal imperat duci, ut se*

ut se in agrum Casinatem ducat; edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, Casilinum pro Casino ducem accipere fecit. aversusque ab itinere, per Alifanum Calatinumque & Calenum agrum in campum Stellatem descendit. ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset. quum is Casilini eo die mansurum eum dixit, tum demum cognitus est error; & Casinum longè inde aliâ regione esse. virgisque cæso duce & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervênit. ingentem cladem, fugam, terroremque latiùs Numidæ fecerunt. Mox: *Vt verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita; exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant, per juga Massici montis Fabio ducente; prope de integro est orta seditio; ac duces seditionis accensi quidam. fuerat enim silentium per paucos dies: quia, quum celeriùs solito ductum agmen fuisset: festinari ad prohibendam populationibus Campaniam, crediderant. ut verò in extrema juga Massici montis ventum est; hostesque sub oculis erant; Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes; nec ulla erat mentio pugnæ: Spectatumne huc, inquit Minucius, ad rem fruendam oculis, sociorum cædeis & incendia, vénimus?* Heic etiam disertè Livius testatur, inter extremum Massici montis & mare positam fuisse Sinuessam. De cætero coloniam huc Romanis deduxisse anno urbis Romæ CCCCLVIII, Q. Fabio Max. Rulliano quintùm & P. Decio Mure quartùm consulibus; id est, ante natum Iesum anno CCXCV: suprà in Minturnarum expositione ex Livio simul & Velleio Paterculo intellectum. eamdemque Sinuessam coloniam Livio posteà lib. XXVII & XXXVI memorari, ibidem perspectum. Hinc illud apud Frontinum in libro de Coloniis, loco haud dubiè à barbaris exscriptoribus vitiato: *Sinuessa opidum muro ductum colonia.*

Cæterùm AQVAE SINVESSANAE, quæ Livio dicto lib. XXII referuntur, Plinio quoque ac Silio & Martiali Tacitoque memorantur. Tacitus Historiar. lib. I: *Tigellinus, accepto apud Sinuessanas aquas supremæ necessitatis nuncio, intra stupra concubinarum & oscula & deformeis moras, sectis novaculâ faucibus, infamem vitam fœdavit etiam exitu sero & inhonesto.* In eâdem historiâ Plutarchus in Othone: Ἔπεμψεν οὖν ἐπ' αὐτὸν ὁ Ὄθων εἰς τοὺς περὶ Σινόεσσαν ἀγρούς· id est: *Misit igitur adversùs eum Otho in Sinuessanos agros.* Tacitus Annal. lib. XII: *In tantâ mole curarum Claudius valetudine adversâ corripitur. refovendisque viribus mollitie cœli & salubritate aquarum, Sinuessam pergit.* Hinc Silius lib. VIII *tepentem* dixit *Sinuessam*, in his versibus:

Iam verò quos dives opum, quos dives avorum,
Ex toto dabat ad bellum Campania tractu,
Ductorum adventum vicinis sedibus Osci
Servabant; Sinuessa tepens, fluctuque sonorum
Vulturnum.

Martialis lib. XI epigram. VIII:

Dicet & hictericam se forsitan altera mœcha
In Sinuessano velle sedere lacu.

Plinius XXXI cap. II: *In eâdem Campaniæ regione Sinuessanæ aquæ sterilitatem feminarum & virorum infamiam abolere produntur.* Quum suprà dicto lib. III cap. V Sinuessam faciat, unà cum Mela lib. II cap. IIII: extremum opidum Novi Latii; tamen heic aquas Sinuessani agri Campaniæ tribuit, quia, haud procul Sinuessâ, ad orientale *Massici* montis latus, quod Campaniam prospectat, sitæ sunt. quod ipsum haud obscurè ex suprà scriptis Livii verbis etiam perspicitur. Hodiè locus is vulgò vocatur *Bagni*: & turris juxtà sita *Torre di Bagni*.

Prope est locus, qui Plinio lib. II cap. XCIII memoratur. *Spiritus*, inquit, *letales alibi, aut scrobibus emissi, aut ipso loci situ mortiferi: alibi volucribus tantùm: ut Soracte, vicino Vrbi tractu: alibi præter hominem cæteris animantibus: nonnumquàm & homini; ut in Sinuessano agro & Puteolano. Spiracula vocant: alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalanteis.* CHARONEA scrobs.

Porrò inter Sinuessam Minturnasque TRIFANVM *locus* memoratur Livio lib. VIII, in consulatu T. Manlii Torquati III & P. Decii Muris, anno urbis Romæ CCCCXIIII. *Huic agmini*, inquit, *Torquatus consul ad Trifanum (inter Sinuessam Min-* TRIFANVM, *locus.*

turnasque is locus) occurrit. De eâdem re Diodorus lib. XVI: Ἐπ' ἄρχοντος Ἀθήνῃσι Φρυνίχου, Ῥωμαῖοι καταστησάμενοι ὑπάτους Τίτον Μάλλιον Τορκουάτον καὶ Πόπλιον Δέκιον. * — *. Ῥωμαῖοι δὴ πρὸς Λατίνους καὶ Καμπανοὺς συμβαλόμενοι περὶ πόλιν Σινόεσσαν, ἐνίκησαν. ὁ δὲ κατορθωκὼς τὸν μάχιμον Μάλλιος ὁ ὕπατος ἐθριάμβευσεν. Id est: *Summam Athenis magistratum gerente Phrynicho, consules sibi constituerunt Romani T. Manlium Torquatum & P. Decium.* Paullo pòst: *Tum Romani infestâ acie cum Latinis & Campanis apud urbem Sinuessam congressi, victores abiverunt. consulque Manlius, cuius ductu res eo prælio benè gesta fuit, triumphum egit.* Optimè ac peritissimè ad præscriptum Livii locum monuit Sigonius, legendum heic apud Diodorum esse pro vitioso vocabulo Σάτσσαν Σινόεσσαν. Cæterùm ex hoc Diodori loco adparet, propiùs Sinuessam fuisse hanc pugnam ad Trifanum, quàm Minturnas. Sed quòd quidam arbitrati sunt, ab hoc *Trifano* Plinio Martialique dictum esse vinum TRIFOLINVM, quasi Trifaninum, id perquàm dubium adfirmatu est; quando mera ea est conjectatio. Plinii verba lib. XIIII cap. VI de generosis vinis hæc sunt: *Campania nuper excitavit novis nominibus auctoritatem; sive curâ sive casu: ad quartum à Neapoli lapidem Trebellicis; juxta Capuam Caulinis; & in suo agro Trebulanis. alioqui semper inter plebeia & Trifolinis gloria sua.* Hinc Martialis lib. XIII epigram. CXIIII:

Non sum de primo, fateor, Trifolina Lyæo:
Inter vina tamen septima vitis ero.

Plinius lib. III cap. V ita tradit: *Latium antiquum à Tiberi Circeios usque observatum est, millium passuum L longitudine. tam tenues primordio imperii fuêre radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus: Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli; & ultra Circeios Volsci, Osci, Ausones. unde nomen modò Latii processit ad Lirim amnem.* Et aliquanto pòst: *Colonia Minturnæ, Liri amne divisa, Glani quondam adpellato: opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio: quam quidam Sinopen dixêre vocitatam. Hinc felix illa Campania est.* Quum varius heic incertusque constituatur à Plinio terminus inter Novum Latium & Campaniam, incertum est, utrùm Trifolina ista Campaniæ vina inter Lirim & Sinuessam, an verò ultra hanc intellexerit. Horatius Epist. V libri primi ita scribit:

Vina bibes, iterum Tauro diffusa palustreis
Inter Minturnas Sinuessanumque Petrinum.

PETRINVM hoc quid fuerit, ne ipse quidem interpres poëtæ antiquus scivit. sic quidpe ille in Scholiis: *Petrinus mons est Sinuessanæ civitati imminens; vel ager Sinuessæ vicinus.* Hoc sanè divinare est; non verò certum quid docere. Atque hactenus litus Ausonidis sive Auruncæ terræ explicitum est.

VESCIA *opidum*; VESCINVS *ager.*

In mediterraneis inter Massicum montem, qui nunc vulgò dicitur *Monte Dragone*, & Lirim amnem VESCINVS fuit AGER, ab VESCIA urbe sic adpellatus. Cùm ager tùm urbs Livio maximè memorantur lib. VIIII & X. Sed apud hunc quum lib. VIII Vestinorum nobilissimæ gentis, quam suprà lib. II cap. XII exposui, frequens sit mentio; libris etiam sequentibus imperiti grammatici pro Vescia urbe Vestinam, pro Vescino agro atque saltu suppositâre Vestinum, quod tamen jam dudum alii quoque monuerunt viri docti. Verùm non in unius tantùm Livii exemplaribus ea labes sese continuit: sed alii etiam auctores eius contagione correpti fuerunt. Apud Stephani epitomatorem hæc leguntur: Βεσκία, πόλις Αὐσόνων. τὸ ἐθνικὸν Βεσκιάτης, ὡς Ἀνδριάτης· καὶ Βεσκιανὸς, ὡς Ἀδριανός. Id est: *Vescia, urbs Ausonum. gentilitium inde Vesciates, ut Antiates; & Vescianus, ut Hadrianus.* Ita scriptum ab ipso fuisse Stephano opidi vocabulum, ordo literarum testatur. At Romanis à *Vesciâ* potuêre opidani dici Vescini, ut à Fescennia, Saturniâ, Pollentiâ, Potentiâ, Numeria, Aricia, Setia, Signia; Fescennini, Saturnini, Pollentini, Potentini, Nucerini, Aricini, Setini, Segnini; & id genus innumera alia. Ab Livio igitur in lib. VIIII ita scriptum fuit; *Consules ab Sorâ profecti, in agros atque urbeis Ausonum bellum intulerunt. mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant; conjurationesque circa Campaniam factæ. nec Capua ipsa crimine caruit. Cæterùm Ausonum gens, proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona & Minturnæ & Vescia urbes erant.* Paullo pòst: *His auctoribus mota propiùs castra: missique eodem tempore circa tria opida milites.* Et mox: *Ita portæ occupatæ: triaque opida eâdem horâ eodemque consilio capta.* Et lib. X: *In Samnio novi exercitus exorti, ad depopulandos*

pulandos imperii Romani fineis per Vescinos in Campaniam Falernumque agrum transscendunt; ingenteisque prædas faciunt. Aliquanto post: *Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellatæ: altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum; ubi Sinôpe dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata.* Et sub finem libri: *A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat, hibernatum duxit.* Inter mare & extremum Massici montis versùs mare excursum sitam fuisse hanc *Sinuessam in saltu Vescino*, suprà demonstratum. hinc *Falernum agrum* ab Massico monte ad Vulturnum usque amnem protensum fuisse, infrà in Campaniæ descriptione ostendetur. Quòd autem Livius ait, Samnites è Samnio per Vescinos in Campanum Falernumque agrum transscendisse, id non de ipso genuino, ac vero Samnio, cuius fineis post Campaniæ descriptionem indicabo, intelligendum est; sed de eâ Samnitium ditione, quam tum, diutinum contra Romanos bellum gerentes, ad superiorem usque Liris ripam & opida Casinum, Soram, & Fregellas protulerant; ut suprà cap. VIII in Volscis perspectum. *Vescinus* igitur *ager* montium jugo, quod inter *Molam* opidum & *Minturnarum* ruinas dextram Liris ripam prosequitur & Casinate agro ac mari infero inclusus fuit. Hinc illud Lucani lib. II; ubi flumina Italiæ recenset, quæ Apenninus mons fundit.

——— *Delabitur inde*
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ
Sarnus, & umbrosæ Liris per regna Maricæ,
Vescinis impulsus aquis.

Strabo lib. V: Ἡ δὲ Σινουέσσα ἐν Οὐεσκίνῳ κόλπῳ ἵδρυται· ἀφ' οὗ τὸ τοὔνομα. Id est: *Sinuessa in Vescino sinu sita est. unde & nomen ei quæsitum.* Heic quoque in vulgatis hactenus, Strabonis exemplaribus corrupta, vox est Σητίνῳ κόλπῳ, in Satino *sinu*. Livius prædicto lib. X: *Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumque descendêre.* At in eo maximè ab Strabone erratum arbitror, quod eodem libro exiguo antè tradit his verbis: Φορμιων δ' ἀνὰ μέσον εἰσὶ καὶ Σινουέσσης αἱ Μιντοῦρναι· διαῤῥεῖ δὲ Λεῖρις ποταμός· φέρει δ' ἄνωθεν ἐκ τῶν Ἀπεννίνων ὀρῶν καὶ τῆς Οὐηστίνης παρ' Φρεγέλλας. ἐκπίπτει δ' εἰς ἄλσος ἱερὸν, τιμώμενον περιπτῶς ὑπὸ τῶν ἐν Μιντούρναις, ὑποκείμενον τῇ πόλει. Id est: *Inter Formias & Sinuessam sunt Minturnæ; quas Liris amnis perfluit; ex Apenninis montibus & Vestino agro præter Fregellas delapsus; exiensque in sacrum lucum infra Minturnas situm; quem religiosissimè colunt Minturnenses.* Certè neque ex Apennino monte oritur Liris, neque *Vestini* umquàm attigerunt eum: quum fontes eius sint in confinio Aequorumque Marsorumque: horum verò latus occidentale inter dictos fonteis & Vestinos clauserint olim Sabini. Itaque suspicor, quum accepisset Strabo, ab Fregellis per *Vescinum* agrum delapsum Lirim apud Minturnas in mare effundi; de *Vestinorum* regione id eum per errorem intellexisse; atque ita ex Apennino amnem oriri conjectasse. Apud Ciceronem in oratione primâ ad populum contra Rullum de Lege agrariâ ita in vulgatis exemplaribus est: *Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vestinus, Falernus, Liternus, Cumanus.* Heic jam minùs dubitare licet, quin scribendum *Vescinus*; quum recto ordine omnes isti agri inter sese jungantur. Apud Plinium quoque lib. XI cap. XLII, quod est de optimis caseorum generibus, sic scriptum est: *Proximum Vrbi Vestinum; eumque è Cæditio campo.* Heic etiam rescribendum esse *Vescinum*, Pompeius Festus fidem facit; apud quem hæc leguntur: *Cæditiæ Tabernæ, in viâ Appiâ, à domini nomine sunt vocatæ.* Ergo CAEDITIVS CAMPVS fuit in Vescino agro, circa viam Appiam; & in eo diversoria publica nomine CAEDITIAE TABERNAE, in ipsâ viâ Appiâ. Cæterùm patet ex suprà scriptis Livii verbis, propinquas inter se fuisse treis illas urbeis, Ausonam, Vesciam, atque Minturnas. Idem auctor lib. VIII de pugnâ narrans à Romanis contra Latinos Volscosque in Campaniâ sub Vesuvio monte pugnatâ: *Latini ex fugâ se Minturnas contulerunt.* Et paullo pòst, de eâdem fugâ; *Qui Latinorum pugnæ superfuerant, multis itineribus dissipati, quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis receptaculum fuit.* An igitur citra Minturnas fuit *Vescia*, ab dextrâ Liris ripâ; ita, uti huc tandem Latini à Minturnis se receperint? Haud facilè quis dixerit. Nec de Ausonâ quidquam conjicere licet.

CAEDITIVS campus. & CAEDITIAE Tabernæ.

Porrò

FVNDI, municipium & colonia.

Porrò inter *Formias* sive *Molam* opidum & *Tarracinam*, sive inter Formianos Fundanosque monteis erat CAECVBVS AGER, & in ipso *opidum* FVNDI, juxtà LACVS FVNDANVS. Opidum vulgò hodiè quoque vocatur *Fundi*; & inde lacus *Il Lago di Fondi*. Memoratur illud Ciceroni, Livio, Melæ, Straboni, Silio, Svetonio, Frontino, Ptolemæo, Itinerariis antiquis; quæ suprà ad expositionem Sinuessæ produximus. Cicero ad Atticum lib. XIIII epist. VI: *Fundis sum cum Ligure nostro*. Livius lib. XLI: *Fulvius Flaccus Iovis ædem Pisauri & Fundis faciendum locavit*. Silius lib. VIII:

——— Sinuessa tepens, fluctuque sonorum
Vulturnum: quasque evertère silentia, Amyclæ;
Fundique; & regnata Lamo Caieta; domusque
Antiphatæ.

Svetonius in Tiberio, cap. V: *Tiberium quidam Fundis natum existimaverunt; sequuti levem conjecturam, quòd materna eius avia Fundana fuerit*. In Galbâ, cap. IIII: *Ser. Galba imperator natus est in villâ colli suppositâ prope Tarracinam sinistrorsum Fundos petentibus*. Et cap. VIII: *In opido Fundis moranti*. Ptolemæus in enarratione opidum mediterraneorum Latii: Σῶρα, Μιντέρναι κολώνια, Φοῦνδοι. *Sora, Minturnæ colonia, Fundi*. Sic Plinius quoque *Fundos* in mediterraneis habuit lib. III cap. V. sic enim refert litus: *Tarracina opidum; & ubi fuêre Amyclæ à serpentibus deletæ. dein locus Speluncæ, lacus Fundanus, Caieta portus, opidum Formiæ*. At quia V haud ampliùs millia passuum à mari opidum disitum est, Mela ac Strabo in litore id recensuerunt. Mela lib. II cap. IIII: *Vulturnum opidum, Sinuessa, Liris, Minturnæ, Formiæ, Fundi, Tarracina*. Strabo lib. V: Ἔχει δὲ Καϊάτα κόλπος τὸ Καικυβον· τούτῳ δὲ Φοῦνδοι πόλις, ἐν τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ κειμένη. Id est: *Caietano sinui conterminum est Cæcubum: huic Fundi opidum, in viâ Appiâ situm*. At idem opidum Dionysio Halicarnassensi dictum est singulari numero *Funda*, si Stephano credimus: cui nihil usitatius, quàm opidorum nominum formationes, quæ suo demum sæculo usurpatæ fuêre, ex antiquissimis citare auctoribus. Breviator igitur eius, Φοῦνδα, inquit, ὡς Νῶλα, πόλις Ἰταλίας. οἱ πολίται Φουνδανοί· Διονύσιος πεντεκαιδεκάτῳ Ῥωμαϊκῆς ἀρχαιολογίας. Hoc est: *Funda, ut Nola, opidum Italiæ. unde opidani Fundani; auctore Dionysio Romanar. antiquit. lib.* XV. Sed gentilitium vocabulum solummodò citasse videtur ex Dionysio Stephanus; non ipsius opidi. Opidani autem etiam omnibus Latinis auctoribus dicti fuêre FVNDANI. Svetonium paullo antè audivimus in Tiberii vitâ. Idem in Caligulâ, cap. XXIII: *Liviam Augustam proaviam etiam ignobilitatis quadam ad senatum epistolâ arguere ausus est; quasi avo decurione Fundano ortam*. Livius lib. XXXVIII: *De Formianis Fundanisque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo, tribunus plebis, promulgavit, ut iis suffragii latio (nam antè sine suffragio habuerant civitatem) esset*. Mox: *Rogatio perlata est; ut in Aemilia tribu Formiani & Fundani, in Corneliâ Arpinates, ferrent*. Fuit igitur municipium in primis antiquum. *Colonia* postmodùm deducta est. Frontinus in libro de Coloniis: *Fundi, opidum muro ductum. ager eius jussu Augusti veteranis est adsignatus cum culturâ*. Pompeio Festo connumeratur inter præfecturas; ut suprà ad *Formiarum* expositionem intelleximus. Cæterùm, qui Plinio præscripto loco à Fundis, opido proximo, dicitur Fundanus lacus, eum anteà adpellatum fuisse Amyclanum, ab adposito opido Amyclis, suprà in huius explicatione ostensum est. Apud Tacitum Historiar. lib. III sic scriptum est: *Circa lacum Fundani descendentibus, qui Sabinum comitabantur, armatis occurrunt promptissimi Vitellianorum. modicum ibi prælium*. Certè, nisi Tacitum scripsisse contendas, *Circa lacum Fundani agri*: scripsit ille, *Circa lacum Fundanum*.

De cætero Strabo in præscriptis verbis τὸ Καικυβον quid intellexerit, haud facile ex oratione eius divinatu est. Posterior interpres Latinus ita vertit: *Caietanum sinum subsequitur Cæcubum: inde Fundi, urbs in viâ Appiâ*. At heic minùs exactè vis verbi ἔχεσθαι expressa est per Latinum verbum *subsequi*. rectiùsque prior interpres; *Sinui Caietano contiguum est Cæcubum: cui adjacet urbs Fundi, in viâ Appiâ*. Ego verò vocabulum heic interiisse, scriptumque fuisse ab ipso Strabone, τὸ Καικυβον πεδίον, vel certè τὸ Καικυβον χωρίον, audacter adfirmaverim. sic quidpe anteà tradit: Ἄπεισι δ' ἐστὶν ἡ λεγομένη Σιδικῶν καὶ παμφύρου, πλὴν ὀλίγων χωρίων, τῶν μὲν τοῦ Φαλερίου, ὅσον ἐλώδη καὶ νοτερά, ὅσον τὸ τῶν Ἀρδεατῶν, καὶ μεταξὺ Ἀνίου καὶ Λαβικοῦ, μέχρι Παμφίλου, καὶ ὅσον τὸ Σηλίνης χωρίον,

χωρίων, καὶ τὴν περὶ Ταρρακίναν καὶ τὸ Κιρκαῖον· ἢ εἴ τινα ὀρεινὰ καὶ πετρώδη· καὶ ταῦτα δ' ὁ πλέως δρυμὰ, καὶ ἄχρηστα· ἀλλὰ νομὰς παρέχει βαλανείας, ἢ ὕλην, ἢ καρπούς τινας ἐλαίας ἢ μηλείας. τὸ δὲ Καικυβον, ἐλῶδες ὄν, εὐοινοῦται μᾶλλον τοῖς, τῷ δενδρίτην. Hoc est: *Omne Latium felix est & omnium rerum ferax; exceptis paucis quibusdam locis maritimis; quæ palustria sunt atque morbosa: ut, Ardeatinus ager; & quod est inter Antium Laviniumque, ad Pometinum usque campum; & Setini agri, & circa Tarracinam Circæumque quædam loca. tum, si qua sunt montosa atque saxosa. quamquàm ne hæc quidem prorsus ociosa aut inutilia sunt: quum vel pascua copiosa habeant, vel silvas; vel fructus palustreis aut montanos proferant. Cæcubus verò ager quum palustris sit, vitem tamen arboream alit, cuius vinum præstantissimum.* Sic Plinius lib. XIIII cap. VI: *Anteà Cæcubo vino erat generositas celeberrima, in palustribus populetis, sinu Amyclano.* Martialis lib. XIII epigram. CXV:

Cæcuba Fundanis generosa coquuntur ahenis:
Vitis & in mediâ nata palude viret.

Plinius lib. II cap. XCV: *Quædam insulæ semper fluctuant: sicut in agro Cæcubo, & eodem Reatino, Mutinensi, Statoniensi; in Vadimonis lacu: & ad Cutilias aquas opaca silva; quæ numquàm die ac nocte eodem loco visitur.* Insulam heic intelligit in *Fundano* sive *Amyclano lacu* fluctuantem. Rectè igitur apud Strabonem præscripto loco legis; Ἐχεῖ δὲ καὶ Καιάτης κόλπος τὸ Καίκυβον χωρίον· ταύτης δὲ Φοῦνδοι πόλις, ἐν τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ κειμένη. Id est: *Caiatæ sinui contiguus est Cæcubus ager: huic Fundi opidum, in viâ Appiâ situm.* Errant quàm vehementissimè illi, qui sibi ex hoc Strabonis loco opidum somniant *Cæcubum:* cuius neque Strabo neque alius umquàm meminit auctor. Plinio item miror quid in mentem venerit, quòd *Cæcubum agrum*, sive *Cæcubas viteis* in *Pomptinas* transtulerit *paludes*; quum satis longum illud atque excelsum inter utrumque campum intercedat montium jugum. Verba eius lib. XVII cap. IIII hæc sunt: *Cæcubæ vites in Pomptinis paludibus madent.* Atqui prædicto lib. XIIII cap. VI disertè cum Strabone ac Martiale Amyclano eas adserit sinui, qui sanè Pomptinas paludes non tetigit. Incuriâ igitur isthoc quadam ab eo pronunciatum. Quin ipse posteà lib. XXIII cap. I ait; *Cæcuba jam non gignuntur.* Quod & ipsum falsum esse, arguit compluribus locis Martialis. Verùm multa perperam Plinius, dum compendiosæ orationi nimium studet. Lib. XIIII cap. IIII sic scribit: *Digna opera, quæ in Cæcubis Setinisque agris proficeret.* Hoc satis rectè. namque *Setia* Pomptinis imminebat campis; ut suprà cap. VIII ostensum: his verò trans Fundanos monteis jungebatur Cæcubus ager. Idem Plinius lib. III cap. V: *Hinc Setini & Cæcubi obtenduntur agri. his junguntur Falerni, Caleni. dein consurgunt Massici, Garrani, Surrentinique montes.* Hoc iterum nimio compendii studio satis turbatoriè ac falsò. non enim *Cæcubo agro* jungebatur *Falernus*; quum intercederet, primùm *Formianus*, dein *Vescinus ager*, ad *Massicum* usque *montem:* quem tandem sequebatur *Falernus ager*. Sed Plinius, nimiâ brevitatis cupidine inductus, primùm *agros* voluit simul atque comprehensim enumerare; dein consimili modo *monteis*. Horatius Carmin. lib. I odâ XX ita canit:

Cæcubum & prælo domitam Caleno
Tu bibes uvam. mea nec Falernæ
Temperant vites, neque Formiani
Pocula colles.

Certè, nisi id *Formianorum montium* latus intellexerit, quod ab oriente *Cæcubo* imminet *agro*; nescio, an & ipse satis rectè ac propriè Formianum agrum adpellaverit Cæcubum. Hoc tamen voluisse, patere videtur ex Carm. lib. IIII odâ XVI; ubi sic canit:

Quamquàm nec Calabræ mella ferunt apes,
Nec Læstrygoniâ Bacchus in amphorâ
Languescit.

Formianum heic disertè indicat *vinum* per *Læstrygoniam amphoram*, id est, *Formianam*; quia, ut suprà ostensum, Formiæ Læstrygonum dicebantur sedes. Cæterùm laudatur idem Cæcubum vinum Dioscoridi quoque & Columellæ. quorum hic Rusticar. rer. lib. III cap. VIII: *Neque dubium est, Massici, Surrentinique & Albani atque Cæcubi agri vites omnium, quas terra sustinet, in nobilitate vini principeis esse.* Dioscorides lib. V cap. X: Ὁ δὲ Καικυβος οἶνος, γλυκὺς ὤν, ἀδρομερέστερός ἐστι δὲ Ἀλβανοῦ. Id est: *Cæcubum vinum & dulce est & Albano crassius.* Et cap. XI: Διαφέρουσι δὲ τούτων οἱ Ἰταλικοὶ εἶναι· ὡς Φάλερνος, Συρρεντῖνος, καὶ Καικυβος, ὅ τε Σιγνῖνος καὶ ἄλλοι πολλοί.

Id est:

Id est: *Inter hæc præstant Italica vina: Falernum, Surrentinum, Cæcubum, Signium, & complura alia.* In vulgatis equidem exemplaribus, ut reliqua ista vocabula, sic Καίκυβον etiam vitiosùm legitur Κέκυβον, utroque capite. at longam debêre esse hanc syllabam, ex Latinorum poëtarum metris patet. Præter jam scripta Horatii Martialisque loca, sic præterea canit Martialis lib. II epigr. XL:

Cæcuba siccentur, quæque annus coxit Opimî:
Condantur parco fusca Falerna vitro:

Et lib. XII epigr. XVII:

Ebria Satino sit sæpè, & sæpè Falerno.
Non nisi post niveam Cæcuba potat aquam.

Sed omnia ista præstantiora Italiæ vina uno nomine adpellata quondam fuisse Opimiana, ostendit Plinius lib. XIIII cap. XIIII: *Apothecas*, inquit, *fuisse, & diffundi solita vita anno* IↃCXXXIII *Vrbis, adparet indubitato Opimiani vini argumento: jam intelligente suum bonum Italiâ. Nondum tamen ista genera in claritate erant, itaque omnia tunc genita unum habent consulis nomen.* Martialis lib. I epigr. XXVII:

Non hæc Pelignis agitur vindemia prælis;
Vva nec in Tuscis nascitur ista jugis:
Testa sed antiqui felix siccatur Opimî;
Egerit & Nigros Massica cella cades.

Interiisse tamen Cæcubum vinum circa id tempus, quo Plinius Historiam suam naturalem edidit; id est, sub finem vitæ eius; non sine ratione atque documento ipse testatur suprà dicto lib. XIIII cap. VI: *Anteà Cæcubo*, inquit, *vino erat generositas celeberrima, in palustribus populetis, sinu Amyclano. quod jam intercidit; & incuriâ coloni locique augustiâ; magis tamen fossâ Neronis; quam à Baiano lacu Ostiam usque navigabilem inchoaverat.* Eadem FOSSA NERONIS Statio quoque memorari videtur, Silvar. lib. IIII carm. III; quo novam Domitiani imperatoris viam celebrat. initium carminis tale est:

Quis duri silicis graveisque ferri
Immani sonus æquori propinquum
Saxosæ latus Appiæ replevit?
Certè non Libycæ sonant catervæ;
Nec dux advena, peierante bello,
Campanos quatit inquietus agros:
Nec frangit vada, montibusque cæsis
Inducit Nero sordidas paludes.

Et ipsam mox post Neronis simul & Plinii interitum intercidisse hanc fossam, ex eo conjicio, quod sub Domitiano *Cæcubæ vites* rursum excultæ fuêre; teste suprà citato Martiale.

Atque hactenus cuncta veterum *Ausonum* sive *Auruncorum* loca ad Massicum usque montem, quò posteà fine Novi Latii producti fuêre, nobis explicita sunt. ab altero montis latere, quamvis & urbs ipsius gentis cognomine fuerit *Suessa Aurunca*, quæ nunc vulgò dicitur *Sessa*; & ipsum etiam *Falernum agrum*, ad Vulturnum usque amnem, antiquissimis temporibus *Aurunci* coluerint, unà cum opido *Calibus*; ut superiori capite intellectum: tamen, quia hæc loca postmodùm sub Campaniæ titulo censita fuêre, ad huius descriptionem rejicere visum est.

FINIS LIBRI TERTII.

PHILIPPI

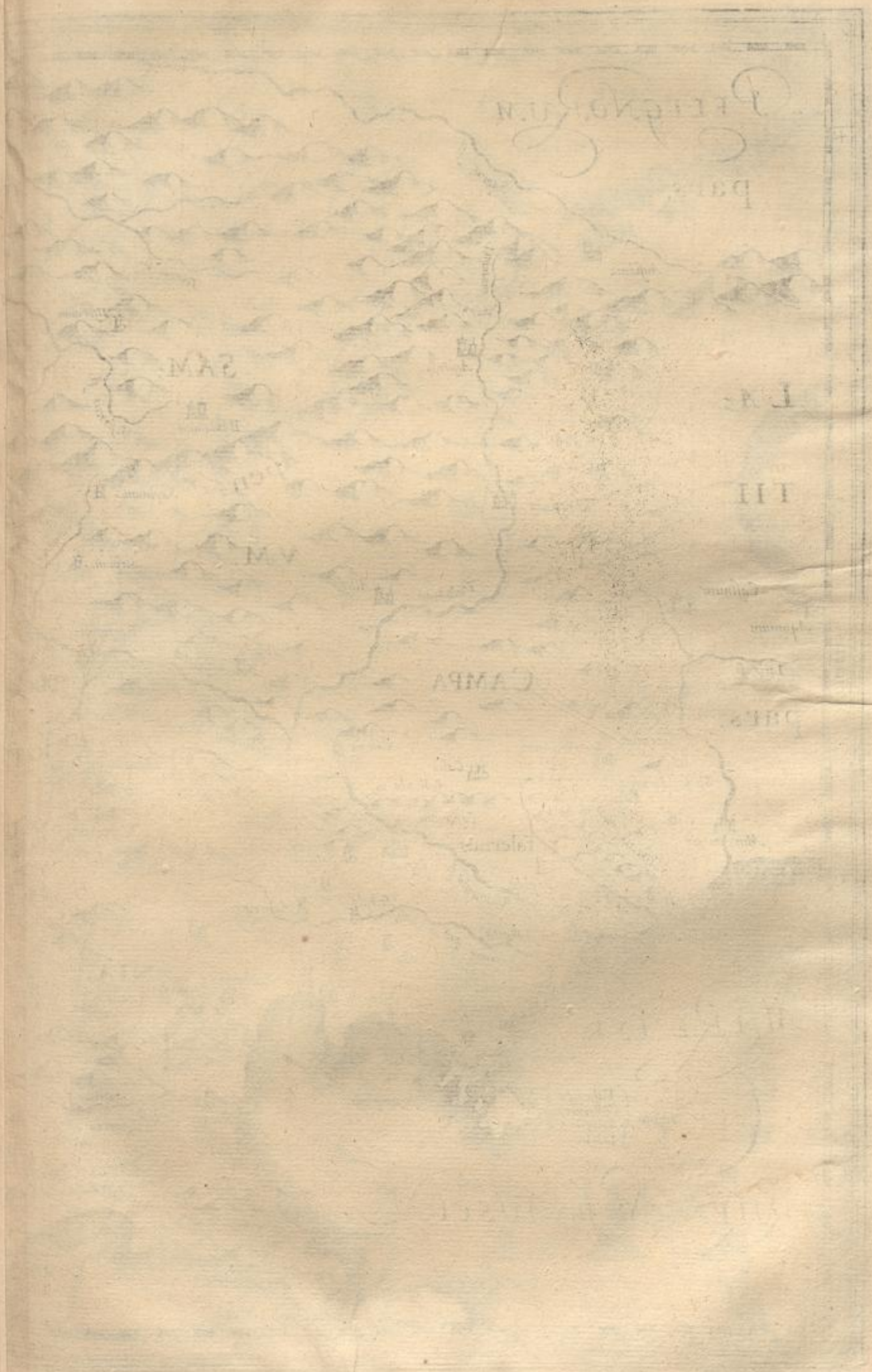

SAMNI.
ET CAMPANIAE,
item
Hirpinorum et
Picentinorum agri
descriptio
PHILIPPO CLVVERIO
Millia passuum.
PELIGNORUM
pars.
MARIS HADRIATICI
pars.
FRENTANORVM
pars.
LATII
pars.
SAMNI
Apenvm.
CAMPANIA
HIRPINI
PICENTINI
APVLIÆ
PARS.
MARE TYRRHENVM sive TVSCVM.
Falernus
Occidens.
Oriens.
Septentrio.
Meridies.

PHILIPPI CLVVERII

ITALIAE ANTIQVAE

LIBER QVARTVS.

Quo CAMPANIA, PICENTINI, SAMNIVM, HIRPINI, FRENTANI, APVLIA, CALABRIA, LVCANIA, & BRVTII describuntur.

* *
*

CAPVT PRIMVM.

De CAMPANORVM *origine ac nomine; deque* CAMPANIAE *finibus ac fertilitate.*

LAtio igitur Novo continuabatur sub Romanorum imperio ad Lirim amnem CAMPANIA; cuius incolæ CAMPANI. Gentem fuisse Opicam sive Oscam, è *Samnitibus* profectam, jam anteà cap. VIIII ostensum est. At nominis origo ratioque varia traditur à variis auctoribus. Virgilius Aeneid. lib. X:

Adfuit & Mnestheus; quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys. hinc nomen Campanæ ducitur urbi.

Et perpetuus Virgilii imitator Silius lib. XI introducit Decium sic Capuæ incolas adloquentem: *Ille*

Dardanius, cui sacra pater, cui numina liquit,
A Iove ducta, Capys, magno cognatus Iulo.

Ad Virgilii locum ita scribit Servius: *Iste quidem hoc dicit; sicut Ovidius; qui Capyn de Troianis esse commemorat:*

Ille dedit Capys repetita vocabula Troiæ.

Cæliusque Troianum Capyn condidisse Capuam tradidit; eumque Aeneæ fuisse sobrinum. Alii hunc Capyn filium Capeti volunt esse, Tiberini avum; ex quo fluvius Tiberis appellatus est: eumque Capuæ conditorem produnt. Alii, Capyn Samnitem condidisse Capuam, confirmant. Sed Capuam vult Livius à locis campestribus dictam, in quibus sita est. Constat tamen, eam à Tuscis conditam, de viso falconis augurio; qui Tuscâ linguâ capys dicitur: unde est Capua denominata. Tuscos autem omnem penè Italiam subjugasse, manifestum est. Alii, à Tuscis quidem retentam, & priùs Aliternum vocatam; Tuscos à Samnitibus exactos Capuam vocasse, ab hoc, quòd hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curvi fuerunt; quemadmodùm falcones aves habent; quos viros Tusci Capuas vocarunt. Varro dicit, propter cæli temperiem & cespitis fœcunditatem campum eumdem Capuanum sive Campanum dictum; quasi sinum salutis & fructuum. Quamvis multas ineptas & quasi per risum atque jocum conquisitas vocabulorum originationes apud Varronem exstare sciam; tamen haud facilè crediderim, tam simpliciter ista de Campaniæ nomine adfirmasse eum; utique, quum ratio nulla verbis insit. De voce Aliternum, pòst suo loco dicetur. Illa verò, *Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse*, corrigenda censeo in hunc modum; *Tuscis exactis, Samniteà*

niteis Capuam vocasse. ecquid enim illi jam exacti nomen tum demum urbi novum imponerent? aut quid pulsores vocabulum à pulsis impositum amplecterentur, perpetuóque servarent. Porrò Isidorus Originum lib. XV cap. I: *Capuam Capys Silvius, rex Albanorum, construxit, adpellatam nomine conditoris. licèt etiam sint, qui dicant à capacitate eam Capuam dictam; quòd eius terra omnem vitæ fructum capiat. alii, à locis campestribus, in quibus sita est. Est autem caput urbium Campaniæ; inter treis maximas, Romam Carthaginemque, numerata: ex qua & provincia Italiæ Campania dicta est.* Festus Pompeius: *Capuam in Campaniâ quidam à Capy adpellatam ferunt; quem à pede introrsus curvato nominarunt antiqui: nostri Falconem vocant. alii, à planitie regionis.* Antiqua Scholia ad Horatii Ἐπῳδῶν oden XVI: *Capua civitas est inter Romam sita & Beneventum: à qua Campania regio dicta est.* Et ad Satyram VIII libri II: *Campania in campis sita est; unde etiam nomen accepit.* Eustathius in Dionysium Περιηγητὴν· Οἱ Καμπανοὶ ἀπὸ τῶν ὑποκαθημένων ἐκεῖ κάμπων ὠνομάσθησαν, ἢ ἀπὸ Κάμπης πόλεως. ἰβ' δὲ εἰσὶ τῆς Καμπανοῖς ὑσῶν πόλεων, ἐν μεζογείῳ ἐστὶν ἡ Καπύη, κεφαλὴ τῷ ὄντι, ὡς φησὶν ὁ παραγράφων, κ' τῷ ἐτυμότητα τοῦ ὀνόματος, γλωττῃ Λατίνων· καί τινες ἀπὸ Κάπυος τροῦς αὐτὴν καλεῖσθαι ἠθέλησαν. Id est: *Campani à subjectis ibi campis dicti sunt. vel, à Campo urbe. Quum autem XII sint Campanorum urbes; in medio earum est Capua; caput re verâ, ut geographus ait, ex nominis etymo, linguâ Latinâ. quamquàm nonnulli à Capye Troiano eam vocatam esse volunt.* Stephani breviator: Κάμπος, κλίσμα Καμπάνης, ἀφ' ἧς ἐκλίθησαν. τὸ θηλυκὸν Καμπανὶς καὶ Καμπανή. Id est: *Campus, opus Campani: à quo conditi fuêre. femininum Campanis & Campana.* Geographum intelligit Eustathius Strabonem: qui lib. V ita tradit: Ἄλλοι δὲ λέγουσιν, οἰκούντων ὀπικῶν πρότερον καὶ Αὐσόνων, εἶτ' ἐκείνους καταλαβεῖν ὕστερον Ὄσκων οἱ ἔθνος· τούτους δ' ὑπὸ Κυμαίων, ἐκείνους δ' ὑπὸ Τυρρηνῶν ἐκπεσεῖν. δώδεκα δὲ [τούτους] πόλεις ἐγκαποικίζοντας, πλὴν εἷον κεφαλὴν ὀνομάζουσι Καπύλην· ἀφ' ἧς τὴν τρυφὴν εἰς μαλακίαν τραπομένους, καθάπερ τῆς πρὸς τὴν Παιδοκρατίαν ἐξέπεσον, ὕστερον καὶ ταύτης ἀναχωρῆσαι Σαυνίταις. Hoc est: *Alii tradunt, quum ea loca quondam Opici & Ausones tenuissent: fuisse deinde ab Oscorum quadam gente occupata. hanc à Cumanis pulsam: hos rursum ab Tuscis. hos, quum XII inibi urbeis condidissent, quæ earum quasi caput esset, Capuam nuncupasse. quum autem per luxuriam ad mollitiem sese transdidissent; quemadmodum regione Circumpadanâ pulsi fuerunt, ita Samnitibus etiam Campaniâ cessisse.* Et eodem libro posteà: Αἱ μὲν οὖν ἀφ' ἑλλοὶ πόλεις τῶν Καμπανῶν τοιαῦται. Ἐν ᾗ τῇ μεσογαίᾳ Καπύη μέν ἐστιν ἡ μητρόπολις, κεφαλὴ τῷ ὄντι τ' ἐτυμότητα τοῦ ὀνόματος. τὰ γὰρ ἄλλα πολίχνια νομίζοιτ' ἂν καλῶς τῷ σύγκρισιν, πλὴν Τεάνου Σιδικίνου. Id est: *Maritimæ igitur Campanorum urbes ita sese habent. In mediterraneo est Capua, gentis caput: re verâ id exsistens, quod nomine eius significaretur. quidpe reliquas si ei compares, opidula sunt; excepto Teano Sidicino.* Mela lib. II cap. IIII: *Capua à Tuscis condita.* Plinius lib. III cap. V: *Capua à campo dicta.* Credo, Græcos posterioris ævi grammaticos, quum tale quid apud Latinos auctores legissent; nec scirent, campus quid significaret; conjecisse, opidum eo nomine fuisse, unde Campani dicti. Nec dubito, quin aliqui Latinorum scriptorum tradiderint, à *campo* urbem initio dictam fuisse Campuam; posteà verò depravato vocabulo Capuam. At tempus, quando Samnitium quidam occupaverint Capuam, novumque inde sibi adsciverint nomen Campanorum, indicat Livius lib. IIII, his verbis: *Creati consules sunt, C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta. Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamque ab duce eorum Capye: vel, quod propiùs verò est, à campestri agro adpellatam. Cepêre autem; priùs, bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti; deinde, festo die gravatos somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturnâ cæde adorti.* Hinc lib. VII: *Campanorum deinde Suessulanorumque auditæ legationes. precantibusque datum, ut præsidium eò in hiberna mitteretur; quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatum delinitos militum animos avertit in memoriâ patriæ. inibanturque consilia in hibernis, eodem scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent. neque immeritò suum ipsorum exemplum in eos versurum.* Consulatum gessêre C. Sempronius Atratinus & Q. Fabius Vibulanus anno urbis CCCXXXII; ante natum Iesum anno CCCCXXI. Triennio pòst Cumas quoque occupasse Campanos, auctor est idem Livius eodem lib. IIII.

Eodem,

Eodem, inquit, *anno à Campanis Cumæ quam Græci tum urbem tenebant capiuntur*. Et posteà: *Superbè ab Samnitibus qui Capuam habebant Cumasque, legati prohibiti commercio sunt*. Verùm Græci auctores occupationem *Capuæ* aliquot lustris ante Livii annum ponunt. Diodorus lib. XII: Ἐπ' ἄρχοντος Ἀθήνησι Θεοδώρου, Ῥωμαῖοι μὲν ὑπάτους κατέστησαν Μάρκον Γενούκιον καὶ Ἀγρίππαν Κούρτιον Χίλωνα. ἐπὶ δὲ τούτων τῆς μὲν Ἰταλίας τὸ ἔθνος τῶν Καμπανῶν αὐξήσει, καὶ τούτης ἔτυχε τῆς προσηγορίας ἀπὸ τῆς ἀρετῆς τῶν πλησίον κειμένων πεδίων. Id est: *Quum Athenis summum gereret magistratum Theodorus, & Romani consules fecissent M. Genucium & Agrippam Curtium Chilonem, in Italiâ gens Campanorum exorta est: id nominis sortita à fertilitate camporum circumjacentium*. Theodorus iste secundùm ipsius Diodori computationem, summum Athenis magistratum gessit Olympiadis LXXXV anno III. Hinc etiam ἀνώνυμος Olympiadum scriptor: ὁ λυμπάδος πέ ἔτει γ' καὶ τῶν Ἰταλίας τὸ ἔθνος τὸ Καμανῶν αὐξήσει. Id est: *Olympiadis LXXXV anno III in Italiâ Campanorum gens constituta est*. Sed consules tum Romæ fuêre Proculus Geganius Macerinus & L. Menenius Lanacus; anno Vrbis CCCXV. quos antecesserunt annis V M. Genutius Augurinus & C. Curtius Philo. sic scilicet ubique Diodorus Olympiadum annis summisque Athenienſium magistratibus perperam adplicat consules Romanos. Eusebius in Chronicor. lib. II anno posteriùs quàm Diodorus, originem Campanorum gentis posuit: in Olympiadis LXXXV annum IIII, & consulatum T. Quintii Barbati & Agrippæ Menenii Lanati. Ἐν Ἰταλίᾳ, inquit, Καμπανῶν ἔθνος αὐξήσει. *In Italiâ gens Campanorum constituta*. Apud Stephani epitomatorem hæc leguntur: Ἔντιλλα, πόλις Σικελίας· Ἔφορος ις'. ἦσαν δ' οἱ οἰκοῦντες Καμπανοὶ τὸ γένος, σύμμαχοι Καρχηδονίων. Id est: *Entella, opidum Siciliæ: auctore Ephoro lib.* XVI: *Erant autem eius incolæ natione Campani, Carthaginenſium socii*. Horum Campanorum frequens est mentio apud Diodorum lib. XIII, XIIII & XVI. Lib. XIII, in rebus anni tertii Olympiadis XCII, summum Athenis gerente magistratum Glaucippo, id est, annis XXVIII pòst, quàm ipse exortam Campanorum gentem tradit, ita scribit: Μετὰ δὲ τὴν ἐπάνοδον τῶν πρεσβευτῶν Καρχηδόνιοι μὲν τοῖς Αἰγεσταίοις ἀπέστειλαν Λίβυας τε πεντακισχιλίους καὶ τῶν Καμπανῶν ὀκτακοσίους. ὅτοι δ' ἦσαν ὑπὸ τῶν Χαλκιδέων τοῖς Ἀθηναίοις εἰς τὸν πρὸς Συρακουσίους πόλεμον μεμισθωμένοι· καὶ μὴν τῶν ἤδη καταπεπλευκότες, οὐκ εἶχον οὗτοι μισθοδοτήσαντας. οἱ δὲ Καρχηδόνιοι πάλιν ὕστερον ἀπεστείλαντες, καὶ μισθοὺς ἀξιολόγους δόντες, εἰς τὴν Αἴγεσταν κατέστησαν. Hoc est: *Post legatorum reditum, Aegestanis* V *millia Afrorum mittunt Carthaginienſes, & Campanorum* IↃCCC. *Hos Chalcidenſes ad belli contra Syracusanos operam stipendiis suis conduxerant Athenienſibus. at post cladem illis inflictam navibus avecti, sub quo stipendia facerent, non habebant. quibus omnibus equos Carthaginienſes emerunt; & stipendiis non vulgaribus in capita numeratis, præsidium hoc Aegestæ collocarunt*. Militarunt posthinc variis expeditionibus in eâdem Siciliâ: ac tandem etiam Dionysio, Syracusanorum tyranno, contra ipsos Syracusanos; ut auctor est idem Diodorus lib. XIIII. Eo bello finito, οὗτοι Καμπανοὶ, ut inquit Diodorus, τῆς καθηκούσης δωρεᾶς ὑμήσας ὁ Διονύσιος, ἐξαπέστειλεν ἐκ τῆς πόλεως, ὑφορώμενος αὐτῶν τὴν ἀβεβαιότητα, οἱ προελθόντες εἰς Ἔντιλλαν, καὶ πείσαντες οὗτοι ἐν τῇ πόλει λαβεῖν ἑαυτοὺς οἰκείους, νυκτὸς ἐπιθέμενοι, οὗτοι μὲν ἠβῶντας ἀπέσφαξαν, τὰς δὲ γυναικὰς τῶν προαποδεθέντων γήμαντες, κατέσχον τὴν πόλιν. Hoc est: *Campanos Dionysius, honestis ornatos muneribus, ab se dimisit: quòd mutabili eorum ingenio fidendum non existimaret. Hi tum Entellam profecti, persuasis civibus, ut inquilinorum jus sibi concederent; noctu per insidias oppressos, quotquot pueritiæ annos excesserant, contrucidarunt: uxoribusque illorum in matrimonium ductis, urbis possessionem sibi usurparunt*. Factum hoc Olympiadis XCIIII anno II. Ergo scelus istud Campanis fuit usitatissimum. sic quidpe anteà occupaverant suprà dictam *Capuam*; sic post Entellam in Italiâ iterum *Rhegium*, freto Siculo adpositam urbem; auctore Strabone lib. VI & Livii breviatore lib. XII & XV: sic mox in ipsâ Siciliâ rursus *Messanam*; ut Siciliæ lib. I cap. VI ostendimus. Sed quando *Cumani*, Græca gens *Opicos* sive *Oscos* hac regione pepulerint, planè incertum est: nisi quòd Strabo lib. V testetur, Κύμην πόλιν πασῶν εἶναι πρεσβυτάτην τῶν τε Σικελικῶν καὶ τῶν Ἰταλιωτίδων. id est: *Cumas urbem omnium Sicularum Italicarumque esse vetustissimam*: nempe, quas Græci deduxerint colonias. Primam omnium in Siciliam deductam fuisse *Naxum*, dicto Siciliæ lib. I cap. II ostenditur. de qua urbe Eusebius ita Olympiadis XI anno primo: Ἐν Σικελίᾳ Νάξος ἐκτίσθη. *In Siciliâ Naxus condita*. At *Spinam Ravennam*que longè ante Troianum

bellum ad Padi ostia à Pelasgis conditas fuisse, suprà lib. I cap. XVIII & XXVIIII, lib. II cap. I, & item lib. III cap. I, intelleximus. Velleius verò post bellum Troianum in Italiâ *Cumas* conditas tradit. Olympiade LXIIII *Tuscos* irritam in Cumanos fecisse expeditionem, infrà in Cumarum expositione ostendetur. Verùm jam tum fortasse Capuam habuêre.

FINES Campaniæ. Cæterùm *terminos* CAMPANIA alios habuit aliis temporibus. ab initio enim finiebant eam ab occidente, qua *Aurunci* tenebant *Falernum agrum* & opida in eo *Sueſſam Auruncam* atque Caleis, Vulturnus amnis; ut suprà cap. VIIII ac X intellectum. unde illud Livii lib. XXII: *Fabius Casilinum occupat modicis præsidiis. quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit.* At Romani postquàm huc arma sua imperiumque intulerunt, limitem ab hac parte inter Novum Latium & Campaniam constituerunt Lirim amnem; ut suprà cap. II huius libri III ostensum. qua ratione omnis Falernus ager & quidquid inter Lirim & Vulturnum situm est, Campaniæ titulo accessit. Quamquàm & *Sinuessa* & *Interamna* & *Aquinum Arpinum*que & *Casinum* atque *Atina*, omnes ultra Lirim sitæ urbes, in Novo Latio censitæ fuére; ut suprà in expositione earum perspectum est. Vnde adparet, longè aptiorem futurum fuisse terminum inter Latium Novum & Campaniam eum montem, qui orientali suo latere habet duo opida Campaniæ *Sueſſam* & *Teanum*. A meridie, sive ab occasu Solis hiberni, semper clausit Campaniam mare Inferum sive Tuscum. Ab ortu Solis hiberni qui ab initio fuerit finis, minùs compertum habeo. quidpe Romani postmodùm *Picentibus* ad superum mare devictis, partem eorum, *Picentinos* dictam huc ad inferum mare transductam inter *Surrentinum* promontorium & *Silarum* amnem locaverunt; ut infrà ostendetur. is autem ager Campanorum ad id tempus fuerit, an finitimorum Lucanorum, planè incertum est. Cæterùm à Picentinis separabatur Campania veluti lineâ per mediam peninsulam, in quam Surrentinum promontorium excurrit, ab ipso promontorio ad Sarni amnis fonteis ductâ. Iuxta huius lineæ septemtrionale latus opida, quibus vulgaria nunc vocabula, *Sorrento*, *Vico*, *Littore*, *Nocera*, fuisse in Campaniâ, infrà patebit. Plinius lib. III cap. V: *A Surrento ad Silarum amnem XXX millia passuum ager Picentinus fuit.* Inde ab ortu æquinoctiali jungebantur Hirpinis juxta lineam ab Sarni fontibus ad monteis super Avellam Campaniæ opidum ductam. inde Tifatis monte, qui vicis Arienzo & Mataloni opido Casertæ & Capuæ imminet, mox amne Vulturno, ad fonteis usque & Apenninum montem, à Samnitibus distingvebantur. Vltra hunc limitem opida, Telesiam, Allifas, Aeserniam ad Samnium pertinuisse, infrà in huius descriptione patebit. Illa verò, quæ intra Vulturnum & Volscorum urbeis Atinam Casinumque sita sunt opida, ad Campaniam spectasse, Strabo ac Ptolemæus disertè testantur. quorum ille lib. V: Πρὸς δὲ τῇς ῥηθείσης ἔτι καὶ αὗται Καμπανικαὶ πόλεις εἰσὶ Καλῆς τε καὶ Τέανον Σιδικῖνον. Id est: *Præter jam dictas, hæ quoque Campanæ sunt urbes, Cales & Teanum.* Ptolemæus: Καμπανῶν μεσόγειοι πόλεις, Οὐέναφρον, Τέανον, Σέσσα, Καλῆς, Καζιλῖνον. Id est: *Campanorum urbes mediterraneæ sunt Venafrum, Teanum, Sueſſa, Cales, Casilinum.* Et longè Ptolemæo Straboneque antiquior auctor Polybius quoque lib. III *Teanum* opidum adscribit Campaniæ; ut superiori capite ad *Sinuessæ* expositionem vidimus.

FERTILITAS Campaniæ. His igitur finibus inclusa fuit sub Romanorum imperio *Campania*. cuius mirandam fertilitatem amœnitatemque præ omnibus aliis Orbis terrarum, nedum Italiæ, agris prædicarunt auctores antiqui. Strabo lib. V: Ὑπὲρ δὲ τούτων τῶν χώρων Καμπανία πᾶσα ἵδρυται, πεδίον εὐδαιμονέστατον τῶν ἁπάντων. Hoc est: *Super hoc litus omnis sita est Campania; ager omnium felicissimus.* Virgilius Γεωργικῶν lib. II; ubi laudes Italiæ decantat:

Quæ tamen exhalat nebulam fumosque volucreis;
Et bibit humorem; & quum vult ex se ipsa remittit;
Quæque suo viridi semper se gramine vestit;
Nec scabie & salsâ lædit rubigine ferrum:
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos;
Illa ferax oleæ est: illam experière colendo
Et facilem pecori & patientem vomeris unci.

Talem

Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo
Ora jugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.

Polybius lib. III: Τὰ γὰρ πεδία τὰ κατὰ Καπύλω ὑπερφανέστατα μοί ἐστι τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ ταῦτα καὶ διὰ τὰ κάλλη. Id est: *Campus circa Capuam omnium totius Italiæ est nobilissimus, cùm ob fertilitatem, tùm propter pulchritudinem amœnitatemque.* Propertius lib. III eleg. IIII: *Nec mihi mille jugis Campania pingvis aratur.*

Livius lib. VII: *Cur potiùs Campaniæ agrum Italiæ uberrimum, dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possint, quàm victor exercitus haberet; qui suo sudore ac sangvine inde Samnites depulisset? An æquum esse, dedititios suos illâ fertilitate atque amœnitate perfrui; se militando fessos in pestilenti atque arido circa Vrbem solo luctari?* Columella Rusticar. rer. lib. III cap. VIII: *Mœsiam Libyamque largis aiunt abundare frumentis. nec tamen Apulos Campanosque agros opimis defici segetibus.* Mela lib. II cap. IIII: *Sinus Puteolanus, Surrentum, Herculaneum, Vesuvii montis adspectus, Pompeii, Neapolis, Puteoli, lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Misenum, Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum opidum; amœna Campaniæ litora.* Solinus cap. VIII: *Scyllæa regio, cum Scyllæo opido & Crataide flumine, Scyllæ matre; ut vetustas fabulata est: Rhegini saltus, Pæstanæ valles, Sirenum saxa: amœnissimus Campaniæ tractus; Phlegræi campi, Circes domus Terracina, insula antè, circumflua immenso mari: nunc, ævo nectente, addita continenti: diversamque fortunam à Rheginis experta; quos fretum medium à Siculis vi abscidit.* Hæc verba, sive ab ipso Solino erroribus implicita, sive ab exscriptoribus posteà fœdis mendis respersa, suprà cap. VII in Volscis docui in hunc modum sanitati posse restitui: *Phlegræi campi: Tarracina: Circes domus: insula antè, circumflua immenso mari; nunc, ævo nectente, addita continenti.* apud Martianum lib. VI eâdem de re longè ineptior legitur oratio; quæ sic habet: *Cætera Italiæ memoranda, nec poëtæ tacent: ut, Scyllæum opidum cum Crataide flumine, qui Scyllæ pater fuit; Charybdisque voraginem ac vertiginem tortuosam; Pæstana rosaria, scopulos Sirenarum. In Campaniæ amœnis antiquitus nemora, Phlegræi. dehinc campi habitatioque Circeia, Terracina prius insula, nunc juncta, Rhegium, quæ ab Siciliâ continenti separata, atque in compensationem connexæ telluris in insulam religata.* Hæc quoque ab immanibus mendis ita commodè ad sanum sensum reduci poterunt: *Cætera Italiæ memoranda, nec poëtæ tacent: ut Scyllæum opidum cum Crataide flumine; quæ Scyllæ mater fuit: Charybdisque voraginem ac vertiginem tortuosam: Pæstania rosaria; scopulosque Sirenarum. inde Campaniæ amœnissimus tractus memoratur, Phlegræi campi. dehinc Terracina, habitatioque Circeia: prius insula; nunc juncta continenti: ut ab Rhegio quondam Sicilia separata, atque, in compensationem connexæ telluris, in insulam religata.* Porrò Strabo lib. VI, de universâ Campania: Διὰ τὴν ἀρετὴν πολυμαχηθῆναι φασι γενέσθαι τὸ πεδίον. Id est: *Agrum eum aiunt ob præstantiam multis certaminibus fuisse expetitum.* Tacitus Historiar. lib. I: *Fecundissima Campaniæ ora vastata.* Historiar. lib. III: *Pulcherrimam Campaniæ oram desciviſſe.* Et aliquanto pòst: *Nunc pecuniam & familiam & beatos Campaniæ sinus præmitti.* Livius prædicto lib. VII anteà, de eâdem Campaniâ & Capuâ urbe: *Quum consultus senatus esset; etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uberrimus ager, marique propinquus, ad varietates annonæ horreum populi Romani fore videbatur: tamen tantâ utilitate fides antiquior fuit.* Cicero Philippicâ VIII: *Hic est Campanus ager & Leontinus, quæ duo maiores nostri annonæ perfugia ducebant.* Et in oratione de Lege agrariâ contra Rullum in senatu: *Capuam deduci colonos volunt. illam urbem huic urbi rursus opponere, illuc opes suas deferre & imperii nomen transferre cogitant. qui locus propter ubertatem agrorum, abundantiamque rerum omnium, superbiam & crudelitatem genuisse dicitur.* Et de eâdem lege ad populum oratione I: *At enim ager Campanus hac lege dividetur, Orbis terræ pulcherrimus: & Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam.* Et posteà: *Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuum magnitudine, urbis salubritate, descriptione, pulcritudine.* Florus lib. I cap. XVI: *Omnium, non modò Italiâ, sed toto Orbe terrarum pulcherrima Campaniæ plaga est. Nihil mollius cælo. denique bis floribus vernat. Nihil uberius solo. ideò Liberi Cereris que certamen dicitur. Nihil hospitalius mari. Hinc illi nobiles portus, Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiæ: Lucrinus & Avernus, quædam maris otia. Hinc amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuvius.* Martialis lib. XIII epigram. CXVIII:

Tarraco, Campano tantùm cessura Lyæo,
Hæc genuit Tuscis æmula vina cadis.

Isidorus Origin. lib. XIIII cap. IIII: *Campania habet terras hieme atque æstate vernantes. Sol ibi mitis; temperies grata; aër purus & blandus.* Plinius lib. III cap. V: *Opidum Sinuessa, extremum in adjecto Latio. Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles & temulentia nobilis, succo per omneis terras inclyto; atque, ut veteres dixêre, summum Liberi patris cum Cerere certamen. hinc Setini & Cæcubi obtenduntur agri. his junguntur Falerni, Caleni. dein consurgunt Massici, Gaurani, Surrentinique montes, ibi Laborini campi sternuntur; & in delicias alicæ politur messis. hæc litora fontibus calidis rigantur: præterque cætera in toto mari conchylio & pisce nobilitantur. nusquàm generosior oleæ liquor.* Hinc illud Arabis apud Plutarchum in Crasso, milites Romanos ridentis: Τ῾μεῖς δὲ Δι᾽ Καμπανίας ὁδεύειν οἴεσθε, κρίνας καὶ νάματα καὶ σκιὰς καὶ λυτρὰ δηλαδὴ ἐ πανδοκεῖα παθόντες; ἢ μέμνησθε δὲ, ὅτ᾽ Ἀράβων διεξιόντες καὶ Ἀσσυρίων μεθορίας; Hoc est: *Ecquid vos per Campaniam iter facere putatis? fonteis, rivos, umbras, balnea scilicet, & diversoria quæritis? Non meministis, Arabum & Assyriorum vos peragrare confinia?* Strabo suprà dicto lib. V exiguo pòst: Τῆς δ᾽ εὐκαρπίας ἐστὶ σημεῖον, τὸ σῖτον ἐνταῦθα γίνεσθαι τὸ κάλλιστον· λέγω δὲ τὸν πύρινον· ἐξ ἧς καὶ ὁ χόνδρος, κρείττων ὢν πάσης τῆς ὀρύζης ἐ ἐν ὀλίγῳ σιλικῆς τροφῆς· Γίγνεται δὲ ἔνια τῶν πεδίων ἀπείρακις δι᾽ ἔτους· ἢ μὲν τῇ ζειᾷ, τὸ δὲ τέλειον ἐλύμῳ· διὰ δὲ τὴν λαχανόδειαν τῷ πλάστῳ ἀπόρῳ. καὶ μὴν τὸν οἶνον τὸν κρίσιμον ἐντεῦθεν ἔχειν Ῥωμαῖοι, τὸν Φαλέρνιον καὶ τὸν Στατανὸν ἐ Καλενόν· ἤδη δὲ καὶ ὁ Σορρεντῖνος ἐναμιλλᾶται τούτοις, νεωστὶ πεφθείς, ὅτι παλαιοῦται δέχεται. ὡς δ᾽ αὔτως ἐλαιώδης ἐστὶ καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὸ οὐέναφρον, ὅμορον τοῖς πεδίοις ὄν. Id est: *Fertilitatis indicium est, quòd frumentum ibi nascitur præstantissimum: triticum, inquam; ex quo alica fit omni præstantior oryzâ, omnique fere alio frumentario alimento. Traditum monimentis est quædam agrorum toto anno conseri: bis zeâ; tertium panico. quædam etiam quarto satu olera producere. Quin & vinum hinc optimum habent Romani; Falernum, Statanum, Calenum. quibus Surrentinum quoque hodiè non cedit. quod ætatem ferre, nuper exploratum est. Nec minùs olei ferax est totus Venafranus tractus, prædictis campis contiguus.* Dionysius Halicarnassensis lib. I; ubi universæ Italiæ felicitatem cunctis aliis Orbis regionibus præfert: Ποίας μὲν χὰρ λείπεται σιτοφόρα, μὴ πεδιοῖς, ἀλλὰ τοῖς ἠρινοῖς ὕδασιν ἐρδόμενα τὰ καλλίμορα Καμπανῶν πεδία; ἐν οἷς ἐγὼ καὶ τελκάρπους ἐθεασάμην ἐρέας, χειμῶνος μὲν ὑπὸ χιμερινῷ, καὶ μετοπωρινὸν ὑπὸ χειμῶνι ἀπόρου σκεπτοφερούσας. ποίας δ᾽ οἰνοφύτου Τυρρηνίας ἐ Ἀλβανὴ καὶ Φαλερνῶν χωρία θαυμασῶς ὡς φυλάμπελα καὶ δι᾽ ἐλαχίστου πόνου πλείστους ἅμα καὶ κρείττους καρποὺς ἐξενεγκεῖν σύπερα; Id est: *Cui enim frumentiferæ regioni cedunt agri Campani, non fluviis, sed aquis rigati cœlestibus? in quibus ego campis vidi arva vel trifera: æstivam post hibernam, & autumnalem post æstivam sementem nutrientia. Cui verò vitiferæ Etruriæ & Albanus ager, campusque Falernus, mirum in modum amicus vitibus, & modico labori uberrimos reddens fructus atque optimos.* Plinius lib. XIII cap. III: *Terrarum omnium Ægyptus accommodatissima unguentis: ab eâ Campania est, copiâ rosæ.* Hinc igitur Tibullus lib. I eleg. VIIII:

Tu mihi jurabas nullo te divitis auri
Pondere, non gemmis vendere velle fidem:
Non, tibi si pretium Campania terra daretur;
Non, tibi si, Bacchi cura, Falernus ager.

Sidonius Apollinaris Carm. V: — *Sic Barchæus opimam*
Hannibal ad Capuam periit; quum fortia bello
Inter delicias mollirent corpora Baiæ,
Et, se Lucrinas quâ vergit Gaurus in undas,
Bracchia Maßylus jactaret nigra natator.

Seneca Epist. LI: *Vim Hannibalis hiberna solverunt: & indomitum illum nivibus atque Alpibus virum enervaverunt fomenta Campaniæ. armis vicit; vitiis victus est.* Et de Tranquillitate animi cap. II: *Quod proprium ægri est; nihil diu pati: & mutationibus, ut remediis uti. Inde peregrinationes suscipiuntur vagæ, & litora pererrantur; & modò mari se modò terrâ experitur semper præsentibus infesta levitas. Nunc Campaniam petamus. Iam delicata fastidio sunt: inculta videantur. Bruttios & Lucanos saltus persequamur.* Atque hactenus elogia fertilitatis agri Campani ex veterum monimentis produximus. Cæterùm apud Plinium lib. III cap. V, ut suprà citavimus,

hæc

hæc loguntur verba: *Opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. hinc felix illa Campania est.* Ex his error, nescio quo primo auctore, etiam doctissimis quibusdam irrepsit viris, existimantibus, vocem istam *felix* pro cognomento regionis adjecisse Plinium: quum merum id sit Παίγνιον, quo ubertatem soli præ cæteris Italiæ regionibus & ipse, ut alii auctores, prædicare voluit. quod ipsum sequens vox *illa* satis disertè indicat. Sic Tacitus suprà dictô Historiar. lib. III: *Nunc pecuniam & familiam & beatos Campaniæ sinus promitti.* Sic ipse Plinius eodem cap. v anteà; ubi totius Italiæ præstantiam celebrat: *Sed quid agam? tanta nobilitas omnium locorum, quos quis attigerit, tanta rerum singularum populorumque claritas tenet. Vrbs Roma vel sola in eâ, & dignata tam vastâ cervice facies, quo tandem narrari debet opere? qualiter Campaniæ ora per se, felixque illa ac beata amœnitas? ut palàm sit, uno in loco gaudentis opus esse naturæ.* Apud reliquos certè auctores, Græcos pariter atque Latinos, quum frequens Campaniæ, ut regionis celeberrimæ, fiat mentio, nusquàm tale quoddam eius reperitur cognomentum. Apud Philostratum in Apollonii vitâ lib. VII cap. IIII sic scriptum: Ἀφίκετο [ὁ Ἀπολλώνιος] ἐς Δικαιάρχειαν· Δημητρίῳ δὲ ἐντυχών, Εἰλιφά σε, εἶπε, τρυφῶντα, καὶ τῆς Εὐδαίμονος Ἰταλίας, ἐν δὴ Εὐδαίμων, τὸ μακαριώτατον οἰκοῦντα, ἐν ᾧ λέγεται καὶ Ὀδυσσεὺς Καλυψοῖ ξυνὼν, ἁλῶναι καπνοῦ Ἰθακησίου καὶ οἴκου. Id est: *Puteolos pervênit Apollonius. ubi in Demetrium incidens; Ego te, inquit, deliciis indulgentem deprehendi, in Italiæ felicis (si modò felix est) orâ beatissimâ degentem: ubi quondam Vlyssem etiam ferunt, cum Calypsone versatum, fumi Ithacensis ac domus oblitum esse.* Ergo ex hoc auctore & ipsi Italiæ universæ cognomentum tribuendum erit *Felicis*? Haud opinor. nec quisquam negaverit, esse hoc tantùm Παίγνιον. Error iste de Campaniâ haud dubiè inde primùm ortus est, quòd in Asiâ *Arabia* dicebatur cognomine Εὐδαίμων Græcis, Latinis *Felix*. At verò notandum hoc erat, id cognominis regioni isti impositum fuisse ad discrimen Arabiæ Desertæ, & item Arabiæ Petræ. quæ ratio in Italiæ Campaniâ nulla esse poterat, quidpe quæ una, sola, simplex, in plureis parteis atque cognomina minimè distincta, apud auctores reperitur.

CAP. II.

De locis fluminibusque CAMPANIAE *maritimis inter* SINVESSAM *opidum &* NEAPOLIM *urbem.*

FInibus Campaniæ indicatis, singula nunc eius loca, quæ veterum celebrantur monumentis, explicentur. ac primùm ora maritima. Strabo lib. V: Πόλεις δ' ἐπὶ τῇ θαλάττῃ μετὰ τὴν Σινόεσσαν, Λίτερνον. ὥσαύτως δὲ ὁμώνυμος τῇ πόλει ποταμός· εἶτα δὲ αὖθις καὶ Οὐόλτουρνος ὁμώνυμος ἐστι τῇ παρ' αὐτὸν πόλει, ἐφεξῆς κειμένη. ταύτας δ' ἐφεξῆς ἐστι Κύμη. Id est: *Opida in litore sunt post Sinuessam, Liternum; quod amnis adluit eiusdem nominis. similiter & Vulturnus idem nomen habet cum opido, quod deinde sequitur. post hæc est Cumæ.* Ptolemæus: Σινόεσσα, Οὐόλτερνον, Κῦμαι, Λείτερνον. id est: *Sinuessa Vulturnum, Cumæ, Liternum,* Plinius lib. III: cap. V: *Opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. hinc felix illa Campania est. In orâ, Savo fluvius; Vulturnum opidum cum amne; Liternum, Cumæ.* Et adverso itinere incedens Mela lib. II cap. IIII: *Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum opidum, Sinuessa.* Itineraria antiqua:

Tabulæ:		Antonini:	
Sinuessa		*Sinuessâ*	
Safo fl.	VII.		
Vulturno	XII.		
Literno	XII.	*Literno*	XXIIII.
Cumas	VI.	*Cumis*	VI.

Ex his VVLTVRNVS *amnis* nomen antiquum hodiéque servat; vulgò adcolis *Volturno* & *Voltorno* dictus; fluviorum Campaniæ maximus. Memoratur præter jam VVLTVRNVS *amnis* ALTVRNVS *dictus.*

jam dictos auctores, Varroni, Ovidio, Livio, Dionysio, Silio, Lucano, Statio, Plutarcho, Frontino, Claudiano. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. xv:

Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Liternum, multamque trahens sub gurgite arenam.
Vulturnus.

Silius lib. viii: ——— *Sinuessa tepens, fluctuque sonorum*
Vulturnum.

Lucanus lib. ii: ——— *Delabitur inde*
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ
Sarnus, & umbrosæ Liris per regna Maricæ.

Claudianus, in Panegyrico de Probi & Olybrii consulatu:

Vulturnusque rapax.

Apud Varronem de Latinâ lingvâ lib. iiii per *o* scriptum est *Volturnus*; ut Græcis Οὐόλτουρνος. Verba eius hæc sunt: *Tiberis ut caput extra Latium, sic inde nomen quoque effluxit in lingvam nostram, nihil Latinum. ut quod oritur in Samnio, Volturnus, nihil ad Latinam lingvam. at, quod proximum opidum ab eo, secundùm mare, Volturnum, ad nos jam Latinum vocabulum, ut Tiberis, vènit. nam & colonia nostra Volturnum, & deus Tiberinus.* Dionysius Halicarnassensis lib. vii, de castris Etruscorum Vmbrorumque & Dauniorum, qui conjunctis copiis Cumas obsidebant: οἱ δὲ παρὰ τὰ στρατόπεδα ῥέοντες αὐτῶν ποταμοὶ Οὐόλτουρνος καὶ Γλάνις. Id est: *Castra eorum præfluebant amnes Vulturnus & Glanis.* Apud Plutarchum, in vitâ Fabii Maximi ita scriptum: Καμπανίας πόλις Κασιλῖνον, ἣν τέμνει διὰ μέσης ῥέων ὁ Λόθρονος ποταμὸς, ὃν Οὐατουρανὸν οἱ Ῥωμαῖοι καλοῦσιν. Id est: *Campaniæ opidum Casilinum; quod interfluit Lothronus amnis; quem Romani Vaturanum vocant.* Mendum esse in vocabulo Οὐατουρανὸν, pro quo scribendum Οὐόλτουρνον, *Vulturnum*, etiam ante me interpres auctoris facilè advertere potuit. sic quidpe Livius lib. xxii: *Fabius Casilinum occupat modicis præsidiis. quæ urbs, Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit.* At alterum illud amnis vocabulum ὁ Λόθρονος, quia non intellexit, planè omisit prædictus interpres, quà re insignis facta est diligentiæ Plutarchi injuria, nativum amnis vocabulum, quod ipsi usurparunt adcolæ Campani, notum facere cupientis. Sed hoc etiam, ut illud, exscriptorum incuriâ imperitiáque vitiatum esse vereor. Servius in Virgilii Aeneid. lib. x ita commentatur: *Constat, Capuam à Tuscis conditam de viso falconis augurio; qui Tuscâ lingvâ capys dicitur. Alii, à Tuscis quidem retentam, & priùs Aliternum vocatam.* Alia exemplaria heic habent *Alternum*. Livius lib. iiii: *Peregrina res, sed memoriâ digna; traditur eo anno facta. Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam.* Apud Polybium lib. iii, post summam Campaniæ descriptionem, ita de Hannibale è Samnio in Campaniam ingresso, scriptum est: Κατεστρατοπέδευσε παρὰ τὸν Ἄθυρνον ποταμὸν, ὃς σχεδὸν δίχα διαιρεῖ τὰ προειρημένα πεδία. Id est: *Castra posuit apud Athurnum amnem, qui medios ferè secat prædictos campos.* Ex tribus istis Plutarchi ac Servii Polybiique vocabulis, inter se conlatis, genuinum germanumque apud adcolas amnis nomen fuisse censeo Ἄλθυρνος, ALTHVRNVS: quod posteà Romani fecêre VOLTVRNVS; ac tandem VVLTVRNVS. Apud Plutarchum primò A corruptum fuit in Λ: deinde, quum Λθ non rectè conjungerentur, interpositum est *o*. tum sequens *v* etiam vitiatum in *o*. *Casilinum* etiam *fluvium* fuisse posterioribus temporibus dictum, infrà cap. xv in *Casilini* opidi expositione patebit. Qui autem alii fluvii in eum defluant, antiquis memorati auctoribus, infrà cap. vi & vii in Samnitibus atque Hirpinis docebo. Cæterùm Plinius lib. xxxvi cap. xxvi, quod est *de origine vitri & ratione faciendi*, ita scribit: *Iam verò & in Vulturno mari Italiæ arena alba nascens, vi millia passuum litore, inter Cumas atque Lucrinum, quæ mollissima est, pilâ molâque teritur.* Mira sanè sex millia passuum litoris designatio inter Cumas atque Lucrinum: quum litus hoc in opidum Cumas & Lucrinum lacum in longum excurrat promontorium, quod Misenum vocabatur, una cum opido adposito: cuius memoratione longè aptiùs prædictum litus vi millium passuum designaturus erat. Verùm non ille heic indicare voluit litus, quod duobus simul sinubus tangeretur: uno, qui ab orientali Miseni promontorii latere dicebatur Puteolanus: ut infrà videbimus: altero, in quem Vulturnus effunditur amnis. sed hunc solum intellexit, unde etiam *Vulturnum* vocavit

mare:

mare: quamvis adpellatione haud dubiè ab se ipso inventâ, & nulli alii usurpata: nempe, ut innumera alia, miro compendii artificio; ne opus haberet longiori περιφράσει dicere, in eâ maris Inferi sive Etrusci parte, in quam effundatur Vulturnus amnis. Quaptopter scriptum ab eo existimo, inter Cumas atque Literum. Et sex millia passuum eo intervallo numerata fuisse, suprà ex Itinerariis intelleximus. Quòd si verò Lucrinum voluisset Plinius, additurus sanè erat vocem *lacum*.

Cæterùm Domitianus imperator quum viam novam, cuius iter suprà dicta Itineraria referunt, inter Sinuessam & Cumas vel Puteolos sterneret; PONTEM heic magnifici operis, unà cum *arcu triumphali*, struxit in Vulturno amne. Dio lib. LXVII in rebus Domitiani: Ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἡ ὁδὸς, ἡ ἀπὸ Σινοέσσης ἐς Πωπόλεως ἄγουσα, λίθοις ἐστρώθη. Id est: *Eodem tempore via, quæ ab Sinuessâ Puteolos ducit, lapidibus strata fuit*. Statius Silvar. lib. IIII carm. III; quo viam Domitianam concelebrat:

Quis duri silicis gravisque ferri
Immanis sonus æquori propinquum
Saxosæ latus Aspiæ replevit?
Qui genti patriæ, futura semper
Sancit limina, Flaviumque culmen;
Hic scenis populi vias gravanteis.
Et campos iter omne detinenteis,
Longos eximit ambitus; novoque
Injectu solidat graveis arenas:
Gaudens Euboicæ domum Sibyllæ
Gauranosque sinus & æstuanteis
Septem montibus admovêre Baias.
Heic quondam piger axe vectus uno
Nutabat cruce pendulâ viator:
Rodebatque rotas maligna tellus;
Et plebs in mediis Latina campis
Horrebat mala navigationis.
Nec cursus agiles. sed impeditum.
Tardabant iter orbitæ tacentes;
Dum pondus nimium quercus sub altâ
Repit langida quadrupes staterâ.
At nunc, quæ solidum diem terebat,
Horarum via facta vix duarum.
Non tensæ volucrum per astra pennæ,
Nec velociùs ibitis carinæ.
Hic primus labor, inchoare sulcos,
Et rescindere limites, & alto
Egestu penitus cavare terras:
Mox haustas aliter replere fossas,
Et summo gremium parare dorso:
Ne nutent sola; ne maligna sedes,
Et pressis dubium cubile saxis.
Tunc, umbonibus hinc & hinc coactis,
Et crebris iter adligare gomphis.
O quantæ pariter manus laborant!
Hi cædunt nemus, exuuntque monteis;
Hi ferro scopulos trabeisque cædunt:
Illi saxa ligunt; opusque texunt
Cocto pulvere sordidoque topho:
Hi siccant bibulas manu lacunas;
Et longè fluvios agant minores.
Fervent litora nobilesque silvæ.
It longus medias fragor per urbeis:
Atque echo simul hinc & inde fractam
Gauro Massicus avifer remittit.

Miratur

Miratur ſonitum quieta Cyme
Et Liternapalus pigerque Savo.
At, flavum caput humidumque latè
Crinem mollibus impeditus ulmis,
Vulturnus levat ora; maximoque
Pontis Cæſarei reclivis arcu,
Pandis talia faucibus redundat:
Camporum bone conditor meorum;
Qui me vallibus aviis refuſum,
Et ripas habitare neſcientem,
Recti legibus alvei ligaſti.
Et nunc ille ego turbidus minaxque,
Vix paſſus dubias priùs carinas,
Iam pontem fero; perviusque calcor;
Qui terras rapere & rotare ſilvas
Adſveram; (pudet) amnis eſſe cœpi.
Sed grates ago. ſervitusque tanti eſt;
Quod ſub te duce, te jubente, ceſſi;
Quòd tu maximus arbiter; meaque
Victor perpetuus legêre ripæ.
Et nunc limite me colis beato:
Nec ſordere ſinis: malumque latè
Deterges ſterilis ſoli putorem;
Ne me pulvereum, gravemque cœno,
Tyrrheni ſinus obruat profundi:
Qualis Cinyphius tacente ripâ,
Pœnus Bagrada ſerpit inter agros.
Sed talis ferar, ut nitente curſu
Tranquillum mare proximumque poſſim
Puro gurgite provocare Lirim.
Hæc amnis. pariterque ſe levâret
Ingenti plaga marmorata dorſo.
Huius janua proſperumque limen,
Arcus, belligeri ducis trophæis
Et totis Ligurum nitens metalli;
Quantus nubila qui coronat imbri.
Illic flectitur excitus viator,
Illic Appia ſe dolet relinqui
Tunc velocior acriorque curſus,
Tunc ipſos juvat impetus jugaleis.
Ceu feſſis ubi remigum lacertis
Primâ carbaſa ventilantur aurâ.
Ergo omnes, age, quæ ſub axe primo
Romani colitis fidem parentis,
Prono limite commeate gentes:
Eoæ citiùs venite laurus.
Nil obſtat cupidis; nihil moratur.
Qui primo Tiberim reliquit ortu,
Primo veſpere navigat Lucrinum.
Sed quam ſine recentis imo,
Quà monſtrat veteres Apollo Cumas,
Albam crinibus infulisque cerno?
Viſu fallimur? an ſacris ab antris
Profert Chalcidicas Sibylla laurus?

Vtrobique equidem, & heic ad finem, & ſuprà ſub initium, ad Cumas finem Domitianæ viæ ſtatuit. nihilominus & heic *Lucrinum* nominat lacum, ultra Cumas ſitum; & ſuprà Baias, Lucrino contiguas, ac Gaurum montem, Puteolis imminentem.

nentem. unde verum videtur esse, quòd Dio loco suprà scripto adfirmat viam eam à Sinuessa ad Puteolos usque fuisse perductam.

Cæterò apud pontem istum atque ostium fluminis Vulturni fuisse VVLTVRNVM opidum, suprà ex Varrone, Strabone, Melâ, Plinio, Ptolemæo, ac Tabulâ itinerariâ intellectum. Id hodiè omnium sententiâ putatur is esse locus, qui, lævæ ripæ adpositus, vulgò adpellatur *Castello à mar di Volturno*; & simpliciter *Castel di Volturno*. Memoratur præterea Livio, Frontino ac Festo. Apud Livium lib. XXV ita scriptum est in vulgatis exemplaribus: *Casilinum frumentum convectum. ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum; (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum: ut & mare proximum & flumen in potestate essent. in ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardiniâ nuper missum erat, quodque Mucius prætor ex Etruriâ coëmerat, ab Ostiâ convectum est.* Ergo Casilinum heic maritimum vocatur castellum, quamvis XII amplius millia passuum à mari disitum? nam III tantùm millia ab Capuâ id abfuisse, infrà in eius descriptione patebit. Cave illud credideris; ne Sigonio quidem svasori contra Glareanum; qui imperfectam hanc esse Livii orationem atque mutilatam adverterat. At si Fabius Maximus antè munierat; quid opus erat mox iterum communire? utique, quum, destructam ab aliquo fuisse Fabii munitionem, nusquàm memoret Livius. cuius verba diserta haud multo pòst leguntur ista: *Ap. Claudius consul, D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cottâ Puteolis præposito; qui, ut quæque naves ex Etruriâ ad Sardiniam adcessissent, extemplò in castra mitterent frumentum; ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam.* En; duobus istis maritimis castellis, in quæ frumentum ex Etruriâ ac Sardiniâ excipiebatur, præponuntur, ad ostium Vulturni Iunius, Puteolis Cotta. ex utroque loco id posteà *Casilinum* in castra adverso Vulturno submovebatur. Ergo illa verba in παρενθέσει ita restituo: *(Puteolos antè Fabius Maximus munierat.)* nam lib. XXIIII sic scribit idem Livius: *Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit; præsidiumque imposuit.* Posteà coloniam fuisse deductam à Romanis in opidum Vulturnum, suprà ex Varrone cognovimus. Idem attestatur Livius lib. XXXII. *C. Acilius*, inquit, *tribunus plebis, tulit, ut quinque coloniæ in oram maritimam deducerentur: duo ad ostia Vulturni Liternique; una Puteolos: una ad Castrum Salerni. his Buxentum adjectum.* Tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti. Factum id Cn Cornelio Cethego & Q. Minucio Rufo consulibus, anno post Romam conditam IDLV, ante natum Iesum CXCVIII. Eo tamen anno non fuêre deductæ: sed triennio pòst, P. Cornelio Scipione Africano iterum & Ti. Sempronio Longo consulibus. Livius lib. XXXIIII: *Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas.* Aliam postmodùm superinductam fuisse coloniam, auctor est Frontinus in libro de Coloniis. *Vulturnum*, inquit, *muro ductum, colonia jussu imperatoris Cæsaris est deducta.* Festo inter præfecturas numeratur, in voce *præfecturæ.* VVLTVRNVM colonia.

Porrò inter Vulturnum & Sinuessam fuit SAVO amnis, ex descriptione Plinii Tabulæque itinerariæ. Plinius dicto lib. III cap. V: *Opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. hinc felix illa Campania est. In orâ Savo fluvius, Vulturnum opidum cum amne.* Tabula:

Sinuessa	
Safo fl.	VII.
Vulturno.	XII.

At heic vitiosè scriptum est per *f Safo*. nam apud Statium quoque prædicto Satyrar. lib. IIII carm. III legitur *Savo*, hoc versu:

Et Literna palus, pigerque Savo.

tum hodiéque vulgari vocabulo dicitur *Savone*, & *Saone*. Pigrum adpellavit Statius: quia & ipse inferiore sui parte in paludes diffunditur.

Vltra Vulturnum erat LITERNVM opidum cum flumine eiusdem nominis; quod apud plerosque Latinos auctores à posterioris ævi grammaticis exscriptoribusque corruptum est in *Linternum*: quasi ab lintribus deductum. *Flumen* memoratur

ratur Livio, Straboni atque Appiano: *opidum* eisdem Livio ac Straboni, præterque Ovidio, Melæ, Plinio, Silio, Senecæ, Frontino, Ptolemæo, Orosio, Festo. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV:

Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Liternum.

Silius lib. VI:

Heic dum stagnosi spectat templumque domosque
Literni ductor.

Et libro VIII: ——— *Stagnisque palustre*
Liternum.

Plinius lib. III cap. V: *In orâ Savo fluvius: Vulturnum opidum cum amne; Liternum, Cumæ.* Mela lib. II cap. IIII: *Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnus opidum, Sinuessa.* Livius lib. XXIII: *Interim Ti. Sempronius, consul Romanus, Sinuessæ exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Liternum castra posuit. ibi, quia otiosa stativa erant, crebrò decurrere milites cogebat.* Paullo pòst: *Hæc agenti Graccho, legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset.* Mox: *Gracchus, jussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere, & manere intra muros; ipse pridiè, quàm statutum sacrificium Campanis esset, Cumas movet castra.* Strabo Liternum malè citra Vulturnum posuit; Ptolemæus item perperam ultra Cumas. quorum hic, Σινέσσα, inquit, Οὐόλτορνον, Κῦμαι, Λίπερνον. id est: *Sinuessa, Vulturnum, Cumæ, Liternum.* Strabo lib. V: Πόλεις δ' ἐπὶ τῇ θαλάττῃ μὲν ἡ Σινέσσα, Λίπερνον. ὠνόμασται δ' ὁμώνυμος τῇ πόλει ποταμός· ὡς δ' αὕτως καὶ Οὐόλτορνος ὁμώνυμός ἐστι τῇ παρ' αὐτὸν πόλει, ἐφεξῆς κειμένῃ. παύπας δ' ἐφεξῆς ἐστι Κύμη. Hoc est: *Opida in litore sunt post Sinuessam, Liternum; quod amnis præfluit eiusdem nominis. consimiliter & Vulturnus idem nomen habet cum opido, quod deinde sequitur. Hinc est Cuma.* Verùm situs opidi tum nobis manifestus fiet, quum ipsum amnem Liternum ostiumque eius invenerimus. Apud Appianum Bellorum civil. lib. I ita scriptum est: Ὅσα τε ἄλλη ἀπὸ Λίριος ποταμοῦ, ὃν νῦν μοι δοκοῦσι Λίτερνον ἠγεῖσθαι, ἐπὶ τὸ μυχὸν ἐστι τοῦ Ἰονίου κόλπου. Id est: *Et quidquid prætereà terrarum ab Liri amne, qui nunc, ut opinor, Liternus vocatur, ad intimum usque Hadriatici sinus recessum protenditur.* Vt haud rarò aliàs, ita heic quoque geographiæ sese parum peritum prodidit Appianus. Error autem ei inde natus est, quòd & Liris amnis simulque & Liternus, alio nomine vocabantur Glanis, seu Clanis, ac Glanivs; testibus, Lycophrone, Virgilio, Dionysio Halicarnassensi & Virgilii commentatoribus Vibioque Sequestro. Dionysius lib. VII: Ἦν δ' ἡ Κύμη κατ' ἐκείνας τὰς χρόνους περιβόητος καὶ πλὶ ὄλλω Ἰταλίαν πλέστε τε καὶ δυνάμεως ἕνεκα, καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, γλῶ τε κατίχεσθαι τῆς Καμπανῶν πεδιάδος πλὶ πλυκαρπεστάτην, καὶ λιμένων κρατεῖσθαι τῶν περὶ Μισηνὸν ἐπικαιροτάτων. Τούτοις ἐπιβαλλόμενοι τοῖς ἀγαθοῖς οἱ βάρβαροι, στράτευμα ἐξῆγον ἐφ' αὐτήν. * * Ἐ'στατον πεδοικήσαντες αὐτοῖς ἐ μακρὰν ἀπὸ τῆς πόλεως, πέρας γένεσθαι θαυμαστὸν, οἷον ἐν ἐδενὶ χρόνῳ μνημονεύεται γεγονός, ἔθ' Ἑλλάδος ἔτε βαρβάρων γῆς ἐδαμοῦ. Οἱ μὲν γὰρ τὰ στρατόπεδα ῥεόντες αὐτῶν ποταμοὶ (Οὐόλτορνος ὄνομα ἦν τῷ ἑτέρῳ Γλάνις) ἀφέντες τὰς κατὰ φύσιν ὁδοὺς, ἀνέστρεψαν τὰ νάματα, καὶ μέχρι πολλοῦ διεπέλευσαν ἀπὸ τῶν στομίων ἀναχωροῦντες ἐπὶ τὰς πηγάς. Id est: *Erant eo tempore Cumæ per totam Italiam divitiarum ac potentiæ cæterorumque bonorum nomine celebres; quòd agrum haberent Campaniæ fertilissimum; & portus circa Misenum opportunissimos. Quibus bonis insidiantes barbari, expeditionem contra urbem fecerunt.* Statim: *At quum castra haud procul ab urbe haberent, mirum accidit prodigium; quale nullum umquàm exstitisse memoratur, neque apud Græcos nec apud Barbaros. Amnes, qui præter eorum castra fluebant, Vulturnus & Glanis, omisso naturali meatu, verterunt cursus: aliquamdiu ab ostiis retrocedentes ad fontes versùs.* Memorat ostia fluminum, in quorum medio castra habuerunt isti barbari: memorat item Cumanorum urbem propinquam, cui tunc castra opposita fuêre: At in Vulturnum & Cumas nullus est alius amnis, quam qui, medio ferè situ inter *Avellam* & *Nolam* exortus, ac dextrâ ripâ Acerras opidum, quod vulgò nunc etiam dicitur *Acerra* & *Cerra*, prælapsus, III fermè millia passuum ab Cumis, cuius ruinæ hodiéque *Cuma* vocantur, in mare sese effundit, vulgari nunc vocabulo *Il Lagno*. Hinc illud Virgilii Γεωργικῶν lib. II.

Talem dives arat Capua & vicina Vesevo
Ora jugo, & vacuâ Clanius non æquus Acerris.

Et

Et Virgilii perpetui imitatoris Silii istud lib. VIII:

—— *Clanio contemptæ semper Acerræ.*

Ad Virgilii locum ita Servius: *Acerræ civitas est Campaniæ, haud longè à Neapoli; quam Clanius præterfluit fluvius: cuius frequens inundatio eam exhaurit. unde ait, Vacuis; id est, infrequentibus.* Et Probus: *Campaniæ flumen Clanius est, juxta Acerras. ideò autem dicit, ut Metrodorus ait. Non æquus Acerris, quòd eas sæpè inundet. quæ vacuæ idcircò dicuntur, quòd penè desertæ sunt.* Certè hodiéque totius hic amnis, à fonte usque ad ostium, ab utrimque paludibus clauditur. ideóque superioribus annis præsides regni Neapolitani varias heic egêre fossas, quæ superstagnanteis amnis simul & paludum aquas exciperent, breviorique cursu inter Vulturnum & vetus Clanii ostium in mare effunderent. Vibius Sequester in Catalogo fluminum: *Clanius est apud Acerras in Campaniâ. qui quum creverit, meditatur pestem terræ.* Memoratur idem fluvius antiquo in primis poëtæ Lycophroni, in his versibus:

Κτενεῖ δὲ κούρας Τηθύος παιδὸς τριπλᾶς
Οἴμας μελῳδοῦ μητρὸς ἐκμεμαγμένας
Αὐτοχθόνοις ῥιφαῖσιν ἐξ ἄκρας σκοπῆς
Τυρσηνικὸν πρὸς κῦμα δυπτούσας πτεροῖς,
Ὅπου λινεργὴς κλῶσις ἑλκύσει πικρά.
Τὴν μὲν Φαλήρου τύρσις ἐκβεβρασμένην
Γλάνις τε ῥείθροις δέξεται τέγγων χθόνα,
Οὗ σῆμα δωμήσαντες ἔγχωροι κόρης
Λοιβαῖσι καὶ θυσθλοισι Παρθενόπην βοῶν
Ἔτεια κυδανοῦσιν οἰωνὸν θεάν.

Hoc est:

Treis autem occidet Tethyis neptes virgines,
Canoræ matris cantus exprimenteis,
Spontaneis jactibus ex altâ speculâ
In undam Tyrrhenam pennis urinanteis,
Quò lanificum trahet acerbum stamen.
Vnam quidem Phaleri arx expulsam
Glanisque terram humectans excipiet:
Vbi templum incolæ exstruentes puellæ,
Libaminibus Parthenopen & victimis boum
Quotannis honorabunt, volucrem deam.

De tribus loquitur Sirenibus, *Parthenope, Leucosiâ, Ligeâ:* à quarum primâ dictâ fuit anteà Neapolis urbs Parthenope; ut infrà patebit. Itaque flumen, quod ex Tusco mari ore suo exceperit Parthenopen, propinquum dictæ urbi nominat Glanim. quod idem & Liternum fuisse adpellatum, eo manifestum redditur documento, quod nullum aliud inter Vulturnum Cumasque est flumen. Ad huius igitur ostium fuit suprà dictum opidum Liternum: nempe in angusto illo tramite, inter dextram fluminis ripam & mare; qua speculatrix conspicitur turris vulgari adpellatione *La Torre di Patria:* juxta quam etiam nunc antiqui opidi quædam visuntur rudera. Coloniam Romanorum eò fuisse deductam anno ab Româ conditâ IↃLVIII, P. Cornelio Scipione Africano iterum & Ti. Sempronio Longo consulibus, anno ante natum Iesum CXCV, suprà in Vulturni opidi expositione ex Livio intelleximus. Ac postmodùm aliam superinductam fuisse coloniam, testis est Frontinus in libro de Coloniis. *Liternum*, inquit, *muro ductum, colonia ab Augusto deducta. ager eius in jugeribus veteranis est adsignatus.* Festus inter præfecturas connumerat in voce *Præfecturæ.* Opidani inde dicebantur LITERNINI. Plinius lib. XIIII cap. IIII: *In Campaniæ rure Liternino.* Cicero oratione de Lege agrariâ contra Rullum ad populum primâ: *Albanus ager est, Setinus, Privernas, Fundanus, Vescinus, Falernus, Literninus, Cumanus.* Verùm nihil æquè clarum reddidit *Liternum*, ac voluntarium P. Cornelii Scipionis Africani exsilium. de quo ita tradit Epitomator Livii ad lib. XXXVIII: *Scipio Africanus, die ei dictâ, ut quidam aiunt, à Q. Petilio Actæo, tribuno plebis; ut quidam, à Nævio; quòd prædâ ex Antiocho captâ ærarium fraudasset; posteaquàm is dies venit, evocatus in rostra, Hac die, inquit, Quirites, Carthaginem vici. &, prosequente populo, Capitolium adscendit. inde,*

ne ampliùs tribunitiis injuriis vexaretur, in voluntarium exsilium Liternum concessit; incertum, ibi, an Romæ defunctus. nam eius monumentum utrobique fuit. Copiosâ rem hanc narratione exsequitur ipse Livius dicto lib. xxxviii. ubi tandem ita finit: *Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit. post quem quum invidiam & certamina cum tribunis prospiceret; die longiore productâ, in Liternum concessit; certo consilio, ne ad causam dicendam adesset.* Aliquanto pòst: *Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio Vrbis. Morientem rare eo ipso loco sepeliri se jussisse ferunt; monumentumque ibi ædificari: ne funus sibi in ingratâ patriâ fieret.* Et haud ita multo pòst: *Multa alia in Scipionis exitu maximæ vitæ, dieque dictâ, morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt: ut, cui famæ, quibus scriptis adsentiar, non habeam. Non de accusatore convenit. alii M. Nævium, alii Petilios diem dixisse, scribunt. non de tempore, quo dicta dies sit; non de anno, quo mortuus sit: non, ubi mortuus aut elatus sit. alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultum. utrobique monumenta ostenduntur & statuæ. nam & Literni monumentum monumentoque statua superimposita fuit: quam tempestate disjectam nuper vidimus ipsi: & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumento tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse; tertia poëtæ Q. Ennii.* Narrantur ista omnia Livio in consulatu M. Æmilii Lepidi & C. Flaminii Nepotis: qui annus fuit urbis Romæ ɔɔlxv. Orosius lib. iiii cap. xx: *M. Claudio Marcello, Q. Fabio Labeone, consulibus, Scipio Africanus, ab ingratâ sibi urbe diu exsulans, apud Liternum opidum morbo periit.* Consules hi fuêre pòst proximè dictos annos iiii; ante natum Iesum anno clxxxiiii. Seneca Epist. li: *Literni honestiùs Scipio, quàm Baiis, exsulabat. ruina eius non est tam molliter collocanda.* Strabo suprà dicto lib. v: Λίπρνον, ὅπου τὸ μνῆμα Σκηπίωνος, τοῦ πρώτου προσαγορευθέντος Ἀφρικανοῦ. διέρχεται γὰρ ἐνταῦθα τὸ πλοῖον, ἀφεὶς τὰς πολιτείας κατ' ἀπίχθειαν τὴν πρὸς ἐκείνους. Id est: *Liternum; ubi sepulcrum est Scipionis; eius qui primus est Africanus adpellatus. huic enim extremum vitæ tempus transegit; omissâ ob quorumdam inimicitias reipublicæ tractatione.* Valer. Maximus lib. ii cap. x: *Ad Africanum, in Literninâ villâ se tenentem, complures prædonum duces videndum eodem tempore fortè confluxerant. quos quum ad vim faciendam venire existimasset; præsidium domesticorum in tecto collocavit. eratque in his repellendis & animo & adparatu occupatus. Quod ut prædones animadverterunt; dimissis militibus, abjectisque armis, januæ adpropinquant; clarâ voce nunciantes, non vitæ eius hostes, sed virtutis admiratores venisse; conspectum & congressum tanti viri quasi cœleste aliquod beneficium expetentes. proinde securum se spectandum præbere ne gravaretur. Hæc postquàm domestici Scipioni retulerunt; fores reserari, eosque intromitti jussit. qui posteis januæ, tanquàm aliquam religiosissimam aram, sanctumque templum, venerati, cupidè Scipionis dextram adprehenderunt; ac diu deoscultati; positis ante vestibulum donis, quæ deorum immortalium numini consecrari solent; læti, quòd Scipionem vidisse contigisset, ad lareis reverterunt.* Seneca Epist. lxxxvi: *In ipsâ Scipionis Africani villâ jacens hæc tibi scribo; adoratis manibus eius, & arâ; quam sepulcrum esse tanti viri suspicor. Animum quidem eius in cœlum, unde erat, rediisse, persvadeo mihi: non, quia magnos exercitus duxit; hoc enim & Cambyses furiosus, ac furore feliciter usus, habuit: sed ob egregiam moderationem, pietatemque magis in illo admirabilem, quum reliquit patriam, quàm quum defendit. Aut Scipio Romæ deesse debebat, aut Romæ libertas. Nihil, inquit, volo derogare legibus, nihil institutis. æquum inter omneis civeis jus sit. utere sine me beneficio meo patria. causa tibi libertatis fui: ero & argumentum. ex eo, si plùs, quàm tibi expedit, crevi. Quidni ego admirer hanc magnitudinem animi? In exsilium voluntarium secessit; & civitatem exoneravit. Eò perducta res erat, ut aut libertas Scipioni aut Scipio libertati faceret injuriam. neutrum fas erat. itaque dedit locum legibus; & se Liternum recepit; tam suum exsilium reipublicæ imputaturus, quàm Hannibalis. Vidi villam structam lapide quadrato: murum circumdatum silvæ: turreis quoque in propugnaculum villæ utrimque subrectas: cisternam, ædificiis ac viridibus subditam; quæ sufficere in usum vel exercitus posset: balneolum angustum, tenebricosum, ex consvetudine antiquâ. In hoc angulo ille Carthaginis horror, cui Roma debet, quòd tantùm semel capta est, abluebat corpus laboribus rusticis fessum. exercebat enim opere se: terramque, ut mos fuit priscis, ipse subigebat.* Propè ipsum opidum Liternum fuisse hanc SCIPIONIS AFRICANI VILLAM, ex eo maximè perspicitur, quòd suprà scripti auctores Liternum in exsilium concessisse

eum

eum testentur; &, Literni monumentum eius ostendi. Ac fortè illa ipsa suprà dicta turris speculatrix, quæ, ruinis antiquorum ædificiorum superstructa, vulgò nunc dicitur *Torre di Patria*, locum dictæ villæ obtinet. De eâdem villâ sic scribit Plinius lib. XVI cap. XLIIII: *Vita arborum quarumdam immensa credi potest, si quis profunda Mundi & saltus inaccessos cogitet. verùm ex his, quas memoria hominum custodit, durant in Liternino Africani prioris manu satæ olivæ: item myrtus eodem luco conspicuæ magnitudinis. Subest specus; in quo maneis eius custodire draco traditur.* VICVS heic quia nullus suprà citatis auctoribus memoratur, nescio, an posteà ob celebritatem monumenti Scipionis juxta constructus sit. sic quidpe habet Valer. Maximus lib. V cap. III: *Africanus superior, non solùm contusam & confractam belli Punici armis rempublicam, sed penè jam exsangvem atque morientem, Africæ dominam reddidit. cuius clarissima opera injuriâ, pensando cives, vici eum ignobilis ac desertæ paludis adcolam fecerunt. eiusque voluntarii exsilii acerbitatem non tacitus ad inferos tulit; sepulcro suo inscribi jubendo:* INGRATA · PATRIA · NE · OSSA · QVIDEM · MEA · HABES.

Cæterùm PALVS ista LITERNINA, sive PALVDES LITERNINAE, Livio quoque ac Silio Statioque memorantur. sed illis duobus dicuntur etiam LITERNINA STAGNA. Statius Silvar. lib. IIII car. III, quo Via Domitiana celebratur, quam à Sinuessâ ad Puteolos usque pertinuisse, suprà ostensum: LITERNINAE *paludes.*

Quis duri silicis gravisque ferri
Immanis sonus æquori propinquum
Saxosæ latus Appiæ replevit?
Certè non Libycæ sonant catervæ;
Nec dux advena, peierante bello,
Campanos quatit inquietus agros.
Nec frangit vada, montibusque cæsis
Inducit Nero sordidas paludes.

Silius lib. VIII: ——— *Stagnisque palustre*
Liternum, & quondam fatorum conscia Cumæ.

Livius lib. XXII: *Inclusus inde videri Hannibal, & ad Casilinum obsessus; quum Capua & Samnium & tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret; Pœnus contrà inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque, perhorrida situ, hibernaturus esset.* De eâdem re Silius lib. VII:

Hinc Læstrygoniæ saxoso monte premebant
A tergo rupes; undosis squalida terris
Hinc Literna palus.

Paludes heic equidem citra Liternum sive Glanim amnem latiùs sparguntur. at per quem tandem lacum is mare petit, vulgò vocatur *Il Lago di Patria.*

Porrò Ovidius prædicto Μεταμορφώσεων lib. XV ita canit: GALLINARIA *silva.*

Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Liternum.

GALLINARIA hæc erat SILVA, quæ hodiéque inter ostia Vulturni & Literni protenditur juxta litus. Meminêre eius, Cicero, Strabo & Iuvenalis. Cicero Familiar. lib. VIIII epist. XXIII: *Heri veni in Cumanum. cras ad te fortasse. sed, quum certum sciam, faciam te paullo antè certiorem. etsi M. Ceparius, quum mihi in silvâ Gallinariâ obviam venisset; quæsissemque, quid ageres; dixit, te in lecto esse; quòd ex pedibus laborares.* L. Papirium Pætum, ad quem Cicero hanc scripsit epistolam, fuisse tunc Neapoli, aut in agro Neapolitano, patet haud obscurè ex epistolâ XV eiusdem libri: ubi petit à Pæto, uti *domum Syllanam Neapoli* sibi comparet. Ab urbe igitur Româ in Cumanum suum tendens Cicero, M. Ceparium in silvâ Gallinariâ obviam habuit; à Neapoli haud dubiè Romam proficiscentem per Cumas & Liternum. De eâdem silvâ ita tradit Strabo lib. V: Ὠνομάσθη δ' ἔνιοι Κύμην ἀπὸ τῶν κυμάτων φασί. ῥαχιώδης γὰρ καὶ προσεχὴς ὁ πλησίον αἰγιαλός. εἰσὶ δὲ καὶ κητεῖαι παρ' αὐτοῖς [omnino rectiùs αὐτῷ] ἄρισται. Ἐν δὲ τῷ κόλπῳ τούτῳ ἐστὶ ὕλη τίς ἐστι θαμνώδης, ἐπὶ πολλοὺς ἐκτεινομένη σταδίους, ἄνυδρος καὶ ἀμμώδης, ἣν Γαλλιναρίαν ὕλην καλοῦσιν. ἐνταῦθα τὰ λῃστήρια συνεστήσαντο οἱ Πομπηίου Σέξτου ναύαρχοι, καθ' ὃν καιρὸν Σικελίαν ἀπέστησεν ἐκεῖνος. Hoc est: *Quidam aiunt* ἀπὸ τῶν κυμάτων, *id est,*

id est, ab fluctibus dictam esse Cumam. vicinum quidpe litus instar scopulosi dorsi continuum mari objectum est. Sunt & loca in eo capiendis piscibus aptissima. In hoc verò sinu silva etiam quædam est, arbustis consita, aliquot stadiorum longitudine, aquæ inops & arenosa; quam Gallinariam silvam vocant. ibi prædonum numerum contraxerunt præfecti navium Sexti Pompeii, quo tempore Siciliam is ad defectionem pertraxit. Quam heic ἀμμώδη vocat ὕλλω Strabo, id est, *arenosam silvam*, Livius loco proximè dicto simpliciter appellat *arenas*. A prædonibus perpetuò infestam fuisse hanc silvam, ex Iuvenali colligo Satyrâ III:

Interdum & ferro subitus grassator agit rem,
Armato quoties tutæ custode tenentur
Et Pomptina palus & Gallinaria pinus.

Ipsa hinc *urbs* CVMAE plurali numero Latinis, Græcis singulari dicitur Κύμη, CYME; quod Latini etiam nonnulli usurparunt poëtæ; quum Latino ore formandum foret CVMA: quod nomen hodiéque in magnis ruinis locus servat. Memoratur Pindaro, Thucydidi, Aristoteli, Lucretio, Marciano Heraclienſi, Virgilio, Diodoro, Livio, Dionysio Halicarnassensi, Columellæ, Straboni, Melæ, Plinio, Silio, Statio, Iuvenali, Tacito, Ptolemæo, Procopio, Agathiæ, Servio, Festo, Stephani epitomatori, & aliis. Opidani inde dicuntur Græcis Κυμαῖοι, *Cumæi*; Latinis CVMANI. Apud Stephani epitomatorem sic quidem scriptum est: Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα Κύμη, Ἰταλίας. ταύτης τὸ ἐθνικὸν Κυμαῖος. Id est: *Sed & alia est Cuma; scilicet in Italiâ. cuius gentilitium Cumensis.* At ego hactenus neque apud ullum Græcum auctorem reperi ab hoc opido opidanos Κυμεῖς, neque apud Latinum *Cumenses*. quod tam facilè posteriori ævo in vulgari potuit fuisse usu, ut *Comenses* ab opido Subalpino *Como* eodem sæculo dicebantur Comani; quemadmodùm suprà lib. I cap. XXV patuit. Situm urbis Cumarum non minùs verè quàm breviter depinxit Agathias Historiar. lib. I, Πόλισμα δέ, inquit, Ἰταλικὸν ἡ Κύμη ἐχυρώτατον, καὶ οἷον ἐρᾶσται πολεμίοις ἁλῶναι. ἵδρυται μὲν γὰρ ὅπῃ λόφῳ τινὶ δυσπροσόδῳ τι καὶ αἰπεῖ· ἔστι δὲ ἐπὶ θαλάσσῃ τοῦ πελάγους ἐν Τυρσηνικῷ (ὅπῃ γὰρ τῇ ἀκτῇ ὁ λόφος αἴεχθ) ὡς καὶ αὐτὸν δή πῃ τὸν πρόποδα ῥοχθεῖν τε καὶ κεκλάδαι τὸ ῥόθιον, αἴθω δὲ ἔρυμα περιβέβληται, πύργοις τε καὶ ἐπάλξεσι καρτεραῖς ἐξειργασμένον. Hoc est: *Est Cuma opidum Italicum munitissimum, neque expugnatu facile. situm enim est in arduo difficilemque aditum habente colle. estque veluti specula maris Etrusci. imminet quidpe litori collis ita, uti ad eius radices fluctus maris illisi frangantur. Editiore igitur loco situm, cinctum est vallo turribusque & propugnaculis validissimæ structuræ.* Sed de origine conditoribusque vetustiores audiamus auctores. Livius lib. IIII: *Eodem anno à Campanis Cuma, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.* Et lib. VIII: *Cumani ab Chalcide Euboicâ originem tradunt.* Thucydides lib. VI Ζάγκλη ἦν πρῶτον μὲν ὑφ' ἑνὸς ὁτου Κύμης, τῆς ἐν Ὀπικίᾳ Χαλκιδικῆς πόλεως, λῃστῶν ἀφικομένων ᾠκίσθη. Id est: *Zanclen ab initio prædones à Cumis, Chalcidicâ in Opicis urbe, profecti condiderunt.* Plinius lib. III cap. V: *Liternum; Cumæ Chalcidensium; Misenum.* Solinus cap. VIII: *Ab Eubœensibus constitutæ Cumæ.* Scilicet *Eubœæ* insulæ opidum fuit *Chalcis*. Dionysius Halicarnassensis lib. VII: Κύμην, πρῶτον ὑπὸ τῶν Ὀπικῶν Ἑλλησίδα πόλιν, Ἐρετριέων τε καὶ Χαλκιδέων ἔκτισαν. Id est: *Cumam, Græcam in Opicis urbem, Eretrienses Chalcidensesque condiderunt.* In eâdem insulâ fuit & *Eretria* urbs, Chalcidi vicina. Velleius Paterculus lib. I: *Athenienses in Eubœâ Chalcida [&] Eretriam colonis occupavêre. nec multo pòst Chalcidenses, Hippocle & Megasthene ducibus, Cumas in Italiâ condiderunt.* Strabo lib. V: Κύμη Χαλκιδέων καὶ Κυμαίων παλαιότατον κτίσμα· πασῶν γὰρ ἐστι πεπεσυλωμένη τῶν τε Σικελικῶν καὶ τῶν Ἰταλιωτίδων. Οἱ δὲ τὸν ξύλον ἀγοῦντες, Ἱππόκλης ὁ Κυμαῖος, καὶ Μεγασθένης ὁ Χαλκιδεύς, διωμολογήσαντο πρὸς σφᾶς αὐτὰς, τῶν μὲν ἀποικίαν εἶναι, τῶν δὲ πρωνυμίαν. ὅθεν νῦν μὲν προσαγορεύεται Κύμη, κτίσαι δ' αὐτὴν Χαλκιδεῖς δοκοῦσι. Ὠνομάσθαι δ' ἔνιοι Κύμην ὁτὸ τῶν κυμάτων φασί. ῥαχιώδης γὰρ καὶ προσεχὴς ὁ πλησίον αἰγιαλός. Id est: *Cuma Chalcidensium Cumanorumque opus est vetustissimum. omnium quidpe Sicularum pariter atque Italicarum urbium est antiquissima. Ductores classis Hippocles Cumanus & Megasthenes Chalcidensis inter se pepigerant, uti alterius colonia esset, alterius adpellatio coloniæ. unde urbs nunc adpellatur Cuma; condita autem putatur ab Chalcidensibus. Quidam tamen dictam existimant ὁτὸ κυμάτων, id est, à fluctibus. contiguum quidpe litus scopulosi instar dorsi mari est objectum.* In *Eubœâ* insulâ unà cum prædictis *Chalcide* & *Eretriâ* erat & *Cuma* opidum; si Stephani

phani credimus epitomatori; apud quem leguntur ista: Κύμη, πόλις Αἰολίδος, ἀπὸ τῆς Λέσβου. τὸ ἐθνικὸν Κυμαῖος. ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα Φρυκωνῖτις λεγομένη. ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα Ἰταλίας· ταύτης τὸ ἐθνικὸν Κυμαῖος. τετάρτη Ἠλείας· πέμπτη τῆς Εὐβοίας καὶ Παμφυλίας· ἔστι καὶ νῆσος πλησίον Σικελίας. Id est: *Cuma, urbs Aeolidis, ante Lesbum. gentilitium inde Cumaeus. Est & alia, cognomine Phriconitis. & item alia in Italiâ: cuius gentilitium Cumensis. quarta in Eléa: quinta in Eubœâ & Pamphyliâ. Est item insula prope Siciliam.* Aut vitiosum est heic vocabulum τῆς Παμφυλίας, aut scripserat ipse Stephanus, καὶ ἕκτη τῆς Παμφυλίας, *& sexta Pamphyliæ.* Sed ut omnium ferè antiquissimarum urbium, sic Cumarum etiam in Italiâ incerta fuit apud posteros origo, incerti conditores, incerta nominis ἐτυμολογία. Virgilius Aeneid. lib. VI ita canit de Aeneâ:

Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.

Ad hæc verba ita commentatur Servius: *A coloniâ Cumas adpellavit. nam Eubœa insula est, in qua Chalcis civitas est; de quâ venerunt, qui condiderunt civitatem in Campaniâ, quam Cumas vocarunt* ἀπὸ τῶν κυμάτων, *vel à gravidæ mulieris augurio; quæ Græcis* ἔγκυος *dicitur.* Ad Aeneidis autem lib. III ita commentatur: *Eubœa insula est; de cuius civitate Chalcide profecti sunt ad novas sedes quærendas; & non longè à Baiis invenerunt vacuum litus; ubi visâ muliere gravidâ, civitatem condiderunt; quæ res fœcundam ostendebat fore rempublicam: & eam Cumas vocaverunt: sive ab* ἔγκυσι, id est, *prægnantes; sive* ἀπὸ τῶν κυμάτων, id est, *ab undis.* Pindari præterea hi sunt versus in Pythior. odâ primâ:

Ὅς τ' ἐν αὐνᾷ Ταρτάρῳ κεῖ-
ται θεῶν πολέμιος
Τυφὼς ἑκατοντακάρανος, τὸν πάλαι
Κιλίκιον τρέψε πολυώ-
νυμον αὐτρον· νῦν γε μὰν
παρ' ὑπατὲρ Κύμας ἁλιερκέες ὄχθαι·
Σικελία τ' αὐτὸ πιέζει
στέρνα λαχναίεντα· κίων
δ' οὐρανία σωέχει,
νιφόεσσ' Αἴτνα.
Quique in horrendo Tartaro jacet deorum hostis,
centiceps; quem olim
Cilicium educavit multi
nominis antrum. at
nunc & litora super Cumam mare coërcentia
Siciliaque eius premit
Pectora hispida: columna
verò cœlestis cohibet,
nivosa Aetna.

Ad hæc ita in antiquis est Scholiis: Κύμη, νῆσος, παρακειμένη τῇ Σικελίᾳ. ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα, τῆς Αἰολέων. Φαίνεται δὲ ἔχειν ἡ Κύμη πῦρ ἀναδιδόναι, ἀλλ' ἡ καλουμένη Προχύτη, ἣν καὶ Πιθηκούσας ὀνομάζουσι. συμβαίνουσιν δὲ αὐτῇ κυμάτων ἐξαισίων κινήσεις, καὶ ἀνέμων σφοδροτάτων ἐπιπνοιαι, καὶ πρηστήρων ἐπιφάνειαι, καὶ πυρὸς καταφλέξεις, μυθολογεῖται δὲ ὑποκεῖσθαι τὸν Τυφῶνα. Id est: *Cuma, insula juxta Siciliam. Est & alia Aeolum. Constat autem, non ipsam Cumam ignem emittere: sed quæ Prostyla vocatur: quam etiam Pithecusas adpellant. fiunt quidpe heic immanium fluctuum motus, ventorumque impetuosissimorum flatus, & flammarum adparitiones, atque ignis combustiones: quibus Typhonem subjectum esse fabulantur.* Locus iste poëtæ imprudenteis posterioris sæculi grammaticos in errorem fœdissimum præcipites dedit, uti crederent, *Cumam*, cuius meminit heic poëta, esse insulam juxta Siciliam: nempe, quia ille & *Siciliam* cum *Aetnâ* monte & *Cumam* Typhonem premere ait. At ex aliis tamen auctoribus iste Scholiastes intellexerat, Cumam hanc esse eam, ante cuius litora Pythecusæ insula, quæ nunc vulgò dicitur Ischia, ignem ejectaret; ut infrà suo loco videbimus. Inter hanc autem insulam & Misenum promontorium, quod post Cumam urbem sequitur, minor erat insula Προχύτη, *Prochyta*; vulgò nunc Procita dicta; quam Scholiastes iste putavit esse ipsam insulam Pithecusas: exscriptor verò

posteà vocabulum eius corrupit in προσύλη. Cæterùm Marcianus Heracleensis in Περιγήσει sic habet:

Μετὰ δὲ τοῦτ' Λατίνους ἐστὶν ἐν Ὀπικοῖς πόλις
Τῆς λεγομένης λίμνης Ἀόρνου πλησιόν,
Κύμη· πρότερον ἦν οἱ Χαλκιδεῖς ἀπῴκισαν,
Εἶτ' Αἰολεῖς. μάλιστα δ' εὐανδρουμένη
Κατὰ τὴν Ἀσίαν· Κύμη ἐστὶ κειμένη πόλις.

Hoc est:

Vltra Latinos est in Opicis urbs,
Prope lacum Avernum,
Cuma: quam primùm Chalcidenses deductâ coloniâ condiderunt;
Dein Aeoles: quorum fortibus viris plena admodùm
In Asiâ est Cuma urbs.

Ab hac igitur Aeolicâ Cumâ fuit suprà dictus Hippocles; non, ut vult Stephanus grammaticus, ab aliquâ Cumâ Euboicâ; quæ planè nulla umquàm fuit. Neque tamen Marciano temerè credendum, duas diversas huc deductas fuisse diversis temporibus colonias; primam ex Eubœâ insulâ, alteram deinde ex Aeolide: nisi simul credere libeat, aliud ab initio habuisse hanc urbem nomen; posteà verò ab Aeolibus colonis dictam fuisse Cumam. Cæterùm ex *Eubœâ* insulâ profecti *Chalcidensium* coloni quum *Cumam* in Italiâ condiderint; Latini hinc poëtæ *Euboicam* eam sæpè adpellavêre sine proprio nomine urbem regionemque, & item interdum *Chalcidicam*: & quum *Sibyllam* heic celebrent *Cumanam*; de qua infrà plura dicemus; hanc quoque dixêre Euboicam. Virgilius Aeneid. lib. VI, de Sibyllæ antro apud Cumas:

Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum.

Et lib. VIIII, de Augusti novo portu in Lucrino lacu facto:

Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit.

Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII:

Talia convexum per iter memorante Sibyllâ,
Sedibus Euboicam Stygiis emersit in urbem
Troïus Aeneas.

Fastor. lib. IIII:

Carminis Euboici fatalia verba sacerdos
Inspicit.

Lucanus lib. V:

Talis in Euboico vates Cumana recessu

Paullo pòst: —— *Solusque quietem*
Euboici vastâ lateris convalle tenebis.

Martialis lib. VIIII epigr. XXX:

Euboicæ nondum numerabas longa Sibyllæ
Tempora.

Statius Silvar. lib. I carm. II:

—— *Euboicæ carmen legit ille Sibyllæ*

Lib. IIII carm. III:

Gaudens Euboicæ domum Sibyllæ
Gauranosque sinus & æstuanteis
Septem montibus admovere Baïas.

Et eodem carmine posteà:

Sed quam fine recentis imo,
Quà monstrat veteres Apollo Cumas,
Albam crinibus infulisque cerno?
Visu fallimur? an sacris ab antris
Profert Chalcidicas Sibylla laurus?

At quia alii, ut paullo antè intellectum, ab *Aeolibus* conditam urbem Cumas tradiderant; hinc Gratius in Cynegetico ita canit:

Optima

Optima Cinyfia (nequid cunctêre) paludes
Lina dabunt: bonus Aeoliâ de valle Sibyllæ
Fœtus.

Verùm de origine conditoribusque ac nomine urbis hactenus satis dictum. Addit Livius suprà dicto lib. VIII, *Primò in insulas Aenariam & Pithecusas egressi; deinde in continentem ausi sedeis transferre.* Tempus, quo primùm ad Italiam adpulerint, nusquàm adnotatum reperio. antiquissimo tamen tempore id factum, cùm ex aliis tùm maximè è Strabone intelleximus. Idem auctor hæc etiam ibidem addit: Πρότερον μὲν οὖν ἠυτύχει ἡ Κύμη· ὕστερον δὲ οἱ Καμπανοὶ κύριοι καθιστάντες τὴν πόλεως, ὕβρισαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πολλά· καὶ δὴ τῆς γυναικῶν αὐτῶν σωφρόνησαν αὐτοί. ὅμως δ' ἔν ἔτι σώζεται πολλὰ ἴχνη τῆς Ἑλληνικῆς κόσμου, καὶ τῶν ἱερῶν, καὶ τῶν νομίμων. Hoc est: *Ab initio quidem urbs ea fortunata fuit. posteà verò Campani eâ in suam redactâ potestatem, cùm alias multas contumelioſas injurias civibus intulerunt, tùm cum uxoribus eorum ipſi habitarunt. Nihilominùs tamen multa etiam nunc Græci ornatus exstant vestigia; simulque sacrorum & institutorum.* Livius lib. IIII, sub tribunis militum, L. Quintio Cincinnato tertium, Sex. Furio Medullino iterum, & A. Sempronio Atratino: *Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum urbem tenebant, capiuntur.* Annus is erat post Romam conditam CCCXXXV, ante natum Iesum CCCCXVIII: tertius postquàm Campanorum nomen exortum fuerat; ut superiori capite ostensum. At Diodorus, qui Romanorum fastos mirificè ubique conturbat, ita habet lib. XII: Ἐπ' ἄρχοντος Ἀθήνησιν Ἀμίστωνος, Ῥωμαῖοι κατίσχυσαν πάντας τὸν Κοΐντιον καὶ Αὖλον Κορνήλιον Κόσσον. * — *. Περὶ δὴ τοὺς αὐτοὺς χρόνους καὶ τὴν Ἰταλίαν Καμπανοὶ μεγάλῃ δυνάμει στρατεύσαντες ἐπὶ Κύμην ἐνίκησαν μάχῃ τοὺς Κυμαίους, καὶ πλείστους τῶν αἰχμαλώτων κατίκτειναν. προσκαθεζόμενοι δὲ τῇ πολιορκίᾳ, καὶ πλείσας προσβολὰς ποιησάμενοι, καὶ κρατοῦντες τὴν πόλιν. Διαρπάσαντες δὲ αὐτὴν, καὶ τοὺς καταληφθέντας ἐλευθεροπρεπῶς, τοὺς ἱκανοὺς οἰκήτορας ἐξιόντων ἀπέδεξαν. Id est: *Athenis summum gerente magistratum Aristone, Romani consulare imperium tradiderunt T. Quintio & A. Cornelio Cosso.* Posteà: *Per idem tempus in Italiâ Campani magno adversùs Cumam exercitu ducto, opidanos prælio fundunt; & maximam eorum, quos acies obtulerat, partem concidunt. Hinc ad obsidionem conversi, post crebras tandem oppugnationes, vi urbem ceperunt: eâque direptâ, & incolis, quotquot inibi deprehenderant, servituti addictis, ex suo genere, quantum satis esset colonorum, in illam transcripserunt.* Parum adcuratè igitur hoc adnotavit Velleius lib. I; *Cumanos Osca mutavit vicinia.* Non, quia vicini erant Osci, id est, Campani, sed, quia ipsam urbem occupaverant, mores atque instituta eius Græca immutata fuerunt. Cæterùm Excerpta legationum hanc Tarentinorum ad Neapolitanos referunt orationem ex Dionysio Halicarnassensi: Ἀπωμόσιός τι τὸ Ῥωμαϊκὸν στράτευμα, Κύμῃ τι ἀνάσωστον, ὧν δοῦπρα ἤνεγκε πρότερον, ἐξελάσαντες τοὺς Κυμαίους, Καμπανοὶ κατίσχον· καὶ συγκαθεῖναι δὴ τὰ σφέτερα τοὺς πρώτους ἐπὶ Κυμαίων, ὃς οἱ Νεαπολίτῃ τὸ πατρῷον ἐκπεσοῦσι ἀπεδέξαντο, καὶ πάντων ἐποιήσαντο κοινωνοὺς τῶν ἰδίων ἀγαθῶν. Hoc est: *Romanorum exercitu profligato, Cumas se recuperaturos; quam urbem Campani duabus ætatibus antè, pulsis inde Cumanis, occuparaverant; sedibusque suis restituturos Cumanorum exsulum reliquias, quos Neapolitani ex patriâ exactos receperant, omniumque suorum bonorum fecerant participes.* Scilicet, quia Neapolitani Cumanorum erant colonia; ut infrà ostendetur. Cæterùm felicitas Cumanæ civitatis atque potentia, antequàm Campani occuparent, ingens fuit. Dionysius lib. VII: Ἐπὶ τῆς ἑξηκοστῆς καὶ τετάρτης Ὀλυμπιάδος, ἄρχοντος Ἀθήνῃσι Μιλτιάδου, Κύμην τὴν ἐν Ὀπικοῖς πόλιν Τυῤῥηνῶν οἱ περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον κατοικοῦντες, ἐκεῖθεν ὑπὸ τῶν Κελτῶν ἐξελαθέντες σὺν χρόνῳ. καὶ σὺν αὐτοῖς Ὀμβρικοί τε καὶ Δαυνῖοι, καὶ συχνοὶ τῶν ἄλλων βαρβάρων, ἐπεχείρησαν αἱρεῖν, ἀδικίαν ἔχοντες εἰπεῖν δικαίαν πρόφασιν οὐδεμίαν μίσους, ὅτι μὴ τὴν εὐδαιμονίαν τῆς πόλεως. ἦν γὰρ ἡ Κύμη κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους περίβλεπτος· οὐ τὴν Ἰταλίαν, πλούτῳ τε καὶ δυνάμεως ἕνεκα, καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, γῆν τε κατέχουσα τὴν Καμπανῶν πεδιάδος τὴν πολυκαρπωτάτην, καὶ λιμένων κρατοῦσα τῶν περὶ Μισηνὸν ἐπικαιροτάτων. Hoc est: *Olympiade LXIIII, summum gerente Athenis magistratum Miltiade, Cumas, Græcam urbem in Opicis, Etrusci, qui Ionium sinum adcoluerunt, atque inde postmodò à Gallis pulsi fuerunt, cumque Etruscis Umbri ac Daunii, aliique complures barbari, conati sunt exscindere; non ob justam aliquam odii causam; sed tantùm ob felicitatem. erant quidpe Cumæ eo tempore per omnem Italiam divitiarum, potentiæ, cæterorumque bonorum nomine celebres: quòd agrum haberent Campaniæ fertilissimum, & portus circa Misenum opportunissimos.* Auctor αὖθ-

νυμ@ Olympiadum: Ὀλυμπιάδ@ ξδ' ἔτ@ α' οἱ κ' τ῀ Ἰταλίαν Κυμαῖοι πολλαὶς Τυῤῥηνῶν ἢ Ὀπικῶν μυριάδας ἐνίκησαν. Id est: *Olympiadis* LXIIII *anno primo Cumani in Italiâ permultæ Etruscorum Opicorumque millia vicerunt*. Et: Ὀλυμπιάδ@ ος' ἔτ@ γ' οἱ Τυῤῥηνοὶ ὑπὸ Κυμαίων ἡττηθέντες δεινῶς ἐλαττόνωντο. Id est: *Olympiadis* LXXVI *anno* III *Etruscorum, quum à Cumanis superarentur, vires valdè fractæ sunt*. Primus annus Olympiadis LXIIII incidit in annum post Romam conditam CCXXVIIII, ante Iesum natum IO XXIIII. Livius lib. VIII: *Cumani ab Chalcide Euboicâ originem trahunt. Classe, qua advecti ab domo fuerant, multum in orâ maris eius, quod adcolunt, potuêre*. Hinc Diodorus lib. XI posteriorem illam Etruscorum cladem navalem fuisse tradit; quamquàm Cumanæ classi Syracusana quoque classis conjuncta fuerit. Ἐπ' ἄρχοντ@, inquit, Ἀθηνησιν Ἀγεστορείδε, Ἱέρων μὲν ὁ βασιλεὺς τ῀ Συρακουσίων, πρεσβευομένων παρ' αὐτὸν πρεσβέων ἐκ Κύμης τ῀ Ἰταλίας, καὶ δεομένων βοηθῆσαι πολεμουμένοις ὑπὸ Τυῤῥηνῶν θαλαττοκρατούντων, ἐξέπεμψεν αὐτοῖς συμμαχίαν τριήρεις ἱκανάς. οἱ δὲ τ῀ νεῶν τούτων ἡγεμόνες ἐπιδὴ κατέπλευσαν εἰς τὴν Κύμλν, καὶ μ῀ τ῀ ἐγχωρίων μὲν ἐναυμάχησαν πρὸς τοὺς Τυῤῥηνούς, πολλὰς δ' ναῦς αὐτῶν διαφθείρασιν, καὶ μεγάλη ναυμαχία νικήσασιν, τοὺς μὲν Τυῤῥηνοὺς ἐπαπείνωσαν, τοὺς δ' Κυμαίους ἠλευθέρωσαν τ῀ φόβου, καὶ ἀπέπλευσαν πάλι Συρακούσας. Hoc est: *Summum Athenis magistratum gerente Aceſtoride, Hiero, Syracusanorum rex, quum Cumani in Italiâ per legationem auxilia contra Etruscos, maris dominos, à quibus bello premebantur, petitum venissent, haud parvam triremium classem subsidio illis misit. Huius classis duces Cumas advecti, Cumanorumque classi sese conjungentes, conserto cum Etruscis navali prælio, multas eorum naveis depressêrunt: victoriâque illustri partâ; qua fractæ Etruscorum sunt vires, Cumani verò periculo exempti, Syracusas redierunt*. Neapolim fuisse Cumanorum coloniam, paullo antè dixi. portus eos habuisse commodissimos circa Misenum promontorium, auctorem etiam audivimus Dionysium. Puteolos, (quæ urbs tunc vocabatur Dicæarchia) ipsorum fuisse navale, auctor est Strabo, quem infrà audiemus, in huius urbis expositione. Hinc igitur totus hic sinus, qui nunc Neapolitanus cognominatur, vulgò *Il Golfo di Napoli*, CVMANVS, dictus fuit SINVS; ut ex antiquissimo scriptore Eratosthene testatur idem Strabo lib. I. hinc item Diodorus lib. IIII, ubi fabulas de Herculis expeditione narrat, omnem Campanum agrum adpellavit *Cumanum*. Ὁ δ' οὖν Ἡρακλῆς, inquit, ἀπὸ μ῀ Τιβέρεως ἀναζεύξας, καὶ διεξιὼν τὴν παράλιον τ῀ νῦν Ἰταλίας ὀνομαζομένης, κατέβησεν εἰς τὸ Κυμαῖον πεδίον, ἐν ᾧ μυθολογοῦσιν ἄνδρας τ῀ τε ῥώμης περιέχοντας καὶ σώματος διαφορὰν ὀνομάζεσθαι Γίγαντας· ὠνομάσθαι δ' καὶ τὸ πεδίον τοῦτο Φλεγραῖον, ἀπὸ μ῀ λόφου τινὸς τὸ παλαιὸν ἄπλετον πῦρ ἐκφυσῶντ@, παραπλησίως τῇ κ' τ῀ Σικελίαν Αἴτνῃ. καλεῖται δὲ νῦν ὁ τόπ@ Οὐεσούβι@. Id est: *Hercules, motis à Tiberi castris, eius quæ nunc Italia dicitur, maritimam oram percurrens, in Cumanum descendit campum: ubi homines, roboris immanitate & facinorum violentiâ infames, egisse fabulantur, nomine Gigantes. Phlegræum quoque adpellatum eum campum à monte, qui Aetnæ Siculæ instar magnam vim ignis olim eructabat. nunc is Vesuuius vocatur*. Sed quàm latis tandem finibus circumscriptus fuerit ager Cumanus, incertum est. Romani postquàm Campaniam sub imperium suum redegerunt, urbs Cumana eorum municipium facta est. Livius lib. VIII: *Lanuvinis civitas data, sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini Nomentanique & Pedani eodem jure, quo Lanuvini, in civitatem accepti*. Aliquanto pòst: *Campanis equitibus honoris causa, qui cum Latinis rebellare nolnissent, Fundanisque & Formianis, quòd per fineis eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data. Cumanos Sueſſulanosque eiusdem juris condicionisque, cuius Capuam, esse placuit*. Factum hoc anno post Romam conditam CCCCXVI, ante natum Iesum CCCXXXVII, L. Furio Camillo iterum & C. Mænio Nepote consulibus. At postmodò suffragium etiam in civitate Romanâ adepti videntur Cumani. sic quidpe idem Livius lib. XXIII: *Circumactò tertio anno Punici belli, de trecentis equitibus Campanis, qui, in Siciliâ cum fide stipendiis emeritis, Romam venerant, delatum ad populum, ut cives Romani essent; item, uti municipes Cumani essent*. Tandem etiam colonia deducta est. Frontinus in libro de Coloniis: *Cumæ muro ducta colonia ab Augusto deducta. Ager eius in jugeribus pro merito est adsignatus jussu Claudii Cæsaris*. PORTVS quamdam speciem heic olim fuisse, ex Livio maximè colligo. is quidpe prædicto lib. XXIII sic tradit: *Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret; urbemque oppugnaret. Id haud modicè Hannibal*

cupiebat;

cupiebat: ut, quia Neapolin non potuerat, Cumas saltem maritimam urbem haberet. Et eodem libro posteà: *Naves Cumas adpulsæ.* Hinc Silius lib. XII. de eodem Hannibale ab Neapoli, quam obsederat, recedente:

Tandem ab vicinos Cumarum vertere portus
Defessus subigit.

At postquàm amœnissimam hanc circa Cumas atque vicinas Baias Campaniæ oram locupletissimi Romanorum prætoriis, villis, atque hortis occuparunt, ipsæ Cumæ ab opidanis suis frequentari desierunt. Indicat hoc haud obscurè Iuvenalis initio Satyræ III, his verbis:

Quamvis digressu veteris confusus amici;
Laudo tamen, vacuis quòd sedem figere Cumis
Destinet, atque unum civem donare Sibyllæ.
Ianua Baiarum est, & gratum litus amœni
Secessus.

Civem heic adpellat *Sibyllæ* amicum suum Iuvenalis, quia Cumæ urbs domicilium olim erat Sibyllæ, quæ inde cognominabatur Cumana. Ea responsa reddebat consulentibus, spiritu quodam adflata, ex antro, quod in ipsâ erat urbe; ut ex veterum clarè patet auctorum monumentis: quorum testimonia in medium producere consilium est, quando super eo antro varium hodiè est doctorum etiam virorum certamen. Virgilius Aeneid. lib. III ita canit:

——— *Sic denique victor*
Trinacriâ fineis Italos mittère relictâ.
Huc ubi delatus Cumarum accesseris urbem,
Divinosque lacus, & Averna sonantia silvis;
Insanam vatem adspicies, quæ rupe sub imâ
Fata canit.

Propertius lib. IIII eleg. I;

Si modò Avernalis tremulæ cortina Sibyllæ
Dixit Aventino rura pianda remo.

Statius Silvar. lib. V carm. III:

Sic ad Avernales scopulos, & opaca Sibyllæ
Antra, rogaturæ veniebant undique gentes.

Heic quia omnes tres isti poëtæ Avernum nominant lacum, qui vulgò hodiéque vocatur *Lago d' Averno*, plerique hoc sæculo existimarunt, ipsum ANTRVM SIBYLLAE, ex quo illa reddebat oracula, fuisse eum specum, qui ad dictum lacum vulgò nunc incolis adpellatur *La Grotta della Sibilla:* abest autem à Cumarum ruinis circiter IIII millia passuum. Et quum lacus Avernus montium convalle cinctus sit, confirmare insuper videbatur isthanc sententiam Lucanus lib. V his verbis:

Talis in Euboico vates Cumana recessu,
Indignata suum multis servire furorem
Gentibus, ex tantâ fatorum strage superbâ
Excerpsit Romana manu: sic plena laborat
Phœmonoë Phœbo, dum te consultor operti
Castaliâ tellure dei vix invenit, Appî
Inter fata diu quærens tam magna latentem.
Spumea tunc primùm rabies vesana per ora
Effluit, & gemitus & anhelo clara meatu
Murmura: tunc mœstus vastis ululatus in antris
Extremæque sonant, domitâ jam virgine, voces.
Effugis ingenteis, tanti discriminis expers
Bellorum, Romane, minas: solusque quietem
Euboici vastâ lateris convalle tenebis.
Cætera suppressit; fauceisque obstruxit Apollo.

Verùm istud Averni lacus antrum longe aliud esse ab eo, ex quo Sibylla responsa reddebat, cùm ex ipso Virgilio, tum ex aliis item auctoribus patet. Ipse Virgilius fine libri V in hæc verba canit:

Currit

Currit iter tutum non seciùs æquora classis:
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Iamque adeò scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficilcis quondam, multorumque ossibus albos:
Quum pater, amisso, fluitantem errare, magistro,
Sensit, & ipse ratem nocturnis rexit in undis;
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium cœlo & pelago confise sereno,
Nudus & ignotâ, Palinuro, jacebis arenâ.

Finito in hæc verba libro v, sic pergit lib. vi:

Sic fatur lacrumans; classique immittit habenas:
Et tandem Euboicis Cumarum adlabitur oris.
Obvertunt pelago proras. tum dente tenaci
Anchora fundabat naveis; & litora curvæ
Prætexunt puppes. juvenum manus emicat audens
Litus in Hesperium. quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis: pars densa ferarum
Tecta rapit, silvas; inventaque flumina monstrat.
At pius Aeneas arceis, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane petit; magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Iam subeunt Triviæ lucos atque aurea tecta.
Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insvetum per iter gelidas enavit ad arctos:
Chalcidicâque levis tandem super adstitit arce.
Redditus his primùm terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum; posuitque immania templa.
In foribus: lethum Androgeo: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi, (miserum) septena quotannis
Corpora natorum: stat ductis sortibus urna.
Contrà, elata mari, respondet Cnosia tellus.
Heic crudelis amor tauri, suppostaque furto
Pasiphaë, mistumque genus, prolesque biformis,
Minotaurus inest; Veneris monimenta nefandæ
Heic labor ille domus & inextricabilis error.
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro:
Bis patriæ cecidêre manus. Quin protinus omnia
Perlegerat oculis, ni jam præmissus Achates
Adforet; atque unà Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci: fatur quæ talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit.
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit; totidem lectas de more bidentes.
Talibus adfata Aeneam, (nec sacra morantur
Iussa viri) Teucros vocat alta in templa sacerdos
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen; quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait: deus ecce, deus. cui talia fanti
Ante fores, subitò non vultus, non color unus,

Non

Non compta mansère comæ: sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument: maiorque videri,
Nec mortale sonans, adflata est numine quando
Iam propiore deo. Cessas in vota precesque
Tros, ait, Aenea! cessas? Nec enim antè dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata,
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor: fuditque preces rex pectore ab imo.

Post preces Aeneæ: —— *Finem dedit ore loquendi.*

At Phœbi nondum patiens immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum. tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans; fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuêre ingentia centum
Sponte suâ; vatisque ferunt responsa per auras.

Post responsa Aeneæ reddita:

Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit;
Obscuris vera involvens. ea frena furenti
Concutit & stimulos sub pectore vertit Apollo.
Vt primùm cessit furor, & rabida ora quierunt;
Incipit Aeneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit.
Omnia præcepi, atque animo mecum antè peregi.
Vnum oro: quando hoc inferni janua regis
Dicitur, & tenebrosa palus Acheronte refuso;
Ire ad conspectum cari genitoris & ora
Contingat, doceas iter; & sacra ostia pandas.
—— *Natique patrisque*
Alma, precor, miserere. potes namque omnia. nec te
Nequidquam lucis Hecate præfecit Avernis.
Talibus orabat dictis; arasque tenebat.
Tunc sic orsa loqui vates: Sate sanguine divûm
Tros Anchisiade; facilis descensus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis.
Sed revocare gradum, superasque evadere ad auras;
Hoc opus, hic labor est. pauci, quos æquus amavit
Iupiter aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dîs geniti, potuêre. Tenent media omnia silvæ;
Cocytusque sinu labens circumfluit atro.
Quòd si tantus amor menti, si tanta cupido est,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; & insano juvat indulgere dolori:
Accipe, quæ peragenda priùs. Latet arbore opacâ
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Iunoni infernæ dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ
Sed non antè datur telluris operta subire,
Auricomos quàm quis decerpserit arbore fœtus.
Hoc sibi pulcra suum ferri Proserpina munus
Instituit
Ergo alèe vestiga oculis: & ritè repertum
Carpe manu.
Prætereà jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis) totamque incestat funere classem,
Dum consulta petis; nostroque in limine pendes,
Sedibus hunc refer antè suis, & conde sepulcro.

Duo

Duc nigras pecudes. ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Aspicies. Dixit; pressoque obmutuit ore.
Aeneas mœsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum. cui fidus Achates
It comes, & paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant,
Quem socium exanimum vates, quod corpus humandum,
Diceret. atque illi Misenum in litore sicco,
Vt venère, vident indignâ morte peremptum.

Arbores hinc ad rogum Miseno struendum cædunt è silvâ prope Avernum.

Nec non Aeneas opera inter talia primus
Hortatur socios; paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Adspectans silvam immensam; & sic ore precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat, nemore in tanto: quandoquidem omnia verè,
Heu, nimium de te vates, Misene, loquuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ quum fortè columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venêre volantes,
Et viridi sedère solo. Tum maximus heros
Maternas agnoscit aveis; lætusque precatur:
Este duces, ô si qua via est; cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pingvem dives opacat
Ramus humum. tuque, ô, dubiis ne defice rebus
Alma parens. Sic effatus, vestigia pressit;
Observans, quæ signa ferant; quò tendere pergant.
Pascentes illæ tantùm prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde ubi venêre ad fauceis graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis geminâ super arbore sidunt;
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Corripit extemplò Aeneas, avidusque refringit
Cunctantem; & vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minùs interea Misenum in litore Teucri
Flebant; & cineri ingrato suprema ferebant.

Struitur hinc rogus, quo Misenus crematur: Aeneasque sacris classem lustrat:

At pius Aeneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque tubamque,
Monte sub aërio, qui nunc Misenus ab illo
Dicitur; æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis, properè exsequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis. talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat.
Vnde locum Graii dixerunt nomine Aornon.

Hostias hinc diis inferis immolat.

Ecce autem, primi sub lumina Solis & ortus
Sub pedibus mugire solum & juga cæpta moveri
Silvarum; visæque canes ululare per umbram,
Adventante deâ. Procul, ô procul este profani,
Conclamat vates; totoque absistite luco.
Tuque invade viam; vaginâque eripe ferrum.

Nunc

Nunc animis opus, Aenea, nunc pectore firmo.
Tantum effata furens, antro se immisit aperto.
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
Vestibulum ante ipsum, primisque in faucibus Orci,
Luctus & ultrices posuêre cubilia Curæ.

Patet ex hactenus citatis satis & abundè, duo diversa intelligere poëtam *antra:* alterum, quod ad ipsam erat urbem Cumas; ex quo de rebus futuris vaticinabatur Aeneæ Sibylla: alterum, ad lacum Avernum; quæ *Ianua* credebatur esse Orci. Hinc etiam Servius, ad illud: Spelunca alta fuit: *Quà ad inferos descendebatur: non, ubi fuerat Sibylla vaticinata.* Sed alios etiam audiamus auctores. Silius, perpetuus atque fidus Virgilii imitator, lib. XIII primo loco Averni memorat introitum, antrum, atque fauceis, posteà verò Cumæum antrum. disertéque inter utrumque distingvit. Verba eius hæc sunt:

Intereà geminos terra crudelis Ibera
Fortuna abstulerat.
Fortè Dicarchæâ juvenis consedit in urbe
Scipio; post belli repetens extrema penates.
Huc tristis lacrumas & funera acerba suorum
Fama tulit. duris, quamquàm non cedere suetus,
Pulsato, lacerat violenter, pectore, amictus.
Ergo excire parat manes animasque suorum,
Adloquioque virûm tantos mulcere dolores.
Hortatur vicina palus, ubi signat Averni
Squalentem introitum stagnans Acherusius humor.
Noscere venturos agitat mens protinus annos.
Sic & Grynæam, quæ tum sub nomine Phœbi
Autonoë tripodas sacros antrumque tenebat,
Fert gressus juvenis; consultaque pectoris ægri
Pandit; & adspectus orat contingere patrum.
Nec cunctata diu vates; Mactare repostis
Mox umbris, inquit, consueta piacula, nigras
Sub lucem pecudes, reclusaque abdere terræ
Manantem jugulis spirantum cæde cruorem:
Tunc populos tibi regna suos pallentia mittent.
Cætera, quæ poscis, maiori vate canentur.
Namque tibi Elysio repetita oracula campo
Eliciam; veterisque dabo inter sacra Sibyllæ
Cernere fatidicam Phœbei pectoris umbram.
Vade age; &, à medio quum se nox humida cursu
Flexerit: ad fauceis vicini castus Averni
Duc prædicta sacris duro placamina Diti:
Mella simul tecum & puri fer dona Lyæi.
Hoc alacer monitu, & promissæ nomine vatis,
Adparat occulto monstrata piacula cœpto.
Inde, ubi nox jussam procedens contigit horam,
Et spacio æquarunt tenebras transacta futuras,
Consurgit stratis; pergitque ad turbida portæ
Ostia Tartareæ; penitus queis abdita vates,
Promissa implerat; Stygioque sedebat in antro.
Tum, quà se primùm, ruptâ tellure recludit
Invisum cælo specus, atque eructat acerbam
Cocyti laxo suspirans ore paludem,
Inducit juvenem.

Et aliquanto pòst:

Talia dum memorant, umbrâ veniente Sibyllæ;
Autonoë, Finem heic, inquit, sermonibus adde
Alternis: hæc, hæc veri fœcunda sacerdos:

Cui tantum patuit rerum, quantùm ipse negâvit
Plus noviſſe deos. me jam comitante tuorum
Tempus abire globo, & pecudes imponere flammis.
At gravida arcanis Cumes anus, attigit ore
Poſtquàm ſacrificum delibavitque cruorem,
In decus egregium vultus intenta juventæ;
Aethereâ fruerer quum luce, haud ſegniter, inquit,
Cumæo populis vox noſtra ſonabat in antro.
Tunc te, permixtum ſæclis rebusque futuris
Aeneadum, cecini.

En, ut non dicit, *in hoc antro*; ſed, *In Cumæo antro*. qua adpellatione diſertè id discernit ab *antro Averni*. quod & ipſum *oſtium* vocat ſeu *portam Tartari*; ut Virgilius veſtibulum & fauceis Orci. Claudianus in Panegyrico de quarto Honorii conſulatu:

Chaldæi ſtupuêre ſenes: Cumanaque rurſus
Intonuit rupes, rabidæ delubra Sibyllæ.

Hic quoque teſtatur, in eâ rupe vaticinatam fuiſſe Sibyllam, in qua condita erat urbs Cumana, & in qua templum erat Apollinis. Huc jam item adde Procopii teſtimonium, quod Gothicar. rer. lib. 1 tale eſt: Ἐν τῇ Κύμῃ οἱ ἐπιχώριοι τὸ Σιβύλλης ἀνακύκλιον ἀπήλαιον· ἔνθα δὴ αὐτῆς τὸ μαντεῖον γεγονέναι φασίν. Id eſt: *Cumis incolæ Sibyllæ antrum oſtendunt; in eâque ferunt illam vaticinatam fuiſſe.* Templvm Apollinis, ex quo Sibylla, teſte Virgilio, Claudiano, & Silio, cuius hac de re verba mox infrà citabo, ita deſcribit Iuſtinus Martyr in oratione Parænetică .... Ἕτοιμοι δὲ ὑμῖν ῥαδίως τὴν ὀρθὴν εὐσέβειαν ἐκ μέρους ἀφορᾶν τῆς παλαιᾶς Σιβύλλης, ἐκ λιμένος δυσπαθῆς ἀπιούσης ἀφ' ἱερῶν ὑμᾶς διδασκούσης, μανθάνειν ταῦτ', ἅπερ ἐγγὺς εἶναι δοκεῖ τῆς τῶν προφητῶν διδασκαλίας. Ταύτην ἐκ μὲν Βαβυλῶνος ὡρμῆσθαί φασι, Βηρώσσου, ἐν τῷ Χαλδαϊκῷ ἱστορίαν γράψαντος, θυγατέρα ἔσαν, εἰς ἣν τὰ μέρη τῆς Καμπανίας οὐκ οἶδα ὅπως ἀφικέσθαι, ἐκεῖ τὰς χρησμὰς ἐξαγορεύειν ἔν τινι Κύμῃ ἄστει καλουμένῃ πόλει, ἐξ σημείοις διεγνώσθη Βαΐων. Ἐθεασάμεθα δὴ, ἐν τῇ πόλει γυμόμενοι, καί τινα τόπον; ἐν ᾧ βασιλικῷ μεγίστῳ ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένου λίθου ἔργασμα, πρᾶγμα μέγιστον, καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον· ἔνθα σοὶ χρησμὰς αὐτοῖς ἀπαγγέλλειν, οἱ ὡς τὰ πάτρια παρειληφότες παρὰ τῶν ἑαυτῶν προγόνων ἔφασκον. Ἐν μέσῳ δὲ τῶν βασιλικῶν ἐπεδείκνυον ἡμῖν τρεῖς δεξαμένας, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένας λίθου. ὧν πληρουμένων ὕδατος, λέγοιεν αὐτοῖς ἐν αὐταῖς, ἔλεγον. καὶ τοῖς ἀναλαμβάνουσι, εἰς τὸ ἐνδότερον τοῦ βασιλικοῦ βαδίζειν οἶκον, ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐξεσμένου λίθου. καὶ ἐν μέσῳ τοῦ οἴκου καθεζομένοις ἐπὶ ὑψηλοῦ βήματος ἐθρόνου, ἔτω τὰς χρησμὰς ἐξαγορεύειν. Hoc eſt: *Verum Dei cultum facilè ex parte ab antiquâ Sibyllâ, ex inſpiratione quadam per oracula vos docente, perdiſcere poteritis ea, quæ ad propheta-rum doctrinam quàm proximè accedere videntur. Hanc ex Babylone profectam aiunt, Beroſi, Chaldaicæ hiſtoriæ ſcriptoris, filiam. quæ quum in Campaniam, neſcio quo fato, conceſſiſſet; oracula edidit in urbe Cumâ, VI millia paſſuum à Baiis diſitâ. Vidimus ipſi, quum in eâ urbe eſſemus, locum quemdam, in quo baſilica conſtructa erat ingens, ex uno ſaxo perpolita: opus ſanè vaſtum, & omni admiratione dignum. heic eam oracula ceciniſſe adfirmabant ii, qui hæc à maioribus ſuis veluti patria acceperant. in medio verò baſilicæ vaſa tria nobis oſtendebant, ex eodem lapide fabrefacta. quibus aquâ repletis, vates la-varetur: & acceptâ ſtolâ, in peniti ſſimam baſilicæ ædem, eodem perpolito lapide adifica-tam, progreſſa, & in medio eius collocata in edito ſuggeſtu ſeu throno, oracula inde redderet.* Obiit Virgilius xx circiter annis ante natum Chriſtum. circa annum poſt natum Chriſtum CL Iuſtinus ſub imperatore Antonino Pio iſta ſcripſit. quum igitur CLXX tantùm anni inter utrumque interſint: certum eſt, *templum* illud *altum & immane Apollinis* idem eſſe, quam βασιλικῷ vocat μεγίστῳ, id eſt, *baſilicam maximam* ſive *ingentem*, Iuſtinus. cui non *centum aditus*, non *centum magna ora*, ſeu *centum in-gentia oſtia*, ſed complura fuêre. Servius. *Oſtia centum. finitus numerus pro infi-nito.* Certum item eſt, *immane*: iſtud *antrum* ſive *adytum*, ex quo fata canebat Sibylla, idem eſſe, quem ἐνδότερον τοῦ βασιλικοῦ οἴκου adpellat Iuſtinus, id eſt, *penitiſ-ſimam baſilicæ ædem*. Quin hanc quoque Iuſtini deſcriptionem, τόπος, ἐν ᾧ βασιλικὴ μεγίστη, ἐξ ἑνὸς ἐξεσμένη λίθου, πρᾶγμα μέγιστον καὶ παντὸς θαύματος ἄξιον, id eſt, *locus, in quo baſilica conſtructa eſt ingens ex uno lapide perpolita; opus vaſtum & omni admiratione dignum:* haud obſcurè Virgilius expreſſit his verbis:

— *Tem-*

——— Teutros vocat alta in templa sacerdos,
Excisum Euboicæ latus ingens in antrum:
Quò lati ducunt aditus centum, ostia centum.
Vnde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.

De eodem *Sibyllæ antro*, sive *basilicâ Apollinis*, ita scriptum est apud Agathiam Historiar. lib. 1: Ναρσῆς γεωῦ ὁ στρατηγὸς ἤχαλέ τι ἄχαν καὶ ἰχαλέπαινεν, ὅ χρόνῳ τῆς Ῥωμαίοις πολὺς ἐν ἐλαχίστῳ πολιχνίῳ πτερίψη). Λ'λύοντι δέ οἱ ἓ ἕκαστα γνωμαλιόντι, ἔδοξε δοκιμάζειν ἀμηχάνῳ ἓ φερεῖν τρόπῳ τοιῷδε· Ἐν τῷ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ἓ λόφῳ τετραμμένῳ ἀγκῶνί ἀστρον λι ὕπεστιν ἀμφηρεφὲς τε καὶ γλαφυρώτερον· ὡς ἄδυτά τι ἔχειν αὐτόματα ἓ κοῖλον εὐρὺ ἓ βαραθρῶδες. ἐνταῦθα δὴ πάλαι φασὶ τὴν Σίβυλλαν, τὴν πάνυ τὴν Ἰταλὴν ἐνδιατωμένην, φοιβόληπτόν τε εἶναι καὶ ἔνθεον, καὶ προαγορεύειν τὰ ἐσόμενα τοῖς πυνθανομένοις. Λέγεται δὴ, καὶ Αἰνείαν ποτὲ, τὸν Ἀγχίσου, αὐτὸν ἀφικόμενον ἅπαντα οἱ τὴν Σίβυλλαν φάναι τὰ ὕστερον ξυνενεχθέντα. Τὸ μὲν οὖν τὴν δὴ ἐν τῇ ἀσηλυγέσι μέρος λι ἓ προειδέναι ἐρρήθη καὶ ἐφάσκετο. Ναρσῆς δὲ τὸ ὅπερ φράσαν μενον, πρὸς αὐτὸ εἶναι ὠθεῖ. Καὶ ἐν αὐτίκα ἄνδρας ὡς πλείστους ἐπὶ τὰ κοῖλα ἐμβαλὼν τοῦ ἀσηλαίου, ὄργανα φέροντας λιθοτόμα καὶ τεχνούχα, ἐξεκόλαπτεν ἠρέμα, καὶ διέπεμπε τοῦ ἄντρου τὸ ὄρυφον, ἔνθα τὸ ἔρυμα ἤδρασο. καὶ ἐς ποσὸν ἐξέκοπε καὶ διεκαθῆρε τὴν βάζιν τῆς οἰκοδομίας, ἐς ὅσον ἤδη τὴν ἀρχὴν τοῦ θεμελίου ἀπεγυμνῶσθαι. τότε δὲ ξύλα ὀρθια ἐν κόσμῳ ἐπέστηλε, ταύτη τε αἰεῖχεν ἅπαν τὸ ἄχθος τοῦ τείχους, ὡς μὴ ὑποῤῥέοι καὶ βραχὺ καὶ μαλύοιτο ἡ ἁρμονία, σωφαίθησίς τε ὁρμὴν τάχεια γίγνοιτο τοῖς Γότθοις. Ἐπεὶ δὲ ἅπαν ἤδη, ὅσον τῷ οὐρῷ παρεπίπτετο, σκληρόν τε ἦν καὶ μεῖρον, καὶ μόνοις ἐπιβεβήκει τοῖς ξύλοις, ἃ δὴ ὑποστάθλου ἐπύγχανον ἐρηρεισμένα, τότε δὴ Φυλάδα νήσαντες, καὶ ὃ ἦν τῆς ὕλης τάχυδαίς τε καὶ αὖον, καὶ ἅπα ὑποθέντες πῦρ τε ἐναύσαντες, σκότος ἀπεχώρουν. σὺν ἐς μακρὸν ἦ Φλογὸς δρᾶσις, τὰ μὲν σηλίγματα δύης αἰθαλώδη καθεθρύπτο, καὶ πρὸς τὴν αὐτῆσιν εὐειδέα· ἓ ἦ ἐρύματος ὑπόνομον ἐπ' αὐτῆς ἠνοῖτο, ὑφίζανεν ἀθρόον, καὶ καθωλίσθαινε τῇ κενότητι, πῦργοί τε οἱ ἐνθένδε καὶ προμαχεῶνες ἐξαπίνης διερραγέντες τῶν ἄλλων, ἐς τὸ πρανὲς ἐξεκυλίσθησαν· ἥ τε πύλη, ἡ τῷδε τῷ μέρει προκαρσία, αὐτῆς μοχλοῖς τε καὶ βαλανάγραις ἐκλιναχθεῖσα, ἐς τὴν ἠϊόνα καὶ τὰς ἀπλάδας ἐρήριπτο, ἅμα τε ἅπαντα ξυμπιπτόμενα ἐπὶ σκλύζετο. Hoc est: *Narses indignè ferebat, quòd Romanis longius tempus in perquàm exigui opidi expugnatione esset terendum. proinde fluctuanti singulaque perpendenti, tandem visum est munimenti expugnationem hoc pacto tentare. Antrum quoddam opido subest ad orientalem collis flexum, omni ex parte tectum valdéque cavum; adeò, ut adyta quædam nativa habeat, & sinum ingentem profundumque, instar barathri. In hoc antro ferunt habitasse magnam illam Italicam Sibyllam: quæ Apollinis numine correpta, consulentibus futura prædixit. & Æneæ quoque, Anchisæ filio, quum huc venisset, eam cuncta, quæ postmodùm evenerunt, prædixisse. Super hanc itaque speluncam pars quædam mœnium incumbebat. Quod quum animadvertisset Narses, è re suâ fore censuit protinusque immissis in eas antri concavitates viris quàm plurimis, instrumenta exscindendo saxo muroque suffodiendo ferentibus; excavavit paullatim exsciditque antri convexum, quà propugnaculum ei innitebatur: eóque tandem exscindendo abradendoque ad basim ædificii pervenit, uti jam initium fundamenti nudaretur, tum erecta in ordinem tigna substituit, quæ totum muri pondus sustentarent; ne brevi resoluta compages corrueret, & Gothi, quid gereretur, statim cognoscerent. Quum verò jam murus, quà erat in antri longitudinem porrectus, totus suffossus & supernè pendulus esset, ac tantùm tignis in alium erectis sustentaretur; tum strue aridorum foliorum & quidquid siccæ ignique concipiendo facilis materiæ ad manum erat, tigni subjectâ, ignique immisso, antro excesserunt. neque multo pòst, flammâ excitatâ, fulcimina conflagrarunt, ponderique cesserunt. propugnaculi verò quidquid sublime ac pendulum tignis sustentatum fuerat, id omne in vacuum subsedit: turres item & minora propugnacula, quæ eo loci erant, repentè ab aliis avulsa, in præceps ruebant. porta ipsa, in hac parte murorum sita, unà cum vectibus atque repagulis excussa, in litus & scopulos maritimos conlapsa est: simulque omnia, quæ ei adhærebant, abrepta sunt.* Disertè οἰκοδομίαν, id est, *ædificium*, quum adpellet hoc antrum cum compluribus adytis Agathias; dubitari haud licet, quin idem intelligat, quod *altum & immane Apollinis templum* vocat Virgilius, Iustinus verò *basilicam ingentem*. tum situs etiam convenit. nempe in *latere*, ut ait Virgilius, *Euboicæ rupis*, id est collis, cui *Euboica urbs Cumæ* imposita: quod Agathias ἐν τῷ πρὸς ἥλιον ἀνίσχοντα ἓ λόφῳ τετραμμένῳ ἀγκῶνι ὑπεῖναι, id est, *in orientali collis flexu subesse, dixit*. quod ipsum Virgilius Aeneid. lib. III ita expressit:

Huc ubi delatus Cumarum acceſſerit urbem,
Inſanam vatem adſpicies, quæ rupe ſub imâ
Fata canit.

Nempe in penitiſſimo illo adyto, ſive, ut Agathias vocat, ἐν κύτῳ ὄρει καὶ βαραθρώδει, *in ingenti & barathri inſtar cavo profundoque ſinu*. In arce urbis ſitum fuiſſe templum Apollinis, plures teſtantur auctores. Virgilius ſuprà dicto Aeneid. lib. VI:

At pius Aeneas arceis, quibus altus Apollo
Præſidet, horrendæque procul ſecreta Sibyllæ,
Antrum immane petit.

Ad quem locum ita Servius: *Quum ubique arx Iovi detur, apud Cumas in arce Apollinis templum eſt*. Et mox: *Cælius de Cumano Apolline ait; Eſt in fano ſignum Apollinis ligneum, altum non minùs pedes* XV. *cuius meminiſſe putatur Virgilius*. Livius lib. XLIII: *Cumis in arce Apollo triduum ac treis noctes lacrumavit*. Hinc illud etiam Statii Silvar. lib. IIII carm. III:

Sed quam ſine viæ recentis imo
Quà monſtrat veteres Apollo Cumas,
Album crinibus infuliſque cerno?
Viſu fallimur? an ſacris ab antris
Profert Chalcidicas Sibylla laurus?

Apollo monſtrabat Cumas; quia templum eius eminentiſſimum erat in ipsâ arce. Ne autem ſuſpiceris, prædicto antro ſuperimpoſitum fuiſſe iſtud altum Apollinis templum; en ita ait Virgilius, dicto lib. VI:

Talibus adfata Aeneam (nec ſacra morantur
Iuſſa viri) Teucros vocat alta in templa ſacerdos,
Exciſum Euboicæ latus ingens rupis in antrum;
Quo lati ducunt aditus centum, oſtia centum.

Cæterò conditorem huius templi prodit Virgilius ibidem continuò antè *Dædalum*, his verbis:

Dædalus, ut fama eſt, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis auſus ſe credere cælo,
Inſvetum per iter gelidas enavit ad Arctos;
Chalcidicâque levis tandem ſuper adſtitit arce.
Redditus his primùm terris, tibi Phœbe ſacravit
Remigium alarum; poſuitque immania templa.

Et Virgilii imitator Silius, lib. XII. ita tradit de Hannibale:

Tandem ad vicinos Cumarum vertere portus
Defeſſos ſubigit.
Sed cuſtos urbi Gracchus, tutela vel ipſis
Certior arcebat muris: iterumque ſedere
Portis atque aditus iterum ſperare vetabat.
Luſtrat inops animi, rimatur & omnia circùm,
Alite vectus equo.
Atque heic perluſtrans aditus, fulgentia cernit
Arcis templa jugo. quorum tunc Virius, altæ
Immitis ductor Capuæ, primordia pandit.
Non eſt hoc, inquit, noſtri, quod ſuſpicis, ævi.
Maiores fecère manus. Quum regna teneret
Dictæi regis (ſic fama eſt) linquere terras
Dædalus invênit.
Heic pro nubivago gratus pia templa meatu
Inſtituit Phœbo, atque audaces exuit alas.

Iuvenalis Satyrâ III:

Quamvis digreſſu veteris confuſus amici;
Laudo tamen, vacuis quod ſedem figere Cumis
Deſtinet, atque unum civem donare Sibyllæ.

Exiguo pòſt:

Heic tunc Vmbricius; Quando artibus, inquit, honeſtis

Nullus

Nullus in Vrbe locus, nulla emolumenta laborum:
Res hodiè minor est, herè quàm fuit; atque eadem cras.
Deteret exiguis aliquid: proponimus illuc
Ire, fatigatas ubi Dædalus exuit alas.

Huc etiam pertinere arbitror illud Statii Silvar. lib. III carm. I:

Spectat & Icario nemorosus palmite Gaurus.

Gaurum montem esse inter Cumas atque Puteolos, infrà docebo. Verùm meram hanc ego de Dædali in Italiam adventu existimo esse fabulam: utique, quum è diverso Diodorus lib. IIII, & Pausanias in Arcadicis Bœoticisque, in Siciliam è Cretâ eum perveniisse, ibique multa ac miranda opera struxisse testentur; nihil prorsus de Italiâ addentes. Scilicet tam magno mirandoque ad Cumas operi maximum celebratissimumque artificem adfinxisse auctorem, splendidum videbatur atque magnificum. Cæterùm, postquàm jam Iuvenalis tempestate *vacuæ* cultoribus essent *Cumæ*, ita paullatim porrò defecerunt, uti tandem Iustiniani imperatoris tempore ἐλάχιστον, ut testatur suprà scripto loco Agathias, forent πολίχνιον, *perexiguum opidulum*. unde etiam φρούριον adpellatur, id est, *castellum*, Procopio Gothicarum rerum lib. III, & Diacono posteà Langobard. rer. lib. VI cap. XL, *Cumanum castrum*. Sed de urbe Cumis temploque Apollinis & antro Sibyllæ fatis hactenus dissertum.

Porrò Cumas sequitur MISENVM PROMONTORIVM, vulgò nunc etiam Monte Miseno & Capo Miseno dictum. Memoratur compluribus auctoribus antiquis, quos citatum imus. Strabo lib. V: πλησίον ἡ τῆς Κύμης τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον. Id est: *Cumis vicinum est Misenum promontorium*. Plinius lib. III cap. V: *Liternum, Cumæ, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus, Puteoli.* Mela Pomponius lib. II cap. IIII, adverso incedens litore: *Puteoli, lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Misenum, Cumæ, Liternum.* Nomen id poëtæ, & qui poëtas sequuti sunt geographi, ab Aneæ socio nomine mansisse finxerunt. Virgilius lib. VI:

Atque illi Misenum in litore sicco,
Vt venêre, vident indignâ morte peremptum:
Misenum Aeoliden; quo non præstantior alter
Aere ciêre viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes: Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat & hastâ.
Postquàm illum victor vitâ spoliavit Achilles;
Dardanio Aneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium; non inferiora sequutus.
Sed tum fortè cavâ dum personat æquora concha
Demens, & cantu vocat in certamina divos,
Æmulus exceptum Triton (si credere dignum est)
Inter saxa virum spumosâ immersérat undâ.

Et aliquanto pòst:

Nec minùs interea Misenum in litore Teucri
Flebant; & cineri ingrato suprema ferebant.

Paullo pòst:

At pius Aneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque tubamque,
Monte sub aërio; qui nunc Misenus ab illo
Dicitur; æternumque tenet per sæcula nomen.

Propertius lib. III eleg. XVII:

Quà jacet & Troiæ tubicen Misenus arenâ.

Silius lib. XII:

Nec non Misenum, servantem Idæa sepulcro
Nomina.

Statius Silvar. lib. III carm. I:

Et Lucrina Venus, Phrygioque è vertice Graias
Addiscis Misene tubas.

Silvar. lib. III carm. V:

Sive vaporiferas, blandissima litora Baias,
Enthea fatidicæ seu visere tecta Sibyllæ,
Dulce sit, Iliacoque jugum memorabile remo.

Silvar. lib. III carm. VII:

Ecce me natum propiore terrâ,
Non tamen portu retinent amœno
Desides Baiæ, liticenve notus
Hectoris armis.

Silvar. lib. V carm. III:

Quos propiore sinu lituo remoque notatus
Collis & Ausonii pridem laris hospita Cyme,
Quos Dicharchæi portus Baianaque mittunt
Litora.

Propertius lib. III eleg. XVII:

Quò jacet & Troiæ tubicen Misenus arenâ.

Servius ad præscriptum locum Virgilii: *Bene Misenum dicit tubicinem. ipse est enim, qui filius fuisse Aeoli dicitur. unde ait, Misenum Aeolidem: quia constat sonum omnem ex vento creari.* Sed jam & geographi producantur. Mela dicto lib. II cap. IIII: *Misenum: id nunc loci, aliquando Phrygii militis nomen.* Solinus cap. VIII: *Par sententia est inter auctores, à gubernatore Aeneæ adpellatum Palinurum, à tubicine Misenum.* Non quidem omnium par ea fuit auctorum sententia. nam alii Vlyssis socium fecêre. qua de re corruptus locus legitur apud Strabonem lib. V in hæc verba: Τὰς δὲ Βαΐας ἐπωνύμους εἶναι λέγουσι Βαΐου, τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων τινός, καὶ τῶν Μισηνῶν. Locus sanè postremâ sui parte omni sensu carens. qui tamen facilè restitui poterat ex ipsius Strabonis lib. I; ubi ita scriptum de Vlyssis circa Siciliam & hæc Campaniæ litora oberratione: Ἐπεὶ τίς ἔπεισε ποιητὴς ἢ συγγραφεὺς, Νεαπολίτας μὲν λέγειν μνῆμα Παρθενόπης τῆς Σειρῆνος, οὗτος δ' ἐν Κύμῃ καὶ Δικαιαρχίᾳ καὶ Βεσουβίῳ Πυριφλεγέθοντα καὶ Ἀχερουσίαν λίμνην καὶ νεκυομαντεῖον τὸ ἐν τῷ Ἀόρνῳ, καὶ Βαΐον καὶ Μισηνὸν, τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων τινάς; Id est: *Quis enim alioqui poëta aut rerum scriptor persvasisset Neapolitanis, ut Parthenopæ Sirenes monimentum jactarent: Cumanis, Puteolanis, & Vesuvium adcolentibus, ut Pyriphlegethontem lacumque Acherusium & oraculum mortuorum apud Avernum, tum Baium ac Misenum, quosdam de Vlyssis sociis, memorarent?* Ex hoc igitur loco ille sic corrigendus est: Τὰς δὲ Βαΐας ἐπωνύμους εἶναι λέγουσι Βαΐου, καὶ τὸ Μισηνὸν Μισηνοῦ, τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων τινῶν. Hoc est: *Baias à Baio; Misenum à Miseno, quibusdam Vlyssis sociorum, cognomina accepisse tradunt.* Ergo ab aliquo mortali promontorium nomen habere quum vulgò crederetur; Livius atque Tacitus & Lycophron MISENI id dixêre PROMONTORIVM. Livius lib. XXIIII: *Hannibal, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promontorium, Puteolos repentè agmen convertit.* Tacitus Annal. lib. XV: *Nec multo pòst clades rei navalis accipitur; non bello; sed certum ad diem in Campaniam redire classem Nero jusserat; non exceptis maris casibus. Ergo gubernatores, quamvis sæviente pelago, à Formiis movêre: & gravi Africo, dum promontorium Miseni superare contendunt: Cumanis litoribus impacti, triremiumque plerasque & minora navigia passim amiserunt.* Lycophron:

—— Ὃν ποτ' αὐξήσει λεὼς
Νεαπολιτῶν, οἱ παρ' ἄκλυστον σκέπας
Ὅρμων Μισηνοῦ στύφλα νάσσονται κλίτη.

Hoc est: —— *Quem augebit populus*
Neapolitanus; qui juxta tranquillum tegmen
Miseni portuum saxosa habitabit promontoria.

PORTVS MISENVS aliis quoque memoratur auctoribus. Florus lib. I cap. XVI, de Campaniâ loquens: *Heic illi nobiles portus, Caieta, Misenus.* Dionysius Halicarnassensis lib. I: Οἱ δὲ σὺν τῷ Αἰνείᾳ πλέοντες ἀπὸ Σικελίας διὰ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, πρῶτον μὲν ὡρμίσαντο τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν λιμένα Παλίνουρον, ὡς ἀφ' ἑνὸς τῶν Αἰνείου κυβερνητῶν, τελευτήσαντος αὐτόθι, ταύτης τυχεῖν λέγεται τῆς ὀνομασίας. ἔπειτα νήσῳ προσέσχον, ἣ τοὔνομα ἔθεντο Λευκασίαν, ἀπὸ γυναικὸς, ἀνεψιᾶς Αἰνείου, περὶ τόνδε τὸν τόπον ἀποθανούσης. ἐκεῖθεν δὲ κατάραντες εἰς λιμένα καλὸν καὶ βαθὺν ἐν Ὀπικοῖς, τελευτήσαντος καὶ αὐτόθι Μισηνοῦ, τῶν ἐπιφανῶν τινος ἀπ' ἐκείνου τὴν

λιμένα

λιμβόα ὠνόμασεν. Hoc est: *Aeneas, cum suis ex Siciliâ per Tuscum mare navigans, in Italiâ primùm adpulit ad portum Palinurum; qui ab uno gubernatorum Aeneæ, ibi defuncto, nomen id sortitus est. deinde ad insulam adplicuerunt, cui nomen indiderunt Leucasiæ, ab Aeneæ consobrinâ, circa hæc loca defunctâ. hinc devecti ad pulchrum atque profundum in Opicis portum; exstincto ibi quoque Miseno, viro nobili, ab eo portum cognominarunt.* Apud Strabonem dicto lib. v hæc leguntur verba: Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν λιμὴν βαθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ· καὶ μετὰ τοῦτο ἔγκολπίζεται ἡ ἠϊὼν εἰς βάθος ἔναιον, ἐν ᾗ αἱ Βαῖαι. Ἡ δὲ Βαΐαις συνεχὴς ὅ τε Λουκρῖνος κόλπος, καὶ ἐντὸς τούτου ὁ Ἄορνος. Hoc est: *Misenum postquàm circumflexeris, sub ipso protinus promontorio est lacus: atque post hoc litus profunditate immensâ in sinum reducitur, in quo sunt Baiæ. his conterminus est Lucrinus sinus; & intra hunc Avernus.* Id miror, scripsisse eum, λίμνη, καὶ μετὰ τοῦτο. omninoque suspicor, pro corruptis vocabulis reponendum esse; Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν λιμὴν βαθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ· καὶ μετὰ τοῦτον ἐγκολπίζεται ἡ ἠϊὼν εἰς βάθος ἔναιον. Id est: *Misenum postquàm circumflexeris, sub ipso protinus promontorio est portus. atque post hunc litus profunditate immensâ in sinum reducitur. Portus* hic *Misenus* falso nomine hodiè incolis vocatur vulgò *Il Porto Giulio:* quum Iulius portus fuerit ad Lucrinum Avernumque lacus; ut infrà ostendetur. Cæterùm Misenus quum adeò fuerit καλὸς καὶ βαθύς, ut ait Dionysius, id est, *pulcher atque profundus*; Augustus Cæsar classem in eo collocavit ad tutelam inferi maris. Svetonius in vitâ eius, cap. XLVIII: *Ex militaribus copiis legiones & auxilia provinciatim distribuit. classem Miseni & alteram Ravennæ, ad tutelam superi & inferi maris, collocavit.* Hinc Tacitus Annal. lib. IIII: *Italiam utroque mari duæ classes, Misenum apud & Ravennam, præsidebant.* Et Historiar. lib. II: *Datæ è classe Misenensi duæ triremes ad prosequendum.* Item Histor. lib. IIII: *Postremò tædio castrorum, & auditâ defectione Misenensis classis, Romam revertit.* Dio lib. LXXIII: Καὶ οἱ ἐκ τῶν νεωλκῶν, ἃ ἐν τῷ Μισηνῷ ναυλοχεῖ, μεταπεμφθέντες, ἀφ' ὅπως γυμνάζωνται, ἤδεσαν. Id est: *Nec milites classis, quæ apud Misenum stationem agebat, accersiti, quemadmodùm sese exercerent, sciebat.* Sed ad portum fuit & *opidum* celebre MISENVM. unde præscriptum istud Svetonii: *Classem Miseni & alteram Ravennæ collocavit.* Cicero ad Atticum lib. x epist. VII: *Antonius ad Misenum* VI *Non. venturus dicebâtur.* Lib. XIIII epist. XXII: *Quum in Pompeiano essem, Misenum venit Antonius. inde antè discessit, quàm illum venisse audissem.* Lib. XV epist. I: *De Antonio jam anteà tibi scripsi, non esse eum à me conventum. venit enim Misenum, quum ego essem in Pompeiano. inde antè profectus est, quàm ego eum venisse cognovi.* Plinius Iunior lib. VI epist. XVI; quam de interitu avunculi sui ad Tacitum scripsit: *Erat Miseni; classemque imperio præsens regebat.* Et sub finem epistolæ: *Interim Miseni ego & mater.* Auctor ἀνώνυμος Olympiadum: Τιβέριος ἐν Μισηνῷ τῆς Καμπανίας νόσῳ μετήλλαξεν. Id est: *Tiberius Miseni in Campaniâ morbo exstinctus est.* Svetonius in Tiberio cap. LXXII: *Rediens ergo properè in Campaniam Asturæ in langvorem incidit. quo paullum levatus, Circeios pertendit.* Mox: *Sustentavit tamen aliquamdiu; quamvis, Misenum usque devectus nihil ex ordine quotidiano prætermitteret.* Et cap. LXXIIII: *Et Miseni cinis è favillâ & carbonibus, ad calefaciendum triclinium illatus, exstinctus est.* Dio lib. LVIII: Ἔφθασε γὰρ ἐν Μισηνῷ μεταλλάξας, πρίν τι ἀπ' αὐτοῦ μαθεῖν. Id est; *Miseni mortuus est, antequàm quidquam de iis resciret.* Iosephus Iudaicar. antiquitat lib. XVIIII cap. I; de Caligulâ loquens: Ἀπὸ Δικαρχίας τῆς πόλεως, ἐν Καμπανίᾳ κειμένης, εἰς Μισηνὸν, ἔπεσον πόλιν Φιλαλαίτου, ἣ κεῖται ἤδη τῇ γεφύρᾳ τὸν ὅρμον. Id est: *A Puteolis, opidò Campaniæ, ad Misenos, itidem opidum maritimum, per pontem curru vectus est.* Hodiè rudera adhuc quædam opidi exstant, cum conspicuis theatri reliquiis. Ab Saracenis eversum fuisse opidum, testis est scriptor Martyrii theatri reliquiis. Ab Saracenis eversum fuisse opidum, testis est scriptor Martyrii sanctorum Sosii & Ianuarii cap. XV. Cæterùm opidanos dictos fuisse MISENENSES, suprà ex Tacito intelleximus. hinc *in Misenensi* Plinius quoque dixit lib. XVIII cap. VI. At posteriori ævo dicti sunt MISENATES: ut est apud Vegetium lib. V cap. I & II *Misenatium classis*. atque ita apud omneis inferiores scriptores.

Cæterùm VILLA fuit prope Misenum C. MARII. Plinius lib. XVIII cap. VI: *Novissimus villam in Misenensi posuit C. Marius, septies consul; sed peritiâ castra metandi: sic, ut comparatos ei cæteros etiam Sylla Felix cæcos esse diceret.* Plutarchus in Mario: Καὶ γὰρ ἐν ἐκείνῃ περὶ Μισηνὸν τῷ Μαρίῳ πολυτελὴς οἰκία τεύχεσι καὶ ἀργυρώμασι θηλυπρεπῆς, ἢ κατ' ἄνδρα πολίτην ποσοῦτον καὶ τοιοῦτον αὐτουργόν. τοιοῦτον λέγεται μυριάδων ἑπτακισμυρίων κορυηλίαν κεκτῆσθαι. ἔχοντα δ' ἐκεῖνον πολλοὺς ὁμοφύλους λαοὺς καὶ λοιπὴν μυριάδων πεντα-

κοντα καὶ διακοσίων. Id est: *Villam enim ibi circa Misenum Marius amœnam & molliùs habebat instructam, quàm conveniret viro, qui tot bella & expeditiones perpetraverat. Eam ferunt* LXXV *millibus denariorum Corneliam emisse. nec multo interlapso spacio L. Lucullus quingentis millibus & ducentis est licitatus.* Situm eius ferè indicat Seneca epist. LI. *Illi quoque, ad quos primos fortuna Romani populi publicas opes transtulit, C. Marius & Cn. Pompeius & Cæsar exstruxerunt quidem villas in regione Bainâ; sed illas imposuerunt summis jugis montium. videbatur hoc magis militare, ex edito speculari latè longéque subjecta.* Certè in ipso Miseno monte non fuit Marii villa, si regione fuit Baianâ. at mons heic in Misinensi agro nullus alius est, quàm qui è regione Baiarum versùs occidentem vulgò nunc vocatur *Monte di Procita*, ab insulâ Prochytâ, quæ ei objacet. In hoc igitur haud dubiè fuit *villa C. Marii.*

In ipso promontorio Miseno, ubi nunc specula visitur, videtur L. LVCVLLI fuisse VILLA. Tacitus Annal. lib. VI, de Tiberio scribens: *Mutatis sæpius locis, tandem ad promontorium Miseni consedit, in villâ, cui L. Lucullus quondam dominus.* Disertiùs Phœdrus lib. II fab. XXXVI:

Cæsar Tiberius, quum petens Neapolim,
In Misenensem villam venisset suam,
Quæ, monte summo posita Luculli manu,
Prospectat Siculum & prospicit Tuscum mare.

Tuscum heic adpellat *mare*, quod à Miseno versùs Tyrrheniam sive Etruriam protenditur: *Siculum* verò, quod ab alterâ eiusdem Miseni parte ad Siciliam usque pertinet. Hinc igitur Svetonius, Dio, auctor ἀνώνυμος Olympiadum, quos omneis suprà ad Miseni opidi descriptionem citavi, Miseni Tiberium exstinctum tradunt: scilicet, quia tam propinqua villa fuit opido; non ultra jactum teli.

Cæterùm à Miseno opido ad lacum usque Avernum, per V ferè millia passuum PISCINAM instituerat NERO. Svetonius in vitâ eius, cap. XXXI: *Piscinam inchoabat à Miseno ad Avernum lacum, contectam, porticibus conclusam: quò quidquid totis Baiis calidarum esset, converteretur.* Destitutum hoc fuisse opus, disertè ex hac oratione adparet.

ACHERVSIVS LACVS.

At inter Misenum promontorium & Cumas, propius tamen hanc urbem ACHERVSIVS LACVS, sive ACHERVSIA PALVS. Strabo lib. V: Πλησίον δὲ τῆς Κύμης τὸ Μισηνὸν ἀκρωτήριον, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ Ἀχερουσία λίμνη, τῆς θαλάσσης ἀνάχυσίς τις τεναγώδης. Id est: *Cumis propinquum est Misenum promontorium; in medio verò Acherusius lacus, cœnosa quædam maris effusio.* Lycophron:

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα κ' Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν.

Hoc est:

Tum Baii transiens gubernatoris sepulcrum
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ effusionem.

In Tabulâ itinerariâ lacus in hoc litore, licèt non rectè inter *Liternum* & *Cumas*, depingitur, cum hac inscriptione: *Lacus Acerusius*: haud dubiè adspiratione per librarii incuriam omissâ. Plinius lib. III cap. V ita situm eius indicat: *Liternum, Cumæ, Misenum, pontus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus; juxta quem Cimmerium opidum quondam. dein Puteoli colonia, Dicæarchiæ dicti: postque Phlegræi campi; Acherusia palus, Cumis vicina litore autem, Neapolis, Herculanium, Pompeii.* Quia heic Acherusiam paludem Cumis facit vicinam Plinius; Strabo verò Acherusium lacum maris ait esse effusionem inter Cumas & Misenum; nullus is alius esse potest, quàm qui hodiè incolis vulgari adpellatione dicitur *Il lago di Colluccia*. Sed Lucrinum lacum nonnullos, quosdam verò Avernum vocasse Acherusium, pòst ex eodem Strabone aliisque ostendam auctoribus.

Prope Acherusium lacum fuit SERVILII VATIAE VILLA. Seneca epist. LV: *Ideò diutius vehi perseveravi; invitante ipso litore, quod inter Cumas & Servilii Vatiæ villam curvatur, & hinc mari illinc lacu, velut angustum iter clauditur.* Paullo pòst: *De ipsâ villâ nihil possum tibi certi scribere. frontem eius tantùm novi, & exposita: quæ ostendit etiam transeuntibus. Speluncæ sunt duæ magni operis, laxo atrio pares, manu facta.*

quarum

quarum altera Solem non recipit; altera usque in occidentem torretur. Platanona medius rivus, & à mari & ab Acherusio lacu receptus, Euripi modo dividit; alendis piscibus sufficiens. Hoc est commodissimum in villâ quòd Baias trans parietem habet. incommodis illarum caret; voluptatibus fruitur. Ocurrit Favonio: & illum adeò excipit, ut Baiis neget. Ergo *villa* hæc *Vatiæ* posita fuit à tergo Baiarum, apud Acherusium lacum, haud procul à litore; ita, uti frons eius ab iter facientibus in litore inter Cumas & Misenum, conspici potuerit.

Post Misenum igitur sequebantur ipsæ BAIAE; ob delicias suas, seu veriùs ob populi Romani corruptelam, totâ Italiâ celebratissimum opidum. Castellum nunc eo situ vulgò incolis vocatur *Il Castel di Baia*. In ipso litore fuisse Baias, disertè testatur Strabo lib. v his verbis: Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν, λιμὴν εὐθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ· καὶ μετὰ τοῦτον ἐγκολπίζουσα ἡ ἠίων εἰς βάθος ἀένναον, ἐν ᾗ αἱ Βαΐαι. Id est: *Misenum ubi circumflexeris, sub ipso statim promontorio portus est: & post hunc litus profunditate immensâ in sinum reducitur: in quo litore Baiæ sunt.* Nomen Baiis unde quæsitum sit, ostendit ibidem Strabo. Τὰς δὲ Βαΐας, inquit, ἐπωνύμους εἶναι λέγουσι Βαΐου, καὶ τὸ Μισηνὸν Μισηνοῦ, τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων τινῶν. Id est: *Baias à Baio & Misenum à Miseno, quibusdam Vlyssis sociorum, cognomina accepisse ferunt.* Straboni adstipulantur complures alii auctores. Lycophron:

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον.
Tum Baii transiens gubernatoris sepulcrum.

Silius lib. VIII:

Sarrasseis etiam populos totasque videres
Sarni mitis opes. illic, quos sulfure pingveis
Phlegræi legêre sinus, Misenus, & ardens
Ore gigantéo sedes Ithacesia Baii.

Ithacesiam adpellat *Baii sedem*; quia is ex *Ithacâ* erat insulâ unà cum Vlysse. Idem auctor lib. XII:

——— *Ille, tepentes*
Vnde ferant nomen Baiæ, comitemque dedisse
Dulichiæ puppis stagno sua nomina, monstrat.

Dulichium quoque insula, proximè Ithacam sita, sub ditione Vlyssis. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. III: *Haud longè à Baiis. qui locus à socio Vlyssis Baio, illic sepulto, nomen accepit.* Et ad Aeneid. lib. VI: *A Baio, socio Vlyssis, illic mortuo, Baias constat esse nominatas.* Item in lib. VIIII: *Ex Eubœâ insulâ Chalcidenses venerunt, qui condiderunt Cumas; quæ sunt Baiis vicinæ. Postuinus de Adventu Aeneæ, & Lutatius Communium historiarum, Boiami Euximi comitis Aeneæ nutrice, & ab eius nomine Baias vocatas dicunt. veteres tamen portum Baias dixisse. Varro à Baio Vlyssis comite; qui illic sepultus est, Baias dictas tradit.* Locus est admodùm corruptus. Illic fortè scriptum erat: *Baiam, Euximi, comitis Aeneæ, nutricem, & ab eius nomine Baias.* Ergo secundùm Silium & *veteres* istos, quos Servius citat, ab initio non opidum heic aliquod, sed PORTVS dictus fuit BAIAE à Baio, Vlyssis socio. Memoratur is Plinio quoque lib. III cap. V: *Liternum*, inquit, *Cumæ, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus.* Item Statio Silvar. lib. IIII carm. VII:

Ecce, me natum propiore terrâ,
Non tamen portu retinent amœno
Desides Baiæ.

Item Floro lib. I cap. XVI, in his verbis: *Heic illi nobiles portus, Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiæ.* Portus heic equidem hodiéque exstat; sed triremium tantùm capax. magna quidpe litoris pars maris fluctibus absumpta est: ita, uti & veterum Baiarum reliquiæ & via latissima hinc versùs Misenum silice strata sub undis nunc conspiciantur. Cæterùm nulla res Baias æquè celebres olim clarasque reddidit, ac FONTES CALIDI; qui magno numero heic etiam nunc, at olim multo plures scaturiebant: unde summarum Romanis deliciarum factus est locus. Ovidius de Arte amandi lib. I:

Quid referam Baias prætextaque litora velis,
Et, quæ de calido sulfure fumat, aquam?

Et Μεταμορφώσεων lib. XV:

In

Inde legit Capreas promontoriumque Minervæ,
Et Surrentino generosos palmite colleis,
Herculeamque urbem, Stabiasque, & in otia natam
Parthenopen; & ab hac Cumaæ templa Sibyllæ.
Hinc calidi fontes lentisciferumque tenetur
Liternum.

Metro adstrictus ordinem chorographicum observare haud potuit. malè enim calidos fonteis inter Cumas & Liternum, malè item Herculanium inter Stabias & Surrentum locavit. Porrò Statius Silvar. lib. III carm. II:

Vos quoque cæruleum divæ Nereides agmen,
Surgite de vitreis spumosæ Dorides antris;
Baianosque sinus & fœta tepentibus undis
Litora tranquillo certatim ambite natatu.

Eodem Silvar. lib. III carm. V:

Nec desunt varia circùm oblectamina vitæ:
Sive vaporiferas, blandissima litora, Baias,
Enthea fatidicæ seu visere tecta Sibyllæ,
Dulce sit.

Silvar. lib. V carm. III:

Quosque Dicarchæi portus Baianaque mittunt
Litora; quà mediis altè permissus anhelat
Ignis aquis; & operta domos incendia servant.

Plinius lib. XXXI cap. II; quod est de aquis: *Augent numerum deorum nominibus variis: urbeisque condunt: sicut Puteolos in Campaniâ, Statiellas in Liguriâ, Sextias in Narbonensi provinciâ. nusquàm tamen largiùs, quàm in Baiano sinu, nec pluribus auxiliandi generibus; aliæ sulfuris, aliæ aluminis, aliæ salis, aliæ nitri, aliæ bituminis; nonnullæ etiam acidâ salsâve misturâ.* Ob hanc igitur tam multiplicem aquarum salubritatem, ob tam variam circumjecti soli amœnitatem, nulla pars Italiæ pluribus cùm ipsorum imperatorum, tùm aliorum illustrium Romanorum virorum villis prætoriisque frequentata fuit, quàm ipsæ *Baiæ*. unde illud Iosephi Antiquitat. Iudaicar. lib. XVIII cap. XIIII: Προςέπλευσαν ἀμφότεροι Δικαρχίᾳ, καὶ τὴν Γαΐον ἐν Βαίαις λαμβάνουσιν. πολίχνιον δ' ἐστι καὶ τοῦτο τῆς Καμπανίας, ὅσων ἀπὸ σταδίων πέντε τῆς Δικαρχίας κείμενον. βασίλειοι τέ εἰσιν οἰκήσεις αὐτόθι πολυτελέσι κεχρημέναι κατασκευαῖς, φιλοτιμηθέντος τῶν αὐτοκρατόρων ἑκάστου προγεγονότας ὑπερβάλλεσθαι. λουτρά τε παρέχεται τὸ χωρίον θερμὰ γῆθεν αὐτόματα ἀνιόντα, ἀγαθὰ ἐπί τε ἰάσει τοῖς χρωμένοις, καὶ ἄλλως τῷ ἀνειμένῳ τῆς διαίτης συμφέροντα. Hoc est: *Vterque Puteolos adpulit: Caiumque apud Baias reperierunt. id opidulum est Campaniæ, V fermè stadia à Puteolis dissitum. ubi prætoria sunt splendidissima: dum imperatorum quisque superiorem vincere contendit magnificentiâ: invitantibus eò lavacris calidis, sponte è terrâ scaturientibus, tam ad reficiendam corporum valetudinem, quàm ad animos otio relaxandos commodis.* Strabo dicto lib. V: Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν, λιμὴν εὐθὺς ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ. καὶ μετὰ τοῦτον ἐγκολπίζουσα ἡ ἠίων εἰς βάθος ἀένναον, ἐν ᾗ αἱ Βαῖαι καὶ τὰ θερμὰ ὕδατα, τὰ καὶ πρὸς τρυφὴν ἐς πρὸς θεραπείαν νόσων ἐπιτήδεια. Id est: *Misenum ubi circumflexeris, protinus sub ipso promontorio est portus: & post hunc immensâ profunditate in sinum reductum litus; in quo sunt Baiæ, cum aquis calidis, ad delicias pariter & morborum medelam aptis.* Verùm omnem hanc amœnitatem salubritatemque Baiarum copiosissimè omnium descripsit Athalaricus rex, in epistolâ ad Primiscrinium; quæ apud Cassiodorum est Variar. lib. VIIII epist. VI. *Postulas*, inquit, *ut, algentis corporis necessitate constrictus, Baiani lavacri siccitate laxeris. Perge igitur ad amœnos secessus: perge ad Solem, ut ita dixerim, clariorem. ubi, salubritate aëris temperatâ, terris blandior est natura. Illic, miraculis altâ cogitatione perpensis, cum arcanis Mundi mens humana colloquitur: nec admirari desinit, quæ ibi agi posse cognoscit. primùm, Nerei fluenta marinis deliciis esse completa; tot portus naturæ prudentiâ terrenis finibus intermissos; tot insulas nobileis, amplexu pelagi dotatas. deinde, immissum Averno stagneum mare: ubi ad voluptatem hominum vita gignitur ostreorum. industriâque mortalium fieri, ut res, alibi fortuita, ibi semper adpareat copiosa. Quantis ibi molibus marini termini decenter invasi sunt? quantis in visceribus æquoris terra promota est? Dextrâ lævâque greges piscium ludunt. Claudantur alibi industriosis parietibus copiosæ deliciæ: captivi teneantur aquatiles greges. heic*

ubique

ubique sub libertate vivaria sunt. Adde, quòd tam amœna est piscatio, ut ante epulosum convivium intuentium pascat adspectum. magnum est gaudium desiderata cepisse. Sed ne longiùs evagemur; inter Neptunias gazas habitare creditur, cui otia Baiana præstantur. His igitur rebus deliciosâ exercitatione saginati, ad pulcherrima lavacra contenditis, quæ sunt & miraculis plena & salutis qualitate pretiosa. nam etsi hominum curâ fabricata noscuntur; naturalibus certè ministeriis exhibentur. Fornaces illic non róbora convecta succendunt. cessante flammâ, ibi perpetuus calor operatur. illic globi fumiferi nesciuntur. aura est purissima, quæ ministrat vapores, sudores provocat dulciter anhelos; & tanto à communibus balneis salubrior invenitur, quantum ab humanâ industriâ celsior est natura. Videas illic undas perpetuis fumare gurgitibus. quæ ita videntur lavantum implere desideria, ut humano credas studio temperatas. Baianis litoribus nihil potest esse præstantius. ubi contingit, & dulcissimis deliciis vesci, & impretiabili munere sanitatis expleri. Hinc illi versus Martialis lib. XI epigram. LXXXI:

Litus beatæ Veneris aureum Baias,
Baias superbæ blanda dona naturæ,
Vt mille laudem, Flacce, versibus Baias:
Laudabo dignè non satis tamen Baias.

Verùm tantam loci amœnitatem & rerum omnium copiam sequutus est luxus, & ex luxu orta bonorum morum depravatio, unde illud Statii Silvar. lib. IIII carm. VII:

Ecce me natum propiore terrâ,
Non tamen portu retinent amœno
Desides Baiæ.

Sed apertiùs Seneca Epist. LI: *Nos utcumque possumus, contenti sumus Baiis. quas postero die, quàm attigeram, reliqui locum ob hoc devitandum, (quum habeat quasdam naturaleis doteis) quia sibi illum celebrandum luxuria desumpsit. Quid ergo? ulli loco indicendum est odium? Minimè. sed, quemadmodùm aliqua vestis sapienti ac probo viro magis convenit, quàm alia: nec ullum colorem ille odit; sed aliquem putat parum aptum esse frugalitatem professo: sic regio quoque est, quam sapiens vir, aut ad sapientiam tendens, declinet, tamquàm alienam bonis moribus. Itaque de secessu cogitans, numquàm Canopum eliget: quamvis neminem Canopus esse frugi vetat. ne Baias quidem. diversorium vitiorum esse cœperunt. illic sibi plurimum luxuria permittit: illic tamquam aliqua licentia debeatur loco, magis solvitur. Non tantùm corpori, sed etiam moribus salubrem locum eligere debemus. Quemadmodùm inter tortores habitare nolim, sic ne inter popinas quidem. Videre ebrios per litora erranteis, & commessationes navigantium, & symphoniarum cantibus perstrepenteis lacus, & alia, quæ velut soluta legibus luxuria, non tantùm peccat, sed publicat, quid necesse est?* Cæterùm notandum heic, antiquioribus temporibus aquas Baianas dictas fuisse CVMANAS AQVAS. Lucretius lib. VI:

Qualis apud Cumas locus est montemque Vesevum;
Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus.

Livius lib. XLI: *Accesserat ad religionem, quòd Cn. Cornelius consul ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad aquas Cumanas profectus ingravescente morbo Cumis decessit.*

Porrò Baias continuò sequebantur LVCRINVS AVERNVSQVE LACVS. Plinius lib. III cap. V: *Liternum, Cumæ, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus: juxta quem Cimmerium opidum quondam. dein Puteoli.* Et Mela lib. II cap. IIII, adverso litore incedens: *Puteoli, lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Misenum, Liternum.* Sed omnium curatissimè Strabo lib. V: Τοῖς δὴ Βαΐοις συνεχὴς ὅ τε Λουκρῖνος κόλπος, καὶ ἐστὸς τούτου ὁ Ἄορνος, χερρόνησον ποιῶν τὸν ὑπολαμβανόμενον μέχρι Μισηνοῦ γῆν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς τῆς μεταξὺ Κύμης καὶ αὐτῆς. λοιπὸς γάρ ἐστιν ὀλίγων σταδίων διὰ τὸ διώρυγος ἰδρῦσθαι ἐπ' αὐτῷ Κύμαιον καὶ τὸν πρὸς αὐτῷ θάλασσαν. Hoc est: *Baiis contiguus est Lucrinus sinus, & intra hunc Avernus: qui id terræ, quod ad Misenum usque inter Cumas & ipsum intercipitur, in peninsulæ formam redigit. interest quidpe isthmus paucorum stadiorum, juxta cuniculum ad Cumas & mare eis conterminum porrectus.* Et haud multo pòst de *Lucrino*: Ὁ δὲ Λουκρῖνος κόλπος παλαιότατα μέχρι Βαΐων, χώματι εἰργόμενος ἀπὸ τοῦ ἔξω θαλάττης ὀκτωστεδίῳ τὸ μῆκος, πλάτος δὲ ἀμαξιτοῦ παλείας· ὃ φασὶν Ἡρακλέα διαχῶσαι, τὰς βοὰς ἐλαύνοντα τὰς Γηρυόνου. Id est: *Lucrinus sinus, in latum extenditur ad*

Baias

LVCRINVS lacus.

Baias usque; interclusus ab externo mari aggere longo stadia VIII, *latitudine tantâ, quanta lati currus orbitam capit*. Avernus lacus totus hodiéque exstat. de quo mox plura dicam. At Lucrinus ferè omnis interiit. quidpe, quum ferè biennio totus hic tractus crebris terræ motibus fuisset concussus; tandem anno à nato Iesu CIƆIƆXXXVIII, die III ante Kalendas Octobreis ex repentino altissimoque hiatu, ignem evomente, tanta cinerum pumicibus permixtorum vis eructata est, uti inde mons altissimus, latéque proxima occupans litora, exstiterit; in cuius vertice prædictus hiatus etiam nunc conspicitur. Nomen ei adcolæ imposuêre *Mons novus*; & item *Mons cinereus*. Eius igitur cineres Lucrinum lacum ita tunc oppleverunt, uti nunc tenuis tantùm ac cœnosa exstet palus cum exiguo arundineto. Longitudinem eius olim fuisse VIII stadiorum, id est, mille passus, juxta mare porrectam, disertè suprà testatur Strabo. Latitudinem inter mare & fauceis Averni quingentûm passuum fuisse colligo. quidpe hodiè à litore ad Avernum IƆCC haud ampliùs passus. prædictos autem cineres nonnihil ex mari occupasse, maximè credibile est. fauceis verò inter Lucrinum & Avernum quantum intervalli tenuerint incertum est. Cæterùm altitudo Lucrino fuit navium capax. Strabo eodem lib. V: Ἔστι δ' ὁ μὲν Ἄορνος κόλπος ἀγχιβαθὴς, καὶ ἀρτίστομος λιμένος καὶ μέγεθος καὶ φύσιν ἔχων, χρείαν δ' οὐ παρεχόμενος λιμένος, διὰ τὸ προκεῖσθαι τὸν Λοκρῖνον κόλπον, προσβραχῆ καὶ πολύν. Id est: *Avernus sinus est undis profundissimis, faucibusque commodè ad recipiendas naveis instructus. neque ei, uti pro portu usurpetur, vel à naturâ loci vel à magnitudine quidquam deest. sed usum tamen portus non præstat; quòd ante eum situs est Lucrinus sinus, prælongus atque altus*. De *aggere*, quo Lucrinus à mari arcebatur alii etiam meminerunt auctores; quibus vocatur VIA HERCVLEA sive HERCVLANEA. Lycophron:

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα κ' Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν.
Ὄσσαν τε καὶ λέοντος ἀτραποὺς βοῶν
Χωστὰς, ὀβριμοὺς τ' ἄλσος οὐδαίας κόρης,
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον.
Λιπὼν δὲ Ληθαιῶνος ὑψηλὸν κλέτας
Λίμνην τ' Ἄορνον.

Hoc est:

Baii verò transiens gubernatoris sepulcrum
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ effusionem,
Ossamque, & leonis vias boum
Adgestas, Proserpinæque nemus infernæ puellæ,
Et Pyriphlegethontem fluvium.
Relinquensque Lethæonis montem altum
Lacumque Avernum.

Ad hæc scholiastes poëtæ Isacius Tzetzes: Λέοντος. Ἡρακλῆς ἢ διὰ τὴν λεοντὴν, ἢ διὰ τὴν ἀλκήν. Id est: *Leonis. Hercules intelligitur; aut ob leoninam pellem, aut propter robur*. Diodorus lib. IIII: Ὁ δ' Ἡρακλῆς ἐκ τοῦ Φλεγραίου πεδίου κατελθὼν παρὰ τὴν θάλατταν, κατεσκεύασεν ἔργα περὶ τὸν Ἄορνον ὀνομαζομένην λίμνην. ἀναπεπταμένης γὰρ τῆς λίμνης εἰς τὴν θάλατταν, τὸν Ἡρακλέα λέγεται τὸν μὲν ἔκρουν ἐγχῶσαι τὸν δ' ὑδὸν, τὴν νῦν οὖσαν παρὰ θάλατταν κατασκευάσαι, τὴν νῦν καλουμένην Ἡράκλειαν. Id est: *Hercules, relictis Phlegræ campis, ad mare digressus, opera quædam circa Avernum lacum struxit. quidpe quum lacus in mare sese expanderet, ducto aggere eum coërcuit; viamque juxta mare hac ratione effecit, quæ Herculea nunc vocatur*. Propertius lib. III eleg. XVII:

Qua jacet & Troiæ tubicen Misenus arenâ,
Et sonat Herculeo structa labore via.

Silius lib. XII:

Ast hic, Lucrino mansisse vocabula quondam
Cocyti, memorat; medioque in gurgite ponti
Herculeum commendat iter; quà dispulit æquor
Amphitryoniades, armenti rector Iberi.

Cicero de Lege agrariâ contra Rullum ad populum oratione primâ: *Hæc lege tribunitiâ*

bunitiâ decemviri vendent. Accedet eò mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas: adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea; multarum deliciarum & magnæ pecuniæ permulta alia. Eamdem hanc viam intellexit & Athalaricus rex in suprà scriptâ epist. VI Variar. lib. VIIII; ubi sic ait: *Immissum Averno stagneum mare. ubi ad voluptatem hominum vita gignitur ostreorum. industriâque mortalium fieri, ut res, alibi fortuita, ibi semper adpareat copiosa. Quantis ibi molibus marini termini decenter invasi sunt? quantis in visceribus æquoris terra promota est? Dextrâ lævâque greges piscium ludunt. Claudantur alibi industriosis parietibus copiosæ deliciæ: captivi teneantur aquatiles greges, heic ubique sub libertate vivaria sunt.* De *piscibus* atque *ostreis* vetustiores etiam adnotarunt auctores. Petronius in Satyrico:

—— Inque Lucrinis
Eruta litoribus vendunt conchylia cœnas.

Horatius Ἐπῳδῶν odâ II:

Non me Lucrina juverint conchylia.

Ad hæc vetus Scholiastes: *Lucrinus & Avernus duo lacus sunt ad mare Baianum. in Lucrino autem abundant conchylia & alii pisces delicatissimi.* Servius ad Virgilii Γεωργικῶν lib. II: *In Baiano sinu Campaniæ, contra Puteolanam civitatem, lacus sunt duo, Avernus & Lucrinus: qui olim propter copiam piscium vectigalia magna præstabant.* Hinc & illud Ciceronis ad Atticum lib. IIII, epist. VIIII: *Puteolis magnus est rumor, Ptolemæum esse in regno. Ego heic pascor bibliothecâ Fausti. fortasse tu putabas his rebus Puteolanis & Lucrinensibus.*

De cætero TEMPLVM VENERIS fuisse ad Lucrinum lacum, ex antiquo epigrammate incerti auctoris & Martiale ac Statio disco. Antiquum epigramma; cuius principium interiit:

Ante bonam Venerem gelidæ per litora Baiæ.
Illa natare lacus cum lampade jussit Amorem.
Dum natat, algenteis cecidit scintilla per undas.
Hinc vapor ussit aquas. quicumque natavit, amavit.

Martialis lib. XI epigram. LXXXI:

Litus beatæ Veneris aureum Baias;
Baias superbæ blanda dona naturæ;
Vt mille laudem, Flacce, versibus Baias;
Laudabo dignè non satis tamen Baias.

Statius Silvar. lib. III carm. I:

Spectat & Icario nemorosus palmite Gaurus,
Silvaque, quæ fixam pelago Nesida coronat:
Et placidus Limon numenque Eupleia carinis:
Et Lucrina Venus: Phrygioque è vertice Graias
Addiscis Misene tubas.

Eâ parte lacus fuisse hoc templum, quæ spectabat Baias, ex Martiale & antiquo isto epigrammate clarè perspicitur. Eâdem parte fuisse censeo & AGRIPPINAE, matris Neronis, VILLAM, quam Tacitus memorat Annal. lib. IIII; ubi de insidiis à Nerone structis & cæde eius narrat. *Nando*, inquit, *deinde occursu lembunculorum Lucrinum in lacum vectam, villæ suæ inferunt.*

Cæterùm Martialis lib. IIII epigram. XXX ita scribit:

Baiano procul à lacu, manemus,
Piscator fuge; ne nocens recedas.
Sacris piscibus hæ natantur undæ;
Qui norunt dominum; manumque lambunt
Illam, qua nihil est in Orbe maius.
Quid, quod nomen habent; & ad magistri
Vocem quisque sui venit citatus?
Hoc quondam Libys impius profundo
Dum prædam calamo frementè ducit,
Raptis luminibus repentè cæcus
Captum non potuit videre piscem:
Et nunc sacrilegos perosus hamos,
Baianos sedet ad lacus rogator.

An igitur Lucrinus etiam BAIANVS dictus est LACVS? Documentum equidem de piscibus convenit. & Strabo prædicto lib. V ait, Τοῖς δὲ Βαΐοις συνεχὴς ὁ Λουκρῖνος κόλπος· id est: *Baiis contiguus est Lucrinus sinus.* & paullo pòst: ὁ Λουκρῖνος κόλπος πλατύνεται μέχρι Βαΐων· *Lucrinus sinus in latum extenditur usque Baias.* At alii contra sentire videntur auctores; & his maximè Tacitus. Plinius lib. XIIII cap. VI: *Fossa Neronis: quam à Baiano lacu Ostiam usque navigabilem inchoaverat.* Sed hoc quoque fortasse aliquis ad Lucrinum trahere voluerit ex Statii auctoritate: qui Silvar. lib. IIII carm. III, quo Domitiani novam concelebrat viam, ita canit:

Gaudens Euboicæ domum Sibyllæ,
Gauranosque sinus & æstuantes
Septem montibus admovere Baias.

Et posteà:

Nil obstat cupidis; nihil moratur.
Qui primo Tiberim reliquit ortu,
Primo vespere navigat Lucrinum.

Nempe postrema huius itineris pars navigabatur per Avernum Lucrinumque lacum. Sed quid opus fuit fossam ab Lucrino inchoare per excelsos colleis? & si hanc difficultatem neglexit Nero, ab Averno longè rectiùs & commodiùs initium eius duxisset versùs Cumas, haud ita longè inde distanteis. Certè aliam voluit fossam Plinius, aliam longè cum ipso Baianum lacum Tacitus Siliusque. quorum ille Annal. XIIII interitum Agrippinæ narrans ita tradit: *Placuit solertia, tempore etiam juta; quando Quinquatruum festos dies apud Baias frequentabat. illuc matrem elicit.* Statim: *Dehinc obvius in litora, (nam Antio adventabat) excipit manu & complexu; ducitque Baulos. id villæ nomen est, quæ promontorium Misenum inter & Baianum lacum flexo mari adluitur.* Et mox: *Statis constitit exstitisse proditorem: & Agrippinam, auditis insidiis, an crederet, ambiguam, gestamine sellæ Baias pervectam.* En; si Lucrinus lacus idem fuit & Baianus; cur non dixit, promontorium Misenum inter & Baias? Sanè ex hoc documento quàm clarissimè adparet, lacum istum Baianum longè alienum fuisse ab Lucrino, & Baulis Misenoque propinquiorem, quàm ipsæ Baiæ. Quin paullo pòst, ubi naufragium passa erat ex insidiis Agrippina, disertè *Lucrinum* ut longè alium memorat *lacum*, his verbis: *Nando, deinde occursu lembumculorum Lucrinum in lacum vectam, villæ suæ inferunt.* Sic & Silius apertè inter stagnum Baianum & Lucrinum lacum distingvit. Verba eius hæc sunt lib. XII:

——— *Ille, tepentes*
Vnde ferant nomen Baiæ, comitemque dedisse
Dulichiæ puppis stagno sua nomina, monstrat:
Ast hic, Lucrino mansisse vocabula quondam
Cocyti memorat.

Fuit igitur *Baianus lacus* inter Baulos atque Baias. hodiè eius ne vestigium quidem exstat: ut nec tot *stagnorum*, quæ posteà Alexander Severus circa easdem Baias fecit. Aelius Lampridius in vitâ eius: *In Baiano palatium fecit cum stagno, quòd Mammææ nomine censetur. fecit & alia in Baiano opera magnifica, in honorem adfinium suorum, & stagna stupenda, admisso mari.*

Cæterum BAVLOS VILLAM perperam Plinius lib. III cap. V inter Baias atque Lucrinum lacum. *Misenum*, inquit, *portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus.* Hoc si verum: tota Taciti, gravissimi scriptoris, narratio falsa erit. cui tamen adstipulatur Symmachus lib. I epist. I. *Baulos*, inquit, *Lucrinâ sede mutavimus. non, quòd eius diversorii satias cœperit nos. quod quàm diutius visitur, plus amatur. sed, quòd metus fuit, ne, si Baulorum mihi inolevisset adfectio, cætera, quæ sunt visenda, displicerent.* En, ut manifestè Baulos à Lucrino lacu removet. Propiùs Baias quàm Misenum fuisse Baulos, testatur haud obscurè Plinius lib. VIIII cap. LV, his verbis: *Apud Baulos, in parte Baianâ piscinam habuit Hortensius orator, in qua muræna adeò dilexit, ut exanimatam flesse credatur. In eâdem villâ Antonia Drusi muræna, quàm diligebat, in aureis addidit. cuius propter famam nonnulli Baulos*

videre

videre concupirerunt. In ipso fuisse, litore, luculentum suprà testem audivimus Tacitum. cui adsentiens Silius lib. XII, sic canit:

Necnon Misenum, servantem Idæa sepulcro
Nomina, & Herculeos videt ipso in litore Baulos.

Hinc etiam Martialis ita lib. IIII epigram. LXIII:

Dum petit à Baulis mater Carelia Baias,
Occidit insani crimine mersa freti
Gloria quanta perit vobis; hæc monstra Neroni
Nec quondam jussæ præstiteratis aquæ.

Nempe à Baiis, quò Nero ad epulas invitaverat matrem, per easdem hasce aquas, in quibus interiit Cœrelia, repetebat Agrippina *Baulos*. Svetonius in Nerone, cap. XXXIIII: *Atque ita reconciliatione simulatâ, jucundissimis literis Baias evocavit ad solennia Quinquatruum simul celebranda: datoque negotio trierarchis, qui Liburnicam, qua advecta erat, velut fortuito concursu confringerent, protraxit convivium. repetentique Baulos, in locum corrupti navigii, machinosum illud obtulit.* Erravit igitur heic, si fides Tacito, Svetonio, Martialique habenda est, Dio; qui lib. LXI apud Baulos convivia per multos dies acta; atque inde mediâ nocte οἴκαδε, id est, *domum*, (villam haud dubiè Agrippinæ intellexit ad Lucrinum lacum; cuius suprà meminit Tacitus) ab Aniceto deductam tradit. Cæterùm VILLAM heic fuisse HORTENSII, præter prædictum Plinium alii etiam testantur auctores. Varro Rusticar. rer. lib. III cap. XVII: *Q. Hortensius, familiaris noster, quum piscinas haberet magnâ pecuniâ ædificatas ad Baulos, ita sæpè cum eo ad villam fui, ut illam sciam semper in cœnam pisceis Puteolos mittere emptum solitum. neque satis erat, eum non pasci piscinis, nisi eos ipse pasceret ultrò: ac maiorem curam sibi haberet, ne eius esurirent multi, quàm ego habeo, ne mei in Roseâ esuriant asini.* Cicero Academicar. quæst. lib. II: *Quibus de rebus & aliàs sæpè nobis multa quæsita & disputata sunt; & quondam in Hortensii villa, quæ est ad Baulos.* At Tacitus loco suprà scripto ipsos Baulos ait fuisse villam. eamque possedisse Hortensium, testis est Symmachus suprà dictâ epist. I libri I, hoc carmine:

Huc deus Alcides stabulanda armenta coëgit,
Eruta Geryonis de lare tergemini.
Inde recens ætas corrupta Boaulia Baulos
Nuncupat; occulto nominis indicio
Ab divo ad proceres dominos fortuna cucurrit;
Fama loci obscuros ne pateretur heros.
Hanc celebravit opum felix Hortensius aulam;
Contra Arpinatem qui stetit eloquio.
Heic consul clarum produxit Acindynus ævum;
Quique dedit leges Orsitus Aeneadis.

Eamdem hanc de Hercule fabulam alii quoque retulerunt. Silium paullo ante audivimus. Apud Servium ad Virgilii Aeneid. lib. VI in vulgatis exemplaribus ita scriptum est: *A Baio, socio eius illic mortuo, Baias constat esse nominatas. Dicit etiam vidisse Herculem: ideò, quia illic Bauliæ, locus Herculis, dictus quasi Boaulia; quòd illic habuit animalia, quæ, Geryoni detracta, ex Hispaniâ adduxerat.* Omnino restituo corruptum locum ita: *Dicitur etiam ibi fuisse Hercules; ideò quia illic Bauli, locus Herculis, dictus quasi Boaulia.* Et ad Aeneid. lib. VII ita legitur: *Veniens autem Hercules in quadam Campaniæ civitate, pompam triumphi sui exhibuit: unde Pompeii dicitur civitas. Posteà juxta Baias caulas bubus fecit, & eas sepsit; qui locus Boaulia dictus nam hodiè Baulæ vocantur.* Ne illud quidem Servium scripsisse censeo, *veniens in quadam Campaniæ civitate*. quod à barbari sæculi monacho exscriptore haud dubiè ita corruptum est. nam posteriori ævo ea loquutio usitatissima fuisse reperitur. Ergo istud etiam *Baulæ* corrigo in *Bauli*. Scholiastes autem Apollonii, in Ἀργοναυτικῶν lib. III, Βόαυλα, inquit, ἡ βούστασις. id est: *Boaula, boum stabulum.*

De cæterò fuit & C. CALPVRNII PISONIS VILLA apud Baias. Tacitus Annalib. lib. XV: *Conjuratis tamen metu proditionis placitum maturare cædem apud Baias, in villâ Pisonis. cuius amœnitate captus Cæsar, crebrò eò ventitabat; balneasque & epulas inibat, omissis excubiis, & fortunæ suæ mole.* Proximè PISONIS VILLA.

Baias fuisse hanc villam; ita, uti calidæ aquæ balneas implerent, maximè credibile est.

POMPEII AC CAESARIS VILLAE.

Paullo remotiores à Baiis fuêre CN. POMPEII MAGNI & C. IVLII CAESARIS VILLAE. Seneca epist. LI: *Illi quoque, ad quos primos fortuna Romani populi publicas opes transtulit, C. Marius & Cn. Pompeius & Cæsar, exstruxerunt quidem villas in regione Baianâ; sed illas imposuerunt summis jugis montium. videbatur hoc magis militare, ex edito speculari latè longéque subjecta.* Tacitus Annal. lib. XIIII, de Agrippinâ, Neronis matre: *Cremata est noctu eâdem, conviviali lecto, & exsequiis vilibus; neque, dum Nero rerum potiebatur, congestâ aut clausâ humo. mox domesticorum curâ levem tumulum accepit, viam Miseni propter & villam Cæsaris dictatoris; quæ subjectos sinus editissima prospectat.* Sed & L. LVCVLLVS VILLAM heic habuit in Baiano, prope mare. M. Varro Rusticar. rer. lib. III cap. XVII: *In Baiano autem tantâ ardebat curâ L. Lucullus, ut architecto permiserit, ut suam pecuniam consumeret, dummodò perduceret specus è piscinis in mare, objectaculo, quo æstus bis quotidiè ab exortâ lunâ ad proximam novam introire ac redire rursus in mare posset, ac refrigerare piscinas.* Haud dubiè villa adposita fuit piscinis. At quum variorum dominorum tam multæ heic fuerint villæ; singularum certum ostendere velle situm, dementiæ magis quàm diligentiæ existimo.

AGRIPPINAE TUMULUS.

LVCVLLI VILLA.

Porrò Strabo suprà dicto lib. V ita scribit: Κάμψαντι δὲ τὸ Μισηνὸν, λιμὴν ὑπὸ τῇ ἄκρᾳ. καὶ μικρὸν ὑπερκολπίζοντα ἡ ἠϊὼν εἰς βάθος ἀξιόλογον, ἐν ᾧ αἱ Βαΐαι. Id est: *Misenum ubi circumflexeris, protinus sub ipso statim promontorio est portus: & post hunc immensâ profunditate in sinum reductum litus; in quo sunt Baiæ.* Is ab ipso vocabatur BAIANVS SINVS. Plinius lib. II cap. CIII: *Sed & fontium plurimorum natura mira est fervore: idque etiam in jugis Alpium; ipsoque in mari, inter Italiam & Aenariam; in Baiano sinu; & in Liri fluvio, multisque aliis.* Svetonius in Nerone, cap. XXVII: *Quoties Ostiam Tiberi defluere, aut Baianum sinum præternavigaret, dispositæ per litora & ripas diversoriæ tabernæ parabantur, insignes ganeæ & matronarum institorio copas imitantium, atque hinc inde hortantium, ut adpelleret.* Servius ad Virgilii Georgicôn lib. II: *In Baiano sinu Campaniæ, contra Puteolanam civitatem lacus sunt duo Avernus & Lucrinus.* Statius Silvar. lib. III carm. II:

Vos quoque cæruleum divæ Nereides agmen,
Surgite de vitreis spumosæ Dorides antris;
Baianosque sinus & fœta tepentibus undis
Litora tranquillo certatim ambite natatu.
Quærentes ubi celsa ratis, qua scandere gaudet
Nobilis Ausoniæ Celer armipotentis alumnus.
Nec quærendus diu. modò nam trans æquora terris
Prima Dicarchæis Pharium gravis intulit annum.

Puteoli anteà Dicæarchia vocabantur; ut infrà videbimus. ergo totus ille sinus, inter Miseni portum & Puteolos Baianus dicebatur sinus. Eumdem *Tyrrhenum* vocat, non satis propriè, Dio lib. XLVIII. Ἐν Κύμῃ, inquit, τῇ Καμπανίδι χωρίον ἐστὶ μεταξὺ Μισηνοῦ καὶ Παπόλων μικροῖς ὄρεσί τε γὰρ σμικροῖς καὶ ψιλοῖς πάλαι βεβαίως περιείληπται, καὶ θαλάσσαν τριπλῆν κόλπωσιν ἔχει. ἡ μὲν γὰρ ἔξω τι καὶ πρὸς τοῖς πόλεσίν ἐστιν, ἡ δὲ ὀλίγῃ διαφυῆ ἀπ' αὐτῆς διήργηται· ἄλλη δ' αὖτ' ἐν αὐτῷ τῷ μυχῷ λιμνώδης ὀφθῆναι. καὶ καλεῖται, αὕτη μὲν Ἀβερνὶς, ἡ δὲ μέση Λουκρινὶς· ἡ γὰρ ἔξω τοῦ Τυρσηνικοῦ δόκει, ἐς ἐκεῖνο καὶ τὸν ἐπώνυμον πάλαι. Hoc est: *In Cumano Campaniæ agro locus quidam inter Misenum Puteolosque in Lunæ figuram curvatus est. quidpe totus ferè montibus parvis ac nudis circumdatur habetque treis sinus maris: quorum unus exterior ipsas contingit urbeis: alter exiguâ intercapedine à priore dirimitur; tertius in ipso recessu interiori lacus in modum conspicitur. huic vocabulum est Averno; medio Lucrino; tertius, quia ad mare Tyrrhenum pertinet, eodem adpellatur nomine.* Duos igitur ex his tribus hactenus descripsimus, *Tyrrhenum* sive *Baianum sinum*, & *lacum Lucrinum*: à cuius descriptione non tam longè separanda erat *Averni* enarratio, nisi dubium illud de Baiano lacu explanandum fuisset. sine cuius explanatione ne loca quidem circùm sita commodè indicari poterant. Nunc ergo de *Averno* agemus.

AVERNVS LACVS.

Lucrino igitur per angustas fauceis jungebatur AVERNVS LACVS; vulgò hodiéque *Il Lago d'Averno*, & nonnumquàm *Il lago di Trepergole*. Describitur sic ab

antiquo

antiquo in primis auctore Aristotele in Admirandis: Περὶ τὴν Κύμην, τὴν ἐν Ἰταλίᾳ, λίμνη ἐστὶν ἡ προσαγορευομένη Ἄορνος· αὕτη μὲν, ὡς ἔοικεν, οὐκ ἔχουσά τι θαυμαστόν· περικειμένων γὰρ λέγεται περὶ αὐτὴν λόφος κύκλῳ, τὸ ὕψος οὐκ ἐλαττον τριῶν σταδίων· καὶ αὐτὴν εἶναι τῷ σχήματι κυκλοτερῆ, τὸ βάθος ἔχουσαν ἀνυπερβλητον. Id est: *Apud Cumam Italiæ lacus est, cui nomen Avernus. is quidem nihil admiratu dignum habere videtur. Circumdatur collibus altissimis trium stadiorum altitudine, circulari formâ. Figura eius rotunda est: profunditatemque immensam habet.* Eamdem rotunditatem Lycophron quoque innuit hoc versu:

Λίμνην τ' Ἄορνον, ἀμφιπριωτῷ βρόχῳ.
Lacumque Avernum, laqueo circumductum.

Strabo lib. v: Ἔστι δ' ὁ μὲν Ἄορνος κόλπος ἀγχιβαθὴς καὶ δρυσὶν, λιμὴν καὶ μέγεθος καὶ φύσιν ἔχων· περικλείεται δ' ὀφρύσιν ὀρθίαις ὑπερκειμέναις πανταχόθεν, πλὴν ἐκ πλατ. Id est: *Avernus sinus est admodum profundus, faucibusque ad recipiendas naves commodè instructus. Includitur superciliis rectà sursum enatis, & undique, præterquàm in aditu, imminentibus.* Vibius Sequester in catalogo Lacuum: *Avernus, Campaniæ, immensæ altitudinis; cuius ima pars deprehendi non potest.* Diodorus lib. IIII: Ὁ δὲ Ἡρακλῆς ἐκ τῶν Φλεγραίων πεδίων καταβὰς πρὸς τὴν θάλατταν, κατεσκεύασέν τινα περὶ τὴν Ἄορνον ὀνομαζομένην λίμνην. κεῖται γὰρ αὕτη μεταξὺ Μισήνης καὶ Δικαιαρχείων, πλησίον τῶν θερμῶν ὑδάτων. ἔχει δὲ τὴν περίμετρον ὡς πέντε σταδίων, τὸ βάθος ἄπιστον· ἔχουσι γὰρ ὕδωρ καθαρώτατον, φαίνεται τῇ χρόᾳ κυάνεον, μέχρι τῆς ὑπερβολῆς τὸ βάθος. Id est: *Hercules, relicto campo Phlegræo, ad mare digressus, opera quædam circa Avernum lacum struxit. Situs autem est Avernus inter Misenum & Puteolos, prope calidas aquas, v stadiorum circuitu & profunditate incredibili. nam quum aqua sit limpidissima; ingens voraginis altitudo cæruleum reddit eius colorem.* Manet hodiéque eadem profunditas, eademque rotunditas. Profunditatem etiam Lucanus voluit innuere lib. II, his versibus:

Vt maris Aegei medias si celsus in undas
Depellatur Eryx; nullæ tamen æquore rupes
Emineant. vel, si convulso vertice Gaurus
Decidat in fundum penitus stagnantis Averni.

Pergit Aristoteles post supra scripta in hæc verba: Ἐκεῖνο δὲ θαυμάζειν φαίνεται. ὑπερκειμένων γὰρ αὐτῆς πυκνῶν δένδρων, καὶ ὑπερεχόντων ἐκ αὐτῆς κατακεκλιμένων, οὐδέν ἐστιν ἰδεῖν ὅπι δ' ὕδατος φύλλον ἐμπεσόν· ἀλλ' ὅτως καθαρώτατόν ἐστι τὸ ὕδωρ, ὥστε δοκεῖν θεωμένοις θαυμάζειν. Hoc est: *Cæterò id mirabile videtur: quòd circumpositis undiquaque & supernè incumbentibus densissimis arboribus, nullum tamen cernas natans in lacu folium. qua puritate suâ admirationem meritò ciet.* Silvas huic Virgilius etiam adnotavit Aeneid. lib. III, his verbis:

Huc ubi delatus Cumarum accesseris urbem,
Divinosque lacus & Averna sonantia silvis.

Et Strabo lib. v: Περικλείεται δ' Ἄορνος ὀφρύσιν ὀρθίαις, ὑπερκειμέναις πανταχόθεν, πλὴν δ' εἰς πλατ· νῦν μὲν ἡμέρως σκεπανημένοις, πρότερον δὲ σωφρεφέσιν ἄγελα ὕλη μεγαλοδένδρῳ καὶ ἄβατος· αἰκὴ δεισιδαιμονίαν κάλαμον ἐπίεν τὸν κόλπον. Προσεμυθολογοῦσι δ' οἱ ἐπιχώριοι, καὶ ὄρνεις, ὅσα ὑπερπτῆς γινόμενος, καταπίπτειν εἰς τὸ ὕδωρ, φθειρομένης ὑπὸ τῶν ἀναφερομένων ἀέρων, καθάπερ ἐν τοῖς Πλουτωνίοις. Hoc est: *Includitur Avernus superciliis rectà sursum adsurgentibus, & undique, præterquàm in aditu, imminentibus: nunc quidem culturâ elaboratis: at olim silva circumdabat inaccessa, & magnarum arborum; quæ ad supersitionem usque ipsum sinum obumbrabat. Addita est ab incolis fabula. nempe aves, quæ supervolarent, in aquam decidere, examinatas aëris exhalatione: quemadmodùm in locis fieri solet Plutoniis.* Agrippam excidisse silvam, paullo pòst memorat. Factum id esse eodem tempore, quo *Iulium portum* Augusti jussu Agrippa huic fecit, mari in Lucrinum Avernumque immisso, infrà patebit. De pestiferâ Averni exhalatione alii etiam complures adnotarunt auctores. Antigonus in Variis narrationibus: Τὸν δὲ ἐν τοῖς Σαρματικοῖς λίμνην Ἡρακλείδην γράφειν, ὅτι οὐδὲν τῶν ὀρνίθων ὑπερίπτη· τὸ δὲ παρελθὸν ὑπὸ τῆς ὀσμῆς τελευτᾶν. ὁ δὲ καὶ περὶ τὸν Ἄορνον δοκεῖ γίνεσθαι, καὶ καλοῦσιν οἱ Φῆμην ἀπὸ τοῦ πλήσιος. Id est: *Heraclides tradit esse in Sarmatiâ lacum, quem nulla supervolet avis: &, quæ accedat, eam fœtore necari. Idem & apud Avernum lacum contingere creditur. famaque ea apud plerosque obtinuit.* Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VI: *Sanè lacus Avernus antè silvarum densitate sic ambiebatur, ut exhalans inde per angustias aquæ sulfureæ odor gravissimus supervolantes aves necaret.*

unde & Avernus dictus est, quasi Ἄορνος. *Quam rem Augustus Cæsar intelligens, dejectis silvis, ex pestilentibus amœna reddidit loca.* Nonius Marcellus, cap. I: *Avernus lacus idcircò adpellatus est, quia est odor eius avibus infestissimus.* Lucretius lib. VI:

Nunc age, Averna, tibi, quæ sint loca cumque lacusque,
Expediam; quali naturâ prædita constent.
Principiò, quòd Averna vocantur, nomen id ab re
Impositum est; quia sunt avibus contraria cunctis:
E regione eâ quòd loca quum advenêre volantes,
Remigii oblitæ pennarum vela remittunt;
Præcipitesque cadunt molli cervice profusæ
In terram; si fortè ita fert natura locorum:
Aut in aquam; si fortè lacus substratus Averno est.
Qualis apud Cumas locus est montemque Vesevum:
Oppleti calidis ubi fumant fontibus auctus.

Plinius in procemio libri IIII: *Epirus Acrocerauniis incipit montibus. In eà primi Chaones; à quibus Chaonia, dein Thesprotii; Antigonenses: locus Aornos, & pestifera avibus exhalatio.* Sed fabulam omnino esse isthanc de Averni lacus pestilenti exhalatione, disertè adfirmat præscripto loco Strabo. Et Virgilius, prædicto Aeneid. lib. VI, non ipsum lacum; quod sic interpretatus est Servius, & alii etiam ante eum ita senserunt; sed antrum sive speluncam Averni altam, vastoque hiatu immanem, atris faucibus halitum letalem effudisse, tradit: ideóque hunc locum Græcis dictum Ἄορνον, quòd graveolentiâ suâ supervolitanteis alites necaret. Verba eius hæc sunt:

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu;
Scrupea; tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impunè volantes
Tendere iter pennis. talis sese habitus, atris
Faucibus effundens, supera ad convexa ferebat.
Vnde locum Graii dixerunt nomine Aornon

Hinc illud paullo antè de columbis, quorum ductu Aeneas aureum ramum in silvâ Averni reperiit:

Inde ubi venêre ad fauceis graveolentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ,
Sedibus optatis geminâ super arbore sidunt.

Hinc etiam Claudianus de raptu Proserpinæ lib. II:

Tunc & pestiferi pacatum limen Averni
Innocuæ transistis aves.

Ab huius igitur antri nomine lacus cognomen accepit Averni. nam haud semel apud auctores LACVS AVERNI vocatur. Cicero Tusculan. quæst. lib. I: *Inde in viciniâ nostrâ Averni lacus.* Livius lib. XXIIII: *Hannibal, Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ, ut tentaret Puteolos, descendit.* Et mox: *At Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque nobiles juvenes ab Tarento venerunt.* Et de eisdem posteà; *Qui ad lacum Averni adissent.* Marcellinus lib. XXVIII: *Sic à lacu Averni lenibus invecti sunt pictis Puteolos vel Caietam.* Sed quæritur jam, qua parte lacus hoc *antrum Averni* fuerit? Hodiè eam omneis interpretari video cryptam, quæ mox post aditum ad lacum in sinistra eius parte versùs meridiem protensa, vulgò vocatur *La Grotta di Sibilla*, id est, *Antrum Sibyllæ*; his haud dubiè inducti verbis Servii ad Virgilii Aeneid. lib. III: *Lucrinum & Avernum dicit: inter quos est spelunca, per quam ad inferos descendebatur.* At Strabonis verba lib. V hæc sunt: Ἐμυθενον δ' οἱ πρὸ ἡμῶν ἐν τῷ Ἀόρνῳ τὰ περὶ τὴν νεκυῖαν τὴν Ὁμηρικήν. καὶ δὴ καὶ νεκνομαντεῖον ἱστοροῦσιν ἐνταῦθα γενέσθαι· καὶ Ὀδυσσέα εἰς τοῦτο ἀφικέσθαι. * * * καὶ τοῦτο χωρίον Πλουτώνιόν τι ὑπελάμβανον, καὶ τοὺς Κιμμερίους ἐνταῦθα λέγεσθαι· καὶ εἰσπλεόν γε οἱ προθυσάμενοι, καὶ ἱλασσόμενοι τοὺς καταχθονίους δαίμονας, ὄντων τῶν ὑφηγουμένων τὰ τοιάδε ἱερέων, ἐργολαβηκότων τὸν τόπον. Ἔστι δὲ πηγή τις αὐτόθι ποτίμου ὕδατος ἐπὶ τῇ θαλάττῃ. τούτου δ' ἀπείχοντο πάντες, τὸ τῆς Στυγὸς ὕδωρ νομίσαντες. καὶ τὸ μαντεῖον ἐνταῦθά που ἵδρυται· τόν τε Πυριφλεγέθοντα ἐκ τῶν θερμῶν ὑδάτων ἐτεκμαίροντο τῶν πλησίον τῆς

Ἀχερου-

Ἀχερουσίας. Ἔφορος δὲ τοῖς Κιμμερίοις περιοικεῖν τὸν τόπον, φησὶν αὐτοὺς ἐν καταγείοις οἰκίαις οἰκεῖν, ἃς καλοῦσιν ἀργίλλους· καὶ διὰ λιμένων ὀρυγμάτων παρ' ἀλλήλους τε φοιτᾶν, καὶ ξένους εἰς τὸ μαντεῖον δέχεσθαι, πολὺ ὑπὸ γῆς ἱδρυμένον. ζῶν δὲ ἀπὸ μεταλλείας, καὶ τῶν μαντευομένων, καὶ ὑπὸ βασιλέως ἀποδείκνυσθαι· αὐτοῖς συντάξεις. εἶναι δὲ τοῖς μὲν τὸ χρηστήριον ἔνερθε πάτερον, μηδένα τὸν ἥλιον ὁρᾶν· ἀλλὰ τῆς νυκτὸς ἔξω προϊέναι τῶν χασμάτων. καὶ διὰ τοῦτο τὸ ποιητὴν μὲν αὐτῶν εἰπεῖν, ὡς ἄρα

——— οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται.

Ἕτερον δ' ἀμφισβητοῦσι τοὺς αὐθρώπους ὑπὸ βασιλέως τινὸς, οὐκ ἀποβάντος αὐτοῦ ὑπὸ χρησμοῦ. τὸ δὲ μαντεῖον ἐν συμμέτρῳ, μεθεστηκὸς εἰς ἕτερον τόπον. Τοιαῦτα μὲν οἱ περὶ ἡμῶν ἐμυθολόγησαν. νυνὶ δὲ τὰ μὲν ὕλης τὰ περὶ τὴν Ἄορνον καπείσης ὑπὸ Ἀγρίππα, τὰ δὲ χωρίων κατοικοδομηθέντων, ἀπὸ δὲ τοῦ Ἄορνος διώρυγος ὑπονόμῳ τμηθείσης μεχρὶ Κύμης, ἅπαντ' ἐκεῖνα ἐφαίνη μύθος· τοῦ Κοκκηίου, τοῦ ποιήσαντος τὴν διώρυγα, ἐπακολουθήσαντός πως τῷ περὶ τῶν Κιμμερίων ἀρχαίως λεχθέντι λόγῳ· τυχὸν ἴσως καὶ πάτριον νομίσαντος τῷ τόπῳ τούτῳ δι' ὀρυγμάτων εἶναι τὰς ὁδούς. Hoc est: *Qui nos atate anteceſſerunt, necyæ Homericæ fabulam Averno adplicuerunt. atque adeò narrant, fuiſſe ibi oraculum, ubi vitâ defuncti reſponſa darent. eóque Vlyſſem perveniſſe.* Paullo pòst: *Atque hunc locum Plutoni dicatum arbitrabantur: & Cimmerios heic habitare traditum fuiſſe. ac qui intrò navigabant, priùs ſacrificiis placabant genios ſubterraneos: quum eſſent ſacerdotes qui conducto iſto loco huiuſmodi ſacra docebant adminiſtrabantque. Ibidem & fons eſt aquæ potabilis, ad ipſum mare. ſed eâ omnes abſtinent: Stygis aquam eſſe putantes. Ibidemque alicubi & oraculum erat. & Pyriphlegethontem ex aquis calidis, Acheruſiæ vicinis, exiſtimant heic eſſe. At Ephorus, Cimmeriis locum hunc attribuens, hos habitare tradit in ſubterraneis ædificiis, quas argillas vocant: ac per cuniculos quosdam inter ſe commeare; hoſpitesque eâdem viâ ad oraculum perducere, altè infra terram conditum. victum partim metallis effodiendis quærere; partim ab iis accipere, qui oraculum conſulunt. regemque iis conſtituiſſe eo nomine ſtipendium. Cæterùm qui apud oraculum iſtud degant, eos, more ab maioribus accepto, numquàm videre Solem: ſed noctu ex hiatibus terræ prodire. eóque Homerum ita de iis ceciniſſe:* ——— *Neque umquàm eos Sol lucidus adſpicit. Poſteà verò temporis Cimmerios fuiſſe deletos à rege quodam, cuius eventa oraculum non comprobaſſent. ſedem autem oraculi aliò translatam, etiamnum durare. Atque talia quidem fabulati ſunt, qui ætatem noſtram præceſſerunt. Noſtra verò tempeſtate, quum ſilvam, quæ circa Avernum fuit, excidiſſet Agrippa: & loca ædificiis occupata eſſent; actusque ab Averno Cumas usque cuniculus: omnia iſta fabulas eſſe, liquidò adparuit: Cocceio, qui cuniculum egit, prædictam fabulam quodammodò de Cimmeriis ſequente: ac fortaſſe etiam arbitrante, loco huic antiquâ ex conſuetudine convenire, ut per cuniculos viæ ducantur.* En; quàm clarè, quàm diſertè teſtatur, ſuâ ætate, quum hæc loca circa Avernum purgarentur, habitationibusque redderentur apta, nullum Antrum Averni repertum fuiſſe. Cocceium autem, famam de illo antro & incolis eius Cimmeriis ſequutum, cuniculum egiſſe ab Averno lacu Cumas usque. An igitur vulgaris hominum opinio fuit, hac parte fuiſſe Averni antrum? Certè hoc ſic intellexit Ovidius, eodem tempore, quo ſilvæ heic exciſæ fuêre, ædificiaque erecta, Romæ vivens. is quidpe Sibyllam fingit Aeneam ab inferis & Anchiſe patre non per idem os antri, quo intraverant, reducentem; quod Virgilius facit: ſed in ipsâ Cumanâ urbe ſiſtentem. Verba eius Μεταμορφώσεων lib. XIIII hæc ſunt:

Talia convexum per iter memorante Sibyllâ,
Sedibus Euboicam Stygiis emerſit in urbem
Troïus Aeneas.

Verùm haud diſſimulandum eſt, apud Strabonem præſcripta verba de Cocceii cuniculo ita legi in vulgatis exemplaribus. Τῷ Κοκκηίῳ, τῷ ποιήσαντι τὴν διώρυγα ἐκείνην τε καὶ τὴν Νέαν πόλιν ἐκ Δικαιαρχίας ὑπὲρ τῶν Βαΐας, ἐπακολουθήσαντός πως τῷ περὶ τῶν Κιμμερίων ἀρχαίως λεχθέντι λόγῳ, Quæ ita vertit interpres Latinus: *Quum Cocceius, qui cuniculum iſtum duxit, & alium à Puteolis ad Neapolim ſupra Baias tendentem, ferè ſequutus ſit fabulam iſtam de Cimmeriis modò relatam.* Satis adparet, numquàm hæc loca inſpexiſſe interpretem. quidpe, quum Baiæ citra Puteolos ſint; quî heic cuniculus eſſe potuit à Puteolis verſùs Neapolim ſuper Baias tendens. Ridiculum hoc ſanè. Alia exemplaria, manu ſcripta habent; Ἀπὸ Νέας πόλεως καὶ Δικαιαρχίας ὑπὲρ τῶν Βαΐας. id eſt: *A Neapoli & Puteolis ſuper Baias.* Sed ne huic quidem lectioni ſenſus ullus

ſanus ineſt. Ipſe Strabo haud multo pòſt; ubi Neapolim deſcribit: Ἔστι καὶ ἐνθάδε διώρυξ κρυπτὴ, τοῦ μεταξὺ ὄρους τῆς τε Δικαιαρχίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ὑπεργασθέντος ὁμοίως, ὥσπερ ἐπὶ τὴν Κύμην, ὁδοῦ τε ἀνοιχθείσης ἐναντίοις ζεύγεσι πορευτῆς ἐπὶ πολλοὺς σταδίους. Id eſt: *Heic quoque eſt cuniculus occultus; monte, qui eſt inter Neapolim & Puteolos, eodem modo effoſſo, ut ille verſus Cumas.* En, ut diſertè cryptam Neapolitanam deſcribit, quæ hodiéque exſtat ſub Pauſilypo monte apud ipſam urbem; de qua ſuo loco plura dicentur. At obſervandum; ita heic eam memorare Strabonem, uti ſuſpicio nulla ſit, jam anteà eum meminiſſe eius. multo minus addit de auctore eius Cocceio. Quapropter omnino ſtatuendum, locum illum priorem à ſciolo exſcriptore gloſſematio eſſe fœdatum. Ipſe Strabo, in deſcriptione urbis Neapolis, ubique habet unicâ voce ἡ Νεάπολις, τῆς Νεαπόλεως, τῇ Νεαπόλει. at illic eſt, ἐπὶ Νέαν πόλιν· & in aliis exemplaribus ἀπὸ Νέας πόλεως. quæ res ſanè ſuſpecta eſt. Huc adde teſtimonium Epitomatoris Strabonis: qui ſimpliciter Cumanum priùs narrat cuniculum. deinde Neapolitanum: ſine ulla Baiarum mentione. Verba eius hæc ſunt: Ὅτι περὶ τὴν Κύμην σημεῖά τινα δείκνυνται τῆς μυθευομένης ἐν Ὀδυσσείᾳ νεκυομαντείας· οἷον Στοῦξ καὶ Ἀχερουσία λίμνη καὶ Ἀχέρων, καὶ τὰ ἐκεῖσε θερμὰ λουτρὰ, ἀντὶ τοῦ Πυριφλεγέθοντος. Ἔστι δὲ καὶ διώρυξ κρυπτὴ, διεξόδους ἔχουσα καὶ νεκυομαντεῖον· καὶ οἱ εἰσίοντες, διὰ νυκτὸς εἰσίασι καὶ ἐξέρχονται, ὥστε ἀναλογεῖν τοὺς παρ' Ὁμήρῳ Κιμμερίους. Τὸ δ' αὐτὸ φαίνεται ἔργον, καὶ περὶ τὴν πλησίον Νεάπολιν. Id eſt: *Circa Cumas ſigna quædam monſtrantur mortuorum vaticinationis, quæ in Odyſſeâ fabulosè traditur; ſcilicet Styx, Acheruſius lacus & Acheron, & quæ illic ſunt calidæ balnea pro Pyriphlegethonte. Eſt etiam cuniculus occultus; transitus habens & oraculum mortuorum. Qui verò intrant, noctu ingrediuntur atque egrediuntur. unde Homeri Cimmerios colligere licet. Simile autem opus apud vicinam Neapolim quoque conſpicitur.* Quamvìs parum tempora cum Strabone diſtingvat hic epitomator; ſed omnia inter ſe confundat; tamen duos tantùm ex Strabonis narratione intellexit cuniculos; alterum apud Cumas, apud Neapolim alterum. Cumanumque, unà cum Ovidio, pro Averni antro habuit. Quo igitur tempore, quove auctore cuniculus iſte, qui nunc vulgò adpellatur *La Grotta di Sibilla*, tendit verò verſùs Baias, actus ſit, planè incertum eſt. Cæterùm pro fabulis omnia iſta habuit Diodorus quoque lib. IIII; ubi Avernum deſcribit: Μυθολογοῦσι δὲ, τὸ παλαιὸν γεγενῆσθαι νεκυομαντεῖον πρὸς τῇ λίμνῃ· ὃ τοῖς ὕστερον χρόνοις καταλελύσθαι φασίν. Id eſt: *Manium quondam oraculum apud lacum exſtitiſſe fabulantur, quod poſterior ætas aboleverit.* Et quis adeò ſimplex reperiri potuerit, qui pro veris ſibi imponi pateretur, quæ antiqui illi mortales heic de Inferis atque de Elyſio campo finxerunt. Apud Virgilium Aeneid. lib. V ita Anchiſis umbra filium adloquitur Aeneam:

——— Ditis tamen antè
Infernas accede domos, & Averna per alta
Congreſſus pete nate meos.

Et Aeneid. lib. VI ſic Aeneas Sibyllam, quæ futura in antro Cumano ei prædixerat, adfatur:

Vnum oro, (quando heic inferni janua regis
Dicitur, & tenebroſa palus Acheronte refuſo)
Ire ad conſpectum cari genitoris & ora
Contingat. doceas iter, & ſacra oſtia pandas.
——— Natique patrisque
Alma, precor, miſerere. potes namque omnia. nec te
Nequidquàm lucis Hecate præfecit Avernis.

Et paullo pòſt; ubi ita Aeneæ reſpondet Sibylla:

Tros Anchiſiade; facilis deſcenſus Averni:
Noctes atque dies patet atri janua Ditis.
——— Tenent media omnia ſilvæ;
Cocytusque ſinu labens circumfluit atro.
Quòd ſi tantus amor menti, ſi tanta cupido eſt,
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara; ———
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Adſpicies.

Hæc

Hæc omnia intra antrum Averni apud inferos esse fingebantur. Sequitur posthinc immanis illa fabula, qua poëta Aeneam ad inferos atque in Elysium campum ad parentem descendisse fingit. De eâ inferorum condicione ita tradit Cicero Tusculanar. quæst. lib. I: *Permanere animos arbitramur consensu rationum omnium. qua in sede maneant, quælesque sint, ratione discendum est. cuius ignoratio finxit Inferos, easque formidines, quas tu contemnere non sine causâ videbere. in terram enim cadentibus corporibus, hisque humo tectis: sub terrâ censebant reliquam vitam agi mortuorum. quam eorum opinionem magni errores consequuti sunt: quos auxerunt poëtæ. frequens enim consessus theatri, in quo sunt mulierculæ & pueri, movetur, audiens tam grande carmen:*

Adsum, atque advenio Acheronte, vix, viâ altâ atque arduâ
Per speluncas, saxis structas asperis, pendentibus,
Maximis: ubi rigida constat crassa caligo inferûm.

Idem est, quod Virgilius Aeneid. lib. VI de Averno:

Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea.

Pergit Cicero: *Tantumque valuit error, qui mihi quidem sublatus videtur, ut, corpora cremata quum scirent, tamen ea fieri apud inferos fingerent, quæ sine corporibus nec fieri possent nec intelligi. animos enim per se ipsos viventeis non poterant mente complecti. formam aliquam figuramque quærebant. Inde Homeri tota νεκυία. inde ea, quam meus amicus Appius νεκρομαντείαν faciebat. inde in viciniâ nostrâ Averni lacus.*

Vnde animæ excitantur obscurâ umbrâ, aperto ostio
Alti Acherontis, falsò sangvine, imagines mortuorum.

Certè, quantum ego ex unanimo consensu omnium auctorum perspicio, Homerus cunctarum harum fabularum ad Arvernum lacum primus fuit auctor. Maximus Tyrius Dissertatione XXVI: Ἦν δέ που τῆς Ἰταλίας καὶ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα περὶ λίμνην Ἄορνον οὕτω καλουμένην, μαντεῖον ἄντρον. καὶ θεραπευτῆρες τοῦ ἄντρου, ἄνδρες ψυχαγωγοὶ, οὕτως ὀνομαζόμενοι ἐκ τοῦ ἔργου. ἐνταῦθα ὁ δεόμενος ἀφικόμενος, εὐξάμενος, ἐντιμὼν σφάγια, χεάμενος χοὰς, ἀνεκαλεῖτο ψυχὴν ὁτουδὴ τῶν πατέρων ἢ φίλων· καὶ αὐτῷ ἀπήντα εἴδωλον, ἀμυδρὸν μὲν καὶ ἰδεῖν ἀμφισβητήσιμον, φθεγκτικὸν καὶ μαντικόν· ἐς συγγενόμενον ὑπὲρ ὧν ἐδεῖτο, ἀπηλλάττετο. Τοῦτό μοι δοκεῖ τὸ μαντεῖον καὶ Ὅμηρος γνοὺς, προσθεὶς τῷ Ὀδυσσεῖ τὴν ἐπ' αὐτῷ ὁδὸν, ἐκτεπίσας τὸ χωρίον ποιητικῶς μάλα τῆς καθ' ἡμᾶς θαλάττης. Hoc est: *Erat & in Italiæ Magnâ Græciâ, non procul à lacu Averno, antrum fatidicum; cui homines præerant, qui ab animarum evocatione, quæ illic fiebat, nomen habebant. Huc qui consulendi oraculi causâ venisset; precibus conceptis, cæsâ victimâ, libaminibusque ritè effusis: cuiuscumque vellet, sive parentum sive amicorum umbram ciebat. quo facto, prodibat tenuis anima, nec visu facilis nec cognitu: quæ tamen & voce prædita esset & vaticinandi peritia. postquàm autem responsa de iis, quæ quærebantur, reddidisset, disparebat. Hoc oraculum novisse mihi videtur Homerus; suumque eò deduxisse Vlyssem: quamquàm more poëtarum locum illi ad mare nostrum adsignavit.* Strabo lib. I ita scribit de Homero: Οὕτω δὴ καὶ Κιμμερίους εἰδὼς, οἰκοῦντας τὴν Κιμμερικὸν βόσπορον πρὸς βορρᾶν καὶ ζοφώδη, μετήγαγεν οἰκείως εἰς σκοτεινόν τινα τόπον, τὴν καθ' ᾅδην, χρήσιμον ὄντα πρὸς τὴν μυθοποιΐαν τὴν ἐν τῇ πλάνῃ. Id est: *Atque ita etiam quum nosset Cimmerios versùs septemtriones incolere ad Bosphorum Cimmerium regionem caliginosam; aptè eos transtulit in locum quemdam tenebricosum, ad inferos: qui commodus erat atque opportunus commento Vlyssæ peregrinationis.* Huc ad Avernum lacum eos transtulisse, multi testantur auctores. Lycophron:

Βαιοῦ δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα, κ' Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν,
Ὄσσαν τε καὶ Λέοντος ἀτραποὺς βοῶν
Χωστὰς, Ὀβριμοῦς τ' ἄλσος οὐδαίας κόρης,
Πυριφλεγές τε ῥεῖθρον, *
Λίμνην τ' Ἄορνον.

Hoc est:

Tum Baii transiens gubernatoris sepulcrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ effusionem;
Ossamque, & Leonis boum vias

Adgestas;

Adgestas; Proserpinaque nemus infernæ puellæ,
Et Pyriphlegethontem fluvium,
Lacumque Avernum.

Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει· ubi de Neapoli loquitur:

——— Οὗ Κερβέριόν τι δείκνυτ᾽
Ὑπὸ χθονὶ μαντεῖον. Ἐλθεῖν φασὶ δὲ
Δεῦρο παρὰ Κίρκης ἐπανάγοντ᾽ Ὀδυσσέα.

Hoc est: ——— *Vbi Cerberium quoddam monstratur*
Sub terrâ oraculum. Atque advenisse aiunt
Huc ab Circe redeuntem Vlyssem.

Silius lib. XII:

Ille olim populis dictum Styga, nomine verso,
Stagna inter celebrem nunc mitia monstrat Avernum.

Et mox:

Ac juxtâ, caligante situ, longumque per ævum
Infernis pressas nebulis, pallente sub umbrâ,
Cimmerias jacuisse domos, noctemque profundam
Tartariæ narrant urbis.

Pompeius Festus: *Cimmerii dicuntur homines, qui frigoribus occupatas terras incolunt. quales fuerunt inter Baias & Cumas, in eâ regione, in qua convallis satis eminenti jugo circumdata est; quæ neque matutino neque vespertino tempore Sole contegitur.* Plinius lib. III cap. V: *Cumæ, Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus & Avernus; juxta quem Cimmerium opidum quondam.* Sed ipsum etiam videamus Homerum. Is sub finem Odysseæ libri X, ubi Circe in domicilium, in Circæo monte, copiam facit Vlyssi ab sese discedendi, sic canit:

Ὡς ἐφάμην. ἡ δ᾽ αὐτίκ᾽ ἀμείβετο δῖα θεάων·
Διογενὲς Λαερτιάδη, πολυμήχαν᾽ Ὀδυσσεῦ,
Μή τι τοι ἡγεμόνος γε ποθὴ παρὰ νηῒ μελέσθω·
Ἱστὸν δὲ στήσας, ἀνὰ δ᾽ ἱστία λευκὰ πετάσσας,
Ἧσθαι· τὴν δὲ κέ τοι πνοιὴ βορέαο φέρῃσιν.
Ἀλλ᾽ ὁπότ᾽ ἂν δὴ νηῒ δι᾽ ὠκεανοῖο περήσῃς,
Ἔνθ᾽ ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης,
Μακραί τ᾽ αἴγειροι, καὶ ἰτέαι ὠλεσίκαρποι·
Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ᾽ ὠκεανῷ βαθυδίνῃ·
Αὐτὸς δ᾽ εἰς Ἀΐδεω ἰέναι δόμον εὐρώεντα.
Ἔνθα μὲν εἰς Ἀχέροντα Πυριφλεγέθων τε ῥέουσι
Κωκυτός θ᾽, ὃς δὴ Στυγὸς ὕδατός ἐστιν ἀπορρώξ,
Πέτρη τε, ξυνέσις τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων.

Hoc est:

Sic dixi. illa continuò respondit diva dearum:
Generose Laërtiade, prudens Vlysses;
Minimè tibi ducis desiderium pro nave curæ sit.
Malum verò erigens, velisque ab eâ albis extensis,
Sede. illam autem tibi flatus boreæ ferat.
At ubi jam navi Oceanum transmiseris;
Vbi litus tenue & nemora sunt Proserpinæ,
Longæ alui & salices frugiperdæ;
Navem illi siste in Oceano profundorum vorticum;
Ipse autem in Ditis eas domum obscuram:
Vbi in Acherontem Pyriphlegethon confluunt
Cocytusque: qui utique Stygis aquæ est fluxus.
Petraque, & concursus duûm fluviorum valdè sonantium.

At initio libri sequentis ita Vlyssem introducit loquentem:

Αὐτὰρ ἐπεί ῥ᾽ ἐπὶ νῆα κατῆλθομεν ἠδὲ θάλασσαν,
Νῆα μὲν ἄρ πάμπρωτον ἐρύσσαμεν εἰς ἅλα δῖαν·
Ἐν δ᾽ ἱστὸν τιθέμεσθα καὶ ἱστία νηῒ μελαίνῃ.
Ἐν δὲ τὰ μῆλα λαβόντες ἐβήσαμεν, ἐν δὲ καὶ αὐτοὶ

Βαίνομεν

Βαίνομεν ἀχνύμενοι, θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέοντες.
Ἡμῖν δ' αὖ κατόπισθε νεὼς κυανοπρώροιο
Ἴκμενον οὖρον ἵει πλησίστιον, ἐσθλὸν ἑταῖρον,
Κίρμη ἐϋπλόκαμος, δεινὴ θεὸς αὐδήεσσα.
Ἡμεῖς δ' ὅπλα ἕκαστα πονησάμενοι κατὰ νῆα,
Ἥμεθα. τὴν δ' ἄνεμός τε κυβερνήτης τ' ἴθυνεν.
Τῆς δὲ πανημερίης τέταθ' ἱστία παντοπορούσης·
Δύσετό τ' ἠέλιος, σκιόωντό τε πᾶσαι ἀγυιαί·
Ἡ δ' ἐς πείραθ' ἵκανε βαθυῤῥόου ὠκεανοῖο.
Ἔνθα δὲ Κιμμερίων ἀνδρῶν δῆμός τε πόλις τε,
Ἠέρι καὶ νεφέλῃ κεκαλυμμένοι· οὐδέ ποτ' αὐτοὺς
Ἠέλιος φαέθων ἐπιδέρκεται ἀκτίνεσσιν,
Οὐδ' ὁπότ' ἂν στείχῃσι πρὸς οὐρανὸν ἀστερόεντα,
Οὔθ' ὅταν ἂψ ἐπὶ γαῖαν ἀπ' οὐρανόθεν προτράπηται.
Ἀλλ' ἐπὶ νὺξ ὀλοὴ τέταται δειλοῖσι βροτοῖσι.

Id est:

Cæterùm, postquàm ad naveis vénimus atque mare,
Navem quidem omnium primùm deduximus in mare divinum:
Malumque posuimus & vela navi nigræ.
Intro autem pecora accepta duximus: introque & ipsi
Consedimus tristes, uberes lacrumas profundentes.
Nobis autem rursus à posteriori parte navis nigræ proræ
Secundum ventum immittit, implentem velum, bonum socium
Circe pulcricoma, horrenda dea, altiloqua.
Nos igitur, armis singulis ordinatis per navem,
Sedimus. hanc ventus gubernatorque dirigebant.
Eius autem totâ die extendebantur vela, per pontum iter facientis.
Occidit autem Sol; obscurabanturque omnes vici.
Illa ad fineis pervenit profundi Oceani.
Heic verò Cimmeriorum erat virorum populus atque opidum:
Qui caligine ac nubibus tecti sunt: neque umquàm eos
Sol lucidus adspicit radiis;
Neque quum convertitur ad cœlum stelliferum,
Neque quum in terram ab cœlo defertur:
Sed nox perniciosa supervolat miseris mortalibus.

Ex hactenus citatis facilè adparebat, quos heic intellexerit Homerus *Cimmerios*, & qua sede. nam unius diei navigationem facit eò usque ab Circæo monte. tum boreâ vento Vlyssem vectum tradit. quæ duo nullis aliis Cimmeriis neque ad Bosphorum Cimmerium incolentibus, neque in Cimbricà peninsulâ, ut quidam detorquent, neque ad extrema Galliæ litora convenire possunt. in *lacum* verò *Avernum* quàm maximè quadrant. ubi etiam *Proserpinæ* erat *nemus*, & *Ditis domus obscura*, id est, *Avernum antrum*. ibidemque & *Acheron* & *Pyriphlegethon* & *Cocytus* & *Styx*, amnes infernales; ab omnibus ferè poëtis finguntur. Sed & ἀκτὴ illa λάχεια quam Homerus memorat, id est, *litus breve* sive *tenue*, nullum aliud est, quàm qui *Herculis agger*, sive *Herculis via*, inter Tyrrhenum mare Lucrinumque lacum vocabatur; ut suprà expositum est. Adde jam & ea, quæ initio lib. XII ita canit poëta:

Αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπεν ῥόον ὠκεανοῖο
Νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο,
Νῆσον εἰς Αἰαίην. Hoc est:
Cæterùm postquàm fluvii reliquit fluentum Oceani
Navis, abiit ad fluctus maris latiflui,
Insulam ad Aeæam.

Circæum montem intelligit; quam insulam antè creditam fuisse, nomine Aeæam, suprà ostensum est. Ῥόον autem ποταμοῖο ὠκεανοῖο adpellavit *Lucrinum Avernum*que lacus; quia θαλάσσῃ εὐρυπόρῳ, id est, *Tyrrheno mari miscebantur per fauceis angustas*, fluminum instar. Verùm ad hunc poëtæ locum ita commentatur Strabo lib. I: Ὁ δὲ τοῦ κρατητὸς λόγος διδάσκει τὶ πιθανυώτερον. βαθύῤῥουν μὲν γὰρ καὶ ἀψόῤῥοον λέγει, ὁμοίως δὲ καὶ

ποταμὸν

ποταμὸν τὸν ὅλον ὠκεανὸν. λέγει δὲ καὶ μέρος τοῦ ὠκεανοῦ τὶ ποταμὸν καὶ ποταμοῖο ῥόον, οὐ τοῦ ὅλου, ἀλλὰ τοῦ μέρους, ὅταν οὕτω φησίν·

Αὐτὰρ ἐπεὶ ποταμοῖο λίπεν ῥόον ὠκεανοῖο
Νηῦς, ἀπὸ δ' ἵκετο κῦμα θαλάσσης εὐρυπόροιο.

Οὐ γὰρ τὸν ὅλον, ἀλλὰ τὸν ἐν τῷ ὠκεανῷ τοῦ ποταμοῦ ῥόον, μέρος ὄντα τοῦ ὠκεανοῦ· ὃν φησιν ὁ Κράτης ἀνάχυσίν τινα καὶ κόλπον ἐπὶ τὸν νότιον πόλον ἀπὸ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ διήκοντα. Hoc est: *Cratetis sermo aliquid habet probabilius. namque & toti Oceano vocabula profundè & retro fluentis tribuit Homerus, & item fluvii adpellationem: & quamdam Oceani partem fluvium fluviique fluxum nuncupat; non de toto, sed parte Oceani loquens his verbis:*

Cæterùm, postquàm fluvii reliquit fluxum Oceani
Navis, abiit ad fluctus maris latiflui.

significans non totum Oceanum; sed decursum fluminis in Oceanum: qui defluxus pars est Oceani. Hunc Crates ait refusam quamdam paludem ac sinum esse, qui ab hibernico ad polum austrinum pertinet. Verùm quidquid de præscriptis Homeri verbis senserit Crates; *palus* certè ista sive *sinus* nullus alius est, quàm *Lucrinus Avernus*que *lacus*. *Oceani* vocabulum quòd poëta mari Interno tribuit, id multos postmodùm fefellit, uti de mari Externo sive Oceano Atlantico eum loquutum crediderint. unde hoc Maximi Tyrii suprà scriptum: Τοῦτο μοι δοκεῖ τὸ μαντεῖον καὶ Ὅμηρος γνοὺς, προσθεὶς τῷ Ὀδυσσεῖ τὴν ἐπ' αὐτῷ ὁδὸν, ἐκτοπίσας τὸ χωρίον ποιητικῶς μάλα τῆς καθ' ἡμᾶς θαλάττης. Id est: *Hoc oraculum novisse mihi videtur Homerus; suumque eò deduxisse Vlyssem: quamvis poëticâ licentiâ locum illi extra mare nostrum adsignârit.* Item istud Isacii Tzetzæ ad suptà scriptum Lycophronis locum: Οἱ Κιμμέριοι δὲ κατὰ Ὅμηρον περὶ τὸν δυτικὸν ὠκεανὸν κεῖνται. Id est: *Cimmerii, juxta Homeri sententiam, circa occidentalem Oceanum siti sunt.* Hinc denique & illud Claudiani, in Rufinum lib. I:

Est locus, extremum pandit quà Gallia litus,
Oceani prætentus aquis; quo fertur Vlysses
Sangvine libato populum movisse Silentum.
Illic Vmbrarum tenui stridore volantum
Flebilis auditur questus. simulacra coloni
Pallida defunctasque vident migrare figuras.
Hinc dea prosiluit; Phœbique egressa serenos
Infecit radios; ululatuque æthera rupit
Terrifico. Sensit ferale Britannia murmur;
Et Senonum quatit arva fragor; revolutaquè Tethys
Substitit; & Rhenus projectâ torpuit undâ.

Respondet ad talia sic Servius, in Virgilii Aeneid. lib. VI commentans: *Quamquàm fingatur in extremâ Oceani parte Vlysses fuisse. quod ipse Homerus falsum esse ostendit ex qualitate locorum, quæ commemorat, & tempore navigationis. dicit enim, eum citra unam noctem navigasse; & ad locum venisse, ubi sacra perfecit. quod de Oceano non procedit: de Campaniâ manifestum est.* Vetustissimos quosque scriptores in Interno mari circa Siciliam Italiamque intellexisse Vlyssis factos errores, patet ex Hesiodi, Euripidis, Thucydidis, Theocriti, Apollonii, Lycophronis, Dionysii Halicarnassensis, Diodori, Hygini, Melæ, Plinii, Dionis, Apollodori, aliorumque, scriptis: item ex Homeri prædictorumque nonnullorum auctorum interpretibus sive commentatoribus. Atque ex istis Hesiodus centum tantùm circiter annis Homero fuit posterior. Ego ex his omnibus in Siciliæ opere, lib. II cap. XVII, singulas eius navigationis parteis adpulsusque exposui. Ostendi ibidem, ad nulla *Vlyssem* ab Homero deductum fuisse loca, quin ad eadem posteà & antiquissimi auctores Græci & ex his Virgilius adpulsum memoraverit *Aeneam*: nisi, quòd hic paullo alio itineris ordine. scilicet, quia non reducendus etat ad *Ilium*, quemadmodùm post longum errorem in *Ithacam* suam. Cæterùm inferos heic fingendi apud Lucrinum Avernumque lacus, fluviosque infernaleis, *Pyriphlegethontem*, *Stygem*, *Acherontem*, *Cocytum*, præcipuam occasionem ansamque habuit Homerus, quem posteà omnes alii poëtæ imitati sunt, ingentem illum numerum calidorum fontium circa hæc loca. qua de re ita habet Dio suprà citato lib. XLVIII; ubi Lucrinum Avernumque describit: Τὰ δ' ἄλλα, ὅσα ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ ἀξιαφήγητα ἐθεασάμην, φράσω. Τὰ ὄρη ταῦτα, πρὸς τοῦ ἔνδον θαλάσσαις ὄντα, πηγὰς πυρός τε ἅμα πολλοῦ καὶ ὕδατος συμμιγοῦς ἔχει· καὶ

αὐτὸ

μὲν καθ' ἑαυτὸ ἑκάτερον οὐδαμοῦ εὑρίσκεται· (οὔτε γὰρ πῦρ αὐτὸ οὔθ' ὕδωρ ψυχρὸν αὐτὸ φαίνεται) ἐκ δὲ δὴ τῆς ὁμιλίας σφῶν τό τε ὕδωρ θερμαίνεται καὶ τὸ πῦρ ὑγραίνεται. καὶ ἐκεῖνο μὲν πρὸς τὴν θάλασσαν διὰ τῶν προπόδων ἐς τὰς δεξαμενὰς χωρεῖ· τὴν δ' ἀτμίδα αὐτοῦ ἔς τε οἰκήματα μετέωρα διὰ σωλήνων ἀνάγουσι, κἀνταῦθα αὐτῇ πυριῶνται. ὅσα γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἀπό τε τῆς γῆς καὶ ἀπὸ τοῦ ὕδατος ἀναδράμῃ, ξηρότερα γίγνεται. Κατασκευαί τε οὖν περὶ ἀμφότερον πολυτελεῖς ἤσκηνται. καὶ ἔστιν ἔς τε βίου διαγωγὴν καὶ ἐς ἄκεσιν ἐπιτηδειότατα. Ταῦτα τε οὖν τὸ ὄρος ἐκεῖνο, ἐς προσέτι καὶ γῆς φύσιν τοιάνδε παρέχεται. Hoc est: *Reliqua, quæ eo in loco commemoratione digna vidi, exponam. Montes isti, qui ad interiores sinus exstant, fonteis habent ignis multi cum aquâ commixti. verùm ex eorum inter se coitu & aqua calescit & ignis humidus fit. Atque ea quidem aqua per montium percurrenteis extremitates ad lacum in cisternas defertur. vaporem autem in ædeis sublimiores canalibus subducunt: & illic eo calefiunt. nam quæ longiùs à terrâ & aquâ sursum se attollunt, ea sicciora redduntur. Itaque uterque locus sumptuosa habet ædificia: estque cùm ad delectationem vitæ tùm ad medelam aptissimus. Hæc igitur is mons habet.* Addit post hæc & alia quædam; ad quorum finem ita concludit: Τοιαῦται μὲν αἱ Βαΐαι (οὕτω γὰρ ὁ χῶρος καλεῖται) τυγχάνουσιν. Id est: *Talis igitur Baiarum (id quidpe loco nomen est) natura est.* Sed relictis tandem fabulis, ad res ipsas pergamus.

Livius lib. XXIIII ita tradit: *Hannibal, Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum simul Capuæ relictis, cum cætero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsâ, ut tentaret Puteolos; descendit.* Ergo heic numen aliquod cultum fuit eo tempore. Ego nullum aliud reperio, quàm quod jam inde Homero memoratum fuit suprà dicto Odysséæ lib. X his verbis:

Ἀλλ' ὁπότ' ἂν δὴ νηῒ δι' ὠκεανοῖο περήσῃς,
Ἔνθ' ἀκτή τε λάχεια καὶ ἄλσεα Περσεφονείης,
Νῆα μὲν αὐτοῦ κέλσαι ἐπ' ὠκεανῷ βαθυδίνῃ.

Hoc est:

Ast quando jam nave per Oceanum transmiseris;
Vbi litus tenue & nemora Proserpinæ;
Navem illic siste in Oceano profundorum vorticum.

Hinc & Virgilius Aeneid. lib. VI; ubi ita Aeneas adloquitur Sibyllam:

——— *Natique patrisque*
Alma, precor, miserere. potes namque omnia. nec te
Nequidquàm lucis Hecate præfecit Avernis.

Et paullo pòst; ubi Sibylla respondet:

——— *Latet arbore opacâ*
Aureus & foliis & lento vimine ramus,
Iunoni infernæ dictus sacer. hunc tegit omnis
Lucus, & obscuris claudunt convallibus umbræ.

Et Ovidius Μεταμορφ. lib. XIIII; eamdem de Aeneâ fabulam enarrans:

——— *Dixit: & auro*
Fulgentem ramum silvâ Iunonis Avernæ
Monstravit.

Festus: *Hecate, Diana: eadem putabatur & Luna & Proserpina.* Hac de re lege cap. XXVII libri primi Germaniæ nostræ. Porrò Lycophron:

Βαΐου δ' ἀμείψας τοῦ κυβερνήτου τάφον
Καὶ Κιμμέρων ἔπαυλα κ' Ἀχερουσίαν
Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν.
Ὄσσαν τε καὶ λέοντος ἀτραποὺς βοῶν
Χωστὰς, ὀβριμοὺς τ' ἄλσος οὐδαίας κόρης.

Hoc est:

Tum Baii transientis gubernatoris sepulcrum,
Et Cimmeriorum domicilia, Acherusiamque
Procellis fluctuantem undæ effusionem;
Ossamque; & Leonis boum vias
Adgestas; Proserpinæque nemus, infernæ puellæ.

Diodorus lib. IIII: Ὁ δ' Ἡρακλῆς ἐκ τοῦ Φλεγραίου πεδίου κατελθὼν παρὰ τὴν θάλατταν, κατεσκεύασεν ἔργα περὶ τὴν Ἄορνον ὀνομαζομένην λίμνην, ἱερὰν δὲ Περσεφόνης. Id est: *Hercules,*

relicto Phlegræo campo ad mare digressus, opera quædam circa Avernum lacum, qui Proserpinæ sacer habetur, struxit. Huic igitur Proserpinæ sacrificare se velle simulabat Hannibal. Qua verò lacus parte cùm NEMVS tùm TEMPLVM PROSERPINAE fuerit, incertum est. nec constat, an ad Augusti usque tempestatem, quam jussu eius Agrippa silvas excideret, exstiterit: nisi quòd simulacrum quoddam heic tum fuerit, de quo mox plura intelligemus.

PORTVS IVLIVS. Cæterùm occasionem excidendi silvas Agrippa habuit, quòd, quum Augustus Sex. Pompeium, Magni filium, Siciliam tunc cum exercitu & classe tenentem, debellare vellet, PORTVM ille heic fecit, quem IVLIVM adpellavêre. Cassiodorus in Chronico: *M. Agrippa & L. Caninius. His consulibus lacus Lucrinus in portum conversus est.* Consules hi fuêre anno Vrbis ıɔccxvi, ante natum Iesum xxxvii. Virgilius Γεωργικῶν lib. ii:

An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor;
Iulia quà ponto longè sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?

Ac hæc ita Servius: *In Baiano sinu Campaniæ contra Puteolanam civitatem lacus sunt duo, Avernus & Lucrinus; qui olim propter copiam piscium vectigalia magna præstabant. sed quum maris impetus plerumque irrumpens exinde pisces excluderet, & redemptores gravia damna paterentur, supplicarunt senatui. & profectus C. Iulius Cæsar, ductis brachiis excluſit partem maris, quæ anteà infesta esse consueverat: reliquitque breve spacium per Avernum, quà & piscium posset copia intrare, & fluctus non essent molesti. quod opus Iulium dictum est.* En tibi egregium veri ac nativi grammatici exemplum. cui generi rarò cura est, ipsos rerum gestarum scriptores inspicere. An non disertè portum istic Virgilius in Lucrino Avernoque lacu memorat? Alius poëtæ commentator Philargyrus ad eumdem locum rectiùs ita tradit: *Agrippa in secundo Vitæ suæ dicit, excogitasse se, ut ex Lucrino lacu portum faceret. Verùm huius gloria Augusto cessit. Indignatum autem ideò dixit [poëta,] quia, quo tempore in Lucrinum lacum mare immissum est, deinde terra effossa, contigit inter ipsum Lucrinum & Avernum, ut duo lacus miscerentur; & tanta tempestas orta est, ut prodigii loco habita sit; ac nunciatum sit, simulacrum Averni sudasse. propter quod pontifices ibi piacularia sacra fecerunt.* Svetonius in Augusto, cap. xvi: *Bellum Siculum inchoavit in primis: sed diu traxit, intermissum sæpius, modò reparandarum classium causâ, modò pace factâ: flagitante populo ob intercluſos commeatus famemque ingravescentem. donec navibus ex integro fabricatis, ac xx servorum millibus manumissis & ad remum datis; portum Iulium apud Baias, immisso in Lucrinum & Avernum lacum mari, effecit. in quo quum hieme totâ copias exercuisset. Pompeium inter Mylas & Naulochum superavit.* Ergo huc etiam spectat illud Virgilii Aeneid. lib. viiii:

Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit, magnis quàm molibus antè
Constructam jaciunt ponto.

Velleius Paterculus lib. ii; de eodem loquens Augusto: *Aedificandis navibus, contrahendoque militi ac remigi, navalibusque adsvescendo certaminibus atque exercitationibus, præfectus est M. Agrippa. Hic in Averno ac Lucrino lacu speciosissimâ classe fabricatâ, quotidianis exercitationibus militem remigemque ad summam & militaris & maritimæ rei perduxit scientiam.* Dio lib xlviii: Ὁ δὲ Καῖσαρ τῷ Ἀγρίππᾳ ἔς ναυλικὸν πόλεμον ἐγχειρεῖ. μεθεπέμψατο γὰρ αὐτὸν, ἐς Σικελίαν στείλας τε τὸ ναυλικὸν ἐκέλευσε. ἦ δὲ ὃς δὴ τὸ ναυλικὸν πάνυ σπουδῇ ἐξειργάσατο. Ἐγίγνετο μὲν ἐν πάσῃ τῇ Τυρρηνικῇ Ἰταλία τὰ σκάφη. ὡς δ' ἐδόκει αἰγιαλὸς ἐγκαθορμίσεσθαι αὐτοῖς ἀσφαλὴς διείσκετο, (ἀλίμενα γὰρ ἔτι καὶ τότε τὰ πολλὰ τῆς ἠπείρου ταύτης ἦν) ἔργον μεγαλοπρεπὲς ἦ ἐνενόησε καὶ ἐξεποίησεν. Ἐν τῇ Κύμῃ τῇ Καμπανίδι χωρίον ἦν μεταξὺ Μισηνοῦ καὶ Πατεόλων μεσοῤῥοῦς θαλάσσαν τειχίζειν κελεύσας. ἦ μὲν γὰρ ἔξω τε καὶ πρὸς τοὺς πόλεσίν ἐστιν· ἡ δ' ὀλίγη διαφυὴ ἀπ' αὐτῆς διείργεται· ἄλλη ἐν αὐτῷ τῷ μυχῷ λιμνώδης ὀρύττεται. καὶ καλεῖται αὕτη μὲν Ἀβερνίς, ἡ δὲ μέση Λυκρινίς· ἡ γὰρ ἔξω τοῦ Τυρσηνικοῦ ἦσαν ἐς ἐκεῖνο ἦ τὸν ἐπωνυμίαν τίθεται. Ἐν δὴ τῇ θαλάσσῃ τῇ ἐντὸς ἐκπλεούσαις γενοῖς τότε εἰσπλοὺς τὸ διεῖργον τὸν Λυκρινίδα ἀπὸ τοῦ πελάγους ἐπ' ἀμφοτέρα παρ' αὐτὸν τὸν ἤπειρον ὁ Ἀγρίππας σωτηρήσας, λιμένας ναυλοχωτάτους ἀπέδειξεν. Ἐργαζομένων δ' αὐτῶν, εἰκὼν ἦς ἐστὶν ἡ τῆς Ἀβερνίδος (εἴτ' οὖν ἦ Καλυψοῦς, ἦ τὸ χωρίον αἰσθήσεσιν, ἐς ὃ

ἦ πὸ

καὶ ἡ Ὀδυσσία ἐκπλεῦσαι λέγουσιν, εἴτε κ τὴν ἱερὰς λιμὴς ἡρωΐνης ἔσαν) ἰδρῶτος, ὥσπερ τὸ σῶμα ἀνθρώπινον, ἀνεπλήσθη. Hoc est: *Cæsar Agrippæ rei navalis adparandæ curam demandavit. evocatum namque classi fabricandæ exercendæque præfecit. Igitur ille omni studio in mandatum sibi munus incumbit. At quoniam litus nullum in Italiâ erat, quò tutò illæ in statione locari possent; (eo quidpe tempore pleræque eius continentis partes portum nullum habebant) opus præclarum & excogitavit Agrippa & perfecit. In Cumano Campaniæ agro locus quidam inter Misenum & Puteolos in lunæ formam curvatus, treis habet sinus maris; quorum unum, qui exterior prope ipsas urbeis est, Tyrrhenum vocant; secundum, exiguâ intercapedine à priore diremptum, Lucrinum; tertium in ipso recessu interiori lacus in morem effusum, Avernum. Proinde Agrippa, in hoc sinu duobus aliis interjecto: cuius aditus angusti tunc erant: id interstitium, quo Lucrinus à mari dirimitur, utrimque propter ipsam continentem perfodit: effecitque portus navium stationi opportunissimos. Cæterò, quum id opus fieret; super Avernum lacum simulacrum quoddam (sive id Calypsûs fuerit; cui sacrum eum locum esse dicunt: quò etiam navi intrasse Vlyssem perhibent; sive alius cuiusdam heroinæ) sudore, tamquàm humanum corpus, repletum est.* Eumdem portum Horatius quoque innuit in carmine de Arte poëticâ, his verbis:

Debemur morti nos nostraque: sive receptus
Terrâ Neptunus classes aquilonibus arcet;
Regis opus: sterilisve diu palus, aptaque remis,
Vicinas urbeis alit & grave sentit aratrum:

Magnæ heic hodiéque moles sub undis marinis conspiciuntur, quà novus ille mons cinereus mari imminet.

Porrò post Lucrinum lacum sequebatur *opidum* PVTEOLI plurali numero Latinis ferè auctoribus, exceptis poëtis, dictum; Græcis verò Δικαιάρχεια, sive Δικαιαρχία, DICAEARCHIA; & contractè Δικαρχία, DICARCHIA: quo frequenter Latini usi sunt poëtæ; ut Græci etiam sub Romanis imperatoribus sæpè usurparunt Πετίολοι, sive Πετίολοι. Fama opidi apud auctores est celebratissima. Vulgari nunc vocabulo dicitur *Pozzuolo*. Plinius lib. III cap. V: *Lacus Lucrinus & Avernus: juxta quem Cimmerium opidum quondam. dein Puteoli colonia, Dicæarchia dicti.* Fortasse scripserat; *Dicæarchia antè dicti.* Strabo lib. V: post descriptionem Lucrini Avernique lacus: Ἐξῆς δ' ἐστὶν αἱ πρὸ Δικαιαρχίας ἄκραι, καὶ αὐτὴ ἡ πόλις. ἱδρῦσθαι δὲ πρότερον μὲν ὑπὸ Κυμαίων, ἐπ' ὀφρύος ἱδρυμένον· ἔχει δὲ τεῖχος Ἀννίβα τετειχισμένον Ῥωμαῖοι, καὶ μετωνόμασαν Ποτίολους ἀπὸ τῶν φρεάτων. οἱ δὲ ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων ἅπαν τὸ χωρίον ἐκεῖ μέχρι Βαΐων καὶ τῆς Κυμαίας .... [deest aliquid] .... ὅτι θείου πλῆρές ἐστι καὶ πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων. Id est: *Sequuntur hinc litora circa Dicæarchiam, atque ipsa urbs. Fuit ea antiquitus navale Cumanorum, in supercilio litoris exstructum. At sub tempus Hannibalici belli Romani novis colonis frequentarunt: mutatoque nomine, Puteolos dixerunt à puteis. Alii à putore aquarum omnem hunc tractum ad Baias usque & Cumanum agrum, ... [deest nonnihil] quòd sulfuris sit plenis ignisque & calidarum aquarum.* Festus: *Puteolos dictos putant ab aquæ calidæ putore. quidam à multitudine puteorum, earumdem aquarum gratiâ factorum.* Varro de Latinâ linguâ lib. IIII: *A puteis opidum Puteoli: quòd sint circa eum locum aquæ frigidæ & calidæ multæ. nisi à putore potiùs: quòd putidus sit odoribus sæpè ex sulfure & alumine.* Plinius lib. XXXI cap. II, quòd est de aquis: *Augent numerum deorum nominibus variis; urbeisque condunt: sicut Puteolos in Campaniâ, Statiellas in Liguriâ, Sextias in Narbonensi provinciâ.* Cæterùm opidani à Puteolis dicuntur auctoribus PVTEOLANI; ut mox infrà videbimus. Primos opidi conditores quod attinet, quia id, teste Strabone, navale fuit Cumanorum; ab his conditum videri poterat, at Stephani epitomator sic habet: Πολίολοι, κλῆσμα Σαμίων· ἥτις καὶ Δικαιάρχεια. Id est: *Puteoli, Samiorum opus: quæ & Dicæarchia dicitur.* Et divus Hieronymus in Eusebii Chronicor. lib. II sic tradit: Olympiadis LXIIII anno IIII *Samii Dicæarchiam condiderunt; quam nunc Puteolos vocant.* Factum igitur hoc Tarquinio Superbo Romæ regnante; anno urbis CCXXXII, ante natum Iesum IXXI. Poëta Statius etiam conditorem ostendere voluit Dicæarchæum, seu contractè Dicarchæum. Silvar. lib. II carm. II:

Macte animo, quòd grata probas, quòd grata frequentas
Arva. nec invideant, quæ te genuêre Dicarchi
Mœnia.

Silvar. lib. III carm. I:

Tune, inquit, largitor opum, qui mente profusâ
Tecta Dicarchæi pariter juvenemque replesti
Parthenopen.

Silvar. lib. IIII carm. VIII:

Nec solùm festas secreta Neapolis aras
Ambiet, & socii portus, dilectaque mitis
Terra Dicarchæi.

Sed hoc fortasse ita poëta poëticâ licentia. Aliam adfert nominis rationem Festus grammaticus. *Dicæarchia*, inquit, *vocabatur, quæ nunc Puteoli; quòd ea civitas quàm justissimè regebatur*. A Romanis quando aucta sit, ostendit Livius lib. XXIIII. *Exitu*, inquit, *anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum captum frequentari emporium, communiit; præsidiumque imposuit*. Annus is fuit post Romam conditam IↃXXXVIII, ante natum Iesum CCXV: consulesque fuêre Q. Fabius & Ti. Sempronio; anno belli Hannibalici IIII. Atque jam inde eo portu usi sunt Romani. Livius lib. XXVI; biennio pòst, quàm Fabius communierat: *Eum exercitum Puteolis in naveis impositum Nero in Hispaniam transportavit*. Et lib. XXX: *Carthaginensium legatos, de pace ad senatum venienteis, Puteolis visos, inde terrâ venturos allatum est*. Fuit hinc portus totius inferi maris celeberrimus; maximè annonâ & mercibus Alexandrinis ex Aegypto eò convectis. Strabo lib. XVII: Ταύτῃ τὰ ἐκκομιζόμενα, ἐξ Ἀλεξανδρείας πλείω τῶν εἰςκομιζομένων ἐςί. γνοίῃ δ' ἄν τις ἔν τε τῇ Ἀλεξανδρείᾳ καὶ τῇ Δικαιαρχίᾳ γενόμενος, ὁρῶν τὰς ὁλκάδας ἔν τε τῷ κατάπλῳ καὶ ἐν ταῖς ἀναγωγαῖς, ὅσον βαρύτεραί τε καὶ κυφότεραι δεῦρο κακεῖσε πλέοιεν. *Exportari ex Alexandriâ plura hàc, quàm ex Italiâ importari, facilè animadvertat, qui Alexandriæ & Puteolis fuerit; observaveritque onerarias naveis & venienteis & discedenteis, quanto graviores levioresve ultro citroque navigent*. Svetonius in Augusto, cap. XCVIII: *Fortè Puteolanum sinum prætervehenti, vectores nautæque de navi Alexandrinâ, quæ tantùm quòd adpulerat, candidati coronatique & thura libantes, fausta omina & laudes congesserant: Per illum se vivere; per illum navigare; libertateque atque fortunis per illum frui. Quâ re admodùm exhilaratus, quadragenos aureos comitibus divisit: jusque jurandam & cautionem exegit à singulis, non aliò datam summam, quàm in emptionem Alexandrinarum mercium absumpturos*. Seneca Epist. LXXVII: *Hodiè nobis Alexandrinæ naves adparuerunt, quæ præmitti solent, & nunciare sequaturæ classis adventum. tabellarias vocant. Omnis in pilis Puteolorum turba consistit; & ex ipso genere velorum Alexandrinas, quamvis in magnâ turbâ navium, intelligit*. Sed ipse portus Puteolanus ita describitur à Strabone lib. V: Ἡ δὲ πόλις ἐμπορεῖον γεγένηται μέγιςον, χειροποιήτους ἔχουσα ὅρμους διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς ἄμμου. σύμμετρος γάρ ἐςι τῇ τιτάνῳ, καὶ κόλλησιν ἰσχυρὰν καὶ πῆξιν λαμβάνει. διόπερ τῇ χαλικι καταμίξαντες τὴν ἀμμοκονίαν, προβάλλουσι χώματα εἰς τὴν θάλατταν, καὶ καλποῦσι τὰς ἀναπεπταμένας ἠϊόνας, ὥςτ' ἀσφαλῶς ἐνορμόζεσθαι τὰς μεγίςας ὁλκάδας. Hoc est: *Vrbs ea emporium evasit maximum; stationes habens navium manu structas; naturâ arenæ eam commoditatem præstante: quæ, calci proportione respondens, validam conglutinationem concretionemque recipit. itaque glaream cum cæmento ex calce & arenâ conflato admiscentes, aggeres in mare producunt; sinuantque litoris parteis maximè apertas: ita, ut subduci tutò possint maximæ onerariæ naves*. Plinius lib. XXXV cap. XIII: *Verùm & ipsius terræ sunt alia segmenta. quis enim satis miretur pessimam eius partem, ideoque pulverem adpellatum in Puteolanis collibus, opponi maris fluctibus; mersumque, protinus fieri lapidem unum, inexpugnabilem undis, & fortiorem quotidiè; utique, si Cumano misceatur cæmento*. Seneca loco modo perscripto *pilas* vocat: & vetus inscriptio, quæ Puteolis hodiéque exstat, sic habet:

IMP.

IMP·CAESAR·DIVI·HADRIANI·F
DIVI·TRAIANI·PARTHICI·NEPOS
DIVI·NERVAE·PRONEPOS·T·AELIVS
HADRIANVS·ANTONINVS·AVG
PIVS·PONT·MAX·TRIB·POT·II
COS·II·DESIG·III·P·P·OPVS
PILARVM·VI·MARIS·CONLAPSVM
A·DIVO·PATRE·SVO·PROMISSVM
RESTITVIT

Ex his pilis hodiéque XIII exstant, ingenti magnitudine: seriesque earum ab opido, quâ occidentem æstivum spectat, ad Lucrinum lacum versûs protenditur. Murus supernè iis per arcus incumbit veluti pons; in quem populus ad spectandas naveis procurrere poterat. De cætero PHAROS etiam fuit ad tam celebrem portum. Plinius lib. XXXVI cap. XII: *Magnificatur & alia turris, à rege facta in insulâ Pharo, portum obtinente Alexandriæ. Vsus eius, nocturno navium cursui ignes ostendere, ad pranuncianda vada portusque introitum. sicut jam tales compluribus locis flagrant; ut Puteolis ac Ravennæ.* In ipso mari an fuerit, ut illa apud *Centumcellas* in Etruriâ, & altera in *portu Augusti* apud Tiberis ostia, incertum est. Sed antequàm ab hoc portu discedamus, curæ pretium fuerit, de PONTE CALIGVLAE imperatoris dixisse, quem heic struxit. Ac primum omnium errant immensum illi, qui ipsas suprà dictas moleis eum pontem seu partem eius superstitem interpretantur. Svetonius in Caligulâ, cap. XVIIII: *Novum præterea atque inauditum genus spectaculi excogitavit. nam Baiarum medium intervallum Puteolanas ad moleis trium millium & sexcentorum ferè passuum ponte conjunxit; contractis undique onerariis navibus, & ordine duplici ad ancoras collocatis, superjectoque aggere terreno, ac directo in Appiæ viæ formam. Per hunc pontem ultro citro commeavit biduo continenti. primo die phalerato equo, insignique quercicâ coronâ & securi & cetrâ & gladio aureâque chlamyde. postridiè quadrigaris habitu curriculoque bijugi famosorum equorum; præ se ferens Darîum puerum ex Parthorum obsidibus; comitante prætorianorum agmine, & in essedis cohorte amicorum.* Dio lib. LVIIII: Γάϊος δὲ ἐκείνης μὲν τῆς πομπῆς οὐδεν ἐφρόντισεν· οὐδὲ γὰρ οὐδὲ μέχρι νῦν ἐνόμιζεν εἶναι ἵππῳ δι' ἠπείρου διελάσαι· ἀλλὰ δὲ τὴν θαλάσσης τρόπον τινὰ διιππεῦσαι ἐπεθύμησε, γεφυρώσας τὸ μεταξὺ τῆς τε Πωτεόλων καὶ τῆς Βαύλων. τὸ γὰρ χωρίον τοῦτο κατ' αὐτιπέραν τῆς πόλεως ἐστὶ, διέχον αὐτῆς σταδίους ἓξ καὶ ἑπτά. πλοῖα γὰρ ἐς τοῦτο γέφυραν τὰ μὲν ἠθροίσθη τὰ δὲ καὶ κατεσκευάσθη. ὑπὸ γὰρ ἐξήρκεσε τὰ ξυλλεγῶσαι δυνηθέντα ὡς ἐν βραχυτάτῳ, καίπερ πάνυ ὅσα ἐσδέχεται συναχθέντα. ἐζεύχθη δὲ οὐκ ἁπλῶς διόδου χάριν, ἀλλὰ καὶ ἀναπαύλας ἐν αὐτῇ καὶ καταλύσεις, ὥστε καὶ ὕδωρ αὐτοῖς πότιμον ἐπιῤῥύτον ἔχειν, ἐποιήθησαν. Ἐπειδή τε ἕτοιμα ἦν, τόν τε θώρακα τὸν Ἀλεξάνδρου, ὅσον ἔλεγε, καὶ ἐπ' αὐτῷ χλαμύδα σηρικῆν ἀλουργῆ, πολὺν μὲν χρυσόν, πολλοὺς δὲ καὶ λίθους ἰνδικοὺς ἔχουσαν, ἐπενέδυ· ξίφος τε παρεζώσατο, καὶ ἀσπίδα ἔλαβε, καὶ σφᾶς ἐσεφανώσατο. καὶ τότε τῷ τε Ποσειδῶνι καὶ ἄλλοις μὲν θεοῖς φόνῳ τε ἡμέρᾳ (μὴ δὲ βασκανίαν τις αὐτῷ, ὡς ἔφασκε, γένηται) ἐς τε τὸ ξεῦγμα ἀπὸ τοῦ Βαύλων ἐσέβαλε, παμπληθεῖς καὶ ἱππέας δὲ πεζοὺς ὡπλισμένους ἐπαγόμενος, δὲ ἀπὸ καθάπερ ὅτι πολεμίας ἐναυλίσατο ἐς τὴν πόλιν ἐσέπεσε. καὶ ταῦθα τὴν ὑσταιρείαν, ἀναπαυσάμενος ὥσπερ ἐκ μάχης, ἀνεκομίσθη δὲ τὴν γέφυραν ἐφ' ἅρματος, χίλωνα χρυσοπάστον ἐνδύς. ἦγον δὲ αὐτὸν οἱ ἀθλητὴν ἵπποι ἀξιονικότατοι. καὶ ἀλλὰ ἦ αὐτῷ πολλὰ, ὡς καὶ λάφυρα, συνηκολούθησε, δὲ Δαρεῖος, ἀνὴρ Ἀρσακίδης, ἐν τοῖς ὁμηρεύουσι τότε τοῦ Πάρθων ὤν· οἵ τε φίλοι καὶ οἱ ἱππεῖς αὐτοῦ ὅτι ὀχημάτων ἐν ἑσθῆσιν αὐθηραῖς ἐφέποντο, καὶ ὁ στρατὸς, δὲ ὅσος λοιπὸς ὅμιλος, ἰδίως πως ἕκαστον κεκοσμημένοι. δὲ (ἐδεδίει γὰρ αὐτὸν, οἷα ἐν τε στρατιᾷ τοιαύτῃ, δὲ ὅτι νίκην τηλικαύτην, δὲ δημηγορήσας μὲν) ἀνέβη τε ὅτι βῆμα, ὅτι πλοίων πρὸ καὶ αὐτὸ κατὰ μέσον πρὸ τοῦ γεφύρου πεποιημένον. καὶ πρῶτον μὲν ἑαυτὸν, ὡς δὲ μεγάλων ἔργων ὅτι χρηστῶν, ἀπεστέμμενεν· ἔπειτα δὲ σοφιστὰς, ὡς δὲ πεπονηκότας καὶ νεκυδαιμονιότατας, ἐπῄνεσεν· ἀλλά τε καὶ αὐτὸ τοῦτο εἶπεν, ὅτι πεζῇ μὲν τὴν θαλάσσης διέβημεν. καὶ χρήματα τε μέγα τοῦτο αὐτοῖς ἔδωκε, δὲ μὴ τοῦτο αὐτόν γε ὅτι τὴν γέφυραν, ὥσπερ ἐν νήσῳ τινὶ, δὲ ἐκεῖνοι ἐν ἑτέροις πλοίοις παρορμοῦντες, τό τε λοιπὸν τῆς ἡμέρας καὶ τὴν νύκτα πᾶσαν εἱστάθησαν· πολλοὶ μὲν αὐτόθεν φῶτες, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ὁρῶν ὅτι λαμπάδων ἅπτοντο σφίσι. πῦ γὰρ χωρὶς μιωφόρων ὄντων, πῦρ πανταχόθεν, καθάπερ ἐν θεάτρῳ τινὶ, ἐδείκνυτο· ὥστε μηδεμίαν αἴσθησιν δὲ σκότους γενέσθαι. καὶ γὰρ τὴν νύκτα ἡμέραν, ὥσπερ πρὸ τὴν θαλάσσαν γελῶν, ποιῆσαι ἠθέλησεν. ἐμπλησθεὶς δὲ ἐπὶ πολὺ καὶ σίτου καὶ μέθης γενόμενος, συχνοὺς μὲν τῶν ἑπτὰ εἰς τὴν

θάλασσαν ἀπὸ τῆ γεφύρας ἔῤῥηψε, συχνὰς σὶς κὴ τ ἄλλων ἐν πλοίοις ἐμβόλας ἔχυσι παντοδαπὰς καπήδυζεν, ὡς τι κὴ ἀπολέσθαι δοκεῖν. οἱ γὰρ πλέοντες, καίπερ μεζόντες, ἐσώθησαν. αἴτιον σὲ, ὅτι κὴ λιθοζώτη ἐ σεσημασμένη ἡ θάλασσα, κὴ ἐν ᾧ γέφυρα ἐζώχθη, ἐ ἐν ᾧ τὰ ἄλλα ἐπιήθη, ἐλύετο. καὶ ἵνα κὴ ἀπὸ τέτε ἐγκωθη, λέγων, ὅτι κὴ ὁ Ποσειδῶν αὐτὸν ἐφοβήθη. ἐπεὶ ἔς γε τ Δαρεῖον κὴ τ Ξέρξην ὐδὲν ὅ τι οὐκ ἀπέσκωπτεν, ὡς ἐ πολλαπλασίον σφῶν μέτρον τ θαλάσσης ζεύξας. Τῆς μὲν σὴ γεφύρας ἐκείνης τέτο τὸ τέλος ἐγένετο, ἐ αἰτίαν κὴ αὐτὴ δυνάτε πολλοῖς παρέχειν. ἐξαναλωθεὶς γὰρ ἐς αὐτὸ, πολλῷ πλέοσι δὴ τὰς ὐσίας ἐπεβάλλοζεν. Hoc est: *Caius, rem haud magnam esse censens, si equo per continentem terram inveheretur, orationem eam sprevit. at per mare modo quodam vehi intendit; ponte injecto ei maris parti, quæ Puteolos Baulosque intercedit. Hic locus ex adverso est dictæ urbis, millibus tribus & passibus* 10 *dissitus. Ad eum pontem collectæ sunt partim naves, partim fabricatæ: quum, quæ in tantâ celeritate contractæ essent, non sufficerent; quamquàm omnibus, quæ haberi poterant, conquisitis. unde & fames vehemens Italiam ac maximè Romam invasit. Pons verò non tantùm transitus causâ paratus fuit: sed etiam stationes ad quiescendum & diversoria in eo effecta sunt; quibus ipsis aqua dulcis adfluebat. Omnibus perfectis; thoracem, qui Alexandri fuerat (sic enim perhibebat) & supra eum chlamydem sericam purpurei coloris, multo auro multisque gemmis Indicis ornatam, induit: gladioque se adcinxit; & clypeum sumpsit: quericicâ coronâ capiti impositâ. tum re sacrâ Neptuno ac diis aliis factâ; Livori etiam: ne qua, ut aiebat, invidiâ premeretur; pontem à Baulis ingressus est; plurimos equites peditesque armatos secum ducens: ac in urbem, quasi in hostis, irruit. Ibi quum quieti die insequenti se dedisset, quasi à prælio fessus; per ipsum pontem curru revectus est; tunicâ auro intertextâ amictus, & ab equis latus, qui in certaminibus victoriam plurimùm obtinuerant. tùm verò alia multa, spoliorum instar, eum subsequebantur, tùm etiam Darius Arsacides; unus ex obsidibus, qui tunc à Parthis aderant. comitabantur hinc eum & amici in curribus, vestibus floridis: tum exercitus ac reliqua multitudo; singuli peculiariter ornati. Et, quia opus erat, (utpote tantâ expeditione factâ, ac tantâ victoriâ partâ) concionem habere; suggestum conscendit, in medio pontis navibus impositum. Ac primò se, ut eximia conatum, jactavit: dein milites, ut periclitatos fatigatosque, laudavit: hoc inter alia gloriatus; se pedibus mare percurrisse. Congiario deinde dato, mox ipse in ponte, tamquàm in insulâ quadam, reliqui in aliis navibus stationem habentes, diem reliquum totamque noctem epulati sunt: multo ex ponte igni, multo ex montibus adfulgente. namque loco hoc Lunæ in formam curvato, undique ignis, veluti in theatro quodam, adparebat: ita, uti omnem tenebrarum sensum eriperet. quidpe noctem quoque in diem, ut mare in terram, convertere volebat. Postquàm ad satietatem usque cibo ac potu sese ingurgitavit: multos amicorum de ponte in mare projecit: multos ex aliis, navibus rostratis circumvectus, submersit: ita, uti nonnulli perirent: plerisque tamen, quamquam ebriis, evadentibus. cuius rei causa erat, quòd intereà, dum pons jungeretur, cæteraque fierent, mare placidissimum ac minimè commotum esset. Cæterùm hoc ipso inflatus; Neptuno se metum incussisse, dixit: Dario ac Xerxe non nisi ludibrii causa memoratis: quia longè plus maris ipse ponte instruxisset. Hic tandem finis fuit pontis illius qui & ipse multis causa necis fuit.* 40 *quidpe pecuniâ absumptâ, multo jam pluribus propter opes exitum struxit Caius.* De eodem ponte paucis sic tradit Iosephus Antiquitat. Iudicar. lib. XVIIII cap. 1: Καὶ ἄλλα ἔπραξε μανίας ἀδὲν ἀπολελειμμένα, ἐπεὶ κὴ ἀπὸ Δικαρχίας τ πόλεως ἐν Καμπανίᾳ κλιθεὶς εἰς Μισηνὸς, ἑτέραν πόλιν ἀπὸ θαλάσσιον, κὴ τὸν Δηβαΐζιν ὅρμον ἡγεμόνα τελεῖ πεζατῶν, κὴ ἄλλως ἀπιβάλλειν ἡγεμόνα αὐτῷ δεατότη οἴλι τῆς θαλάσσης ταῦτα κὴ ὁπόσα ἐ ᾧδὴ γῆς ἁπτεῖν, ἀπ' ἄκρων ἐπ' ἄκρα σειθεὶς τελάχιστα μέτρον τῆς θαλάσσης, κὴ ἔτω τὸν κόλπον ἀποβαὼν πίνα, ἤλαυνεν ἅπὶ τῆ γεφύρα τὸ ἅρμα. Ἠῶ γὰρ ὅλι τοιαύτας ποιεῖσθαι καλῶς ἔχειν τὰς ὁδάς. Id est: *Aliis etiam operibus suam declaravit insaniam. quidpe à Puteolis, Campaniæ urbe, ad Misenum usque, & ipsum Campaniæ opidum maritimum, gravatus triremi trajicere; & alioqui ad suam dominationem pertinere existimans; si à mari eadem, quæ à terrâ, obsequia exigeret: ab uno promontorio ad alterum per quatuor millia passuum ponte juncto medio sinus spacio, curru vectus est. id enim demum iter dignum esse maiestate sui numinis.* 50 Ergo tres isti varii auctores treis varios memorant locos, ad quos pons iste à Puteolis perductus fuerit: Iosephus *Misenum*; Svetonius *Baias*; Dio *Baulos*. Verùm, quum omnium curatissimè hoc Caligulæ factum describat Dio; haud levis ratio est, cur huic de *Baulis* potiùs credatur, quàm illis de *Miseno* atque *Baiis*. Neque illorum tamen ignorantia temerè culpanda, quidpe,

quum

quum villa tantùm Bauli forent; eóque paullo obscuriore famâ: proxima hinc inde ei opida nominare maluerunt. Certè Dioni adstipulatur auctor ἀώνυμος Olympiadum; qui ita habet: Ὀλυμπιάδος σδ' ἔτ. γ' Γαῖος τὸ μεταξὺ τῶν Πουτιόλων τε καὶ Βαύλων ἐγεφύρωσε. Id est: *Olympiadis* CCIIII *anno* III *Caius intervallum inter Puteolos & Baulos ponte junxit*. De spacio trium millium & quingentorum sive sexcentorum passuum, vel, ut Iosephus habet ad Misenum usque, miror omneis errasse: quum id non nisi terrestri itinere, quod lunatum est, conveniat. Nec est, quod objicere quis heic velit, nonnihil terræ huic sinui, recedente mari, postea additum: quando Puteoli hodiéque in eodem promotorio siti sunt, in quo ab initio conditos tradit suprà scripto loco Strabo, molesque eis, ut olim, etiamnunc conjunctæ; in Baiano autem litore mare multa, quæ nunc sub undis cernuntur, absorbuit. Verùm hactenus de *portu Puteolano*, deque *ponte* in eo ab C. Caligulâ per summam insaniam structo, postquàm abundè dictum, ad reliqua nunc ipsius urbis persequenda pergamus. *Colonia* Romanorum facta est post bellum Punicum secundum. Livius lib. XXXII: *C. Atilius, tribunus plebis, tulit, ut V coloniæ in oram maritimam deducerentur; duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique, una Puteolos, una ad castrum Salerni. his Buxentum adjectum. tricenæ familiæ in singulas colonias jubebantur mitti.* Et lib. XXXIIII, P. Scipione Africano & Ti. Sempronio Longo consulibus anno post urbem Romam conditam IDLVIII, ante Christum natum CXCV: *Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt, Puteolos, Vulturnum, Liternum: treceni homines in singulas: Item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt.* At postmodùm *municipium* evasit. Cicero in oratione pro M. Cœlio: *Quod est objectum, municipibus esse adolescentem non probatum suis: nemini umquàm præsenti Puteolani maiores honores habuerunt, quàm absenti M. Cælio.* Augustus tamen posteà *coloniam* iterum deduxit. Frontinus in libro de Coloniis: *Puteoli, colonia Augusta. Augustus deduxit.* Sed & tertiam Nero. Tacitus Annal. lib. XIIII: *At in Italiâ vetus opidum Puteoli jus coloniæ & cognomentum à Nerone adipiscuntur.* Postremò Festus inter præfecturas connumerat.

Cæterùm SINVS, in quo situm est opidum Puteoli, cognominatus inde est PVTEOLANVS. Svetonius in Augusto, cap. XCVIII: *Tunc Campaniæ orâ proximisque insulis circuitis, Caprearum quoque recessui quatriduum impendit. Fortè Puteolanum sinum prætervehenti, vectores nautæque de navi Alexandrinâ, quæ tantùm quòd adpulerat, candidati coronatique & thura libantes, fausta omina & laudes congesserant.* Sex. Aurel. Victor in Caligulâ, de ponte eius loquens: *In spacio trium millium, quod in sinu Puteolano inter moleis jacet, duplici ordine naveis contexuit.* Verùm quibus finibus inclusùs fuerit hic sinus, haud facile ostensu est. Mela lib. II cap. IIII sic tradit: *Pæstanus sinus, Pæstum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitavere, Minervæ promontorium: opima Lucaniæ loca. Sinus Puteolanus, Surrentum, Herculaneum, Vesavii montis adspectus, Pompeii, Neapolis, Puteoli, lacus Lucrinus & Avernus, Baiæ, Misenum, Cumæ, Liternum, Vulturnus amnis, Vulturnum opidum; amæna Campaniæ litora.* Quàm disertissimè Puteolani sinus finem statuit ad Minervæ promontorium, quod & *Surrentinum* ab opido *Surrento*, initium non indicat. At de fine negat præscriptus Svetonius: qui haud obscuris verbis Puteolanum sinum circa Puteolos tantùm vult consistere. Plinius, nimio brevitatis studio, ut credo, aut nimiâ festinatione, haud modicè heic ineptit. Verba eius lib. III cap. VI hæc sunt: *In Puteolano sinu Pandataria, Prochyta, Aenaria, Homero Inarime dicta Græcis Pithecusa.* Certè harum insularum nulla in Puteolano sita est sinu: sed Prochyta & Aenaria Miseno promontorio extra sinum objacent; Pandataria ultra Misenum versùs Latium posita. Ego sic existimo: *Puteolanum sinum* à quibusdam protensum fuisse à Miseno promontorio ad promontorium, quod, medium ferè inter Puteolos & Neapolim, contra complureis exiguas insulas in mare procurrit, quorum duæ maximæ vulgaribus vocabulis nunc dicuntur *Nisita* & *Gaiola*. In huius sinus fermè medio flexu situm est opidum *Puteoli*, in quodam promontorio, quod cum Miseno promontorio *Baianum* includebat *sinum*; partem alteram universi *sinus Puteolani*. De cætero hunc Puteolanum sinum poëticâ licentiâ Statius adpellavit Gauranum, ab Gauro monte ei imminente; Silius verò Phlegræum, ab Phlegrâ seu Phlegræo campo, suprà Puteolos sito. Statius Silvar. lib. IIII carm. III:

Gaudens Euboicæ domum Sibyllæ,
Gauranosque sinus & æstuantes
Septem montibus admovere Baias.

Silius lib. VIII:

——— *Illic, quos sulfure pingues*
Plegræi legêre sinus, Misenus, & ardens
Ore gigantèo sedes Ithacesia Baii.

GAVRVS mons. At ipse GAVRVS MONS medio itinere inter Puteolos atque Lucrinum lacum celso vertice paullum à mari remotus est. Memoratur Ciceroni, Livio, Plinio, Silio, Lucano, Statio, Floro, Sidonio, & aliis. Livius lib. VII: *Consules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam, castra ponunt.* Cicero oratione primâ de lege agrariâ contra Rullum ad populum: *Hac lege tribunitiâ decemviri vendent. Accedet eò mons Gaurus: accedent salicta ad Minturnas. adjungetur etiam illa via vendibilis Herculanea.* Florus lib. I cap. XVI: *Heic illi nobiles portus, Caieta, Misenus, & tepentes fontibus Baiæ. Lucrinus & Avernus, quædam maris otia. Heic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus, & pulcherrimus omnium Vesuvius.* Plinius lib. III cap. V: *Opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. Hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles, & temulentia nobilis succo, per omneis terras inclyto; & summum Liberi patris cum Cerere certamen. Hinc Setini, & Cæcubi obtenduntur agri. his junguntur Falerni, Caleni. dein consurgunt Massici, Gaurani, Surrentinique montes.* Credo, ex his tribus auctoribus nonnullos hausisse errorem, uti Gaurum montem in Massico posuerint, ad Lirim amnem & Sinuessam opidum. Alios igitur audiamus. Silius lib. VIII:

Illic Nuceria & Gaurus navalibus apta,
Prole Dicarchaâ; multo cum milite Graia
Illic Parthenope.

Sidonius Apollinaris Carm. V:

——— *Sic Barchæus opimam*
Hannibal ad Capuam periit, quum fortia bello
Inter delicias mollirent corpora Baiæ.
Et, se Lucrinas quà vergit Gaurus in undas,
Brachia Massylus jactaret nigra natator.

Lucanus lib. II:

——— *Vel si convulso vertice Gaurus*
Decidat in fundum penitus stagnantis Averni.

Plinius lib. XIIII cap. VI; quod est de generosis vinis: *Certant Massica aquè ex monte Gaurano Puteolos Baiasque prospectantia.* Nempe vites ex Massico monte in Gaurum translatæ. Sidonius Carm. XVIII:

Si quis Avitacum dignaris visere nostram,
Non tibi displiceat, si, quod habes, placeat.
Æmula Baiano tolluntur culmina cono:
Parque cothurnata vertice fulget apex.
Garrula Gauranis plus murmurat unda fluentis,
Contigui collis lapsa supercilio.
Lucrinum dives stagnum Campania nollet,
Æquora si nostri cerneret illa lacus.

Columella Rusticar. rer. lib. I cap. V: *Proxima fluens aqua è montibus oriunda; si per saxa præceps devolvitur; ut est in Gaurceno* [scribe, *in Gaurano*] *Campaniæ.* Ioannes Stobæus Sermone XCVIII; qui est de Morbis & molestiarum in iis solutione; ex Heliodori spectaculis Italicis:

Γ'πελίης ἀ πολλὸν ὑπερτείχουλι κολώνω
Γαυρίω, χώρη τὶς ὀδυσσῆος πάλι λαιὰ
Κέκλιται, ἐρχήεσσα, χιονόεις· ἐκ δέ οἱ ὕδωρ
Α'ίσσῃ μαλὰ πικρὸν ἀναπνεῦσαι πέδον π'
Κεῖνο πολυστέφυλοι πεδιάεσσι αὐέρες ὕδωρ,
Ὅ σεο ἄλκαρ ἔχωσιν.

Hoc

Hoc est:

Italiæ qui non procul præterit collem
Gaurum, locus quidam ad lævam viatoribus
Inclinat, splendidus, nivosus: unde aqua
Amara tum odore tum potu profluit.
Hanc locupletes vineis viri adcolæ aquam
Vsurpant medicandis oculis.

Plinius lib. XVIII cap. XI: *Finiuntur Leboriæ viâ ab utroque latere consulari, quæ à Puteolis & quæ à Cumis Capuam ducit.* Huius viæ à Puteolis Capuam versùs tendentis magnæ etiamnunc apud Puteolos conspiciuntur reliquiæ; ac deinde longo tractu propter eam ab utroque latere antiqua sepulcreta, vulgò nunc vocatur incolis Via Campana. Hæc igitur via lævo suo latere à Puteolis adscendit propter Gaurum montem; quod innuunt versus isti. Mons ipse nunc vulgò dicitur Monte Barbaro; ut olim adprimè vitifer, sic hodiè totus sterilis.

Porrò inter hunc montem & opidum Puteolos CICERONIS fuit VILLA in litore; quod ille PVTEOLANVM suum adpellavit, & posteà ACADEMIAM: quum aliam villam, ad Lucrinum lacum in collibus sitam, vocaret CVMANVM suum. Cicero ad Atticum lib. X epist. IIII: *Quum hoc scripsissem, à Curione mihi nunciatum est, eum ad me venire. venerat enim is in Cumanum vesperi.* Mox: *Præteriit villam meam Curio; jussitque mihi nunciari, mox se venturum: cucurritque Puteolos, ut ibi concionaretur. Concionatus est. rediit. fuit ad me sanè diu.* Nempe in Puteolano; quod præterierat à Cumano Puteolos properans. Ad Atticum lib. XIIII epist. VII: *Ego, è Forviano exiens* XVII *Kal. ut inde altero die in Puteolanum, scripsi hæc.* Epist. X: *Octavius Neapolim venit* XIIII *Kalendas. ibi eum Balbus manè postridiè: eodemque die mecum in Cumano.* Epist. XIII: *Septimo denique die literæ mihi redditæ sunt, quæ erant à te* XII *Kal. datæ: quibus quæris, atque etiam me ipsum nescire arbitraris, utrum magis tumulis prospectuque, an ambulatione ἀλιτινεῖ delecter. Est mehercule, ut dicis, utriusque loci tanta amœnitas, ut dubitem, utra anteponenda sit.* En, ut disertè testatur, ex duabus istis villis alteram in tumulis sitam esse, alteram in litore: quam fuisse Puteolanam, mox videbimus. Eiusdem libri XIIII epist. XVII: *Piliæ nostræ villam totam, & quæ in villâ sunt, trado, in Pompeianum ipse proficiscens.* Epist. XVIII: *Quinto Non. conscendens ab hortis Cluvianis in phaselum episcopum, has dedit literas; quum Piliæ nostræ villam ad Lucrinum villicosque procuratores tradidissem. Ipse autem eo die in Pæti nostri tyrotarichum imminebam, perpaucis diebus in Pompeianum, post in hæc Puteolana & Cumana regna renavigare. O loca cæteroqui valdè adpetenda; interpellantium autem multitudine pænè fugienda?* Epist. XVIIII: *In Pompeianum veni* V *Nonas Maias, quum pridiè, ut antè ad te scripsi, Piliam in Cumano collocavissem.* Lib. XV epist. I: *Heri dederam ad te literas, exiens è Puteolano; diverteramque in Cumanum. ibi pænè valentem videram Piliam.* Ex hactenus citatis apertè patet. *Cumanum* hoc *Ciceronis* fuisse *ad Lucrinum lacum in tumulis.* Hi posteà ortu Cinerei montis obruti fuêre; aut terræ motibus hausti. De Puteolano, quod in litore erat, ita tradit Plinius lib. XXXI cap. II: *Oculis medentur aquæ Ciceronianæ.* Nempe, hæ sunt illæ, de quibus versus illi apud Stobæum testantur, ad lævam prædictæ viæ esse aquas, quæ medentur oculis. Pergit Plinius: *Digna memoratu villa est, ab Averno lacu Puteolos tendentibus imposita litori: celebrata porticu ac nemore. quam & vocabat M. Cicero Academiam, ab exemplo Athenarum ibi compositis voluminibus eiusdem nominis. in qua & monumentum sibi instauraverat: ceu verò non & in toto terrarum Orbe feciſſet. Huius in parte primâ, exiguo post abitum ipsius Antistio Vetere possidente, eruperunt fontes calidi, perquàm salubres oculis: celebrati carmine Laureæ Tulli: qui fuit libertus. Ponam ipsum carmen; dignum ubique, non ibi tantùm legi.*

Quo tua, Romanæ vindex clarissime linguæ,
Silva loco meliùs surgere jussa viret;
Atque Academia celebratam nomine villam
Nunc reparat cultu sub potiore. Vetus:
Heic etiam adparent lymphæ non antè repertæ;
Langvida quæ infuso lumina rore levant.

Nimirum

Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit, hac fonteis quum patefecit ope;
Vt, quoniam totum legitur sine fine per Orbem,
Sint plures, oculis quæ medeantur aquæ.

Meminit ipse Cicero huius Academiæ ad Atticum lib. I epist. III, his verbis: *Quod ad me de Hermathenâ scribis, per mihi gratum est ornamentum Academiæ proprium meæ: quòd & Hermes commune omnium & Minerva singulare est eius gymnasii insigne. Quare velim, ut scribis, cæteris quoque rebus quamplurimis eum locum ornes.* Plinius mirificè situm eius innuit: *Ab Averno lacu Puteolos tendentibus imposita litori.* Quasi *Averno* fuisset propior, quam *Puteolis*. Qua sanè re novissimis horum locorum descriptoribus Italis vehementer, uti jam non magnam villam, sed urbem quasi ingentem, à Puteolis ferè incipientem ad Avernum usque protenderint. Multo igitur rectiùs suprà dictus Heliodorus apud Stobæum: tum ipse Cicero; qui inter Lucrinum lacum ponit & Puteolos. Heliodoro adstipulantur Philostratus & Aelius Spartianus. Ille Vitâ Apollonii lib. VII cap. IIII: Ἀφίκετο ἐς Δικαιάρχειαν. Id est: *Profectus est Puteolos.* Et initio cap. V: Ἄγει δὲ αὐτὸν, εἰπὼν ταῦτα, ἐς τοῦ Κικέρωνος τοῦ παλαιοῦ χωρίον. ἔστι δὲ τοῦτο πρὸς τῷ ἄστει. Hoc est: *His dictis, in prisci Ciceronis prædium eum deduxit; quod est apud urbem.* Aelius Spartianus in Hadriano: *Sepultus est in villâ Ciceronianâ Puteolis.* Et posteà: *Templum ei Antoninus pro sepulcro apud Puteolos constituit.* Ostentant hodiéque incolæ reliquias huius villæ; sed paullum à mari remotas: quum litus hoc eruptione Cinerei montis magnâ parte oppletum dicant.

FORVM VVLCANI, *locus.* Supra urbem Puteolos, ad ortum Solis æstivi versùs, locus est, qui antiquitus à naturâ suâ dicebatur FORVM VVLCANI. Strabo lib. V; post Puteolorum descriptionem: Τ'πέρκειται δὲ τῆς πόλεως εὐθὺς ἡ τοῦ Ἡφαίστου ἀγορὰ, πεδίον περικεκλεισμένον διαπύροις ὀφρύσι, καμινώδεις ἐχούσαις ἀναπνοὰς πολλαχοῦ καὶ βρομώδεις ἱκανῶς. τὸ δὲ πεδίον θείου πλῆρές ἐστι συρτοῦ. Hoc est: *Vrbi protinus imminet Forum Vulcani; campus undique ignitis inclusus superciliis; quæ passim tamquàm è caminis incendia magno cum murmure exspirant. campus ipse sulfure tractili est plenus.* Locus is hodiéque ab eodem rei argumento vulgò incolis dicitur *La Solfatura*. habetque passim lacunas calidorum fontium; qui instar bullientis aheni perpetuò fervent, aquasque igne ac sulfure mixtas ad VI sæpè cubitorum altitudinem eructant. Eumdem locum Silius quoque perquàm eleganter curatéque describit lib. XII, his versibus:

——— *Tum sulfure & igni*
Semper anhelanteis coctoque bitumine campos
Ostentant. Tellus atro exundante vapore
Suspirans, ustisque diu calefacta medullis
Aestuat, & Stygios exhalat in aëra flatus.
Parturit, & tremulis metuendum exsibilat antris,
Interdumque cavas luctatus rumpere sedeis
Aut exire foras, sonitu lugubre minaci
Mulciber immugit; lacerataque viscera terræ
Mandit, & exesos labefactat murmure monteis.
Tradunt, Herculeâ prostratos mole gigantes
Tellurem injectam quatere: & spiramine anhelo
Torreri latè campos: quotiesque minantur
Rumpere compagem impositam, expallescere cœlum.

PHLEGRAEVS *campus.* Ergo Forum hoc Vulcani PHLEGRAEVS etiam erat CAMPVS. in hoc quidpe veteres fabulati sunt Herculem vicisse gigantes. Plinius sanè sic intellexit lib. III cap. V. *Cumæ*, inquit, *Misenum, portus Baiarum, Bauli, lacus Lucrinus, & Avernus; dein Puteoli colonia; Dicæarchia antè dicti: postque Phlegræi campi: Acherusia palus, Cumis vicina: litore autem Neapolis.* Strabo dicto lib. V antè; ubi rationem nominis Puteolorum reddit: Οἱ δὲ ἀπὸ τῆς δυσωδίας τῶν ὑδάτων ἅπαν τὸ χωρίον ἐκεῖ μέχρι Βαΐων καὶ τῆς Κυμαίας .... [deest aliquid] ὅτι θείου πλῆρές ἐστι καὶ πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων. Τινὲς δὲ καὶ Φλέγραν διὰ τοῦτο τὴν Κυμαίαν νομίζουσι κληθῆναι, καὶ τῶν πεπτωκότων γιγάντων τὰ κεραυνία τραύματα ἀναφέρειν τὰς τοιαύτας προχοὰς τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ ὕδατος. Hoc est: *Quidam à putore aquarum totam istam regionem ad Baias usque & agrum Cumanum* ..... [deest aliquid] *quòd sulfuris sit plena, & igni calidisque aquis referta. Nonnulli ab id ipsum Cumanum agrum*

agrum Phlegram censent adpellari; & gigantum ibi occisorum fulminibus inflicta vulnera ignem huiusmodi aquasque ebullire. Et eodem libro anteà: Κτίσμα δὲ τῶν Κύμων Χαλκιδέων δοκοῦσι. Πρότερον μὲν οὖν εὐτύχει· καὶ τὸ Φλεγραῖον καλούμενον πεδίον, ἐν ᾧ τὰ περὶ Ὄπικον γιγάντας μυθολογοῦσιν, οὐκ ἄλλοθέν, ὡς εἰκός, ἀλλ' ἐκ τῆς πυρμαχήτου τῶν γλυκῶν εἶναι δι' ὑγρότητα. Hoc est: *Conditæ putantur Cumæ à Chalcidensibus. Atque ab initio quidem urbs ea fortunata fuit. & quæ de Phlegræo campo fabulantur, ac re ibi cum gigantibus gestâ, haud aliunde videntur orta, quàm quòd eam regionem ob soli præstantiam multi sibi certatim vindicaverint.* Certè Phlegræi campi nomen & res illic cum gigantibus gestæ ab crebris ignibus & calidarum aquarum fontibus originem accepêre. Straboni tamen paulò trocinari videtur Plinius lib. XVIII cap. XI. *Quantum autem universas terras campus Campanus antecedit, tantum ipsum pars eius, quæ* LEBORIAE *vocantur: quem Phlegræum Græci adpellant. Finiuntur Leboriæ via ab utroque latere consulari, quæ à Puteolis & quæ à Cumis Capuam ducit.* Mira quidem definitio. sed hoc voluit: Leborias esse inter Capuam & Puteolos, ab utroque latere viæ consularis, quæ inter ea opida strata erat At postquàm ex collibus ab Cumis vel Puteolis proficiscens descenderis, unus continuusinde Capuam usque est campus planus, sine ullis calidis fontibus aut ignium flagratione. qui tractus propriè Leboriæ adpellabatur, sive LEBORINVS CAMPVS. Plinius lib. XVII cap. IIII: *Inter argumenta stipulæ crassitudo est; tanta alioquin in Leborino Campaniæ nobili campo, ut ligni vice utantur.* Lib III cap. V: *Opidum Sinuessa; extremum in adjecto Latio. hinc felix illa Campania est. Ab hoc sinu incipiunt vitiferi colles & temulentia nobilis, succo per omneis terras inclyto: atque, ut veteres dixêre, summum Liberi patris cum Cerere certamen. hinc Setini & Cæcubi obtenduntur agri. his junguntur Falerni, Caleni. dein consurgunt Massici, Gaurani, Surrentinique montes. Ibi Leborini campi sternuntur; & in delicias alicæ politur messis.* At notandum heic, pleraque exemplaria habere, *Laboriæ, Laborinus campus, Laborini campi.* quod ferè omneis hodiè maximè probare ac defendere video: scilicet, quia ab eo hodierna Campaniæ adpellatio vulgaris *Terra di Lavoro.* dictumque olim volunt Laborinum campum, quia fructum sine ullo colentium labore reddebat. Ridicula sanè vocabuli originatio atque analogia. In Chronico Cassinensi frequenter idem memoratur vocabulum: sed constanter ubique *Liburia:* & in Historiæ Miscel. lib. XVI sic est: *Cumanos, Puteolanos, & alios plurimos in Liguriâ degenteis.* vitiosè quidem, ab verò *in Liburiâ.* quod sanè vocabulum longè propiùs ad *Leborias* accedit, quàm ad *Laborias.* Sed de Leborino campo hæc sufficiant. redeamus ad Phlegræum campum. Ergo is ex isto Plinii testimonio ad Capuam usque pertinuit. At Diodorus etiam ad loca usque circa Vesuvium montem extendit. Verba eius lib. IIII hæc sunt: οἱ δ' ἀν' Ἡρακλῆς ἀπὸ τῶν Τιβέρεως αὐλισθέντας, ἐπὶ διεξιὼν τὴν παραθαλάττιον τῆς νῦν Ἰταλίας ὀνομαζομένης, κατέβη εἰς τὸ Κυμαῖον πεδίον· ἐν μυθολογοῦσιν, ἀνδρας τε τὴν ῥώμην ὑπερέχοντας καὶ ὑπερβολὴν ἀνομίας διὸ καὶ γίγαντας ὀνομάζεσθαι γιγαντιαίους. ὠνόμασται δὲ καὶ τὸ πεδίον τοῦτο Φλεγραῖον, ἀπὸ τοῦ τὸ παλαιὸν ἄπλετον πῦρ ἐκφυσᾶν, παραπλησίως τῇ κατὰ τὴν Σικελίαν Αἴτνῃ· καλεῖται δὲ ὁ τόπος οὗτος· ἔχων πολλὰ σημεῖα καὶ κεκαυμένης καὶ νῦν ἀφανεῖς χώρας. Hoc est: *Herculem, motis à Tiberi castris, maritimos eius, quæ nunc vocatur Italiâ, tractus percurrens, in Cumanum descendit campum: ubi homines roboris immanitate, & atrocitate facinorum infameis, quos giganteis nominant, egisse fabulantur. Phlegræus quoque campus adpellatur locus is, à colle, qui, Aetnæ instar Siculæ, magnam vim ignis quondam eructans, nunc vocatur Vesuvius; multa inflammationis veteris signa habens.* Ergo tota Campaniæ planities *Phlegræus* adpellabantur *campus.* quod sanè Polybius quoque testatur lib. II; ubi de antiquâ Etruscorum agit sede Circumpadanâ. Ταῦτα γὰρ τὰ πεδία, inquit, τὸ παλαιὸν ἐνέμοντο Τυρρηνοί. καθ' οὓς χρόνους καὶ Φλεγραῖα πεδία καλούμενα, τὰ περὶ Καπύην καὶ Νώλαν. Id est: *Hos igitur campos quondam incoluêre Etrusci: quo tempore & circa Capuam atque Nolam Phlegræos quondam dictos possiderunt campos.* Et lib. III: Τὰ γὰρ πεδία τὰ περὶ Καπύλην ὑπεφανέστατα μέν ἐστι τῶν περὶ τὴν Ἰταλίαν, καὶ διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ διὰ τὸ κάλλος, καὶ διὰ τὸ πλῆθος ἀνδρῶν τὴν φαλαγγίτην, καὶ τὰ πόλεις τὰς ἐμπορίους χρῆσθαι, εἰς ἃ σχεδὸν ἁπάσης τῆς οἰκουμένης καταντήκασιν οἱ πλέοντες εἰς Ἰταλίαν πλείστοι δὲ καὶ τὰς ὑπερφανεστάτας καὶ καλλίστας πόλεις τῆς Ἰταλίας ἐν αὐτοῖς. τὴν μὲν γὰρ παραθαλάττιον αὐτῶν Σιγεστανοὶ καὶ Κυμαῖοι καὶ Δικαιαρχῖται νέμονται, πρὸς δὲ τούτοις Νεαπολῖται, πολυτίμητον δὲ τὸ τῶν Νικερνίνων ἔθνος. τῆς δὲ μεσογείας, τὰ μὲν πρὸς τὰς ἄρκτους Καλλικοὶ καὶ Τεανῖται κατοικοῦσι· τὰ δὲ πρὸς ἕω Νωλανοί. κατὰ μέσα δὲ τὰ πεδία κεῖται συμβαίνει τὴν πασῶν ποτὲ μακαριωτάτην γεγονυῖαν πόλιν Καπύην.

LEBORIAE *ſ.* VE LEBORINVS CAMPVS.

Καπύην. Ἐπιεικέστατος δὲ καὶ πᾶσα τοῖς μυθογράφοις ὁ περὶ τούτων τῶν πεδίων λέγεται λόγος· προσαγορεύεται δὲ καὶ ταῦτα φλεγραῖα, καθάπερ καὶ ἕτερα τῶν ἐπιφανῶν πεδίων· θεούς γε μὴν μάλιστα περὶ τούτων εἰκὸς εἰρικέναι, διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἀρετὴν αὐτῶν. Hoc est: *Nam planities circa Capuam pars est Italiæ totius nobilissima. regio bonitate atque amœnitate præstans. ad hoc, mari adjacens, & emporia habens, ad quæ solent adpellere, qui ex omnibus ferè Orbis partibus in Italiam navigant, urbeis prætereà celeberrimas pulcherrimasque Italiæ continet. oram enim maritimam Sinuessani, Cumani, atque Puteolani colunt: tum item Neapolitani; & novissimi omnium Nucerini. in mediterraneo, ad septemtriones versùs sunt Caleni & Teanenses: ad ortum Nolani. in mediis his campis sita est Capua; civitas, quæ omneis alias felicitate quondam superabat. Estque adeò cum primis credibile, quòd in fabulis de hisce campis narratur. nam & hi quoque Phlegræi adpellati sunt, ut alii præcipuâ bonitate insignes. & sanè de his potissimùm deos inter se certasse, veri simile est, propter eorum amœnitatem ac præstantiam.* Hæc igitur veteres illi de *Phlegreis* Campaniæ campis fabulati sunt. Nos versùs mare regredimur. Vltra Forum Vulcani, versùs eumdem Solis æstivi ortum, locus vulgò hodiè adpellatur *Astrani*: natura autem eius est talis: Mons continuis jugis amphitheatri in speciem convallem cingit, quæ paullatim ab summo ad imum fundum coarctatur. fundi solum sulfureum est atque aridum; passim calidarum aquarum venis scatens. Hic ille locus est, quem Petronius Arbiter in carmine de Mutatione reipublicæ Romanæ innuit his verbis:

Est locus exciso penitus demersus hiatu,
Parthenopen inter magnæque Dicarchidos arva,
Cocytâ perfusus aquâ. nam spiritus extra
Qui furit effusus, funesto spargitur æstu.
Non hæc autumno tellus viret, aut alit herbas
Cespite lætus ager; aut verno persona cantu
Mollia discordi strepitu virgulta loquuntur:
Sed chaos & nigro squalentia pumice saxa
Gaudent ferali circumtumulata cupressu.
Has inter sedeis Ditis pater extulit ora,
Bustorum flammis & canâ sparsa favillâ.

Apud ipsum mare inter Puteolos atque Neapolim, ad Pausilypum usque montem, qui nunc vulgò dicitur *Posilipo*, COLLES atque FONTES dicebantur à colore LEVCOGAEI. Plinius lib. XXXI cap. II: *Leucogæi fontes inter Puteolos & Neapolim oculis & vulneribus medentur.* Lib. XXXV cap. XV: *In Italiâ quoque invenitur sulfur in Neapolitano Campanoque* [emenda, *Puteolano agro, collibus, qui vocantur Leucogæi. Quod ex cuniculis effossum, perficitur igni.* Lib. XVIII cap. XI; de alicâ: *Posteà admiscetur creta: quæ transit in corpus; coloremque & teneritatem adfert. Invenitur hæc inter Puteolos & Neapolim, in colle Leucogæo adpellato. In eodem reperitur & sulfur: emicantque* [quid si fortè *emanantque?*] *fontes Oraxi* [alia exemplaria *Araxi*: utraque nihili vox, & quæ orationem imperfectam reddit] *oculorum claritati, & vulnerum medicinæ, dentiumque firmitati.*

CAP. III.

De cæteris CAMPANIAE *locis maritimis, inter* PVTEOLOS *& Minervæ promontorium.*

PRoxima igitur in litore à Puteolis est NEAPOLIS *urbs*, antè PARTHENOPE dicta, & priùs PHALERVM, si poëtis credimus. Plinius lib. III cap. V: *Puteoli colonia, Dicæarchia dicti: postque Phlegræi campi Acherusia palus, Cumis vicina. litore autem Neapolis, Chalcidensium & ipsa Parthenope à tumulo Sirenis dicta.* Ptolemæus: Πουτεόλοι, Νεάπολις. *Puteoli Neapolis.* Mela lib. II cap. IIII; adverso litore ingrediens: *Neapolis, Puteoli.* Strabo lib. V: Νεάπολις· ὅπου δείκνυται μνῆμα τῶν Σειρήνων μιᾶς, Παρθενόπης. Id est: *Neapolis; ubi monumentum ostenditur Parthenopes, unius Sirenum.* Stephani epitomator: Νεάπολις, πόλις Ἰταλίας διάσημος, ἐν ᾗ Παρθενόπη ἤρηται, μία τῶν Σειρήνων.

Σειρήνων. Id est: *Neapolis, urbs Italiæ illustris; in qua Parthenope excepta fuit, una ex Sirenibus.* Virgilius Γεωργικῶν lib. IIII:

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope.

Dionysius Περιηγητής·

Τῇ δ' ἔπι Καμπανῶν λιπαρὸν πέδον· ἦχι μέλαθρον
Ἀγῆς Παρθενόπης, σταχύων βεβριθὸς ἀμάλλαις·
Παρθενόπης, ἣν πόντος ἑοῖς ὑδέξατο κόλποις.

Hoc est:

Post hanc autem Campanorum est pingve solum: ubi domicilium
Castæ Parthenopes, spicarum onustum manipulis:
Parthenopes, quam pelagus suis suscepit sinubus.

Silius lib. XII:

Sirenum dedit una suum & memorabile nomen
Parthenope muris Acheloias; æquore cuius
Regnavere diu cantus; quum dulce per undas
Exitium miseris caneret non prospera nautis.

Statius Silvar. lib. I carm. II:

At te nascentem gremio mea prima recepit
Parthenope.

Silvar. lib. III car. V:

Nostra quoque & propriis tenuis nec rara colonis
Parthenope.

Lycophron: Κτενεῖ δὲ κούρας Τηθύος παῖδας τριπλᾶς,
Οἴμας μελῳδοῦ μητρὸς ἐκμεμαγμένας,
Αὐτοχθόνοις ῥιφαῖσιν ἐξ ἄκρας σκοπῆς
Τυρσηνικὸν πρὸς κῦμα δυπτούσας πτεροῖς,
Ὅπου λινεργὴς κλῶσις ἑλκύσει πικρά.
Τὴν μὲν Φαλήρου τύρσις ἐκβεβρασμένην
Γλάνις τε ῥείθροις δέξεται τέγγων χθόνα·
Οὗ σῆμα δωμήσαντες ἔγχωροι κόρης,
Λοιβαῖσι καὶ θυσθλοῖσι Παρθενόπην βοῶν
Ἔτεια κυδανοῦσιν, οἰωνὸν θεάν.

Hoc est:

Treis autem occidet Tethyis nepteis virgines,
Canoræ matris cantus exprimenteis,
Spontaneis jactibus ex altâ speculâ
In undam Tyrrhenam pennis urinanteis;
Quò lanificum trahet acerbum stamen.
Vnam quidam Phalêri arx expulsam fluctibus
Glanisque terram humectans excipiet.
Vbi templum incolæ exstruentes puellæ,
Libaminibus Parthenopen & victimis boum
Quotannis honorabunt, volucrem deam.

Ad hæc ita commentatur Isacius Tzetza: Φάληρος, τύραννος Σικελίας, ἔκτισε τὴν ἐν Ἰταλίᾳ Νεάπολιν, οὗτος ἐπιξενιζομένους πρὸς αὐτὸν δεινῶς κολάζων καὶ ἀναιρῶν. Λέγει οὖν, τὴν Παρθενόπην ἐκεῖ ἐκπεσεῖν. Διόδωρος δὲ ὁ Σικελὸς καὶ ὁ Ὀππιανὸς τὴν Νεάπολιν ὑφ' Ἡρακλέους κτισθῆναι. καὶ φησιν ὁ Ὀππιανὸς ἐν τοῖς Κυνηγετικοῖς νέον πέδον Ἡρακλῆον, αὐτὴν τὴν Νεάπολιν λέγων. Id est: *Phalêrus, Siciliæ tyrannus, Neapolim in Italiâ condidit; hospites, qui ad eum divertebantur, horrendum in modum excruciatos interficiens. Ait igitur poëta, Parthenopen illic excidisse. At Diodorus Siculus atque Oppianus, ab Hercule Neapolim conditam tradunt. Oppianus etiam ait, Novum Herculeum; ipsam Neapolim innuens.* Stephani epitomator: Φάληρον, πόλις ἐν Ὀπικοῖς, εἰς ἣν ἐξεβράσθη Παρθενόπη ἡ Σειρὴν, ἡ καλεῖται Νεάπολις. Id est: *Phalêrum, urbs in Opicis; ad quam Parthenope Siren maris æstu ejecta fuit.* Illud Isacii de Phalêro Siciliæ tyranno mera est grammatici ingenii conjectatio figmentumque. nam Agrigentinorum in Siciliâ tyranno nomen fuit Phalaris. Diodorus verò nihil tale habet: nisi quòd lib. IIII, ut suprà ostensum, tradit, Hercu-

rem in litore Campaniæ ad Avernum lacum aggerem struxisse, qui posteà *via Herculea* dictus. quam sanè rem & Oppianum ego credo innuere. Interim tamen alii auctores quoque varios Neapolitanæ urbis tradiderunt conditores. Stephani epitomator: Παρθενόπη, πόλις ἐν Ὀπικοῖς τῆς Ἰταλίας, κτίσμα Ῥοδίων. Hoc est: *Parthenope, urbs Italiæ in Opicis, Rhodiorum opus*. Marcianus Heracleensis in Περιηγήσει·

Καὶ Μασσαλιωτῶν Φωκέων τε Νεάπολις·
Ἣν ἔκτισαν φυγόντες ὑπὸ τὰ Περσικὰ
Οἱ Φωκαεῖς. Hoc est:
Tum Massiliensium Phocensiumque Neapolis:
Quam condiderunt fugientes Persica arma
Phocæenses.

Phocæa hæc Græciæ Asiaticæ urbs fuit. Porrò Strabo lib. v: Μετὰ δὲ Δικαιαρχίαν ἐστὶ Νεάπολις Κυμαίων. ὕστερον δὲ καὶ Χαλκιδεῖς ἐπῴκησαν καὶ Πιθηκουσαίων τινὲς καὶ Ἀθηναίων· ὥστε καὶ Νεάπολις ἐκλήθη διὰ τοῦτο. Id est: *Post Puteolos est Neapolis Cumanorum. posteà temporis Chalcidenses quoque & Pithecusanorum Atheniensiumque nonnulli immigrarunt, unde etiam Neapolis dicta*. Id est, *Nova urbs*. Aliam novæ adpellationis rationem adfert Philargyrus ad Virgilii Γεωργικῶν lib. IIII. *Lutatius*, inquit, *lib.* IIII *dicit, Cumanos incolas à parentibus digressos, Parthenopen urbem condidisse, dictam à Parthenope Sirenâ. cuius corpus postquàm ob locorum ubertatem amœnitatemque magis cœptum sit; veritos* [*Cumanos*,] *ne Cumæam deserent*, [fortè; *ne Cumam incolæ desererent*,] *inisse consilium Parthenopen diruendi. post etiam* [fortè, *posteà autem*] *pestilentiâ adfectos, ex responso oraculi urbem restituisse; sacraque Parthenopes cum magnâ religione suscepisse: nomen autem Neapoli ob recentem restitutionem imposuisse*. Maximè ridendum ignorantiâ suâ heic præbet Solinus: qui cap. VIII, *Parthenope*, inquit, *à Parthenopis Sirenis sepulcro nominata: quam Augustus posteà Neapolim esse maluit*. Ceu verò non centum annis ante imperium Augusti Polybius eam adpellet Neapolim; ut superiori capite in descriptione *Phlegræi campi* vidimus. Cæterùm primos eius conditores plerique tamen pronunciarunt Cumanos. Lutatium ac Strabonem audivimus. Marcianus Heracleensis, quamquàm Massilienseis Phocæenseisque primùm faciat; tamen statim ita tradit:

Ἐκ δὲ τῆς Κύμης, τῆς πρὸς Ἀόρνῳ κειμένης,
Κτίσιν κατὰ χρησμὸν ἔλαβεν ἡ Νεάπολις.
A Cumâ, quæ apud Avernum sita est,
Condita ex oraculi responso fuit Neapolis.

Livius lib. VIII: *Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani Chalcide Euboicâ originem trahunt.* Velleius lib. I: *Nec multò pòst Chalcidenses orti Atticis, Hippocle & Megasthene ducibus, Cumas in Italiâ condiderunt. Huius classis cursum esse directum alii columbæ antecedentis volatu ferunt, alii nocturno æris sono; qualis Cerealibus sacris cieri solet. Pars horum civium magno pòst intervallo Neapolim condidit*. Statius ipse Neapolitanus, unà cum Strabone ac Plinio suprà citatis, non à Cumis, sed ab Chalcide Eubœæ insulæ urbe originem deducit. Silvar. lib. II carm. II:

Omnia Chalcidicas turreis obversa salutant.

Silvar. lib. III carm. V, ad Claudiam uxorem:

Dic tamen, unde aliâ mihi fronte & nubila vultu?
Anne quòd Euboicos fessus remeare penateis
Auguror, & patriâ senium componere terrâ?

Silvar. lib. V carm. III:

Hei mihi, quòd tantùm patrias ego vertice frondeis,
Solaque Chalcidicæ Cerealia dona coronæ,
Te sub teste tali.

Sed, quod caput rei est, prædicto Silvar. lib. III carm. V ita posteà canit:

Nostra quoque & propriis tenuis nec rara colonis
Parthenope: cui mite solum trans æquora vectæ
Ipse Dionéæ monstravit Apollo columbæ.

Hoc sanè totam rem suspectam reddidit; quum Cumanæ urbi id ab aliis adscriptum fuerit. Planè igitur statuendum, à Chalcide ortas esse Cumas, à Cumis Neapolim.

In

In hanc postmodùm Campanorum quosdam receptos fuisse, auctor est Strabo eodem lib. v: Υ̓στερον δ̓, inquit, Καμπανῶν τινας ἐδέξαντο σωοίκους ὀιχοστατήσαντες· καὶ ὠμαγκάθησαν τοῖς ἐγθίστοις ὡς οἰκειοτάτοις χρήσεσθαι, ἐπεὶ δὴ σφῶν οἰκείους ἀλλοτρίους ἔχον. μιμοῦνται δὲ τῶν δημάρχων ὀνόματα, τὰ μὲν πρῶτα Ἑλληνικὰ ὄντα, τὰ δ᾽ ὕστερα τοῖς Ἑλληνικοῖς ἀναμὶξ τὰ Καμπανικά. Πλείστα δ᾽ ἴχνη τῆς Ἑλληνικῆς ἀγωγῆς ἐντεῦθα σώζεται, γυμνάσιά τε καὶ ἐφηβικὰ, φρατρία, καὶ ὀνόματα Ἑλληνικὰ, καίπερ ὄντα Ῥωμαίων. Νικᾷ δὲ πενταετηρικὸς ἱερὸς ἀγὼν σωματικῆς παρ᾽ αὐτοῖς, μουσικός τε καὶ γυμνικὸς, ὀλίγαις ἡμέραις, ἐναμιλλώμενος τοῖς ἐπιφανεστάτοις τῶν καθ᾽ ὅλην Ἑλλάδα. Ἐπιδιώκουσι δὲ τὸν ἐν Νεαπόλει διαγωγὸν τὸν Ἑλληνικὸν οἱ ἐκ τῆς Ῥώμης ἀναχωρῆσαι δεῦρο, ἡσυχίας χάριν τῶν δοκούντων πεπαιδεῦσθαι ἱερωσαμένων, ἢ καὶ ἄλλως διὰ γῆρας ἢ ἀσθένειαν ἀποθέντων ἐν αὐτῇ ζῆν. καὶ τῶν Ῥωμαίων δ᾽ ἔνιοι χαίροντες τῷ βίῳ τούτῳ, θεωροῦντες τὸ πλῆθος τῶν δοκούντων τῆς ἀγωγῆς ἐπιδημούντων αὐτοῖς, ἄσμενοι φιλοχωροῦσι καὶ ζῶσιν αὐτόθι. Hoc est: *Deinde, obortis dissidiis, Campanorum quosdam in urbem civium loco receperunt. coactique sunt, inimicissimos loco familiarissimorum habere, cum suos ab se alienassent. cui argumento sunt nomina magistratuum; principiò Græca: posterioribus temporibus, Campanica Græcis permixta. Plurima tamen ibi etiam nunc Græcorum institutorum supersunt vestigia: ut, gymnasia, epheborum cœtus, curiæ, (ipsi fratrias vocant) & Græca nomina Romanis hominibus imposita. Atque nunc sacrum quinquennale certamen, musicum ac gymnicum per aliquot dies agitur; ludis Græcorum nobilissimis æmulum. Vitæ autem modum Græcanicum ibi augent, qui Româ eò secedunt in otium; sive qui ab ineunte ætate laboribus defuncti sunt; sive alioquin ob senectutem & imbecillitatem vitam cupiunt faciliorem degere. & Romanorum nonnulli, hoc vitæ genere gaudentes; ubi vident multitudinem hominum, qui eius instituti causâ ibi versantur; lubentes locum eum amplectuntur: ibique victitant.* Græcos urbem semper habuisse colonos, etiam alii auctores testantur. Silius lib. XIII:

——— Multo cum milite Graia
Illic Parthenope.

Cicero oratione pro L. Cornelio Balbo: *Sacra Cereris summâ maiores nostri religione confici cæremoniâque voluerunt. quæ quum essent adsumpta de Græciâ; & per Græcos semper curata sunt sacerdotes, & Græca omnia nominata. Sed quum illam, quæ Græcum illud sacrum monstraret & faceret, ex Græciâ deligerent; tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt: ut deos immortaleis scientia peregrina & externa mente domesticâ & civili precaretur. Has sacerdotes, video, ferè Neapolitanas aut Velienſium fuisse.* Livius lib. XXXV: *Quid enim magis Smyrnæi Lampsacenique Græci sunt, quàm Neapolitani & Rhegini & Tarentini?* Dio lib. LX; de Claudio imperatore: Ἐπεὶ ἔν γε τῇ Νεαπόλει καὶ παντάπασιν ἰδιωτικῶς ἔζη. πάτριον γὰρ ἄλλα Ἑλληνικῶς καὶ αὐτὸς καὶ οἱ σωοίκοι οἱ ἐκείνου· καὶ ἐν μὲν ταῖς τῆς μουσικῆς θεωρίαις μᾶλλον καὶ κρηπῖδας, ἐν δὲ τῷ γυμνικῷ ἀγῶνι περιῤῥίδα καὶ στέφανον χρυσοῦν ἐλάμβανε. Id est: *Neapoli sanè omnino tamquàm privatus egit; quum ipse ac familia eius Græco more viverent; ac in musicis ludis ipse pallium & soleas, gymnicis verò certaminibus purpuram & auream coronam gestaret.* Tacitus Annal. lib. XV; de Nerone: *Non tamen Romæ incipere scenas ausus, Neapolim, quasi Græcam urbem, delegit.* Philostratus Iconum lib. I, in Exordio: Ἡ δὲ πόλις Νεάπολις ἐν Ἰταλίᾳ ᾴκισται, ᾗ μὲν Ἕλληνες καὶ ἀσυκοί. ὅθεν καὶ τοῖς παιδιαῖς τὸν λόγον Ἑλληνικοί εἰσι. Id est: *Sita autem urbs Neapolis est in Italiâ, Græci generis urbanique. unde etiam orationis studio Græcanici sunt.* De otio incolentium poëtæ maximè adnotarunt. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV:

Herculeamque urbem Stabiosque, & in otia natam
Parthenopen.

Horatius Ἐπῳδῶν odâ V:

Et otiosa credidit Neapolis.

Silius lib. XII:

Nam molles urbi ritus, atque hospita Musis
Otia, & exemptum curis gravioribus ævum.

Statius Silvar. lib. III carm. V:

Pax secura locis & desidis otia vitæ,
Et numquàm turbata quies, somnique peracti.
Nulla foro rabies, aut strictæ jurgia legis.
Morum jura viris: solum, & sine fascibus, æquum.

Liberalium etiam artium studiis maximè floruisse urbem, testantur aliquot auctores. Columella Rusticar. rer. lib. X:

Fontibus & Stabiæ celebres & Vesvia rura,
Doctaque Parthenope, Sebethide roscida lymphâ.

Martialis lib. v epigr. LXXVIIII:

Et quas docta Neapolis creavit.

Hinc princeps quoque poëtarum Latinorum Virgilius ibidem studiis literarum operatus est. unde illi versus in fine Γεωργικῶν libri IIII:

Illo Virgilium me tempore dulcis alebat
Parthenope, studiis florentem ignobilis otii.

Cæterùm quum PORTVS heic sit capacissimus, eius oportunitatem captasse Hannibalem, auctor est Livius lib. XXIII. *Sub adventum*, inquit, *prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit; & ad mare proximè Neapolim descendit; cupidus maritimi opidi potiundi, quò cursus navibus tutus ex Africâ esset.* Sed notandum, ipsius urbis magnitudinem constrictam olim fuisse intra Megarim insulam & SEBETHVM amnem: quorum hic nunc *Fiume della Maddalena*, paullum remotus ab mœnibus urbis; illa contra ipsam nunc sita, ab impositâ arce *Castel dell' Ovo* vocatur. Columella dicto Rusticar. rer. lib. x:

SEBETHVS amnis.

Doctaque Parthenope, Sebethide roscida lymphâ.

Plinius lib. III cap. VI: *Inter Pausilypum & Neapolim Megaris insula.* Sebethus fluvius aliis etiam memoratur. Statius Silvar. lib. I carm. II:

At te nascentem gremio mea prima recepit
Parthenope: dulcisque solo tu gloria nostro
Reptasti. nitidum consurgat ad æthera tellus
Eubois; & pulchrâ tumeat Sebethos alumnâ.

Vibius Sequester in catalogo Fluminum: *Sebethos, Neapoli in Campaniâ.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Oebale; quem generasse Telon Sebethide nymphâ
Fertur; Teleboûm Capreas quum regna teneret.

Ad hæc Servius: *Oebalus filius est Telonis & nymphæ Sebethidis. hæc autem est juxta Neapolim. sed Telon diu regnavit apud Capreas insulam, contra Neapolim sitam.*

Porrò inter Neapolim atque Puteolos in litore, propiùs tamen Neapolim, fuit PAVSILYPVM VILLA VEDII POLLIONIS. Plinius lib. VIIII cap. LIII: *Aevi piscium memorandum nuper exemplum accepimus. Pausilypum villa est Campaniæ, haud procul Neapoli. in eâ Cæsaris piscinis à Pollione Vedio conjectum piscem, sexagesimum post annum exspirasse scribit Annæus Seneca; duobus aliis æqualibus eius ex eodem genere etiam tunc viventibus.* Dio lib. LIIII: Τοιοῦτος οὖν δή τις ὁ Οὐήδιος Πωλίων ὢν ἐτελεύτησεν· ἄλλοις τε πολλοῖς πολλὰ, καὶ τῷ Αὐγούστῳ τοῦ τε κλήρου συχνὸν μέρος, καὶ τὸ Παυσίλυπον τὸ χωρίον, τὸ μεταξὺ τῆς τε Νέας πόλεως καὶ τῶν Πουτεόλων ὄν, καταλιπών. Id est: *Talis igitur erat Vedius Pollio; qui tum moriens multis multa legavit; Augusto autem magnam hereditatis partem, & Pausilypum, villam Neapolim Puteolosque inter sitam.* Nomen ei Græcâ lingvâ quæsitum ab amœnitate loci, quæ λύπην παύει, *animi mærorem sedat.* sic quidpe παυσίλυπος ἄμπελος vocatur cuidam poëtæ apud Athenæum lib. II; id est, *mæroris sedatrix vitis:* quòd vino exhilarentur animi hominum; & Plutarchus ille, qui de Fluminibus scripsit, ita tradit: Γεννᾶται δ' ἐν τῷ Στρυμόνι λίθος Παυσίλυπος καλούμενος· ὃν ἐὰν εὕρῃ τις πενθῶν, παύει παραχρῆμα τῆς κατεχούσης αὐτὸν συμφορᾶς. Hoc est: *Gignitur in Strymone lapis quem Pausilypum vocant. hunc si quis adfectus mærore reperiat; statim mærore liberatur.* Cæterùm hodiéque mons apud Neapolim versùs Puteolos litori imminens, vulgò vocatur incolis *Pasilipo monte*; locus etiam nunc vario amœnitatis genere celebratissimus.

PAVSILYPVM VILLA.

Mons hic, arduus transituque difficilis, quum iter inter Neapolim atque Puteolos impediret, cuniculo perforatus est: unde ea via adpellata est CRYPTA NEAPOLITANA. Strabo lib. V; ubi Neapolim describit: Ἔστι δὲ καὶ ἐνθάδε διώρυξ κρυπτὴ, τοῦ μεταξὺ ὄρους τῆς τε Δικαιαρχίας καὶ τῆς Νεαπόλεως ὑπεργασθέντος ὁμοίως, ὥσπερ ἐπὶ τὴν Κύμην, ὁδοῦ τε ἀνοιχθείσης ἐναντίοις ζεύγεσι πορευτῆς ἐπὶ πολλοὺς σταδίους. Hoc est: *Est & heic cuniculus occultus, monte, qui est inter Puteolos atque Neapolim, consimili modo effosso, ut ille versùs Cumas.* De eâdem cryptâ ita scribit Seneca Epist. LVII: *Quum Baiis deberem Neapolim repetere, facilè credidi tempestatem esse; ne iterum navem experirer.*

CRYPTA NEAPOLITANA.

Sed

Sed tantum luti totâ viâ fuit, ut possem videri nihilo minùs navigasse. totum athletarum fatum mihi illo die perpetiendum fuit. à ceromate nos haphe excepit in cryptâ Neapolitanâ. Nihil illo carcere longius: nihil illis faucibus obscurius. quæ nobis præstant, non ut per tenebras videamus: sed ut ipsas. Cæterùm, etiamsi locus haberet lucem; pulvis auferret, in aperto etiam res gravis & molesta: quid illic? ubi in se volutatur; &, quum sine ullo spiramento sit inclusus, in ipsos, à quibus incitatus est, recidit. Duo incommoda inter se contraria simul pertulimus. Aliquid tamen mihi illa obscuritas, quod cogitarem, dedit. Sensi quemdam ictum animi, & sine metu mutationem: quam insolitæ rei novitas simul ac fœditas fecerat. Exiguo pòst: *Sensi ergo, ut dicebam, quamdam, non quidem perturbationem, sed mutationem. rursus, ad primum conspectum redditæ lucis, alacritas incogitata rediit & injussa.* Petronius Arbiter: *Satis constat, eos, nisi inclinatos, non solere transire cryptam Neapolitanam.* Ergo Senecæ tempore nulla heic fuêre spiracula, quæ pulverem emitterent, lucem verò intromitterent. At Strabonis ævo fuêre complura. Τὰ δὲ φῶτα, inquit, ἐκ τῆς ὑπερφανείας ἔρους, πολλαχόθεν ἐκκοπτῶν φρεάτων, καὶ βάθος πολὺ καταγόντων. Id est: *Lumen à superficie montis, excisis passim fenestris, ad justam satis altitudinem demittitur.* Hæ igitur fenestræ Senecæ ætate obstructæ fuerint necessum est. Alfonsum Primum, regem Neapolitanorum, posteà alias de novo aperuisse, sive collapsas priores instaurasse, testantur eius ævi historiæ. Post hunc Carolus etiam Quintus eamdem cryptam laxiorem simul & altiorem fieri curasse fertur. Exstat etiam nunc: quotidiéque frequentatur; longitudine circiter IↃCC passuum: quamvis vulgò incolæ CIↃ numerent. quibus vulgari adpellatione hodiéque dicitur *La Grotta di Napoli.*

Lvcvlli Villa & Piscina.

At medio fermè itinere inter Neapolim & Puteolos, regione lacus, qui vulgò incolis dicitur *Il Lago d'Agnano*, L. Lvcvlli fuit VILLA, cum PISCINA memorabili. Plinius lib. VIIII cap. LIIII: *Eâdem ætate prior Licinius Muræna reliquorum piscium vivaria invênit. cuius deinde exemplum nobilitas sequuta est; Philippi, Hortensii. Lucullus, excisо etiam monte juxta Neapolim, maiore impendio, quàm villam ædificaverat, euripum & maria admisit. qua de causâ Magnus Pompeius Xerxem togatum eum adpellabat. Tricies* HS *piscinæ defuncto illo venière pisces.* M. Varro Rustic. rer. lib. III cap. XVII: *Ad Neapolim L. Lucullus posteaquàm perfodisset montem, ac maritima flumina immisisset in piscinas, quæ reciprocè fluerent, ipsi Neptuno non cederet de piscatu. factum esse enim, ut amatos pisces suos videatur propter æstus eduxisse in loca frigidiora; ut Apuli solent pecuarii facere; qui propter calores in montes Sabinos pecus ducunt.* Plutarchus in vitâ Luculli: Καὶ νῦν ἔτι δείκνυσιν πλησίον τὸ τρυφῆς ἔχθος, οἱ Λευκουλλιανοὶ κῆποι τῶν βασιλικῶν ἐν τοῖς πολυτελεστάτοις ἀριθμούμενοι. τὰ δ' ἐν τοῖς Φλεγραίοις καὶ νῦν Νέαν πόλιν ἔρημα, λόφους αἰακρεμαννυμένους αὐτῇ μεγάλους ὀρύγμασι, καὶ τροχὰς ἐλαύνουσι, καὶ λιμένας ἐγχυτρόφους τοῖς οἰκήτορας ἐπιδεικνύουσιν, καὶ λαίτπας ἁλιεῖς κλίζοντας, ὁ Στωϊκὸς Τιβέριος θεασάμενος ἔφη μὴ βέννα τὸν ἐκ τηβέννα τρυγητὸν ἀλλὰ τὸν ἐκ τῆς Νέας πόλεως ἐπιζητεῖν. Id est: *Quin nunc etiam ita glisсente luxu, horti Luculliani inter principum sumptuosissimos habentur. Opera eius maritima & ad Neapolim, ubi tumulos suspendit magnis fossionibus & euripis, & vivis pisculentis ædificia sua circumjecit, diætas maritimas exstruxit, quum Tubero Stoicus contemplatus esset, adpellavit eum Xerxem togatum.* De hac villâ atque piscinâ ita tradit Blondus in Italiæ descriptione: *Locus est medio inter Puteolos & Neapolim spacio, famâ apud veteres celebratus. namque villa, quam Plutarchus tradit L. Lucullum habuisse prope Neapolim, & apud eam montem excidisse atque ita excavasse, ut mare introduceret, ea est, cuius ruinæ ingentes balneo supereminent Agnani dicto. Qui rerum huiusmodi magnarum ingenio viribusque factarum peritiam habent, facillimè scissuram prævident; intelliguntque manu factam; unde defossus rejectusque mons viam præbuit, nunc etiam levi operâ reparabilem: qua mare nunc Agnani ita impleret, ut ad villæ muros porticusque navigari posset.* Rectè Blondus quidem dixit, Medio inter Puteolos & Neapolim spacio ruinas istius villæ exstare. rectè item antiqui illi auctores omnes montem à Lucullo *apud Neapolim* perfodisse tradiderunt. nam eo intervallo à Neapoli per cryptam Puteolos versùs tendentibus sita erat villa. euripi autem ostium in litore erat inter cryptæ os & locum, qui vulgò nunc dicitur incolis *Mergolino.*

At posterioribus temporibus opidulum heic apud viam Luculli exstructum, seu, ut illo ævo adpellabant, castellum, quod inde cognominatum Lvcvllanvm.

Iornandes de Regnorum successione; item de Rebus Gothicis: *Odoacer Augustulum imperatorem, de regno pulsum, in Lucullano, Campaniæ castello, exsilii pœnâ damnavit.* Cassiodorus Variar. lib. VIII epist. XXV: *Hinc est, quòd divinæ memoriæ avum nostræ clementiæ domum in castro Lucullano positam, obsequiorum tuorum sedulitate provocatum, constat voluisse largiri.* Martyrologium Romanum: de S. Severino: *Eius corpus apud Lucullanum, prope Neapolim, divinitus delatum: inde posteà ad monasterium S. Severini translatum est.* Martyrologium sanctorum Sosii & Ianuarii, auctore Ioanne, diacono S. Ianuarii; qui S. Sosii translationi interfuit: *Cruentissimis itaque satellitibus omni solicitudine suorum jussa dominorum adimplere studentibus, licèt omnis Campania, imò totus adflictaretur mundus; tamen in opido Misenatium potissima incubuerat persequutio: quia illic celebris paganorum frequentabatur occursus propter vatis Sibyllæ sepulcrum, haud inde longè discretum.* Cap. V, VIII, XI, narrat, ut Puteolis in vincula conjecti sunt. & cap. XIIII ibidem capite plexos refert. ubi tandem ita pergit: *Beatissimum Sosium Levitam cives sui Misenates tollentes, in mirifica collocaverunt ecclesia; de qua post multorum annorum curricula Neapolim translatus.* Cap. XV: *Post eversionem Lucullani opidi, quum memoratus abbas Ioannes corpus S. Severini meruisset adipisci; cœpit sese omnibus præparare impensis, ut ad honorem eius basilicam camerato posset ædificare labore. ac pro hoc dum ubique solicitus investigaret, sicubi tanto operi competentem valeret invenire materiem; ad Misenate direxit castellum. nam* LX *evolutos jam penè per annos ab Ismaëlitis erat demolitum opidum illud & ad solum usque prostratum. Inveniunt sepulcrum S. Sosii.* Cap. XXI narrat, ut corpus eius abstulerint. *Nos ratem*, inquit, *adscendimus; & cum ingenti tripudio cœpimus tranquillissimum navigare per æquor; ubi nobis accidit haud silendum miraculum. nam, quum litus Averni tuto cursu præterissemus; & oris Puteolanis jam successissemus; subitò nimbosus turbo adsurgit.* Mox: *Tanta consequuta est tranquillitas, ut jam pacatum per fretum litori scafam adpulissemus.* Cap. XXII: *Rejectis itaque celeriter in ipsâ puppi, quæ necessaria erant, ire perreximus. Sed, quia propter innumerabilem diversæ condicionis & ætatis occursum eodem die Neapolim attingere nequivimus; Lucullanum fumus ingressi castellum; quamquàm eversum.* Paullo post: *Manè igitur facto, Stephanus episcopus & Gregorius consul cum omni populo sanctis occurrerunt exsequiis.*

CHARONIA SCROBS.

Cæterùm è Cryptâ Neapolitanâ adventantibus ad dextram lacus Aniani ripam exigua quædam sub monte est specus, semicarinæ in sublime erectæ specie: in quam homo mediocris etiam staturæ non nisi inclinatus intraverit, ad treis circiter passus. in intimo eius recessu humus veluti in scrobem excavata est; unde letalis exit spiritus cum quodam colore. de hac specu ita tradit Plinius lib. II cap. XCIII: *Spiritus letales alibi aut scrobibus emissis, aut ipso loci situ mortiferi: alibi volucribus tantùm; ut Soracte vicino Vrbi tractu: alibi præter hominem cæteris animantibus: nonnumquàm & homini: ut in Sinuessano agro & Puteolano. Spiracula vocant; alia Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalanteis.* Hodiè frequentissima huius rei experimenta peregrinantibus exhibent incolæ in canibus: quos ubi immissos paullo diutius illic detineant, exanimatos inde extrahunt. quòd si verò maturè inde extrahant, exanimati quidem esse videntur: at si statim in proximum lacum projiciantur, rursus sese colligunt. In Turcis etiam quibusdam captivis & ad triremeis condemnatis experimentum factum est: qui ipsi protinus exanimati fuêre. At contrà alii homines incolumes ingressi satisque diu illic morati sunt. unde patet, spiritum hunc letalem aliàs intentiorem esse. Hodiè locus vulgò vocatur, *La Grotta del cane*.

PALÆPOLIS *opidum.*

Porrò ab alterâ parte urbis Neapolis, trans Sebethum amnem fuit antiquissimis temporibus *opidum* in litore, PALÆPOLIS Græcis cultoribus dictum, Livius lib. VIII: *Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis est. duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi.* Mox de eâdem Palæpoli: *Hæc civitas cùm suis viribus, tùm Samnitium infidâ adversùs Romanos societate freta, multa hostilia adversùs Romanos, agrum Campanum Falernumque incolenteis, fecit. Igitur, L. Cornelio Lentulo, Q. Publio Philone iterum consulibus, fœcialibus Palæpolin ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingvâ magis strenuâ quàm factis ferox responsum: ex auctoritate patrum populus Palæpolitanis bellum fieri jussit.* Posteà: *Publius, inter Palæpolim Neapolimque loco opportunè capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui, qua, ut quis-*

que

que locus premeretur, inter se usi fuerant. Et aliquanto pòst: de bello Samnitico loquens: *Hoc bello tam prosperè commisso, ulteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, jam finis aderat. nam, præterquàm quòd interseptis munimentis hostium pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur.* Haud multo pòst: *Postremò levissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius, principes civitatis, communicato inter se consilio, parteis ad rem agendam divisêre; ut alter ad imperatorem Romanorum transfugeret; alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio urbem.* Nolanorum Samnitiumque præsidium Palæpolitanos intra urbem recepisse, jam anteà auctor memoravit. ergo ita deinde de traditione urbis pergit: *Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte adgressus perpulerat, ut, quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut in Samnio esset; sineret se classe circumvehi ad Romanum agrum. non oram modò maris, sed ipsi Vrbi propinqua loca depopulaturum. sed, ut falleret, nocte proficiscendum esse; extemploque naveis deducendas. quod quò maturiùs fieret, omnis juventus Samnitium, præter necessarium urbis præsidium ad litus missa. ubi dum Nymphius in tenebris, & multitudine semet ipsâ impediente, sedulò aliis alia imperia turbans, terit tempus; Charilaus ex composito ab sociis in urbem receptus, quum summa urbis Romano milite implesset; tolli clamorem jussit. ad quem Græci, signo accepto à principibus, quievêre. Nolani per aversam partem urbis viâ Nolam ferente effugiunt.* Patet ex his universis ac singulis, propinquam fuisse Palæpolim Neapoli in litore, ad orientem Solem versùs. ideò namque Nymphius ait, se velle castra Romanorum, quæ inter utramque erant urbem, nocte cum classe circumvehi ad Romanum agrum & loca urbi Romæ propinqua depopulanda. tum Nolani rectè per aversam urbis partem viâ ferente Nolam, quæ rectà supra Palæpolim sita erat, effugerunt. Cæterò quàm propinqua fuerit Neapoli Palæpolis, cuius aliàs nulla exstat mentio, haud facilè dispicio; quum omne hoc litus vi millium passuum inter Neapolim & Herculanium (vulgò nunc locum vocari *Torre di Greco*, mox infrà videbimus) classi illius ævi satis sit opportunum. Colligere tamen libet ex eâ vicinitate, quam Livius memorat, fuisse medio situ inter Neapolim & Herculanium, & ipsum antiquissimum opidum.

Intra istius antiquæ urbis Palæpolis locum P. VIRGILII MARONIS fuisse MONVMENTVM, quod nunc ab alterâ urbis Neapolitanæ parte in Pausilypo monte, super ingressum cryptæ Neapolitanæ, monstratur, ex Statio disco. Servius in vitâ poëtæ: *Periit Tarenti, in Apuliæ civitate. nam dum Metapontum cupit videre: valetudinem ex Solis ardore contraxit.* Sepultus est autem Neapoli. Divus Hieronymus in Eusebii Chronicor. lib. II: *Virgilius Brunduſii moritur, Sentio Saturnino & Lucretio Cinnâ consulibus. Ossa eius Neapolim translata, in secundo ab urbe milliario sepeliuntur, titulo istiusmodi suprascripto, quem moriens ipse dictaverat:*

Mantua me genuit; Calabri rapuêre: tenet nunc
Parthenope. cecini pascua, rura, duces.

Donatus: *Voluit sua ossa Augustus Neapolim transferri; ubi diu vixerat.* Mox: *Translata igitur jussu Augusti eius ossa Neapolim fuêre; sepultaque viâ Puteolanâ, intra lapidem secundum.* Hæc quidem sic iste adfirmat, at longè vetustior auctor Statius Silvar. lib. IIII carm. IIII ad Marcellum sic canit:

——— *En egomet somnum & geniale sequutus*
Litus, ubi Ausonio se condidit hospita portu
Parthenope, tenueis ignaro pollice chordas
Pulso: Maroneique sedens in margine templi,
Sumo animum, & magni tumulis adcanto magistri.

Et paullo pòst:

Hæc ego Chalcidicis ad te, Marcelle, sonabam
Litoribus, fractas ubi Vesbius egerit iras.

Virgilii monumentum.

En, ut disertè testatur, sub *Vesbio*, sive *Vesuvio* monte, qui ab orientali urbis parte est, Virgilii fuisse monumentum, cum templo adposito. Ex intervallo igitur duorum millium passuum, apud eum vicum fuisse deprehenditur, qui vulgò incolis vocatur *S. Giovanni di Tiduccio*: inter Neapolim & Vesuvium montem in litore positus. Notandum autem maximè, quòd Statius ait, se *litus sequutum*, & in *litore magni tumulis adcantasse magistri*; *sedentem in margine templi* eius: non verò per juga

montium reptasse. Quin via Puteolana non per jugum montis, neque per litus tendebat; sed introrsus per cryptam Neapolitanam. Haud dubiè igitur jam Donati tempore destructum fuit hoc poëtæ monumentum. Meminit eius Martialis quoque lib. XI epigram. XLVIIII:

Silius hæc magni celebrat monumenta Maronis;
Iugera facundi qui Ciceronis habet.
Heredem dominumque sui tumulique larisque
Non alium mallet nec Maro nec Cicero.

Et epigram. LI:

Iam prope desertos cineres & sancta Maronis
Nomina qui coleret, pauper & unus erat.
Silius Arpino tandem succurrit agello;
Silius & vatem non minùs ipse tulit.

Ergo ultra Maronis monumentum sequebatur in eodem litore HERCVLANEVM sive HERCVLANIVM *opidum*; & ultra hoc paullùm à mari remotum POMPEII *opidum*. Florus lib. I cap. XVI: *Vrbes ad mare, Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapoli, Herculaneum, Pompeii.* Velleius lib. II: *Munatius Magius Acculanensis Herculaneum simul cum T. Didio cepit; Pompeios cum L. Sullâ oppugnavit.* Plinius lib. III cap. V: *Litore autem Neapolis, Herculanium, Pompeii; haud procul spectante monte Vesuvio, adluente verò Sarno amne.* Malè atque imperitè Mela; qui Pompeiis Herculaneum postposuit. Lib. II cap. IIII, adverso litore incedens, *Surrentum*, inquit, *Herculaneum Vesuvii montis adspectus, Pompeii, Neapolis.* Strabo lib. V; post descriptionem Neapolis: Ἐχόμενον δὲ φρούριόν ἐστιν τὸ Ἡράκλειον, ἐκκειμένην εἰς τὴν θάλατταν ἄκραν ἔχον, καταπνεομένην Λιβὶ θαυμαστῶς, ὥς θ' ὑγιεινὴν ποιεῖν τὴν κατοικίαν. Ὅσκοι δ' εἶχον καὶ ταύτην καὶ τὴν ἐφεξῆς Πομπαίαν, ἣν παραῤῥεῖ ὁ Σάρνος ποταμός. εἶτα Τυῤῥηνοὶ καὶ Πελασγοί· μετὰ ταῦτα δὲ Σαμνῖται· καὶ οὗτοι δ' ἐξέπεσον ἐκ τῶν τόπων. Νώλης δὲ καὶ Νουκερίας καὶ Ἀχέῤῥων ἐπίνειόν ἐστιν ἡ Πομπαῖα, τῷ Σάρνῳ ποταμῷ καὶ δεχομένῳ τὰ φορτία καὶ ἐκπέμποντι. Τὴν πέρκειν δὲ τῶν τόπων τούτων ὄρος τὸ Οὐεσούϊον. Hoc est: *Neapolim protinus sequitur Herculaneum castellum; promontorium habens in mare projectum; quod Africo mirum in modum perflatur: ita, uti salubris inde reddatur habitatio. Hoc, simulque proximè sequens opidum Pompæam, quod Sarnus præterfluit, amnis, tenuerunt olim Osci; dein Tyrrheni atque Pelasgi; posteà Samnites: qui & ipsi inde expulsi sunt. Est autem Pompæa Nolæ ac Nuceriæ & Acerrarum commune navale; Sarno amne merceis simul excipiente simulque emittente. Cæterùm supra hæc loca situs est Vesuvius mons.* Tabula itineraria iter refert tale:

Neapoli	
Herclanium	XI.
Oplontis	VI.
Pompeis	III.
Nuceria	XII.

Heic XX posita sunt millia inter Neapolim & Pompeios. ex quibus XI obtinet intervallum inter Neapolim & Herculaneum. hinc porrò ad Pompeios sunt VIIII. At millia dicto intervallo à Neapoli ad Sarnum & opidum ei impositum, cui vulgare vocabulum *Scafáti*, quà iter est Nuceriam versùs, vulgò hodiè numerantur XVI tantùm. Medium itineris statuunt Neapolitani ad vicum, cui vulgarem adpellationem esse dixi *Torre di Greco*. ipsi verò huius loci incolæ hinc Neapolim computant per unum atque alterum intervallum millia VI cum duabus tertiis. At ego re verâ justa millia VI intervallum id obtinere deprehendi. scilicet duo à Neapoli ad suprà dictum locum *S. Giovanni di Teduccio*. hinc III exigua ad *Resinam* vicum. inde unum satis magnum ad *Torre di Greco*. Vitiatum igitur in Tabulâ itinerariâ numerum XI millium corrigo in VI. In *promontorio*, sive in edito loco situm fuisse Herculaneum, Sisenna, antiquus Romanarum rerum auctor, testatur apud Nonium Marcellum; cuius hæc sunt verba: *Fluvius, masculini generis plerumque. feminini, ut amnis, Sisenna Historiar. lib.* IIII: *Quod opidum tumulo in excelso loco propter mare parvis mœnibus inter duas fluvias infra Vesuvium collocatum.* Idem eodem: *Transgressus fluviam, quæ secundùm Herculaneum ad mare pertinebat.* Ipse vicus *Torre del*

Greco

Greco hodiéque in promontoriolo situm est. quod longiùs in mare porrectum fuisse certum est, antequàm Vesuvii maximè memorandum illud incendium, quo Plinius interiit, sinum promontorio ab oriente hiberno adjacentem cineribus saxisque opplevit; ut infrà videbimus. POMPEIOS apud ipsam Sarni ripam sitos fuisse, disertis testantur verbis Strabo, Plinius, ac Statius: quorum duos priores suprà audivimus. Statius Silvar. lib. I carm. II ita canit:

Nec Pompeiani placeant magis otia Sarni.

Non ad ipsum fuisse amnis ostium, vel ex unâ satis adparet Tabulâ itinerariâ; quæ infra Pompeios aliud habet iter per litus huiusmodi:

Herclanium	
Oplontis	VI.
Stabios	III.
Nuceria	XII.

Eadem Tabula à Pompeiis etiam ad Stabias III habet millia passuum. qua ratione tria ista loca, *Pompeii*, *Stabiæ*, & *Opulenti* (sic scribendum censeo) in triangulo constituuntur. Ab *Herculanio ad Opulentos* referuntur quidem VI millia: hinc verò *Pompeios* III: totidemque ad *Stabios*; ut antè dictum. Hodiè ab Herculanio, sive ab *Torre del Greco* IIII sunt justa millia ad locum, cui vulgaris adpellatio *Torre della Nuntiata*: hinc ad *Castello à mare di Stabia* totidem: totidemque iterum à *Torre della Nuntiata ad Scafáti*: hinc paullo amplius ad *Castel à mar di Stabia*. Vnde manifestissimis jam liquet documentis Pompeios nunc esse opidulum *Scafáti*; Opulentos verò *Torre di Nuntiata*. Ergo situs horum opidorum postquàm indagati sunt, de origine etiam eorum quid veteres tradant auctores, videamus. Solinus cap. VIII: *Quis ignorat, conditos ab Hercule in Campaniâ Pompeios; quà victor ex Hispaniâ pompam boum duxerat?* Dionysius Halicarnassensis lib. I: Ἡρακλῆς δὲ ἐπειδὴ τά τε κατὰ τὴν Ἰταλίαν ἅπαντα, ὡς ἐβούλετο, κατεστήσατο, καὶ ὁ ναυτικὸς στρατὸς αὐτῷ σῶος ἐξ Ἰβηρίας ἀφίκετο, θύσας τοῖς θεοῖς τὰς δεκάτας τῶν λαφύρων, καὶ πολίχνην ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσας, ἔνθα ὁ στόλος αὐτῷ ἐναυλοχεῖτο, ἡ καὶ νῦν ὑπὸ Ῥωμαίων οἰκουμένη, καὶ Πομπηίας ἐν μέσῳ κειμένη Νεαπόλεώς τε, λιμένας ἐν παντὶ καιρῷ βεβαίους ἔχουσα, ἀπῆρεν εἰς Σικελίαν. Hoc est: *Hercules compositis ex animi sententiâ rebus Italicis; & recepto incolumi ex Hispaniâ exercitu navali; ac decimis spoliorum in deorum sacrificia impensis; opidulo item de suo nomine condito, ubi classis eius stationem habebat: quod nunc etiam à Romanis habitatur, inter Pompeias & Neapolim, tutos omni tempore portus habens: trajecit in Siciliam.* Hæc de Hercule quamvìs meræ sint fabulæ; tamen antiquitas locorum inde adparet. Portus isti apud Herculanium haud dubiè ab utroque suprà dicti promontorii fuêre latere. Opidum ipsum fuisse exiguum, ex tribus auctoribus, Sisennâ, Dionysio, ac Strabone intelleximus. At contrà *celebrem* vocat *urbem* Pompeios Seneca Natural. quæst. lib. VI cap. I. Plinio autem dicitur *municipium* lib. II cap. LI: *Pompeiano ex municipio M. Herennius decurio sereno die fulmine ictus est.* Tacito sub Nerone imperatore *colonia* est Annal. lib. XIIII. *Sub idem*, inquit, *tempus levi contentione atrox cædes orta inter colonos Nucerinos Pompeianosque, gladiatorio spectaculo.* Ergo à *Pompeiis* opidani dicebantur POMPEIANI. Ab Herculaneo autem erant HERCVLANENSES. Seneca dicto Natural. quæst. lib. VI cap. I: *Pompeios, celebrem Campaniæ urbem, in quam ab alterâ parte Surrentinum Stabianumque litus, ab alterâ Herculanense conveniunt, desedisse terræ motu audivimus.* Paullo pòst: *Nam & Herculanensis opidi pars ruit.* Ipsum opidum Ovidius metri causa dixit Herculeam urbem, Μεταμορφώσεων lib. XV, his versibus:

Inde legit Capreas promontoriumque Minervæ,
Et Surrentino generosos palmite colleis,
Herculeamque urbem, Stabiasque, & in otia natam
Parthenopen.

Apud Ciceronem ad Atticum lib. VII epist. III corruptum in vulgatis exemplaribus legitur vocabulum *Herculanum*, pro *Herculanium*, sive *Herculaneum*. De reliquo, Columellæ lib. X POMPEIANA memoratur PALVS & SALINAE HERCVLANENSES. Verba eius hæc sunt:

AD OPVLENTOS, *locus.*

SALINAE *Herculanenses.* PALVS *Pompeiana.*

Fontibus

Fontibus & Stabiæ celebres, & Veſvia rura,
Doctaque Parthenope, Sebethide roſcida lymphâ:
Quæ dulcis Pompeia palus, vicina ſalinis
Herculeis.

Hodiéque inter *Scafáti* & oſtium Sarni amnis & *Torre di Nuntiata* paluſtria ſunt loca. *Salinæ* à qua parte opidi *Herculanei* fuerint, incertum eſt. Sed ne hoc quidem conſtat; quo ſitu Ciceronis fuerit apud Pompeios villa, quod ille POMPEIANVM ſuum frequentiſſimè memorat in Epiſtolis; maximè ad Atticum.

POMPEIANVM *Ciceronis.*

SARNVS *amnis.*

Ipſe hinc SARNVS *fluvius* hodiéque adcolis vocatur *Sarno:* & inferiore ſui parte communi impoſiti opidi vocabulo *Scafáti*, ſive *Scafáto:* quaſi à ſcapharum trajectu. Memoratur, præter jam dictos Strabonem & Plinium ac Statium, Virgilio quoque, Lucano, Silio, Svetonio, Ptolemæo, Oroſio, Vibio. Ptolemæus: Πῆσκολοι, Νεάπολις, Σάρνε ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Σόρεντον. Id eſt: *Puteoli, Neapolis, Sarni amnis oſtium, Surrentum.* Svetonius de Claris oratoribus cap. IIII: *In fontem fluminis Sarni.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

—— Patriis ſed non & filius arvis
Contentus; latè jam tum ditione premebat
Sarraſteis populos, & quæ rigat æquora Sarnus.

Silius lib. VIII:

Sarraſteis etiam populos totasque videres
Sarni mitis opes.

Lucanus lib. II; ubi flumina recenſet, quæ Apenninus mons fundit:

—— Delabitur inde
Vulturnusque celer, nocturnæque editor auræ.

Ad Virgilii locum ita commentatur Servius: *Sarraſteis populos. Populi Campaniæ ſunt, à Sarno fluvio. Conon in eo libro, quem de Italiâ ſcripſit, quosdam Pelaſgos aliosque ex Peloponneſo convenas ad eum locum Italiæ veniſſe, dicit; cui nullum anteà nomen fuerit; & flumini, quem adcolerent, Sarno nomen impoſuiſſe ex adpellatione patrii fluminis; & ſe Sarraſteis adpellaſſe. Hi inter multa opida Nuceriam condiderunt.* Nulli huc alii venêre *Pelaſgi*, quàm qui cum Etruſcis *Tyrrheniam* inter Arnum Tiberimque & mare inferum incoluerunt, XII principatibus diſtinctam; ut ſuprà lib. II cap. I oſtenſum. unde illud ſuprà ſcriptum Strabonis de Herculaneo & Pompeiis: Ὄσκοι δὲ εἶχον· εἶτα Τυρρηνοὶ καὶ Πελασγοί. Id eſt: *Tenuerunt Oſci: dein Etruſci & Pelaſgi.* Aliam igitur adfert vocabuli originem Vibius Sequeſter in catalogo Fluminum. *Sarnus*, inquit, *Nuceriæ, ex Saro monte oriens, per Campaniam decurrens.* Si monti, ex quo amnis profluit, antiquum nomen fuit Sarus, ſive Sarrus; certè ab hoc potiùs eius tractus incolæ dicti fuêre Sarraſtes, quàm à flumine. Verùm admodùm ambiguum, ſanum ſatis in Vibii exemplaribus id ſit vocabulum, an corruptum. nam hodiè idem monti cum amne eſt nomen. Oroſii ſumma ignorantia heic notetur; qui hunc Campaniæ *Sarnum* cum Etruriæ Arno confudit. Verba eius lib. IIII cap. XV hæc ſunt: *Hannibal ſciens, Flaminium conſulem ſolum in caſtris eſſe: quò celeriùs imparatum obrueret, primo vere progreſſus, arripuit propiorem, ſed paluſtrem viam. & tum fortè Sarnus latè redundans, pendulos & diſſolutos campos reliquerat: de quibus dictum eſt:*

—— Et quæ rigat æquora Sarnus.

Hic ſanè turpis atque craſſus eſt geographiæ error. Apud Procopium ut innumera alia regionum, gentium, urbium, amnium, montium, hominumque propria nomina paſſim legantur corrupta: ſic *Sarni* etiam vocabulum vitiatum legitur Gothicar. rer. lib. IIII Δράκων, *Draco*. Deſcripto Veſuvio monte, ſic porrò pergit: Κατὰ τοῦτο δὴ ξ βεσβίε τὰ πρόποδα ὕδατος πηγαὶ πολλαὶ εἰσὶ, καὶ ποταμὸς ἀπ' αὐτῶν ῥεύσει Δράκων ὄνομα, ὃς δὴ ἄγχιστά πη τῆς Νωκερίας πόλεως φέρεται. Τοῦτο ξ ποταμοῦ ἑκατέρωθεν ἑστᾶσι δόμοι τε ἀμφότεροι τότε. Ἔστι δὲ ὁ Δράκων τὸ μὲν ῥεῦμα βραχὺς, ἀ ὠφοι ἐσβατὸς ὅτε ἰππεῦσιν ὅτε πεζοῖς, ἐπεὶ ἐν γεωῖ ξυναγων τὰ ῥεῖν, τῶι τε γλεῖ ἐπελεμνόωμος ὡς βαθύπαλα, ἑκάπρωθεν ὥσπερ ὑποκρεμαμένας ποιεῖται τὰς ὄχθας. Καταλαβόντες δὲ ποταμοῦ τῶι ῥεύματι Γότθοι, ὡπῆς ἑστᾶσι τοῦτο ἄγχιστα. * — *. Οἱ δὴ Γότθοι τοῖς φοβοῦμενοι, καὶ πεζοῦμοι ἀναγκαίων τῇ ἐσόδῳ, ἐς ὄρος ἄγχιστα οὗ καταφεύγειν, ὅπερ Ῥωμαῖοι Γάλακτος ὄρος τῇ Λατίνων καλοῦσι φωνῇ. Hoc eſt: *Ad radicem huius Veſuvii montis fontes ſunt aquæ potabilis; amnisque ab iis profluit nomine Draco; qui propè Nuceriam labitur. ad utramque*

huius

huius amnis ripam utrique tunc castra habebant. Est autem Draco flumine quidem brevis; at neque equitibus neque peditibus pervius. siquidem in arctum contrahens flumen, & humum profundè secans; utrimque præruptas efficit ripas. Gothi itaque occupato amnis ponte, quamproximè eum castra posuerunt. Aliquanto pòst: *Gothi metu perculsi, & rerum necessariarum penuriâ pressi, in proximum montem confugerunt, quem Romani Lactarium vocant.* Intellexisse heic Procopium Sarnum amnem, tribus documentis clarè patet. primùm, quòd fonteis amnis, de quo loquitur, κατὰ πρόποδα ait esse Vesuvii montis. dein, quòd amnem tradit prope Nuceriam fluere: quod suprà citatus Vibius etiam adfirmat de *Sarno*. tum, quòd Lactarium montem ei adponit. quæ omnia uni cummaximè conveniunt *Sarno*. namque *Lactarium* montem esse eum, in quo nunc opidum situm est vulgari vocabulo *Latteri*, pòst ostendam. Inter hunc verò montem & Vesuvium nullus alius est amnis. Ipse autem *Sarnus* Nuceriam ab septemtrionibus intra mille passus præterfluit. Aquam etiam eius non tantùm potabilem, sed svavissimam expertus sum. profunditatem item & ripas præruptas, quas amnis ad innatas usque herbas æquat, qualeis Procopius describit. Fonteis quum habeat complureis: alii eorum sunt κατὰ τὴν πρόποδα τοῦ Βεσβίου, in Sarno monte; alii altiùs oriuntur. ad opidum *S. Severini:* unde opida Cavam & Nuceriam amnis lævâ ripâ præterlabitur. Certum igitur est, scripsisse Procopium Σάρνος, non Δράκων.

Porrò Pompeiis Herculaneoque opidis ex proximo imminet sæpè jam dictus VESVVIVS *mons*, admodùm excelsus, & biceps; crebris incendiis maximè clarus. Plinius lib. III cap. V: *Neapolis, Herculanium, Pompeii; haud procul spectante monte Vesuvio.* Mela lib. II cap. IIII: *Surrentum, Herculaneum, Vesuvii montis adspectus, Pompeii, Neapolis.* Strabo lib. V; post descriptionem dictorum opidorum: Ὑπέρκειται δὲ τῶν τόπων τούτων ὄρος τὸ Οὐεσούϊον. *Imminet his locis Vesuvius mons.* Verùm ipsum nomen montis variè apud auctores mutatum legitur. Galenus de Methodo medendi lib. V: Ὃν λόφον ἔν τε τοῖς συγγράμμασιν οἱ παλαιοὶ Ῥωμαῖοι καὶ τὴν νῦν οἱ ἀκριβέστεροι Βεσούβιον ὀνομάζουσι· τὸ δ' ἔνδοξόν τε καὶ νέον ὄνομα τοῦ λόφου Βέσβιον. Id est: *Quem montem in monimentis suis veteres Romani, & item qui nunc adcuratiùs loqui volunt, Vesuvium vocant. at celebre nunc & novum nomen est Vesuvius.* Primùm quidem Romani fecêre VESEVVS. Lucretius lib. VI:

Qualis apud Cumas locus est montemque Vesevum.

Virgilius Γεωργικῶν lib. II:

Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo
Ora jugo.

Flaccus Ἀργοναυτικῶν lib. IIII:

Sic ubi prærupti tonuit quum fortè Vesevi
Hesperiæ lethalis apex.

Silius lib. XII:

Monstrantur Veseva juga.

Statius Silvar. lib. IIII carm. VIII:

Tertia jam soboles procerum tibi nobile vulgus
Crescit, & insani solatur damna Vesevi.

Ausonius Idyllio X:

Perque vaporiferi graditur vineta Vesevi.

Svetonius in Tito, cap. VIII: *Quædam sub eo fortuita ac tristia acciderunt; ut conflagratio Vesevi montis in Campaniâ.* Mox: *Bona oppressorum in Vesevo, quorum hæredes non exstabant, restitutioni adflictarum civitatum attribuit.* At Græci videntur posteà tertiam illam formationem fecisse Βέσβιος, VESBIVS, sive VESVIVS. quam inter Romanos auctores poëtæ maximè usurparunt. Columella lib. X:

Fontibus & Stabiæ celebres, & Vesvia rura.

Silius lib. XVII:

Evomuit pastos per sæcula Vesvius igneis.

Statius Silvar. lib. IIII carm. IIII:

Hæc ego Chalcidicis ad te, Marcelle, sonabam
Litoribus, fractas ubi Vesbius egerit iras.

VESVVIVS *mons.*

Martialis

Martialis lib. IIII epigr. XLIIII:

Hic est pampineis viridis modò Vesuvius umbris.

At apud Procopium in Gothicar. rer. lib. II, quum viderem quater, libro verò IIII bis scriptum esse Βέβιος, Bebivs, diu suspicabar, vitiatum id esse vocabulum à vero Βέσβιος, donec apud Anastasium Bibliothecarium in vitâ Benedicti II hæc inveni: *Mons Bebius, qui est in Campaniâ, mense Martio eructavit.* Et item apud Monachum Altissiodurensem in Chronico: *Mons Bebius ruptus in vertice.* Sed hactenus de nomine montis satis. Hodiè vulgò incolis vocatur *Monte di Somma*, ab opidulo ad radices posito. Naturam eius describit Strabo lib. V: Τ' πέρκειται δ', inquit, τ τόπων τούτων ὄρος τὸ Οὐεσούβιον, ἀγροῖς περικεκλεισμένον παγκάλοις, πλὴν τ κορυφῆς. αὕτη δ' ἄπεδος μὲν πολὺ μέρος ἐστὶν, ἄκαρπος δ' ὅλη. Id est: *Supra hæc locus situs est Vesuvius mons, agris circumcultus optimis, excepto vertice; qui magnâ sui parte planus quidem, at totus sterilis est.* Xiphilinus ex Dione: καὶ αὐτὸ τὰ μὲν ἄκρα κ δένδρα & ἀμπέλους πολλὰς ἔχει· ὁ δὲ κύκλος αὐτοῦ τῷ πυρὶ, & ἀναδίδωσι τ μὲν ἡμέρας καπνὸν, τ δὲ νυκτὸς φλόγα. Id est: *Extrema eius arbores habent & multam vitim. ambitus verò igni expositus est: & interdiu fumum, noctu flammam emittit.* Procopius Gothicar. rer. lib. II: Τὰ κάτω μὲν ἀμφιλαφὴς κύκλῳ, τὰ ὕπερθεν δὲ κρημνώδης τε καὶ δεινῶς ἄγαν· ἐν δὲ τῇ περιβολῇ πέλαιον μέζον μάλιστα βαθὺ φαίνεται· ὥστε εἰκάζειν αὐτὸ ἄχρι κ ἐς τὲ ἔσχατα & ὄρους διήκειν. & πῦρ ἐνταῦθα ἐρᾶν πάρεστιν, ἐπεὶ μὴ περικύπτειν τολμήσῃς. καὶ χρόνῳ μὲν τῷ ἄλλῳ ἡ φλὸξ ἐφ' ἑαυτῇ ῥέφει, πρᾶγμα δὲ δεινὸν παρεχομένη τ ταύτῃ ἀνθρώπων· ἐπειδὰν δὲ κτύπον τινὰ μυκηθμῷ ἐμφερῆ τὸ ὄρος ἀφῇ, κόνεως μέγα τι χρῆμα ἐκ πολλοῦ ὕστερον ἐκ & ὀπῆς πλεῖον ἀνίησι. κ ἐπὶ μὴ τινα ὁδῷ τὸ κακὸν τῶν βαδιζόντων λάβῃ, τῶν μὲν τ ἀνθρώπων ἀδεμιᾶ μηχανῇ βιώσεσθαί ἐστιν. ἐπὶ δὲ οἰκίαις ὀπαδοῖσι, πίπτουσί κ αὐτοῖς, τῷ τ κόνεως πλήθει ἀχθόμεναι. ἀέρος δὲ σκληροῦ ὀπαδοῦντος, αἰνέας μὲν αὐτῷ ξυμβαίνει ἐς ὕψος μέγα, ὡς μηκέτι ἀνθρώπῳ ὁρατὸν γίνεσθαι. Hoc est: *Inferiora eius densis arboribus undique opaca sunt. superiora prærupta, mirumque in modum aspera. In ipso verò vertice altissimum est in medio antrum; ita, uti veri sit simile, ad ima montis penetrare. Atque ignem heic videre licet: si quis prolato capite introspicere audeat. Alio equidem tempore flamma in se ipsam vertitur; nihil molestiæ adcolis facessens. ubi verò sonitum quemdam mugitui similem mons edidit: non multo pòst ingentem favillæ vim per multum tempus emittit. quod quidem malum si in aliquem illac iter facientem incidat; nulla ei conservandæ vitæ ratio sit reliqua. si verò in domos incidat; etiam illæ pulveris vi oppressæ corruunt. Aspero vento incidente, pulverem in tantam altitudinem tolli contingit, ut oculorum prospectum superet.* Et Gothicar. rer. lib. IIII: Ὁπλῖται δὲ ξυνεσχεθεὶς ἐν τῷ ὁρᾷ τῷδε τὴν κόνιν ἐρώμενος, & πέτρας ὀπταλεμιομένη ὑπὸ τ & Βεβίου ἐφάτων ἡ φλὸξ κατὲρ τὴν κορυφὴν & ὄρους τούτου μετεωρίζειν, τὰς μὲν βραχείας, τὰς δὲ μεγάλας κομιδῇ ὄσους, ἐξιέναι τε αὐτῶν ὑποτεμνομένη ὅπη τύχοι. Ῥεῖ δὲ κ ῥύαξ ἐνταῦθα πυρὸς, ἐκ τ ἀκρωρείας καθιέναι ἄχρι ἐς & ὄρους τ πρόποδα, & ἔτι πρόσω, ἅπερ ἀπὸ τῆς κ τὴν λίτυν γινέσθαι πέφυκεν. ὀχθας δὲ ποιεῖται ὑψηλὰς ἑκατέρωθεν ὁ & πυρὸς ῥύαξ, τὰ ἔνερθεν τιμῶν. καὶ φερομένη μὲν ὅτι πυρὸς ῥύακος τὰ πρῶτα ἡ φλὸξ, κρυομένη εἰκάζει ὕδατος ἐκροῇ· ἐπειδὰν δὲ αὐτὴ ὑποσβεσθῶσι ξυμβαίνῃ, ἀνασέλλει μὲν τῷ ῥύακι ὁ ῥόμβος εὐθύς, ὅπισθεν δέ τε ὁ ῥοῦς ὑδατὴ πρόσεισι· τὸ δὲ ἐφιζάνον τούτου δὴ & πυρὸς πηλὸς φαίνεται ποδιᾷ ἐμφερής. Hoc est: *Quoties autem pulveris eructatio contingit, etiam saxa præcîdens flamma ab imis montis partibus, supra verticem in sublime effert atque propellit, nonnulla quidem parva, quædam verò admodùm ingentia: atque inde emissa in diversas parteis dispergit. Fluit etiam inde rivus ignis, è summitate montis pertingens ad radices usque, & ultra: quemadmodùm in Aetnâ fieri solet. Ripas verò utrimque altas hic rivus facit, inferiora secans. Flamma, quæ primùm fertur in rivo, ardenti aquæ effluxui similis est. ubi verò flamma exstincta est; sistitur quidem statim rivi cursus; fluxusque nequaquàm ultra procedit. quod autem ex igni subsidit, limus adparet favillæ similis.* Incendia eius crebra fuêre variis temporibus. Diodorus lib. IIII: Ὠνόμασται δὲ κ τὸ πεδίον τῶν Φλεγραίων, ἀπὸ & λόφου τ παλαιὸν ἄπλετον πῦρ ἐκφυσῶντος· καλεῖται δὲ ὁ τόπος Οὐεσούβιος, ἔχων πολλὰ σημεῖα & πεπαυμένης κ σβεσθείσης χρόνους. Hoc est: *Phlegræus quoque adpellatur hic campus, à colle, qui magnam vim ignis quondam eructavit; vocatur autem Vesuvius; multa veteris inflammationis signa habens.* Strabo lib V: Ἔστι δ' ὄρος τὸ Οὐεσούβιον ἀγροῖς περικείμενον παγκάλοις, πλὴν τ κορυφῆς. αὕτη δ' ἄπεδος μὲν πολὺ μέρος ἐστὶν, ἄκαρπος δ' ὅλη, ἐκ δὲ τ ῥωγὸς περιῤῥῶγες, & κολιάδες φαίνονται σποδοειδεῖς πετρῶν αἰθαλωδῶν κ τ κρᾶται, ὡς ἂν ἐκβεβρωμένων ὑπὸ πυρός· ὥστε τεκμαίροιτ' ἄν τις, τὸ χωρίον τοῦτο κοίλης ποτὲ ἕξιν, καὶ ἔχειν κρατῆρας πυρός·

σβεσθῶσι

σβεσθῆναι δὲ, ἐπιλιπούσης τῆς ὕλης. Hoc est: *Vesuvius mons agris circumcultus est optimis, excepto vertice; qui magnâ quidem sui parte planus, at totus sterilis est: conspectu verò cinereus, cavernasque ostendens fistularum & lapidum colore fuliginoso plenas; utpote ab igni exesorum: uti conjecturam facere queas, hunc locum arsisse quondam; ignisque habuisse crateras: dein, materiâ deficiente, fuisse restinctum.* Ergo horum duorum auctorum tempore Vesuvius non ardebat. eaque inflammatio, quæ ante eorum ætatem facta, adeò tum erat antiqua, uti jam temporis nulla constaret ratio: nec facti quidem; nisi cinerum saxorumque indicia. At post eos, in principatu Titi Vespasiani ingens illud atque horrendum accidit incendium, quo Plinius, Naturalis historiæ scriptor, interiit: cuius complures meminêre auctores: in primis autem à Plinio Iuniore in epist. XVI libri VI ad Tacitum, tum à Dione, ut epitomator eius refert Xiphilinus, copiosissimis verbis descriptum est. nos pauca quædam ex hoc excerpemus: Καὶ τέφρα, inquit, ἀμύθητος ἐφυσήθη, καὶ τὴν τε γῆν τὴν τε θάλασσαν καὶ τὸν ἀέρα πάντα κατέσχε. καὶ πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, ὥσπερ καὶ ἔτυχε, καὶ ἀνθρώποις καὶ χώραις καὶ βοσκήμασιν ἐλυμήνατο, τοῦτο δὲ δὴ ἰχθύας τά τε ὄρνεα πάντα διέφθειρε· καὶ προσέτι καὶ πόλεις δύο ὅλας, τό τε Ἡρακλάνεον καὶ τοῦτο Πομπηΐους, ἐν θεάτρῳ τοῦτο ὁμίλου αὐτῆς καθημένου, κατέχωσε. τοσαύτη γὰρ ἡ πᾶσα κόνις ἐγένετο, ὥστ' ἀπ' αὐτῆς ἦλθε μὲν καὶ ἐς Ἀφρικὴν καὶ Συρίαν καὶ ἐς Αἴγυπτον, ἐσῆλθε δὲ καὶ ἐς Ῥώμην, καὶ τόν τε ἀέρα τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἐπλήρωσε, καὶ τὸν ἥλιον ἐπεσκίασε. Hoc est: *Tum ineffabilis copia cineris, à vento egesta, terram pariter ac mare atque omnem aërem occupavit. quæ res multa damna, ut cuique sors tulit, importavit; non solùm hominibus & agris ac pecoribus; sed etiam pisceis volucresque omneis peremit: duasque insuper urbeis, Herculaneum & Pompeios, huius populo sedente in theatro, penitus obruit. Ac tanta fuit vis cinerum, ut inde in Africam usque & Syriam Aegyptumque pervenerit; introieritque etiam Romam; eiusque aërem oppleverit, solemque obscuraverit.* Aliam ingentem cladem hæc loca XVI annis antè accepisse, testis est Seneca Natural. quæst. lib. VI cap. II: *Pompeios*, inquit, *celebrem Campaniæ urbem, desedisse terræ motu, vexatis quæcumque adjacebant regionibus, audivimus: & quidem diebus hibernis: quos vacare à tali periculo, maiores nostri solebant promittere. Nonis Februariis fuit motus hic, Regulo & Virginio consulibus; qui Campaniam numquàm securam huius mali, indemnem tamen, & toties defunctam metu, magnâ strage vastavit. nam & Herculanensis opidi pars ruit: dubiéque stant, etiam quæ relicta sunt. Et Nucerinorum colonia, ut sine clade, ita non sine querela est. Neapolis quoque privatim multa, publicè nihil amisit; leviter ingenti malo perstricta.* At post ingentem illam sub Tito imperatore Vesuvii eruptionem perpetuò mons arsit, crebraque incendia facta sunt; quæ passim auctores adnotarunt: ut Plutarchus in libro de Pythiæ oraculis; & item in libro de his, qui serò à numine puniuntur: Procopius Gothicar. rer. lib. II: Cassiodorus Variar. lib. IIII, epist. L: & hinc alii. Atque hæc de Vesuvio.

Vltra Vesuvium montem & Sarnum amnem fuit *opidum* STABIAE plurali numero dictum. Locus eius nunc vocatur *Castel à mar di Stabia*; episcopali dignitate insignis. Memoratur Ovidio, Columellæ, Plinio, Silio, Galeno. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV: STABIAE *opidum.*

Inde legit Capreas, promontoriumque Minervæ,
Et Surrentino generosos palmite colleis,
Herculeamque urbem, Stabiasque, & in otia natam
Parthenopen.

Columella Rust. rer. lib. X:

Fontibus & Stabiæ celebres, & Vesvia rura.

Silius lib. IIII:

Irrumpit Cumana ratis; quam Corbulo ductor
Lætaque complebat Stabiarum litore pubes.

Plinius lib. III cap. V: *In Campano agro Stabiæ opidum fuêre, usque ad Cn. Pompeium & L. Carbonem consules, pridiè Calend. Maii: quo die L. Sylla legatus bello Sociali id delevit, quod nunc in villas abiit.* Nescio, Plinius erraverit, an exscriptores mendum ei adsperserint. nullum quidpe bello Marsico reperio Carbonem consulem. & eius belli anno secundo consulatum gessit cum Cn. Pompeio Strabone L. Porcius Cato. Porrò Galenus de Methodo medendi lib. V: Τετάρτῃ δ' ὕστερον ἡμέρᾳ πλέων,

πλέων, ἐν τῇς Σταβίαις γίγνεται. ἡ κέχρηται τῷ γάλακτι θαυμασίως ὥστε δυνάμιν ὄντως ἔχοντι, καὶ ἐ μάτην ἐπῳνημένῳ. Καί μοι δοκεῖ καιρὸς ἥκειν εἰπεῖν ὡ περὶ γάλακτος χρήσεως, ἐ ἐ τῆς Σταβίας μόνον, ἀλλὰ ἐ ἄλλε παντός. Τῷ μὲν ὖν ἐν τῇς Σταβίαις γάλακτι πολλὰ συνεπίλεζεν εἰς ἀρετήν· αὐτό τε τὸ χωρίον, ὑψηλὸν ὑπάρχον αὐτάρκως· ὅ τε πέριξ ἀὴρ ξηρὸς, ἥ τε νομὴ τῇς ζώοις χρῃσή· ὕψος μὲν ἐ λόφε μέτριον· ὁδὸς δ' ἐπ' αὐτὸν ἀπὸ τ θαλάττης εἰς τριάκοντα σταδία, καὶ ὡ πλέον ἐ πολλῷ. τὸ ἢ χωρίον αὐτὸ, τὸ ὅπὶ τῇ θαλάττῃ, αἱ Σταβίαι, κ' τ πυθμένα ἐ κόλπε μάλιστά ἐστι, ἐ μεταξὺ Σορεντῖ τε ἑ Νεαπόλεως, ἐν τῇ πλάγᾳ μᾶλλον τῇ κ' Σορεντίν. αὕτη δὲ ἡ πλάγα πᾶσα λόφος ἐστὶν εὐμεγέθης, μακρὸς, εἰς τὸ Τυρρηνικὸν ἐξήκων πέλαγος. ἐγκέκλιται δ' ἠρέμα πρὸς τὸν δύζιν ὁ λόφος ἅτος. συναπτὴ δ' αὐτῷ κατὰ τ μυχὸν ἐ κόλπε λόφος ἕτερος ἐ μικρὸς, ὃν ἔν τε τῇς συγγράμμασιν οἱ παλαιοὶ Ῥωμαῖοι καὶ τ νῦν οἱ ἀκριβέστεροι Βεσούβιον ὀνομάζεσι· τὸ δ' ἔνδοξόν τε ἑ νέον ὄνομα ἐ λόφε Βέσβιον, ἅπασιν ἀνθρώποις γνώριμον, ἀφ' ὃ κάτωθεν ἀναφερόμενον ἐκ τ γῆς ἐν αὐτῷ πῦρ· ὅ μοι δοκεῖ καὶ αὐτὸ μεγάλα συμπαθεῖν εἰς ξηρότητα τῷ πέριξ ἀέρι. Hoc est: *Quarto tandem die navi Stabias pervênit, usúsque est lacte, quod mirandam sanè vim habet, nec sine causâ prædicatur. de cuius usu aliquid dicere oblatum nunc tempus videtur. nec de eo tantùm, quod apud Stabias habetur; verùm etiam de omni alio. Itaque lacti Stabiano ad præstantiam multa concurrunt: locus ipse satis excelsus; aër illi circumfusus siccus; & pascua pecoribus salubria. Altitudo collis mediocris, ad* IIII *millia passuum à mari. Opidulum autem ipsum Stabiæ apud mare, in intimo maximè sinu situm est inter Surrentum & Neapolim: magis tamen in latere Surrentino. Cæterùm totum hoc latus est collis satis magnus & longus, in Tyrrhenum usque protensus mare. Inflectitur autem leviter in occasum versùs. Conjungitur illi in intimo sinu alter collis, non parvus; quem & veteres Romani in monimentis suis, & item qui nunc adcuratiùs loqui volunt, Vesuvium vocant. at celebre nunc & novum nomen est Vesvius; omnibus mortalibus notum, propter ignem, qui ex terrâ in sublime emittitur. quod & ipsum mihi videtur haud parum ad circumfusi aëris siccitatem conferre.* In vulgatis equidem Galeni exemplaribus vocabulum Σταβίαι corruptum ubique legitur, τῇς Ταβίαις, τὰς Ταβίας, αἱ Ταβίαι· quod etiam interpres ita in versione Latinâ posuit. At mendum heic incurioso librario facilè inde nasci potuit, quòd in ϕ Σταβίαις & τὰς Σταβίας, concurrebant duo σ. alterum in fine articuli, in ipsius loci nomine alterum. Corruptis autem obliquis casibus; facilè idem vitium in rectum quoque transiit. Stabias Galenum voluisse, adcuratissima topographia indicat, in qua omnia Stabiarum loco quàm exactissimè conveniunt. Sed dum hæc scribo, mittit ad me (misit autem, quia pridiè valetudinis inspiciendæ causâ me conveniens, intellexerat, postridiè me de Stabiis scripturum) mittit, inquam, CL. V. Aelius Everhardus Vorstius, medicinæ in almâ Lugdunensi ad Rhenum Academiâ professor primarius, exemplar, quod, à magno Iosepho Scaligero ei legatum, doctissimus vir, Martinus Gregorius Turonensis, medicus, Venetiis & Romæ cum manuscriptis contulerat, in cuius marginibus ubique pro Ταβίαι, Ταβίας, Ταβίαις, scriptum est, Σταβίαι, Σταβίας, Σταβίαις. De cætero miror, nomen montis apud Stabias, quem tam exactè describit, Galenum aut ignorasse, aut reticuisse. nisi fortè nomen peculiare tunc nondum habuerit. quod Procopio in suprà citato Gothicar. rer. lib. IIII; ubi Sarnum flumen describit; Τὸ Γάλακτος ὄρος dicitur; id est, LACTIS MONS. apud Cassiodorum verò Variar. lib. XI epist. X, LACTARIVS MONS. Verba istius hæc sunt: *Quum rerum Domini clementia de famuli sui David salute cogitaret; remedia Lactarii montis eum jussit expetere: ut, cui medela humana nil profuit, vulgati loci beneficium subveniret.* Exiguo pòst: *Huic igitur ferocissimæ passioni beneficium montis illius divina tribuerunt. ubi aëris salubritas cum pingvis arvi fœcunditate consentiens, herbas producit dulcissimâ qualitate conditas: quarum pastu vaccarum turba saginata, lac tantâ salubritate conficit, ut, quibus medicorum tot consilia nesciunt prodesse, solus videatur potus ille præstare; reddens pristino ordini resolutam passionibus vim naturæ. replet membra vacuata; vireis effœtas instaurat; & fomento quodam reparabili ægris ita subvenit, quemadmodùm somnus labore fatigatis. Hæc itaque armenta in tam abundanti pabulo exhausta videre, miraculum est: ut humor ille lacteus non præstet origini suæ, qui corpora mortalium probatur læsa reficere. miroque modo herbis animalia non proficiunt, unde hominum nemora pingvescunt. Exiles per dumeta discurrunt montium. tenues videntur; &, instar eius, cui medentur, sustinent passiones. Lac autem tam pingve, ut hæreat digitis, quum exprimatur in vasis.* Opidum hodiè

episcopale

episcopale sustinet Lactarius mons vulgari vocabulo *Letteri*, haud dubiè ab antiquâ illa montis adpellatione tracto. ad quod opidum à *Castel à mare*, sive ab mari ipso, justa sunt passuum millia IIII; id est, τεσσάκοντα στάδια. Pars verò est Lactarius mons maioris altiorisque montium jugi; quod ab opido usque *Cava* ex ortu solstitiali in occasum brumalem ad Minervæ procurrit promontorium. quam rem Galenus his expressit verbis: Αὕτη δὲ ἡ πᾶσα λόφος ἐστὶν εὐμεγέθης, μακρὸς, εἰς τὸ Τυρρηνικὸν ἐξήκων πέλαγος. Hoc est: *Totum autem hoc latus mons est satis magnus & longus, in Tyrrhenum usque protensus mare*. At in eo erravit idem Galenus, quòd hunc montem contingere ait Vesuvium montem, quidpe Sarnus amnis intercedit cum valle duo millia passuum latâ. neque verò ulli alii connectitur monti Vesuvius. sed undique discretus ac planitie cinctus conspicitur. Peius tamen errasse censeo Procopium. qui, quamvis Lactarium montem memorat Gothicar. rer. lib. IIII; tamen lib. II in Vesuvium montem medicos misisse tabe laboranteis, adfirmat. Galeno & Cassiodoro accedit etiam Symmachus lib. VI epist. XVII. *Stabias*, inquit, *ire desiderant, ut reliquias longæ ægritudinis armentali lacte depellant*. Quid Symmachi tempore, annis circiter CCCLXXX post natum Christum, Stabiæ fuerint; villarum quidam numerus, ut Plinii tempestate, opidulum, an vicus, incertum est. Annis CL pòst, sub Iustiniano imperatore fuisse vicum, testis est Historia miscellanea; quæ lib. XVI sic habet: *Belisarius verò à papa Silverio acriter increpatus, cur tanta ac talia homicidia Neapoli perpetrasset, tandem correptus ac pœnitens, rursus proficiscens Neapolim, & videns domus civitatis depopulatas ac vacuas; tandem reperto consilio recuperandi populi, colligens per diversas villas Neapolitanæ civitatis viros ac mulieres, domibus habitaturos immisit: id est, Cumanos, Puteolanos, & alios plurimos in Liguriâ degenteis & Plaia & Sola & Piscinula & Locotroccla & Summa, aliisque villis: necnon Nolanos & Surrentinos & de villâ, quæ Stabii dicitur*. Vocabulo villæ utitur more sui ævi pro vico: ut hodiéque fit per omnem Europam ab iis, qui Latinobarbarè loquuntur aut scribunt.

Porrò post Stabias extremum Campano in litore sub suprà dicto montis jugo est SVRRENTVM *opidum* perantiquum: quod etiam nunc vulgò incolis dicitur *Sorrento*. Memoratur Ennio, Diodoro, Straboni, Melæ, Silio, Plinio, Statio, Tacito, Svetonio, Frontino, Ptolemæo, Dioni, Tabulæ itinerariæ. Plinius lib. III cap. V: *Herculanium, Pompeii; haud procul spectante monte Vesuvio, adluente verò, Sarno amne: ager Nucerinus; & VIIII millia passuum à mari ipsa Nuceria: Surrentum, cum promontorio Minervæ, Sirenum quondam sede*. Mela lib. II cap. IIII, adverso litoris ordine: *Minervæ promontorium, sinus Puteolanus, Surrentum, Herculaneum*. Tabula itineraria: SVRRENTVM.

Stabios
Surrento
Templ. Minervæ.

Ptolemæus: Νεάπολις. Πικεντίνων ὁμοίως ὑπὲρ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, Σάρνου ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Σύρεντον. Id est: *Neapolis. tum Picentinorum apud Tuscum mare, Sarni amnis ostium, Surrentum*. Hoc quidem falsò atque imperitè sic tradidit Ptolemæus; nisi auctoritas eius plus valeat, quàm reliquorum scriptorum omnium; qui Picentini agri initium statuunt post Minervæ promontorium; ut infrà suo loco videbimus. Strabo lib. V: Συνεχὴς δέ ἐστι τῇ Πομπηΐᾳ τὸ Σύρεντον τῶν Καμπανῶν· ὅθεν προκεῖται τὸ Ἀθηναῖον ἀκρωτήριον. Id est: *Pompeiis conterminum est Surrentum Campanorum: unde Minervæ prominet promontorium*. Vulgata equidem Strabonis exemplaria habent Συρεῖον· at Surrentum illum intellexisse, ex cæteris auctoribus, tum hodierno urbis situ, patet. Quomodò ipse scripserit Strabo, haud facilè dixerim: quum eodem libro ante Σορεντῖνος sit οἶνος, *Surrentinum vinum*: libro verò primo ipsum opidum geminato ῥ, Σύῤῥεντον· ut & apud Diodorum legitur lib. V, & Dionem fine libri LII. Ptolemæus habet diphthongum ε cum unico ῥ, Σέρεντον. sed diphthongum ex Romanorum desumpsit scriptione; ut in plerisque Italiæ vocabulis. De cætero Σύῤῥεντον Græcorum omnium maximè ego probaverim; quia inde Latini suum formaverunt *Surrentum*. in qua voce prima syllaba illis semper longa est: ita, uti inde alterum *r*

minimè expungere possis. Quin à Sirenum nomine opidi vocabulum deductum esse, maximè credibile est; quando illæ circa hæc loca sedem habuisse feruntur. In harum autem nomine prima syllaba itidem longa est; Græcis dipthongo α. Quod de origine adpellationis opidi dixi, apertè adfirmat Statius Silvar. lib. II carm. II; quo Pollii celebrat Surrentinum; his versibus:

Est inter notos Sirenum nomine muros,
Saxaque Tyrrhenæ templis onerata Minervæ,
Celsa Dicarchæi speculatrix villa profundi.

Coloniam aliquando Romanorum huc fuisse deductam, testatur Frontinus in catalogo Coloniarum. *Surrentum*, inquit, *opidum muro ductum. Ager eius ex occupatione tenebatur à Græcis, ob consecrationem Minervæ. sed circa monteis Surrentinos limitibus Augustanis pro parte est adsignatus.*

Cæterùm SVRRENTINI COLLES, qui opido imminent circumjacentque, vini præstantiâ maximè celebrabantur. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XV:

Inde legit Capreas promontoriumque Minervæ,
Et Surrentino generosos palmite colleis.

Statius Silvar. lib. III carm. V:

Caraque non molli juga Surrentina Lyæo.

Martialis lib. XIII epigram. CX:

Surrentina bibis? nec myrrhina picta nec aurum
Sume. dabunt calices hæc tibi vina suos.

Columella Rust. rer. lib. III cap. II; de vite Amineâ loquens: *Campaniæ celeberrimos Vesuvii colleis Surrentinosque vestit.* Strabo lib. V; ubi nobilissima Campaniæ vina enumerat: Ἤδη δὲ καὶ ὁ Σουρεντῖνος ἐνάμιλλος καθίσταται τούτοις, νεωστὶ πειραθεὶς ὅτι παλαίωσιν δέχεται. Id est: *Iam verò & Surrentinum his non cedit. quod ætatem ferre posse, nuper est exploratum.* Plinius lib. XIIII cap. VI: *Ad tertiam palmam variè venêre Albana vina, Vrbi vicina, prædulcia, ac rara in austero. item Surrentina; in vicineis tantùm nascentia; convalescentibus maximè probata propter tenuitatem salubritatemque. Tiberius Cæsar dicebat, consensisse medicos, ut nobilitatem Surrentino darent: alioquin esse generosum acetum: C. Cæsar, qui successit illi, nobilem vappam.*

MINERVAE promontorium; *quod* & SIRENVSARVM, & SVRRENTINVM.

Surrentum igitur proximè sequitur MINERVAE PROMONTORIVM, Græcis Ἀθηναῖον ἀκρωτήριον dictum. Memoratur Ovidio, Livio, Straboni, Melæ, Plinio, Statio, Tacito. Ovidium paullo antè audivimus. Livius lib. XL: *Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promontorium iis Minervæ velut cardo in medio esset. alter in dextram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium tueretur.* Lib. XLII: *In Campaniâ ad Minervæ promontorium.* Mela lib. II cap. IIII: *Minervæ promontorium, sinus Puteolanus, Surrentum.* Plinius: *Surrentum, cum promontorio Minervæ, Sirenum quondam sede.* Tabula itineraria: *Surrento. Templ. Minervæ.* Strabo lib. V: Σύρρεντον τῶν Καμπανῶν, ὅθεν προκεῖται τὸ Ἀθηναῖον, ὅ τινες Σειρηνουσῶν ἀκρωτήριον καλοῦσιν. ἔστι δὲ ἐπ' ἄκρῳ μὲν Ἀθηνᾶς ἱερὸν, ἵδρυμα Ὀδυσσέως. διάπλους δ' ἐνθένδε βραχὺς εἰς Καπρέας νῆσον. Hoc est: *Surrentum Campanorum: unde prominet Minervæ promontorium; quod & Sirenusarum promontorium quidam vocant. In summo est fanum Minervæ, ab Vlysse conditum. Hinc ad Capreas insulam brevis est trajectus.* Seneca Epist. LXXVII: *Quum intravêre Capreas & promontorium, ex quo*

Alta procelloso speculatur vertice Pallas.

SIRENVSARVM promontorium unde dictum, ostendit continuò pòst Strabo. Κάμψαντι δὲ τὴν ἄκραν, inquit, νησίδες εἰσὶν ἔρημοι πετρώδεις, ἃς καλοῦσι Σειρηνούσας. Id est: *Promontorium ubi circumflexeris, insulæ occurrunt desertæ atque saxosæ, quas Sirenusas adpellant.* Idem auctor lib. I, de eodem promontorio loquens: Ἀγκών τις ἔκκειται μακρὸς καὶ στενὸς ἀπὸ τῶν κατὰ Σύρρεντον χωρίων ἐπὶ τὸν κατὰ Καπρέας πορθμὸν, ἐπὶ θάτερα μὲν τῆς ὀρεινῆς, τὸ τῶν Σειρήνων ἱερὸν ἔχων, ἐπὶ θάτερα δὲ, πρὸς τῷ Ποσειδωνιάτῃ κόλπῳ, νησίδια τρία, προκείμενα, ἔρημα, πετρώδη, ἃ καλοῦσι Σειρηνούσας· ἐπ' αὐτῷ δὲ τῷ πορθμῷ τὸ Ἀθηναῖον, ὥπερ ὁμωνυμεῖ καὶ ὁ ἀγκὼν αὐτός. Id est: *A locis Surrento vicinis cubito similis quidam terræ flexus excurrit usque ad fretum, quod est juxta Capreas. ab altero huius jugi latere Sirenum est fanum: ab altero, quod Posidoniatem spectat sinum; tres exiguæ sunt insulæ,*

desertæ

desertæ atque saxosæ, quæ vocantur Sirenusæ. in ipso trajectu, Minervæ est templum; à quo cognomen accepit ipse cubitus. Ergo MINERVAE TEMPLVM in extremo situm fuit promontorio, excelso loco; quod suprà scriptus versus apud Senecam testatur: cui adstipulatur Statius Silvar. lib. v carm. III: MINERVÆ templum.

——— *Quos è vertice Surrentino*
Mittit Tyrrheni speculatrix virgo profundi.

Ergo SVRRENTINVM etiam adpellatum fuit hoc promontorium. Tacitus Annal. lib. IIII: *Capreas se in insulam abdidit, trium millium freto ab extremis Surrentini promontorii disjunctam.* SIRENVM igitur *templum* ab dextro huius promontorii fuit latere; haud dubiè non procul abipso extremo promontorii excursu. Aristoteles in Admirandis obscurè quidem promontorium hoc apud Sirenusas insulas describit: pergit autem ita de Sirenum templo: Ἐν ᾧ καὶ νεὼς αὐτῶν ἵδρυται, καὶ λιμῶνται καθ' ὑπερβολὴν ὑπὸ τῶν θεοίκων θυσίαις θπιμελῶς. Id est: *In quo etiam templum earum situm est; colunturque impensè sacrificiis ab adcolis.* Strabo prædicto lib. v: Ἐκ δὲ τῆς πρὸς Σύρρεντον μέρους, ἱερόν τι δείκνυσι, καὶ ἀναθήματα πολλὰ λιμώντων τὸ πλησίον τόπον. Id est: *Ab eâ parte, quæ Surrentum prospectat, templum quoddam monstratur, atque donaria vetusta eorum, qui vicinum locum venerati sunt.* SIRENVM fanum.

Porrò inter extremum promontorii in mare excursum & opidum Surrentum fuit ad litus POLLII cuiusdam villa, cuius celebritatem decantat Statius Silvar. lib. II carm. III; cuius hoc est initium:

Est inter notos Sirenum nomine muros
Saxaque Tyrrhenæ templis onerata Minervæ
Celsa Dicarchei speculatrix villa profundi:
Quà Bromio dilectus ager; colleisque per altos
Vritur & prælis non invidet uva Falernis.

Apud litus fuisse, patet ex paullo pòst sequentibus, quæ ita habent;

——— *Placido lunata recessu*
Hinc atque hinc curvas prorumpunt æquora rupeis.
Dat natura locum: montique intervenit unum
Litus; & in terras, scopulis pendentibus, exit.

Et aliquanto pòst:

Quum jam fessa dies, & in æquora montis opaci
Vmbra cadit; vitreoque natant prætoria ponto.

Atque hactenus omnis Campaniæ ora maritima ab *Sinuessâ* opido ad Minervæ usque promontorium summâ curâ nobis explicata est. Hinc jam Picentinorum incipit litus: de quo posteà dicetur. Strabo de eâdem orâ proximè dictis subnectit ista: Μέχρι μὲν δεῦρο ἔχει πλοῦν ὁ κόλπος ὁ Κρατὴρ προσαγορευόμενος, ἀφορίζομενος δυσὶν ἀκρωτηρίοις, τῷ τε Μισηνῷ καὶ τῷ Ἀθηναίῳ. ἅπας δ' ἐστὶ καλλισκευασμένος, τὸ μὲν τῶν πόλεσιν, ὡς ἔφαμεν, τὸ δὲ τῶν οἰκοδομίαις καὶ φυτείαις, αἳ μεταξὺ συνεχεῖς ἅπασαι, μιᾶς πόλεως ὄψιν παρέχουσι. Hoc est: *Hactenus finitur sinus, qui Crater adpellatur: duobus promontoriis inclusus, Miseno atque Minervæ. Totus autem adornatus est, tùm iis, quas diximus urbibus, tùm villis atque plantis; ita continenter inter eas junctis, uti unius urbis faciem præbeant.* Tacitus Annal. IIII: *Prospectabat pulcherrimum sinum, antequàm Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret.*

Sed ipse etiam sinus, in quem Campaniæ hoc litus inter duo promontoria, Misenum & Minervæ, curvatur, dicendus erat. Κρατὴρ, CRATER adpellatur Strabonis: ut modò intelleximus. Idem auctor eodem lib. v antè: Ἔστι δ' ἀπὸ τοῦ Σινουέσσης ἐπὶ μὲν τὴν ἐξῆς παραλίαν κόλπος εὐμεγέθης μέχρι Μισηνοῦ· κἀκεῖθεν ἄλλος κόλπος πολὺ μείζων καὶ περίφορος, καλεῖται δ' ἀπὸν Κρατῆρα, ἀπὸ δὲ Μισηνοῦ μέχρι Ἀθηναίου δυοῖν ἀκρωτηρίοιν κόλπος πέλαγος. Id est: *A Sinuessâ versus reliquam oram sinus est ad Misenum usque justæ magnitudinis. atque inde alius, priore illo multo maior, quem Craterem vocant, inter duo promontoria Misenum Minervæque protensus.* At idem sinus ab initio à potentiâ tunc florente per omnem Campaniam urbe Cumis dictus est CVMANVS SINVS. Strabo lib. I: Τὰς γὰρ Σειρῆνας οὗτοι μὲν ἐπὶ τῷ Πελωρίῳ καθιδρύσθαι, οὗτοι δὲ ἐπὶ τῶν Σειρηνουσσῶν· εἶναι δ' αὐτὰς σκόπελον τρικέφαλον, διείργειν δὲ τὸν Κυμαῖον καὶ Ποσειδωνιάτιν κόλπον. Id est: *Sirenas ab aliis collocari ad Pelorum promontorium, ab aliis verò apud Sirenusas. esse* SINVS CAMPANVS; *quæ olim* CVMANVS, *& posteà* PVTEOLANVS, *& item* CRATER *dictus est.*

autem eas scopulum tricipitem, qui Cumanum sinum à Posidoniate distingvat. Et paullo pòst: Ἀλλ' ὅτι ἐν τούτῳ τῷ κόλπῳ, τῷ ὑπὸ Ἐρατοσθένους λεχθέντι Κυμαίῳ, ὃν ποιοῦσι αἱ Σειρηνοῦσαι, καὶ ἡ Νεάπολις ἵδρυται, βεβαιοτέρως πιστεύομεν τὸ περὶ τούτους τοὺς τόπους γεγονέναι τὰς Σειρῆνας. Id est: *At quia eo in sinu, quem Eratosthenes Cumanum adpellat, etiam sita est Neapolis; ideò firmiùs credimus, circùm ea loca fuisse Sirenas*. Aristoteles in Admirandis: Φασὶ, τὰς Σειρηνούσας νήσους κεῖσθαι μὲν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ περὶ τὸ πορθμὸν ἐπ' αὐτῆς τῆς ἄκρας, ὃς κεῖται πρὸ τοῦ πεπτωκότος τόπου καὶ διακυμαίνοντος τοῖς κόλποις, τόν τε περιέχοντα τὴν Κύμην καὶ τὸ διειληφότα τὴν καλουμένην Ποσειδωνίαν. Hoc est: *Aiunt, Sirenusas insulas sitas esse in Italiâ, in ipso promontorio, circa fretum, quod situm est ante porrectum in mare locum, quodque fluctibus concitatur Cumani simul & Posidoniatis sinus*. Mirificè insulas cum ipsâ continenti confudit. tum in sequentibus verbis, quæ suprà ad Minervæ promontorium citata sunt, ipsas Sirenas cum insulis: quum illarum templum referat, quod erat in Minervæ promontorio. At postquàm Cumanæ urbis claritas exstincta, *Puteolique* emporium sub Romano imperio in maximam totius Campani litoris celebritatem evectum est; ab hoc jam PVTEOLANVS dici cœpit SINVS; si Melæ Statioque credimus. Mela lib. II cap. IIII: *Pæstanus sinus, Pæstum opidum, Silarus amnis, Petræ quas Sirenes habitavêre, Minervæ promontorium, sinus Puteolus, Surrentum, Herculaneum*. Statius Silvar. lib. II carm. II; quo Pollii celebrat villam Surrentinam:

Est inter notos Sirenum nomine muros
Saxaqe Tyrrhenæ templis onerata Minervæ
Celsa Dicarchæi speculatrix villa profundi.

Verùm alios *Puteolanum sinum* tantùm circa Puteolos intellexisse, superiori capite ad expositionem huius opidi ostensum est. At Plinio lib. II cap. LXXXVIII CAMPANVS adpellatur SINVS. *Sic & Pithecusas*, inquit, *in Campano sinu ferunt ortas*.

CAP. IIII.

De INSVLIS Campano *litori objacentibus*.

AENARIA insula; *quæ &* INARIME *&* PITHECVSAE. PROCHYTA insula.

LItore Campaniæ hactenus explicato, insulæ quoque ei objacentes dicantur. Miseno igitur promontorio objecta est AENARIA INSVLA; Homero, ut ait PLINIVS, INARIME dicta, & Græcis aliis PITHECVSA, seu plurali numero PITHECVSAE. Sed inter hanc & ipsum promontorium est multo minor PROCHYTA; quæ pars quondam fuisse putatur *Pithecusarum*: sic dicta Græco vocabulo, quia ab illâ profusa sive avulsa fuit. Plinius lib. III cap. VI: *In Puteolano sinu Pandataria, Prochyta; non ab Aeneæ nutrice, sed quia profusa ab Aenariâ erat. Aenaria ipsa à statione navium Aeneæ; Homero Inarime dicta; Græcis Pithecusa; non à simiarum multitudine, ut aliqui existimavêre; sed à figlinis doliariorum*. Strabo lib. V: Τοῦ μὲν οὖν Μισηνοῦ προκεῖται νῆσος ἡ Προχύτη, Πιθηκουσῶν δ' ἐστὶν ἀπόσπασμα. Id est: *Ante Misenum Prochyta jacet insula, pars à Pithecusis avulsa*. At lib. I ita tradit: Οἱ δὲ τὸν Λέσβον τῆς Ἴδης ἀπερρωγέναι πεπιστεύκασι· καθάπερ τὴν Προχύτην καὶ τὴν Πιθηκοῦσαν τοῦ Μισηνοῦ, τὰς δὲ Καπρέας τοῦ Ἀθηναίου. Id est: *Alii Lesbum ab Idâ abruptam credunt: ut Prochytam & Pithecusam ab Miseno, Capreas ab Minervæ promontorio*. Et lib. VI: Καὶ γὰρ ἡ Προχύτη καὶ αἱ Πιθηκοῦσαι ἀποσπάσματα ἠπείρου καὶ αἱ Καπρέαι. Id est: *Nam & Prochyta & Pithecusæ & Capreæ partes continentis sunt avulsæ*. Multo aliter Plinius lib. II cap. LXXXVIII: *Ante nos & juxta Italiam inter Aeolias insulas, item juxta Cretam, emersit è mari* CIↃIↃ *passuum, unà cum calidis fontibus; altera Olympiadis* CXLIII *anno tertio; in Tusco sinu flagrans hæc violento cum flatu. Sic & Pithecusas in Campano sinu ferunt ortas*. Nomen antiquum etiamnum, quamvìs vitiatum, servat *Prochyta*; vulgò incolis *Procita* & *Procida* dicta. At *Pithecusa* vulgare hodiè vocabulum habet *Ischia*. Cæterùm Plinius equidem disertè unam eamdemque insulam facit *Aenariam*, *Inarimen*, & *Pithecusam*. Verùm quamquàm *Aenaria* possit esse eadem *Inarime*; tamen hanc aliam faciunt à *Pithecusis* Ovidius, Livius, ac Mela. Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII:

—— *Orba-*

——— *Orbataque præside pinus*
Inarimen Prochytenque legit, sterilique locatas
Colle Pithecusas, habitantum nomine dictas.

Livius lib. VIII: *Cumani ab Chalcide Euboicâ originem trahunt. Classe, quæ advecti ab domo fuerant, multum in orâ maris eius, quod adcolunt, potuêre. Primò in insulas Aenariam & Pithecusas egressi. dein in continentem ausi sedem transferre.* Mela lib. II cap. VII: *Pithecusa, Leucothea, Aenaria.* Apud Appianum tamen Civil. bellor. lib. V ita legitur: Ἀ'φικόμενος δὲ ὁ Λίβων, ἐς νῆσον ὥρμισθη τὰς Πιθηκούσας, ἡ νῦν ἐστιν Αἰναρία. Hoc est: *Iter igitur ingressus Libo, ad insulam Pithecusas adpulit; quæ nunc est Aenaria.* Sic quam insulam *Pithecusas* Strabo ait Augustum Cæsarem Neapolitanis dedisse pro *Caprearum* possessione, Svetonius vocat *Aenariam*. Strabo lib. V: Νεαπολίτης δὲ τὰς Καπρέας κατεῖχον. πολέμῳ δ' ὑποβαλόντες τὰς Πιθηκούσας, ἀπέλαβον πάλιν, δόντος αὐτοῖς Καίσαρος τοῦ Σεβαστοῦ, τὰς δὲ Καπρέας ἴδιον πατρῷον κτῆμα, [lege κτῆμα,] ᾗ κατῳκοδομήσατο. Hoc est: *Capreas quoque Neapolitani tenuêre. quum verò per bellum amisissent Pithecusas; has iis Augustus Cæsar reddidit: Capreas propriam sibi faciens possessionem; villisque instruens.* Svetonius in Augusto, cap. XCII: *Apud insulam Capreas veterrimæ ilicis demissos jam ad terram languenteisque ramos convaluisse adventu suo, adeò lætatus est, ut eas cum republicâ Neapolitanorum permutaverit, Aenariâ datâ.* Præter suprà scriptum Ovidium, reliqui poëtæ duas tantùm heic insulas Inarimen & Prochytam memorant. Virgilius Aeneid. lib. VIIII:

Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime, Iovis imperiis impositа Typhœo.

Silius lib. VIII:

Non Prochyte, non ardentem sortita Typhœa
Inarime.

Lib. XII: *Adparet Prochyte sævum sortita Mimanta:*
Adparet procul Inarime; quæ turbine nigro
Fumantem premit Iapetum, flammasque rebelli
Ore ejectantem.

Lucanus lib. V:

——— *Campana fremens ceu saxa vaporat*
Conditus Inarimes æternâ mole Typhoëus.

Statius Silvar. lib. II carm. II:

Hæc videt Inarimen; illi Prochyta aspera paret.

Claudianus de Raptu Proserpinæ lib. III:

An cœlum Titanes habent? quæ talia vivo
Ausa tonante manus? rupitne Typhœa?

Sed videamus tandem descriptionem Inarimes sive Pithecusarum apud Strabonem dicto lib. V. Πιθηκούσας δέ, inquit, Ἐρετριεῖς ᾤκησαν καὶ Καλχιδεῖς. Εὐτυχήσαντες δὲ διὰ ὀκαρπίαν καὶ διὰ τὰ χρυσεῖα, ἐξέλιπον τὴν νῆσον [fortè deest Χαλκιδεῖς, quos Cumas hinc condidisse testatur suprà scripto lib. VIII Livius] καὶ ἔστιν. ὕστερον δὲ καὶ [fortè adscribendum Ἐρετριεῖς] ὑπὸ σεισμῶν ἐξελαθέντες, καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θαλάσσης καὶ θερμῶν ὑδάτων· ἔχει γὰρ παιδείας ὑποφορὰς ἡ νῆσος. ὑφ' ὧν καὶ οἱ περιφθέντες τοῦδε Ἱέρωνος, τοῦ τυράννου Συρακουσίων, ἐξέλιπον τὸ καταῳκοδομηθὲν ὑφ' ἑαυτῶν τεῖχος καὶ τὴν νῆσον· ἐπελθόντες δὲ Νεαπολίτης κατέσχον. ἐντεῦθεν καὶ ὁ μῦθός, ὅτι φασὶ τὸν Τυφῶνα ὑποκεῖσθαι τῇ νήσῳ ταύτῃ, φερόμενον δὲ πρὸς Φλέγρας ἀναφυσᾶσθαι καὶ τὰ ὕδατα, ἔστι δ' ὅτε καὶ νησίδας ἐκβάσεις ζέον ὕδωρ. Τίμαιος δὲ καὶ τῶν Πιθηκουσσῶν φησιν, ὑπὸ τῶν παλαιῶν πολλὰ τοιαῦτα δοξολογεῖσθαι· μικρὸν δὲ πρὸ ἑαυτοῦ τὸ Ἐπωπέα λόφον, ἐν μέσῃ τῇ νήσῳ, διαγλυφὰ ὑπὸ σεισμῶν ἀναβαλεῖν πῦρ, καὶ τὸ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς θαλάσσης ἐξῶσαι πάλιν πυφωνοειδῶς εἰς τὴν νῆσον, καὶ ὅτι τρεῖς τῆς θαλάσσης ἀναχωρήσαι σταδίους· ἀναχωρήσασαν δ' ἐπολύ, ὑποφρέψαι, καὶ τῇ παλιρροίᾳ καταπλῦσαι τὴν νῆσον· καὶ ἡμέραν σβέσαι δ' ἐν αὐτῇ πυρός· ὅτε δὲ δ' ἦκε σὺν ἐν τῇ ἠπείρῳ φυγεῖν ἐκ τῆς Χαλκίδος εἰς τὴν ἄνω Καμπανίαν. Δοκεῖ δὲ τὰ θερμὰ ὕδατα ἐντεῦθεν θεραπεύειν σὺν λιθιῶντας. Id est: *Pithecusas Eretrienses incoluerunt atque Chalcidenses. Quum autem ob agri fertilitatem atque auri metalla rebus uterentur prosperis; seditione obortâ, insulam [Chalcidenses] deseruerunt. mox etiam [Eretrienses] terræ motibus exturbati, ignisque & maris & calidarum aquarum eruptione. patitur enim insula huiusmodi eructationes. propter quas etiam missi eò ab Hierone, Syracusanorum tyranno, & ipsi mœnia ab se exstructa unà cum insulâ deseruerunt.*

runt. quam inde Neapolitani occuparunt. Atque hinc fabula est, Typhonem sub hac jacere insulâ: obversuque corporis flammas exspirare & aquas; quandoque etiam insulas minutas, ferventem habenteis aquam. Timæus de Pithecusis tradit, multa de iis fidem excedentia perhibuisse veteres. at paullo ante suam ætatem mediâ in insulâ Epopeum collem, motu terræ concussum, igneis evomuisse; & quod terræ inter eum & mare erat, rursum ad mare perpulisse: terramque in cineres versam, rursum violento turbine ad insulam accessisse, tribusque inde in altum mare recessisse stadiis: paullo pòst rursum ad terram dedisse impetum; marisque refluxu insulam inundasse: ignemque hoc pacto in eâ exstinctum. fragore autem perculsos mortaleis, qui continentem incolebant, ab orâ maritimâ in interiora Campaniæ profugisse. Cæterùm hæ aquæ calidæ creduntur calculo laborantibus remedium adferre. Hæc sanè cuncta & *Inarimæ* dictorum poëtarum insulæ & hodiernæ *Iscla* quàm maximè conveniunt. in huius quidpe medio MONS ille conspicitur EPOPEVS. hæc item *fertilitatem agrorum & auri metalla* habet: quæ ab Genuensibus primùm detecta anno à nato Iesu CIↃCCCCLXV vulgò creduntur. tum aquis calidis scatet quàm plurimis: quarum quæ *Bagni Furnelli* dicuntur, & item *Gurgitelli*, calculo laborantibus saluberrimæ sunt. & quum sulfure omnia loca subterranea sint plena; anno Christi CIↃCCCI erumpens latéque grassans ignis magnam insulæ partem depopulatus est. duravitque id incendium ad duos menseis; multis exanimatis hominibus pecoribusque: ita, uti reliqui incolæ coacti fuerint in proximas insulas continentisque urbeis confugere. Iulius Obsequens in libro de Prodigiis: *L. Marcio, Sex. Iulio consulibus Aenariæ terræ hiatu flamma exorta in cœlum emicuit.* Consules hi fuêre anno urbis Romæ IↃCLXII. Plinius lib. II cap. LXXXVIII: *Sic & Pithecusas in Campano sinu ferunt ortas. mox in his montem Epopon, quum repentè flamma ex eo emicuisset, campestri æquatum planitie. In eâdem & opidum haustum profundo: alioque motu stagnum emersisse: & alio, provolutis montibus, insulam exstitisse Prochytam.* At aliter de *Epopeo* monte sensit cum Timæo Strabo: nempe, non ipsum, sed quod terræ inter eum & mare erat, in mare ejectum fuisse. tum hodiè eumdem montem ἐνμέσῃ τῇ νήσῳ exstare videmus. Opidum an posteà iterum exstructum fuerit, nescio. Scylax tamen Hierone Syracusano & Timæo posterior auctor, ita habet: Ὀλσκῶν δὲ ἔχονται Καμπανοί. καὶ εἰσὶ πόλεις Ἑλληνίδες αὗται ἐν τῇ Καμπανίᾳ, Κύμη, Νεάπολις. κατὰ ταύτας ἐστὶ νῆσος καὶ πόλις Ἑλληνίς. Id est: *Post Volscos sequuntur Campani. suntque urbes in Campaniâ Græcæ Cuma & Neapolis. juxta has est insula Pithecusa cum opido Græco.* Sed ex hactenus allatis manifestò jam liquet, *Isclam* insulam esse veterum Pithecusam, alio nomine Romanis Aenariam dictam; eamdemque poëtis Inarimen. Videamus nunc, ecquo pacto Ovidium Liviumque & Melam cum rei veritate conciliare possimus. Verba Ovidii hæc erant Μεταμορφώσεων lib. XIIII:

——— Orbataque præside pinus
Inarimen Prochytenque legit, sterilique locatas
Colle Pithecusas.

Primùm miror, treis eum heic memorare insulas, ubi duæ tantùm sunt; consentientibus in id tot suprà scriptis auctoribus. Deinde, quòd Pithecusas *sterilem* adpellat *collem*, id manifestò falsum est; quum & hodiè de variâ huius insulæ fertilitate constet, & olim testatus sit Strabo. Ergo hoc epitheton magis in Prochyten convenit: de qua ita Statius Silvar. lib. II carm. II:

Hæc videt Inarimen; illi Prochyta aspera paret.

Et Iuvenalis Satyrâ III:

——— Ego Prochytam propono Saburræ.
Nam quid tam miserum, tam solum vidimus, ut non
Deteriùs credas horrere incendia, lapsus
Tectorum adsiduos, ac mille pericula sævæ
Vrbis.

Scholiastes vetus in Pindari Pythior. oden I: Φαίνεται δὲ οὐχ ἡ Κύμη πῦρ ἀναδιδοῦσα, ἀλλ' ἡ καλουμένη Προχύτη, [vulgò mendosè Προςύλη.] ἣν καὶ Πιθηκούσας ὀνομάζουσι. συμβαίνουσι γὰρ αὐτόθι κυμάτων ἐξαισίων κινήσεις, καὶ ἀνέμων σφοδροτάτων ἐπίπνοιαι, καὶ πυρὸς καταφλέξεις. καὶ μυθολογεῖται ὑποκεῖσθαι τὸν Τυφῶνα. Id est: *At verò non Cumæ ignem emittunt, sed quæ vocatur Prochyta, & alio nomine Pithecusæ. accidunt heic enim immanes fluctuum commotiones, ventorumque violentissimorum flatus, & ignis inflammationes. ac fabulan-*

Epopeus mons.

tur.

tur, subjectum huic loco esse Typhonem. Vt heic scholiastes, ita jam olim nomina ista duarum insularum, *Pithecusarum* & *Prochytæ*, nonnullos inter se confudisse, ex Ovidio Livioque colligo. adpellasse autem eos *Prochyten Pithecusas*; quum *Pithecusas* vocarent *Aenariam*; ut, præter suprà citatos auctores, habet Cicero ad Atticum lib. x epist. xv; & Plinius lib. II cap. CIII, lib. XVI cap. XXXIII, lib. XXXI cap. II, & lib. XXXII cap. XI. Apud Plutarchum in Mario corruptum id est vocabulum in Ἠναρία, *Enaria*. Cæterùm de Plinio miror, quòd is suprà dicto lib. III cap. VI tam audacter adfirmaverit, *Homero Inarimen dictam*; quum ipsius poëtæ verba Iliad. lib. II hæc sint:

Γαῖα δ' ὑπεστονάχιζε, Διὶ ὡς τερπικεραύνῳ
Χωομένῳ, ὅτε ἀμφὶ Τυφωέϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
Εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς.

Hoc est:

Terra autem resonabat, sicut Iovi fulmine gaudenti
Irato, quando circa Typhoëum terram verberat
In Arimis; ubi Typhoëi aiunt esse cubile.

Ad istos versus ita disserit Strabo lib. XIII: Ἄλλοι δ' ἐν Κιλικίᾳ, τινὲς δ' ἐν Συρίᾳ πλάττουσι τὸ μῦθον· οἱ δ' ἐν Πιθηκούσαις· οἱ καὶ σὺν πιθήκους φασὶ παρὰ τοῖς Τυρρηνοῖς ἀρίμους καλεῖσθαι. Id est: *Fabulam hanc alii in Ciliciam, in Syriam alii rejiciunt; alii in Pithecusas: qui etiam adfirmant*, πιθήκους, id est, *simias*, *Etruscâ lingvâ arimos dici*. Sanè quiscumque primus istas voces, Εἰν Ἀρίμοις, composuit quasi in unum insulæ vocabulum Inarime, (sive Virgilius, sive alius quis ante eum poëta) audacter licentiâ suâ poëticâ usus est. cuius rei haud facilè par in omni antiquitate reperias.

Porrò in ipso Puteolano sinu, haud procul Puteolis, versùs ortum Solis hiberni, insula exigua à magnitudine sua Græcis dicta est Νησίς· quod nomen etiam apud Romanos perpetuò obtinuit NESIS: hodiéque vulgò dicitur *Nisita*. Cicero ad Atticum lib. XVI epist. I: *Nonis Quintilibus veni in Puteolanum. postridiè iens ad Brutum in Nesidem, hæc scripsi*. Epist. II: *Bruto tuæ literæ gratæ erant. fui enim apud illum multas horas in Neside*. Epist. III: *Brutus erat in Neside etiamnum*. Epist. IIII: *Vel fortasse hodiè in Nesida*. Plinius lib. XVIIII cap. VIII; de asparago: *Quod in Neside Campaniæ insulâ sponte nascitur, longè optimum existimatur*. Seneca Epist. LIII: *Sed putabam, tam pauca millia à Parthenope tuâ usque Puteolos surripi posse. itaque, quò celeriùs evaderem, protinus per altum ad Nesida direxi; præcisurus omneis sinus*. Lucanus lib. VI:

NESIS *insula*.

——— *Tali spiramine Nesis*
Emittit Stygium nebulosis aëra saxis:
Antraque lethiferi rabiem Typhonis anhelant.

Statius Silvar. lib. II carm. II:

——— *Inde malignum*
Aëra respirat pelago circumflua Nesis.

Et Silvar. lib. III carm. I:

Spectat & Icario nemorosus palmite Gaurus;
Silvaque, quæ fixam pelago Nesida coronat.

Admodùm parva memoratur hinc Plinio, prope Neapolim olim sitam, lib. III cap. VI. *Inter Pausilypum & Neapolim Megaris*. Hinc epitomator eius Martianus Capella lib. VI: *Megaris in Neapolitano*. Nulla hoc situ alia est insula, quàm quæ ad ipsam urbem arcem sustinet vulgò *Castel dell' Ovo* dictam. Hæc haud dubiè eadem est, quæ Statio dicitur MEGALIA dicto Silvar. lib. II carm. II; quo Pollii describitur *villa Surrentina*, his versibus:

MEGARIS *insula*; quæ & MEGALIA.

Atque omni proprium thalamo mare, transque jacentem
Nerea, diversis servit sua terra fenestris.
Hæc videt Inarimen; illi Prochyta aspera paret:
Armiger hac magni patet Hectoris; inde malignum
Aëra respirat pelago circumflua Nesis:
Inde vagis omen felix Euplœa carinis:
Quæque ferit curvos exerta Megalia fluctus,
Angitur: & domino contra recubante, proculque
Surrentina tuus spectat prætoria Limon.

EVPLOEA & LIMON *insulæ*.

EVPLOEA

EVPLOEA hæc INSVLA, & item LIMON, memorantur ei quoque dicto Silvar. lib. III carm. 1; ubi *Herculem Surrentinum* describit in eâdem Pollii villâ. Verba eius hæc sunt:

Spectat & Icario nemorosus palmite Gaurus,
Silvaque, quæ fixam pelago Nesida coronat:
Et placidus Limon numenque Euplœa carinis;
Et Lucrina Venus: Phrygioque à vertice Graias
Addiscis Misenе tubas: ridetque benigna
Parthenope.

Ex utroque loco disertè patet, utramque insulam in Puteolano fuisse sinu, circa *Nesida*. At inter hanc & proximum continentis promontorium tres jacent exiguæ insulæ. ex quibus maxima & exterior, versùs orientem, vulgari nunc vocabulo *La Gaiola* dicta, haud dubiè antiquorum illa est *Euplœa*. nam naves Alexandrinæ, ex Aegypto Puteolos petentes, quum ad hanc pervenirent, aut hanc conspicerent; felici se navigatione usas, summè lætabantur. unde insulæ nomen inditum. Ex reliquis duabus una fuit LIMON: fortè Nesidi proxima. Dominum eius Pollium pronunciat Statius.

CAPREAE *insula.*

Porrò contra Minervæ promontorium à tribus millibus passuum est INSVLA itidem pluralis numeri vocabulo CAPREAE Latinis auctoribus dicta; & eodem modo Straboni Græcis literis Καπρέαι. Ptolemæo autem singulari numero est Καπρέα, *Caprea*: reliquis hinc Græcis Καπρέαι, *Capriæ*, & Καπρέα, *Capria*. Hodiéque vulgò vocatur *Capri*. De hac ita Dio lib. LII: Καὶ τὴν Καπρέαν πρὸς τῶν Νεαπολιτῶν, ὧν τὸ ἀρχαῖον ἦν, ἀνταδόσει χώρας ἠλλάξατο. κεῖται δ' ἀπόρρωθεν καὶ Σύρρεντον ἠπείρου· χρησίμη μὲν οὐδέν. ὄνομα δὲ νῦν ἔτι ἀπὸ τοῦ Τιβερίου ἐνοίκησιν ἔχουσα. Id est: *Capriam quoque à Neapolitanis, quorum antiquitus erat, permutatione agri redemit. Sita autem est haud procul à Surrentinâ continente: ad nullam quidem rem utilis; nobilis tamen hodiéque ob Tiberii inibi commorationem.* Contrà sanè tradit Statius Silvar. lib. III carm. 1:

——— *Dites Capreæ viridesque resultant.*

Et Strabo lib. V: Αἱ δὲ Καπρέαι δύο πολίχνας εἶχον τὸ παλαιὸν, ὕστερον δὲ μίαν. Id est: *Capreæ antiquitus duo habebant opidula: posteà verò modò unum.* Hodiéque duo habet opidula; quorum maius idem cum insulâ nomen habet *Capri*. Est autem insula nemoribus & apricis locis domesticarumque arborum fructibus undique cincta; aëris temperie & piscatu maximè nobilis. Hinc tam frequentes in eam secessus imperatorum Augusti atque Tiberii. Svetonius in Augusto, cap. XCII: *Apud insulam Capreas veterrimæ ilicis demissos jam ad terram langventeisque ramos convaluisse adventu suo, adeò lætatus est, ut eas cum republicâ Neapolitanorum permutaverit, Aenariâ datâ.* Idem tradere Strabonem lib. V, suprà ad Aenariam insulam intelleximus. ubi addit, villis Capreas tunc instruxisse Augustum. Porrò Svetonius in eodem Augusto, cap. XCVIII: *Tunc Campaniæ orâ proximisque insulis circuitis, Caprearum quoque secessui quatriduum impendit; remisso ad otium & omnem comitatem animo.* Paullo pòst: *Spectavit adsiduè & exercenteis ephebos; quorum aliqua adhuc copia ex vetere instituto Capreis erat.* In Tiberio, cap. XL: *Peragratâ Campaniâ, Capreas se contulit; præcipuè delectatus insulâ, quòd uno parvoque litore adiretur, sæpta undique præruptis immensæ altitudinis rupibus & profundo maris.* Hinc Iuvenalis Satyrâ X; de Seiano loquens:

——— *Tutor haberi*
Principis, angustâ Caprearum in rupe sedentis,
Cum grege Chaldæo.

Plinius lib. III cap. VI: *A Surrento* VIII *millibus passuum distantes, Tiberii principis arce nobiles, Capreæ, circuitu* XL *millia passuum.* Tacitus Annal. lib. IIII; de eodem Tiberio: *At Cæsar, dedicatis per Campaniam templis, perosus municipia & colonias omniaque in continenti sita, Capreas se in insulam abdidit, trium millium freto ab extremis Surrentini promontorii disjunctam. Solitudinem eius placuisse maximè, crediderim: quoniam importuosum circà mare, & vix modicis navigiis pauca subsidia. neque adpulerit quisquam, nisi gnavo custode. Cæli temperies hieme mitis, objectu montis, quo sæva ventorum arcentur. æstas in Favonium obversa, & aperto circùm pelago peramæna. spectabatque pulcherrimum sinum, antequàm Vesuvius mons ardescens faciem loci verteret. Græcos ea tenuisse, Capreasque Thelebois habitatas, fama tradit. Sed tum Tiberius* XII *villarum*

rum nominibus & molibus insederat: quanto intentus olim ad publicas curas, tanto occultior in luxus & malum otium resolutus. Adparet satis clarè ex hac oratione, opidum tunc in insulâ fuisse nullum: *villas* autem istas XII splendidi atque immensi fuisse operis; quòd *moles* eas adpellat Tacitus. Doctissimi Lipsii opinioni accedo; qui eis villis nomina fuisse censet XII deorum: quia ex iis una IOVIS VILLA memoratur Svetonio. Verba huius in Tiberio cap. LX hæc sunt: *In paucis diebus, quàm Capreas attigit, piscatori, qui sibi secretum agenti grandem mullum inopinanter obtulerat, perfricari eodem pisce faciem jussit; territus, quòd is à tergo insulæ per aspera & devia erepsisset ad se.* Et cap. LXV: *Verùm & oppressâ conjuratione Seiani, nihilo securior aut constantior, per* VIIII *proximos menseis non egressus est villâ, quæ vocatur Iovis.* Hæc igitur omnium reliquarum princeps & maxima. unde Plinio suprà scripto lib. III cap. VI ARX vocatur *Tiberii*. De cætero, PHAROS etiam fuit insula erecta, utiñ Puteolano portu, ad dirigendos Alexandrinarum navium nocturnos cursus. Svetonius in Tiberio, cap. LXXIIII: *Et ante paucos, quàm obiret, dies, turris Phari terræ motu Capreis concidit.* Instauratam rursùs fuisse, adparet ex his Statii versibus Silvar. lib. III carm. V:

Teleboûmque domos; trepidis ubi dulcia nautis
Lumina noctivagæ tollit Pharus æmula Lunæ.

IOVIS VILLA; quæ & ARX Tiberii.

TELEBOAS quondam Capreas habitasse insulam, præter Statium atque Tacitum, Virgilius quoque testatur Aeneid. lib. VII:

Nec tu carminibus nostris indictus abibis
Oebale. quem generasse Telon Sebetide nymphâ
Fertur, Teleboûm Capreas quum regna teneret
Iam senior.

Hinc *Telonis insula* dicitur Silio lib. VIII:

Non Prochyte, non ardentem sortita Typhœa
Inarime, non antiqui saxosa Telonis
Insula.

At unde *Græci* hi incolæ in insulam hanc advenerunt? Apollodorus de Diis lib. II: Τάφιος ὤκισε Τάφον, ἀφ' οὗ λαὸς Τηλεβόας ἐκάλεσεν, ὅτι τηλοῦ τῆς πατρίδος ἔβη. Id est: *Taphius condidit Taphum; & populos Teleboas adpellavit; quòd procul à patriâ profectus erat.* Scholiastes in Apollonii Ἀργοναυτικῶν lib. I: Ἡ Τάφος νῆσός ἐστι μία τῶν Ἐχινάδων. ἣν ὤκησαν Τηλεβόαι, οἱ πρότερον τὴν Ἀκαρνανίαν οἰκοῦντες. Id est: *Taphus insula ex una ex Echinadibus, quam inhabitarunt Teleboæ; qui primùm Acarnaniam incoluerunt.* Et mox posteà: Τηλεβόαι οὖν οἱ Τάφιοι, ἤτοι, ὅτι τῆλε οἰκοῦντες, ἀπὸ Ἀργοῦς τοὺς βοῦς ἀπήλασαν, ἢ ἀπὸ Τηλεβόου, οὗ Πτερέλα οὗ βασιλέως ἦν, ἀδελφὸς Τάφιος, ἀφ' οὗ καὶ ἡ νῆσος. Hoc est: *Teleboæ igitur iidem sunt Taphii: sic dicti, aut, quòd longiùs habitantes ab Argo boves abegerint; aut à Teleboo, Pterelæ regis filio: cuius frater erat Taphius; à quo insula dicta.* Quando in *Capreas* commigraverint, nusquàm adnotatum est.

Cæterùm Capreis juxtà atque Minervæ promontorio contermini sunt SIRENVM SCOPVLI sive SAXA; quæ Græcis Σειρηνοῦσαι νῆσοι, SIRENVSAE INSVLAE dictæ sunt. Strabo lib. V: Κάμψαντι δὲ τὸν ἄκραν νησίδες εἰσὶν ἔρημοι πετρώδεις, ἃς καλοῦσι Σειρηνούσας. Hoc est: *Promontorium ubi circumflexeris, exiguæ occurrunt insulæ desertæ atque saxosæ, quas Sirenusas vocant.* Vulgata equidem exemplaria habent Σειρῶσας. at Σειρηνούσας esse legendum patet ex Strabonis lib. I: ubi vocabulum id aliquoties repetitur. & apud Aristotelem in Admirandis sic est: Φασὶ, τὰς Σειρηνούσας νήσους κεῖσθαι ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Id est: *Aiunt, Sirenusas insulas apud Italiam sitas esse.* Ptolemæus: Ἐν δὲ τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει Σειρηνοῦσαι νῆσοι. Id est: *In Tusco mari Sirenusæ sunt insulæ.* Strabo dicto lib. I: Τὰς γοῦν Σειρῶσας οὕτω μὲν ἀπὸ τοῦ Πελωρίδος καθιδρύσθαι, τοὺς δὲ ἀπὸ τοῦ Σειρηνουσσῶν. * · *. Ἀγκὼν δέ ἐστι κείμενος μακρὸς καὶ στενὸς ἀπὸ τῶν κατὰ Συρρεντον χωρίων ἀπὸ τοῦ κατὰ Καπρέας πορθμοῦ, ἀπὸ μὲν θατέρα μὲν τοῦ ὄρους τὸ μὲν Σειρήνων ἱερὸν ἔχων, ἀπὸ θατέρα δὲ, πρὸς τῷ Ποσειδωνιάτῃ κόλπῳ, νησίδια τρία πρόκειται, ἔρημα, πετρώδη, ἃ καλοῦσι Σειρηνούσας. Hoc est: *Sirenas alios ad Pelorum promontorium collocare, alios in Sirenusis.* Exiguo pòst: *A locis Surrento vicinis cubito similis quidam terræ flexus excurrit versùs fretum, quod est juxta Capreas. ab altero huius jugi latere Sirenum est templum; ab altero, quod Posidoniatem prospectat sinum, tres exiguæ sunt insulæ, desertæ atque saxosæ; quæ vocantur Sirenusæ.* Plerique equidem poëtæ, Græci pariter ac Latini, ad Siciliam Sirenum

num sedem locarunt. at antiquissimus scriptorum Homerus, Odysséæ lib. XII ad Italiam, inter Circæum montem & Scyllam fretumque Siculum posuit. Sed quænam hæ Sirenes fuerint, inter alios complureis auctores ita refert Hyginus Μυθολογικῶν cap. CXXV; quo Odysséa Homeri in epitomâ narratur: *Tum ad Sirenas, Melpomenes Musæ & Acheloi filias, venit: quæ partem superiorem muliebrem habebant, inferiorem autem gallinaceam. horum fatum fuit, tam diu vivere, quàm diu earum cantum mortalis audiens nemo prætervectus esset. Vlysses, monitus à Circe, sociis cerâ aureis obturavit; seque ad arborem malum constringi jussit; & sic prætervectus est.* Et cap. CXLI; de eisdem Sirenibus: *His responsum erat, tam diu eas victuras, quàm diu cantanteis eas audiens nemo esset prætervectus. quibus fatalis fuit Vlysses. astutiâ enim suâ quum prætervigasset scopulos, in quibus morabantur, præcipitarunt se in mare. Nomina earum memorantur, Parthenope, Leucosia, Ligéa.* Sedes earum, id est, Sirenusæ insulæ, cùm huic Hygino, tùm aliis Latinis auctoribus, *Sirenum* vocantur *scopuli*. Virgilius fine Aeneid. libri V:

Iamque adeò scopulos Sirenum advecta subibat;
Difficileis quondam, multorumque ossibus albos.

Ovidius Μεταμορφώσεων lib. XIIII: eamdem Aeneæ narrans navigationem:

——— Et Hippotadæ regnum, terrasque calenti
Sulfure fumanteis, Acheloidumque relinquit
Sirenum scopulos: orbataque præside pinus,
Inarimen Prochytenque legit.

Mela lib. II cap. IIII: *Pæstanus sinus, Pæstum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitavêre, Minervæ promontorium.* An singulæ singulas habitavêre petras, singulæque suos in insulâ suâ cecinerunt prætervigantibus cantus? Hoc, mirum, fabulatores non addidisse. At quas tristeis illæ sibi elegerunt sedeis in scopulis saxoxis atque desertis? Non placuit hoc antiquo in primis poëtæ Apollonio; qui Ἀργοναυτικῶν lib. IIII ita canit:

——— Αἶψα δ' ἵκοντο
Καλὴν ἀνθεμόεσσαν ἐσέδρακον, ἔνθα λίγειαι
Σειρῆνες σίνοντ' Ἀχελωΐδες, ἠδείῃσι
Θέλγουσαι μολπῇσιν, ἕ τις ποθὶ πεῖσμα βάλοιτο.

Hoc est: ——— *Statim autem ad insulam*
Amœnam floridamque pervenerunt; ubi canoræ
Sirenes nocent Acheloides, suavibus
Demulcentes cantibus, si quis huc adpellat.

Atque hoc ab ipso habuisse Homero mihi videtur Apollonius. apud Homerum quidpe Odysséæ lib. XII Vlysses de Circes præceptis ita narrat sociis:

Σειρήνων μὲν πρῶτον ἀνώγει θεσπεσιάων
Φθόγγον ἀλεύασθαι, καὶ λειμῶνα ἀνθεμόεντα.
Sirenum quidem primùm jubet divinarum
Vocem evitare & pratum floridum.

At ubi hæc insula amœna cum florido prato? Servius ad finem Aeneid. libri I: *Sirenes, secundùm fabulam, tres, in parte virgines fuerunt, parte volucres, Acheloi fluminis & Calliopes musæ filiæ. harum una voce, altera tibiis, alia lyrâ canebat. & primò juxta Pelorum, pòst in Capreis insulis habitaverunt.* Certè Lycophron & Dionysius Περιηγητὴς non complureis earum, sed unam tantùm agnoscunt petram. Dionysius, ubi Parthenopen urbem memoravit:

Πρὸς δ' ὄπιν, μάλα πολλὸν ὑπὲρ Σειρωίδα πέτρην,
Φαίνονται πρόχοαι Πωκεντίνης Σιλάριοιο.
Porrò ad austrum, longè ultra Sireniden petram,
Adparent fluenta Picentini Silari.

Lycophron, de Vlysse loquens:

Κλεινεῖ δ' κέρας Τηθύος παῖδας τελωλαῖς,
Οἵμας μελῳδὲ μητρὸς ἐκμεμαγμένας,
Αὐπαχθόνοις ῥιφαῖσιν ἐξ ἄκρας σκοπῆς
Τυρσωικὸν πρὸς κῦμα δυσπλέκτους πέρᾳ·
Ὅπῃ λιπερνὴς κλῶσις ἑλκύσῃ πικρά.

Hoc

Hoc est:

Treis autem occidet Tethyis nepteis virgines,
Canoræ matris cantus exprimenteis,
Spontaneis jactibus ex altâ speculâ
In undam Tyrrhenam pennis urinanteis;
Quò lanificum trahet acerbum stamen.

Sed hi fortasse intellexêre Surrentinum promontorium; in quo fuit Sirenum templum; ut superiore capite intellectum. & Plinius disertè lib. III cap. V: *Surrentum, cum promontorio Minervæ, Sirenum quondam sede.* Sic scilicet omnes Græcorum fabulæ variæ sunt atque incertæ. Cæterùm nos hactenus omneis Campano litori objacenteis insulas exposuimus.

CAP. V.

De mediterraneis CAMPANIAE *locis.*

LItore CAMPANIAE insulisque ei objacentibus summâ curâ hactenus expositis, ordo institutus postulat, uti nunc etiam mediterranea eius dicantur.

Primus igitur post Auruncos seu novum Latium occurrit MASSICVS MONS; vulgò hodiè vocatur à castello, extremo eius apud mare impositò, *Monte di Dragone*. Est autem id montis jugum, quod Savonis amnis dextram prosequitur ripam. Memoratur Ciceroni, Livio, Plinio, Silio, Statio, Floro. Cicero contra Rullum de Lege agrariâ oratione primâ: *Etenim quantulum interest, utrum in Massici radices, an in Italiam aliò deducamini?* Silius lib. IIII:

Fit socius lethi conjectâ Massicus hastâ,
Vitiferi sacro generatus vertice montis,
Et Liris nutritus aquis.

Livius lib. XXII: *Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervênit. ingentem cladem, fugam, terroremque longiùs Numidæ fecerunt.* Mox: *Vt verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita; exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæque passim incendiis fumabant; per juga Massici montis Fabio ducente; prope de integro est orta seditio; ac duces seditionis accensi quidam. fuerat enim silentium per paucos dies: quia, quum celeriùs solito ductum agmen fuisset; festinari ad prohibendam populationibus Campaniam, crediderant. ut verò in extrema juga Massici montis ventum est; hostesque sub oculis erant; Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes; nec ulla erat mentio pugnæ: Spectatumne huc, inquit Minucius, ad rem fruendam oculis, sociorum cædeis & incendia, vénimus?* Martialis lib. III epigram. CXI:

De Sinuessanis venerunt Massica prælis.

Sinuessæ rudera hodiéque conspici sub marinis undis ad castellum Montis Draconis, suprà cap. X docui. Cæterùm nobili *vino*, quod heic gignebatur, maximè celebratur *Massicus* mons. Silium eâ de re modò audivimus. Virgilius Γεωργικῶν lib. II:

——— *Bacchi Massicus humor.*

Horatius Carm. lib. I odâ I:

Est, qui nec veteris pocula Massici,
Nec partem solido demere de die
Spernit.

Martialis lib. I epigram. XXVII:

Testa sed antiqui felix siccatur Opimî:
Egerit & nigros Massica cella cados.

Lib. III epigram. XXVI:

Massica solus habes, & Opimî Cæcuba solus.

Statius Silvar. lib. IIII carm. III:

Atque echo simul hinc & inde fractam
Gauro Massicus uvifer remittit.

Silius lib. VII:

Vitiferis latè florebat Massicus arvis;
Miratus nemora & fulgenteis Sole racemos.
It montis decus, atque ex illo tempore dives
Tmolus, & ambrosiis Arvisia pocula succis,
Ac Methymna ferax, Latiis cessère Falernis.

Falernum vinum heic cum Massico pro uno eodemque accepisse videtur, scilicet, quia Falernus ager Massico monti erat conterminus; ut mox infrà patebit. Hinc posteriori tempore Massicus etiam FALERNVS MONS adpellatus est. Florus lib. I cap. XVI: *Heic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus.* Certè nullus alius ad Falernum agrum est mons, nisi qui Massicus dicebatur. Philargyrus in præscriptum Virgilii locum: *Vinum à montibus Falernis, qui Massici dicuntur.* Martialis lib. XII epigram. LVII:

Nec in Falerno monte maior autumnus.

FALERNVS *ager.*

A Massico igitur monte incipiebat FALERNVS AGER: protendebaturque ad Vulturnum usque flumen. Livius lib. X: *Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. Itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur: una, ad ostium Liris fluvii; quæ Minturnæ adpellata: altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum; ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse; Sinuessa deinde ab colonis Romanis adpellata.* Ad extremum Massici montis versùs mare excursum fuisse Sinuessam, paulo antè intelleximus. ibidemque ex Livio cognovimus, Massico monte, quo latere Campaniam spectat, subjectum fuisse Falernum agrum. Idem auctor eodem lib. XXII posteà: *Hac per exploratores relatâ famâ Fabio; quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Hannibal Falernum agrum, rediturum; Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis. quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit.* Certè non tam urbs, quàm ipsum flumen, ad hoc muneris commoda erat. Sed interim tamen urbs in medio Falerni Campanique agri posita erat. quod voluit indicare Livius. Cæterùm Plinius non à Massico monte, sed ab vicino amne Savone, qui hodiéque nomen retinet, initium *Falerni agri* statuit. sic enim ait lib. XIIII cap. VI: ubi de vinis generosis disserit: *Secunda nobilitas Falerno agro erat: & ex eo maximè Faustiani. Falernus ager à ponto Campano, læva petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuæ contributam, incipit: Faustianus autem circiter IIII milliaria à vico prope Cedias: qui vicus à Sinuessa VI millia abest.*

FAVSTIANVS *ager.*

Quidam ita distingvunt: Summis collibus *Gauranum* gigni; mediis *Faustianum*; imis *Falernum*. Ad *Savonem* amnem fuisse istum *Campanum pontem*, in viâ consulari, quæ à Capuâ ducebat Sinuessam, infrà hoc capite ostendetur. Pars igitur Falerni agri fuerit FAVSTIANVS AGER dictus, circa Sinuessam urbem. Columellæ nescio an pars *Falerni* MASSICVS AGER dicatur. Verba eius Rust. rer. lib. III cap. VIII hæc sunt: *Neque enim dubium est, Massici Surrentinique & Albani atque Cæcubi agri viteis omnium, quas terra sustinet, in nobilitate vini principes esse.* Silius lib. VI:

Heic verò intravit postquàm uberis arva Falerni
(Dives ea, & numquàm tellus mentita colono.)
Addunt frugiferis inimica incendia ramis.
Haud fas, Bacche, tuos tacitu transmittere honores;
Quamquàm magna incepta vocant. memorabere sacri
Largitor laticis. gravidæ cui nectare vites
Nulli dant prælis nomen præferre Falernis.

AMINEI *populi.*

Cæterùm AMINEI quidam *populi* dicuntur quondam habitasse Falernum agrum. Macrobius Saturnalior. lib. II cap. XVI: *Vvarum ista sunt genera: Aminéa; scilicet à regione. nam Aminei fuerunt, ubi nunc Falernum est. asinusca, atrusca, albiverus.* Virgilius tamen videtur Aminéam vitem extra Falernum agrum censere Γεωργικῶν lib. II, his verbis:

Purpureæ, Preciæque, & quo te carmine dicam
Rhætica? nec cellis ideò contende Falernis.
Sunt & Aminææ vites, firmissima vina.

STELLATIS *ager, seu campus.*

Porrò claudebat à septemtrionibus Falernum agrum CALLICVLA MONS; ultra quem statim erat STELLATIS AGER sive CAMPVS. Livius lib. XXII: *Aversusque ab itinere*

itinere Hannibal, per Alifanum, Calatinum & Calenum agrum in campum Stellatem descendit. ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset; vocatum ducem percunctatur, ubi terrarum esset. quum is, Casilini eo die mansurum eum, dixisset; tum demum cognitus est error; & Casinum longè inde aliâ regione esse. virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervênit. ingentem cladem, fugam, terroremque latiùs fecerunt. Vt verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita; exurebaturque amœnissimus Italiæ ager; villæque passim incendiis fumabant; per juga Massici montis Fabio ducente: prope de integro est orta seditio. Aliquanto pòst: *Obstinatus tamen Fabius eodem consiliorum tenore, æstatis reliquum extraxit: ut Hannibal, destitutus ab spe summâ adpetiti certaminis, jam hibernis locum circumspectaret: quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ: arbusta vineæque, & consita omnia magis amœnis, quàm necessariis fructibus. Hac per exploratores relatâ famâ Fabio; quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum; Calliculam montem & Casilinum occupat mediciis præsidiis. quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit. ipse jugis iisdem exercitum reducit: misso exploratum cum* cccc *equitibus sociorum L. Hostilio Mancino.* Aliquanto pòst: *Nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum evadere non posset; petendique montes, & jugum Calliculæ superandum esset: necubi Romanus inclusum vallibus agmen adgrederetur; ludibrium oculorum specie terribile ad frustrandum hostes commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit.* Nempe quum per Casilini pontem Vulturnum transire nequiret, restabat altera illa via per *Calliculæ* montis angustias in Stellatem Calenumque agrum; qua viâ venerat. Haud multo pòst ita pergit Livius: *Interea toto agmine Hannibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano posuit castra. Hunc tumultum sensit Fabius. cæterùm & insidias esse ratus, & ab nocturno utique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. luce primâ sub jugo montis prælium fuit.* Mox: *Ita haudquaquàm pari certamine digressi, Hispani ferè omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra contendunt. Fabius quoque movit castra, transgressusque saltum, super Alifas loco alto ac munito consedit.* Est igitur Callicula mons id jugum, quod ab Massico monte & Savone amne supra opidum *Carinola* & locum *Torre di Francolese* versùs Vulturnum flumen tendit. juxta Savonis lævam ripam puto saltum, id est, angustias transisse Hannibalem. Et haud procul fuisse Massico monte hunc saltum, disertè patet ex Livii narratione. Vltra hunc igitur *Calliculam* montem est ille *Stellatis ager; clausus montibus fluminibusque:* nempe Vulturno & Savone. inde sequebatur *Calenus ager*, circa opidum *Cales;* quod nunc vulgò est *Calvi*. Cæterùm apud Polybium lib. III, in eâdem historiâ Hannibalicâ mons hic *Callicula* vocatur primo loco Ἐρίβιος, & mox Ἐρίβιανὸς λόφος, id est, *Eribanus*, & *Eribianus mons*. Verba illic, post Campaniæ situs urbiumque compendiosam descriptionem, hæc sunt: Ἄμα δὲ τῆς προδεδηλωμένοις ἐχυρὰ δοκεῖ καὶ δυσέμβολα πλέως εἶναι τὰ πεδία. τὰ μὲν γὰρ θαλάττῃ, τὸ δὲ πλέον ὄρεσι μεγάλοις πάντῃ καὶ συνεχέσι περίκειται· δι' ὧν εἰσβολαὶ τρεῖς ὑπάρχουσι μόνοι ἐκ τῆς μεσογαίας ἐπὶ καὶ δύσβατοι· μία μὲν ἀπὸ τῆς Σαυίππου, δευτέρα δ' ἡ ἀπὸ Ἐρίβανου, ἡ δὲ καλουμένη ἀπὸ τῶν κατὰ τοῦτ' ἱρπίνων τόπων. Hoc est: *Accedit ad ea, quæ diximus, quòd naturâ suâ hæc loca sunt munita; & in hos campos aditus est difficillimus. cinguntur enim aliquâ ex parte mari, ex maiore verò montibus ubique magnis atque continuis: per quos venientibus è mediterraneis tres dumtaxat viæ patent; eæque angustæ & difficiles. una est, qua venitur è Samnio: altera, ab Eribano: reliqua, è regione Hirpinorum.* Prima harum est ea, qua à Benevento per Caudinas angustias ad Calatiam & Capuam ducebat; altera est, quâ ab *Ariano* opido per Sabati fluvii vallis angustias itur ad *Abellinum* opidum & Neapolim. tertia est illa per *Eribanum* sive *Callicolum* montem. Pergit igitur paullo pòst ita Polybius: Λαβὰς μὲν οὖν τοὺς χρησίμους λογισμοῖς, ἐκ διελθὼν ἐκ τῆς Σαυίππου τὰ στενὰ κατὰ τὸ Ἐρεβιανὸν καλούμενον λόφον, καταπαλτοπόδοσι χρᾶται τὸν Λύρνιον παλαμὸν, ὃς σχεδὸν δίχα διαιρεῖ τὰ προδεδηλωμένα πεδία. καὶ τὴν μὲν περιβολὴν ἐκ ἔχει πρὸς τὸν Ῥωμαίων μέρος· εἰς δὲ τοὺς νομοὺς ἅπαν ἀπέκλεισε τὸ πεδίον ἀδεῶς. Et aliquanto pòst: Φάβιος δὲ καὶ καταγνοὺς αὐτῶν τὴν ἀπόβολὴν, ὅτι προκαλίζεται πιεζόμενος τὴν ἐπάνοδον, ἅπερ ἐποίησαν καὶ τὴν εἴσοδον, καὶ θεωρῶν τοὺς τόπους στενὰς ὄντας καὶ καθ' ὑπερβολὴν δυσεῖς πρὸς ἀπάντησιν· ἐπ' αὐτῆς μὲν τῆς διεκβολῆς αὐτὸς τετρακισχιλίους ἐπέστησε· αὐτὸς δὲ τὸ πολὺ μέρος ἔχων τῆς δυνάμεως, ἀπέλαβε λόφον ὑπερδέξιον πρὸς τὰ στενὰ·

στενῶν κατεστρατοπέδευσε. Παρατηρουμένων ἢ τῶν Καρχηδονίων, καὶ ποιουμένων τὴν παρεμβολὴν ἐν τοῖς Ἐριπέδοις, ὑπὲρ αὐτὴν τὴν παρωρείαν, τὴν μὲν λείαν αὐτῶν ἥλπιζεν ἀδεέστερον ἐπεξιέναι, ὡς ἢ τὸ πολὺ καὶ τοῖς ὅλοις πέρασι ἐπιβησόμενον διὰ τὴν τῶν τόπων εὐκαιρίαν. Hoc est: *Hæc igitur cogitans Hannibal; postquàm è Samnio eius montis, quem Eribanum vocant, fauces transissèt; propter amnem Athurnum, qui medios ferè prædictos campos secat, ab eo latere, quod Romam spectat, castra communivit: unde sine periculo campum eum omnem populationibus devastabat.* Et aliquanto pòst: *Fabius simul consilium Pœni animadvertens; quòd eâdem, qua intraverat, viâ regredi cogitabat; simulque angustias locorum ad insidias factorum animo reputans: IIII suorum millia arctum illum transitum insidere jussit. ipse cum magnâ exercitus parte in monte quodam, qui angustiis illis imminebat, consedit. Quum advenissent Pœni, & in æquo sub ipsas montis radices castra posuissent; prædam quidem sine ullo discrimine se aversurum Romanus sperabat: sed, si fortuna magis secunda adspiraret, etiam universo bello in tantâ locorum opportunitate finem impositurum.* Narrat hinc easdem, quas Livius, arteis, quibus per angustias incolumem traduxit Hannibal exercitum: tandemque finit in hæc verba: Ἀννίβας μὲν οὖν τοιαύτην ἐκ τοῦ Φαλέρνου ποιησάμενος ἔξοδον, λειπὼν ἤδη στρατοπεδεύων ἀσφαλῶς, κατεσκέπτετο καὶ περιοδεύων τοὺς χειμασίας. Id est: *Hannibal hoc modo ex agro Falerno egressus, castris in tuto locatis, locum hibernis circumspectabat.* Ex his igitur clarè & apertè perspicitur, eumdem intelligere montem Polybium, quem Livius; nempe Calliculam. At quàm immensum discrimen inter nomina? Quum ferè omnia opidorum Campaniæ nomina ibidem antè corrupta sint, ac mirificè vitiata; ὁ Ἄυρνος etiam πόλαμὸς esse debeat Ἄλθυρνος, ut suprà cap. XII ostensum: ne hanc quidem vocem esse probam credibile est. Scripserit autem Polybius τὴν Καλικλάν, ut Livius habet; an aliud quoddam vocabulum huic simile; haud facilè dixerim.

CAPVA, *urbs maxima & pulcherrima, postea* colonia & municipium.

Sed jam tempus est, urbes Campaniæ uti dicantur. In his nobis prima sit CAPVA, Græcis Καπύη, totius quondam Campaniæ μητρόπολις, ut inquit Strabo lib. V, κεφαλὴ τῷ ὄντι καὶ τὴν ἐτυμότητα ἔχουσα τοῦ ὀνόματος· id est; *gentis caput; & re ipsâ exsistens, quod nomine eius significatur.* τὰ γὰρ ἄλλα πολίχνια νομίζοιτ' ἂν καλά συγκρινόμενα, πλὴν Τεανοῦ Σιδικίνου· hoc est: *reliqua enim cum illâ si conferas, opidula videbuntur esse; excepto Teano Sidicino.* Florus lib. I cap. XVI: *Urbes ad mare, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeii; & ipsa caput urbium Capua; quondam inter treis maximas, Romam Carthaginemque numerata.* Verùm de eius nominis etymologiâ abundéque suprà cap. XI dictum: ubi de nomine atque origine gentis *Campanorum* actum. Livium tamen haud absre hèic citavero. Is lib. IIII ita scribit: *Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoriâ digna, traditur eo anno facta. Vulturnum, Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam; Capuamque ab duce eorum Capye, vel, quod propius vero est, à campestri agro adpellatam. Cepère autem; priùs bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque recepti; deinde festo die gravatos somno epulisque incolas veteres, novi coloni nocturnâ cæde adorti.* Velleius lib. I: *Quidam, huius temporis tractu, aiunt, à Tuscis Capuam Nolamque conditam; ante annos ferè IↃↃↃCCXXX. quibus ego adsenserim.* Ergo Capua XLVIII annis antè condita fuit, quàm Roma à Romulo. nam Velleius composuit dedicavitque has suas historias M. Vinicio Quartino; quum is consul esset cum C. Cassio Longino, anno urbis Romæ IↃↃCLXXX. Addit Velleius: *Sed M. Cato quantum differt! qui dicat, Capuam ab eisdem Tuscis conditam, ac subinde Nolam. stetisse autem Capuam, antequàm à Romanis caperetur, annis circiter* CCLX. Quod si ita est: quum sint à Capuâ captâ anni CCXL; ut condita est, anni sunt ferè IↃ. Ego (pace diligentiæ Catonis dixerim) vix crediderim, tam maturè tantam urbem crevisse, floruisse, concidisse, resurrexisse. Antiquum illud nomen ab Tuscis inditum haud dubiè fuit ALTVRNVM; ut ipsius fluminis præfluentis Vulturni ab initio fuit vocabulum: quod posteà Romani formarunt Vulturnum; ut suprà cap. XII ostensum. Cæterùm *opidani* à *Capuâ* non dicebantur *Capuani*; qua quidem formatione inferioris ævi scriptores usi sunt; sed CAMPANI. Innumera huius rei exempla passim apud auctores leguntur; maximè apud Livium. M. Varro de Latinâ lingvâ lib. VIIII: *Secunda divisio est de his verbis, quæ declinari possunt: quòd alia sunt à voluntate, alia à naturâ. Voluntaria declinatio refertur ad consuetudinem: naturalis ad rationem. Quare proinde ac simile conferri non oportet; ac dicere, ut sicut à Româ Romanus: sic ex Capuâ dici oportere Capuanus. quod in consuetudine vehementer nutat.* Iam antiquissimis inde temporibus urbem fuisse ampli-

amplitudine, pulcritudine, atque opibus florentissimam, ex Livio discimus. is enim lib. VII, in consulatu M. Valerii Corvini III & A. Cornelii Cossi, anno urbis Romæ CCCCXI, sic tradit: *Adversoque prælio Campani intra mœnia compulsi, quum, robore juventutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium.* Mox; in oratione legatorum: *Campani non urbis magnitudine, non agri ubertate ulli populo, præterquam vobis cedentes, haud parva accessio bonis rebus vestris in amicitiam venîmus vestram.* Et posteà: *Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. Aut delere urbem pulcherrimam, ut ipsi possidere cupiunt.* Addit posteà Livius in eâdem historiâ: *Vrbs maxima opulentissimaque Italiæ.* Cicero in oratione II ad populum contra Rullum: *Romam in montibus positam & convallibus, cœnaculis sublatam atque suspensam, non optimis viis, angustissimis semitis, præ suâ Capuâ, planissimo in loco explicatâ, præ illis viis ac præ illis semitis suis irridebunt atque contemnent.* Sed magnas illas opes ingens statim sequuta est luxuria atque superbia. Livius suprà dicto lib. VII: *Campani magis nomen ad præsidium sociorum, quàm vires, quum attulissent, fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro, in se deinde molem omnem belli verterunt.* Et posteà: *Ille præpotens opibus populus, luxuriâ superbiâque clarus.* Et aliquanto pòst: *Campanos haud dubiè magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiâque suâ, quàm virtute hostium, victos esse.* Et lib. XXIII: *Hannibal Capuam flectit iter, luxuriantem longâ felicitate atque indulgentiâ fortunæ; maximè tamen inter corrupta omnia licentiâ plebis, sine modo libertatem exercentis.* Et posteà: *Prona semper civitas in luxuriam; non ingeniorum modò vitio; sed adfluenti copiâ voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque: tum verò ita obsequio principum & licentiâ plebis lascivire, ut nec lubidini nec sumptibus modus esset.* Cicero oratione primâ ad populum contra Rullum: *Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuum magnitudine. Ex hac copiâ atque omnium rerum adfluentiâ nata sunt, primùm illa arrogantia, quæ à maioribus nostris alterum Capua consulem postulavit: deinde ea luxuries, quæ ipsum Hannibalem, armis etiam tum invictum, voluptate vicit.* Hinc vici duo in urbe maximè infames fuêre: quorum alteri vocabulum ALBANA, alteri SEPLASIA. Valer. Maximus lib. VIII cap. I: *At Campana luxuria perquàm utilis civitati nostræ fuit. invictum enim armis Hannibalem illecebris suis complexa, vincendum Romano militi tribuit. Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum dapibus largis, abundanti vino, unguentorum fragrantiâ, Veneris usu lasciviore, ad somnum & delicias evocavit. ac tum demum fracta & contusa Punica feritas est, quum Seplasia & Albana castra esse cœperunt.* Festus: *Seplasia, forum Capuæ, in quo plurimi unguentarii erant.* Non erat *forum*. Antiquior Festo auctor Asconius Pedianus in orationem Ciceronis contra L. Pisonem: *Dictum est in dissuasione legis Agrariæ ad populum, plateam esse Capuæ, quæ Seplasia adpellatur; in qua unguentarii negotiari sint soliti.* Alter ille vicus *Albana* videtur ab æde *Albâ*, quæ fuit in urbe, nomen traxisse. Livius lib. XXXII: *De cœlo tacta erant Capuæ murus & turres & ædes quæ Alba dicitur.* Et lib. XL: *Eadem tempestas ædem Iovis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ decussit* Cicero in dictâ oratione I ad populum contra Rullum: *Iam verò qui metus erat tunicatorum illorum, & in Albanâ, & Seplasiâ, quæ concursatio percunctantium, quid prætor edixisset?* Superbiæ Campanorum haud postremum exemplar est, quod Valer. Maximus refert lib. VIII cap. V his verbis: *Insolentiæ verò inter Carthaginiensem & Campanum senatum quasi æmulatio fuit. ille enim separato à plebe balneo lavabatur; hic diverso foro utebatur. quem morem Capuæ aliquamdiu retentum, C. quoque Gracchi oratione in Plautium patet.* Cæterùm quum dicto bello Punico secundo ad Hannibalem desciviisset Capua, posteà verò à Romanis iterum in potestatem redigeretur acerrimâ obsidione; factum Campanis id, quod Livius refert lib. XXVI his verbis: *Ad LXXX principes senatus interfecti: CCC fermè nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum Latini nominis urbeis in custodias dati, variis casibus interierunt. multitudo alia civium Campanorum venundata. De urbe agroque reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. cæterùm præsens utilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italiâ esse, urbs servata est; ut esset aliqua aratorum sedes. urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Cæterùm habitari tantùm tamquàm urbem Capuam frequentarique placuit. corpus nullum civitatis nec senatus nec plebis concilium nec magistratus esse. sine consilio publico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad con-*

adconsensum inhabilem fore. præfectum ad jura reddenda ab Româ quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ; consilio ab omni parte laudabili. severè & celeriter in maximè noxios animadversum. multitudo civium dissipata in nullam spem reditus. non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque. & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque. cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa adcolunt populi, ingemuissent. De eâdem re copiosiùs agit Cicero in dictâ oratione I ad populum contra Rullum: *In id*, inquit, *opidum homines nefarii rempublicam nostram transferre conantur, quo in opido maiores nostri nullam omninò rempublicam esse voluerunt. Qui treis solùm urbeis in terris omnibus, Carthaginem, Corinthum, Capuam, statuerant posse imperii gravitatem ac nomen sustinere. Deleta Carthago est: quòd cùm hominum copiis, tùm ipsâ naturâ ac loco, succincta portubus, armata muris, excurrere ex Africâ & imminere fructuosissimis insulis populi Romani videbatur. Corinthi vestigium vix relictum est. erat enim posita in angustiis atque in faucibus Græciæ sic, ut terra claustra locorum teneret, & duo maria maximè navigationi diversa penè conjungeret; quum pertenui discrimine separarentur. Has, quæ procul erant à conspectu imperii, non solùm adflixerunt; sed etiam, ne quando recreatæ exsurgere atque erigere se possent, funditus, ut dixi, sustulerunt. De Carthagine multum est & diu consultum. Exstant literæ, Quirites, publicæ: sunt senatusconsulta complura. Statuerunt homines sapientes; si agrum Campanis ademissent: magistratus, senatum, publicum ex illâ urbe consilium sustulissent; imaginem reipublicæ nullam reliquissent; nihil fore, quòd Capuam timeremus. Itaque hoc perscriptum in monumentis veteribus reperietis: Vt esset urbs, quæ res eas, quibus ager Campanus coleretur, suppeditare posset; ut esset locus comportandis condendisque fructibus: ut aratores, cultu agrorum defessi, urbis domiciliis uterentur; idcircò illa ædificia non esse deleta. Videte, quantum intervallum sit interjectum inter maiorum nostrorum consilia & inter istorum hominum dementiam. Illi Capuam receptaculum aratorum, nundinas rusticorum, cellam atque horreum Campani agri esse voluerunt. hi, expulsis aratoribus, effusis ac dissipatis fructibus vestris, eamdem Capuam sedem novæ reipublicæ constituunt.* Mox: *Majores nostri arbitrabantur, Corintho & Carthagini etiamsi senatum & magistratum sustulissent, agrumque civibus ademissent, atque* ..... [desunt nonnulla] .... *qui antè omnia commutarent, quàm nos audire possemus. hoc verò in oculis senatus populique Romani nihil posse exsistere, quod non antè exstingui atque opprimi posset, quàm planè exortum ac natum esset.* Aliquanto pòst: *Itaque illam Campanam arrogantiam atque intolerandam ferociam ratione & consilio maiores nostri ad inertissimum & desidiosissimum otium perduxerunt. sic & crudelitatis infamiam effugerunt; quòd urbem ex Italiâ pulcherrimam non sustulerunt: & multum in posterum providerunt; quòd nervis urbis omnibus exsectis, urbem ipsam solutam ac debilitatam reliquerunt.* Voluisse tunc Rullum coloniam deduci Capuam, eadem oratione antè testatur Cicero. *At enim*, inquit, *ager Campanus hac lege dividetur, Orbis terræ pulcherrimus: & Capuam colonia deducetur, urbem amplissimam atque ornatissimam.* Deductam fuisse, cùm ipse, tum alii testantur auctores. Ipse in oratione pro P. Sextio: *Qua de causâ & tum conventus ille Capuæ huic apud me P. Sextio maximas gratias egit: & hoc tempore iidem homines, nomine mutato, coloni decurionesque beneficium P. Sextii testimonio declarant.* Ad Atticum lib. VII, cap. XIIII: *Me Pompeius Capuam venire voluit, & adjuvare delectum: in quo parum prolixè respondent Campani coloni.* C. Iul. Cæsar de Bello civili lib. I: *Capuæ primùm sese confirmant & colligunt; delectumque colonorum, qui lege Iuliâ Capuam deducti erant, habere instituunt.* Velleius lib. II: *In hoc consulatu* [*Cæsaris & Bibuli*] *Cæsar legem tulit, ut ager Campanus plebei dividaretur; svasore legis Pompeio. ita circiter* XX *millia civium eo deducta: & jus ab his restitutum post annos circiter* CLII, *quàm bello Punico ab Romanis Capua in formam præfecturæ redacta erat.* Idem tradunt Svetonius in Cæsare, cap. XX, Dio lib. XXXVIII, & Appianus Civil. bellor. lib. II. In imperio Neronis auctam fuisse novis colonis, auctor est Tacitus Annal. XIII. *Capua*, inquit, *atque Nuceria additis veteranis firmatæ sunt.* At Histor. lib. III *municipium* adpellat. *A quibus*, inquit, *municipia coloniæque impulsæ, præcipuo Puteolanorum in Vespasianum studio, contrà Capua Vitellio fida, municipalem æmulationem bellis civilibus miscebant.* Verùm de origine ac statu conditioneque huius urbis postquàm satis disertum, situs eius etiam indicetur. Est equidem hodiè eo nomine urbs in ipsâ amnis Vulturni ripâ siniſtrâ. at veterem illam Capuam duobus ampliùs milliaribus à novâ istâ versùs orientem positam fuisse,

fuisse, prope locum, qui nunc vulgò dicitur *S. Maria di Capoa*, & item *S. Maria delle gratie*, ingentes ruinæ portarum, theatri, templorum, columnarum, aliarumque molium, quæ istic visuntur, manifestè testantur. Huc adde antiqua Itineraria, quæ sic habent:

Sinuessa		C. *Sinuessa*	
Ad ponte Campano ...		*Ponte Campano*	IX.
Vrbanis	III.	|	
Ad nonum	III.	*Ad Octavum*	IX.
Casilini	VI.	|	
Capuæ	III.	*Capua*	VIII.

Asconius Pedianus in Ciceronis orationem III contra Verrem: *Eminus est Vulturnus Capuâ tria millia passuum*. Valerius Maximus lib. VII cap. VI: *Itaque Campanæ urbis, quæ Punicam feritatem deliciis suis cupidè fovit, in propinquo situm Casilinum modò rarâ virtute clarum, perseverantis amicitiæ pignore impios oculos verberavit*. Ergo Casilinum in conspectu fuit Capuæ. Strabo lib. V: Γνωρίμωτατ᾽ ἢ τ᾽ ὁδῶν ἥ τε Ἀππία καὶ ἡ Λατίνη καὶ ἡ Οὐαλερία. μέση δ᾽ αὐτῶν ἡ Λατίνη, ἡ συμπίπτουσα τῇ Ἀππίᾳ κατὰ Καζιλῖνον πόλιν, διέχουσαν Καπύης ἑπτακαίδεκα σταδίους. Id est: *Nobilissimæ viarum sunt, Appia, Latina, Valeria. media autem earum est Latina; in Appiam incidens apud Casilinum opidum, quod abest à Capuâ* XVIIII *stadia*. Id est, duo millia & CCCLXXV passus. Posteà: Κασιλῖνον ἢ ἰδρυ᾽ ἐπὶ τῷ Οὐολτέρνῳ ποταμῷ. Hoc est: *Situm est Casilinum ad Vulturnum amnem*. Hodiè equidem vulgò duo tantùm numerant incolæ milliaria à novâ Capuâ ad prædictam divam Mariam. at circa celebriores urbeis atque colonias municipiaque minutiora dimensos esse veteres Romanos millia passuum, passim apud auctores innumeris exemplis patet. CASILINUM *colonia.*

CASILINVM igitur *opidum* fuit, ubi nunc est Capua nova: sed ad utramque ripam. Livius lib. XXII: *Fabius Casilinum occupat modicis præsidiis. quæ urbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro dividit*. Et lib. XXIII: *Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebant*. Mox: *Interfectis nocte opidanis, partem urbis, quæ citra Vulturnum est (eo enim dividitur amne) occupavêre*. Huc etiam coloniam à Iulio Cæsare fuisse deductam, testantur Cicero & Appianus, Cicero Philippicâ II ita Antonium adloquitur: *Deduxisti coloniam Casilinum, quò Cæsar antè deduxerat*. Et mox: *Tu, insolentiâ elatus, omni auspiciorum jure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quò erat paucis annis antè deducta*. Ad Atticum, lib. XVI, epist. VI: *Octavianus veteranos, qui Casilini & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam*. Idem tradit Appianus Bellor. Civil. lib. III. *Qua clade posteà attritum fuerit opidum, nescio*. sic quidpe Plinius lib. III, cap. V: *Sunt & morientis Casilini reliquiæ*. Opidani inde sunt apud Ciceronem Rhetoricor. lib. II CASILINENSES. at Valerio Maximo, dicto lib. VII, cap. VI, CASILINATES.

At opido Casilino planè exstincto, pons tamen heic super Vulturnum mansit: ut in publicâ celeberrimâque viâ. ipsi verò amni nomen opidi inditum est CASILINVS. Vibius Sequester in Fluminum catalogo: *Casilinum, Campaniæ: ex quo opidum*. Contrarium erat verum. Agathias lib. II; de Butilino, Francorum rege, loquens: Καὶ τοίνυν ἀφικόμενος ἐς Καμπανίαν, στρατοπεδεύεται ἀπόρρω Καπύης τῆς πόλεως, ἀμφὶ τὰς ὄχθας ἔχων Κασιλίνου ποταμοῦ· ὃς δὴ ῥέων ὀπίσω ἔχει ὄρος ἔχει Ἀπεννῖνα, ἢ ἀνὰ τὰ ἑῷα πεδία ἀπειλιγόμενος, ἐς τὴν Τυρρηνικὴν φέρεται θάλατταν. Id est: *In Campaniam quum venisset, castra haud procul à Capuâ urbe posuit, ad ripas Casilini fluminis: quod ex Apennino monte profluens, & per campos circumjacenteis flexuosè labens, in Etruscum effunditur mare*. Constantinus Porphyrogenitus in Thematum imperii orientalis lib. II, themate XI: Τὸν δὲ Βουτελῖνον πολεμῆσαι ὁ Ναρσῆς ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ Κασιλίνου. Id est: *Butelinum debellavit Narsès apud flumen Casilinum*. Chronicon Casinense lib. I, cap. XXXIII: *His temporibus quum ob commorantium facinora Capua, quæ & Sicopolis, antè fermè* XV *annos in monte Trifisco ædificata, sæpius igne cremaretur, consilio habito, Landocomes & Landolfus episcopus, cum cæteris propinquis suis, illam apud pontem Casilini, sicut hodiè cernitur, condiderunt*. Narrantur hæc inter annum Christi IↃCCCLI & IↃCCCLVI. Prædictus Constantinus in libro de Administrando imperio, cap. XXVII: CASILINVS *fluvius; idem qui* Vulturnus.

Ἡ ἡ Κάπυα ὧν πόλις ἐπερμεγέθης· ἣ ἑάλω ὑπὸ τ Ουανδίλων, ἤτοι τ Ἀφρικῶν· ἣ κατέλυσαν αὐτὴν. ἐρημοκάρσα ἦ ἔσης, ὡκεν ἐν αὐτῇ Λογγόβαρδοι. ἣ πάλιν τ Ἀφρικῶν ἐπερχομένων κατ' αὐτὴν, ὠκοδόμησεν Ἡσίοτ Ⓟ Λανδῶλφ Ⓟ κάστρον εἰς τὴν ῥέφυραν ἔ πόρμαν, ἣ ἐπωνόμασεν αὐτὸ Καπάντλω. Id est: *Capua erat urbs ingens. capta verò à Vandilis, sive Africis, destructa est. Atque ita quum deserta jaceret, inhabitarunt eam Longobardi. Mox Africis rursum ingruentibus, Landolfus episcopus ad pontem fluminis castrum erexit, quod Capanten adpellavit.* Omnino credo, corruptum hoc esse vocabulum. quomodò autem ipse scripserit Constantinus, haud facilè divinaverim.

Porrò Pons ille Campanvs, duobus Itinerariis suprà scriptis memoratus, & item Plinio lib. xiiii cap. vi, ex intervallis itineris deprehenditur fuisse in *Savone* amne, qui vulgò nunc nomen id retinet. Plinii verba hæc sunt: *Falernus ager à ponte Campano, lævâ petentibus Vrbanam coloniam Syllanam, nuper Capuæ contributam, incipit.* Ergo P. Sylla novum heic ab sinistrâ Savonis ripâ exstruxit opidum, in quod coloniam deduxit, quæ adpellabatur Colonia Vrbana syllana. Sed ea posteà transducta est Capuam. Locus tamen, sive opidulum, posteriore etiam ævo nomen retinuit Ad Vrbanas; tria millia passuum à ponte Campano versùs Casilinum distans; ut testatur suprà scripta Tabula itineraria. Cæterùm Pons Campanus Horatio quoque memoratur lib. i Satyrâ v:

Proxima Campano ponti quæ villula, tectum
Præbuit, & parochi, quæ debent, ligna salemque.
Hinc muli Capuæ clitellas tempore ponunt.

Ad Nonvm, *locus.* Locus præterea in eodem Tabulæ itinere Ad Nonvm dicebatur, scilicet Lapidem, ab urbe Capuâ; vi millibus à Casilino. Hierosolymitano itinerario est ad Octavvm; jam tum immutatâ milliarium computatione, quia anteà admodùm exigua erant.

Tifata *mons.* Porrò antiquæ Capuæ imminebat montium jugum, quod plurali numero Tifata dicebatur. Silius lib. xii; de Hannibale:

——— *Arduus ipse*
Tifata invadit propior, quà mœnibus instat
Collis, & è tumulis subjectam despicit urbem.

Mox ipse Hannibal: ——— *Capuâque videnti*
Terga dabo? an residens vicini vertice montis
Exscindi ante oculos patiar socialia tecta?

Et lib. xiii:

Tifata umbrifero generatum monte Calenum
Nutrierant.

Livius lib. vii: *Tifata, imminenteis Capuæ colleis, quum præsidio firmo occupassent, descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam Tifataque interjacet. ibi rursus acie dimicatum.* Et lib. xxiii: *Hannibal retro supra Tifata se recepit.* Mox: *Ad Tifata redit.* Et deinde: *Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit.* Et lib. xxvi: *Hannibal, magnâ parte impedimentorum relictâ in Brutiis, in Campaniam contendit. in valle occultâ post Tifata montem, imminentem Capuæ, consedit.* Est igitur mons Tifata id jugum, quod, ab Vulturno amne in ortum Solis brumalis tendens, Capuæ ruinis, opidoque Casertæ, & vicis Mataloni, Arienzoque imminet. Meminit eius montis etiam Velleius lib. ii: *Crescebat interim*, inquit, *in dies Sullæ exercitus: confluentibus ad eum optimo quôque & sanctissimo. Felici deinde circa Capuam eventu Scipionem Norbanumque consules superat.* Et paullo pòst: *Post victoriam, quà descendens montem cum C. Norbano concurrerat, Sulla grateis Dianæ, cuius numini regio illa sacrata est, solvit.* Apud Plutarchum in Syllâ ita scriptum est: Μικρὸν δὲ πρὸ τ Διαβάζεως, ἐν Καμπανίᾳ περὶ τὸ Ἥφαιον ὄρ Ⓟ ἡμέρας ὤφθησαν δύο τράγοι μεγάλοι συμφερόμενοι, ἐ πάντα ὀρῶντες καὶ πίπτοντες, ἃ συμβαίνῃ μαχομένοις ἀνθρώποις. ἣ μετ' ὀλίγον χρόνον ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ Μαρίᾳ ἔ νέᾳ καὶ Νορβανῷ ἔ ὑπάτοις μεγάλας δυνάμεις ἐπαγόντων, ὁ Σύλλας, ὅτε πάλιν ἀπόδοξε, ὅτε λοιπὸν τὸ οἰκεῖον φρόνημα, ῥώμην δὲ προθυμίας καινῆς ἐ φορᾶς πλήρης ἀπηρτισμέν Ⓟ, ἐτρέψατο σὺν πλείοσι, καὶ κατέκλεισεν εἰς Καπύην πόλιν τ Νορβανὸν, ἐπακισχιλίους ἀποκτείνας. Hoc est: *Paullo antè, quàm trajiceret, in Campaniâ circa Hephaum montem hirci duo interdiu visi sunt confligere; omniaque facere ac pati,*

pati, quæ viri in pugnâ solent. Nec multo pòst, quum Marius junior & consul Norbanus eo loco exercitus haberent ingenteis; Sylla, non acie instructâ, non compositis ordine copiis suis, communis ardore alacritatis atque impetu usus audaciæ militum suorum, profligavit hosteis; cæsisque VII *millibus, Norbanum inclusit mœnibus Capuæ.* En, diserte Plutarchus ait, in eo ipso loco commissum fuisse inter Syllam & Norbanum prœlium, ubi paullo antè duo hirci visi erant inter se pugnare. at Velleius dicit, *descendentem Tifata montem Syllam cum Norbano concurrisse*. quidni igitur corruptum istud, & nusquàm alibi lectum, vocabulum montis apud Plutarchum corrigam in τὸ Τίφατον ὄρος, *Tifatus mons?* Apud Appianum quoque Bellor. civil. lib. I in eâdem historiâ mendum est; sed in alio vocabulo: cui tamen purgando opportunissimus heic datur locus. Verba illic hæc sunt: Πρώτη μὲν ἀμφὶ Καπύην πρὸς αὐτοκράτορας πρὸς Νωρβανὸν ἐγένετο μάχη· ᾗ ἐνίκησαν Νωρβανῆ μὲν ἑξακισχίλιοι, τῆς δὲ ἀμφὶ τὸν Σύλλαν ἐλάσσονες ἐγένοντο. Id est: *Primum prœlium cum Norbano proconsules conseruerunt ad Canusium. ubi cæsa sunt ex Norbani exercitu* VI *millia.* En, quid monstri? quod alii illi in Campaniâ apud Tifata & Capuam factum tradunt, hic in Apuliam usque transfert. Eutropius lib. V: *Sylla in Italiam trajecit; bellum civile gesturus adversùs Norbanum & Scipionem consules. & primo prœlio contra Norbanum dimicavit, non longè à Capuâ. tum* VII *millia eius cecîdit.* Florus lib. III cap. XXI: *Primùm apud Capuam sub amne Vulturno signa concurrunt: & ibi statim Norbani fusus exercitus.* Iul. Obsequens in libro de Prodigiis: *L. Scipione C. Norbano consulibus, per Syllana tempora inter Capuam & Vulturnum ingens signorum sonus armorumque horrendo clamore auditus; ita, ut viderentur duæ acies concurrere per plures dies.* Audacter igitur jam ex his, apud Appianum corrigo Κανύσιον in Καπιλῖνον, *Casilinum.*

DIANAE templum.

Cæterùm Velleius prædicto loco ita pergit: *Post victoriam, qua descendens montem Tifata cum C. Norbano concurrerat, Sulla grateis Dianæ, cuius numini regio illa sacrata est, solvit. aquas salubritate in medendis corporibus nobileis, aut potiùs ægros omneis addixit deæ.* Huius gratæ religionis memoriam inscriptio, templi adfixa posti, hodiéque testatur æreâ tabulâ. In Tabulâ itinerariâ supra Capuæ urbis figuram nomenque conspicitur mons depictus, ab occasu in ortum porrectus; & suprà extremitatem eius orientalem signum templi cum hac inscriptione; *Iovis Tifatinus.* haud occidentali extremitate aliud est templi signum, cum hoc titulo; *Additana.* & supra utriusque templi inscriptiones scriptum est, *Castra anibæ.* Legendum esse priore loco IOVIS TIFATINVS; altero, AD DIANAM; postremo seu supremo, CASTRA HANNIBALIS; ex hactenus allatis liquidissimè patet. Iovis autem istic dici nominativo casu, pro Iupiter, suprà in Vmbriâ ad Iguvium opidum docui. Locus igitur in Tifatis, ubi Hannibal castra habuit, ad aliquot sæcula nomen inde servavit. Cæterùm DIANAE hoc TEMPLVM Pausaniæ quoque memoratur in Eliacis. Τῶν, inquit, οὐκ ἀκοῇ γράφω, θεασάμενος δὲ ἐλέφαντος ἐν γῇ τῇ Καμπανῶν κρανίον ἐν Ἀρτέμιδος ἱερῷ. σταδίους δὲ ὡς τριάκοντα ἀπέχει μάλιστα Καπύης τὸ ἱερόν. Id est: *Hoc ego non auribus, sed ipsis acceptum oculis scribo: quum elephanti cranium viderim in Dianæ templo: quod* XXX *stadia ab Capuâ abest.* Tot stadia eo sæculo conficiebant millia passuum IIII. at Tabula itineraria III tantùm habet. Est autem idem locus, de quo ita Chronicon Casinense lib. II cap. LXVII: *Receptens unam autem prope Capuam, loco, qui Baniolum dicitur.* Hodiéque vocatur locus *Bagnoli.*

IOVIS TIFATINI templum.

CASTRA HANNIBALIS, *locus.*

CALES *colonia.*

Porrò ultra Casilinum & Stellatem agrum est opidum vulgari nunc vocabulo *Calvi*, episcopali sede nobile. id antiquitus dicebatur CALES, plurali numero. Ptolemæus: Καμπανῶν μεσόγαιοι, Οὐέναφρον, Τέανον, Σέτοσα, Κάλης, Καπιλῖνον. Id est: *Campanorum mediterraneæ urbes sunt, Venafrum, Teanum, Suessa, Cales, Casilinum.* Cicero oratione primâ ad populum contra Rullum: *Labicos, Fidenas, Collatiam, ipsum herculè Lanuvium, Ariciam, Tusculum cum Calibus, Teano, Neapoli, Puteolis, comparabunt.* Ad Atticum lib. VIII epist. XV: *Itaque tum Caleis processi.* Mox: *Quum Calibus essem.* Livius lib. XXII: *Cæteri effuso cursu Cales perfugerunt.* Lib. XXIIII: *Calibus cretâ pluisse, nunciabatur.* Valerius Maximus lib. III cap. VIII: *E vestigio Caleis transgressus.* Tacitus Annal. lib. VI: *Vinicio opidanum genus. Calibus ortus.* Virgilius Aeneid. lib. VII:

——— *Vertunt felicia Bacchæ*
Massica qui rastris; & quos de collibus altis

Aurunci

Aurunci misère patres, Sidicinaque juxta
Aequora; quique Caleis linquunt.

Silius lib. VIII:

Nec cedit studio vicinus sangvine miles,
Quem genuère Cales: non parvæ conditor urbis
(Vt fama est) Calais: Boreæ quem rapta per auras
Orithyia vago Geticis nutrivit in antris.

Haud illepidè poëta ex similitudine quadam vocabulorum fabulosum urbi conditorem confinxit. Idem nescio cur lib. XII eam singulari numero adpellavit; nullâ metri ratione adactus, in his verbis:

Threiciamque Calen; vestras à nomine nati
Orithyia domos.

Antiquitatem opidi Virgilius etiam indicare voluit, dum id Aeneæ rebus admiscet. Fuisse haud postremæ notæ urbem, auctor est Strabo lib. V; ubi, opidis in viâ Latinâ enumeratis, post Aquinum Casinumque & Teanum Sidicinum, sic pergit: Καὶ ἡ ἐφεξῆς ἡ τῶν Καλήνων πόλις, καὶ αὕτη ἀξιόλογος, συνάπτουσα τῷ Κασιλίνῳ. Id est: *Et quæ sequitur inde Calenorum, & ipsa illustris, Casilino propinqua.* Tabula itineraria:

Aquinum	
Casinum	VIIII.
Ad flexum	VIII.
Teano Scedicino	VIIII.
Cale	III.
Casilino	VII.

Coloniam à Romanis deductam fuisse anno urbis Romæ CCCCXX, ante natum Iesum CCCXXXIII, auctores sunt Livius & Velleius. Livius lib. VIII: *Consules creati sunt T. Veturius, Sp. Posthumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen, ut beneficio prævenirent desiderium plebis, de coloniâ deducendâ Caleis retulerunt. factumque senatus consultum, ut duo millia quingenti homines eò scriberentur.* Velleius lib. I: *Sp. Postumio, Veturio Calvino, consulibus, Caleis deducta colonia.* Hinc Livio lib. XXVII & XXVIIII inter alias Italiæ colonias connumeratur. Coloni inde nominantur CALENI.

CALATIA, *colonia.*

A Calibus versùs ortum Solis est CALATIA perantiquum opidum: vulgò nunc *Caiazzo* dictum; episcopali dignitate clarum. Livius lib. VIIII: *Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adjiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas.* Et eodem libro posteà: *Calatia & Sora expugnata.* In eâdem hac historiâ apud Diodorum lib. XX vocabulum id discerptum legitur atque abalienatum, obliquo casu, καὶ Ἀτίαν. Porrò Livius lib. XXVI: *Quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ, gessissent.* Lib. XXIII: *Marcellus à Canusio Calatiam petit.* Silius lib. XI:

Iamque Atella suas, jamque & Calatia abegit,
Fas superante metu, Pœnorum in castra cohorteis.

Exiguum fuisse opidum, ostendit idem poëta lib. VIII:

——— *Nec parvis aberat Calatia muris.*

Opidani inde dicebantur CALATINI. Livius dicto lib. XXII: *Defecêre autem Pœnos hi populi; Atellani, Calatini, Hirpini.* Lib. XXVI: *Omnes Campani, Atellani, Calatini.* Et eodem libro posteà: *Campanos omneis, Atellanos, Calatinos.* Apud Plinium igitur lib. III cap. V corruptum opidi vocabulum est plurali numero *Galatiæ.* De cætero *coloniam* huc deduxisse C. Iul. Cæsarem, auctor est Appianus. unde Cicero ad Atticum lib. XVI epist. VI: *Octavianus veteranos, qui Casilini & Calatiæ sunt, perduxit ad suam sententiam.* Ipse Appianus Bellor. civil. lib. III: Ὁ δὲ Καῖσαρ Ὀκταούϊος ἐς Καμπανίαν ᾔει, πείσων τὰς πόλεις οἱ στρατεύεσθαι, τὰς ὑπὸ τοῦ πατρὸς ᾠκισμένας· καὶ ἔπεισε Καλατίαν πρώτην, ἐπὶ δ' ἐκείνῃ Κασιλῖνον. Id est: *Cæsar Octavius in Campaniam proficiscebatur, uti opida, in quæ pater eius colonias deduxerat, ad sua signa pertraheret. effecitque primùm in Calatiâ; deinde in Casilino.*

TEANVM SIDICINVM, *colonia.*

Cæterùm ultra Cales in viâ Latinâ, ut suprà intelleximus, erat TEANVM SIDICINVM *opidum:* quod vulgò nunc vocatur *Tiano.* Id miror; exscriptores Latinorum

norum auctorum ferè ubique per Græcam vocabulum hoc scripsisse literam Θ, Theanum; quum ipsi Græci auctores, Polybius, Strabo, Appianus, Ptolemæus, simplex T habeant, Τέανον. Cognominabatur autem opidum Sidicinum à populis Sidicinis, qui quondam tenuêre, ad discrimen Teani Apuli in Apuliâ. & quum ab hoc *Teano* opidani dicti sint Teanenses; teste Livio lib. VIIII; illi in Campaniâ vocabantur, ad discrimen illorum, cognomine suo SIDICINI. Cicero ad Atticum lib. VIII cap. XIII: *Ego Capuam veni eo ipso die die, quo tu Teano Sidicino es profectus.* Epist. XV: *Quum Teanum Sidicinum venissem.* Livius lib. XXII: *Ipse, legione classis cum tribuno militum Teano Sidicino præmissâ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit.* Cicero Philippicâ II: *Quid ego illas istius minas contumeliasque commemorem, quibus invectus est in Sidicinos?* De magnitudine splendoreque huius urbis ita tradit Strabo lib. V: Ἐν ᾗ τῇ μεσογαίᾳ Καπύη ὡφ' ἑαυτὴν ἡ μητρόπολις, κεφαλὴ τῷ ὄνῳ κ' ἐτυμότητα ὀνομαζομένου. τὰ γὰρ ἄλλα πολίχνια νομίζοιτ' ἂν κ' σύγκρισιν, πλὴν Τεάνης Σιδικίνης. ἡ γὰρ αὕτη ἀξιόλογος. Id est: *In mediterraneo est Capua, gentis caput: re verâ id exsistens, quod nomine eius significatur. nam reliqua opidula tantùm esse dixeris, si cum illa comparentur: excepto Teano Sidicino, quod & ipsum nobile atque illustre.* Plinio lib. III cap. V colonia est. *Intus*, inquit, *coloniæ, Capua, Suessa, Venafrum, Teanum, Sidicinum cognomine.* Frontinus in libro de Coloniis: *Teanum Sidicinum colonia, deducta à Cæsare Augusto.*

In confinio Sidicini Calenique agri Strabo eodem lib. V Dvo refert TEMPLA FORTVNAE: Πρὸς ᾗ τῇ ῥηθείσῃ, inquit, ἔτι ἡ αὕτη Καμπανὴ πόλις εἰσι, Καλής τε καὶ Τέανον· ἃς διορίζουσι αἱ δύο Τύχαι, ἑφ' ἑκάτερα ἱδρυμέναι τῆς Λατίνης ὁδοῦ. Id est: *Præter jam dictas, hæ quoque sunt Campanæ urbes, Cales atque Teanum. quas distinguunt duæ Fortunæ, quarum templa ab utroque viæ Latinæ latere sunt locata.* DVAE FORTVNAE.

Porrò in Tabulâ itinerariâ iter notatur tale:

Casino
Ad flexum VIII.
Teano Sedicino VIIII.

Locus iste AD FLEXVM, medio fermè itinere inter Casinum & Teanum, unde nomen habuerit, à fluminis an montis alicuius circumflexu, incertum est.

Infra Teanum versùs occasum Solis hiberni est SVESSA *opidum*, cognomine AVRVNCA sive AVRVNCORVM; ad discrimen Suessæ Pometiæ sive Pometiorum: quæ erat in Volscis. At quia illa Pometia jam inde ab Tarquinio Superbo eversa; plerumque hæc in Auruncis simpliciter auctoribus dicitur Suessa, sine cognomine. Plinius lib. III cap. V: *Intus coloniæ, Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum.* Silius lib. VIII: SVESSA AVRVNCA, *colonia & municipium.*

——— *Nec, monte nivoso*
Descendens, Atina aberat: detritaque bellis
Suessa; atque à duro Frusino haud imbellis aratro.

Antiquum epigramma:

Hic nunc Campanas moderator sublevat urbeis,
Vnde ergo & populi statuam tribuêre Suessæ.

Vulgò nunc vocatur *Sessa*. De origine eius ita Livius lib. VIII: *C. Sulpicio Longo, P. Aelio Pæto, consulibus, inter Sidicinos Auruncosque bellum ortum. Aurunci, à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde moverant. eò petendi auxilii à Romanis causa justior fuit. Sed priusquàm consules ab Vrbe exercitum educerent, fama adfertur, Auruncos metu opidum deseruisse; profugosque cum conjugibus ac liberis, Suessam commu-*
nisse, quæ nunc Aurunca adpellata: mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Factum hoc anno urbis Romæ CCCCXVII; ante natum Iesum CCCXXXVI. Coloniam Romanorum factam sub L. Papirio Cursore V & C. Iunio Bubulco, iterum consulibus, id est, anno urbis Romæ CCCCXLII, ante natum Iesum CCCXII, testatur idem Livius lib. VIIII: *Suessa*, inquit, *& Partia eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat.* Item Velleius lib. I qui tamen in alios rejicit consules. *Et post triennium*, inquit, *Tarracinam deducta colonia. interpositoque quadriennio Luceria. ac deinde, interjecto triennio, Suessa Aurunca.* Ciceronis tempore fuisse municipium, ipse

ipse testatur in Philippicâ XIII. *Prorupit*, inquit, *subitò Brundusium: ut inde agmine quadrato ad Vrbem accederet. lautissimum opidum, nunc municipium, honestissimorum quondam colonorum, Suessam, fortissimorum militum sanguine implevit.* Opidani inde erant SVESSANI. nam apud M. Catonem de Re rusticâ cap. XXII est, *in Suessano.* Apud Livium lib. XXVI, ubi iter Hannibalis à Capuâ Romam versùs describit, mendum est ingens in his verbis: *Hannibal, quo die Vulturnum est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. postero die præter Caleis in agrum Sidicinum pervenit. ibi diem unum populando moratus, per Suessulam Alifanumque & Casinatem agrum viâ Latinâ ducit.* Quid malum ille, qui jam in Sidicinum agrum pervenerat, per Suessulam, opidum longè retro inter Capuam & Nolam situm, Alifanum petiit agrum? Corrigo audacter, *per Suessanum Alifanumque & Casinatem agrum.*

VENAFRVM *colonia.* Extremum tandem ad septemtriones versùs Campaniæ *opidum* fuit VENAFRVM; vulgò nunc, in dextrâ Vulturni ripâ, *Venafri* dictum. Olim utrique ripæ, fuisse impositum, auctor est Strabo dicto lib. V: Ῥεῖ δ' ὁ Οὐόλτυρνος, inquit, διὰ Οὐενάφρου. Id est: *Labitur Vulturnus per Venafrum.* Meminit eius Cato de Re rusticâ cap. CXXXV, CXXXVI, CXLVI. Cicero item ad Atticum lib. VII ep. XIII. *Pompeius*, inquit, *ab Teano Larinum profectus est ad* VIII *Kalend. eo die mansit Venafri.* Ptolemæus: Οὐένα φρον, Τέανον, Σύεσσα. *Venafrum, Teanum, Suessa.* Opidani inde dicebantur VENAFRANI. Cicero in oratione pro Cn. Plancio: *Totus ille tractus celeberrimus, Venafranus, Alifanus.* Horatius Carm. lib. III odâ V:

Tendens Venafranos in agros.

Coloniam huc aliquando deductam, auctor est Plinius dicto lib. III cap. V. *Intus*, inquit, *coloniæ, Capua, Suessa, Venafrum.* De cætero præstantia olei Venafrani passim ab auctoribus celebratur. Strabo dicto lib. V; ubi de Campaniæ fertilitate disserit: Ὡς δ' αὕτως ἐλαίας ἐστὶ καὶ πᾶσα ἡ περὶ τὸ Οὐένα φρον ὁμοίον τοῖς πεδίοις ὄν. Id est: *Consimiliter & olei ferax est totus Venafranus tractus, prædictis campis contiguus.* Plinius lib. XV cap. II; quod est de oleo: *Principatum in hoc quoque bono obtinuit Italia toto Orbe; maximè agro Venafrano.* Hinc Iuvenalis Satyrâ V:

Ipse Venafrano piscem perfundit. at hic, qui
Pallidus offertur misero tibi caulis, olebit
Laternam.

Et Martialis lib. XII epigram. LXIIII:

Vncto Cordula lætior Venafro.

Et lib. XIII epigram. XCVIII:

Hoc tibi Campani sudavit bacca Venafri.
Vnguentum, quoties sumis, & istud olet.

Atque hactenus mediterraneas Campaniæ urbeis, quæ sunt ab dextrâ Vulturni ripâ, exposuimus. nunc eas quoque dicemus, quæ ab siniſtrâ ripâ sitæ sunt versùs orientem.

ACERRAE, *municipium & colonia.* Heic igitur antiquum *opidum* plurali numero ACERRAE Latinis dictum, Græcis verò Ἄκερραι, vulgò hodiéque vocatur *Acerra*; vel simplicitate vulgi, primam literam præpositionem esse existimantis, *Cerra*. Situm est ad *Clanim* sive *Clanium* fluvium; quem suprà cap. XII descripsi. unde Virgilius Γεωργικῶν lib. II:

Talem dives arat Capua, & vicina Vesevo
Ora jugo, & vacuis Clanius non æquus Acerris.

Silius lib. VIII:

Alifæ, & Clanio contemptæ semper Acerræ.

Ad Virgilium ita Servius: *Acerræ civitas est Campaniæ; quam Clanius præterfluit fluvius: cuius frequens inundatio eam exhaurit. unde ait, vacuis; id est, infrequentibus.* Vibius Sequester in Fluminum catalogo: *Clanius est apud Acerras in Campaniâ. qui quum creverit, meditatur pestem terræ.* Livius lib. XXIII: *Hannibal, spe potiundæ Nolæ ademptâ, Acerras recessit.* Mox: *Pœnus Acerras primùm ad voluntariam deditionem conatus perlicere. posteaquàm obstinatos vidit; obsidere inde atque oppugnare parat.* Opidani inde Plinio lib. III cap. V, & Prisciano lib. II, item Festo, ACERRANI. Sed & ipse Livius proximè dictis hæc continuat: *Cæterùm Acerranis plus animi, quàm virium, erat.* Iam antiquissimis temporibus municipium Romanorum esse factum, auctor est idem Livius lib. VIII. *L. Cornelio iterum*, inquit, *& Cn. Domitio consulibus, Romani*

Romani facti Acerrani; lege ab L. Papirio prætore latâ, qua civitas sine suffragio daretur. Annus hic fuit post Romam conditam CCCCXXII: ante Christum natum CCCXXXI. Postmodùm etiam colonia facta. Frontinus in libro de Coloniis: *Acerra, muro ducta colonia. divus Augustus deduci jussit.*

Haud procul Acerris erat antiquissimum itidem *opidum* SVESSVLA. cuius locus nunc etiam vulgò vocatur *Castel di Sessola*. ubi antiqui opidi quædam adhuc visuntur ruinæ. Tabula itineraria: SVESSVLA colonia.

Capua
Suessula VIIII.
Nola VIIII.

Strabo lib. V: Καὶ ἑπῆ Σουέσσουλα ἢ Ἄτελλα καὶ Νῶλα ὃ Νουκερία ἢ Ἀχέρραι ὃ Ἄβελλα. Id est: *Prætereáque Suessula, Atella, Nola, Nuceria, Acherra, & Abella.* Opidani inde Plinio sunt lib. III. SVESSVLANI; ut & Livio: qui lib. VII ita habet: *Tertia pugna ad Suessulam commissa est.* Posteà: *Campanorum deinde Suessulanorumque auditæ legationes.* Et lib. VIII: *Campanis equitibus civitas sine suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem juris conditionisque, cuius Capuam, esse placuit.* Frontino in libro de Coloniis est colonia. *Suessula*, inquit, *opidum muro ductum. colonia lege Sullanâ est deducta.*

Eodem tractu, ad dextram Clanis ripam fuit & TREBVLA *opidum*, Livio sic dictum: Ptolemæo autem Τρεβύλα, *Tribola.* nisi ab exscriptoribus fortè η vitiatum sit in ι. Ex Livio videtur eo loco fuisse, ubi nunc celebris conspicitur vicus, medio situ inter ruinas Capuæ & Suessulæ, vulgari vocabulo *Trentola*. Livius lib. XXIII: *Marcellus à Canusio Calatiam petit. atque Vulturno amne trajecto, per agrum Satriculanum Trebianumque super Suessulam per montes Nolam pervênit. Hannibal tum tenebat Capuam cum exercitu.* At legendum esse *Trebulanumque*, ex eodem libro patet. sic enim posteà scriptum est: *Circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio, post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam & Trebulam & Austiculam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidioque in iis Hannibalis Campani permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat; consiliaque occulta de cæde principum & proditione urbis inibantur. quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuvium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.* Vt suprà *Trebulanum* in *Trebianum*, sic heic *Saticulam* in *Austiculam* malè curiosus exscriptor vitiavit. dein pro voce *Vesuvium* ipsum scripsisse Livium *Suessulam*, ex præcedentibus patet; ubi ita scriptum est: *Marcellus cum omni profectus Nolâ, suprà Suessulam positis castris consedit.* Et posteà: *Inde exercitibus ita decretum est, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul Cales ad conveniendum diem ediceret. inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur.* Ac deinde: *M. Claudius proconsul ad eum exercitum, qui supra Suessulam Nolæ præsideret, missus.* Atque iterum: *Q. Fabius frumentum ab Nolâ Neapolique in ea castra convexit, quæ super Suessulam erant.* Et rursus: *Id pabulum Fabius convexit in Claudiana castra super Suessulam.* Ex his igitur tot locis clarissimè jam patet, vitiatum vocabulum *Vesuvium* esse ex genuino *Suessula*. At si exscriptor hoc tam fœdum committere potuit mendum; quid jam mireris de aliis illis vocibus, *Trebianum* & *Austiculam*. Opidani inde dicebantur TREBVLANI. inde Ciceronis etiam villa in huius opidi agro TREBVLANVM adpellabatur: quam passim in Epistolis memorat. Plinio lib. III cap. V in primâ Italiæ regione, quæ Latium complectebatur & Campaniam, sunt TREBVLANI cognomine BALINIENSES. fortè ad discrimen alterius Trebulæ, quam in Sabinis commemoravimus. TREBVLA *opidum*.

Alterius equidem illius opidi vocabulum in vulgatis Livii exemplaribus, lib. VII, VIIII, & suprà scripto XXIII *Satricula* scriptum est: & item inde opidani lib. XXVII *Satriculani*. Verùm ex quibusdam tamen aliis exemplaribus citari video SATICVLA. quod verum germanumque esse loci nomen, ex aliis perspicitur auctoribus. Virgilius Aeneid. lib. VII: ——— *Vertunt felicia Baccho*
Massica qui rastris; & quos de collibus altis SATICVLA, colonia.

Aurunci misêre patres, Sidicinaque juxta
Aequora: quique Cales linquunt: amnisque vadosi
Adcola Vulturni; pariterque Saticulus asper.

Ad quæ ita Servius: *Saticulus asper, Campaniæ populus. asper; moribus.* Prisçianus lib. II: *Saticulus Saticulanus; Tusculus Tusculanus.* Stephani epitomator: Σατίκουλα, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν Σατικουλανός. Id est: *Saticula opidum Italiæ. gentile inde* SATICVLANVS. Sed apud Livium lib. VIIII quum sæpissimè sit *Satricula:* & semel opidani eius *Satriceni:* apud Diodorum lib. XVIIII, in eâdem historiâ, est Σατίκουλα, *Saticula.* quod malè peritus interpres & ipsum corrupit in *Satriculam* ex Livio. Sed huius vocabuli corruptio haud dubiè exscriptoribus nata est ex Volscorum opidi nomine *Satrico.* quod & ipsum sæpiùs memoratur Livio, lib. II, VI, VII, VIII, XXVIII. Porrò Pompeius Festus: *Saticula opidum in Samnio captum est:* Livius lib. VII: *Consules ambo cum duobus ab Vrbe exercitibus profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Satriculam, castra ponunt.* Factum hoc anno post Romam conditam CCCCXI, ante natum Iesum CCCXLII. De cætero haud equidem ipsi Saticulani erant Samnites; sed horum tum socii. Livius lib. VIIII: *Dictator L. Aemilius Satriculam oppugnare adortus, rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis, magno exercitu coacto, ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit: hinc Satriculani, magno cum tumultu patefactis repentè portis, in stationes hostium incurrerunt.* Inter Campaniæ populos disertè eos refert præscripto loco Virgilius. Et ipse Livius lib. XXIII ita tradit: *Marcellus à Canusio Calatiam petit. atque Vulturno amne trajecto, per agrum Saticulanum Trebulanumque super Suessulam per montes Nolam pervênit.* Patet ex his verbis, Saticulam fuisse eodem tractu cum Trebulâ ac Suessulâ sub Tifatis monte; qui terminus erat ab hac parte inter Campaniam & Samnium. Situs igitur eius maximè quadrat in opidum, quod vulgò nunc dicitur *Caserta,* in edito colle positum: medio itinere inter Capuæ Suessulæque ruinas dextrorsum; ex adverso Trebulæ. Coloniam huc deductam esse L. Papirio Cursore V & C. Iunio Bubulco iterum Consulibus, tradit Livius lib. VIIII: id est, anno post Romam conditam CCCCXLI; ante Iesum natum CCCXII. Idem attestatur & Velleius lib. I; sed intricatâ atque aliâ annorum computatione.

ATELLA, *municipium & colonia.*

Medio itinere inter Capuam atque Neapolim fuit perantiquum *opidum* ATELLA. Tabula itineraria:

Capua	
Atella	VIIII.
Neapoli	VIIII.

Eo situ hodiè est opidum *Aversa:* circa quod quædam antiquorum operum visuntur ruinæ. in ipso autem opido nigri silices viæ consularis, quæ à Puteolis Capuam ferebat, teste Plinio lib. XVIII cap. XI. Memoratur Ciceroni, Livio, Straboni, Silio, Ptolemæo, Stephani epitomatori, & præscriptæ Tabulæ itinerariæ. Cicero oratione primâ ad populum contra Rullum: *Atellam, Cumas, Neapolim, Pompeios, Nuceriam, suis præsidiis devincient.* Strabo lib. V: Καὶ ἐπὶ Σουέσσουλα ἡ Ἄτελλα καὶ Νῶλα. *Præterea que Suessula & Atella ac Nola.* Ptolemæus: Καμπανῶν μεσόγειοι πόλεις, Καπύη, Ἄβελλα, Ἄτελλα. *Campanorum mediterraneæ urbes, Capua, Abella, Atella.* Silius lib. XI: *Iamque Atella suas, jamque & Calatia abegit,*
Fas superante metu, Pœnorum in castra cohorteis.

Opidani inde dicuntur Ciceroni, Livio, Plinio lib. III cap. V, & aliis scriptoribus ATELLANI. Livius lib. XXII: *Defecêre autem ad Pœnos hi populi; Atellani, Calatini, Hirpini.* Lib. XXVI: *Omnes Campani, Atellani, Calatini.* Et lib. XXVII: *Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare jussis, traducti.* Antiquitas opidi apud Stephani epitomatorem exstat. Ἄτελλα, inquit, πόλις Ὀπικῶν Ἰταλίας, μεταξὺ Καπύης καὶ Νεαπόλεως. τὸ ἐθνικὸν Ἀτελλανὸς, ὡς Πολύβιος ἐννάτῃ. Id est: *Atella, opidum Opicorum in Italiâ, inter Capuam & Neapolim. gentilitium inde Atellanus; teste Polybio lib.* VIIII. Livius lib. VII: *Postquàm lege hac fabularum abrisu ac soluto joco res avocabatur, & ludus in artem paullatim verterat; juventus, histrionibus fabellarum*

actu

actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula, intexta versibus, jactitare cepit: quæ inde exodia posteà adpellata: consertaque fabellis potissimùm Atellanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum, tenuit juventus; nec ab histrionibus pollui passa est. eò institutum manet, ut actores Atellanorum nec tribu moveantur, & stipendia, tamquàm expertes artis ludicræ, faciant. Tacitus Annal. lib. IIII: *Oscum quoddam ludicrum, levissimæ apud vulgus oblectationis, eò flagitiorum & virium venisse, ut auctoritate patrum coërcendum sit. Pulsi tum histriones Italiâ.* De cætero, *municipium* aliquando *Atellam* fuisse Romanorum, auctor est Cicero Familiar. lib. XIII epist. VII: *Loquutus sum, inquit, tecum de agro vectigali municipii Atellani, qui esset in Galliâ.* Mox: *Et primùm velim existimes, quod res est; municipii fortunas omneis in isto vectigali consistere.* Posteà etiam *colonia* fuit. Frontinus in libro de Coloniis: *Atella muro ducta colonia; deducta ab Augusto.*

Porrò ultra fonteis Clanis amnis ad monteis est ABELLA opidum: quod vulgò nunc dicitur *Avella vecchia*, id est, *Abella vetus:* ad discrimen novæ, quæ propè sita est. Sed in vulgatis auctorum exemplaribus plerumque opidi vocabulum perscriptum est AVELLA. Ex Ptolemæo tamen, qui Romanorum ferè ubique per Italiam sequitur vocabulorum formationes, collegerim, Abella pronunciasse Romanos. habet enim unà cum Strabone Ἄβελλα· alioquin scripturus erat Ἄβέλλα. Apud Virgilii Aeneid. lib. VII jam inde antiqui grammatici capite nomen hoc detruncarunt in hunc modum: ABELLA, *municipium & colonia.*

Et quos maliferæ despectant mœnia Bellæ.

Ad hæc ita Servius: *Multi Nolam volunt intelligi. & dicunt, iratum Virgilium nomen eius mutasse propter sibi negatum hospitium. & ita apertè noluisse dicere; sed ostendere per periphrasin. nam illic Punica mala nascuntur. ut nunc Bella pro Nola. Alii volunt accipi, ut sit synalœpha; & legatur; Mœnia Abellæ.* Certè Silius, qui perpetuus Virgilii est imitator, & urbium, quas ille memorat, curiosissimus in suum poëma insertor, non *Bella* habet, sed *Abella*, lib. VIII hoc versu:

Surrentum, & pauper sulci Cerealis Abella.

De origine opidi ita tradit Trogi epitomator Iustinus lib. XX: *Iam Nolani, Abellani, nonne Chalcidensium coloni sunt?* Posterioribus temporibus coloniam factam, auctor est Frontinus. *Abellam*, inquit, *municipium coloni vel familia imperatoris Vespasiani jussu acceperunt. posteà ager eius in jugeribus militi est adsignatus.* Opidani Plinio dicuntur lib. III cap. V ABELLANI.

Ab Abellâ Neapolim euntibus occurrit perantiqua itidem *urbs* NOLA, vocabulo Græcis auctoribus, nisi si quorum exemplaria vitiata sunt, per ω scripto, Νῶλα. Hodiè, ferè omnis deserta, sine mœnibus, idem nomen servat. Memoratur Polybio, M. Catoni, Ciceroni, Livio, Velleio, Straboni, Dioscoridi, Plinio, Tacito, Svetonio, Appiano, Ptolemæo, & aliis. Opidani inde sunt Livio XXIII & Iustino lib. XX NOLANI. De situ opidi ita canit Silius lib. XII: NOLA, *municipium & colonia.*

Campo Nola sedet, crebris circumdata in orbem
Turribus; & celso facilem tutatur adiri
Planitiem vallo.

Et Livius lib. XXIII: *Et sunt omnia campi circa Nolam.* Exiguo pòst: *Expugnate Nolam, campestrem urbem: non flumine non mari septam.* De origine eius varium est apud auctores certámen. Silius dicto lib. XII:

Hinc ad Chalcidicam transfert citus agmina Nolam.

Iustinus dicto lib. XX: *Iam Nolani, Abellani, nonne Chalcidensium coloni sunt?* Negat hoc Livius lib. VIII; ubi de Neapolitanorum Palæpolitanorumque obsidione narrat: *Tarentinorum juventutem Græci Græcos, haud minùs per quos Samniti Nolanoque, quàm ut Romanis hostibus resisterent, exspectabant.* Item Dionysius Halicarnassensis in eâdem historiâ. cuius verba Excerpta legationum hæc referunt: Ἔτυχον δὲ κατ' αὐτὸν χρόνον ἀφιγμένοι παρὰ τοῦ Νεαπολίτας πρεσβεῖς ἀπὸ Ταραντίνων ἀποστελέντες, καὶ ἕτεροι ἀπὸ Νωλανῶν ὁμόρων ὄντων, καὶ σφόδρα τοῦ Ἑλληνας ἀσπαζομένων, τὰναντία τοῦ Νεαπολίτας ἀξιώσοντες. Id est: *Accidit autem, ut eodem tempore à Tarentinis legati missi essent, simulque alii à Nolanis; populo finitimo & Græcæ gentis studiosissimo; contrarium à Neapolitanis petituri.* Hinc Velleius lib. I: *Quidam, huius temporis*

tractu aiunt, à Tuscis Capuam Nolamque conditam, ante annos ferè IↃCCCXXX. *quibus equidem adsenserim.* Ergo Nola XLVIII annis antè condita fuit, quàm Roma à Romulo. nam Velleius scripsit dedicavitque hoc opus suum M. Vinicio Quartino; quum is consul esset Romæ cum C. Cassio Longino, anno urbis IↃCCLXXXII. Apud Solinum cap. VIII ita scriptum est: *Constituta Nola à Tyriis.* Id fortasse ridiculum; quum Græci tantùm ex exteris gentibus colonias in Italiam deduxisse observentur. At Hecatæus, antiquus inter primos scriptor, antiquiorem adhuc facit Nolam. Stephani epitomator: Νῶλα, πόλις Αὐσόνων· Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ. Id est: *Nola, urbs Ausonum: auctore Hecatæo in Europâ.* Ausonum nomen heic non fuit, nisi ante Græcorum Tuscorumque immigrationem; ut suprà lib. III cap. VIIII ostensum. De cætero, coloniam posteà factam, auctores sunt Plinius atque Frontinus. Plinius lib. III cap. V: *Intus coloniæ, Capua, Suessa, Venafrum, Teanum Sidicinum, Nola.* Frontinus de Coloniis: *Nola, muro ducta colonia Augusta. Vespasianus Augustus deduxit.* Festo est municipium.

NVCERIA *cognomine* ALFATERNA, *colonia.*

Vltima Campanarum est NVCERIA *urbs*, trans Vesuvium montem in valle, quam Sarnus amnis inter Vesuvium & Lactarium montem efficit, sita; vulgò hodiè *Nocera* dicta. Plinius lib. III cap. V: *Herculanium, Pompeii; haud procul spectante monte Vesuvio, adluente verò Sarno amne: ager Nucerinus; &* VIIII *millia passuum à mari ipsa Nuceria.* Ipse ego à Pompeiis, sive, ut nunc adpellatur, à *Scafati* opido, ad *Noceram* deprehendi millia passuum VI paullo ampliùs; & ab eodem *Scafati* opido ad mare & ostium Sarni fermè III. Memoratur præterea Livio, Straboni, Silio, Lucano, Tacito, Appiano, Ptolemæo, Itinerariis Romanis, Procopio, Silius lib. VIII:

Illic Nuceria, & Gaurus navalibus aptus,
Prole Dicarchaâ; multo cum milite Graia
Illic Parthenope.

Lucanus lib. II:

Tu quoque commissæ nudatum deseris arcem,
Scipio, Nuceriæ.

Opidani inde dicebantur NVCERINI; auctore Polybio lib. III. & Livius lib. XXVII ita ait: *Nucerini Atellam, quia id maluerant, Atellanis Calatiam migrare jussis, traducti.* Origo opidi licèt non adnotata sit; tamen antiquitas eius inde adparet, quòd jam inde in primâ decade historiarum suarum eius meminit Livius. Lib. VIIII ita scribit: *Per idem tempus & classis Romana in Campaniam acta; quum adpulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum agrum Nucerinum profecti.* Et posteà: *Consules partiti provincias. Etruria Decio, Samnium Fabio evênit. Is profectus ad Nuceriam. Alifateis, jam tum pacem petenteis, quòd uti eâ, quum daretur, noluissent, aspernatus, oppugnando subegit.* Mira sanè admodùm res: Fabium, uti *Alifas*, Samnii opidum, oppugnaret, longè hinc ad Nuceriam, extremam Campaniæ in mediterraneis urbem, profectum. Sed mendum heic indicat Diodorus lib. XVIIII his verbis: οἱ δὲ τὴν Νουκερίαν τὴν Ἀλφατέρναν καλουμένην οἰκοῦντες, πεισθέντες ὑπό τινων, τῆς μὲν Ῥωμαίων φιλίας ἀπέστησαν, πρὸς δὲ τοὺς Σαυνίτας συμμαχίαν ἐποιήσαντο. Hoc est: *Nuceriæ, quæ Alfaterna dicitur, incolæ, suasu quorumdam inducti, amicitiâ Romanorum desertâ, in Samnitium societatem se contulerunt.* Hinc apud Plinium lib. III cap. V sunt *Alfaterni*, opido Nucerià jam antè memorato eodem capite. Ergo apud Livium etiam legas *Alfaternos*. Sigonius testatur, in veteri exemplari se reperisse ita: *Is profectus ad Nuceriam Alphaternam, jam tum pacem petenteis.* & Franciscus verò Modius adfirmat, in membranis Fuldensibus sic esse; *Is profectus ad Nuceriam Alphaternamque, jam tum pacem petenteis.* Vnam intelligi debere urbem, diserta testantur verba. Tum *Alfaternos* scribendum est, si orationi suus sensus constare debet. NVCERIA igitur hæc cognominata fuit ALFATERNA, & opidani eius NVCERINI ALFATERNI, ad discrimen *Nuceriæ Camellariæ*, quæ est in Vmbriâ. Appianus Bellor. civil. lib. IIII: ubi narrat, præcipuas Italiæ urbeis ab triumviris militibus fuisse destinatas ad colonias deducendas, hanc nostram etiam *Nuceriam* inter eas connumerat. *Coloniam* deductam fuisse, ex Tacito adparet. is quidpe Annal. lib. XIII in principatu Neronis ita scribit: *Coloniæ Capua atque Nuceria additis veteranis confirmatæ sunt.* Et lib. XIIII: *Sub idem tempus levi contentione*

tione atrox cædes orta inter colonos Nucerinos Pompeianosque, gladiatorio spectaculo. Ab Augusto imperatore primùm deducta est, cognominataque NVCERIA CONSTANTIA. Frontinus in libro de Coloniis: *Nuceria Constantia, muro ducta colonia, deducta jussu imperatoris Augusti.*

Porrò iter inter Nuceriam & Nolam in Tabulâ itinerariâ describitur tale: TEGIANVM, *opidum.*

Nuceria
Ad teglanum VIIII.
Nola. V.

Suspectam quemvis puto habiturum hanc vocem *Teglanum*, ut corruptam. Neapoli inscriptio lapidis exstat huiusmodi: CVR · REIP · IEGIANENSIVM. Ergo opidum fuit in Campaniâ TEGIANVM. quod vocabulum, levi lapsu ex *i* in *l*, exscriptor Tabulæ corrupit in *Teglanum*. Ex Tabulæ intervallis deprehenditur fuisse eo tractu, quo nunc celebris conspicitur vicus inter Vesuvium montem & Nolam vulgari vocabulo *Parma*, sive *Palma*. Tabula refert ut locum haud magni momenti. eò miror, tanti aliquando fuisse splendoris, uti municipii vel coloniæ dignitatem meruerit: utique, quum nulli umquàm alii auctori memoratum sit. Quapropter facilè suspicer, adulterinam eam esse inscriptionem; ut aliæ innumeræ reperiuntur per universam Italiam.

De reliquo, sub radicibus Vesuvii montis fuit perantiquum *opidum* seu *castellum* VERESIS, Ciceroni, Livio, Valer. Maximo, & Auctori de Viris illustribus memoratum. quamquàm hic falsò id faciat fluvium. Verba eius in P. Decio patre hæc sunt: *Consul bello Latino, collegâ Manlio Torquato, positis apud Veserim fluvium castris, quum utrique consuli somnium obvenisset, eos victores futuros, quorum dux in prælio cecidisset: tum collato cum collegâ somnio convenisset, ut, cuius cornu in acie laboraret, dis se Manibus voveret; inclinante suâ parte, se & hostes per Valerium pontificem dis Manibus devovit. impetu in hostes facto, victoriam suis reliquit.* Et in T. Manlio Torquato: *Latinos apud Veserim fluvium Decii collegæ devotione superavit.* VERESIS, *opidum seu castellum.* Eadem historia refertur à Cicerone, Livio, & Valer. Maximo. ex quibus audacter contenderim, fluvium in Italiâ eo vocabulo exstitisse planè nullum. Valerius lib. I cap. VII: *Illud etiam somnium magnæ & admirationis & clari fuit exitus, quod eâdem nocte duo consules, P. Decius Mus & T. Manlius Torquatus, Latino bello, non procul à Vesuvii montis radicibus positis castris, viderunt.* Et lib. VI cap. IIII: *Manlius Torquatus, stirpis eius, qui Latinos apud Veserim inclytâ pugnâ fuderat.* Cicero de Officiis lib. III: *T. Manlius: cuius tertio consulatu Latini ad Veserim fusi & fugati.* Et de Finibus bonorum & malorum lib. I: *Ita prorsus existimo: neque eum Torquatum, qui hoc primus cognomen invenerit, aut torquem illum hosti detraxisse, ut aliquam ex eo percipere corporis voluptatem; aut cum Latinis tertio consulatu conflixisse apud Veserim propter voluptatem.* Livius lib. VIII: *Consules ad Capuam, quò jam Latini-sociique convenerant, castra locant. ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris, quàm humano habitu, augustioriscque, dicentis: Ex unâ acie imperatorem, ex alterâ exercitum diis Manibus deberi. utrîus exercitus imperator legiones hostium superque eas se devovisset, eius populi partisque victoriam fore.* Et posteà: *Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis; quà via ad Veserim ferebat.* Et postquàm pugnatum: *Latini ex fugâ se Minturnas contulerunt. castra secundùm prælium capta: multique mortales ibi vivi oppressi: maximè Campani.* Et lib. X: *Devotus inde eâdem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se jusserat devoveri.* Quum castra Romanorum fuerint ad Capuam, victique Latini retro ad Minturnas fugerint; pugnatum haud dubiè ab eâ Vesuvii parte fuit, quæ Capuam spectat. at inter Capuam & Vesuvium fluvius omnino est nullus, nisi quorum nomina vel ipsâ antiquitate, ut suprà intellectum, clarissima semper exstiterunt; apud Acerras *Clanis*, apud Neapolim *Sebethus*. ab alterâ montis parte est *Sarnus*; & ipse hoc nomine jam inde antiquis temporibus clarus. Omnino ergo concludo; non flumen, sed castellum aliquod aut opidum fuisse VESERIM, sub radicibus Vesuvii montis; ad quod via ducebat publica ab urbe celeberrimâ Capuâ. Atque hinc est, quòd nemo præscriptorum auctorum, præter illum, de Viris illustribus, Veserim

ſerim adpellaverit fluvium aut amnem. Neque verò in flumen aliquod certa aliqua via duci poterat. Sed caput disputationis eſt, quòd heic fluvius, præter prædictos, eſt nullus.

Atque hactenus celeberrimæ nobiliſſimæque totius Italiæ regionis Campaniæ loca fluminaque, quæ antiquis memorantur auctoribus, ſummâ, quantum fieri potuit, curâ, explicuimus.

CAP. VI.

De PICENTINIS.

CAmpaniæ poſt Minervæ promontorium continuabantur PICENTINI populi, ad Silarum usque amnem, Lucaniæ terminum; Picentium, ſuperum adcolentium mare, avulſa pars, à Romanis huc traducta. Plinius lib. III cap. V: *A Surrento ad Silarum amnem* XXX *millia paſſuum ager Picentinus fuit Tuſcorum; templo Iunonis Argivæ, ab Iaſone condito, inſignis.* Strabo ſub finem libri V: Μετὰ δὲ τὴν Καμπανίαν καὶ τὸ Σαμνῖτιν μέχρι τῶν Φρεντανῶν, ἔτι μᾶλλον τῇ Τυρρηνικῇ θαλάττῃ, τὸ τῶν Πικεντίνων ἔθνος οἰκεῖ, μικρὸν ἀπόσπασμα τῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ Πικεντίνων, ὑπὸ Ῥωμαίων μετῳκισμένον εἰς τὸν Ποσειδωνιάτην κόλπον, ὃς νῦν Παιστανὸς καλεῖται. * . * . Διήκουσι δ' οἱ Πικέντιοι μέχρι τοῦ Σιλάριδος ποταμοῦ, ὃν ὁρίζοντα ἀπὸ τούτης τῆς χώρας τὴν ἀρχαίαν Καμπανίαν. Hoc eſt: *Poſt Campaniam atque Samniam usque ad Frentanos litus Etruſci maris adcolit Picentina gens, Picentinorum, qui ad Hadriaticum mare incolunt, avulſa particula, traducta à Romanis ad ſinum Poſidoniatem, qui nunc Pæſtanus vocatur.* Paullo pòſt: *Pertingunt autem Picentes ad Silarim usque amnem; qui ab hac regione veterem Campaniam diſterminat.* En, quid heic monſtrorum imperitus exſcriptor formavit? Silarus amnis Picentinorum regionem ſeparat à *veteri Campaniâ*. ergo hæc fuit ultra Silarum; ubi omnes pariter auctores ponunt *Lucaniam*. Item: poſt Picentinorum regionem, id eſt, trans Silarum fuêre Frentani. at hos omnes ſcriptores ad Hadriaticum ponunt mare, inter Picenteis & Apuliam; ut infrà cap. VIII videbimus. Audiverat igitur hic exſcriptor, Picentes apud Hadriaticum mare protenſos fuiſſe usque ad Frentanos. id ille poſteà per immanem errorem de Picentinis heic apud Etruſcum mare perſcripſit. Scribendum autem erat μέχρι τῶν Λευκανῶν· *usque ad Lucanos*. Verùm duabus vocibus iſtis ἀρχαίαν Καμπανίαν nondum video quid faciendum. Videtur tamen hoc Strabo voluiſſe; antequàm *Picentini* huc deducerentur, *Campanos* incoluiſſe hunc agrum ad Silarum usque. Ante Campanos *Tuſci* cum tenuêre cum reliquâ Campaniâ; ut ſuprà ex Plinio intelleximus. Includebantur igitur Picentini ab unâ parte mari infero: ab alterâ, quà *Campani* erant contermini, jugo illi, quod à Minervæ promontorio introrſus protenditur ad opidum usque *Cavam*. hinc lineâ, juxtà Sarni & Caloris amnium fonteis ad Apenninum ductâ, primùm ab *Samnitibus*, dein ab *Hirpinis* ſejungebantur. à tertiâ parte ipſo Apennino ab iisdem Hirpinis diſcernebantur. ab reliquâ parte, quà *Lucanos* conterminos habebant, erat Silarus amnis. Ptolemæus heic haud modicè erravit; dum Picentinorum regionem à Sarno amne ad Silarum usque producit. Πικεντίνων, inquit, Σάρνου ποταμοῦ ἐκβολαί, Σύρρεντον, Σάλερνον. Λευκανῶν, Σιλάρου ποταμοῦ ἐκβολαί. Id eſt: *Picentinorum ſunt, Sarni fluminis oſtium, Surrentum, Salernum, Lucanorum Silari amnis oſtium.* At Mela, haud perinde diligens Italiæ deſcriptor, omnem Picentinorum regionem Lucaniæ attribuit. Lib. II cap. IIII, adverſo litore incedens, *Pæſtanus*, inquit, *ſinus, Pæſtum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenas habitavêre, Minervæ promontorium; opima Lucaniæ loca.* De cætero deducti haud dubiè Picentini huc ex *Picentibus* fuêre, quum M'. Curius Dentatus conſul, cui collega fuit P. Cornelius Rufinus, anno urbis Romæ CCCCLXIII, Samniteis Sabinosque & alias hinc ad mare usque ſuperum genteis debellavit; ut ſuprà lib. II cap. VIII in Sabinis oſtenſum. Sed fines Picentinorum poſtquàm oſtenſi, opida eorum etiam indicentur. De his ita Strabo prædicto lib. V: Τῶν δὲ Πικεντίνων κατῆρχε μητρόπολις Πικεντία· νυνὶ δὲ κωμηδὸν ζῶσιν, ἀπωθέντες ὑπὸ Ῥωμαίων διὰ τὸν πρὸς Ἀννίβαν κοινωνίαν. ἀντὶ δὲ τειχείας ἡμεροδρομεῖν καὶ γραμματοφορεῖν ἀπεδείχθησαν ἐν τῷ πόπ

τῷ τότε δημοσίῳ, καθάπερ καὶ Λύκανοὶ καὶ Βρέτιοι, καὶ τὰς αὐτὰς αἰτίας. ἐπλείχθησαν δ' αὐτοῖς Σάλερνον Ῥωμαῖοι, Φρυγῶν χάριν, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης. Hoc est: *Picentinorum caput fuit Picentia. nunc verò per vicos habitant; à Romanis urbe expulsi, quòd Hannibali sese conjunxissent. Loco autem militiæ adsignatum iis fuit, uti cursores ac tabellarii essent in eo reipublicæ statu, quem tunc tenebant: quemadmodùm & Lucani atque Brutii, eamdem ob causam. Præsidii verò loco adversùm eos communiverunt Romani Salernum, haud procul à mari.* Hinc duo ista tantùm memorat opida Plinius dicto lib. III cap. V. *A Surrento,* inquit, *ad Silarum amnem* XXX *millia passuum ager Picentinus fuit Tuscorum; templo Iunonis Argivæ, ab Iasone condito, insignis. Intus opida, Salerni, Picentia.*

SALERNVM

10 SALERNVM *opidum*, præter Strabonem & Plinium, memoratur etiam Horatio, Livio, Velleio, Silio, Lucano, Appiano, Ptolemæo, Itinerariis antiquis. Horatius lib. I epist. XV:

Quæ sit hiems Veliæ, quod cœlum, Vala, Salerni.

Silius lib. VIII:

Ille & pugnacis laudavit tela Salerni.

Lucanus lib. II:

——— *Radensque Salerni*
Culta Siler.

Vulgò etiam nunc urbs archiepiscopali sede clara dicitur *Salerno*: sed in ipso litore
20 posita: quum olim remota esset à mari, in montibus, quæ hodiernæ urbi imminent. Itineraria sic habent:

Tabulæ:		Antonini:	
Nuceria		*Nuceriâ*	
Salerno	VIII.	*In medio Salerno ad Tanagrum*	XXX.

Hodiéque inter Nuceriam & Salernum justa sunt millia VIII. Coloniam Romanorum huc deductam fuisse, auctores sunt Velleius atque Livius. Velleius lib. I: *Cn. Manlio Volsone & M. Fulvio Nobiliore consulibus, Bononia deducta colonia: & post quadriennium Pisaurum ac Potentia: interjectoque triennio Aquileia & Gravisca: & post*
30 *quadriennium Luca. eodem temporum tractu, quamquàm apud quosdam ambigitur, Puteolos Salernumque & Buxentum missi coloni.* Longè aliter Livius: qui ante omneis istas colonias Salernum Buxentumque deductas colonias tradit, anno VII post bellum Hannibalicum, in consulatu P. Cornelii Scipionis Africani altero & Ti. Sempronii Longi. Verba eius lib. XXXIIII, in rebus dicti consulatus, hæc sunt: *Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt, Puteolos, Vulturnum, Liternum: triceni homines in singulas. item Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt.* Hoc sanè tempus magis quadrat in Strabonis narrationem; qui ait, expulsos fuisse à Romanis suâ urbe Picentinos, jussosque vicatim habitare. præsidii autem loco
40 contra eos communitum fuisse Salernum. Exstitisse hanc coloniam temporibus bellorum civilium, testis est Appianus eorum bellorum lib. I. Πάπιος δὲ καὶ Στάβιας εἶλε καὶ Λίτερνον καὶ Σάλερνον, ἣ Ῥωμαίων ἄποικός ἐστιν. Id est: *Papius Stabias cepit & Liternum ac Salernum; quæ Romanorum erat colonia.* Posterioribus etiam celebrem fuisse temporibus urbem, inde patet, quòd Tabula itineraria primariæ urbis signo depictam habet. Opidani inde dicebantur SALERNITANI. Plinius lib. XIII cap. III: *In Salernitanâ latebrâ.* Valer. Maximus lib. VI cap. VIII: *In regione Salernitanâ.*

PICENTIA *opidum.*

Alterum hinc Picentinorum *opidum* PICENTIA, quod caput gentis fuit, teste suprà scripto Strabone, memoratur præterea Melæ, Plinio, Silio, Floro, Tabulæ, itinerariæ, & Stephani epitomatori. Silius lib. VIII:

50 ——— *Nunc sese ostendere miles*
Leucosiæ scopulis, nunc quem Picentia Pæsto
Misit.

Mela lib. II cap. IIII: *Pæstum opidum, Silarus amnis, Picentia, Petræ quas Sirenes habitavêre, Minervæ promontorium.* Ergo maritimum fuit opidum Picentia? Negat Plinius; *Intus*, inquiens, *Salerni, Picentia*, negat Tabula itineraria; quæ itinera huiusmodi habet:

Salerno		*Salerno*	
Icentie	XII.	*Icentie*	XII.
Abellino	XII.	*Silarum fl.*	VIIII.
Benevento	XVI.	*Nares Lucanas*	VIIII.
		Vico mendicolco	....
		Nerulos	XXVII.

Vtrumque iter in mediterranea ducit; alterum versùs septemtriones in Hirpinos, alterùm versùs ortum hibernum in Lucanos. namque *Nerulos* nunc vocari *Episcopiam* ad ripam Siris amnis, qui nunc vulgò est *Sinno*, pòst in Lucanis docebo. In primo quidem itinere Picentia ponitur medio situ inter Salernum & Abellinum. Verùm hoc falsum oportet sit; quando ab eo loco non VIIII millia, ut est altero itinere, ad Silarum fluvium intercedunt, sed XX ampliùs. numeri igitur illi XII corrupti sunt: quæ corruptio Picentiæ locum immutavit. Ego equidem iter per oram maritimam à Salerno ad Silarum ter faciens, quamvìs diligentissimè de Picentiæ situ incolas percunctatus sim, tamen nihil certi ex iis investigare potui. tandem ubi Lugdunum redii, ex magno amico, cuius suprà in Campaniâ ad Stabias memini, Doct. Ael. Everhardo Vorstio intellexi, iter eum quondam ab Tarentino sinu cum illustrissimo domino Fabricio Pignatello, marchione Cerchiaræ, cuius tum medicum ad sesqui annum egit, per interiora Italiæ Neapolim versùs fecisse: in eoque itinere incidisse in rudera antiqui opidi, inter opida, quibus vulgaria vocabula *Oliveto*, *Contursi*, & *Campagna d'Evoli*, sita; quibus hodiéque ab incolis nomen tribuatur *Vicenza*. distare autem eum locum à proximâ Silari ripâ IIII millia passuum. In Tabulâ itinerariâ *Picentiæ* nomen, seu, ut illic vitiatum est, *Icentie*, semel tantùm à Salerno perscriptum est. inde verò lineæ deducuntur itinerariæ duæ: altera versùs Abellinum & Beneventum; altera versùs Lucaniam & Nerulos. Potuit igitur esse satis remota Picentia ab itinere, quod Salerno fert Abellinum. Corruptos esse numeros in tabulâ inter Salernum Picentiamque & Abellinum, jam anteà convici. quòd si verò is numerus utrimque geminetur; ita, uti & à Salerno ad Picentiam, & hinc ad Abellinum ponantur XXIIII millia; propiùs ad verum accedemus Picentiæ situm. Et rectè sanè eadem Tabula à Picentiâ habet ad Silarum VIIII millia. tot enim circiter sunt à dictis ruderibus ad superiorem Silari ripam, quâ opidum ei adpositum vulgari vocabulo *Valvano*. Sed hic etiam vitiatus potest esse numerus. quum iter illud potuerit actum esse, non per montana sed per amœnissimam Tanagri fluminis vallem, quæ vulgò dicitur *Val di Diano*. Sed de situ Picentiæ satis. Cæterùm quum Romani Picentinos inde expulerunt, aut non deletam fuisse, aut posteà iterum instauratam, patet ex Flori lib. III cap. XVIII; quod est de Sociali bello. *Nec Hannibalis*, inquit, *nec Pyrrhi fuit tanta vastatio. ecce Ocriculum, ecce Grumentum, ecce Fæsulæ, ecce Carseoli reseratæ. Nuceria & Picentia cædibus, ferro, & igne vastantur*. Initium cepit hoc bellum anno urbis Romæ IↃCLXIII: ante natum Iesum anno XC: duravitque V circiter annos. Tempore auctoris Tabulæ itinerariæ, quæ circa Iuliani imperatoris tempestatem, quadringentis ferè annis post natum Christum confecta, exigui momenti fuisse locum, ex eo adparet, quòd nudum tantùm positum illic est nomen.

MARCINA *opidum.*

Porrò Strabo fine dicti libri V ita tradit: Μεταξὺ δὲ τῶν Σειρηνούσων καὶ τῆς Ποσειδωνίας Μαρκίνα Τυῤῥηνῶν κτίσμα, οἰκούμενον ὑπὸ Σαμνιτῶν. ἐντεῦθεν εἰς Πομπηίαν διὰ Νουκερίας οὐ πλείονων ἑκατὸν καὶ εἴκοσι σταδίων ἐστιν ὁ ἰσθμός. Id est: *Inter Sirenusas & Posidoniam Marcina est, Etruscorum opus, à Samnitibus habitata. Hinc per Nuceriam ad Pompeiam usque isthmus est* CXX *haud ampliùs stadiorum*. Id est, *millium passuum* XV. At quàm mira hæc est loci designatio, inter Sirenusas & Posidoniam, id est, Pæstum; quum ab eo loco ad Pompeios XV tantùm velit esse millia passuum? Sed ait, eum locum ad isthmum esse, qui Pompeios usque extendatur. Id montis jugum, quod in Minervæ denique finitur promontorium: quodque partim asperis partim planis locis sustinet opida episcopalia, quibus vulgaria vocabula, *Massa*, *Vico*, *Castel à mar di Stabia*, *Letteri*, *Ravello*, *Scala*, *Grand*, *Minori*, & duas archiepiscopaleis urbeis *Amalfi* & *Sorrento*, isthmum habet à Nuceria ad opidum *Veteri* CIↃIↃ passus à Salerno dissitum: quo veluti peninsula quædam dictum jugum efficitur. Isthmus autem iste est vallis XIII

millium

millium passuum longitudine: in qua opidum transitur *Cava* post VI millia passuum à Nuceriâ. Ex isthac igitur Strabonis descriptione MARCINA *opidum* id est, quod nunc dicitur vulgò *Veteri*: ipso nomine antiquitatem suam indicans; ut multa alia loca per inferiorem Italiam. Tuscorum sive Tyrrhenorum ait Strabo esse opus. Plinius dicto lib. III cap. V, *A Surrento*, inquit, *ad Silarum amnem* XXX *millia passuum ager Picentinus fuit Tuscorum, templo Iunonis Argivæ, ab Iasone condito, insignis*. An igitur heic Marcinæ fuit istud TEMPLVM IVNONIS ARGIVAE? De *Iasone* fabulæ sunt. Condiderunt autem templum hoc haud dubiè Græci homines, qui uni Iunonem Argivam colebant; nempe Tyrrheni Pelasgi, qui quondam unà cum Tuscis sub unâ republicâ inter Arnum amnem, Apenninum montem, Tiberim fluvium, & mare inferum, vivebant; atque inde expeditione factâ, omnem Campaniam occupabant; ut suprà lib. II cap. I ostensum.

De reliquo, est hodie opidum, IIII millia passuum citra Silarum, vulgari vocabulo *Evoli*. id equidem haud dubitaverim, quin olim dictum fuerit plurali numero EBVRI: unde Plinio lib. III cap. XI opidani dicantur EBVRINI: quamquàm ille Lucaniæ eos tribuat, errore vicinitatis. sic scilicet eodem capite Bantinos, Apuliæ, ut suo loco patebit, populos, eidem adscripsit Lucaniæ. sic eodem capite complureis alios populos & opida per summam incuriam alienis adsignavit gentibus. EBVRI *opidum*.

CAP. VII.

De SAMNITIBVS; *quorum regio* SAMNIVM.

CAmpaniæ ab septemtrionibus continuabatur SAMNIVM; cuius incolæ SAMNITES, Græcis Σαυνῖται, *Saunitæ*, dicti. Originem huius gentis ostendimus suprà lib. III cap. VIIII; ubi de Ausonum gente disseruimus: qui posteà dicti fuêre *Opici* & *Osci*; ac tandem *Sabini*, & *Sabelli*: quorum deinde pars maxima *Samnites* vocati. Hinc Strabo lib. V: Ἔστι δὲ παλαιότατον γένος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες. τούτων δ' ἄποικοι Σαμνῖται. Id est: *Sabinorum antiquissima est gens, & indigena. ab his originem duxêre Samnites*. Varro de Latinâ lingvâ lib. VI: *Hoc enim à Sabinis orti Samnites tenuerunt*. SABELLI auctoribus crebrò adpellantur. Plinius lib. III cap. XII: *Samnitium, quos Sabellos, & Græci Saunitas dixêre, colonia Bovianum*. Virgilius Γεωργικῶν lib. II, de Italiâ loquens:

Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam
Extulit.

Ad hæc sic Philargyrus: *Hi sunt, qui olim Ausones dicebantur. De Sabellis Varro in Agemodo sic ait: Terra culturæ causâ attributa olim particulatim hominibus: ut Etruria Tuscis, Samnium Sabellis*. Livius lib. VIII: *Alteri consuli, Aemilio, ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones usquàm oppositæ*. Lib. X: *Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum cum cohortibus paucis ierat*. Paullo pòst: *Ibi interventu Gellii cohortiumque Sabellarum paullisper recruduit pugna*. Horatius lib. II Satyrâ I:

Nam Venusinus arat finem sub utrumque colonus:
Missus ad hoc, pulsis, vetus est ut fama, Sabellis,
Quò ne per vacuum Romano incurreret hostis.

Bellicosissimam fuisse totius Italiæ gentem, & quæ Romanis maxima facessiit negotia, omnes Romanorum, in primis verò Livii, testantur historiæ. unde illud lib. X: *Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum jam volumen annumque sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio, consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus. Et ne tot annorum clades utriusque gentis laboresque actos nunc referam; quibus nequiverint tamen dum illa pectora vinci: proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus misti alienis, ab quatuor exercitibus, quatuor ducibus Romanis cæsi fuerant: imperatorem clarissimum gentis suæ amiserant; socios belli, Etruscos, Vmbros, Gallos, in eâdem fortunâ videbant, qua ipsi erant; nec suis nec externis viribus stare jam poterant: tamen bello non abstinebant.*

adeò

adeò ne infeliciter quidem defensæ libertatis tædebat: & vinci, quàm non tentare victoriam, malebant. Florus lib. I cap. XVI: *Pro hac urbe, [Capuâ] iis regionibus [Campaniæ] populus Romanus Samniteis invasit; gentem, si opulentiam quæris, aureis & argenteis armis, discolori veste usque ad ambitum armatam: si insidiarum fallaciam, saltibus ferè & montium fraude grassantem: si rabiem & furorem, sacratis legibus humanisque hostiis in exitium Vrbis agitatam: si pertinaciam, sexies rupto fœdere; cladibusque ipsis animosiorem. Hos tamen L annis per Fabios & Papirios patres, eorumque liberos, ita subegit populus Romanus ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut hodiè Samnium in ipso Samnio requiratur: nec facile adpareat materia quatuor & viginti triumphorum.* Sed posterioribus etiam temporibus, bello sociali, & item civili Mariano ingens eorum adparuit in arma ardor. qua de re ita per compendium Strabo lib. V: Σαμνίται δὲ τὸ πρότερον μὲν καὶ μέχρι τῆς Λατίνης τε καὶ τῆς Ἀρδεατικῆς ἐξοδείας ποιήσαντες, μετὰ ταῦτα αὐτὴν τὴν Καμπανίαν παρθέντες, πολλὴν ἐκέκτηντο δύναμιν. νυνὶ δ' ἐκπεπτώκασι τελέως ὑπό τε ἄλλων, καὶ τὸ τελευταῖον ὑπὸ Σύλλα, ὃς μοναρχήσαντος Ῥωμαίων· ὃς, ἐπειδὴ πολλαῖς μάχαις καταλύσας τὴν τῶν Ἰταλιωτῶν ἐπανάστασιν, τότε σχεδὸν οἱ μόνοι συμμένοντας εὗρε καὶ ὁμοίως ὁμορρήνας, ὥστε καὶ ἐπ' αὐτὴν τὴν Ῥώμην ἐλθεῖν, σπείσῃ πρὸς δὲ τείχεσι αὐτῆς. καὶ σὺν μὲν ἐν τῇ μάχῃ κατέκηψε, κελεύσας μὴ ζωγρεῖν· σὺν ᾗ ῥίψασθαι τὰ ὅπλα πρὸ τετρακισχιλίους ἄνδρας, ἢ τετρακισχιλίους, φασὶν, εἰς τὴν δημοσίαν ἐπαυλιν, τὴν ἐν τῷ Μαρτίῳ κάμπῳ, καθαγαγὼν εἶρξε. τρισὶ δ' ὕστερον ἡμέραις ὁπτιμέψας τραπώτας, ἅπαντας ἀπέσφαξε· πρόφασίν τε ποιήσας, ὡς οὐκ ἐπαύσαντο πρὶν ἢ πάντας σφᾶς ἐν ὀνόματι Σαμνιτῶν διέφθειρεν, ἢ ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξέβαλε. πρὸς δὲ τὰς αἰτιωμένας τὴν ἐπὶ τοσοῦτον ὀργὴν, ἔφη, καταμαθεῖν ἐκ τῆς πείρας, ὡς οὐδέποτ' ἂν εἰρήνην ἄγοιεν Ῥωμαῖοι πρὸς εἰς, ἕως ἂν συμμένωσι καθ' ἑαυτὰς Σαμνῖται. Hoc est: *Samnites, quum quondam in Latium & ad Ardeam usque excursiones fecissent, deinde ipsam egissent tulissentque Campaniam, ad magnam pervenerunt potentiam. At hac tempestate planè sunt confecti; cùm ab aliis, tùm postremùm à Sullâ: eo scilicet, qui solus rempublicam Romanam in suâ habuit manu. is enim quum multis prœliis Italicam rebellionem evertisset; Samniteis cernens solos propemodùm nondum dissipatos, ita unanimiter bellum gerere, ut etiam ad ipsam Romam ducerent; ante urbis mœnia prœlium cum iis conseruit: partimque in pugnâ eos delevit; edicto, ne quis Samnis vivus caperetur: reliquos, quum arma abjecissent, (ad III aut IIII millia virorum fuisse traduntur) in villam publicam, quæ est in Campo Martio, deductos inclusit: triduoque post, immissis militibus, trucidavit universos. proscriptionibusque institutis, haud antè finem fecit, quàm, quidquid Samnitici erat nominis, aut occidisset, aut Italiâ expulisset: incusantibusque tantam eius sævitiam, respondit; Experientiâ se edoctum, neminem quemquam Romanorum pacem acturum, quàm diu Samnites inter se cohærerent.* Meritò igitur ac summo jure *belligeri* adpellantur Silio lib. X, his versibus:

Passim signa jacent, quæ Samnis belliger, & quæ
Sarrastes populi Marsique tulêre cohortes.

Sed maximus eorum laudator est gravissimus rerum scriptor Tacitus, in libro de Germaniâ: ubi Germanorum fortitudinem cum totius Orbis populis, à Romanis perdomitis, vel bello tentatis, comparat. *Sexcentesimum*, inquit, *& quadragesimum annum urbs nostra agebat, quum primùm Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. ex quo si ad alterum imperatoris Traiani consulatum computemus: ducenti fermè & decem anni colliguntur. tam diu Germania vincitur. medio tam longi ævi spacio multa invicem damna. non Samnis, non Pœni, non Hispaniæ Galliæve, ne Parthi quidem sæpius admonuêre. quidpe regno Arsacis acrior est Germanorum libertas.* Vnos nominavit ex totâ Italiâ Samniteis: quia hi uni quàm diutissimè simul pertinacissimêque morati sunt Romanis Italiæ imperium. Sed de origine ac fortitudine gentis postquàm abundè dictum, fines agrorum nunc etiam ostendantur.

Ab initio equidem Samnitium nomen finesque extendebantur ad Apulos usque & Lucanos, unde illud Horatii lib. II satyrâ I:

Nam Venusinus arat finem sub utrumque colonus:
Missus ad hoc, pulsis, vetus est ut fama, Sabellis,
Quò ne per vacuum Romano incurreret hostis.

At postmodùm bonâ parte Samnitium ab Samnitico nomine secedente, novo invento sibi Hirpinorum vocabulo; pars terrarum haud modica, Apuliæ Lucaniæque contermina, Samnio abcessit. Nos igitur utrosque populos separatim dicemus.

Itaque

Itaque Samnitium fines fuêre ab occasu, primùm, quà Volscos conterminos habuêre, linea ab Sagri fluminis fontibus ad Vulturnum amnem, medio situ inter Aeserniam & Venafrum opida ducta. hinc quà Campanis jungebantur, ipse Vulturnus amnis, confluentem usque Iscleri fluvii: inde porrò Tifata mons & ab eius extremo linea versùs opidum *Abellinum*, in ripâ Sabati fluminis, qui in Vulturnum influit, situm, ducta. hinc ab ortu, quà Hirpini contermini fuêre, alia ducenda est linea à meridie in septemtriones, ad Calorem amnem, prope Beneventum. inde alia ducatur linea, ex occasu in ortum ad fontem Frentonis amnis, qui vulgò nunc dicitur *Fortore*. hinc ipse Frento Samniteis separat ab Apulis ad opidum usque vulgari adpellatione *Serra Capriola*. inde ab ortu æstivo aliâ lineâ ad Sagrum amnem ductâ ab *Frentanis* discernebantur. hinc Sagrus eos includit ad fontem usque. in cuius adversâ ripâ erant *Peligni*; & circa fontem *Marsi*. unde illud Livii lib. VIIII: *Etruriam è Samnio per Marsos ac Sabinos petituri*. Ergo ager intra hos fineis situs SAMNIVM vocabatur. M. Varro de Latinâ lingvâ lib. IIII: *Oritur è Samnio Volturnus*. Cicero pro A. Cluentio: *Boviano totoque ex Samnio laudationes missæ sunt*. Ad Atticum lib. VIII ep. XV: *Qui è Samnio Apuliâque veniebant*. Livius lib. VIII: *Samnium evastatum*. Lib. VIIII: *P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore*. Et sic passim in reliquâ historiâ. At monendus heic lector; eumdem Livium passim etiam Samnium nominare extra præscriptos fineis. sed impropriè: quum ea fuerint loca, quæ Samnites extra Samnium suum vi vel persvasu in suam redegerunt potestatem. Vnum atque alterum exemplum ponam. Lib. VIIII: *In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi motus exorti. Calatia & Sora, præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata*. Ex his Calatiam fuisse Campaniæ, suprà cap. V patuit: Soram verò Volscorum fuisse, lib. III cap. VIII docui: Lib. X: *Consules, Sp. Carvilius cum legionibus in Samnium profectus, Amiternum opidum de Samnitibus vi cepit: Papirius, novo exercitu scripto, Duroniam urbem expugnavit. Inde pervagati Samnium consules, maximè depopulato Antiate agro, Carvilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat, pervênit*. Ecce, quàm propè Romæ admovet Samnium, ad Antium usque, Volscorum gentis caput: ut dicto lib. III cap. VII ostensum. *Amiternum* autem fuisse Sabinorum, lib. II cap. VIIII docui. Atque hactenus de finibus Samnii satis disertum. nunc interiora eius, urbes scilicet, & alia loca, fluminaque exponantur. Incipiamus autem ab eâ regionis parte, quæ Volscis sive Novo Latio contermina est. uti inde ordine progrediundo, tandem ad Hirpinos perveniamus. Ac primùm quidem dicemus ea, quæ trans Apenninum sunt.

Primùm igitur heic occurrit AVFIDENA *opidum*, ad Sagrum amnem situm, vulgari nunc vocabulo *Alfidena*. Memoratur Livio, Ptolemæo, Itinerariis Romanis, & Plinio lib. III cap. XII opidani inde sunt Samnitium AVFIDENATES. Vetustissima eius memoria est apud Livium lib. X, in consulatu L. Cornelii Scipionis & Cn. Fulvii Centumali; anno post Romam conditam CCCCLV; ante natum Iesum CCXCVIII. *Cn. Fulvii*, inquit, *consulis clara pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquàm ambiguæ victoriæ fuit. Boviano inde adgressus. nec ita multo post Ausidenam vi cepit*. Apud Ptolemæum hæc sunt: Καραινῶν, οἱ εἰσιν ὑπὸ τοὺς Φρεντανούς, Αὐφιδηνά. Id est: *Caracinorum, qui sunt sub Frentanis, Ausidena*. Sic ille extra Samnium singulari *Caracinorum* genti tribuit *Ausidenam*. Et est sanè idem vocabulum, nisi quòd unâ literâ immutatum, apud Zonaram quoque: qui Annal volumine II sic habet: Λόλλιός τις ἀνὴρ Σαμνίτης, ὁμηρεύων ἐν Ῥώμῃ, καὶ σκῆψας, δῃώσειν σπεύδειν, καὶ παρτερὸν χωρίον ἐν τῇ οἰκείᾳ καταλαβὼν ἐλῃστεύειν. ἐφ' ὃν Κόιντός τε Γάλλος καὶ Γάϊος Φάβιος στρατεύσαντες, αὐτὸν μὲν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ συγκλύδας καὶ ἀόπλους τοὺς πλείονας ὄντας σπένδον· χωρίσαντες δὲ ὅπη Καρηνῖνοι, παρ' οἷς τῶν λείων ἐκεῖνοι ἀπελήφθησαν, πρόγμαθ' ἕξον. καὶ τὴν νυκτὸς ὑπ' αὐτομόλων, ὑπερβάντες τὸ τεῖχος, ἐπιδύσαν δόλῳ σκότος, ἐκ ὡς ἀπελθὼν τῆς νυκτὸς ἄκης, ἀλλ' ὅπ σφοδρότατα ἐνῖφεν. ἐκφανείσης δὲ τῆς Σελήνης, ἀθρόον ἐκράτησαν καὶ χωρίου. Hoc est: *Lollius quidam Samnis, Romæ obses; dein fugâ elapsus, manu factâ, & munito suæ regionis castello occupato, latrocinia agitabat. Eum equidem unà cum suis, qui colluvies erant hominum & inermes, maiori ex parte Q. Gallus & C. Fabius comprehenderunt. at Caricinorum oppugnatio, apud quos prædam deposuerant, difficilis fuit. tandem transfugarum operâ nocte superato muro, in tenebris penè casi fuissent; non ob noctem illunem; sed*

AVFIDENA *opidum.*

sed propter nivium procellas. quum autem luna illuxisset, confestim castellum expugnarunt. Verùm haud obscurè heic unius castelli incolæ dicuntur CARICINI. quorum ipsum castellum haud dubiè dicebatur Καρίκιον, *Caricium*: scilicet, si sine mendo sit apud Zonaram id vocabulum.

TREVENTINVM, *opidum.* Porrò ultra Aufidenam est opidum ad Trinium flumen vulgari nunc vocabulo *Trivento*. id antiquitus videtur fuisse TREVENTINVM. nam Plinio dicto lib. III cap. XII inde dicuntur opidani Samnitium TREVENTINATES.

BOVIANVM, *colonia.* A Trevento versùs meridiem ad radices Apennini montis fonteisque Tiferni amnis, est perantiqua urbs BOVIANVM; vulgò nunc *Boiano* dictum, episcopali dignitate clarum. Memoratur Livio, Straboni, Plinio, Silio, Frontino, Ptolemæo, Itinerariis Romanis. Græcè Ptolemæo scribitur Βοβιάνον· at apud Strabonem est Βοίανον. Apud Appianum Bellor. civil. lib. I corruptè Βέανον *opidum*, pro Βοβιάνον. & τ' Βεανῶν opidanorum, pro Βοβιανῶν. Sed scripsisse etiam Græcos Βοβίανον, colligere datur ex Frontino; ubi *Bobiani* memorantur *agri*: & item ex Tabulâ itinerariâ; ubi *Babiano*, pro *Bobiano*. In Antonini itinerario longè corruptiùs est *Bononia*. Silius lib. VIII sic habet:

Qui Batulum Mucrasque colunt; Boviania quique
Exercent lustra.

Antiquissima opidi memoria est apud Livium lib. VIIII, in consulatu M. Petilii Libonis & C. Sulpicii Longi; anno urbis Romæ CCCCXXXVIIII; ante natum Iesum CCCXIIII. *Ad XXX millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est. Consules, egregiâ victoriâ partâ, protinus inde ad Bovianum oppugnandum legiones ducunt. ibique hiberna egerunt: donec ab novis consulibus, L. Papirio Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Petilius exercitum accepit. Is quum audisset, arcem Fregellanam ab Samnitibus captam; omisso Boviano, ad Fregellas pergit.* Et posteà: *Inde victor exercitus Bovianum ductus. Caput hoc erat Pentrorum Samnitium longè ditissimum atque opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites adcensi opido potiuntur. Minùs itaque sævitum in hostis est. prædæ plus penè, quàm ex omni Samnio egestum.* Omnino mihi persvadeo, scripsisse ipsum Livium; *Caput hoc erat gentis Samnitium.* Deductam huc aliquando coloniam Romanorum, patet ex Plinii dicto lib. III cap. XII. *Samnitium*, inquit, *colonia Bovianum*. Frontinus: *Bovianum opidum lege Iuliâ milites deduxerunt sine colonis.* Nescio, an locus satis sanus.

TIFERNVM, *opidum.* Cæterò apud Livium eodem lib. VIIII posteà ita scriptum est: *Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ. Itaque ambo consules in Samnium missi. Quum diversus regiones, Tifernum Postumius, Bovianum Minucius, petiissent; Postumii priùs ductu ad Tifernum pugnatum.* Et lib. X: *Profecti consules, quò expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, quà venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium fineis ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit. explorant tamen latiùs, quàm populantur. igitur non fefellêre ad Tifernum hostes, in occultâ valle instructi: quà ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant.* Et posteà: *Ibi integræ vires sistunt invehentem se jam Samnitem: & tempore improvisa ex montibus signa clamorque, non vero tantùm metu terruêre Samnitium animos.* [Locus corruptus: aut saltem mutilus] *nam & Fabius, Decium collegam adpropinquare, exclamavit; & pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse legiones, gaudio alacres fremunt. terrorque ~, utilis Romanis, oblatus, fugæ formidinisque Samnitis implevit; maximè territos, ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. Samnitibus Appuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset.* Et eodem libro posteà: *Volumnius in Samnio interim res gerit: Samnitiumque exercitum, in Tifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci, [fundit] fugatque ~.* Posteriore hoc loco licèt disertè TIFERNVS nominetur MONS; tamen priore loco, qui est lib. VIIII, ita TIFERNVM cum *Boviano* memoratur, uti eiusdem generis rem fuisse, nemini dubium esse possit; id est, opidum. At quo situ id fuit? Haud dubiè circa Tifernum flumen: quod exiguum suprà *Bovianum* exortum, per Samniteis primùm, mox Frentanos, in superum mare evolvitur; vulgari nunc vocabulo *Biferno*. Ex hoc igitur tractu circa Tifernum amnem colligo, opidum *Molisæ* esse antiquum illud *Tifernum* opidum. Huc jam rectè quadrat Fabii consulis iter: qui per Soranum agrum, & proximum Aufidenatem,

tem, profectus, rectà huc pervenit. Citra Maleventum, quod posteà Beneventum adpellatum, fuisse Tifernum opidum, ex eo patet, quòd illic alter consul, P. Decius, Apulis ad Tifernum tendentibus castra objecit. Hæc igitur sunt opida Samnitium ultra Apenninum montem sita.

Citra Apenninum prima est AESERNIA, apud lævam Vulturni amnis ripam; vulgò nunc *Isernia* dicta. Nomen eius antiquum apud plerosque auctores Latinos ab exscriptoribus corruptum est in simplicem vocalem *Esernia*. atque ita quidem etiam apud Strabonem. Ptolemæus disertè habet Αἰσερνία. & apud Appianum Bellorum civil. lib. 1 aliquoties corruptum legitur vocabulum Α'ζερνία, pro Αἰζερνία. in eâdem verò historiâ Excerpta legationum è Diodori lib. XXXVII habent Αἰσερνίαν. tum inscriptio etiam vetus bis habet, AESERN. Et longam fuisse primam syllabam, patet ex Silii lib. VIII, his versibus: AESERNIA et Ionia.

Et quos aut Rufræ, aut quos Aesernia, quosve
Obscura incultis Herdonia misit ab agris.

Opidani inde Plinio lib. III cap. XII AESERNINI, unde Livio etiam lib. XLIIII memoratur *Aesernina cohors*. Fuisse *coloniam* Romanorum, auctores testantur. Paterculus lib. I: *Initio primi belli Punici Firmum & Castrum colonis occupata: & post annum Aesernia*. Epitomator Livii lib. XVI: *Colonia Aesernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volscos prosperè gestas continet*. Alia postmodùm eòdem deducta colonia. Frontinus: *Aesernia colonia, deducta lege Iuliâ*.

Infrà Aeserniam prope Vulturni ripam est ALLIFAE *opidum*; Diodoro, Livio, Silio, Ptolemæo, & Itinerariis Romanis memoratum. Vulgò nunc dicitur *Alisi*. Silius lib. VIII: ALLIFAE opidum.

Illic Parthenope, ac Pœno non pervia Nola;
Allifæ, & Clanio contemptæ semper Acerræ.

Ergo rectè & apud auctores & in antiquis inscriptionibus L geminatur; quando prima syllaba longa est. Prima opidi mentio fit apud Livium lib. VIII, C. Petilio & L. Papirio Cursore consulibus; anno urbis Romæ CCCCXXVIII, ante natum Iesum CCCXXV. *Eodem*, inquit, *tempore & in Samnio res prosperè gestæ. tria opida in potestatem venerunt: Allifæ, Callifæ, Rufrium*. Lib. VIIII ita scribit: *C. Marcius Rutilius Allifas de Samnitibus vi cepit*. Diodorus lib. XX: ὁ δὲ Μάρκιος τοὺς Σαμνίτας ἀναζώξας, Α'λίφας πόλιν εἷλε κρατῶν. Id est: *Marcius adversùs Samniteis profectus, Allifas urbem vi cepit*. Opidani inde sunt Plinio lib. III cap. V ALLIFANI. unde Ciceroni in oratione pro Cn. Plancio, *Allifanus tractus*: & Livio lib. XXII *Allifanus ager*.

Sequitur hinc TELESIA *opidum*; vulgò nunc *Telese*, haud procul confluenteis Vulturni Sabatique fluminum sita, Straboni, Frontino, Ptolemæo, & Itinerariis Romanis memorata. Posterioribus temporibus colonia fuit deducta. Frontinus de Coloniis: *Telesia, muro ducta colonia: à triumviris deducta. Ager eius limitibus Augusteis in nominibus est adsignatus*. TELESIA colonia.

Vltra Telesiam est BENEVENTVM, antè MALEVENTVM adpellatum; vulgò nunc *Benivento* dictum, inter Sabati Calorisque amnium confluenteis. Plinius lib. III cap. XI: *Hirpinorum colonia, una* [malim, *nunc*] *Beneventum, auspicatiùs mutato nomine; quæ quondam adpellata Maleventum*. Livius lib. VIIII: *Omisso certamine, cæsi captique Samnites; nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt*. Et lib. X: *Samnitibus Apuli se ante prælium conjunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleventum castra objecisset*. Opidani inde erant BENEVENTANI. Livius lib. XXIIII: *Beneventani omnes turbâ effusâ quum obviam adportas exissent, complecti militeis, gratulari, vocare in hospitium*. Antiquitas urbis ex eo adparet, quòd conditorem ei Diomedem, Aetolorum regem, qui rebus Troianis interfuit, adfinxerint. Solinus cap. VIII: *Notum est, Arpos, & Beneventum, à Diomede constitutas*. Servius ad Virgilii Aeneid. lib. VIII: *Diomedes, postquàm reperit, irâ Veneris, à se vulneratæ, uxorem apud Argos cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometâ, ut plerique tradunt, turpiter vivere; noluit reverti ad patriam: vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus. sed tenuit parteis Apuliæ. &, edomitâ omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitates plurimas condidit. nam & Beneventum, & Aequum Tuticum, ipse condidit, & Arpos*. De cætero, coloniam Romani quondam deduxêre. Veleius lib. I: *Sempronio Sopho & Appio, Caci filio, consulibus, Ariminum &* MALEVENTVM; *quod posteà* BENEVENTVM, colonia.

Beneventum coloni missi. Epitomator Livii lib. XV: *Coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio*. Annus hic fuit urbis Romæ CCCCLXXXV: ante natum Iesum CCLXVIII. Haud dubiè tunc primùm mutato nomine dicta est Beneventum. At postmodùm alia rursus deducta colonia. Frontinus: *Beneventum muro ducta colonia, Concordia dicta. Deduxit Nero Claudius Cæsar*.

CAVDIVM *opidum*, & CAVDINAE FVRCAE.

Porrò inter Beneventum & Calatiam, Campaniæ opidum in viâ Appiâ fuit CAVDIVM *opidum*. Strabo lib. V. Κεῖται δ' ἐπὶ τῇ ὁδῷ τῇ Ἀππίᾳ αὐτή τε Καπύη καὶ αἱ τῶν ἄλλων ἐπὶ Βρεντέσιον ἄγουσαι ἀπ' αὐτῆς, Καλατία καὶ Καύδιον καὶ Βενεούεντον. Id est: *Sitæ sunt in viâ Appiâ cùm ipsa Capua, tùm aliæ, quæ Brundisium inde ducunt, Calatia, Caudium, Beneventum*. In vulgatis equidem exemplaribus scriptum heic est mendosè Καλύδιον. at lib. VI idem opidi nomen, repetitur sine mendo. Τοὐντεῦθεν δ' ἤδη μέχρι τῆς Ῥώμης Ἀππία καλεῖται, διὰ Καυδίου καὶ Καλατίας καὶ Καπύας καὶ Κασιλίνου. Id est: *Hinc jam usque ad Romam Appia vocatur via, ducens per Caudium & Calatiam atque Capuam & Casilinum*. Sed mirum dictu, quantâ oscitantiâ etiam apud alios auctores vocabulum hoc ab exscriptoribus sit corruptum. namque apud Livium lib. VIIII quum primùm sit *Caudina pax*, & haud multo pòst *Caudium*; statim sequitur *per Furculas Claudinas*: quod haud multo pòst legitur, *ad Furculas Caudinas*. deinde est *pax Claudina*. post quod sequitur, *saltus Caudinos*. & post hoc, *apud Claudium*. hinc ter, *Caudium*; & posteà, *ab Caudio*; post *Caudium*: & ita sæpius in posterum. Adparet hinc geographiæ ignorantia in dictis exscriptoribus. qui quum nescirent, utrum eorum verum esset vocabulum, utrumque inter se miscuerunt. Apud Ptolemæum quoque est Κλαύδιον, *Claudium*. & apud Horatium etiam Satyrâ V libri I sic legitur:

Hinc muli Capuæ clitellas tempore ponunt.
Hinc nos Cocceii recipit plenissima villa,
Quæ super Claudî cauponas.

Ad hæc vetus commentator: *Plenissima. copiosissima: quæ est suprà Claudii cuiusdam cauponas*. En tibi veram genuinamque originem corruptionis huius vocabuli. scilicet à *Claudio* quodam locum adpellatum imperiti geographiæ grammatici isti existimavêre. Apud Plutarchum item in Parallelis sic scriptum est: Κατὰ τὰς καλουμένας Φοροῦντας Κλαυδίνας· ἔστι δὲ τόπος στενότατος. quod ita corrigendum: Κατὰ τὰς καλουμένας Φορκούλας Καυδίνας· ἔστι δὲ τόπος στενότατος. Id est: *Apud Furculas Caudinas: qui locus est angustissimus*. Sed situm nunc Caudii FVRCVLARVMque CAVDINARVM dispiciamus. Itineraria antiqua sic habent:

Tabulæ:		Hierosolymitanum:		Antonini:	
Capua		*C. Capua*		*Capua*	
Calatiæ	VI.	|		|	
Ad novas	VI.	*Mu. Novas*	XII.	|	
Caudio	VIII.	*C. & Mu. Claudiis*	IX.	*Caudis*	XXI.
Benebento	XI.	*C. Benevento*	XII.	*Benevento*	XI.

Plerique hoc nostro ævo Furcas Caudinas interpretantur eas angustias, quæ sunt apud vicum vulgari vocabulo *Arpaia*, XIII millia à Benevento dissitum. quibus ego primum huius opinionis auctorem fuisse judico Blondum in Italiâ suâ illustratâ. Verùm hoc iter statim post III millia ab Arpaiâ Campaniæ viatores infert juxta Tifata montem versùs Capuam, per loca, quæ vulgò dicuntur, *Arienzo*, *Mataloni*; & hinc alia. Caudinæ verò angustiæ erant ab altero dicti montis latere, in viâ Appiâ; ut ex Strabone disertè intelleximus. ferebatque id iter Calatiam, ultra Vulturnum sitam. Sed audiamus Livium: qui Furcas Caudinas quàm diligentissimè describit. Is igitur initio libri VIIII ita tradit: *Sequitur hunc annum nobilis clade Romanâ Caudina pax, T. Veturio Calvino, Sp. Postumio, consulibus. Samnites eo anno imperatorem C. Pontium, Herennii filium, habuerunt. Is, exercitu educto, circa Caudium castra quàm potest occultissimè locat. inde ad Calatiam, ubi jam consules Romanos castraque esse audiebat, milites X, pastorum habitu, mittit: pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis. Vbi inciderint in prædatores; ut idem omnibus sermo constet; legiones Samnitium in Apuliâ esse: Luceriam omnibus copiis circumsidere.*

nec

nec procul abesse, quin vi capiant. Mox: *Duæ ad Luceriam ferebant viæ: altera præter oram superi maris; patens apertaque; sed quanto tutior, tanto ferè longior: altera per Furculas Caudinas; brevior; sed ita natus locus est: Saltus duo alti, angusti, silvosique sunt, montibusque circa se perpetuis inter se juncti. jacet in eos satis patens clausus in medio campus, herbidus aquosusque: per quem medium iter est. sed antequàm venias ad eum, intrandæ primæ angustiæ sunt. & aut eadem, qua te insinuaveris, retro via repetenda; aut, si ire porrò pergas; per alium saltum arctiorem impeditioremque evadendum. In eum campum viâ aliâ per cavam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent; septas dejectu arborum, saxorumque ingentium objacentem molem invenêre. Quum fraus hostilis adparuisset; præsidium etiam in summo saltu conspicitur. Citati inde retro, quà venerant, pergunt repetere viam. eam quoque propter clausam suo obice armisque inveniunt.* Mox: *Castra propter æquam vallo circumdant.* Deinde: *Quum pro ingenio quisque fremerent; alius, Per obices viarum; alius, Per adversa montium, per silvas, quà ferri arma poterant, eamus; modò ad hostem pervenire liceat. alius, Quò aut quà eamus? num monteis moliri sede suâ paramus? dum hæc imminebunt juga, quà tu ad hostem venies?* Posteà: *Tum Pontius, debellatum esse, respondit. & quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent; inermes eum singulis vestimentis sub jugum missurum.* Ac deinde: *Primi consules prope seminudi sub jugum missi. tum, ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiæ objectus. tum deinceps singulæ legiones. Circumstabant armati hostes, exprobrantes eludentesque. gladii etiam plerisque intentati. & vulnerati quidam, necatique; si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. Ita ducti sub jugum. & quod penè gravius erat; per hostium oculos quum ex saltu evasissent, etsi, velut ab inferis extracti, tum primùm lucem adspicere visi sint; tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante noctem Capuam pervenire possent; incerti de fide sociorum; & quòd pudor præpediebat, circa viam, haud procul Capuâ, omnium egena corpora humi prostraverunt.* En, Livius ait, duas fuisse angustias in itinere Caudino: & inter eas campum satis patentem. at in illâ alterâ viâ, quæ à Benevento in Campaniam ducit, unæ tantùm sunt, apud prædictum vicum Arpaiam. Sanè ex præscriptâ Livii descriptione, ductuque itineris à Calatiâ versùs Beneventum, tum ex numeris millium, quæ Itineraria hoc itinere habent, Caudinæ angustiæ sive furcæ nullæ aliæ sunt, quàm quas Isclerus amnis apud opidum *S. Agathæ* medias secat, in Vulturnum flumen versùs Calatiam contendens. sequitur quidpe has primùm campus ille satis patens, dein alteræ angustiæ; quas Livius, à Calatiâ versùs Caudium incedens, primas vocat. Apud Isclerum igitur amnem in dicto campo castra Romani vallo circumdederant. Cæterùm Furcis Caudinis ipsum opidum CAVDIVM fuisse contiguum, ex pluribus Livii patet locis, quæ eodem lib. V IIII posteà sequuntur. *L. Livius*, inquit, *& Q. Melius, tribuni plebis, neque exsolvi religione populum aiebant, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium fuissent, restituerentur.* Mox: *Nihil ad Caudium humanis consiliis gestum est.* Posteà: *Traditur fœcialibus cum cæteris Caudium ducendi.* Statim: *Ductusque ad Caudium exercitus.* Tandem: *Et illi quidem, forsitan & publicè, suâ certè liberati fide, ab Caudio in castra Romana inviolati redierunt.* Eutropius lib. X, in Ioviano imperatore: *Quin etiam legiones nostræ ita apud Caudium sub jugum missæ sunt, ut nihil tamen finium traderetur.* Ex intervallo XI millium, quæ Tabula itineraria & Antoninus inter Caudium & Beneventum habent; vel XII millium, quæ Hierosolymitanum itinerarium habet; certè opidum Aerola, positum in extremo jugi, quod Caudinas furcas ab sinistrâ Isclori ripâ claudit, est vetus *Caudium*. Et non in planitie ipsâque Appiâ viâ fuisse id opidum, Horatii suprà scripti testantur versus: ubi cauponas Caudii ponit in viâ Appiâ, his verbis:

Hinc nos Cocceii recipit plenissima villa,
Quæ super est Caudi cauponas.
Tendimus hinc rectâ Beneventum.

Ait, Cocceii villam esse ultra Caudii cauponas.

De cætero alterum jugum montis, quod suprà dictas angustias atque valleis Isclori amnis ab dextrâ ripâ claudit, TABVRNVS vocabatur, MONS. Gratius poëta in Cynegetico: TABVRNVS *mons.*

Nec sævos miretur equos terrena Syene:
Scilicet & Parthis inter sua mollia rura
Manſit honor: veniat Caudini in ſaxa Taburni,
Garganumve trucem, aut Ligurinas deſuper Alpeis:
Antè opus excuſſis cadet ungvibus.

Vulgò etiam nunc vocatur *Tabor*. Meminit eius Virgilius quoque Γεωργικῶν lib. II, his verſibus:

Neu ſegnes jaccant terræ, juvat Iſmara Baccho
Conſerere, atque oleâ magnum veſtire Taburnum.

Et Aeneid. lib. XII:

At veluti ingenti Silâ, ſummóve Taburno
Quum duo converſis inimica in prælia tauri
Frontibus incurrunt.

Vibius Sequeſter in Montium catalogo: *Taburnus, Samnitium, Olivifer.*

Cæterùm ad confluenteis *Sabati* & *Caloris* amnium, de quibus plura dicemus in Hirpinis, ſitum eſſe Beneventum, jam antè dixi. haud procul ab urbe influit in Calorem ex Samnio TAMARVS *amnis*, vulgò nunc etiam Tamaro dictus. Antoninus:

Boviano	
Super Tamari fluvium	XVI.
Ad Equum Tuticum	XXII.

SAEPINVM *municipium & colonia.*

Aliud iter eodem tractu habet Tabula itineraria, quod eſt tale:

Adleſas	
Sepinum	VI.
Sirpium	XII.
Benebento	XVIII.

Hoc *Sepinum* opidum memoratur etiam Livio, Frontino ac Ptolemæo: & Plinio lib. III cap. XII opidani inde ſunt *Sepinates*. At Ptolemæo prima ſyllaba ſcribitur per diphthongum Σαίπινον, SAEPINVM. & ita eſt apud Frontinum in libro de Coloniis: & in antiquâ inſcriptione, MVNICIPES SAEPINAT. Apud alios igitur etiam auctores ſic reſtituendum eſt. Vulgò hodiè opidum circa fonteis Tamari dicitur *Supino*. Livius lib. X: *Conſilium inde habitum, quum jam tempus eſſet deducendi ab Samnio exercitus. optimum viſum, quò magis fractæ res Samnitium eſſent, & pertinaciùs & infeſtiùs agere cætera & perſequi.* Mox: *Itaque literis miſſis ad ſenatum populumque Romanum de rebus ab ſe geſtis; diverſi, Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam, legiones ducunt.* Deductam poſteà fuiſſe *coloniam*, teſtis eſt Frontinus. *Sæpinum*, inquit, *opidum muro ductum. colonia ab imperatore Nerone Claudio eſt deducta.*

SIRPIVM *opidum.* SIRPIVM opidum quo ſitu ponendum, neſcio; quando numeri abundant. propiùs tamen fuiſſe videtur Sæpinum, quàm Beneventum.

VOLANA, PALVMBINVM, HERCVLANEVM, *opida.* Pergit porrò Livius præſcripto lib. X: *Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt.* Paullo pòſt: *Carvilius Volanam & Palumbinum & Herculaneum ex Samnitibus ceperat.* Hæc opida, VOLANA, PALVMBINVM, & HERCVLANEVM, quibus ſitibus fuerint, planè incertum eſt.

COMBVLTERIA, FVLSVLAE, ORBITANIVM, *opida.* Alius eſt Livii locus lib. XXIIII huiusmodi: *Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis, quæ defecerant, urbeis proceſſit.* Mox: *Opida vi capta, Combulteria, Teleſia, Compſa, Melæ, Fulſulæ, & Orbitanium.* Neque hæc tria, COMBVLTERIA, FVLSVLAE, ORBITANIVM, quibus locis fuerint, conſtat. *Compſa* erat Hirpinorum, partis Samnitium, caput.

Hæc igitur ſunt opida Samnii, veteribus memorata ſcriptoribus. De univerſis ita ſcribit Strabo lib. V: Καὶ γάρ τι νυῦ κῶμαι γεγόνασιν αἱ πόλεις· ἔνιαι δ' ἐκλελοίπασι τελέως, Βοβίανον, Αἰσερνία, Τελεσία, καὶ ἄλλαι τοιαῦται, ὧν εὐδαίμων ἄξιον ἡγεῖσθαι πόλιν. ἡμεῖς δ' ἐπέξιμεν

ἐπέξιμεν μέχρι τοῦ μετρίου διὰ τὴν τῆς Ἰταλίας δόξαν καὶ δύναμιν. Βενεούεντον δ' ὅμως συνέστηκεν εὖ. Hoc est: *Itaque urbium nunc aliæ in vicos sunt redactæ, aliæ prorsus abolitæ; Bovianum, Aesernia, Telesia, aliæque consimiles: quarum nulla meretur inter urbeis referri. nos tamen mentionem earum fecimus ob gloriam Italiæ atque potentiam. Beneventum tamen benè adhuc habet.*

Restat nunc, uti Paulli Diaconi nugas imperitiamque indicemus. Is Langobard. rer. lib. II cap. XX ita scribit: *Quartadecima provincia est Samnium. in hac sunt urbes, Teate, Aufidena, Aesernia, & antiquitate consumpta Samnium.* Nusquàm certè in omni historiâ Romanâ reperitur aliquod opidum Samnium. Errorem hausit Paullus ex Floro: qui lib. I cap. XVI ita scribit: *Hos tamen L annis per Fabios & Papirios ita populus Romanus subegit ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut hodiè Samnium in ipso Samnio requiratur.* En, ut clarè heic de regione loquitur: ille autem opidum intellexit.

CAP. VIII.

De HIRPINIS.

SAmnitium non tantùm contermini ab ortu Solis hiberni, sed & consangvinei adeóque pars fuêre HIRPINI. Strabo lib. V: Ἑξῆς δ' εἰσὶν Ἱρπινοὶ, καὐτοὶ Σαμνῖται. τοὔνομα δ' ἔσχον ἀπὸ τοῦ ἡγησαμένου λύκου τῆς ἀποικίας· ἵρπον γὰρ καλοῦσι οἱ Σαμνῖται τὸν λύκον. Hoc est: *Sequuntur Hirpini; & ipsi Samnites. Nomen à lupo, coloniæ ductore, acceperunt. hirpum quidpe adpellant Samnites lupum.* Hinc extremas versùs Lucaniam Apuliamque Hirpinorum urbeis passim Livius Samnitibus tribuit. Quando primùm id eorum corpus nomenque exortum sit, incertum est. Prima eorum mentio fit apud Polybium atque Livium, in historiâ belli Punici secundi: quod initium cepit P. Cornelio Scipione & Ti. Sempronio Longo consulibus; anno post Romam conditam IↃXXXV; ante Iesum natum CCXVIII. Polybius lib. III; ubi treis tantùm ait esse aditus seu vias ex mediterraneo in Campaniam: Μία μὲν ἀπὸ τῆς Σαυνιτίδος. * — * ἡ δὲ καταλοιπὸς ἀπὸ τῶν κατὰ τοὺς Ἱρπινοὺς τόπων. Id est: *Prima est, qua venitur è Samnio.* Et posteà: *Reliqua ex Hirpinorum fert regione.* Livius lib. XXII; post cladem Cannensem: *Defecêre autem ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini.*

Cæterùm limites eis circumduco hosce: Ab occasu, quà Campani erant contermini, montium jugum, quod sinistram Sabati fluminis ripam prosequitur. & ultra fontem amnis, lineam ad *Sarni* usque fontem. inde à meridie, quà *Picentinis* jungebantur, lineam aliam ad Silarum amnem & opidum *Valvano* ductam. inde ipsum Silarum; & à fonte eius lineam ad Aufidum flumen & opidum *Monte Verde* ductam. hinc ipsum flumen, & à flumine lineam incurvam ad Calorem usque amnem prope Beneventum: qua includantur opida *Cædognia* & *S. Agatha*. Opida, quæ his finibus inclusa fuêre, nunc ordine enarrabimus.

At priore loco dicendi erant fluvii, qui ex Hirpinis in Vulturnum defluunt; quique antiquis memorantur auctoribus. Primus est SABATVS *amnis*, vulgò nunc *Sabato* dictus. hunc jam antiquis temporibus id habuisse nomen, inde haud levi documento colligo, quòd populos ab eo Livius nominat Sabatinos. Lib. XXII: *Defecêre autem ad Pœnos, Atellani, Calatini, Hirpini.* Lib. XXVI: *Omnes Campani, Atellani, Calatini, Sabatini.* Et exiguo pòst: *Campanos omneis, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, liberos esse jusserunt.* Videtur fuisse opidum apud fluvium, nomine SABATIVM; unde opidanos nominat SABATINOS. Quo situ fuerit, incertum est. conjicio tamen, fuisse inter duo opida, quæ vulgò vocantur *Terranuova* & *Prata*. SABATVS *amnis*, & SABATIVM *opidum*.

In Sabati dextram ripam, haud procul Benevento, influit CALOR *amnis*; Livio, Appiano, & Tabulæ itinerariæ memoratus. vulgò nunc vocatur *Calore*. Sed apud Appianum exscriptores capite eum mutilarunt; uti illic nunc legatur Ἄλωρα obliquus casus. Tabula itineraria: CALOR *amnis*.

Benebento	
Nuceriola	IIII.
Calor fl.	VI.

Livius lib. XXIIII : *Ad Beneventum veluti ex compositò parte alterâ Hanno ex Bruttiis cum magnâ peditum equitumque manu, alterâ Tib. Gracchus ab Luceriâ accessit. qui primò opidum intravit. deinde, ut Hannonem tria millia fermè ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse, & inde agrum populari audivit; & ipse egressus mœnibus, mille fermè passus ab hoste castra locat.* Eamdem historiam refert Appianus in Hannibalicis rebus.

ABELLINVM *colonia.*

Cæterùm ad Sabatum flumen est ABELLINVM *opidum*, vulgò nunc *Avellino* dictum. Memoratur Ptolemæo, Ἀβέλλινον, & item Frontino. Plinio lib. III cap. XI opidani sunt *Hirpinorum* ABELLINATES. Frontinus de Coloniis: *Abellinum, muro ducta colonia lege Semproniâ.*

CALLIFAE *opidum.*

Livius lib. VIII ita scribit: *Eodem tempore etiam in Samnio res prosperè gesta. tria opida in potestatem venerunt; Allifæ, Callifæ, Rufrium.* Ex his Allifæ opidum suprà in Samnio expositum. CALLIFAE, ultra Abellinum & Fricentum opida, vulgò nunc dicitur *Carife*; exiguum opidulum.

RVFRIVM, *sive* RVFRAE, *seu* RVFAE *opidum.*

Rufrium Silio dicitur plurali numero *Rufræ* lib. VIII his versibus:

Adfuit & Samnis: nondum vergente favore
Ad Pœnos: sed nec veteri purgatus ab irâ:
Qui Batulum Mucrasque colunt; Boviania quique
Exercent lustra: aut Caudinis faucibus hærent:
Et quos aut Rufræ, aut quos Aesenia, quosve
Obscura incultis Herdonia misit ab agris.

At Virgilio sunt sine *r*, *Rufæ*, Aeneid. lib. VII, hoc versu:

Quique Rufas Batulumque tenent, atque arva Celennæ.

Vtrum ex his duobus vocabulis, RVFRAE & RVFAE, magis genuinum sit, haud temerè dixerim. Pro Silio tamen facere videtur Livius; qui aliâ formatione vocabuli, & ipse RVFRIVM habet. At à Virgilii partibus rursùs stare videtur hodiernum loci nomen, quod est *Ruvo*. Est autem opidum episcopale, in extremis Hirpinorum finibus ultra Apenninum & Compsam situm.

BATVLVM, MVCRAE, CELENNA, *opida.*

BATVLVM, MVCRAE, CELENNA, quibus sitibus fuerint, minimè liquet.

TAVRASIVM *colonia.*

Sed redeamus citra Apenninum. Ad Caloris dextram ripam est perantiquum *opidum* TAVRASIVM; vulgò nunc *Taurasi* dictum. Opidani inde dicebantur TAVRASINI; ut mox videbimus. Plinius lib. III cap. XI; ubi *Hirpinorum* populos enumerat: *Ligures, qui cognominantur Corneliani, & qui Bæbiani. Hi scilicet postea tenuêre Taurasium.* Livius lib. XL: *P. Cornelius & M. Bæbius in Apuanos Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante adventum in provinciam consulum non exspectassent bellum, improvisò oppressi, ad XII millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas priùs senatu, deducere ex montibus in agros campestreis, procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt; nullum alium antè finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat. in eum traducti sunt publico sumptu ad XL millia liberorum capitum, cum feminis puerisque. argenti data CL millia HS; unde in novas ædeis compararent, quæ opus essent. Agro dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi.* Et eodem libro posteà: *Fulvius adortus à Pisis Apuanos; qui eorum circa Macram fluvium incolebant, in deditionem acceptos ad VII millia hominum, in naveis imposuit, præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit, inde in Samnium traducti. ager iis inter populares datus est.* Sunt sanè ab utrâque Caloris ripâ latissimi campi, Beneventum usque. unde etiam pugnam Romani in iis conseruerunt cum Pyrrho, Epirotarum rege; qui illic victus fugatusque est; testibus, Plutarcho & Zonarâ, Latinisque auctoribus, Frontino, Floro, & Orosio. quamquàm apud omneis hos vocabulum Taurasini fœdè ab exscriptoribus corruptum est in Arusini & Aurusini. Plutarchus in Pyrrho: Ἀναλαβὼν δὲ τῶν Ταραντίνων τὰς κραίσεις, ἀθυς ἦπι Ῥωμαίους ἤγω ἐν τῇ Σαυνίτιδι στρατοπεδευσας. τῶν δὲ Σαυνιτῶν τὰ τε περίγιγνόμενα διέφθειρτο· καὶ ἔ Φρονήμαλ Θ·ὕφίν-το, κεκρατημένοι μάχαις πολλαῖς ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων. Παίζας δὲ νέμας δίκα, τὰς μὲν εἰς τὴν Λευκανίαν

Λευκανίαν ἔπεμψεν, ἀντιληψομένους τοῦ ἑτέρου τῶν ὑπάτων, ὡς μὴ βοηθοίη· αὐτὸς δὲ ἦγεν αὐτὸς ἐπὶ Μάνιον Κούριον, περὶ πόλιν Βενέβεντον ἱδρυμένον ἐν ἀσφαλεῖ, καὶ περιμένοντα τὴν ἐκ τῆς Λευκανίας βοήθειαν. Hoc est: *Eductis secum Tarentinorum lectissimis, adversùs Romanos, qui castra habebant in Samnio, signa movit. Res accisæ erant Samnitium: qui, compluribus prœliis à Romanis contusi, animos fractos gerebant. Quidquid autem habebat Pyrrhus copiarum, in duas divisit parteis. quarum unam in Lucaniam misit, ad detinendum alterum consulem, ne subvenire posset collegæ: alterum ipse duxit contra M. Curium; qui tuto loco circa Beneventum sedebat; manens ex Lucaniâ auxilium.* Zonaras Annal. volumine II: Τῷ δ' ἑξῆς ἔτει Ῥωμαῖοι ἐστράτευσαν εἰς τὸ Σάμνιον καὶ Λευκανίδα· ἐς Βρέττιος ἐπολέμησαν. * . * . Κακῶς δὲ πάσχαντες ἀπὸ Ῥωμαίων οἱ Σαμνῖται, ἐξαναστῆναι τὸν Πύῤῥον ἐποίησαν. ἐλθὼν δὲ εἰς ἐπικουρίαν αὐτῶν, ἐτράπη. Hoc est: *Insequenti anno Romani exercitum in Samnium & Lucaniam induxerunt; bellumquo Bruttiis intulerunt.* Mox: *Samnites malè à Romanis adfecti, Pyrrhum ad arma & bellum concitant. Is veniens in auxilium eorum, fugatus est.* Florus lib. I cap. XVIII; de eodem Pyrrho loquens: *Lucaniæ suprema pugna sub Aurusinis, quos vocant campos.* Vt innumera alia habet σφάλματα, nimiâ festinatione aut brevitatis cupidine commissa; sic heic etiam *Lucaniam* scripsit pro *Samnio*; quum utrumque nomen apud Romanarum rerum auctores legisset. Paullo aliter habet Orosius lib. IIII cap. II. *Reversum ex Siciliâ Pyrrhum Curius consul excepit. tertiumque id bellum contra Epirotas apud Lucaniam in Arusinis campis gestum est.* Frontinus Strategem. lib. IIII cap. I: *Pyrrhus, Epirotarum rex, primus totum exercitum sub eodem vallo continere instituit. Romani deinde, victo eo in campis Arusinis, circa urbem Statuentum, castris eis potiti, & ordinatione notatâ; paullatim ad hanc usque metationem, quæ nunc effecta est, pervenerunt.* Alia heic exemplaria urbis nomen habent *Fatuentum*. Scribendum esse *Maleventum* ex præscripto Plutarcho patet. qui Beneventum vocat urbem, quæ hoc Pyrrhi bello etiamdum Maleventum adpellabatur; ut superiori capite intellectum. Ex commemoratione igitur huius urbis satis claret, legendum apud cunctos istos auctores, *In Taurasinis campis*. De reliquo *coloniam* posterioribus temporibus in opidum *Taurasium* fuisse deductam, auctor est Frontinus in libro de Coloniis: *Ligures Bæbiani & Corneliani muro ducti triumvirali lege. Ager eius post bellum Augustanum veteranis est adsignatus.*

TAVRASINI *campi.*

Porrò suprà Taurasium, sub *Fricento* opido est dirus AMPSANCTVS LACVS; Ciceroni, Virgilio, Plinio, & Claudiano memoratus. Vulgò hodiéque dicitur adcolis *Musiti*. Cicero de Divinatione lib. I: *Quid enim, non videmus, quàm sunt varia terrarum genera? ex quibus & mortifera quædam pars est: ut est Ampsancti in Hirpinis.* Plinius lib. II cap. XCIII: *Terræ miracula dicamus. Spiritus letales alibi, aut ipso loci situ mortiferi: alibi volucribus tantùm; ut Soracte, vicino Vrbis tractu: alibi præter hominem cæteris animantibus: nonnumquàm & hominibus; ut in Sinuessano agro & Puteolano. spiracula vocant: alii Charoneas scrobes, mortiferum spiritum exhalanteis. item in Hirpinis Ampsancti ad Mephitis ædem lacum. quem qui intravêre, moriuntur.* Ridiculum hoc sanè. quis enim reperiatur, nisi mente tota captus, homo, qui aquas intrare velit, quæ aterrimo colore odoreque teterrimo, in medio lacus, qui triangulâ est formâ, circuitu modico, ad viri proceritatem ingenti cum fragore ebulliant? Sanè quum ad eum ego accederem, è longinquo, (nam ad mille passus odor eius occurrebat) nares summâ diligentiâ obturabam; ne quid mali contraherem. Claudianus eodem lacu, lib. II de Proserpinæ raptu:

AMPSANCTVS *lacus.*

Tunc & pestiferi pacatum limen Averni
Innocuæ transistis aves: flatumque repressit
Ampsanctus; tacuit fixo torrente verago.

Virgilius eum ita describit Aeneid. lib. VII:

Est locus Italiæ in medio, sub montibus altis,
Nobilis, & famâ multis memoratus in oris;
Ampsancti valles. densis hunc frondibus atrum
Vrget utrimque latus nemoris; medioque fragosus
Dat sonitum saxis & toto vertice torrens.

Italiæ in medio dixit; nempe inter superum inferumque mare. De cætero *montes* heic nulli *alti*; nisi qui satis longè dissiti, prædictum opidum Fricento sustinent. Nec silvis circumdatus lacus: nisi quòd haud procul vallis, in septemtriones pro-

ducta, utrimque nemoribus vestiatur. At id in lacu maximè mirandum; quòd, quum aqua tantâ vi in tantam altitudinem eructetur, numquàm tamen lacus excrescat; sed aqua perpendiculariter in voraginem suam recidat. TEMPLVM deæ MEPHITIS juxtà fuisse situm, suprà ex Plinio intelleximus. Videtur dea Graveolentia fuisse. nam ita habet Virgilius Aeneid. lib. VII:

MEPHITIS templum.

——— *Lucosque sub altâ*
Consulit Albuneâ; nemorum quæ maxima sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.

Et Persius Satyrâ III:

Turgidus hic epulis atque albo ventre lavatur;
Gutture sulfureas lentè exhalante mephites.

Porrò ultra Fricentum, versùs septemtriones, est opidum episcopale, vulgari vocabulo *Ariano*, in edito colle situm. id antiquitus vocabatur EQVVS TVTICVS; id est, ut Hierosolymitanum itinerarium interpretatur, EQVVS MAGNVS. Ptolemæo simpliciter dicitur Τάυτικον, *Tuticum*. Itineraria sic habent:

EQVVS TVTICVS, *opidum*.

Antonini:		Antonini:		Hierosolymitanum:		Tabulæ:	
Boviano		*Benevento*		*C. Benevento*		*Beneventum*	
Super Tamari		|		*Mu. Vicus Fro novo*	X.	*Foro novo*	X.
fluvium	XVI.	*Equo Tutico*	XXI.	*Ma. Ad Equum Magnum*	XII.	*Equo Tutico*	XII.
Ad Equum Tuticum	XXII.	|		*Mu. Aquilonis*	VIII.	|	
		Escas	XVIII.	*C. Aecas*	X.	*Aecas*	XVIII.
		Erdonias	XIX.	*C. Serdonîs*	XVIII.		
		|		*Mu. Ad Vndecimum*	XV.		
		Canusio	XXVI.	*C. Canusio*	XI.		

Ex his Aecæ hodiè dicitur *Accadia*, & Herdoniæ sive Serdoniæ, *Cedogna*: de quibus mox dicam. Memoratur Equus Tuticus Ciceroni quoque ad Atticum lib. VI epist. I. *Scire vis*, inquit, *tuas ego quas acceperim. omneis ferè, quas commemoras; præter eas, quas scribis Lentuli pueris & Equo Tutico & Brundisio datas.* Antiquissima videtur esse urbs. nam conditorem ei adfinxerunt Diomedem, Aetolorum regem; qui rebus Troianis interfuit. Servius ad Aeneid. lib. VIII de ipso sermonem habens, ita finit: *Nam & Beneventum & Equum Tuticum ipse condidit.*

FORVM igitur NOVVM opidum in medio ferè fuit itinere inter Equum Tuticum & Beneventum.

Cæterùm ab Ariano versùs ortum hibernum ab altero Apennini latere est antiquum *opidum* TRIVICVM; vulgò nunc *Trevico* dictum; episcopali dignitate insignitum. Huius unus meminit Horatius lib. I sat. V, his versibus:

TRIVICVM *opidum*.

Tendimus hinc rectâ Beneventum.
Incipit ex illo montes Apulia notos
Ostentare mihi; quos torret Atabulus, & quos
Nunquàm erepsemus, nisi nos vicina Trivici
Villa recepisset.

A Trivico igitur versùs ortum æstivum est præscriptorum Itinerariorum illud *opidum* AECAE, vulgò nunc *Accadia*, vicus prope opidum *S. Agata*. Opidani inde sunt Plinio lib. III cap. XI AECANI. & ita sunt in inscriptione antiquâ, quæ hæc habet verba: CVR · REIP · AECANORVM.

Infra Aecas versùs meridiem est HERDONIA *opidum*, vulgò nunc *Cedogna* dictum. Nomen eius antiquum, nescio qua variatione, etiam CERDONIA dictum fuit; ut est apud Strabonem lib. VI. unde vulgare nunc vocabulum *Cedogna*. Opidum disertè Samnitibus, quorum pars erant Hirpini, adscribit Silius lib. VIII, his versibus:

HERDONIA, *sive* CERDONIA, *opidum*.

Adfuit & Samnis; nondum vergente favore
Ad Pœnos: sed nec veteri purgatus ab irâ:
Qui Batulum Mucrasque colunt; Bovianaque quique
Exercent lustra; aut Caudinis faucibus hærent;

Et

Et quos aut Rufræ, aut quos Aesernia, quosve
Obscura incultis Herdonia misit ab agris.

At è diverso Livius lib. xxv Apulis eam adscribere videtur, in his verbis: *Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nunciabant, primò, dum urbeis quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentiùs rem gessisse. posteà nimio successu & ipsum & milites prædâ impietos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Hannibal, cùm sæpè aliàs, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliam castra movit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fulvius erant.* Et aliquanto pòst: *Hannibal ab Herdoniâ Tarentum duxerat legiones.* Verùm quum in confiniis Apuliæ fuerit Herdonia; Asculo Apulo vi circirciter millia passuum ab eo dissito; necessariò non sequitur ex Livii narratione, Herdoniam fuisse Apuliæ opidum. Principio lib. xxvii ita scribit idem Livius: *In Italiâ consul Marcellus, Salapiâ per proditionem receptâ, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit.* Mox: *Cæterùm nequaquàm inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul ab Herdoniâ urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoniæ; quæ post Canensem cladem ab Romanis defecerat; nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quòd labare iis adversùs Pœnum fidem senserat, postquàm, Salapiâ amissâ, excessisse his locis Hannibalem in Bruttios auditum est. Ea omnia ab Herdoniâ per occultos nuncios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis & spem fecêre incautum hostem adgrediendi. Exèrcitu expedito; ita, ut famam quoque præveniret, magnis itineribus ad Herdoniam contendit. & quò plus terroris hosti objiceret, acie instructâ adcessit. Fit prælium; quo Fulvius cum exercitu suo cæditur. itaque; Castris prædâque victor potitur. Herdoniam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit: nec mansuram in fide, si inde abscessisset; multitudine omni Metapontum ac Thurios traductâ, incendit.* In Livii equidem vulgatis exemplaribus ubique penultima per *e* scripta est *Herdonea*: haud dubiè vitio exscriptoris. neque enim ipsum Livium vocabulum variare voluisse puto. Apud Appianum in Rebus Hannibalicis, eâdem historiâ de Fulvio, est Ἑρδονία, *Herdonia*. Cæterùm opidani inde sunt Plinio lib. iii cap. xi HERDONIENSES.

Porrò iter Itineraria antiqua habent huiusmodi:

Antonini:		Antonini:		Tabulæ:	
Equo Tutico		*Benevento*			
Eclano	xxiii.	*Eclano*	xv.	*Eclano*	
Subromula	xxii.	*Subromula*	xxii.	*Subromula*	xvi.
|		|		*Aquilonia*	xi.
Ponte Aufidi	xxii.	*Ponte Aufidi*	xxii.	*Ponte Aufidi*	vi.
Venusio	xviii.	*Venusia*	xix.	*Venusie*	xviii.

Numeros intervallorum fœdè corruptos esse; & apud Antoninum haud modicè abundare, ipse ego iter hoc inter Aufidum & Beneventum faciens expertus sum. Opida ista cuncta hodiéque exstare judico; viâ directissimâ disposita.

Primò AECVLANVM (sic enim scribendum) hodiè vocatur *Fricento*, opidum episcopale; xx circiter millia à Benevento dissitum. Memoratur prætereà Ciceroni, Appiano, Ptolemæo. quorum hic ita: Ἱρπινῶν πόλεις, Ἀκουϊλωνία, Ἀβέλλινον, Αἰκουλαῖον. *Hirpinorum urbes sunt, Aquilonia, Abellinum, Aeculanum.* Appianus Bellor. civil. lib. i: Σύλλας δ' ἐς Ἱρπινοὺς μετεστρατοπέδευσε, καὶ προσέβαλε Αἰκουλαῖον. Id est: *Sulla in Hirpinos exercitum duxit; & Aeculanum oppugnare cœpit.* Cicero ad Atticum lib. xvi epist. ii: *Sed quoniam extrudimur, Brundusium cogito.* Mox: *Ego quum eum vidissem, v Kal. in Pompeianum cogitabam. indè Aeculanum. nosti reliqua.* Opidani inde Plinio dicebantur AECVLANENSES. namque inscriptio antiqua sic habet: R·P· AECLANENSIVM. Apud Velleium Paterculum lib. ii ita scriptum est: *Neque ego verecundiâ domestici sangvinis gloriæ quidquam, dum verum refero, subtraham. quidpe multum Minatii Magii, atavi mei, Asculanensis, tribuendum est memoriæ. qui, nepos Decii Magni, Campanorum principis, celeberrimi, & fidelissimi viri, tantam hoc bello [Marsico] Romanis fidem præstitit, ut cum legione, quam ipse in Hirpinis conscripserat, Herculaneum simul cum T. Didio caperet; Pompeios cum L. Sullâ oppugna-*

AECVLANVM *opidum.*

oppugnaret; *Compsamque occuparet*. Omnino reſcribendum heic, *Aeculanenſis*. nam in Hirpinis ait legionem eum conſcripſiſſe. ab Aſculo autem dicebantur opidani ASCVLANI.

ROMVLEA, *ſive* ROMVLA *opidum.*

Vocabulum alterius opidi *Subromula* dividendum eſt in SVB ROMVLA, ſicſcilicet in eâdem Tabulâ eſt *Sublanubio*, pro *Sub Lanubio*. ſic Antoninus *Summurano*, pro *Sub Murano*. nam ea opida quum in editis locis ſint poſita; viæ ſub iis ferebantur. Eſt igitur Romula nunc *Biſaccia*, opidum epiſcopale, in edito Apennini montis colle poſitum, XII circiter millia ab Fricento diſitum; pro quibus utroque itinere Antoninus habet XXII. Perantiquum eſt opidum. refertur enim Livio lib. X, in conſulatu L. Cornelii Scipionis & Cn. Fulvii Centumali; anno poſt Romam conditam CCCCLV; ante natum Chriſtum CCXCVIII. Sed dicitur illi ROMVLEA. P. Decius ita adloquitur milites ſuos: *Omnes Samnitium urbes, fortunæque in urbibus relictæ, veſtræ ſunt*. Mox: *Ad Romuleam urbem hinc camus; ubi vos labor haud magnus, præda maior manet*.

AQVILONIA *opidum.*

Sequitur hinc poſt VI circiter millia paſſuum in eâdem viâ *Carbonara* opidulum, in altero Apennini latere poſitum. id haud dubiè eſt antiqua illa AQVILONIA; Livio, Ptolemæo, ac Tabulæ memorata. quidpe hinc rectè VI ſunt millia, & habet Tabula, ad opidum vulgari adpellatione *Monte Verde*, Aufidi ripæ adpoſitum: & hinc porrò itidem rectè XVIII millia Venuſiam usque; quæ Tabula ſimul & Antoninus habent. Apud hunc ſi iterum in utroque itinere inter *Romulam* & *Pontem Aufidi* alterum X demas; rectè XII millia hoc intervallo convenient. Cæterùm perantiqua & ipſa eſt urbs Aquilonia: ut cuius prima memoria apud Livium lib. X, in conſulatu L. Papirii Curſoris & C. Carvilii Maximi; anno urbis Romæ CCCCLX; ante natum Ieſum CCXCIII. *Sequitur*, inquit, *hunc annum & conſul inſignis L. Papirius Curſor, & bellum ingens, victoriaque de Samnitibus*. Mox: *Tum exercitus omnis Aquiloniam eſt indictus*. Ptolemæus: Ἱρπινῶν, Ἀκυϊλωνία. *Hirpinorum eſt Aquilonia*. Apud Plinium lib. III cap. XI: *Hirpinorum Aeculani, Aquiloni, Abellinates*. Mutilum vocabulum reſtitue in integrum, AQVILONIENSES.

COMPSA *opidum.*

Ad Aufidum, haud ita procul fontibus eius, ſitum eſt opidum antiquum COMPSA; vulgò nunc *Conza* dictum. Ptolemæus, cui Græcè ſcribitur Κώμψα, perperam Lucanis id attribuit. Sed in hoc vocabulo quum exſcriptores omitterent literam P; de cuius neceſſitate inter M & conſonanteis S & T, ſuprà lib. I cap. XX diſerui; converſum id eſt in alius urbis. nam quum illi *Conſa* ſcripſiſſent; alii inde tandem fecêre *Coſa*: quo nomine celeberrima fuit urbs in Etruriâ. Livius lib. XXIII: *Hannibal poſt Cannenſem pugnam confeſtim ex Apuliâ in Samnium moverat; accitus in Hirpinos à Statio; pollicente, ſe Compſam traditurum. Compſanus erat Trebius; nobilis inter ſuos. ſed premebat eum Compſanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Poſt famam Cannenſis pugnæ, vulgatumque Trebii ſermonibus adventum Hannibalis; quum Compſani urbe exceſſiſſent; ſine certamine tradita urbs Pœno; præſidiumque acceptum eſt*. Omnibus iſtis locis in vulgatis exemplaribus eſt, *Coſſa, Coſſanus, Coſſanorum*. ubi Sigonius teſtatur, vetus exemplar habere, uti ego perſcripſi. At quid heic iſte Statius: quum omnia poſteà agat Trebius? Menda heic quoque ſunt fœdiſſima. Ego legerim: *Accitus in Hirpinos à Trebio*. &: *ſed premebat eum Statiorum factio*. Opidani igitur dicebantur COMPSANI. Plinius lib. III cap. XI: *Hirpinorum Compſani*. Cæterùm, apud Velleium quoque legitur *Compſa* lib. II, in his verbis: *Milo, Compſam in Hirpinis oppugnans, ictusque lapide, tum P. Clodio, tùm patriæ, quam armis petebat, pœnas dedit*. At ſolus hoc de Compsâ in Hirpinis in Milonis hiſtoriâ habet Velleius. Dio in Apuliâ eum interiiſſe ait lib. XLII: Καικίλιος, inquit, ὁ Μίλωνος ἐκ τῆς Καμπανίας ἐκπεσόντος, καὶ ἐν Ἀπουλίᾳ φονευθέντος, ἐς τοὺς Βρεττίους ἦλθεν. Hoc eſt: *Cæcilius, Milone Campaniâ ejecto, atque in Apuliâ occiſo, in Bruttios ſe contulit*. At Cæſar, cuius tempore Milo interiit, tum divus Hieronymus, in Thurino agro id factum teſtantur. Hieronymus in Euſebiani Chronici lib. II: *M. Cælius prætor, & T. Annius Milo, exſules, oppreſſi ſunt, res novas in Thurino Bruttioque agro ſimul molientes*. Cæſar Belli civilis lib. III: *Cælius clàm nunciis ad Milonem miſſis, eum in Thurinum ad ſollicitandos paſtores præmiſit*. Mox: *Interim Milo, dimiſſis circùm municipia literis; ea, quæ faceret, juſſu atque imperio ſe facere Rompeii. Quos ex are alieno laborare arbitrabantur, ſolicitabat. apud quos quum proficere nihil*

nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Thurino oppugnare cœpit. eò quum à Q. Pedio prætore cum legione ..... [desunt nonnulla] ..... *lapide ictus esset ex muro, periit. Et Cœlius profectus, ut dictabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios.* En; cui potiùs credam, Velleio, hoc tempore posteriori homini; an Cæsari, æquali eius; & qui tum trans Hadriaticum sinum in Macedoniâ circa Dyrrachium & Apolloniam agebat; ut ipse narrat continuò antè. Apud hunc tamen etiam vocabulum *Cosam* vitiatum est ab exscriptoribus ab genuino *Cassanum*: quo nomine hodiéque in Thurino agro opidum est episcopale, x circiter millia à Thuriorum urbis loco. Et ne vanam inanemque hanc putes esse conjectationem; en, apud Plinium lib. II cap. LVI: *L. Paullo, C. Marcello, consulibus, lanâ pluit circa castellum Carissanum: juxta quod post annum T. Annius Milo occisus est.* Ex hoc vocabulo si mendosam syllabam *ri* deleas, habes genuinum nomen *Cassanum*. Ex hoc igitur vocabulo (quod ex *Carissano* fieri non poterat) facilè exscriptores apud Cæsarem labi potuerunt in *Cosam*, celebre urbis nomen; & item apud Velleium in *Compsam*. Sed apud hunc, arbitror, quum loci eius literæ pleræque ita exoletæ essent, uti legi non possent; sciolos grammaticos in proximam similitudinem sibique notum urbis claræ nomen reposuisse, quumque scirent, hanc esse in *Hirpinis*; hæc quoque verba pro sequentibus addidêre. Exoleta autem hoc loco fuisse verba, id documentum etiam fidem maximam facit, quòd tota præcedens de Cœlio narratio multis vocabulis mutila est. Omnino igitur Velleius etiam scripsit; *Milo Cassanum in Thurino agro oppugnans.*

Porrò Plinius lib. III cap. XI ita scribit: *Hirpinorum Beneventum, Aeculani, Aquilonii, Abellinates, cognomine Protropi; Compsani, Caudini, Ligures, qui cognominantur Corneliani, & qui Bæbiani, Vescellani, Deculani, Aletrini, Abellinates, cognomine Marsi, Atrani, Aecani, Alfellani, Atinates, Arpani, Borcani, Collatini, Corinenses, & nobiles clade Romanorum Cannenses; Dirini, Forentani, Genusini, Herdonienses, Hyrini, Larinates, cognomine Frentani, Metinates ex Gargano, Mateolani, Neritini, Matini, Rubustini, Silvini, Strapellini, Turmentini, Vibinates, Venusini, Vlurtini.* En tibi exemplar diligentiæ Plinii. Quivis veteris Italiæ ignarus omneis hos populos pro *Hirpinis* acceperit. At heic Hirpinorum Lucanorumque & Apuliæ Calabriæque populi mirâ confusione commisti sunt. At Livius multa passim decade I ac III opida Samnii, sub quo comprehendit & Hirpinos, refert, quorum situs planè non liquet. Hactenus igitur de Hirpinis dictum.

CAP. VIIII.

De FRENTANIS.

SAmnitium hinc alia progenies fuêre ad superum mare, inter Marrucinos & Apulos porrecti FRENTANI. Strabo lib. V: Ὑπὲρ δὲ τῆς Πικεντίνης Οὐηστινοί τε καὶ Μαρζοὶ καὶ Πελιγνοὶ καὶ Μαρουκῖνοι, καὶ Φρεντανοὶ, Σαμνιτικὸν ἔθνος, τὴν ὀρεινὴν κατέχουσιν, ἐφαπτόμενοι μικρὰ τῆς θαλάττης. Id est: *Supra Picenum Vestini & Marsi & Peligni ac Marrucini atque Frentani, qui Samnitica sunt gens, montana tenent: exiguam oræ maritimæ partem attingentes.* Sanè Vestini Marrucinique perexiguam litoris partem tenuêre. at *Frentani* ad LXXX millia passuum: ab Aterno flumine usque ad Frentonem amnem, qui vulgò nunc dicitur *Fortore*. quamquàm de Frentone termino auctores quidam apertè negant. Plinius lib. III cap. XI: *Flumen portuosum Frento, Teanum Apulorum, itemque Larinum, Cliternia, Tifernus amnis. inde regio Frentana.* Et cap. XII: *Sequitur regio Quarta, gentium vel fortissimarum Italiæ. In orâ Frentanorum, à Tiferno flumen Trinium portuosum: opida, Histonium, Buca, Ortona, Aternus amnis.* Heic utrobique Tifernus amnis terminus constituitur Frentanis, qui vulgò nunc dicitur *Biferno*. In eamdem mentem tradit Mela lib. II cap. IIII. *Frentani*, inquit, *tenent Aterni fluminis ostia: urbeis Bucam & Histonium. Daunii autem Tifernum amnem; Cliterniam, Larinum, Teanum, opida; montemque Garganum.* Verùm ipse Plinius eodem cap. XI *Larinates* memorat *cognomine Frentanos*. & Cicero in oratione pro A. Cluentio *Larinati*, ubi populos commemorat, qui Romam ex his

ex his oris ad laudandum Cluentium venerant, *Frentanos* ponit primos. *Adsunt*, inquit, *Frentani, homines nobilissimi*. Hinc igitur disco; ab initio quidem Frentanorum agrum dictum fuisse ad Frentonem usque amnem. posteà verò Romanos terminum constituisse Tifernum; partem illam ad Frentonem usque Apulorum attribuisse nomini. At Cæsari, Belli civil. lib. I, Larinates, ceu singularis secretusque populus, inter Frentanos Apuliamque ponuntur. *Septem omnino*, inquit, *dies ad Corfinium commoratus Cæsar, per fineis Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervênit*. Cæterò, utrum Frentani, quum, digressi à Samnitibus, in hæc loca pervenerunt, nomen sibi novum ab amne imposuerint; an verò de suo nomine amnem adpellaverint, incertum est. Gentis nomen in plerisque auctorum exemplaribus exscriptores corruperunt in Ferentani; respicientes haud dubiè celebris in Latio opidi vocabulum *Ferentinum*. Frentani, tribus syllabis, verum esse nomen, testantur metra Silii. Lib. VIII:

Marrucina simul Frentanis æmula pubes.

Et lib. XV:

Quà duri bello gens Marrucina, fidemque
Exuere indocilis sociis Frentanus in armis.

Terminum igitur Frentani habuêre ab meridiè Frentonem amnem: ab ortu æstivo mare superum. ab occasu Forum amnem, ad fontem usque. ab occasu hiberno lineam à dicto fonte ad Frentonis ripam, quæ est medio itinere inter opida *Serra, Capriola* & *Tragonara*, ductam. Nunc igitur opida & flumina, quæ Frentanorum intra hos fineis fuerunt, ordine enarrabimus. ac primum ea, quæ sunt in litore.

ORTONA *opidum.*

Primum igitur ab Aterno amne & Marrucinis est ORTONA *opidum*; idem nomen nunc etiam servans. Memoratur Straboni, Melæ, Plinio, Ptolemæo, Tabulæ itinerariæ. Strabo lib. V: Μετὰ Ἄτερνον Ὄρτων, ἐπίνειον Φρεντανῶν. Id est: *Post Aternum est Orton, Frentanorum navale*. Ptolemæus falsò Pelignis tribuit; ut magnus turbator est Italiæ. Πελιγνῶν, inquit, Σάγρου ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Ὄρτων. Id est: *Pelignorum, Sagri amnis ostium, Orton*. Sic Græcâ formatione Græcis scribitur hoc nomen, ut & Ἄγκων, Δέρτων, Οὐήρων, Κρέμων. quæ omnia Romani formabant, *Ancona, Dertona, Verona, Cremona*. Porrò Plinius lib. III cap. XII: *Frentanorum à Tiferno flumen Trinium portuosum: opida, Histonium, Buca, Ortona; Aternus amnis.*

SAGRVS *amnis.*

Sequitur hinc SAGRVS magnus *amnis*; vulgò nunc adcolis *Sangro* & *Sangvine* dictus. Strabo lib. V: Μεταξὺ δὲ Ὄρτωνος καὶ Ἀτέρνου ὁ Σάγρος ποταμὸς, ὁρίζων σὺν Φρεντανοὺς ἀπὸ τῶν Πελιγνῶν. Hoc est: *Inter Ortonam & Aternum Sagrus est amnis, Frentanos à Pelignis disterminans*. Hoc opidò quàm falsum: quum Sagrus ab alterâ parte Ortonæ sit versùs ortum ad XV millia passuum. Rectiùs igitur Ptolemæus: Ἱστώνιον, Σάγρου ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Ὄρτων. *Histonium, Sagri amnis ostium, Ortona*. Nempe ab oriente incedit.

HISTONIVM *opidum.*

Post Sagrum sequitur ad XIIII millia passuum HISTONIVM; vulgò nunc *Guasto d' Amone* dictum; elegans opidum. Tabula itineraria sic habet:

Ortona	
Anxano	XI.
Annum	III.
Pallanum	IIII.
Istonium.	XII.

Millia sunt in universum XXX: quæ probè huic intervallo conveniunt. Mela lib. II cap. IIII: *Frentani tenent Aterni fluminis ostia; urbeis Bucam & Histonium*. Plinius lib. III cap. XII: *A Tiferno flumen Trinium portuosum, opida Histonium, Buca, Ortona*. Ptolemæus: Φρεντανῶν Τιφέρνου ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Βούκα, Ἱστώνιον. Id est: *Frentanorum Tiferni amnis ostium, Buca, Histonium*.

TRINIVS *fluvius.*

Ab Histonio ad VI millia passuum est TRINIVM flumen; uni Plinio loco proximè scripto memoratum. Nomen hodiè retinet, vulgò *Trigno* dictum.

BVCA *opidum.*

Post Trinium ad V circiter millia passuum erat antiquum illud *opidum* BVCA: quod perperam Plinius inter Histonium & Ortonam ponit dicto lib. III cap. XII. *Flumen*, inquit, *Trinium portuosum; opida, Histonium, Buca, Ortona*. Rectiùs Ptolemæus:

lemæus: Τιφέρνε ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Βύκα, Ἱστώνιον. *Tiferni fluvii ostium, Buca, Histonium.* At situm eius nobis dabit Strabo. Is lib. V ita habet: Μετὰ δ' Ἄτερνον Ὄρτων, Τάτερνον Φρεντανῶν, καὶ Βύκα, ἡ αὐτὴ Φρεντανῶν, ὅμορος Τεάνῳ τῷ Ἀπύλῳ. Hoc est: *Post Aternum est Orton, Frentanorum navale; & Buca, ipsa quoque Frentanorum; conterminat Teano Apulo.* Hoc de Teano falsum esse, ipse testatur posteà lib. VI: Εὐθὺς δ' ἀπὸ Γαργανίου κόλπος ὑποδεχεται βαθύς· ἐν δὲ τῷ κόλπῳ λίμνη ἐστὶν· ὑπὲρ δὲ τῆς λίμνης ἐν μεσογαίᾳ τὸ Ἄπυλον Τέανον. μετὰ δὲ τὴν λίμνην ἔστι Φρεντανὸς καὶ ἡ Βύκαν καλουμένη. ἔστι δ' εἰσὶν ἐφ' ἑκάτερα πόλεις τῆς λίμνης, ἔστι τε τὴν Βύκαν καὶ τὸ Γαργανον. Hoc est: *A Gargano statim profundus subsequitur sinus. Ad eum sinum lacus est: & super eum Teanum Apulum. A lacu navigatur juxta litus ad Frentanos & Bucam. Vtrimque autem à lacu & ad Bucam & ad Garganum stadia sunt* CC. Id est, millia passuum XXV. Ergo, si Teanum est super lacum; ut re verâ est; Bucæ non potuit esse conterminum. Id autem spacium XXV millium passuum incidit in eum situm, quem suprà indicavi: V scilicet millia à Trinio flumine.

Sequitur porrò à Bucæ loco post X millia TIFERNVS *amnis*; vulgò *Biferno* adcolis dictus. quod vocabulum in Chronico Casslinense bis perscriptum est, lib. II cap. XXVI & XXXIII. Memoratur fluvius antiquis scriptoribus, Melæ, Plinio, atque Ptolemæo. Mela lib. II cap. IIII: *Daunii autem* [*tenent*] *Tifernum amnem.* Plinius lib. III cap. XI: *Tifernus amnis. inde regio Frentana.* Et cap. XII: *A Tiferno flumen Trinium.* In Ptolemæi vulgatis exemplaribus vitiatum id nomen est in Φίπερνος· ut ibidem est Βάβα pro Βύκα. TIFERNVS *amnis.*

Vltimus hinc atque terminus Frentani agri sequitur FRENTO *fluvius*; uni Plinio memoratus lib. III cap. XI. *Flumen*, inquit, *portuosum Frento, Teanum Apulorum; itemque Larinum.* Opidum Teanum apud dextram fuit Frentonis ripam; ubi rudera eius hodiéque exstant. erravit igitur heic Plinius: qui ab sinistrâ id ponit ripâ: in Frentanorum agro. Dicitur autem *Frento* vulgò hodiè *Fortore*. Nec dubitare licet, hunc esse *Frentonem*; quando nullus alius est inter Tifernum & Garganum montem *portuosus amnis*. Atque hæc ferè sunt flumina & opida Frentanorum maritima, veteribus memorata scriptoribus. Nunc interiora etiam inspiciamus. FRENTO *fluvius.*

Primum igitur ab Ortonâ, haud ita procul Sagri lævæ ripæ, est ANXANVM *opidum*; vulgò nunc *L'Anciano*, & *L'Anzano*. Sed articulum istum *Lo* jam dudum incolæ nomini opidi conglutinarunt; uti *Lanciano* & *Lanzano* dicant & scribant. Memoratur Ptolemæo & Tabulæ itinerariæ. Ptolemæus: Φρεντανῶν μεσόγειοι πόλεις, Ἄγξανον, Λάρινον. *Frentanorum mediterranea opida, Anxanum, Larinum.* Plinio lib. III cap. XII opidani inde sunt ANXANI. at ego judico dictos fuisse ANXANENSES. Plinium cap. XI & XII negligentiæ summæ plenum esse, suprà ad finem Hirpinorum expositionis ostendi. Sic cap. XI sunt ei opidani *Aeculani* & *Aquiloni*; pro *Aeculanenses*, *Aquilonienses*: quum opida eorum essent *Aeculanum* & *Aquilonia*. ANXANVM *opidum.*

Ab dextrâ Tiferni ripâ est LARINVM *opidum*; vulgò nunc *Larina* dictum; ut Stephani etiam epitomator habet. Memoratur Melæ, Plinio, ac Ptolemæo, locis suprà recitatis. tum Ciceroni in oratione pro A. Cluentio; item ad Atticum lib. VII epist. XII & XIII. Opidani inde sunt Ciceroni in dictâ oratione, & Cæsari Civilis belli lib. I, Livio lib. XXVII, Plinio lib. III cap. XI, LARINATES. & sic Græcè Polybio lib. III Λαρινάται. Municipium fuisse, testatur Cicero in dictâ oratione pro Cluentio. *A. Cluentius*, inquit, *Aviti fuit pater huiusce, judices: homo, non solùm municipii Larinatis, ex quo erat: sed etiam regionis illius & vicinitatis, virtute, existimatione, nobilitate, facilè princeps.* Latis patuisse finibus oportet Larinatium agrum; ac fortasse à Tiferno ad Frentonem usque; quando tamquàm singularis habetur regio inter Frentanos & Apuliam Cæsari ac Livio. unde Polybio etiam lib. III Λαρινάτις vocatur χώρα· *Larinatis regio.* Cæsar de Civil. bel. lib. I: *Cæsar per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium, in Apuliam pervenit.* Livius lib. XXVII: *Præmissi in agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum.* LARINVM *opidum.*

At CLITERNIA *opidum*, Melæ lib. II cap. IIII, & Plinio lib. III cap. XI, memoratum, quo situ fuerit, minimè dispicere queo: nisi fuerit eo loco, ubi nunc CLITERNIA *opidum.*

opidulum sine mœnibus, ædificiisque semidirutis est, in quo pernoctavi, duo millia passuum à mari, VIII millia à Larino, quadringentos passus à Tiferni dextrâ ripâ dissitum, vulgari adpellatione *Campo Marino*. nam uterque auctor & *Larino* & *Tiferno* id conjungit. Mela: *Daunii autem* [*tenent*] *Tifernum amnem; Cliterniam, Larinum, Teanum, opida*. Plinius: *Flumen portuosum Frento, Teanum, itemque Larinum, Cliternia, Tifernus amnis*. Vterque hoc loco totum Frentanorum litus exponit; ut hactenus per singula opida id vidimus. Ex mediterraneo autem quasi per compendium duo ista opida, Teanum & Larinum, maritimis admiscuêre. Hæc igitur sunt Frentanorum opida maritima, quæ veteres adnotarunt scriptores.

CAP. X.

De IAPYGIA.

FRentanos sequitur ea Italiæ pars, quæ Frentone amne, Hirpinorumque finibus & flumine Bradano marique cincta, à Romanis in tria nomina distingvebatur; *Apuliam, Calabriam, & Salentinos*. At Græcis, non tantùm antiquissimis, sed posterioribus etiam vocabatur Ἰαπυγία, IAPYGIA. Strabo lib. VI: Ἀντίοχος δὲ τὴν Ταραντίνην ἐκτὸς γῆς Ἰταλίας ὀνομάζει, Ἰάπυγας καλῶν. Id est: *Antiochus Tarentinum agrum extra Italiam sub Iapygiæ nomine censet*. Appianus Bellor. civil. lib. I: Ἰουδακιλίῳ δὲ ἐν Ἰαπυγίᾳ προσετίθεντο Κανωσῖνοι καὶ Οὐενουσῖνοι, καὶ ἕτεραι πόλεις πολλαί. Id est: *Ad Iudacilium in Iapygiâ defecerunt Canusini & Venusini; tum & aliæ complures urbes*. Dionysius Περιηγητής·

Ἑξείης δ' ἐπὶ τοῖσι Καλαβρίδος ἤθεα γαίης,
Φῦλα τ' Ἰαπύγων τετανυσμένα μέσφ' Ὑρίοιο
Παῤῥαλίας.

Hoc est:

At deinceps post hos sequitur Calabræ sedes terræ,
Gentesque Iapygum, extentæ usque ad Hyrium
Maritimum.

At nomen hoc unde habuerit *Iapygia*, Plinius indicat lib. III cap. XI. *Barion*, inquit, *ante Iapyx, à Dædali filio: à quo & Iapygia*. Solinus cap. VIII: *Quis ignorat, Iapygas ab Iapyge, Dædali filio, conditos?*

Cæterùm dicta IAPYGIA iisdem Græcis in treis divisa fuit parteis. Polybius lib. III: Διελθὼν δὲ ὁ Ἀννίβας καὶ καταφθείρας τήν τε Πραιτουτιανὴν καὶ τὴν Ἀδριανὴν, ἔτι δὲ τὴν Μαρουκίνην καὶ Φρεντανὴν χώραν, ὥρμησε ποιούμενος τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τὴν Ἰαπυγίαν· ἧς διῃρημένης εἰς τρεῖς ὀνομασίας, καὶ τὴν μὲν προσαγορευομένων Δαυνίων, τῶν δὲ Μεσσαπίων, εἰς πρώτην ἐνέβαλε τὴν Δαυνίαν. Id est: *Hannibal, ubi pertransiit Prætutianum Hadrianumque agrum, nec non Marrucinorum Frentanorumque; in Iapygiam avertit iter. quæ regio quum tribus nominibus distincta sit; quorum unum est Dauniorum, alterum Messapiorum; Hannibal primam petit Dauniam*. Scilicet, ut proximam à Frentanis. At quid hoc est, quod ait in tria nomina divisam esse Iapygiam; heic verò duæ tantùm commemorantur? Vt pleraque apud Polybium Italiæ urbium, fluminum, & montium nomina ab imperitis exscriptoribus corrupta sunt; ita heic etiam per supinam oscitantiam tertium Iapygum nomen omissum est. Scripsit igitur haud dubiè Polybius sic: ἧς διῃρημένης εἰς τρεῖς ὀνομασίας, καὶ τὴν μὲν προσαγορευομένων Δαυνίων, τὴν δὲ Πευκετίων, τὴν δὲ Μεσσαπίων, εἰς πρώτην ἐνέβαλε τὴν Δαυνίαν. Id est: *Quæ regio quum tribus nominibus distincta sit; quorum unum est Dauniorum, alterum Peucetiorum, tertium Messapiorum; primam petit Dauniam*. Ergo DAVNIA erat proxima Frentanis Hirpinisque. extima, à Tarento Brundisioque, in peninsulâ, MESSAPIA. media inter utramque PEVCETIA. Hanc separat à *Dauniâ* Plinius *Cerbalo* amne; qui vulgò dicitur *Cervaro*; apud Sipontum in mare effluens. Lib. III cap. XI: *Amnis*, inquit, *Cerbalus, Dauniorum finis*. Originem horum nominum indicare voluit Antoninus Liberalis in libro de Transformationibus. Λυκάονος τοῦ αὐτόχθονος ἐγένοντο παῖδες,

Ἰάπυξ,

Ἰάπυξ ὁ Δαυίου καὶ Πευκέτιος. ἔπει λαὸν ἀθροίσαντες, ἀφίκοντο ἐς Ἰπελίας τῆς Ἀδριάδος ἐξελάσαντες δὲ τοὺς ἐπιχωρίους οἰκεῖν ἔσχον Αὐσονας, αὐτοὶ καλιδρύσαντο. Ἦν δὲ τὸ πλέον αὐτοῖς στρατιᾶς ἔπεκον, Ἰλλύριοι, Μεσσαποι. Ἐπεὶ δὲ τὸ στρατὸν ἅμα ὃ τε γῆν ἐμέρισαν τριχῆ, ὀνόματα ὡς ἑκάστοις ἡγέμονος ἔσχε, Δαυίους ὁ Πευκέτιος καὶ Μεσσαπίους· τὸ μὲν ἀπὸ Τάραντος ἄχρις ἐσχατιᾶς τῆς Ἰπελίας, ἐκλήθη Μεσσαπίων· ἐν ᾗ πόλις Βρεντέσιον. τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ Δαυίου, ἐκλήθη Πευκετίων. ἐκδοτίρω δὲ τότε τῆς θαλάσσης ἐπέσχον Δαυίοι. Τὸ σύμπαν ἔθνος ὠνόμασαν Ἰάπυγας. Id est: *Lycaon indigena filios habuit, Iapygem, Daunium, & Peucetium. hi, collectâ hominum multitudine, in Italiam ad Hadriaticum mare pervenerunt: pulsisque Ausonibus incolis, loca ea occuparunt. Maior pars exercitum eorum constituerat ex advenis, Illyricis atque Messapiis. Itaque quum & exercitum & agrum in treis divisissent partes: eisque de nominibus ducum nomina fecissent; Dauniorum, Peucetiorum, & Messapiorum: quod à Tarento erat usque ad extima Italiæ, Messapiis obtigit: ubi est Brundisium. quod ultra Tarentum erat, Peucetiis. ultra hos Daunii sedeis fixerunt. Totam autem gentem Iapyges vocarunt.* At Messapiorum regio posteà alia nomina accepit. Plinius lib. III cap. XI: *Connectitur Secunda regio; amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos; CCL millium sinu, qui Tarentinus adpellatur ab opido Laconum in recessu hoc intimo sito. abest CXXXVI millia passuum à Lacinio promontorio; adversam ei Calabriam in peninsulam promittens.* Græci Messapiam à duce adpellavêre; antè Peucetiam, à Peucetio, Oenotri fratre. Strabo lib. VI: Ἔοικεν οὖν χερρονήσῳ τὸ περιπλεόμενον χωρίον ἐκ Τάραντος εἰς Βρεντέσιον. ἡ δ' ἐκ Βρεντεσίου πεζευομένη ὁδὸς εἰς τὸν Τάραντα εὐζώνῳ μιᾶς ἔλαττον ἡμέρας, τὸν ἰσθμὸν ποιεῖ τῆς ἐρημώσης χερρονήσου, ὃν Μεσσαπίαν τε καὶ Ἰαπυγίαν ἢ Καλαβρίαν καὶ Σαλεντίνῳ κοινῶς οἱ πολλοὶ προσαγορεύουσι· τινὲς δ' ἰδιαζόντως, ὡς ἐλέχθη πρότερον. Id est: *Peninsulæ formam refert ea regio, quæ circumnavigatur à Tarento Brundisium. at terrestre iter inter has urbeis unâ die ab expedito confici potest, quâ isthmus est dictæ peninsulæ: quam Messapiam & Iapygiam & Calabriam atque Salentinum agrum in commune plerique adpellant. alii tamen distinguunt; ut antè diximus.* Dixit suprà his verbis: Συνεχὴς δ' ἐστὶν ἡ Ἰαπυγία. τοῦτον δὲ καὶ Μεσσαπίαν καλοῦσι οἱ Ἕλληνες. οἱ δὲ ἐπιχώριοι κατὰ μέρη, τὸ μὲν ἀπὸ Σαλεντίνους καλοῦσι, τὸ δὲ ἀπὸ τοῦ ἄκρου Ἰαπυγίαν, τὸ δὲ Καλαβρούς. ὑπὸ τούτοις παροίκοροι Πευκετιοί εἰσι, καὶ οἱ Δαυίοι κατὰ Ἑλλάδα Δαύλιοι προσαγορεύόμενοι. Οἱ δ' ἐπιχώριοι πάσων τοῦ μετὰ Καλαβροὺς Ἀπουλίαν καλοῦσι. Τινὲς δὲ αὐτῶν καὶ Ποιδίκλοι λέγονται· μάλιστα οἱ Πευκέτιοι. Id est: *Sequitur Iapygia: quam & Messapiam Græci dixêre. Incolæ verò regionem in parteis dividentes, unam earum Salentinos vocant; quæ circa Iapygium est promontorium: alteram Calabros. Supra hos versùs septemtriones sunt Peucetii, & qui Daunii Græcâ linguâ dicuntur. Incolæ, quidquid post Calabros est, Apuliam vocant. Quidam etiam eorum* POEDICVLI *dicuntur; maximè Peucetii.* Plinius lib. III cap. XI: *Brundisio conterminus Pœdiculorum ager. Novem adolescentes totidemque virgines ab Illyricis XIII populos genuêre. Pœdiculorum opida, Rhudia, Egnatia, Barion; amnes, Pactius, Ausidus. Hinc Apulia Dauniorum cognomine: in qua Salapia, Sipontum, Vria; amnis Cerbalus, Dauniorum finis.* Ergo Pœdiculi per omnem fuêre Peucetiam. Scilicet sic sæpissimè nimius breviator Plinius. Cæterùm vocabulum Pœdiculorum in exemplaribus Plinii per simplicem vocalem *e* scriptum legitur: ita ab exscriptoribus haud dubiè vitiatum. Apud Appianum etiam Civil. bellor. lib. I est Ποδίκλους, pro Ποιδίκλους. Apud Val. Maximum lib. VII cap. VI ita scriptum est: *Ex Apuliâ quoque & Fidiculis.* *Pœdiculis* scribendum, nullum dubium esse potest.

POEDICVLI populi.

Cæterùm SALLENTINORVM ager,, quorum dimidia peninsula Messapia fuit, à poëtis Latinis nescio quousque extenditur. Virgilius Aeneid. lib. III Helenum in Epiro ita Aeneæ vaticinium reddentem introducit:

Has autem terras Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge. cunctâ malis habitantur mœnia Graiis.
Heic & Nericii posuerunt mœnia Locri;
Et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus. heic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.

Ovidius Metamorph. lib. xv:

. . . . . .

Navigat Ionium; Lacedæmoniumque Tarentum.
Præterit & Syharim Sallentinumque Neæthum.

NEÆTHVM, *flumen.* Flumen hoc *Neæthum*, vulgò nunc *Neto* adpellatur in Bruttiis; populo longè à Messapiâ disito.

Atque hactenus divisionem *Apuliæ* exposuisse sufficiat.

Quæ hactenus præcesserunt capita, auctor diligentissime, antequam excuderentur, recognovit, atque polivit. idem in sequentibus præstare quoque instituerat: sed morte præventus, non potuit. quod te, benevole lector, ignorare noluimus.

CAP. XI.

De APVLIA.

APVLIÆ *fines.* APVLIA igitur universa hisce inclusa fuit finibus: Ab septemtrionibus Frentone amne (vulgò est *Fortore*) & mari supero, ad Brundisium usque. à meridie, primùm superiori capite memorato isthmo inter Brundisium & Tarentum: tum sinu Tarentino, à Tarento ad *Bradanum* usque amnem. hinc ipse Bradanus ad fontem usque à *Lucanis* eos separabat. Ab occasu hiberno lineâ ab dicto Bradani fonte ad Frentonis ductâ fontem ab Hirpinis distingvebantur.

Finibus Apuliæ indicatis, opida nunc eius atque flumina dicenda. ac quidem primo loco maritima. Geographi plerique heic ab oriente in occasum procedunt. Plinius lib. III cap. XI: *Brundisio conterminus Pœdiculorum ager. opida eorum, Rhudiæ, Egnatia, Barium.* Ptolemæus: Ἀπηλιωτῶν Πεδικλίων, Ἐγνατία, Βάριον. *Apulorum Peucetiorum, Egnatia, Barium.* Mela lib. II cap. IIII; adversò litore incedens: *Barium, Egnatia, & Ennio cive nobiles Rudiæ: & in Calabriâ Brundisium.* Itineraria sic iter referunt:

Tabulæ:		Antonini:		Antonini:		Hierosolymitanum:	
Barium		*Varia*		*Barium*		*C. Beroes*	
Turris Cæsaris	XX.	*Turribus*	XXI.	*Arnesto*	XXII.	*Mu. Turris Iuliana*	XI.
Dertum	IX.	|		|		*Mu. Turres Aurelianas*	IX.
Egnatiæ	IX.	*Egnatiæ*	XVI.	*Egnatiæ*	XV.	*C. Leonatiæ*	XV.
Speluncis	XXI.	*Speluncas*	XX.	*Speluncis*	XXI.	*Mut. Ad Decimum*	X.
Brundisî	XXVIII.	*Brundisium*	XIX.	*Brundisium*	XVIII.	*Mu. Speluncas*	XI.
						C. Brundisî.	XIV.

BARIVM, *opidum.* Ex his BARIVM *opidum* vulgò nunc dicitur *Bari*; emporium in hoc litore celebre. Antiquissima eius memoria est apud Horat. lib. I Sat. V: qua iter suum describit, à Româ per viam Appiam ad Brundisium usque.

Inde Rubos fessi pervenimus; utpote longum
Carpentes iter, & factum corruptius imbri.
Postera tempestas melior; via peior, adusque
Barî mœnia piscosi. dehinc Gnatia lymphis
Iratis exstructa.
Brundisium longæ finis chartæq; viæque.

EGNATIA, *opidum.* Hinc EGNATIA inter Barium & Brundisium nomen corruptum servat in turri speculatrice, vulgò *Torre d' Anazzo*. Haud procul à litore rudera murorum visuntur juxta viam publicam, agro circumjecto aridissimo. unde Horatius dicto modò loco:

——— *Dehinc Gnatia, lymphis*
Iratis exstructa, dedit risusque jocosque.
Dum flamma sine, thura liquescere limine sacro

Persua-

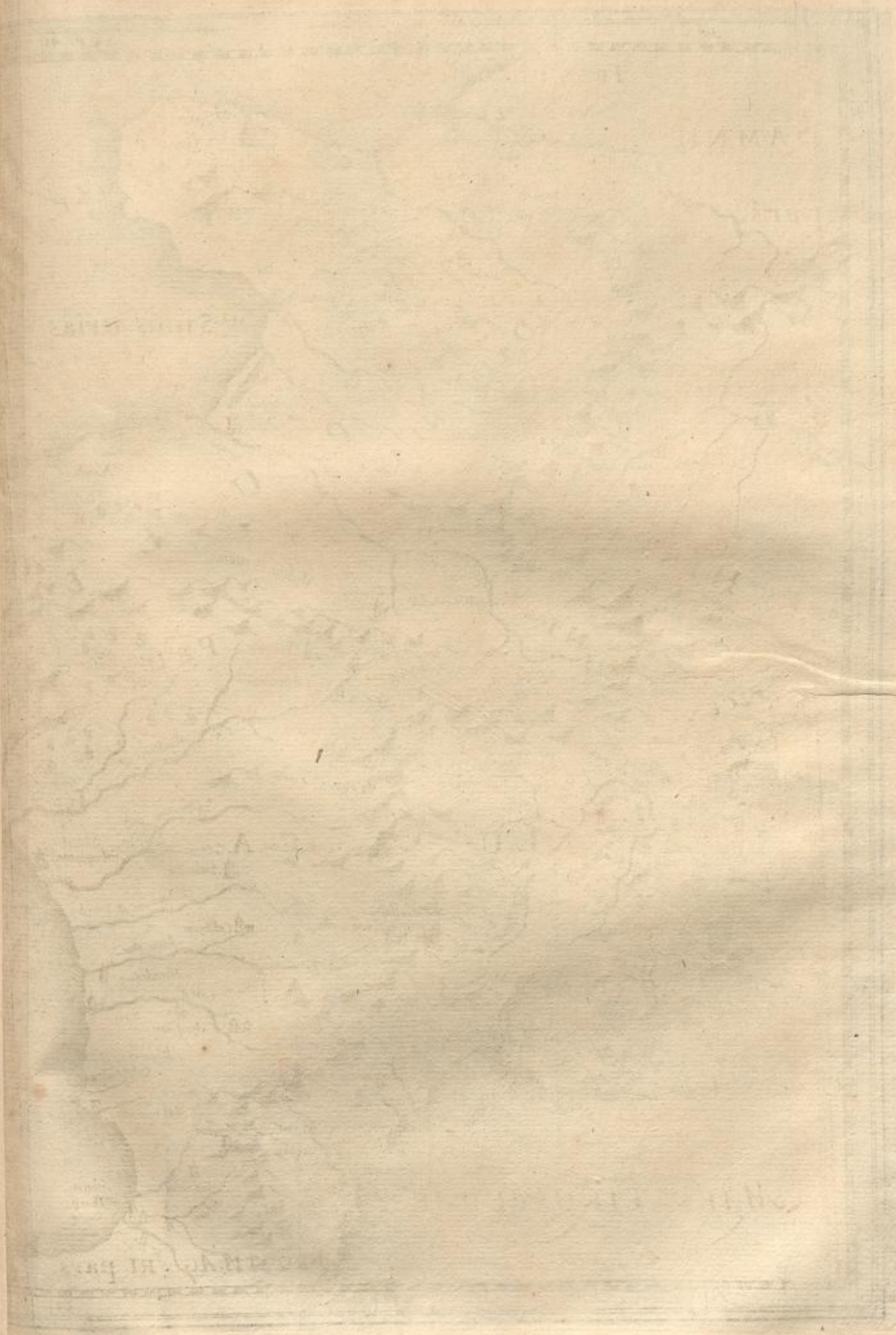

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

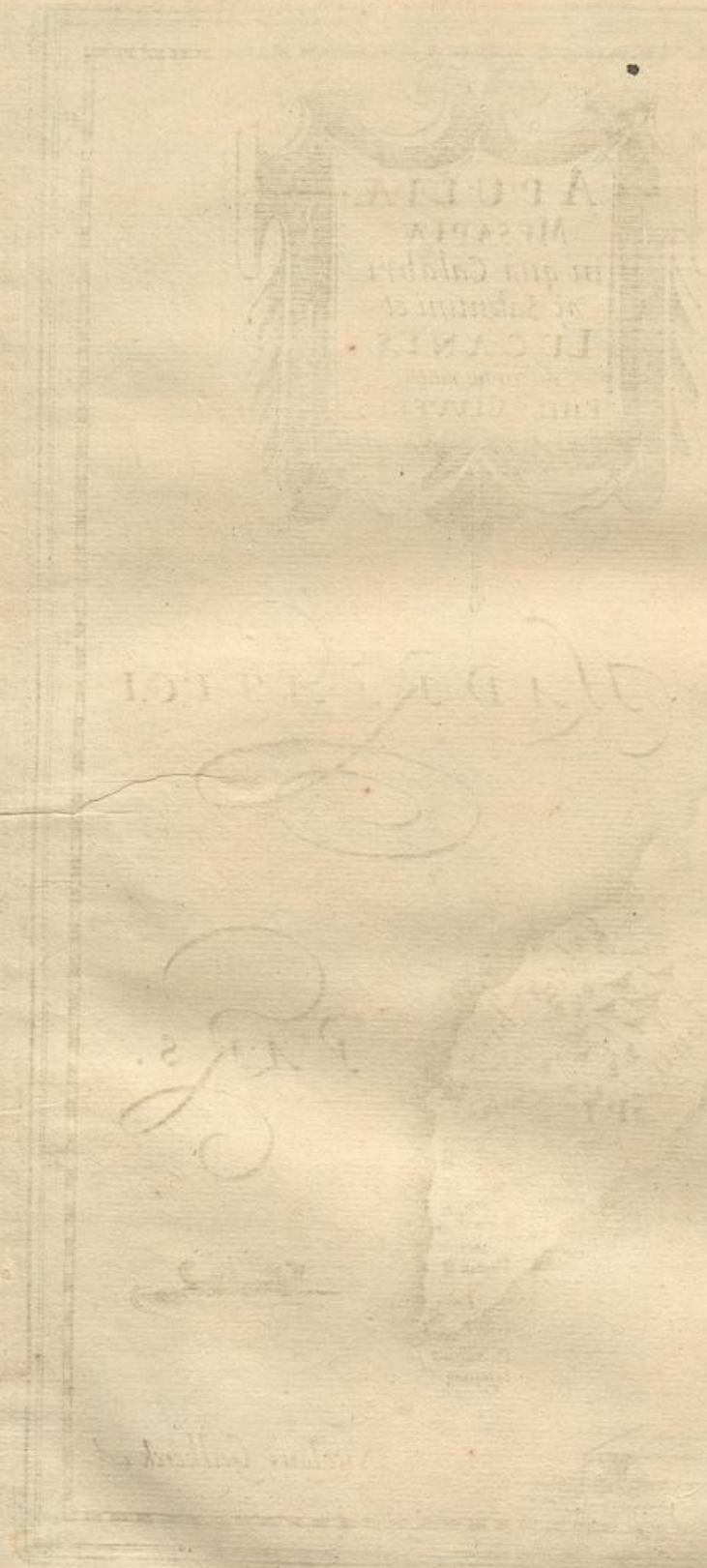

Persuadere cupit. credat Iudæus Apella:
Non ego. namque deos didici.

De eâdem ita tradit Plinius lib. II cap. CVII: *Reperitur apud auctores, in agro Salentino, opido Egnatiâ, impositò ligno in saxum quoddam ibi sacrum, protinùs flammam exsistere.*

Porrò TVRRIS illa CAESARIS Itinerariorum, TVRRIS IVLIANA fuit inter duo opida *Pugliano* & *Mola*. TVRRIS CAESARIS; *locus.*

Post duo millia passuum, Egnatiam euntibus fuit ARNESTVM, ille locus Antonini ARNESTVM. Is haud dubiè obscuri fuit nominis, quia uni memoratur Antonino.

TVRRES IVLIANAE Itinerarii Hierosolymitani ex numero millium passuum XV, quæ habet Egnatiam usque, deprehenditur fuisse III millia citra opidum *Ostuni*. TVRRIS IVLIANAE.

Cæterùm, quod Mela Pliniusque Rudias, Ennii poëtæ patriam, in hoc Apulo ponunt litore, inter Egnatiam & Brundusium, is ingens est error: quum fuerint ultra Brundusium in Calabriâ; ut infrà videbimus.

Porrò iter Tabula itineraria refert huiusmodi:

Ausinum	
Bardulos	VI.
Turenum	VIIII.
Natiolum	VI.
Barium.	VIIII.

Ex his locis BARDVLI *opidum*, vulgò dicuntur *Barletta*; episcopali dignitate insigne. BARDVLI *opidum.*

TVRENVM *opidum* vulgò nunc est *Trani*; archiepiscopali titulo sublime. TVRENVM *opidum.*

NATIOLVM *opidum* nunc est *Giovenasso*; & ipsum episcopali sede clarum. NATIOLVM *opidum.*

Sequitur post *Barlettam* AVFIDVS amnis; vulgò nunc *Ofanto*, & coalescente articulo *Lófanto* dictus. Memoratur Polybio, Livio, Virgilio, Straboni, Melæ, Silio, Plinio, Plutarcho; & aliis. Cannensis pugna eum maximè nobilitavit. AVFIDVS *fluvius.*

Reliquum hinc litus describitur ita Plinio lib. III cap. XI: *Ausidus amnis. Hinc Apulia Dauniorum cognomine à duce Diomedis socero: in qua opidum Salapia, Hannibalis meretricio amore inclytum: Sipontum, Vria, amnis Cerbalus, Dauniorum finis: Portus Agasus, promontorium Gargani.* Mela lib. II cap. IIII; adverso litore incedens: *Daunii tenent Tifernum amnem, Gliterniam, Larinum, Teanum, opida montemque Garganum. Sinus est continuo Apulo litore incinctus, nomine Vrias, modicus spaciò. Extra, Sipuntum, vel, ut Graii dixère, Sepyus; & flumen, quod, Canusium attingens, Ausidum adpellant.*

Ex his SALAPIA *opidum* nomen adhuc servat in ruderibus, vulgò *Salpe* dicta. Memorat præter jam dictos geographos Livius & Appianus. SALAPIA *opidum.*

SALAPINA PALVS memoratur Lucano lib. V his versibus: SALAPINA *palus.*

Brundisium decimis jubet hanc attingere castris:
Et cunctas revocare rates, quas avius Hydrûs,
Antiquusque Taras secretaque litora Leucæ,
Quas recipit Salapina palus.

Hæc palus sive lacus hodiéque exstat, Ausidum flumen & Salapiam ferè contingens.

Porrò Itineraria iter habent tale:

Ausidum		*Ausidum*	
Salinis	XII.	*Salinis*	XI.
Anxano	XII.		
Siponto	VIIII.	*Siponto*	XV.

SALINAE istæ haud dubiè fuêre circa ostium Cerbali amnis; ubi exiguus lacus dicitur *Lago Salso*. SALINAE.

Sequitur hinc proximè CERBALVS amnis, vulgò nunc dictus *Cervaro*. Is ille est, CERBALVS *amnis.*

est, de quo Strabo lib. VI: Μεταξὺ τῆς Σαλαπίας καὶ Σιπέντου ποταμὸς πλωτὸς, δι' οὗ τὰ ἐκ Σιπέντου καταγεται. Id est: *Inter Salapium & Sipuntem amnis est navigabilis, quo merces de Sipunte devehuntur.*

SIPVNTVM *opidum.* Ipsum hinc SIPVNTVM *opidum* vulgò adpellatur *Siponto*. Memoratur Livio, Straboni, Melæ, Lucano, Plinio, Ptolemæo, Itinerariis, & aliis. Sed apud plerosque auctores scribitur SIPONTVM. De origine nominis ita refert Strabo lib. VI: Ὠνομάζετο δὲ Σηπέντιος Ἑλληνικῶς ἀπὸ τῶν ἐκκυμαλιζομένων σηπῶν. Id est: *Dictum fuit Sepîus Græcè à sepiis, quæ heic ejiciuntur.* Silius lib. VIII:

Quæsivit Calaber, subductâ luce repentè
Immensis tenebris, & terram & litora Sipûs.

VRIA *opidum.* Porrò apud Plinium ita legitur lib. III cap. XI: *Salapia, Sipuntum, Vria, amnis Cerbalus.* Turbavit fœdè ordinem litoris; quum modò intellexerimus, Cerbalum præcedere Sipontum; cui junctus est. Mela lib. II cap. II: *Daunii tenent montem Gargânum. Sinus est continuo Apulo litore incinctus, nomine Vrias, modicus spacio. Extrà [est] Sipuntum.* Ergo *opidum* VRIA fuit inter Sipontum & montem Garganum circa urbem Manfredoniam; & contra id SINVS VRIAS; in quem effunditur *Cerbalus* amnis.

GARGANVS mons. Verberatur huius dextro latere GARGANVS *mons*, vulgò nunc *Monte di S. Angelo*. Strabo lib. VI, memoratis Salapiâ & Sipunto: Δείκνυται δὲ τῆς Δαυνίας τοῦ λόφον, ᾧ ὄνομα Δρίων, ἠρῶα, τὸ μὲν Καλχαντος, ἐπ' ἄκρᾳ τῇ κορυφῇ. Ἐναγίζουσι δὲ αὐτῷ μέλανα κριὸν οἱ μαντευόμενοι, ἐγκοιμώμενοι ὕπτιοι τῷ δέρματι. Τὸ δὲ Ποδαλείριον κάτω πρὸς τῇ ῥίζῃ, διέχον τῆς θαλάττης ὅσον σταδίους ρ'· ῥεῖ δ' ἐξ αὐτοῦ ποταμιον πώακας πρὸς τὰς θερμάτων νόσους. πρόκειται δὲ ἔτι κάλλιον τούτου πελάγιον, ἀκρωτήριον, ὕπτιον τ' ἀνατεῖνον πρὸς τὰς ἀνατολὰς, Γάργανον. Id est: *Ostenduntur in Dauniæ quodam colle, cui nomen Drium, sacella: alterum Calchantis in summo vertice. ubi qui oraculum requirunt, arietem immolant nigrum, & pelli indormiunt. alterum Podalirii in imo ad radices collium, centum fere stadia à mari disitum. profluit autem ex eo rivus omnis generis morbos pecorum sanans. Ante hunc sinum est promontorium Garganum, ad CCC stadia in mare versùs ortum Solis procurrens.* Eadem refert Lycophron.

AGASVS portus. Reliquum hinc litus ita describit Plinius lib. III cap. XI: *Amnis Cerbalus, Portus Agasus: promontorium montis Gargani: ambitu montis Gargani Portus Garnæ; lacus Pantanus.* PORTVS iste AGASVS vulgò dicitur *Porto Greco*.

GARNAE portus. PORTVS iste GARNAE quo situ sit habendus, incertum est.

APENESTAE *opidum.* Apud Ptolemæum ita scriptum est: Ἀπηλῶν Δαυνίων· Σαλαπία, Σηπιὰς, Ἀπενέστη, Γάργανον ὄρος, καὶ ὑπὸ τὸ Ἀδριατικὸν κόλπον Ὕριον. Id est: *Apulorum Dauniorum, Salapia, Sipuntum, Apenestæ, Garganus mons; & juxta Hadriaticum sinum Hyrium.* Strabo lib. VI, memorato Gargano monte: Καμπτουσι δὲ τὸ ἄκρον πολισμάτιόν [ἐστι] Οὔριον. Id est: *Circumflexo promontorium occurrit opidulum Vrium.*

Istud etiam *opidum* APENESTAE quo loco fuerit, divinatu haud facilè est.

HVRIVM *opidum.* HVRIVM *opidum* puto nunc esse illud opidum, quod ab altero latere Gargani dicitur vulgò *Rodia*. Atque hæc ferè sunt maritima Apulorum opida, quæ antiquis auctoribus memorantur.

Contra litus Apulum & Garganum montem jacent insulæ aliquot; DIOMEDEAE adpellantur antiquis. Strabo dicto lib. VI: Πρὸ τοῦ ἄκρου τοῦ Γαργάνου αἱ Διομήδειοι νῆσοι. Id est: *Ante promontorium Gargani jacent Diomedeæ insulæ.* Plinius lib. III cap. XXVI: *Contra Apulum Diomedea insula: conspicua monumento Diomedis. & altera eodem nomine, à quibusdam Teutria adpellata.* Totidem refert & Strabo paullo antè. Ἐν δὲ πλησίον, inquit, θαλάττῃ δύο νῆσοι Διομήδειοι προσαγορευόμεναι· ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δ' ἔρημον φασὶν εἶναι. ἐν ᾗ καὶ τὸ Διομήδους μυθεύουσι ἀφανισθῆναι λίνες, καὶ οὐκ ἐπάρχειν ἀποριθῆναι, καὶ δὴ καὶ νῦν θεωρεῖν ἐκ μέρους, ὃ βίον ἀνὰ ζῆν ἀνθρώπινον, τάξιν τινὰ θείας καὶ τῆς πρὸς ἀνθρώπους ἡμερότητος τὰς ἱκετείας, ἀπὸ δὲ κακούργων καὶ μιαρῶν φύγη. Hoc est: *In contermino mari duæ sunt insulæ Diomedeæ: quarum una colitur: alteram ferunt desertam. in hac nonnulli fabulantur Diomedem disparuisse; eiusque socios in aveis mutatos, partim adhuc superesse: & vitam agere humanæ similem, ratione victus & comitate erga homines probos; fugâque flagitiorum.* De numero insularum rectiùs Ptolemæus: Ἐν δὲ τῷ Ἰονίῳ πελάγει αἱ καλούμεναι Διομήδειαι νῆσοι ε'. Id est: *In Ionio mari Diomedeæ insulæ* V. Tot quidpe hodiè noscuntur, vocanturque vulgò ab omnium maximâ

L'Isole

L'Isole di Tremiti. Hæc maxima Tacito memoratur Annal. lib. IIII his verbis : *Per idem tempus Iulia mortem obiit. quam neptem Augustus convictam adulterii damnaverat; projeceratque in insulam Trimerum, haud procul Apulis litoribus.* Nescio, an exscriptores genuinum vocabulum TRIMETVM corruperint in *Trimerum.*

CAP. XII.

De mediterraneis APVLIAE *locis.*

IN mediterraneis Apuliæ à Frentone amne primum *opidum* se offert TEANVM cognomine APVLVM, ad discrimen *Teani Sidicini* in Campaniâ. Strabo lib. VI: Εὐθὺς δ' ἐστὶ τὸ Γαργάνιον κόλπος ὑποδέχεται βαθύς· ἐν δὲ τῷ λίμνη ἐστί. ὑπὲρ δὲ ἡ λίμνης ἐν μεσογείῳ τὸ Ἄπλον Τέανον, ὁμώνυμον τῷ Σιδικίνῳ. Id est: *Protinus à Gargano profundus est sinus. in eo lacus est: & supra eum in mediterraneo Teanum Apulum: eiusdem nominis cum Sidicino.* Ab lævo latere Gargani lacus sunt duo, vulgaribus adpellationibus, *Lago di Varano* alter; alter, qui intimo sinus recessui proximus, *Lago de Lesina.* In intimum sinus recessum effunditur FRENTO *amnis.* Decem millia passuum ab ostio eius & dicto lacu rudera exstant antiqui opidi, prope ripam amnis. Hæc igitur ego Teanum fuisse arbitror. TEANVM *Apulum.* GARGANI LACVS. FRENTO *amnis.*

Eodem tractu fuit *opidum* quod Livio, GERIO, Polybio Γερόνιον, GERVNIVM, Tabulæ itinerariæ GERONIVM dicitur. Polybius lib. III: ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀννίβας πυθανόμενος παρὰ τῶν κατασκόπων, πλεῖον ὑπάρχειν σῖτον ἐν τῇ περὶ τὴν Λυκερίαν καὶ τὸ καλούμενον Γερόνιον χώραν, πρὸς ἣν τὴν παραγωγὴν ἐξ ἀφύλου ἔχειν τὸ Γερόνιον· κεῖνας ἐκεῖ παιδεύει τὴν παρακάθισιν, πορεύεται πρὸς αὐτό· ὁ τῆς Λυκερίας ἀπέχει σταδίους ἑκατόν. *At dux Hannibal, audito ab exploratoribus, in agris circa Luceriam ac Gerunium magnam esse frumenti copiam; Geruniumque ad usum horreorum opportunum esse locum: in eo tractu hibernare statuit: protinusque eò ducit exercitum. Abest autem hoc opidum à Luceriâ millia passuum XXV.* Tractus atque intervallum docent, *Gerionem* fuisse id opidum, quod vulgò nunc dicitur *Tragonara.* GERIO *opidum.*

LVCERIA *opidum* vulgò vocatur *Lucera.* Quæ nomina temporis successu cum *Nuceria*, & *Nocera* (ut nunc etiam vulgò appellari solet) fuêre commutata. Opidum est, infra Teanum versùs Austrum, ad flumen Cerbalum, ipsumque vulgari incolis vocabulo *Foggia* nominatur. Memoratur Polybio, Ciceroni, Cæsari, Livio, Dionysio Halicarnassensi, Straboni, Plinio, Frontino, Appiano, Stephano, Aethico. Stephanus ita habet: Λυκαρία, πόλις Ἰταλίας· Πολύβιος τρίτῳ. ᾧ δὲ Διονυσίῳ διὰ τοῦ ε γράφει· οἱ οἰκοῦντες, Λυκερῖνοι. Id est: *Lucaria, urbs Italiæ; auctore Polybio, lib. III. apud Dionysium verò per* e *scribitur; Incolæ, Lucerini.* Opidani equidem etiam Latinis scriptoribus, Livio, Prisciano, dicuntur LVCERINI. Cæterùm, an satis probo exemplari usus sit Stephanus, in quo scriptum fuit opidi nomen Λυκαρία, nescio. ea certè, quæ nunc exstant, Λυκερία, sicut omnes alii auctores, habent. Verba Polybii, lib. III, hæc sunt: ὁ δὲ στρατηγὸς Ἀννίβας, πυθανόμενος παρὰ τῶν κατασκόπων, πλεῖον ὑπάρχειν σῖτον ἐν τῇ περὶ τὴν Λυκερίαν καὶ τὸ καλούμενον Γεροώνιον χώραν, κεῖνας ἐκεῖ παιδεύει τὴν παρακάθισιν, πορεύεται δηὶ οὖν τόπους. Id est: *Imperator Annibal, ab speculatoribus edoctus, Luceriæ ac Gerunii magnam frumenti esse copiam, in eo tractu hibernare statuit; ad eaque loca ducit.* Cognomento *Apulam* dictam, ex Autore de viris illustribus, patet: cuius hæc sunt in Sp. Posthumio: *Nam ille* [Pontius Telesinus, dux Samnitium] *transfugas misit, qui Romanos docerent, Luceriam Apulam à Samnitibus obsideri.* Hinc in tabulâ itinerariâ, *Nucerie Apule.* Dicta autem *Apula*, (uti &, *Nuceria Saracenorum, Nocera degli Saraceni,*) ad discrimen Campaniæ, Vmbriæ, & Galliæ Cispadanæ Nuceriarum. Antiquissimam fuisse urbem, ut cui conditor adscriberetur Diomedes, patet ex Strabonis lib. VI: Καὶ ἄλλα πολλὰ, inquit, δείκνυται τοῦ Διομήδους ἐν τούτοις τοῖς τόποις δωρεᾶς σημεῖα. ἐν μὲν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερῷ, τῆς ἐν Λυκερίᾳ, παλαιὰ ἀναθήματα. καὶ αὐτὴ δὲ ὑπῆρξε πόλις ἀρχαῖα Δαυνίων· νυνὶ δὲ ταπείνωται. Hoc est: *Et multa alia monstrantur Diomedis in hac regione dominationis indicia. ut Luceriæ (quæ & ipsa vetusta Dauniorum urbs, nunc humilis est) vetusta donaria in templo Minervæ.* Proxima hinc ejus mentio est apud Livium, lib. VIIII, in consulatu T. Veturii Calvini & Sp. Posthumii; LVCERIA, *opidum.*

humii; anno urbis Romæ cccxxxii; ante natum Iesum, ccclxxi. ubi ita de Herennio, Samnitium duce, narrat: *Militeis decem pastorum habitu mittit; pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis pascere jubet præsidiis. ubi inciderint in prædatores, ut idem omnibus sermo constet; legiones Samnitium in Apuliâ esse; Luceriam omnibus copiis circumsidere, nec procul abesse quin vi capiant.* Mox: *Haut erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis. Duæ ad Luceriam ferebant viæ; altera præter oram superi maris, patens apertaque; sed quanto tutior, tanto ferè longior: altera, per Furculas Caudinas, brevior.* Captam posteà fuisse à Samnitibus, infrà eodem libro patet. *Consules*, inquit, *inter se partiti provincias, Papyrius in Apuliam ad Luceriam pergit; ubi equites Romani, obsides ad Caudium dati, custodiebantur: Publius in Samnio subsitit adversùs Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos; quòd nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis; nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Post pugnam, quâ Samnites victi Luceriam profugerunt, ipsa Luceria à Romanis circumsidetur; tandemque capitur. Papyrio*, inquit Livius, *qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad spem eventus respondit. nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebatur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causâ belli essent, absisteret obsidione. His Papyrius ita respondit: Debuisse eos Pontium, Herennii filium, quo autore Romanos sub jugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret. Cæterùm, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quàm in se ipsi ferre maluerunt, nuntiare Luceriam jussit; Arma, sarcinas, jumenta, multitudinem omnem imbellem intro mœnia relinquerent. militem se cum singulis vestimentis sub jugum missurum; ulciscentem illatam, non novam inferentem, ignominiam. Nihil recusatum. septem millia militum sub jugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta; receptis omnibus signis armisque, quæ ad Caudium amiserant; &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia, mutatione subitâ rerum, clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam Pontius, Herennii filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum injuriam, sub jugum cum cæteris est missus.* Apud Diodorum lib. xviiii ita scriptum est: Ἀθήνησι μὲν παρέλαβε τὴν ἀρχὴν Θεόφραστος. ἐν Ῥώμῃ δὲ ὕπατοι κατεστάθησαν Μάρκος Πόπλιος [Ποιπίλιος] καὶ Γάϊος Σουλπίκιος. Hoc est: *Athenis summum magistratum gerente Theophrasto, Romæ consules fuêre M. Pœtilius & C. Sulpicius.* Et posteà: Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν Σαμνῖται μὲν μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἐπῆσαν, τοὺς δὲ τῶν Ῥωμαίων ὑπάτους κατὰ Ἰταλίαν πόλεων ὅσαι τοῖς ἐναντίοις συνηγωνίζοντο· οἱ δὲ ὕπατοι τῶν Ῥωμαίων μετὰ στρατοπέδου παρεβοήθουν ἐπὶ ῥώμην τοῖς κινδυνεύουσι τῶν συμμάχων. αὐτοστρατοπεδεύσαντο δὲ τοῖς πολεμίοις πρὸς Κίνναν πόλιν, καὶ πρότερον μὲν δεῦρο ἐρρύσαντο τὴν ὑπηκόων φόβων. Μετ' ὀλίγας δὲ ἡμέρας συμβαλόντων ἀμφοτέρων τὰς δυνάμεις, ἐγένετο μάχη καρτερὰ, καὶ συχνοὶ παρ' ἀμφοτέρων ἔπεσον. τὸ δὲ πλῆθος οἱ Ῥωμαῖοι βιασάμενοι, καὶ κράτος περιεποιήσαντο τῶν πολεμίων· ὅπου πολὺν δὲ τόπον κρησάμενοι τῷ διωγμῷ, πλείους τῶν μυρίων ἀνεῖλον. καὶ τῆς μάχης ἀγνοουμένης ἔτι, Καμπανοὶ μὲν καταφρονήσαντες τῶν Ῥωμαίων ἀπέστησαν· ὁ δὲ δῆμος δύο δυνάμιν τῶν ἱκανῶν ἐξέπεμψεν ἐπ' αὐτούς, καὶ στρατηγὸν αὐτοκράτορα Γάϊον Μάνιον, καὶ μετ' αὐτὸν, καὶ τὸ πάτριον ἔθος, Μάνιον Φάλβιον ἵππαρχον. Hoc est: *In Italiâ Samnites opida Italiæ, quotquot ab adversariorum partibus erant, incursata populabantur. At Romani consules cum exercitu illuc profecti, ut sociis in periculo versantibus succurrerent, operam dabant. castrisque è regione hostium ad Cinnam positis, urbem statim ab imminente terrore liberarunt. Paucisque diebus pòst, explicatis utrimque aciebus, pugna vehemens conseritur; &, plurimis utrimque prostratis, tamdem Romani, vi perrumpentes, hostes profligant; & ad longum insectati spacium, plus quàm decem millia occidunt. Interea, dum ignoratur hæc pugna, Campani, Romanorum contemptu inducti, rebellant. Confestim ergo populus validum contra illos exercitum mittit: dictatore C. Mænio; adjunctoque illi, pro more patrio, M. Fulvio, equitum magistro.* Nullum opidum Italiæ quum usquam legatur nomine *Cinna*; meritò de hac voce dubitare mihi liceat, fueritne aliquid nec ne. Vtique quum Livius lib. viii, in rebus gestis ejus anni, nihil nisi de Sorâ, & tribus Ausonum opidis à Romanis captis; deinde Luceriâ à Samnitibus captâ, ac mox à Romanis recuperatâ referat; cui statim de Campanorum conjuratione subjicit: suspicari liceret, scripsisse Diodorum, περὶ Λουκερίαν πόλιν, *circa Luceriam urbem*; nisi Livius traderet, Luceriam tum factam Samnitium, prodito hostibus Romanis præsidio: Diodorus verò ait, consules Romanos urbem ab imminente terrore liberasse. At enimverò, ne hoc quidem mirum fuerit, quando & alia passim

passim Diodorus ab Livio diversus tradit. & hanc ipsam Luceriam anno antè coloniam deductam à Romanis, prodit his verbis: Ἀθήνησι μὲν ἦρχε Νικόδωρος· ἐν Ῥώμῃ δὲ ὕπατοι, Λεύκιος Παπίριος τὸ τέταρτον, καὶ Κόιντος Πόπλιος τὸ δεύτερον. Hoc est: *Nicodoro Athenis summum gerente magistratum; Romæ, L. Papirius quartùm, & Q. Publius secundùm, consules erant.* Et posteà: οἱ δὲ Ῥωμαῖοι φοβηθέντες, μὴ τὰ κατὰ τὴν Ἀπουλίαν πράγματα τελέως ἀπολέσωσιν, ἀποικίαν ἐξέπεμψαν εἰς Λευκέαν πόλιν ὀνομαστοτάτην τῶν ἐν τοῖς τόποις. Id est: *Romani veriti, ne prorsus jacturam facerent Apuliæ, Luceriam, clarissimam locis illis urbem, colonos miserunt.* Quum in Græcis exemplaribus vox Λευκερίαν vitiata legatur Λευκέαν, interpres sic quoque vertit *Luceriam*. At quicquid de illâ sit voce Κίνναν, satis disertè ex ipsius Diodori liquet narratione, opidum id fuisse extra Samnium sociorum Romani populi; quales tunc fuere Lucerini, ante coloniam deductam. Cæterò, COLONIAM fuisse Romanorum, Plinius, dicto lib. III, cap. XI, testis est. *Dauniorum*, inquit, *præter suprà dicta, coloniæ, Luceria, Venusia; opida, Canusium, Arpi.* Quando colonia deducta, Vellejus Paterculus, lib. I, ostendere voluit. *Sp. Posthumio*, inquit, *Veturio Calvino coss. Campanis data civitas, partique Samnitium, sine suffragio. & eodem anno Cales deducta colonia. Interjecto deinde triennio, Fundani & Formiani in civitatem recepti; eo ipso anno, quo Alexandria condita est. Insequentibus consulibus, Philone* [&] *Publio censoribus, Acerranis data civitas. & post triennium, Tarrocinam deducta colonia. interpositoque quadriennio, Luceria. ac deinde, interjecto triennio, Suessa Aurunca. & Saticula Interamnaque post biennium.* Consulatum quo anno gesserint Sp. Posthumius & Veturius Calvinus, paullo antè dictum est. At Livius hæc longè aliter computat. Lib. VIII, in consulatu T. Manlii Torquati & P. Decii Muris, qui sexennio ante prædictos fuêre consules, hæc scribit: *Equitibus Campanis civitas data.* Et biennio pòst, in consulatu L. Furii Camilli II, C. Mænii nepotis: *Campanis equitibus honoris causâ, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque & Formianis, quòd per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine suffragio data.* At VIII annis pòst, L. Aemilio Mamerco, C. Plautio, coss. *Eodem*, inquit, *anno, Anxur, id est, Tarracinam, trecenti in coloniam missi sunt.* Et triennio pòst, IIII annis ante T. Veturium Calvinum, Sp. Posthumium, coss. in consulatu C. Petilii Libonis, L. Papyrii Cursoris: *Eodem*, inquit, *anno Alexandriam in Aegypto, proditam, conditam.* Tandem lib. VIIII, annis VII post T. Veturium Calvinum, Sp. Posthumium, consules, in consulatu M. Petilii Libonis, C. Sulpicii Longi, anno urbis Romæ (si adjicias, quem præteriisse Livium chronologi arguunt) CCCCXXXVIIII; ante natum Iesum CCCXIIII: *Eodem*, inquit, *anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta. nec diu proditoribus impunita res fuit. Haud procul inde exercitus Romanus erat. cujus primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ita processit, ut Romæ, quum de colonis mittendis Luceriam, consuleretur senatus, multi delendam urbem censerent. Præter odium, quod exsecrabile in his captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes cogebat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni. Duo millia & quingenti missi.* Hinc etiam lib. XXVII, inter colonias, qui Romanis bello Annibalico fida auxilia suppeditarunt, connumerantur *Lucerini*. Clara posthinc eius memoria bello civili inter Pompeium ac Cæsarem. nam Pompeius sibi hanc urbem belli sedem delegerat, ut pater ex Epistolis Ciceronis, ad Atticum, lib. VII & VIII; ubi frequens eius mentio. Et apud Cæsarem, belli civilis commentario I: *Pompeius, iis rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gesta, Luceriâ proficiscitur Canusium; atque inde Brundusium.* Ex quibus locis certò jam constare potest, in Appiani exemplaribus mendosè scriptum esse vocabulum Νικερία, pro Λευκερία, in eâdem historiâ. Verba eius, bellor. civil. lib. II, hæc sunt: ὁ Πομπήϊος ἐς Νικερίαν ἐκ Καπύης ἦλθεν ἐκ Νικερίας ἐς Βρεντέσιον ἠπείγετο. Id est: *Pompeius ad Nuceriam à Capuâ, & à Nuceriâ ad Brundusium properabat.* Vide etiam Cic. divin. lib. II; Orosium lib. VI, cap. XV; & transscriptores eius, Paulum Diaconum, historiæ miscellæ lib. VI: Franculfum, tomo I, lib. VII, cap. VIII. Corrigo igitur audacter, ἐς Λευκερίαν, &, ἐκ Λευκερίας.

Ad idem cum Lucerià flumen *Cerbalum* fuit opidum, cui vocabulum ab initio LAMPE fertur fuisse; dein ARGOS HIPPIVM; mox ARGVRIPPA, sive unico P ARGYRIPA. ac tandem ARPI. Memoratur Lycophroni, Virgilio, Ovidio, Varroni, Martiali, Ciceroni, Livio, Straboni, Silio, Plinio, Appiano, Ptolemæo, Tabulæ

LAMPE *opidum, quod & ARGOS HIPPIVM, & ARGYRIPPA, & ARPI.*

bulæ itinerariæ, Martiano Capellæ, Solino, Procopio, Cedrino, Stephano, Aethico, Iustino: Horatio etiam sine nomine per περίφρασιν. Apud Stephanum de eius conditore leguntur ista: Ἀργυρίππα, πόλις τῆς Δαυνίας, κτίσμα τοῦ Ἰονίου κόλπου. Λυκόφρων· Ὁ δ' Ἀργυρίππαν Δαυνίων παγκληρίαν. Αὕτη Λάρπη ἐκαλεῖτο. Διομήδης μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἰλίου ἐτείχισε, καὶ μετωνόμασεν Ἄργος Ἵππιον. Id est: *Argyrippa, opidum Daniæ, ad Ionium mare. Lycophron: Alius Argyrippam, Dauniorum possessionem. Hæc Lampe vocabatur. Diomedes, post Ilium captum, mœnibus cinxit, nomenque mutavit in* Argos Hippivm. Lycophronis verba integra hæc sunt:

Ὁ δ' Ἀργυρίππαν, Δαυνίων παγκληρίαν,
Παρ' Αὐζωνῖτιν Φυλαμὸν δομήσεται.

Hoc est:

Alius Argyrippam, Dauniorum possessionem,
Iuxta Phylamum Ausoniam exstruet.

Ad hoc ita Isacius: Ὁ δὲ Διομήδης ἀπ' Αἰτωλίας ἀπελαθεὶς, τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, τὴν Ἀργυρίππαν πάλιν, μεθερμηνευομένου Ἄργος Ἵππιον, δομήσατο ἐκκλησίαν παγκληρίαν τῶν Δαυνίων, ἤτοι Καλαυρῶν, ἢ τῶν Αὐζονίτων καὶ Ἰταλικῶν, ἢ τῶν Αὐζονίτων Φυλαμίων. Lege prostrema, quæ corrupta sunt, ita: ἢ τῶν Αὐζονῖτιν ἢ Ἰταλικῶν Φυλαμίων. Sensus jam verus est iste: *Diomedes Aetoliâ, patriâ terrâ, pulsus, Argyrippam urbem, quam interpreteris* Argos Hippivm, *exstruet; possessionem condet Dauniorum sive Calabrorum, juxta Ausoniam sive Italicam Phylamum.* Idem Isacius de Diomede historiam refert huiusmodi: Διομήδης, μετὰ τὴν Ἰλίου περῆσιν, καταπλεύσας εἰς Ἄργος, τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα, καὶ εὑρὼν τὴν ἑαυτοῦ γαμετὴν Αἰγιάλειαν συμφθορευομένην Κομήτῃ, τῷ υἱῷ Σθενέλου, ἀλλὰ τὸν αὐτὸν ἐν τῇ Τροίᾳ τραῦσαι τὴν Ἀφροδίτην, καὶ μέλλων ὑπὸ τῆς αὐτῆς Αἰγιαλείας ἀναιρεθῆναι, τότε μὲν εἰς τὸ τῆς Ἀργείας ἥρας βωμὸν καταφυγὼν σώζεται· ὕστερον δὲ εἰς Ἰταλίαν ᾤχετο, εἰς τὸ Δαυνίων ἔθνος βάρβαρον, ᾧ ἐβασίλευσε Δαυίων· ὃς πολιορκούμενος ἐδεήθη Διομήδους, βοηθῆσαι αὐτῷ, ἐπαγγελόμενος δώσειν αὐτῷ τῆς γῆς μέρος· ὁ δὲ βοηθήσας, καὶ νικήσας τοὺς ἐναντίους Δαυνίους, ἔκτισε πόλιν Ἀργυρίππαν, ἤτοι Ἵππιον Ἄργος. Hoc est: *Quum Diomedes, post Ilii eversionem, in patriam Argos navigasset; uxoremque suam Aegialeam à Cometâ, Stheneli filio, corruptam inveniret, irâ Veneris ab se vulneratæ; quumque Aegialea eum interficere quæreret: tunc quidem in Iunonis Argivæ aram confugiens, servatur. postea verò in Italiam profectus est, ad Dauniorum gentem barbaram; cui rex erat Daunus. Is quum ab hostibus obsideretur, auxilium atque opem ab Diomede petiit; partem terræ ei se daturum, pollicens. Diomedes verò, auxilio suo victoriâ Dauniis partâ, condidit urbem Argyrippam sive Hippium Argos.* Apud eundem Isacium, paullo pòst, ita legitur: Ἡ δὲ Ἀργυρίππα, πόλις ὑπὸ Διομήδα, μετωκλήθη Ἄπυλις Ἄρπας. Corrupta & hæc sic lege: Ἡ δὲ Ἀργυρίππα, πόλις ὑπὸ Διομήδους, μετεκλήθη Ἀπύλοις Ἄρποι. Id est: *Argyrippa, Diomedis urbs, mutato nomine Apulis dicta est Arpi.* Strabonis locum inferius de Canusii auctore invenies. Appianus in Annibalicis: Ἀργύριππα δέ ἐστι πόλις ἐν τῇ Δαυνίᾳ, ἣν Διομήδης ὁ Ἀργεῖος λέγεται κτίσαι. Hoc est: *Argyrippa urbs in Daunià est, quam Diomedes fertur condidisse.* Iustinus lib. XX: *Arpos Diomedes, excisa Ilio, naufragio in ea loca delatus, condidit.* Plinius, lib. III, cap. XI: *Dauniorum, præter suprà dicta, coloniæ, Luceria, Venusia: opida, Canusium, Arpi. Aliquando Argo Hippium, Diomede condente, mox Argyrippa dictum.* Solinus, cap. VIII: *Notum est, à Philoctete Peteliam constitutam; Arpos & Beneventum à Diomede.* Martianus Capella, lib. VI: *Arpos & Beneventum Diomedes condidit.* Quam ob causam Virgilius, Aeneid. lib. X, sic:

Atque iterum in Teucros Aetolis surgit ab Arpis
Tydeides.

Horatius lib. I, satyrâ V:

Tendimus hinc rectà Beneventum.
Incipit ex illo montes Apulia notos
Ostentare mihi; quos torret Atabulus; equos
Nunquam erepsemus, nisi nos vicina Trivici
Villa recepisset.

Et Satyrâ VI:

Quattuor hinc rapimur viginti & millia rhedis,
Mansuri opidulo, quod versu dicere non est:

Signis,

Signis, perfacile est. Venit vilissima rerum
Heic aqua. sed panis longè pulcherrimus, ultrà
Callidus ut soleat humeris portare viator.
(Nam Canusî lapidosus: aquæ non ditior urna.)
Qui locus à forti Diomede est conditus olim.

Heic quia Horatius ait, *opidum id versu dicere non esse*; Arporum verò atque Argyrippæ vocabula versibus à Virgilio ac Silio inserta sunt: sunt, qui non hanc urbem, sed *Aequum Tuticum* Horatium intellexisse adfirment; quod & ipsum Diomedes condidisse fertur; ut suo loco suprà ostensum. Verùm disertè Horatius opidulum id inter Trivici villam & Canusium collocat. unde maximè miror, tantam erroris caliginem istis interpretibus obortam esse. Cæterùm de eodem opido ita Ovidius, Μεταμορφώσεων lib. XIIII.

At Venulus frustra profugi Diomedis ad urbem
Venerat. Ille quidem sub Iapyge maxima Dauno
Mœnia condiderat, dotaliaque arva tenebat.

Admodum imperitè Cedrenus de Argyrippâ disserit. Διομήδης ἦ, inquit, ὁ Τυδέως υἱὸς, εἰς πλὴν ἰδίαν πόλιν καταπλεύσας, οὐκ ἐδέχθη· ἀλλὰ διωχθεὶς ὑπὸ Αἰγιαλείας, τῆς αὐτοῦ γυναικὸς, ἐ τῶν πολιτῶν, κατέφυγε εἰς Καλαβρίαν. κἀκεῖ οὖν πόλιν ἔκτι, ἣν ἐκάλεσεν Ἀργυρίππην, τὴν μεσογαιοθεῖσαν Μαλεβεντὸν, εἶτα ϗ Βενεβεντόν· καὶ ἐν αὐτῇ οἰκεῖ, ἔχων ϗ τὸ Παλλάδιον, ὅπερ ἔλαβεν ἐκ Τροίας. Hoc est: *Diomedes, Tydei filius, quum ad suam urbem revectus erat, non est admissus; sed ab Aegialiâ uxore suâ, & civibus, repulsus in Calabriam confugit: ibique urbem Argyrippam condidit: quæ mutato postea nomine dicta est Maleventum; ac deinde Beneventum; & eam habitavit: secum etiam Palladium tenens, quod apud Troiam nactus fuerat.* Et aliquanto pòst: Αἰνείας ὡσαὐτὼς Διομήδους ἐν Καλαβρίᾳ ξενωθεὶς, ἐπεὶ ἀποφοιτᾶν ἔμελλεν, ἠτεῖτο λαβεῖν τὸ Παλλάδιον παρ' αὐτοῦ· περὶ οὗ ἐκεῖνος· Ἐξ οὗ, φησιν, τὴν ἀρχὴν τοῦτο μετὰ Ὀδυσσέως τῆς Ἰλίου ἀφελόμην, ὅτε ἐμοὶ ὅτε τῷ ὑπ' ἐμὲ στρατῷ θλίψις ἐπέλιπεν ἕως ἄρτι ϗ συμφοραί. διὸ ϗ ἐπυθόμην τῆς Πυθίας περὶ αὐτοῦ, ἢ ϗ αἰτεῖται, ἀποδοῦναι αὐτὸ τοῖς Τρωσί. Ταῦτα Διομήδης εἰπὼν, ἐ θυσάμενος τῷ θεῷ, ἐκάλων δίδυς τὸ Παλλάδιον, τῷ Αἰνείᾳ δωρεῖται. Hoc est: *Aeneas in Calabriâ usus Diomedis hospitio, jam discessurus, Palladium ab eo petiit. cui Diomedes respondit; ex quo primùm cum Ulysse Palladium Ilio abstulisset, se atque exercitum suum continentibus malis atque calamitatibus fuisse vexatum: & quum eius rei causâ Pythiam consuluisset, jussum fuisse Troianis id reddere. His dictis, deorem sacram fecit; Aeneamque deprompto Palladio donavit.* Et aliquanto pòst: Διομήδης ἐπανελθὼν ἀπὸ τ Τροίας ἐπὶ τὸ ἴδιον βασίλειον, οὐκ ἐδέχθη ὑπὸ τ αὐτοῦ. μαθὼν ἦ, ἡ γυνὴ αὐτῦ Αἰγιάλεια, καταγκάζῃ αὐτῷ δόλον, ὡς περιῴδηται ὑπὸ ἦ Κόμητος ἦ συγκληκὸς αὐτῆς, ὅς ἦς ϗ αὐθέσαλος αὐτῷ κρυπτῶς ἅμα τῷ υἱῷ Ναυπλίῳ, τῷ Αἴακι τὰ ὅμοια φρονοῦντι, οἳ ἀμᾷ τ ποὸς αὐτὸν ἔρωτα πολλῷ σθένει αὐτομάχην αὐτῷ. ἰδὼν ἦ τάττας ϗ πάσας τ Ἀργείων χώρας αὐθεμμόνην αὐτῷ, ϗ μηδεὶς τ ἰδίαν χώραν τ Αἰτωλίαν δυνάμενος αὖ ἐλθεῖν, αὖ ἐχώρησεν ἀποπλεύσας ἐπὶ τ Καλαβρίαν χώραν. ϗ κτίζῃ πόλιν ἔκτι θαλάσσιον, ἣν ὠνόμασεν Ἀργυρίππην, τ νυὶ Βενεβεντόν. Hoc est: *Diomedes reversus à Troia in regnum suum, non est receptus à suis. Quumque sentiret, dolum sibi ab Aegialiâ uxore strui, (ea enim stuprata erat à Comete, suo consiliario. atque is Comes, unaque eiusdem flagitii manifestus Aiax, Nauplii filius, propter Aegialiæ amorem summâ ope Diomedi repugnabant) & quum hos omneisque prætereà Argivos resistere sibi cerneret, neque in Aetoliam porrò redire esset integrum; in Calabriam navigavit, ibique maritimam urbem condidit, quam Argyrippam nominavit; quæ nunc Beneventum dicitur.* Hæc ne maritima? vel etiam Arpi? Toto cœlo erras, Cedrene. Aliter hæc Procopius refert, Gothicar. rer. lib. I: Βενεβεντὸς· ἣν πάλαι Μαλεβεντὸν ὠνόμασαν Ῥωμαῖοι. Ταυτὶ ἦ Βενεβεντὸν καλῶσι, τ ἀπὸ ἦ τοῦ πέρατος ὀνόματος. Διαφόρως δὲ Βλασφημίαν. Ἔστι ϗ χὰρ αὖεμον λαλίνων φωνῇ δυσαί). ἐν Δαλματίᾳ γὰρ· ἡ παύπλιν καὶ ἀνλικρὺ ἐν τῇ ἀνλιπέρας ἠπείρῳ κεῖται. ἀνέμῳ τι πνεῦμα σκληρόν τι ϗ ὑπερφυῶς ἄρειον ἐπισκήπτειν φιλεῖ. ὅπερ ἐπιδὰν ἐπιπνεῖν ἄρξῃ), ὁδῷ ἰόντα ὄν τινα ἄνθρωπον ἐνθαῦτα θύρεῖν ἐδεμία μηχανή ἐστιν· ἀλλ' εἶναι, ἅπαντα καθαίρεσις, ἑαυτὸς τηρῆσι. πιαύτη γὰρ ἦς ἡ ἐπιδήμιος Φορὰ τυγχάνῃ ἔσα, ὡς τε ἄνδρα ἱππέα ζῳὸν τῷ ἵππῳ ἁρπάζασα μετιέναι Φέρῃ· ἐπιπολῆσόν τι πρῆσαι ἀγέσα τ ἀέρος χώρας, εἶτα ὅπῃ ποθὲν ἀντύχῃ ἀποῤῥίψασα κλεινῇ. Βενεβεντὸν ἦ, ἅ τε κατ' ἀνλικρὺ Δαλματίας ἔσαν (ὡς πὲρ μοι εἴρηται) ἐπὶ τεύχηλε ἴνα χώρας κειμένας, μοῖραν ἴνα Φέρεσ τ τότε δὴ ἦ ἀνέμῳ δυσκολίας συμβαίνῃ. Ταύτῃ Διομήδης ποτὲ ὁ Τυδέως ἐδείματο, μὴ Ἰλίου ἄλωσιν ἐκ ἦ Ἀργους ἀποκρυβείς. καὶ γνώρισμα τῇ πόλει τοῦτ' ἐδόθησας συὸς τοῦ Καλυδωνίου ἐλείπετο, ἧς οἱ θεὸς Μελέαγρος ἆθλα τοῦ κτανεῖν λαβὼν ἔτυχεν. Ἐνθαῦτα καὶ

ξυγγνέας

ξυγγενέσθαι τὴν Διομήδην Αἰνείᾳ τῷ Ἀγχίσου, ἥκοντι ἐξ Ἰλίου. Φασὶν καὶ κατὰ τὸ λόγιον τὸ τῆς Ἀθηνᾶς, ἄγαλμα δοῦν, ὃ ξὺν τῷ Ὀδυσσεῖ ἀποσυλήσας ἔτυχεν, ὅτε κατασκόπω ἐς τὸ Ἴλιον ἐλθέτην ἄμφω πρότερον, ἢ τὴν γε ἁλώσιμον γενέσθαι τοῖς Ἕλλησιν. Λέγουσι γὰρ, αὐτῷ νοσήσαντι τεύτερον, καὶ ὑπὲρ τῆς νόσου πυνθανομένῳ, χρῆσαι τὸ μαντεῖον, ὅπῃ τέ οἱ τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι, πλὴν εἰ μὴ ἀνδρὶ Τρωὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο διδοίη. Hoc est: *Beneventum; quod Maleventum prisci quondam dixere. nunc autem Beneventum vocant, odiosam à priore vocabulo denominationem aversantes. nam Ventus Latinorum lingvâ significat ἄνεμον. idque opidum Dalmatiæ ex adverso oppositum est, in continentique situm; in quod spiritus violentior quidam & acerbissimus ingruere consvevit; qui utique, ubi flare occeperit, nullo sit pacto qui eâ iter faciat inventurus; sed domi se continent omnes. nam venti huius ea est violentia, ut vel equitem cum equo simul arreptum, sublimem mox deferat, diuque per aërem circumactum, &, quocumque tulerit casus, proiectum, interimat. unde & Beneventum contra Dalmatiam, ut diximus, & in edito positum, eo ex vento toleratu difficili aliquantum participat. Vrbem hanc quum Diomedes quondam post Ilium captum ex Argis ejectus diripuisset, Suis in eâ dentes reliquit Calydonensis, quos Meleager venationis præmia tum forte acceperat. Heic præterea ferunt Diomedem Aeneam Anchisæ, venientem ex Ilio, convenisse, dedisseque illi, ex responso Minervæ, simulacrum, quod ipse quondam Vlysse juvante è Troiâ sustulerat, quum explorandi gratiâ eò priùs se contulissent quàm à Græcis Ilium caperetur. Addunt insuper, huic ægrotanti, sciscitantique de morbi eventu, prædixisse oraculum, non anteà se eo ex morbo convaliturum quàm viro Troiano simulacrum id tradidisset.* Servius etiam, ad duo Virgilii loca commentans, quàm Cedrenus suprà, multò loquitur eruditiùs. Loci Virgiliani sunt: Aeneid. lib. VIII:

Mittitur & magni Venulus Diomedis ad urbem;
Qui petat auxilium.

Et lib. XI; ubi reditus Venuli narratur:

Et Venulus, dicto parens, sic farier infit:
Vidimus, ô cives, Diomedem Argivaque castra;
Atque iter emensi, casus superavimus omneis;
Contigimusque manum, quâ concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis agris.
Postquam intregressi, & coràm data copia fandi,
Munera proferimus: nomen patriamque docemus:
Qui bellum intulerint: quæ causa attraxerat Arpos.

Ad priora illa, lib. VIII, ita Servius: *Diomedes, postquàm reperit, irâ Veneris, à se vulneratæ, uxorem Aegialiam apud Argos cum Cillabaro, ut Lucilius, vel Cometâ, ut plerique tradunt; turpiter vivere; noluit reverti ad patriam; vel, ut dicitur, ab adulteris proturbatus: sed tenuit parteis Apuliæ. &, edomitâ omni montis Gargani multitudine, in eodem tractu civitateis plurimas condidit. nam & Beneventum & Aequum Tuticum ipse condidit, & Arpos; quæ & Argyripa dicitur: ad quam nunc Venulus mittitur.* Ad librum verò XI sic: *Diomedes fuit de civitate quæ Ἄργος ἵππιον dicitur. de quâ Homerus: Ἄργεος ἱπποβοτοῖο. Horatius, Aptum, dicit, equis Argos. Hic in Apuliâ condidit civitatem, quam patriæ suæ nomine adpellavit, & Ἄργος ἵππιον dixit. Quod nomen posteà vetustate corruptum est; & factum est, ut civitas Argyrippa diceretur. Quod, rursus corruptum, Arpos fecit.* Apulis dictam fuisse *Arpos*, suprà Isacius testatus est. Idque posteà nomen Romani unum usurparunt. In horum rebus gestis antiquissima eius memoria est apud T. Livium, lib. VIIII, in consulatu Q. Publii Philonis & L. Papyrij Cursoris, anno à Româ conditâ CCCCXXXIII; ante natum Iesum CCCXX. *Consules*, inquit, *inter se partiti provincias, Papyrius in Apuliam ad Luceriam pergit: Publius in Samnio subsistit, adversùs Caudinas legiones.* Et posteà: *Exercitus alter cum Papyrio consule locis maritimis pervenerat Arpos, per omnia pacata; Samnitium magis injuriis & odio, quàm beneficio ullo populi Romani. Quæ regio si fida Samnitibus fuisset; aut pervenire Arpos exercitus Romanus nequisset; aut, interiectâ inter Romam & Arpos pecuniâ, rerum omnium exclusos à commeatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam juxta obsidenteis obsessosque inopia vexavit. omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur. Cæterùm, adeò exiguè, ut militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret: interdum occursu hostium cogeretur, abjecto ex equo frumento, pugnare.* Proxima hinc eius mentio apud

eumdem

eumdem Livium, lib. xxxii, bello Annibalico. *Annibal Prætutianum*, inquit, *Adrianumque agrum; Marsos inde, Marracinosque & Pelignos devastat; circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionem.* Et posteà: *Annibal ex Arpis in Samnium transit: Beneventanum depopulatur agrum; Telesiam urbem capit.* Eamdem rem ita refert Polybius, lib. iii: Διελθὼν δὲ, καὶ καταφθείρας τὴν τε Πρετετιανὴν καὶ τὴν Ἀδριανὴν, ἔτι δὲ τὴν Μαρρουκίνην καὶ Φρεντανὴν χώραν, ὥρμισε πανδημεὶ τὴν πορείαν ὡς ἐπὶ τὴν Ἰαπυγίαν. ἧς διῃρημένης εἰς τρεῖς ἐπωνυμασίας, καὶ τὴν μὲν πεσσαγερδομένων Δαυνίων, [τὴν δὲ Πευκετίων,] τὴν δὲ Μεσσαπίων, εἰς πρώτην ἐνέβαλε τὴν Δαυνίαν. ἀρξάμενος δὲ ταύτης ἀπὸ Λυκερείας, οὔσης ἀποικίας Ῥωμαίων, ἐπορθεῖ τὴν χώραν. μεθ' ὃν ταῦτα καταστρατοπεδεύσας πρὸς τὸ καλούμενον Ἴωνιον, ἐπιτρέχει τὴν Ἀργυριπαν̃ων, καὶ πᾶσαν ἀδεῶς ἐλεηλάτει τὴν Δαυνίαν. Hoc est: *Vbi deinde pertransiit devastavitque Prætutianum Adrianumque agrum, nec non Marrucinorum & Frentanorum, in Apuliam avertit iter. Quæ regio quum tribus distincta sit nominibus: quorum unum est Dauniorum, alterum Peucetiorum, tertium Messapiorum: primam petit Dauniam. orsusque in hac à Luceriâ, Romanorum coloniâ, perpopulatus est eius agrum. deinde circa Hipponem castra locat, indeque Arpos & universam Apuliam agebat ferebat.* Sic equidem doctissimus aliàs interpres postrema ista vertit verba. At quam heic ille intelligat præter Arpos *Hipponem urbem*, haud equidem ego intelligo. nam quod Ἵππωνιον Græcis, Romanis *Vibo Valentia*, dictum fuit opidum, longiùs hinc ad inferum mare prope Siculum fretum situm est. Vitiatum esse totum istum Polybii locum, jam anteà docui. Vocem Ἀργυριπαν̃ innuere Arpos, etiam interpres ipse judicavit. corrigenda igitur omninò est in Ἀργυριπαιλῶν, quod erat ab primitivo Ἀργύιππα. De cætero, quia Livius, qui præscriptum locum fermè ad verbum ex Polybio transcripsit, nullius alius opidi, præter Argos & Luceriam, meminit; omninò ego vocem illam Ἴβώνιον, quam etiam interpres vitiosam censuit, ita purgo: μεθ' ὃν ταῦτα καταστρατοπεδεύσας πρὸς τὸ καλούμενον Ἄργ Ἵππιον ἔπι τὴν Ἀργυρίππων, ἐπιτρέχει τὴν Ἀργυριπαιλῶν. Id est: *Deinde castris positis circa Argos Hippium, sive Argyrippam, agrum Argyrippanum depopulatus est.* Ergo opidani ab Argyrippâ Polybio dicti sunt Ἀργυριππαῖοι, ARGYRIPPANI. At apud Stephanum ita legitur; loco prædicto: Τὸ ἐθνικὸν, Ἀργυριπανιάνες. Στράβων Ἀργυριππῶνιος φησιν. Id est: *Gentile est, Argyrippianus. Strabo Argyrippenus dicit.* Omninò primum illud gentile vocabulum vitiatum est. quidpe ab Ἀργυρίππη nullo modo *Argyrippianus* poterat fieri. Cæterùm, quum ipsum opidum Straboni dicatur Ἀργυρίππη, rectè inde gentile factum Ἀργυριππῶνιος. Ab *Arpis* apud Plinium dicto lib. iii, cap. xi, leguntur ARPANI. Vnde apud eundem, lib. ii, cap. xcvi, vulgò legitur: *In Agro Ardano frumentum satum non nascitur.* Vbi cod. m. s. Chiffletianus habet, *In agro Arpano*; & alius, *Harpano.* quæ lectio, si vera, ad hunc locum ea pertinere verba, non malè suspiceris. At Livio lib. xxiiii, dicuntur rectiùs ARPINI, locis frequentibus: uti & lib. xxxiiii. Et apud Varronem lib. i, cap. v: ii: *In Arpino*, scilicet agro. Sed tempus est, situm nunc Arporum indicare. Strabo inferiùs de Canusii situ citabitur. Virgilius, dicto Aeneid. lib. xi, Gargano facit conterminam. Luceriæ vicinam fuisse, liquet ex Livio, lib. xxiiii: *In Apuliâ ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius consul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. inter eos levia prælia ex occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur.* Tabula iter habet huiusmodi:

Siponto	
Arpos	XXI.
Prætorium Laverianum	VIII.
Nucerie Apule	....
Aeras	
Aequo Tutico	XVIII.

Nomen *Aeras* vitiosum esse ab *Aecas*, suprà in Hirpinis docui. *Nuceria* etiam nunc vulgò dicitur *Nocera*. *Opidum* hodiè est ad Cerbalum amnem vulgari incolis vocabulo *Foggia*, à quo VI millia passuum versùs Manfredoniam progredientibus conspiciuntur ruinæ antiquæ urbis, quæ etiam nunc vocatur incolis eius tractûs *Arpe*. Hinc quum XI haud amplius sint ad Sipontum millia; certum est, in Tabulâ alterum X supervacaneum esse. Maximam quondam fuisse urbem, præter Strabonem Ovidius quoque testatur verbis suprà citatis.

Cæterùm, Servius, ut suprà citatum, Diomedem, tradit, edomitâ Gargani multitudine, civitatem Arpos in eo tractu condidisse. quod ipsum Virgilius innuit versibus proximè perscriptis. Daunum regem eos oppugnasse, auctor est Isacius, loco suprà dicto. MONADOS fuisse atque DARDOS cum opidis suis APINA & TRICA, auctor est Plinius, dicto lib. III, cap. XI, his verbis: *Arpi; aliquando Argos Hippium, Diomede condente, mox Argyrippa dictum. Diomedes ibi delevit genteis Monadorum Dardorumque; & urbeis duas, quæ in proverbii ludicrum vertêre, Apinam & Tricam.*

ARDONEÆ, *opidum.*

Eodem terrarum tractu à dextro latere viæ, quâ à Nuceriâ Arpos itur, situm est *opidum*, quod Livio plurali numero ARDONEÆ; libro de limitibus, ARDONA dicitur: quorum hoc etiam nunc nomen iisdem literis obtinet. Verba Livii, lib. XXIIII, hæc sunt: *A Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Accua opidum per eos dies vi captum: stativaque ad Ardoneas communita.*

ASCVLVM, *opidum.*

Propiùs hinc Apennini juga & Arpinorum confinium, est *opidum* ASCVLVM, cognomine APVLVM; ad discrimen ASCVLI PICENI. vulgò nunc incolis *Ascoli* dictum. Memoratur Plinio, Plutarcho, Frontino, Floro, Appiano, & Zonaræ. Florus, lib. I, cap. XVIII, de Pyrrho rege: *In Apuliâ deinde apud Asculum meliùs dimicatum est, Curio Fabricioque consulibus.* Plutarchus in Pyrrho: Ἀναλαβὼν δὲ στρατέαν, περὶ Ἄσκλον πόλιν τῆς Ῥωμαίοις σπουδὰς. [σπένδε.] *Adsumpto exercitu ad Asculum opidum cum Romanis signa contulit.* Zonaras, Annal. tomo II: Ὁ Πύρρος ἐς τὴν Ἀπουλίαν ἐνέβαλε, καὶ πολλὰ μὲν βίᾳ, πολλὰ δὲ ὁμολογίᾳ προσεποιήσατο, μέχρις ἐπὶ Ῥωμαίους περὶ Ἄσκλῳ πόλιν αὐτῷ ἐπελθόντας ἀντεστρατοπεδεύσαντο. *Pyrrhus, impressione in Apuliam factâ, multa vi, multa per deditionem occupavit; donec Romani circa Asculum opidum contra eum castra posuerunt.* Frontinus stratagemat. lib. I, cap. III: *Pyrrhus, Epirotarum rex, pro Tarentinis opidum Asculum, dextro cornu Samnitas Epirotasque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in mediâ acie Tarentinos collocavit.* Tanta scilicet huius etiam Asculi antiquitas. quidpe consules hi fuêre haud semel bello Tarentino decenni, quod cum Pyrrho rege gestum est; cuius initium fuit, C. Fabricio Lusco, Q. Aemilio Pappo, coss. anno à Româ conditâ CCCCLXXI; antenatum Iesum, CCLXXXII. Cæterùm, Appianus, bellor. civil. lib. I, οἱ δὲ λοιποὶ, inquit, μετὰ δὲ Τρεβατίου διέφυγον ἐς Καυσίον. καὶ ὁ Κοσκώνιος τὰ Λαρινάτων καὶ Οὐενουσίων καὶ Ἀσκλαίων γῆ ἐπόρθμων, ἐς Πευκέτιος ἐσέβαλε. Id est: *Reliqui unà cum Trebatio Canusium perfugerunt. Tum Cosconius, Larinatium, Venusinorum, Asculanorumque agris pervastatis, Pæciculos invasit.*

Atque hactenus loca Apuliæ Dauniæ, cis Aufidum flumen sita, explicavimus. Trans Aufidum, proximè maritimam oram, in ipsâ fluminis dextrâ ripâ, fuit nobilissimus clade Romanorum *vicus*, cui vocabulum apud omneis, Latinos pariter atque Græcos auctores, multitudinis numero, αἱ Κάνναι, CANNAE; apud unum Polybium, cui πόλις, id est, *opidum* est, singulari numero, ἡ Κάννη, CANNA. Verùm, urbem fuisse Cannas, anno antè, quàm illic inter Romanos Pœnosque memorabilis illa pugna commissa est, testatur Polybius, lib. III, his verbis: Ἤδη δὲ τοῦ θέρους ἐπιδιδόντος καὶ τῶν ἐπιτηδείων καρπῶν χορηγίαν, ἐκίνει τὴν δύναμιν ὁ Ἀννίβας. κρίνων δὲ, συμφέρειν τὸ κατὰ πάντα τρόπον ἀναγκάσαι μάχεσθαι σὺν πολεμίοις, καταλαμβάνει τὴν Κάννης προσαγορευομένην πόλεως ἄκραν. εἰς γὰρ ταύτην συνέβαινε τόν τε σῖτον ἐκ τῶν λοιπῶν χορηγίας ἀθροίζεσθαι τοῖς Ῥωμαίοις, ἐκ τοῦ πρὸς Καυσίον τόπου. ἐκ δὲ ταύτης ἀεὶ πρὸς τὴν χρείαν ἐπὶ τὸ στρατόπεδον διαπομίζεσθαι. τὴν μὲν οὖν πόλιν ἔτι πρότερον εἰν συνέβαινε κατεσκάφθαι. τὸ παραπλήσιον δὲ καὶ τὴν ἄκραν τότε καταληφθεῖσαν, ἐμικρὰν συνέπεσε διαφθεῖραι τοῖς Ῥωμαίων δυνάμεις. ἐπὶ γὰρ μόνον πρὸς τὰς χορηγίας εὐχρήστουν, ὅτι τῷ κατέχειν τὸ προκείμενον τόπον· ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ τὴν πεδιάδα διαφυλάσσειν χώραν. Hoc est: *Vbi novarum frugum tempus advenit; castra, quæ ante Gerunium habebat, movit Annibal. qui, expedire suis rebus judicans, ut omnibus artibus hostem pugnare cogeret, arcem Cannarum occupat. eò enim Romani & frumentum & reliquos commeatus è Canusio convexerant: atque inde necessaria ad usum exercitibus deferebant. Vrbs quidem ipsa anno antè solo æquata fuerat. Tunc verò belli adparatibus simul cum arce amissis, non mediocriter Romanus exercitus ære est perturbatus. non solùm enim propter commeatus magnis ex eo difficultatibus afficiebantur, quòd is locus in potestatem hostis venisset; verùm eo etiam nomine, quòd vicino tractui arx illa opportunè imminebat.* Hinc ita Silius lib. VIII:

CANNÆ, *vicus.*

Vt ventum ad Cannas, urbis vestigia priscæ.

At Livius nudè *vicum* adpellat. Verba eius lib. XXII hæc sunt: *Quum utriusque consulis*

sulis eadem, quæ semper antè, fuisset sententia: cæterùm Varroni ferè omnes, Paulo nemo, præter Servilium, prioris anni consulem, assentiretur; majoris partis sententia, ad nobilitandas clade Romanâ Cannas, vergente fato, profecti sunt. Prope eum vicum Annibal castra posuerat. Eodem libro, post pugnam Cannensem: *Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo fermè in vicum ipsum Cannas perfugerunt. qui extemplò à Cartalone atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi sunt.* Atque ita Livio multo posterior Appianus, in Annibalicis: οἱ δὲ ὑπατοι τῶν στρατιᾶν τὴν ἐς Γαπυγίαν πορευομένας, ἐστρατοπέδευον ἀμφὶ κώμην ὑπὸ καλυμμένῃ Κάννας. καὶ ὁ Ἀννίβας αὐτοῖς ἀντεστρατοπέδευε. Id est: *Consules accepto, qui in Apuliâ erat, exercitu, circa Cannas vicum castra posuerunt. quibus Annibal castra sua oppositi.* Sed & Florus lib. II, cap. VI: *Quartum, id est, penè ultimum vulnus imperii, Cannæ; ignobilis Apuliæ vicus: sed magnitudine cladis emersit: & quadraginta millium cæde parta nobilitas.* In opidum postmodò an rursus exstructus fuerit vicus, equidem nescio. certè Plinius lib. III, cap. XI: *Inter alios Apuliæ opidanos referuntur & nobiles clade Romanâ* CANNENSES. Cannas sanè post cladem illam iterum fuisse habitatas, apud Appianum est. Hodiè rudera tantùm cum vulgari vocabulo *Canne* ad ripam Aufidi dextram exstant.

Ad eamdem *Aufidi* ripam, XXV stadia supra Cannas, situm est CANVSIVM, Græcis plerisque Καυσιον, Appiano & Procopio Καυσίζιον, Stephano Καμυσίζιον, & Καυσίζιον, vulgò nunc *Canosa* dictum. Memoratur Polybio, Varroni, Columellæ, Martiali, Prisciano, Iul. Capitolino, Cæsari, Ciceroni, Cn. Pompeio apud Ciceronem, Livio, Horatio, Straboni, Melæ, Silio, Plinio, Plutarcho, Philostrato, Appiano, Ptolemæo, Antonino, Procopio, Stephano, Aethico. Polybii verba paullo antè citavimus. Cæsaris etiam superiùs exstant. Procopius Gothicar. lib. III: Καυσιον κεῖται ἐν Ἀπέλλοις πεμέζοις. Τέτε Καυσίε πόλε καὶ ἄνθρωποι σαφέως ἀπέχεσι Κάννας· ἵνα δὴ λέγεσι, Λιβύων στρατηγέντος ἐν τοῖς ἄνω χρόνοις Ἀννίβα, τὸ μέγα πάθος ξυμβῶσαι Ῥωμαίοις. Hoc est: *Canusium in mediis situm est Apulis. ab hoc XXV stadiis haud procul & Cannæ sunt vicus, ingenti illâ Romanis illatâ per Annibalem clade nobilitatæ.* Vrbem fuisse, mœnibus cinctam, ex Livio patet; cuius verba lib. XXII, post pugnam Cannensem, paullo antè audivimus. Ibidem paullo pòst ita scribit: *Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset; nuntium, qui maioribus præerant, mittunt; Dum prælio, deinde ex lætitiâ epulis fatigatos quies nocturna hosteis premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros esse.* Deinde: *In maiora castra ad sexcentos evaserunt. atque inde, protinus alio agmine adiuncto, Canusium incolumes perveniunt.* Posteà: *Eos, qui Canusium perfugerant, muliercula, nomine Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantùm tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam juvit.* Item posteà: *Varro ipse Canusium copias traduxit. Et jam aliqua species consularis exercitus erat: mœnibusque se certè, si non armis, ab hoste videbantur defensuri.* Ergo his jam patet, in quantum errent illi, qui Cannas Canusiumque unum eumdemque locum fuisse volunt. Cannæ *vicus* erant, sine ullo munimento. at Canusium *opidum* cum eiusmodi mœnibus, quibus se exercitumque magis defendi posse confidebat Varro consul, quàm ipsius Venusiæ, Romanorum coloniæ, mœnibus. Sic & Plinius inter utrumque locum disertè distinguit, lib. III, cap. XI. *Dauniorum*, inquit, *præter suprà dicta, coloniæ, Luceria, Venusia: opida, Canusium, Arpi.* Paullo pòst: *Et nobiles clade Romanâ Cannenses.* Item Appianus, in Annibalicis: οἱ μὲν εἰς Κάννας ἐπαφίγοντο πρὸ ὀλίγου· καὶ παρέδωκαν ἑαυτὸς τῷ Ἀννίβᾳ· ὀλίγοι δὲ εἰς Καυσίον διέφυγον. Id est: *Quidam Cannas perfugientes, Annibali sese tradiderunt. pauci Canusium incolumes pervenerunt.* Cæterò, ad ipsam Aufidi amnis ripam fuisse situm Canusium, Mela testatur, lib. II, cap. IIII: *Sipontum*, inquit, *vel, ut Graii dixêre, Sipûs; & flumen, quod, Canusium attingens, Aufidum adpellant.* Canusitarum item emporium: ut Strabo docet, lib. VI. Ἐκ δὲ Βαρίου, inquit, πρὸς τὸ πόλισμα τὸ Ἀυφίδιον, ἐφ' ᾧ τὸ ἐμπορεῖον τῶν Καυσινιτῶν, σταδίοι υ. ὁ δὲ ἀνάπλους ἀπὸ τοῦ ἐμπορείου ς'. Id est: *A Bario ad Aufidum flumen, cui Canusinorum adjacet emporium, stadia sunt* CCCC. *ad ipsum autem emporium à mari, adverso amne, stadiorum* VI *est navigatio.* Hinc Antonini itinerarium:

CANVSIVM, *opidum.*

Erdonias	
Canusio	XXVI.
Rubos	XXIII.

Emporium Canusitarum non fuisse ipsum Canusium; sed à Canusio diversum: dicto loco Strabo illis verbis docet, quæ proximè perscriptis continuò subnectit: Πλησίον δὲ, inquiens, καὶ Σαλαπία, τὸ τῶν Ἀργυριππηνῶν ἐπίνειον. οὐ πολὺ γὰρ δὴ τῆς θαλάττης ὑπέρκειται δύο πόλεις ἔν γε τῷ πεδίῳ, μέγισται τῶν Ἰταλιωτίδων γεγονυῖαι πρότερον, ὡς ἐκ τῶν περιβόλων δῆλον, τό τε Κανύσιον, καὶ ἡ Ἀργυρίππη· ἀλλὰ νῦν ἐλάττους εἰσί. λέγονται δ' ἀμφότεραι Διομήδους κτίσμα· καὶ τὸ πεδίον, καὶ ἄλλα πολλὰ δείκνυται τῆς Διομήδους ἐν τούτοις τοῖς τόποις δυναστείας σημεῖα. Hoc est: *Proximè autem Salapia quoque est, Argyrippenorum navale. Haud procul enim à mari in planitie sitæ sunt duæ urbes, Italicarum quondam, ut ambitus earum indicant, maximæ; Canusium & Argyrippa; at nunc eæ minores sunt. utraque Diomedis fertur esse opus. Campusque & multa alia monstrantur hisce in locis Diomedis dominationis documenta.* Nam antè dixerat, ad ipsum emporium à mari, stadiorum VI esse navigationem: heic autem, haud procul à mari situm esse Canusium. Philostratus, in vitis Sophistarum, Herodi Atheniensi, qui sub Adriano vixit, tale factum circa Canusium asscribit: Οἴκισε δὲ καὶ τὸ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ Κανυσίον, ἡμερώσας ὕδατι, μάλα τοῦτο δεόμενον. Hoc est: *Canusium in Italiâ, inductâ dulci aquâ, cujus vehementer indigebat, habitabile reddidit.* Vocabulum quod attinet; quum secunda eius syllaba sit brevis, Græci eam scripsêre auctores per υ, Κανύσιον. Sic quidpe Horatius suprà citatus de conditore Argyrippæ. Et Silius lib. X, de suprà dictâ pugnâ Cannensi:

Iam Latius sese Canusina in mœnia miles
Colligere, & profugos vicino cingere vallo
Cœperat.

Grammatici nescio quam nugatoriam fabulosamque & absurdam huic vocabulo quærunt originem. Servius ad Virgil. Aeneid. lib. XI. *Sanè*, inquit, *Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur civitateis: ut Venusiam; quam in satisfactionem Veneris, quòd eius irâ sedeis proprias invenire non poterat, condidit; quæ Aphrodisia dicta est: item Canusium, Cynegeticon; quòd in eo loco venari solitus erat.* Scilicet *Venusiam* à Veneris, *Canusium* à canum vocabulo dictum innuit. Ergo Dauniorum, id est, incolarum lingvâ, alia habuêre vocabula, quæ posteà à Latinis sive Romanis abolita? Ne credas grammatico, etiam aliàs haud raró nugatorio. Auctor tamen Canusio, etiam ab gravissimo geographo Strabone, tribuitur Diomedes, loco sæpiùs citato. Et ad Horatii locum, Sat. X, lib. I; —— *Canusini more bilingvis*;
ita commentatur vetus poëtæ scholiastes: *Canusium; opidum in Apuliâ, conditum à Diomede, à quo Canusini Græcam lingvam acceperunt: quare dicebantur bilingves; quia utebantur Græco & Latino sermone. unde totus ille tractus olim Magna Græcia dicta est.* Vide Festum in *Bilingves*. OPIDANI ergo CANVSINI dicti sunt, & CANVSITAE. Svetonius in Nerone, cap. XXX, habet vocabulum CANVSINATVS. *Numquàm* (inquit) *carrucis minùs quingentis fecisse iter traditur; soleis mularum argenteis, Canusinatis mulionibus.* Eàdem voce & Seneca utitur, in libro de Vitâ beatâ.

CAMPI DIOMEDIS, *locus.*

Cæterò, CAMPVS iste, sive plurali numero CAMPI DIOMEDIS, non solùm Straboni in loco aliquoties jam dicto, sed compluribus aliis etiam memorantur auctoribus antiquis. Livio, lib. XXV: *Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc fermè verba erat: Amnem Trojugena Cannam Romane fuge; ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. sed neque credes tu mihi, donec sangvine complêris campum: multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum, ex terrâ frugiferâ. piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua. nam mihi ita Iupiter fatus est. Et Diomedis Argivi Campos, & Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxtà atque ipsam cladem agnoscebant.* Hinc illud Silii, lib. VIII:

En nomen patrium spondet majora peractis.
Vellantur signa; ac divâ ducente petamus
Infaustum Phrygiis Diomedis nomine Campum.

Et lib. VIIII; ubi Paulus Aemilius consul ita alloquitur pugnam festinantem collegam Terentium Varronem:

Iamque alter tibi, nec perplexo carmine, coràm
Fata cano vates: sistis in crastina signa,
Firmabis nostro Phœbeæ dicta Sibyllæ
Sangvine. nec Grajo posthac Diomede ferentur,
Sed te, si perstas, insignes consule Campi.

Pompeius

Pompeius Festus: *Diomedis campi in Apuliâ appellantur, qui ei in divisione regni, quam cum Dauno fecit, cesserunt.* Martialis lib. XIII, ep. XCIII, pro totâ Apuliâ usurpat. Silius appellat *Campos Aetolos*, lib. I, & VIII; & *Campum Aetoli*, lib. III. Livius, *Campos Cannenseis*. Ad ipsum flumen CANNAM quod attinet, cum Livii citato, sequentes sunt conferendi loci: Florus, lib. II, cap. VI: *Documenta cladis: Cruentus aliquandiu Aufidus; pons de cadaveribus, jussu ducis factus in torrente Vergelli.* Et apud Valer. Max. lib. VIIII, cap. II: *Carthaginensium dux Annibal, cuius majore ex parte virtus sævitiâ constabat, in flumine Vergello corporibus Romanis ponte facto, exercitum traduxit: ut terrestrium Carthaginensium copiarum æquè scelestum egressum terra, quàm maritimarum Neptunus, experiretur.* Silius sub finem lib. VIII:

Ecce inter medios belli præsagus, & ore
Attonito, sensuque simul, clamoribus implet
Miles castra feris; & anhelat clade futurâ.
Parcite crudeles superi. jam stragis acervis
Deficiunt campi. Video per densa volantem
Agmina ductorem Libyæ; currusque citatos
Arma virûm super atque artus & signa trahentem.
——— *Pons ecce cadentum*
Corporibus struitur: tacitusque cadavera fundit
Aufidus. ac victrix insultat bellua campis.

Ex qua collatione apparet; Livium de *Cannâ* flumine dicere, quòd cadavera Romanorum in magnum Pontum detulerit: id quod attribuere videtur Silius ipsi *Aufido*. Ex quo consequitur; *Cannam* idem fuisse quod notiori vocabulo dicebatur *Aufidum*. De Vergello sic Ortelius in thesauro suo: VERGELLVS, *fluvius, per quem, corporibus Romanis ponte facto, Annibal exercitum traduxit. Valer. Max. lib.* VIIII, *cap.* II, GELVS *legit exemplar Colinæi.* GALLVS *habent tria membranea exemplaria apud me. Vide* GELLVS. GELLVS, *fluvius, Floro, lib.* II, *cap.* VI, *in quo pons cadaveribus fuit factus ab Annibale. in Apuliâ videtur.* VERGELLVS *est apud Valerium Maximum.*

A Canusio XV millia passuum, ad occasum solis hiberni versùm, est VENVSIA *opidum*, in Apulorum, Lucanorum, Samnitiumque sive Hirpinorum confinio: Horatii poëtæ patria. Strabo lib. VI, Samnitibus attribuit, ita de eorum loquens urbibus: Καὶ γάρ τοι νῦν κῶμαι γεγόνασιν αἱ πόλεις, Βοίανον, Πάννα, Τελεσία, Ἐσερνία, συνεχὴς Οὐενάφρῳ, καὶ ἄλλαι τοιαῦται, ὧν οὐδεμίαν ἄξιον ἡγεῖσθαι πόλιν. ἔνιαι δὲ ἐκλελοίπασι τελέως. Βενεούεντον δ' ὅμως συνέστηκεν εὖ, καὶ Οὐενουσία. Hoc est: *Itaque & urbes eorum nunc in vicos abivêre, Bovianum, Panna, Telesia, Esernia, Venafro contermina, atque id genus aliæ, quarum nulla urbis seu opidi nomen meretur, quædam etiam omnino deletæ sunt. Beneventum tamen atque Venusium integræ permanserunt.* Sed posteà, lib. VI: Ἐν ταύτῃ δὲ, inquit, τῇ ὁδῷ πόλις Οὐρία τε καὶ Οὐενουσία· ἡ μὲν μεταξὺ Τάραντος καὶ Βρεντεσίου, ἡ δ' ἐν μεθορίοις Σαμνιτῶν καὶ Λευκανῶν. Id est: *In hac viâ opidum est Vria, & item Venusia; illud inter Tarentum Brundusiumque, hoc in confiniis Samnitium Lucanorumque situm.* Samnitibus Strabo unde tribuerit, patet ex Horatii satyrâ I, libri II:

VENVSIA *opidum.*

——— *Sequor hunc Lucanus, an Apulus, anceps.*
Nam Venusinus arat finem sub utrumque colonus;
Missus ad hoc, pulsis, vetus est ut fama, Sabellis,
Quò ne per vacuum Romano incurreret hostis:
Sive quòd Apula gens, seu quòd Lucania bellum
Incuteret violenta.

Ad hæc ita commentator: *Opidum Venusinum, in confinio Lucaniæ & Apuliæ positum, habitatur à Romanis colonis, eò missis ob hanc rem, ut, sive Apuli sive Lucani bellum Romanis moverent, per Venusinos prohiberentur. Eò missus erat Romanus colonus eo tempore, quo à Romanis Sabini victi sunt; ut ne per vacuum locum, Sabellis expulsis, iter Lucanis ad Romanos esset pervium.* Vetus Horatii commentator ad oden XXVIII, lib. I: *Venusia, civitas est Apuliæ, confinis Lucaniæ.* Geographi tamen, Plinius atque Ptolemæus, Apuliæ adscribunt. Malè quidem hic Peucetiæ, ut jam antè dictum. Ἀπουλῶν, inquit, Πευκετίων μεσόγειοι, Οὐενουσία, Κελία. Id est: *Apulorum Peucetiorum mediterranei, Venusia, Celia.* Rectiùs ille, lib. III, cap. XI: *Dauniorum, præter suprà dicta, coloniæ, Luceria, Venusia: opida, Canusium, Aupi.* Cæterùm, vulgò nunc urbs ea dicitur incolis *Venosa*. Memoratur,

præter suprà dictos auctores, Polybio lib. III; Livio lib. XXII, & XXVII, & XXXI; Ciceroni ad Attic. lib. XVI, epist. V; & Tusc. q. lib. I; Horatio, carm. lib. IIII, odâ VIIII; Plutarcho in Fab. M. Aemilio Probo in vitâ Annibalis; Paterculo lib. I; Agellio; Appiano, bellor. civil. lib. I; & Itinerariis. Sed in Tabulâ obliquus casus legitur *Venusiæ*, barbarè, pro *Venusiâ*. in Antonini verò Itinerario bis *Venusia*; semel *Venusio*, quod corruptum volunt non à *Venusia*, sed *Venusio*. nam Horatio quoque ea urbs neutro genere dicitur VENVSIVM. Eamdem urbem intellexisse Antoninum, ubi *Venusio* nunc scriptum, ductus itineris indicat, qui talis est:

Antonini;		Antonini;		Antonini;		Tabulæ;	
Equo Tutico		*Equo Tutico*		*Benevento*			
Sentianum	XXXIII.	*Eclano*	XXV.	*Eclano*	XV.	*Eclano*	
Baleianum	XXIIII.	*Sub Romula*	XXII.	*Sub Romula*	XXII.	*Sub Romulæ*	XVI.
Venusia	XII.	*Pentausido*	XXII.	*Ponte Ausidi*	XXII.	*Aquilonia*	XI.
Ad Pinum	XII.	*Venusio*	XVIII.	*Venusia*	XIX.	*Ponte Ausidi*	VI.
Opinum	XXXII.	*Ad Silvianum*	XX.	*Silvium*	XX.	*Venusie*	XVIII.
Celianum	XL.	*Sub Lupantia*	XXI.	*Plera*	XIII.	*Silvium*	XXXV.
Heraclia	XXVIII.	*Canales*	XIII.	*Sub Lupatia*	XIIII.	*Sub Lubatia*	XXV.
Ad vicesimum	XXIIII.	*Tdrunto*	XXV.	*Canales*	XIII.		
Turios	XX.			*Tarento*	XX.		

Cæterùm COLONIAM pronunciat *Venusiam* Plinius, loco suprà memorato. Hinc Livio, lib. XXVII, inter colonias, quæ bello Annibalico fida Romanis suppeditaverant auxilia, *Venusini* quoque commemorantur. Et apud Appian. Bell. civil. lib. IIII, inter præcipuas Italiæ urbeis refertur. Ab eodem colonia hæc à triumviris destinata perhibetur, dicto lib. IIII; atque deducta lib. V. Quando sit deducta, docet Paterculus lib. I. *Q. Fabio*, inquit, *quintùm, Decio Mure quartùm, coss. quo anno Pyrrhus regnare cæpit, Sinuessam Minturnasque missi coloni. post quadriennium Venusiam, interiectoque biennio, M. Curio & Rufino Cornelio coss. Sabinis sine suffragio data civitas. id actum ante annos ferme* CCCXX. At inter duos modò dictos consulatus, IIII rantùm interjecti fuêre anni. quapropter mendum his quoque inesse verbis credo: scriptumque fuisse, *post biennium*. id est, L. Papyrio Cursore & Sp. Corvilio Maximo coss. anno à Româ conditâ CCCCLX; ante natum Iesum CCXCIII. Atque hoc consules bellum adversus Samnitеis gessisse, complureisque rerum urbeis cepisse, auctor est Livius, lib. X. ut jam verum sit illud Horatii suprà scriptum:

Nam Venusinus arat, &c.

At jam tùm, quum coloni huc mitterentur, fuerit Samnitium opidum Venusia, an verò ab Romanis de novo conditum, incertum est. quanquam illud monet Strabo, dum Samnitibus Venusiam tribuit. Servium, vulgato omnium grammaticorum more, de Venusiæ conditore atque etymologiâ nugas retulisse, superiùs commemoravi in origine vocabuli *Canusii*. Certè quamvis pleraque Dauniæ Apuliæ loca conditorem habuisse ferantur Diomedem, ut suprà indicatum; tamen Venusiam nemo alius scriptor eius fecit opus: imò extra Dauniæ fineis Samnitibus tribuerunt nonnulli; ut modò ex Strabone Horatioque intellectum. Porrò apud Polybium lib. III, quum in rebus gestis Annibalis bis legatur vocabulum οὐενυσία; priore loco vitiatum id esse à τελεσία, suprà ex Livio ostensum est. Apud Appianum item, civil. bell. lib. I, haud semel οὐενυσῖνοι legitur, pro οὐενυσῖνοι.

Cæterùm loca aliquot circa Venusiam in eâdem Apuliâ Dauniâ memorantur Horatio, carm. lib. III, odâ IIII, his versibus:

Me fabulosæ Volture in Apulo
Altricis extra limen Apuliæ,
Ludo fatigatumque somno,
Fronde novâ puerum palumbes
Texêre. mirum quod foret omnibus,
Quicumque celsæ nidum Acherontiæ,
Saltusque Bantinos, & arvum
Pingue tenent humilis Ferenti,

Vt

Vt tuto ab atris corpore viperis
Dormirem, & ursis; ut premerer sacrâ
Lauroque collataque myrto,
Non sine dîs animosus infans.

Ex his ACHERONTIA *opidum*, vulgò nunc incolis dicitur *Chirenza* & *Cirenza*; & nonnunquam *Acirenza*, *Agerenza*. Livius lib. VIIII: *Ex Apuliâ Teanenses Canusinique in deditionem venerunt*. Mox: *Inclinatis semel in Apuliâ rebus, Theatas quoque Apuli ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Aemilium Barbulam, fœdus petitum venerunt. Pacis per omnem Apuliam præstandæ Romano populo auctores, id audacter spondendo impetraverunt ut fœdus daretur: neque ut æquo tamen fœdere: sed ut in ditione populi Romani essent. Apuliâ perdomitâ (nam Tarento quoque valido opido, Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum.* Quum *Tarenti* nomen nullo modo heic consistere posset; quidam id emendare conati sunt, in *Ferentum*. sed id opidum jam biennio antè à Q. Aemilio Cæretano in deditionem acceptum erat. Sigonius ad hunc locum testatur, veteres libros alios *Acronto*, alios *Acerronto* habere: atque inde colligit, legendum *Acheronto*. Procopius Gothic. rer. lib. III: Τωτίλας ὃ Φρέγελον ἐν Λευκανοῖς καταλαβὼν ὀχυρώτατον, ἄγχιστά πη τῶν Καλαβρίας ἱερῶν κείμενον, ὅπερ Ἀχερουντίδα καλοῦσι Ῥωμαῖοι, ἐνθαῦτα φυλακτήριον αὐθρῶν ἄχ ἧκιστα ἡ πλεονεξίων κατίσχε. Id est: *Totila quum apud Lucanos præsidium quoddam cepisset, & id munitissimum, in Calabriæ finesque proximè situm, quod utique Acherontida accolæ vocant, in eo imposuit* ccc *virorum custodiam*. Sic aliquanto posteà: Ἰωάννης Ἀχερεντίδα τὸ Φρέγελον ἑπολιόρκει. Id est: *Iohannes Acherontida castellum oppugnabat*. Paulus Diaconus, rer. Langeb. lib. II, cap. XXI, *Agerentia* habet: libro V, cap. VII, *Arentiam*: alia exemplaria *Agerentiam*; alia *Acheruntiam*. Casinense Chronicon lib. II, cap. LXVIII, *Acerentiam*: anno 1041. ACHERONTIA, *opidum.*

Succedit opidum FERENTVM. De quo Acron ad hunc Horatii locum sic: *Ferentum opidum est Apuliæ, Venusinæ civitati vicinum, in valle situm.* De eadem re Diodorus, lib. XVIIII: Ῥωμαῖοι Σαμνίταις πολεμοῦντες, Φερέντιον, πόλιν Ἀπουλίας, κατὰ κράτος εἷλον. Hoc est: *Romani cum Samnitibus bellum gerentes, Ferentum, Apuliæ urbem, vi ceperunt*. Livius lib. VIIII: *Cursor Papyrius proximis comitiis cum Q. Aemilio Cæretano iterum, ob rem benè gestam Luceriæ, continuato magistratu consul tertiùm creatus. Aemilius cum Ferentanis uno secundo prœlio debellavit: urbemque ipsam, obsidibus imperatis, in deditionem accepit.* Porrò, Horatium non *Ferentum*, sed FORENTVM voluisse *opidum*, cùm Plinius, tum ipsum huius loci vocabulum hodiernum testantur. hoc quidpe est IIII millia passuum ab dictâ Acherontiâ in septentrione versùs *Forenza*. apud Plinium verò, lib. III, cap. XI, opidani inde sunt FORENTANI. Stephanus, Φορεντῖνοι. Vide etiam Liv. lib. X. FERENTVM, *opidum.* FORENTVM *opidum.*

BANTIA, *opidum*, Livio, Plutarcho & Stephano memoratur. quorum hic ita: Βάντια, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν, Βαντιανοί, καὶ Βαντῖται. Id est: *Bantia, urbs Italiæ. gentile, Bantiani, & Bantiatæ*. Livius lib. XXVII: *Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur Marcellus. Locros in Brutiis Crispinus oppugnare conatus; quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur. Ea omissa oppugnatio est; quia Lacinium Annibal admoveret copias; &, collegam eduxisse jam à Venusiâ exercitum, fama erat: cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Brutiis reditum. & inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eamdem regionem & Annibal rediit; aversò ab Locris bello*. Plutarchus in Marcello: Ἐξῆλθεν μὲν ὁ συνάρχων ἐπὶ τὸν πόλεμον· αὐτὸς δὲ μεταξὺ Βαντίας πόλεως καὶ Βενουσίας καθήμενος, πρέπιζε τὸν Ἀννίβαν. Id est: *Ad bellum cum collega profectus est. positisque inter Bantiam urbem & Venusiam castris, multis modis Annibalem lacessivit*. Haud procul Forento Acherontiâque fuisse, patet ex suprà scriptis Horatii verbis. in Lucanorum fuisse confinio, inde manifestissimo liquet documento, quod Lucaniæ adscribuntur incolæ eius BANTINI. Plinius lib. III, cap. XI. Itaque Bantiam colloco ad lævam Bradani amnis ripam, haud procul fonte. BANTIA, *opidum.*

VVLTVR MONS, præter Horatium, Lucano quoque memoratur, lib. VIIII, his versibus: VVLTVR, *mons.*

Hic ubi depastis summittere gramina campis,
Et reparare parans hibernas Apulus herbas,

Igne fovet terras, simul & Garganus, & arva
Vulturis, & calidi lucent buxeta Matini.

Prope & Venusiam & Bantiam & Forentum & Acherontiam fuisse Vulturem montem, ex suprà scriptis Horatii patet verbis. Magni nominis fuisse montem, ex eo colligitur, quòd hunc unà cum Gargano, huiusque parte Matino, nominavit Lucanus, ubi Apuliæ montem recensere voluit. Ego id montium jugum intellexerim, quod à Bradani amnis fonte & Apennini jugis, inter Venusiam Forentumque, primò in orientem æquinoctialem, mox hibernum versùs & Salentinos procurrens, pars sive alterum Apennini habetur cornu Straboni, ut suprà dictum est: ideoque hodiè etiam vulgò *Apennino* incolis vocatur. Atque ut ab Iapygiæ orâ Iapyx ventus dictus est incolis Iapygiæ sive Calabriæ, testibus Gellio, lib. 11, cap. XXII; & Servio, ad XI Aeneidos: sic à dicto Vulture monte Vulturnum ventum fuisse vocatum Apulis, certum est. Plinii verba, lib. II cap. XLVII, ubi ventorum genera enumerat, hæc sunt: *Ab oriente æquinoctiali Subsolanus, ab oriente brumali Vulturnus: illum Apelioten, hunc Euron, Græci appellant. à meridie Auster, & ab occasu brumali Africus: Noton & Liba nominant. ab occasu æquinoctiali Favonius, ab occasu solstitiali Corus: Zephyron & Argesten vocant.* Et posteà: *Corus autumnat. huic est contrarius Vulturnus.* Aliter hæc Gellius, dicto loco. *Qui ventus*, inquit, *ab oriente verno, id est, æquinoctiali, venit, nominatur Eurus.* Mox: *Is alio quoque à Græcis nomine* Ἀπηλιώτης, *à Romanis nautis, subsolanus cognominatur.* Deinde: *Qui ab oriente hiberno spirat, Vulturnum Romani vocant. eum plerique Græci mixto nomine, quòd inter Notum & Eurum sit,* Εὐρόνοτον *adpellant. Hi sunt igitur tres venti orientales; Aquilo, Vulturnus, Eurus. quorum medius Eurus est. His oppositi & contrarii sunt alii tres, occidui: Caurus; quem solent Græci* Ἀργέστην *vocare. is adversùs Aquilonem flat. Item alter, Favonius: qui Græcè vocatur* Ζέφυρος. *is adversùs Eurum flat. Tertius, Africus: qui Græcè vocatur* Λίψ· *is adversùs Vulturnum flat.* Et posteà: *Iapyga, ex ipsius Apuliæ orâ proficiscentem, eodem & ipsi nomine Iapygem dicunt.* Locum corruptum alia exemplaria sic referunt: *Iapyga, ex ipsius Apuliæ proficiscentem quasi finibus, Apuli eodem, quo ipsi, nomine Iapygem dicunt.* At quorsum hoc, *Iapyga Iapygem dicunt?* Sic igitur corrigo: *Iapyga, ex ipsius Apuliæ orâ proficiscentem, eodem, quo & ipsi, nomine Iapygos dicunt.* Sequitur hinc: *Eum esse propemodùm Caurum existimo. nam & est occidentalis, & videtur adversùs Eurum flare. itaque Virgilius, Cleopatram, è navali prælio in Aegyptum fugientem, vento Iapyge ferri, ait.* Verùm circa ventorum nomina nullos ego duos, neque Græcos, neque Latinos auctores, inter se convenientes lego. Non Romanos Vulturno imposuisse vocabulum, sed Apulos, auctor est luculentissimus Livius, lib. XXII; ubi ita de pugnâ Cannensi scribit: *Sol, seu de industriâ ita locatis, seu forte ita stando, peroportunè utrique parti obliquus erat; Romanis in meridiem, pœnis in septemtrionem versis. Ventus, quem Vulturnum incolæ regionis vocant, adversùs Romanos coortus, multo pulvere in ipsa ora volvendo, prospectum ademit.* Ita fuisse locatos, Polybius quoque testatur lib. III, his verbis: Βλεπόντων δὲ τῶν μὲν Ῥωμαίων πρὸς μεσημβρίαν, τῶν δὲ Καρχηδονίων πρὸς τὰς ἄρκτους, ἐκ παίρους ἀβλαβῶς ἐνέβαινε γίνεσθαι τὴν τοῦ ἡλίου ἀναπολήν. Id est: *Quum Romana acies meridiem spectaret, Carthaginenses septemtriones; neutros exorti solis radii ostendebant.* Atque hinc rectè Appianus Vulturnum ventum, quem ille Eurum vocat, propiùs meridiem submovet. Verba eius in Annibalicis hæc sunt: Ὁ δ' Ἀννίβας πρῶτα μὲν, εἰδὼς, πρὸ μεσημβρίας εὖρον ζοφώδη, τὸν χῶρον ἐξ ἔθους ὀπωνέοντα, πρὸλαβεν, ὅπη χρὴ νότου τὸ πνεῦμα ἐμελλεν ἔξειν. Hoc est: *Annibal, non nescius, ventum procellosum Eurum, circa meridiem surgentem, regionem illam perflare solere, ante omnia præoccupavit loca, in quibus à tergo flatum esset habiturus.* Verumtamen haud perinde impropriè Apulorum Vulturnum adpellaveris cum Gellio Græcè Εὐρόνοτον, ut qui inter Eurum & Notum sit, id est, inter orientem brumalem atque austrum. Itali nunc nautæ vulgò vocant, *Ostro-scirocco*; Germani; *Sud-sud-oost*; Hispani, *Su-su-este*; Galli, *Su-su-est*; Angli, *Suth-suth-eost*. Denique ex hac de ventis dissertatione, Frontini verba ad sanum sensum rectè accommodanda sunt, adeoque nonnihil corrigenda; qui sic scribit Stratag. lib. II, cap. II: *Hannibal apud Cannas quum comperisset, Vulturnum amnem* [ventum] *ultra reliquorum naturam fluminum* [flaminum] *ingentes auras manè perflare, quæ arenarum & pulveris vertices agerent; sic direxit aciem, ut tota vis à tergo suis, Romanis*

manis in ora & oculos incideret. quibus incommodis mirè hosti adversantibus, illam memorabilem adeptus est victoriam. De his ventis inspiciatur Seneca etiam, natural. quæst. lib. v, cap. xvi, & cap. xvii. Columella item lib. v, cap. v. Silius lib. viii, de eâdem pugnâ Cannensi sic:

Tum ventis positus custos, cui flamina carcer
Imperio compressa tenet, cælumque ruentes
Eurique & Boreæ patent, Corique Notique,
Iunonis precibus, promissa haud parva ferentis,
Regnantem Aeolüs Vulturnum in prælia campis
Effrenat.

Vbi pro *Aeoliis* legendum videtur *Aetolis*. Porrò, ut de Venusiâ finem faciam, iter ex Antonini itinerario suprà produximus tale:

Venusia	
Ad Pinum	XII.
Opinum	XXXII.
Cælianum	XL.
Heraclia	XXVIII.

Ex his locis *Opinum* & *Cælianum*, vulgò nunc *Opido* & *Cæliano* dicta, extra Apuliæ fineis, Lucanorum fuisse; suo loco ostendetur. Inter Venusiam & Opinum quum xx haud ampliùs numerentur hodiè millia passuum, depravatos esse apud Antoninum numeros, certum est. Rescribo igitur ad *Opinum*, xviii. Locus iste AD PINVM, haud dubiè ab insigni aliquâ pinu arbore, quæ fuit in eâ viâ, cognominatus. AD PINVM, *locus.*

CAP. XIII.

De MESSAPIA *peninsulâ; quæ &* CALABRIA; *& item in duas parteis*, Calabriam & Salentinos, *divisa.*

DEmonstratum est suprà, universam Iapygiam, à Frentone amne ad Iapygium usquesive Salentinum promontorium, in tres potissimùm parteis fuisse divisam, *Dauniam*, *Peucetiam*, & *Messapiam*. quarum MESSAPIA peninsulâ continebatur, quæ à Tarento ad Brundusium mari Ausonio Ionioque jungitur. Eamdem & CALABRIAM fuisse dictam, rursumque in duas parteis fuisse divisam; quarum alteram versùs septemtriones CALABRI, versùs meridiem alteram SALENTINI incoluerint; ibidem ostensum est. Expositis igitur Dauniâ & Peucetiâ, dictam peninsulam nunc quoque explicabimus. Verùm quia Salentinorum quoque nomen antiquis temporibus latiùs extra eam peninsulam diffusum fuit: posteriores autem auctores limiteis in peninsulâ inter Calabros Salentinosque haud probè distinxerint; nos omnem peninsulam, sub unius CALABRIAE nomine comprehensam, unâ operâ exponemus. Quamvis *Calabriæ* nomen etiam in Apuliam & Garganum usque extensum fuisse, colligo ex Horatii carm. lib. i, odâ xxxi; ubi ait: *Aestuosæ grata Calabriæ armenta*. nam de armentis in Apuliâ vulgatum apud auctores passim est. Vide quoque Servium de Gargano. & Horatii veterem commentatorem ad oden viiii, lib. iiii; ad verba: *Aufidus Calabriæ fluvius admodùm verticosus.* Item, ad ἐπῳδῶν oden i; ubi sic scribit: *Solent pastores ex Calabriâ transire in Lucaniam, propter eius regionis temperiem ante ortum Canículæ sub mensem Iulium; quia Calabria nimio æstu pecori est infesta: contrà, rursum ex Lucania abeunt in Calabriam; propter nimium frigus Lucaniæ.* Idem ad ἐπῳδῶν oden x: *Diomedes ad Calabriam dejectus est; ubi Arpos condidit civitatem.* Ad carm. lib. iiii, oden ii: *Quia Pindarum cygno comparavit; se, ut arrogantiam fugiat, api confert, quæ in Calabriæ saltu Matino volat.*

De CALABRIAE SITV, quam nunc explicamus, ait Tacitus in Annal. lib. iii: *Agrippine Corcyram insulam advehitur, litora Calabriæ contra sitam.* Isthmus penin-

peninsulæ CALABRIAE huius, est inter duo opida, Tarentum & Brundusium. Strabo lib. VI: Ἐπελήλυθέν δ' ἡμῖν τὰ περὶ τὴν ἐφεξῆς Ἰαπυγίαν, μέχρι Μεσσαπυλίας, τὸ συνεχῶς λεκτέον. συνεχὴς δ' ἐστὶν ἡ Ἰαπυγία. πρώτην δὴ καὶ Μεσσαπίαν καλοῦσιν οἱ Ἕλληνες. οἱ δ' ἐπιχώριοι καθ' μέρος, τὸ μὲν ἓν Σαλεντίνους καλοῦσι, τὸ περὶ τὸν ἄκραν τὴν Ἰαπυγίαν, τὸ δὲ Καλαβρούς· ἔστι δ' ἐπιχέρρονησιάζουσα ἡ Μεσσαπία, τῷ ἀπὸ Βρεντεσίου μέχρι Τάραντος ἰσθμῷ κλειομένη, σταδίων ψ καὶ τ. Id est: *Veteri Italiâ ad Metapontum usque expositâ, nunc quæ ei continuantur, dicenda sunt. Sequitur autem Iapygia: quam & Messapiam Græci dicunt. Incolæ regionem in parteis dividentes, alteram Salentinos adpellant, quæ circa Iapygium est promontorium; alteram Calabros. Cæterùm, peninsulæ formam obtinet Messapia; isthmo intercluſa, qui à Brundusio Tarentum usque stadiorum* CCCX. Vide item cum hoc loco cohærentem, suprà cap. X ad Messapios exscriptum. Cæterùm, tot stadia conficiunt millia passuum fermè XXXVIIII. At minus habet Plinius, lib. III, cap. XI. *Connectitur*, inquit, *secunda regio; amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos;* CCL *millibus sinu, qui Tarentinus appellatur, ab opido Laconum, in recessu hoc intimo sito. abest* CXXXVI *millia passuum à Lacinio promontorio, adversam ei Calabriam in peninsulam emittens. Græci Messapiam à duce appellavêre; & antè Peucetiam, à Peucetio Oenotri fratre. Latitudo peninsulæ à Tarento Brundusium terreno itinere* XXXIII *millia passuum patet.* Milliaria per isthmum peninsulæ à Tarento Brundusium, in universum hodie computantur incolis XL: sed iniquis singulorum milliarium intervallis. Ego haud ampliùs XXXVII esse, iter hoc faciens, deprehendi. Ex hoc igitur intervallo, simulque ex illis Strabonis XXXVIIII millibus, interiisse notam V apud Plinium, in numero XVIII colligo. Alia etiam complura esse circa eundem Plinii locum, maximè in sequentibus verbis, menda; pòst patebit. In tabulâ itinerariâ eo itinere millia sunt scripta XLIII, hoc modo:

Tarento	
Mesochoro	X.
Vrbius	X.
Scanuium	VIII.
Brindisi	XV.

MESSAPIA unde dicta, Plinius indicat verbis modò perscriptis: & Strabo, lib. VIIII: his verbis: Ἐν ᾗ τῇ Ἀνθηδονίᾳ Μεσσάπιον ὄρος ἐστὶν, ἀπὸ Μεσσάπου, ὃς εἰς τὴν Ἰαπυγίαν ἐλθὼν, Μεσσαπίαν τὴν χώραν ἐκάλεσεν. Hoc est: *In Anthedonia regione est etiam Messapius mons, à Messapo dictus; qui, quum Iapygiam venisset, nomen regioni Messapiæ indidit.* Cæterùm, Stephano promiscuè tum Μεσσαπία dicitur, tum Μεσάπιον.

INCOLAE MESSAPII fuêre dicti, & SALENTINI. Apud Plutarchum in Pyrrho, Tarentinorum legati Pyrrho adfirmant, ὡς δυνάμεως αὐτὸν ἐπαράξοι μεγάλης, τῶν μὲν τε Λευκανῶν καὶ Μεσσαπίων καὶ Σαυνιτῶν καὶ Ταραντίνων εἰς δισμυρίους ἱππεῖς, πεζοὺς δὲ ὁμοῦ πέντε καὶ τετράκοντα μυριάδας. Id est: *Copias ipsam Italiam ingenteis ad efficienda equitum* XX *millia, peditum fermè ad* CCCL *millia, ex Lucanis, Messapiis, Samnitibus & Tarentinis, suppeditaturam.* De quibus copiis ita Frontinus, strategem. lib. I, cap. III: *Pyrrhus Epirotarum rex, pro Tarentinis apud Asculum dextro cornu Samnitas Epirotasque, sinistro Brutios atque Lucanos cum Salentinis, in mediâ acie Tarentinos collocavit.* Vbi *Salentinos* adpellat, quos Plutarchus *Messapios*.

GENTEM fuisse barbaram, Pausanias in Phocicis, de recensione donariorum templi Delphici, indicat: Ταραντίνων δὲ οἱ ἵπποι οἱ χαλκοῖ καὶ αἰχμάλωτοι γυναῖκες ἀπὸ Μεσσαπίων εἰσὶν ὁμόρων τῇ Ταραντίνων βαρβάρων. Id est: *Tarentinorum equi ænei & captivæ feminæ, dona sunt, quæ Messapiis, barbara gente finitimis suis, victis, miserunt.*

De SOLO, fertilitate, celebrateque huius peninsulæ ita tradit dicto lib. VI Strabo, post memoratum Tarentum: Ἡ δ' ἐξῆς τὴν Ἰαπύγων χώραν παραδόξως ἐστὶν ἀρεία· ἀπροσπελὴς γὰρ φαινομένη τραχεῖα, εὑρίσκεται βαθύγεων ἀρχομένη· ἀνυδροτέρα δὲ ἔστι εὔβοτον ἔδειν ἧττον καὶ εὐδενδρον ὀρᾶται. Διάνθρηξε δέ πως καὶ τοῦτο σφόδρα τὸ χωρίον σύμπαν, καὶ ἔχει πόλεις τεσσαρεσκαίδεκα· ἀλλὰ νῦν πολλῶν Τάραντος καὶ Βρεντεσίου, τὰ ἄλλα πολισμάτια ἐστὶν· ἅτως ἐκπεπόνηται. Hoc est: *Reliqua hinc Iapygum regio mirum in modum est elegans. quum enim terra in superficie asperitatem præse ferat, aratro scissa deprehenditur esse gleboſa. & quamquam aquarum non habeat satis; tamen & pascuis apta est, & arborum ferax. Atque hæc*

quoque

quoque tota regio virorum quondam multitudine floruit: urbeisque continuit tredecim. at nunc præter Tarentum atque Brundusium, reliquæ variis cladibus in opidulorum formam sunt redactæ.

Hæc igitur in universum de totâ regione; nunc singula eius loca, veteribus memorata auctoribus, exsequemur, initio à maritimis facto.

Prima à Galesi ostio, eaque totius Messapiæ celeberrima VRBS, fuit TARENTVM, Græcis Τάρας, & nonnullis Latinis, *Tarentus*; Polybio, Macrobio, Ciceroni, Horatio, Livio, Diodoro, Straboni, Floro, Melæ, Sidonio, Plinio, Appiano, Ptolemæo, Itinerariis, Procopio, Stephano, memorata. Circa ORIGINEM *urbis* simul atque *nominis* variant auctores. In quibus ita Macrobius Saturnalior. lib. II, cap. XIIII: *Nux Terentina dicitur, quæ ita mollis est, ut vix attrectata frangatur, de qua in libro Favorini sic reperitur: Itemque quidam Tarentinas oveis vel nuceis dicunt. quæ sunt Terentinæ, à tereno; quod est Sabinorum linguâ molle. unde Terentios quoque dictos putat Varro, ad Libonem primo. Quam in culpam etiam Horatius potest videri incidere; qui ait: Et molle Tarentum.* Quidam heic interpretatur, Macrobium sive Favorinum velle, *Tarentum* à Sabinorum voce *tereno* dictum esse. at longè aliâ illis fuit mens. nempe, quæ vero nomine Terentinæ erant oves atque nuces, à Sabinorum vocabulo *tereno* dictæ, eas falsò adpellari à quibusdam Tarentinas. eoque errore impulsum Horatium, ipsum Tarentum adpellasse *molle*. Virgilius Aeneid. lib. III, de navigatione Troianorum: TARENTVM *urbis*.

Grajugenûmque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur.

Ad hæc ita Servius: *Fabula talis est; Lacones & Athenienses diu inter se bella tractaverunt. Quum utraque pars affligeretur, Lacones, quibus juventus deerat, præceperunt, ut virgines cum quibuscumque concumberent. Quo factum est, ut, quum post sedata bella juventus incertis parentibus nata, & patriam erubesceret, & sibi esset opprobrio (nam Partheniatæ appellabantur) accepto duce Phalantho, octavo ab Hercule, profecti sint. delatique ad breve opidum Calabriæ, quod Taras Neptuni filius fabricaverat, id auxerunt; & prisco nomine adpellarunt Tarentum. Bene ergo nunc, Herculei Tarenti. Est & alius fabulæ ordo: Lacædemonii, quum adversùm Messenios bellum haberent; solis senibus relictis, omnem juventutem eduxerunt: juraveruntque, se non antè reversuros, quàm Messeniam expugnassent. Sed quum victores reversi essent, vidissentque multitudinem juvenum, qui ex servorum & dominarum virginum concubitu, ut quidam volunt, sine ullo discrimine nuptiarum, nati erant; servos patibulis suffixerunt; filias strangulavere, nepoteis fugaverunt. Sed alii* [ita] *dicunt: Timenteis, ne qua ex illis discordia nasceretur, pueros, quî ex virginibus nati erant, Partheniatas vocaverunt; & Phalanthum eis ducem constituerunt. sed hi quum venissent in Italiam, à quodam sepulcro, cui inscriptum erat Tare nomen, urbem conditam Tarentum dixerunt. Hoc autem opidum post multos annos excidii Ilienses conditum, quidam dicunt. Alii dicunt, quòd, sicut suprà memoratum, nepotibus Lacedæmoniorum fugatis, à nomine Ducis Tares, Herculis filii, Tarentum dictum. Quidam Tarentum antè Satyrium dictum tradunt; & ab Herculis filio Tarento pòst Tarentum dictum. Alii Herculeum appellatum volunt, quia Heraclidæ, Lacedæmoniorum reges, ...* [desunt nonnulla] *.....: Benè ergo, si vera est fama, aut quia Taras condiderat, auxerat Phalantus, aut ab Herculis filio conditum sit Tarentum, in quo molles & luxuriosi nascuntur. Et hæc consuetudo Poëtæ est, ut, ubi de incertis dubitat, famam faciat auctorem.* Illa haud dubiè Servius ab Græco aliquo mutuatus est auctore; apud quem Messapiæ sive Calabriæ oppidum memoratur βραχὺ, id est, *parvum* sive *exiguum*; quod iste vertit *breve*. Cæterò, verbotum, quæ desunt, sensum innuit Solinus, cap. VIII. *Notum est*, inquit, *ab Heraclidis Tarentum esse constitutum*. Sed historiam de Lacedæmoniorum Partheniatis, sive Partheniis, Strabo ita refert: Περὶ δὲ τὸ κλίσιος ἐστὶ Τάρας τὸν λέγων Ἀντίοχός φησιν, ὅτι ἐκ Μεσσηνιακοῦ πολέμου ἡμιθέντων, οἱ μὴ μεταχόντες Λακεδαιμονίων τὴς ἐρημίας, ἐκέλευσαν δῆλοι, καὶ ὀνομάσθησαν Εἵλωτες· ὅσοι δὲ ἐκ τῶν ἐραστείων παῖδες ἐγένοντο, Παρθενίας ἐκάλεν, καὶ ἀτίμους ἔκρινεν. οἱ δ' οὐκ αἰσχρόμυθοι (πολλοὶ δ' ἦσαν) ἐπεβάλλοντο τοῖς ἐκ δήμου. αἰσθόμενοι δ' ἐπέπεμψαν ἄνας, οἱ προστησόμενοι Φιλίας ἔμελλον ἐξαγγέλλειν τὴν τροπὴν τῆς βουλῆς. τούτων δ' ἦν καὶ Φάλανθος, ὅστις ἐδόκει προσήκειν ἐπάρχειν αὐτῶν. οὐκ ἠρέσκετο δ' ἁπλῶς τῇ φυγῇ τῆς βουλῆς ὀνομαζούσῃ· ἐνίκειντο μὲν δὴ τοῖς Ταραντίνοις ἐν τῷ

Ἀμυκλαίῳ

Ἀμυκλαίῳ συνελαμβάνε δ' ἀγῶνα, νίκα τὼ κωμῳδῶ πεπιθῆ ὁ Φάλανθος, παιᾶσιν τὼ Ὑακινθίοις· γνώριμοι δ' ἦσαν ἀπὸ τᾶς κόμας οἱ τοῦ δήμου. ἐξαγγειλάντων δὲ λόγων λάθρᾳ τὸ συγκείμενον τᾶ πεῖ Φάλανθον, καὶ δ' ἀγῶνος ἐνεστῶτος, παρελθὼν ὁ κᾶρυξ εἶπε, μὴ αὐ πεπιθεῖναι κυνῶ Φάλανθον. οἱ δ' αἰσθόμενοι, ὡς μεμηνύκασι τὼ Ὑακινθίω, οἱ μὲν διεδίδρασκον, οἱ δ' ἱκέτευον· κελεύσαντες δ' αὐτὸς θαρρεῖν, φυλακᾷ παρέδοσαν· ὁ δὲ Φάλανθος ἔπεμψαν εἰς Δελφοὺς πεῖ ἀποικίας. οὗ δ' ἔχρηζε·

Σατύρειον τι δῶκα Τάραντα τι πίονα δᾶμον
Οἰκῆσαι· ἔσσῃ γὰ πάντεσσι γνώριμος.

Ἦκον οὖν σὺν Φαλάνθῳ οἱ Παρθενεῖαι· κὰ ἐδέξαντο αὐτὸς οἴτε βάρβαροι καὶ οἱ Κρῆτες, οἱ παρκαθεζόμενοι τὸν τόπον. Τάραντα δ' ὠνόμασαν ἀπὸ ἥρωός τινος τὰν πόλιν. Ἔφορος δ' ὧδε λέγει πεῖ τᾶς κτίσεως· Ἐπολέμουν Λακεδαιμόνιοι Μεσσανίοις, ἀποκτείναντι τὸν βασιλέα Τήλεκλον, εἰς Μεσσήνην ἀφικόμενον ἐπὶ θυσίαν, ὁμόσαντες, μὴ πρότερον ἐπανήξειν οἴκαδε, πρὶν ἢ Μεσσήνην ἀνελεῖν, ἢ πάντας ἀποθανεῖν. Φύλακες δὲ κατέλιπον τὰν πόλεως τραφέοντες τὰς τε νεωτάτας καὶ πρεσβυτάτους τὸν πολιτῶν. δεκάτῳ δ' ὕστερον ἔτει ἐς πόλεμον τὰς γυναῖκας Λακεδαιμονίων συνελθούσας, ἐξ ἑαυτῶν πέμψαι λόγους πρὸς τοὺς ἄνδρας, τὰς μεμψομένας, ὡς οὐκ ἴσους πολεμεῖν πρὸς τοὺς Μεσσηνίους· οἱ μὲν γὰρ ὠθούμενοι τίκτοιντο, οἱ δὲ, κήρεας ἀφέντες τὰς γυναῖκας, ἐν τῷ πολεμίᾳ ἑστᾶτες δόοντο, ἐκ κίνδυνος εἴη λιπανδρῆσαι τὼ πατρίδα. οἱ δὲ, ἅμα καὶ τὸν ὅρκον φυλάσσοντες, καὶ τὰ τᾶς γυναικᾶν λόγον ἐν νῷ θέμενοι, πέμπουσι τὰ τραφείας τοὺς ὁρωτάτους ἅμα νεωτάτους, ὃς ἤδεσαν ὑμεναιούσας τὸν ὅρκον, λάθρᾳ τὰ παῖδας ἔτι ὄντας συνεξελθεῖν τοῖς ἐν ἡλικίᾳ· παρεστάξαν δὲ συγγνώσεσθαι τοῖς παρθένοις ἁπάσαις ἀπαντᾶσας, ἡγεμόνες πολυσθενέστατοι μάλιστα. γενομένων δὲ τούτων, οἱ μὲν παῖδες ὠνομάσθησαν Παρθενεῖαι. Μεσσήνη δὲ ἐάλω πολεμηθεῖσα ἐνεακαίδεκα ἔτη. τὼ μὲν οὖν Μεσσηνίαν καλενέμαντο. ἐπανελθόντες δ' οἴκαδε, τὰς Παρθενείας ἐκ ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἐτίμων, ὡς οὐκ ἐκ γάμων γεγονότας. οἱ, συνισάμενοι μετὰ τῶν Εἰλώτων, ἐπεβάλλοντο τοῖς Λακεδαιμονίοις. καὶ συνέθεντο ἅμα σύστημον ἐν τᾷ ἀγορᾷ πῶλον Λακωνικὸν, ἐπειδὰν ἐγχειρῶσι. τῶν δὲ Εἰλώτων τινὲς ἐξαγγείλαντες, τὸ μὲν ἀντεπιθέσθαι, χαλεπὸν ἔγνωσαν· ἐκ γὰρ πολλὰς εἶναι ἐκ πάντας ὁμόφρονας, ὡς ἂν ἀλλήλων ἀδελφὰς νομιζομένους· τὰς μέλλοντας δ' αἴρειν τὸ σύστημον ἐκ τᾶ ἀγορᾶς ἀπέναι παρέπεμψαν. οἱ μὲν δὴ μεμηνυμένω αἰσθόμενοι τὼ πρᾶξιν, ἐπέσχον, οἱ δὲ λάθρᾳ τὰ πατρῴα ἔπιπτον αὖθις εἰς ἀποικίαν ἐξελθεῖν. καὶ ἂν μὲν καταχωσθῆναι τὸν τόπον, μένειν· εἰ δὲ μή, τὰ Μεσσηνίας τὸ πεμπτὸν καταναιέμαντο μέρος ἐπανιόντας. οἱ δὲ ξυλέντες καλελάβοντο τὰς Ἀχαιὰς, πολεμοῦντας τοῖς βαρβάροις· μεταχόντες δὲ τὸν κινδυνῶν, κλῄζουσι τὼ Τάραντα. Hoc est: *Originem Tarenti Antiochus referens, ait, Messeniaco bello conflato, eos, qui Lacedæmoniorum castra non fuissent sequuti, servos latâ sententiâ fuisse judicatos, dictosque Helotes, id est, captivos. horum quibus nati essent durante bello liberi, eos Parthenias, id est, Virgineos, adpellatos, ignominiâque notatos fuisse. Hos, iniquissimè rem ferenteis, quum numero valerent, insidiatos esse populo. quod quum populus sensisset: submisère hi quosdam, qui fictâ cum illis amicitiâ, insidias patefacerent. Inter conspiratores fuit & Phalanthus, princeps reliquorum habitus; & qui omninò à senatu delectis invisus esset. Compositum fuerat, ut ludis Hyacinthinis, in Amyclæo commissis, quando galerum Phalanthus capiti imponeret, impetus fieri deberet, in populareis, quos coma notos faciebat. Sed, quum quidam occultè detexissent Phalantheæ factionis institutum; instanti certamine præco in medium progressus, edixit, ne Phalanthus galerum capiti imponeret. Ita Partheniæ, quum delatam indicio conspirationem sentirent, alii diffugerunt, alii supplices veniam flagitarunt. quos cives, bono animo esse jussos, custodiæ tradiderunt: Phalanthum autem miserunt Delphos; ut oraculum de coloniâ deducendâ exquireret. estque ei tale datum:*

Satyreum tibi do, & Tarentum, pingvem populum,
Incolere, & exitium Iapygibus fieri.

Eò itaque profecti cum Phalantho Partheniæ, à barbaris atque Cretensibus, qui loca ista antè occupaverant, recepti sunt. urbi Tarento nomen fecerunt à Taranto quodam heroë. At Ephorus sic de eius origine tradit: Lacedæmonios bellum intulisse Messeniis; quòd hi illorum regem Teleclum, Messenam sacrificandi causâ profectum, occidissent: ac juramento se obstrinxisse, aut se non antè domum reversuros, quàm Messenam cepissent; aut universos in oppugnatione morituros. urbem, quum proficiscerentur ad bellum, civium minimis maximisque natu custodiendam reliquisse. Pòst, anno belli decimo, uxores Lacedæmoniorum, factâ coitione, quosdam ad maritos suo de cœtu misisse, quæ eos reprehenderent, quòd non æquis conditionibus bellum Messeniis facerent. quidpe hos domi manenteis procreare liberos: ipsos, relictis viduis uxoribus, in hostico castra habere. unde periculum esse, ne patria virorum ad extremum vacua reddatur. Lacedæmonios & jurisjurandi rationem, &

consilii

consilii uxorum habuisse. ideòque robustissimum quemque & ætate inter milites minimum misisse; qui, quòd pueri cum adultis quondam profecti erant, jurejurandi religione haud tenebantur. iisque mandasse, ut cum omnibus omnes virginibus rem haberent: eò copiosiorem rati inde subolem exstituram. atque eos, qui hoc modo nati essent, Parthenias, hoc est, virginum filios, patribus incertis, appellasse. anno autem decimo nono bello captam. Cæterùm, Lacedæmonios, diviso agro Messenio, domum reversos, Parthenias non eodem, quo alios, dignatos esse honore, utpote non ex conjugio natos. Itaque Parthenias, re cum Helotibus communicatâ, insidias struxisse Lacedæmoniis; nempe, ut datâ tesserâ elevatione pilei Laconici in foro, impetus in illos fieret. at rei indicio ab Helotum quibusdam delato, Lacedæmonios, contrà insidiari Partheniis, rem duxisse difficilem; quòd ii & magno essent numero, & se mutuò pro fratribus habentes inter se consentirent: edixisse tamen, ut solum verterent, qui pileum fuerant in foro sublaturi. ita Parthenias, quum patefactum suum institutum intelligerent, sese continuisse, & Lacedæmonios eis operâ parentum eorum persvasisse, uti aliquò in coloniam abirent; eâ conditione, ut ne reverterentur, si terræ, quod in sedem iis sufficeret, essent nacti: sin minùs, ut quintam partem agri Messenii caperent. Sic profectos Parthenias incidisse in Argivos, bellum gerentes contra barbaros. quumque illis suppetias tulissent, Tarentum condidisse. Hac de re & Dionysius Afer scribit. Et eamdem uno atque altero verbo sic innuit Aristoteles, πολιτικῶν lib. v, cap. vii: οἷον ἐν Λακεδαίμονι οἱ λεγόμενοι Παρθενίαι. ὃς φωραθέντες ἐπιβουλεύοντας, ἀπῳκίσθησαν Τάραντι οἰκίσαι. Id est: *Quales fuêre Lacedæmone ii, qui Partheniæ dicebantur. quos, quum manifestò comperissent reipublicæ insidiari, Tarentum miserant in coloniam.* Atque hic quidem Parthenias οἰκιστὰς tantùm, non κτίστας appellat Tarenti. Idem & Servius suprà tradidit: breve, id est, exiguum opidum, quod Taras Neptuni filius fabricaverat, eos auxisse adfirmans. At Pausanias, non parvum opidum, sed μεγίστῃ καὶ εὐδαιμονεστάτῃ τῶν ἐπὶ θαλάσσῃ πόλεων, id est, *maximam atque opulentissimam jam tum maritimarum urbium*, Tarentum, eos occupasse, testatur. Verba eius in Phocicis sunt ista, quæ suprà hoc capite de recensione donariorum templi Delphici citatis continuò attexit: Τάραντα δὲ ἀπῴκισαν μὲν Λακεδαιμόνιοι, οἰκιστὴς δὲ ἐγένετο Σπαρτιάτης Φάλανθος. στελλομένῳ δὲ ἐς ἀποικίαν τῷ Φαλάνθῳ, λόγιον ἦλθεν ἐκ Δελφῶν· Τέτρᾶ αἰθέρα μὲν ὑπὸ αἴθρα, πίνακα δὲ καὶ χώρην κτήσεσθαι τὴν πόλιν. Τὸ μὲν δὲ παρ' αὐλικα, ὅτι ἰδίᾳ τὸ μάντευμα ἐπίστευσαν θεῷ, ὅτι πρὸς τῶν ἐξηγητῶν ἕνα ἀπαιτιώσας, κατέσχε τὰς ναῦς ἐς Ἰταλίαν. ὡς δὲ οἱ νικῶντι οὐ βαρβάρους οὐκ ἐγένετο ἕτι ἕνα ἑλεῖν τῶν πόλεων, ἔτε ἐπικρατῆσαι χώρας, ἐς ἀπάμνησιν ἀφικνεῖτο χρησμῷ, καὶ ἀδυσώπητα ἐνόμιζεν οἱ τὸ θεῖον χρῆσαι· μὴ γὰρ ἂν πόλει ἐν καθαρῷ καὶ αἰθρίῳ τῷ ἀέρι ὑσθῆναι. ᾗ οὖν ἡ γυνὴ ἀνυμώς ἔχουσα (ἠκολουθήκει γὰρ οἴκοθεν) τἆλλα ἐφιλοφρονεῖτο, καὶ ἐς τὸ γόνατα ἐσθεμένη τὰ αὐτῆς ἑ ἀνδρὸς τὴν κεφαλὴν, ἐξέλεγε τὰς φροντίδας· καὶ πως ὑπὸ οἰκείας δακρῦσαι περίστασιν τῇ γυναικὶ, ὁρώσῃ ἑ ἀνδρὸς ἐς ἄδειν τετραμμένα τὰ πράγματα. τετύχηκε δὲ ἀφιδέστερον τὸ δακρύων, καὶ (ἔβρεχε γὰρ ἑ Φαλάνθου τὴν κεφαλὴν) σπινὶ πως τὸ μαντείας (ὄνομα γὰρ ἦν Αἴθρα τῇ γυναικὶ) καὶ ἅτε τῇ ὀπώρᾳ νυκτὶ Τάραντα τὸ βαρβάρων εἶλε μεγίστην ἑ εὐδαιμονεστάτην τῶν ἐπὶ θαλάσσῃ πόλεων. Hoc est: *Tarentum quidpe coloniam deduxêre Lacedæmonii, duce Phalantho Spartano. Huic, coloniam deducturo, Delphis oraculum redditum est; quum sub æthrâ pluviam animadvertisset, tunc se agri & urbis compotem fore. Sed, quum neque per se, quid illud responsum innueret, satis considerasset; neque omninò quemquam interpretum consuluisset, classe in Italiam applicuit. Ibi quum barbaros vicisset; neque tamen vel urbe ullâ vel agro potiri posset; oraculi ei in mentem vênit: ac planè sibi, quod fieri nullo pacto posset, dei voce significatum, suspicari cœpit: quòd scilicet numquam eventurum esset, ut puro-serenoque cælo (αἴθρην Græci vocant) plueret. Hunc uxor, animum desponden tem (consequuta quidpe domo fuerat) amanter multis modis solabatur. & eius aliquando caput genibus sustentans, dum pediculos legit, lacrymæ præ mariti amore, ob adversos eius casus & irritam spem, mulieri obortæ. atque effusiùs flens, viri caput perfundit. Tunc primùm evolutæ sunt oraculi ambages. nam Aethra nomen uxori erat. Eâ itaque nocte, quæ consequuta est, Tarentum, hostium urbem maritimam, maximam & opulentissimam, cepit.* Sed & Trogus Pompeius auctor fuit, Parthenias, occupatâ arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedeis ibi constituisse. quidpe Iustini Trogi epitomatoris verba hæc sunt lib. iii: *His igitur moribus ita brevi civitas Spartanorum convaluit, ut, quum Messeniis, propter stupratas virgines suas in solemni Messeniorum sacrificio, bellum intulissent, gravissimâ se exsecratione obstrinxerint, non priùs quàm Messeniam expugnassent,*

gnassent, reversuros: tantum sibi vel de viribus suis vel de fortunâ spondentes. Itaque quum contra præsumtionem suam annis decem in obsidione urbis tenerentur; & querelis uxorum post tam longam viduitatem revocarentur: veriti, ne hac perseverantiâ belli gravius sibi, quàm Messeniis nocerent: quidpe illis, quantum juventutis bello intercidat, mulierum fœcunditate suppleri; sibi & belli damna assidua, & fœcunditatem uxorum, absentibus maritis nullam esse. Itaque legunt juvenes ex eo genere militum, qui post jusjurandum in supplementum venerant: quibus, Spartam remissis, promiscuos omnium feminarum concubitus permisêre; maturiorem futuram conceptionem rati, si eam singulæ per plureis viros experirentur. Ex his nati, ob notam materni pudoris, Partheniæ vocati. Qui quum ad annos XXX perveniissent, metu inopiæ (nulli enim pater exsistebat, cuius in patrimonium successio speraretur) ducem Palanthum adsumunt, filium Araci; qui auctor Spartanis fuerat juventutis ad generandam subolem domum remittendæ: ut, sicuti dudum patrem eius nascendi auctorem habuissent; sic ipsum spei ac dignitatis suæ haberent. Itaque nec salutatis matribus, è quarum adulterio infamiam collegisse videbantur, ad sedeis inquirendas proficiscuntur. dinque & per varios casus jactati, tandem in Italiam deferuntur. & occupatâ arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedeis ibi constituunt. Sed post annos plurimos dux eorum Palanthus, per seditionem in exsilium proturbatus, Brundusium se contulit: quò, expulsi sedibus suis, veteres Tarentini concesserant. Is moriens persuadet, ut ossa sua postremasque reliquias conterant, & tacitè spargi in foro Tarentinorum curent. hoc enim modo recuperare illos patriam suam posse, Apollinem Delphis ceciniss. Illi arbitrantes, eum in ultionem sui, civium fata prodidisse, præceptis paruêre. Sed oraculi diversa sententia fuerat. perpetuitatem enim urbis, non amissionem, hoc facto promiserat. Ita ducis exsulis consilio, & hostium ministerio, possessio Tarentina Partheniis in æternum fundata. Ob eius beneficii memoriam Palantho divinos honores decrevêre. At lib. XX, quid vox Græca Παρθενίας significet, interpretatur in his verbis: *Quid Tarentini? quos Lacedæmone profectos, spuriosque vocatos, accepimus.* Hinc etiam illud Ovidii, Μεταμορφώσεων lib. XV:

—— Ventisque faventibus æquor
Navigat Ionium, Lacedæmoniumque Tarentum.

Et istud Horatii:

Tendens Venafranos in agros,
Aut Lacedæmonium Tarentum,

Et Carm. lib. II, odâ VI:

Dulce pellitis ovibus Galesi
Flumen, & regnata petam Laconi
Rura Phalantho.

Ad hæc ita vetus commentator: *Phalanthus Lacedæmonius, fuit ejectus patriâ, hac de causâ; quòd absentibus Lacedæmoniis, eorum filiæ ex servis gravidæ pepererant: quos filios tali culpâ genitos, reversi à bello Lacedæmones, patriâ ejecerunt. quorum dux Phalanthus fuit; qui Tarentinam condidit civitatem; ut fertur; octavus ab Hercule.* Item hoc Silii, lib. XI:

Inde Phalanthéo levitas animosa Tarento
Ausonium laxare jugum.

Et iterum istud Martialis, lib. VIII, ep. XXVIII:

Dic, toga, facundi gratum mihi munus amici,
Esse velis cuius fama decusque gregis?
Apula Ledæi tibi floruit herba Phalanthi,
Quâ saturat Calabris culta Galesus aquis.

Idem Martialis lib. II, ep. XLIII sic:

Te Lacedæmonio velat togata Galeso,
Vel quam sepositò de grege Parma dedit.

Et lib. V, epigr. XXXVIII:

Puella senibus dulcior mihi cygnis,
Agnâ Galesi mollior Phalanthini.

Et quia ab Laconum rege Oebalo, ipsa Laconia dicta fuit Oebalia; ipsum quoque

Tarentum

Tarentum inde Virgilius adpellavit Oebaliam, Γεωργικῶν lib. IIII, his versibus:

Namque sub Oebaliæ memini me turribus altis,
Quà niger humectat flaventia culta Galesus,
Corycium vidisse senem.

Ad quæ ita Servius: *Oebalia ipsa est Laconia. Oebaliæ autem turreis ait, quas condiderant hi qui de Oebaliâ venerant.* Probus: *Oebalia, arx, ab Oebalo dicitur in Lacedæmone.* Philargyrius: *Oebaliam arcem Tarentinam dicit à Lacedæmonio Oebalo, quia Lacedæmonii, duce Phalanto, Tarentum condiderunt.* Hinc illud Claudiani:

Formosum Oebalii locum posuêre Tarenti.

Et Silius, lib. XII; de Tarento disertè loquens:

Dum procul Oebalios avet expugnare nepoteis.

Et quia etiam *Pheramnæ* adpellabatur ipsa Sparta, teste Stephano, vel pars eius; ideo Statius, Silvar. lib. II, carm. II; quo Pollii celebrat vallem Surrentinam, sic ait: ——— *Nec sæpius istis*

Blanda Theramnæi placeant vineta Galesi.

In id itaque plerique auctores consentiunt, à Lacedæmoniorum Partheniis, Phalantho duce, non conditam; sed, veteribus cultoribus Messapiis ejectis, occupatam fuisse urbem Tarentum; eamque jam tum μεγίστω, ut inquit Pausanias, καὶ εὐδαιμονεστάτῳ τῶν ἐπὶ θαλάσσῃ πόλεων, id est, *maritimarum maximam opulentissimamque.* Actum id ante bellum Peloponnesiacum: cuius initium fuit Olympiadis LXXXVII anno II; ut auctor est Thucydides; id est, ab orbe condito III CIↃ IↃ XIX; ante natum Christum CCCCXXXI; ab Româ conditâ CCCXXII. Iam verò ad eam dignitatem & opulentiam, quam jam tum obtinuit, ut Tarentum perveniret, haud paucis opus habuit annis. Quod Servius tradit, *quosdam dicere, post multos demum excidii Ilienses annos fuisse conditum*; id haud dubiè non de ipsius urbis, sed de Lacedæmoniorum coloniæ origine, à primis auctoribus intellectum fuit. ac sanè si bello Troiano non superior; saltem haud multo inferior credenda est. Atque summam hanc eius antiquitatem innuit haud obscurè Lucanus lib. V:

Et cunctas revocare rateis; quas avius Hydrûs,
Antiquumque Taras, secretaque litora Leucæ,
Quas recipit Salapina palus.

Sed eadem inde cum maximè adparet, quòd primum eius conditorem antiquissimi auctores finxerint τὸν Τάραντα, Neptuni filium. Verùm heroas propriè antiquissimis post terrarum inundationem mortalibus dictos fuisse Noachi nepoteis pronepoteisque, qui, Dei jussu, impulsu, post dictam inundationem, primi colonias in universum terrarum deduxerunt orbem: Germaniæ nostræ lib. I diximus. Hinc igitur unaquæque gens atque civitas, quum cæteros antiquitate atque origine præcellere vellet, heroum aliquem, huius vel illius dei filium, primum sui auctorem conditoremque finxit. Ad eumdem igitur modum Tarentini quoque Taranta, heroem, Neptuni filium, originem suæ urbis finxerunt: eoque nomine ipsum Neptunum coluerunt; ut patet ex Horatii verbis, carm. lib. I, odâ XXVIII; ubi Archytas Tarentinus introducitur ita loquens:

——— *Multaque merces,*
Vnde potest, tibi defluat æquo
Ab Iove, Neptunoque, sacri custode Tarenti.

Ad hæc vetus poëtæ commentator: *Vel quia Neptunus apud Tarentum devotiùs colebatur; vel quia in tutelâ Neptuni fuisse dicitur; vel quia Neptuni filius, Phalanthus, apud Tarentum Herculi & Neptuno templa constituit; ut fortiter per favorem Herculis faceret, per Neptunum feliciter ageret.* Sed de illo Neptuni filio etiam Pausanias in Phocicis, verbis suprà citatis hæc subnectit: Τάραντα τὸν ἥρω Ποσειδῶνος φασὶ καὶ Θηχωείας νύμφης παῖδα εἶναι. ἀπὸ δὲ τοῦ ἥρω τεθῆναι τὸ ὄνομα τῇ πόλει τε καὶ τῷ ποταμῷ· καλεῖται καὶ γὰρ δὴ Τάρας καὶ ὁ ποταμός. Hoc est: *Taranta quidam heroem Neptuni & indigenæ nymphæ filium fuisse tradunt. ab eo nomen impositum & urbi & flumini. eodem quidpe fluvius, quo urbs, nomine vocatur Taras.* De flumine etiam Stephanus: Τάρας, πόλις Ἰαπυγίας, καὶ ποταμὸς ὁμώνυμος. Id est: *Taras, urbs Italiæ, & flumen eodem nomine.* Haud rarum etiam ipsi Italiæ esse, uti opida fluminibus imposita,

posita, vel adposita, adpellationes ab ipsis fluminibus traxerint, jam dudum in præsenti opere patuit. sic scilicet à supero amni, *Ticinum*, *Ariminum*, *Pisaurum*, *Aesis*; *Truentum*: ab infero, *Vulturnum*, *Pyxûs*, *Laum*, *Acheron*, *Metaurum*; & ab Ausonio, *Sybaris* & *Siris*, simul urbium fluminumque fuêre nomina. Nec de his urbibus quisquam dubitat auctor, quin eæ nomina ab fluminum, quibus adpositæ, vocabulis traxerint. Nihil igitur certius, quàm quòd ὁ Τάρας, TARAS, quoque nomen fuerit flumini, antequam urbs cognominis, non in ripâ eius, (nam is amnis extra peninsulam est,) sed ex adverso oris eius, ac pene ipso in ore, conderetur. Tarantis fluminis fit mentio quoque apud Appianum, civil. bellor. lib. v. Atque Græcis quidem perpetuò nomen urbis, dictum est, ut ipsius amnis, ὁ Τάρας, ὁ Τάραντος. unde vulgare etiam nunc incolis manet vocabulum *Táranto*. Latinis verò id posteà formatum TARENTVS, masculino genere; quia Græcis erat eo genere, ὁ Τάρας. de quo ita Stephanus loco præscripto: Ἀρρενικῶς δὲ κατ' ἀναλογίαν, οὐδὲν γὰρ εἰς ας θηλυκὸν εὑρίσκει. τοῦτο δὲ εὕρηται καὶ θηλυκῶς. Id est: *Proferendum autem masculino est genere, secundùm analogiam. nullum quidpe vocabulum in ας feminini generis reperitur. hoc verò etiam feminino genere invenitur.* Haud dubiè Dionysium Afrum innuit. nam ista ab commentatore Dionysii Eustathio mutuatus est Stephanus. Apud Dionysium ita

——— Τάρας δ' ἁλὸς ἐγγύθι κεῖται,
Ἣν ποτ' Ἀμυκλαίων ἐπλίσατο καρτερὸς Ἄρης.

Id est:

——— *Taras verò prope mare jacet.*
Quam olim Amyclæorum condidit fortis Mars.

Ad hæc ita Eustathius: Ἡ Τάρας, ἣ καὶ Ταραντὶς, ἐγγὺς κεῖται ἁλός. ἐλέγετο δὲ καὶ ἀρσενικῶς, ὁ Τάρας, ἐξ ἀναλογίας· οὐδὲν γάρ ἐστιν εἰς ας βαρύτονον θηλυκόν. Id est: *Taras, quæ & Tarentus, prope mare sita est. dicebatur autem etiam masculino genere Taras, juxta analogiam. nullum quidpe est vocabulum in ας barytonon feminino genere.* Dionysius ipsum vocabulum respexerit Τάρας in articulo ὦ; an verò rem ipsam, id est, urbem; facilis fortè fuerit conjectio: quando omnibus reliquis auctoribus est ὁ Τάρας; atque ita Lucano loco suprà scripto, Latinè, *Antiquusque Taras*. Sic scilicet & Sidonio Apollinari, carm. v, feminino genere dicitur *Tarentus*, hoc versu:

Ipsaque, quæ petiit, trepidaverat uncta Tarentus.

Cæterò, vocabulum *Tarentus* etiam aliis compluribus usurpatur auctoribus. Florus & Silius inferiùs proximè citabuntur. Mela, lib. II, cap. IIII: *Tarentus, Metapontum, Heraclea.* At Ciceroni, Ovidio, Horatio, Livio, est neutro genere, *Tarentum*. Atque hactenus de origine nomineque huius urbis satis dictum est. De SITV eius atque PORTV ita tradit Florus, lib. I, cap. XVIII; quo bellum Tarentinum describit: *Tarentus, Lacedæmoniorum opus; Calabriæ quondam & Apuliæ totiusque Lucaniæ caput: tum magnitudine & muris portuque nobilis, tum mirabilis situ; quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in omneis terras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achaiam, Africam, Siciliam, vela dimittit. Imminet portui, ad prospectum maris positum, maius theatrum.* Eustathius ad suprà scriptum Dionysii locum: Κεῖται δὲ ὁ Τάρας ὅπου χερρονήζω, ὡς καὶ τὰ πλοῖα ὑπερεπολκοῦσιν ῥᾳδίως ἐκατέρωθεν, ταπεινοῦ ὄντος τοῦ αὐχένος τῆς χερρονήζου. Id est: *Situm est Tarentum in peninsula; ita uti naves facilè utrimque transferantur, quum humilis sit peninsulæ cervix.* Procopius Gothic. rer. lib. III: de eâdem urbe loquens: Ἔστι δὲ Καλαβρῶν ὅπη θαλασσία πόλις ὁ Τάρας· ἐντοῦθα Ἰωάννης ξὺν ὀλίγοις ἐσὶ Ταραντίνων αὐτὸν ἐπιγομένων ἀφίκετο, οὗπερ λοιπὸς ὅπη τῇ ξυμβάσει φυλακῇ καταστρατώσων. καὶ ἐπεὶ τὴν πόλιν εἶδε μεγίστην τε ὑπερφυῶς, καὶ παντάπασιν ἀτείχιστον ὄσων πῶν μὴ φυλάξαι οἷόν τε ἔσεσθαι εὐδεμιᾷ μηχανῇ ᾤετο. Ἰδὼν δὲ τὴν θάλασσαν τῆς πόλεως ἐς τὰ πρὸς βορρᾶν ἄνεμον ἀμφὶ λιμένα χῶρον κατὰ μάλιστα ἐκατέρωθεν ἐς κόλπον ἰοῦσαν, ἔστι δὲ Ταρκυλίνων ὁ λιμήν ἐστιν, ἰσθμόν τε, ὡς τὸ ἀκὸς, τὸν μέζω χῶρον ἔχ' ἧσσον ἢ σταδίων ἑκατὸν ὄντα, ἐπενόει τάδε. ἀποτμῶν ἀπὸ τῆς ἄλλης πόλεως τεῖχος ξυμβαλοῦσαν, τετράγωνόν τι αὐτὸ ἀπεργάσασθαι, ἐκ θατέρου θαλάσσης μέρους, ἄχρι ἐς ἕτερον, καὶ τάφρον βαθεῖαν ἀμφὶ τὸ τείχισμα ὀρύξαι. Id est: *Est Calabrorum maritima Tarentum urbs. huc Ioannes cum Tarentinis nonnullis se introducentibus venit. & ubi urbem magnitudine præstare, non tamen muris munitam prospexit; impossibile fore omnino rebatur, se illam posse omni ex parte tueri. mare autem contemplatus urbi contiguum, & boream versùs circa locum quemdam angustiorem utrimque in sinum longè porrectum, ubi & Tarentinorum est portus; isthmumque non*

minùs

minùs stadiis XX protensum; id eo in loco ut machinaretur excogitavit. præcisam quamdam ab opido isthmi partem ab uno maris tunc latere ad alterum usque ædificio cinxit; ac circa id fossam perduxit. Strabo, lib. VI: Τῦ κόλπυ παντὸς τοῦ Ταραντίνυ τὸ πλέον ἀλιμβός ὄντ@, ἐντὸς ἐστὶ μέγις@ καὶ κάλλις@, γεφύρα κλειόμεν@ μεγίστη. σταδίων δ' ἐστὶν ἡ πλὼ πρὸς μυχὸν μέρος ἰσθμὸν ποιᾶ πρὸς τὴν ἔξω θάλασσαν, ὡς τ' ὀπὶ χερρονήσω κεῖσθαι τὴν πόλιν, καὶ τὰ πλοῖα ῥαδίως ἑκατέρωθεν, ὁπόταν ὄντ@ τοῦ ἀυχένος. Hoc est: *Sinus Tarentinus quum maiore sui parte importuosus sit, apud ipsam urbem pulcherrimus maximusque est portus, ponte junctus ingenti; ambitum continens stadiorum* C. *ab intimo recessu isthmus ad extremum mare porrigitur: ut & urbs in peninsulâ jaceat, & utrimque navigia facilè pertrahantur; quum humilis sit peninsulæ cervix.* De eodem portu ita Silius, lib. XII:

Verterat & mentem Tyria ad conata Tarentus,
Portisque intrarant Pœni. sed enim arce coruscâ,
Fisa loco, manus Ausoniæ stipata sedebat.
Hîc (miranda) movens classem, quæ condita portu
Adstabat; (namque angustis è faucibus æquor
Erumpit scopulos inter, patuloque recessu
Effundit campis secretum gurgite pontum.)
Inclusos igitur quibus haud enare dabatur,
Arce superpositâ, claustris maris extulit æstus,
Perque aversa tulit portatus in arva carinas.
Lubrica roboreis aderant substramina plaustris,
Atque recens cæsi tergo prolapsa juvenci
Sequoream rota ducebat per gramina puppim.
Et jam per colleis dumosque ad litus adacta,
Innabat pelago, veniens sine remige classis.
Nuntius interea, vectis non more carinis
Terentem freta, curarum fervoribus implet;
Dum procul Oebalios avet expugnare nepoteis,
Et primus rostris sulcet navalibus arva,
Obsessos Capuæ muros.

Ergo primo, ac forte ultimo, hæc navium per dictam cervicem transvectatio facta Annibali. Porrò, de urbis situ ita pergit Strabo: Ταπίνη ἡ καὶ τὴ πόλεως ἔδαφ@, μικρὸν δ' ὅμως ἐπῆρται κὴ τὴν ἀκρόπολιν. τὸ μὲν οὖν παλαιὸν τεῖχ@ κύκλον ἔχει μέγαν· νυνὶ δ' ἐκλέλειπται τὸ πλεῖον πρὸς τῷ ἰσθμῷ· τὸ δὴ πρὸς τῷ σταμῷ καὶ λιμέν@, καθ' ὃ καὶ ἡ ἀκρόπολις συμμέτρ, μέγεθ@ ἀξιολόγυ πόλεως ἐκπληροῖ. Ἔχει δὴ γυμνάσιόν τι κάλλιστον καὶ ἀγορὰν ὡμεγέθη, ἐν ᾗ ἐστὶ ὁ καὶ διὸς ἱδρυται κολοσσὸς χαλκῆς, μέγις@ μετὰ τὸν Ῥοδίων. μεθ' ὃν ἡ τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν σωμάτ@ ἡ ἀκρόπολις, μικρὰ λείψασα ἔχειν ἅπαντα τὰ παλαιὰ κόσμυ τῶν ἀναθημάτων. τὰ γὰρ πολλὰ τῶν μὲν καπφήνεγκαν καρχηδόνιοι, λαβόντες τὴν πόλιν. τὰ δ' ἐλαφυραγώγησαν Ῥωμαῖοι, κρατήσαντες βιαίως. ὧν ἐστὶ καὶ ὁ Ἡρακλῆς ὁ ἐν τῷ καπιτωλίῳ χαλκῆς, ὁ κολοσσικὸς, Λυσίππυ ἔργον, ἀνάθημα Μαξίμυ Φαβίου, καὶ ἑλόντ@ τὴν πόλιν. Id est: *Sed & ipsius urbis solum humile est; nisi quà apud arcem attollitur. Vetus murus circulum continet magnum. nunc autem maior urbis pars, ad isthmum sita, deserta est. quæ autem ad portûs fauceis & arcem est condita, ea etiamnum exstat; ubi etiam arx, magnitudinem insignis urbis implens. Cæterò, habet gymnasium elegantissimum; & forum justæ amplitudinis; in quo Iovis est situs colossus, post Rhodium omnium maximus. Inter forum & fauceis portûs, arx est, parva retinens vestigia veteris donariorum ornatus. nam pleraque aut Carthaginenses, urbe potiti, perdiderunt; aut Romani rapuerunt, vi urbe captâ. de quibus est Herculis colossus æreus in Capitolio; Lysippi opus, à Fabio Maximo, qui Tarentum recepit, dedicatus.* Maximi illius simulque Rhodii colossi magnitudinem docet Plinius, lib. XXXIV, cap. VII. *Audaciæ*, inquit, *innumera sunt exempla. moleis quidpe excogitatas videmus statuarum, quos colossos vocant, turribus pareis. Talis est in Capitolio Apollo; translatus à M. Lucullo ex Apolloniâ, Ponti urbe, XXX cubitorum; IO talentis factus. talis in campo Martio Iupiter, à Claudio Cæsare dicatus: qui vocatur Pompeianus, à vicinitate theatri. talis & Theatri, factus à Lysippo, XL cubitorum. Mirum in eo, quòd manu, ut ferunt, mobilis, (ea ratio libramenti est,) nullis convellatur procellis. Id quidem providisse & artifex dicitur, modico intervallo, unde maximè flatum opus erat frangi, oppositâ columnâ. Itaque propter magnitudinem difficultatemque*

temque moliendi, non attigit eum Fabius Verrucosus, quum Herculem, qui est in Capitolio, inde transferret. Ante omnes autem in admiratione fuit Solis colossus Rhodi, quem fecerat Chares Lyndius, Lysippi suprà dicti discipulus. septuaginta cubitorum altitudinis fuit. Cave legas hèic cum commentatore Plinii, *Talis & Hercules Tarenti.* quod ille ex Strabone addit, nescio quâ mentis caligine implicitus: quum satis perspicuis Plinius Iovis colossum indicet verbis; quem ait Q. Fabium non attigisse, quum illum Herculis in Capitolium transferret. Et quid potest hoc dici clarius? *Talis in campo Martio Iupiter.* & mox: *Talis & Tarenti, factus à Lysippo.* Sed hactenus de situ ac splendore urbis. De POTENTIA ac LUXU *incolarum* ita scribit eodem libro posteà Strabo: Ἴ̓σχυσαν δὲ πόλει οἱ Ταραντῖνοι καθ' ὑπερβολὴν πολλοὶ ὄντες δημοκρατικῶς· ἔχουσι γὰρ ναυτικὸν ἱκανὸν μεγιστον τῶν ταύτῃ, καὶ πεζὸς ἔστιν τελεμυρίας, ἱππεῖς δὲ τετρακίσχιλιοι, ἱππάρχους δὲ χίλιους. ἀπεδέξαντο καὶ τὸ Πυθαγόρου φιλοσοφίαν· μάλιστα δ' Ἀρχύτας. ὃς καὶ στρατηγῆσαι τῆς πόλεως πολλὰ χρόνον. ἐξίσχυσε δ' ὕστερον τρυφῇ, μάλιστα εὐδαιμονίαν, ὥστε τὰς πανδήμους ἑορτὰς πλείους ἄγειν κατ' ἔτος παρ' αὐτοῖς, ἢ τὰς ἄλλας ἡμέρας. ὀλίγαι δὲ τούτων καὶ χεῖρον ἐπολιτεύοντο. Περὶ δὲ τὰ Ἀννίβεια τῆς ἐλευθερίας ἀφῃρέθησαν. ὕστερον δὲ ἀποικίαν Ῥωμαίων δεξάμενοι, καθ' ἡσυχίαν ζῶσι, καὶ βέλτιον ἢ πρότερον. Hoc est: *Tarentini, popularem reipublicæ administrationem tenentes, ingentem adepti sunt potentiam. nam & classem habuerunt, quantum hisce in oris nemo: & exercitum, peditum* XXX *millium; &* III *millium equitum; turmarumque equestrium decies mille. Philosophiam quoque amplexi sunt Pythagoricam: maximè omnium Archytas: qui etiam urbi per longum tempus præfuit. Sed postmodùm luxus apud eos invaluit, ob res secundas; ita, ut plureis publicas festivitates per annum celebrarent Tarentini, quàm reliqui essent dies. quam ob rem etiam status reipublicæ est factus deterior. Cæterùm, bello Annibalico libertate sunt spoliati. Deinde coloniâ Romanorum in urbem receptâ, quietè nunc ac meliùs, quàm olim, vivunt.* In eamdem mentem, in eademque penè verba Eustathius, loco suprà memorato: Ἐπεχωρίασε δὲ πόλει αὐτόθι ἡ ἐνόπλιος ἱππασία· ὅθεν Ταραντινίζειν ἐλέγετο τὸ ἐνόπλιον καὶ εἰς μάχας χρήσιμον ἱππασίαν ποιεῖσθαι. Ἴ̓σχυσαν δὲ πόλει καθ' ὑπερβολὴν οἱ Ταραντῖνοι. ἐπετρεψε δὲ αὐτὸς ἡ τρυφὴ, παρ' οἷς πανδήμους ἑορτὰς κατ' ἔτος πλείους, ἢ τὰς ἄλλας ἡμέρας, σωέβαινεν ἄγειν, ὡς ἡ ἱσωρία φησὶ, σοφιζαμένοις μάλα τρυφῶν καὶ δρχίαν, τὰς συνεχεῖς ἑορτὰς, ὡς καὶ παροιμία φησίν· Ἀργεῖς αἰὲν ἑορτή. Τάχα δὲ τὸ λεπτὸν γυναικεῖον ἀμπέλημα τὸ Ταραντινίδιον παρ' αὐτοῖς μάλα τρυφῶν πρώτοις εὑρηθέν. Hoc est: *Frequens hèic fuit armata equorum agitatio. unde & Ταραντινίζειν dicebatur pro eo, quod est, Equitatum armatum & ad pugnas utilem adornare. Cæterùm, mirum in modum olim potentes fuêre Tarentini. sed luxuries eos perdidit; quòd plures apud eos festi dies per annum, quàm alii, peragebantur; institutis propter otium ac luxum continuis feriis. Unde & vulgari proverbio fertur: Pigris semper esse festum. Sed & tenue vestimentum muliebre, quod Tarantinidium vocant, apud eos per mollitiem atque luxum primò est inventum.* Hinc igitur illud Horatii:

Pectinibus patulis jactat se molle Tarentum.

Et ad Mæcenatem:

——— *Mihi jam non regia Roma,*
Sed vacuum Tibur placet, aut imbelle Tarentum.

Et istud Iuvenalis, Satyrâ VI:

Atque coronatum & petulans madidumque Tarentum.

Item illud Sidonii; carm. V, jam antea citatum:

Ipsaque, quæ petiit, trepidaverat uncta Tarentus.

Quò illud etiam pertinet Ciceronis, Familiar. lib. VII, epist. XII, ad Trebatium, Iul. Cæsaris in Galliâ legatum: *Mirabar, quid esset, quòd tu mihi literas mittere intermisisses. indicavit mihi Pansa meus, Epicureum te esse factum. O castra præclara? Quid tu fecisses, si te Tarentum, & non Samarobrivam, misissem?* Paullo pòst: *Quod jus statues communi dividundo, quum commune nihil possit esse apud eos, qui omnia voluptate suâ metiuntur.* Est autem *Samarobriva* Ambianorum urbs in Galliâ Belgicâ, vulgò nunc ipsius gentis nomine *Amiens* dicta. De cætero, COLONIAM Romanorum fuisse tandem deductam TARENTUM, auctorem paullo antè audivimus Strabonem. Idem testatur & Plinius, lib. III, cap. XI: *Connectitur*, inquit, *secunda regio, amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos,* CCL *millium sinu, qui Tarentinus appellatur, ab oppido Laconum, in recessu hoc intimo sito: contributâ eò maritimâ coloniâ, quæ ibi fuerat.* QUANDO autem hæc TARENTINORUM COLONIA deducta sit, ostendit Paterculus, lib. I: *Cassio*, inquit, *Longino & Sextio Calvino, qui Sallues*

apud

apud aquas, quæ ab eo Sextiæ appellantur, devicit, consulibus, Fabrateria deducta est: & post annum Scylacium, Minervium, Tarentum, Neptunia; Carthagoque in Africâ, prima, ut prædiximus, extra Italiam colonia condita est. Consulatum gessêre C. Cassius Longinus & C. Sextius Domitius Calvinus, anno urbis ɔɔCXXIX: ante natum Iesum CXIV. Etiam posterioribus temporibus perpetuò floruisse, patet ex Itinerariis; in quibus itinera huc, ut ad celebrem locum, terminantur. Tabula etiam primariæ urbis signum nomini eius adpictum habet. Tanta igitur vetustas, tantaque semper celebritas huius urbis fuit; cuius luxum inter treis potissimum Italiæ urbeis, quarum reliquæ duæ Capua & Sybaris, meritò connumeres. Tarenti coloniæ meminit quoque Tacitus, Annal. lib. XIV. Porrò, apud Virgilium, Γεωργικῶν lib. II, hi leguntur versus:

Sin armata magis studium vitulosque tueri,
Aut fœtus ovium, aut urenteis culta capellas;
Saltus & Saturi petito longinqua Tarenti.

Ad hæc ita Servius: SATVRI TARENTI. *Aut fœcundi, aut quod est juxta opidum Saturum. Tarentum enim & Saturum vicinæ sunt Calabriæ civitates. Horatius: Me Satureiano vectari rura Caballo.* Satis ineptum heic etiam se prodidit atque imperitum geographum grammaticus Servius. Quid, malùm, Virgilius celeberrimam urbem ab obscuro opido *Saturo*, aut quâ analogiâ, cognominasset *Saturum Tarentum?* Melius igitur Philargyrus. cuius ad eundem locum verba hæc sunt: *Alii dicunt, agrum, in quo condita est Tarentus, Saturnum vocari.* [Scribe *Saturium*.] Stephanus: Σατύρειον, χῶρα πλησίον Τάραντος. τὸ ἐθνικὸν Σατυρῖνος, ὁ Σατύριος. Id est: *Satyrium, regio prope Tarentum. gentile, Satyrinus, & Satyrius.* Nempe hoc est, quod oraculum Partheniis Lacedæmoniorum canebat:

Σατύρειόν τι δῶκα, Τάραντά τε πίονα δῆμον
Οἰκῆσαι, καὶ πῆμα Ἰαπύγεσσι γενέσθαι.

Id est:

Satyreum tibi do, & Tarentum pingvem pagum
Incolere, atque exitium Iapygibus esse.

Σατύρειον igitur dictum fuit χώρειον, id est, SATYRIA, sive, si pro Græcâ vocali Romanam ponas, SATVRIA REGIO, seu SATVRIVS AGER, in quo Tarentum fuit conditum. unde Poëtæ dicebatur urbs ea non *Saturum*, sed *Saturium Tarentum*: & obliquo casu *Saturii*, seu potiùs contractè *Saturî Tarenti*. Locus ille apud Horatium, lib. I, Satyrâ VI, ad Mœcenatem, integrè sic habet:

Non ego me claro natum patre, non ego circum
Me Satureiano vectari rura caballo;
Sed, quod eram, narro.

Ad quæ ita scholiastes eius Acron: *Satureiani fundi sunt in Apuliâ fertiles, & equorum nobilium genitores.* Probus grammaticus ad eumdem Vergilii locum hæc annotat: *Tarentum opidum in Italiâ condiderunt Parthenidæ, hoc est, exsules Lacedæmoniorum, duce Phalanto. In finibus autem Tarentinorum est locus, quem Saturium vocant, unde etiam paludem Saturam: cuius etiam in VII mentio est, quum ait Virgilius: Quâ Saturæ jacet atra palus. Saturi ergo Tarenti, à Saturio loco, vel à Saturâ palude dixit. Quidam dicunt, tum ob agri bonitatem, tum ab loco quodam Saturo, qui est prope Tarentum, Saturum cognominatum. Dicitur autem, Tarantem, Neptuni filium, Lacedæmoniâ civitate, ex Saturiâ, Minois Cretensium regis filiâ, procreasse filium. Hunc projectum, naufragio facto, Delphinus in Italiam evexisse dicitur. Cuius hodieque testimonium manet: nam in municipio Tarentinorum, hominis effigies, in delphino sedentis, est. A Saturiâ uxore eum locum Saturia adpellasse fertur: ac postea ei loco ex suo nomine nomen Tarentum imposuisse.* Pompeius Sabinus: *Saturi, pro, Saturii. Tarat, Neptuni filius, Lacedæmon qui fuit, ex Saturiâ Minois regis Cretensis filiâ, genuit Tarentum: qui facto naufragio, à delphino exceptus, delatus fuit in Italiam; ut in municipio Tarentinorum talis historiæ simulacrum visitur. Is duas urbeis condidit. alteram nominavit à matre Saturiam: alteram à nomine suo Tarentum. quod postea Lacedæmones, duce Phalanto, ampliaverunt.* Est hodieque locus alius, VIII millibus passuum ab Tarento dissitus, vulgari vocabulo *Satúro*. Tandem TARENTINORVM quoque meminit Philostratus, in Apollonii vitâ, lib. III, cap. IIII; de Brachmanibus Indorum sapientibus loquens: Κομᾶν δὲ ἐπιτηδεύουσιν ὥσπερ Λακεδαιμόνιοι πάλαι,

πάλαι, καὶ Θούριοι, Ταραντῖνοί τε καὶ Μήλιοι, καὶ ὅσοις τὰ Λακωνικὰ ἔθη ἐν λόγῳ. Hoc est: *Cómas autem nutriunt, sicut quondam Lacedæmonii, & Thurii, Tarentinique, ac Melii, & cæteri quibus Laconica instituta placebant.* Apud eundem iterum mentio fit TARENTI, lib. VII, cap. III, & XII. Plinius salis meminit TARENTINI LACVS, lib. XXXI, cap. VII. Et SINVS TARENTINVS, ταραντῖνος κόλπος, vulgò hodieque accolis vocatur *Golfo di Táranto*. Et LITVS TARENTINVM Solinus memorat, circa finem capitis VIII. De hoc litore Procopius Gothicar. rer. lib. III sic: Βελισάριος μὲν οὖν δίοδος εἶναι ἔτι Τάραντος ἐμποδὼν εἶχεν. ἔστι δέ τις ἀκτὴ μιλιοειδὴς ἐνταῦθα· ἣ δὴ τὸν λιμένα ὑποχωρήσης, ἡ θάλασσα ὥσπερ ἐν κόλπῳ ὅπῃ πλεῖστον τῆς γῆς ἀναβαίνει. καὶ ὁ μὲν τῆς ἀκτῆς μῆκος ἅπας ἐς χιλίους σταδίους διήκει· ἑκατέρωθι δὲ ῥύμαι τοῦ ἐκβολῶ, κεῖται πλίσματα δύο θάτερον μὲν, ὁ Κρότων πρὸς δύοντά πῃ τὸν ἥλιον· ὁ Τάρας δὲ πρὸς ἀνίσχοντα. καὶ δὴ τοῦ λιμένος τὸ μέσον, Θουρίων ἡ πόλις οἰκεῖται. Hoc est: *Belisarius igitur Tarentum iturus erat. Est autem Tarenti in hemycycli speciem litus; quo plurimùm recedente & mare ipsum perinde in sinum longiore spacio in continentem immittit. Sed huius litoris transmissus mille protenditur stadiis. & utrimque ad æstus exitum opida duo sunt sita; alterum Croto ad occidentem solem: alterum in orientem Tarentum. in medio autem litoris Thuriorum civitas est.* Litus hoc ac sinus Tarentinus pluribus describuntur capite sequenti, post explicata loca Lucani litoris ad mare Hetruscum. De PORTV TARENTINO hæc apud Appianum in Annibalicis leguntur: Λιμένες δὲ εἰσὶ τῆς Ταραντίνων πρὸς βορρᾶν αἴσιοι ἐκ παλαγῶν ἐσπλέουσι μᾶλλον ἢ κατὰ μέσον. καὶ τὸ ἰσθμὸν ἀπέκλινον γεφύραις. ὧν τινὰ κρατοῦντες οἱ Ῥωμαίων φρουροὶ, σφίσι μὲν εἶχον πλοῦν ἐκ θαλάσσης, Ταραντίνοις δὲ ἐκώλυον ἐσκομίζεσθαι· ὅθεν ἠπόρουν οἱ Ταραντῖνοι. Id est: *Sunt autem portus Tarentinorum ad boream versi, si quis è mari per isthmum intrò naviget. At isthmum pontibus evitabant: quos quum Romani tenerent, facilè mari advectum frumentum sibi habebant, Tarentinis ne importaretur, impediebant. Quamobrem tamdiu inopiâ laborarunt Tarentini.* Memoratur etiam inferiùs ex Plinio PORTVS TARENTINVS; proximè ante Lupiam.

GALESVS, *fluvius.* In medium ferè portum Tarentinum defluit GALAESVS fluvius, vel GALESVS; cuius Martialis facit mentionem, lib. II, epist. XLIII; lib. IIII, ep. XXVIII; & lib. V, epist. XXXVIII; denique lib. XII, epist. LXIIII. Idem EVROTAS dictus fuit. Livius lib. XXV: *Reliquit modicum præsidium. ipse profectus cum cæteris copiis ad Galesum flumen (quinque millia ab urbe abest) posuit castra.* Polybius, lib. VIII: Ἀπολιπὼν ἱκανὴν καὶ σὺν ἁπτηδείως πρὸς τὴν τῆς πόλεως φυλακὴν καὶ τὸ τεῖχος, παρεφιδρύσας ἱππεῖς, κατεστρατοπέδευσε πρὸς τοῖς πλείστοις σταδίοις ἀποσχὼν τῆς πόλεως πρὸς τὸν ποταμὸν, πρὸς μὲν ἕωσι Γαλαῆζον, πρὸς δὲ τοῖς πλείστοις προσαγορεύομεν Εὐρώταν. ὃς ἔχει τὴν ἐπωνυμίαν παρὰ τὴν ἀπὸ τῶν παρὰ Λακεδαιμονα ῥέοντος Εὐρώτα. Πολλὰ δὲ τοιαῦτα καὶ τὴν χώραν καὶ τὴν πόλιν ὑπάρχει τοῖς Ταραντίνοις, διὰ τὴν ἀποικίαν καὶ τὴν συγγένειαν ὁμολογουμένως αὐτοῖς εἶναι πρὸς Λακεδαιμονίους. Hoc est: *Mox relicto præsidio idoneo, & manu equitum satis magnâ, ad custodiam urbis & muri agendam; ipse profectus ad flumen, quod quinque millia ab urbe abest, castra fecit. Eum amnem quidam Galesum, plerique omnes Eurotam nuncupant. ab Eurotâ, qui urbem Lacedæmoniorum alluit, nomen huic est inditum. Et sunt similia multa cùm in agro, tum in urbe Tarentinorum: quoniam & colonia Lacedæmoniorum ipsi sunt, & cognatione cum iis juncti; de quo dubitat nemo.* Virgilium suprà in nomine *Oebaliæ* citavimus; ubi Servius: *Galesus, fluvius Calabriæ, qui juxta civitatem labitur Tarentinam.* Sidonius Apollinaris, carm. XXIIII:

Qualeis Corycium senem beanteis
Fuscabat picei latex Galesi.

Statius, Silvar. lib. III, carm. III:

Et Lacedæmonii pecuaria culta Galesi.

Claudianus, in Panegyrico, de Probi & Olybrii consulatu:

Et Oebaliæ qui temperat arva Galesus.

Horatius, carm. lib. II, odâ VI:

Dulce pellitis ovibus Galesi
Flumen & regnata petam Laconi
——— Rura Phalantho.

Vetus commentator: *Galesus fluvius est juxta Tarentum; ubi præ pasturæ copiâ vel dulcedine molliores ovibus lanæ sunt.* Vnde *Tarentina ovis*, apud Columell. lib. VII, cap. II & IIII; & Varro-

& Varronem, Rustic. lib. II, cap. II: item *Lana Tarentina*, Plinio: lib. VIII, cap. XLVIII: Horatio item, epist. I, lib. II. S. Eutropius Paulinus, de Natali Felicis:

Quique colunt rigui flaventia culta Galesi.

Malè dicit *rigui* pro *nigri*. nam Virgilii verba suprà adscripta imitatus est.

Porrò, in agro Tarentino fuit AVLON MONS, vitium ferax. Sic enim vetus commentator Horatii, ad carm. lib. II, odam VI: *Aulon, mons Calabriæ, juxta Tarentum, ferax optimi vini.* AVLON Mons.

Proximus hinc à Tarento locus in hoc litore Ausonii maris memoratur SASINA PORTVS. Plinius, lib. III, cap. XI: *Latitudo peninsulæ à Tarento Brundusium terreno itinere* XXXIII *millia passuum patet: multoque brevius à portu Sasinâ.* Satis certo liquet indicio, eumdem fuisse qui nunc vulgari incolarum adpellatione dicitur *Porto Cesareo*. hoc quidpe Ausonii sive Tarentini maris litus Brundusio opido proximum est. SASINA portus.

Sequitur hinc celebris etiam olim VRBS CALLIPOLIS; vulgò nunc incolis *Gallipoli* dicta. Mela lib. II, cap. IIII: *In Calabriâ, Brundusium, Valetium, Lupiæ, Hydruntum, & Salentini campi, & Salentina litora, & urbs Graia Callipolis.* Nempe ἀπὸ τῆς καλλους Græcis dicta; quasi *pulchra urbs*: haud dubiè à situ. Heic duo loci, alter ex Plinio, & ex Livio alter, nobis explicandi veniunt. Apud Plinium post verba modò præmissa leguntur hæc: *Opida per continentem: à Tarento, Varia, cui cognomen Apula; Messapia, Aletium. in orâ verò Senonum, Gallipolis; quæ nunc est Anxa,* LXII *millia passuum à Tarento. inde* XXXII *millia promontorium, quod Acran Iapygian vocant: quo longissimè in maria excurrit Italia.* Apud Livium verò lib. XXIIII: *Opida vi capta, Compluteria, Telesia, Fuisulæ, & Orbitanium. ex Lucanis Blandæ, Apulorum Ancæ, oppugnatæ.* Ex quibus locis, sunt qui dicant, olim etiam alio vocabulo, nescio unde quæsito, ANXAM, & plurali numero ANCAS, vocitatam hanc fuisse Callipolin. Verùm enimverò mirum est, istud nomen *Anxa* posteà non obtinuisse; quum etiam nunc vocetur *Gallipoli*. Livii *Ancas* heic non fuisse, ipsa historia illic aliquot in locis indicat; de Fabio & M. Valerio: & inferiùs, post Grumentum, in Lucanis sequenti capite ostenditur. Totus etiam Plinii locus vitiatus est. Quidpe inter Tarentum & Brundisium XXXVIII scripsisse cum millia, suprà ostensum est. Inter Tarentum verò & Callipolim L circiter esse millia; & hinc ad Iapygium promontorium XX; item pro *Varia, cui cognomen Apulæ: Messapia*, scribendum esse *Vria, cui cognomen Messapiæ*; pòst patebit. Tot igitur vocabula notæque quum sint corruptæ; quidni credam, etiam pro his, *in orâ Senonum Gallipolis*, scripsisse Plinium, *in orâ Salentinorum Callipolis?* Quare perperam quoque Pintianus ex Plinio Melam corrigit. nam hoc vocabulum quum corruptum esset in *Gallipolis*; & vox *Salentinorum* etiam legi nequiret; conjecit geographiæ historiarumque imperitus grammaticus, conditum esse quondam opidum à Gallis Senonibus. Certè Galli Senones heic umquam fuêre nulli. Mela verò, antiquior Plinio, Graiam urbem pronunciavit. CALLIPOLIS urbs.

Porrò Strabo, lib. VI; Τὰς δὲ Σαλεντίνους, inquit, Κρητῶν ἀποίκους φασίν. ἐνταῦθα δ' ἐστὶ καὶ τὸ τῆς Ἀθηνᾶς ἱερὸν, πλέσιον πόλεως ὑπάρξαν· καὶ ὁ σκόπελος, ὃν καλοῦσιν Ἄκραν Ἰαπυγίαν, πόλυς ἐκκείμενος εἰς τὸ πέλαγος κατὰ τὰς χειμερινὰς αὐαπλοὰς, ὑπερφέρων δέ πως ὑπὸ τὸ Λακίνιον, αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἑαυτέρας αὐτῶ, καὶ κλείων τὸ κόλπον τὸν Ταραντῖνον κόλπον πρὸς αὐτόν· καὶ τὰ Κεραυνία ὁμοίως ὄρη κλείει πρὸς αὐτὸν τὸ κόλπον. Ἔστι τὸ διάρμα ὅσον ψ σταδίων ἀπ' αὐτῆς πρός τε τὰ Κεραυνία καὶ πρὸς τὸ Λακίνιον. Hoc est: *Salentinos aiunt Cretensium esse colonos. Apud hos est fanum Minervæ, dives quondam: & item Scopulus, quem ἄκραν Ἰαπυγίαν, id est, promontorium Iapygium vocant; magnâ sui parte in altum versùs ortum hibernum procurrens, ac quodammodo ad Lacinium versùs sese inflectens ab occasu ei oppositum, & eius objectu fauceis sinus Tarentini claudens: sicut & Ceraunii Epiri montes eiusdem Iapygij promontorii oppositu fauceis Ionii sinûs coërcent. Trajectus autem est ab Iapygio, & ad Lacinium & ad Ceraunios monteis, stadiorum circiter* IↃCC. Plinius dicto jam sæpiùs lib. III, cap. XI: *Connectitur secunda regia; amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos,* CCL *milliarium sinu, qui Tarentinus appellatur, ab opido Laconum, in recessu hoc intimo sito; contributâ eò maritimâ coloniâ, quæ ibi fuerat. abest* CXXXVI *millia passuum à Lacinio promontorio; adversam ei Calabriam in peninsulam emittens. In Salentino agro inter promontoria* C *millia passuum intersunt.* Mox: *A Tarento* XXXII *millia promontorium, quod Acran Iapygiam vocant; quo longissimè in mare excurrit Italia.* Stadia Strabonis, quæ inter duo prædicta promontoria ponit IↃCC, millia sunt LXXXVII, passus IↃ. At IAPYGIVM PROMONTORIVM, seu SALENTINVM.

hodiè

hodiè millia hoc intervallo deprehenduntur esse circiter LXV. Cæterùm Mela, lib. II, cap. IV: *Hucusque Adria, hucusque Italiæ latus alterum pertinet. Frons eius in duo quidem se cornua, sicut suprà diximus, scindit. Cæterùm, mare (quod inter utraque admisit) tenuibus promontoriis semel iterumque distinguens, non uno margine circuit; nec diffusum patensque, sed per sinus recipit. primus Tarentinus dicitur, inter promontoria Salen & Lacinium.* Sic equidem cuncta habent huius auctoris exemplaria. at corruptum esse vocabulum *Salen*, ex integro *Salentinum*, Dionysius Halicarnassensis, Sallustius, Ptolemæus, atque Tabula itineraria, testes sunt. Dionysius lib. I: οἱ δὲ σὺν Αἰνείᾳ πεισάμενοι τῷ λόγῳ ἔπλεον, ἃ καθ' ἓν χωρίον τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ πρὸς πλείονας ναυσὶ πρὸς ἄκραν Ἰαπυγίας ὁρμισάμενοι, ἣ τότε Σαλεντῖνον ἐλέγετο, πᾶς ὁ λοιπὸς χῶρος τὸ καλούμενον Ἀθηναῖον, παρέπλευσαν ἄχρι πρυμνοῦ. Id est: *At Aeneas & Troiani, non uno loco facta excensione in Italiam; quod maior pars navium adpulisset ad Iapygiæ promontorium, quod tum Salentinum erat; reliquæ ad Minervæ templum: præternavigarunt omnem illam oram ad fretum usque.* Ptolemæus: Σαλεντίνων· Ἰαπυγία ἄκρα, ἣ καὶ Σαλεντίνη. Id est: *Salentinorum; Iapygium promontorium, quod & Salentinum.* Sallustius: *Omnis Italia, coacta in angustias, funditur inter duo promontoria, Brutium & Salentinum.* In tabulâ itinerariâ errore & imperitiâ librarii scriptum est, *Portus Salentinum*: pro, *Promontorium Salentinum*. Servius, ad Virgil. Aeneid. lib. III. *Salentinum Promontorium Italiæ est inter Calabriam & Brutios. nam ut ait Sallustius, omnis Italia, coacta in angustias, funditur inter* [scinditur in] *duo promontoria, Brutium & Sallentinum.* Plinius item lib. III, cap. XIII: *Oricum à Salentino Italiæ promontorio distat* LXXXV *millia passuum.* Sed ex hactenus allatis, satis clarè patet, SALLENTINVM sive IAPYGIVM PROMONTORIVM esse id, quod vulgari nunc adcolis adpellatione dicitur, *Capo di S. Maria di Leuca*, ab opido quod ei adpositum. Solinus vocat *Acran Iapygian*, ut apud Plinium quoque adpellatur. Sic & Thucydides, lib. VI: Εἰ βουλόμεθα ἀπαντῆσαι Ἀθηναίοις ἐς Τάραντα ἐς ἄκραν Ἰαπυγίαν. Id est: *Si velimus occurrere Athenienſibus ad Tarentum & ad Iapygium promontorium.*

BARIS *sive* VERETVM *opidum.*

Pergit Strabo, loco suprà dicto, in hæc verba: Περίπλους ἐστὶ παρὰ Βρεντέσιον, μέχρι μὲν Βάριος πολίχνης καὶ σταδίοι. καλοῦσι δὲ Βάριν οἱ νῦν Οὐέρητον· κεῖται δ' ὅπη πως ἄκροις τοῖς Σαλεντίνοις, καὶ τὸ πολὺ πρὸς μᾶλλον, ἢ πρὸς πλοῦν εἰς αὐτὸν ἐκ Τάραντος εὐμαρὴς ἡ ἄφιξίς ἐστιν. Hoc est: *A Tarento ad Brundusium navigatio juxta litus ad Barim usque, quod nunc Veretum dicitur, opidum in extremis Salentinorum finibus situm, stadiorum est* 100. *Cæterùm, terrâ, quàm mari, ad id facilior est transitus.* Primò, vocabulum istud Βάριος corrigendum est in Βάριδος; unde rectè fit accusativus Βάριν. Cæterò, BARIS sive VERETVM opidum, Ptolemæo quoque & Tabulæ itinerariæ memoratur: sed illi in mediterraneis. unde etiam Plinio, lib. III, cap. XI, sunt mediterranei Salentinorum VERETINI. Verùm situs eius vetus uti dispiciatur, Tabulæ iter erit inspiciendum; quod tale est:

Tarento	
Manduriis	XX.
Neretum	XXIX.
Baletium	X.
Vhintum	X.
Veretum	X.
Castra Minervæ	XII.
Tdrunto.	VIII.

CASTRVM *seu* TEMPLVM MINERVAE, *seu* MINERVIVM, *opidum.*

De Hydrunto, quod nunc vulgò est *Otranto*, plura pòst dicentur. Hinc versùs promontorium Salentinum proficiscenti occurrit ab millibus VIII, OPIDVM vulgari adpellatione CASTRO. quod antiquum illud est, CASTRVM MINERVAE, sive ARX MINERVAE, & MINERVIVM; Virgilio, Dionysio Halicarnassensi, Straboni & Tabulæ memoratum. nam in hac vitiosè poni pluralem vocem *Castra*, pro singulari *Castro*; quis dubitet? quandoquidem singulari numero is locus poëtæ dicitur *Arx Minervæ*: & hodieque vulgò *Castro*. Apud Virgilium igitur Aeneid. lib. III; Aeneas ab Epiro ad fretum Siculum navigans, sic inſit:

Prove-

Provehimur pelago, vicina Ceraunia juxta:
Vnde iter Italiam; cursusque brevissimus undis.
Iamque rubescebat stellis aurora fugatis;
Quum procul obscuros colleis humilemque videmus
Italiam.
Crebrescunt optatæ auræ: portusque patescit
Iam propior: templumque adparet in arce Minervæ.
Vela legunt socii; & proras ad litora torquent.
Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum:
Objectu salsâ spumant aspergine cautes:
Ipse latet. gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli: refugitque ab litore templum.

Ad hæc ita Servius: *Hîc dubium est, utrum Minervæ templum, an in arce Minervæ debeamus accipere. Sanè Calabria antè Messapia vocata est. hoc autem templum Idomeneus condidisse dicitur. quod etiam Castrum vocatur.* Sanè vel hinc dubium illud Servio solvi poterat, accipiendum scilicet esse *in arce Minervæ*; id est, *in castro Minervæ:* ut refert Tabula. Porrò, Servius ad illud, *Refugitque ab litore templum*, ita commentatur: *Ædificia, vicina litoribus, longè intuenti videntur in mari. quæ accedentibus quasi recedere & retrò se agere putantur, vel, quia situm est in colle, qui sensim crescit à litore.* Probus grammaticus in Vergilii eclogam VI: *Varro in tertio rerum humanarum refert; Gentis Salentinæ nomen tribus è locis fertur coaluisse; è Cretâ, Illyrico, Italiâ. Idomeneus è Cretâ, opido Lycto, pulsus per seditionem, bello Magnesium, cum grandi manu ad regem Clivicum venit ad Illyricum. ab eo item accepta manu, cum Locrensibus, pleriique profugis, in mari conjunctus; amicitiaque per similem causam societatis, Locros adpellit, vacuatâ eo metu urbe; ibique consedit.* [lege: *cum Locrensibus & ipsis profugis per similem causam, in mari conjunctus societate amicitiâque, Locros appellit vacuatam eo metu urbem: ibique consedit.*] *aliquotque opida condidit; in quis Vria, & Castrum Minervæ nobilissimum.* De eodem loco ita scribit Dionysius, loco suprà memorato: οἱ δὲ σὺν Αἰνείᾳ πεισάμενοι τῷ λόγῳ, ἐκαθ' ἓν χωρίον τῆς Ἰταλίας, ἀλλὰ τὸ μὲν πλείστης ναυσὶ πρὸς ἄκραν Ἰαπυγίας ὁρμισάμενοι, ἣ τότε Σαλεντῖνη ἐλέγετο, τῆς δὲ λοιπῆς κατὰ τὸ καλούμενον Ἀθήναιον, ἔνθα σφᾶς Αἰνείας ἐτύγχανεν ὁρμῶντας Ἰταλίας, (τοῦτο δὲ τὸ χωρίον ἐστὶν ἀκρωτήριον, καὶ ἐπ' αὐτῷ θερινὸς ὅρμος, ὃς ἐξ ἐκείνου λιμὴν Ἀφροδίτης καλεῖται,) παρέπλευσαν ἄχρι πορθμοῦ. Id est: *At Aeneas cæterique Troiani. non uno loco factâ excensione in Italiam; quod maior pars navium adpulisset ad Iapygiæ promontorium, quod tunc Salentinum dicebatur: reliquæ ad Minervæ templum; ubi etiam Aeneas in Italiam exscendit; (est autem is locus promontorium cum æstivo portu: qui ex illo tempore dicitur Veneris;) præternavigarunt omnem eam oram ad fretum usque.* Portvs Veneris. Cæterùm, ob nobilitatem celebritatemque Templi Minervæ, ipse locus cultoribus, opidi in modum frequentari cœpit; unde mox *Castrum Minervium* dictus. Tamdem etiam colonia Romanorum eò deducta fuit; auctore Paterculo, lib. I. *Cassio*, inquit, *Longino & Sextio Calvino consulibus, Fabrateria deducta est. & post annum, Scylacium, Minervium, Tarentum.* Consules istos fuisse anno ab Româ conditâ IↃCXXIX, ante natum Iesum CXIV, suprà ad Tarenti expositionem dixi. Sed posterioribus etiam temporibus clarum atque celebrem fuisse locum, Tabula testatur; in quâ primariæ urbis signo depictus est.

Porrò, in itinere modò adducto, legendum pro *Vhintum* esse *Vxintum*, sive *Vxentum*; quod vulgò hodiè dicitur *Vgento*; itineris ductus indicat. nam *Neretum* etiam hodiè vocatur vulgò *Nardo*. Igitur X millia ab Vxento versùs Salentinum promontorium si progrediaris, incides in opidum, quod, prope litus, vulgò nunc dicitur *Alesano*, XII millia à suprà dicto Minervio disitum. Haud in ipso litore fuisse Veretum, inde colligo, quòd Plinio atque Ptolemæo inter mediterranea computatur. Prope tamen fuisse litus, ex eo perspicio, quòd Strabo id ἐπὶ τοῖς ἀκροῖς τῆ Σαλεντίνης κεῖσθαι, ἢ τὸ πολὺ πεζῇ μᾶλλον, ἢ κατὰ θάλατταν, εἰς αὐτὸν ἐκ Τάραντος ὁμαρτῆ τῷ ἀφίξιν εἶναι, id est, *in extremis Salentinorum finibus situm, atque terrâ, quàm mari, feliciorem eò ab Tarento transitum esse*, tradit.

Porrò, Strabo post memoratum Veretum ita pergit: Ἔπειθ' εἰς τὰ Λεύκα στέλλει πόλιχνιον καὶ τοῦτο· ἐν ᾧ δ' δείκνυται πηγὴ δυσώδης ὕδατος. Μυθεύουσι δέ, ὅτι σὺν ὠφελημένοις τοῖς Γιγάντων ἐν τῇ καλῇ Καμπανίᾳ Φλέγρᾳ, Λεύκερίος καλούμενος, Ἡρακλῆς ἐξελάσας, καταφυγόντας Leuca opidum, & portus.

φυγόντας θάτερο, [καὶ] ἐπὶ τὸ γῆς πεῖσαι λεῖον. ἐκ δὲ ἐχώρων πιάτων ἔχοι ῥεῦμα καὶ πηγή. Ἀφ' ὅτου ἡ Φ τῶν Φλεγραίων τούτων Λευτερνίων προσαγορεύεσθαι. Ἐκ δὲ τῶν Λευκῶν εἰς Ὑδροῦντα πολίχνης, ρν. Id est: *Inde ad Leuca, ibidem opidulum, stadia sunt* LXXX. *Ibi fons ferventis aquæ monstratur. Fama est, Giganteis, qui è Phlegrâ Campaniæ evaserant, Leuternios dictos, eò usque ab Hercule fuisse exagitatos, ibique terrâ obrutos: & ex eorum sanie talem ortam esse scaturiginem. eoque maris eam oram vocant Leuterniam. A Leucis autem ad Hydruntem opidum stadia sunt* CL. Opidum hoc, cui vocabulum Græcum pluralis numeri LEVCA, id est, Latinè si vertas, ALBA; haud dubiè idem esse, quod nunc ab celeberrimo divæ Virginis fano vulgò dicitur *S. Maria di Leuca*: cùm vocabulum, tum intervalla, hinc LXXX stadiorum, id est, millium X; inde stadiorum CL, id est, millium XVIII & passuum MCCL: certissimis documentis ostendunt. Cæterùm, Ciceroni vocatur Leucas; Familiar. lib. XVI, epist. VIIII: *Leucadem venimus ad* VIII *Idûs Novembr.* Lucano dicitur etiam singulari numero LEVCA, lib. V, his versibus:

Brundusium decimis jubet hanc attingere castris,
Et cunctas re vocare rateis; quas avius Hydrûs,
Antiquusque Taras, secretaque litora Leucæ,
Quas recipit Salapina palus.

Atque ex his Lucani verbis satis clarè patet, pro portu jam tum habitum fuisse haud postremo hunc locum. De eodem fonte, de quo modò ex Strabone dictum, Aristoteles, in libro περὶ τῶν θαυμασίων ἀκουσμάτων, ita scribit: Περὶ τὴν ἄκραν τὴν Ἰαπυγίαν φασὶν ἔκλυσιν τόπου, ἐν ᾧ συνίσθη γλίσχρ, ὡς μυθολογεῖσιν, Ἡρακλεῖ πρὸς Γίγαντας μάχῃ, ῥεῖν ἰχῶρα πλωτὸν ἢ πιεῖν, ὥστε ἀφ' ὃ βάρος τῆς ὁσμῆς ἄπλουν εἶναι τὴν καθ' ὃ τόπον θάλασσαν. Id est: *Circa Iapygium promontorium, ubi inter Herculem Gigantesque depugnatum fabulæ testantur, fontem esse tradunt, qui cruore defluens, eâ parte mare innavigabile reddat fœtoris gravitate.*

BASTA *opidum.*

Inter Salentinum promontorium & Hydrunta est BASTA, Plinio, lib. III, cap. XI. *Promontorium*, inquit, *quod Acran Iapygian vocant; quo longissimè in maria excurrit Italia. Abeo Basta opidum, & Hydruntum, decem & novem millia passuum.* An ab eodem opido posteà eodem capite opidani ei dicantur *Salentinorum* BASTERBINI; parùm certus sum. quamquàm ibidem præcedunt *Aletini*; quorum & ipsorum opidum jam anteà eodem capite memoravit *Aletium*. nec magis nova hæc fit *Basterbinorum* à *Bastâ* opido denominatio, quàm eodem loco *Rubustinorum* & *Butuntinensium* ab opidis *Butunto* & *Rubis*.

HYDRVS *seu* HYDRVNTVM *opidum & portus.*

Sequitur tandem OPIDVM HYDRVS, Ὑδροῦς Græcis, Latinis HYDRVNTVM, vulgò nunc incolis *Otranto* dictum. Memoratur Straboni, Ciceroni, Livio, Melæ, Lucano, Plinio, Ptolemæo, Scylaci, Galeno, Itinerariis, Procopio, Stephano, Aethico, Paulo Diacono. Strabo lib. VI: Ἐκ δὲ τῶν Λευκῶν εἰς Ὑδροῦντα πολίχνιον σάδιοι ρν. ἐντεῦθεν δὲ εἰς Βρεντέσιον υ. Id est: *A Leucis ad opidulum Hydrunta, stadia sunt* CL. *inde Brundusium* CCCC. Sic equidem Strabonis exemplaria habent, Ὑδροῦντα. at mendosam esse vocem ab Ὑδρεῖς, omnes reliqui pariter testantur auctores, tam Latini, quàm Græci. Apud Procopium in Gothicis lib. I sic legitur: Τοῦτο δὲ κώλπος ἐντὸς πόλισμα πρῶτον Ὀδρυεῖς οἰκοῦσι, ὅπερ ἑλληνιστὶ Ὑδρεῖς καλοῦσι. Id est: *Opidum intra hoc habitatur promontorium, quod Hodryûs primùm, nunc Hydrûs nuncupatur.* Imò posteà semper & frequentissimè vitiata itidem leguntur vocabula, Δρυεῖς, Δρυέντιον, Δρυεῖνα, Δρυεῖνος; pro, Ὑδρεῖς, Ὑδροῦντιον, &c. At antiquissimum est vocabulum Ὑδρεῖς. Lege ergo: Πόλισμα πρῶτον Ὑδρεῖς οἰκοῦσι, ὅπερ ἑλληνιστὶ Ὑδροῦς καλοῦσι. Galenus testatur, extitisse Neapoli ad D. Mariæ cognomine *de Liberta*, antiquam marmoris inscriptionem, in qua disertissimis literis *Hudrentinorum* fieret mentio, unde ille contendit, sic efferre antiquissimos loci incolas vocabulum solitos esse. Equidem HYDRENTVM olim adpellatum id opidum, haud temerè negaverim; quando etiam Lucaniæ opidum, quod Græcis erat Πυξοῦς, Plinio dicatur BVXENTVM: ut suo loco ostendetur. at illud sic ab incolis loci, Græcis usitatum hominibus, omninò nego. Græcorum quidpe formationes illæ erant, masculino genere, ὁ Πυξοῦς, ὁ Σιποῦς, ὁ Ὑδρεῖς, ὁ Σελινοῦς, ὁ Πεστινεῖς, ὁ Ὀπεῖς; quorum genitivus omnium in οῦντος. quia illa Græcorum contracta erant ab Πυξόεις, Σιπόεις, &c. quorum genitivus in όεντος terminatur. & ab hoc posteà Græcorum contracto obliquo Latini omnia formarunt neutro

neutro genere, in *Pyxuntum*, *Sipuntum*, *Hydruntum*, *Selinuntum*, *Pessinuntum*, *Opuntum*. ac tandem ista duo, *Buxentum* atque *Hudrentum*. Vnde & Constantinus Porphyrogenitus, in libro de Administrando imperio, ad filium Romanum; cap. XXVII; meminit τῆς Ὑδρεντοῦ, ut & Σιπεντοῦ; pro *Hydrunto*, *Sipunto*. Sed ad Hydruntum nostrum revertamur. Cicero, Familiar. lib. XVI, epist. VIIII: *Leucadem vénimus ad* VIII *Idûs Novembris. ad* VII *Actium. inde ad* V *Idûs Corcyram. ad* XII *Kal. Decembr. à portu Corcyræorum ad Cassiopen stadia* CXX *processimus. inde austro lenissimo, cœlo sereno, nocte illâ & die postero in Italiam ad Hydruntem ludibundi pervenimus: eodemque vento postridiè horâ quartâ Brundusium vénimus*. Livius, lib. XXVI: *A Patris Corcyram usque, Aetoliæ atque Acarnaniæ littora legit. atque ita Hydruntum Italiæ traiecit. quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu pervênit*. Plinius lib. III, cap. XI: *Promontorium quod Acran Iapygiam vocant. ab eo Basta opidum, & Hydruntum decem ac novem millia passuum, ad discrimen Ionii & Adriatici maris, quà in Græciam brevissimus transitus*. Hinc illud Lucani suprà memoratum, lib. V:

Et cunctas revocare rateis; quas avius Hydrûs,
Antiquusque Taras, secretaque litora Leucæ,
Quas recipit Salapina palus.

Silii, lib. VIII, versus est iste:

Nec non Brundusium, quo desinit Itala tellus.

Sed veriùs id de Hydrunto dicturus fuisset. quamquàm Brundusio cur attribuerit, certa erat ratio; quæ posteà aperietur. Cæterùm, posterioribus temporibus *Hydruntis* vocabulum usurpatum fuisse sine adspiratione, YDRVS, & YDRVNTVM; Itineraria testantur. quidpe in Tabula obliquus est casus *Ydrunte*; & apud Antoninum *Ydranto*. quamquàm apud hunc etiam sit *Hydrunto* & *Hydruntum*. Atque ex illo *Ydrunto* natum est ODRVNTVM, quod Aethici cosmographia refert: atque ex hoc tandem, ut nunc vulgò obtinet, *O'tranto*. Cæterò, Strabonis sæculo haud perinde magni fuisse momenti, ex loco antè citato apparet, ubi id πολίχνιον tantùm, id est, *opidulum*, adpellat. PORTVM tamen jam tum fuisse, patet ex Lucani Pliniique verbis. Et Scylax in Περίπλῳ expressè λιμένος illi tribuit nomen. Ἡράκλειον, inquit, Μεταπόντιον, Τάρας, καὶ λιμὴν Ὑδροῦς, ἐπὶ τῷ τοῦ Ἀδρίου ἢ τοῦ Ἰονίου κόλπου στόματι. Id est: *Heracleum*, *Metapontum*, *Tarentum*, *& portus Hydrus*, *in ipso ostio Hadriatici vel Ionici promontorii*. Mela etiam MONTIS illi tribuit nomen. Is libro II, cap. IV, ita scribit: *Brundusium*, *Valetium*, *Lupiæ*, *Hydrus mons*, *tum & Salentina litora*. Posterioribus verò temporibus celebrem fuisse locum, Tabula testatur, signum heic referens primariæ urbis.

Reliquum hinc ab Hydrunto ad Brundusium Calabrorum litus, ita notatur auctoribus: Melæ, lib. II, cap. IV: *Hydrus vel Hydruntum*, *Lupiæ*, *Valetium*, *Brundusium*. Ptolemæo: Ὑδροῦς, Λουσπίαι, Βρενδέσιον. *Hydrûs*, *Luspiæ*, *Brundusium*. Plinio, lib. III, cap. XI: *Ab Hydrunte Soletum desertum, dein Fratuertium. portus Tarentinus, statio militum Lupia, Balesium, Cœlium: Brundisium*, L *millia passuum ab Hydrunte*. Itinerariis:

Tabulæ:		Antonini:		Hierosol.	
Ydrunte		*Hidrunto*		*Ma. Odronto*	
Luppia	XXV.	*Lipias*	XXV.	*Mu. Ad Duodecimam*	XIII.
Balentium. fl. Pastuim	XV.	|		*Ma. Cliepeas*	XII.
Brindisi	X.	*Brundisium*	XXV.	*Mu. Valentia*	XIII.
				C. Brindisi	XI.

Vt Soletum & Cœlium, quod pòst ostendetur, sic Fratuertium quoque, in mediterraneis fuisse suspicor. Cæterùm, L millia passuum, in quæ Plinius, juxtaque duo Itineraria consentiunt, satis rectè dicto intervallo congruunt. TARENTINVS PORTVS, Plinio memoratus, Græcè Ταραντῖνος λιμὴν, haud dubiè is est, qui etiam nunc Græco vocabulo, quamvis vitiato, vulgò dicitur *la Limena*. Suprà quoque facta est TARENTINI PORTVS mentio:

Medio, ut patet ex Itinerariis, inter Hydruntum Brundusiumque itinere fuit LVPIA, *statio*,

STATIO illa militum LVPIA Plinii: quæ gemino etiam scribebatur PP, LVPPIA; ut habet Tabula: & plurali numero, Λυπίαι, LVPIAE; ut est apud Strabonem, Melam, Aethicum & Antoninum. nam apud hunc *u* corruptum esse in *i*; satis ex aliorum auctorum concordi scriptione perspicuum est. Cæterò, idem vocabulum rursus gemino PP dicebatur, Λυππίαι, LVPPIAE; unde vitiatum illud Ptolemæi Λυσσίαι. SITVM quod attinet, Straboni LVPIAE sunt in mediterraneis, dicto lib. VI. Τὰ μὲν οὖν, inquit, πλίχνια, τὰ ἐν τῷ παραλίῳ εἴρηται· Ἐν δὲ τῇ Μεσογείᾳ, Ῥωδαῖοί τε εἰσι, καὶ Λυπίαι, ὀλίγον ὑπὲρ τῆς θαλάττης Σαληπία [legendum Ἀλήθια; uti mox ostendam.] Id est: *Atque hactenus opidula in litore dicta sunt. In mediterraneo sunt, Rhodiæ & Lupiæ, ac paullum à mari recedens Aletia.* Verùm de Lupiis, tutius fuerit, tribus geographis, Melæ, Plinio ac Ptolemæo credere, quàm uni Straboni. Cæterùm, locus medio inter Hydruntum Brundusiumque itinere, vulgari vocabulo *Torre di S. Cataldo* vocatur. estque portus etiam nunc Aletinorum; quorum opidum Aletium, nunc *Lezze*, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, id est, *exiguum à mari recedere*, Strabo tradit. Hanc Lupiam antiquitus urbem fuisse, dictamque Sybarim, Pausanias auctor est; qui in Eliacis sic de Euthymo pugile loquitur: Τόδε μὲν ἤκουσα· γραφῆς δὲ τοιᾶσδε ὀπτυχῶν εἶδα. ἦν δὲ αὐτῇ γραφῆς μίμησις ἀρχαίας· Νεανίσκος Σίβαρις, καὶ Καλαβρός τε ποταμὸς, Καλύκα πηγὴ, πρὸς δὲ, Ἥρα τε καὶ Τέμεσα ἦν ἡ πόλις. Id est: *Hæc ego auditu percepi. Sed memini etiam, me in hanc incidere picturam, quæ ex vetusto exemplari accuratâ imitatione fuerat descripta: Adolescentulus Sybaris, fluvius Calaber, Calyca fons, Hera insuper & Temessa urbes fuêre.* Per *Sybarim* autem Lupiam intelligit, uti ex eiusdem verbis potest cognosci, quæ ibidem exstant posteà: Οἰκοδόμησαν δὲ καὶ Συβαρῖται θησαυρὸν ἐχόμενον τοῦ Ἐπιδαμνίων. ὁπόσοι δὲ περὶ Ἰταλίας καὶ πόλεων ἐπολυπραγμόνησαν τῶν ἐν αὐτῇ, Λυπίαν φασὶ κειμένην Βρεντεσίῳ τε μεταξὺ καὶ Ὑδροῦντος μεταβεβλῆσθαι τὸ ὄνομα, Σύβαριν δοῦναι τὸ ἀρχαῖον. ὁ δὲ ὅρμος τῆς ναυσὶ χρησίμου καὶ λιμένος βασιλέως ἐστὶν ἔργον. πρὸς δὲ τῷ Συβαριτῶν λιθύων ἐστὶ τὸ ἐν Κυρίλῃ θησαυρός. Hoc est: *Condiderunt & Sybaritani thesaurum suum, qui proximè ad Epidamniorum thesaurum constitutus est. Ii sanè, qui de Italiâ eiusque urbibus curiosiùs sibi investigandum putarunt, Lupiam aiunt opidum esse inter Brundusium & Hydruntem, quod prisco nomine Sybaris fuerit. Portus in eo exstat manu factus, Adriani Cæsaris opus. Sybaritarum thesaurum contingit is quem dedicarunt Cyrenenses ex Africâ.* De CONDITORE LVPIAE Iulius Capitolinus in M. Antonino Philosopho sic ait: *Cuius familia, in originem recurrens, à Numâ probatur sanguinem trahere: item à rege Salentino, Malennio, Dasummi filio, qui Lupias condidit.*

VALETIVM opidum. BALETIVM, sive VALETIVM, corruptè apud Plinium scriptum est *Balesium*. Stephano Βαρήλιον appellatur. Eumdem locum BALENTIVM quoque & VALENTIVM fuisse dictum, patet partim ex Tabulâ, partim ex Plinio; ubi ad finem dicti capitis opidani leguntur Salentinorum, *Aletini, Basterbini, Neretini*, VALENTINI, *Veretini*. nam ut ibidem *Arpani, Hyrini, Larinates, Venusini, Aletini, Basterbini* recensentur; quorum opida, *Arpi, Vria, Larinum, Venusia, Aletium, Basta*, jam antea erant memorata; sic BALETIVM quoque priùs, deinde VALENTINI referuntur. sic item ipsi anteà refertur *Vria*, quod Græcis erat *Hyrium*: posteà verò huius opidani *Hyrini*, non à Latinâ formâ, sed Græcâ denominati. SITVS Baletii sive Valentii dispectu facilis est; quando ad flumen id ponitur in Tabulâ, x millibus à Brundisio dissitum. In Tabulâ equidem scriptum est *fl. Pastuim*. at, corrigendum esse vocabulum id vitiatum in FLVMEN PACTIVM, Plinii testatur Geographia. Is quidpe dicto cap. XI, sic habet: *Ab Hydrunte Soletum desertum, dein Fratuertium. portus Tarentinus: statio militum Lupia: Baletium; Cælium; Brundusium,* L *millia passuum ab Hydrunte, in primis Italiæ portu nobile, ac velut certiore transitu, sicuti longiore. Brundusio conterminus Pœdiculorum ager. Pœdiculorum opida, Rhudia, Egnatia, Barion. Amnes, Pactius, Aufidus, ex Hirpinis montibus Canusium præfluens. Hinc Apulia, Dauniorum cognomine.* Non in uno Pœdiculorum agro recensitos voluisse Plinium utrumque amnem, sed in universo hoc ab Hydrunte ad Daunios litore, ex Tabulâ patet. Ex eâdem liquet, opidum, quod multifariam, *Baletium, Balentium*, & *Valetium* ac *Valentium* proferebatur, ad ostium fuisse dicti amnis Pactii, dextrâ ripâ; quâ nunc *divi Marci fanum* conspicitur, vulgò *Santo Marco*.

PACTVS fluvius.

D. MARCI FANVM.

Ipsum

Ipsum BRVNDISIVM, sive BRVNDVSIVM, (utrumque enim promiscuè scriptum reperio,) vulgò nunc incolis vocatur *Brindisi*. quod equidem vocabulum eisdem literis etiam Tabula refert. Memoratur Varroni, Cæsari, Ciceroni, Horatio, Livio, Paterculo, Floro, Melæ, Straboni, Lucano, Silio, Plinio, Agellio, Tacito, Appiano, Ptolemæo, Itinerariis, Procopio, Stephano. Græcis scribitur Βρεντήσιον, ut plurimùm; dein etiam Βρεντήσιες: & Ptolemæo Βρενδέσιον. Συναγωγὴ ἰσωμῶν habet Βρεντίσιον. Pompeius Festus: *Brundisium quidam Poëta brevitatis causâ Brendam dixerunt*. Opidani à *Brundisio*, sive *Brunduſio*, dicuntur omnibus pariter Latinis BRVNDISINI, & BRVNDVSINI: Græcis Βρεντεσῖνοι & Βρεντησῖνοι. De opido isto sic tradit Stephanus: Βρεντήσιον, πόλις Ἰταλίας, ὡς φησὶ τὸν Ἀδρίαν, ἀπὸ Βρέντου τοῦ Ἡρακλέους· ἢ ὡς Ἀλίμδρος ἔστι. ἐνὶ γὰρ στόματι λιμένες πολλοὶ συγκλείονται· ὡς ἐοικέναι τοιοῦτο κεφαλῇ ἐλάφου, ἔτως ὀνόμασται. Βρέντιον γάρ φασι Μεσσαπίοις τὴν ἐλάφου κεφαλήν, ὡς Σέλινον ἐν ἄλλῳ γλωσσῶν. τὸ ἐθνικὸν, Βρεντησῖνος. Hoc est: *Brentesium, urbs Italiæ, ad Adriaticum mare, à Brento Herculis filio; vel, quia portuosa est. quippe uno ore complures includuntur portus: unde, quòd figuram capitis cervini habeat, nomen ei quæsitum. Brention enim Messapiis dicitur caput cervinum; ut auctor est Seleucus, Glossarum lib. II. Gentile est, Brentesinus.* Strabo, lib. VI: Βρεντήσιον δ' ἐπικῆσαι μὲν λέγονται Κρῆτες, εἰ μὴ Θησέως ἐπλήσθησαν ἐκ Κνωσσοῦ· εἴθ' οἱ ἐκ τῆς Σικελίας ἀπηρκότες μετ' Ἰάπυγος· λέγεται γὰρ ἀμφοτέρως. ἐ συμβῆναι δέ φασιν αὐτὰς· ἀλλ' ἀπελθεῖν εἰς τὴν Βοττιαίαν. ὕστερον ἡ πόλις βασιλευθεῖσα πολλὴν ἀπέβαλε τῆς χώρας ὑπὸ τῶν μετὰ Φαλάνθου Λακεδαιμονίων· ὅμως δ' ἐκπεσόντες αὐτὴν ἐκ Ταραντίνων ἐδέξαντο οἱ Βρεντεσῖνοι. καὶ τελευτήσαντες ἠξίωσαν λαμπρᾶς ταφῆς. χώραν δ' ἔχουσι βελτίω τῆς Ταραντίνων. λεπτόγεως γὰρ ἐκείνη, χερσοκαρπὸς δέ· μέλιτί τε καὶ ἔρια τὰ λίαν ἐπαινεῖται. Καὶ Ἀλίμδρον δὲ μᾶλλον τὸ Βρεντήσιον. ἐνὶ γὰρ στόματι πολλοὶ κλεῖθροι λιμένες ἄκλυστοι, πολλῶν κόλπων ὑποδεξάμενοι ὑδάτων ὄντες. ὥστε ἐοικέναι κέρασιν ἐλάφου τὸ σχῆμα· ἀφ' οὗ καὶ τὸ ὄνομα· σημαίνει γὰρ τῇ πολλῇ κεφαλῇ μάλιστα ἐλάφου προσέοικεν ὁ τόπος. τῇ δὲ Μεσσαπία γλώττῃ Βρεντήσιον [omninò legendum, ut apud Stephanum, βρέντιον] ἡ κεφαλὴ τοῦ ἐλάφου παλαιστί. ὁ δὲ Ταραντῖνος καὶ πυθμὴν ἐστὶν ἄκλυστος, διὰ τὸ ἀγαπᾶσθαι, καίτοι καὶ προσβρωχὴν ἔχειν τὸ πρὸς τὸ μυχόν. ἔτι δὲ τῆς ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀσίας διαφορᾶν, αὐτὸ πλεῖν μᾶλλον ἐστὶν ὅτι τὸ Βρεντήσιον, ἐς δὴ καὶ δεῦρο πάντες καταίρουσιν, οἷς εἰς τὴν Ῥώμην φέρει ὁδός. Hoc est: *Brunduſium fertur coloniâ occupatum à Cretensibus, qui cum Theſeo à Cnoſſo eò pervenerint. pòst acceſſiſſe eos, qui cum Iapyge è Siciliâ eò venerint. utrumque enim traditur. ſed non unà manſiſſe eos: verùm in Bottiæam abiviſſe. Posteà temporis, quum ſub regibus eſſet Brunduſium, multum agri amiſit, ademtum à Lacedæmoniis, qui eò cum Phalantho venerant. quem tamen pulſum Tarento Brunduſini receperunt. mortuumque ſplendidâ dignati ſunt ſepulturâ. Ager ipſorum eſt quàm Tarentinorum melior. ut enim minùs gleboſus eſt, ita fructus contrà bonos profert. mel quidem & lanæ ejus in primis laudantur. Adhæc, Brunduſium portum habet quàm Tarentum commodiorem. quippe ad Brunduſium multi includuntur uno oſtio portus, ab omnibus fluctibus tuti; intus receptis intra fauceis multis ſinibus; ita, uti eorum forma ſiguram cornuum cervinorum exprimat. locus enim unà cum ipſâ urbe maximè cervini capitis ſpeciem habet: quod Meſſapiorum lingvâ brention dicitur. Tarentinus verò ſinus non omni parte à fluctibus eſt immunis, quia patet; præterquàm in intimo habet receſſu quædam vadoſa. Præterea, è Græciâ & Aſiâ rectus eſt ad Brunduſium trajectus: omnesque huc deferuntur, quibus Romam iter eſt.* Sed & Cicero in Philippicâ I: *Quum Brunduſium iterque illud, quod tritum in Græciam eſt, non ſine causâ vitavi ſſem; Kalendis ſextilibus veni Syracuſas: quòd ab Vrbe eâ transmiſſio in Græciam laudabatur.* Hinc & illud Plinii, lib. III, cap. XI: *Brunduſium, in primis Italiæ portu nobile, ac velut certiore transitu, ſicuti longiore, excipiente Illyricâ urbe Dyrrachio* CCXX *millium trajectu.* Nam, ut paullò antè ait, *ab Hydrunte in Græciam breviſſimus erat transitus, ex adverſo Apolloniæ opidi, latitudine intercurrentis freti quinquaginta millium non amplius.* Horatius lib. I, Satyrâ V; quâ iter ab Româ ad Brunduſium usque deſcribitur:

Brunduſium longæ finis chartæque viæque.

Atque hæc unica Silio fuit ratio, lib. VIII, iſtius verſus:

Nec non Brunduſium; quo deſinit Itala tellus.

De SITV, hæc innuit Lucanus lib. V:

——— Curvique tenens Minoia tecta
Brunduſii, clauſas ventis brumalibus undas
Invenit, & pavidas hiberno ſidere claſſeis.

BRVNDVSIVM, urbs.

Curvum dixit Brundusium, quia semicirculi in formam intimum dictorum finuum recessum circumjacet. Idem Poëta de eâdem urbe:

Hanc latus angustum jam se cogentis in arctum
Hesperiæ tenuem producit in æquora linguam,
Adriacas flexis claudit quæ cornibus undas.

Cæterùm, ad CONDITORES urbis antiquos quod attinet, Herodotus (quem locum etiam Strabo ante suprà scripta allegat) ait, Hyrium sive Vriam, medio inter Brundisium Tarentumque itinere situm opidum, à Cretensibus esse conditum, qui à classe Minois, in Siciliam profectâ, eò evagati erant. Ab iisdem Brundisium quoque vel conditum vel saltem postmodò habitatum innuit Lucanus. De Partheniis Lacedæmoniorum, ac duce eorum Phalantho quæ tradit è Trogi monimentis Iustinus, lib. III, suprà ad Tarenti originem enarrata sunt: sed ex Strabonis verbis suprà scriptis colligitur, totius Messapiæ peninsulæ caput fuisse ac regiam sedem Brundusium, quo tempore Phalanthus cum suis Lacedæmoniis partem Brundusini agri, in eâque Tarentum opidum occuparent. Isidorus Orisius, lib. XIIII, cap. IIII, sic scribit: *Apulia est, ubi Brundusium situm est: quam Aetoli, sequuti Diomedem ducem, condiderunt.* PORTVS BRVNDISINI descriptio apud Cæsarem exstat. Et apud Zonaram Annal. lib. III, hæc de isto portu leguntur: Πολλὰ δὲ χρήματα πότε τῇ Ῥώμῃ ἐγένοντο, ὥστε καὶ δραχμαῖς ἀργυραῖς ἀρχαίοις χρήσασθαι. Εἶτα εἰς τὸν νῦν καλούμενον Καλαβρίαν ἐστράτευσαν· προφάσει μὲν, ὅτι τὸ Πύρρου ὑπεδέξατο, καὶ τῶν συμμαχίδα κατέσχεν· τῇ δὲ ἀληθείᾳ, ὅτι ἐβούλοντο οἰκήσασθαι τὸ Βρεντέσιον, ὡς εὐλίμενον, καὶ προσβολὴν καὶ κάθοδον ἐκ τῆς Ἰλλυρίδος καὶ τῆς Ἑλλάδος πιαύτην ἔχον, ὡσθ' ὑπὸ δὲ αὐτὸ πνεύματος καὶ ἐξανάγεσθαι ἔστιν, καὶ καθαίρειν· καὶ εἶλον αὐτό· καὶ κατοίκους ἔπεμψαν εἰς αὐτό τε καὶ εἰς ἕτερα. Hoc est: *Eo tempore aucti opibus, Romani drachmis aureis uti cæperunt. Deinde regioni, quæ nunc Calabria dicitur, bellum intulerunt: id crimini dantes, quòd Pyrrhum recepissent, sociosque infestassent; at re verâ ob eam causam, uti Brundusio potirentur, propter portuum commoditatem & facilem in Illyricum & Græciam trajectum. eodem enim vento spirante, & solvere ex eo portu, & in eundem adpellere licet. Voti compotes facti, colonos non modò Brundusium, sed & in alia etiam loca miserunt.* Ergo COLONIA postmodò facta Romanorum; cuius rei & Cicero & Livius atque Paterculus auctores sunt. Cicero, ad Att. lib. IIII, epist. I: *Prid. Non. Sept. Dyrrhachio sum profectus. Brundusium veni Nonis Sextilibus. Vbi mihi Tulliola meafuit præstò, natali suo: qui casu idem natalis erat & Brundusinæ coloniæ: quæ res animadversa à multitudine, summâ Brundusinorum gratulatione celebrata est.* Livii epitomator, lib. XIX: *Coloniæ deductæ sint Fregellæ; in agro Salentino Brundusium.* Paterculus lib. I: *Initio belli Punici Firmum & Castrum colonis occupata, & post annum Aesernia. postque XXII annos Aesulum & Alsium. Fregellaque post biennium. proximoque anno, Torquato Sempronioque consulibus, Brundusium.* Fuêre consules A. Manlius Torquatus Atticus, & C. Sempronius Blæsus, anno à Româ conditâ IDIX; ante natum Iesum CCXLIV. Item Σωαγωγὴ ἰσορεχῶν: Ὀλυμπ. ρλβ' ἔτει δὲ Ῥωμαῖοι εἰς Βρεντέσιον ἀποίκους ἀπέστειλαν. Id est: *Olymp. CXXXII anno IIII Romani colonos miserunt Brundusium.* Posterioribus quoque temporibus celebrem fuisse urbem; patet ex Tabulâ: in quâ primariæ urbis signo notata est.

Hactenus igitur litus Messapiæ peninsulæ ab Tarento ad Brundusium usque explicatum est. Nunc mediterranea etiam introspiciamus; facto initio ab ipso peninsulæ isthmo.

VRIA, opidum. In medio isthmo antiquissimum situm est opidum, quod vetustissimis Græcorum scriptoribus dictum fuit Ὑρία, HYRIA; posterioribus Οὐρία, VRIA; & Ptolemæo Οὔρητον, VRETVM. unde ex *Vriâ* vulgare etiam nunc manet vocabulum *Oria*. De hoc loco ita legitur apud Strabonem, lib. VI: Τὰ μὲν οὖν πολίχνια, τὰ ἐν τῷ παράλῳ, ἔρημα· ἐν δὲ μεσογείᾳ, Ῥωδαῖοί τε εἰσι καὶ Λυπίαι, καὶ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης Σαληπία. ἐπὶ δὲ τῷ ἰσθμῷ μέσῳ Θυρεᾶται, ἐν ᾧ βασίλειον ἐπιδείκνυται τῶν δυναστῶν τινός· εἰρηκότος δ' Ἡροδότου, Οὐρίαν εἶναι ἐν τῇ Ἰαπυγίᾳ, κτίσμα Κρητῶν, πλανηθέντων ἐκ δὲ μέσου πόλις εἰς Σικελίαν, ἤτοι αὐτῶν δεῖ δέχεσθαι, ἢ τὸ Οὐρητόν. Hoc est: *Hactenus igitur opidula in litore dicta sunt. In mediterraneo sunt Rhodæi & Lupiæ, & exiguum à mari recedens Salepia. in medio autem isthmo Thyræi: ubi regia ostenditur cuiusdam quondam ditionis aliquâ præditi. Cæterùm, quum Herodotus dixerit, Vriam esse in Iapygiâ, à Cretensibus conditam, qui à classe Minois, in Siciliam profectâ, eò evagati sunt; aut Thyræos: necesse*

est

est eam esse urbem, aut Veretum. Sic equidem Strabonis habent exemplaria hunc locum. at corruptum esse compluribus vocabulis, quis diligentiùs excutiendo non animadverterit? Legendum esse pro Σαληπία, Ἀ'ληθία; jam antea dixi: moxque infrà ostendam. In manuscriptis exemplaribus pro τ̃ δωματῶν rectiùs longè est δωματῶν. quidpe haud cuiuslibet δωματοῦ, id est, *opulenti*, seu opibus potentis, sedes, dicenda erat Βασίλειον, id est, *regia*. Vocabulum Θυραῖοι doctissimus auctoris commentator scitè emendasse videbatur Οὐρεῖον. quid enim hoc erat dicere, Θυρεῖοι, ἐν ᾧ; id est, *Thyraei, in quo*. Principio equidem vocabuli debere esse οὐ, patet ex sequenti Οὐρίαν; tum ex ipso loci hodierno vocabulo *Oria*; sed multo maximè ex Varronis Aelianique monumentis: in quibus est *Uria*. Quamquàm illud etiam apud Strabonem Οὐρίαν à librariis vitiatum esse ausim dicere. quidpe apud Herodotum est Τ'ρίη, ut & apud Appianum Τ'ρία. Ipse verò Strabo paullo pòst eumdem locum adpellat Οὐρίαν, in his verbis: Ἡ' δὲ Ἀπὸ Τάραντ@ [ἐκ Βρεντησίου εἰς τ̃ Ρ'ώμην ὁδὸς] μικρὸν ἐν δεξιᾷ τ̃ ὅλον ἢ μικρᾷ ἡμέρας πλεῖσθαι κυκλοῦσιν ἡ Ἀ'πουλία λεγομένη ...., ἀμαξήλατ@ μᾶλλον. ἐν ταύτῃ ἡ πόλις Οὐρία πηλὰ καὶ Οὐενουσία· ἡ μὲν μεταξὺ Τάραντ@ καὶ Βρεντησίου, ἡ δ' ἐν μεθορίοις Σαυνιτῶν καὶ Λευκανῶν. Id est: *Via autem* [à Brundisio Romam versùs] *per Tarentum, paullùm ad lævam deflectit. Vnius diei ambitu confecto, in Appiam pervenitur, quæ plaustris patet. In ea sunt opida Vria & Venusia; illa inter Tarentum & Brundisium; hæc, in Samnitum Lucanorumque confiniis.* Quòd si igitur suprà Strabo Οὐρίαν ex Herodoto citavit; dubitavitque, ea ne sit Οὐραῖον suum, an verò Οὐέρητον in extremis Salentinorum finibus sub ipso promontorio Salentino sive Iapygio situm: quomodò heic dubio eo Herodoti vocabulo potiùs uti maluerit, quàm certo atque extra controversiam positò suo Οὐραῖον: ratio mehercle nulla fuerit sana. nihilque certius, quàm ipsum Strabonem scripsisse Οὐρία ubi nunc vulgò legitur Θυραῖοι; & Τ'ρίαν, ubi nunc Οὐρίαν. Ipsius Herodoti verba, lib. VII, sunt ista: Λέγ@ γὰρ, Μίνω, κ̃ ζήτησιν Δαιδάλου ἀπικόμενον ἐς Σικανίην, τὴν νῦν Σικελίην καλεομένην, δοῦναι δίκας θανάτου. αὐτὰ δ' χρόνου Κρῆτας, Νέ σφεα ἐπιστρατεύσαντ@, πάσας πλὴν Πολιχνιτέων τε καὶ Πραισίων, ἀπικομένους ἐς Σικανίην, πολιορκέειν ἐπ' ἔτεα πέντε Κάμικον, τὴν κατ' ἐμὲ Ἀκραγαντῖνοι ἐνέμοντο· τέλ@ δὲ, ἀδυναμίῃσι ἔτι ἐλεῖν ἔτι ἀπαμβῆσαι, λιμῷ συνεστεῶτας, ἀποπλῶσαι. ὡς δὲ κ̃ Ἰαπυγίην ἱκέσθαι πλάνῃσι, καταλαβοῦσα σφέας χειμὼν μέγα ἐκβαλέειν ἐς τὴν γῆν. συναραχθέντων δ' τῶν πλοίων, (ἐδεμίην γὰρ σφι ἔτι κομιδὴν ἐς Κρήτην φαίνεσθαι,) ἐνταῦθα Τ'ρίην πόλιν κτίσαντας, καταμείναί τε καὶ μεταβαλόντας, αὐτὶ μὲν Κρητῶν ἰήπυγας Μεσσαπίους γενέσθαι, αὐτὶ δὲ νησιώτας, ἠπειρώτας. ἀπὸ δ' Τ'ρίης πόλι@ τὰς ἄλλας οἰκῆσαι. Hoc est: *Aiunt enim, Minoem, quum, Dædalum vestigans, in Sicaniam, quæ nunc Sicilia dicitur, pervenisset, vi ejus vitæ allatâ occubuisse. interjecto deinde tempore omneis Cretas, exceptis Polichnitanis atque Præsiis, divinitus admonitos; cum magnâ classe in Sicaniam trajecisse; & quinquennio obsedisse Canicum: quam meâ ætate Acragantini tenent. ad extremum, quum neque illam expugnare possent, neque permanere; fame enectos, eâ relictâ, abiviss. &, dum circa Iapygiam cursum tenerent, ingenti eos tempestate adortâ in terram fuisse ejectos, laceratisque navibus quum nullus in Cretam receptus ostenderetur; illic sibsidenteis urbem Hyriam condidiss: & mutato nomine, pro Cretibus, Iapygas Messapios esse effectos; & pro insulanis, continentis habitatores. ab urbe autem Hyriâ alias quoque incoluiss.* Dubitasse profectò Strabo minùs debuit, Hyriam hanc esse eamdem, quam ipse vocat Οὐρίαν. siquidem Οὐέρητον antea Βάρην adpellatum fuisse, ipse testatur. quod sanè vocabulum longiùs ab Herodoti Τ'ρία disonat. At Appianus, qui sub Adriano imperatore vixit, disertè, ac sine aliquâ ambiguitate, Vriam istam, medio in isthmo sitam, vocavit Τ'ρίαν, civil. bellor. lib. V. Ὡ'ς δὲ κ̃ Σερβίλιος, inquit, ἀπηγγέλθη μεσοῦν τῷ Καίσαρι μ̃ χιλίων καὶ διακοσίων ἱππέων, ἃ καταλαχὼν τῆς ὁρμῆς ὁ Ἀντώνι@, ὀλίγους ἀπὸ τ̃ δείπνου, μεθ' ὧν εὗρεν ἑτοίμων φίλων κ̃ ἱππέων πτερωσίων, μάλα θρασέως ἐπελθὼν, ἐπέπεσε τοῖς χιλίοις κ̃ πενταποσίοις ἀναζωμώτοις ἐπὶ πόλιν Τ'ρίαν, ἐκπλήξας, ἀμαχεὶ παρέλαβέ τε, καὶ αὐτῆς ἡμέρας ἐς τὸ Βρεντέσιον ἐπανήγαγε. Id est: *Vt verò etiam Servilium cum* IↃCC *equitibus ad Cæsarem ire nuntiatum est; non potuit se continere Antonius, quin statim à cœnâ cum amicis, quotquot paratos nactus est, & CCCC equitibus, audaciâ ingenti irrueret in mille quingentos; quos adhuc cubanteis oppressit circa opidum Hyriam. & terrore in deditionem acceptos, eâdem die reduxit Brundisium.* Castra uterque habuit ad Brundusium, Cæsar Octavius, & M. Antonius, sed hic propiora; ut qui id opidum, quod Cæsarianarum erat partium, circumsedebat. Itaque longiùs per

circuitum & Hydrinum sive Vrinum agrum iter erat ex Antonii castris ad castra Cæsaris agendum: quum fortè proximus transitus præsidiis seu stationibus foret obsessus. Sed ex temporis etiam spatio, quo illa ab Antonio gesta sunt, Vriam intellexisse Appianum, non Veretum; satis manifesto argumento adparet. Herodoti igitur etiam Υ'ερίη in Messapiis nulla alia est, quàm quod opidum Straboni ἐν μέσῳ τῷ ἰσθμῷ, *in medio isthmo*, dicitur οὐρία, *Vria*. quod vocabulum illic eodem modo ab incurioso imperitove librario transformatum est in οὐραῖον; ac tandem ab aliis in Θυραῖοι. quemadmodum & Ρ'ωδίαι ibidem in Ρ'ωδαῖοι; ut mox ostendetur. Ptolemæus ipse idem opidum scripserit οὔρητον, *Vretum*; an idem ab librariis ex illo οὐρία sit vitiatum: haud temerè dixerim. Apud Plinium, lib. III, cap. XI, ita legitur: *Latitudo peninsulæ à Tarento Brundusium terreno itinere* XXXIII *millia passuum patet; multoque breviùs à portu Sasinâ. Opida per continentem à Tarento, Varia, cui cognomen Apulæ, Messapia, Aletium. in orâ verò Senonum Gallipolis*. Præter mendum librarii in *Varia*, quod debebat esse *Vria*; sciolus quidam imperitusque grammaticus immisit vocabulum istud *Apulæ*. nam aliud est præter hoc, opidum in Apulis Dauniis, ad Cerbalum, *Hyrium* Græcis, Latinis *Vria*; de quo suprà dictum. ad discrimen huius, Plinius in citato loco scripserat, *Vria cui cognomen Messapiæ*. Imperitus iste criticus, quum vocabulum *Messapiæ*, non commune ipsius regionis, sed opidi alicuius proprium ac peculiare nomen esse opinaretur; immisit dictis verbis vocabulum *Apulæ*. nisi fortè suspicari libeat, scripsisse Plinium, *Vria, cui cognomen, ad discrimen Apulæ, Messapia*. Stephanus: Υ'ερία, πρὸς τῇ Ἰαπυγίᾳ, Κρητῶν κτίσμα· Ἡρόδοτος ἐδόμῃ. τὸ ἐθνικὸν, Υ'ερίης. Id est: *Hyria, ad Iapygiam, Cretensium opus; auctore Herodoto, lib.* VII. *Gentile, Hyriensis*. Ergo etiam ab *Vriâ* opidani fuerint VRIENSES. Casinense Chronicon, lib. III, cap. XXVIII, habet, *Archiepiscopus Oiretanus*. Et Solinus: *Vritanus ager in Calabriâ*.

In eodem isthmo, eodemque à Brundusino Tarentum versùs itinere, fuit opidum, quod Plinio ac Ptolemæo, singulari numero dicitur RHVDIA, Ρ'ωδία: reliquis auctoribus plurali numero; Melæ ac Silio RVDIAE; Stephano Ρ'ωδαί, RHODAE; Straboni Ρ'ωδίαι, RHODIAE. Stephanus: Ρ'ωδαί, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν, Ρ'οδαιάτης. Id est: *Rhodæ, opidum Italiæ gentile, Rhodæates*. Mela lib. II, cap. IV: *Dauni habent Tifernum amnem; Cliterniam, Larinum, Teanum, opida; montemque Garganum*. [Intra hunc] *sinus est, continuo Apulo litore incinctus, nomine Vrias, modicus spatio, pleraque asper accessu. extrà, Sipuntum, vel, ut Graii dixêre, Sipûs; & flumen, quod Canusium attingens, Aufidum adpellant. pòst, Barium, Egnatia, & Ennio cive nobiles Rudiæ: & in Calabriâ, Brundusium, Valetium, Lupiæ, Hydrûs*. Plinius, lib. III, cap. XI: *Brundusio conterminus Pædiculorum ager*. Mox: *Pædiculorum opida, Rhedia, Egnatia, Barion. amnes, Pactius, Aufidus*. Hæc haud dubiè Plinius ex præscripto Melæ loco mutuatus est, quidpe in eundem cum illo forte fortuna incidisse errorem, alioquin mirum foret. Rudias opidum, neque in Pædiculorum, neque in ullo quidem litore, sed in mediterraneo Calabriæ peninsulæ fuisse; alii testantur auctores. in quibus Ptolemæus: Σαλεντίνων, inquit, πόλεις μεσόγειοι, Ρ'ωδία, Νήριτον, Ἀλήτιον. Id est: *Salentinorum opida mediterranea; Rudia, Neritum, Aletium*. Silius, lib. XII:

RYDIA, *vel* RHODAE, *opidum*.

Sed vos Calliopæ nostro donate labori,
Nota parùm magni longo tradantur in ævo
Facta viri, & meritum vati sacremus honorem.
Ennius, antiquâ Messapi ab origine regis,
Miscebat primas acies; Latiæque superbum
Vitis adornabat dextrâ decus. hispida tellus,
Miserunt Calabri; Rudiæ genuêre vetustæ:
Nunc Rudiæ solo memorabile nomen alumno.

Et Ovidius, de arte amandi lib. III:

Ennius emeruit, Calabris in montibus ortus,
Contiguus poni, Scipio magne, tibi.

D. Hieronymus, in Eusebii Chronicor. lib. II. sic: *Quintus Ennius poëta Tarentì nascitur*. Eadem verba habet lib. I; additque paullo pòst: *Ennius poëta, septuagenario maior, articulari morbo periit: sepultusque in Scipionis monumento, viâ Appiâ, intra primum*

primum ab urbe milliarium. Quidam ossa eius Rudiam ex Ianiculo translata adfirmant. De eodem vate ita Horatius, carm. lib. IIII, odâ VIII:

Non incisa notis marmora publicis;
Per quæ spiritus & vita redit bonis
Post mortem ducibus: non celeres fugæ,
Rejectæque retrorsum Annibalis minæ:
Non incendia Carthaginis impiæ,
Eius, qui domitâ nomen ab Africâ
Lucratus rediit, clariùs indicant
Laudeis, quàm Calabræ Pierides.

Ad hæc vetus commentator: *Ennius Africani illius maioris gesta descripsit; oriundus Rudino, opido Calabriæ.* His jam adde Strabonis disertissima verba, quæ dicto lib. VI, ubi de trajectu ex Epiro ad Brundusium, & de itinere à Brundusio Tarentum versùs agit, sunt huiusmodi: Διέπερ οἱ μὴ δυνάμενοι κρατεῖν τῆς εὐθυπλοΐας, καταίρουσιν ἐν ἀριστερᾷ τῆς Σάσωνος πρὸς τὴν Ὑδροῦντα· ἐντεῦθεν δὲ τηρήσαντες φορὰν πνεύματος, προσέχουσι τοῖς Βρεντεσινῶν λιμέσιν· ἐκβάντες δὲ, πεζεύουσι συντομώτερον ἐπὶ Ῥωδίων, πόλεως Ἑλληνίδος, ἐξ ἧς ἦν ὁ ποιητὴς Ἔννιος. ἔοικεν οὖν χερρονήσῳ τὸ περιπλεόμενον χωρίον ἐκ Τάραντος εἰς Βρεντέσιον. ἡ δ' ἐκ Βρεντεσίου πεζευομένη ὁδὸς εἰς τὴν Τάραντα εὐζώνῳ μιᾶς οὖσα ἡμέρας, τὴν ἰσθμὸν ποιεῖ τῆς εἰρημένης χερρονήσου. τὰ μὲν οὖν πολίχνια, τὰ ἐν τῷ παράπλῳ εἴρηται. ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ Ῥωδίαι τέ εἰσι καὶ Λουπίαι, καὶ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάσσης Ἀλητία· ἐπὶ δὲ τῷ ἰσθμῷ μέσῳ Οὐρία. Hoc est: *Quapropter, qui rectum tenere cursum haud possunt, relictâ Sasone ad lævam, Hydruntem deferuntur. inde secundo vento exspectato, ad Brundisinos adpellunt portus; unde compendioso itinere Rudias petunt, Græcam urbem, Ennii poëtæ patriam. Itaque peninsulæ formam refert regio, quæ à Taranto Brundisium usque circumnavigatur. Isthmum eius facit terrestre inter dictas urbeis iter; quod unâ die ab expedito confici potest. Hactenus igitur opida in litore dicta sunt. In mediterraneo sunt Rodiæ & Lupiæ, ac paullum à mari recedens Aletia. in medio verò isthmo Vria.* Vt alia illa complura, sic Ῥωδίων quoque vocabulum corruptum erat in Ῥωδαίων, & Ῥωδίαι in Ῥωδαῖοι. De cætero, compendiosum illud vocavit Strabo iter Brundusium inter & Tarentum, respectu scilicet itineris, quod longè prolixius erat ab Hydrunte Tarentum. Rhodias autem præ aliis locis in illo itinere nominavit, quia etiam ab Hydrunte Tarentum versùs proficiscentes, Rhodias transibant. RODIAE itaque sive RVDIAE opidum, inter Tarentum Vriamque fuit situm. Hinc Ptolemæus, in Salentinis, qui meridionalem Messapiæ sive Calabriæ peninsulæ tenuêre partem, id locavit; medio ferè positu inter Tarentum & Brundusium: ut plerisque apud eum auctorem parùm veri genuinique tribuuntur situs. Hodieque locus, XX millia à Tarento, ab *Vriâ* vulgari incolis vocabulo dicitur *Ruia*. Cæterò, iter à Tarento Brundusium usque in Tabulâ describitur ad hunc modum:

Tarento	
Mesochoro	X.
Vrbius	X.
Scanuium	VIII.
Brindisi	XV.

Isthanc longitudinem Plinium facere XXXIII millium passuum, Strabonem verò στάδιων ιβτ, id est, *stadiorum* CCCX; quæ sunt millia XXXVIII, passus IↃCCL: suprà dictum est hoc capite. Sunt autem re verâ XXXVII. Locum istum medio ferè itinere positum, opidum fuisse *Vriam*; haud dubito. quod vocabulum quum auctor Tabulæ fecisset plurali numero *Vrias*, ut *Erdoniam*, *Erdonias*; item, ut *Rudia* etiam dicebatur *Rudiæ*: corrupto *a* in *u*, ex superfluo etiam atque alieno *b* arrepsit. Sed intervallum quoque XX millium inter Tarentum Vriamque probè congruit. Iam verò μέσος χῶρος, id est, MEDIVS LOCVS, sive MEDIVM SPATIVM, quo situ fuerit, ipsa indicat adpellatio: tum æqua intervalla utrimque posita. Porrò, ab Vriâ ad Brundusium quum XVIII haud ampliùs sint millia passuum; postremum numerum XV millium corruptum esse ex X, certum est. Vocabulum quoque *Scanuium* esse vitiatum, nemo dubitaverit. Ego quamvis genuinam eius nominis scri-

ptionem divinare nequeam: tamen eumdem esse locum, qui hodiè vulgò incolis vocatur *Misciagno*, cùm ex similitudine vocabuli, tum ex intervallis deprehendo.

In cãdem Tabulâ aliud iter notatur, ad hunc modum:

Tarento	
Manduris	XX.
Neretum	XXIX.
Baletium	X.
Vhintum	X.
Veretum	X.

Neretvm, *opidum.*

Ex his NERETVM *opidum*, Ptolemæo dicitur Νήριτον, NERITVM. sed Plinio lib. III, cap. XI, à Nereto sunt opidani *Salentinorum* NERETINI. Ex vocabuli similitudine, itineris ductu, atque intervallo, deprehenditur esse id opidum cui vulgare nunc vocabulum *Nardo*; XLV à Tarento millia passuum disitum. In Tabulâ rectè scripta sunt inter Mandurias & Neretum millia XXIX. nam à *Casal novo*, quod Mandurias esse mox ostendam, tot sunt millia ad opidum *Nardo*.

Mandvriae, *opidum.*

Inter Neretum atque Tarentum Tabulæ opidum ponunt MANDVRIAE; unde obliquus casus *Manduris* pro *Manduriis*; (plerumque enim in Italiâ geminum II in unum contrahitur.) Livio ac Plinio dicitur singulari numero MANDVRIA; Stephano genere neutro, Μανδύριον, MANDVRIVM. Livius, lib. XXVII: *Q. Fabius consul, opidum in Salentinis Manduriam vi cepit.* Plinius, lib. II, cap. CIII: *In Salentino agro, juxta opidum Manduriam, lacus ad margines plenus, neque exhaustis aquis minuitur, neque infusis augetur.* Stephanus: Μανδύριον, πόλις Ἰαπυγίας. Hoc est: *Manduria, opidum Iapygiæ.* Apud Plutarchum, in vitâ Agidis ita legitur: Ἦν ὁ Ἀγησιλάου Ἀρχίδαμος, ὁ ἐπὶ Μανδόνιον τὸν Ἰταλίας ὑπὸ Μεσσαπίων ἀποθανών. Id est: *Argesilai filius erat Archidamus; qui apud Mandonium à Messapiis interfectus fuit.* Verùm, ut ipsorum Μεσσαπίων vocabulum vitiatum heic est in Μασσαπίων: sic etiam Μανδύριον in Μανδόνιον; ut ex suprà dictorum auctorum concordi patet testimonio. Vnde & eidem Stephano, loco prædicto, gentile est Μανδυρῖνος, MANDVRINVS. Cæterùm, opidi eius SITVS est facilis investigatu: quando & intervallum XX à Tarento millium in Tabulâ; &, quod omnium certissimum erat indicium, lacus iste mirandæ naturæ à Plinio adpositus est. is quidpe hodie visitur ad opidum, cui vulgare vocabulum *Mandula*, ut Nigro, vel *Casal novo*, ut aliis compluribus. ipsi autem lacui nomen est hodie *Andoria*, vel (secundùm Alexandrum Andreæ) *Versentino*. Cæterùm, ANTIQVITAS Manduriæ ex Plutarcho cognoscitur. quidpe Agis, cuius atavus erat Archidamus, Lacedæmoniorum rex fuit, tempore Seleuci Callinici Syriæ, & Ptolemæi Euergetis Aegypti regis; ut patet ex dicto Plutarcho, id est, tempore belli Punici, circa annum ante natum Iesum CCXLVI.

Vxintvm, *opidum.*

Porrò, locus ille in Tabulâ *Vhintum*, ex itineris ductu atque intervallis deprehenditur esse Ptolemæi opidum Salentinorum Οὔξεντον, VXENTVM, vulgò nunc *Vssento* & *Vgenti* dictum. Vitiatum igitur illud est in Tabulâ vocabulum, ab genuino fortè auctoris VXINTVM.

Soletvm & Sallentia, *opidum.*

Inter Neretum & Vxentum, sive, ut nunc ista loca vulgò vocantur incolis, inter *Nardo* & *Ogento*, millia passuum sunt XX. Locus igitur ille Tabulæ *Baletium*, horum duorum medio itinere positus, extra directum proximumque iter fuisse necesse est. Ego equidem haud dubito, quin vitiatum id sit vocabulum: pro quo reponendum censeo SOLETVM, ex Plinii lib. III, cap. XI; ubi ita scriptum: *A Hydrunte Soletum desertum: dein Fratuertium: portus Tarentinus: statio militum Lupia; Baletium, Cælium, Brunduſium.* Vt Cælium, sic & Soletum, (ne forte etiam Fratuertium, de quo nihil liquet,) non in litore, sed in mediterraneo fuit. quidpe nomen antiquum locus etiam nunc retinet, vulgò incolis *Soleto* dictus. unde X millia ad Neretum, totidemque ad Vxentum sunt millia passuum. In Tabulâ quum obscuræ peneque exoletæ forent literæ in voce *Soletum*; exscriptor imperitus conjecit debere esse *Baletium*. Cæterùm, Stephano prædictum opidum dicitur Σαλεντία, SALLENTIA. Σαλεντία, inquit, πόλις Μεσσαπίων. τὸ ἐθνικὸν, Σαλεντῖνος. Id est: *Sallentia, opidum Messapiorum. gentile, Sallentinus.* Atque hinc est, quòd etiam nunc incolæ

incolæ Messapiæ Græci dictum locum non *Soleto*, sed *Sálanto* vocant. nam ipsum quoque Soletum dictum fuisse SALANTVM, testantur nummi antiqui, in quibus nomen Σαλαντίνων, id est, *Salantinorum*, perscriptum est. Antiquitas huius loci atque celebritas inde adparet, quòd SALLENTINI populi inde antiquissimis temporibus ante Troianum bellum longè latéque ab Siculo freto ad Dauniorum usque fineis dicti sint; ut suprà ostensum est.

Ptolemæo est Σαλεντίνων μεσόγ(ε)ιος πόλις Βαυίτα, id est, *Salentinorum mediterraneum opidum* BAVOTA. Id ex situ, quem ei adsignat Ptolemæus, & item ex vocabuli similitudine, deprehenditur esse idem quod vulgari hodiè incolis vocabulo dicitur *Pacavita*. BAVOTA, opidum.

Eidem Ptolemæo eorumdem Σαλεντίνων μεσόγ(ε)ιος πόλις est Ἀλήτιον, ALETIVM. unde opidani Plinio, lib. III, cap. XI, sunt Salentinorum ALETINI. Sed & ipsum opidum Aletium Plinio memoratur, eodem capite anteà. *Latitudo*, inquit, *peninsulæ à Tarento Brundusium terreno itinere* XXXIII *millia passuum patet. Opida per continentem à Tarento, Vria, cui cognomen*, [ad discrimen] *Apulæ, Messapia, Aletium*. Apud Strabonem lib. VI, erat Ἀλητία, ALETIA. quod vocabulum, ut alia illic complura, corruptum nunc legitur Σαλητία. Verba eius de eâdem peninsulâ hæc sunt: Τὰ μὲν οὖν πολίχνια, τὰ ἐν τῷ Ὑδρούντι, εἴρηται. ἐν δὲ τῇ μεσογαίᾳ Ῥωδία τέ ἐστι καὶ Λεπία, καὶ μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης Σαλητία. Id est: *Hactenus igitur opidula in litore dicta sunt. In mediterraneo sunt Rhodiæ & Lupiæ, & paullùm à mari recedens Salepia*. ALETIVM, opidum.

Heic interpres auctoris posterior, postque hunc commentator, legere maluerunt Σαλαπία, *Salapia*. quod opidum erat Apuliæ Dauniæ maritimum. At quid heic in mediterraneis dictæ peninsulæ, memoratio Straboni erat Dauniorum maritimi opidi, cuius ipse posteà suo loco facit mentionem? Error sanè is est utriusque. Idem intellexisse opidum Strabonem, quod Plinio Ptolemæoque dicitur Ἀλήτιον, ALETIVM, situs indicat in dictâ peninsulâ, VIII millia passuum à mari & Lupiis; quod opidum perperam eum inter mediterranea connumerasse, suprà ostensum est. At Aletia, sive Aletium vulgò nunc incolis dicitur *Lezze*.

Plinio, lib. III, cap. XI, sunt opidani Calabrorum STVRNINI. Ptolemæo Calabriæ opidum mediterraneum est Τέρνοι, sive, ut paullò vetustiores eius auctoris interpretes legerunt, Στέρνοι, STVRNI. Eius loci situs planè non liquet; nisi fuerit opidulum cui vulgare nunc incolis vocabulum *Sternaccio*, quasi diminutivum à *Sterno*. TVRNI, *vel* STVRNI, opidum.

CAP. XIV.

De LVCANIS & LVCANIA.

APuliæ conterminos fuisse ab austro juxta Bradanum amnem LVCANOS, suprà dictum est. Horum vocabulum Græcis auctoribus dicitur Λευκανοί: & regio eorum, quæ Latinis est LVCANIA; illis Λευκανία, eâdem ratione, ut Romanorum *Lucios* & *Lucullos* illi vocant Λεύκιος & Λευκύλλος. Vnus tamen Ptolemæus, ut pleraque alia Italiæ vocabula, Latino modo dixit Λυκανές. Heraclides de rebus-publicis: Λευκανοὶ φιλόξενοι καὶ δίκαιοι. Id est: *Lucani sunt hospitales & justi*. De horum GENERE atque ORIGINE ita scribit Plinius, lib. III, cap. V: *Lucani à Samnitibus orti, duce Lucio*. Et Strabo lib. V: Ἔστι δὲ παλαιόπολυ ἔθνος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες. τούτων δ' ἄποικοι Πικεντῖνοι καὶ Σαυνῖται· τούτων δὲ Λευκανοί. τούτων δὲ Βρέττιοι. Id est: *Antiquissima Sabinorum gens est, & indigena, ab his originem duxêre Picentes, atque Samnites: ab his porro Lucani; & ab his Brutii*. Et sub initium lib. VI; postquam Lucaniæ oram inter Silari Laiique amnium ostia descripsit: Κατὰ μὲν δὴ τὴν Τυρρηνικὴν θάλασσαν τοῦτο ἐστὶ τὸ τῶν Λευκανῶν χωρίον. ἀ [melius οἱ] τὸ δεύτερος [melius MS. ἕτερος] ἀφ' ἡμῶν θαλάττης πρότερον, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπικράτησαν, οἱ τὸν Ταραντῖνον ἔχοντες κόλπον. πλὴν δὲ τοῦτ' Ἕλληνας ἐλθεῖν, ἀδ' ἦσαν πω Λευκανοί. Χῶρες δὲ καὶ οἰνώτροι τοῦτ' πᾶσαι ἐνέμοντο. τὴν δὲ Σαυνιτῶν αὐξηθέντων ὕστερον, καὶ τὰς Χώρας, καὶ τοῦτ' οἰνώτρους ἐκβαλόντων, Λευκανὸς δ' εἰς τὸν μεταξὺ τούτου διοικισάντων, ἅμα δὲ τῶν Ἑλλήνων τὴν ἐκπρόθεν θαλάττιαν μέχρι περιπλοῦ παρεχόντων, πολὺν χρόνον ἐπολέμουν οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ βάρβαροι πρὸς ἀλλήλους. Id est: *Hæc igitur*

igitur sunt Lucanorum loca, ad Tusci maris litus. qui olim non pertigerunt ad alterum mare. sed ibi obtinebant Graeci, qui sinum adcolebant Tarentinum. Antequam in Italiam Graeci venissent, nulli dum erant Lucani. sed Chones & Oenotri ea loca incolebant. Quum autem Samnites, viribus admodùm aucti, Chonas atque Oenotros ejecissent; Lucanosque colonos in hanc partem deduxissent; simul etiam Graeci utrumque litus usque ad fretum tenerent: diu inter se Graeci ac barbari bello certaverunt. Et paullo pòst: Τῶν δὴ Λευκανῶν οἱ μὲν ἀπόμοροι τὸ Τυρρηνικῆς θαλάττης ἔθνους. οἱ δὲ τὸ μεσόγαιαν ἔχοντες, εἰσὶν οἱ ὑπερκαθήμενοι τοῦ Ταρεντίνου κόλπου. ὅτω δ' εἰσὶ κεκακωμένοι τελέως αὐτοί τε καὶ βρέτιοι, καὶ αὐτοὶ Σαμνῖται, οἱ τότων ἐγκρατέστατοι, ὥστε καὶ διορίσαι χαλεπὸν τὰς κατοικίας αὐτῶν. κοινὸν δέ, ὅτι μόδεν ἔτι σύστημα κοινὸν τῶν ἐθνῶν ἑκάστου συμμένει, πάντε ἔθη ἀβαλέκτων τε καὶ ὁπλισμοῦ, καὶ ἐσθῆτος, καὶ τοῦ θρασυπλησίου ἐκλέλοιπεν· ἄλλως τε ἄδοξοι παντάπασιν εἰσὶν αἱ καθ' ἕκαστα ἐν μέρει κατοικίαι. Hoc est: *Dictum est de Lucanis, Tuscum mare contingentibus. Qui verò mediterranea tenent, ii sunt, qui supra Tarentinum sinum incolunt. Hi, unà cum Brutiis, & generis auctoribus ipsis Samnitibus, ita sunt cladibus omnino attriti, uti eorum opida distingvere difficile sit. Causa est; quòd nulla harum gentium pro se corpus aliquod civitatis peculiare hodie obtinent: & consvetudines sermonis, armaturæ, vestium, aliaque id genus, obsoleverunt: tum singula seorsim opida obscura sunt atque ignobilia.* Et postea: οἱ δὲ Λευκανοὶ τὸ μὲν ἡγεμονεύειν εἰσὶ Σαμνῖται. Ποσειδωνιατῶν δὲ καὶ τῶν συμμαχων κρατήσαντες πλέμῳ, κατέχον ταὶς πόλεις αὐτῶν· τὸ μὲν ἔν ἄλλον χρόνον ἐδημοκρατοῦντο. ὑπὸ δὲ τοῖς πολέμοις ἦρχε βασιλεύς, ὑπὸ τῶν νεμομένων ἀρχαί. νῦν δ' εἰσὶ Ῥωμαῖοι. Hoc est: *Lucani à Samnitibus genus trahunt. superatis bello Posidoniatibus atque eorum sociis, urbeis eorum obtinuerunt. Reliquo equidem tempore popularis reipublicæ apud eos observabatur administratio. at tempore belli rex creabatur ab iis, quorum erat designare magistratus. Nunc sunt Romani.* TERMINOS tamen Lucanis statuit ad Tuscum mare, simul cum aliis auctoribus, à Picentinis Silarum, à Brutiis lacum amnem. Sub finem lib. V: Διήκει δ' οἱ Πικέντες μέχρι τοῦ Σιλάρου ποταμοῦ. Id est: *Pertingunt Picentini ad Silarim usque amnem.* Et initio lib. VI: Μετὰ δὲ τὸ ῥῖμα τοῦ Σιλάρου Λευκανία. Id est: *Post Silaris ostium est Lucania.* Et haud multo pòst: Μετὰ δὲ Πυξοῦντα Λᾶον κόλπου, καὶ ποταμὸς Λᾶος, καὶ πόλις, ἐσχάτη τῶν Λευκανίδων. Hoc est. *Post Pyxuntem & Laüs sinus, & fluvius Laüs, & urbs, Lucanicarum extrema.* Ac deinde: Ἔτι δ' ἡ μὲν Λευκανία μεταξὺ τῆς τε Θυρρηνίας καὶ τῆς Σικελικῆς· ἡ μὲν ἀπὸ τοῦ Σαλάρου μέχρι Λάου, ἡ δ' ἀπὸ Μεταπονλίου μέχρι Θουρίων. κεῖται δὲ τὸ ἤπειρον ἀπὸ Σαμνιτῶν μέχρι τοῦ ἰσθμοῦ, πρὸς ἀπὸ Θουρίων εἰς Κηρύλλους, πλησίον Λάου. σταδίοι δ' εἰσὶ τοῦ ἰσθμοῦ τ. Hoc est: *Lucania inter oram Tusci simul atque siculi maris sita est; illic à Silari usque ad Laum; heic à Metaponto ad Thurios. in mediterraneo, à Samnitibus usque ad isthmum, qui à Thuriis ad Cerillos usque pertinet, propè Laum, isthmus stadia occupat* CCC. Amnes isti Silaris atque Laüs, hodieque vocantur *Silaro & Laino.* Thurios ad Sybarim, Metapontum ad Casuentum fuisse flumina; quorum hoc nunc *Vasento*, illud *Cechile*; posteà ostendetur. Quapropter ab austro limites rectè Lucanis statuerim, ad Tuscum mare Laum amnem; ad Siculum sive Tarentinum, Sybarim fluvium: nam horum quoque fontes in Apennini jugis. ab septemtrionibus autem Bradanum amnem; intra quem mox Metapontum in litore, & in mediterraneo Potentia, Lucanorum opidum: inde à fonte Bradani Apenninum montem ad fontem usque Silari; atque hinc ipsum Silarum. Consentit in hos terminos & Plinius, lib. III, cap. V: *A Silaro*, inquit, *regio tertia & ager Lucanus Brutiusque incipit.* Mox: *Opidum Buxentum, Græcè Pyxus: Laüs amnis, fuit & opidum eodem nomine. Ab eo Brutium litus.* Capite autem XI, *Potentinos, Grumentinos, Sirinos*, iisdem Lucanis adscribit. Grumentum nunc dicitur *Clarimonta:* Siris, *Sino.* hoc ad ipsum sinum Tarentum; illud paullùm recedens. Mela & Silarum, & Picentiam, & Sirenusas, & Minervæ promontorium in Lucaniâ ponit. Scylax in Περίπλῳ, ubi permultos alios circa Italiam commisit errores, Lucaniam etiam ad Thurinorum finit urbem: post hanc reliqua versùs septemtriones & ortum solis, Iapygiæ nomini attribuit: & in iis Heracleam & Metapontum; adeoque Iapygiam ad Sybarim usque fluvium & Thurios urbem extendit. Verba eius hæc sunt: Λευκανοὶ Σαυνιτῶν ἔχουσι μέχρι Θουρίας. ἐν αὐτῇ πόλεις εἰσὶν Ἑλληνίδες αἵδε· Ποσειδωνία, Ἐλέα, Θουρίων ἀποικία, Πανδοσία Πλαταιέων, Τερῖνα, Ἱππώνιον, Μέδμα, Ῥήγιον ἀκρωτήριον καὶ πόλις. * — *. Ἀπὸ Ῥηγίου πόλεις εἰσὶν αἵδε· Λοκροί, Καυλωνία, Κρότων, Λακίνιον, ἱερὸν Ἥρας, καὶ νῆσος Καλυψώ, καὶ Σκυλλητικὸς καὶ Σύβαρις, καὶ Θουρία πόλις. ἔπι

ἐστὴ

ὧν τῇ Λευκανίᾳ Ἕλληνες. Μετὰ δὲ τὴν Λευκανίαν Ἰάπυγές εἰσιν ἔθνος, μέχρι Ἀέγου ὄρους καὶ ἐν τῷ κόλπῳ τῷ Ἀδρίᾳ. ἐν ᾗ τῇ Ἰαπυγίᾳ οἰκοῦσιν Ἕλληνες, καὶ πόλεις εἰσὶν αἵδε· Ἡράκλειον, Μεταπόντιον, Τάρας Ἑλιμὼν Ὑδροῦς. Id est: *Lucani Samnites contiguos habent circa Thurias. In eâ* (Lucaniâ) *urbes Græcæ sunt istæ: Posidonia, & Elea Thuriorum colonia, Pandosia, Plataeum, Terina, Hipponium, Medma, Rhegium, promontorium atque opidum.* Et postea: *Post Rhegium sunt opida hæc: Locri, Caulonia, Croton, Lacinium, Templum Minervæ, & Calypsonis insula, ipsi Crathis ac Sibaris amnes, oppidumque Thuria. Hi in Lucaniâ Græci sunt. Post Lucaniam verò Iapyges sequuntur; quæ gens usque ad Arionem montem, qui in Adriâ sinu exstat, pertingit. In Iapygiâ autem Græci habitant, urbesque sunt hæ: Heracleum, Metapontium, Tarentum, & Hydruntis portus.* Sed hic inde videtur Scylaci error natus, quòd Thurios extremam Lucaniæ urbem intellexerat; sed non observaverat, cui genti conterminam; nempe Brutiis: &, quia intellexerat, & Metapontium & Heracleam esse in ditione Tarentinorum; qui ipsi Iapygiæ fuêre incolæ. Sic autem hunc locum legendum esse, uti hîc à me citatus est, qui aliàs in vulgatis exemplaribus miserè est corruptus: pòst singulis locis patebit. Ptolemæus, more suo, antiqua novis permiscens, ad Tarentinum quidem sinum nullos agnoscit Lucanos, *Magnæ Græciæ* nomini eo littore tributo: at apud Tuscum mare eosdem illis unà cum Strabone ac Plinio statuit fineis. Verba eius hæc sunt: Λευκανῶν ὁμοίως, ἀπὸ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, Σιλάρου ποταμοῦ ἐκβολαί, Παῖστον, Οὐέλια, Βυξέντον. Βρεττίων ὁμοίως, ἀπὸ τὸ Τυρρηνικὸν πέλαγος, Λάου ποταμοῦ ἐκβολαί Id est: *Lucanorum item ad Tuscum mare; Silari amnis ostium, Pæstum, Velia, Buxentum. Bruttiorum item ad Tuscum mare; Lai fluminis ostium.* Fineis igitur Lucaniæ sub Romanorum imperio sic sese habuerunt. De NOMINIS ORIGINE, Paullus Diaconus Langobard. rer. lib. II, cap. XVII; & Iustinus, lib. XXIII, videri possunt. Nunc singula eius loca explicabimus; facto, quod ubique nobis institutum, ab litoribus initio; ac primùm dicetur Tusci maris litus.

Picentinorum igitur agri & Lucaniæ terminus SILARVS AMNIS, memoratur hoc nomine Virgilio, Columellæ, Dionysio, Melæ, Plinio, Silio, Tabulæ itinerariæ, Ptolemæo: quorum huic Græcè est ὁ Σίλαρος, & Σιλάρου; ut paullo antè citatum. At Straboni dictis libris V & VI est Σίλαρις, Σιλάριδος, SILARIS. Lucano & Vibio SILER. Vulgò nunc dicitur adcolis *Selo*, & nonnunquam *Silaro*. Lucanus, lib. II: SILARVS *amnis.*

——— *Radensque Salerni*
Culta Siler.

Vibius: *Siler in Lucaniâ.* Plinium jam anteà audivimus. Mela ita lib. II, cap. IV: *Pæstum opidum; Silarus amnis; Picentia.* Virgilius verò, Γεωργικῶν lib. III sic canit;

Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est: æstron Graji vertêre vocantes:
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta: fugit mugitibus æther
Concussus, silvæque, & sicci ripa Tanagri.

Et Silius, lib. VIII:

Nunc Silarus quos nutrit aquis. quo gurgite tradunt
Duritiem lapidum mersis inolescere remis.

Idem & Aristoteles narrat, in Mirandis. at fluvius ei dicitur Κήτος. *Cetus*: an satis sine mendo, nescio. Verba eius hæc sunt: Ἐν τῇ Κύμῃ, τῇ πρὸς τὴν Ἰταλίαν, δείκνυται ὑπό τινος Θρᾳκὸς καλουμένου Σιβύλλης ὁ θρηνῳδολόγος. * . Τοῦτον δὲ τὸν τόπον λέγουσι κυλινδεῖσθαι ὑπὸ Λευκανῶν. εἶναι δὲ λέγουσιν ἐν ἐκείνοις τοῖς τόποις πρὸς τὴν Κύμην ποταμὸν ὃν καλοῦσι Μακέπωαν] ὀνομαζόμενον. εἰς ὃν φασὶ τὸ ἐμβληθὲν πρῶτον πρὸς φύεσθαι, καὶ τελοῦσι λιθοῦσθαι. Id est: *Apud Cumam Italiæ aiunt thalamum subterraneum Sibyllæ fatidicæ ostendi.* Mox: *Cæterò, loca hæc à Lucanis teneri aiunt. esseque in eis locis fluvium nomine Cetum, in quem jacta primùm enascantur: ac postremò in lapidem indurescant.* Ego quum tale quid adcolas amnis percunctarer; riserunt illi priscorum hominum fabulas.

Cæterùm, TANAGER iste Virgilii fluvius, nullus alius est, quàm qui ex mediâ Lucaniâ & Apennini jugis in Silarum defluens, vulgari nunc vocabulo dicitur *Negro*. Memoratur is Antonino quoque in itinere quod est huiusmodi: TANAGER, *fluvius.*

Nuceriæ

Nuceria		
In medio Salerno ad Tanarum	XXX.	
Ad Calorem	XXIV.	
In Marcelliana	XXV.	Campora.
Cæsariana	XXI.	Lago Negro. Convent.
Nerulo	XXXIII.	rectiùs XVIII. Episcopani.
Summurano	XIV.	rectiùs XVI.
Caprasîs	XXI.	rectiùs XVI.
Consentia	XXVIII.	rectiùs XXIII.

Legendum esse heic ad *Tanagrum* ; itineris ductus à Salerno versùs Nerulum & Consentiam indicat ; quæ loca etiam nunc ita adpellantur. *G* autem omnino esse scribendum ; vulgare hodiè vocabulum testatur, *Negro* ; quod ab obliquo casu Latino *Tanagro*, ut reliquæ Italorum nunc voces, deductum. Eumdem fluvium Plinius memorat : sed sine nomine. Verba eius hæc sunt, prædicto lib. II. cap. CIII.

ATINVM *opidum.*

In Atinate campo fluvius mersus, post XX *millia passuum exit. & in Aquileiensi Timavus.* Opidum hoc ATINVM hodiéque vocatur vulgò *Ateno*, mediâ syllabâ correptâ : in dextrâ Tanagri fluvii ripâ. infra quod ad diversorium publicum, cui vulgare vocabulum *la Polla*, fluvius in specum sese magno cum murmure montis condit, & post IIII millia passuum haud procul opido *Auletrâ* iterum emergit, apud diversorium, cui inde vulgaris adpellatio quæsita *l' Osteria del pertuso*, id est, *Diversorium foraminis*. Error igitur is summus fuit Plinii, XX millia passuum subter terram fluere tradentis. Sed de *Timavo* id ille acceperat. quamquàm hic quoque per XV millia tantùm subter terram labitur.

LA POLLA, *diversorium.* AVLETTA, *opidum.* L'OSTERIA DEL PERTVSO, *diversorium.* TIMAVVS, *fluvius.*

CALOR *amnis.*

CALOR itidem AMNIS hodieque nomen antiquum retinet, vulgò *il Calore* dictus, medio tractu inter Tanagrum & mare ex meridie in septemtriones ad Silarum contendens ; cui VI circiter millibus passuum supra mare miscetur. Vterque fluvius, Tanager & Calor perenneis habent fonteis, & nullo anni tempore exsiccantur : quod tamen de Tanagro tradidêre Virgilius suprà, & S. Eutropius Paulinus in Natali Felicis :

——— *Qui que*
Vsentem Sarnumque bibunt, qui sicca Tanagri,
Quique colunt rigui felicia culta Galesi.

De quo loco suprà, in citatione ad Galesum, dictum est.

ALBVRNVS *mons.*

ALBVRNVS ille MONS, Virgilio inter Silarum & Tanagrum amneis memoratus, haùd dubiè is est, qui inter Calorem, Silarum & Tanagrum, vulgari nunc vocabulo dicitur *Monte di Postiglione*, à vico juxtà sito ; asilis sive œstris etiam nunc frequentissimus ; & ilicibus maximè virens. Apud Vibium in catalogo fluminum ita legitur : *Siler, in Lucaniâ, opido Alburno*. Non magis puto opidum fuisse eo nomine quàm fluvium ; quod tradidit Philargyrus : omninoque censeo, apud Vibium scriptum fuisse, *monte Alburno*. Sanè in catalogo montium sic legitur : *Alburnus Lucaniæ*. Ad præscriptum tamen Virgilii locum ita commentatur Probus grammaticus : *Silarum flumen est Lucaniæ, portus Alburnus, & eiusdem nominis mons ad sextum à primis tabernis. Mentionem facit Lucilius hoc versu : Quatuor hinc ad Silari flumen, portumque Alburnum*. PORTVS hic ALBVRNVS haud dubiè eodem fuit situ, ubi nunc trajectus est inferior fluminis, III circiter millia passuum à mari. quidpe heic in lævâ amnis ripâ veteris sive templi sive castelli ruinæ etiam nunc vulgari vocabulo incolis dicuntur *Alfurno*.

POSTIGLIONE, *vicus.*

PORTVS ALBVRNVS.

LVCI *ad* SILARVM.

De cætero, LVCI circa Silarum etiam nunc sunt toto hoc litore & per aliquot millia intus densissimi.

TEMPLVM IVNONIS ARGIVAE.

Porrò, ad ipsum Silari ostium, fuit TEMPLVM IVNONIS ARGIVAE. Strabo, initio lib. VI : Μετὰ δὲ τὸ στόμα ὁ Σιλάρος ὁρίζει Λευκανίαν, καὶ τὸ τῆς Ἥρας ἱερὸν τῆς Ἀργείας, ἵδρυμα, ὡς πλησίον ἐν πεντήκοντα σταδίοις ἡ Ποσειδωνία. Id est : *Post Silaris ostium sequitur Lucania, fanumque Iunonis Argivæ, ab Iasone conditum ; propeque à* L *stadiis Posidonia*. Hanc quoque Pæstum fuisse vocatam, mox ostendemus. nunc est *Pieffi* : L stadia, id est, millia VI & passus CCL ab Silaro ostio disitum. Sed templum hoc Plinius, lib. III, cap. V, ad dextram ponit ripam, in Picentinorum agro. *A Surrento*, inquit,

inquit, *ad Silarum amnem, triginta millia passuum ager Picentinus fuit Tuscorum, templo Iunonis Argivæ, ab Iasone condito, insignis. A Silaro regio tertia, & ager Lucanus Brutiusque incipit.* Sanè Tuscos ultra veteris Campaniæ limitem, id est, Silarum amnem, quidquam tenuisse, nusquàm, quod meminerim, legi. at Strabonis tamen longè maior est exactiorque in describendis regionibus locisque diligentia. Interim rem eam in dubio relinquam, necesse est.

Nunc ad singulorum opidorum enarrationem est progrediendum: ubi primùm lector monendus, Eustathium ad Dionysium talem committere errorem, in nominandâ aliquâ urbe, πόλει, vocabulo LVCANIAE, Λευκάνης, qualem errorem commisit Stephanus in appellando Samnio opido; ut suo loco indicatur.

PAESTVM, opidum, Græcis dicebatur Ποσειδωνία, POSIDONIA, ἀπὸ τοῦ Ποσειδῶνος, id est, à Neptuno; unde etiam NEPTVNIA Paterculo. Memoratur Scylaci, Virgilio, Livio, Columellæ, Straboni, Marciano Heracleensi, Melæ, Plinio, Ptolemæo, Stephano. Ptolemæus: Σιλάρου ποταμοῦ ἐκβολαὶ, Παῖστον. Id est: *Silaris amnis ostium, Pæstum.* Strabo, fine lib. V: Τὸ τοῦ Πικεντίνων ἔθνος, μικρὸν ἀπόσπασμα τῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ Πικεντίνων, ὑπὸ Ῥωμαίων μετῳκισμένον εἰς τὸν Ποσειδωνιάτην κόλπον, ὃς νῦν Παιστανὸς καλεῖται, καὶ ἡ πόλις ἡ Ποσειδωνία, Παῖστος, ἐν μέσῳ τῷ κόλπῳ κειμένη. Id est: *Gens Picentinorum, avulsa particula Picentinorum, Hadriaticum mare adcolentium, à Romanis transducta ad Posidoniatem sinum, qui nunc Pæstanus vocatur; & urbs Posidonia, Pæstus, in medio sinu sita.* Plinius, lib. III, cap. V: *Opidum Pæstum, Græcis Posidonia adpellatum: sinus Pæstanus.* Mela, lib. II, cap. IV: *Pæstanus sinus, Pæstum opidum, Silarus amnis.* Silius, lib. VIII:

PAESTVM, *vel* POSIDONIA, *opidum.*

——— *Nunc Picentia Pæsto*
Misit.

Propertius, lib. IV, eleg. V:

Vidi ego odorati victura rosaria Pæsti
Sub matutino cocta jacere noto.

Virgilius Γεωργικῶν lib. IV:

Forsitan & pingveis hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem; biferique rosaria Pæsti.

Ovidius, Ponticorum lib. II, eleg. IV:

Calthaque Pæstanas vincet odore rosas.

Ausonius, Idyll. XIV:

Vidi Pæstano gaudere rosaria cultu,
Exoriente novo roscida lucifero.

Claudianus de nuptiis Honorii & Mariæ:

——— *Vel flore sub uno*
Ceu geminæ Pæstana rosæ per jugera regnant.

Hodiè ruinæ eius, cultoribus planè vacuæ, vulgò dicuntur *Pesti*, sive dialecto incolarum Neapolitani regni *Piesti*; ut *Priesto*, *Salierno*, *Tavierna*, pro *Presto*, *Salerno*, *Taverna*.

Cæterùm de CONDITORIBVS Posidoniæ sive Pæsti sic scribit Solinus, prædicto capite VIII: *Notum est, Pæstum à Dorensibus constitutum.* Sed aliter Martianus Heracleensis, in Περιηγήσει:

Προσεχεῖς δὲ τούτοις εἰσὶ πάλιν Οἰνώτριοι,
Μέχρι τῆς Ποσειδωνιάδος ὠνομασμένης·
Ἥν φασι Συμβρίτας ἀποικίσαι ποτέ.

Id est:

Rursum contermini sunt his Oenotrii,
Vsque ad illam quæ Posidonia vocatur;
Quam dicunt conditam olim à Sybaritis.

Corrigo vocem corruptam Συμβρίτας in Συβαρίτας, ex Strabonis sequenti loco. Appellatur autem heic Martiano Ποσειδωνιὰς, Ποσειδωνιάδος, metri causâ, pro Ποσειδωνία, Ποσειδωνίας. Strabonis locus lib. V, hic est: Συβαρῖται μὲν οὖν ἐπὶ θαλάττῃ τεῖχος ἔθεντο. οἱ δ' οἰκισθέντες ἀνωτέρω μετέστησαν. ὕστερον δὲ Λευκανοὶ μὲν ἐκείνους, Ῥωμαῖοι δὲ Λευκανοὺς ἀφείλοντο τὴν πόλιν. ποιεῖ δὲ αὐτὴν ἐπίνοσον ποταμὸς, πλησίον εἰς ἕλη ἀναχεόμενος. *Sybaritæ ad mare mœnia posuerant, incolæ autem sursum commigrarunt. his Lucani postmodum, Lucanis Ro-*

nis Romani ademerunt urbem. Morbosam eam facit amnis, prope urbem in paludeis diffusus.

FLVMEN & STAGNVM SALSVM.

Nempe amnis, qui vulgò adcolis nunc dicitur *Fiume salso*, FLVMEN SALSVM. quidpe fontes eius sub saxoso monte, in quo ruinæ opidi *Capacii veteris* sitæ, in planitie, loco palustri, versùs occasum solis, oriuntur salsi & tepidi. unde rivulus ad proximum diversorii publici locum, cui inde vulgare vocabulum *Capo di fiume*, delatus, stagnum quoddam exiguum efficit; moxque complures alios recipit uberrimos fontes dulcis aquæ, sub diversorio ex saxoso solo versùs meridiem ebullientes: atque inde jam amnis satis latus atque altus per duo millia passuum fertur, juxtaque Pæstum per loca maximè palustria in mare effunditur. Memoratur STAGNVM hoc SALSVM Plutarcho in vitâ Crassi: ubi historiam refert de Spartaco eiusque exercitu, qui Crassi ad fretum Siculum obsidionem effugerat. Ἐφοβήθη μὲν ἄν, inquit, ὁ Κράσσος, μὴ λάβοι τὴς ὁρμὴς τ Σπάρτακον ὅπὶ τὴν Ῥώμην ἐλαύνων. ἐθάρρησε δὲ, πολλῶν ὀκ ἀφορᾶς ἀποστάντων αὐτῦ, καὶ στρατοπεδευσαμένων καθ' αὑτὰς ὅπὶ λευκανίδος λίμνης, ἣν φασι τρέπεσθαι ἀφ' ἡδονῆς, γλυκεῖαν καὶ αὖθις ἁλμυρὰν ἐξ ἄπνου. τότε ἐπελθὼν ὁ Κράσσος, ἐξέωσε μὲν ἀπὸ τ λίμνης, ἀφῃρέθη δὲ τ φόνου καὶ τὴν διώξιν αὐτῶν ὅπιφαίνοντος ὀξέως τοῦ Σπαρτάκου, καὶ τὴν φυγὴν ὅπισήσαντος. Id est: *Itaque timuit Crassus, ne impetus Spartacum Romam raperet. Verùm confirmatus est; quòd multi ex dissensione desciviſſent ab illo, & castra seorsum ad stagnum posuiſſent Lucanum; quod certis temporibus variari ferunt, ac modò dulce, modò salsum nec potabile fieri. Eos Crassus quidem adortus, repulit à stagno. sed, ne deleri eos vel consectari posset, per supervenientem properè Spartacum, & fugam sistentem, factum est.* Idem Plutarchum intelligere stagnum, quod ego modò descripsi, Orosii fidem faciunt verba; quæ lib. v, cap. xxiv, sunt huiusmodi: *Senatus Crassum cum legionibus consulum, novoque supplemento militum, misit. Is mox fugitivorum pugnam iniit;* VI *millia eorum interfecit;* IↃCCCC *verò cepit. Inde, priusquam ipsum Spartacum, ad caput Silari fluminis castrametantem, bello adgrederetur; Gallos, auxiliatores eius, Germanosque superavit. è quibus* XXX *millia hominum cum ipsis ducibus occîdit. Novissimè ipsum Spartacum, dispositâ acie congressum, maximasque cum eo fugitivorum copias perculit.* Cæsar de Rheno: *Per caput Silari heic intellexit Orosius ostium amnis; circa quod pugna illa & cædes* XXX *millium fugitivorum facta.* Quòd Plutarchus ait, certis temporibus prædictum stagnum modò dulce, modò salsum fieri solitum fuisse; id equidem haud omnibus partibus falsum est. quidpe stagnum quidem ipsum perpetuò salsos recipit fonteis, amnemque salsum per cataractam emittit: at alteros illos fonteis, quos dulceis esse dixi, incolæ equidem pro salsis habent; ego verò dulcissimos potando expertus sum. unde mihi certum indicium, variari eos alternatim. Cæterùm, de eodem fugitivorum bello ita legitur apud Iulium Frontinum, Strategem. lib. II, cap. IV, exemp. VII: *M. Licinius Crassus, fugitivorum bello, apud Calamarium eductaurus militem adversùs Castum & Canimocum, duces Gallorum,* XII *cohortes cum C. Promptino & cum Q. Martio Rufo legatis post montem circummisit. quæ quum, commisso jam prælio, à tergo clamore jam sublato, decurrissent, ita fuderant hostes, ut ubique fugam pro pugnâ capesserent.* Item, eodem lib. cap. v, exemp. XXXIV ita legitur: *M. Licinius Crassus, bello fugitivorum, apud Cathenam castra comminùs cum hostium castris vallavit. nocte deinde combinatis copiis, manente prætorio in maioribus castris, ut fallerentur hostes, ipse omneis copias eduxit; & in radicibus prædicti montis constituit. divisoque equitatu, præcepit L. Quintio, partem Spartaco objiceret, pugnâque eum frustraretur. parte aliâ Gallos Germanosque, ex factione Cassi & Gannici, eliceret ad pugnam; &, pugnâ simulatâ, deduceret, ubi ipse aciem instruxerit.* Eosdem heic intelligi Germanos Gallosque, quos Orosius Spartaci vocat auxiliatores, Plutarchus verò ab ipso desciviſſe ait; patet ex eo, quòd factionem heic nominat Frontinus Casti & Gannici. Cap. IV vitiatum esse vocabulum *Canimoci* pro *Gannici*; satis manifestum reddit ipsa eiusdem historiæ repetitio. ex quâ etiam haud obscurum, in verbis *apud Cathenam*, & rursùm in istis verbis *apud Calamarium*, unum & idem esse debere unius eiusdemque montis nomen. In quibusdam exemplaribus cap. v legitur, *apud Cantennam*; capite verò præcedente *Calamatrum*; & in aliis *Calamatium*. Ego censeo, verum genuinumque nomen fuisse CALAMATIVS MONS. unde posteà factum vulgare *Calmatio*; & mox *Calpatio*: ac tandem *Capacio*. unde nunc etiam opidi antiqui in eo siti ruinis adpellatio manet *Capaccio Vecchio*; id est, *Calamatium vetus*: & novo opido ad radicem eius montis versùs orientem

CALAMATIVS, *mons.*

hiber-

hibernum sito, *Capaccio nuovo*; id est, *Calamatium novum*. De cætero, campus est inter Silarum amnem & dictum montem Calamatium, instruendis aciebus & pugnæ conserendæ oportunissimus. Verùm Plutarchus mox post suprà scripta verba sic pergit: Πρῶτον μὲν οὖν Δόλωνὰς τοῖς ἀφεστῶσι καὶ κατ' ἰδίαν στρατοπεδεύουσιν, ὧν ἀφηγεῖτο Γαΐου Κανινίκιος ὁ Κάτωνος ἑπτάκις, λόφον τινὰ προκαταληψομένους, ἀνδρας ἑξακισχιλίους ἀπέστειλε, λαθόντας κελεύσας πέρασθαι. οἱ δὲ ἐπιφρῶντο μὲν τὴν αἴθησιν ὑποκρυπτόμενοι, τὰ κράνη καταμπεχόντες. Ὀφθέντες δ' ὑπὸ δυοῖν γυναικῶν προθυομένων τοῖς πολεμίοις, κινδυνώδεσιν, εἰ μὴ Κράσσος, ὀξέως ἐπιφανεὶς, μάχῃ ἔθετο πασῶν καρτερωτάτῃ, ἐν ᾗ τελευτήσας ἑπτὰ διχιλίοις ὁμοίοις κατέλαβε. Σπαρτάκῳ δὲ μὴ τὰ τούτων ἥπιαν αἰσχρῶς πρὸς τὸ ὄρος τὴν Πελωρίαν, Κοΐντος τὸν μὲν Κράσσον ἡγεμόνων, ἢ Σκρώφας ταμίας, ἐξαπόρθητοι παρῆλθον. Ἐπιστρέψαντος δὲ γίνεται φυγὴ μεγάλη τῶν Ῥωμαίων, καὶ μόλις τρωθέντα τὸν ταμίαν ἁρπάσαντες ἀπεσώθησαν. Τέως τὸν Σπάρτακον ἀπώλεσε τὸ κατόρθωμα, φρονήματος ἐπιθυμοῦντα τοῖς δεσπόταις. οὐκέτι γὰρ ἠξίουν φυγομαχεῖν· καὶ ἐπείθοντο τοῖς ἄρχουσιν· ἀλλ' ἤδη καθ' ὁδὸν ὄντας ἐν τοῖς ὅπλοις ἔτι ἐχόντας, ἠνάγκασαν αὖθις ὀπίσω διὰ Λευκανίας ἄγειν ἐπὶ τοὺς Ῥωμαίους. Id est: *Certus igitur, illos, qui defecerant, & seorsum posuerant castra, quos C. Cannicius* [Gannicus est Frontino; Livio verò, lib. XLVII, Granicus] *& Castus ducebant, adgredi; mittit sex millia militum ad occupandum collem quemdam. his imperat, ut, quàm possunt occultissimè, iter faciant. qui, studentes hostem fallere, galeas frondibus contexêre. conspecti autem à duabus mulieribus, qui sacrificabant pro salute hostium, in periculo fuissent, ni celeriter interveniens Crassus, pugnam commisisset multo acerrimam; in quâ* XII *millia* CCC *cecîdit. Spartacum post horum cladem, recipientem se ad Petelinas monteis, Quintus, Crassi legatus, & Scrofa quæstor, tergo adhærentes carpebant. Verùm, ut ille agmen tandem convertit; fædè fugerunt Romani; atque, ægrè saucio quæstore erepto, incolumes evasêre. Hæc victoria, quòd nimios spiritus fecisset fugitivis, perdidit Spartacum. nolebant enim ultrò pugnam detrectare; neque ducibus dicto erant audientes: sed in itinere armis cinctos coëgerunt retrò per Lucaniam ducere in Romanos.* Apud stagnum Lucaniæ, ait, XII millia & CCC cæsos fuisse: & inde in Petelinos colleis concessisse Spartacum, qui sunt circa Peteliam Brutiorum opidum, hodiè *Strongoli*, ut suo loco ostendam, vulgò dictum. hinc retrò in Lucaniam iterum convertisse agmen. Error igitur heic vel mendum in propriis istis vocabulis nullum suspicandum est. Hinc Orosius lib. V, cap. XXIV; & ab eo sua mutuati, Paulus Diaconus, Histor. miscell. lib. VI: Freculfus, tomo I. lib. V, cap. XVI: *Senatus M. Licinium Crassum cum legionibus consulum novoque supplemento militum misit.* COLONIAM Pæstum deduxisse Romanos; test esunt Livius atque Paterculus. Ex Livii libro XIV epitomator hæc refert: *Coloniæ deductæ sunt, Posidonia & Consa. Res præterea contra Lucanos, Samniteis & Brutios feliciter gestas & Pyrrhi regis mortem continet.* Annum adponit Paterculus, lib. I. *Cossam & Pæstum missi coloni, Fabio Dorsone & Claudio Caninâ Coss.* Annus hic fuit urbis Romæ CCCLXXX; ante natum Iesum CCLXXIII. Ac tum fortè Posidonia mutato nomine Pæstum dici cœpit. quod ex Livio colligo, Posidoniam & antè, & quum colonia deduceretur, adpellante; posteà verò Pæstum. nam lib. XXVII, inter colonias, quæ bello Annibalico fida Romanis suppeditaverant auxilia, PAESTANI quoque connumerantur. Philargirius coloniam Tarentinorum Pæstum vocat; in Virgil. Γεωργικῶν lib. IIII, sic scribens: *Pæstum, civitas Lucaniæ. Hæc civitas Posidonia dicitur: & est in agro Salentino, colonia Tarentinorum.*

Cæterùm, à Posidoniâ sive Pæsto, maris SINVS, cui ea urbs adposita, dictus fuit POSIDONIATES, ac PAESTANVS. Mela, dicto lib. II, cap. IV: *Palinurus; Pæstanus sinus: Pæstum opidum.* Plinius, lib. III, cap. V: *Opidum Pæstum, Græcis Posidonia adpellatum; sinus Pæstanus: opidum Helia, quæ nunc Velia. promontorium Palinurum.* Cicero ad Atticum, lib. XVI, epist. VI: *Ego adhuc* (*perveni enim Vibonem ad Sicam*) *magis commodè, quàm strenuè navigavi. remis enim magnam partem; prodromi nulli. Illud satis oportunè. duo sinus fuerant, quos tramitti oportet; Pæstanus & Vibonensis: utrumque pedibus* [&] *equis transmisimus.* Strabo, fine lib. V: Εἰς τὸν Ποσειδωνιάτην κόλπον, ὃς νυῦ Παιστανὸς καλεῖται. Id est: *Ad Posidoniatem sinum; qui nunc Pæstanus vocatur.* Sed hunc egregiè describit initio lib. VI. Μετὰ δὲ τὸ στόμα ὁ Σιλάρος Λευκανία, καὶ τὸ τῆς Ἥρας ἱερὸν τῆς Ἀργείας, Ἰάζυγος ἵδρυμα, καὶ πλησίον ἐν πεντήκοντα σταδίοις ἡ Ποσειδωνία. ἐντεῦθεν ἀπλόους τὸν πόντον νῆσος Λευκοσία, μικρὸν ἔχουσα πρὸς τὴν ἤπειρον διάπλουν, ἐπώνυμος μιᾶς τῶν Σειρήνων, ὑπτιάζουσης δεῦρο μὲν τὸν μυθολογούμενον ῥίψιν αὐτῶν εἰς τὸ βυθόν. τὸ δὲ

SINVS PAESTANVS, *vel* POSIDONIATES.

δὲ νήσῳ πρόκειται τὸ ἀκρωτήριον ..... [deest nomen promontorij, ac participium; fortè, αἰτικείμενον] ταῖς Σειρηνούσαις, καὶ ποιῶν τὴν Ποσειδωνιάτην κόλπον. Hoc est: *Sequitur post Silaris ostium Lucania, fanumque Iunonis Argoæ, à Iasone conditum; propeque à L stadiis Posidonia. Hinc in altum naviganti Leucosia occurrit insula, brevi à continente trajectu; nomen ferens unius Sirenum, quæ ibi locorum ejecta fuit, quum se eæ, ut in fabulis est, in profundum mare præcipitassent. Ante eam insulam est promontorium ..... Sirenusis objectum, sinumque efficiens Posidoniatem.* Promontorium id etiam nunc à dictâ Leucosiâ dicitur vulgari adpellatione incolis *Capo di Licosa*. Sinus autem hinc ad suprà memoratum Minervæ promontorium, *Golfo di Salerno*. Isacio in Lycophronem vocatur Ποσειδήϊον ἄκρον, sed forte rectiùs scripseris Ποσείδειον ἄκρον, id est, POSIDIVM PROMONTORIVM. quod vocabulum etiam aliis regionibus atque locis frequentissimum est. Ipse Lycophron ita canit de tribus Sirenibus:

PROMONTORIVM POSIDIVM, & LEVCOSIA *insula.*

Κτενεῖ δὲ κούρας Τηθύος παῖδας τριπλᾶς,
Οἴμας μελῳδοῦ μητρὸς ἐκμεμαγμένας,
Αὐτοχθόνοις ῥιφαῖσιν ἐξ ἄκρας σκοπῆς
Τυρσηνικὸν πρὸς κῦμα δυπτούσας πτεροῖς·
Ὅπου λινεργὴς κλῶσεις ἑλκύσει πικρά.
Τὴν μὲν Φαλήρου τύρσις ἐκβεβρασμένην,
Γλαύσις τε ῥείθροις δέξεται τέγγων χθόνα.
Ἀκτὴν δὲ τὴν προὔχουσαν εἰς Ἐνιπέως
Λευκωσία ῥιφεῖσα τὴν ἐπώνυμον
Πέτραν ὀχήσοι δαρόν. ἔνθα λάβρος Ἶς,
Γείτων δ' ὁ Λάρις, ἐξερεύγονται ποτά.

Hoc est:

Treis autem occidet Tethyis nepteis virgines,
Canoræ matris cantus exprimenteis,
Spontaneis jactibus ex altâ speculâ
In fluctus Tyrrhenos pennis urinanteis;
Quò lanificum trahet acerbum stamen.
Vnam quidem Phaleri arx expulsam,
Glanisque terram humectans excipiet.
In ripam autem eminentem Enipei
Ejecta Leucosia, cognominem diu
Occupabit insulam; ubi violentus Is,
Vicinusque Laris eructant latices.

Ad hæc ita Isacius: Ἐνιπεὺς ὁ Ποσειδὼν παρὰ Μιλησίοις τιμᾶται. εἰς δὲ τὸ Ποσειδήϊον τέθαπται ἐκριφεῖσα ἡ Λευκωσία, ἡ Σειρήν. Προὔχουσαν. τὴν προκειμένην εἰς θάλασσαν. λέγει δὲ τὸ Ποσειδήϊον ἄκρον. πέτραν δὲ νῦν τὴν νῆσον λέγει. Λευκωσία δὲ ἡ νῆσος ἀπὸ ταύτης Σειρῆνος Λευκωσίας ἐκλήθη. Hoc est: *Enipeus Posidon, id est, Neptunus, apud Milesios colitur. Ad Posidium autem ejecta Leucosia Siren, sepulta est. Eminentem; id est, in mare prominentem. loquitur autem de Posidio promontorio. Petram, adpellat insulam. Leucosia verò insula ab hac Sirene Leucosiâ nomen accepit.* Eamdem insulam memorat & Ovidius, Μεταμορφ. lib. XV, in his versibus:

Evincitque fretum, Siculique angusta Pelori,
Hippotadæque domos regis, Temesesque metalla;
Leucosiamque petit, tepidique rosaria Pæsti.

Apud Plinium quoque, lib. III, cap. VII, lege *Leucosia*, pro correpto vocabulo *Leucasia*; in his verbis: *Contra Pæstanum sinum Leucasia est; à Sirene, ibi sepultâ, adpellata.* quo errore & Martianus Capella hunc Plinii locum allegat, lib. VI, in Sardiniâ. Quamvis & Strabo Leucasiam in Italiæ insulis recenset, lib. II, sic scribens: Πιθηκοῦσαι, καὶ Προχύτη, καὶ Καπρέαι, καὶ Λευκασία. Id est: *Pithecusa, Prochyta, Capreæ, & Leucasia.* Dionysius item Halicarnassensis de Leucasiâ sic; lib. I: Οἱ δὲ σὺν τῷ Αἰνείᾳ πλέοντες ἀπὸ Σικελίας διὰ τοῦ Τυῤῥηνικοῦ πελάγους, πρῶτον μὲν ὡρμίσαντο τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν λιμένα Παλίνουρον, ὃς ἀφ' ἑνὸς τῶν Αἰνείου κυβερνητῶν, τελευθήσαντος αὐτόθι, ταύτης τυχεῖν λέγεται τῆς ὀνομασίας. ἔπειτα νήσῳ προσέσχον, ᾗ τοὔνομα ἔθεντο Λευκασίαν, ἀπὸ γυναικὸς ἀνεψιᾶς Αἰνείου, περὶ τόνδε τὸν τόπον ἀποθανούσης. Id est: *Aeneas cum suis è Siciliâ per Tuscum mare navigans, in Italiâ primùm*

primùm adplicuit ad portum Palinurum: qui ab uno gubernatorum Aeneæ, ibi defuncto, nomen id sortitus fertur. deinde ad insulam, cui nomen indiderunt Leucasiæ, ab muliere, Aeneæ consobrinâ, circa hæc loca mortuâ. Est autem LEVCOSIA INSVLA sive PETRA ea, quæ hodiè ante dictum promontorium vulgari vocabulo dicitur *la Licosa*. saxum asperum atque sterile. Vita Constabilis, abbatis Canensis, prope Neapolim, hæc habet verba: *In territorio Cilentino in monte, qui* LICOSAE *præeminet.*

Is & LARIS eidem Lycophroni ad Leucosiam insulam incurvati amnes, haud dubiè exigui illi duo sunt fluvii, qui mille passus inter se disiti, ad meridionale dicti promontorii latus in mare effluunt. Is & LARIS, *amnes.*

Post Posidium promontorium, prima memoratur urbs VELIA; quæ anteà HELIA & ELEA atque HELA, & quum conderetur, HYELA, dicta est. Vnde opidani HYELETES, sive HYELATES, ELEATES, & VELIENSES. Stephanus habet Θύελλα. Plinius, lib. III, cap. V: *Sinus Pæstanus; opidum Helia; quæ nunc Velia.* Porrò, Strabo, dicto lib. VI, postquàm Posidoniatem sinum ac Leucosiam insulam, promontoriumque ei oppositum descripsit; ut suprà relatum est; hæc continuò subnectit: Καμψαντι δ' ἄλλο σωεχὴς κόλπος, ἐν ᾧ πόλις· ἣν οἱ μὲν κτίσαντες Φωκαιεῖς Υέλλω, οἱ δ' Ἐλέαν ὀπὸ κρήνης λυνὸς, οἱ δὲ νῦν Ἐλέαν ονομάζουσιν. ἐξ ἧς Παρμενίδης καὶ Ζήνων ἐγένοντο, ἄνδρες Πυθαγόρειοι. Δοκεῖ δέ μοι καὶ δι' ἐκείνους, καὶ ἔτι πρότερον εὐνομηθῆναι. διὸ καὶ πρὸς Λευκανὸς αὐτόχον, καὶ πρὸς Ποσειδωνιάτας, καὶ κρείττους ἀπῆσαν, καί περ ἐνδεέστεροι ὄντες χώρᾳ καὶ πλήθει σωμάτων ὄντες. Ἀναγκάζονται γὰρ διὰ τὴν λυθρότητα τῆς γῆς τὰ πολλὰ θαλαττεργεῖν, καὶ τεχνείας σωίσασθαι, καὶ ἄλλας παιδοποιίας ἐρασίας. Φησὶ δ' Ἀντίοχος, φωκαΐας ἁλόντας ὑφ' Ἅρπαγος, τοῦ Κύρου στρατηγοῦ, τοὺς δυναμένους, ἐμβάντας εἰς τὰ σκάφη πανοικίους, πλεῦσαι πρῶτον εἰς Κύρνον καὶ Ἀλαλίαν μὲν κρεουσάδα. ἀποκρησθέντας δ', τὴν Ἐλέαν κτίσαι. Ἔνιοι δὲ τὴν ὁρμὴν ἀπὸ ποταμοῦ Ἑλείου ..... διέχει δὲ τοῦ Ποσειδωνίας ὅσον ὁ σταδίους ἡ πόλις. Hoc est: *Inde ubi cursum flexeris, alius est contiguus sinus; inque eo urbs quam Phocæenses conditores Hyelen, alii Helen, à fonte quodam dixère; nostro autem ævo Eleam adpellant. Patria fuit Parmenidis ac Zenonis, Pythagoreorum. Videtur mihi cùm propter hos viros, tum jam antè, bonis floruisse legibus. Quapropter etiam Lucanis restiterunt atque Posidoniatibus Eleatæ; superioresque discesserunt; quamquàm & agri amplitudine & numero hominum forent inferiores. Ob agri sterilitatem coguntur plurimùm exercere mare, salsamentisque & aliis id genus negotiationibus sese alere. Tradit Antiochus, quo tempore Harpagus, Cyri copiarum dux, Phocæam cepit, civeis locupletiores totis cum familiis naveis conscendisse; primumque cum Creontiade ad Corsicam atque Italiam adpulisse: inde quum pellerentur, Eleam condidisse. Alii nomen ab Eleete amne deducunt. Distat urbs à Posidonio stadia circiter* CC. Id est, millia passuum XXV. Historiam hanc pluribus refert Herodotus, lib. I; ubi ait, Phocæenses è Corsicâ Rhegium se contulisse: indeque verò profectos, condidisse Hyelen. οἱ δ' ἀυτῶν ἐς τὸ Ῥήγιον καταφυγόντες, ἐκεῖθεν ὁρμεώμενοι, ἔκτησαντο πόλιν γῆς τῆς Οἰνωτρίας τοῦτο, ἥτις νῦν Ὑέλη καλέεται. Ἔκτισαν δὲ ταύτην, πρὸς ἀνδρὸς Ποσειδωνιήτεω μαθόντες, ὡς ἡ Κυρνέου σφι ἡ Πυθίη ἔχρησε κτίσαι, ἥρων ἐοῦσα, ἀλλ' ἀ νῆσον. Id est: *Phocæensium autem qui confugerant, hinc profecti, civitatem condiderunt in Oenotriæ agro; quæ nunc adpellatur Hyela. Eam autem condiderunt, à quodam Posidoniate edocti, Pythiæ oracula jussos fuisse Cyrnum condere, qui heros esset, non insulam.* Corsica namque Græcis dicitur *Cyrnus*. Apud Stephanum ita legitur: Ἐλέα, πόλις Ἰταλίας. ἐκαλεῖτο δὲ Βύλη. ὠνομάσθη δὲ Ἐλέα ἀπὸ τοῦ παρρέοντος ποταμοῦ. ἡ νῦν Βελέα. Id est: *Elea, urbs Italiæ. vocabatur autem Vyle. adpellata est Elea à præfluente fluvio: quæ nunc Velea.* Sic pronuntiandum τὸ β in hisco duabus vocibus, inde patet; quòd urbs ea semper *Velia*, numquam *Belia*, sit dicta. At, ne tu credas, ipsum Stephanum scripsisse Βύλη. Mendosa ea vox est ab illo Herodoti, atque Strabonis Ὑέλη. unde etiam nummi reperti fuerunt, cum inscriptione, Ὑελητῶν. At apud Appianum, Bellor. civil. lib. V, vitiato itidem nomine Ἐλαΐτης legitur κόλπος, pro Ἐλεάτης. Cæterò, aliam originem huius vocabuli adducit Servius grammaticus, ad Virgil. Aeneid. lib. VI. *Velia*, inquit, *dicta est à paludibus, quibus cingitur; quas Græci ἕλη dicunt. Fuit ergo Helia. sed accepit διγαμμον, V scilicet consonans; & facta Velia: ut Henetus, Venetus.* Hoc si verum, certè fluvius etiam à paludibus dictus est Ἐλεήτης; qui urbem præterfluxit. Cicero in Verrem, actione V: *Græca urbs Velia.* Familiar. lib. VII, ep. XX: *Quamquam enim Velia non est mihi vilior, quàm Lupercal, tamen istuc malo, quàm hæc omnia. Tu, si me audies, quem soles, has paternas possessiones tenebis (nescio enim quid Velienses verebantur)* VELIA, *urbs.*

tur) neque Haletem nobilem amnem relinques. Ad Atticum, lib. XVI, ep. VII: *Quum veniſſem Veliam, Brutus audivit. erat enim cum ſuis navibus apud Haletem fluvium, intra Veliam millia paſſuum* III. *Pedibus ad me ſtatim.* Amnis hic HALES ſive HALES, ſeu ELEES, ut habet Strabo, nullus alius eſt, quàm qui XXIV circiter millia à Pæſto diſitus, vulgari etiam nunc vocabulo dicitur adcolis *Halente*. Græcâ quidem formatione, ab recto caſu Ἅλης, obliquus fiebat gemino modo; Ἅλητος, ut ab Ἀνίης Ἀνίητος; & Ἅλεντος, ut ab Οὐάλης Οὐάλεντος, ab Κλήμης Κλήμβτος. Hinc Ciceroni accuſativus eſt *Haletem*: incolis verò nunc Italis ablativus Latinus *Halente*. Vltra hunc amnem, III circiter millia paſſuum, eſt opidulum in colle ſitum, vulgari vocabulo *Piſciotta*. quod ex ſitu atque intervallo, cùm XXV millium, quæ Strabo inter Pæſtum & Eleam tradit; tum III millium, quæ Cicero inde ad Haletem amnem numerat, deprehenditur eſſe *Elea* ſive *Helia*, ſeu *Velia*. Sed & planitie cingitur, quam Servius grammaticus innuit. ea tamen haud latè patet; quum proxima mox ſaxoſi occupent montes: quorum ſterilitatem Strabo indicat.

HALES, *amnis.*

Sed & INSVLAE antè dictum flumen opidumque conſpiciuntur OENOTRIDES, quas Strabo ac Plinius contra Veliam referunt. Strabo, dicto lib. VI: Πρὸ δὲ τῆς Ἐλεάτιδος αἱ Οἰνωτρίδες νῆσοι δύο ὑφόρμους ἔχουσαι. Id eſt: *Eleati agro objacent Oenotrides inſulæ duæ, navium ſtationi opportunæ.* Plinius, lib. III, cap. VII: *Contra Veliam Pontia & Iſcia; utraque uno nomine Oenotrides.* Ex his PONTIA nomen antiquum iisdem literis etiam nunc ſervat. Is CIA, detorto paullulùm vocabulo dicitur *Iſacia*. Oenotridum & Martianus Capella meminit. Cæterò, vocabulum ELEA ſine adſpiratione ſcribi ſolitum, exemplum eſt apud Ciceronem, Tuſcul. quæſt. lib. II; ubi ita ſcriptum eſt: *Obſerventur ſpecies honeſtæ animo. Zeno proponatur Eleates: qui perpeſſus eſt omnia potiùs; quàm conſcios delendæ tyrannidis indicaret.* VELIA vocatur, præter Ciceronem, Plinium atque Servium, Horatio quoque, Epiſt. lib. I, epiſt. XV:

Quæ ſit hiems Veliæ, quod cælum, Vala, Salerni.

Ptolemæo, qui Romanis ut plurimùm utitur vocabulis, dicitur plurali numero Οὐελίαι, VELIAE.

* OENOTRIDES, *inſulæ.*

PORTVS VELINVS.

Ad Veliam urbem eſt PORTVS VELINVS; Virgilio, Aeneid. lib. VI: ubi ita Palinurus, à quo proximum adpellatum eſt promontorium, ſic adloquitur Aeneam:

Portusque require Velinos.

ELEATES SINVS.

Ab eâdem urbe Veliâ ſive Ἐλέα, dictus eſt maris ſinus Straboni ſuprà memoratus, cui adjacet, Ἐλεάτης κόλπος, id eſt, ELEATES SINVS; Appiano, dicto Bellor. civil. lib. V. Idem Romanis rectè dictus fuerit VELINVS SINVS; ut portus Velinus Virgilio; & item VELIENSIS SINVS; videri poſſit. Situs autem fuit inter duo promontoria, ſuprà ſcriptum Poſidium & Palinurum.

PORRVS VELINVS.

PALINVRVM PROMONTORIVM, quod hodiéque vocatur *Capo di Palinuro*, memoratur Ovidio, Virgilio, Horatio, Paterculo, Solino, Straboni, Melæ, Velleio, Plinio, Oroſio, Dioni, Freculfo. Plinius, lib. III, cap. V: *Opidum Helia; quæ nunc Velia. promontorium Palinurum.* De Palinuro ita Strabo, lib. VI; memoratâ Veliâ: Μετὰ δὲ ταύτην ἀκρωτήριον Παλινοῦρος. Id eſt: *Poſthanc eſt promontorium Palinurus.* Paterculus, lib. II: de claſſe Cæſaris Octavii, ab Agrippâ in Averno ac Lucrino lacu fabricatâ; cum quâ Siciliam petebat: *Longè maiorem partem claſſis circa Veliam Palinurique promontorium adorta vis Africi laceravit ac diſtulit.* Eamdem rem ita refert Dio; lib. XLIX: Τοιούτοις μὲν λογισμοῖς ὁ Καῖσαρ ἐς τὴν Σικελίαν ἐπεῖγετο. ἐν αὐτῷ τὸ ἀκρωτήριον τὸ Παλινοῦρον ὀνομαζόμενον ὑπερβάλλοντι χειμῶνι μέγας ἐπέπεσε, καὶ πολλὰς ναῦς ἔφθειρε. Hoc eſt: *His cogitationibus adductum ad invadendam Siciliam Cæſarem, dum jam Palinurum promontorium præterveheretur, ingens tempeſtas invaſit, ac multas naveis perdidit.* Ergo prominens hoc admodùm promontorium. Nomen idem unde acceperit, Virgilius atque Mela indicarunt. quorum hic dicto lib. II, cap. IV: *Buxentum, Velia, Palinurus; olim Phrygii gubernatoris, nunc loci nomen.* Virgilius Aeneid. lib. VI; ubi Aeneas duce Sibyllâ ad inferos pervênit:

Ecce gubernatòr ſeſe Palinurus agebat;
Qui Libyco nuper curſu, dum ſidera ſervat,
Exciderat puppi, mediis effuſus in undis.

Paullo pòſt ipſe Palinurus ſic alloquitur Aeneam:

Deſine

Desine fata deûm flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, diri solatia casus.
Nam tua finitimi longè lateque per urbeis
Prodigiis acti cœlestibus ossa piabunt:
Et statuent tumulum; & tumulo solennia mittent.
Aeternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ; pulsusque parumper
Corde dolor tristi. Gaudet cognomine terra.

PALINVRO, opidulum, seu PALINVRVS PORTVS.

Porrò, ad Palinuri promontorii occidentale latus, *opidulum* nunc est vulgari vocabulo *Palinuro*; inde ipsum promontorium cognomen vulgare nunc habet *Capo di Palinuro*. Antiquitùs id vocabatur PORTVS PALINVRVS; ab ipso ibi sepulto Palinuro; ut tradit Dionysius Halicarnassensis; antiquit. Roman. lib. 1; quæ verba suprà exstant ad Leucosiam.

MELPHES flumen.

Palinurum promontorium proximè sequitur MELPHES *flumen*, vulgò nunc *Molfa*, *Malfa*, & *Melfa*, & item *Molpa*, *Malpa* & *Melpa*, adcolis dictum. Plinius, lib. III, cap. V: *Promontorium Palinurum. Proximum autem huic, flumen Melphes.*

PYXVS, vel BVXENTVM, opidum cum portu, flumen & promontorium.

Post Palinurum promontorium & flumen Melfen, *opidum* erat PYXVS; Græcè Πυξοῦς, Latinè BVXENTVM; Livio, Paterculo, Straboni, Melæ, Silio, Plinio, Ptolemæo, Stephano, memoratum. Plinius, loco modò dicto: *Flumen Melphes. opidum Buxentum*; *Græcè* Πυξοῦς. *Laüs amnis.* Mela, lib. II cap. IV: *Blanda; Buxentum, Velia, Palinurus.* Ptolemæus: Οὐέλια, Βύξεντον. Βρεττίων· Λάος ποταμὸς ἐκβολαί. Id est: *Velia, Buxentum. Brutiorum; Lai amnis ostium.* Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ Παλίνουρον Πυξοῦς, ἄκρα, καὶ λιμὴν καὶ ποταμός· ἓν γὰρ τῶν τριῶν ὄνομα. μετὰ δὴ Πυξοῦντα, Λᾶος πόλις καὶ ποταμός. Id est: *Post Palinurum est Pyxûs, promontorium, & portus & fluvius. unum quidpe his tribus est nomen. Post Pyxuntem est Laüs sinus & amnis.* Quum Melfes amnis nomen antiquum hodie retineat; PYXVS iste FLVVIVS, sive BVXENTVM FLVMEN, nullum aliud esse potest, quàm quod proximè Melfem deprehenditur. Inter huius enim & Melfis ostia, promontorium est, longè in mare, ceu peninsula, procurrens; PYXVS, sive BVXENTVM PROMONTORIVM. vulgo nunc dicitur *Capo della Foresta* [*Fenosa.*] Ipsum hinc OPIDVM cum portu, PYXVS sive BVXENTVM, haud dubiè idem est, quod haud procul lævâ amnis ripâ vulgò incolis vocatur *Policastro*; ubi veteris opidi vestigia etiam nunc visuntur. Apud Stephanum ita legitur: Πυξοῦς, πόλις Σικελίας, κτίσμα Μιανθ. ὁ οἰκήτωρ Πυξούντιος. Id est: *Pixûs, urbs Siciliæ; opus Mianthi. incola, Pyxuntius.* Aliter hæc refert Strabo; dicto loco: Ὤικισε δὴ, inquit, Μίκυθος ὁ Μεσσήνης ἄρχων τῆς ἐν Σικελίᾳ. πάλιν δ' ἀπῆραν οἱ ἱδρυθέντες, πλὴν ὀλίγων. Id est: *Coloniâ eò deductâ, condidit Micythus, Messanæ in Siciliâ princeps. Sed qui habitatum eò translati erant, rursus inde discesserunt; paucis exceptis.* Apud Diodorum, lib. XI, ita legitur: Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Πραξιέργου, ἧς τὴν Ἰταλίαν Μίκυθος μὲν, ὁ τῆς δυναστείαν ἔχων Ῥηγίου καὶ Ζάγκλης, πόλιν ἔκτισε Τεύξουντα. Id est: *Athenis summum gerente magistratum Praxiergo, in Italiâ Micythus, Rhegii & Zancles princeps, urbem condidit Teuxûnta.* Legendum esse, Πυξοῦντα, id est, *Pyxûnta*; Strabonis testatur eâdem de re narratio. siquidem idem est Micythus, eiusdem Zancles, quæ posteà Messana dicebatur, princeps. Evidens igitur & apud Stephanum, ut alia passim innumera, est mendum in voce Μιανθ; pro quâ scribendum Μικύθ. At illud ex minùs probo auctore Stephanum habuisse puto, quod præcedit: Πύξις, πόλις ἐν μεσογείᾳ τῶν οἰνώτρων. τὸ ἐθνικὸν, Πύξιος. Hoc est: *Pyxis, urbs in mediterraneo Oenotrorum. gentile, Pyxius.* Cæterùm, Praxiergus summum Athenis magistratum obtinuit Olympiadis LXXVII anno II, ante natum Iesum anno CCCCLXXI. Apud Silium, lib. VIII; Annibal, ad Cannas prœlium commissurus, sic Pœnum alloquitur exercitum:

Seu Laurens tibi, Sigæo sulcata colono,
Arridet tellus; seu sunt Buxentia cordi
Rura magis, centum Cereri fruticantia culmis,
Electos optare dabo inter prælia campos.

Rectè heic Dausqueius emendandum censuit vocabulum *Buxentia*. Buxentinus quidpe ager, Italiæ minimè est fertilissimus, utpote monteis & saxa sterilia complectens. proculque dubio Campanum nominaturus erat agrum, sed optionem suis se daturum Annibal pollicebatur; utrùm in Italiâ mallent accipere agros; an in

patriâ terrâ Africâ, ubi regio erat Byzacium. de quo ita Varro de Re rusticâ, lib. I: *In Africâ ad Byzacium ex modio nasci centum.* Itaque Byzacia voluit rura Silius: non verò Byzantia; ut reposuit Dausqueius ex Eustathio Dionysii commentatore. & ita etiam legere maluit apud Plinium & Solinum; ubi pura genuinaque vox reperitur Byzacium; ut habet Procopius. Sed Dausqueium nihil minùs quàm geographiæ arcana potuisse video. Denique, Beatus Gregorius, epistolar. ex Regestro lib. II, epist. XXVIII, mentionem facit ecclesiæ *Vixentinæ*. Cæterò, COLONIAM esse factam Romanorum; auctores sunt Livius atque Paterculus. quorum hic lib. I: *Cnæo*, inquit, *Manlio Volsone & M. Fulvio Nobiliore coss. Bononia deducta colonia. & post quadriennium Pisaurum ac Potentia. interiectoque triennio, Aquileia & Gravisca. & post quadriennium Luca. Eodem temporum tractu, quamquàm apud quosdam ambigitur, Puteolos Salernumque & Buxentum missi coloni.* Deductas hasce P. Cornelio Scipione Africano iterum & T. Sempronio Longo coss. anno ab Româ conditâ IDLVIII; ante natum Iesum CCV; patet ex Livio. Is quidpe lib. XXXII & XXXIV in dicto consulatu hæc refert: *Coloniæ civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Volturnum, Liternum. Item, Salernum Buxentumque coloniæ civium Romanorum deductæ sunt.*

LAVM *opidum & flumen.*

Sequitur tandem extremum Lucanorum OPIDVM & FLVMEN LAVM. Illud Herodoto, Straboni, Plinio, ac Stephano; hoc præter auctores proximè dictos, Ptolemæo quoque memoratum. Barrius Laum opidum ait esse *Scaleam.* Stephanus: Λᾶος, πόλις Λευκανίας· Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ γῆς δευτέρῳ. ἀπὸ Λάου ποταμοῦ. τὸ ἐθνικὸν Λαῖνος. Hoc est: *Laüs, urbs Lucaniæ; auctore Apollodoro, de orbe terræ, lib. II. à Lao amne: gentile est* LAINVS. Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ Πυξοῦντα Λᾶος κόλπος, καὶ ποταμὸς Λᾶος, καὶ πόλις, ἐσχάτη τῶν Λευκανίδων, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, ἄποικος Συβαριτῶν· εἰς ἣν ἀπὸ Ἐλέης σταδίοι υ. ὁ δὲ πᾶς τῆς Λευκανίας παράπλους χν. Hoc est: *Post Pyxuntem est Laüs sinus, & amnis Laüs, & item urbs, Lucanicarum extrema, paullùm supra mare; Sybaritarum colonia. ad quam ab Veliâ stadia sunt* CCCC. [millia L.] *Totius autem Lucaniæ præternavigatio est stadiorum* IDCL. [millia LXXXI, passus CCL.] Herodotus, lib. VI: Παθέσι δὲ τούτοισι Μιλησίοισι πρὸς Περσέων, οὐκ ἀπέδοσαν τίνυ ὁμοίην Συβαρῖται, οἳ Λάον τε καὶ Σκίδρον οἰκέον, τῆς πόλιος ἀπεστερημένοι. Id est: *Milesiis in hunc modum à Persis adfectis, gratiam parem non reddiderunt Sybaritæ, qui urbe suâ exacti, Laum & Scidium incolebant.* LAVS amnis vulgari etiam nunc vocabulo dicitur adcolis *Laino*. quo nomine etiam opidum ad ostium eius, dextrâ sive Lucaniæ ripâ situm est. quod ipsum ex situ deprehenditur esse LAVM illud, opidum antiquissimum. At Plinii ævo jam nullum fuisse, ipse testis est, dicto lib. III, cap. V: *Opidum*, inquit, *Buxentum; Græcè Pyxûs. Laüs amnis. fuit & opidum eodem nomine.* Tabula tamen hoc situ refert opidum *Lavinium*. quod vocabulum haud dubiè corruptum est ex genuino *Lainum*: unde locus is etiam nunc vulgò dicitur *Laino*. Imperitus librarius sive exscriptor, quum in Latio legisset Lavinium; idem vocabulum hcic quoque perscripsit. Sed iter in Tabulâ notatur tale:

Ceserma	
Blanda	VII.
Lavinium	XVI.
Cerelis	VIII.

SINVS LAVS.

Cerelli, sive Cerilli, etiam nunc VIII millia passuum trans Lai sive Laini ostium dicuntur vulgò *Cirella*. de quibus plura suo loco in Brutiis. Cæterùm, SINVS LAVS vulgò nunc adcolis adpellatur *Golfo di Policastro*.

SACELLVM DRACONIS.

Prope Laum opidum fuit SACELLVM DRACONIS, unius è sociis Vlyssis. Strabo, dicto loco sic pergit: πλησίον δὲ Δράκοντος ἡρῶον, ἑνὸς τῶν Ὀδυσσέως ἑταίρων. ἐφ' ᾧ ὁ χρησμὸς τοῖς Ἰταλιώταις ἐγένετο·

Λάϊον ἀμφὶ Δράκοντα, πολυὶ πόλε λαὸν ὀλεῖσθαι.

Ἐπὶ γὰρ τούτῳ λαοὶ στρατεύσαντες οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ἕλληνες ὑπὸ Λευκανῶν ἡττήθησαν, ἐξαπατηθέντες τῷ χρησμῷ. Id est: *Propè est Draconis sacellum, unius è sociis Vlyssis: de quo Italis oraculum fuit datum;*

Laum circa Draconem multum aliquando populum periturum!

quidpe

quidpe Græci, qui Italiam incolebant, expeditione adversùs eam urbem factâ, à Lucanis cladem acceperunt; oraculo decepti.

BLANDA *opidum* ridiculè Barrius facit *Belvedere*. [ni forsan *Maratéa*?] Præter Tabulam, Melæ quoque & Plinio memoratur; & plurali numero Livio BLANDAE; ut infrà videre est in Ancis, post Grumentum. In Lucanorum Blandas fuisse finibus, eis Laum amnem; etiam ex Tabulâ patet. Falsus igitur heic quoque, ut sæpè in eadem Lucaniâ posteà, Plinius, qui Brutiis adscripsit, dicto lib. III, cap. V. *Opidum*, inquit, *Buxentum; Græcè Pyxûs. Laüs amnis. fuit & opidum eodem nomine. Ab eo Brutium litus; opidum Blanda; flumen Batum.* Mela, lib. II, cap. IV, litus hoc in Lucanorum & Brutiorum nomina non distinguit. Adverso itinere incedens: *Hippo*, inquit, *nunc Vibon, Temesa, Clampetia, Blanda, Buxentum, Velia.* BLANDA *opidum.*

Atque hæc sunt loca Lucani litoris ad mare Hetruscum. quibus explicatis, ad alterum nunc mare, id est, sinum Tarentinum, transgrediamur.

Litus igitur Lucanorum ad Siculum mare, seu sinum Tarentinum, inter Thurios & Tarentum urbeis, ita describit Plinius, lib. III. cap. XI: *Opidum Thurium: inter duos amneis, Crathim & Sybarin: ubi fuit urbs eodem nomine. similiter est inter Sirin & Acirin Heraclea, aliquando Siris vocitata. flumina, Acalandrum, Casuentum. opidum, Metapontum: quo tertia Italiæ regio finitur.* Exiguo pòst: *Connectitur secunda regio; amplexa Hirpinos, Calabriam, Apuliam, Salentinos.* Straboni dicto lib. VI, post Thurios, recensentur opida, *Lagaria, Heracleopolis*; amnes *Siris* & *Aciris*; & inter eos *Siris* opidum, quod & Heraclea posteà. dein *Metapontum*. ac tandem *Tarentum*. *Acalandrum* etiam flumen memorat; sed longè pòst, extra ordinem. Mela, dicto lib. II, cap. IV, dicti Tarentini sinûs litus ita notat: *Tarentus, Metapontum, Heraclea, Croto, Thurium.* At perperàm Crotonem posuit inter Heracleam & Thurium; quum hoc, sit Heracleam inter & Crotonem. Ptolemæus, inter Thurium & Tarentum, unum nominat Metapontum. Scylacis circa hos fines errorem superiùs ostendimus hoc capite.

Prima igitur hoc litore Lucanorum urbs fuit SVBARIS; quæ postmodò Θούριον THVRIVM; sive plurali numero Θούριοι, THVRII & THVRIAE, Thucydidi item Θούρια; ac tandem COPIAE dicta. Opidani Plinio THVRINI dicuntur; Græcis Θούριοι, ut urbs. Verba Strabonis, post memoratam Crotonem, hæc sunt: lib. VI: Ἐ̓φιξῆς δ̓ ἐν . . . . σταδίοις, Ἀ̓χαίων κτίσμα ἡ Σύβαρις, δυοῖν ποταμῶν μεταξύ, Κράθιδος καὶ Συβάριδος· οἰκιστὴς δ̓ αὐτῆς ὁ Ἰσέλικος. τοσοῦτον δ̓ εὐτυχίᾳ διώγκωσεν ἡ πόλις αὕτη τὸ παλαιόν, ὡς τετταράκοντα μὲν ἐθνῶν τῶν πλησίον ὑπήρξε, πέντε δ̓ ἐξ οἴκου πόλεις ὑπηκόους ἔσχε, τριακοντα δὲ μυριάσιν ἀνδρῶν ὅπλα Κροτωνιάτας ἐστράτωσαν, πεντήκοντα δ̓ σταδίων κύκλον συνεπλήρουν οἰκοῦντες ὅπλα τῷ Κράθιδι. Ὑπὸ μὲν τοι τρυφῆς καὶ ὕβρεως τῶν Σύβαριτῶν ἀπάντων ἀφηρέθησαν ὑπὸ Κροτωνιατῶν ἐν ἡμέραις ἑβδομήκοντα. ἐλόντες γὰρ τὴν πόλιν, ἐπήγαγον τὸν ποταμὸν, καὶ κατέκλυσαν. ὕστερον δ̓ οἱ περιγιγνόμενοι, συνελθόντες ἐπῴκουν ὀλίγοι. χρόνῳ δ̓ ὕστερον διεφθάρησαν ὑπὸ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων. οἱ συνοικήσαντες μὲν ἐκείνοις ἀφίκοντο· καταφρονήσαντες δ̓ αὐτῶν, σὺν μὲν διεχρώσαντο, τὴν δ̓ πόλιν εἰς ἕτερον τόπον μετέθηκαν πλησίον, καὶ Θούριον προσηγόρευσαν ἀπὸ κρήνης ὁμωνύμου. Θούριοι δ̓ εὐτυχήσαντες πολὺν χρόνον, ὑπὸ Λευκανῶν ἐδουλώθησαν. Ταραντίνων δ̓ ἀφελομένων ἐκείνους, ὅτι Ῥωμαίοις καλεφυγον. οἱ δὲ πέμψαντες συνοίκους ὀλιγανδρῶσι, μετωνόμασαν Κωπιεῖς τὴν πόλιν. Hoc est: *Sequitur post . . . . stadia Achæorum opus Sybaris, inter duos amneis Crathin & Sybarin sita. conditor eius fuit Iseliceus. Tantâ autem rerum prosperitate urbs ea excelluit, ut* IV *vicinis gentibus imperarit, ac* XXV *urbeis dicto audientes habuerit, CCC que hominum millia in bellum contra Crotoniatas eduxerit: domiciliisque supra Crathin stadiorum* L *circulum impleverit. Sed luxu Sybaritarum atque petulantiâ factum est, ut* LXX *dierum spatio universam eis felicitatem istam Crotoniatæ eriperent. captam enim urbem immisso flumine aquis obruerunt. Qui cladi superfuerunt pauci, posteà temporis habitatum eò redierunt. Sed & hi aliquanto pòst ab Athenienses & aliis Græcis deleti sunt. qui, quum venissent, ut ipsis se adjungerent, in societatem civitatis contemptos interfecerunt: urbemque, in alium vicinum locum translatam, à fonte, id nominis gerente, Thurias adpellarunt. Thurii longo tempore fortunâ usi secundâ, tandem à Lucanis in servitutem subacti sunt. Quum autem hi à Tarentinis opprimerentur; ad Romanos confugerunt. Hi, incolis jam attritis, colonos miserunt: urbemque Copias nuncuparunt.* Hincillud Stephani: Θούριοι, πόλις Ἰταλίας, ἡ πρότερον Σύβαρις, ὅτι Θουρίας πηγῆς· ὕστερον δὲ Κωπίαι. Λέγεται δὲ Θουρία, δὲ Θούριον, ὡς ὁ τῷ Ἡροδότῳ ὑπομνηματιστής. Hoc est: *Thurii, urbs* SYBARIS, *vel* THVRII, *seu* COPIAE, *urbs.*

urbs Italiæ, quæ anteà Sybaris, à Thuriâ fonte: posteà verò Copiæ. Dicitur etiam Thuria, & Thurium; ut est in Herodoti epigrammate. Idem auctor posteà: Σύβαρις, πόλις Ἰταλίας· ὁ δὲ ποταμός. ἡ δὲ πόλις ὕστερον ὠνομάσθη Θούριον. Id est: *Sybaris, urbs Italiæ, & amnis, urbs autem postea adpellata Thurium.* Scholia in Theocriti Edyllium V: Σύβαρις, πόλις Ἰταλίας· ἢ ἀπὸ οἰκιστοῦ τινος, ἢ ἀπὸ Συβάριος ποταμοῦ. νῦν δὲ καλεῖται Θούριον, τοὐτέστιν Θούριον καὶ Σύβαρις. Λέγουσι γάρ, ὅτι ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν κατηρέθη ἡ Σύβαρις· ἐλθόντες δὲ οἱ Ἀθηναῖοι, αὐτὴν ᾤκησαν, καὶ τῇ πόλει μεταβαλόντα τὸ ὄνομα, καλέσαντες αὐτὴν Θούριον ἀπὸ Θουρίου ποταμοῦ ὀνείσης ῥέοντος. Hoc est: *Sybaris, Italiæ opidum; aut à conditore aliquo, aut ab amni Sybari sic dictum. nunc verò Thurium vocatur; adeò ut Sybaris unum sit & idem cum Thurio. Ferunt namque, ipsam Sybarim ab Crotoniatis eversam: postquàm eò venissent Athenienses, ab iis denuò fuisse exstructam; eique nomen fuisse immutatum, ipsis Thurium eam vocantibus, ab fluvio ibi præfluente Thurio.* Aristoteles in Mirandis: Περὶ τὸ Θούριον τόλιν δύο ποταμοὺς φασιν εἶναι, Σύβαριν καὶ Κρᾶθιν. Id est: *Ad Thurium urbem duos amnes aiunt esse, Sybarin & Crathin.* Ferèut Plinius, loco suprà citato. Ptolemæus: Θούριον. *Thurium.* Livius, lib. x *Thurias* adpellat. *Eodem anno*, inquit, *classis Græcorum, Cleonymo duce Lacedæmonio, ad Italiæ litora adpulsa, Thurias urbem in Salentinis cepit. Adversùs hunc hostem consul Æmilius missus, prælio uno fugatum compulit in naveis. Thuriæ redditæ veteri cultori.* Apud eundem auctorem, fine libri XXII: *Defecère autem* [post cladem Cannensem] *ad Pœnos hi populi: Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites; præter Petelinos Brutii omnes; Lucani: præter hos, Surrentini, & Græcorum omnis fermè ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique.* Et lib. XXIII: *Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Brutiis manserant in amicitiâ Romanâ, non Carthaginienses modò, qui regionem obtinebant, sed Brutii quoque cæteri, ob separata ab se consilia, oppugnabant. cùm obsistere malis nequirent Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt.* Et eodem libro posteà: *Petelia in Brutiis, aliquot pòst mensibus, quàm cœptum oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnata est.* Mox: *Receptâ Peteliâ, Pœnus ad Consentiam copias traducit; quam minùs pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit.* At libro XXV: *Eodem tempore in Brutiis ex XII populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt.* Sed heic Sigonius legit *Terinæi*; quia eodem mox anno sequitur de Thurinorum defectione. Sed posteà narrat Livius; quum, Romæ obsides Tarentinorum, quia ex urbe profugerant, necatos fuisse, dixisset: *Huius atrocitas pœnæ, duarum nobilissimarum in Italiâ Græcarum civitatum animos irritavit.* Tarentum hinc narrat ut à Pœnis præter arcem occupatum fuerit. cui historiæ tandem subnectit ista: *Et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplò metu, quo tenebantur, liberati, ad Annibalem defecère. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt. Movit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaiâ oriundi etiam cognatione juncti erant; quàm ira in Romanos, propter obsides nuper interfectos.* Ergo Thurii, unà cum Tarento, nobilissima tum in Italiâ Græca fuit urbs. Apud Breviatorem Livii, lib. XI, in fine hæc scripta sunt: *Res præterea contra Volsinienseis gestas continet: item adversùs Lucanos; contra quos auxilium Tyrrhenis ferre placuerat.* En quid hoc monstri: Romani auxilium tulêre Tyrrhenis, id est, Etruscis, contra Lucanos? At unde his tam subitò tanta potentia, uti ab extremâ Italiæ orâ per tot genteis; &, quod omnium maximum, per ipsum Romanum imperium, Etruscos bello petierint? Nugæ sunt, & mendum exscriptoris satis immane: qui, quum Volsinienstum Etruscorum nomen heic legeret, nec satis perciperet vocabulum genuinum *Thurinis*, correxit id, seu corrupit potiùs, in *Thyrrenis*. quo vocabulo nusquam hactenus ipse usus est Livius; nisi ubi lib. V ait, *Tuscum mare Græcis dici Thyrrenum*. Dionysius, ut Excerpta Legationum referunt: Πύῤῥου δὲ Ἠπειρωτῶν βασιλέως ὀπτὶ τὴν Ῥώμην στρατιὰν ἐξαγαγόντος, ἐβουλεύσαντο [οἱ Ῥωμαῖοι] πρεσβείας ἀποστεῖλαι, Γάϊον Φαβρίκιον, (ὃς ἐνιαυτῷ τρίτῳ πρότερον ὑπατεύων, Σαυνίτας καὶ Λευκανοὺς καὶ Βρεττίους νικήσας μεγάλαις μάχαις, καὶ τὴν Θουρίων πολιορκίαν λύσας,) καὶ Κόϊντον Λιμίλιον, καὶ Πόπλιον Κορνήλιον, ὃς ἐνιαυτῷ τεταρτῷ πρότερον ὑπατεύων, Κελτοὺς ἔθνος ὅλον, σὺν καλυμμάτοις Σεμνὰς πολεμοῦν, ἅπαντας ἡδονὴν κατέσφαξεν. Id est: *Quum Pyrrhus Epirotarum rex Romam versus exercitum duceret, Romani legatos mittere decreverunt, C. Fabricium, (qui tertio anno antè consul, Samnitas, Lucanos, ac Brutios, magnis prælîis superaverat, Thuriosque obsidione liberaverat,) & Q. Æmilium, Publiumque Cornelium,*

qui

qui quarto anno antè consul, universam Gallorum gentem Senonas, bello devictos, quotquot juvenili ætate essent, contrucidaverat. Plinius, lib. XXXIIII, cap. VI: *Publicè autem ab exteris posita est Romæ, C. Aelio, tribuno plebis, lege prolatâ in Stennium Statilium Lucanum, qui Thurinos bis infestaverat. ob id Aelium Thurini statuâ & coronâ aureâ donaverunt. Iidem posteà Fabricium donavêre statuâ, liberati obsidione.* Imperitè heic Dionysii novissimus commentator, *Thurinorum vocabulum* in *Thuriorum* corrigendum è præscripto Dionysii loco censet. quidpe Plinium incolas Thuriorum intellexisse nemo ambigere potest: at Dionysius ipsam urbem voluit. Id tamen rectè, quòd, quam istic refert Dionysius historiam, Livium eamdem memorasse putat, lib. XII; ubi ita Epitomator eius: *Samnites defecerunt. adversus eos, & Lucanos, & Brutios, & Etruscos, aliquot præliis à compluribus ducibus benè pugnatum est.* Sequitur enim continuò: *Pyrrhus, Epirotarum rex, ut auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit.* Et res gestas contra Gallos Senonas, retulit Livius initio eiusdem libri XII. cui historiæ præcessit, in fine libri XI, narratio de auxilio Thurinis contra Lucanos lato. ita uti heic Stennium illum Statilium, Lucanorum ducem, memorasse Livium existimem; & Aelium tribunum plebis; quem Thurini statuâ donavêre. Est adhuc alius Livii corruptus locus, qui exstat libro XLII; quo legitur *ab Vritibus*, fortè pro *ab Thuriis*. Et apud Appianum in Annibalicis, hæc leguntur verba: Ἡ μεταξὺ Μεταποντίνων τε καὶ Ταραντίνων Ἡράκλεια. Id est: *Heraclea inter Metapontum & Tarentum sita.* Ταραντίνων positum est pro Θουρίων. Porrò, de SITV SYBARIS VRBIS, sic narrat Diodorus, lib. XI: Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Συβάρεως ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν, ὕστερον ἔτεσιν ὀκτὼ πρὸς τοῖς πεντήκοντα, Θεσσαλὸς, συναγαγὼν ὅσους ὑπολοίπους τῶν Συβαριτῶν, ἐξ ἀρχῆς ᾠκισε τὴν Σύβαριν, κλύδωνι ἀνὰ μέσον ποταμῶν δυοῖν, τοῦ τε Συβάριδος καὶ Κράθιδος. Hoc est: *In Italiâ, post excidium Sybaris, à Crotoniatis peractum, anno* LVIII, *Thessalus, collectis Sybaritarum reliquiis, Sybarim de novo condidit inter duos amnes, Sybarim & Crathim.* Idem repetit posteà sequenti libro. In hunc fermè modum & Plinius suprà loco citato. Sed situs Sybaris uti ostendi possit, amnes isti duo antè indicandi erunt. CRATHIS etiam nunc antiquissimo illo vocabulo, quamvis detorto, incolis dicitur *Crati*, haud ita longè suprà Consentiam exoriens. Proximè eius ostium defluit in idem mare amnis, cui vulgare nunc vocabulum *Cochile*. Is ob eam vicinitatem creditur esse SYBARIS. Vibius, in catalogo fluminum: *Crathis: confinis Sibari.* Inter utriusque ripas quot intersint passuum millia, inde deprehendi potest, quòd Strabo ait, *Sybarin* L *stadiorum ambitum domicilio supra* CRATHIN *comprehendisse*; id est, millia VI & passus CCL: quum tamen urbs inde nomen haberet, quòd SYBARIS ripæ imposita esset. Cæterùm, Crathis unde nomen habuerit, ostendit Strabo lib. VIII, in descriptione Achaiæ: Πρὸς δὲ ταῖς Ἀχαικαῖς Αἰγαῖς ὁ Κράθις ῥεῖ ποταμὸς, ἐκ δυοῖν ποταμῶν εὐξόου, ἀπὸ τοῦ κίρνασθαι τὴν ὀνομασίαν ἔχων· ἀφ' ὧν καὶ ὁ ἐν Ἰταλίᾳ Κράθις. Hoc est: *Ad Achaicas Aegas amnis est Crathis, qui ex duobus fluminibus auctus, à permixtione sive temperatione* [ea κρᾶσις dicitur Græcis, à verbo κεράω sive κιρνάω] *nomen habet. à quo etiam in Italiâ Crathis.* Verba Strabonis ancipitia sunt, ut hic Italiæ Crathis non ἀπὸ τοῦ κίρνασθαι, sed ἀπὸ τοῦ πρὸς Αἰγαῖς Κράθις, nomen videatur dici habere. Sic sanè apud Herodotum est: cuius verba lib. I hæc sunt: Αἰγαί. ἐν τῇ Κράθις ποταμὸς ἀέναός ἐστι, ἀπὸ τοῦ ὁ ἐν Ἰταλίῃ ποταμὸς τὸ ἄνομα ἔσχε. Hoc est: *Aegæ: apud quam Crathis est fluvius perennis. à quo ille in Italiâ nomen habuit.* Verba tamen Strabonis magis in eum sensum inclinant, quòd & Italicus Κράθις ἀπὸ τοῦ κίρνασθαι dictus sit; utique, quum ob prædictam vicinitatem duo isti amnes, Crathis atque Sybaris, sæpè inter sese confluant ac misceantur. Achæi igitur ab Aegæo fortè suo Crathi & Buræo Sybari profecti, quum isthunc quoque in Italiâ fluvium misceri cum alio amne, nempe Sybari, viderent; ob memoriam primi Crathis, huic quoque nomen ἀπὸ τοῦ κίρνασθαι indiderunt. Sed & SYBARIS amnis ab Achaico fonte Sybari nomen accepit. Strabo, eodem loco: Αἴγειρα δ' ἐπὶ λόφου κεῖται. Βύρα δ' ὑπέρκειται τῆς θαλάττης ἐν τετταράκοντα καὶ πέντε σταδίοις. ἀπὸ δὲ τῆς ἐπωνύμου κρήνης Συβάριδος τὸν κατὰ τὴν Ἰταλίαν ποταμὸν ὀνομασθῆναί φασιν. Id est: *Aegira in colle sita est. Bura supra mare ad* XL *stadia. A fonte Sybari, qui hoc loci est, amnem in Italiâ denominatum aiunt.* Cæterò, naturam prædictorum duûm fluminum ita describit Aristoteles loco proximè dicto: ὁ μὲν οὖν Σύβαρις οὗτ' πίνοντας ἀπ' αὐτοῦ πυρικοὺς εἶναι ποιεῖ· ὁ δὲ Κράθις οὗτ' ἀνθρώπους ξανθοτέρους, λευκοὺς. Hoc est: *Sybaris consternatos & attonitos reddit*

CRATHIS amnis.

SYBARIS amnis.

reddit qui ex eo bibunt. Crathis verò, hominum, qui in eo abluuntur, crineis flauos. Idem tradit Strabo, dicto lib. VI: Ὁ μὲν οὖν Σύβαρις ἔστι πίνοντας ἵππους ἀπ' αὐτοῦ πυρρικὰς ποιεῖ. διὸ καὶ τὰς ἀγέλας ἀπείργειν ἀπ' αὐτοῦ. ὁ δὲ Κρᾶθις ἔστι ἀνθρώπους ξανθοτριχεῖν καὶ λευκοθριχεῖν ποιεῖ λουομένους· καὶ ἄλλα πολλὰ πάθη ἰᾶται. Hoc est: *Sybaris equos, qui ex eo bibunt, consternatos & attonitos reddit. eoque armenta ab eo arcent. Crathis hominum, qui in eo perluuntur, capillos, flauos candidosque efficit. prætereaque multis morbis medelam adfert.* Vibius: *Crathis, confinis Sybari, capillos facit aurei coloris.* At Ovidius, Μεταμορφώσεων lib. XV, utrique hanc vim adscribit, his versibus:

Crathis, & hinc Sybaris, vestris conterminus oris,
Electro simileis faciunt auroque capillos.

Aelianus, Histor. animal. lib. II, cap. XXXVI: Τὸ ὕδωρ ὁ Κρᾶθις λευκῆς χροὸς ποιητικὸν μέθηκεν ποταμὸς ὤν. τὰ γοῦν πεσόμενα πόντα αὐτοῦ καὶ οἱ βόες, καὶ πᾶσα ἡ τετράπους ἀγέλη, καθήψησι Θεόφραστος, λευκὰ ἐκ μελαίνων ἐγίνετο ἢ πυρρῶν. *Confluentem candidi coloris efficientem Crathis fluuius emittit. nam ouillum & bubulcum pecus, & omnis grex quadrupes, sicut Theophrastus ait, ex eo bibens, de nigro rufoque albus fit.* SITA igitur fuit SYBARIS inter prædictos amneis, Crathim atque Sybarim; sed quum primùm conderetur, huius adposita fuit ripæ sinistræ; unde & nomen accepit. Postmodùm in tantum crevit, uti ad Crathis quoque ripam dextram pertineret; ambitum comprehendens VI ampliùs millium; ut ex auctore Strabone jam dictum. Ad ipsum fuisse Sybaris ostium; inde colligitur: quòd etiam posteà Thurium, quamvis paullo supra veteris Sybaris situm fuerit conditum, tamen tam prope litus fuit, uti ab omnibus simul auctoribus in maritimis Tarentini sinûs locis commemoretur. Verùm diserta hæc sunt verba Diodori, lib. XII: Καταπλεῦσαι εἰς τὴν Ἰταλίαν. καὶ καταντήσαντες εἰς τὸν Σύβαριν, ἐζήτουν τόπον, ὃν ὁ θεὸς ἐῶ προσπαραχὼς κατοικεῖν. Id est: *Navigarunt in Italiam; & quum Sybarim adpulissent, quæsiverunt locum, quem deus ad habitandum occupare jusserat.* De situ prætereà Thuriorum videatur Livii locus mox subsequens, è libro XXV. INITIA quod attinet, de CONDITORE urbis THVRIORVM, hæc apud Iustinum leguntur; lib. XX: *Thurinorum urbem condidisse Philocteten ferunt: ibique adhuc monumentum eius visitur; & Herculis sagitta in Apollinis templo; quæ fatum Troiæ fuêre.* Strabo in verbis suprà ad Sybarim citatis, conditorem eius fuisse dicit Iselicum. Idem tradit, primos eius conditores exstitisse Achæos. at Trœzenios fuisse, auctor est Solinus, cap. VIII. *Notum est*, inquit, *Sybarim à Trœzeniis constitutam.* Aristoteles, πολιτικῶν lib. V, cap. III, Trœzeniis Achæos fuisse mixtos tradit. Τροιζηνίοις, inquit, Ἀχαιοὶ συνῴκισαν Σύβαριν. εἶτα πλείους οἱ Ἀχαιοὶ γενόμενοι, ἐξέβαλον αὖθις τοὺς Τροιζηνίους. ὅθεν τὸ ἄγος συνέβη τοῖς Συβαρίταις. Id est: *Cum Trœzeniis Achivi Sybarim incoluerunt: deinde Achivi numero aucti, Trœzenios ejecerunt. unde scelus Sybariticum natum est.* Atque hinc puto factum, quòd unos nominet Strabo Achæos; uti ex loco ad Metapontum inferiùs adscripto videre est. Fuisse Achæos, haud levi fuerit documento, quòd Crathis in Italiâ ab Achaico Crathi denominatus est. Huc facit, quod Livius lib. XXV scribit. *Itaque Metapontini (inquit) extemplò ad Annibalem defecêre. Hoc idem eâdem orâ maris & Thurini fecerunt. Mouit eos, non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaiâ oriundi, etiam cognatione juncti erant; quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos.* TEMPVS, quo primùm condita, à nemine veterum scriptorum adnotatum reperio. Haud multis tamen sæculis antè conditam fuisse, quàm à Crotoniatis deleretur tempestate Pythagoræ; qui Servio Tullo Romæ regnante, id est, circa annum urbis Romæ CLXXX, ante natum Iesum IↃLXXIII, in Italiam venit; auctor est Diodorus, lib. XII: Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν, inquit, συνέβη κλυδωνιῶαι τὴν τῶν Θουρίων πόλιν, δι' αἰτίας τοιαύτας· Ἐν τοῖς ἔμπροσθεν χρόνοις Ἑλλήνων κλυσάντων εἰς τὴν Ἰταλίαν πόλιν Σύβαριν, συνέβη ταύτην λαβεῖν ἰσχυρὰν αὔξησιν. Διὰ γὰρ τὴν ἀρετὴν τῆς χώρας, κλήρους γὰρ αὐτὰ μέσον δυεῖν ποταμῶν, τοῦ τε Κράθιος καὶ Συβάριος, ἀφ' ὧν καὶ ταύτης ἔτυχε τὸ προσηγορίας, οἱ κατοικιζόντες, νεμόμενοι πολλὴν καὶ καρποφόρον χώραν, μεγάλας ἐκτήσαντο πλούτους. πολλοῖς δὲ μεταδιδόντες τῆς πολιτείας, ὀλίγου τοσοῦτον προσέβησαν, ὥστε δέξαι πολὺ προέχειν τῶν κατὰ τὴν Ἰταλίαν οἰκούντων. πολυανθρωπίᾳ τε τοσοῦτον διήνεγκαν, ὥστε τὴν πόλιν ἔχειν πολιτῶν τριάκοντα μυριάδας. Γενομένου δὲ περὶ αὐτοῖς δημαγωγὸς Τῆλυς, κατηγορῶν τῶν μεγίστων ἀνδρῶν, ἔπεισε τοὺς Συβαρίτας φυγαδεῦσαι τοὺς ἀπορωτάτους τῶν πολιτῶν πενταχοσίους, καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν δημεῦσαι. Τῶν δὲ φυγάδων παρελθόντων εἰς Κρότωνα, καὶ καταφυγόντων ἐπὶ τοὺς εἰς τὴν ἀγορὰν βωμούς, ὁ μὲν Τῆλυς ἐξέπεμψε πείσεσθαι τοὺς Κροτωνιάτας, οἷς ἐῶ προσπαγμένον, ἢ τοὺς φυγάδας ἐκδοῦναι,

ἐκδῶναι, ἢ πόλεμον προσδέχεσθαι. Συναχθείσης δὲ ἐκκλησίας, καὶ προτιθείσης βουλῆς, πότερον χρὴ τὰς ἱκέτας ἐκδόναι τοῖς Συβαρίταις, ἢ πόλεμον ὑπομένειν πρὸς δυναλωτέρους, Πυθαγόρας ὁ δοκῶν Φιλοσόφως συμβουλεύειν σώζειν οὖν ἱκέτας, τὸ πόλεμον ἀείλοντο. Στρατευόντων δ' ἐπ' αὐτὸς τῶν Συβαριτῶν τετρακοντα μυριάζιν, αὐτοὶ ἐξεχώρησαν οἱ Κροτωνιάται δέκα μυριάσι, Μίλωνος τοῦ ἀθλητοῦ ἡγεμόνος. Τῶν δὲ Κροτωνιατῶν ὡς τὸ ὄργιον ζωγρεῖν μὴ μηδένα ἐκληθεύων, πάντας δὲ κατὰ τὸ φυγὼν οὖν ὑποπεσόντας ἀπεκτόνων, οἱ πλείους κατεκόπησαν. Τὴν δὲ πόλιν διήρπασαν, καὶ παντελῶς ἔρημον ἐποίησαν. Hoc est: *In Italiâ Thuriorum urbs conditur. Id verò hac occasione evenit: Quum anteactis temporibus Graeci Sybarim in Italiâ exstruxissent; fœcunditate soli effectum est, ut brevi opes urbis coalescerent. quia enim inter duo flumina, Crathim atque Sybarim, à quo & nomen accepit, sita esset; & cives longè lateque patentem ac frugum feracissimum agrum incolerent: magnas subitò divitias collegerunt: multisque in civitatis communionem receptis, eò provecti sunt, ut longè cateros Italiæ incolas antecedere viderentur. hominum certè multitudine ita exuberarunt, uti una urbs CCC hominum millia contineret. Erat verò illâ tempestate prætor quidam populi, nomine Telys. is, potentissimum quemque ad populum criminando, hoc tandem apud Sybaritas obtinuit, ut civium quingentos opulentissimos urbe ejicerent; bonaque eorum publicarent. Exsules hi Crotonem petunt; & ad aras in forum confugiunt. Mox Telys legatos Crotonem mittit, qui denuntient, ut vel dedant exsules, vel bellum à Sybaritis exspectent. Advocatâ igitur concione, & deliberatione propositâ; utrùm dedi suppliceis, an verò bellum suscipere contra potentiores expediret: Pythagorâ verò philosopho, suppliceis protegendos suadente: bellum decreverunt. Itaque Sybaritis CCC armatorum millia ducentibus, Crotoniatæ CC millibus instructi occurrunt; duce Milone Athletâ. Fusis hostibus, quum nulli eorum, quos ceperant, vitam Crotoniatæ donarent, sed omneis, in fugâ comprehensos, trucidarent: major exercitûs pars concisa interiit. urbs post fœdam direptionem ad solitudinem est redacta.* Ἐλόντες γὰρ τὴν πόλιν, inquit Strabo, loco suprà scripto, ἐπήγαγον τὸν ποταμὸν, καὶ κατέκλυσαν. Id est: *Captam urbem, immisso flumine Crathi, aquis obruerant.* Ad Tuscum tunc bello superstiteis abivisse mare, Laumque & Scidrum inibi condidisse, credo. Quid posteà factum, ostendit Strabo his verbis: Ὕστερον δ' οἱ φθειρόμενοι, σωθέντες, ἐπῴκησαν ὀλίγοι. Id est: *Qui cladi superfuerunt pauci, posteà temporis habitatum eò redierunt.* Quando id factum, ostendit Diodorus, lib. XI: Κατὰ δὲ τὴν Ἰταλίαν, inquit, μετὰ τὴν καταστροφὴν τῶν Συβαριτῶν ὑπὸ τῶν Κροτωνιατῶν, ὕστερον ἔτεσιν ὀκτὼ πρὸς τοῖς πεντήκοντα, Θεσσαλὸς συναγαγὼν οὖν τοὺς λοιπὸς τῶν Συβαριτῶν, ἐξ ἀρχῆς ᾤκισε τὴν Σύβαριν, κτίσμα μὲν ἀνὰ μέσον δυοῖν ποταμοῖν, τοῦτε Συβάριδος καὶ Κράθιδος. Λαβὼν δ' ἐχούσης χώραν, ταχὺ τὴν εὐσίαν ἐπηύξησαν. Καταχούσης δὲ τὴν πόλιν ἔτη ἑξ, ἐξέπεσον ἐκ τῆς Συβάρεως. πρὸς ἃ μὲν ἀνὰ μέρος ἀναγράψαι προσήκοντα, καθ' ἑκάστην βίβλον. Hoc est: *In Italiâ, anno post excidium Sybaris, à Crotoniatis peractum, LVIII, Thessalus, collectis Sybaritarum reliquiis, Sybarim de novo condidit, inter duos amneis, Sybarim & Crathim, collocatam. Qui, quum fertilissimos agros incolerent, celeriter magnas opeis collegerunt. At, post quàm sex urbem annos tenuissent, iterum eâ expulsi sunt. de quâ re exactiùs sequenti libro memorare conabimur.* Sequenti librò XII ista suprà recitatis subnectit: Ὕστερον ἢ ἔτεσιν ὀκτὼ πρὸς τοῖς πεντήκοντα Θεσσαλοὶ συνῴκισαν, καὶ μετ' ὀλίγον ὑπὸ Κροτωνιατῶν ἐξέπεσον, πέμπτῳ ἔτεσιν ὕστερον δὲ ὅλου τὸν συνοικισμοῦ, κατὰ δὲ τὸν ὑποκειμένους καιρούς. Οἱ δὲ τὸ δεύτερον ἐκπεσόντες ἐκ τῆς πατρίδος Συβαρίται, πρέσβεις ἔπεμψαν εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς Λακεδαιμονίους καὶ Ἀθηναίους, αἰτοῦντες συμπολαβέσθαι τῆς καθόδου, καὶ κοινωνῆσαι τῆς οἰκίας. Λακεδαιμόνιοι μὲν οὖν οὐ προσέσχον αὐτοῖς. Ἀθηναῖοι δὲ συμπράξειν ἐπαγγελάμενοι, δέκα ναῦς πληρώσαντες ἀπέστειλαν τοῖς Συβαρίταις, ὧν ἡγεῖτο Λάμπων τε καὶ Ξενοκλέης. Ἐκήρυξαν δὲ κατὰ τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις, κοινοποιούμενοι τὸν οἰκίαν τῷ βουλομένῳ μετέχειν τῆς οἰκίας. Τὰ πλεύσαντων δὲ πολλῶν, καὶ λαβόντων χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅπου δεῖ κτίσαι πόλιν αὐτοὺς ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ, ὅπου μέλλουσιν οἰκεῖν μέτριον ὕδωρ πίοντες, ἀμετρεῖν δὲ μάζαν ἔδοντες· κατέπλευσαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ καταντήσαντες εἰς τὸν Συβαρίν, ἐξήτουν τόπον, ἐν ᾧ θεὸς ἐῶ παρεσκευακὼς κατοικεῖν. Ὁρόντες δὲ ἐκ ἄπωθεν τὸ Συβάρεως κρήνην ὀνομαζομένην Θυρέαν, ἔχουσαν αὐλὸν χάλκεον, ὃν σκάλλουσιν οἱ ἐγχώριοι μέλιτον· νομίζοντες, εἶναι τοῦτον τὸν τόπον τὸν δηλούμενον ὑπὸ θεοῦ, τεῖχος, καὶ κτίζοντες πόλιν, ὠνόμασαν ἀπὸ τῆς κρήνης Θύριον. Τὴν δὲ πόλιν διελόμενοι, τὸ μὲν μῆκος, εἰς πατάρεις πλατείας, ὧν καλοῦσι τὴν μίαν Ἡρακλέαν, τὴν δὲ Ἀφροδισιάδα, τὴν δὲ Ὀλυμπιάδα, τὴν δὲ Διονυσιάδα· τὸ δὲ πλάτος διεῖλον εἰς τρεῖς πλατείας, ὧν ἡ μὲν ὀνομάσθη Ἡρᾶα, ἡ δὲ Θυρέα, ἡ δὲ Θυρέτα. Τὰ ἀπὸ τούτων τὰ ἑνωπὸν πεπληρωμένων τὰς οἰκίας, ἡ πόλις ἐφάνετο καλῶς κατεσκευάσθαι. Ὀλίγον δὲ χρόνον ἐμονοῦσαν οἱ Θύριοι, εἶτα μεγάλη ἐπεῖπεσον, καὶ ἀλόγως. εἰ γὰρ πεζοπορήσαντες Συβαρεῖται τὰς μὲν ἀξιολογωτάτας ἔρχας ἑαυτοῖς ἐποιήσαντο, τὰς δ' ἀτελεῖς τοῖς ὕστερον ἐπισταχθεῖσιν πολίταις. καὶ τὰς γυναῖκας ἐπιλύσαι τοῖς θεοῖς φόντο δεῖν, πρώτας μὲν τὰς πολίτι-

πολίδας, ὑστέρας ἢ τὰς μεταγενεστέρας· πρὸς δὲ τούτοις τὴν ὑπὸ σύνεγγυς τῇ πόλει χώραν κατεκληρέχουν ἑαυτοῖς, τὴν δὲ πόρρω κειμένην τοῖς ἐπήλυσι. Γενομένης δὲ φθορᾶς δι' ἃς εἰρημένας αἰτίας, οἱ πρεσβεύσαντες ὕστερον πολίται πλείους ἢ κρείττονες ὄντες, ἀπέκτειναν σχεδὸν ἅπαντας τοὺς προὐπάρχοντας Συβαρίτας, καὶ τὴν πόλιν αὐτοὶ κατῴκησαν. Πολλῆς δὲ ἔσης καὶ καλῆς χώρας, οἰκήτορας ὁκτὼ Ἑλλάδος μεταπεμψάμενοι συγγενεῖς, διενείμαντο τὴν πόλιν, καὶ τὴν χώραν ὁπόσον ἐνεμον. Οἱ δὲ φθαρέντες ταχὺ πλείστας μεγάλας ὠκήσαντο, καὶ πρὸς τοὺς Κροτωνιάτας φιλίαν συνθέμενοι, καλῶς ἐπολιτεύοντο. Hoc est: *Interlapsis* LVIII *annis, Thessali quidam in eam habitandam concesserunt. sed paullo pòst, quinquennio transacto post instaurationem, à Crotoniatis ejecti sunt. Sybaritæ autem, qui secundò jam è patriâ exacti profugerant, missis in Græciam legatis, à Spartanis atque Athenienſibus petierunt, ut & reditûs adjutores & coloniæ participes esse vellent. Lacedæmonii quidem petitionem illorum non admittunt; sed Athenienses, decretis auxiliis, decem naveis milite completas, Sybaritis mittunt; quarum Lampon & Xenocritus præfecti. Præconibus ergo huc illuc circa urbeis Peloponnesi missis, publicè denuntiant, liberam se facere copiam omnibus, coloniæ se novæ aggregandi. Numerus inde haud exiguus adsensum præbent. Apollinisque oraculo moniti, illic loci urbem condendam esse, ubi modicæ aquæ potus, panis verò citra mensuram comestus suppeteret; suscepta in Italiam navigatione, Sybarim adpellunt: locumque habitationis à deo jussum diligenter inquirunt. & scaturigine haud procul à Sybari inventâ, cui nomen Thuriæ, per æneum canaliculum, quem medimnum adcolæ, id est, modium, vocitabant, laticeis fundente; sedem hanc esse à deo præmonstratam interpretati; circumductis pomœriis opidum ibi statuunt, quod de fontis nomine Thurium indigetant. Tum urbis longitudine in* IV *plateas exporrectâ, unam Heracleam vocitant, alteram Aphrodisiadem, tertiam Olympiadem, quartam Dionysiadem. latitudine verò in treis plateas divisâ, unam Heroam, alteram Thuriam, tertiam Thurinam adpellant. Quumque vicos hìs interiectos domibus explevissent, urbs commodè digesta ac pulcrè exædificata videbatur. Verùm, ad exiguum tempus concordia inter Thurios mansit: gravique admodùm respublica seditione non absque causâ vexari cœpit. Quippe prisci loci possessores Sybaritæ præcipuos magistratuum honores sibi usurpabant: viliores nuper descriptis civibus tribuebant. tum, ad sacra deûm primo loco admittendas priscorum civium uxores, postremo illorum, qui posteriùs in jus civitatis adsciti erant, censebant. ad hæc, vicinum urbi agrum inter se partiebantur: remotiorem hospitibus adscriptitiis relinquebant. Itaque quum hic dissidiorum ignis in funestum seditionis incendium erupisset; adoptati in civitatem, numero ac viribus potiores; priscos Sybaritas propè omneis delerunt; urbem suo arbitratu administrandam sibi vendicarunt. At, quum multum adhuc fertilis atque elegantis agri supereſſet; cultores è Græciâ haud paucos accersunt: inter quos reliquas in urbe sedeis simulque agrorum fundos æquali sorte distribuunt. Residua ergo civium frequentia magnas brevi opeis accumulavit. initoque cum Crotoniatis amicitiæ fœdere, præclarè rempublicam deinde administravit.* Strabo duas hasce postremas Sybaritarum ejectiones, alteram ab Crotoniatis iteratò, ab Athenienſibus ac reliquis illis Græcis alteram perpetratam, in unam confundit; Thurium haud simul ab Sybaritis, sed ab unis posterioribus advenis conditum: tum, non Sybaritas Athenienſeis, verùm hos illos contempsisse tradit. De primo enim Sybaritarum reditu ita scribit: Ὕστερον δὲ οἱ περιγιγνόμενοι, συνελθόντες, ἐπῴκησαν ὀλίγοι. χρόνῳ δὲ καὶ ἔτι διεφθάρησαν ὑπὸ Ἀθηναίων καὶ ἄλλων Ἑλλήνων· οἱ συνοικήσαντες μὲν ἐκείνοις ἀφίκοντο· καταφρονήσαντες δὲ αὐτῶν, τοὺς μὲν διεχρήσαντο, τὴν δὲ πόλιν εἰς ἕτερον τόπον μετῴκησαν πλησίον, καὶ Θουρίους προσηγόρευσαν ἀπὸ κρήνης ὁμωνύμου. Hoc est: *Qui cladi superfuerunt pauci, postea temporis habitatum eò redierunt. Sed & hi aliquanto pòst ab Athenienſibus & aliis Græcis deleti sunt. qui, quum venissent, ut illis se adjungerent, in societatem civitatis contemptos interfecerunt, contrucidarunt: urbemque in alium vicinum locum translatam, à fonte, id nominis gerente, Thurios indigetarunt.* Tandem, ut expediatur quod de tempore dici cœptum est: quo tempore SYBARIS hæc sit condita, ostendit Diodorus, loco proximè dicto, his verbis: Ἐπ' ἄρχοντος δὲ Ἀθήνησι Καλλιμάχου συνῳκίσθη, καὶ μετὰ βραχὺ μεταστάθεῖσα εἰς ἕτερον τόπον, προσηγορεύθη ἔτυχε κλυσῶν ὑμοιδῶν Λάμπωνος καὶ Ξενοκρίτου. Hoc est: *Callimacho Athenis summum magistratum gerente, urbs ea inhabitari cœperat. sed brevi in alium locum transpositа, aliud etiam nomen accepit, Lampone ac Xenocrito conditoribus.* Patet ex his, Athenienſium opus fuisse novam urbem Thurium. Cæterùm, summum Athenis magistratum Callimachus obtinuit Olympiadis

piadis LXXXIII anno III; ab Româ conditâ CCCVII; ante natum Iesum CCCCXLVI. Hanc omnem temporis rationem, Collectanea historiarum, sive Συναγωγὴ ἱστορικῶν, incerti autoris, quam Iosephus Scaliger ad Eusebii Chronicon edidit, hoc explicat pacto: Ὀλυμπάδος ξζ ἔτει γ οἱ Κροτωνιᾶται, Μίλωνος ἀθλητοδρατηγέντος, ἀπεφήναντο τῇ μάχῃ τοὺς Συβαρίτας ἐνίκησαν, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν διαρπάσαντες, παντελῶς ἔρημον ἐποίησαν. *Olympiadis* LXVII *anno* III *Crotoniatæ Milone athletâ duce Sybaritas pugnâ maximoperè insigni, vicerunt, urbemque illorum depræda̅ti, penitùs reddiderunt desertam.* Et posteà: Ὀλυμπάδος πα ἔτει δ Θεσσαλὸς συναγαγὼν τοὺς ὑπολοίπους τῶν Συβαριτῶν τὴν Σύβαριν ᾤκισε. *Olympiadis* LXXXI *anno* IV *Thessalus, collectis Sybaritarum superstitibus, Sybarim coloniam deduxit.* Et: Ὀλυμπάδος πβ ἔτει β Σύβαρις ὑπὸ Θεσσαλῶν ἀνῃρέθη, πρόσθεν ὑπὸ Κροτωνιατῶν ἀνῃρημένη. *Olympiadis* LXXXII *anno* II *restauratur Sybaris ab Thessalis, quæ priùs à Crotoniatis eversa erat.* Et: Ὀλυμπάδος πγ ἔτει α Θεσσαλοὶ, οἱ τὴν Σύβαριν συνῳκίσαντες, ἔκτῳ ἔτει ὑπὸ Κροτωνιατῶν ἐξέπεσον. *Olympiadis* LXXXIII *anno* I, *Thessali, qui Sybarim in coloniam abierant, anno pòst sexto ab Crotoniatis ejecti sunt.* Item: Ὀλυμπιάδος πγ ἔτει γ καὶ τὴν Ἰταλίαν ἡ τῶν Θουρίων πόλις πάλιν ἐκτίσθη. *Olympiadis* LXXXIII *anno* III *in Italiâ Thuriorum urbs denuò exstructa est.* Denique: Ὀλυμπιάδος πδ ἔτει α Λυσίας ῥήτωρ ὡρμήθη εἰς Σύβαριν ἀποικίαν τὴν ὕστερον Θουρίους ἐπονομασθεῖσαν. *Olympiadis* LXXXIIII *anno* I *Lysias rhetor Sybarin in coloniam concessit, quæ postmodùm Thurii est cognominata.* Cæterùm, Diodorus loco proximè scripto ait, Athenienseis propè omneis deleviſse Sybaritas. Superstitibus cladi quid factum, tradit paullo pòst; his verbis: Ἐπ' ἄρχοντος δὲ Ἀθήνησι Λυσιμαχίδου, διαφυγόντες τὴν ἐν τῇ στάσει κίνδυνον Συβαρῖται, πρὸς τὸν Τράεντα ποταμὸν κατῴκησαν. ἔπειθ' ὑπὸ Βρεττίων ἐκβληθέντες ἀπῃρέθησαν. Hoc est: *Lysimachide summum magistratum Athenis gerente: Sybaritæ, qui seditionis periculum evaserant, ad Traenta amnem consederunt. Ibi aliquamdiu commorati, à Brutiis postmodùm ejecti deletique sunt.* Amnis hic vulgari nunc vocabulo dicitur *Triunti*, medio itinere inter Crotonem Thuriumque. Callimachum in summo magistratu, proximo anno sequutus est dictus Lysimachides. Sed de conditoribus Sybaris Thuriique satis dictum. Ad illius SITVM revertimur; de quo quæ dicenda restant, paucis expediemus. Ipsam antiquam Sybarim ad ipsum Sybaris amnis os dextrâ ripâ fuisse sitam; jam anteà ostensum est. πλησίον verò, ut ait Strabo, id est, *propè*, sive ἐγγὺς ἀπωθεν τοῦ Συβάριος, id est, *haud procul Sybari*, ut tradit Diodorus, quum Thurium fuerit conditum; haud modicè errare deprehenduntur ii, qui Thurium nunc interpretantur esse id opidum, quod in edito colle, XII millia passuum ab litore dissito, vulgari vocabulo incolis dicitur *Terra nuova*. Tum, haud facilè quis demonstraverit in omni Italiâ, opidum aliquod tot millia passuum à mari dissitum, in litore à geographis recenseri, nisi per summum errorem: quem heic nullum suspicari potes in tanto omnium scriptorum consensu. Plinius, dicto lib. III, cap. XI: *Opidum Crotho; amnis Neathus. opidum Thurium, inter duos amneis, Crathin & Sybarin: ubi fuit urbs eodem nomine. similiter est inter Sirin & Acirin. Heraclea: aliquando Siris vocitata. flumina Acalandrum, Casuentum; opidum, Metapontum.* Mela, lib. II, cap. IV: *Tarentus, Metapontum, Heraclea, Croto, Thurium.* Ptolemæus: Κρότων πόλις, Θούριον, Μεταπόντιον, Τάρας. Id est: *Croton urbs, Thurium, Metapontum, Tarentum.* Sed hoc etiam erat notandum, quòd auctores aiunt, Sybarim fuisse posteà Thurium adpellatam; & hoc anteà Sybarim. Stephanus: Θούριοι, πόλις Ἰταλίας· ἡ πρότερον Σύβαρις. Id est: *Thurii, urbs Italiæ; quæ antè Sybaris.* Idem posteà: Σύβαρις, πόλις Ἰταλίας· ἡ ὕστερον ὠνομάσθη Θούριον. Id est: *Sybaris, urbs Italiæ; quæ postmodùm dicta Thurium.* Varro Rusticar. rer. lib. I, cap. VI: *Sybari, qui nunc Thurii dicuntur, quercus est, quæ hyeme folia non amittit, quæ est in opidi conspectu.* Plinius, lib. XVI, cap. XXI: *In Thurino agro, ubi Sybaris fuit, ex ipsâ urbe prospiciebatur quercus una, numquàm folia amittens, nec ante æstatem germinans, idque mirum est, Græcis auctoribus proditum, apud nos posteà sileri.* Plutarchus in Pericle: Ἄλλους δὲ ἔστειλε κληρούχους εἰς Ἰταλίαν, οἰκιζομένης Συβάρεως, ἣν Θουρίους προσηγόρευσαν. Hoc est: *Alios item colonos misit in Italiam, quum Sybaris instauraretur, quam Thurios adpellavêre.* Hæc igitur tot auctorum concordantia verba, quomodo de locis duodecim millia passuum inter se dissitis ritè dici potuerint; haud equidem percipio. Præterea, mira sanè res videatur, quum tam frequens, tamque curata, Thurii sit memoratio, nullam omnino collis, si in aliquo conditum sit hoc opidum, apud quemquam auctorem factam esse mentionem. Reducatur igitur

igitur Thurium ab dicto colle ad ea loca, quæ inter Crathim & Sybarim πλησίον sive ἐκ ἄπωθεν erant τ῀ Συβάρεως, id est, τ῀ θαλάσσης. Cæterùm, Diodorus χώραν πολλὴν, id est, *regionem amplam*, tenuisse tradit Thurios. Ad Tarentinorum usque fineis AGROS EORVM pertinuisse, patet ex eodem eius libro posteà; ubi sic ait: Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Πραξιτέλους, Θούριοι μὲν καὶ Ταραντῖνοι, τὰς ἀλλήλων χώρας ἐπόρθουν καὶ κατ' γῆν καὶ κατ' θάλατταν. Hoc est: *Athenis summum magistratum gerente Praxitele, bello inter Thurios Tarentinosque exorto, mutuis utrimque populationibus agri vastabantur terrâ marique.* Biennio hoc factum pòst, quàm Thurium conditum, quidpe Lysimachidem in summo magistratu proximè sequutus est Praxiteles. TERMINVS inter utrorumque agros fuit circa flumen Sirin. Diodorus, eodem libro XII posteà: Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Ἀψεύδους, κατὰ τὴν Ἰταλίαν Ταραντῖνοι τοὺς τὴν Σίριν καλουμένην οἰκοῦντας μετοικίσαντες ἐκ τ῀ πατρίδος, καὶ ἰδίους ποιήσαντες οἰκήτορας, ἔκτισαν πόλιν τ῀ λεγομένην Ἡράκλειαν. Hoc est: *Athenis summum magistratum gerente Apseude, in Italiâ Tarentini, incolis opidi Siris aliò migrare coactis, coloniâque suorum eò deductâ, urbem condunt, cui Heracleæ nomen est.* Apseudes hic princeps Athenis fuit Olympiadis LXXXVI anno IV: urbis Romæ CCCXX; ante natum Iesum CCCCXXXIII. Atque huc etiam pertinet illud Strabonis lib. VI: Φησὶ δ' Ἀντίοχος, τοὺς Ταραντίνους Θουρίοις καὶ Κλεανδρίᾳ τῷ στρατηγῷ, φυγάδι ἐκ Λακεδαίμονος, πολεμοῦντας περὶ τ῀ Σιρίτιδος, συμβῆναι, καὶ συνοικῆσαι μὲν κοινῇ, τὸ δ' ἀποικίαν κεκλῆσθαι Ταραντίνων. Τέταρτον δ' Ἡράκλειαν κληθῆναι, μεταβαλόντων καὶ τὸ ὄνομα καὶ τὸν τόπον. Hoc est: *Antiochus auctor est, Tarentinos contra Thurios & Cleandriam imperatorem, qui Spartâ exsulabat, ob Sirin belligeranteis, ita pacem coivisse, ut æquo utrimque jure incoleretur Siris; Tarentinorum tamen judicaretur colonia. eam posteà temporis, cum loco nomine quoque mutato, adpellatam Heracleam.* Ab alterâ parte conterminos habuêre Crotoniatas ad Hyliam flumen, ut liquet ex Thucydidis lib. VII. COLONIAM fuisse deductam, docet Strabo, dicto lib. VI: Θούριοι δ' ἀτυχήσαντες πολὺν χρόνον, ὑπὸ Λευκανῶν λοιδραποδίσθησαν. Ταραντίνων δ' ἀφελομένων ἐκείνους, ὑπὸ Ῥωμαίοις κατέφυγον. οἱ δὲ πέμψαντες συνοίκους ὀλιγανδρήσασι, μετωνόμαζον Κωπὰς τὴν πόλιν. Id est: *Thurii longò tempore fortunâ usi secundâ, tandem à Lucanis in servitutem redacti sunt. His autem Tarentinis oppressis, ad Romanos confugerunt. Hi, attritis jam incolis, coloniâ missâ, urbem mutato nomine Copias adpellarunt.* Idem, haud dubiè ex hoc Strabonis loco, & Stephanus citat: Θούριοι, πόλις Ἰταλίας· ἡ πρότερον Σύβαρις, ὕστερον δὲ Κωπίαι. Id est: *Thurii, urbs Italiæ; quæ anteà Sybaris, posteà verò Copiæ dicta.* Verùm, hoc vocabulum à nullo alio auctore memorari miror: quum interim frequens Thurii sive Thuriorum mentio etiam posterioribus sæculis. quidpe Tabulæ quoque in Itinere inter Crotonem atque Tarentum memorantur *Turii*; ut infrà patebit. Fuisse tamen aliquem locum, cui nomen id pluralis numeri COPIAE tributum fuerit; patet ex eo, quòd etiam nunc perexiguus ad Crathis ostia sinus vulgò vocatur adcolis *El Cupo*. & specula in eius litore, *Torre del Cupo*. Cæterùm, QVANDO ea COLONIA deducta sit, ostendere videtur Livius, lib. XXXIV. *Exitu*, inquit, *huius anni, quo P. Scipio Africanus iterum & T. Sempronius Longus consules fuerunt; Q. Aelius Tubero, trib. pleb. ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesque scivit, ut Latinæ duæ coloniæ, una in Brutios, altera in Thurinum agrum, deduceretur.* Ipsam urbem Thurios Cæsar, belli civil. lib. III, MVNICIPIVM adpellat. *Cælius*, inquit, *profectus, ut dictitabat, ad Cæsarem, pervenit Thurios. ubi, quum quosdam eius municipii sollicitaret; equitibusque Cæsaris Gallis atque Hispanis, qui eò præsidii causâ missi erant, pecuniam polliceretur; ab iis est interfectus.* De LVXV & MOLLITIE SYBARITARVM Plutarchus hoc refert; in convivio sapientum: Συβαρῖται, ὡς ἔοικε, πρὸ ἐνιαυτοῦ τὰς κλήσεις ποιοῦνται τ῀ γυναικῶν, ὅπως ἐκλύσωνται κατὰ σχολὴν παρεσκευασμέναις ἐλθεῖν καὶ χρυσῷ φοιτᾶν ἐπὶ τὸ δεῖπνον. Hoc est: *Sybaritæ feruntur toto antè anno mulieres invitare soliti; ut eis liceret per ocium vestibus auroque ornatis ad cœnam venire.* Vnde in proverbium abierunt SYBARITAE. Zenobius, cent. V: Συβαριτικὴ τράπεζα.] Ἀντὶ τ῀ ἐν πολυτελείᾳ. τρυφητὴ γὰρ οἱ Συβαρῖται. Hoc est: *Sybaritica mensa.*] *Pro lautè & opiparè instructâ. delitiis enim dediti Sybaritæ.* Idem, ibidem; & Diogenianus, cent. VIII: Συβαρῖται διὰ πλατείας.] Παροιμία ἐπὶ τῶν σεσαρῶς πορευομένων. Hoc est: *Sybaritæ per plateas.*] *Adagium de pomposo incessu atque insolenti.* [*In insolenter ac fastuosè incedentes.*] E Svidâ, cent. XII, hoc lubet depromere: Συβαρίτης διὰ πλατείας.] Ἐπὶ τ῀ σεσαρῶς διαπορευομένων. οἱ Συβαρῖται ἅτε τρυφηλῶς διῆγον, ὡς καὶ τοὺς ἵππους διδάσκειν πρὸς αὐλὸν ὀρχεῖσθαι, καὶ τ῀ ἐξωθεν

ἔξωθεν ἐθνῶν μάλιστα ἠγάπων Ἴωνας & Τυρρηνούς· διότι σωίζαινεν αὐτοῖς, τοὺς μὲν τῶν Ἑλλήνων, τοὺς δὲ τῶν Βαρβάρων σωέχειν τὴν ἀρχὴν τὸ ζῆν πολυτελείᾳ. Παρὰ δὲ τοῖς Μινδυρίδης λέγεται σωεισιάσαι τρυφῇ. Οὗτος γὰρ, Κλισθένους τῶν Σικυωνίων τυράννου, νικήσαντος ἅρμασι, καὶ κηρύξαντος, ὃς ἀγαγοίατο θυγατέρα, δοκεῦσαν καλλὶ διαφέρειν, ἀναχθῆναι λέγεται ἐς Συβάρεως πεντήκοντα σὺν ἐρέταις, ἔχων ἰδίους οἰκέτας, τοὺς μὲν ἁλιεῖς, σὺν δὲ ὀρνιθοθήρας. Παραγενόμενος δὲ εἰς Σικυῶνα ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν σωδασκευῆς, ἃ μόνον τοὺς ἀνίμενος ἄνοιτας, ἀλλὰ καὶ τὸν τύραννον αὐτὸν ὑπερέρασι, καίπερ τῆς πόλεως αὐτῷ πίσης συμφιλοτιμουμένης. Ἐν δὲ τῷ μὲν ἄφιξιν δεῖπνῳ σωσπόντος τινὸς ὅπως καλοκλίθη, πρὸς αὐτὸν εἰπεῖν, ὅτι καὶ τὸ κήρυγμα πάρεσιν, ἢ μὴ Κλισθένους θυγατρὸς ἢ μόνος καλοκλιθησόμενος. Hoc est: *Sybarita per plateam.*] *De iis, qui insolenter incedunt. Sybaritæ adeò delicati fuerunt, ut & equos ad tibiam saltare docerent, & exterorum maximè amarent Ionas & Tyrrhenos; eò quòd hi ex Barbaris, illi ex Græcis, luxui ipsis essent simillimi. Apud eos autem fertur Mindyrides luxu excelluisse. nam quum Clisthenes, Sicyoniorum tyrannus, curru victor per præconem denuntiasset, ut, qui filiam ipsius, formâ præstantem, vellet ducere, adveniret: fertur hic Sybarita suâ solvisse navi, quæ quinquaginta famulos suos remiges haberet, alios piscatores, alios aucupes. Ac Sicyonem quum venisset, non æmulos modò, sed & ipsum tyrannum sumptibus & apparatu superasse, quamquàm totâ urbe magnificentiam eius adjuvante. In cœnâ, post adventum, quum quidam accessisset, ut cum eo accumberet, dixit ei, se adesse, ut secundùm præconium aut cum Clisthenis filiâ aut solus accumberet.* Aelianus, Histor. animal. lib. XVI, cap. XXIII: Ἵππος δὲ ἄρα & τὸ σύμπαθες ἴδιον ἔχει, καὶ τούτου μαρτύριον σκεῖνο· Συβαρίτας τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ τρυφῆς ἀκρότατοι πήσασθαι φρονίδα ὑπερβάλλοντας· & τὸ μὲν ἄλλων ἔργων τε καὶ ἀποδασμάτων ἀμαθῶς ἔχειν· ταῦτα δὲ ἐωπὼς ὅτιον διάγειν ῥᾳστωνίως & ἐνδεγίας & πολυτελείας. Περιηγεῖσθαι μὲν οὖν ἕκαστοτε & Συβαρῖ, μακρὸν αὖ εἰπεῖν τοῦτο. Ἐκεῖνο δὲ οὖν ἐμολογεῖται τρυφῆς ἄμαχον. Διδιδαγμένοι ἦσαν αὐτοῖς ἵπποι σωθεῖν τὸ ὠκύπους κομπὸν ὀρχεῖσθαι πρὸς αὐλὸν τῷ ῥυθμῷ. Τοῦτο οὖν εἰδότες οἱ Κροτωνιᾶται, ὅτι ἐπολέμουν αὐτοῖς, σάλπιγγα μὲν καὶ ἦχον σιώπινον & σωδρακλικὸν εἰς ὅπλα κατασίσασαν. αὐλοὺς δὲ καὶ αὐλητὰς σωδαλαβόντες, ἐπεὶ ὁμοδήσαν, & τὸ ἄσμα ἐξικνεῖτο ἤδη, ἐνέδοσαν σκεῦος τὸ μέλος ὀρχηστικόν. Ὅπερ οὖν ἀκούσαντες οἱ τῶν Συβαριτῶν ἵπποι, καὶ πάλαι οἴκοι μνήμονες, ὡς ἐν μέσοις ὄντες τοῖς συμποσίοις, [ὃ μόνον ἐξωρχήσαντο, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀναβάτας ἔχοντες ἠτιμόλησαν πρὸς τοὺς Κροτωνιάτας, Athenæus,] ἀπεστείλαντο μὲν τοὺς ἀναβάτας, ἐσκίρτων δὲ καὶ ἐχόρδων, καὶ τῇ μὲν ἄλλῃ τάξιν σωέχειαν, καὶ τὸν πόλεμον ἐξωρχήσαντο. Hoc est: *Ingenii & docilitatis equorum, clades Sybaritarum in Italiâ argumento est. Hi quum voluptuarii immodicè essent, opera & studia honesta omnia negligentes, ut audio, ignorabant; otio tantùm & sumptuoso luxui miserè addicti. Sed referre singula prolixum foret. unum supremi eorum luxûs testimonium narrabo. Equi eis instituti erant, ut inter epulas ad tibiarum numeros saltarent. Quod quum scirent Crotoniatæ, & bellum adversùs eos gererent; tubam, & omne vehemens & classicum signum, silère voluerunt: tibicines verò secum in acie adductos, quum jam intra sagittæ jactum ab hoste abessent; numeros saltationi aptos inflare jusserunt. Quibus auditis, Sybaritarum equi, saltationis domesticæ memoriâ, tamquàm in mediis versarentur conviviis, excussis sessoribus, saltare & tripudiare cœperunt; & confuso Sybaritarum ordine, stragis & cladis causa suis fuerunt dominis.* Atque hoc est quod Plinius indigitat; lib. VIII, cap. XLII: *Docilitas equorum* (inquit) *tanta est, ut universus Sybaritani exercitûs equitatus ad symphoniæ cantum saltatione quâdam moveri solitus inveniatur.* Sed de Thuriis plus quàm satis videtur dictum.

Ad Crathis ostium, *Thuriorum* fuit *navale*, ROSCIA sive RVSCIA dictum. quod uni memoratur Procopio, Gothic. rer. lib. III. Παρὰ δὲ τὰ ἀκτῶν, inquit, Ῥωσία ἐστὶ, τὸ Θουρίων ὅπλιτον. Ὑπῆρχεν δὲ αὐτὰ, ὅσον ἀπὸ σταδίων ἑξήκοντα, Φρούριον ὀχυρώτατον ἐδείμαντο οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι. Id est: *In orâ maritimâ est Ruscia, Thuriorum navale. Super id ad* LX *stadia, castellum validissimum ædificarunt veteres Romani.* Hoc castellum posteà ipse Procopius RVSCIANVM; Antoninus verò ROSCIANVM vocat. vulgò nunc est ROSSANVM, opidum celeberrimum: de quo plura infrà in Brutiis dicentur. Constantino Porphyrogenito, in libro de Administrando imperio, cap. XXVII, dicitur Ῥωσιανόν. ROSCIA, *Thuriorum navale*, quod & RVSCIA.

Cæterùm, Strabo, eodem libro VI, anteà; Ὑπὲρ δὲ τὰ Θουρίων, inquit, ἡ Ταυριανὴ χώρα λεγομένη ἴδρυται. Id est: *Supra Thurios est etiam sita regio, quæ Tauriana vocatur.* Facilè quis induxerit me, uti credam, scriptum fuisse ab ipso auctore, Θουριανὴ χώρα. nam gentilia vocabula à *Thurio* refert Stephanus Θούριον & Θουριανός; id est, *Thurinus & Thurianus.* Svetonio certè in vitâ Augusti, THVRINA hoc tractu adpellatur TAVRINA REGIO, & PAGVS.

latur REGIO, eademque THVRINVS PAGVS. *Marcus*, inquit, *Antonius, ei proavum exprobrat restionem ex pago Thurino*. Et paullo pòst: *Infanti cognomen Thurinus inditum est, in memoriam majorum originis; vel, quòd in regione Thurinâ recens eo nato, pater Octavius adversùs fugitivos rem prosperè gessit.*

CAMERA *ager.* Sequitur hinc CAMERA *ager*, vel CAMARE; de quo Ovidius, Fastor. lib. III, sic:

Est prope piscosos lapidosi Crathidis amnes
Parvus ager: Cameren incola turba vocat.

Circa ostia fluvii, ut verisimile est; inquit Ortelius.

LAGARIA, & LANGARIA, *opidum & castellum.* Post Thurios proximè memoratur antiquis auctoribus, Straboni, Plinio atque Stephano LAGARIA, Λαγαρία, quæ Lycophroni Λαγγαρία, LANGARIA. Ab illo, Straboni opidani sunt LAGARITANI; at Plinio LAGARINI; ut mox patebit. Apud Strabonem, lib. VI, sunt hæc: Μετὰ δὲ Θουρίας Λαγαρία φρούριον, Ἐπεῖθεν δὲ Φωκέων κλίσμα. ὅθεν καὶ ὁ Λαγαρίτανὸς οἶνος, γλυκὺς καὶ ἁπαλὸς, καὶ ὡραῖος τοῖς ἰατροῖς σφόδρα εὐδοκιμῶν. Id est: *Post Thurios est Lagaria castellum, ab Epeo & Phocensibus conditum. unde & vinum Lagaritanum, dulce ac lene, magnique admodùm apud medicos nominis.* Lycophron, in Alexandrâ:

Ὁ δ' ἱπποτέκτων Λαγαρίας ἐν ἀγκάλαις,
Ὃς ἀμφὶ Κίρραν καὶ Κυλιστάρνην γάνος
Ἔπηλυς οἴκοις τῆλε ναύστολος πάτρας.

Hoc est:

Equi fabricator in Langariæ sinu,
Qui juxta Cirrin & Cylistarni laticeis
Advena procul à patriâ degit.

Ad hæc ita Isacius: Ἡ δὲ σωλόξις ἔτως· Ὁ δ' ἱπποτέκτων Ἐπεὺς, ὃς ἔτος ἀμφὶ Κίρραν, καὶ Κυλιστάρνας καὶ ὕδωρ ὃς γάνος, ἔπηλυς καὶ ξένος, ναίσεται καὶ κατοικήσῃ οἴκοις τῆλε τῆς πατρίδος αὐτὸ Φωκίδος, ἐν τῇς ἀγκάλαις τῆς πόλεως Λαγγαρίας, ἤτοι ἐν τῇ Λαγγαρίᾳ πόλει. Κίρρις καὶ Κυλίστερνος, ποταμοί εἰσιν Ἰταλίας. Hoc est: *Ordo talis est: Equi fabricator Epeus, ipse quoque circa Cirrin, & Cylistarnas & aquam & splendorem, advena & hospes habitabit, & domicilia incolet procul à patriâ suâ Phocide, in sinu urbis Langariæ, sive in Langariâ urbe. Cirris & Cylistarnus, amnes sunt Italiæ.* Quis heic dubitet, quin corrupta vox sit Κυλιστέρνας pro Κυλιστάρνας; quum singula Isacius Lycophronis verba repetat? Neque enim aliàs sanus eorum sensus esse poterit. Cæterùm, ego & Κίρραν vitiatum vocabulum existimaverim ex genuino Σίρις: prope quem fluvium sita est Lagaria; ut mox ostendam. Certè eadem vox postea Σῖρις itidem corrupta scribitur. Verùm, patère existimo, LAGARIAM nullum aliud fuisse opidum, quàm quod etiam nunc vulgari atque depravato antiquo illo vocabulo dicitur incolis *Nogara* & *Nocara*, aliquot millia Siris dextrâ ripâ, ab ipsoque mari distans. Falluntur ergo illi immensum, qui id opidum ad IV milliare à Cassano, ad X à Thuriis, ad VI à mari conferunt, in montem cui illi à Cylistarno amne, quem *Raconello* nunc interpretantur, nomen antiquum manere vulgò *Cirnistaso*, arbitrantur. Falluntur item illi, qui Lagariam nunc putant dici *La Garga*, qui fluviolus juxta Saracenam opidulum defluit ad dextram fluvii Sybaris ripam. In Thurino fuisse agro LAGARIAM, ex Plinio, lib. XIV, cap. VI, liquet. ubi ita de generosis vinis scribit: *Verùm & longinquiora Italiæ, ab Ausonio mari, non carent gloriâ; Tarentina, & Servitiana, & Consentiæ genita, & Tempsæ, & Balbiæ, Lucanaque, antecedentibus Thurinis; omnium verò eorum, maximè illustrata Messallæ potu & salute, Lagarina, non procul Grumento nascentia.* Græcorum sanè illas colonias maritima ubique loca sectatas esse, vel in ipso litore sita, vel ad quæ flumina ducerentur, cuivis Italiæ hoc litus inspicienti, dispicere facillimum est. Sed præter gravissimam Lycophronis pariter Strabonisque auctoritatem, id etiam validissimum accedit argumentum, quòd Plinius Lagarinum agrum prope Grumentum ponit. quod opidum Tabula itineraria in itinere à Potentiâ (nomina hæc retinet) Tarentum versùs collocat; Antoninus verò iter ab eodem opido Potentiâ ad Grumentum; atque inde Nerulum, Muranum, Caprasias; & tandem Consentiam, deducit; ut mox ostendam in ipsius Grumenti explicatione. Quòd si igitur Grumentum fuerit prope Cirnistaso, in quo illi Lagariam locant; certè mirum nobis describsit iter Antoninus.

CYLI-

CYLISTARNVS AMNIS, mihi fuerit is, qui ab alterâ parte præmonstratæ Lagariæ fluens, vulgari nunc vocabulo adcolis dicitur *Racanello*, secundum Barrium. Eumdem Cylistarnum Straboni quoque memoratum fuisse videri; infrà ad *Acalandrum flumen* dicetur. CYLISTARNVS *amnis.*

SIRIS AMNIS vulgò nunc vocatur adcolis *Sino*, vel *Senno*. unde corruptam illam vocem Σῖνις natam librariis, facilè suspicer. Memoratur Lycophroni, Straboni, Frontino, Floro, Plinio, Plutarcho, Stephano. SIRIS, *amnis.*

Ad ostium eius fuit & opidum SIRIS; quæ posteà, HERACLEA exortâ, ipsorum HERACLEENSIVM NAVALE facta. eadem LEVTERNIA, & POLIEVM, & HERACLIVM, fertur vocata. Strabo, lib. VI; post dictam Lagariam: Εἶθ' Ἡρακλεόπολις, μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης, ᾧ παραμοὶ δύο ποταμοὶ, Ἄκιρις ᾧ Σῖρις, ἐφ' ᾗ πόλις ἣν Τρωϊκή. χρόνῳ δ' ὑπὸ Ἡρακλείας ἐκτισθεῖσα οἰκιστείας ὑπὸ Ταραντίνων, ὅπλιζον αὐτὴ τὸ Ἡρακλεωτῶν ὑπῆρξε. Διέχει δ' Ἡρακλείας μὲν πέντε σταδίους ᾧ εἴκοσι καὶ διακ. τ. Hoc est: *Sequitur Heracleopolis, paullùm supra mare: duoque amnes navigabiles Acíris & Siris; super quo erat urbs cognominis, à Troianis condita. posteà verò, quum Heraclea hèic à Tarentinis conderetur, navale Heracleotarum factum est. Distat ab Heracleâ stadia* XXIV; id est, millia passuum III; *à Thuriis circiter* CCCXXX; id est, millia XLI, passus CCL. Sic equidem vox illa Heracleopolis in omnibus Strabonis exemplaribus scripta est. at quia & omnibus aliis auctoribus unanimo constantique consensu, & ipsi etiam heic bis Straboni eadem dicitur simpliciter Ἡράκλεια; equidem vocem illam, ut ab imperito imprudentique librario vitiatam, corrigo in hunc modum; Εἶθ' Ἡράκλεια πόλις; id est; *Deinde Heraclea est urbs*. Vocem autem πόλις adjecit, quia præcedens locus Λαγαρία erat φρούριον tantùm. Sed huius scripturæ testis est epitomator Strabonis. apud quem ita legitur: Μετὰ Θουρίους Ἡράκλειά ἐστιν πόλις. Id est: *Post Thurios Heraclea est urbs*. De urbe SIRI & HERACLEA Diodorum suprà ex lib. XII, ad terminum inter Thuriorum & Tarentinorum agros circa Sirim flumen, citavimus. ubi notandum, (uti etiam ex suprà scriptis Strabonis verbis patet,) non ipsam Sirim mutato nomine dictam fuisse HERACLEAM; sed, quum Heraclea III millibus passuum suprà Siris ostium & Sirim opidum condita ab Tarentinis esset; Sirim, priscis cultoribus aliò translatis, in NAVALE HERACLEAE sive HERACLEENSIVM, fuisse conversum. adeò, ut sita fuerit Heraclea non in ipsâ Siris ripâ, id quod & Tabula commonstrat hoc itinere: SIRIS; *qua &* LEVTERNIA, *&* POLIEVM, *&* HERACLIVM. *Item,* HERACLEA; *qua &* PLIVM, *&* SIGIVM.

Turîs
Semnum ....
Heraclea IIII.

Semnum quidpe Siris amnis est, quem vulgò *Senno* etiam nunc adpellari, paullo dictum antè. Eamdem in sententiam & Plinius intelligendus est; qui lib. III, cap. XI, sic ait: *Heraclea; aliquando Siris vocitata*. De HERACLEAE antiquis NOMINIBVS hæc scribit in Mirandis Aristoteles: Ἐν Ταραντίνοις ἐναγίζειν τισὶν ἥρωσι φασὶν Ἀτρείδαις καὶ Τυδείδαις ᾧ Αἰακίδαις καὶ Λαερτιάδαις· ᾧ Ἀγαμεμνονίδαις ἢ χωλὸς θυσίαν ὁπόταν θύειν ἐν ἄλλῃ ἡμέρᾳ ἰδίᾳ· ἐν ᾗ νόμιμον εἶναι τὰς γυναῖκας μὴ γόασθαι τὰ ἐκείνοις θυόμενα. Ἔστι δὲ καὶ Ἀχιλλέως νεὼς παρ' αὐτοῖς. Λέγεται δὲ, μὴ ἐᾶν θρηνεῖν [m. lec. θρηβαλεῖν] σφᾶς Ταραντίνους, Ἡράκλειαν τὸν τόπον καλεῖσθαι, ὃν τῷ κατοικεῖν· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις χρόνοις τὰ Ἰώνων [Cl. Χώνων] καλεχόντων, πλέον. Ἔτι δὲ ἐκείνων ἔμπροσθεν ὑπὸ τὰ πρῶτον καλεχόντων αὐτὸν, Σίγιον ὠνομάσθαι. *In Tarento solent interdum parentare Atridis, Tydidis, Aeacidis, atque Laërtiadis. Agamemnonidis verò seorsim die aliâ propria agere sacrificia; quibus immolata tangere mulieribus, lege interdictum. Est & templum apud eos Achillis. Ferunt autem, hunc locum olim, Ionibus obtinentibus, Plium vocatum esse. postquàm verò à Tarentinis habitari cœpit, Heracleam. Cæterùm, jam inde remotiùs à primis incolis Sigium adpellatum*. Ipsam SIRIN urbem ab initio fuisse dictam LEVTERNIAM, ex Lycophronis colligo poëmate; quod dicto loco tale est:

Πολλοὶ δὴ Σῖριν ἀμφὶ καὶ Λεύτερνιαν
Ἄρρεκτον οἰνήζουσιν· ἐνθὰ δύσμορον
Κάλχας, ὀλωΐων σισυφεὺς αἰνέθμων,
Κεῖται, κάρᾳ μάσιγι γεγυλη τυπεὶς.

Ῥείθροισιν ὠκὺς ἔνθα μύρετ᾽ Σῖνις,
Ἄρδων βαθεῖαν Χωνίας παγκληρίαν.
Πόλιν δ᾽ ὁμοίαν Ἰλίῳ δυσδαίμονες,
Δείμαντες, ἀλγυνοῦσι Λαφρίαν κόρην
Σάλπιγγα, δηώσαντες ἐν ναῷ θεᾶς,
Τοὺς πρὸς θ᾽ ἕδεθλον Ξουθίδος ὠκηκότας.
Γλήναις δ᾽ ἄγαλμα ταῖς ἀναιμάκτοις μύσει
Στυγνὴν Ἀχαιῶν εἰς Ἰάονας βλάβην
Λεῦσσον, φόνον τ᾽ ἔμφυλον ἀγραύλων λύκων.

Hoc est:

Multi etiam circa Sirin & Leutarniam
Agrum habitabant: ubi infelix
Calchas, grossorum Sisypheus multarum,
Iacet, caput flagello percussus rotundo:
Vbi celer strepit Sinis,
Profundam irrigans Choniæ regionem.
Vrbem verò similem Ilio miseri
Condentes, dolore afficient Laphriam virginem
Tubicinam; perdentes in deæ templo
Xuthidis, qui sedeis priùs tenuerant.
Tum statua pupillis incruentis connivebit,
Diram Achivorum in Ionas cladem
Videns, cædemque gentilem luporum agrestium.

Σῖρις heic esse legendum, loco Σῖνις, vel id satis certo argumento est, quòd advenas istos Troianos urbem ad eum fluvium condituros ait: quam ipse commentator eius Isacius Sirim intelligit, unà cum Strabone. Isacii verba hæc sunt: Σῖρις καὶ Λευταρνία, πόλις Ἰταλίας, ἔνθα οἱ κατάλοιποι τῶν ἐξ Ἰλίου φυγόντων ᾤκησαν, καὶ πάντα κατὰ μίμησιν Τροίας ἐποίησαν, καὶ ἔκτισαν πόλιν ὁμοίαν Τροίᾳ· ἡ πρώτα μὲν ἐκαλεῖτο Πολίειον, εἶτα Ἡράκλειον, εἶτα Σῖρις. οἱ δὲ Ἴωνες, ἤγουν Ἀθηναῖοι, πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἐλθόντες εἰς Ἰταλίαν, ᾤκησαν περὶ Σῖριν. μετὰ δὲ τὴν Ἰλίου πόρθησιν φυγόντων καὶ Τρώων εἰς Ἰταλίαν, Κροτωνιᾶται, οὓς καὶ Ἀχαιοὺς λέγει, βοηθήσαντες τοῖς ἐν Ἰταλίᾳ τούτοις φυγοῦσι Τρωσὶ, στρατεύουσι μετ᾽ αὐτῶν κατὰ τῆς Σίριδος, καὶ πάντας οὗτος Ἴωνας, τῷ τῆς Ἀθηνᾶς ναῷ καταφυγόντας, ἀνεῖλον. Ἀχαιοὺς δὲ λέγει τοὺς Κροτωνιάτας, οἵ τινες συνεμάχησαν τοῖς Τρωσὶ, καὶ ἀνεῖλον τοὺς πρὶν κατοικοῦντας ἐν τῇ Σίριδι Ἴωνας, οὓς καὶ ἐμφύλους εἶπεν, ἐπειδὴ οἵ τε Ἴωνες καὶ Κροτωνιᾶται ἄμφω Ἕλληνες ἦσαν. Id est: *Siris & Leutarnia, urbes sunt Italiæ: ubi reliquiæ eorum, qui ex Ilio profugerant, habitaverunt; omniaque ad imitationem Troiæ fecerunt; urbemque condiderunt ad similitudinem Troiæ. quæ primùm vocabatur Polieum; mox Heraclium, deinde Siris. Iones verò, sive Athenienses, ante Troiani belli tempora in Italiam profecti, circa Sirim habitarunt. Quum autem post eversionem Ilii, Troiani quoque in Italiam profugissent; Crotoniatæ, quos Achæos vocat, auxilium his ferentes, expeditionem cum ipsis susceperunt adversus Sirin: omneisque Ionas, qui in templum Minervæ confugerant, contrucidarunt. Achæos autem adpellat Crotoniatas, qui auxilium ferentes Troianis, priscos Siris incolas Ionas interfecerunt; quos & gentileis dixit, quia utrique, & Iones & Crotoniatæ, erant Græci.* Aliter hanc de Ionibus historiam refert Strabo; ubi de eâdem urbe, loco suprà dicto, ita pergit: Τῆς δὲ τῶν Τρώων κατοικίας τεκμήριον ποιοῦνται τὸ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἰλιάδος ξόανον, ἱδρυμένον αὐτόθι, ὅπερ καταμῦσαι μυθεύουσιν ἀποσπωμένων τῶν ἱκετῶν ὑπὸ Ἰώνων τῶν ἑλόντων τὴν πόλιν. τούτους γὰρ ἐπελθεῖν οἰκήτορας φεύγοντας τὴν Λυδῶν ἀρχὴν, καὶ βίᾳ λαβεῖν τὴν πόλιν τῶν αὐτοχθόνων [mss. Χώνων. lego τῶν Χώνων] οὖσαν, καλέσαι δὲ αὐτὴν Πολίιον. [rectiùs apud Isacium & Stephanum Πολίειον.] δείκνυσθαι δὲ καὶ νῦν καταμύον τὸ ξόανον. Ἰταμὸν μὲν οὖν, καὶ τὸ οὕτω μυθεύειν, ὥστε μὴ μόνον καταμῦσαι φαινόμενον, καθάπερ καὶ τὸ ἐν Ἰλίῳ ἀποστραφῆναι κατὰ τὴν Κασσάνδρας βιασμὸν, ἀλλὰ καὶ καταμύον δείκνυσθαι. Πολὺ δὲ ἰταμώτερον τὸ τοιαῦτα ποιεῖν ἐξ Ἰλίου κεκομισμένα ξόανα, ὅσα φασὶν οἱ συγγραφεῖς. καὶ γὰρ ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐν Λαουϊνίῳ, καὶ ἐν Λουκερίᾳ, καὶ ἐν Σιρίτιδι, Ἰλιὰς Ἀθηνᾶ καλεῖται, ὡς ἐκεῖθεν κομισθεῖσα. Καὶ τὸ τῶν Τρωάδων δὲ τόλμημα περιφέρεται πολλοῦ, καὶ ἄπιστον φαίνεται, καίπερ δυνατὸν ὄν. Τινὲς δὲ καὶ Ῥοδίων κτίσμα φασὶ καὶ Σιρῖτιν καὶ τὴν ἐπὶ Τεύθραντος Σύβαριν. Hoc est: *Troianorum autem esse coloniam, documentum proferunt Minervæ Iliacæ simulacrum, ibidem dedicatum: idque aiunt oculos palpebris clausis solo defixisse, quum Iones, urbe captâ, suppliceis ab eo simulacro avellerent. hos quidpe colonos, quum Lydorum imperium fugerent, eò per-*

eò perveniſſe; urbemque eam, quæ Chonum erat, vi cepiſſe. dictam autem fuiſſe Polieum. ſed & hodie monſtrari aiunt ſimulacrum id connivens. Enimverò protervum eſt, fingere, ſimulacrum aliquod non modò viſum eſſe connivere; ſicut imaginem Minervæ Ilii ferunt oculos avertiſſe, quum violaretur Caſſandra: ſed fabulæ etiam adjicere, ſimulacrum etiam nunc connivens conſpici. At, multo etiam protervius, ea omnia ab Ilio allata fabulari, quæ ſcriptores referunt. ſiquidem & Romæ, & Lavinii, & Luceriæ, & Siri Minerva habetur Iliaca; quaſi ab Ilio allata. Et facinus Troianarum mulierum compluribus adſcribitur locis. eoque fides ei derogatur; quum fieri tamen potuerit. Quidam & Sirim & Sybarim ad Teuthrantem, Rhodiorum colonias faciunt. Stephanus tamen, neſcio ex quo auctore, non ab Chonibus, ſed ab Troianis demum adpellatam fuiſſe hanc urbem Πολίεον, tradit. Verba eius hæc ſunt: Σῖρις, πόλις Ἰταλίας, πλησίον Μεταποντίου, ἢ ποταμός. Μεταβληθὲν δὲ τὸ Πολίειον, ἀπὸ τῆς ἐν Ἰλίῳ πολιάδος Ἀθηνᾶς. Id eſt: *Siris, urbs Italiæ, prope Metapontum; & item amnis. Mutato autem nomine etiam Polieum dicta fuit, ab Iliacâ Minervâ, quæ Πολιὰς, id eſt, urbis tutatrix, dicebatur.* Hic equidem ait, Sirim mutato nomine poſteà fuiſſe dictam POLIEVM. at Iſacius, loco præſcripto, priùs POLIEVM, deinde SIRIN vocatum adfirmat. Siris quoque vocabulum primos urbi impoſuiſſe Troianos, auctor eſt Athenæus, lib. XII: καὶ οἱ τὴν Σῖριν, inquit, κατοικήσαντες, ἣν πρῶτοι κατέσχον οἱ ἀπὸ Τροίας ἐλθόντες. Ὠνομάσθη δὲ ἡ Σῖρις, ὡς μὲν Τίμαιός φησι, καὶ Εὐριπίδης ἐν δεσμώτιδι Μελανίππῃ, ἀπὸ γυναικός τινος Σίριδος· ὡς δὲ Ἀρχίλοχος, ἀπὸ ποταμοῦ. Hoc eſt: *Et qui Sirim habitant: quam primum tenuerunt ii, qui à Troiâ venerunt. Dicta autem eſt Siris, ut tradit Timæus, & item Euripides in Melanippe captivâ, à quâdam muliere Siride: ſeu, ut Archilochus auctor eſt, à flumine.* Poſtremum hoc ſatis certum; quoniam & Tarentum & Sybaris etiam ad eumdem ſinum Tarentinum à fluminibus nomina traxerunt. Verùm, patet ex hactenus recitatis, aliud nomen hunc locum habuiſſe apud Chonas atque Ionas, antequàm eò Troiani pervenerunt. id autem nullum aliud fuiſſe, quàm ſuprà ſcriptum LEVTARNIA: ex Lycophronis oratione conjicio. De cætero, SIRIS nomen, præter illud poſteræ urbis vocabulum HERACLEA, in huius navali ad amnis Siris oſtium, etiam Strabonis atque Plinii ſæculo permanſiſſe; cùm ex Plinii lib. III, cap. XI; ubi præter HERACLEAM recenſentur SIRINI opidani in Lucaniâ; tum ex Strabonis ſuprà ſcriptis verbis colligo: maximè verò ex iſtis: Καὶ ἐν Σιρίτιδι Ἰλιὰς Ἀθηνᾶ καλεῖται. Id eſt: *Et Siri Iliaca Minerva vocatur.* Quæ de ſuo tempore loquitur; ut liquidò ex orationis contextu patet. At Stephano opidani inde dicuntur Σιρῖται, ὡς Συβαρῖται, id eſt, SIRITAE, ut *Sybaritæ*. Cæterùm, apud Florum, lib. I, cap. XVIII, quo bellum Tarentinum deſcribitur, quod Romani cum Pyrrho rege geſſerunt, ita legitur: *Apud Heracleam & Campaniæ fluvium Lirim, Lævino conſule, prima pugna.* ſcilicet cum Pyrrho. *quæ tam atrox fuit, ut Frentanæ turmæ præfectus Obſidius invectus in regem, turbaverit; coëgeritque, projectis inſignibus, prælio excedere.* Eadem iſta verba & apud Iornandem leguntur; qui ea, ut pleraque alia in hiſtoriis Romanis, è Floro in ſuum de regnorum ſucceſſione librum transcripſit. Apud Oroſium quoque, lib. IV, cap. I, ita legitur: *Itaque apud Heracleam, Campaniæ urbem, fluviumque Lirim, prima inter Pyrrhum regem & Lævinum conſulem pugna commiſſa eſt.* Sed heic menda exſcriptoribus ſubjicit locus in eodem Flori capite poſteà ſic ſcriptus: *Victor primo prælio Pyrrhus, totam trementem Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, prope captam urbem à Præneſtinâ arce proſpexit.* Quænam ergo heic Heraclea Campaniæ ad Lirim fluvium? Certè nulla. Eumdem errorem & Gotefridus Viterbienſis, Chron. lib. XI, commiſit: *Pugnam conſerunt apud Heracleam, Campaniæ civitatem.* Tu locum Flori vitiatum ſic corrigito: *Apud Heracleam & Lucaniæ fluvium Sirim.* Auctor tibi ſit, præter alia documenta inferiùs ſequentia, vel unus ſolus Plinius. qui libro III, cap. XI; *Opidum*, inquit, *Thurium, inter duos amneis, Crathim & Sybarim; ubi fuit urbs eodem nomine. Similiter & inter Sirim & Acirim Heraclea: aliquando Siris vocitata.* Atque hinc paullo pòſt ei memorantur inter Lucanorum populos SIRINI; uti jam dictum. Sed & Plutarchus, in Pyrrho, in eâdem hiſtoriâ, memorat & Lucaniam, & Heracleam urbem, & Sirim amnem; ubi tamen Frentanus iſte, Ὄπλακος, *Oplacus* nominatur. Sed quæ ad rem præſentem pertinent, ſunt iſta: Τούτους ἀναλαβὼν ὁ Πύρρος, ἐβάδιζεν εἰς Τάραντα. Ἐπεὶ δὲ Λαιβῖνος ὁ τῶν Ῥωμαίων ὕπατος ἠγγέλλετο πολλὴν τραχεῖαν χώραν ἐπ' αὐτὸν, ἅμα τῷ Λευκανίαν διαπορθεῖν· ἐδέετο πρῶτον οἱ σύμμαχοι παρῆσαν

παρῆσαν ἀπῶ· δεινὸν δὲ ποιέμῳ ἀναχέας καὶ προϊδεῖν τὰς πολεμίας ἐγγυτέρω προσιόντας, ἐξῆλθε μὲν ἐπ' ὀλωάμεως, καὶ προελθὼν καλὲς ἐπεδάλετο ἐν τῷ μεταξὺ πεδίῳ Παυδοσίας πόλεως καὶ Ἡρακλείας. Πυθόμῳ δ' ἦ, τὰς Ῥωμαίας ἐγγὺς εἶναι, καὶ πέραν ἔ Σίριδος ποταμοῦ καταστρατοπεδεύειν, προσιππάσατο τῷ ποταμῷ, θέας ἕνεκα. καὶ καλιδὼν τάξιν τὲ ἐς φυλακὰς, καὶ κόσμον αὐτῶν, καὶ τὸ σχῆμα τ' στρατοπεδείας, ἐθώμασε. Hoc est: *Cum his copiis Pyrrhus profectus est Tarentum. Postquàm verò, Lævinum, Romanum consulem, nuntiatum est ingenti exercitu in ipsum movere, simulque pervastare Lucaniam; quamvis nondum ad eum convenerant socii; quia tamen fœdum ducebat, pati uti propiùs accederent hostes; signa movit: progressusque, castra medio campo inter Pandosiam urbem & Heracleam posuit. Vt verò intellexit, in propinquo Romanos esse, & ultra Sirin amnem castra ponere; excurrit equo, speculandi causâ, ad amnem. ubi ordinem, stationes, digestionem eorum, & figuram castrorum contemplatus, obstupuit.* Committitur heic tandem ad amnem pugna. En, quid hoc est? *Castra posuit inter Pandosiam urbem, & Heracleam?* Certè mendosam heic esse vocem Παυδοσίας; facilè is dijudicaverit, qui Straboni credit, Pandosiam opidum fuisse haud procul Consentiâ, ad Acherontem amnem; vel, in Lucanorum Brutiorumque confiniis; ut Livius tradit. quinam enim heic designari potuit campus; quum intervallum inter Pandosiam & Heracleam fuerit LX circiter millia passuum, tractu compluribus montium jugis interspecto? Isthæc igitur apud Plutarchum Pandosiæ commemoratio quum perabsurda sit; suspicari aliquando occeperam, duas in his Italiæ oris fuisse Pandosias urbeis. quod etiam ostendere videbatur antiquus geographus Marcianus, in Περιηγήσει, de Græciâ magnâ loquens: ubi Pandosia inter Crotonem & Thurios locatur; non verò, uti apud Plutarchum, inter Thurios & Heracleam. Tantùm id verò metri causâ esse factum, non locorum ignorantiâ, videri possit. Verùm Marciano vetustior geographus Scylax, (quem locum suprà ad Lucaniæ fines allegavimus emendatum,) in Περίπλῳ, Pandosiam in Lucaniæ urbibus enumerat. Cui consentientes Livius atque Strabo, (uti antè dictum,) circa Consentiam locant Pandosiam. nec alia apud quemquam alium auctorem reperitur Pandosia. Et, cur Plutarchus non dixit: Ἐν τῷ μεταξὺ πεδίῳ Παυδοσίας καὶ Ἡρακλείας πόλεως; *Medio inter Pandosiam & Heracleam urbeis campo?* Sanè vel hoc ipsum, mendam ei voci inesse, satis apertè claréque arguit. Nihil igitur certius, quàm scripsisse Plutarchum, ἐν τῷ μεταξὺ πεδίῳ Ἀκίριδος ποταμοῦ καὶ πόλεως Ἡρακλείας· *Medio inter Acirim amnem & urbem Heracleam campo.* Nec ullus alius heic commodior erat castris locus, quàm qui spatio CIↃ CC circiter passuum inter Acirim atque Heracleæ vestigia æquissimo campo sternitur. Hinc, quum & ipse Siris fluvius, ab Heracleâ versùs Livii Strabonisque Pandosiam euntibus, à IIII millibus passuum occurrat; omninò inter Heracleam & Sirin castra locasse Pyrrhus debuit, Romanis ad dextram eius ripam castra habentibus. Et quia editores jam agri intercedebant; Romanos Pyrrhus ultra Sirin castra habenteis, conspicere è castris suis haud potuit: sed propiùs ad ipsam Siris lævam ripam accedere necessum habuit; ubi & prœlium commissum: medio scilicet spatio inter utraque castra; sive, inter Heracleam & Sirim amnem. Vnde illud Flori, loco prædicto emendato: *Apud Heracleam & Lucaniæ fluvium Sirin prima pugna facta est.* Apud ipsam Siris dextram ripam castra habuisse Romanos, patet è Zonarâ; qui Annal. tomo II ita scripsit: Λαυϊνῖνος δὲ τ' ποταμὸν προῴμῳ καθ' τὸ στρατόπεδον διαβῶσι, ἐκωλύθη. Id est: *Lævinum, flumen juxta castra transire conantem, prohibuit.* Hinc & illud Plutarchi: Πυθόμῳ δὲ τὰς Ῥωμαίας, &c.

ACIRIS *amnis.* Cæterò, ACIRIS AMNIS, etiam nunc antiquo vocabulo, quamvis detorto, vulgò adcolis vocatur *Agri*. Vocabulum eius vitiatum legi apud Antoninum, *Acidios*; pòst patebit. Memoratur suprà citatis, Straboni, Plinio, Plutarcho, auctoribus.

Porrò, apud Antoninum iter notatum est tale:

Heraclea	
Ad Vicensimum	XXIIII.
Turios	XX.

AD VICESIMVM, *locus.* Legendum esse AD VICESIMVM; ipse numerus XX millium, intervallo inter eum

eum locum & Thurios adscriptus, satis apertè clamat. Est hodiè eo situ opidum, *La Mendolata*.

Porrò, Strabo post memoratam Sirin & Heracleam; Ἑξῆς δ' ἐστὶν, inquit, Μεταπόντιον. Id est: *Sequitur inde Metapontum*. At Plinio, dicto lib. III, cap. XI, inter Acirim & Metapontum duo interponuntur flumina, ACALANDRVM, & CASVENTVM. *Similiter est* (inquit) *inter Sirin & Acirin Heraclea; aliquando Siris vocitata. flumina, Acalandrum, Casuentum: opidum, Metapontum*. Flumina heic ultra Acirin sunt vulgaribus vocabulis *Salandrella* & *Basiento*, vel *Vasento*, ad illud autem opidum etiam est in mediterraneis *Salandra*; à quo vocabulo illud diminutivum est. Ex situ atque ordine, item ex vocabulorum similitudine, *Basiento* liquet esse CASVENTVM; *Salandrella* autem sive *Salandra*, ACALANDRVM. Hoc etiam Straboni memoratur, eodem lib. VI, infrà; hoc modo: Ὅγῶν Ἀλέξανδρος τὴν κοινὴν Ἑλλήνων τῶν ταύτῃ πανήγυριν, ἣν ἔθος ἦν ἐν Ἡρακλείᾳ συντελεῖν τῆς Ταραντίνης, μετάγειν ἐπειρᾶτο εἰς τὴν Θουρίαν, κατὰ ἔχθος. Ἐκέλευσε δὲ κατὰ τὸν Ἀκάλανδρον ποταμὸν τειχίζειν τόπον, ὅπου ἔσοιντο αἱ σύνοδοι. Hoc est: *Itaque Alexander communem Græcorum isthic degentium conventum solennem, qui ex more Heracleæ in Tarentino agro agebatur, in Thurinum agrum, abalienato ab Tarentinis animo, transferre conatus est. jussitque apud Acalandrum amnem locum communire, ubi ea concilia haberentur*. Meritò hæc verba omnium moveant admirationem; quum Acalandrus amnis versus Tarentum, Heraclea Tarentinorum versus Thurios ad invicem sint posita. Nec dubitare quidquam de vero Acalandro licet; quando & Plinii auctoritas & ipsum vocabulum *Salandra* disertissimis documentis testentur, non minùs *hanc* esse Acalandrum, quàm *Basiento* Casuentum. Aut igitur errasse circa huius fluminis regionem ac nomen; aut aliûs amnis perscripsisse Strabonem vocabulum; certum est. Aliud eum scripsisse, si censeas; certè illud ipsum haud aliud fuit, quàm quod Siri amni & Heracleæ urbi proximum in Thurino agro, Lycophroni dicitur Κυλίσταρνος ποταμὸς, id est, *Cylistarnus amnis*.

ACALANDRVM & CASVENTVM, *flumina*.

Post Casuenti amnis ostium, ad III millia passuum, fuit clara item illa urbs, quæ Græcis omnibus Μεταπόντιον, Latinis METAPONTVM vocatur. quamquàm etiam anteà METABVM dicta fertur. Specula eodem nunc situ, vulgari adpellatione incolis est *Torre di Mare*. Memoratur Scylaci, Herodoto, Velleio, Paterculo, Straboni, Diodoro, Marciano Heracleensi, Melæ, Dionysio Afro, Plinio, Diogeni Laërtio, Porphyrio, Iamblicho, utrique Tzetzæ, Servio, Prisciano. Apùd Solinum, cap. VIII, falsum est vocabulum *Metapontum* pro *Hipponium*. Apud Apollonium, in ἱστορίαις θαυμασίαις, cap. VI; de Pythagorâ, hæc leguntur verba: Καὶ γὰρ τῷ Ποντίῳ πλοίῳ εἰσερχομένῳ. Id est: *Pontum nave adveniente*. quæ ego ita correcta lego: Καὶ γὰρ τὸ Μεταπόντιον πλοίῳ εἰσερχομένῳ. Hoc est: *Quum Metapontium navis adveniret*. Vide alios auctores de Pythagoræ vitâ. Cæterò, fuisse METAPONTVM, ubi nunc prædicta specula est: inde colligitur: quòd Plinius id ultra Casuentum locat flumen; Strabo verò à Siri, Heracleæ navali, stadia CXC: quæ sunt millia XXIII, passus IↃCCL. tum, quòd Casuenti ostium statim subsequitur ostium Bradani amnis: quem terminum fuisse inter Lucaniam & Iapygiam, sive Apuliam; jam anteà, in huius descriptione, ostensum est. Quod etiam ex iis clariùs patebit, quæ mox è Strabone de Metaponto adducentur. Acherontiam, Silvium, Genusium, Deciam, loca prope ulteriorem Bradani ripam sita, fuisse Apulorum; supra satis demonstratum est. In Tabulâ iter hoc litore inter Thurios Tarentumque describitur tale:

METAPONTVM, *urbs*.

Turis	
Semnum	....
Heraclea	IIII.
Turiostu	XXV.
Tarento	.....

In his *Semnum* Sirin esse flumen; superiùs docui. *Turiostu* autem corruptum esse vocabulum; nemo negaverit. Quid eo faciendum; aut quid fuisse dicendum; planè ego me nescire fateor: nisi quòd ex XXV millium intervallo suspicio subit, scriptum fuisse, *Metapontum*. Certè celebriori hoc loco omisso, obscuriorem aliquem eo itinere recensere voluisse auctorem Tabulæ; credibile non est. Cæterùm, opidani

dani inde sunt Μεταποντῖνοι, METAPONTINI. Herodoto, lib. IIII; & item Dionysio Afro, ac Stephano, Μεταπόντιοι, METAPONTII. sed hoc Latinos usos nusquam reperio. Apud Dionysium ita est:

Τὰς δὲ μέτ' ἐξείης Μεταπόντιοι.

Post hos autem deinceps Metapontii.

Nimis hæc dicuntur compendiosè. tum, malè Metapontinos inter Locros & Crotonem collocat. Verùm Eustathius ita ad hæc: Ὅτι μέν ἐστιν Λοκροὶ ἔθνος οἱ Μεταπόντιοι, ὧν πόλις Μεταπόντιον· ἣ ποτὲ λεγομένη Σῖρις· κληθῆναι δὲ ἄτω λέγεται ἀπὸ Μεταπόντου υἱοῦ Σισύφου, ὃν οἱ βάρβαροι Μέτεβον ἔλεγον. κῖσμα δὲ τὸ Πυλίων τὸ Μεταπόντιον. Λέγουσι δὲ πάνυ εὐτυχῆσαί ποτε ἀπὸ γεωργίας. Διὸ καὶ ἐν Δελφοῖς ἀναθεῖναι τὸ θρυλλούμενον χρυσοῦν θέρος. Hoc est: *Post Locros, gens est Metapontii; quorum urbs Metapontium; quondam Siris dicta. Fertur autem sic adpellata à Metaponto, Sisyphi filio, quem barbari Metabum dixère. Opus autem est Pyliorum Metapontium. Cæterùm, admodùm fortunati opulentique fuisse dicuntur ab agricultura. ideoque Delphis famosissimam illam auream messem ab iis dedicatam esse.* Eumdem in sensum & Stephanus tradit. Quibus grammaticis tu, dictam aliquando fuisse Sirim, ne credas. Errorem istum ex qua hauserint verâ historiâ, patet ex Strabone; qui ita lib. VI scribit: Ἐξῆς δ' ἐστὶ Μεταπόντιον· εἰς ὃ ἀπὸ τῆς Ἡρακλείας εἰσὶ σταδίοι μ πρὸς πεντήκοντα. Πυλίων δέ λέγεται κῖσμα, τῶν ἐξ Ἰλίου πλευσάντων μετὰ Νέστορος. ἃς ἄτω δυτυχῆσαι ἀπὸ γεωργίας φασὶν, ὥστε θέρος χρυσοῦν ἐν Δελφοῖς ἀναθεῖναι. Σημεῖον δὲ ποιοῦνται τῆς κτίσεως τὸ τῶν Νηλείδων ἐναγισμόν. ἠφανίσθη δ' ὑπὸ Σαμνιτῶν. Ἀντίοχος δέ φησιν, ὀκλαφθέντα τὸν τόπον, ἐποικῆσαι τῶν Ἀχαιῶν τινας, μεταπεμφθέντας ὑπὸ τῶν ἐν Συβάρει Ἀχαιῶν· μεταπεμφθῆναι δὲ κατὰ μῖσος τὸ πρὸς αὐτοὺς Ταραντίνων τῶν Ἀχαιῶν, τῶν σκηπτούχων ὄντων Λακωνικῆς· ἵνα μὴ Ταραντῖνοι χρῆσιν ποιήσαιντο τῷ τόπῳ. Δυοῖν δὲ ὄντοιν τῶν πόλεων, [deesse videtur τὸ Σῖρις,] τῶν Μεταποντίων, [lego, καὶ τὸ Μεταποντίου] ἰσχυρῶν τὸ Ταραντίνων, πιθανῶς αὐτοὺς ἀφιγμένους ὑπὸ Συβαρητῶν, τὸ Μεταπόντιον καταλαβεῖν. τότε μὲν γὰρ ἔχοντας, ἔχειν καὶ τὴν Σῖριν· εἰ δ' ὅτι τὴν Σῖριν τρέπουσιν, εἰκότως ἂν τοῖς Ταραντίνοις τὸ Μεταπόντιον, ἐν πλευραῖς οὖσι. Πολεμοῦντας δ' ὕστερον πρὸς τοὺς Ταραντίνους, καὶ τοὺς ὑπερκειμένους Οἰνωτρους, ὅτι μέρος ἀμφοτέροις τῆς χώρας, ὅπερ ἦν ἀεὶ τὸ τότε Ἰαπυγίας ὅρμον καὶ τὸ Ἰαπυγίας. Ἐντεῦθεν δὲ τὸ Μεταπόντιον μυθεύουσι καὶ τὸν Μελανίππου τὸν δεσμῶτην, καὶ τὸ ἐξ αὐτῆς βοιωτόν. Δοκεῖ δ' Ἀντίοχος, τὴν πόλιν Μεταπόντιον εἰρῆσθαι πρότερον Μέτεβον, παρονομασθῆναι δ' ὕστερον. τὸν τε Μελανίππου οὐ πρὸς τὸν, ἀλλὰ πρὸς Δίον κομισθῆναι, ἐλέγχειν ἡρῷον τοῦ Μετάβου, καὶ Ἄσιον τὸ ποιητὴν φήσαντα, ὅτι τὸν Βοιωτὸν

Δίῃ ἐνὶ μεγάροις τέκεν ἀγλαὸς Μελανίππη.

ὡς πρὸς ἐκεῖνον ἀγθεῖσαν τὸν Μελανίππου, οὐ πρὸς τὸ Μέτεβον. Οἰκιστὴς δὲ Μεταποντίου Δαύλιος ὁ Κρότωνος τυράννου γενόμενος τῶν περὶ Δελφούς, ὡς φησὶν Ἔφορος. Ἔτι δὲ καὶ τοιοῦτος λόγος, ὡς ὁ πεμφθεὶς ὑπὸ τῶν Ἀχαίων ὅτι τὸ συνοικισμὸν Λοκρίπου εἴη. χρησάμενον δὲ τὸν τῶν Ταραντίνων τὸν τόπον εἰς ἡμέραν καὶ νύκτα, μὴ ἀποδοῦναι· μεθ' ἡμέραν μὲν λέγων πρὸς τοὺς ἀπαιτοῦντας, ὅτι κατὰ τὴν ἐφεξῆς νύκτα αἰτήσαντο καὶ λάβοι· νύκτωρ δέ, ὅτι κατὰ τὴν ἐξῆς ἡμέραν. Hoc est: *Sequitur inde Metapontum, ab Heracleæ navali CXC stadia dissitum. Conditum aiunt à Pyliis, qui cum Nestore ab Ilio navigaverunt. Hoc tanto successu terram coluisse, uti auream messem Delphis dedicaverint. Argumento esse volunt Neleidum exsequias. quæ abolitæ sunt ab Samnitibus. Antiochus scribit, locum eum, à cultoribus desertum, Achæorum quosdam occupasse, qui ab Achæis Sybarim incolentibus accersiti erant. accersitos autem fuisse ob Achæorum, qui Laconiâ pulsi fuerant, in Tarentinos odium; scilicet, ne hi, quia vicini erant, locum eum invaderent. Quum autem duæ essent urbes, Siris & Metapontum: quorum hæc Tarento propinquior; à Sybaritis persuasum esse iis, quos accersiverant, Metapontum uti occuparent: quòd, eo potiti, Sirim quoque essent habituri. Sin illi se ad Sirim contulissent; fore, ut Tarentini, à latere imminentes, Metapontum suam facerent. Successu temporis, bello cum Tarentinis, & qui suprà adjacebant, Oenotris conflato; acceptâ agri parte, pacem composuisse, qui eius, quæ tunc erat Italia, & Iapygiæ fuerit terminus. Cæterùm, huic etiam loco Metapontum in fabulis & Melanippam attribuunt, & huius filium Bœotum. Existimat autem Antiochus, urbem olim Metabum dictam; posteà Metapontum denominatam. at Melanippam non ad Metabum, sed ad Dium fuisse datam; id sacello Metabi argui, & Asii poëtæ testimonio: qui ait; Bœotum*

In Dii formosâ domo peperit Melanippe.

ad hanc nimirum adductam iuuuens Melanippam; non ad Metabum. Ephorus tradit,

Meta-

Metaponti conditorem fuisse Daulium, Grissæ, quæ prope Delphos est, tyrannum. Fertur & alia narratio. scilicet, eum, qui ab Achæis ad condendam coloniam missus, fuisse Leucippum: eumque, quum locum hunc ad diem noctemque precariò à Tarentinis obtinuisset, noluisse reddere; interdiu reposcentibus respondentem, se etiam ad insequentem noctem petiisse atque impetrasse; noctu verò, ad insequentem diem.

Post Metapontum, sequitur BRADANVS FLVVIVS, Lucaniæ Apuliæque terminus, uti memoratur Antonino; vulgò nunc adcolis *Bradano* dictus. Ex quo ego vocabulo colligo, in Antonini exemplaribus mendosè scriptum esse, *Ad fluvium Bradam*, pro, *Bradanum*. BRADANVS, *fluvius.*

Atque hactenus utrumque Lucaniæ litus, hinc ad Siculum, illinc ad Tuscum mare, expositum est. Nunc deinceps mediterranea expediemus. Itinera à Venusiâ per Lucaniæ opidum GRVMENTVM, in Itinerariis describuntur huiusmodi:

Tabulæ:		Antonini:	
Venusie		*Venusium civitas*	
		Opino	XV.
Silvium	XXXV.		
Pisandes	XVI.		
		Ad fluvium Bradam	XXVIIII.
Lucos	XXIIII.		
Potentia	XII.	*Potentia*	XIIII.
Anxia	XV.	*Acidios*	XXIIII.
Grumento	XVIII.	*Grumento*	XXVIIII.
Tarento	XXIIII.	*Semuncla*	XXVII.
		Nerulo	XVI. Epis.
		Summurano	XVI.
		Caprasis	XXI.
		Consentia	XXVIII.

Antonini:		Tabulæ:	
Nerulo		*Nerulos*	
Summurano	XVI.	*Interamnio*	XXVIII.
Caprasis	XXI.	*Caprasia*	VIII.
		Crater fl.	XXVI.
Consentia	XVIII.	*Consentia*	XVIII.

Ex his, Venusia, Potentia, Tarentum, Nerulum, Muranum, Crathis fluvius, & Consentia, nomina antiqua retinent. Per GRVMENTVM quia utróque, & ad Tarentum, & ad Nerulum, quod inter Apenninum & inferum mare positum, iter ducebat, medio situ inter utrumque illud fuisse necessum est. Plinius, lib. XIIII, cap. VI: *Lagarina*, inquit, *vina, non procul Grumento nascentia*. Hinc GRVMENTVM id ego esse opidum colligo, quod haud procul lævâ Siris fluvii ripâ situm, vulgari nunc incolis & corrupto vocabulo dicitur *Clarimonte*; SAPONARA secundùm Ptolemæum. Memoratur quoque Macrobio, Saturnal. lib. I, cap. XI; Livio, lib. XXVII. Idem, lib. XXXIII, sic: *In Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius cum Hannone Pæno prosperè pugnat*. Apud Appianum, Civil. bellor. lib. I: Græcus quidem textus habet nomen Τερέβρου: at scitè id interpres reddit *Grumentum*. nam ita etiam Diodorus habet, Excerptis Legationum referentibus. GRVMENTINAE parœciæ meminit beatus Gregorius papa, Epistolar. ex regestro lib. X, cap. XLVIII. GRVMENTVM, *opidum.*

Vocabulum illud apud Antoninum, *Acidios*, inter Potentiam & Grumentum, in *Aciris* corrigendum esse censeo. Non ergo Acidii, sive Aciduli, *Acetura* sunt.

Porrò, apud Livium lib. XXIIII, in historiâ belli Annibalici, hæc leguntur verba: *Ex Lucanis Blandæ, Apulorum Ancæ oppugnatæ*. Scribe tu, *Blanda atque Ancæ*. ANCAE ergo idem est opidum, quod in Tabulâ vocatur *Anxia*. ANCAE, *opidum.*

Bradanus fluvius, in itinere à Venusiâ Potentiam versùs, ad XV milliare apud opidum, cui vulgare nunc incolis vocabulum est *Opido*, transitur. quod ipsum opidum ego interpretor vetus illud OPINVM. quod & VPINVM adpellatum fuit; ut infrà mox ad Cœlianum patebit. Iam à Potentiâ si Acirim annem accedas, medio situ inter Bizanum & Allianum; intervallum erit XXIIII millium: hinc verò ad Clarimontem, id est, ad Grumentum, XXVIIII. Numerum autem in Tabulâ XXIIII millium, quæ inter Grumentum Tarentumque conspiciuntur, corruptum esse censeo. Neque enim probabile est, Grumentum tam prope Tarentum fuisse; quando iter apud Antoninum per id à Venusiâ Nerulum versùs ducitur. sed neque numerus OPINVM, *opidum.*

tum XLIII millium, quæ Antoninus inter Grumentum & Nerulum ponit, conveniret. siquidem millia inter Nerulum & loca quæ XXIV millia à Tarento absunt, numerantur LX ampliùs. Tum verò loca ea jam ultra Bradanum & extra Lucaniæ sunt terminum; quum GRVMENTINI in Lucaniâ referantur Plinio, lib. III, cap. XI; & item GRVMENTVM Straboni; cuius verba lib. VI, in descriptione Lucaniæ, hæc sunt: Καὶ Γρούμεντον δὲ, καὶ Οὐερτῖναι τῆς μεσογαίας εἰσὶ, καὶ Καλασάρνα, καὶ ἄλλαι μικραὶ κατοικίαι, μέχρι Οὐενουσίας πόλεως. Id est: *Sed & Grumentum & Vertinæ in mediterraneis sunt, & Calasarna, & alia exigua opidula, ad Venusiam usque urbem.* Viam videtur ab Heracleâ per Grumentum ad Venusiam usque sequutus esse rectissimam, in quâ ea opida fuêre sita. VERTINAE, *opidum*, (ni vocabulum mendosum fuerit,) videtur esse id, quod inter Opinum & Venusiam ad Bradanum amnem vulgari nunc adpellatione dicitur *Vietre*. At vocabulum CALASARNA facilè suspicer depravatum esse è germano ACALANDRA; quod opidum in dictâ viâ ad cognominem amnem Acalandrum, eodem, quo ipse amnis, nunc dicitur vocabulo *Salandra*. Cæterò, GRVMENTVM equidem Strabo suâ ætate inter exigua Lucaniæ opida connumerat. at celebrem posteà atque illustrem fuisse urbem; patet è Tabulâ itinerariâ; in quâ primariæ urbis signo notatur. Sed & Plinii ævo haud perinde obscuram fuisse, inde patet, quòd is, ubi Lagarinum agrum indicare voluit, dicto lib. XIV, cap. VI, per Grumenti, ut nobilioris loci, vicinitatem, illam notiorem se redditurum putavit. POTENTIA vulgò nunc incolis dicitur *Potenza*. unde Plinio, lib. III, cap. XI, opidani sunt POTENTINI.

VERTINAE, *opidum.*

CALASARNA, *vel* ACALANDRA, *opidum.*

POTENTIA, *opidum.*

Porrò, iter apud Antoninum describitur tale:

Venusia	
Ad Pinum	XII.
Ypinum	XXXII.
Cælianum	XL.
Heracliâ	XXVIII.
Ad Vicesimum	XXIIII.
Turios	XX.

CAELIANVM hoc hodiéque, in eodem inter Venusiam & Siris ostium sive veteris Heracleæ situm itinere, vulgari vocabulo incolis vocatur *Cigliano*. Hinc Venusiam usque, numeros & intervalla apud Antoninum esse vitiata, certum est. YPINVM haud dubiè scriptum fuit VPINVM; estque idem cum OPINO, quorsum enim Græca litera in Italico Lucanorum vocabulo?

CAELIANVM, *opidum.*

Iter ex Antonino suprà adductum, est huiusmodi:

Grumento	
Semuncla	XXVII.
Nerulo	XVI.

Millium passuum inter Nerulum hodiè atque Claremontem numerus ab istis differt. *Semuncla* fortè corruptum est, pro *Ad Semnum fluvium*, uti ex Tabula jam antè est dictum. Malè ergo Mercator Semunclam ad Laum flumen collocat.

Porrò ad Acirim amnem & Apenninum montem situm nunc est episcopale opidum, cui vulgare vocabulum *Marsico*: id fortè fuerit vetus ABELLINVM MARSICVM; unde Plinio, lib. III, cap. XI, opidani dicuntur ABELLINATES, cognominati MARSI. Verba eius hæc sunt: *Cæterò, intus in secunda regione Hirpinorum, colonia una Beneventum, auspicatiùs mutato nomine, quo quondam adpellata Maleventum; Aeculani, Aquilonii, Abellinates cognomine Protropi, Compsani, Caudini, Ligures qui cognominantur Corneliani, & qui Bebiani, Vescellani, Deculani, Aletrini, Abellinates cognominati Marsi, Atrani, Hecani, Alfellani, Atinates, Arpani.* Nec obstiterit, quòd inter Hirpinorum opida referre videatur Plinius Abellinates Marsos. nam ita & Arpanos, & quotquot ab hoc vocabulo ad Calabrorum usque nomen sequuntur Apuliæ populi, perperàm eidem Hirpinorum titulo attribuit; dein Calabris quæ erant Apulorum. sed & Atinates Lucanos, quorum opidum Atinum ad Tanagrum flumen; vulgo nunc *Atena*. quidpe eodem capite anteà; *Ita Apulorum,*

ABELLINVM MARSICVM, *opidum.*

rum, inquit, *genera tria*: *Teani*, *à duce è Graiis*; *Lucani*, *subacti à Calchante*: *quæ loca nunc tenent Atinates*. Et anteà: *Mediterranei Brutiorum*, *Apruſtani tantùm*. *Lucanorum autem Atinates*, *Bantini*, *Eburini*, *Grumentini*, *Potentini*, *Sontini*, *Sirini*, *Tergilani*, *Vrſentini*, *Volcentani*; *quibus Numeſtrani junguntur*. Quamquàm heic quoque Bantinos ex Apuliâ, & Eburinos è Picentinis, falſò titulo Lucaniæ adſcripſit; ut in iſtorum populorum explicatione oſtenſum eſt.

ATRANI quoque videntur Lucaniæ *opidani*; quorum *opidum* ATERNVM, ad Silarum amnem, vulgò nunc *Aterni* dictum. ATERNVM, *opidum*.

Cæterùm, toto hoc capite XI proximè dicto, quàm immaniter Plinius regiones, populos atque opida inter ſe confundat: ſatis jam ſuprà in Calabris, Apulis, Hirpinis atque Picentinis patuit. Vrſentinos, Volcentanos atque Numeſtranos, fuiſſe Brutios, infrà docebitur.

OPIDVM APRVSTVM, à quo *opidani* APRVSTINI, haud dubiè idem eſt, quod Ptolemæo dicitur τὸ Μεγάλης Ἑλλάδος Ἄβυσρον, id eſt, *Magnæ Græciæ* ABYSTRVM, ſive ABVSTRVM. Hoc equidem doctiſſimus quidam vir Italus, nunc eſſe putat opidum, quod haud ita longè à mari Tuſco vulgari vocabulo dicitur *Orſò Marſo*. Verùm, Magnam Græciam à Siculo mari ad alterum hoc Apennini latus & mare Tuſcum protuliſſe Ptolemæum; nullo modo ille demonſtraverit. Sanè ſitus, quem in mediterraneis, medio tractu inter Turium & Metapontium, maritimas urbeis, Abuſtro ſuo tribuit Ptolemæus, apertiſſimè oſtendit, eum fuiſſe locum, qui vulgari nunc vocabulo incolis dicitur *Arpadozza*. Itaque in hoc etiam lapſus eſt Plinius, Brutiis id falſò adſcribens. APRVSTVM, *opidum*.

De TERGILO, ſive TERGILA, unde *opidani* eidem Plinio TERGILANI, nihil liquet. TERGILVM, *vel* TERGILA.

SONTIA, *opidum*, unde *opidani* eidem Plinio SONTINI, vulgò hodiè incolis vocatur *Sanza*, inter Policaſtrum opidum & Tanagrum flumen. SONTIA, *opidum*.

Porrò, addit Plinius proximè ſcriptis iſta: *Præterea interiiſſe Thebas Lucanas*, *Cato auctor eſt*; *& Pandoſiam Lucanorum urbem fuiſſe*, *Theopompus*; *in quâ Alexander Epirotes occubuerit*. THEBAE iſtæ LVCANAE, ubi locorum fuerint: item, quando interierint; nemo umquàm dixerit: quando nulla alia earum eſt apud auctores mentio: Pandoſiam Strabo etiam ſuâ ætate fuiſſe memorat: ſed rectiùs in Brutiis; ut ſuo loco oſtendetur. THEBAE LVCANAE.

Cæterò, iter ibidem ſignatum eſt huiusmodi:

Acerronia
Foro Popili V.

De ACERRONIA nihil liquet. FORVM etiam POPILI ſciri nequit. Fuiſſe hac adpellatione opidum Campaniæ; ſuprà è Ptolemæo oſtenſum eſt. Sed hoc Tabulæ nullo modo idem eſſe poteſt. ACERRONIA. FORVM POPILI.

Porrò, iter ibidem notatum eſt tale:

Nares Lucanæ
Vico Mendicolco ....
Nerulos XXVI.

De huius VICI MENDICOLCI neque vocabulo, probum corruptumve ſit, neque ſitu, quidquam liquet. VICVS MENDICOLCVS.

Aliud ibidem iter deſcribitur huiusmodi:

Nerulos
Coſilianum XVI.
Grumento XXV.

Hoc etiam COSILIANVM æternis tenebris obrutum manſurum puto; ni fuerit opidum, cui vulgare nunc vocabulum *Caſſano*; CASSIANVM etiam Paulus Diaconus, lib. II, cap. XVII, in Brutiis recenſet. COSILIANVM.

Denique, Servius ad Virgilii lib. XI, de Diomedæis avibus, ita ſcribit: *Habitant autem*

ELECTRIS, sive FEBRA, insula.

autem in insulâ ELECTRIDE, *sive* FEBRA; *quæ est haud longè à Calabriâ, in conspectu Tarentinæ urbis.*

Atque hæc ferè sunt loca fluminaque Lucaniæ veteribus memorata auctoribus.

CAP. XV.

De BRVTIIS.

BRVTIORVM origo.

RElíquum hinc Italia incoluêre BRVTII; Græcis plerisque Βρέττιοι, BRETTII, dicti; Dionysio Afro Βρέντιοι, BRENTII; Procopio Βρύτιοι, BRVTII. Stephanus: Ἀντίοχος ἢ τὴν Ἰταλίαν φησὶ κληθῆναι Βρεττίαν, εἶτα Οἰνωτρίαν. Hoc est: *Antiochus ait, Italiam vocatam fuisse Brettiam; deinde Oenotriam.* Antiochi sententia fuit, id terrarum spatium, quod Brutii incoluerunt, primò vocatum fuisse Oenotriam; deinde Italiam; ac tandem Brettiam: ut patet ex Strabonis lib. VI: Ὠνόμασται δ', inquit, τὸ ἔθνος ὑπὸ Λουκανῶν· Βρεττίους γὰρ καλοῦσι τοὺς λιποστρατίας. ἀπίεσαν δ', ὡς φασι, ποιμαίνοντες πρότερον, εἶθ' ὑπ' ἀνέσεως ἐλευθερούμενοι, ὑϊκὰ ἐπιστρατεύσαντι Δίωνι Διονυσίῳ, καὶ ἐπάραξεν ἀπιέναι πρὸς ἄπιστας. Id est: *Nomen genti dedere Lucani. desertores quidpe sive defectores Brettios vocant. nam Bretti, quum pastores, ut fertur, priùs essent Lucanorum; ab his desciverunt, libertatem indulgentiâ illorum adepti: quo tempore Dio bellum Dionysio movens, quosvis contra quosvis concitavit.* Eamdem rem Diodorus, lib. XVI, circa eamdem de Dione & Dionysio historiam, ita refert: Ἐπ' ἄρχοντος δ' Ἀθήνησι Ἐλπίνου, Ῥωμαίοις κατέστησαν ὑπατεύειν Μάρκον Πόπλιον Λαινάτιον, καὶ Γναῖον Μαμέλιον Ἰμπεριῶσον· ὀλυμπιὰς δ' ἦγεν ἑκτὴ πρὸς ἑκατόν· ἐπὶ τούτων κατὰ μὲν τὴν Ἰταλίαν ἠθροίσθη πρὸς τὴν Λουκανίαν πλῆθος ἀνθρώπων παντοδαπὸν μιγάδων, πλεῖστον δὲ δούλων δραπετῶν. Οὗτοι δὲ τὸ μὲν πρῶτον λῃστρικὴν ἐπεποιήσαντο βίον, καὶ διὰ τὴν ἐν τοῖς ἀγροικίαις ἐκ παιδὸς ἄσκησιν σωμάτων, ἔχον τριβὴν ἐκ μελέτης τῆς πολέμου ἔργων. Διὸ δὴ τοῖς πολεμικοῖς ἀγῶσι πρότερον τῶν ἐγχωρίων, εἰς αὔξησιν ἀξιολογωτέραν κατέστησαν. καὶ πρῶτον μὲν Τερίναν πόλιν ἐκπολιορκήσαντες, διήρπασαν. ἔπειτ' Ἱππώνιον καὶ Θουρίους, καὶ πολλὰς ἄλλας χθαμαιτύπους, κοινῇ πολιτείαν συνέθεντο. Καὶ προσηγορεύθησαν Βρέττιοι, διὰ τοῦτ' πλείστους εἶναι δούλους. καὶ γὰρ τὴν τῶν ἐγχωρίων διάλεκτον οἱ δραπέται Βρέττιοι προσηγορεύουσι. Τὸ μὲν ἂν τῶν Βρεττίων πλῆθος [fortè ἔθνος] ἄτοπον ἔφη καλεῖν τὴν Ἰταλίαν. Hoc est: *Quum summum Athenis magistratum obtineret Elpinus; & Romæ consulatum gererent, M. Popilius Lænas, & Cn. Manlius Imperiosus; Olympias verò ageretur* CVI; *in Italiâ multitudo quædam hominum miscellaneorum (plerique autem erant servi fugitivi) ex variis undique locis circa Lucaniam confluxit. Hi primùm vitam prædatoriam instituebant: mox excubiarum agrestium, & incursionum consuetudine, rerum bellicarum exercitationem usumque sibi compararunt. Itaque quum bellicis conflictibus superiores terræ incolis evaderent; ad incrementum insigne progressi sunt. ac principio quidem Terinam urbem expugnatam diripuerunt. mox Hipponio Thuriisque ac multis aliis subactis, propriam sibi rempublicam constituerunt. Et, quia plerique fuerant servi, Brettii dicti sunt. incolarum quidpe sermone fugitivi nuncupantur Brettii. Ad hunc igitur modum Brettiorum in Italia gens coaluit.* Nugæ igitur sunt, quod grammatici, Eustathius & Stephanus, ab Herculis filio *Bretto*, *Brettios* dictos tradunt. Cæterò, illud satis mirum; ab ignominiosâ re, id est, quòd servi fugitivi fuerant, Brutiis nomen hæsisse, quod domini ignominiæ causâ imposuerant, quo non solùm dominis Lucanis, sed & finitimis Græcis, ac postmodùm Romanis, adeoque toti Italiæ dicerentur *Brettii* sive *Bruttii*. namque aliud ipsam inter se habuisse gentem nomen, nemo unquam adnotavit. Aliam sanè eius nominis originem referunt Iustinus atque Iornandes. quorum hic in Gothicis ita: *Brutiorum regio in extremis Italiæ finibus jacens, nomen quondam à Bruttiâ sortitur reginâ.* Iustinus, *Brutiam* quidem nomine agnoscit mulierem, at non reginam. Verba eius, lib. XXIII, hæc sunt: *Agathocles, rex Siciliæ, pacificatus cum Carthaginiensibus, partem civitatum, à se fiduciâ virium dissidentem, armis subegit. dein, quasi angustis insulæ terminis clauderetur; in Italiam transcendit: exemplum Dionysii sequutus; qui multas Italiæ civitateis Italiæ subegerat. Primi igitur hostes illi Brutii fuêre: qui & fortissimi tum, & opulentissimi videbantur; simul & ad injurias vicinorum prompti. nam multas civitateis Græci nominis Italiâ expulerant: auctores quoque suos Lucanos bello vicerant; & pacem cum his æquis legibus fecerant. tanta feritas animorum erat, ut nec origini suæ parcerent. Namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus & Spartani, instituere soliti*

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

soliti erant. quidpe ab initio pubertatis in silvis inter pastores habebantur, sine ministerio servili, sine veste quam induerent, velcui incubarent: ut à primis annis duritiæ parcimoniæque sine ullo usu urbis adsvescerent. Cibus hic, præda venatica: potus, aut lactis aut fontium liquor erat. sic ad labores bellicos indurabantur. Horum igitur ex numero quinquaginta primò ex agris finitimorum prædari soliti, confluente deinde multitudine, solicitati prædâ, quum plures facti essent, infestas regiones reddebant. Itaque fatigatus querelis sociorum Dionysius, Siciliæ tyrannus, sexcentos Afros ad compescendos eos misérat. quorum castellum, proditum sibi per Brutiam mulierem, expugnaverunt: ibique civitatem, concurrentibus ad opinionem novæ urbis pastoribus, statuerunt: Brutiosque se, ex nomine mulieris vocaverunt. Primum illis cum Lucanis, originis suæ auctoribus, bellum fuit. quâ victoriâ erecti, quum pacem æquo jure fecissent, cæteros finitimos armis subegerunt. tantasque opes brevi consequuti sunt, ut pernicioſi etiam regibus haberentur. Denique Alexander, rex Epiri, quum in auxilium Græcarum civitatum cum magno exercitu in Italiam venisset; cum omnibus copiis ab his deletus est. Atque hæc de ORIGINE BRVTIORVM, quòd progenies fuêre Lucanorum, multo probabilior est narratio. Ipse Strabo, lib. v: Ἔστι δ', inquit, πυλαιότατον ἔθνος οἱ Σαβῖνοι, καὶ αὐτόχθονες. τούτων δ' ἄποικοι Πικεντῖνοι καὶ οἱ Σαμνῖται· τούτων δὲ Λευκανοὶ, τούτων δὲ Βρέττιοι. Id est: *Sabinorum gens vetustissima est, & indigena. Ab his originem habuêre Picentes simul & Samnites: ab his porrò Lucani; & ab his Brutii.* Rectiùs itaque ab eodem Strabone, dicto lib. VI, Δραπέται adpellantur, id est, *desertores*, sive defectores; quàm à Diodoro δοῦλοι τροφίμου, id est, *servi fugitivi*. quamquàm pastores isti tales videri possunt, qui conatus reliquorum adjuverunt. Cæterò, NOMEN GENTIS quod attinet, Græcis id quidem dicebatur, ut antè dictum, Βρέττιοι, BRETTII; Latinis verò BRVTII. id Ptolemæus, Latinorum vocabula ut plurimùm in Italiæ descriptione sequens, geminato τ, quod ex illo Græco sumptum, fecit Βρέττιοι, BRVTTII. hunc alii etiam posteà sequuti; & in his Stephanus. qui præter τὸ Βρεττίων vocabulum Βρεττίας quoque & Βρεττίων refert. Ex hisce jam dictis auctoribus, nostri ævi critici apud omneis Latinos auctores suprà scriptum vocabulum BRVTII gemino scribendum esse TT, BRVTTII, contendunt. Verùm tam facilè id illi mihi persvaserint, quàm quòd insula Oceani, quæ omnibus Romanis scriptoribus est *Britannia*, & incolæ eius *Britanni*, gemino itidem scribendi sint *tt*, *Brittanni* & *Brittannia*; quia Græcis sint Βρεττανοὶ & Βρεττανία, sive Βρεττανική. Sed nec eorum probanda est sententia, qui ex Græcis auctoribus apud omneis pariter Romanos scriptores legi volunt *Brettii*. Vtra vocabuli formatio magis genuina fuerit gentis adpellatio, Romana an Græca, equidem haud facilè dixerim. at id scio, minimè mihi convenire, peritiorem eâ in re me velle esse ipsis Romanis: qui certè non per imperitiam, sed certâ ratione, *Brutii* maluerunt dicere, quàm *Brettii*. Alioquin eâdem ratione *Brundisii* quoque vocabulum corrigendum apud Romanos auctores foret ex Græcis scriptoribus in *Brendisium*, sive *Brentesium*. Sed de BRVTIORVM adpellatione satis dictum. quoties Græci in gentium urbiumque vocabulis paullum à Latinis variaverint, longum foret, nec necessarium, recitare; quando id omnibus ipsa scriptorum monimenta pervolventibus facile est adnotare.

NOMEN BRVTIORVM.

Cæterùm, FINES BRVTII AGRI, sive BRVTIAE PENINSVLAE, qui fuerint, jam anteà in Lucaniæ finium descriptione patuit, nempe, ad Hetruscum mare Laüs amnis; ad Siculum mare, sive Tarentinum sinum, Sybaris fluvius. PENINSVLAM adpellant Brutiorum agrum Strabo atque Plinius. huius locum infrà emendatum quære ad flumen OCINARVM. Ille clariùs, lib. VI, sic scribit: Ἔστι δ' ἡ μὲν Λευκανία μεταξὺ τῆ τε Ποσειδωνιάτιδος καὶ τῆς Τυρρηνικῆς καὶ τοῦ Σικελικοῦ, τὸ μὲν ἀπὸ Σιλαρέθου μέχρι Λάου, τὸ δὲ ἀπὸ Μεταπόντου μέχρι Θουρίων. ἡ δὲ τὴν ἤπειρον, ἀπὸ Σαμνιτῶν μέχρι Ἰαπυγίας καὶ ἀπὸ Θουρίων εἰς Κηρίλλας, πλησίον Λάου. στάδιοι δ' εἰσὶ καὶ ἰσθμὸς τ. Ὑπὲρ δὲ τούτων Βρέττιοι, χερρόνησον οἰκοῦντες. ἐν ταύτῃ δ' ἄλλη παρειλημμένη χερρόνησος, ἡ τὸν ἰσθμὸν ἔχουσα, τὸ ἀπὸ Σκυλλητίου ἐπὶ τὸ Ἱππωνιάτικὸν κόλπον. Hoc est: *Sita autem est Lucania inter oram Hetrusci simul & Siculi maris; illinc à Silaro usque ad Laum, hinc à Metapontio ad Thurios. in mediterraneo, à Samnitibus usque ad isthmum, qui, à Thuriis ad Cerillos usque pertinens, stadia occupat* CCC. *Supra hos Brutii peninsulam incolunt; quæ aliam includit peninsulam, cuius isthmus à Scylletio ad Hipponiatem usque sinum porrigitur.* Hi igitur fuêre fines Brutii agri. Porrò, Plutarchi hîc illustris locus emendandus est. Is in Crasso, de Spartaco è Piceno, ubi Memmium Crassi legatum fuderat, ad fretum Siculum tendente, hæc refert: Ὁ δὲ Σπάρ-

FINES AGRI BRVTII.

Σπάρταν ὡς ἐπὶ τὴν Λευκανίαν εἰς τὴν θάλατταν. ἐν ᾗ πρεμνῷ λῃστρίσι Κιλίσσαις ἐπιτυχών, ὥρμησεν ἄψασθαι Σικελίας. ὁμολογησάντες δὴ οἱ Κίλικες αὐτῷ, καὶ δῶρα λαβόντες, ἐξηπάτησαν, καὶ ἀπέπλευσαν. ἔτω δὴ πάλιν ἐπὶ θαλάσσης αἰωρούμενος, ἐπενόησε τὸ στρατὸν εἰς τὴν Ῥηγίνων χερρόνησον. ἐπελθὼν δὲ ὁ Κράσσος, καὶ τὸ πᾶν τὴν φύσιν ὁρῶν, ὑφηγεμόνα τὸ δέον, ὥρμησεν ἐπιτειχίσαι τὸ ἰσθμόν. ἅμα καὶ τὸ σχολὴν τὸ στρατιωτῶν ὑφαιρῶν, καὶ πᾶν εὐπορίαν τῶν πολεμίων. μέγα μὲν αὐτῷ καὶ χαλεπὸν τὸ ἔργον. λύσει δὲ, ἐπανορθώσασθαι δόξαν ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ, πέφρον ἐμβαλὼν ἐκ θαλάσσης εἰς θάλασσαν, διὰ πυθμένος σταδίων τεσσαράκοντα, εὖρος δὲ καὶ βάθος πεντεκαίδεκα ποδῶν. ἐπὶ τὸ πέφρα τεῖχος ἔσησεν, ὕψει καὶ ῥώμῃ θαυμαστόν. ὧν ὁ Σπάρταν ἡμέλει ἐπὶ φρενὶ τοιῶν· ὡς δὲ, τὸ λείας ἀπολαύσεως, παρεῖναι βελόμενος, σωθεὶς τὸ ἀποστήσωσι, καὶ λαμβάνῃ δόξαν ἐκ τὸ χερρονήσου, νύκτα νιφετώδη καὶ πνεύματι χειμέριον παρεφύλαξεν, ἔχωσε τὸ πέφρα μέρος ἐπὶ πολὺ γῆ καὶ ὕλῃ καὶ κλάδοις δένδρων, ὥστε τὸ στρατείας περαιῶσαι τὸ τεῖχος. Ἐφοβήθη μὴ ἂν ὁ Κράσσος, μὴ λάβοι τὸς ὅρμους τὸ Σπάρταν ἐπὶ τὴν ῥώμην ἐλαύνων· ἐπεὶ ῥησε δὴ πολλῶν ἐκ διαφορᾶς ἀπεστάντων αὐτῷ, καὶ στασιαζόντων καθ' αὑτούς ἐπὶ Λευκανίδος λίμνης, ἣν φασὶ τρέπειν διὰ χρόνου, γινομένην γλυκεῖαν, καὶ αὖθις ἁλμυρὰν καὶ ἄποτον. Id est: *At Spartacus cessit per Lucaniam ad mare. In freto navigia praedatoria Cilicum nactus, animum adjecit ad tentandam Siciliam. At Cilices, inito cum eo pacto, muneribusque acceptis, imposuerunt ei, ac subduxerunt se. Ita recepit se à mari; atque in Rheginorum consedit peninsulâ. Ibi supervenit Crassus. Qui videns naturam loci, quid faciendum esset, subjicientem: isthmum muro instituit sapire; simul ut otium militibus, & hostibus commeatus facultatem adimeret. Quod etsi grande esset & laboriosum opus; brevi spatio tamen praeter omnium opinionem perfecit: fossam ab mari ad mare per cervicem* XXXVII *millia & pedum* X *passus longam; latam & altam* XV *pedes, perduxit. Super fossâ murum excitavit, mirâ altitudine ac firmitate. Ea Spartacus primùm floccipendere. ubi verò, deficiente praedâ, quum vellet progredi, advertit, se intercluſum muro; neque ex peninsulâ quidquam capere valuit: noctem nive infestam ac ventum procellosum pro se capiens, exiguam partem fossae complevit humo, materiâ ac arborum ramis; ac tertiam partem exercitus traduxit. Heic timuit Crassus, ne impetus Spartacum Romam raperet. verùm confirmatus est; quòd multi ex dissensione desciviſſent ab illo, & castra seorsum posuiſſent super stagno Lucano, quod certis temporibus variari ferunt; ac modò dulce, modò salsum nec potabile fieri.* Hanc Rheginorum peninsulam video quosdam interpretari Scyllam scopulum, sive promontorium Scyllæum; quia hoc πέτρα est (ut inquit Strabo lib. VI) χερρονησίζουσα, ὑψηλὴ, τὸ ἰσθμὸν ἀμφίδυμον καὶ παπῶδες ἔχουσα, ὃν Ἀναξίλαος, ὁ τύραννος τῶν Ῥηγίνων, ἐπετείχισεν; id est, *saxum sublime, ac mari penè cinctum, continenti junctum humili, & utrimque adpulsui navium opportuno isthmo.* At isthmus hic tam exigui est spatii, ut vix modicum hodiéque opidulum capiat; nedum XXXVII ampliùs millia passuum pateat. tum ipsum saxum sive peninsula, quod castellum haud perinde magnum sustinet, Spartacum cum LX ampliùs millibus armatorum, quae Livius lib. XLVII, atque Orosius, referunt, capere nullo modo potuit; nedum commeatum ac praedam ad tempus suppeditare. Huc adde, quòd, in quacumque parte huius promontorii vel solus Spartacus consediſſet, utique in litore seu maris orâ futurus erat. at Plutarchus à mari cum, id est, freto, recessiſſe, disertis tradit verbis. longè maiorem igitur ille intellexit peninsulam. Hanc investigemus. De eodem bello ita tradit Florus, lib. III, cap. XX: *Tandem etiam totis viribus contra Mirmillionem consurgitur, pudoremque Romanum Licinius Crassus asseruit; à quo pulsi fugatique (pudet dicere) hostes, in extrema Italiae confugerunt. Ibi circa Brutium augulum inclusi, quum fugam in Siciliam pararent, neque navigia suppeterent, ratesque ex cratibus, & dolia connexa virgultis in rapidiſſimo freto frustrà experirentur, tandem eruptione factâ, dignam viris obiêre mortem.* En, ex hisce Flori verbis quis non conjecerit, apud Plutarchum quoque, ubi praescripta vox Ῥηγίνων nullo modo consistere potest, legendum esse, εἰς τὴν Βρυττίων χερρόνησον; id est, *in Brutiorum peninsulam?* Sic Livius, lib. XXVI. *Caeterùm, non quantum pertinaciae ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Annibali. namque ex Lucanis in Brutium agrum, ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, ut propè repentino adventu incautos oppresserit.* Et posteà, eodem libro, Publius Scipio in Hispaniâ sic exercitum adloquitur: *In Italiâ Arpi recepti: Capua capta: iter omne ab Româ, trepidâ fugâ emensus Annibal, in extremum angulum agri Brutii compulsus, nihil jam maius precatur deos, quàm, ut incolumi cedere atque abire ex hostium terrâ liceat.* Sed hactenus de finibus atque situ Brutiorum; nunc ad singulorum locorum pergemus enarrationem.

Litus

Litus Brutianum ad inferum mare ita describitur in Tabulâ itinerariâ:

Lainum	
Cerilis	VIII.
Clampeia	XL.
Temsa	X.
Tanno fl.	XIII.
Vibona Balentia	XI.
Tauriana	XXIIII.
Arciade	XII.
. . . .	XII.
Regio	XVII.

Lainum heic intelligit fluvium, â quo ad Cerillos hodieque VIII sunt, sive, ut vulgò incolæ numerant, VII millia passuum. De hoc flumine dictum est superiori capite sub titulo LAVS.

In voce *Cerilis* alteram *l* interiisse; satis certum est: quando is locus Straboni dicitur Κήριλλοι, CERILLI; & Silio CARILLAE; (fortè metri causâ η mutato in α.) hodiè verò vulgò incolis *Cirella*. Tabulæ auctori fuerit ne CERELLI, an verò CERELLAE; haud facilè dixerim. in hoc tamen potiùs inclinat animus; quoniam & olim Silio, & nunc etiam Vocabulum id feminini est generis. Strabonis verba, lib. VI, hæc sunt: Ἔστι δ' ἡ μὲν Λευκανία μεταξὺ τῆ τε τῶν Τυρρηνικῆς καὶ τῆ Σικελικῆς, τῆ μὲν ἀπὸ Σιλάριδος μέχρι Λάου, τῆ δ' ἀπὸ Μεταπόντιδος μέχρι Θουρίων· κατὰ δὲ τὸν ἤπειρον ἀπὸ Σαυνιτῶν μέχρι Ἰσθμοῦ τοῦ ἀπὸ Θουρίων εἰς Κηρίλλας, σταδίων Λάου. σταδίοι δ' εἰσὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τ. Id est: *Sita est Lucania inter oram Hetrusci simul & Siculi maris; illinc à Silaro usque Laum, hinc à Metaponto ad Thurios. in mediterraneo, à Samnitibus usque ad isthmum, qui à Thuriis ad Cerillos, prope Laum, stadiorum est* CCC. Silius, libro VIII, ita canit: CERILLI, *vel* CERELLAE.

——— Nunc sese ostendere miles
Leucosiæ è scopulis, nunc quem Picentia Pæsto
Miles, & exhaustæ mox Pæno Marte Carillæ,
Nunc Silarus quos nutrit aquis; quo gurgite tradunt
Duritiem lapidum mersis inolescere ramis.
Ille & pugnacis laudavit tela Salerni,
Falcatos enseis; & quæ Buxentia pubes
Aptabat dextris irrasa robora clavæ.

Porrò, vocabulum Tabulæ *Clampeia*, vitiatum est ex genuino CLAMPETIA. quod opidum Melæ quoque ac Plinio memoratur. Mela lib. II, cap. IV, à freto Siculo versùs Galliam & Varum flumen progrediens; *Hinc*, inquit, *in Tuscum mare deflexus est, & eiusdem terræ Italiæ latus alterum. Terina; Hippo, nunc Vibon, Temesa, Clampetia, Blanda, Buxentum*. Plinii verba infrà ad flumen OCINARVM emendabuntur. Millia igitur passuum XL, quæ Tabula refert, si à Cerillis versùs fretum Siculum in litore progrediaris, incides in opidum, quod vulgari nunc vocabulo incolis dicitur *Amantéa*. id ex situ atque intervallo idem esse deprehenditur quod præscriptis auctoribus vocatur *Clampetia*. Apud Livium, lib. XL, id vocabulum corruptum legitur, *Dampetia*; in his verbis: *Ad Cn. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Vssugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Syphæum, Argentanum, Dampetia, multique alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecêre*. Scilicet minusculis literis scriptum erat primò *clampetia*. unde posteà, facili librarii lapsu, literæ *cl* contractæ sunt in *d*. Barrius ait, *Toranum opidum* esse Livii *Dampetiam*. Posterioribus etiam temporibus celebrem fuisse urbem; patet è Tabulâ itinerariâ; ubi signum primariæ urbis, nomini eius adpictum. Cæterùm, in Plinii verbis (ut ad OCINARVM flumen dicitur) notandum est, mendosè ab ipso nominari flumen *Batum*, quod integrè SABATVM nuncupatur. Errat & Barrius, Batum opidum hodiè heic citans intùs paullo, & flumen eiusdem nominis: quum opidum id appelletur *Abbate Marco*. CLAMPETIA, *opidum.*

Porrò Clampetiam à X millibus passuum, ut testatur Tabula, sequuta est TEMSA, sive TEMPSA; Græcis primùm Τεμέση, TEMESE, sive Τεμέσα, TEMESA; dein Τέμψα dicta. nam ex *Temesa* factum est *Temsa*; in hoc, ne *m* declinaretur in *n*, in- TEMPSA, *vel* TEMESE, *colonia.*

terjectum est p, *Tempsa*. ut suprà *Tilevemptum, Compsa*. Lycophroni etiam gemina ar, Τέμεσα, TEMESSA, (puto metri causâ,) vocatur. Et Stephano, (ut mox videre est,) TAMESA. Memoratur præterea Homero, Polybio, Ciceroni, Ovidio, Livio, Straboni, Melæ, Plinio, Statio, Ptolemæo, Pausaniæ. Prædicta x millia ab Clampetiâ sive Amanteâ, versùs fretum Siculum si progrediare, incides in speculam maritimam, cui vulgare vocabulum *Torre Loppa*: circa quam antiquissimam illam Temesam sive Tempsam ex dicto intervallo conjicio. Sed & xx hinc sunt millia ad Consentiam usque, quæ eadem Tabula intra hanc urbem & Tempsam refert. Huc etiam congruunt Lycophronis versus, infrà ad LAMPETIAM citati. Cæterùm, de Temesâ ita scribit Barrius: *Melivitum, opidum quondam episcopale, seu in S. Marcum delatum. Melivitum olim Tempsa; apud quam Isaurus fluvius excurrit. abest à mari* VI *millia passuum*. Strabo autem, lib. VI, sic: Ἀπὸ δὲ Λάου πρώτη πόλις ἐστὶ τῶν Βρεττίας Τεμέση· Τέμψαν δ' οἱ νῦν καλοῦσιν· Αὐσόνων κτίσμα· ὕστερον δὲ καὶ Αἰτωλῶν, τῶν μετὰ Θόαντος· ὃς ἐξέβαλον Βρέττιοι. Βρέττιους δὲ ἐπέτρεψαν Ἀννίβας τε καὶ Ῥωμαῖοι. Ταύτης τε τῆς Τεμέσης φασὶ μεμνῆσθαι τὸν ποιητὴν, ἀ τὸ ἐν Κύπρῳ Ταμασσοῦ, (λέγει γὰρ ἀμφοτέρως,) τῷ·

Εἰς Τεμέσσιον μὲν χαλκόν.

καὶ δεικνῦ) χαλκουργεῖα πλησίον, ἃ νῦν ἐκλέλοιπεν. Hoc est: *Prima à Lao Brutiorum urbs est Temese, quam Tempsam nunc dicunt; ab Ausonibus primùm condita: deinde ab Aetolis, qui Thoantem secuti. hos Brutii ejecerunt. Brutios Annibal juxtà & Romani attriverunt. Atque huius Temeses aiunt poëtam mentionem fecisse; non Tamasi (utrumque enim dicitur) quæ Cypri est; his verbis:*

Ad Temesem propter æs.

Atque æraria ostenduntur in proximo sectura; quarum hodie defecit usus. Hinc apud Stephanum: Τάμασσος, πόλις Κύπρου, ἀφόρου ἔχουσα χαλκὸν, ἐν μεσογείᾳ. ἐντεῦθέν τινες γεάφουσιν·

Εἰς Ταμέσσιον μὲν χαλκόν.

Ἀπιθάνως. Ἔστι γὰρ ἡ Ταμέση πόλις Ἰταλίας καὶ ποταμός. Πολύβιος δὲ ἐν τῷ πρώτῳ, Τεμέσην τὴν πόλιν καλεῖ. Τὸ τούτης ἐθνικὸν, Τεμεσαῖος. Id est: *Tamasus, opidum Cypri, eximium habens æs, in mediterraneo. Hinc quidam scribunt:*

Ad Temesen, propter æs.

Sed minùs probabiliter. Est quidpe & Tamese opidum Italiæ, & amnis. Polybius autem Temesam urbem adpellat. Huius gentile, Temesæus. Idem auctor posteà: Τεμέση, πόλις Ἰταλίας. Ὅμηρος·

Εἰς Τεμέσσιον μὲν χαλκόν. ἄγων δ' αἴθωνα σίδηρον.

Ὁ τωλίτης, Τεμεσῖος. Id est: *Temese, urbs Italiæ. Homerus:*

Ad Temesen propter æs. duco autem splendidum ferrum.

Opidanus inde, Temesæus. Versus is Homeri est Odysseæ libro I. Sed TEMESAEVM AES maximè celebratur aliis etiam poëtis; Græcis simul ac Latinis. VINVM etiam TEMESANI AGRI celebratur Plinio, lib. XIV, cap. VI. OPIDANI Latinis à TEMSA sive TEMPSA, fuêre TEMSANI sive TEMPSANI. Livius lib. XXXIV: *Tempsam & Crotonem civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Brutiis captus erat: Brutii Græcos expulerant. Factum id P. Cornel. Scipione Africano iterùm & T. Sempronio Longo coss.* anno à Româ condita IↃLVIII; ante natum Iesum CXCV.

SACELLVM POLITAE. Cæterò, prope Tempsam opidum fuit SACELLVM POLITAE. De quo ita Pausanias in Eliacis: Ὀδυσσέα, πλανώμενον μὲν ἄλλοσιν τὴν Ἰλίου κατενεχθῆναί φασιν ὑπὸ ἀνέμων ἐς τε ἄλλας τῆ ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Σικελίᾳ πόλεων. ἀφικέσθαι δὲ καὶ ἐς Τέμεσσαν ὁμοῦ τῇ ναυσί. Μεθυσθέντα οἱ ναύτην ἔνα τῶν ναυπῶν παρθένον βιάσασθαι, καὶ ὑπὸ τῶν ἐπιχωρίων αὐτὸν τάδε καταλαμφθῆναι ἀδικήματος. Ὀδυσσέα μὲν δὴ ἐν ἀδηνὶ λόγῳ ἡγεμόνα αὐτὸν τῆν ἀπώλειαν ἀποπλέοντα οἰχεσθαι. Τὸν καταλαμφθέντα δὲ ἀνθρώπου δαίμονα ἀδένα ἀνέναι κηρὸν ἀποκτείνοντά τε ὁμοίως σφᾶς ἐν τῇ Τεμέσῃ ἐπεξερχόμενον ἅπασιν ἡλικίαν· ἐς ὃ ἡ Πυθία τὸ κατέπαυσεν ἐξ Ἰταλίας ἀμυνομένους φύζαν, Τεμέσαν μὲν ἐκλιπεῖν οὐκ εἶα, τὸν δὲ ἥρωα φᾶσα ἐκέλευζεν ἱλάσκεσθαι, τέμενός τε ἀποτεμομένους οἰκοδομήσασθαι νεὼν, διδόναι δὲ κατὰ ἔτος αὐτῷ γυναῖκα τῶν ἐν Τεμέσῃ παρθένων τὴν καλλίστην. Τοῖς μὲν δὴ τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ προστεταγμένα ἐποίουν, δῆμα δὲ τὸν δαίμονα ἐς τὰ ἄλλα λῷον ἐδέη. Εὔθυμος (ἀφίκετο γὰρ ἐς τὴν Τέμεσαν, καὶ τως τὴν καλὴν τε ἐθέλοντα ἐπείσατο τῷ δαίμονι) πυθόμενος τὰ παρόντα σφίσιν, καὶ ἐξελθεῖν τε ἐπιθυμήσαντα ἐς τὸν ναὸν, καὶ τὴν παρθένον ἐσελθοῦσαν ἰδεῖν. ὡς δὲ εἶδε, τὰ μὲν πρῶτα ἐς οἶκτον, ὁδύνης δὲ ἀφίκετο καὶ ἐς ἔρωτα αὐτῆς. καὶ ἡ παῖς τὰ σφοιτήσεων κατώμνυτο αὐτῷ σώσουσα αὐτόν. καὶ ὁ Εὔθυμος ἐπεσκόασε μὲν ἔμπροσθεν τὴν ἔφοδον

ἔφοδον δ' δαίμονος, ἐνίκα τε δὴ τῇ μάχῃ· καὶ ἐξηλάωιετο γὰρ ἐκ τῆς γῆς ὁ ἥρως, ἀφανίζεσθαί τε καταδὺς ἐς θάλασσαν. ἠγάμου δέ τι ἐπιφανὲς Εὐθύμῳ καὶ αὐθρώποις τοῖς ἐντεῦθεν ἐλθοῦσιν ἐς Θουρίαν δ' λοιπὸν σφίσιν ὧν ἀπὸ δ' δαίμονος. Οἰκείως δὲ τῷ Τεμέσσαν ἠ ἐς ἐμὲ, αὐδρὸς ἥκουσι πολίτου κ' ἐμπορίας. Τόνδε μὲν ἥκουσ· γραφῇ δ' παῖδ' ἐπιτυχὼν οἶδα· ὧν δ' αὖτη γραφῆς μίμημα δέχαιος· Νεανίσκος Σύβαρις, ἠ Καλαβρός τε πόμπος, Καλύκα πηγή, θεὸς δὲ Ἥρα τὸ ἠ Τεμέσσα ὧν ἡ πόλις. Hoc est: *Vlyssem, aiunt, errantem everso Ilio, tempestatibus huc illuc, & ad alias Italiæ ac Siciliæ urbeis, & Temessam esse adpulsum. ibi de navalibus sociis eius unum, virgine per vinum violatâ, ab opidanis, contumeliam vindicantibus, lapidibus obrutum. Vlyssem quidem, nullâ factum ulciscendi initâ ratione, inde profectum; perempti verò socii maneis finem nullum saviendi in cuiuslibet ætatis homines fecisse, priusquàm cogitantes patriam relinquere Temessenses, Pythici Apollinis responso heroëm placare jussi sunt, & consecrato ei solo templum excitare: devovere ei præterea quotannis virginem unam, quæ ipsis formosissima visa esset. Quod quum illi ex oraculo facere pergerent, nihil omnino gravius dehinc passi sunt. Fortè verò quum venisset Euthymus Temessam, eo ipso tempore, quo solenne numini sacrum fiebat; re totâ cognitâ, se intromitti illum, aiunt, in templum, postulasse. Vbi virginem conspicatum, primò misericordiâ commotum, deinde etiam amore incensum: ac puellam quidem, si ab eo servata esset, se in eius manum conventuram fidem dedisse. Armis igitur cœptis, cum genio congressum: illum victum, mœnibus & agro excessisse; sublatumque prorsus ex hominum cœtu, in mare se demersisse. Civitate universâ fœdissimâ calamitate liberatâ, maximè illustreis Euthymi fuisse nuptias memorant. Cæterùm, habitari hac etiam nunc ætate Temessam, ex nautici negotiatoris oratione cognovi. Hæc ego auditu percepi. sed memini etiam, me in hanc incidere picturam, quæ ex vetusto exemplari accuratâ imitatione fuerat descripta: Adolescentulus Sybaris, Calyca fons, Hera insuper & Temessa urbes fuêre.*

Post Tempsam erat TERINA *opidum*, Scylaci, Lycophroni, Diodoro, Straboni, Melæ, Plinio, Solino, Tabulæ, & Stephano memoratum. Melæ lib. II, cap. IV, perperàm ultra Hipponem sive Vibonem locatur. Paullo rectiùs Plinius, lib. III, cap. V, ita refert: *Locus Clampetiæ; opidum Tempsa, à Græcis Temese dictum; & Crotoniensium Terina; sinus ingens Terinæus.* Stephanus: Τέρινα, πόλις Ἰταλίας ἠ παρὰ μὸς ὁμώνυμος, κλῖσμα Κροτωνιατῶν, ὡς Φλέγων. καλεῖτο δὲ ἡ Μεγάλη Ἑλλὰς, ὡς Ἀπολλωνίδης ὁ Νικαεὺς ἐν τῷ περὶ παροιμιῶν. λύκες δὲ νῆζαν αὐτὴν, εἰς ἣν ἐξεβράσθη Λίγεια ἡ Σειρήν· ὡς Λυκόφρων· Λίγεια δ' εἰς Τέρινα σκαφοθλώστου. ὁ πολίτης, Τεριναῖος. Hoc est: *Terina, urbs Italiæ & amnis eodem nomine. illa à Crotoniensibus condita; ut auctor est Phlegon. Vocabatur etiam Magna Græcia; ut testis est Apollonides Nicæensis, in libro de proverbiis. Quidam verò ipsam sic dicunt insulam, in quam fluctibus ejecta fuit Ligea Siren. Lycophron: Ligea in Terinam fluctibus exponetur. Opidanus, Terinæus.* Ad mare fuisse sitam, satis manifestissimo indicio ex eo patet, quòd ab eius vocabulo ingens sinus, qui nunc à fano Euphemiæ, vulgò dicitur adcolis *Golfo di Santa Eufemia*, olim vocabatur TERINAEVS SINVS; ut auctor Plinius. Placet heic Gabrielis Barrii sententia; qui eam putat fuisse eodem situ, quo nunc Nuceria opidum II à mari millibus passuum conspicitur, inter Sabatum & Grandum amneis. Verba eius hæc sunt: *Nuceria opidum inter Sabatium & Grandum amneis, Terinæ reliquiæ; à mari millia passuum II. Secus mare Terinæ opidi vestigia visuntur. Terinæ locus eminet, rupibus quaquaversùm eircumseptus. Planities est satis magnæ urbis capax.* Atque ad hunc locum rectè congruunt illa Strabonis verba, dicto lib. VI: Τεμέσης δὲ σωεχὴς Τέρινα· εἶτα Κωνσεντία. Id est: *Temesæ contermina est Terina. dein sequitur Consentia.* Nempe si à Temesâ ultra Terinam ad septemtriones versùs progrediaris, occurrit à XX millibus passuum Consentia. Alioquin, si Terinam versùs austrum à Temesâ loces, falsum erit id de Consentiâ. Sed & TERINA, sive LIGEA INSVLA, in quam Sirenem Ligeam Lycophron ejectam fabulatur, Nucerino litori adjacet: vulgari nunc adpellatione *Pietra della nave* dicta. De hac ita Solinus, cap. VIII: *Mox in Brutiis ab Vlysse exstructum templum Minervæ. Insula, Ligea adpellata, abjecto ibi corpore Sirenis, ita nominatæ.* De hac item sic Lycophron, in Alexandrâ:

Λίγεια δ' εἰς Τέρινα σκαφοθλώστου πυ,
Κλύδωνα χειλύστοισιν θὼ δὲ ναυβάτην
Κρόκαισι παρχύζουσιν ἐν ἀγκυλίαις
Ὠκυάρυι δίναισιν ἀγχιπέρμονα.

TERINA *seu* LIGEA *insula*, quæ & PETRA & TERINAEVS SCOPVLVS. Item TERINA *urbs.*

Λύσει δὲ σῆμα βούκερως νασμοῖς Ἄρης
Ὀρνιθόπαιδος ἴσμα φοιβάζων ποτοῖς.

Hoc est:

Ligea verò in Terinam exponetur,
Vndam crispans. quam nautæ
In arenâ sepelient litorali,
Ocinari verticibus conterminam.
Abluet autem sepulcrum corniger Mavors
Semiavis, extergens aquis monimentum.

Ad hæc ita Isacius: Ὠκιναρὸς ποταμὸς παρὰ Τέρειναν, Ἄρης ἤτοι ἰσχυρὸς λεγόμενος, καὶ βούκερως, διὰ τὸ ἠχητικὸν, ὅτι οὗτος ποταμοὺς κεραποφόρους καὶ βουκεφάλους εἰσάγουσιν, ἴσως διὰ τὸ βίαιον καὶ ἠχῶδες καὶ βρυχητικὸν τῶν ῥευμάτων· Ἄρης γὰρ οὐκ ἔστι ποταμὸς παρὰ Τέρειναν. Id est: *Ocinarus, fluvius Italiæ, apud Terinam; Mars sive fortis dictus, & corniger; propterea quòd sonorus. nam fluvios cornigeros & taurinis capitibus fingunt; fortè ob fluentorum violentiam, strepitum atque rugitum. quidpe Mars nullus est ad Terinam fluvius.* Idem poëta posteà:

Οἱ δ' αὖ Τέρειναν, ἔνθα μυδαίνει ποτοῖς
Ὀκίναρος γῆν, φοῖβον ἐκβράσσων ὕδωρ,
Ἄλῃ κατοικήσουσι κάμνοντες πικρᾷ.

Id est:

Alij rursum Terinam, ubi humectat aquâ
Terram Ocinarus, puram evomens undam,
Incolent, errore gravi fatigati.

A Terinâ igitur insulâ adpellata est VRBS haud procul in proximo litore TERINA, prope ad Ocinarum amnem. Cæterùm, apud Ptolemæum ita legitur: Τέμψα πόλις, Ταυριανὸς σκόπελος, Ἱππωνιάτης κόλπος, Σκύλλαιον ἄκρον, Ῥήγιον. Id est: *Tempsa opidum, Taurianus scopulus, Hipponiates sinus, Scyllæum promontorium, Rhegium.* Hunc Taurianum scopulum nostri sæculi geographi nonnulli putant dictum fuisse ab opido Tauriano, Melæ, Plinio ac Tabulæ memorato, inter Metaurum amnem, qui nunc est *Marro*, & Scyllæum opidum. At observandum erat, eosdem longitudinis & latitudinis gradus, eosdemque scrupulos, tribuere scopulo isti simul sinuique Hipponiati, id est, Vibonensi, Ptolemæum. quâ ratione scopulus in ipso locatur sinu. Ego ex istâ vicinitate colligo, aut ipsius Ptolemæi hoc loco esse errorem, aut librarii saltem mendum. nam haud dubiè LIGEA INSVLA sive TERINA, quæ nunc etiam vulgò dicitur *Petra*, alio nomine olim dicebatur Τεριναῖος σκόπελος, id est, *Terinæus scopulus*, maris recessu relictus in sicco.

OCINARVS *amnis*, vel *flumen* SABATVM.

OCINARVS *amnis*, ex descriptione Lycophronis atque Isacii nullus alius esse potest, quàm qui vulgò nunc incolis dicitur *Sávato*. quod ipsum nomen haud novum: sed jam inde Antonino in Itinerario memoratum; ac fortè ipsi etiam Plinio. Iter apud Antoninum legitur huiusmodi:

Consentia		*Consentia*	
ad fluvium Sabbatum	XVIII.	*Ad Sabbatum fluvium*	XVIII.
Ad Turrîs	XVIII.	*Ad Turres*	XVIII.
Ad fluvium Angitulam	XIII.	*Vibona*	XXI.
Nicotera	XXV.	*Nicotera.*	XVIII.

Vocabula hæc amnium & opidorum, præter *Turreis*, omnia etiam nunc exstant: ut infrà patebit. Apud Plinium, dicto lib. III, cap. V, hæc leguntur: *Laüs amnis fuit & opidum eodem nomine. Ab eo Brutium litus; opidum Blanda; flumen Batum; portus Parthenius, Phocensium; sinus Vibonensis; locus Clampetiæ; opidum Tempsa, à Græcis Temese dictum; & Crotoniensium Terina; sinusque ingens Terinæus; opidum Consentia. Intus in peninsulâ fluvius Acheron; à quo opidani Acherontini. Hippo; quod nunc Vibonem Valentiam appellamus.* Hæc ita satis negligenter atque supinè Plinius; ut ferè alia in omni Apuliâ, Calabriâ, Lucaniâ, ac Brutiorum agro: quod nobis jam sæpiùs notatum. Terinæus sanè sinus idem erat & Vibonensis; ut infrà patebit. Blandam citra Laum amnem Lucanorum fuisse opidum; suprà ostensum est. Batum flumen

flumen vehementer ego suspicor ab ipso Plinio adpellatum fuisse *Flumen Sabatum*; ut suprà ad Clampetiam dictum. ex quo vocabulo facili librarii lapsu natum illud mutilatum *Batum*: quod & ipsum in nonnullis exemplaribus legitur corruptiùs *Bale*. Sed & apud Antoninum unico *b* legendum censeo, *Sabatum*: quandoquidem hodiè etiam nunc vocabulum *Savato* primâ syllabâ est *a* purum *Sa*, non *Sav*, *Savvato*. Cæterò, ipsum flumen an olim etiam fuerit dictum TERINA, quod tradit Stephanus; ego quidem dubito.

Post Terinam opidum, & Sabatum flumen, fuit *opidum* LAMPETIA; quod & LAMETIA, & LAMETVS dictum. Stephanus: Λαμπετία, πόλις Βρεττίας· Πολύβιος τεσσαρακαιδεκάτῳ. τὸ ἐθνικὸν, Λαμπετίατης, ἢ Λαμπετιανὸς, τῷ ὀνόματι χρώμενος τύπῳ· Λαμπετῖνος γὰρ ὑπὸ δυσὶν ἀπαγορεύεται εἶναι, διὰ τὸν συμπλεγμὸν τοῦ διφθόγγου. Id est: *Lampetia, urbs Brutiæ; auctore Polybio, lib.* XIII. *gentile, Lampetiates, sive Lampetianus, patriâ loci formâ. nam Lampetinus esse nequit, ob diphthongum, quæ in penultimâ est.* Idem auctor anteà: Λαμπῖνοι, πόλις, ἀπὸ Λαμήτου ποταμοῦ, πρὸς Κρότωνα· Ἑκαταῖος Εὐρώπῃ. Ἐκ δὲ Λαμήτου ποταμοῦ Λαμπῖνοι. ὁ πολίτης, Λαμπῖνος. Id est: *Lametini, urbs, à Lameto fluvio, circa Crotonem. auctor Hecatæus, in Europâ. Ab Lamete fluvio, Lametini. opidanus, Lametinus.* Id mirum, opidum & opidanos uno eodemque vocabulo derivativo adpellatos fuisse. Sed Gabriel Barrius in suâ Calabriâ ita legit: Λαμηλία, πόλις Οἰνωτρῶν, ἀπὸ Λαμήτου ποταμοῦ. sic enim Latinè Stephani verba refert: *Lametia, urbs Oenotrorum, à Lameto fluvio dicta.* Quæ utrum ita in aliquo exemplari repererit; an verò ad eum modum suprà scripta Stephani verba corrigere ei libuerit; equidem nescio. Idem, ex istis Stephani verbis, πρὸς Κρότωνα, colligit, Crotoniatarum quondam urbem eam fuisse. Sed id ego in ambiguo reliquerim; quum Stephani verba sint dubia; ac fortè scriptum fuerit, πρὸς Ἵππωνα; ita ut ex Lycophrone desumpsisse videri possit. nam Hippo, clarissima, ut mox ostendetur, urbs, haud ita longo intervallo ad eumdem sinum fuit; vulgò nunc *M. Leone* dicta. [Barrio Lampetia nunc *Cetraro* est: Lampete promontorium, *Capo Fella*, VI millia à *Belvedere*; *Blandam* ille per *Belvedere* intelligit. unde Terinæi sinûs initium. Putat, mendosè legi apud Plinium *Clampetia*.] De cæterò, LAMETVS AMNIS hodieque vulgari vocabulo dicitur *L'Amato fiume*: corrupto per ignorantiam, & longinqui temporis lapsu, vocabulo genuino *Il Lamato*. Sed LAMETIAM eamdem fuisse LAMPETIAM; patet ex Lycophronis, poëtæ in primis antiqui, Alexandrâ; ubi hi leguntur versus:

Τῶν Ναυβολείων δ' εἰς Τέμεσταν ἐκγόνων
Ναῦται καθορμίζουσιν, ἔνθα Λαμπέτης
Ἱππωνίας πετρῶν εἰς τηθὺν κέρας
Σκληρὸν νένευκεν.

Hoc est:

Nauboli posterorum nautæ
Temessam veniunt; ubi Lampetes
Hipponii montis asperum cornu
In mare vergit.

Ad hæc ita Isacius: Λαμπέτης, Ἰταλίας ἀκρωτήριον, περὶ Τέμεσταν. Ἵππωνιον, ὄρος καὶ πόλις Ἰταλίας. Id est: *Lampetes, Italiæ promontorium, circa Temessam. Hipponium, mons & urbs Italiæ.* Hodie promontorium istud LAMPETES vulgari vocabulo adcolis dicitur *Capo Sovano*: à speculâ Loppâ (de quâ in TEMPSA) III millia dissitum. Inter hoc & suprà dictum flumen Lametum, opidum nunc situm est, vulgari vocabulo *Santa Eufemia*, id est, *Fanum divæ Euphemiæ*. quod ex situ colligere licet fuisse antiquam illam Lampetiam sive Lametiam. Idem poëta exiguo pòst, ita canit:

Οἱ δ' αὖ Πελασγῶν ἀμφὶ Μεμβλητοῦ ῥοὰς
Νῆσόν τε Κερνεᾶτιν ἐκπεπλωκότες
Τὴν πρὸ πόρου Τυρσηνὸν ἐν Λαμηλίαις
Δίναισιν οἰκήσουσι Λεύκαιων πλάκας.

Hoc est:

Alii denique Pelasgi circa Membletis vada
Et insulam Corsicam enavigantes,

Vtra

LAMPETIA, vel LAMETIA & LAMETVS, opidum.

LAMETVS, amnis.

LAMPETES promontorium.

Vltra mare Tyrrhenum in Lametiis
Porticibus Lucanorum tenebunt arva.

Ad hæc Isaacius: Λάμητος, ὡς φησι Φιλογένης, Ἰταλίας πόλις. Id est: *Lametus, ut auctor Philogenes, Italiæ est urbs.* At Lycophron heic per δίνας Λαμητίας ipsum intelligit flumen. Hinc vulgaris adpellatio *L'Amato fiume vorticoso.*

Cæterùm, à Lameto sive Lametiâ opido ingens sinus, qui nunc ab eiusdem opidi recentiori nomine vulgò dicitur *Golfo di S. Eufemia*, antiquitus vocabatur LAMETINVS SINVS; Græcè Κόλπος Λαμητῖνος. Quod vocabulum vitiatum legitur apud Aristotelem, Λαμηλικός. & multo depravatius apud Dionysium Halicarnassensem, Ναπητῖνος: & apud Strabonem Ναπῖνος. Verba Dionysii, Romanar. antiq. lib. I, sunt hæc: Ἰταλία δ' ἀνὰ χρόνον ὠνομάσθη ἀπ' ἀνδρὸς δυνατοῦ, ὄνομα Ἰτάλου. τοῦτον δέ φησιν Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος ἀγαθὸν ἅμα καὶ σοφὸν γεγονότα, καὶ τῶν πλησιοχώρων οὐκ μὲν λόγοις ἀναπείσαντα, οὐκ ἂν βίᾳ προσαγόμενον, ἅπασαν ὑφ' ἑαυτὸν ποιήσασθαι τὴν γῆν, ὅσα ἐντὸς ἦν τῶν κόλπων τοῦ τε Ναπητίνου καὶ τοῦ Σκυλητίνου. ἣν δὴ πρώτην κληθῆναι Ἰταλίαν, ἀπὸ τοῦ Ἰτάλου. Hoc est: *Italia verò pòst, nominata est sub viro prepotente, Italo. Hunc Antiochus Syracusanus ait bonum & sapientem fuisse: & propinquarum regionum hominibus partim oratione persuasis, partim vi coactis, totam eam terram sub imperium suum redegisse, quanta patet Napetinum sinum inter & Scyletinum: eamque primam Italiam vocatam, Itali temporibus.* Strabonis, lib. VI, sunt ista, ex eodem Antiocho: Ἔτι δ' ἀρχαιότερον, Οἰνώτρους τε καὶ Ἰταλοὺς μόνους, ἔφη, καλεῖσθαι, τοὺς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ πρὸς τῷ Σικελικῷ κεκλιμένους πορθμόν. ἔστι δ' ὁ ἰσθμὸς οὗτος ῥ καὶ ξ σταδίων, μεταξὺ δυοῖν κόλπων, τοῦ τε Ἱππωνιάτου, ὃν Ἀντίοχος Ναπιτῖνον εἴρηκε, καὶ τοῦ Σκυλλητικοῦ. Hoc est: *Vetustioribus autem temporibus, ait, eos tantùm Oenotros atque Italos fuisse adpellatos, qui intra isthmum siti versùs fretum Siculum. Is isthmus stadiorum est* CLX *inter duos sinus: Hipponiatem, quem Napitinum vocavit Antiochus; & Scylleticum.* Aristoteles, πολιτικῶν lib. VII, cap. X, de eâdem re ita scribit: Φασὶ γὰρ οἱ λόγιοι τῶν ἐκεῖ κατοικούντων, Ἰτάλον τινὰ ἡγεμόνα βασιλέα τῆς Οἰνωτρίας, ἀφ' οὗ τὸ τὄνομα μεταβάλοντας, Ἰταλοὺς αὐτοὺς Οἰνωτροῦν κληθῆναι, καὶ τὴν ἀκτὴν ταύτην τῆς Εὐρώπης Ἰταλίαν τὄνομα λαβεῖν, ὅση πέπτωκε ἐντὸς τοῦ τε κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ καὶ τοῦ Λαμητικοῦ. ἀπέχει γὰρ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων ὁδὸν ἡμισείας ἡμέρας. Hoc est: *Ajunt enim viri docti atque rerum antiquarum periti, qui illic habitant, Italum quemdam Oenotriæ regem fuisse; à quo, mutato nomine, Italos pro Oenotris esse adpellatos: & hanc Europæ oram, quæ sinu Scylletico atque Lametico continetur, hoc nomen esse consequutam. distant namque hæc loca inter se diei dimidii iter.* Vt apud Dionysium vitiosè Σκυλλητίνου pro Σκυλλητικοῦ: sic apud Aristotelem corruptè Λαμητικοῦ pro Λαμητίνου scriptum esse à librariis; ex suprà dictis fit certum. Eamdem autem rem quum narrent, ex antiquissimo scriptore Antiocho, Dionysius atque Strabo; dubium esse haud potest, quin iisdem etiam usi sint vocabulis. nec Aristotelem alium habuisse auctorem, patet ex his verbis, τῶν ἐκεῖ κατοικούντων, id est, *qui illic habitant*: nam Antiochus fuit Syracusius, teste suprà citato Dionysio. Quapropter audacter Ναπητίνου & Ναπτίνου & Λαμητικοῦ, emenda in Λαμητίνου.

Porrò in Tabulâ iter à Tempsâ Vibonem versùs describitur hoc modo:

Temsa	
Tanno fl.	XIII.
Vibona Balentia.	XI.

VIBONA VALENTIA, *vel* HIPPONIVM *colonia.*

VIBONA VALENTIA, urbs hoc tractu celeberrima simul atque antiquissima, & VIBON, & VIBO VALENTIA, & simpliciter VALENTIA; antèa verò HIPPO, ac primò HIPPONIVM, Græcè Ἱππώνιον, dicta fuit. Plutarchus Ἱππωνίαν dicit. Appiano, civil. bell. lib. V, frequens est mentio Ἱππωνείᾳ. Martiano Heracleensi quoque memoratur; Solino item, Diodoro, Ciceroni, Macrobio, Livio. Mela, lib. II, cap. IV: *Hippo, nunc Vibon.* Plinius, lib. III, cap. V: *Hippo; quod nunc Vibonem Valentiam adpellamus.* Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ τὴν Κωνσεντίαν Ἱππώνιον, Λοκρῶν κτίσμα. Βρεττίων δὲ κατασχόντας ἀφέλοντο Ῥωμαῖοι, καὶ μετωνόμασαν Οὐιβῶνα Οὐαλεντίαν. Hoc est: *Post Consentiam est Hipponium, à Locris conditum. quod, Brutiis ademptum, Romani Vibonam Valentiam nuncupaverunt.* Porrò, apud Diodorum, lib. XVI, de Brutiis, Græcos ex urbibus suis expellentibus, hæc leguntur: Καὶ πρῶτον μὲν Τέμνας πόλιν

πόλιν ἐμπολιορκήσαντες διήρπασαν· ἔπειτ' Ἀρπώνιον καὶ Θουρίους, καὶ πολλὰς ἄλλας χειρωσάμενοι, καὶ εἰς τὸ πολιτεύεσθαι σωφρονίσαντες. Id est: *Ac primùm quidem Terinam urbem expugnatam diripuerunt. mox Arponio Thuriisque & compluribus aliis in suam potestatem redactis, propriam sibi rempublicam constituerunt.* In aliis legitur exemplaribus, ἔπειτα Ταρπώνιον. sed legendum, ἔπειτα Ἱππώνιον; cùm propinquitas, quæ fuit inter Terinam & Hipponium, tum ipsa huius urbis celebritas, testatur. Itidem apud Ptolemæum quoque eiusdem urbis posterius nomen depravatum legitur: Οὐϊῶν Οὐαλεντία, pro, Οὐϊβῶν Οὐαλεντία. Cæterò, OPIDANI ab Hipponio Græcis fuêre Ἱππωνιάται, HIPPONIATAE. at Romanis à Vibonâ seu Vibone VIBONENSES: & à Valentiâ VALENTINI. Stephanus: Τὸ ἐθνικὸν, Ἱππωνιάτης· τοῦτο δὲ τὸ ἐθνικὸν ὡς ἀπὸ τοῦ Ἱππωνία. ἀπὸ γὰρ τοῦ Ἱππώνιον ἔδει Ἱππώνιος, ἢ Ἱππωνιώτης. Hoc est: *Gentile est, Hipponiates. hoc autem sic formatum, veluti ab Hipponiâ. quidpe ab Hipponium debebat esse Hipponius sive Hipponiensis.* Sed SITVS HIPPONII sive VIBONIS VALENTIAE erat indicandus. Is maximè ex Itinerariis patebit: quæ ita habent:

Antonini:		Antonini:		Tabulæ:	
Consentia		*Consentia*			
ad fluvium Sabbatum	XVIII.	*Ad Sabbatum fluvium*	XVIII.	*Temsa*	
Ad Turris	XVIII.	*Ad Turres*	XVIII.	*Tanno fl.*	XIII.
Ad fluvium Angitulam	XIII.	*Vibona*	XXI.	*Vibona*	XI.
Nicotera	XXV.	*Nicotera*	XVIII.		

Flumen Angitula hodieque vulgò adcolis dicitur *Angitola*. In Tabulâ, suprà vocabulum *Tanno*, nomen loci est *Annicia*; à quo itineris linea ducta: & hinc *Vibonem*, illinc ad locum cui nomen *Aquæ Angæ*, adscriptum: numerus autem hoc intervallo VIII millium. Ego conjecerim, scriptum ab auctore fuisse dicti fluminis nomen *Angitia*, &, *Aquæ Angitiæ*; quæ nunc vulgò dicuntur *Acqua della fico*. Nicotera quoque *opidum*, vocabulum antiquum etiam nunc eisdem literis retinet. [Leander & Mercator habent vocabulum *Nicodro*.] Non in ipso litore fuisse HIPPONIVM: patet ex eo, quòd navale ei exstruxerit Agathocles, Siciliæ rex. Strabo, suprà dicto loco: Ἔχει δὲ ὁπλιτικὸν. ὃ κατεσκεύασε ποτε Ἀγαθοκλῆς, ὁ τύραννος τῶν Σικελιωτῶν, κρατήσας τῆς πόλεως. Hoc est: *Habet navale: quod olim Agathocles, Siculorum tyrannus exstruxit, quum potiretur urbe.* Hoc etiamnum ipsius urbis antiquo nomine vocatur *Bivona*. Malè ergo Leander *Bivonam* Hipponium esse putat; præsertim cùm & Procopius, *Bevonam*, locum ab Hipponio diversum, prodat. Barrius Hipponio vulgarem adpellationem rectiùs tribuit *M. Leone*. Cæterùm, COLONIAM fuisse factam Romanorum: docent Livius atque Paterculus. quorum hic lib. I: *Torquato Sempronioque coss. Brundisium colonis occupatum. & post triennium Spoletium. post biennium deducta Valentia. &, sub adventum in Italiam Hannibalis, Cremona atque Placentia.* Consulatum gessêre T. Manlius Torquatus Atticus & C. Sempronius Blæsus anno urbis IDIX. At Livius, lib. XXXV, annis LI pòst, L. Quintio Flaminio & Cn. Domitio Aenobarbo coss. id factum refert, his verbis: *Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta ex senatusconsulto plebisque scito. Tria millia & septingenti pedites ierunt; trecenti equites. Brutiorum proximè fuerat ager. Brutii ceperant de Græcis.* Appianus etiam, COLONIAM destinatam esse à triumviris Hipponium, civil. bellor. lib. IV docet; ibidemque inter præcipuas Italiæ urbeis recenset. Eadem urbs MVNICIPIVM vocatur à Cicerone, in oratione in Verrem ultimâ. *Ipsis*, inquit, *Valentinis, ex tam illustri nobilique municipio, tantis de rebus responsum nullum dedisti.* Etiam posterioribus fuisse celebrem locum temporibus, patet ex eo, quòd in Tabulâ primariæ urbis signum nomini ejus adpositum est. Cæterùm, SINVS, qui ab Terinâ erat *Terinæus*; & ab Lametiâ *Lametinus*; idem ab Hipponio Straboni, dicto lib. VI, atque Ptolemæo, dicitur Ἱππωνιάτης κόλπος, id est, HIPPONIATES sinus; & à Vibone Ciceroni, ad Attic. lib. XVI, epist. VI; & Plinio, dicto lib. III, cap. V, VIBONENSIS sinus.

Cæterùm, *Contra Vibonem*, inquit Plinius, lib. III, cap. VII, *sunt insulæ parvæ, quæ vocantur* ITHACESIAE; *Vlyssis specula.* Hæ Solino etiam, atque Martiano Capellæ commemorantur. ITHACESIAE insulæ.

PORTVS PARTHENIVS.

Iam verò, quis ille fuerit PORTVS PARTHENIVS Phocensium, inter Sabatum flumen & sinum Vibonensem à Plinio locatus, difficile fuerit dispicere. incertum quidpe, an rectè eo situ ab eo sit locatus; an verò heic etiam, ut in aliis, ordo verus sit turbatus. Solinus equidem illius quoque meminit, eumque à Phocensibus ait esse conditum.

PORTVS HERCVLIS.

Porrò, Vibonem Valentiam, sive eius navale, proximè in litore subsequebatur PORTVS HERCVLIS. Plinius, lib. III, cap. V. *Hippo; quod nunc Vibonem Valentiam adpellamus. Portus Herculis: Metaurus amnis.* Strabo, dicto lib. VI; postquam Vibonem ac eius navale recensuit: Ἐντεῦθεν δ' ἐπὶ τὴν Ἡρακλέους λιμένα πλεύσασιν, ἀρχὴ τοῦ ἐπιστρέφειν τὰ ἄκρα τῆς Ἰταλίας, τὰ πρὸς τῷ πορθμῷ, πρὸς τὴν ἑσπέραν. ἐν δὲ τῷ παράπλῳ τούτῳ Μέδαμα πόλις Λοκρῶν τῶν αὐτῶν, [καὶ] ὁμώνυμος κρήνη μεγάλη, πλησίον ἔχουσα ἐπίνειον, καλούμενον Ἐμπόριον. ἐγγὺς δὲ Μέταυρος ποταμὸς, καὶ ὕφορμος ὁμώνυμος. Id est: *Hinc ad portum Herculis navigantibus, extrema Italiæ, versùs fretum sita, incipiunt sese in occidentem inflectere. Eo in litore est Medama urbs, eorumdem Locrorum; eiusdemque nominis fons magnus. habetque vicinum navale, cui Emporium nomen. Haud procul est & Metaurus amnis: eodemque nomine statio navium.*

METAVRVS *amnis, & opidum.*

METAVRVS *amnis* hodieque antiquo vocabulo, nisi quòd depravato, vocatur *Marro fiume*. Stephanus Μάταυρος habet. METAVRVM *opidum* Solino memoratur; Melæ item, lib. II, cap. IV. *Rhegium*, inquit, *Scylla*, *Taurianum*, *& Metaurum. Hinc in Tuscum mare deflexus est, & eiusdem terræ Italiæ latus alterum. Terina, Hippo.*

MEDAMA, *opidum*, vel MEDMA.

MEDAMA, Μέδαμα, *opidum* Hecatæo dictum fuit Μέδμη, MEDME, sive MEDMA, teste Stephano; qui & Μέσμα habet. Memoratur quoque Martiano Heracleensi, corruptè Μέδνα. Apud Plinium dicto loco ita habetur: *Hippo; portus Herculis; Metaurus amnis; Tauroentum opidum; portus Orestis; & Medua.* Vt vocabulum *Tauroentum*, quod mox infrà patebit, vitiosum est, ab genuino *Taurianum*; sic haud dubiè vox *Medua* quoque depravata est ex *Medma*. nam etiam nonnulla vetera exemplaria habent *Taurianum*, & *Mednia*; quod propiùs accedit ad formam literæ *m*. Plinium autem omnem huius Brutii litoris ordinem turbasse, iam dudùm patuit. Strabonis vocabulum Μέδαμα esse singularis numeri, ac fœminini generis, quemadmodum Μέδμη Hecatæi; ex sequentibus liquet, quæ sunt huiusmodi: Πλησίον γάρ ἐστι καὶ ἡ Καινὺς, διεχούσης τῆς Μεδάμης σταδίους ν ϛ σ. Id est: *Propè enim est & Cænys, stadia* CCL *à Medamâ dissita.* Id est: millia XXXI passus CCL. Verùm numerus hic apud Strabonem constare non videtur; nam à CAENY promontorio, quod Peloro Siciliæ promontorio est objectum, millia tot si versùs Lucaniam progrediaris, in ipsius Tempsæ incideris situm. Cæterùm est hodieque fons magnus, an veriùs propemodùm lacus exiguus, haud procul lævâ ripâ fluvii cui nomen vulgare *Mésuna*. Ad huius ostium, dictâ lævâ ripâ, haud dubiè fuit dicti opidi Medamæ *navale*, illud EMPORIVM; [*Bagnara* margini adscripserat auctor, ex Calendario suo itinerario. quod distat à Scyllæo opido VI millia passuum.] Ipsum opidum MEDMA sive MEDAMA, eodem fuerit loco, quo nunc opidum conspicitur, medio situm inter dictos fontem & amnem, vulgari vocabulo *Rossarno* adpellatum; dispiciendum. Barrius *Nicoteram* ait esse Medmam; & *Rosarnum* esse ad Metaurum. Denique, Scylacis corruptissima verba, etiam circa hunc locum, suprà jam, cap. XIII, in finibus Lucaniæ emendavi. Ibi namque pro Μέσα legendum esse Μέδμα: ordo reliquorum opidorum tum apud eumdem, tum apud Martianum Heracleensem etiam, apertè ostendit. Sic quidpe hic:

EMPORIVM *navale.*

Ἑλληνικὰς οὖν παραταλαττίους ἔχει
Πόλεις, Τέριναν πρῶτον, ἣν ἀπῴκισαν
Κροτωνιάται πρότερον· ἃς οἱ πλησίον
Ἱππώνιον καὶ Μέδμαν ᾤκισαν Λοκροί.
Εἶτ' εἰσὶ Ῥηγῖνοι, πόλις τε Ῥήγιον.

Id est:

Græcas propterea maritimas habet
Vrbeis, primùm Terinam, coloniam
Crotoniatarum primùm; prope quam

Hipponium

Hipponium est, & Medma, à Locris deductæ.
Hinc Rhegini sunt, opidumve Rhegium.

Heic etiam in vulgatis exemplaribus corrupta vox legitur Μέδεα pro Μέδμαν.

Porrò, Metaurum opidum & flumen sequebatur opidum TAVRIANA, sive TAVRIANVM; Melæ ac Plinio jam citatis, Solino item ac Tabulæ memoratum. Apud Strabonem, lib. v, hæc leguntur: Ἀπὸ δὲ Μεταύρου ποταμοῦ Μεταύρου ἕτερον . . . . . ἐκδέχεται δ' ἐντεῦθεν τὸ Σκύλλαιον. Id est: *A Metauro amne, Metaurus alius. Hinc sequitur proximè Scyllæum.* Hic locus partim corruptus, partim mutilatus est. nam, quid hoc, quòd duo inter sese contermini nominentur Metauri amnes; quorum alter nemini alii scriptori umquam memoratus? Deesse quædam post vocem ἕτερον; etiam aliis ante me perspectum est commentatoribus. Ego sic restituerim: Ἀπὸ δὲ Μεταύρου ποταμοῦ ποταμὸς ἕτερος Κραταΐς, ἐφ' ᾗ Ταυριανὰ ἐστὶ πόλις. ἐκδέχεται δ' ἐντεῦθεν τὸ Σκύλλαιον. Hoc est: *Post Metaurum amnem, amnis est alius, Crataïs, & urbs Tauriana. Hinc proximè subsequitur Scyllæum.* Sic enim Solinus, cap. VIII: *Scyllæa regio, cum Scyllæo opido, & Crataïde flumine, Scyllæ matre; ut vetustas fabulata est.* Et Martianus Capella; lib. VI: *Cætera Italiæ memoranda nec poëtæ tacent: ut Scyllæum opidum cum Crataïde flumine, quæ Scyllæ mater fuit.* Idem Plinius, dicto lib. III, cap. V: *Metaurus amnis; Taurianum opidum; portus Orestis; & Medma; opidum Scyllæum; Crataïs fluvius, mater, ut dixêre, Scyllæ; dein columna Rhegina; Siculum fretum; ac duo adversa promontoria, ex Italiâ Cænys, ex Sicilia Pelorum.* Nec obstiterit, quòd Plinius Cratæin Scyllæo postponit; quidpe omnem eum turbasse Brutii litoris ordinem, jam sæpiùs antè patuit. tùm, Columnam quoque Rheginam præpostero ordine ante fretum & promontorium Cænym nominatam esse, quoque adparebit. Cæterùm, Tabula iter habet tale:

Vibona Balentia	
Tauriana	XXIIII.
Arciade	XII.
. . . .	XII.
Regio	XVII.

Ex positu inter Scyllam sive Scyllæum opidum & Metaurum amnem; item ex intervallo XXIIII milium, Taurianum sive Tauriana deprehenditur fuisse circa opidum, cui competit unum ex his vulgaribus vocabulis, *Seminara, S. Elia, Palma.* Barritis equidem, huius opidi vestigia exstare asserit prope opidum, quod vulgò *Parma*, sive; variante incolarum dialecto, *Palma*, vocatur. Haud postremi olim fuisse momenti, adparet ex eo, quòd tot simul antiquis memoratum fuit auctoribus: sed maximè inde, quòd postmodò sub Christianis episcopos suos habuit.

TAVRIANVM, opidum.

PORTVS ORESTIS utrùm citra Metaurum & Medamam fuerit, an verò ultra hanc inter Taurianum & Scyllæum; incertum planè est: quando in Medamæ situ Plinius erravit. Copulativa sanè particula &, quæ est in his verbis, *Portus Orestis & Medma*, penè me inducunt, uti credam, esse eumdem locum, qui *navale* Straboni dicitur *Medamæ*, proprio nomine *Emporium*; verbis antè ad *Portum Herculis* perscriptis. certi tamen, quod statuam, nihil habeo.

PORTVS ORESTIS.

SCYLLAEVM *opidum* nomen habuit à SCYLLA; quæ saxum sive scopulus est ad ipsum fretum Siculum. Quapropter vitiatum eius est vocabulum apud Ptolemæum, unico λ, Σκύλλιον. Strabo & lib. I, & lib. VI, *Saxi Scyllæi* tantùm meminit: unde patet, id ipsum saxum fuisse Scyllam; & in ipso Scyllæ scopuli isthmo sive cervice fuisse Scyllæum opidum. Atque hinc factum, quòd Plinius, Solinus & Martianus Capella, in recensendis Brutii litoris dictis locis, nullam nominavêre *Scyllam*. Mela contrà, nullum retulit *opidum Scyllæum*, sed *Scyllam* tantùm. *Rhegium*, inquit, *Scylla, Taurianum, & Metaurum*. Opidum id hodieque vocatur vulgò *Sciglio*. Cæterùm SCYLLAE fabulam celebratissimam, ab auctoribus, Homero, Virgilio, Ovidio, Pausaniâ, Euripidis scholiaste Hippolyto, Hygino, Servio, aliisque prolixè perscriptam, brevitatis studio heic præterimus. Ipse locus, & descriptio illius, aliis quoque compluribus memoratur; præcipuè verò Straboni, Plinio, Aristoteli, Iustino, Solino, Martiano Capellæ, Melæ, Lycophroni, Isidoro, Procopio, Lucretio, Statio, Senecæ, Ciceroni, Apollodoro. Strabo lib. VI: Ἀπὸ δὲ Μεταύρου ποταμοῦ Μεταυ-

SCYLLAEVM, opidum.

ρου ἕτερου . . . . . Ἐκδέχεται δ' ἐστεῦθεν τὸ Σκύλλαιον, πέτρα χερρόνησίζουσα, ὑψηλὴ, τὸ ἰσθμὸν ἀμφίδυμον καὶ ταπεινὸν ἔχουσα, ὃν Ἀναξίλαος, ὁ τύραννος τῶν Ῥηγίνων, ἐπετείχισε, τοῖς Τυρρηνοῖς καταισκοπάζας ναυσὶ μόνον· καὶ ἀφεῖλεν ὅδ' λησὰς τὸν ἀπὸ τοῦ πορθμοῦ ἀφόβητον. Id est: *A Metaüro flumine flumen aliud. . . . . Hinc subsequitur Scyllæum, saxum sublime, ac mari penè cinctum, continenti junctum humili & utrimque adpulsui navium opportuno isthmo; quem Anaxilaus, Rheginorum tyrannus, adversùm Tuscos communivit; ac navium stationem effecit; prædonesque freti trajectu prohibuit.* Seneca, epist. LXXIX: *Exspecto epistolas tuas; quibus mihi indices, circumitus Siciliæ totius quid tibi novi ostenderit; & omnia de ipsâ Charybdi certiora. nam Scyllam saxum esse, & quidem non terribile navigantibus; optimè scio.* Fortè si intra arcûs jaculatum, ut innuit poëta, naveis non accesserint. alioquin, gravi exoriente tempestate, periculum abesse nequit.

CRATHAEIS *fluvius.*

CRATHAEIS *fluvius* is est, qui sub ipso Scyllæ scopulo atque opido à septemtrionali eorum latere in mare sese effundit. Apud Servium bis legitur vitiatum vocabulum *Cretheidis*, pro *Cratheidis*.

PROMONTORIVM SCYLLAEVM, *vel* CAENYS.

Post Scyllam scopulum & opidum Scyllæum proximè sequitur à IV millibus passuum PROMONTORIVM ad ipsius freti angustias, quod SCYLLAEVM Hecatæo ac Ptolemæo; Straboni verò atque Plinio Καινὺς, CAENYS, vocatur. vulgò nunc est *Coda della volpe*. Strabo verbis proximis hæc attexit: Πλησίον γάρ ἐστι καὶ Καινὺς, διέχουσα τῆς Μεδάμης σταδίους πεντήκοντα καὶ διακοσίους, ἡ τελευταῖα ποιοῦσι τὰ ἄκρα στενὰ τοῦ πορθμοῦ πρὸς τὴν ἐκ τῆς Σικελίας ἄκραν τὴν Πελωριάδα. [lege Πελωριάδα. sic Polybius & Stephanus; sic & ipse infrà Strabo.] ἔστι δ' αὕτη μία τῶν τριῶν τὰ πειραῖα τετράγωνον τὴν νῆσον. νοτίᾳ δ' ὅλη θερινὰς ἀνατολὰς, καθάπερ καὶ ἡ Καινὺς πρὸς τὴν ἑσπέραν, ἀντιστρόφους ἴσας ἀφ' ἀλλήλων ποιουμένων αὐτῶν. Hoc est: *Prope enim & Cænys est, distans à Medamâ stadia* CCL; *quæ ultima fauceis freti coarctat ex adverso Peloriadis, ex Siciliâ eò porrecti promontorii. hoc quidpe unum ex tribus est promontoriis, quæ Siciliam faciunt triquetram. Obvertitur autem ortui æstivo; sicut Cænys occasui. quo fit, ut ab se invicem avertantur.* Stephanus, nescio, quo auctore falsò acceperit, Cænyn esse insulam. Καινὺς, inquit, νῆσος πλησίον Πελωριάδος τῆς κατὰ Σικελίαν ἄκρας, πρὸς δύσιν νεύουσα. Hoc est: *Cænys, insula prope Peloriadem Siciliæ promontorium, in occasum vergens.* Sed, quid hoc est, νῆσος πρὸς δύσιν νεύουσα: Certè, aut ipse hoc Stephanus oscitanter è Strabone transscripsit; aut exscriptor eius imperitus & malè curiosus vocabulum ἄκρα in νῆσος permutavit. Errant præterea nostri sæculi scriptores, idem promontorium Polybio arbitrantes adpellari τὰς Σιρήτις. quum hic locus in ipsâ fuerit Siciliâ prope Pelorum; ut suo loco ostenditur.

BALARVS & ABALA, *portus.*

Inter portum Orestis & Scyllæum fuit PORTVS BALARVS, uni Appiano, bell. civil. lib. IV, memoratus. Τούτων, inquit, ὁ Καίσαρ ἐπήκουσεν, ἔπεμπε Σαλουϊδιηνὸν ὀπίσω νεῶν τέσσαρα, Πομπήιον ὡς δόχερὲς ἔργον ἐξελεῖν προφθάσοντα. Ἐς αὐτὸς ἦλθε διὰ Γαυλίας, ὡς αὖθις Σαλουϊδιηνῷ συμβολήσων πρὸς Ῥήγιον. Σαλουϊδιηνῷ δ' ὁ Πομπήιος ἀπαντᾷ μεγάλῳ στόλῳ· καὶ περὶ τὸν πορθμὸν ναυμαχίας ἀμφὶ τὸ Σκύλλαιον αὖθις ἠγωνίσατο. αἱ μὲν Πομπηίου νῆες κυφότεραί τε ἦσαν, καὶ ναυλικωτέρων ἀνδρῶν τεχνίτῃ ἐμπειρίᾳ πρέσχον· αἱ δὲ Ῥωμαίων, ἅτε βαρύτεραι καὶ μείζες, ἐμοχθοῦν. ὡς δ' ὁ σωτὴρ τοῦ πορθμοῦ κλύδων ἐπεγίγνετο, καὶ διαπάσας ἡ θάλασσα ἐφ' ἑκάτερα τοῦ ῥοῦ, οἱ μὲν ἧσσον ἐμοχθοῦν τοῦ ἔθους τῷ κλύδωνι· οἱ δ' ἀμφὶ τὸν Σαλουϊδιηνὸν ἔτι ἐσῶτες βεβαίως τοῦ ἀηθείας, ἅτε τοὺς κώπας ἐπ' αἰαφέρῃ διωκάμπτοι, ἅτε τὰ πηδάλια ἔχοντες ὀπίσθη, σωτεραίσαντο· ὥστε κλίνοντες ἐς δεῖλαιον ἑσπέραν ἤδη τοῦ θεοῦ, πρότερον ὁ Σαλουϊδιηνὸς ἀνεκάλει· ὑπεχώρει δὲ καὶ ὁ Πομπήιος. νῆες δ' ἑκατέρων ἴσαι διεφθάρησαν. καὶ τὰς λοιπὰς λεωφορίδας τε καὶ πεντηκοντόρους ὁ Σαλουϊδιηνὸς ἐπεσκόπαζεν, ὑπεχωρίσας ἐς λιμένα πρὸς τὸν πορθμὸν Βαλαρόν. Hoc est: *Quibus auditis Cæsar, misit Salvidienum cum classe, quasi obiter debellaturum Pompeianos: ipse per Italiam iter fecit, occursurus illi ad Rhegium. Pompeius autem hosti obviam cum magnâ classe profectus est; ita ut in aditu freti circa Scyllam naves concurrerent: Pompeianæ agiliores & melius instructæ sociis navalibus: Romanæ graviores & majores; eoque impediti ores. Huc accedebat solita eius freti fluctuatio, reciprocantibus undis, & assvetos minùs quàm alteros turbantibus. nam Salvidieni milites nec in vestigio firmiter hærere, ut in re insolitâ, nec remis uti poterant, nec clavos moderari pro arbitrio. quâ re turbati, sub vesperam demum, signo audito, se receperunt priores. mox & Pompeius receptui cecinit. Navium amissarum utrique par fuit numerus. lacerasac fatiscentes Salvidienus resarciit, subductas in portum freto proximum, nomine Balarum.* An sit illi vulgaris adpellatio *Tropéa*,

videri

videri possit. Eidem Appiano, civil. lib. v, portus ABALA est, inter Siciliam & Coccynum promontorium alicubi; quod Coccynum Ortelius suspicatur esse Cocintum. Vnde verisimile fit, eumdem esse cum Balaro portum.

Porrò, trans promontorium Cænyn, ad IOCCI passus, fuit in litore COLVMNA RHEGINA, Græcis Ποσιδώνιον, POSIDONIVM, id est, si Latinè vertas, NEPTVNIVM, dicta. Strabo, loco proximo: Ἀπὸ δὲ Καινύου μέχρι τοῦ Ποσιδωνίου, τὸ Ῥηγίνων ἡλίδιον, πρὸς πρῶτον διήκει στενωπὸς οἷον ἐξαστάδιον, μικρῷ δὲ πλέον τὸ ἐλάχιστον διάπερασμα. ἀπὸ δὲ ἡλίδος ἑκατὸν εἰς Ῥήγιον, ἤδη δὲ πρῶτον πλατυνομένῳ, περιέδοσι πρὸς τὸ ἔξω καὶ πρὸς ἕω θαλάττων τὸ δὲ Σικελικὸν πελάγους καλοῦσιν. Hoc est: *A Cæny usque ad Posidonium, quæ columna est Rheginorum, freti angustus protenditur meatus, sex circiter stadiorum longitudine: paullo verò longior est brevissimus trajectus. A Columna porrò Rhegium usque C sunt stadia, freto jam dilatato, quà ad externum navigatur mare, quod orientem spectans Siculum vocatur.* Et eodem libro posteà, in descriptione Siciliæ: Τὸ δὲ σχῆμα διορίζουσι τρεῖς ἄκραι. Πελωριὰς μὲν ἡ πρὸς τὴν Καινὺν καὶ τὴν ἡλίδα [καὶ, mendosè heic insertum est] τὴν Ῥηγίνων πεῖσαν τὸν πορθμόν. Id est: *Figuram eius tria definiunt promontoria. Pelorias; quo versùs Cænyn & Rheginorum Columnam fretum includitur.* Verùm paullo longiorem ἐξαστάδιον isthic τὸ στενωπὸν καὶ πορθμεῖ, id est, *quàm* VI *stadiorum, angustias freti* facit lib. v: & lib. II easdem facit VII stadiorum. Τὸ δὲ ἑῶον, inquit, καὶ πελάγους πλησίον ἡ Σικελία ἐστὶ, καὶ οἱ ἑκατέρωθεν αὐτῆς πορθμοὶ, ὁ μὲν πρὸς τῇ Ἰταλίᾳ ἑπτὰ σταδίους, ὁ δὲ πρὸς τῇ Καρχηδόνι χιλίων καὶ πεντακοσίων σταδίων. ἡ δὲ ἀπὸ τῶν ἡλῶν ἐπὶ τὸ ἑπτασταδιαῖον γραμμὴ μέρος μέν ἐστι τοῦ ἑῴου καὶ τῶν ταύρου. Hoc est: *Orientale huius maris latus est Sicilia, & freta ab utráque eius parte: quorum alterum ad Italiam* VII *est stadiorum, alterum ad Carthaginem* CIↃIↃ. *Cæterùm, linea, quæ ab Herculis Columnis ad fretum* VII *stadiorum ducitur, pars est lineæ ad Rhodum & Taurum inde pertinentis.* Sic equidem cuncta exemplaria habent. At, cur ipse Strabo primùm dativo casu usus sit, σταδίοις, mox verò genitivo, σταδίων: item cur eam vocem repetierit, quum semel eam posuisse sufficeret; equidem rationem nullam video. adde, quòd vox paullo pòst sequens, τὸ ἑπτασταδιαῖον: tum & illa lib. VI, ἑξασταδίου: satis aperto indicio docent, ubique legendum esse aut ἑπτασταδίου aut ἑξασταδίου. quæ vox ἑξασταδίου nisi & ipsa mendosa sit pro ἑπτασταδίου; certè auctor memoriâ in ἑπτασταδίου heic lapsus est. quamvis ab ipso hæc habuisse videatur Apollonii scholiastes, ad Ἀργοναυτικῶν lib. IIII: Ἡ Σικελία αὐλικοῦ κεῖται τῆς Ἰταλίας. ἔστι δὲ τούτων μέσος ὁ πορθμὸς, διέχων σταδίους ἑπτὰ ἀπὸ Σικελίας εἰς Ἰταλίαν. Hoc est: *Italiæ ex adverso Sicilia posita est. fretum verò, quod heic intermedium est, stadia* VII *à Siciliâ Italiam versus protenditur.* Cæterùm, Plinius ita scribit, lib. III, cap. v: *Promontorium Palinurum. à quo, sinu recedente, trajectus ad Columnam Rhegiam* C *millia passuum.* Et paullo pòst: *Opidum Scyllæum: Crathæis fluvius, mater, ut dixêre Scyllæ. dein Columna Rhegia: Siculum fretum; ac duo adversa promontoria: ex Italiâ Cænys, ex Siciliâ Pelorum,* XII *stadiorum intervallo. unde Rhegium,* XII CIↃ IↃ *passus.* Scilicet à Columnâ. Idem Plinius, eodem libro, cap. VIII, de Siciliâ: *Quondam Brutio agro cohærens; mox interfuso mari avulsa,* XII *millia* [in] *longitudinem freto, in latitudinem autem* M IↃ *passus, juxta Columnam Rheginam.* Idem & Polybius tradit, lib. I. Τὸ δὲ εἰς ἄρκτους (inquit) κεκλιμένον τῆς Σικελίας ἀκρωτήριον ἐφίζει μὲν τοῦ πορθμοῦ τὸ πρὸς δύσεις μέρος. ἀπέχει δὲ τῆς Ἰταλίας ὡς δέκα δυοσταδίους. προσαγορεύεται δὲ Πελωριάς. Id est: *Quod autem ad septemtriones vergit Siciliæ promontorium, fretum ab occasu terminans, distansque ab Italiâ ad* XII *stadia, Pelorias dicitur.* Duodecim stadia sunt CIↃ IↃ passus. Observandum præterea, quòd apud Plinium Columnæ cognomen vitiatum legitur, *Rhegia*, pro *Rhegina*: quod patet ex suprà scriptis Strabonis verbis, cui est σηλὶς, sive (ut alia habent exemplaria) συλλὶς τῶν Ῥηγίνων, id est, *Cippus* seu *Columna Rheginorum.* Apud Melam etiam peiùs legitur *Columna regia*: quum ipsum opidi vocabulum proximè adscriptum sit, *Rhegium.* Meminit ejus Columnæ Appianus quoque, Bell. civil. lib. v, de Octavio Cæsare loquens, à Tarento per Siculum fretum ad Cumas tendente. Antonino denique memoratur eadem. VESTIGIVM huius COLVMNAE hodiè nullum exstat. in mediterraneo tamen ad tria circiter millia passuum à dicto litore, opidulum, vulgò *Calanna* dictum, antiquæ illius Columnæ nomen, quamvis depravatum, memoriamque ferre videtur. COLVMNAM RHEGINAM in limitem fuisse positam, (uti Strabo docet, lib. III, de Herculis columnis ad fretum Gaditanum differens,) ego dubito. quandoquidem inter Italiam sive Rheginorum agrum, & Siciliam sive Zanclæorum, qui posteà fuêre Messenii, agrum, certior disertiorque erat terminus ipsum fretum. Notas

COLVMNA RHEGINA, vel POSIDONIVM.

fuisse & indicia trajectus ex Italiâ in Siciliam, & ex insulâ in continentem ; multò credibilius erat. namque à Columnâ trajecisse ad Peloriadem sive Pelori turrim, qui Siciliam ex Italiâ petebant, patet ex Antonini itinerario. Cæterò, eadem COLVMNA RHEGINA in antiquâ lapidis inscriptione vocatur STATVA. Inscriptio inserta parieti cuiusdam cauponæ Pollæ opiduli, talis est :

VIAM·FECEI·AB·REGIO·AD·CAPVAM·ET·IN·EA·VIA·
PONTEIS·OMNEIS·MEILLIARIOS·TABELLARIOSQVE·
POSEIVEI·HINCCE·SVNT·NVCERIAM·
MEILIA·LI·CAPVAM·XXCIV·MVRANVM·LXX·
IIII·CONSENTIAM·CXXIII·VALENTIAM·CLXXX.
AD·FRETVM·AD·STATVAM·CCXXXII·REGIVM·
CCXXVII·SVMA·AF·CAPVAM·REGIVM·
MEILIA·CCCXXI·

Ex hac etiam inscriptione, licet alioquin satis ineptâ, perspicitur, Columnam sive Statuam Rheginam ad freti angustias, id est, propè promontorium Cænyn, fuisse positam.

RHEGIVM *opidum.*

Post Columnam Rheginam ipsum sequitur Rhegium opidum, cognomine IVLIVM. ut apud Ptolemæum : Σκύλλαιον ἄκρον, Ῥήγιον Ἰούλιον, Λευκόπετρα ἄκρα. Id est : *Scyllæum promontorium, Rhegium Iulium, Leucopetra promontorium.* Vulgò nunc incolis, & elegantiùs loquentibus, *Reggio* vocitatur. Mela adverso itinere incedens; lib. II, cap. IV: *Columna Rhegina, Rhegium, Scylla.* Malè Rhegium inter Columnam & Scyllam; quum Columna fuerit inter Scyllam & Rhegium. Barrius : *Rhegium inter Lubonem & Calopinacum amnes.* [Horum hic à meridie est.] *Post Calopinacum Agatha amnis excurrit. inde est Leucopetra portus, à Rhegio millia passuum* V. *suprà est eiusdem nominis Græcum opidulum, olim P. Valerii villa ; à Rhegio millia passuum* VIII. *inde Leucopetra promontorium, à Rhegio millia passuum* XII. OPIDANI inde fuêre RHEGINI. Stephanus : Ῥήγιον, πόλις Ἑλληνίς. ὁ πολίτης, Ῥηγῖνος. Id est : *Rhegium, urbs Græca. opidanus, Rheginus.* Et ita sæpiùs Strabo. Hinc etiam Latinis, *Columna Rhegina* ; & Solino, cap. VIII, *Rhegini saltus:* de quibus posteà plura. Imperitè hèic faciunt, licet aliàs doctissimi viri, quotquot vel *Rhegienses* vel *Rheginenses* huius Rhegii opidanos adpellant. quidpe illud est vocabulum incolarum Rhegii Lepidi in Gallià Cispadanâ: hoc verò nullâ ratione sic formari potest, nisi ab opido aliquo *Rhegino* seu *Rheginâ.* Verùm, ut in aliis, sic in hoc quoque vocabulo, Græcam adspirationem Romanos vitasse ; patet ex utroque Itinerario ; tum ex suprà dicti lapidis antiquâ inscriptione. Scripsere igitur REGIVM ; unde opidani REGINI. Hinc puto in Melæ etiam nunc exemplaribus esse *Columna Regia*, pro *Rhegina.* Posteriores grammatici, ut in plerisque aliis gentium, opidorum, fluminumque, ac hominum propriis nominibus, huic etiam adspirationem ex Græco addiderunt. Cæterò GRAECAM fuisse VRBEM, modò è Stephano intelleximus. hinc Græcum quoque eius esse vocabulum, antiquissimi prodiderunt scriptores. Plinius, lib. III, cap. VIII : *Columnam Rheginam. Ab hoc descisendi argumento Rhegium Græci nomen dedêre opido, in margine Italiæ sito.* Hinc illud poëtæ : Aeneid. lib. III :

Hæc loca vi quondam & vastâ convulsa ruinâ
(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt. quum protinùs utraque tellus
Vna foret, venit medio vi pontus, & undis
Hesperium Siculo latus abscidit ; arvaque & urbeis
Litore diductas angusto interluit æstu.

Sic & Strabo, dicto lib. VI. at & aliam nominis originem indicat ibidem his verbis: πλὴν εἴτε διὰ τοῦτο τὸ αἴτιον τὸ ὄνομα τῇ πόλει γέγονεν, εἴτε διὰ τὸ ἐπιφανείαν τῆς πόλεως, ὡς ἂν βασίλειον τῇ Λατίνῃ φωνῇ προσαγορευόντων Σαμνιτῶν, διὰ τὸ τὰς ἀρχηγέτας αὐτῶν κοινωνῆσαι Ῥωμαίοις τῆς πολιτείας, ἐπιπλὴν χρήσασθαι τῇ Λατίνῃ διαλέκτῳ, πάρεστι σκοπεῖν ἑτοίμως ἔχοντι πολλοῖς. Id est : *Verùm enimverò, hæc ne nominis causa sit, an verò splendor atque illustritudo eius ; cuius gratiâ Samnites (horum enim principes Romanæ civitatis fuerunt participes, Romanoque usi plurimùm sermone) Latinâ voce adpellarint Regium, quod Græcis*

est

est βασίλδον, aliis dijudicandum in medio relinquo. ORIGINEM atque CONDITOREM urbis, ostendit Isacius Tzetza in Lycophronem commentans, esse Iocastum, Aeoli filium; teste Callimacho. Huic adsensisse videtur & Eustathius, in Dionysium, orbis terræ descriptorem, commentans; nisi quòd corruptum nomen Ἀκάστου habet; quum verum nomen sit Ἰοκάστου; uti præter Tzetzam ex Diodoro quoque patet. Itaque Rhegium, si Callimacho credimus, mox à Troiano bello originem suam accepit. ad istum quidpe Aeolum perveniisse in erroribus suis à Troia captâ Vlyssem, idem tradit Diodorus, lib. v. Vide de hoc Aeolo Siciliam nostram. Verùm hæc ex priscorum Græcorum μυθολογιῶν se prodere, ipse fatetur Diodorus; unde haud dubiè habuit eadem Callimachus poëta, Diodoro longè vetustior. Certè Strabo atque Solinus geographi, non ex fabulis, sed certis rerum auctoribus, longè alios huius urbis tradunt conditores. Solinus, cap. VIII: *Notum est*, inquit, *Rhegium à Chalcidensibus constitutum.* At Strabo, dicto lib. VI, ita scribit: Κτίσμα δ' ἐστὶ τὸ Ῥήγιον Χαλκιδέων. ὃς κτ χρησμὸν δεκατοθήνας τῷ Ἀπόλλωνι δι' ἀφορίαν, ὕστερον ἐκ Δελφῶν ἀποικῆσαι δεῦρό φασι, προσλαβόντας ἄλλους τ οἰκοθεν. Ὡς δ' Ἀντίοχός φησι, Ζαγκλαίοις μεταπέμψασι σὺν Χαλκιδέας, κ οἰκιστὴν Ἀνάξιλον συνέρξαι ἐκείνων. ἦσαν δ τ ἀποικίας κ οἱ Μεσσηνίων φυγάδων, τ ἐν Πελοποννήσῳ, καταστασιασθέντες ὑπὸ τ μὴ βλομδίων δοῦναι δίκας ὑπὲρ τ Φθορᾶς τ παρθένων τ ἐν Λίμναις ὑβρισθεισῶν τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἃς ἐ αὐτοὶ ἐβιάζοντο, πεμφθέντας ἐπὶ τὴν ἱερουργίαν, κ τὰς ὑπεροπτευθέντας ἀπεκτόναν. προσχωρήσασης οὖν εἰς Μάκιστον τοῖς Φυγάσι, πέμπουσιν εἰς Δελφοὺς, μεμφόμενοι τ Ἀπόλλωνα κ τ Ἄρτεμιν, εἰ τοιαῦτοι τυγχάνοιεν, ἀνθ' ὧν ἐπιμόρως αὐτοῖς, ἐ πυθανόμενοι, πῶς ἂν σωθεῖεν ἀπολωλότες. Ὁ δ' Ἀπόλλων ἐκέλευσε σὺν Χαλκιδέων εἰς τὸ Ῥήγιον, κ τῇ ἀδελφῇ αὐτοῦ χάριν ἔχειν· ἃ γὰρ ἀπολωλέναι αὐτὰς, ἀλλὰ σεσῶσθαι. μέλλοντας γε δὴ μὴ σωφρονισθήσεσθαι τῇ πατρίδι, ἀλωσομένῃ μικρὸν ὕστερον ὑπὸ Σπαρτιατῶν. οἱ δ' ὑπήκουσαν. διόπερ οἱ τ Ῥηγίνων ἡγεμόνες μέχρι Ἀναξίλαου ἐ Μεσσηνίων ἦσαν αἰὲ καθιστάντες. Hoc est: *Conditum est Rhegium à Chalcidensibus; qui, quum, ex oraculo decimatione factâ, Apollini propter agrorum sterilitatem essent consecrati, huc posteà à Delphis commigrasse dicuntur; domo etiam aliis sibi adscitis. Antiochus autem tradit, Chalcidenses à Zancleis accitos, conditoremque coloniæ Antimnestum iis constitutum fuisse. Venerunt autem in societatem coloniæ Messenii etiam è Peloponneso, ejecti factione suorum, recusantium pœnas dare Spartanis ob violatas in Limnis virgines; quas Messenii, missas ad rem sacram, per vim stupraverant; trucidatis insuper iis, qui eas defendere volebant. Itaque exsules, quum Macistum recessissent, miserunt Delphos, expostulatum cum Apolline atque Dianâ, quòd eâ ipsis fortunâ uti sinerent, vindicare injuriam diis istis factam volentes: simulque quæsitum, ecquam rebus perditis salutem invenirent. Tum eos Apollo jussit socios sese adjungere Chalcidensibus, Rhegium migrantibus: suæque sorori gratias agere. non enim periisse ipsos; sed exitium evitasse. alioquin unà cum patriâ perituros, quam paullo pòst Spartani essent excisuri. Paruerunt oraculo Messenii. Eoque factum, uti Rheginorum duces usque ad Anaxilaum semper de genere Meßenio fuerint delecti.* Circa eadem igitur tempora Rhegium cum Tarento conditum fuit. qua de re vide ea quæ suprà ad Tarenti descriptionem adduximus. RHEGIVM COLONIAM à triumviris destinatam, docet Appianus, lib. IV. ubi inter præcipuas Italiæ urbeis recensetur. Verba illius sunt hæc: Ἐπελπίσαι ἤδη τ στρατὸν ἐς τὰ νικητήρια ἐ πλέον ἄλλως τε δωρεαῖς κ ἐς κατοικίαν δόσεσι τ Ἰταλικῶν πόλεων ὀκτωκαίδεκα, αἳ κὰ πρεσδεία ἐ ἐδάφη κ οἴκοις εἰς κάλλος διαφέρουσαι, ἔμελλον αὐτοῖς ἐδάφεσι κ οἴκοις αὖθις διαμενεῖσθαι, ὥσπερ αὐτοῖς αὐτῶν τ πολεμίας διορύληθοι γιόμδαι. κ ἦσαν αἱ πόλεις ἄλλαι τε ἐ αἱ πρεσδεύσασαι μάλιστα αὐτῶν, Καπύη, κ Ῥήγιον, κ Οὐενουσία, κ Βενεβεντὸς, κὴ Νουκηρία, ἐ Ἀρίμινον, κ Ἰδρώνιον. Hoc est: *Et quò alacrior redderetur exercitus, post proposita victoriæ præmia, præter alia donativa, promissa sunt eis coloniæ XVIII Italicarum urbium, tàm opibus quàm agri bonitate ac ædificiorum pulcritudine præcellentium; quarum urbana ac rustica prædia non secùs quàm bello capta dividerentur. Inter has eminebant, Capua, Rhegium, Venusia, Beneventum, Nuceria, Ariminum, Vibona.* At eodem libro posteà inde exempti rursum leguntur. Ὁ δ Καῖσαρ (inquit Appianus) ἐπελθὼν, Ῥηγίνοις μὲν κ Ἰδρωνησίοις μεγάλας πίστις αὐτὸς ἔδωκεν, ἀναλύσαν αὐτὰς ἐκ τ ὁπλίτων· ἐδεδίει γὰρ ὄντας ὑπὲρ ἐ πορθμῶ μάλιστα. Hoc est: *Cæsar verò superveniens, ipse Rheginis ac Vibonensibus fidem dedit sanctissimam, fore ut eximerentur è numero destinatarum in victoriæ præmium. hos enim maximè timebat, ut freto vicinos.* Libro verò quinto coloniarum deductarum fit mentio. unde & hanc deductam fuisse, probabile est; indeque haud dubiè *Iulium Regium* vel *Rhegium Iulium*, nomen accepisse.

pisse, nisi cognomentum hoc ex eo dicas exortum; quod apud Cornelium Tacitum, Annal. lib. I, his legitur verbis: *Eodem anno Iulia supremum diem obiit; ob impudicitiam olim à patre Augusto Pandateriâ insulâ, mox opido Rheginorum, qui Siculum fretum adcolunt, clausa.* Sed mirum, id cognomenti nemini alii auctorum, quàm Ptolemæo, usurpatum.

TEMPLVM DIANAE. Rhegio non procul TEMPLVM DIANAE memoratur Thucydidi, lib. VI. Ἀφίκοντο ἐς Ῥήγιον (inquit) τὸ Ἰταλίας ἀκρωτήριον, καὶ ἐνταῦθα ἤδη ἠθροίζοντο. καὶ ἔξω τῆς πόλεως (ὡς αὐτοὺς εἴσω οὐκ ἐδέχοντο) στρατόπεδόν τε καλεσκεύάσαντο ἐν τῷ τοῦ Ἀρτέμιδος ἱερῷ, ἔνθα αὐτοῖς καὶ ἀγορὰν παρεῖχον. καὶ τὰς ναῦς ἀνελκύσαντες ἡσύχασαν· καὶ πρὸς τε τοὺς Ῥηγίνους λόγους ἐποιήσαντο. Hoc est: *Ventum est Rhegium Italiæ promontorium, ubi contractis jam copiis extra urbem, quoniam intra muros non recipiebantur, castra communierunt ad Dianæ delubrum; ubi forum venalium eis præbitum est: subductisque navibus otium tenuêre, & ad Rheginos verba fecêre.*

Porrò, itinera ad dictum fretum Siculum in Itinerariis describuntur huiusmodi:

Antonini:		Tabulæ:	
		Tauriana	
Nicotera		*Arciadæ*	XII.
Ad Mallias	XXIIII.	....	XII.
Ad Columnam	XIIII.	*Regio*	XVII.

ARCEADES *flumen.* ARCIADES an etiam opidi nomen fuerit, equidem ego nescio. Idem esse vocabulum, quod Varroni *flumen* ARGEADES hoc tractu circa Rhegium Iulium memoratur, haud dubito.

FRONS ITALIAE. FRONTEM hinc ITALIAE (quæ & MAGNA GRAECIA apud Plinium adpellatur, ac Martiano GRAECIAE ORA) per Ausonium mare atque treis eius sinus, inter Salentinum & Zephyrium vel (ut circa hunc terminum variat ipse Plinius) Leucopetram, promontoria, agnoscere est. AVSONIVM autem MARE, à Siciliâ ad Salentinum usque promontorium ipse agnoscit Plinius, lib. III, cap. V. *A Ligustico*, inquit, *ad Siciliam Tuscum. ultra Siciliam ad Salentinos Ausonium Polybius adpellat.* Hinc etiam lib. XIV, cap. VI, inter vina ab Ausonio mari eminentia connumerat Thurina & Lagarina & Tarentina. Itaque sinus isti tres Ausonii maris sunt isti: Primus inter promontoria Salentinum & Lacinium, TARENTINVS, *Golfo di Taranto*, à *Tarento* uberrimâ eius urbe dictus. De hoc plura vide ad *Lacinium promontorium* infrà. Secundus, inter Lacinium & Cocintum promontoria, SCYLACEVS sive SCYLACIVS, ab opido *Scylaceo* sive *Scylacio*; quod quum Græcis fuerit Σκυλήτιον, Scyletium, ipse quoque sinus illis dictus est Σκυλητικὸς, SCYLETICVS; ut suprà ad Lametinum sive Terinæum sinum dictum est. hic sinus *Golfo de Squilacci* vulgò nunc dicitur. tertius inter Cocintum promontorium & urbem Locros sive Zephyrium promontorium, vel (uti dictum, Plinio circa hunc terminum variante) Leucopetram, LOCRENSIS; quem sic dixeris ab illustrissimâ huius litoris urbe *Locris*, Zephyrio promontorio quondam adpositâ. vel BRVTIVS, sic quidpe Martiano, Solino & Plinio quoque nuncupatur. vulgò nunc est *Golfo di Girazzo.* Scinditur itaque Italia sive eius frons duo in cornua, Leucopetram & Salentinum promontoria. Apenninus itidem in duo; quorum unum est eadem Leucopetra; alterum autem Lacinium. Plinius Italiæ frontem compressit inter Lacinium & Zephyrium: nam patêre eam ait LXXXII millia tantùm. hæc autem duo promontoria, Lacinium & Zephyrium, ipsa inter se LXXX circiter passuum millia distant; quum à Zephyrio ad Salentinum promontorium millia sint haud ita pauca. Verba eius hæc sunt, lib. III, cap. V: *Columna Rhegina: Siculum fretum, ac duo adversa promontoria; ex Italiâ Canys, ex Siciliâ Pelorum;* XII *stadiorum intervallo. unde Rhegium,* XII CIↃ IↃ *passus. inde Apennini silva Sila,* [&] *promontorium Leucopetra,* XII *millia passuum. ab eâ Locri, cognominati à promontorio Zephyrio. absunt à Silaro* CCCIII *millia passuum; & includitur Europæ sinus primus.* Et cap. X: *A Locris Italiæ frons incipit, Magna Græcia adpellata, in treis sinus recedens Ausonii maris; quoniam Ausones tenuêre primi. patet* LXXXII *millia passuum; ut auctor est Varro. plerique* LXXII *millia fecêre. In eâ orâ flumina innumera, sed memoratu digna. à Locris Sagra; & vestigia opidi Caloniis;*

lonis; *Mystia*, *Consilinum castrum*; *Cocintum*, *quod esse longissimum Italiæ promontorium*, *aliqui existimant*. *dein*, *sinus* & [opidum] *Scylacium*; *Scylletium Athenienſibus*, *quum conderent*, *dictum*. *quem locum*, *occurrens Terinæus sinus*, *peninsulam efficit*: & *in eâ portus*, *qui vocatur Castra Annibalis*; *nusquàm angustiore Italiâ*. XX *millium passuum latitudo est*. *Amnes ibi navigabiles*, *Crotalus*, *Semirus*, *Arocha*, *Targines*. *opidum intùs*, *Petilia*; *mons Clibanus*. *promontorium Lacinium*. Et cap. XI: *A Lacinio promontorio secundus Europæ sinus incipit*, *magno ambitu flexus*, & *Acroceraunio Epiri finitur promontorio*. Quod ait, *A Locris Italiæ frontem incipere*, id de ipso promontorio intelligendum Zephyrio, in quo quondam urbs Locri. Mela perperam pro Cocinto Zephyrium posuit: ideoque malè tertium sinum facit inter Zephyrium & Brutium, id est, Leucopetram, promontoria. quum à Zephyrio, quod *Bursanum* est, exiguus sit sinus; inde verò rectum ferè litus ad Leucopetram. Verba illius hæc sunt, lib. II, cap. IV: *Italia ab Alpibus incipit in altum excedere*: *atque*, *ut procedit*, *mediæ se perpetuo Apennini montis jugo attollens*, *inter Adriaticum & Tuscum*, *sive*, *ut aliter eadem adpellantur*, *inter superum mare & inferum excurrit*, *diu solida*. *Verùm*, *ubi longè abit*, *in duo cornua scinditur*: *respicitque altero Siculum pelagus*, *altero Ionium*. Et posteà: *Hucusque Adria*, *hucusque Italiæ latus alterum pertinet*. *Frons eius in duo quidem se cornua*, *sicut suprà diximus*, *scindit*: *cæterùm*, *mare*, *quod inter utraque admisit*, *tenuibus promontoriis semel iterumque distinguens*, *non uno margine circuit*, *nec diffusum patensque*; *sed per sinus recipit*. *Primus*, *Tarentinus dicitur*, *inter promontoria Salentinum & Lacinium*: *in eoque sunt*, *Tarentus*, *Metapontum*, *Heraclea*, *Croto*, *Thurium*. *Secundus*, *Scylaceus*, *inter promontoria Lacinium & Zephyrium*: *in quo est Petilia*, *Cæcinum*, *Scylaceum*, *Mistra*. *Tertius inter Zephyrium & Brutium*; *Consilinum*, *Cauloniam*, *Locrosque circumdat*. *In Brutio sunt*, *Columna Rhegnia*, *Rhegium*, *Scylla*, *Taurianum*, & *Metaurum*. *Hinc in Tuscum mare deflexus est*, & *eiusdem terræ mare alterum*. Intellexisse tamen Melam Cocintum per *Zephyrium*, inde patet, quòd in tertio hoc sinu inter Zephyrium & Brutium promontoria, Consilinum, Cauloniam & Locros locat; quæ opida inter Cocintum Zephyriumque fuisse, infrà ostendetur.

Atque hactenus de Italiæ fronte, eiusque & Apennini cornibus, Ausonio item mari, ac illius tribus finibus, conjunctim dicta sufficiant. nunc ad singula loca transeamus.

Ab Rhegio opido millia passuum XII sequitur LEVCOPETRA antiquum illud *promontorium*, Ciceroni, Straboni, Thucydidi, Dionysio Afro, Eustathio, Ptolemæo, Appiano, Solino, Martiano Capellæ, Prisciano, ac Tabulæ itinerariæ memoratum. vulgò nunc est *Capo dell' Armi*; in quo certè desinit alterum cornu Apennini montis, hoc demum loco λόχῃ τῇ πέτρᾳ, id est, albo saxo, abrupti; à longinquo etiam navigantibus, & à Taurimontano, &, quod hinc Messanam versus recedit, litore, conspicui. Cicero ad Atticum, lib. XVI, epist. VI: *Sed putabam*, *quum Rhegium venissem*, *fore*, *ut illic* δολιχὸν πλοῦν ἐρμαίνοντες, *cogitaremus*, *Corbitâ ne Patras*, *an Actuariolis ad Leucopetram Tarentinorum*, *aût inde Corcyram*; &, *si onerariâ*, *statim ne freto*, *an Syracusis*. Ita equidem omnia habent Ciceronis exemplaria. Verùm pro *aût* jam alii legendum censuerunt *atque*. pro *Tarentinorum* restituendum esse *Rheginorum*; cum ex aliis auctoribus, qui Leucopetram in Rheginorum ponunt agro, tum ex ipsius Ciceronis epistolâ continuò subsequente adparet. *Octavo*, inquit, *Id. Sext. quum à Leucopetrâ profectus* (*inde enim transmittebam*) *stadia circiter* CCC *processissem*, *rejectus sum austro vehementi ad eamdem Leucopetram*. *Ibi quum ventum exspectarem*, (*erat enim Villa Valerii nostri*, *ut familiariter essem*, & *libenter*:) *Rhegini quidam*, *illustres homines*, *eò venerunt*, *Româ sanè recentes*. Sed clariùs etiam è Philippicâ primâ; ubi de eâdem re ita scriptum legitur: *Quum Brundisium*, *iterque illud quod tritum in Græciam est*, *non sine causâ vitavissem*, *Kalend. Sextilib. veni Syracusas*; *quòd ab urbe eâ transmissio in Græciam laudabatur*. *Quum autem me ex Siciliâ ad Leucopetram*, *quod est promontorium agri Rhegini*, *venti detulissent*: *ab eo loco conscendi*, *ut transmitterem*. *nec ita multùm provectus*, *rejectus austro sum in eum ipsum locum unde conscenderam*. *quumque intempesta nox esset*, *mansissemque in villâ P. Valerii*, *comitis & familiaris mei*; *postridieque apud eumdem*, *ventum exspectans*, *manerem*; *municipes Rhegini complures ad me venerunt*. *ex his quidam Româ recentes*. Idem promontorium Sallustius adpellat BRVTIVM. *Omnis*, inquit, *Italia coacta in angustias*, *scinditur in duo*

LEVCOPETRA *promontorium*.

duo promontoria, Brutium & Salentinum. Intelligere verò Salluſtium per Brutium promontorium Leucopetram, Melæ verbis confirmari poteſt, qui in Brutio ſinu collocat *Columnam Rhegium, Scyllam, Taurianum, & Metaurum*.

RHEGIVM PROMONTORIVM. Medio inter hoc promontorium Leucopetram & Rhegium opidum ſitu, id eſt, circa VI utrimque millia paſſuum, aliud eſt promontorium, haud dubiè illud, quod Thucydidi lib. III & VI Ῥήγιον adpellatur ἀκρωτήριον, RHEGIVM PROMONTORIVM. Locum libri VI ſuprà ad *Templum Dianæ* videre eſt. Verba eius lib. III de Locrenſibus hæc ſunt: Εἰ γὰρ κρατήσαντ τῷ ναυικῷ, τὸ Ῥήγιον ἤλπιζον πεζῇ τε ᾗ ναυσὶν ἐφορμοῦντες ῥᾳδίως χειρώσεσθαι, ὧν ἤδη σφῶν ἰσχυρὰ τὰ πράγματα γίγνεσθ. ξυνέβαινε γὰρ κἀμφοῖν ἅ τε Ῥήγιν ἀκρωτήριν τ Ἰταλίας τῆς τε Μεσσήνης τ Σικελίας, τοῖς Ἀθηναίοις τε οὐκ αἰτῖναι ἐφορμεῖν, ᾗ ἅ πρόθυμ κρατεῖν. Hoc eſt: *Sperabant enim, ſi claſſe viciſſent, terrâ marique adgreſſos ſe Rhegio facilè potituros: ac res ſuas jam potentiores futuras. quidpe, quum propinqua inter ſe eſſent, Rhegium promontorium in Italiâ & Meſſena in Siciliâ; non permiſſuros ut ingrederentur Athenienſes, fretumque obtinerent*. Certè fretum, quod à Cæny ac Peloro promontoriis incipit, ad dictum promontorium, VI millia paſſuum à Rhegio ſitum, deſinit. Apud Strabonem, lib. VI, ſic legitur: Ἀπὸ δὲ Ῥηγίου πλοῦς πρὸς ἑῶ, λευκοπέτραν καλοῦσιν, ἄκραν ἀπὸ τ χρόας ἐς πεντήκοντα σταδίους, εἰς ἣν τελευτῶν φησὶ τὸ Ἀπέννινον ὄρ. Hoc eſt: *Ab Rhegio verſus ortum ſolis ſi navigatur ad L ſtadia, pervenitur ad promontorium, quod Leucopetram, id eſt, album ſaxum vocant, à colore: in quod deſinere Apenninum montem ajunt*. Tabula ſic habet:

Regio
Leucopetra V.

Strabo equidem ſitum Leucopetræ rectè denotavit. cætero intervallo aut ipſe aut exſcriptor eius erravit; aut per *Rhegium* intellexit hoc ipſum Thucydidis promontorium. nam à Leucopetrâ usque ad Rhegium opidum millia, ut dictum, XII ſunt. Voluiſſe autem Strabonem promontorium Rhegium, patet ex his etiam verbis quàm diſertiſſimè, πλοῦς πρὸς ἑῶ. quidpe ad πεντήκοντα σταδίους, id eſt, ad millia VI, & CCL paſſus, non πρὸς ἑῶ, ſed πρὸς τ μεσημβρίαν, hoc eſt, ad meridiem verſus, ab dictâ urbe Rhegio litus legitur. ab Rhegio autem promontorio litus ad prædictam Leucopetram πρὸς ἑῶ ſive ad orientem hibernum circumnavigatur. Neque hoc promontorium Rhegium Leucopetra eſſe poteſt, quoniam nullæ heic conſpiciuntur λευκαὶ πέτραι; ſed radices eius in planum ferè atque apertum litus deſinunt. Scylax quoque ſuperiori capite in finibus Lucaniæ à nobis emendatus, clarè & diſtinctè recenſet *Rhegium promontorium atque opidum*.

HERCVLIS PROMONTORIVM. A Leucopetrâ ſequitur HERCVLIS PROMONTORIVM. Strabo, poſt memoratam Leucopetram: Ἐντεῦθεν δὲ Ἡράκλεον· ὃ δὴ τελευταῖον ἀκρωτήριον νοτίᾳ πρὸς μεσημβρίαν. κάμψαντι γὰρ εὐθὺς ὁ πλοῦς λιβὶ μέχρι πρὸς ἄκραν Ἰαπυγίαν. Id eſt: *Inde ſequitur Herculis promontorium: quod jam poſtremum vergit versùs meridiem: id ubi circumflexeris, protinus jam Africo vento navigabis ad Iapygium promontorium*. Ex iſtâ deſcriptione tam diſertâ, Herculis promontorium id eſſe deprehenditur, quòd vulgari nunc adpellatione dicitur *Capo di Spartivento*. quod nomen à disperriendo ventum fertur obtinere. nam qui à freto verſùs Calabriam navigant, hoc ſuperato promontorio, vela mutent, Africoque objiciant, neceſſum habent: quod diſertè teſtatur Strabo.

ZEPHYRIVM PROMONTORIVM. Hinc poſt XII millia paſſuum eſt ZEPHYRIVM PROMONTORIVM, vulgari nunc vocabulo *Capo Burſano* dictum. Iovius & Facellus putant eſſe prædictum *Spartivento*. Avienus etiam malè cum hoc *Leucopetram* confundit. Dionyſius, eiusque interpretes Avienus ac Priſcianus, à Leucopetrâ ad Zephyrium verſùs Boream eunt. Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ τὸ Ἡράκλεον, ἄκρα τῆς Λοκρίδ, ἣ καλεῖται Ζεφύριον, ἔχουσα τοῖς ἑσπερίοις ἀνέμοις λιμένα, ἐξ ἧς ἡ τέμνομα. Id eſt: *Poſt Herculeum promontorium ſequitur Locrenſis agri promontorium, quod Zephyrium vocatur; habens portum ventis ab occaſu flantibus expoſitum. unde etiam nomen*.

COCINTVM PROMONTORIVM. Medius inter Leucopetram & Lacinium promontoria excurſus (uti Plinius loquitur, lib. III, cap. V) COCINTOS, ſive *longiſſimum promontorium* COCINTVM, à quo Scyllacius verſùs Lacinium incipit ſinus, nullum aliud eſſe poteſt, quàm quod hodiè-

hodiéque longissimo hoc tractu vulgari adpellatione dicitur *Capo di Stillo*. Polybii verba habentur superiùs lib. I cap. III, sub principium. Hoc promontorium adpellatum fuisse etiam CAECINVM & CARCINVM; infrà ad expositionem opidi eiusdem nominis patebit. Appianus, Civil. V, habet promontorium *Coccynum*; quod Cocintum hoc esse, suspicatur Ortelius.

Porrò, post Zephyrium promontorium sequebatur ipsa urbs celeberrima LOCRI EPIZEPHYRII, à promontorio cognominata; Græcè Λοκροὶ οἱ Ἐπιζεφύριοι. Memoratur Plinio, Straboni, Scylaci, Herodoto, Svetonio, Pindaro, Dionysio Afro, Virgilio, Ovidio, Ciceroni, Aeliano, Heraclidi, Martiano Heracleensi, Livio, Thucydidi, Valerio Maximo, & aliis. Pindarus, Olymp. odâ X, adpellat πόλιν Λοκρῶν Ζεφυρίων. Odâ autem XI, τῶ Ἐπιζεφυρίων Λοκρῶν ἡρωΐαν. ubi scholia: Γένη Λοκρῶν εἰσι τρία· Ἐπιζεφύριοι, Ὀζόλαι, Ἐπικνημίδιοι. τούτων, οἱ μὲν Ἐπιζεφύριοι εἰσὶ Λοκροὶ ἐν τῇ Ἰταλίᾳ· οἱ δὲ Ὀζόλαι πρὸς τῇ Αἰτωλίᾳ· οἱ δὲ Ἐπικνημίδιοι πρὸς Εὐβοίᾳ. Hoc est: *Locrorum genera tria sunt: Epizephyrii, Ozolæ, Epicnemidii. Horum illi sunt Locri in Italiâ: isti verò apud Aetoliam; hi autem apud Euboeam.* Vide illic historiam de bello Locrensi; & Pythior. oden I; ubi etiam Ζεφυρία Λοκρὶς παρθένος; *virgo Locris Zephyria*. Strabo post promontorium Zephyrium paullo antè dictum, eodem lib. VI, hæc subjungit: Εἶθ' ἡ πόλις οἱ Λοκροὶ οἱ Ἐπιζεφύριοι· ἔστι δὲ Λοκρῶν ἄποικοι τῶν ἐν τῷ Κρισαίῳ κόλπῳ, μικρὸν ὕστερον τῶν ἀπὸ Κρότωνος καὶ Συρακουσῶν κτίσεως ἀποικισθέντες ὑπὸ Εὐάνθους. Ἐφορος δ' οὐκ εὖ, τῶν Ὀπουντίων Λοκρῶν ἀποίκους φήσας. Ἔτη μὲν οὖν τρία ἢ τέτταρα ᾤκουν ἐπὶ τῷ Ζεφυρίῳ, εἶτα μετῴκισεγκεν τὴν πόλιν συμπραξάντων καὶ Συρακουσίων. ἅμα γάρ ἔτι ἦν οἷς [locus corruptus & compluribus verbis mutilatus. pro ἐν οἷς doctissimus Casaubonus restituit ἐνῴκουν.....] Ἔστιν ἐκεῖ κρήνη Λοκρία, ἔτι καὶ οἱ Λοκροὶ ἐσεραποδύονται. Εἰσὶ δ' ἀπὸ Ῥηγίου μέχρι Λοκρῶν ἑξακόσιοι σταδιοι. ἵδρυται δ' ἡ πόλις ἐπ' ὀφρύος, ἣν Ἐσσῶπιν καλοῦσι. Hoc est: *Inde est urbs Locri Epizephyrii, colonia Locrensium qui Crissæum sinum adcolunt, deducta ab Euanthe, haud multo post Crotonem & Syracusas conditas. Malè Ephorus, qui Opuntiorum Locrorum facit colonos. Quum treis quatuorve annos in Zephyrio habitassent, transtulerunt inde urbem, Syracusanis adjuvantibus. simul quidpe hi incolebant,..... Est etiam ibi fons Locrius, ubi castra habuerunt Locrenses. Stadia sunt Rhegio ad Locros 1oc. Vrbs sita est in supercilio, quod Esopin adpellant.* Vrbs Locri quondam in Zephyrio promontorio còllocata, postea in eum locum translata creditur, ubi nunc conspicitur opidum, vulgari vocabulo *Gierazzo, Girace*; præterlabente flumine, ad cuius ostium fuit PORTVS LOCRORVM. De urbe ita Dionysius Afer:

Ἄγχι δὴ Λύκανοί γε Βρέντιοι ἀνδρες ἔασι,
Τοσσάτιον ναίοντες, ὅσσον Λύκιλον ὑπὲρ πέτρην.
Κεῖθεν δ' ἐς Βορέην Ζεφύριον προβαλοῦσα Φάειν' ἄκρη·
Τῇδε ὑπὸ Λοκροὶ ἔασιν, ὅσοι πρὸ πάροιθε ἐπέσπον
Ἤλυθεν ἐπ' Αὐσονίην, σφετέρῃς μιχθέντες ἀνάσσαις·
Τῶν δὲ καὶ νῦν ἦθός ἐστιν ὀπὶ πρόσχοον Ἄλητος.

Hoc est

Propè verò Lucani & Brutii viri sunt,
Tantum incolentes quantum est ad Leucopetram.
Illinc verò ad boream Zephyrium adparet promontorium:
Sub hoc autem Locri sunt, qui prioribus annis
Venerunt in Ausoniam, quum rem habuissent cum suis dominabus;
Quorum etiam hodiè genus est ad fluenta Alecis.

Ad hæc ita Eustathius: Ὅτι ὄρος Ζεφύριον τμῆμά τι ἐστι βορειότερον τῆς Λευκοπέτρας, πρὸς αὐγὰς δὲ Ἀπουλίας· ἀφ' οὗ καὶ Ἐπιζεφύριοι Λοκροὶ δοκοῦσι κληθῆναι, ὡς πρὸ αὐτοῦ κείμενοι. Ἄλλοι δὲ ἄνω φασὶ παλαιᾶναι αὐτὸς πρὸς Δημοτέλη ἄλλων Λοκρῶν· Διὰ τὸ σκαιοὺς μὲν ἀλλαχοῦ κἀκεῖ, τέττας δὲ πρὸς Ζεφύριον αὐτεμον. Γέγονε δέ, ὅτι ἡ Διαβολὴ δι' ἡδονὰς τὰ πιστὰ ἐνταῦθα κεῖται Λοκρῶν ἔθνος ὄλεθρος, ὡς ἐκ δόλων καταξυμβάν. δόλοι γάρ, φησίν, ὄντες πρὸς πόρους ἔτεσι, πρὸς τὰ Ὀζόλαις δηλαδὴ Λοκροῖς, τοῖς πρὸς τῷ Κρισαίῳ κόλπῳ τῷ κατὰ τὴν Εὔβοιαν, εἶτα τὰ δεσποτῶν ἀπιόντων εἰς πόλεμον, ἐμίγησαν τὰ σφετέραις ἀνάσσαις· ἐπανελθόντας δὲ οὖν δεσπότας ὑποπτεύσαντες ὅτι κηλάσι τὰ δεσποίναις συνέφυγον, καὶ ᾠκησαν ἐν Τυρρηνίᾳ, ὧν ἡμῶν εἰσὶν οἱ Ἐπιζεφύριοι Λοκροὶ, δόλιοι ὄντες τὸ ἀνέκαθεν. Ἄλλοι δὲ γράφουσι, σφετέρῃ ἀνάσσῃ μιχθέντες, ἢ πεφθέντες. ἄνασσαν τὴν Ῥήγιον νέμοντες, ὑφ' ὧν οἱ πρῶτοι Λοκροὶ, ὡς ὁ Ἄλης, διορίζων τὴν Ῥηγίνων ἀπὸ τῆς Λοκρίδος. Hoc est: *Mons Zephyrius pars quædam est septemtrionalis promontorii*

Leuco-

Locri, urbs.

Leucopetræ, orientem Apennini spectans: à quo Epizephyrii Locri videntur nomen accepisse, & qui ad eum siti sunt. Alii ita vocatos aiunt, ad distinctionem aliorum Locrorum; quòd illi alibi siti, hi verò versùs Zephyrum ventum. Cæterò, sciendum, omne Locrorum genus veluti infame habitum: quia à servis erant oriundi. quidpe quum servi, inquit, essent prioribus annis apud Ozolas Locros, qui sunt ad Crissæum sinum, juxta Eubœam; dominis ad bellum profectis, cum dominabus suis rem habuerunt. redeunteis autem dominos timentes, ne ab ipsis punirentur, cum dominabus profugerunt, Hetruriamque incoluerunt. ex quorum genere sunt Epizephyrii Locri, qui ab origine servi erant. Alii volunt, dominam sive reginam intelligi Romam, cui erant subjecti Locri illi; apud quos amnis est Alex, disterminans Rheginum agrum à Locrensi. Historiam illam de Volsinienſibus in Hetruriâ servis cum istâ de servis Locrensibus confudit. dein Locros Ozolas ad Crissæum sinum, cum Locris Epicnemidiis vel Opuntiis, ex adverso Eubœæ insulæ sitis. Cæterùm, apud Solinum, cap. VIII, hæc leguntur: *Notum est, à Naryciis Locros constitutos.* Hinc & illud Virgilii, Aeneid. lib. III; ubi Helenus vates in Epiro ita Aeneam alloquitur:

Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge. cuncta malis habitantur mœnia Grajis.
Hîc & Narycii posuerunt mœnia Locri;
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus. hîc illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.

Ad hæc ita Servius: *Socii Ajacis Oilei fuerunt Epizephyrii & Ozolei. sed post tempestatem montis Capharei, Epizephyrii tenuerunt Brutios. & hos nunc dicit. Narycii autem à loco dicti sunt provinciæ suæ. Alii Narycios Opuntios eosdem & Epicnemidas dicunt. namque priùs Naryx, Opûs posteà dicta. Eadem autem & Epicnemidia vocatur. est enim Cnemis promontorium, in quo Opuntii Locri positi sunt; à quibus originem trahunt qui in Italiâ sunt; & adpellantur Epizephyrii, quòd Zephyrium promontorium vocatur à Græcis, in quo sunt conditi Locri qui in Græciâ sunt.* Scilicet Italicâ, sive Magnâ. Stephanus: Νάρυξ, πόλις Λοκρίδος. οἱ δὲ Ναρύκιον τὴν πόλιν φασὶν, ἐξ ἧς Αἴας. ὁ πολίτης Ναρύκιος. Id est: *Naryx, urbs Locridis. quidam verò Narycium urbem vocant, ex qua erat Ajax. Opidanus, Narycius.* Opidum certè Opuntiorum Locrorum facit Plinius, lib. IV, cap. VII; & item Strabo lib. IX, Narycium. Vnde patet, inter complureis auctores conveniſſe, Locros Epizephyrios in Italiâ ab Opuntiis, non ab Ozolis, fuisse ortos. nam præter Ephorum, Virgilium atque Solinum, Ovidio quoque Locros in Italiâ inde dicitur *Narycia*; Μεταμορφώσεων lib. XV. Sed & Cicero *Narycios* adpellat in Italiâ *Locros*; ad Att. lib. III, epist. II, ubi legitur: *Dat. VI Id. April. Narycii Locridis.* Sed vetera exemplaria nonnulla habent *Narycæ Locridis*, quod & ipsum vitiosum. oportebat quidpe esse *Naryciæ Locridis*: sed & hoc parum rectè; quum *Locris Narycia* non certum locum seu urbem, verùm ipsum agrum Locrensem significet. nam sic Zonaras, Annal. lib. II, *Locridem* bis terve adpellat Locrensem agrum. Scripserim igitur *Naryciis Locris*. aut sanè vocabulum ipsius loci Naryciæ Locridis, in quo epistolam scripsit Cicero, periisse fatendum. Porrò, de tempore, quo condita hæc est urbs, Freculfus Chron. tom. I, lib. III, cap. XIV, sic scribit: *Romanorum rex Tullus Hostilius. quibus diebus Cyzicus condita est; & in Italiâ Locri.* Hieronymus in Eusebii Chronico: *Anno II, Olympiadis XXIIII, Cyzicus condita est, & Locri in Italiâ.* OPIDANI dicti fuêre LOCRI EPIZEPHYRII; item LOCRENSES. quorum mores Heraclides περὶ πολιτειῶν descripsit. Cæterùm, splendidam fuisse atque potentem urbem Locrorum, passim auctores innuunt. Livius, lib. XXIX, duas Arces, & Fanum Proserpinæ commemorat. De hac etiam urbe Plinius, lib. II, cap. XCVI, hæc tradit: *Locris & Crotone pestilentiam numquàm fuisse, nec ullo terræ motu laboratum, adnotatum est.* AGRVM LOCRENSEM ab Rhegino disterminabat ALEX amnis, qui & CAECINOS, vulgò nunc *Alece* dictus; medio fermè tractu inter Leucopetram & Herculis promontorium. Vide de eodem inferiùs sub titulo CAECINVM. Strabo, prædicto lib. VI: τῇ δὲ Ἄληκος πόλει, ἣ διορίζουσι τὴν Ῥηγίνων χώραν τὴν Λοκρίδος, βαθεῖαν φάραγγα διεξιόντος, ἴδιόν τι συμβαίνει τὸ περὶ τοὺς πίτυας. οἱ μὲν γὰρ ἐν τῇ τῶν Λοκρῶν περαίᾳ φθέγγου· πῖς δ' ἀφώνοις εἶναι συμβαίνει. Id est:

ALEX, *vel* HALEX: *qui* & CAECINOS.

Id est: *Peculiare quidpiam habet Alex fluvius, qui agrum Rheginum à Locrensi dirimit, per profundam labens vallem. cicadæ enim, quæ in Locrorum sunt parte, vocales sunt; ab alterâ fluminis parte mutæ.* Idem Plinius tradit, lib. XI, cap. XXVII: & Pausanias in Eliacis. Aliter hæc Aelianus refert, Histor. animal. lib. V, cap. VIIII. Ῥηγίνοις, inquit, καὶ Λοκροῖς εἰς τὴν γῆν τὴν ἀλλήλων παρέρχεσθαι καὶ γεωργεῖν ἔκεχείρηται. ὁ μὲν ὁμολογοῦσι τέττιγες οὐδὲ εἰς μίαν νέμονται καὶ τὴν αὐτὴν οἱ τέττιγες οἱ τῶνδε καὶ τῶνδε. ἐπεὶ τὸν μὲν Λοκρὸν ἐν Ῥηγίνῳ σιγηλότατον ἕξεις, τὸν δὲ Ῥήγινον ἐν τοῖς Λοκροῖς ἀφωνότατον. καὶ τίς ἡ αἰτία τοιαύτης ἀμοιβαδὸν εἰς τὸ σιωπᾶν αὐτιδώσεως, ἐγὼ μὲν οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἄλλος, εἰ μὴ μάτην θρασύνοιτο. οἶδε δὴ, ὦ Ῥηγῖνοι καὶ Λοκροὶ, μόνη ἡ Φύσις. Πολέμους οὖν τὸ πρὶν Ῥηγίνων καὶ τῶν Λοκρίδων ἐστὶ μέσων, καὶ ἀργοῦσιν γε οὐδὲ πλεθρίῳ διαφέρειν μέσῳ αἱ ὄχθαι, καὶ ὅμως ἑκάτεροι διάφορον αὐτῶν. Hoc est: *Rhegini & Locri pacem inter se habent; atque utrisque ad alterorum agros accedere & agricolationem exercere liberum est. cicadæ tamen cum iis non sentiunt. nam Locrenses in Rhegino agro silent, Rheginæ vicissim Locris mutæ sunt. huiusque silentii nec ipse causam, nec quisquam alius, nisi ad disserendum sit temerè audax, intelligit. sola natura novit. Cæterùm, fluminis inter Rheginos & Locros medii, etsi ripæ non jugeris spatium distant, tamen neutræ transvolant cicadæ.*

[Ad titulum BYTHROTI Locrorum in magnâ Græciâ *amnis*, non procul à Locris urbe, (ut Ortelius refert,) præter nudam citationem loci Liviani, lib. XXIX, nihil adnotavit auctor.] BYTHROTVS, *amnis.*

Ad istum amnem Halecem, PERIPOLIVM *'opidum*, à Thucydide commemoratur; lib. III: Κατὰ τὴν αὐτὴν χρόνους καὶ οἱ περὶ Σικελίαν Ἀθηναῖοι πλεύσαντες ἐς τὸν Λοκρίδα, ὃν ἐπιβάσῃ τῷ ἴσθμῳ τὴν αὐτὴν παρασκευασάμενος Λοκρῶν ἐκράτησαν, καὶ Περίπολιον αἱροῦσιν, ὃ ἐπὶ τῷ Ἁλέκῃ πόλισμα. Id est: *Per eadem tempora Athenienses etiam, qui circa Siciliam agebant, navigantes in fines Locrensium, quoniam in excensu Locros, qui loco iverant suppetias, vicerunt, Peripolium capientes, urbem quæ ad fluvium adjacet Halecem.* Barrius putat esse *Mendolaia*. [An *Bova* episcopalis, III millia passuum à *Mendolaia*?] PERIPOLIVM, *'opidum.*

Vltra Locros est SAGRA amnis, Zenobio, Iustino, Ciceroni, Straboni, Plinioque memoratus: vulgò nunc *Sagriano* dictus. Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ Λοκροὺς Σάγρας, ὃν ἡλυκῶς ὀνομάζειν, ἐφ' ᾧ βωμοὶ Διοσκόρων, οὓς ὡς Λοκροὶ μύριοι μὲν Ῥηγίνων πρὸς δεκαπενταῖς μυριάσιν Κροτωνιατῶν συμβαλόντες ἐνίκησαν. ἀφ' ἧς τὴν παροιμίαν πρὸς τοὺς ἀπιστοῦντας ἐκπεσεῖν φασιν, Ἀληθέστερα τῆς ἐπὶ Σάγρᾳ. πρόσμυθόν καὶ δ' ἔνιοι καὶ διότι ἀφήμερον ἔδοξαν ἀγῶνα ἐνεγκεῖν Ὀλυμπιάζειν, ἀπαγγελθείη τοῖς ἐκεῖ τὸ συμβαὶ, καὶ ὑπερθεῖεν τὸ πάχος τῆς ἀγγελίας ἀληθές. Id est: *Post Locros sequitur Sagra fluvius; quem feminino genere efferunt. Ad eum est templum Castoris & Pollucis. ubi* CCIↃↃ, *Locrenses unà cum Rheginis, de* CXXX *millibus Crotoniatarum, pugnâ commissâ, victoriam reportarunt. unde tractum ajunt proverbium, contra fidem rei alicui derogantes, Veriora sunt hæc rebus ad Sagram gestis. Adjiciunt nonnulli fabulam: eâ ipsâ die, quum Olympicum ageretur certamen, rem iis, qui tum ibi intererant, fuisse annuntiatam; veritateque rei nuntii celeritatem comprobatam.* SAGRA *amnis.* TEMPLVM DIOSCORVM. Magis hæc perspicuè Iustinus narrat, lib. XX: *Crotonienses, indignantes, in oppugnatione Siris, auxilium contra se à Locrensibus latum, bellum his intulerunt. Quo metu territi Locrenses, ad Spartanos decurrunt; auxilium supplices deprecantur. Illi longinquâ militiâ gravati, auxilium à Castore & Polluce petere eos jubent. Neque legati responsum sociæ urbis spreverunt. profectique in proximum templum, facto sacrificio, auxilium deorum implorant. litatis hostiis, obtentoque, ut rebantur, quod petebant, haud secus læti, quàm si deos ipsos secum advecturi essent, pulvinaria iis in navi componunt: faustisque profecti omnibus, solatia suis pro auxiliis deportant. Itaque quum in aciem processissent; & Crotoniensium* CXX *millia armatorum constitissent; Locrenses, paucitatem suam circumspicientes; nam sola quindecim millia militum habebant: omissâ spe victoriæ, in destinatam mortem conspirant. tantusque ardor ex desperatione singulos cepit, ut victores se putarent, si non inulti morerentur. Sed dum mori honestè quærunt, feliciter vicerunt. nec alia causa victoriæ fuit, quàm quod desperaverunt. Pugnantibus Locris, aquila ab acie numquàm recessit: eosque tam diu circumvolavit, quoad vincerent. in cornibus quoque duo juvenes, diverso à cæteris armorum habitu, eximiâ magnitudine, & albis equis, & coccineis paludamentis, pugnare visi sunt: nec ultrà apparuerunt, quàm pugnatum est. Hanc admirationem auxit incredibilis famæ velocitas. nam eâdem die, quâ in Italiâ pugnatum est, & Corintho, & Athenis, & Lacedæmone nunciata est victoria.* Atque in memoriam huius victoriæ, honoremque ac venerationem deorum, qui Locrensibus prœlio adjuverant, TEMPLVM posuêre in ipso loco pugnæ CASTORI atque POLLVCI. Eiusdem historiæ & Cicero & Zenobius meminerunt.

LOCANVS, *fluvius.* Citra Sagram amnem, est LOCANVS *fluvius*. Ptolemæus: Μεγάλης Ἑλλάδος πρὸς τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος, Ζεφύριον ἄκρον, Λοκροὶ πόλις, Λοκανὸς ποταμὸς ἐκβολαί. ἐν δὲ τῷ κατὰ Σκυλάκιον κόλπῳ πόλις Σκυλάκιον, ὁ μυχὸς δὲ κόλπος τοῦ Σκυλακίου, Λακίνιον ἄκρον. ἐν δὲ τῷ Ταραντίνῳ κόλπῳ, Κρότων πόλις, Θούριον, Μεταπόντιον, Τάρας. Hoc est: *Magnæ Græciæ, ad Adriaticum mare, Zephyrium promontorium, Locri urbs, Locani amnis ostium. In sinu autem, qui ad Scylacium est, opidum Scylacium, intimus sinûs Scylaci recessus, Lacinium promontorium. In sinu Tarentino, Croton urbs, Thurium, Metapontum, Tarentum.* Satis disertè patet, citra Cocintum promontorium fuisse amnem Locanum; quia post eum tandem recensetur sinum Scylacium, cuius initium ab dicto promontorio Cocinto.

AVLONIA, *vel* CAVLONIA, *opidum.* Trans Sagram flumen fuit Καυλονία, CAVLONIA, & Καυλών, CAVLON; anteà verò Αὐλωνία, AVLONIA, & Αὐλών, AVLON. *Opidum* Locrensis agri inter Sagram Cocintumque promontorium. Opidani inde Καυλωνιάται, CAVLONIATAE, vocantur. Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ τὸν Σάγραν Ἀχαιῶν κτίσμα Καυλωνία, πρότερον δ' Αὐλωνία λεγομένη, διὸ καὶ τὸ προκείμενον αὐλῶνα. ἔστι δ' ἔρημος. οἱ γὰρ ἔχοντες ἐν Σικελίᾳ, ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἐξέπεσον, καὶ τὴν ἐκεῖ Καυλωνίαν ἔκτισαν. Id est: *Post Sagram, Achæorum est opus Caulonia, antea Aulonia dicta, à convalle (Græcis hæc est αὐλών) antè sitâ. Est autem deserta. quidpe qui in Siciliâ habitant, à barbaris ejecti fuerunt, atque Cauloniam, quæ illic est, condiderunt.* Nempe Caulonienses in Italiâ, à Brutiis barbaris opido suo ejecti, in Siciliam sese transtulerunt, ibique urbem priscæ patriæ cognomine condiderunt. Stephanus: Καυλωνία, πόλις Ἰταλίας, ἣν Αὐλωνίαν Ἑκαταῖος καλεῖ, διὰ τὸ μέσην αὐλῶνος εἶναι. ὕστερον μεταβληθὴν Καυλωνία. ἔστι καὶ ἄλλη Σικελίας. ἔστι δὲ ἄλλη Λοκρῶν. Hoc est: *Caulonia, urbs Italiæ, quam Auloniam Hecataeus vocat: quòd in medio convallis sita. posteà mutato vocabulo Caulonia dicta est. Est & alia in Siciliâ. Est & alia Locrorum.* Certè ista una fuit Locrorum, de quâ Hecatæus, Strabo, Mela, ac Plinius scribunt. Stephano Αὐλών. Prope Sagram fuisse flumen, è Plinii verbis conjicere datur. Inter Sagram & promontorium Cocintum fuisse, clarè patet è Strabonis atque Melæ verbis; quorum hic citra Cocintum, ille ultra Sagram locat. Est hodiè convallis ad Eleporum flumen, qui vulgò nunc dicitur *Alaro*; in qua opidum ad dextram fluminis ripam vulgari adpellatione vocatur *Castro vitere*, id est, *Castrum vetus*. [Sed *Castro vittere* fortè *Consilinum*.] Apud Virgilium, Aeneid. lib. III, ita loquitur Aeneas de navigatione suâ ab Epiro versùs Siculum fretum:

Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur: attollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arceis, & navifragum Scylaceum.

Ad quæ ita Servius: *Caulon mons est Calabriæ. Horatius: Et amicus Caulon Fertilis Baccho. In quo opidum fuit à Locris conditum: quod, secundùm Hyginum, qui scripsit de situ urbium Italicarum olim, non est. Alii à Caulo, Clitæ Amazonis filio, conditum tradunt.* At Horatii exemplaria rectiùs ad metri rationem habent, *Et amicus Aulon:* ut Martialis, lib. XIII, epigrammate antepenult.

Nobilis & Canis, & felix vitibus Aulon.

Certè *Caulonia*, Locrensis agri inter Sagram Cocintumque promontorium opidum, CL fermè millia passuum à Tarento disitum, nullo modo Horatii Martialisque *Aulon* mons esse potest. Hic an etiam Caulon dictus fuerit, ut vult Servius, etiam nunc dubito: ex Virgilii recensione planè incertum id manet. nam duæ voces, *Caulonis arceis*, & urbem Cauloniam, & item montem Caulonem seu Aulonem significare possunt. quidpe *arcem* & *arceis* sæpiùs Virgilium adpellare montium juga, suprà ostensum est. Et ex verbis, *attollit se*, scilicet Tarentum, colligi posse videtur, intelligere ipsum *Caulonem* sive *Aulonem montem:* rursum, quia post Lacinium demum promontorium *Caulonis arceis* nominat, verisimile fit, *Cauloniam urbem* ipsum indigitare velle. Servius certè Aulonem, Tarentini agri montem, cum Caulone, Locrensis agri opido, confudit.

ELEPORVS, *amnis.* [Inde in margine annotavit auctor titulum ELEPORI *amnis*, cum duobus locis: Polyæni, stratagem. lib. V. in Agathocle; & Polybii, lib. I: de Græcis Italicis ad Eleporum fluvium ab Dionysio prœlio victis. ubi interpres Latinus, Polybii Ἕλωρον vertit ELORVM.]

Porrò opidorum in hoc litore inter Locros & Cocintum sitorum fuit CONSI-

LINVM

LINVM CASTRVM. quod quia tum Plinius tum Mela inter Cocintum promontorium & Cauloniam collocat, eo fuerit situ, quo nunc conspicitur opidum *La Motta*. [*Arvicito*.] CONSILINVM, *castrum*.

MISTIAM Plinii, idem esse opidum quod apud Melam legitur *Mystræ*, nemo dubitat. At vitiatum hoc esse vocabulum, patet è Stephano; apud quem ita: Μυσία, πόλις Σαυνιτῶν· φίλις & ἐνδεκάτῳ· οἱ οἰκήτορες, Μυσιανοί· ὡς τῆς Ὀστίας Ὀστιανοί. Id est: *Mystia, opidum Samnitum: auctore Philisto, lib.* XI. *incolæ, Mystiani; ut ab Ostiâ Ostiani.* Philistus *Samniteis* adpellavit hoc loco Brutios, quia hi illorum progenies; ut suprà monstratum. Opidum igitur hoc dictum fuit MYSTIA; & Romanis, qui Græcam literam υ fugiebant, MISTIA, seu, plurali numero, MISTIAE. Hinc eisdem Romanis opidani haud dubiè fuêre MYSTIENSES, sive MISTIENSES; ut ab *Ostiâ Ostienses*. Cæterùm, Mystiam Plinii, eodem tractu inter Cauloniam & Cocintum vel Consilinum, quia angustia litoris non admittit; malo Melæ sententiam amplecti, inter Cocintum promontorium & Cæcinum opidum id locantis, quo tractu nunc conspicitur locus vulgò *Monte Arachi* dictus. MYSTIA, *opidum*.

Ipsum *opidum* CAECINVM, Antonini Itinerario est COCINTVM; Stephano Καίκινον. unde etiam Thucydidi ac Plinio fluvius CAECINOS. Antonini Itinerarium ita habet: CAECINVM, *vel* CARCINVM, *opidum ac flumen*.

Turias		
Roscianum	XII.	
Paternum	XXVII.	12.
Meto	XXXII.	
Tacina	XXXIIII.	
Scilacis	XXII.	
Cocinto	XXII.	
Succeiano	XX.	24.
Altanum	XX.	
Hypporum	XXIIII.	
Decastadium	XXII.	12.
Regio	XX.	

Roscianum, Tacina flumen, Scilaci, Decastadium, Regium, hodieque vocantur, *Rossano, Tacina, Squilacci, Castidio, Reggio*. Ex hoc igitur itineris ductu; item ex intervallo XXII millium, quæ ponuntur inter Scylacium & Cocintum; satis apertè patet, Cocintum esse idem opidum quod nunc vulgari vocabulo dicitur *Stillo*, vel *Stilo*. unde etiam promontorium, quod olim ab Cocinto opido dicebatur Cocintum, nunc vocatur *Capo di Stilo*. Fluvius autem Stillum opidum præterfluens, vulgò nunc adpellatur adcolis *Alece*; qui Plinii ille est *Cæcinus*, Thucydidi Καίκινος. Sed idem amnis ι in ρ converso, dictus est Κάρκινος, CARCINVS: & opidum etiam atque promontorium, Κάρκινον, CARCINVM. nam hoc vocabulo in nonnullis Plinii exemplaribus vocatur promontorium id Italiæ longissimum, quod *Cocintum* alia adpellant. Eodem item vocabulo in quibusdam Melæ exemplaribus est opidum quod alia vocant *Cæcinum*. Item prædictus fluvius Cæcinos, in nonnullis Plinii exemplaribus est *Carcinos*. Quibus sanè exemplaribus fidem haberem haud temerè, ni etiam nummi exstarent antiqui cum nomine Καρκινίων. Apud Appianum, bell. civil. lib. V, legitur vocabulum Κόκκινον pro Πάχυνον. Cæterò, fluvius hic suprà etiam descriptus est sub nomine ALEX.

Post millia igitur, ut suprà dictum, XXII à Cæcino, sequitur opidum, quod nunc vulgò *Squilacci*, olim autem SCYLACIVM & SCYLACEVM, anteà verò SCYLLETIVM dicebatur. Strabo, lib. VI, memoratâ Cauloniâ: Μετὰ δὲ ταύτην Σκυλλήτιον, ἄποικος Ἀθηναίων, τῶν μετὰ Μενεσθέως. νῦν δὲ Σκυλάκιον καλεῖται. Id est: *Post hanc est Scylletium, colonia Atheniensium, qui Menestheum sequebantur. nunc autem Scylacium dicitur*. Idem vocabulum & Plinius ac Ptolemæus referunt. at apud Melam, verbis suprà ad Italiæ frontem perscriptis, geminato *ll*, *Scyllaceus* legitur *sinus*, & *Scyllaceum opidum*. an satis sine mendo, nescio. Virgilius certè, atque Ovidius, cum Strabone, ac Plinio, & Antonino, unico scripsit *l*, primâ syllabâ brevi. Ad Virgilii locum, Aeneid. lib. III, sic Servius: *Dictum Scyllacæum aut à* SCYLACIVM, *opidum*.

tactu, vel à periculi similitudine. nam inde Scylla longè est. Alii dicunt, Vlyxen post navifragium in Italiâ de navium fragmentis civitatem sibi feciſſe, quam Navifragum Scyllaceum nominavit. Alii, ab Athenienſibus, qui cum Mneſtheo duce venerant, & à Libyâ redierant, conditum tradunt. Illud ſanè de Vlyſſe ſatis ineptum ridiculumque grammaticorum, Virgilii interpretantium verba, commentum. Cæterùm ex iſtis Virgilii verbis, *Navifragum Scylaceum*, patet, apud Melam quoque penultimam eſſe longam, *Scyllaceum*. Nummus antiquus refert vocabulum Σκυλλατίων; unde opidum ipſum fuerit Σκυλλάτιον, SCYLLATIVM. quod Tabulæ itinerariæ eſt SCILATIVM. Primis incolis atque conditoribus Athenienſibus fuiſſe gemino λ, Σκυλλήτιον, SCYLLETIVM, concors exemplarium, Ariſtotelis, Strabonis, Plinii, & Stephani, teſtatur ſcriptura. Strabonis ac Plinii verba modò citata ſunt. Apud Stephanum hæc ſunt: Σκυλλήτιον, πόλις Σικελίας· ὡς Εὔδοξος ἕκτῃ. τὸ ἐθνικὸν, Σκυλλήτιος. τὸ κτητικὸν, Σκυλλητικός. Id eſt: *Scylletium, urbs Siciliæ; ut auctor eſt Eudoxus, lib. VI. Gentile, Scylletini. poſſeſſivum, Scylleticus.* Hinc, qui *Scyllaceus* Melæ, & Σκυλάκιος, *Scylacius*, Ptolemæo ac Plinio dicitur *ſinus*, Ariſtoteli atque Straboni vocatur Σκυλλητικὸς κόλπος, id eſt, *Scylleticus ſinus*: qui nunc ab eodem opido vulgari adpellatione eſt *Golfo de Squillacci*. Strabo, prædicto loco: Ἀπὸ δὲ τῆς πόλεως ὁ κόλπος Σκυλλητικὸς ὠνόμασται, πλεῖον τὸ εἰρημένον ἰσθμὸν ποιῶν τὸν Ἱππωνιάτην κόλπον. Hoc eſt: *Ab opido ſinui etiam Scylletico nomen eſt inditum: qui cum ſinu Hipponiate iſthmum prædictum efficit.* Cæterùm, Dionyſii locus & quæ huc pertinent de ſinu Scylletico, ex ſuprà ſcriptis ad LAMPETINVM SINVM petantur.

CASTRA ANNIBALIS, *portus.*

In proximo à Scylacio opido litore, fuit *portus*, cui nomen CASTRA ANNIBALIS; Plinio, Solino, Martiano, atque Tabulæ itinerariæ memoratus. Plinii ex lib. III, cap. X, verba omnia ſuperiùs hoc exſtant capite ad *Italiæ frontem*. Solinus, cap. VIII, ita perſcribit: *Italia artiſſima eſt ad portum quem Annibalis Caſtra dicunt. neque enim excedit quadraginta millia.* Martianus, lib. VI: *Anguſtior plurimùm eſt ad portum quem Annibalis Caſtra dicunt. nam vix ibi* XX *millia paſſuum lata eſt.* Et poſteà: *Portus, qui Hannibalis Caſtra dicuntur: ubi latitudo Italiæ viginti ſolis millibus æſtimatur.* Sic ſcilicet auctores hi, vel ſaltem exemplaria eorum, variant. nam in Plinii quoque nonnullis exemplaribus legitur XL *millia paſſuum*. & peiùs in quibusdam Martiani, CXXX. Vtique fuiſſe ab ipſis auctoribus ſcriptum XX millia; ipſum iſthmum pedibus permenſus didici: & Ariſtotelis etiam, de eâdem iſthmi longitudine verbis, confirmari poteſt. In Tabulâ tractus hic ab librariis turbatus eſt. quidpe à Vibone Valentiâ, quod erat opidum ad ſinum Vibonenſem ſive Hipponiatem ſeu Terinæum, ad Scylacium XXV ſcripta ſunt millia: hinc verò ad Annibalis Caſtra bis XXX. Nimirum à Vibone ad Scylacium millia erant XV. at ab eodem Vibone ad Caſtra Annibalis erant millia XX. Celebre fuiſſe etiam poſterioribus temporibus opidum, docet eadem Tabula; in quâ primariæ urbis ſigno depictum eſt.

CROTALVS, SEMIRVS, AROCHA, TARGINES, *amnes.* SIMARI, *opidum.*

Porrò, in Scylacio ſinu, *amnes* fuêre præter ſuprà memoratum Cæcinum, CROTALVS, SEMIRVS, AROCHA, TARGINES. Ex his SEMIRVS extra controverſiam is eſt, qui vulgari hodiè vocabulo adcolis dicitur *Alli*. quidpe ad huius ſiniſtram ripam opidum etiam nunc vulgò vocatur *Simari*. AROCHA etiam ſine dubio eſt is, qui vulgò nunc dicitur, mutatâ *r* in liquidam *l*, *Alaca*. Plinium Semirum præpoſuiſſe Arochæ, nihil jam ſit mirum, quoniam innumera alia vocabula alieniſſimis locavit ſitibus; ut ſatis ſuperque ſuprà patuit. TARGINES, quem ultimum nominat ante promontorium Lacinium, haud dubiè idem eſt, qui Antonino in Itinerario ante *Scylacium*, & hodiéque vulgò eſt *Tacina*, amnis navigabilis. Iam verò CROTALVS, & ipſe, Plinio teſte, navigabilis, nullus alius eſſe poteſt, quàm qui ſolus eo indicio, poſt jam memoratos relictus.

IAPYGVM PROMONTORIA.

Strabo, lib. VI, ſic pergit: Μετὰ δὲ τὸ Σκυλλήτιον ἡ Κροτωνιᾶτις χώρα, καὶ τὸ Ἰαπύγων ἄκρα τρεῖς· μετὰ δὲ ταῦτα τὸ Λακίνιον. Id eſt: *Poſt Scylletium ſequitur Crotonienſis ager, &* IAPYGVM PROMONTORIA TRIA. *Poſt hæc, Lacinium.* Itaque tria iſta IAPYGVM PROMONTORIA nulla alia fuêre, quàm quæ nunc vulgaribus adpellationibus incolis dicuntur *Capo delle Caſtelle, Capo Rizzuto, & Capo della Nave*. Hoc protinus ſubſequitur *Capo delle Colonne*, hoc eſt, Lacinium promontorium: & poſt hoc, opidum *Crotone* vulgari vocabulo; quod vetus eſt Croton. Idem Strabo paullo pòſt: Πρῶτον δ' Ἰάπυγες τὸ Κρότωνα πρότερον, ὡς Ἔφορός φησιν. Id eſt: *Crotonem priùs Iapyges*

pyges incoluerunt: ut auctor est Ephorus. Hinc igitur etiam posterioribus temporibus cognomen prædictis mansit promontoriis.

LACINIVM *promontorium* esse id, quod nunc vulgò dicitur *Capo delle Colonne*, inde patet, quòd proximè ante Crotonem ponitur opidum, quod etiam nunc detorto vocabulo vocatur *Crotone*. Ob Templum Iunonis Laciniæ clarum est apud auctores. de quo Templo mox plura dicentur. Plinius, lib. III, cap. XI: *A Lacinio promontorio secundus Europæ sinus incipit, magno ambitu flexus; & Acroceraunio Epiri finitur promontorio. à quo abest* LXXV *millia passuum opidum Croto; amnis Neathus; opidum Thurium.* Cum Plinio consentit Mela, verbis suprà citatis; & Ptolemæus. Strabo, lib. VI: Μετὰ δὲ τὸ Σκυλλήτιον ἡ Κροτωνιᾶτις χώρα, καὶ τὸ Ἰαπύγων ἄκρα τρεῖς. μετὰ δὲ ταῦτα τὸ Λακίνιον, Ἥρας ἱερὸν, πλούσιόν ποτε ἱδρυμένον, καὶ πολλῶν ἀναθημάτων μεστόν. Τὰ διάρματα δ' οὐκ εὐκρινῶς λέγεται, πλὴν ὥστε γε ὅτι πολὺ στάδιοι δοκεῖ περιττεύειν μέχρι Λακινίου Πολύβιος ἀποδίδωσι διακιλίους καὶ τ. ἐντεῦθεν δὲ τὸ διάρμα εἰς ἄκραν Ἰαπυγίαν ψ. ταύτην μὲν οὖν φασί λέγειν τοὺς Ταραντίνους κόλπον. ἀρχὴ δ' αὐτοῦ τὸ Λακίνιον. κάμψασι γὰρ εὐθὺς αἱ τῶν Ἀχαιῶν πόλεις ἦσαν, αἱ νῦν ὀλίγαι εἰσὶ, πλὴν τῶν Ταραντίνων· ἀλλὰ διὰ τὴν δόξαν ἁπάντων ἄξιον καὶ ὅτι πλέον αὐτῶν μνησθῆναι. πρώτη δ' ἐστὶ Κρότων, ἐν ἑκατὸν καὶ ἑπτὰ σταδίοις ἀπὸ τοῦ Λακινίου· καὶ ποταμὸς Αἴσαρος καὶ λιμήν, καὶ ἄλλος ποταμὸς Νέαθος. Hoc est: *Post Scylletium est Crotoniensis ager, & Iapygum tria promontoria. post hæc, Lacinium Iunonis templum, dives quondam, multisque refertum donariis. Trajectuum intervalla non est facile certò indicare: nisi quòd Polybius ferme à freto ad Lacinium tradit esse stadia* II CIↃCCC. *Hinc ad Iapygium promontorium trajectus est stadiorum* IↃCC. *Atque hæ dicuntur fauces sinus Tarentini. Initium eius est à Lacinio. Inde cursu flexo statim Achæorum occurrebant urbes; quarum hodie nulla exstat præter Tarentum. Verùmtamen ob quarumdam nominis celebritatem operæ pretium est, copiosiùs earum facere mentionem. Prima est Croto,* CL *stadiis à Lacinio disita: & amnis Æsarus & portus; aliusque inde amnis Neathus.* Hinc etiam CROTONIS dictum est quibusdam PROMONTORIVM: ἀκρωτήριον Κρότωνος. Huc illud Svidæ pertinet: Λακίνιον, ὄρος Κρότωνος, ἡ Λακινία τόπος. *Lacinium, Crotonis mons, & Lacinia regio.* Et illa Stephani verba: Λακίνιον, ὄρος Κρότωνος· Λυκόφρων· Καὶ Λακινίης μυχάς. Id est: *Lacinium, mons Crotonis: Lycophron; Lacinii sinus.* Versus integer Lycophronis talis est:

Ἥξει ἢ Σῖριν ἡ Λακινίης μυχάς.

Id est:

Adibit Sirin & Lacinii sinus.

LACINIVM promontorium.

Sinum Tarentinum, in quo erant Siris flumen & opidum, à promontorio dixit *Lacinii sinum*; quia is inter Lacinium & Salentinum seu Iapygium promontoria comprehenditur. Alio item nomine, ἀπὸ τῶν Διοσκόρων νήσου, ab DIOSCORORVM sive CASTORVM INSVLA adjacente quæsito, dictum fuit hoc promontorium Lacinium Διοσκορίας ἄκρα, DIOSCVRIAS PROMONTORIVM; Diodoro, lib. XIII. De quâ insulâ Plinius sic; lib. III, cap. X: *Promontorium Lacinium. cuius ante oram insula,* X *millia passuum à terrâ, Dioscorûm; altera Calypsûs; quam Ogygiam adpellasse Homerus existimatur. prætereà, Tyris, Eranusa, Meloëssa. ipsam à Caulone abesse* LXX *millia passuum, prodidit Agrippa.*

INSVLA DIOSCORVM, *vel* CASTORVM.

OGYGIA INSVLA, sedes CALYPSVS, in qua detentus fertur Vlysses ab Calypso, memoratur Homero, Odyss. lib. I, VI, XII. Hyginus, cap. CXXV, Vlyssis errores pertexens, *Aeæam* adpellat. Verùm Poëta sub finem Vlyssei libri XII, naufragium narrans, quod ad fretum Siculum passus erat Vlysses, ita canit:

OGYGIA, *vel* CALYPSVS INSVLA.

Αὐτὰρ ἐγὼ μὲν νηὸς ἐφοίτων, ὄφρ' ἀπὸ τοίχου
Λῦσε κλύδων τρόπιν· τὴν δ' ἰλλίζετο φέρε κῦμα·
Ἐς δὲ σὲ ἰσὸν ἔαξε ποτὶ τρόπιν. αὐτὰρ ἔτ' αὖτις
Ἐπποτα βέβλητο βέης ῥιπῇσι τεθυιῶς.
Τὼ ῥ' ἄμφω σωέρρεον ὁμοῦ τρόπιν ἠδὲ καὶ ἱστόν.
Ἐξόμβρου δ' ἅμα τοῖς, φερόμην ὀλοοῖς ἀνέμοισιν.
Ἐννῆμαι Ζέφυρος μὲν ἐπαύσατο λαίλαπι θύων.
Ἦλθε δ' ἅμα Νότος ὦκα, φέρων ἐμῷ ἄλγεα θυμῷ,
Ὄφρ' ἔπι τ' ὀλοὴν αὖ μετρήσομεν Χάρυβδιν.
Παννύχιος φερόμην. ἅμα δ' ἠελίῳ ἀνιόντι

Ἦλθον ἐπὶ Σκύλλης σκόπελον, δεινήν τε Χάρυβδιν.
Ἡ μὲν ἀνερροίβδησε θαλάσσης ἁλμυρὸν ὕδωρ.
Αὐτὰρ ἐγὼ ποτὶ μακρὸν ἐρινεὸν ὑψόσ' ἀερθεὶς,
Τῷ προσφὺς ἐχόμην, ὡς νυκτερὶς, οὐδέπη εἶχον
Οὔτε στηρίξαι ποσὶν ἔμπεδον, οὔτε ἐπιβῆναι.
Ῥίζαι γὰρ ἑκὰς ἦσαν, ἀπήωροι δ' ἔσαν ὄζοι,
Μακροί τε μεγάλοι τε, κατεσκίαον δὲ Χάρυβδιν.
Νωμελέως δ' ἐχόμην, ὄφρ' ἐξεμέσειεν ὀπίσσω
Ἱστὸν καὶ τρόπιν αὖθις· ἐελδομένῳ δέ μοι ἦλθεν
Ὀψ', ἦμος δ' ἐπὶ δόρπον ἀνὴρ ἀγορῆθεν ἀνέστη,
Κρίνων νείκεα πολλὰ δικαζομένων αἰζηῶν.
Τῆμος δὴ τά γε δοῦρα Χαρύβδιος ἐξεφαάνθη.
Ἦκα δὴ ἐγὼ καθόπερθε πόδας καὶ χεῖρε φέρεσθαι.
Μέσσῳ δ' ἐνδούπησα παρὲξ περιμήκεα δοῦρα.
Ἑζόμενος δ' ἐπὶ τοῖσι, διήρεσα χερσὶν ἐμῇσι.
Σκύλλην δ' οὐκ ἔτ' ἔασε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε
Εἰσιδέειν· οὐ γάρ κεν ὑπέκφυγον αἰπὺν ὄλεθρον.
Ἔνθεν δ' ἐννῆμαρ φερόμην. δεκάτῃ δέ με νυκτὶ
Νῆσον ἐς Ὠγυγίην πέλασαν θεοί· ἔνθα Καλυψὼ
Ναίει εὐπλόκαμος, δεινὴ θεὸς, αὐδήεσσα,
Ἥ μ' ἐφίλει τ' ἐκόμει τε.

Hoc est:

Cæterùm ego per navim incedebam; donec latera
Solvebat vis tempestatis carinæ: quam inermem ferebat fluctus:
Evulsum autem malum fregit usque ad fundum. cæterùm super ipso
Lorum revinctum erat, bovis corio factum.
Hoc utramque colligavit carinam pariter atque malum.
Sedens ego super hæc, ferebar perniciosis ventis.
Tum utique Zephyrus quidem cessavit, turbine sæviens:
At Notus supervenit celeriter, ferens dolores animo;
Donec rursus ad perniciosam rejicerer Charybdin.
Totâ nocte ferebar. tandem sole oriente
Veni ad Scyllæ scopulum, horrendamque Charybdin.
Hæc quidem absorpsit maris salsam aquam.
At ego ad altam caprificum sublimè levatus,
Huic implicitus tenebar, veluti vespertilio. neque uspiam potui
Vel stabilire pedem firmiter, neque ascendere.
Radices enim longè erant, distantesque erant rami,
Longinqui ingentesque; qui obumbrabant Charybdim.
Indesinenter ego tenebam; donec illa emoveret retrorsum
Malum & carinam denuò. namque cupienti mihi evenit
Tandem: nempe quando ad prandium judex è foro surgit,
Iudicatis litibus multis litigantium virorum.
Tum denique hæc ligna è Charybdi adparebant.
Sensim ego desuper pedeis ac manus demittebar.
Medio autem, cum sonitu cecidi extra oblonga ligna.
Sedens autem super ea, remigavi manibus meis.
Scyllam verò non ampliùs permisit pater hominumque deûmque
Adspicere. neque enim effugere potuissem sævam mortem.
Hinc autem novem diebus ferebar. decimâ verò me nocte
In Ogygiam insulam adpulerunt dii; ubi Calypso
Habitabat, pulcricoma, veneranda dea, celebris:
Quæ me amavit fovitque.

Et, ubi à Calypso ex Ogygiâ insulâ domum versùs ad Ithacam insulam Vlysses navigans tempestate correptus variisque ventis jactatus diis; quâ de re poëta canit, lib. v; tandemque ad Phæacam insulam ejectus fuit; ita Poëta loquentem introducit, lib. vi:

Χθιζὸς ἐφηστῶ φύγον ἤματι οἶνοπα πόντον.
Τόφρα δέ μ' ἀεὶ κῦμα φορεῖ κεκιπναί τε θύελλαι
Νήσῳ ἀπ' Ὠγυγίης.

Id est:

Heri vigesimo effugi demum die nigrum pontum.
Interea me usque fluctus ferebat, & celeres procellæ
Insulâ ab Ogygiâ.

Equidem ex communi prisci mortales opinione, Vlyssem in magno Oceano, circa Hispaniæ, Galliæ, atque Britanniæ litora errasse rati sunt. In quam opinionem duæ potissimùm res eos impulisse videntur. Primùm, longinquitas temporis decennalium errorum; quæ tam exiguo inter Corcæum Italiæ montem & Ithacam locorum spatio minimè videbatur congruere. Tum, quòd Oceanum in iisdem erroribus haud semel poëta nominet. Atque huius rei satis disertum testimonium apud Strabonem, lib. VII; ubi ita de Apollodoro ait: Ἐπιφέρει δὴ καὶ τῆς περὶ Σικελίαν τὴν παλαίαν λέγεσι καθ' ὅμηρον τὴν Ὀδυσσέως. εἰ γὰρ αὖ, χρῶνται τῷ μὲν παλαίᾳ ἐκεῖ γενέσθαι φάσκειν· τὸν δὲ ποιητὴν ἐξωκεανικέναι, μυθολογίας χάριν. Id est: *Quin & eos insectatur, qui de sententiâ Homeri, Vlyssem circa Siciliam vagatum fuisse adfirmant. quidpe, si quid tale credere oporteat, dicendum fuisse, Vlyssem quidem eò locorum erroribus actum; sed poëtam fabularum introducendarum gratiâ in Oceanum eos deduxisse.* Verùm, non tantùm ipsum mare internum, quod satis magno ambitu Europam Africamque & Asiam interluit, Homerum adpellasse *Oceanum*: sed & Lucrinum Avernumque lacus eum vocasse ῥόον ποταμοῖο Ὠκεανοῖο, id est, *fluentum fluminis Oceani*; suprà ad descriptionem dictorum lacuum ostensum est. ubi etiam, uti & in Cumarum lacûs descriptione, ostensum, navigationem Vlyssis, internum mare non excessisse. Vnus Homerus quum de Vlyssis post eversionem Ilii erroribus scripserit; eosque tam disertis verbis mari interno certisque circa Italiam atque Siciliam locis ac temporum spatiis circumscripserit: miror sanè, fidem iis poëtæ verbis posteriores mox quosdam scriptores non habuisse; sed in ipsum magnum maluisse prædictos Vlyssis errores deducere Oceanum. Sed nunc ipsius Poëtæ monstrandum etiam verbis est suprà scriptis; insulam ne ille Oceani occidentalis, v dierum navigatione à Britanniâ versùs Oceanum sitam, intellexerit; an eam, quæ circa Lacinium promontorium CALYPSVS dicitur INSVLA Plinio. Equidem, suprà scriptis Poëtæ verbis consideratis; quis jam credat, Vlyssem, post naufragium carinæ contusæ navis, maloque insidentem, ac manibus nudis in vicem remorum undas propulsantem, IX dierum spatio à freto Siculo ad insulam V dierum navigationem ab Britanniâ in occasum versùs disitam, potuisse pervenire: inde verò variis ac diversis ventis jactatâ navi, vigesimo tamdem die ad Corcyram adpulisse? Facilior erat propulsio ad Lacinium promontorium versùs, ubi Calypsûs insulam Ogygiam ex aliorum auctorum sententiâ ponit Plinius. Hinc, quid mirum, si per XX dies variis diversisque ventis, antequàm in Corcyram, quæ CXX millia passuum ab Lacinio abest, ejiceretur, jactatum fuisse, Poëta ad exaggerandam tempestatem tradidit? Erravit itaque & Callimachus apud Strabonem, dicto lib. VII; ὃς τὴν Γαῦλον Καλυψοῦς νῆσον ἔφη, *qui Gaulum Calypsûs dixit esse insulam*. nam Gaulum ultra Siciliam Melitæ ab occasu objacet. neque huc IX dierum spatio Vlysses, ad prædictum modum vectus, contrario vento Noto flante, pervenire potuisset. & Poëta, Odyss. lib. XIII tradit, unius diei uniusque noctis navigatione à Phæaciâ, quæ eadem & Corcyra est, ad Ithacam, quæ CXV circiter à Corcyrâ distat millia passuum, adpulisse Vlyssem: quod ab Gaulo, CCCC ampliùs ab Ithacâ dissito, fieri eo temporis spatio minimè poterat. Scheriam insulam autem, sive Phæaciam, eamdem esse Corcyram, auctor Plinius est, lib. IV, cap. XII: & dictus Callimachus in citatis verbis; quamquàm ab suprà nominato Apollodoro ex sententiâ Eratosthenis reprehensus atque risus fuit; ὃς τὴν Γαῦλον Καλυψοῦς νῆσον ἔφη, τὴν δὲ Κέρκυραν Σχερίαν· *qui Gaulum Calypsûs dixit esse insulam, Corcyram verò Scheriam*. Ex his itaque argumentis satis jam constat, eam intellexisse Homerum INSVLAM OGYGIAM, Calypsûs sedem, quæ etiam longè pòst, teste Plinio, vocata fuit juxta Lacinium promontorium CALYPSVS INSVLA.

Sed tempus est, ad ipsum reverti promontorium Lacinium, & de Templo Iunonis Laciniæ dicere. TEMPLVM IVNONIS LACINIAE ad septemtrionale fuisse TEMPLVM IVNONIS LACINIAE.

promontorii Lacinii latus, quod Crotoni urbi obversum, ex Diodori verbis patet: ubi adcurato ordine navigatio illa præter hoc litus à Tarento ad Rhegium describitur. Λαβόντες, inquit, ἀγορὰν παρὰ τῶν Κροτωνιατῶν, τῆς τε Λακινίας Ἥρας ἱερὸν παράπλευσαν, καὶ τὴν Διοσκουριάδα καλουμένην ἄκραν ὑπερέθεντο. Id est: *Rerum venalium foro à Crotoniensibus præbito, Laciniæ Iunonis templum prætervecti sunt, promontoriumque Dioscoriadem transiverunt.* Diodoro adstipulans Livius, lib. XXIV, intervallum inter dictum Templum & Crotonem urbem facit VI millium. *Sex millia*, inquit, *aberat ab urbe Crotone nobile Templum, ipsâ urbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circà populis. lucus ibi, frequenti silvâ & proceris abietis arboribus septus, læta in medio pascua habuit; ubi omnis generis sacrum deæ pascebatur pecus sine ullo pastore: separatimque egressi cuiusque generis greges, nocte remeabant ad stabula; numquàm insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti. columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est. Inclytum templum divitiis etiam, non tantùm sanctitate, fuit.* Amplitudo eius, magnificentia atque splendor, inde adparet, quòd amplissimo Romæ urbis templo fuerit duplo amplius, marmoreisque tegulis tectum; aureamque habuerit columnam. Livius, lib. XLII, in consulatu L. Posthumii Albini & M. Popilii Lænatis; id est, anno à Româ conditâ IↃLXXXI: *Eodem*, inquit, *anno, ædes Iunonis Laciniæ detecta. Q. Fulvius Flaccus, censor, ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispaniâ prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enixo studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. magnum ornamentum se templo ratus adjecturum, si tegulæ marmoreæ essent. Profectus in Brutios, ædem Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit: id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur.* Valerius Maximus reportatas testatur tegulas post mortem Fulvii; quem anno pòst mortuum tradit Livius eodem libro: *Eo anno* [C. Popilio Lænate, P. Aelio Ligure, coss.] *sacerdotes publici mortui; L. Aemilius Pappus, decemvir sacrorum; & Q. Fulvius Flaccus, pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœdâ morte periit. ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum, alterum decessisse, alterum gravi & periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metusque. Manè ingressi cubiculum servi, laqueo dependentem invenêre. Erat opinio, post censuram minùs compotem fuisse sui. vulgò, Iunonis Laciniæ iram, ob spoliatum templum, alienasse mentem, ferebant.* Valerius Maximus sic refert; lib. I, cap. I: *Q. Fulvius Flaccus impunè non tulit, quòd in censurâ tegulas marmoreas ex Iunonis Laciniæ templo in ædem Fortunæ Equestris, quam Romæ faciebat, transtulit. negatur enim, post hoc factum mente constitisse. quin etiam per summam ægritudinem animi exspiravit: quum ex duobus filiis in Illyrico militantibus, alterum decessisse, alterum graviter audisset affectum. Cuius casu motus senatus, tegulas illico reportandas curavit; decretique circumspectissimâ sanctione impium opus censoris retexuit.* De aureâ Columnâ ita Cicero, de divinat. lib. I: *Annibalem, Cœlius scribit, quum Columnam auream, quæ esset in fano Iunonis Laciniæ, auferre vellet; dubitaretque, utrùm ea solida esset, an extrinsecùs inaurata; perterebravisse. quumque solidam invenisset, statuissetque tollere; secundùm quietem visam esse Iunonem prædicere ne id faceret; minitarique, si id fecisset, se curaturam, ut eum quoque oculum, quo benè videret, amitteret. idque ab homine acuto non esse neglectum. Itaque ex auro, quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam; & eam in summâ columnâ collocavisse.* Cæterùm, de eodem Templo Lacinio ita tradit cum Livio, Valerioque Plinius; lib. II, cap. CVII: *Reperitur apud auctores, in Laciniæ Iunonis arâ, sub dio sitâ, cinerem immobilem esse, perflantibus undique procellis.*

CROTON, *urbs.*

Laciniæ Iunonis fanum à VI millibus passuum sequebatur *urbs celeberrima*, Κρότων Græcis, Latinis CROTO, & CROTON, & CROTONA; vulgò hodiè *Crotone* dicta. Meminêre illius, Lycophron, Martianus Heracleensis, Heraclides, Strabo, Ptolemæus, Diodorus, Diogenes Laërtius, Zenobius, Svida, Theocriti scholiastes, Dionysius Afer, eiusque scholiastes Eustathius, Stephanus, Cicero, Ovidius, Livius, Plinius, Solinus, Mela, Iustinus, Tabula, Petronius. *Opidani* inde sunt, Græcis, itemque Livio, Κροτωνιᾶται, CROTONIATAE; Romanis CROTONIENSES. Ptolemæus: Λακίνιον ἄκρον, Κρότων πόλις, Θούριον. Id est: *Lacinium promontorium, Croto urbs, Thurium.* Mela, lib. II, cap. IV; adverso itinere: *Heraclea, Croto, Thurium.* Hic perperàm Crotonem Thurio præposuit. Plinium & Strabonem superiùs jam aliquoties audivimus. Livius, lib. XXIV: *Itaque per se ipsi* [Brutii] *conscriptis armatisque*

tisque juventutis ſuæ XV *millibus, ad Crotonem oppugnandam pergunt ire, Græcam & ipſam urbem, & maritimam. plurimum acceſſurum opibus, ſi in orâ maris portum ac urbem mœnibus validam tenuiſſent, credentes.* Paulo pòſt: *Vrbs Croto murum in circuitu patentem* XII *millia paſſuum habuit, ante Pyrrhi in Italiam adventum. Poſt vaſtitatem eo bello factam, vix pars dimidia habitabatur. Flumen, quod medio opido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, proculiùs quæ inhabitabantur.* Mox: *Et arx Crotonis unâ parte imminet mari: alterâ vergente in agrum: ſitu navali quondam munita, poſteà & muro cincta. quâ per adverſas rupes ab Dionyſio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta.* AMNIS, qui mediam urbem interfluebat, erat Αἴσαρος, AESARVS; teſtibus Dionyſio Afro, Strabone, ac Theocriti ſcholiaſte, in IV Idyll. Hinc etiam Iſacio, Lycophronis commentatori, dicitur τὰ ῥεῖθρα τοῦ Αἰσάρου, ποταμοῦ τοῦ Κρότωνος; id eſt, *fluentum Aeſari, fluminis Crotonis.* Nomen antiquum hodieque ſervat, vulgò *Eſaro* adcolis dictus. Memoratur prætereà Theocrito, Lycophroni, Ovidio. Nomen id unde acceperit, oſtendit Euſtathius, Dionyſii Afri commentator: Ὁ δὲ πρὸς Κρότωνα ποταμὸς Αἴσαρος ἀπὸ κυνηγοῦ Αἰσάρου καλεῖται· ὃς ἐλαφον διωκόμενος αὐτόθι σωζόμενον, ἀφῆκεν ἕτω καλεῖσθαι τὸν ποταμόν. Hoc eſt: *Ad Crotonem qui eſt amnis Aeſarus, ab venatore Aeſaro nomen accepit. is cervam perſequens, unà cum ipſâ in eum delapſus, nomen hoc amni reliquit.* Eadem dicuntur ibidem poſteà. Apud Stephanum ita legitur: Κρότων, πόλις Ἰταλίας ἐπίσημος πρὸς Ῥήγιον. βαρυτόνως δὲ, ὅτε τὸ ὄρος σημαίνει, ὅθεν ὁ Ἄξιος ῥεῖ ποταμός. Id eſt: *Croto urbs Italiæ illuſtris circa Rhegium. gravi autem in ultimâ ſcribitur accentu, quando montem ſignificat, unde Axius profluit amnis.* Italiæ ſi voluit amnem, certè *Aeſarum* intellexit: vocabulumque iſtud in exemplaribus eius corruptum eſt. PORTVM *Crotonienſium* fuiſſe AESARI quoque nomine ad oſtium Aeſari fluminis; ex Strabonis patet verbis, quæ lib. VI hæc ſunt: Κρότων πόλις, καὶ ποταμὸς Αἴσαρος καὶ λιμήν. καὶ ἄλλος ποταμὸς Νέαιθος. Hoc eſt: *Croton urbs; & fluvius Aeſarus, & portus. aliusque fluvius Neæthus.* Niſi forſan legere velis pro λιμὴν λίμνη, *lacus.* Cuius lectionis argumentum videntur perhibere illa quæ mox ex Theocrito de Σπμαλίμνῳ ſubjicientur. Porrò, quæ de ORTV CROTONIS urbis prolixè à graviſſimis auctoribus atque Poëtis traduntur: quum meras ſapiant fabulas; nihil iis voluerunt auctores aliud indicare, quàm celebratiſſimæ urbis *antiquitatem*, locique *ſalubritatem*. In Strabonis equidem exemplaribus nomen conditoris Crotonienſium Μύσκελος exſtat; ut & apud Euſtathium Dionyſii Afri ſcholiaſtem. verùm mendoſum id ego vocabulum ex Ovidio corrigendum puto in Μίκυλος. nam Luciano quoque eſt Μίκυλος, in dialogo, ubi hunc Crotonis conditorem cum Pythagoræ, qui diu egit Crotone, animâ, poſt mortem Philoſophi in galli corpus transgreſſâ, colloquentem introducit. In ſcholiis ad hæc Theocriti, Idyll. IV, verba: Αἰνέω τὸν τοῦ Κρότωνα, *Laudo & Crotonem*; ita legitur: Ἄλκυμος καὶ Κρότων, Αἰακοῦ υἱοί. καὶ ὁ μὲν ἐβασίλευσε τῆς Κερκυραίων, ὁ δὲ ἐς Σικελίαν ἔπλευσε Κρότωνα. Id eſt: *Alcimus & Croton Aeaci fuêre filii. quorum ille Corcyræis imperavit; hic verò in Siciliâ condidit Crotonem.* *Sicilia* heic quoque adpellatur hæc pars Italiæ, more iſtius ſæculi: quod ſæpè anteà monitum. *Salubritatem* Crotonis præter cæteros & Plinius, lib. II, cap. XCVI, verbis ſuprà ad Locros perſcriptis adnotavit. unde proverbium cùm aliis tum maximoperè ipſi Suidæ ac Zenobio inſigne, Κρότωνος ὑγιέστερος, *Sanior Crotone*. Ingentem quomdam fuiſſe urbem; vel inde adparet, quòd mœnia eius XII millium ambitum continuerint; uti jam ex Livio eſt indicatum. In ſcholiis Theocriti, dicto loco, hæc leguntur: Διέφερε δὲ ἡ Κρότων τῶν ἄλλων Ἰταλίας πόλεων εἰς ἀνδρίαν καὶ τὴν λοιπὴν εὐδαιμονίαν. ὅθεν καὶ εἰς παροιμίαν ἐλθεῖν, Μᾶλλον τὰ ἄλλα πρὸς Κρότωνα τὰ ἄστεα. Id eſt: *Excellebat Croto omnes Italiæ urbes fortitudine & omnium rerum adfluentiâ. unde etiam in proverbium abiit, Nihil eſſe alias urbes ſi cum Crotone conferantur.* Cicero, rhetoricorum lib. II: *Crotoniatæ quondam quum florerent omnibus copiis, & in Italiâ cumprimis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religioſiſſimè colebant, egregiis picturis locupletare voluerunt.* Et paullo pòſt: *Etenim quondam Crotoniatæ multùm omnibus corporum viribus & dignitatibus anteſtetérunt: atque honeſtiſſimas ex gymnico certamine victorias domum cum maximâ laude retulérunt.* Potentiam Crotonienſium è Sybaris pete deſcriptione: de eâdem plura habentur apud Iohannem Tzetzem, & apud Iuſtinum, lib. XX. Livius, lib. XXIII, in hiſtoriâ belli Annibalici: *Iisdem fermè diebus & Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem circumſedit; opulentam quondam armis virisque; tum jam adeò multis magnisque cladibus*

AESARVS amnis.

cladibus afflictam, ut omnis ætatis minùs XX *millio civium supereſſent*. Octavo poſt bellum Annibalicum anno, P. Cornelio Scipione Africano iterùm, & T. Sempronio Longo, conſulibus, actam COLONIAM ROMANORVM, auctor eſt idem Livius, lib. XXXIV: *Tempſam item & Crotonem*, inquit, *civium Romanorum coloniæ deductæ. Tempſanus ager de Brutiis captus erat: Brutii Græcos expulerant. Crotonem Græci habebant*. Poſterioribus etiam temporibus inter celebriores huius regionis computatam fuiſſe urbem; patet è Tabulâ itinerariâ; ubi primariæ urbis ſignum adpictum eſt: quamquàm ſignum illud falsò Lacinii nomini ſuppoſitum eſt; & iter illic per hanc oram miſerè legitur corruptum, ut infrà ad *Peteliam* videre eſt.

Porrò, loca quædam circa Crotonem ita memorat antiquiſſimus poëta Theocritus, Idyll. IV:

Οὐ Δᾶν· ἄλλοκα μὰν μυκ ἐγὼ Αἰσίριον νομεύω,
Καὶ μαλακῶ χόρτῳ καλὰν κώμυθα δίδωμι·
Ἄλλοκα δὲ σκαίρει τὸ βαθύσκιον ἀμφὶ Λάτυμνον.

*

Καὶ μὰν ἐς Στομάλιμνον ἐλαύνει, ἔς τι τὰ φύσκω,
Καὶ ποτὶ τ᾽ Νήαιθον.

Id eſt:

Non per Iovem. nam aliquando ipſam ad Aeſarum paſco;
Et mollis fœni pulcrum faſciculum præbeo:
Aliquando verò ſaltat circa umbroſum Latymnum.

*

Et is quidem ad Lacûs oſtium agitur, inque loca circa Phyſcum,
Et ad Neæthum.

Ad hæc ita ſcholia: Λάτυμνον, ὄρος Κρότωνος· βαθύσκιον δὲ τὸ ἄγαν συώδενδρον. ἐς στομάλιμνον.] ταῖς εἰς θάλασσαν ἐσεμωιδρας λίμνας ὅτω φασί. τοῦτο δὲ ἐστὶ στομάλιμνης ὠθεῖ τῷ Κρότωνα. Ἔς τι τὰ φύσκω.] μέρη δηλονότι· ὄνομα ἦν ὄρους ὁ Φύσκος. Νήαιθος, ποταμὸς Κρότωνος. ὠνόμασται δὲ, παρόσον ἐν αὐτῷ νῆας ποτὲ συνέβη καῦσαι Ἑλληνικάς. Hoc eſt: *Latymnus, mons Crotonis, umbroſus, & denſis admodùm arboribus conſitus.* Στομαλίμνας *vocant lacus qui per oſtium aliquod in mare effunduntur. hoc autem os paludis fuit ad Crotonem. In loca circa Phyſcum.*] *Phyſcus, nomen eſt montis. Neæthus, amnis eſt Crotonis; ſic dictus, quòd naves quondam in eo Græcanicæ combuſtæ fuêre.*

LATYMNVS & PHYSCVS, *montes.*

LATYMNVS & PHYSCVS, montes circa Crotonem indicari haud facilè quis potuerit: quando complures heic ſternuntur montes. Scholiaſtes Theocriti: Λάτυμνον, ὄρος Κρότωνος. τινὲς δὲ ὄρος τῆς Λακωνικῆς φασί. Hoc eſt: *Latymnus, mons Crotonis. quamvis & Laconicæ montem ſint qui dicant.*

STOMALIMNON, *oſtium.*

Στομάλιμνον iſtud, ſive LACVS OS, eſt idem, quo Aeſarus fluvius in mare ad Crotonem effunditur.

NEAETHVS, *amnis.*

NEAETHVS *amnis*, Theocrito, Lycophroni, Straboni, Ovidio, Plinio, atque Antonini Itinerario memoratur. Hodiè etiam nomen antiquum retinet, *Neeto* vulgò dictus: VI millibus à Crotone & Aeſari ore in mare effluens. Ovidius, Μεταμορφώσεων lib. XV:

Præterit & Sybarim Salentinumque Neæthum.

NOMINIS ORIGINEM Iſacius, ad Lycophronis verſum huncce;

Ναύαιθος ἔνθα πρὸς κλύδωνι ῥοῦς·
Nauæthus ubi effundit undas;

commentans, tradit talem: Ναύαιθος, ποταμός ἐστιν Ἰταλίας. ἐκλήθη δὲ ὕστω, ἐπὶ μὲν Ἀπολλόδωρον καὶ λοιπὲς, ὅτι μετὰ τὴν Ἰλίου ἅλωσιν αἱ Λαομέδοντος θυγατέρες, Πριάμου δὲ ἀδελφαὶ, Αἴθυλλα, Ἀστύοχη, Μηδεσικάστη, μετὰ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων ἐκεῖσε γενόμεναι τῆς Ἰταλίας, φεύγουσαι τὴν Ἑλλάδος δουλείαν, τὰ σκάφη ἐνέπρησαν· ὅθεν ὁ ποταμὸς Ναύαιθος ἐκλήθη. οἱ δὲ σὺν αὐτῇς, Ἕλληνες ὄντες τὰ σκάφη, ἐκεῖ κατῴκησαν. Hoc eſt: *Nauæthus, amnis eſt Italiæ; ita adpellatus, ut auctor eſt Apollodorus & reliqui, quia poſt Ilium captum, Laomedontis filiæ, Priami ſorores, Aethylla, Aſtyoche, & Medeſicaſte, cum reliquis captivis, quum hoc tractu Italiæ forent, Græciæ ſervitutem fugientes, navigia incenderunt. unde amnis Nauæthus vocatus eſt. Græci autem, qui cum illis navigabant, poſtquam naves amiſerunt, illic ſedem poſuerunt.* Nempe, quia *incendo* Græcis eſt αἴθω, *navis* verò ναῦς, &, variantibus dialectis, νηῦς & νεὼς; fluvius inde dictus exiſtimatur Ναύαιθος, Νήαιθος, &

ϑος, & Νέαιθος. Eamdem in sententiam & Strabo scribit. In Antonini Itinerario vocabulum eius vitiatum est obliquo casu *Meto* pro *Neæto* seu *Neeto*. nam adspirationem fugisse Romanos, sæpe jam antè ostensum est ex duobus Itinerariis, Antonini atque Tabulâ. Iter apud Antoninum tale est:

Turios	
Roscianum	XII.
Paternum	XXVII. 12.
Meto	XXXII.
Tacina	XXXIIII.
Scilacis	XXII.

Neeto esse legendum, quod vocabulum eisdem literis etiam nunc amni durat; itineris ductus manifestè indicat.

Post Neæthum amnem sequitur CRIMISA *promontorium*, vulgò nunc *Capo dell' Alice* dictum. Strabo, lib. VI: Πετηλία κλῆμα ἐστὶ Φιλοκτήτε, φυγόντος τὴν Μελίβοιαν κτλ. ἐστιν. Φιλοκτήτε δ' ἐστὶ καὶ ἡ παλαιὰ Κρίμισα, ὡς αὐτὸς οὗτος πάντες. Ἀπολλόδωρος δὲ ἐν τοῖς περὶ νεῶν, & Φιλοκτήτε μνηθεὶς, λέγειν λιμάς φησιν, ὡς εἰς τὴν Κροτωνιάτιν ἀφικόμενον, Κρίμισαν ἄκραν οἰκῆσαι, καὶ Χώνιον πάλιν ὕστερον αὐτῆς· ἀφ' ἧς οἱ πάντη Χῶνες ἐκλήθησαν. Id est: *Petelia à Philoctete condita fuit, quum Mœlibœâ ob seditionem profugisset. Huius opus est & vetus Crimisa, eodem tractu. Apollodorus in commentario de navibus, Philoctetis factâ mentione, quosdam ait tradere, eum, quum in Crotoniensem pervenisset agrum, Crimisam promontorium incoluisse, & Chonen opidum superid. unde Chones in hac regione dicti.* CHONES *opidi* Strabo & lib. XIV meminit. Porrò, Stephanus: Κρίμισα, πόλις Ἰταλίας, πλησίον Κρότωνος καὶ Θουρίε· Λυκόφρων· ἀπὸ Κριμίσης νύμφης. τὸ ἐθνικὸν, Κριμισαῖος· καὶ ποταμός. Id est: *Crimisa, opidum Italiæ, prope Crotonem & Thurium; auctore Lycophrone: à Crimisâ nymphâ dictum. gentile, Crimisæus: & amnis.* CRIMISA igitur *opidum*, quod anteà CHONE dicebatur, in promontorio fuit CRIMISA. unde & nomen id posterius traxit. Vulgò hodiè id vocatur *lo Zirò*. In eodem opido, vel juxtà, fuit TEMPLVM istud APOLLINIS ALAEI. Hinc Lycophron Crathin amnem ex adverso eius ponit. quidpe ab ostio Crathis dictum promontorium prospicere datur.

CRIMISA *promontorium.*

CRIMISA vel CHONE, *opidum.*

TEMPLVM APOLINIS ALAEI.

CRIMISVS, quem Stephanus loco suprà scripto memorat, ad dextrum fuit dicti promontorii latus; quod Crotonem prospectat. Vulgò nunc is dicitur adcolis *Fiumica*.

CRIMISVS *amnis.*

Porrò, inter Crimisam promontorium & Crathis amnis ostium, fluvius in idem Mare Ausonium effunditur, cui nomen olim Græci adcolæ tribuerunt Τραεῖς Τραεντος, TRAEIS, *Traentis*. nunc adcolis vulgò dicitur *Triunti*. Vnus hunc memorat Diodorus, lib. XII: Ἐπ' ἄρχοντος δὲ Ἀθήνησι Λυσιμαχίδε, διαφεύγοντες τὸν ἐν τῇ στάσει κίνδυνον Συβαρῖται, ᾠκίσθησαν τὸν Τραεντα ποταμὸν καλούμενον· καὶ χρόνον οὐκ ὀλίγον διέμειναν, ἔπειθ' ὑπὸ Βρεττίων ἐκβληθέντες ἀπῳκίσθησαν. Hoc est: *Athenis summum magistratum obtinente Lysimachide, Sybaritæ, qui seditionis periculum effugerant, ad Traentem amnem confederunt. & aliquandiu ibi commorati, postmodùm à Brutiis ejecti deletique sunt.* De hac re plura nobis sunt dicta suprà, cap. XIV, in descriptione urbis *Sybaris* ad Crathis ostium sitæ. Injuriam fecêre summam Diodoro nostri sæculi geographi, atque eius auctoris interpretes, qui dicto loco *Truentum Piceni* amnem supponunt. Quid, malùm, Sybaritæ à Crathis Sybarisque fluminum ostiis in Picenum usque fugerent, per tot diversas gentes, ad CCL millia passuum? quid item eodem Brutii? Satis ineptè, sanè. Traentem fuisse Sybaritarum, inde patet, quòd Sybaritæ, qui seditionis periculum effugerant, ad eum amnem confederunt, & aliquamdiu ibi commorati sunt; donec à Brutiis ejecti deletique sunt. quidpe, si Crotoniensium fuisset prædictus amnis, haud facilè passuri erant hi, uti ab hostibus Sybaritis occuparetur. & si fortè supplices per commiserationem admisissent; auxilium sanè atque opem adversùs communes hosteis Brutios illis tulissent.

TRAEIS, *fluvius.*

Inter Traentem amnem & Crimisam promontorium est ὁ Ὑλίας ποταμὸς, HYLIA *fluvius*, Thucydidi lib VII memoratus. Ὁ δὲ Δημοσθένης, inquit, καὶ Εὐρυμέδων, ἐπειδὴ ξυνεσκεδάσθησαν αὖπις οἱ Θουριοι περισκεδάσθησαν, τὰς μὲν ναῦς ὡς ἐκ πολεῶν ἐκέλευσον ἐπὶ τῆς Κροτωνιάτιδος.

HYLIA, *fluvius.*

τωνιάπδ⊙· αὐτοὶ δὴ τὸν πᾶζον πάντα ἐξελθόντες πρῶτον μὲν τῷ Συβάρει ποταμῷ, ἦγον διὰ τῆς Θουριάπδ⊙ γῆς. καὶ ὡς ἐγένοντο ἐπὶ τῷ Ὑλίᾳ ποταμῷ, ἣ αὐτῆς οἱ Κροτωνιᾶται προαπέμψαντες εἶπον, σὺν αὐτοῖσι βουλομένοις εἶναι διὰ τῆς γῆς σφῶν τὸ στρατὸν ἰέναι, ἐπικαταβαίνει ἠυλίσαντο πρὸς τῷ θαλάσσαι καὶ τὴ σκευολῷ δὴ τῷ λίᾳ, καὶ αἵτινες αὐτῆς ἐς τὸ αὐτὸ ἀπῳκίσαν. τῇ δ' ὑστεραίᾳ ἀναβιβασάμενοι παρέπλεον, ἔχοντες πρὸς τὴ πόλεσι, πλὴν Λοκρῶν, ἕως ἀφίκοντο ἐπὶ Πέτρην τῆς Ῥηγίνης. Hoc est: *Demosthenes atque Eurymedon, posteaquàm Thurini ad societatem militiæ sese expedierunt, jubent classem in oram tendere Crotoniensem. ipsi recensitum priùs peditatum ad fluvium Sybarim, per agrum ducunt Thurinum. Qui quum ad amnem Hyliam perveniſſent, præmiſiſſentque ad eos Crotoniatæ, qui nuntiarent, nolle se, per suam terram iter facere exercitum, descenderunt ad mare; &, ubi Hylias in id effluit, castra habuêre. ubi naves eis ob id obviam venerunt. Quibus posterâ die conscensis, abiere, subindè adeundo opida, præterquàm Locros, donec ad Petram agri Rhegini pervenêre.* Scilicet dum duces militeis suos recensent ad Sybarim amnem, naves ad Crotoniensem agrum adpulerunt. Crotoniatæ, intellecto, exercitum Athenienſium terrâ in suum agrum commeaturum: antequàm id fieret, protinùs nuntios obviam in Thurinum agrum misêre, interdicentes, ne per suum agrum iter facerent. hi nuntii in Thurino adhuc agro ad Hyliam flumen offenderunt exercitum. qui interdicto Crotoniatarum accepto, statim juxta ripam Hyliæ ad ostium fluminis descenderunt, castraque ibi, dum classis adventaret, quam è Crotoniensi agro revocaverant, in litore posuerunt. naves ubi adpulêre, posterâ die impositio exercitu, inde solverunt. Cæterùm, amnes inter Crimisam promontorium & Crathim fluvios sunt complures numero: ita, uti difficile fuerit, certum aliquem ostendere, quem veterum illum Hyliam esse liquidò adfirmare possis. Amnem tamen statuo esse eum, qui III millia passuum ab *Cariate novo* ab oriente in mare effunditur.

Post Traentem amnem sequitur tamdem ipse *Crathis* fluvius, vulgò *Grati*, & proximè hunc *Sybaris*, nunc vulgò *Cochile*, terminus inter Brutios atque Lucanos. de quibus omnibus suprà in descriptione Sybaris urbis atque Thurii plura dicta sunt. Hactenus igitur omne Brutiorum litus à Lao flumine ad Sybarim amnem expositum est: Nunc deinceps interiora dicantur.

RVSCIANVM, *castellum & opidum.*

Medio fermè situ inter Crathim & Traenta amneis est *opidum*, quod Antonino ROSCIANVM, Procopio Ῥωσιανὸν, RVSCIANVM, vulgò nunc incolis *Rossano* dicitur; archiepiscopatu insigne. Constantino Porphyrogenito, in lib. de Administrando imperio, cap. XXVI, dicitur Ῥωσιανόν. Procopius Gothic. rer. lib. III; Τὰ δὲ Λευκανῶν ὄρη μέχρι ἐς Βρυττίους διήκοντα, καὶ πρὸς ἄλληλα ἐν στενῷ ξυνιόντα, δύο μόνας εἰσόδους στενὰς μάλιστα ἐντοῦθα ποιεῖται. ὧν ἀτέρα μὲν Πέτρα αἵματος τῇ Λατίνων φωνῇ κέκληται, Λαβέλλαν δὲ τὴν ἑτέραν καλεῖν, οἱ ἐπιχώριοι νενομίκασιν. ἐντοῦθα μὲν δὴ ἀπὸ τῆς ἀκτῆς Ῥωσία ἐστὶ τὸ Θουρίων ἐπίνειον. ὑπερθεν δὲ αὐτοῦ, ὅσον ἀπὸ σταδίων ἑξήκοντα, φρούριον ὀχυρώτατον ἐδείμαντο οἱ πάλαι Ῥωμαῖοι. Id est: *Lucani montes usque in Brutios pertinentes, in angustumque invicem coëuntes, duos duntaxat heic aditus, & hos quidem angustiores, efficiunt: quorum alter Petra sanguinis dicitur: Lambulam alterum incolæ nuncupant. Hoc loco ad litus, Rusciæ est, navale Thurinorum. suprà id stadiis* LX *castellum validissimum veteres construxêre Romani.* Alter igitur hic transitus, LABVLA (ni vox mendosa sit) incolis Brutiis dictus, ad dictum Castellum Roscianum est. Idem Procopius posteà: Βελισάριος δὲ τὸν Ἰωάννην ἐς τὸ Ὑδροῦντα μεταπεμψάμενος, ξύν τε αὐτῷ καὶ Βαλεριανῷ καὶ ἄλλοις ἄρχουσι στόλον πλοίων ἀγείρας, ἐπὶ Ῥωσιανῆς [lege ἐπὶ Ῥωσίαν, ut mox infrà] ἔπλει. καὶ τὰ μὲν πρῶτα . . . . . χειμῶνος ἐξαισίου ἐπιπεσόντος, ἄλλως τε καὶ τῆς ἐκείνη ἀκτῆς ἀλιμένου παντάπασιν οὔσης, τὰς ναῦς ἀπράκτους ὡς ἀπώλετο ἀλλήλων ξυνελάσσοντος ἐποίησε, διὰ τὴν χρόνου μῆκος σφίσι τριβῆναι ξυνέβη. αὖθις τε ἀγηγερμένοι ἐν τῷ Κροτωνιατῶν λιμένι, ἐπὶ Ῥωσίαν ἀνήγοντο. Hoc est: *Belisarius, Ioanne Hydruntem evocato, magnâque cum illo atque Valeriano, simulque aliis præfectis, classe coactâ, ad Rusciam statim navigabat. Ac primum quidem . . . . .* [desunt nonnulla] *. . . . . tempestate ingenti obortâ, quum aliàs ora hæc omnino esset importuosa; factum est, uti naves omnes quàm longissimè inter se dispergerentur; multumque temporis ita tererent. Tandem in Crotoniensi portu iterum congregati, ad Rusciam redibant.* A Thuriorum igitur navali *Rusciâ* sive *Roscià*, (de quo suprà capite præcedente ad *Sybarim*,) castellum illud vetus dictum fuit *Rusicianum* seu *Roscianum*.

Porrò, iter apud Antoninum tale est:

Turios

Turios		
Roscianum	XII.	
Paternum	XXVII.	12.
Neeto	XXXII.	
Tacina	XXXIIII.	
Scilacis	XXII.	

PATERNVM illud Antonini quo situ fuerit, planè non liquet; quando numeri intervallorum corrupti sunt. fuisse tamen circa Traenta amnem, colligere ex itineris ductu licet. PATERNVM.

Cæterò, à Lacinio promontorio ad Apennini usque juga inter Neæthum & Tacinam amneis protenditur montium jugum, qui CLIBANVS MONS dicitur Plinio; lib. III, cap. X. Lucanus partem facit Apennini montis; lib. II, ubi hunc describit: CLIBANVS, *mons.*

Extenditque suas in templa Lacinia rupeis.

Inter dictum Clibanum montem & Neæthum amnem in edito saxo sita est antiquissima Oenotrorum urbs Σιβερῆνη, SIBERENA, vulgo nunc *Santa Severina* dicta; archiepiscopatu insignis. XII circiter millia distans à Crotone. Memoratur nummo antiquo, iisdem literis, quibus scriptum heic est ejus nomen; & item Stephano. At Romanis tamen loci fuisse nomen SIVERINA, puto; & opidanorum SIVERINI. unde illud etiam vulgare nunc vocabulum *Severina*. Apud Plinium, lib. XIV, cap. VI, quod est de vinis generosis, hæc leguntur: *Verùm & longinquiora Italiæ ab Ausonio mari non carent gloriâ; Tarentina, & Servitiana, & Consentiæ genita, & Tempsæ, ac Babiæ; &c.* Andreas Bavius, de naturali vinorum historiâ, lib. V, *Siberiniana* & *Balbiæ* restituit. Eâdem ferè ratione nonnulli viri docti Itali legendum censent *Severiniana*. quia *Severina* est haud procul Ausonio mari, & vina heic gignuntur generosissima. Sanè, si, id voluisse Plinium, credere libet, non *Siveriniana* erat à *Siverina* Plinio scriptum; sed potiùs *Siverina*, eodem & urbis nomine & inde gentili vocabulo; ut ostendit Stephanus. Σιβερῆνη, inquit, πόλις Οἰνωτρῶν. τὸ ἐθνικὸν, Σιβερῆνος. Id est: *Siberena, urbs Oenotrorum. gentile, Siberenus.* Cæterò, extra Lucaniam, in Brutiis, ea satis disertè ponit vina Plinius. [Constantinus Thematum imperii orientalis lib. II, themate X: Μόνη δὲ ἀνυπέρβλητος καλαβρία κρατεῖται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν· ἐν ᾗ ἐστὶ τὸ Ῥήγιον ἔστι, καὶ τὸ πολισμάλιον τῆς ἁγίας Κυριακῆς, τῆς τε ἁγίας Σωτηρίνης, καὶ ὁ Κρότων. *Sola autem trans mare Calabria à Christianis tenetur. in quâ etiam Rhegium est, & opidulum S. Cyriacæ, & S. Severinæ, & item Croto.*] Apud Livium, lib. XXVI, hæc leguntur: *Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari navium Tarentinarum numero quindecim millia fermè ab urbe ad Sacriportum obvius fuit. Velis tum fortè, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naveis. Fit acre hinc certamen; quo victor evasit Tarentinus: fugientes passim Romanæ naves, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuêre Thurinis Metapontinisque.* Mendum heic esse in voce *Sybaris*, quis negaverit? quum & heic in unâ eâdemque historiâ *Thurinos* vocet Livius, & antè etiam, lib. XXV: item lib. XI, ut ex epitomatore adparet: libro vero X & XXVII ipsam urbem *Thurios*: nec ulla jam inde fuerit *Sybaris* urbs. Lego igitur, *circa Crotonem Siberinamque.* nam eodem terrarum tractu duæ hæ urbes sitæ sunt, XII circiter millium intervallo ab invicem remotæ. SIBERENA, *urbs.*

PETELIA, sive PETILIA (utrumque enim in Latinis libris promiscuè scriptum reperio) Græcè πετηλία, memoratur Virgilio, Livio, Valerio Maximo, Straboni, Solino, Melæ, Plinio, Silio, Plutarcho, Appiano, Ptolemæo, Tabulæ itinerariæ, Stephano. Opidani inde PETELINI, Πετηλῖνοι, dicuntur. Apud Livium legitur PETELLIA & PETELLINI. Situs ei à nostri fæculi geographis variis dantur varii. at eorum maximè placet sententia, qui Peteliam nunc interpretantur opidum inter Crotonem & Scylacium vulgari vocabulo *Belicastro* dictum; in edito colle, VI millia passuum à mari, XXX à promontorio Crimisâ, disitum. Huc quidpe maximè quadrant, quæ de Peteliâ prædicti tradiderunt auctores antiqui. Apud Virgilium, Aeneid. lib. III, Helenus vates in Epiro ita Aeneam, Italiam petentem, monet:

Has autem terras, Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge. cuncta malis habitantur mœnia Grajis.

Heic & Narycii posuerunt mœnia Locri;
Et Salentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus. heic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petilia muro.

Ad hæc Servius: *Alii*, inquit, *subnixam ideò accipiunt, quia imposita est excelso muro: ut Cælius historicus ait.* Strabo, lib. VI: Πετηλία μὲν οὖν μητρόπολις νομίζεται τῶν Λευκανῶν· ἡ σωοικεῖται μέχρι νῦν ἱκανῶς· κλίσμα δ' ἐστὶ Φιλοκτήτου, φυγόντος τὴν Μελίβοιαν καὶ σείσιν. ἐρυμνὴ δ' ἐστίν. ὥστε καὶ Σαμνῖταί ποτε φρουρίοις ἐπλεόνασαν αὐτῇ. Id est: *Petelia Lucanorum caput censetur: hodieque satis est frequens incolis, condita quondam à Philoctete; quum Melibœâ ob seditionem profugisset. urbs est naturâ loci munita. itaque & Samnites aliquando castellis exstructis illam communiverunt.* Hæc haud dubiè Strabo ex Apollodoro, quem & posteà nominat; vel quopiam antiquo auctore, cujus ævo Brutii etiam tum in Lucanorum fuerunt corpore ac nomine. nam ipse Strabo paullo pòst Lucanos à Brutiis disterminat isthmo, qui est inter Thurios & Laum sinum: à quo isthmo Petelia longè remota fuit; etiam ultra Consentiam, quam ipse Brutiorum facit caput. Cæterò, Ptolemæo, Πετηλία in Magnâ Græciâ IX circiter millia passuum à mari, seu ab intimo sinus Scylacii recessu, ponitur; uti in plerisque haud perinde exactè situm ostendit. Plinio, dicto lib. III, cap. X, ita memoratur: *Sinus & opidum Scylacium. Amnes ibi navigabiles, Cæcinos, Crotalus, Semirus, Arocha, Targines. opidum intùs Petilia: mons Clibanus; promontorium Lacinium.* Et capite sequenti: *A Lacinio promontorio opidum Croto; amnis Neæthus.* Haud ita procul à mari fuisse, ex hoc etiam auctore adparet; ut qui eam inter maritima connumerat. Sic & Mela, lib. II, cap. IV. *Primus* (Ausonii maris) *sinus Tarentinus dicitur, inter promontoria Salentinum & Lacinium: in eoque sunt, Tarentus, Metapontum, Heraclea, Croto, Thurium. secundus, Scylaceus, inter promontoria Lacinium & Zephyrium: in quo est Petelia, Cæcinum, Scylaceum.* Nec dissentit Livius; ita scribens lib. XXVII: *Levia tamen prœlia inter bina castra vario eventu fiebant. quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilo minùs oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Siciliâ Locros cum classe trajiceret, scribunt. & ut ab terrâ quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitûs, qui in præsidio erat, duci eò jusserunt. Ea ita futura, per quosdam Thurinos comperta Annibali quum essent: mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Petelliæ, equitum duo, peditum tria millia in occulto locata. in quæ inexploratò euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille & CC fermè viri capti. alii dissipati fugâ per agros saltusque Tarentum redière.* De eâdem re breviter etiam Plutarchus in Marcello. Hinc iter à Tarento ad Locros ita describitur in Tabulâ itinerariâ.

Tarento	
Turiostu	....
Heraclea	XXV.
Semnum	IIII.
Turîs	....
Petelia	XXXVIII.
Crontona	....
Lacenium	XL.
Anibali	XXXVI.
Caulon	.....
Iucis	XXX.

Præter vitiosa vocabula, *Turiostu, Crontona, Anibali, Iucis*; quorum hoc debet esse *Locris*: numerosque millium partim amissos, partim corruptos, ordo quoque locorum turbatus est. quidpe *Crotonam* debere ante *Peteliam* poni, tres suprà dicti geographi, Mela, Plinius, atque Ptolemæus, unanimo consensu testantur. A Crotone ad Lacinium templum VI tantùm fuisse millia, suprà è Livio ad *Templum Lacinium* patuit.

MONTES PETELINI. Cæterùm Plutarcho, in M. Crasso, Πετηλῖνα ὄρη, id est, PETELINI MONTES, memorantur; in quos sese Spartacus recepit, à Scyllæo, sive Rheginorum insulâ, profectus.

BRVSTACIA, *urbs.* Porrò Stephano memoratur Βρυστακία, πόλις Οἰνωτρῶν, BRVSTACIA, *Oenotrorum urbs.*

urbs. Hanc quidam interpretantur id opidum episcopale, quod inter Neæthum Traentaque amneis & Crimisam promontorium vulgò dicitur *Briatico*, & nonnumquàm *Vmbriatico*.

Hinc versùs occasum æstivum ad Crathis dextram ripam, opidum vulgari nunc vocabulo *Bisignano* creditur esse; id quod Livio lib. xxx dicitur plurali numero BESIDIAE. *Besidianum* posteà dictum: ut Antonino *Silvianum*, & alia. Livii verba sunt hæc: *Ad Cn. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Vffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia; multique alii ignobiles populi; senescere Punicum bellum cernentes, defecêre*. Reliqua ista opida, VFFVGVM, VERGAE, HETRICVLVM, SYPHEVM, ARGENTANVM, quibus sitibus fuerint, minimè liquet. neque verò constat, utrùm proba sanaque, an verò vitiata sint eorum vocabula. nam *Clampetia* etiam in Livii exemplaribus cunctis falsò legitur *Dampetia*; ut suprà ostensum est. BESIDIAE, opidum.

Supra Besidianum, ad ortum Sybaris amnis, in confinio Lucanorum, situm est antiquum opidum MVRANVM, vulgò nunc *Murano* dictum. Memoratur antiqui lapidis inscriptioni atque Antonino. Inscriptio superiùs exstat ad *Columnam Rheginam*. Apud Antoninum iter tale legitur: MVRANVM, opidum.

Nerulo	
Summurano	XVI.
Caprasis	XXI.
Consentia	XXVIII.

Scriptum haud dubiè fuit ab ipso auctore *Sub Murano*; ut in utroque Itineratio, *Sub Lupatiâ, Sub Romulâ, Sub Anagnia, Sub Lanubio*, scriptum fuisse, suprà suis locis docui. nam itinera ista non per ipsa ducebant hæc opida, sed sub mœnibus eorum via ferebat. Posteriores deinde grammatici hæc singula suo more in unum vocabulum compegerunt. Cæterùm, *Caprasiæ*, etiam Tabulæ in eodem itinere referuntur ad hunc modum:

Nerulos	
Interamnio	XXVIII.
Caprasia	VIII.
Crater fl.	XXVI.
Consentia	XVIII.

Vocabulum *Crater* mendosum est à Crathis. *Interamnium*, ex nomine, millium intervallo, atque itineris ductu, nullum aliud esse potest, quàm quod ad confluentem duûm fluviorum Sybaris & Aesari (vulgò nunc sunt *Cochile* & *Esaro*) fuit situm. Hinc VIII circiter millia versùs Consentiam si pergas, invenies opidum, vulgò nunc incolis *Tarsia* adpellatum. Id etiam ex itineris ductu, millium intervallo, ac vocabuli quâdam similitudine, deprehenditur esse Tabulæ *Caprasia*; seu Antonini, plurali numero, *Caprasiæ*. quo numero & Plinio, lib. III, cap. XVI, adpellatur. Porrò ab Murano versùs occasum, inter Apenninum & Laum amnem situm est opidum, vulgari nunc adpellatione *Orso marso* dictum. Ab hoc, ut mea fert opinio, dicti sunt Plinio, lib. III, cap. XI, opidani *Vrsentini*. quos ille unà cum continuò sequentibus *Volcentanis* atque *Numestranis*, falsò Brutiorum agro ademptos, Lucanis adscripsit, ut & antecedenteis Apulos *Bantinos* & Picentinos *Eburinos*; *Aprustanos* verò Lucanos, Brutiis tribuit: quod suprà suis locis ostensum. Cæterò, quomodo *Vrsentinorum* opidi proprium vocabulum fuerit formatum, haud facilè ego dixerim. nam eodem capite posteà *Rubustini* & *Butuntinenses*; quorum opida fuêre *Rubi* & *Butuntum*. Suspicari tamen libet, apud Livium, dicto suprà libro xxx, pro voce *Vergæ*, scriptum fuisse *Vrsæ*: unde opidani dici potuerunt *Vrsentini*. *Vrsentum* non fuisse opidi nomen, vel inde patet, quòd etiam nunc dicitur *Orso*. INTERAMNIVM, *opidum*. CAPRASIA, *opidum*.

Ipsa hinc CONSENTIA, Græcis Κωσεντία, & Κωσεντία, Brutiorum caput, memoratur Livio, Straboni, Plinio, Appiano, Ptolemæo, duobus Itinerariis. Vulgò hodiè vocatur *Consenza*. Opidani hinc *Consentini* dicuntur, præter alios etiam Ciceroni atque Varroni. CONSENTIA, *urbs*.

PANDOSIA, *opidum.*

Haud procul Consentiâ fuit PANDOSIA, Platæensium colonia, πλαταιέων ἀποικία; ut eam Scylax verbis ad Lucanorum fines superiori capite emendatis adpellat. Apud Livium, in narratione de Alexandri, Epiri regis, bello interituque, lib. VIII, hæc habentur verba: *Cæterùm, (ut fermè fugiendo in media fata ruitur,) quum sæpè Brutias Lucanasque legiones fudisset; Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque, Brutiorum coloniam, Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes; & trecentas familias illustreis in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset; haud procul Pandosiâ urbe, imminente Lucanis ac Brutiis finibus, treis tumulos, aliquantum inter se distanteis, insedit.* Quæ verba ita emendanda censeo: *Heracleam, Tarentinorum coloniam, Metapontumque, Consentiam Brutiorum, ex Lucanis coloniam Acirinam, alias inde &c.* Sic & Pausanias in Atticis, ἐν Λυκαονίᾳ interiisse Alexandrum tradit. At Pandosia (apud quam interiit) non Lucanorum est. Eam Alexandri historiam Livius dicto loco, & Strabo, itemque è Trogo Iustinus, pluribus referunt. Meminit illius Plutarchus etiam, in libro de fortunâ Romanorum; ubi mendosum nomen est Παυδωσία. Strabonis verba sunt hæc: Τεμέσης δὲ σωσεχὴς Τέρινα· εἶτα Κωσεντία, μητρόπολις τῶν Βρεττίων. μικρὸν δ' ὑπὲρ ταύτης Παυδοσία, φρούριον ἔρυμνόν· ἐνθὲν ἦν Ἀλέξανδρος ὁ Μολοττὸς διεφθάρη. ἐξηπάτησε γὰρ αὐτὸν ὁ ἐν Δωδώνῃ χρησμὸς, φυλάττεσθαι κελεύων τὸν Ἀχέροντα καὶ τὴν Παυδοσίαν. ὀκνυμβώων γὰρ ἐν τῇ Θεσπρωτίᾳ ὁμωνύμων τόπων, ἐνταῦθα καταστρέψειν τὸν βίον. τριχόρυφον δ' ἐστὶ τὸ φρούριον, καὶ περιῤῥεῖ ποταμὸς Ἀχέρων. περιπάτησον δὲ καὶ ἄλλο λόγιον·

Παυδοσίη τριχόλωνε, πολιὴ πόλε λαὸν ὀλέσσεις.

ἔδοξε γὰρ πολεμίων φθορὰν, οὐκ οἰκείων, δηλοῦσθαι. φασὶ δὲ καὶ βασιλείου πόλιν γενέσθαι τῶν Οἰνωτρικῶν βασιλέων τὴν Παυδοσίαν. Hoc est: *Temesa propinqua est Terina. inde sequitur Consentia, Brutiorum caput. Paullum supra hanc sita est Pandosia, castellum validum; juxta quod Alexander Molossus periit. nam & huic oraculum Dodonæum imposuit: à quo jussus erat, Acherontem Pandosiamque vitare. Quum enim in Thesprotiâ iisdem vocabulis loca ei ostensa fuissent; heic in Brutiis vitam finivit. Castellum treis habet verticeis: alluiturque Acheronte amne. Sed alia quoque accedebat, quâ deciperetur, dictio:*

Pandosia ingentem es populum exstinctura trivertex.

Existimavit namque, non suorum, sed hostium prædici cladem. Cæterò, Pandosiam ferunt aliquando regiam fuisse regum Oenotriæ. De tribus hisce verticibus, paullo aliter Livius sentire videtur, in verbis suprà scriptis, quàm Strabo è versu oraculi dicti tradit. Cæterùm, supra Consentiam fuisse Pandosiam; ita intelligas, si à mari & Temesâ per Terinam & Consentiam versus septemtriones ad Pandosiam proficiscaris: quod suprà ad Terinam docuimus. Hinc rectè Livius, loco præscripto, *Pandosiam imminentem Lucanis ac Brutiis finibus* tradit. quos fineis sive confinia juxta isthmum fuisse, qui est inter Thurios atque Laum sinum; suprà in Lucanis docui. Hinc etiam Plinius, lib. III, cap. V: *Opidum*, inquit, *Tempsa, à Græcis Temese dictum; & Crotoniensium Terina, sinusque ingens Terinæus. opidum Consentia. intùs in peninsulâ fluvius Acheron: à quo opidani Acherontini.* Per hæc verba, *intùs in peninsulâ*, haud dubiè intellexit, intus in isthmo. sic namque eodem sensu, hoc ipso *peninsulæ* vocabulo usus est posteà, cap. X, in isthmo, qui est inter Terinæum sive Vibonensem ac Scylacium sinus. *Sinus*, inquit, *& opidum Scylacium. quem locum occurrens Terinæus sinus, peninsulam efficit. & in eâ portus, qui vocatur Castra Annibalis; nusquàm angustiore Italiâ. XX millia passuum latitudo patet.* Verùm, utut verba illa Plinii capite V interpretari velis, adparet sanè ex Livii Straboniisque descriptione, Pandosiam urbem & Acherontem fluvium fuisse ad ipsum isthmum, in proximis Brutiorum agris. Huc facit etiam, quòd Strabo ait, μικρὸν ὑπὲρ ταύτης. De cætero, Plinius, lib. III, cap. XI; *Et Pandosiam*, inquit, *Lucanorum urbem fuisse, Theopompus auctor est, in quâ Alexander Epirotes occubuerit.* Lucanorum adpellavit Theopompus urbem, vel quòd in confinio Brutiorum Lucanorumque fuit; vel quòd à Lucanis Brutiisque bellum id socium gestum est: quo etiam Alexander ab Lucano exule veruto transfixus occubuit. *Acherontia* urbs ad Acherontem fluvium (à quo Plinio dictis verbis sunt opidani *Acherontini*) an fuerit aliqua heic in Brutiis, dubito; quum nullus alius eam referat auctor. vereorque.....
[deficiunt heic quæ auctor verba inter recognoscendum suppleturus erat.]

Infra

Infra Consentiam, versùs meridiem, opidum est vulgari nunc vocabulo *Clocento*; & infra hoc *Nicastro*. Antiqua sunt opida, olim VOLCENTVM, & NVMESTRVM sive NVMISTRO, dicta. Plinius, lib. III, cap. XI: *Mediterranei Brutiorum Aprustani tantùm: Lucanorum Atinates, Bantini, Eburini, Grumentini, Potentini, Sontini, Sirini, Tergulani, Vrsentini, Volcentani; quibus Numestrani junguntur.* Ex his populis *Aprustanos* fuisse Lucanos; *Bantinos* Apulos; *Eburinos* Picentinos; *Vrsentinos* Brutios; suprà suis locis ostensum est. *Numistronem* & *Volcentum* eorumdem fuisse Brutiorum, inde colligitur: tum, quia Ptolemæus Numistronem disertè in Brutiis collocat, infra Consentiam, eo terrarum tractu, quo nunc conspicitur opidum *Clocento*; tum, quia Volcentum Plinius conterminum facit Numestro, estque haud dubiè id quod nunc dicitur *Clocento*. Verumtamen Numistronem disertè Livius, lib. XXVII, Lucanis tribuit. *In Italiâ*, inquit, *consul Marcellus, Salapiâ per proditionem receptâ, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intrà paucos dies accepta est, haud procul ab Herdoneâ urbe. Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quòd labare iis adversùs Pœnum fidem senserat, postquàm Salapiâ amissâ, excessisse his locis Annibalem in Brutios auditum est. Ea omnia ab Herdoneâ per occultos nuntios delata Annibali, simul curam sociæ retinendæ urbis & spem fecêre incautum hostem adgrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam quoque præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit.* Feliciter hinc contra Fulvium pugnat. *Castris prædâque victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit; nec mansuram in fide, si inde abscessisset: multitudine omni Metapontum ac Thurios traductâ, incendit. Romani, qui tantâ clade evaserant, diversis itineribus semiermes ad Marcellum consulem in Samnium effugerunt. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistronem in conspectu Annibalis, loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. addidit & aliam fidentis speciem, quòd prior in aciem eduxit.* Prœlium inde atrox commissum, quo superior Romanus. is postero die etiam in aciem militem eduxit, detractantibus Pœnis. *Nocte insequenti Annibal silentio movit castra, & in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, vestigiis institit sequi. ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procurraretur, mista equitum peditumque tumultuosa magis prœlia, quàm magna; & fermè omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus, sine ullo memorando certamine; quum Annibal nocte signa moveret, locum insidiis quærens; Marcellus, nisi certâ luce, & explorato antè, non sequeretur.* Livii hanc historiam, in Marcelli vitâ citat Plutarchus. Ad hunc modum disertè Livius, ut antè dixi, Numistronem in Lucanis ponit. Nec tamen satis persvadet: partim ob dictas suprà rationes; partim quia idem Livius, è Brutiis Annibalem ad Herdoneam, à Fulvii obsidione liberandam, advolasse tradit: quò eum ab Romæ mœnibus abiisse, refert libro præcedente. Haud absurdum igitur fuerit dictu, in eosdem eum, post Herdoneam, Apuliæ urbem, incensam, Brutios rediisse, ad Romanorum urbem Numistronem oppugnandam. Certè Metapontum atque Thurios eum traduxisse multitudinem Herdonensem, ipse tradit haud obscurè Livius. At Thurii in ipso fuerunt Brutiorum confinio. Facilè igitur hinc in ipsos Brutios ad Numistronem redire potuit. Fieri autem potuit, uti auctor quidam illius ævi, Lucanorum nomine intellexerit Brutios; quia hi progenies, eoque ceu pars fuêre Lucanorum. Livii postmodùm sequuti traditionem Plutarchus atque Plinius, ille Numistronem, hic Numestranos, Lucanorum nomini adscripserunt.

VOLCENTVM & NVMISTRO, opida.

Porrò, in Brutiis ingens fuit Apennini *silva* SILA. Vnde πίσσα Βρυτία, Dioscoridi, lib. I, cap. XCVIII; id est, *Pix Brutia*, Plinio, Columellæ item, lib. XII, cap. XX, memoratur. Strabo, lib. VI, memoratis opidis Rhegio ac Locris: τῶν δ' ἐπὶ θάτερα τῶν πόλεων τούτων (inquit) μεζόγαια Βρέττιοι κατέχουσι· καὶ πόλις ἐνταῦθα Μαμέρτιον, καὶ ὁ δρυμὸς, ὁ φέρων τὴν ἐρίτιμον πίτταν, τὸν Βρεττιάνιον σίλαν καλοῦσιν, εὐδένδρου καὶ εὐύδρου, μῆκος ἐπταχοσίων σταδίων. Id est: *Mediterranea loca, quæ supra istas sunt urbes, Brutii tenent. ibique urbs est Mamertium: & saltus, picem ferens optimam, quam Brutianium silam vocant. arboribus is est præclarè consitus, & aquarum copiâ præditus, longitudine* IOCC *stadiorum.* Ita equidem vulgata Strabonis habent exemplaria, ubi interpres correxit, τὸν Βρέττιον σίλαν

SILA, *silva.*

Σίλαν καλοῦσιν, *quam Brutii Silam vocant.* At manuscripta quædam simpliciter habent, λὼ Βρεττίων καλῶσι. ex quo doctissimus Commentator fecit, τὴν ἀρίστην πίτυν, λὴ Βρεττίαν καλῶσιν, *præstantissimam picem, quam Brutiam vocant.* Ita quidpe & Dioscorides dicto loco πίσσαν Βρυττίαν adpellavit. silvæ autem nomen quum ipse Strabo non expressisset, à docto aliquo id adnotatum posteà, idem arbitratur auctoris commentator. quod vocabulum postmodò in textum irrepsit. Placet hæc maximè sententia. & si illud ιον non de nihilo esse credere libet; fiat inde, λὼ Βρεττίαν ἔνιοι καλῶσι, *quam Brutiam nonnulli vocant.* Silvam tamen vocatam Brutiis fuisse Silam, certum est. Cæterùm, stadia ιοcc, millia sunt lxxxvii cum passibus ιο. Exstat hodieque magna eius pars circa Consentiam, inter Crathis, Neæthi, ac Traentis amnium ortus, antiquo etiam nunc vocabulo vulgò *Sila* dicta. Hinc ad Rhegium usque lxxx circiter sunt millia passuum. unde patet, hucusque eam olim fuisse supra Rhegium atque Locros porrectam: quod satis disertè testantur Strabo ac Plinius. Hinc etiam *Rhegini* dicuntur *saltus*, Solino, cap. viii. Meminit prætereà ejus, Virgilius quoque, Aeneid. lib. xii. & Γεωργικῶν lib. iii ita canit:

Pascitur in magnâ silvâ formosa juvenca.

Vbi Servius: *Alii Silâ legunt: ut sit mons Lucaniæ. quod modò nulla necessitas cogit.*

Mamertvm, opidum. Mamertvm *opidum*, Straboni loco proximè citato memoratum, quidam, nescio quam sectantes vocabuli similitudinem, nunc esse volunt id opidum, quod inter Sabatum flumen & Vibonensem sinum vulgari vocabulo dicitur *Martorano*. Verùm hoc longiùs disitum, quàm, uti ὑπὲρ Ῥηγίου καὶ Λοκρῶν, *supra Rhegium ac Locros*, situm esse, ritè congrueque dicatur. quidpe silvam Silam quod attinet, non supremæ eius, versus septemtriones, sed imæ, versus Leucopetram promontorium, partis respectu, supra has urbeis eam esse dixit. Ego circa id opidum, Mamertium fuisse opinor, quod inter Seminaram & Apenninum vulgò nunc dicitur *Oppido*, episcopatûs titulo insigne. Meminit prætereà eius Stephanus etiam.

Porrò iter per hunc Italiæ angulum apud Antoninum exstat huiusmodi:

Scilacis		
Cocinto	xxii.	
Succeiano	xx.	24.
Altanum	xx.	
Hypporum	xxiiii.	
Decastadium	xxii.	12.
Regio	xx.	

Ex his Decastadivm, ex intervallo xx millium, & nominis similitudine, haud dubiè is est locus, qui hodiè vulgò incolis dicitur *Castitio*. Svcceianvm, Altanvm, Hypporvm, quibus sitibus fuerint, minimè liquet. Ad orientale tamen Apennini fuisse latus; ductus itineris à Scylacio atque Cocinto ad Decastadium indicant. *Hyporum* haud dubiè à Græcis inditum habuit vocabulum, quasi ὑπὸ ὀρῶν, *sub montibus*, scilicet Apenninis. Proinde haud placet eorum sententia, qui ex corrupto illo *Hypporum* faciendum putant *Hipporum*, quasi ἀπὸ τοῦ ἵππου, *ab equo*, denominatus fuerit locus.

Denique *opida* fuêre Brutiis, Tisia, & Asia, vel Asiae. De quibus ita Stephani breviator: Τισία, ὡς Ἀσία, πόλις Ἰταλίας. τὸ ἐθνικὸν, Τισιάτης, ὡς Ἀσιάτης. *Tisia, ut Asia opidum Italiæ. gentilitium inde, Tisiates, ut Asiates.* Appianus in Annibalicis: Ἐν᾽ῃ Βρυτίοις αὐτὴ ἐκ πόλεως Τισίας. *In Brutiis vir quidam ex Tisiâ opido.* In excerptis Legationum ex Diodori lib. xxxvii, ita legitur in rebus gestis belli Marsici sive Socialis: Οἱ τῶν Ἰταλιωτῶν στρατηγοὶ Ἰταλιωτῶν, διατρίβοντες ἐν τῇ Βρεττίᾳ, Ἀσίας μὲν πόλιν ὀχυρὰν ἤδη πολὺν χρόνον πολιορκήσαντες, τῇ λοιπῇ τὸ Ῥήγιον ἰσχυρῶς ἐπολιόρκουν. Id est: *Italicorum adhuc reliquorum prætores, in Brutiâ tunc commorantes, Isias urbem munitam, longo tempore circumsessam, capere non poterant. Ideò relictâ ad obsidionem exercitûs parte, cum reliquis Rhegium acriter oppugnant.* Interpres, nescio unde, vertit *Isias*, cùm tamen Ἀσίας vocabulum paullo antè bis præcedat.

Cap.

CAP. XVI.

De MAGNA GRAECIA; *& qui Græci quibus temporibus in Italiam transgressi. ubi plenius de* OENOTRIA *etiam agitur.*

ITALIAE populis atque opidis, aliisque locis universis descriptis; commodum tandem nunc fuerit indicare, quæ MAGNA illa fuerit in eâdem Italiâ GRAECIA; non geographis tantùm, sed compluribus aliis quoque antiquis auctoribus celebratissima. TERMINI Magnæ huic Græciæ varii à variis constituuntur auctoribus. Ptolemæus ita: Λευκόπετρα ἄκρα. Μεγάλης Ἑλλάδος δὲ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος· Ζεφύριον ἄκρον, Λοκροὶ πόλις, Λοκαῖος ποταμὸς ἐκβολαί. ἐν δὲ τῷ κατὰ Σκυλάκιον κόλπῳ, πόλις Σκυλάκιον, ὁ μυχὸς δὲ κόλπος δὲ Σκυλακίτης, Λακίνιον ἄκρον. ἐν δὲ τῷ Ταραντίνῳ κόλπῳ, Κρότων πόλις, Θούριον, Μεταπόντιον, Τάρας. Σαλεντίνων, Ἰαπυγία ἄκρα. Hoc est: *Leucopetra. Magnæ Græciæ, ad Adriaticum mare; Zephyrium promontorium, Locri urbs, Locani amnis ostium: in Scylacio sinu, Scylacium opidum, intimus sinus Scylacii recessus, Lacinium promontorium: in Tarentino sinu, Croto urbs, Thurium, Metapontum, Tarentum. Salentinorum, Iapygium promontorium.* Et posteà: Μεγάλης Ἑλλάδος μεσόγαιοι, Πετηλία, Ἄβυσσον. Id est: *Magnæ Græcæ mediterranea opida, Petelia, Abyssum.* Ergo ora, secundùm Ptolemæum, Magnæ Græciæ fuit à Leucopetrâ promontorio ad Tarentum usque, namque à Tarento statim Salentinorum fuisse agrum, suprà ostensum est. In eamdem sententiam ita scribit & Plinius, lib. III, cap. X: *A Locris Italiæ frons incipit, magna Græcia adpellata, in treis sinus recedens Ausonii maris.* De tribus hisce sinibus superiori actum est capite. Idem Plinius, capite V anteà; ubi laudes gloriamque Italiæ exsequitur: *Ipsi de eâ judicavêre Græci, genus in gloriam suam effusissimum; quotam partem ex eâ adpellando Græciam Magnam.* Eamdem haud dubiè heic partem intellexit, quam posteà capite X *frontem Italiæ* vocat, *in treis sinus recedentem.* Verùm, quamvis posterioribus sæculis ea tantùm pars diceretur Magna Græcia; ad reliquum Italiæ si comparetur, admodùm exigua: tamen ab initio longè ampliores eius nominis fuêre fines. Strabo lib. VI: Κατὰ μὲν δὴ τὸν Τυρρηνικὸν παράλιαν τοῦτα ἐστὶ τὰ Λευκανῶν χωρία, ἃ τὸ ἑσπέριος οὐκ ἤπονται θαλάττης πέρατον, ἀλλ' οἱ Ἕλληνες ἐπεκράτησαν, οἱ τὸν Ταραντῖνον ἔχοντες κόλπον. Πρὶν δὲ σφᾶς Ἕλληνας ἐλθεῖν, ἐδ' ἡσύχασέν πω Λευκανοί. Χῶνες δὲ καὶ Οἰνωτροὶ σφᾶς τοῦτον ἐνέμοντο. τῶν δὲ Σαυνιτῶν αὐξηθέντων δυνάμει, καὶ τοὺς Χῶνας καὶ τοὺς Οἰνωτροὺς ἐκβαλόντων, Λευκανοὶ δι' εἰς τὸν μεταξὺ τούτων χρόνον ἐποικισάντων, ἅμα δὲ καὶ τῶν Ἑλλήνων τὸν ἑκατέρωθεν παράλιαν μέχρι πρυμνοῦ κατεχόντων, πολὺν χρόνον ἐπολέμουν οἵ τε Ἕλληνες καὶ οἱ βάρβαροι πρὸς ἀλλήλους. [Οἱ δὲ Σικελίας τύραννοι, καὶ μετὰ ταῦτα Καρχηδόνιοι, τότε μὲν περὶ τὴν Σικελίας πολεμοῦντες τὴν Ῥωμαίων, τότε δὲ περὶ αὐτῆς τὴν Ἰταλίας, ἅπαντας τοὺς ἐνταῦθα κακῶς διέθηκαν. Μετὰ δὲ τοὺς Ἕλληνας, ὕστερον μὲν γε καὶ τὴν μεσογαίας πολλὴν ἀφῄρουν, ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν δεξάμενοι χρόνων. Locum corruptum sic genuino suo sensui utcumque restituere conor: Μετὰ δὲ ταῦτα οἱ Σικελίας τύραννοι, καὶ μετὰ τούτους Καρχηδόνιοι, πότε ἅπαντας τοὺς ἐνταῦθα κακῶς διέθηκαν. Οἱ μὲν οὖν Ἕλληνες, ἀπὸ τῶν Τρωϊκῶν δεξάμενοι χρόνων, ὕστερον μὲν γε καὶ τὴν μεσογαίας πολλὴν ἀφῄρουν, οὐ δὲ δὴ πᾶσάν γε ἠύξηντο, ὥστε τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ταύτην ἔλεγον καὶ τὴν Σικελίαν. νυνὶ δὲ, πλὴν Ταραντίνων καὶ Ῥηγίνων οὐ Νεαπολέως, ἐκβεβαρβαρῶσθαι συμβέβηκεν ἅπασαν· καὶ τὰ μὲν Λευκανοὺς οὐ Βρεττίους κατέχειν, τὰ δὲ Καμπανούς· καὶ τούτους λόγῳ· τὸ δὲ ἀληθὲς Ῥωμαίους. καὶ γὰρ αὐτοὶ Ῥωμαῖοι γεγόνασιν. Hoc est: *Atque hæc quidem sunt ad Tusci maris litus loca Lucanorum. qui olim non pertigerunt ad alterum mare: sed Græci illic tenebant sinum adcolentes Tarentinum. Antequàm in Italiam Græci venissent, nullidum erant Lucani: sed Chones & Oenotri eo loca incolebant. Quum autem Samnites viribus admodùm aucti, Chonas atque Oenotros ejecissent, Lucanosque colonos in hanc partem deduxissent; simul etiam Græci utrumque litus usque ad fretum tenerent: diu inter se Græci ac barbari bello certarunt. Posteà autem Siciliæ tyranni, & post hos Carthaginienses, modò super Siciliâ adversùm Romanos bellum gerentes, modò super ipsâ Italiâ, omneis huius regionis incolas malè adfecerunt. Cæterùm Græci, à Troiani belli temporibus facto initio, postmodùm magnam etiam mediterraneorum partem ademerunt. atque in tantum eorum*

TERMINI *Magnæ Græciæ.*

crevit potentia, uti hanc regionem, simulque Siciliam vocarent Magnam Græciam. At nunc præter Tarentum Rhegium atque Neapolim, omnia in barbariem abierunt: alia Lucanis ac Brutiis, quædam Campanis obtinentibus. quamquàm his quidem verbo, re verò ipsâ Romanis. sunt quidpe jam & ipsi facti Romani. Hinc illud Ciceronis in Lælio: *Magnam Græciam; quæ nunc quidem deleta est, tum florebat; institutis & præceptis suis erudierunt.* Cæterò, disertè testatur Strabo, & Lucaniam & Brutium agrum & Campaniam olim in Magnâ fuisse Græciâ. De eodem nomine ita è Trogo Pompeio epitomator eius Iustinus, lib. XX: *Dionysio, è Siciliâ Carthaginiensibus pulsis, prima militia adversùs Græcos, qui proxima Italici maris litora tenebant, fuit. quibus devictis, finitimos quosque adgreditur; omneisque Græci nominis Italiam possidenteis, hosteis sibi destinat. quæ gentes non partem, sed universam fermè Italiam eâ tempestate occupaverant. denique multæ urbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Græci moris ostentant. Namque Tuscorum populi, qui oram inferi maris possident, à Lydiâ venerunt: & Venetos, quos incolas superi maris videmus, capta & expugnata Troia Antenore duce misit: Adria quoque, Illyrico mari proxima, quæ & Adriatico mari nomen dedit, Græca urbs est: Arpos Diomedes, exciso Ilio, naufragio in ea loca delatus, condidit: sed & Pisæ in Liguribus Græcos auctores habent: & in Tuscis Tarquinii à Thessalis & Spinambris, Perusini quoque originem ab Achæis ducunt. quid Cæren urbem dicam? quid Latinos populos; qui ab Aeneâ conditi videntur? jam Falisci, Nolani, Abellani, nonne Chalcidensium coloni sunt? quid tractus omnis Campaniæ? quid Brutii Sabinique? quid Samnites? quid Tarentini, quos Lacedæmone profectos Spuriosque vocatos accepimus? Thurinorum urbem condidisse Philoctetem ferunt: ibique adhuc monumentum eius visitur; & Herculis sagittæ in Apollinis templo, quæ fatum Troiæ fuêre. Metapontini quoque in templo Minervæ ferramenta, quibus Epeus, à quo conditi sunt, equum Troianum fabricavit, ostentant. Propter quod omnis illa pars Italiæ, Maior Græcia adpellata est.* Servius, ad Virgilii Aeneid. lib. I: *Italia* Μεγάλη Ἑλλὰς, *id est, Magna Græcia est adpellata, quia à Tarento usque ad Cumas, omneis civitateis Græci condiderunt.* Sed de hoc loco vide etiam initio Italiæ, libri primi caput I. Seneca in consolatione ad Helviam: *Totum Italiæ latus, quod infero mari alluitur, Maior Græcia fuit.* Sed heic minus exactè, dum inferum duntaxat nominat mare. quâ ratione ab Maioris Græciæ nomine totum id, quod posteà propriè sic ad Ausonium mare dicebatur, excluditur. Latiùs id extendunt Athenæus, Ovidius, atque Festus. Athenæus, lib. XII: Διὸ καὶ Μεγάλη Ἑλλὰς ἐκλήθη πᾶσα σχεδὸν ἡ κατὰ τὴν Ἰταλίαν κατοίκησις. Id est: *Quapropter Magna Græcia dicta est omnis fermè Italiæ incultio.* Ovidius, Fastorum lib. IV:

Sed Veneris mensem Graio sermone notatum
Auguror. à spumis est dea dicta maris.
Nec tibi sit mirum, Græco rem nomine dici:
Itala nam tellus Græcia Maior erat.
Venerat Euander plenâ cum classe suorum;
Venerat Alcides: Grajus uterque genus.
Hospes Aventinis armentum pavit in herbis
Claviger; & tanto est Albula pota Deo.
Dux quoque Narycius, testes Læstrygones exstant;
Et quod adhuc Circes nomina litus habet.
Et jam Telegoni, jam mœnia Tiburis udi
Stabant; Argolicæ quæ posuêre manus.
Venerat Atridæ fatis agitatus Halesus;
A quo se dictam terra Falisca putat.
Adjice Troianæ svasorem Antenora pacis:
Et generum Oeniden, Apule Daune, tuum.
Serus ab Iliacis, & post Antenora, flammis
Attulit Aeneas in loca nostra deos.
Huius erat Solemus Phrygiâ comes unus ab Idâ;
A quo Sulmonis mœnia nomen habent.

Hinc tamdem Festus Pompeius: *Maior Græcia dicta est Italia, quòd eam Siculi quomdam obtinuerunt: vel, quòd in eâ multæ magnæque civitates fuerunt ex Græciâ profectæ.* Aristides, oratione Platonicâ II, pro Quatuorviris: Ἦσαν τῶν Ἑλλήνων μερίδες τρεῖς. ἡ μὲν

μὲν ἔξω πραγμάτων, ὥσπερ Ἀργεῖοι καὶ Κερκυραῖοι & Σικελιῶται, καὶ Ἰταλιῶται μικρᾶ πάντες, καὶ Κρῆτες. *Tres erant Græcorum partes. una, quæ neutros sequebatur; ut Argivi, Corcyrani, Siculienses, Italici ferè omnes, Cretenses.* Synesius ad Pœonium: Ἰταλία μὲν γὰρ πάλαι σοῦ αὐτὸς ἔχουσι Πυθαγόρα τε ἀκροατὰς καὶ τὰ πόλεων ἁρμοστὰ, Ἑλλὰς ἡ Μεγάλη σωφρονοῦσα· καὶ μάλα εἰκὸς δίκῃ· παρ' οἷς Χαρώνδας μὲν ἐνομοθέτει, & Ζάλευκος· ἐστρατήγει δὲ Ἀρχύτας καὶ Φιλόλαος. ὁ δὲ ἀστρονομικώτατος Τίμαιος ἐπολιάρχει τε καὶ ἐπρέσβευε, καὶ τἄλλα ἐπολιτεύετο. παρ' ἃ καὶ Πλάτων ἡμῖν περὶ κόσμου φύσεως διελέγετο. τοῦτ' ἄρα μέχρις ἑαυτῆς ἀπὸ Πυθαγόρα γλυκεῖα τὰ κοινὰ πολιτεύσεις εὐδαίμονα τὴν Ἰταλίαν διετήρουν. Hoc est: *At enim, quum Italia eosdem haberet & Pythagoræ auditores & civitatum rectores, Magna Græcia* [ergo tota] *cognominabatur. nec id injuriâ. quidpe quum apud eas gentes Charondas quidem & Zaleucus leges conderent; bellorum autem duces essent Archytæ & Philolai; princeps autem ille astronomorum Timæus, urbi præsiceretur, & legationes obiret, aliisque civilis administrationis muneribus fungeretur; quo etiam auctore Plato nobis de mundi naturâ disputationem instituit: quum igitur horum fidei respublica credita fuisset; ad nonam usque à Pythagorâ ætatem beatam ac florentem Italiam conservarunt.* SICILIAM sub eodem cum Italiâ fuisse Magnæ seu Maioris Græciæ nomine, præter Strabonis testimonium, patet etiam haud obscurè ex Livio. in lib. VII, is L. Furii Camilli & App. Claudii Crassi consulatu, qui fuit anno urbis CCCCV, ante natum Iesum CCCXLVIII, ita scribit: *Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos maritimaque loca vagi populabantur. mare infestum classibus Græcorum erat, oraque litoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia.* Et posteà: *Consul, jussus ab senatu bellum maritimum curare, cum prætore junxit castra. ibi, quia res trahi segnitiâ Græcorum, non committentium se in aciem, videbatur, dictatorem comitiorum causâ, Ti. Manlium Torquatum, ex auctoritate senatûs dixit.* Mox: *Cum Græcis à Camillo nulla memorabilis gesta res. nec illi terrâ, nec Romanus mari bellator erat. Postremò, quum litoribus arceretur, aquâ etiam præter cætera necessaria usui deficiente, Italiam reliquêre. Cuius populi ea, cuiusve gentis classis fuerit, nihil certi est. Maximè Siciliæ fuisse tyrannos, crediderim. nam ulterior Græcia eâ tempestate, intestino fessa bello, jam Macedonum opeis horrebat.* Apertè Siciliam sub Græciæ nomine ponit. Itaque haud dubiè & ipsa, quod testatur Strabo, sub Maiore fuit Græciâ. Cæterò, Italiam quod attinet, satis ex suprà dictis patet, nullos posse dari Maiori isti sive Magnæ Græciæ certos terminos; quum Græci sæpè loca longè inter se diversa, discreta atque remota hinc inde incoluerint. Posterioribus temporibus, ut antè ostensum, sola Ausonii maris ora, ab Tarento ad Locros sive Leucopetram usque, id nomen per consvetudinem quandam vulgi tulit: minùs ritè & ipsa; quando Rhegium quoque & Neapolis, Strabonis etiam ætate, Græcorum erant quàm celeberrimæ urbes; Neapolis item, & Velia, Ciceronis: uti ex oratione pro L. Cornelio Balbo cognoscere licet.

Græci in Italiâ primi, qui?

Sed ostendendum erit, qui isti fuerint, qui primi è Græciâ in Italiam venerint Græci, & quibus temporibus eò venerint. Strabo, dicto libro VI: Πρὶν δὲ τοὺς Ἕλληνας, inquit, ἐλθεῖν, οὐδ' ἠκούσθη πω Λεύκανοί. Χῶνες δὲ καὶ Οἰνωτροὶ τοὺς τόπους ἐνεμοντο. Id est: *Antequàm in Italiam Græci venissent, nullidum erant Lucani. sed Chones & Oenotri ea loca incolebant.* Dupliciter, credo, heic à Strabone esse erratum. primùm, quòd Oenotros à Græcis; dein, quòd Chonas ab Oenotris, alienos facit. De Chonibus ita tradit Aristoteles, Πολιτικῶν lib. VII, cap. X: Τὰ δὲ περὶ τὴν Ἰταλίαν πολλῷ παλαιότερα τούτων. Φασὶ γὰρ οἱ λόγιοι τῶν ἐκεῖ κατοικούντων, Ἰταλόν τινα γενέσθαι βασιλέα τῶν Οἰνωτρίας· ἀφ' οὗ τό τε ὄνομα μεταβαλόντας, Ἰταλοὺς αὐτὶ Οἰνωτρῶν κληθῆναι· καὶ τὴν ἀκτὴν ταύτην τῆς Εὐρώπης Ἰταλίαν τὄνομα λαβεῖν, ὅση τετύχηκεν ἐντὸς ἰσθμοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ καὶ τοῦ Λαμητικοῦ. ἀπέχει γὰρ ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων ὁδὸν ἡμισείας ἡμέρας. τοῦτον δή φασι τὸν Ἰταλὸν νομάδας τὰς Οἰνωτρικὰς ὀνῆσαι, πεῖσαι γεωργούς· καὶ νόμους ἄλλους τε αὐτοῖς θεῖναι, καὶ τὰ συσσίτια καταστῆσαι πρῶτον. διὸ καὶ νῦν ἔτι τινὰς ἀπ' ἐκείνου τοῦ συσσιτίου, καὶ τῶν νόμων ἐνίους ὧκιν ἐν τῷ μὲν πρὸς τῷ Τυρρηνίαν Οἰνωτροὶ, καὶ πρότερον καὶ νῦν καλούμενοι τῶν ἐπωνυμίαν Αὐζωνες· τὸ δὲ πρὸς τὴν Ἀπυγίαν καὶ τὸν Ἰόνιον Χῶνες, τὸν καλούμενον Συρῖτιν. ἦσαν δὲ καὶ οἱ Χῶνες Οἰνωτροὶ τὸ γένος. Id est: *Quæ verò in Italiâ, celebrantur multò his esse antiquiora. Aiunt enim ex iis, qui illic habitant viri docti & eloquentes, & rerum antiquarum scriptores, Italum quemdam Oenotriæ regem fuisse. à quo, nomine mutato, Italos pro Oenotriis esse adpellatos: & hanc Europæ oram, quæ sinu Scylletico ac Lametico continetur, hoc nomen esse consequutam.*

CHONVM gens, & regio.

distant

distant enim hæc loca inter se diei dimidii iter. Hunc igitur Italum, ferunt, Oenotros, qui pastores ac nomades erant, agricolas fecisse, & cùm aliis eis legeis scripsisse, tum verò sodalitia conviviaque publica lege sanxisse ac confirmasse. Quapropter etiam nunc nonnulli ex iis, qui ab illo orti sunt, & sodalitiis utuntur, & nonnullis aliis legibus. Habitabant autem in eâ quidem parte, quæ à mari Tyrrheno alluitur, Opici; qui & olim cognomento Ausones dicebantur, & nunc etiam dicuntur: in eâ verò, quæ Iapygiam & Ionium attingit, quæ Syrtis adpellatur, Chones. erant autem etiam Chones genere Oenotri. Sed ipse Strabo, paullo infrà, citat Antiochum, Chonas gentem Oenotricam adfirmantem. Τὼ δ' ἑξῆς, inquit ille, Βρέττιοι μέχρι Σικελικῆ κατέχουσι πρθμῷ· φησὶ δ' Ἀντίοχος ἐν τῷ περὶ Ἰταλίας συγγράμματι, πρώτην Ἰταλίαν κληθῆναι, ἣ περὶ ταύτης συγγράφει, πρότερον δ' Οἰνωτρίαν προσαγορευθῆναι. ὅρους δ' αὐτῆς ὑποφαίνει πρὸς μὲν τῷ Τυρρηνικῷ πελάγει, τὸ αὐτὸ ὅπερ ἡ Βρεττίας ἐφαπτόμενον, τὸν Λᾶον ποταμόν. πρὸς δὲ τῷ Σικελικῷ, τὸ Μεταπόντιον. τὴν δὲ Ταραντίνην, ἣ συνεχὴς τῇ Μεταποντίῳ ἐστὶν, ἐκτὸς τῆς Ἰταλίας ὀνομάζει, Ἰάπυγας καλῶν. Ἔτι δ' αὐτότερον, Οἰνώτρους τε εἶναι Ἰταλοὺς μόνους ἔφη καλεῖσθαι τοὺς ἐντὸς ἰσθμοῦ πρὸς τὴν Σικελικὴν κεκλιμένους πορθμόν. ἔστι δ' αὐτὸς ὁ ἰσθμὸς ἑκατὸν καὶ ξ σταδίων μεταξὺ δυοῖν κόλπων, ἑσπερίου μὲν τοῦ Ἱππωνιάτου, ὃν Ἀντίοχος Λαμητῖνον εἴρηκε, καὶ ἕω Σκυλλητικοῦ, μὴ ἢ ταῦτα ἐπεκτείνει, φησὶ, τὸ νόμισμα ἐπὶ τὴν Ἰταλίας καὶ τὴν τῶν Οἰνωτρῶν μέχρι τῆς Μεταποντικῆς ἐπὶ Σῖριν τὴν. [lege τῆς Μεταποντίνης καὶ τῆς Σιρίδος.] οἰκῆσαι γὰρ τοὺς τότε τότε Χῶνας, Οἰνωτρικὸν ἔθνος καταπεσεμένον, καὶ τὴν γῆν ὀνομάσαι Χωνίαν. Hoc est: *Reliquam hinc ad fretum usque Siculum oram maritimam Brutii tenent. Antiochus, in opere quod de Italiâ conscripsit, hanc regionem ait Italiam adpellatam fuisse; ac de eâ se scribere. priùs autem dictam Oenotriam. terminum ei constituit, ad mare Hetruscum, eumdem quem Brutiorum nos agro adsignavimus: Laum amnem: ad Siculum mare, Metapontium. Tarentinum autem agrum, conterminum Metapontio, extra Italiam sub Iapygiæ nomine censet. At apud vetustiores mortaleis, ait, eos tantùm Oenotros atque Italos fuisse habitos, qui intra isthmum siti, versùs fretum vergerent Siculum. Is isthmus stadiorum* CLX, *inter duos porrigitur sinus, Hipponiatem, quem Lametinum vocat Antiochus, & Scylleticum. Progressu autem temporis, Italiæ ait nomen fuisse atque Oenotriæ propagatum usque in Metapontinum Sirinumque agrum. habitasse quidpe ea loca Chonas, gentem Oenotricam satis compositam; regionemque Choniam nuncupasse.* Non Χωνίλῳ isto loco, sed Χώνλῳ esse legendum, ex Stephano docent viri docti. sic enim apud illum: Χώνη, πόλις Οἰνωτρῶν, ἧς Στράβων μέμνηται ἐν ἑβδόμῃ. [lege ἕκτῃ·] καὶ τὴν γῆν ὠνόμασε Χώνλον. καὶ Χώνη πόλις ὑπὲρ αὐτῆς, ἀφ' ἧς οἱ ταύτῃ [lege ταύτης] Χῶνες ἐκλήθησαν. ἡ δὲ χώρα Χώνη. Αυκόφρων·

Ἄρδων βαθεῖαν Χωνίας παγκληρίαν.

ἐκεῖν δὲ Χώνη. Id est: *Chone, urbs Oenotrorum, cuius Strabo meminit lib.* VI, *regionemque vocavit Chonem. Et Chone urbs super id promontorium: unde Chones in hac regione dicti. Regio autem Chone. Lycophron:*

Profundam irrigans Choniæ regionem.

Igitur etiam Chonius dicitur. Strabo, dicto loco, paullo antè: φιλοκτήτα δ' ἐστὶ καὶ ἡ παλαιὰ Κρίμισα περὶ αὐτὰς τὰς πύας. Ἀπολλόδωρος δ' ἐν τοῖς περὶ νεῶν, ἔφη Φιλοκτήτα μνηθεὶς, λέγειν ἔοικε φησὶν, ὡς, εἰς τὴν Κροτωνιάτην ἀφικόμενον, Κρίμισαν ἄκραν οἰκῆσαι, καὶ Χώνλῳ πόλιν ὑπὲρ αὐτῆς· ἀφ' ἧς οἱ ταύτῃ Χῶνες ἐκλήθησαν. Hoc est: *Philoctetæ opus est. & Crimisa vetus, eodem tractu. Apollodorus, in commentario de navibus, factâ Philoctetis mentione, quosdam ait dicere, eum, quum in Crotoniensem pervenisset agrum, habitasse in Crimisâ promontorio Chonum urbem; à quâ Chones in hac regione dicti.* Apud Hesychium ita legitur: Χώνλῳ, τὴν Ἰταλίαν ἔτως πάλαι ἔλεγον, ὡς φησὶν Ἀντίοχος ὁ Ξενοφάνες ἐν τῷ περὶ Ἰταλίας. Id est: *Chonem Italiam antiqui mortales adpellabant; ut auctor est Antiochus Xenophanis filius, in libro de Italiâ.* Non omnem veterem illam Italiam dictam fuisse Chonem, sed partem tantùm; satis apertè ex iis adparet, quæ Aristoteles Straboque narrant. A Lacinio promontorio & monte Clibano ad Metapontum usque extensam fuisse Chonum gentem seu Chonem regionem; disertè patet ex Strabonis verbis. Hinc etiam illud est Lycophronis:

Τὸν δ' Αἰσάρου τε ῥᾶθρα καὶ βραχύπολις
Οἰνωτρίας γῆς κεχερνὴς βεβρωμένον
Κρίμισα φιτρᾷ δέξεται μιαιφόνον.

Id est:

Alium Aesarus fluvius & urbs parva

Oenotriæ

Oenotriæ terræ Crimissa ab hydro
Morsum recipiet, facis occisorem.

Et posteà:

Πολλοὶ δ' Σῖριν ἀμφὶ Λευτερνίαν
Ἄρηρεν οἰκήσειν. ἔνθα δύσμορος
Κάλχας, ὀλωὸθων Σισυφεὺς αἰνεάθμων,
Κεῖται, κάρα μάσιγι γοργύλῃ τυπεὶς,
Ῥεέθροισιν ὠκὺς ἔνθα Σῖρις
Ἄρδων βαθεῖαν Χωνίας παγκληρίαν.

Hoc est:

Multi etiam circa Sirin & Leuterniam
Agrum habitabunt: ubi infelix
Calchas, grossorum Sisipheus multarum,
Iacet, caput flagello percussus rotundo:
Vbi celer strepit Siris,
Profundam irrigans Choniæ regionem.

Cæterò, terminum illum inter veterem Italiam & Iapygiam, vetustissimus quoque innuit rerum scriptor Thucydides, lib. VII: Ὁ δὲ Δημοσθένης, inquit, καὶ Εὐρυμέδων, ἐτίμησαν ἤδη τὰ στρατίας ὅσης, ἐκ τοῦ Κερκύρας καὶ ἀπὸ τοῦ Ἠπείρου ἐπεραιώθησαν ξυὼ πάσῃ τῇ στρατιᾷ τὸ Ἰώνιον ἐπ' ἄκραν Ἰαπυγίαν· καὶ ὁρμηθέντες αὐτόθεν, κατέσχεσιν εἰς τὰς Χοιράδας νήσους Ἰαπυγίας· καὶ ἀναλύσαντές τινας λιμένας τῶν Ἰαπύγων πεντήκοντα καὶ ἑκατὸν δὲ Μεσσαπίων ἔθνους αἰσαβιβάζοντας ἐπὶ τὰς ναῦς, καὶ ἀφικνοῦνται εἰς Μεταπόντιον τὸ Ἰταλίας. Hoc est: *Demosthenes & Eurymedon, comparato jam exercitu, à Corcyrâ atque Epiro transmisso mari Ionio tenuêre Iapygium promontorium. inde solventes ad Chæradas, Iapygiæ insulas, appulerunt. centumque & quinquaginta Messapiæ gentis jaculatoribus in naveis impositis, Metapontium Italiæ opidum proficiscuntur.* [CHOERADES hasce insulas ad ipsum fuisse Tarentinæ urbis portum, in conspectu Metapontii, & ostii amnis Bradani; qui terminus fuit inter Iapygiam illam veterem & Oenotriam sive Italiam; suprà debebat dici. CHOERADES, insulæ.

Verùm, postquàm Chonas Oenotrici fuisse generis docuimus; restat nunc, uti etiam monstretur, ipsos OENOTROS fuisse gente Græcos. Dionysius Halicarnassensis, adcuratissimus Italicarum antiquitatum scriptor, ita tradit, lib. I: οἱ δὲ λογιώτατοι τῶν Ῥωμαίων συγγραφέων, ἐν οἷς ἐστι Πόρκιός τε Κάτων, ὁ τὰς ἡμεαλογίας τῶν ἐν Ἰταλίᾳ πόλεων ἐπιμελέστατα συναγαγών, καὶ Γάιος Σεμπρώνιος, καὶ ἄλλοι συχνοί, Ἕλληνας εἶναι σφᾶς Ἀβορίγινας λέγουσι, τῶν ἐν Ἀχαίᾳ ποτὲ οἰκησάντων, πολλαῖς ἡμεραῖς πρότερον καὶ πολέμου καὶ Τρωϊκοῦ μεταναστάντας· σὺν ἔτι μὴν τοῦ διορίζουσιν, ὅτι φύλον Ἑλληνικὸν, ἢ μετεῖχον, ὅτι πόλιν, ἐξ ἧς ἀπανέστησαν, ὅτι χρόνον, ὅτε ἡγεμόνα τῆς ἀποικίας, ἀθ' ὁποίαις τύχαις χρησάμενοι τὴν μητρόπολιν ἀπέλιπον. Ἑλληνικῷ τε μύθῳ χρησάμενοι, ἀδέσποτα τὰ Ἑλληνικὰ γραψάντων βεβαιοῦσι παρέχοντο. τὸ μὲν οὖν ἀληθὲς, ὅπως ποτ' ἔχει, ἄδηλον. εἰ δ' ἔστιν ὁ τούτων λόγος ὑγιὴς, σὺν οὐκ ἔπρεπε ἔθνος εἶναι ἄποικοι ἡμῶν, ἢ καλλιμμόρου νῦν Ἀρκαδικοῦ. πρῶτοι γὰρ Ἑλλήνων ἔτι, περαιωθέντες τὸν Ἰόνιον κόλπον, ᾤκησαν Ἰταλίαν, ἄρχοντος αὐτοῖς Οἰνώτρου καὶ Λυκάονος, ἑπτακαίδεκα ἡμεραῖς πρότερον τοῦ ἅλωσιν Τροίαν στρατοῦσιν. Hoc est: *Scriptorum Romanorum doctissimi, & in his Porcius Cato, qui curatissimè scripsit de originibus Italicarum urbium, Caiusque Sempronius, & complures alii, Græcos esse Aborigines adseverant, profectos ex Achaiâ, multis ante bellum Trojanum ætatibus. nec tamen tradunt, ex quâ natione Græcâ, quâve urbe, migraverint; ac ne tempus quidem, aut ducem coloniæ, aut quo casu patrias sedeis reliquerint, ostendunt. fabulamque sequuti Græcanicam, nullius Græci scriptoris eam confirmant testimonio. Proinde rei veritas quomodo sese habeat, nihil certi est. At, si sana istorum est narratio, non possunt fuisse coloni alterius generis, quàm quod nunc Arcadicum dicitur. namque hi primi Græcorum, trajectò sinu Ionio, domicilium in Italiâ statuerunt; deducti ab Oenotro, Lycaonis filio, XVII ætatibus antè, quàm ad Troiam bellatum est.* id est, annis CCCCLIX. ætatem quidpe ipse Dionysius XXVII facit annorum. nam eodem lib. I tradit, ætate XVI à Troiano bello conditam fuisse Romam: quod eodem libro posteà anno à dicto bello CCCCXXXII factum adfirmat; idemque repetit deinde lib. II. Pergit post modò scripta verba Dionysius lib. I ita: Ἀπανέστη δὲ τῆς Ἑλλάδος Οἴνωτρος, σὺν δεκάμοιρος τῆς μοίρας. δύο γὰρ καὶ εἴκοσι παίδων Λυκάονι γεγονότων, εἰς πόσους ἕδει κλήρους νεμηθῆναι τὴν Ἀρκάδων χώραν. πρώτης μὲν δὴ τὰ αὐτίας ἕνεκα Πελοποννήσου Οἴνωτρος ἐκλιπὼν, καὶ καταισκευασάμενος ναυλικὸν, διαιρεῖ τὸν Ἰόνιον πόντον, καὶ σὺν αὐτῷ Πελασγὸς τοῦ ἀδελφοῦ εἷς. εἴκοσι δὲ αὐτοῖς δὲ καὶ τε

δικαίε

Oenotrorvm, & Pevcetiorvm gens.

οἰκείᾳ λαῷ συχνοὶ, (πολυάνθρωπον γὰρ δὴ τοῦτο λέγεται τὸ ἔθνος κατ' ἀρχὰς ἡνίκα,) καὶ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων ὅσοι χῶραν εἶχον ἐλάττω τῆς ἱκανῆς. Πευκέτιος μὲν οὖν, ἔνθα τὸ πρῶτον ὥρμισαντο τῆς Ἰταλίας, ὑπὲρ ἄκρας Ἰαπυγίας ἐκβιβάσας τὸ λεὼν, αὖτις καθιδρύεται, καὶ ἀπ' αὐτοῦ οἱ ἀεὶ τοῦτο τὸ χωρίον οἰκοῦντες, Πευκέτιοι ἐκλήθησαν. Οἶνωτρος δὲ τὸ πλέον τοῦ σφετέρου μοῖραν ἀπέμβαλε, εἰς τὸ ἕτερον ἀφικνεῖται κόλπον, τὸν ἀπὸ τῶν ἑσπερίων μερῶν ἐκδέχεται Ἰταλίαν αὐαχεόμβιον, ὃς τότε μὲν Αὐσόνιος ἀπὸ τῶν περοικούντων Αὐσόνων ἐλέγετο· ἐπεὶ δὴ Τυρρηνοὶ θαλασσοκράτορες ἐγένοντο, μετέβαλεν, ὑπὸ ἔχθους νεῶν, περοσηγορίαν. Ὁρῶν δὲ χῶραν πολλὴν μὲν εἰς νομὰς, πολλὴν δὲ εἰς ἀρότους εὔβοτον, ἔρημον δὲ τὸ πλεῖστον, καὶ ἀδὲ πὼν οἰκεμένων πολυάνθρωπον, αὐακαθάρας τὸ βάρβαρον ἐκ μέρους τινὸς αὐτῆς, ᾠκισε πόλεις μικρὰς καὶ σωεχεῖς ἀπὸ τῆς ὁρείης, ἑσπέρῃ πὼν τῆς παλαιοὺς τρόπους οἰκήσεως σωέχης. Ἐκαλεῖτο δὲ ἡ χώρα πᾶσα, πολλὴ ἐοῦσα, ὅσον κατέχειν, Οἰνωτρία, καὶ οἱ ἄνθρωποι πάντες ὅσων ἦρξεν, Οἰνωτροί. μαρτυρεῖ δέ μοι τῷ λόγῳ Σοφοκλῆς μὲν ὁ τραγῳδοποιὸς, ἐν Τριπτολέμῳ δράματι. πιστοῖ γὰρ αὖτῷ Δημήτηρ διδάσκουσα Τριπτολέμου, ὅσον χώραν αὐαγκαθήσεται σπείρων τοῖς δοθεῖσιν ὑπ' αὐτῆς καρποῖς διεξελθεῖν. μνηθεῖσα δὲ τὸ ἐὼν πρῶτον Ἰταλίας, ἥ ἐστιν ἀπὸ ἄκρας Ἰαπυγίας μέχρι πορθμοῦ Σικελικοῦ, καὶ μὴ τῶν τῆς αἰπεινοῦ ἀψαμένη Σικελίας, ὅπῃ πὼν ἑσπέριον Ἰταλίας αὖθις αὐαστρέφῃ, καὶ τὰ μέχρι τὸ οἰκούντων τὸ Τυρσηνίου πωτίων ἐθνῶν διεξέρχεται, τὸ δρχὼ ἀπὸ τὸ Οἰνώτρων οἰκήσεως ποιησαμένη. ἀπέχρη δ' πῶτα μόνα λεχθέντα τὸ ἰαμβεῖον, ἐν οἷς φησί· Τὰ δ' ἐξόπιθε χθρὸς εἰς τὰ δεξιὰ, Οἰνατρία καὶ Τυρρηνικὸς κόλπος, Λιγυστική τε γῆ σε δέξεται. Ἀντίοχος δὲ ὁ Συρακούσιος, συγγραφεὺς πάνυ δρχαῖος, ἐν Ἰταλίας οἰκισμῷ οὕτω παλαιοτάτης οἰκήτορας διεξιὼν, ὡς ἕκαστί τι μέρος αὐτῆς καθεῖχον, Οἰνώτρους λέγει πρώτους τὸ μνημονευομένων ἐν αὐτῇ κατοικῆσαι, εἰπὼν ὧδε· Ἀντίοχος Ξενοφάνεος τάδε συγγράψε τοῖ Ἰταλίας ἐκ τὸ δρχαίων λόγων τὰ πιστότατα καὶ σαφέστατα. Τὼ γὰρ τούτω, ἥπερ νῦν Ἰταλία καλέεται, τὸ παλαιὸν εἶχον Οἰνώτροι. ἔπειτα διελθεῖν ὀλίγον τρόπον ἐπολίδιόν τε, καὶ ὡς βασιλεὺς αὐτοῖς Ἰτάλος αὐὰ χρόνον ἐγένετο, ἀφ' ὃ μετωνομάσθησαν Ἰτάλοι. τότε δὲ τὸ δρχὼ Μόργης διεδέξατο, ἀφ' ὃ Μόργητες ἐκλήθησαν· καὶ ὡς Σικελὸς ὑπεξενωθεὶς Μόργητος, ἰδίαν περαίαν δρχὼ διέσχε τὸ ἔθνος· ὑπερφέρεται δέ. Οὕτω δὲ Σικελοὶ καὶ Μόργητες ἐγένοντο καὶ Ἰταλῆται, ἐόντες Οἰνωτροί. Φέρε δὴ καὶ τὸ γένος, ὅσον ἐπὶ τὸ τῶν Οἰνώτρων, ὑποδείξωμεν, ἕτερον ἄνδρα τὸ δρχαίων συγγραφέων παραχρώμενοι μάρτυρα, Φερεκύδην, τὸν Ἀθηναίων γενεαλογῶν ἀδεὸς δεύτερον. πεποίηται γὰρ αὐτοῦ πρὸ τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ βασιλευόντων ὧδε ὁ λόγος· Πελασγὸς καὶ Δηϊανείρας γίνεται Λυκάων. ὅτος γαμεῖ Κυλλήνην, νηΐδα νύμφην, ἀφ' ἧς τὸ ὄρος ἡ Κυλλήνη καλεῖται. Ἔπειτα οὖν ἐκ τούτων γενεηθέντας διεξιὼν, καὶ τίνας τρόπους ἕκαστοι τούτων ᾤκησαν, Οἰνώτρους καὶ Πευκέτιος μεμνήσκεται, λέγων ὧδε· Καὶ Οἰνωτρος, ἀφ' ὃ Οἰνωτροὶ καλέονται, οἱ ἐν τῇ Ἰταλίῃ οἰκέοντες· καὶ Πευκέτιοι καλέονται· ἐν τῷ Ἰωνίῳ κόλπῳ. Τὰ μὲν οὖν ὑπὸ τῶν παλαιῶν εἰρημένα ποιητῶν τε καὶ μυθογράφων περί τε οἰκήσεως καὶ γένους τῶν Οἰνώτρων παιδιά ἐστιν· εἰς ἐγὼ πεῖρωμαι, ἐκ τῷ ὄντι Ἑλληνικὸν φῦλον εἰς τὸ τῶν Ἀβορίγινων, ὡς Κάτωνι, καὶ Σεμπρωνίῳ καὶ πολλοῖς ἄλλοις εἴρηται, τούτων ἔγγονον αὐτοῦ τῶν Οἰνώτρων πείθομαι. τὸ γὰρ δὴ Πελασγικὸν καὶ τὸ Κρητικὸν, καὶ ὅσα ἄλλα ἐν Ἰταλίᾳ ᾤκησεν, ὑστέροις διελθοῦσι χρόνοις ἀφικόμενα. παλαιότερον δὲ τούτῳ σχεδὸν ἅπαντας ἐστὶ τὸ Ἑλλάδος εἰς τὰ πρωσπαίτερα τῆς Εὐρώπης, ἐθνέα δυνάμει καταμαθεῖν. Et eodem libro infrà: Ἰταλία δὲ ἀνὰ χρόνον ὠνομάσθη, ἐπ' αἰδρὸς δυνάστου, ὄνομα Ἰτάλου· τοῦτον δέ φησιν Ἀντίοχος ὁ Συρακούσιος ἀγαθὸν καὶ σοφὸν γενόμενον, καὶ τῶν πλησίον χώρων οὐ μόνον λόγοις αὐαπείθοντα, οὐ δὲ βίᾳ πρωσαγόμενον, ἅπασιν ὑφ' ἑαυτῷ πιήσασθαι τὴν γῆν, ὅση ἐντὸς ἰσθμοῦ τοῦ κόλπου τοῦ Σκυλλητικοῦ. ἰσθμὸν δὲ πρώτην κληθῆναι Ἰταλίαν, ὑπὸ τοῦ Ἰτάλου. ἐπεὶ δὲ ταύτης ἐγκρατὴς ἐγένετο, καὶ αὐθρώπους πολλοὺς εἶχεν ὑπηκόους, αὐλίκα τῶν ἐχομένων ἐπρέγεσθαι, καὶ πόλεις σωαγαγεῖν πολλάς· εἶναι δ' αὐτὸν Οἰνώτρον τὸ γένος. Hoc est: *Migravit autem Oenotrus è Graeciâ, non contentus portione sui patrimonii. etenim, quum* XXII *essent Lycaoni filii, opus erat, in totidem sorteis dividi Arcadiam. Hanc ob causam Oenotrus, relictâ Peloponneso, classeque paratâ, trajecit mare Ionium; unàque Peucetius, unus è fratrum numero; comitante eos bonâ parte popularium. aiunt enim, hanc gentem olim fuisse numerosissimam. Adjunxerunt se his & alii Graeci; quibus non sufficiebat ager proprius. Itaque Peucetius, quò primùm adpulerunt in Italiam, super Iapygium promontorium suis expositis, sedem ibi fixit: & ab eo horum locorum incolae adpellati sunt Peucetii. Oenotrus cum maiore parte exercitûs in alterum pervenit sinum, qui alluit occidentale latus Italiae. is tunc ab adcolentibus Ausonibus dicebatur Ausonius. deinde Hetruscis, maris imperio petitis, mutavit nomen, quod nunc obtinet. Heic nactus multos agros pascuis, multos arationi aptissimos, caeterùm incultos plerosque, ac ne eos quidem qui colerentur, hominibus frequentatos; quum repurgasset eos ex parte quâdam à barbaris, condidit opida parva & contigua in montibus; ut tum erat mos veterum. Id totum, quantum agri obtinuit, (fuit autem haud exiguum,) Oenotria dicta est; Oenotriique, ditionis eius homines. Id verò mihi attestatur Sophocles, tragoediarum*

diarum scriptor, in Triptolemo. Inducitur ibi Ceres, docens Triptolemum, quantum terrarum necesse habeat peragrare seminandis frugibus, quas ei dederat. nam post mentionem orientalis Italiæ, quæ ab Iapygio promontorio ad fretum Siculum protenditur, adversæque huic Siciliæ, sermonem deflectit ad occidentalem Italiam: & potissimas eius oræ genteis enumerans, ab Oenotris incipit. unde satis erit hosce excerpsisse jambicos: A tergo ad dextram obeunda tota Oenotria, sinusque Tyrrhenus, salum & Lygusticum. Antiochus autem Syracusanus, perantiquus scriptor, in Italiæ colonis, vetustissimos eius incolas percensens, & quæ loca singulis occupata sint; ait, Oenotros primos omnium, quorum exstet memoria, terram eam habitasse. Verba eius sunt hæc: Antiochus Xenophanis filius, è vetustis monimentis, quæ fide dignissima & certissima erant, de Italiâ conscripsit: Terram hanc, quæ nunc Italia dicitur, olim tenuerunt Oenotri. Deinde, commemoratâ eorum reipublicæ formâ, & quòd regnum tandem Italo delatum sit; à quo, mutato nomine dicti sunt Itali: Morgetemque huic successisse; à quo Morgetes sint vocati: item, quòd Siculus, à Morgete hospitio exceptus, proprium principatum in eâ gente constituerit: hæc verba subjicit; Sic facti sunt Siculi & Morgetes & Itali, quum essent Oenotri. Nunc genus quoque Oenotrorum, alterius antiqui scriptoris testimonio declarabimus. Is est Pherecydes Atheniensis, in texendis originibus nulli secundus. qui de regibus Arcadiæ sic loquitur: Pelasgo è Deianirâ Lycaon genitus est. huic nupsit Cyllene, naïs nympha; à quâ mons Cyllene dicitur. Dein, recensitis horum filiis, locisque, quos eorum quisque habitandos ceperit, Oenotri ac Peucetii sic meminit: Et Oenotrus; à quo Oenotri nominantur in Italia; ac Peucetius; à quo Peucetii, ad Ionium sinum. Atque hæc sunt ab antiquis poëtis ac fabularum scriptoribus de sedibus ac genere Oenotrorum prædicta. quos ego sequutus, si, ut Cato & Sempronius, multique alii tradiderunt, Aboriginum gens re verâ fuit Geæanica, credo, eam Oenotrorum istorum fuisse progeniem. Pelasgos quidpe & Cretenseis, & id genus alios, quotquot in Italiam deducti sunt, invenio posterioribus eò venisse temporibus. antiquiorem autem hac migrationem è Græciâ in parteis Europæ occiduas reperire nequeo. Et eodem libro infrà: *Italia verò pòst dicta est, sub viro præpotente, Italo. Hunc Antiochus Syracusanus ait bonum ac sapientem fuisse; & propinquarum regionum hominibus, partim oratione persvasis, partim vi coactis, totam eam terram sub imperium suum redegisse, quanta patet Lametinum sinum inter & Scylleticum: eamque primùm Italiam vocatam, Itali temporibus. istâ verò ditione potitum, quum jam multos haberet subditos, adpetisse finitimos; urbeisque multas in unum coëgisse imperium. fuisse autem Oenotrum genere.* Imperium scilicet, quod antè isthmo, qui Lametinum Scylleticumque sinus inter est, finiebatur, Italus ad Laum usque amnem, ad inferum mare; ad Ausonium verò, (quod Plinio rectiùs Siculum est,) ad Bradanum flumen sive Metapontum opidum protulit; ut ex eodem Antiocho testatur Strabo suprà citatus. unde etiam Chones eidem Antiocho, & Lycophroni atque Aristoteli, ad dictum usque Bradanum ab Lacinio promontorio incolentes, pars Oenotrorum dicuntur. Eamdem dictus Strabo Italiam etiam *Oenotriam* vocitatam illis fuisse temporibus, tradit. unde etiam βασίλειόν ποτε γενέσθαι τῶν Οἰνωτρικῶν βασιλέων τὴν Πανδοσίαν, *regiam olim fuisse Oenotriæ regum tradit Pandosiam:* quæ in extremis fuit Oenotriæ istius sive Italiæ finibus. Græci igitur fuêre generis OENOTRI, jam ante Troiani belli tempora annis CCCCLIX, ab Oenotro Arcade in hanc Italiæ terræ oram deducti; id est, anno ante natum Iesum circiter CIↃ IↃ CL. Huic rei argumento etiam hoc esse potest, quòd Oenotrorum regia sedes Πανδοσία, &, cui illa imposita, fluvius Ἀχέρων, Græca fuêre nomina. Ad hæc accedit & Plinii testimonium; cuius verba lib. III, cap. V, sunt ista: *A Silaro regio tertia, & ager Lucanus Brutiusque incipit; nec ibi rara incolarum mutatio. tenuerunt eam Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi; Græciæ maximè populi: novissimè Lucani.* Verùm FINEIS quod attinet, rectiùs videtur eos antiquissimus rerum scriptor Herodotus etiam ultra Laum amnem versùs Silarum protulisse; ubi Hyelam sive Veliam, πόλιν γῆς τῆς Οἰνωτρίης, *urbem Oenotriæ terræ* pronuntiavit; lib. I. Quâ ratione Oenotriæ extremi fines fuerint; ad mare inferum seu Hetruscum, Silarus; ad Siculum Bradanus amnis. Nam rectè sic conterminas habuerunt antiquissimas & ipsas genteis; ad Ionium mare, Iapygas; ad Hetruscum, Opicos; in mediterraneo Ausonas, in eo qui posteà Samnitium & Hirpinorum fuit ager. Sed & ipse Dionysius, eodem libro posteà, Oenotriæ fineis ad Silarum usque seu proximum huic opidum Posidoniam disertissimis verbis, protulit; quæ sic habent; Ἀντίοχος μὲν ὁ Συρακούσιος, ὃς ἔτι πρότερον ἐμνήσθη, φησὶ, Μόργητα ἐν Ἰταλίᾳ βασι-

βασιλεύοντος, (ἐν ᾗ πόλις Ἰταλία ἡ ἀπὸ Τάραντος ἄχρι Ποσειδωνίας τοῦ Κελτικοῦ,) ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν ἄνδρα φυγάδα ἐκ Ῥώμης. Id est: *Antiochus Syracusius, cuius jam antea facta mentio, ait, Morgete in Italiâ regnante, (erat autem tunc Italia ea ora, quæ à Tarento ad Posidoniam usque protenditur,) venisse ad eum Româ virum quemdam exsulem.* Et item initio lib. 11. Οἱ δὲ καλούμενοι, inquit, τὴν τῶν Ῥωμαίων πόλιν πρῶτοι τῶν μνημονευομένων βάρβαροί τινες ἦσαν αὐτόχθονες, Σικελοὶ λεγόμενοι. τούτους ἐκβαλόντες Ἀβοριγῖνες, αὐτοὶ κατέσχον τὴν τοῦτων, Οἰνωτρῶν ὄντες ἀπόγονοι, τῶν κατοικούντων τὴν ἀπὸ Τάραντος μέχρι Ποσειδωνίας τοῦ Κελτικοῦ. Id est: *Vrbem Romam primi post hominum memoriam tenuerunt barbari quidam indigenæ, Siculi dicti. His pulsis Aborigines eum locum occuparunt, progenies Oenotrorum, qui oram à Tarento ad Posidoniam usque incolaerunt.* Quo pacto pars Oenotrorum, jam Aborigines dicti, in Sabinorum Vmbrorumque fines, atque hinc in Siculorum agros transierint, ubi, jam iterum mutato nomine, Latini adpellati fuerunt; suprà ostensum est. Porrò, & Marcianus Heracleensis Oenotros Lucanis conterminos facit, eosque ad Pœstum producit & Campaniam. 10

ABORIGINVM gens.

Cæterò, post Oenotrorum ac Peucetiorum ex Arcadiâ in Italiam transgressum, proximi Græcorum in eamdem Italiam transivêre PELASGI, ex Hæmoniâ, quæ posteà Thessalia dicta, profecti. occuparunt autem, multùm diuque errando, Hetruriæ, Vmbriæ, Latii & Campaniæ parteis. De his ita idem Dionysius, lib. 1: Ἦν δὲ καὶ τὸ τῶν Πελασγῶν ἔθνος Ἑλληνικὸν ἐκ Πελοποννήσου τὸ ἀρχαῖον· ἐξῳκίσθη δὲ τύχαις δυσκόλοις, εἰς πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα, μάλιστα δ' εἰς τὸ πολύπλανόν τε καὶ ἀδενὲς τόπου βέβαιον οἴκησιν. πρῶτον μὲν γὰρ περὶ τὸ καλούμενον νῦν Ἀχαϊκὸν Ἄργος ᾤκησαν αὐτόχθονες ὄντες, ὡς οἱ πολλοὶ περὶ αὐτῶν λέγουσι· τὴν δ' ἐπωνυμίαν ἔλαβον ἐξ ἀρχῆς πρώτου ἀπὸ τοῦ Πελασγοῦ βασιλέως. ἔκτῃ δ' ὕστερον γενεᾷ Πελοποννησίων ἐκλιπόντες, εἰς τὸν τότε μὲν Αἰμονίαν, νῦν δὲ Θετταλίαν ὀνομαζομένην μεταναστήσαν. πέντε δὲ μείναντες αὐτόθι γενεὰς, περὶ πρώτην ἕκτην γενεὰν ἐξελαύνονται Θετταλίας ὑπό τε Κυρήτων καὶ Λελέγων, οἱ νῦν Αἰτωλοὶ καὶ Λοκροὶ καλοῦνται. σκεδασθέντες δὲ κατὰ τὴν Φυλῆ, πλεῖον αὐτοῖς μέρος ἀφὶ τὰ μεσογεῖα τραπόμενοι περὶ τὸν ἐν Δωδώνῃ κατοικοῦντας σφῶν συγγενεῖς, οἷς ἀδεὲς ἦν ἐξιέναι ὅπη φέροι πόλεμον, ὡς ἱεροῖς, χρόνον μὲν ἕνα σύμμετρον αὐτόθι διετέλεσαν. ἐπεὶ δὲ λυπηροὶ ὄντες αὐτοῖς ἠδαίοντο, οὐκ ἰκανῆς οὔσης ἀναπαύλας τρέφειν τὴν χώραν, χρησμῷ πειθόμενοι κελεύοντι πλεῖν εἰς Ἰταλίαν, ἣ τότε Σατορνία ἐλέγετο. καταπλασσόμενοι ναῦς πολλὰς, περάσαντες τὸν Ἰόνιον, ἀνέβαινον μὲν πεζῇ πορευόμενοι διὰ τῆς Ἰταλίας ἄψαυστα χωρία. ὑπὸ δὲ νοίας πνεύματος καὶ ἀγνοίας τῶν τόπων μετέωροι ἐνεχθέντες, καὶ πρὸς ἓνὶ τῶν Πάδᾳ στομάτων ὁρμισάμενοι Σπίνῃ καλουμένῃ, ναῦς μὲν αὐτοῦ πολλὰς καταλείπουσι, καὶ τὴν ἥκιστα δυναμένην ταλαιπωρεῖν ὄχλον, φυλακὴν ἐπ' αὐτὰς καταστήσαντες, ὡς ἔχοιεν, εἰ μὴ περιχωροῖεν σφίσι τὰ πράγματα, φυγῇ. οἱ μὲν ἐπιμείναντες ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, τεῖχος τῷ στρατοπέδῳ περιβαλόμενοι, τὰς ναυσὶν εἰσκομισάμενοι τὰς εἰς τὸν βίον ὑπαρχούσας, ἐπὶ δὴ χρόνον ἐνόμιζον ἐδωκέναι αὐτοῖς χωρεῖν τὰ πράγματα, πάλιν ἔκλιπον ὁμώνυμον τῷ στόματι τὸ πόλισμα. δυτυχησάντων τε μάλιστα τῶν περὶ τὸν Ἰόνιον οἰκούντων, θαλασσοκρατοῦντες ἄχρι πολλοῦ, καὶ δεκάτας εἰς Δελφοὺς ἀπῆγον τῷ θεῷ ἀπὸ τῶν θαλάσσης ὠφελῶν, ἔστι τινες καὶ ἄλλοι, λαμπρότατα. ὕστερον μέντοι μεγάλῃ χρεὼν τοῖς ἐπιοικοῦσιν βαρβάρων ὑπερβαλλόντων αὐτοὺς, ἐξέλιπον τὴν πόλιν. οἱ δὲ βάρβαροι μετὰ χρόνον ἀνέστησαν ὑπὸ Ῥωμαίων. καὶ τὸ μὲν ἐν τῷ Σπίνῃ καταληφθὲν ἦν τῶν Πελασγῶν ἔτος ἐφθάρη. οἱ δὲ ἀφὶ τὰ μεσογεῖα τραπόμενοι, τὸν ὀφθὲν τὴν Ἰταλίας ὑπερβαλόντες, εἰς τὴν Ὀμβρικῶν ἀφικνοῦνται χώραν, τῶν ὁμορούντων Ἀβορίγιξι. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῆς Ἰταλίας χωρία ᾤκησαν οἱ Ὀμβρικοί. ἐν ᾧ τότε τὸ ἔθνος ἐν τοῖς πάνυ μέγα τι ἐν ἀρχαίοις. τὸ μὲν ἓν κατ' ἀρχὰς ἐκράτησαν οἱ Πελασγοὶ τῶν χωρίων, ἔνθα τὰ πρῶτα ἱδρύσαντο, ἐν πολισμάτια τῶν Ὀμβρικῶν καταλαβόντο ἴσα. συναθροίσαντος δὲ ἐπ' αὐτὰς μεγάλης στρατοῦ, δείσαντες τὸ πλῆθος, εἰς τὴν Ἀβορίγινων ἀπόνητα πέμπουσι· καὶ οἱ μὲν Ἀβορίγινες ἅτε πολεμίοις ἐδικαίουν αὐτοῖς προσφέρεσθαι, καὶ συμβοηθοῦσιν ἐκ τῶν ἐγγὺς χωρίων θᾶττον, ὡς ἐξαναστήσοντες αὐτούς. οἱ δὲ Πελασγοὶ (τυγχάνουσι γὰρ ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ καὶ δαίμονα περὶ Κοτύλιν πόλιν Ἀβορίγινων αὐλιζόμενοι, πλησίον τοῦ ἱεροῦ λίμνης) ὡς τὴν τε νησίδα τὴν ἐν αὐτῇ περιδονεόμενον κατέμαθον, καὶ τῶν ἀκμαλώτων, ὃς ἐκ τῶν ἀρχαίων ἔλαβον, ἤκουσαν τὸ τῶν ὀπικωρίων ὄνομα, τὸν ἔχον σφίζι τὸ θεοπρεπὲς ὑπέλαβον. ἐν γὰρ ἐν Δωδώνῃ νομίζουσι αὐτοῖς χρησμὸς, ὃν φησὶ λόγιος Μάντις, ἀνὴρ σὺν ἄσημος, αὐτὸς ἰδεῖν ὀπίζων τὸν ἐν τῷ τεμένει τοῦ Διὸς κριῶν τετραόδων, γράμμασιν ἀρχαίοις ἐγκεχαραγμένων, ὧδε εἶχε·

Στείχετε μηρύσοντες Σικελῶν Σατορνίαν αἶαν,
Ἣν δ' Ἀβορηνίων Κοτύλιν, ἵν' ναῦς ὑμῖν ἔχῃτον.
Οἷς αἰὰν μιχθέντες, δεκάτῳ ἐκπεμψάτε φοίβῳ,
Καὶ κεφαλὰς Κρονίδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπτε φάτιν.

Ἐλθόντι

Ἐλθεῖν δὲ τοῖς Ἀβορίγισι σὺν πολλῇ σπουδῇ, ἱκετηρίαν οἱ Πελασγοὶ περιέποντες, ὁμόσε χωρῆσαι ἄνοπλοι, φεύγοντές τι τῶν ἑαυτῶν τύχας, καὶ δεόμενοι περὶ φιλίαν δέξασθαι· σφᾶς σωθέντας, καὶ λυπηρὰς ἐσομένας. ἐπεὶ καὶ τὸ δαιμόνιον αὐτοὺς εἰς τήνδε μόνην ἄγει τὴν χώραν· ἐξηγεμένους τὸ λόγιον. τοῖς δὲ Ἀβορίγισι παῦσαι πυθομένοις ἐδόκει πείθεσθαι τῷ θεσπεσίῳ, καὶ λαβεῖν συμμαχίαν Ἑλληνικὴν τὴν διαφόρων σφίσι βαρβάρων, πονήμενοι τῷ περὶ τὰς Σικελὰς πολέμῳ. ἀπένδοντό γε δὴ περὶ τὰς Πελασγὰς, καὶ διδόασιν αὐτοῖς χωρία, ἃ ἑαυτῶν ἀποδασάμενοι, τὰ πρὸς τὴν ἱερὰν λίμνην, ἐν οἷς ἦν τὰ πολλὰ ἑλώδη, ἃ νῦν καλεῖται τὰ Ῥαλέια τρόπον τινὰ Οὐέλια ὀνομάζει). ἔπειτα μοῖράς τινας αὐτῶν ἐκ ἐλαχίστης, ὡς ἡ γῆ πᾶσιν ἐκ ἀπέχρη, πείσαντες τὰς Ἀβορίγινας σωφρόνως σφίσι τὰ διεξόδια, στρατεύσειν ἅπαντι σὺν Ὀμβρικοῖς, καὶ πάλιν αὖθις αἰδαίμονα καὶ μεγάλην, ἄφνω περιποιήσαντες, αἱρήσει Κρότωνα· ταύτην φρουρῶ καὶ ὀλιγαρχίσομαι καὶ τῶν Ὀμβρικῶν χρώμενοι, καθεσκευασμένη τι ὡς ἔρυμα εἶναι πολέμου δοκοῦντος, καὶ χώραν ἐχούσῃ τὰ πέριξ εὔβολον. πολλῶν δὲ καὶ ἄλλων ἐκράτησαν χωρίων, τοῖς τε Ἀβορίγισι τὸν πρὸς τοὺς Σικελοὺς πόλεμον ἐπισωσῶντες πολλῇ σπουδαίᾳ σωθέντα φέρον, ἕως ἐξήλασαν αὐτοὺς ἐκ τῶν σφετέρας. καὶ πόλεις πολλὰς, τὰς μὲν οἰκισμένας καὶ πρότερον ὑπὸ τῶν Σικελῶν, τὰς δὲ αὐτοὶ καταskευάζαντες, ὅκων οἱ Πελασγοὶ κοινῇ μετὰ τῶν Ἀβορίγινων, ὧν ἐστιν ἡ τε Καιρηϊτανῶν πόλις, Ἄγυλλα δὲ τότε καλουμένη, καὶ Πίσα, καὶ Σατορνία, καὶ Ἄλσιον, καὶ ἄλλαι τινὲς, ἃς ἀπὸ χρόνου ὑπὸ Τυρρηνῶν ἀφῃρέθησαν. Φαλέριον δὲ καὶ Φασκένιον, ἔτι καὶ εἰς ἐμὲ ἦσαν οἰκούμεναι ὑπὸ Ῥωμαίων, μικρὰ ἄπαντα διασώζοντα ζώπυρα τῆς Πελασγικῆς ἡβῆς, Σικελῶν ὑπαρχόντων πρότερον, ἐν ταύτῃσι διέμενε πολλὰ τῶν δρεπτῶν ἀναθημάτων, οἷς τὸ Ἑλληνικὸν ποτ' ἐχρήσατο, ὅτι μήκιστον χρόνου. κατέχον δέ τινα καὶ ἔτι τῶν καλουμένων Καμπανῶν, εὐδότων πάντων καὶ τὸν ὄψιν ἡδίστων πεδίων, ἐκ ἐλαχίστῳ μοίρᾳ, ἔθνος τι Βαρβαρικὸν Αὐρύγκων ἐκ μέρους ἀναστήσαντες αὐτῶν· καὶ πόλιν αὐτόθι καθεσκεύασαν ἄλλας τε καὶ λαρισσαν, ἀπὸ τῆς ἐν Πελοποννήσῳ σφῶν μητροπόλεως ὄνομα θέμενοι αὐτῇ. πολλὰ δὲ καὶ ἄλλα τῶν βαρβαρικῶν καὶ ἐν τῇ μεσογείῳ χωρία κατέχον, ἀφελόμενοι τοὺς Σικελούς. Hoc est: *Pelasgorum quoque gens Græca fuit, oriunda è Peloponneso, agitata variis casibus, sed erroribus maximè: nusquàm valens certum domicilium figere. nam primùm habitarunt apud Argos, quod nunc vocant, Achaïcum, eius loci juxta multorum opinionem indigenæ; à rege Pelasgo sortiti antiquitùs hoc vocabulum. Sextâ pòst ætate, relinquentes Peloponnesum, migraverunt in Aemoniam, nunc, mutato nomine, Thessaliam dictam. Ibi ætateis quinque quum exegissent, circiter sextam ætatem eos inde Curetes & Leleges (nunc Aetoli & Locri vocantur) expulerunt. Profugorum, hinc inde dispersorum, maxima pars per loca mediterranea se contulit ad consanguineos suos Dodonæos: quos, ut sacros, nemo fas putabat bello adgredi. ibique manserunt sat longo tempore: Deinde, postquàm senserunt, ab se gravari cæteros, quòd terra omnibus alendis non sufficeret; reliquerunt eam regionem; oraculo moniti navigare in Italiam; quæ tunc dicebatur Saturnia.* [in universum. nam pars eius ad fretum jam tunc erat Italia.] *Tum paratâ classe, mare Ionium trajiciunt, cupientes oram Italiæ sibi proximam contingere. sed, flante austro, & locorum ignari, provecti longiùs, adplicuerunt ad unum è Padi ostiis, nomine Spineticum; ibique naveis reliquerunt, & turbam laboribus ferendis imparem, non sine præsidio, ut refugium haberent, si res non succederent è sententiâ. Hi eo loco manentes, castra cinxerunt mœnibus; navibus importantes necessaria victui. &, quum eis ex voto cederent omnia, condiderunt urbem, ostio fluminis cognominem. prosperâque, præ cunctis eum sinum adcolentibus, usi fortunâ, & diu potiti maris imperio, Delphos deo decimas è maritimis proventibus, si qua alia civitas, magnificas miserunt. Posteà tamen, magnis copiis vicinorum barbarorum adventantibus, deseruerunt urbem. barbari verò tamdem à Romanis deleti sunt. Atque ita Spinæ relictorum Pelasgorum genus interiit. At illi, qui mediterranea petierunt, superatis Italiæ montibus, pervenerunt in Vmbriam, Aboriginibus finitimam. Incolebant tunc Vmbri & alios multos Italiæ agros. eratque ea gens cumprimis antiqua & ampla. Itaque initio Pelasgi occuparunt agros, in quibus primùm consederant, potiti quibusdam Vmbrorum opidulis. Sed quum adversùs eos convenisset ingens exercitus, territi hostium multitudine, contulerunt se in regionem Aboriginum. Illi decreverunt, eos, ut hosteis, bello persequi. ac mox è proximis locis confluxerunt celeriter, delendi eos animo. Pelasgi, qui tum forte fortunâ circa Cutiliam Aboriginum urbem prope sacrum lacum stativa habebant, postquam contemplati sunt fluitantem in eo insulam; & ex captivis, quos in agris interceperant, audiverunt adpellationem eius regionis hominum, crediderunt finem jam habere suum oraculum. nam apud Dodonam, redditum eis responsum, quod L. Mamius, vir non obscurus, ait se vidisse in templo Iovis antiquis literis insculptum cuidam sacrato tripodi, sic habebat:*

Pergite quærentes Siculûm Saturnia rura,
Atque Aboriginidem Cotylen, ubi se insula vectat.

Quæis místi, decimas Clario transmittite Phœbo;
Atque Iovi capita, & transmittite lumina patri.

Adventantibus autem cum magno exercitu Aboriginibus, occurrunt Pelasgi cum oleæ ramis, inermes atque supplices: expositisque suis casibus, orant, ut recipiantur in amicitiam & partem sedium, nequaquam graves ipsis futuri. & interpretati oraculum, ajunt, se ad ea loca solo deorum monitu delatos. His auditis, adsenserunt Aborigines: quòd fessis bello Siculo placeret Græca societas contra infensos sibi barbaros. Itaque cum Pelasgis fœdus feriunt, & partem agrorum suorum eis adsignant circa sacrum lacum: quorum pleraque erant palustria; dicta nunc etiam prisco linguæ more Velia. Horum deinde bona pars, quum agri omnibus non sufficerent, Aboriginibus in expeditionem adscitis, bello Vmbros 10 *adgrediuntur; urbemque eorum florentem ac magnam, Crotonem, repentino incursu capiunt. quâ mox pro arce belli contra hostem usi sunt: quòd & satis munita esset, & agrum circumquaque haberet aptum pascuis. Alia quoque loca multa in potestatem suam redegerunt. & Aboriginibus contra Siculos promptam ac fidam præstiterunt operam; donec eos ejecerunt suis sedibus. In his multa opida, partim antè, ab hostibus habitata, partim recens à se condita, tenuerunt indivisa gentes sociæ Pelasgi & Aborigines. ex quibus sunt Cære, dictum Agylla illo sæculo, Pisa, Saturnia, Alsium, & quædam alia: quæ post à Tuscis occupata fuêre. Falerium verò & Fascenium etiam meo tempore à Romanis habitata, parvas quasdam scintillas servant Pelasgici generis; quum olim Siculorum fuerint. In his multa antiqui moris Græcanici longissimo tempore perdurarunt. Sed & Cam-* 20 *panorum hi agrorum partem quamdam haud exiguam tenuerunt, adspectu amœnissimorum, & aptissimorum pascuis; pulsis inde Auruncis, gente barbarâ. ubi inter cæteras urbeis condidêre Larissam, Peloponnesiacæ illi cognominem; quæ quomdam patria eorum fuerat. Alia quoque multa loca, tum maritima, tum mediterranea, tenuerunt capta de Siculis.* Hinc illa apud Plinium, lib. III, cap. V: *Patet ora Liguriæ inter amnèis Varum & Macram* CCXI *millia passuum. Adnectitur septimæ, in quâ Hetruria est, ab amne Macrâ; ipsa mutatis sæpè nominibus. Vmbros inde exegêre antiquitus Pelasgi hos Lydi: à quorum rege Tyrrheni, mox à sacrifico ritu linguâ Græcorum Tusci sunt cognominati.* Mox: *Cære, Agylla à Pelasgis conditoribus dictum.* Et posteà: *Latium antiquum à Tiberi Circeios* [usque] *servatum est, millia passuum quinquaginta longitudine. tam tenues primordio* 30 *imperii fuêre radices. Colonis sæpè mutatis, tenuêre alii aliis temporibus; Aborigines, Pelasgi, Arcades, Siculi, Aurunci, Rutuli.* Et infrà: *A Silaro, regio tertia & ager Lucanus Bruttiusque incipit, nec ibi rarâ incolarum mutatione. tenuerunt eam Pelasgi, Oenotri, Itali, Morgetes, Siculi, Græciæ maximè populi: novissimè Lucani.* TEMPVS, quo Pelasgi primùm in Italiam advenerint, neque Dionysius, neque quisquam alius scriptor adnotavit. satis tamen diu ante Troianum bellum eos huc transgressos, ex eiusdem Dionysii disertè patet verbis, quæ posteà sequuntur huiusmodi: Ὁ δὴ χρόνος, ἐν ᾧ τὸ Πελασγικὸν κακῶς ἤρξατο, δεύτερα ἦρεα ἀγεδὸν πρὸ τῶν Τρωϊκῶν ἐγένετο. διέτεινε δὴ ἀγεδὸν καὶ μέχρι τῶν Τρωϊκά, ἕως εἰς ἐλάχιστον συνεστάλη τὸ ἔθνος. ἔξω γὰρ Κρότωνος, ἣν ἐν Ὀμβρικοῖς πόλεως ἀξιολόγου, καὶ εἰ δή τι ἄλλο Ἀβορίγινων οἰκιστὲν ἐτύγχανε, τὰ λοιπὰ τῶν Πελασγῶν διεφθάρη πολίσματα. ἡ δὲ 40 Κρότων ἄκρα πολλὰ διαφυλάξασα τὰ παλαιὰ σχήματα, χρόνος ἀπόλυς, ἐξ οὗ τῷ τε ὀνομασίαν καὶ σοὶ οἰκήτορας ἤλλαξε, καὶ νῦν ἐστι Ῥωμαίων ἀποικία, καλεῖται δὲ Κορθωνία. οἱ δὲ τῶν ἐκλιπόντων τὴν χώραν Πελασγῶν καταλαβόντες τὰς πόλεις, ἄλλοι τε πολλοὶ ἦσαν, ὡς ἕκαστοι ἦσιν ἔτυχον ὁμοτέρμονας τὰς οἰκήσεις ἔχοντες, καὶ ἐν τοῖς μάλιστα πλεῖσάς τε καὶ ἀρίστας Τυρρηνοί. Hoc est: *Tempus, quo res Pelasgorum cœperunt deficere, incidit in alteram fere ante bellum Troianum ætatem. Duraverunt tamen penè ultra eius belli tempora; donec contractæ sunt in gentem minimam. nam præter Crotonem, Vmbriæ urbem memorabilem, & si quod aliud tenuerunt Aborigines domicilium, perierunt reliqua Pelasgorum opida. Croton verò, quum diu retinuisset veterem formam, haud multò ante nostram ætatem & civeis mutavit & nomen; Cortona vocata, & facta Romanorum colonia. Derelictas autem à Pelasgis urbeis occuparunt cùm alii multi, ut* 50 *quique erant contermini; tum maximè Tusci plurimas atque optimas.* Reliquias Pelasgorum, unà cum Aboriginibus atque Arcadum manu, quæ, Euandro duce, post Pelasgos in Italiam venit, circa Romam habuisse sedem, idem posteà eodem libro narrat Dionysius. Τὸ δ' οὖν Πελασγικὸν, inquit, φῦλον, ὅσον μὴ διεφθάρη τε, καὶ κατὰ τὰς ἀποικίας διεσπάσθη, διέμεινε δὲ ὀλίγον ἀπὸ πολλοῦ, μετὰ τῶν Ἀβορίγινων πολιδώμου ἐν τόποις ὑπελείφθη τοῖς χωρίοις, ὅπως σὺν χρόνῳ τῷ Ῥώμῃ οἱ ἔκγονοι αὐτῶν σὺν τοῖς ἄλλοις ἐπολίσωσιν. Μετὰ δὲ πολὺν χρόνον σφῶν ἄλλος Ἑλληνικὸς εἰς ταῦτα τὰ χωρία Ἰταλίας καταγεὶς, ἐξηνεγκῶ μάλιστα

ἔτι

ἔτι πρότερον τῶν Τρωϊκῶν, ὡς αὐτοὶ Ῥωμαῖοι λέγουσιν, ἐκ Παλλαντίου, πόλεως Ἀρκαδικῆς, ἀναστάς. ἡγεῖτο δὲ τῆς ἀποικίας Εὔανδρος, Ἑρμοῦ καὶ νύμφης τινὸς Ἀρκάσιν ἐπιχωρίας, ὃν οἱ μὲν Ἕλληνες Θέμιν εἶναι λέγουσι, καὶ θεοφόρητον ἀποφαίνουσιν. οἱ δὲ τὰς Ῥωμαϊκὰς συγγραψάμενοι ἀρχαιολογίας, τῇ πατρῴᾳ γλώττῃ Καρμέντιν ὀνομάζουσιν. τὸ δεύτερον ἔθνος Ἑλληνικὸν, μετὰ Πελασγοὺς ἀφικόμενον εἰς Ἰταλίαν, κοινῷ ἔσχε μετὰ τῶν Ἀβορίγινων οἴκησιν, ἐν τῷ κατόπιν τῆς Ῥώμης ἱδρυσάμενον χωρίῳ. Ὀλίγοις δ' ὕστερον ἔτεσι μετὰ τοῦτ' Ἀρκάδας, ἄλλος εἰς Ἰταλίαν ἀφικνεῖται στόλος Ἑλληνικὸς, ἄγοντος Ἡρακλέους, ὃς Γηρυόνου καὶ τῶν μέχρι δυσμῶν ἡλίου χρεωκόπος. Hoc est: *Pelasgica igitur natio, quantum eius cladibus superfuit, nec in colonias distractum est, (id quod ex magno ad modicum redactum est numerum,) inter Aborigines de-*
10 *gens, in his resedit locis; ubi posteà Romam eorum posteri unà cum aliis condidêre. Non multò pòst, alia classis Græcorum in eamdem Italiæ partem adpulit, LX fermè annis ante bellum Troianum: ut ipsi Romani auctores sunt; profecta à Palantio, urbe Arcadicâ. Eam coloniam deduxit Euander, Mercurii filius & nymphæ cuiusdam Arcadicæ; quam Græci Themin fuisse dicunt, & divino adflatu instinctam: Romanarum antiquitatum scriptores Carmentam patriâ linguâ vocant. Hæc secunda gens Græca, post Pelasgos delata in Italiam, communeis cum Aboriginibus sedeis habuit; easque in præcipuo Romæ loco constitutas. Post Arcadum adventum paucis aliquot annis elapsis, alia manus Græcorum in Italiam venit, ductu Herculis; qui tum Hispaniam, & quidquid terrarum usque ad occidentem solem protenditur, domuerat.* De hoc Hercule, quamvis pervulgatâ illâ de bobus Geryo-
20 nis fabulâ repudiatâ, veriorem historiam è nonnullis auctoribus tradere conetur eodem libro Dionysius; tamen Livius, lib. v, ubi de Gallorum in Italiam transitu scribit, omnem de eo narrationem pro fabulis habet. *Alpes*, inquit, *inde oppositæ erant. quas insuperabileis visas, haud equidem miror, nullâ dum viâ (quod quidem continens memoria sit. nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas.* Tandem post bellum Troianum coloniæ Græcorum aliæ in Italiam deductæ sunt.

CAP. XVII.

De mari quod ITALIAM *circumluit; & de variis, prout varias regiones alluit, eius adpellationibus.*

MAre universum, quod Italiæ litora ambit, haud dubiè uno nomine dictum inde fuit Italicum. hinc quidpe illud Iustini, lib. xx: *Dionysius è Siciliâ Carthaginiensibus pulsis, occupatoque totius insulæ imperio, gravem etiam regno suo periculosamque desidiam tanti exercitûs ratus; copias in Italiam trajecit. Prima illi militia adversùs Græcos, qui proxima Italici maris litora tenebant, fuit.* Lycophron hoc Italicum mare adpellat *Ausonium*, de mari apud Scyllam loquens. Idem mare in complureis divisum est parteis, variaque, prout varias Italiæ alluebat regiones, par-
40 tium vocabula. Primò omne id, quod meridionale eius latus alluebat, dicebatur MARE INFERVM; quod septemtrionale latus, MARE SVPERVM. Dein superum, ab Adriâ, Tuscorum in Venetis coloniâ, dictum est ADRIATICVM; inferum ab eâdem potentissimâ gente adcolâ, TVSCVM, sive HETRVSCVM, & Græcè Τυῤῥηνὸν, TYRRHENVM. Paulus Diaconus, rer. Longobard. lib. II, cap. XIX, falsò adserit, ab Adriâ Piceni Adriatico pelago nomen esse datum. Livius, lib. v: *Tuscorum ante Romanum imperium latè terrâ marique opes patuêre. Mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento: quòd alterum Tuscum, communi vocabulo gentis, alterum Adriaticum mare, ab Adriâ Tuscorum coloniâ, vocavêre Italiæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum* [fortè *Adriam*]
50 *vocant.* Mela, lib. II, cap. IV: *Italia inter Adriaticum & Tuscum; sive ut aliter eadem adpellantur, inter Superum mare & Inferum excurrit.*

MARE INFERVM, TVSCVM, HETRVSCVM, vel TYRRHENVM, & NOTIVM.

Discrimen Inferi Superique maris Polybius (ut videre est infrà hoc capite) haud dubiè posuit ad ipsum Cocintum promontorium. At Martianus Capella, lib. VI, de secundo Europæ sinu, sic ait: *In mare Italia plurimum pergens, in Hydruntem urbem venit, ubi Superum Inferumque mare decem & quatuor millibus disparatur.* Philostratus verò, in Apollonii vitâ, lib. v, cap. III, sic: Παρέπλεον δὲ ὅτι Μεσσήνιον τι καὶ πρῶθυμον· ἔνθα ὁ Τυῤῥηνὸς Ἀδρίᾳ ξυμβάλλων, χαλεπὸν ἐρχόντοις τὸ χαρυβδίν. Id est:

Messanam navigarunt ad fretum, ubi commista maria Tuscum & Adriaticum difficilem navigantibus efficiunt charybdim. Tum Procopius, Vandal. rer. lib. I, hunc in modum scribit; ubi è Siciliâ in Africam navigat Belisarius: Ἀφάμενοί τε κῆ ὦχθον τὰ ἰσία, Γαύλῳ τε ἢ Μελίτῃ τῇ νήσοις προσέσχον, αἳ τὸ, τε Ἀδριατικὸν καὶ Τυρρηνικὸν ἐς πάσαν χρείαν τοῖς ἀνθρώποις καὶ τοῖς ἄλλοις ζώοις ἐπήρκεσε. Id est: *Sublatisque repentè malis, Gaulum & Melitam insulas velociter contingunt, quæ Adriaticum à Tyrrheno dividunt pelagus.*

MARE SUPERUM, *vel* ADRIATICUM. ADRIATICUM mare plerisque Græcorum dictum est ὁ Ἀδρίας κόλπος, seu simpliciter ὁ Ἀδρίας; Latinis etiam nonnumquam eodem modo, ADRIA, & cum adspiratione, HADRIA. Exempla apud Græcos & Latinos auctores passim. Idem mare Horatio, carm. lib. I, od. XVI; & Senecæ, ep. LXXXIX, vocatur HADRIANVM: Floro item, lib. II, cap. V, ADRIANVM. Sic Marciano Heracleensi, Ἀδριανὴ θάλασσα. Apud Ciceronem in oratione in Pisonem scriptâ, & ad Atticum lib. X, epist. VI, variis in exemplaribus variè scriptum est, modò *Adrianum mare*, modò *Adriaticum*. Ptolemæus, in descriptione Italiæ, aliàs τὸ Ἀδριατικὸν adpellat πέλαγος, *Adriaticum mare*, aliàs τὸν Ἀδρίαν κόλπον, *Adriam sinum*. Lucano, lib. II, & lib. V; Silio, lib. I; Horatio, carm. lib. I, od. III; dicitur ADRIACVM; sive HADRIACVM MARE. Virgilius, Aeneid. lib. XI, sic canit:

Annis & Adriacas retrò fugit Ausidus undas.

Et Ovidius in Halieutico:

Passer, & Adriaco mirandus litore rhombus.

Idem mare anteà adpellabatur ATRIATICVM; quia ipsa urbs Adria erat primùm *Atria*; ut suo loco ostensum est. Plinius, lib. III, cap. XVI: *Atrianorum paludes; quæ septem maria adpellantur; nobili portu oppidi Tuscorum Atriæ: à quo Atriaticum mare antè adpellabatur; quod nunc Adriaticum.*

MARE LIGVSTICVM. Inferi seu Tusci maris pars, quâ Ligurum adcoluit gens, dicebatur Λιγυστικὸν πέλαγος, LIGVSTICVM MARE. Plinius, libro III, cap. V: *Gallicum mare, ante Narbonensem provinciam. hinc Ligusticum. ab eo ad Siciliam insulam Tuscum. quod ex Græcis alii* NOTIVM, *alii Tyrrhenum, è nostris plurimi Inferum vocant.* Strabo lib. II: Τὸ μὲν Ἰβηρικὸν πέλαγος, τὸ δὲ Λιγυστικὸν, τὸ δὲ Σαρδώνιον, πλατύτατον μέχρι τῆς Σικελίας τὸ Τυρρηνικόν. Id est: *Hispanicum mare, Ligusticum, Sardoum, ac denique Tyrrhenum ad Siciliam usque.* Ptolemæus: Ἡ Ἰταλία περιορίζεται ἀπὸ μεσημβρίας τῇ Λιγυστικοῦ καὶ Τυρρηνικῷ θαλάσσῃ. Id est: *Italia terminatur à meridie Ligustici ac Tyrrheni maris undâ.* Fines itaque Ligustici maris fuêre, ab occasu, Varus amnis, Italiæ terminus; ab ortu, Arnus fluvius, antiquus Ligures inter & Tuscos limes. Hinc Tuscum mare ad Siciliam usque protensum fuit; testibus Strabone atque Plinio. Thucydides & epigrammata vetera Tyrrheni & Siculi maris terminum ponunt fretum Siculum. Mela, dicto lib. II, cap. IV; impropriè Tuscum mare ad Siciliam usque simulque Italiæ latus inferum ad Metaurum amnem finit. *In Brutio, inquit, sunt, Columna Rhegina, Rhegium, Scylla, Taurianum, & Metaurum. hinc in Tuscum mare deflexus est, & eiusdem terræ latus alterum.* Verùm discrimen hoc satis leve; quoniam à Metauri ostio ad Siculum fretum millia haud amplius passuum sunt ..... Dionysius Afer, Eustathius, Avienus, & Priscianus, Tyrrhenum mare ad Africam etiam habent.

ADRIATICI MARIS *limites.* Super Adriatici maris limitibus longè maior graviorque inter auctores discrepantia est. Ptolemæus nomen id non tantùm supero Italiæ lateri & eiusdem terræ frontali lateri affundit. Vt inferiùs ex ipsius verbis videre est. Longè aliter alii auctores. Strabo, lib. II: Ποιεῖ δὲ τὴν Ἰταλίαν χερρόνησον τό τε Τυρρηνικὸν πέλαγος, ἀρξάμενον ἀπὸ Λιγυστικοῦ, καὶ τὸ Αὐσόνιον, καὶ ὁ Ἀδρίας. Id est: *Italiam in peninsulam redigunt, mare Tuscum, à Ligustico incipiens, tum Ausonium & Adria.* Negligentem heic fuisse Plinium, jam antè, cap. XV, ad *Italiæ frontem*, ex libro illius III, cap. X & XI, ostensum, sæpiusque monitum est. ubi etiam hoc ostensum, millia ista LXXXII, sive LXXII, de quibus Plinius, à Locris seu Leucopetrâ ad Lacinium usque esse numeranda. Ex quâ ibidem Ausonii maris descriptione patet, Adriæ sive Adriatici maris terminum fuisse ad Iapygium sive Salentinum promontorium. Variat tamen paullo ipse Plinius, dicto capite XI posteà: *In orâ, Senonum Gallipolis, quæ nunc est Anxa. Inde* XXXII *millia promontorium, quod Acram Iapygiam vocant; quo longissimè in maria excurrit Italia. Ab eo Basta opidum, & Hydrûs, decem ac novem millia passuum, ad discri-*

MARE AVSONIVM.

crimen

crimen Ionii & Adriatici maris, quâ in Græciam brevissimus transitus, ex adverso Apolloniæ opidi, latitudine intercurrentis freti L *millia non ampliùs*. Ibidem: *A Lacinio promontorio secundus Europæ sinus incipit, magno ambitu flexus, & Acroceraunio Epiri finitur promontorio; à quo abest* LXXV *millia passuum*. [Ergo à Lacinio promontorio ad Salentinum, intelligit Ausonium mare idem Inferum.] Et eiusdem libri, cap. XXVI: *Illyrici latitudo, quâ maxima est,* CCCXXV *millia passuum colligit. longitudo à flumine Arsiâ ad flumen Drinium* DCCC *millia. à Drinio ad promontorium Acroceraunium* CLXXII. *M. Agrippa prodidit universum hunc sinum Italiæ & Illyrici ambitu* XIII *millium*. [Parmenense exemplar vetustum habet XIIII millium.] *in eo duo maria, quo distinximus fine. Inferum, sive Ionium, in primâ parte: interiùs Adriaticum: quod Superum vocant.* [Ergo Inferum mare ad Iapygium usque sive Salentinum pertinet promontorium. hinc Superum, ad Acroceraunium usque.] *Insulæ in Ausonio mari præter jam dictas, memoriâ dignæ nullæ. in Ionio paucæ; Calabro litore, ante Brundusium, quarum objectu portus efficitur. contra Apulum litus Diomedea, conspicua monimento Diomedis: & altera, eodem nomine, à quibusdam Teutria adpellata. Illyrici ora mille ampliùs insulis frequentatur.* [Ergo Ionium mare usque ad Brundusium, imò ad Garganum, pertingit.] Eodem capite, posteà: *In Ionio autem mari ab Orico* M *millia* [sic & Parmense] *passuum, Saso-nis, piraticâ statione nota*. Sed & Mela, dicto lib. II, cap. IV, à se ipso discrepat. *In Calabriâ*, inquit, *Brundusium, Valetium, Lupiæ, Hydruntum; tum & Salentini campi, & Salentina litora, & urbs Graja Callipolis. Hucusque Adria, hucusque Italiæ latus alterum pertinet. Frons eius in duo quidem se cornua, sicut suprà diximus, scindit; cæterùm, mare, quod inter utraque admisit, tenuibus promontoriis semel iterumque distingvens, non uno margine circuit, nec diffusum patensque, sed per sinus recipit. Primus, Tarentinus dicitur, inter promontoria Salentinum & Lacinium*. En, quàm à se ipso diversus. Primò Adriam & Italiæ litus alterum, id est, Superum, in Salentinos campos & Salentina litora, ad urbem usque Callipolin protendit. mox posteà verò, frontem Italiæ, quam à Superi lateris & Adriæ fine vult incipere, ab ipso Salentino rectiùs inchoat, unà cum Plinio, promontorio. Fuit igitur AVSONIVM MARE ab Siciliâ ad dictum usque Salentinum sive Iapygium promontorium: inde ei Adriaticum continuabatur; ut satis diserte testantur Strabo atque Mela; neque adeò valdè dissentit Plinius, ad Hydruntem ponens discrimen Ionii & Adriatici maris. quod eò factum, quia illi non tam discrimen id quàm brevissimum ex Italiâ in adversum litus trajectum ostendere fuit institutum. SINVS igitur sive MARE ADRIATICVM, includebatur ab Italiâ Iapygio promontorio, ab Epiro Cerauniis montibus, seu Acroceraunio promontorio: quod Plinius principio capitis XI innuit; sed disertiùs Mela testatur, lib. II, cap. III. *Ceraunii*, inquit, *montes. ab iis flexus in Adriam. Hoc mare, magno secessu litorum acceptum, & vastè quidem in latitudinem patens. quò penetrat tamen vastiùs, Illyricis usque Tergestum, cætera Gallicis Italicisque gentibus cingitur*. Nempe ad Iapygium usque, ut modò dictum est, promontorium. Plinius, ut malè cap. X Italiæ frontem, in treis sinus Ausonii maris recedentem, LXXXII patere ait millia passuum; quod spatium erat inter Zephyrium ac Lacinium promontoria, ut suprà suo loco ostensum est: sic satis incongruè cap. XI secundum Europæ sinum, quem eumdem & Adriaticum intellexit, à Lacinio promontorio incipere dixit. *A Locris*, inquit, cap. X, *Italiæ frons incipit, Magna Græcia adpellata, in treis sinus recedens Ausonii maris, quod Ausones tenuêre primi. patet* LXXXII *millia passuum; ut auctor est Varro. plerique* LXXII *millia fecêre*. Mox, cap. XI: *A Lacinio promontorio secundus Europæ sinus incipit, magno ambitu flexus; & Acroceraunio Epiri finitur promontorio*. Et Plinium sequutus epitomator ejus Solinus, cap. VIII; *In quo*, inquit, *ambitu, adversâ Locrensium fronte, ortus à Gadibus, finitur Europæ sinus primus. nam secundus, à Lacinio auspicatus, in Acroceraunii metas habet*. Ergo mare, quod inter Locros & Lacinium est promontorium, neque ad primum neque ad secundum pertinuit sinum, sed extra utrumque positum fuit. ergo item pars altera Ausonii maris, à Lacinio scilicet ad Iapygium promontorium, in secundo illo fuit sinu, altera in neutro. Satis, mehercles, ut antè dixi, incongruè. Sed & frontem Italiæ, rectiùs Mela, lib. II, cap. IV, inter Salentinum & Brutium sive Leucopetram protendit promontoria, quam Plinius inter Locros & Iapygium. Haud levis igitur hæc in hac oræ describendâ Plinii deprehenditur incuria atque negligentia. Terminum tamen Adriatici maris fuisse inter Iapygium &

Acroceraunium promontoria; satis apertè atque disertè ex Plinii simul & Melæ Strabonisque verbis inter se collatis patet. Idem sensisse videtur & Cicero, in prædictâ oratione in Pisonem. *Dyrrhachium*, inquit, *ut venit, obsessus est ab iis ipsis militibus, quos paullo antè Torquato respondit beneficii causâ ab se esse dimissos. quibus quum juratus affirmasset, se, quæ deberentur, postero die persoluturum, domum se abdidit. inde nocte intempestâ, crepidatus, veste servili, navem conscendit; Brundisiumque vitavit: & ultimas Adriani maris oras petivit.* nempe Hydruntinum portum; qui extremus est ad Iapygiam promontorium versùs & Hadriani maris fauceis. Italiam autem tum à Dyrrhachio Pisonem petiisse: patet ex paullo pòst sequentibus: *Occultus adventus, furtivum iter per Italiam, introitus in urbem desertus amicis.*

Servio, ad Aeneid. lib. XI, etiam Metapontum ad mare Adriaticum est. Sic etenim inquit: *Metabus fuit dux Græci agminis, qui juxta Adriaticum mare urbem Metapontum condidit.*

Cæterùm Strabo, lib. VI; Τὰς δὴ Σαλεντίνους, inquit, Κρητῶν ἀποίκους φασίν. ἐνταῦθα δ' ἐστὶν ὁ σκόπελος, ὃν καλοῦσιν ἄκραν Ἰαπυγίαν, πλοῦς ἐκπείδμος εἰς τὸ πέλαγος, κατὰ τὰς χειμερινὰς ἀναπλάς. Ὑπερέφων δέ πως ὑπὸ τὸ Λακίνιον, ἀνάπαρον ἀπὸ τῆς ἑσπερίας ἀκτῆς, καὶ κλείων τὸ κόμα ἐπὶ Ταραντίνοις κόλπος πρὸς αὐτόν· ἔστι δὲ τὰ Κεραύνια δ' ὁμοίως ὄρη, κλείοντα πρὸς αὐτὸν τὸ κόμα ἐπὶ Ἰονίῳ κόλπῳ, ἔστι τὸ διάρμα ὅσον ψ σταδίων ἀπ' αὐτῶν πρός τε τὰ Κεραύνια καὶ πρὸς τὸ Λακίνιον. Id est: *Salentinos ajunt Cretensium esse colonos. Apud hos est scopulus, quem promontorium Iapygium vocant; magnâ sui parte in altum versùs ortum hybernum procurrens, & ad Lacinium versùs sese inflectens, cui ab occasu est oppositum; cuiusque oppositu fauces sinûs Tarentini claudit: sicut & Ceraunii montes oppositu eiusdem promontorii Iapygij fauceis Ionij sinûs coërcent. Cæterò, trajectus ab Iapygio & ad Lacinium & ad Ceraunios monteis stadiorum est circiter* IↃCC; id est, millium LXXXVII, passuum IↃ. Quid autem fuerit Ἰώνιος κόλπος, IONIVS SINVS, suprà ostendit, lib. II. Τὸ δὲ Σικελικὸν, inquit, πέλαγος πρός τε Σικελίας ἐστὶ καὶ Ἰταλίας, πρὸς ἄρκτους μὲν ὅλη τι ἄκραν Ἰαπυγίαν καὶ τὸ κόμα τὸ Ἰωνίου κόλπου. ὁ δὴ Ἰώνιος κόλπος μέρος ἐστὶ τοῦ Ἀδρίου λεγομένου. τέτταρα δ' πλοῦ μὲν ἐν δεξιᾷ πλεύσαντι ἡ Ἰλλυρὶς πλευρά· τὸ δ' ἀριστερὸν ἡ Ἰταλία, μέχρι τοῦ μυχοῦ καὶ τῆς Ἀκυλήας. ἔστι δὲ πρὸς ἄρκτον ἅμα καὶ πρὸς τὴν ἑσπέραν αὐχὴν, στενὸς καὶ μακρός· μῆκος μὲν ὅσον ἑξακισχιλίων σταδίων, πλάτος δὲ, τὸ μὲν μέγιστον διακοσίων ἢ πεντήκοντα χιλίοις. Hoc est: *Siculum mare est ante Siciliam & Italiam, versùs septemtriones quidem ad Iapygium usque promontorium & fauceis Ionii sinûs porrectum. Ionius autem sinus pars est eius qui nunc Adria vocatur. Huius dextrum latus Illyricum, sinistrum Italia facit, usque ad intimum recessum, qui est ad Aquileiam. Protenditur autem versùs septemtrionem simul & occasum, angustus, & longus, ad* VI *millia stadiorum, latitudine summâ* CIↃCC. Ergo etiam Ionius sinus, ut pars Adriatici sinûs, intra fauceis illas inter Iapygium promontorium & Ceraunias monteis includebatur. Versùs septemtrionem & occasum, sive versùs occasum æstivum, id est, versùs Aquileiam, qui terminus fuerit Ionii sinûs, ex Dionysio maximè Afro atque Ptolemæo perspicitur. quorum ille ita:

SINVS IONIVS.

Ἐξείης δ' ὅπι τοῖσι Καλαβρικὸν ἤθεα γαίης
Φῦλα τ' Ἰηπύγων τεταρωσυνθέα μέσφ' Ὑέλοιο
Παραλίης. Ὑέλη, τόθι σύρεται Ἀδριὰς ἅλμη
Πόντον ἐς ἀγχίπορον Ἀκυληΐον.

Id est:

At deinceps post hos Calabriæ sedes sunt terræ
Gentesque Iapygum, extentæ usque ad Hyrium
Maritimam: Hyrium, ubi trahitur Adrium salum
Mare in finitimum Aquileiense.

Sed clariùs Ptolemæus: Ἰαπυγία ἄκρα, ἡ καὶ Σαλεντίνη. Καλαβρίας δὲ πόλεις τὸ Ἰώνιον πέλαγος, Ὑδροῦς, Λουππία, Βρεντέσιον. Ἀπηλιωτῶν Πευκετίων ἐν Ἰωνίῳ πελάγει, Ἐγνατία, Βάριον, Αὐφιδίου ποταμοῦ ἐκβολαί. Ἀπηλιωτῶν Δαυνίων ἐν Ἰωνίῳ πελάγει, Σαλαπία, Σιπόεις, Ἀπενέστη, Γάργανον ὄρος. Ἐπὶ δὲ τὴν Ἀδρίαν κόλπον, Ὕελον. Hoc est: *Iapygium promontorium, quod & Salentinum. Calabriæ ad Ionium mare, Hydrûs, Luppiæ, Brundisium. Apulorum Peucetiorum ad Ionium mare, Egnatia, Barium, Aufidii amnis ostium. Apulorum Dauniorum, ad Ionium mare, Salapiæ, Sipûs, Apenestæ, Garganus mons; & ad Adriam sinum, Hyrium.* Terminus igitur Ionii sinûs ab hac Italiæ parte fuit Garganus mons. Ab adverso litore Ptolemæus limitem statuit inter Ionium mare & Adriam sinum, eumdem quem

inter

inter Illyricum & Macedoniam. is autem fuit circa Liſſum opidum in Lodrinenſi, quem hodiè vocant, ſinu, & Dyrrhachium, quod vulgò nunc *Duraccio*. Verba eius in deſcriptione Illyrici hæc ſunt: Η' Ἰλλυρὶς περιορίζεται ἀπὸ μεσημβρίας μέρη τι Μακεδονίας, κατὰ γραμμὴν, ἀπὸ δὲ εἰρημένου πέρατος Φθίνουσαν ὅπη τοῦ Ἀδρίου, καὶ τῇ ἐντὸς ἐκτεταμένῃ τοῦ Ἀδρίου πλευρᾷ, μέχρι εἰρημένου περὶ τὴν Ἰσσὸν πέρατος. Id eſt: *Illyricum terminatur à meridie parte quâdam Macedoniæ, juxta lineam, ab prædicto fine ad Adriam ſinum exſiſtente. tum hinc Adriatici ſinûs latere usque ad Iſtriæ prædictum finem.* In Macedoniæ verò deſcriptione; Η' Μακεδονία, inquit, περιορίζεται ἀπὸ δυσμῶν τῷ Ἰονίῳ πελάγει, τῷ ἀπὸ Δυρραχίου μέχρι Πεπύχου [lege καὶ Κελύδνου] ποταμοῦ. Id eſt: *Macedonia terminatur ab occaſu Ionio mari, quod eſt à Dyrrachio ad Celydnum amnem.* Vltra etiam Celydnum protuliſſe eum Ionium mare, patet poſteà; ubi ita ait: Νῆσος ἡ προκειμένη τῇ Μακεδονίᾳ ἐν τῷ Ἰονίῳ πελάγει Σασών. Id eſt: *Inſula Macedoniæ adjacet in Ionio mari Saſo.* Hæc etiam nunc, intra fauceis Ionii ſinûs ſita, vulgò vocatur *Saſeno*.

In deſcriptione verò Epiri ita tradit: Τῆς Η'πείρου ἡ ἀπὸ δύσεως πλευρὰ διορίζεται τῇ κατὰ τὴν Ἀκροκεραύνια καὶ Ἰονίου πελάγους παραλίᾳ. ἧς ἡ μὲν προκειμένη ἔχει ἔθνος· Χαονίας. Ὄρεινον, ἡ ἀκρώρια τῶν Ἀκροκεραυνίων ὀρέων, Πανορμὸς λιμήν, Ὀγχησμὸς λιμήν, Κασσιόπη λιμήν. ἡ δὲ ἀπὸ μεσημβρίας πλευρὰ τῷ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ Ἀθαμανικῷ πελάγει. Id eſt: *Epiri occidentale latus finitur juxta Acroceraunia juga, orâ Ionii maris; cuius deſcriptio ſic habet: Chaoniæ; Oricum, ſummitas montium Acroceraunorum, Panormus portus, Oncheſmus portus, Caſſiope portus. meridionale autem latus mari, quod hinc ad Acheloum protenditur amnem, Adriatico.* Vltra igitur Ceraunios monteis xxxv circiter millia paſſuum ad Corcyram usque inſulam Ionii nomen protulit Ptolemæus. nam Caſſiope fuit ex adverſo ſeptemtrionalis promontorii & opidi Corcyræ; quæ & ipſa utraque Caſſiope dicta, vulgò etiam nunc *Santa Maria di Caſopo*. Adriaticum mare quomodo Ptolemæus eò usque & ad Acheloum flumen extendat, poſteriùs dicetur.

Pauſanias Apolloniam ad Ionium collocat ſinum; in Eliacis ſic ſcribens: Μενεπτόλεμος ἐξ Ἀπολλωνίας, τῆς ἐν τῷ Ἰονίῳ. *Meneptolemus ex Apolloniâ, quæ ad Ionium eſt ſinum.*

Cæterùm, notandum, quòd Græci de hoc Ionio ſinu loquentes, non rarò ſimpliciter τὸν Ἰόνιον vocant, ſubintelligentes τὸν κόλπον.

Ipſe porrò Ionius ſinus pars habitus eſt veteribus MARIS IONII; quod inter Siciliam, Italiam atque Peloponneſum ad Cretam usque inſulam protendebant. Hinc Plinius, lib. IV, cap. V: *Tot ſinus*, inquit, *Peloponnenſem oram lancinant, tot maria allatrant. ſiquidem à ſeptemtrione Ionium irrumpit; ab occidente, Siculo pulſatur; à meridie, Cretico urgetur.* Sed ampliùs Plinius, lib. IV, cap. XI; *Græci*, inquit, *& Ionium dividunt in Siculum ac Creticum, ab inſulis.* Hinc Strabo, in geographicis ſuis, nullum aliud Ionium mare memorans, præter Ionium illum ſinum, partem Adriatici ſinûs, de Siculo mari ita ſcribit, dicto lib. II: Μετὰ δὲ τὸν Σικελίαν ἄλλα πελάγη συνάπτει, τό τε περὶ τὰς Σύρτεις καὶ τὴν Κυρηναίας, καὶ αὐτὰς αἱ Σύρτεις, καὶ τὸ Αὐσόνιον μὲν πάλαι, νυνὶ δὲ καλούμενον Σικελικὸν, σύρρουν ὂν ἐκείνῳ καὶ συνεχές. τὸ μὲν περὶ τὰς Σύρτεις καὶ τῆς Κυρηναίας καλεῖται Λιβυκὸν, τελευτᾷ δὲ εἰς τὸ Αἰγύπτιον πέλαγος. τὸ δὲ Σικελικὸν πέλαγος περὶ τε Σικελίαν ἐστὶ καὶ τὴν Ἰαπυγίαν, ὅπου τὸ πρὸς ἕω μέρος· αὔξεται δὲ μέχρι τῶν ἄκρων τῆς Κρήτης, καὶ πλὴν Πελοποννησίου δὲ περικλύζει πλὴν πλείστων, ὧν πλησίον τὸν Κορινθιακὸν καλούμενον κόλπον. πρὸς ἄρκτους δὲ ὅπου τε ἄκραν Ἰαπυγίαν καὶ τὸ στόμα τοῦ Ἰονίου κόλπου, καὶ τὴν Ἠπείρου τὰ νότια μέρη, μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, καὶ τὴν συνεχῆ παραλίαν τὴν μετὰξὺ τοῦ τε Κορινθιακοῦ κόλπου πρὸς τὸν Πελοποννησίου. Hoc eſt: *Poſt Siciliam alia maria continenter ſequuntur: id ſcilicet, quod ante Syrteis eſt & Cyrenaicam regionem, ipſæque Syrtes, & quod olim Auſonium, nunc verò Siculum vocatur mare, continuum cum illo & confluens. Quod ante Syrteis & Cyrenaicam eſt, Libycum dicitur, in Aegyptium deſinens æquor. Siculum verò mare ante Siciliam atque Italiam eſt; ad ortum versùs, usque ad Cretæ extrema; ad ſeptemtriones autem, usque ad Iapygium promontorium & ſinûs Ionii fauceis, parteisque Epiri meridionales: ad ſinum usque Ambracicum, & continentem oram, quæ cum Peloponneſo ſinum Corinthiacum includit.* Hinc & illud lib. VI: Ἔστι δὲ ἡ μὲν Λευκανία μεταξὺ τοῦ τε παραλίας τῆς Τυρρηνικῆς καὶ τῆς Σικελικῆς, τῆς μὲν ἀπὸ τοῦ Σιλάριδος μέχρι Λάου, τῆς δὲ ἀπὸ Μεταπόντου μέχρι Θουρίων. Id eſt: *Lucania inter oram Hetruſci ſimul & Siculi maris ſita eſt; illinc ab Silari ad Laum, hinc ab Metaponto ad Thurios usque.* Verùm Polybius, lib. II, etiam ad Italiam Siculum ab Ionio mari diſtingvit. ipſique Livio etiam, lib. XXIII, ad Italiam mare Ionium habetur. Τῆς δὲ πάσης, inquit Polybius, Ἰταλίας τῷ σχήματι

MARE IONIVM.

σχήματι τριγωνοειδὲς ἐκ τῶν ἀρχόντων, τὴν μὲν μίαν ἐφίζει πλευρὰν αὐτῆς, τὴν πρὸς ἀνατολὰς κεκλιμένην, ὅ τε Ἰόνιος πόρος, ἐκ τοῦ συνεχὴς ὁ κόλπος τοῦ Ἀδρίου· τὴν δὲ πρὸς μεσημβρίαν καὶ δυσμὰς τετραμμένην, τὸ Σικελικὸν καὶ Τυρρηνικὸν πέλαγος. αὗται δὲ αἱ πλευραὶ, συμπίπτουσαι πρὸς ἀλλήλας, κορυφὴν ποιοῦσι τριγώνου, τὸ προκείμενον ἀκρωτήριον τῆς Ἰταλίας εἰς τὸν μεσημβρίαν, ὃ προσαγορεύεται μὲν Κόκιν[ος], Διαιρεῖ δὲ τὸ Ἰόνιον πόρον καὶ τὸ Σικελικὸν πέλαγος. Id est: *Italia omnis quum trigoni formam referat, unum ejus latus, quod orientem spectat, Ionium mare & continuus illi sinus Adriaticus terminant; meridiei verò & occidenti obversum latus, Siculum Hetruscumque mare. quâ se duo hæc latera conjungunt, triquetræ figuræ vertex efficitur, in promontorio Italiæ, quod in meridiem versùs procurrens, Cocintus vocatur; quo separantur Ionium Siculumque maria.* Parùm congruam hanc Italiæ triquetram figuram, absurdumque ejus in Cocinto, vel etiam Leucopetrâ, promontorio, verticem, satis jam dudum reprehendit antiquus geographus Strabo, sub initium libri v. Verùm ibidem Strabo ostendit, ipsum Polybium mare Siculum ad Iapygium usque produxisse. Ἡ λοιπὴ δ' ἐστὶν, inquit, ὅσην κατέχουσι Βρέττιοι καὶ Λευκανοί. Φησὶ δὲ Πολύβιος, πεζῇ μὲν εἶναι τὴν παραλίαν τὴν ἀπὸ Ἰαπυγίας μέχρι πορθμοῦ . . . . . καὶ τριακοσίων σταδίων· κλύζεσθαι δ' αὐτὴν τῷ Σικελικῷ πελάγει· πλέουσι δὲ καὶ πεντεκοσίων δέουσιν. Id est: *Reliquum Italiæ Brutii ac Lucani tenent. Polybius tradit, terrestre iter à Iapygiâ per oram ad fretum esse vel* III CIↃ *stadiorum; eamque oram Siculo mari allui: navigationem verò ne* IↃ *quidem stadia implere.*

Porrò, Thucydides, lib. I, hæc scribit: Ἐπίδαυρος ἐστὶ πόλις ἐν δεξιᾷ ἐσπλέουσι τὸν Ἰόνιον κόλπον. *Epidamnus est urbs ad dextram sita intrantibus Ionium sinum.* Vbi observandum, quòd non hunc sinum solum sic adpellat; sed etiam quidquid est inter Peloponnesum & Siculum mare.

Discrimen Ionii Sinvs & Adriatici maris ad huius fauces est. Scylax in περίπλῳ. Λιμὴν, inquit, Ὑδροῦς ἐπὶ τῷ Ἀδρίᾳ ἢ Ἰονίᾳ κόλπῳ χώματα. *Hydruntinus portus, ad fauces Adriatici vel Ionii sinûs.* De eodem ita Plinius, lib. III, cap. XI: *Hydrûs, ad discrimen Ionii & Adriatici maris: quâ in Græciam brevissimus transitus.* Consentit Ptolemæus in descriptione Italiæ, mox infrà. Procopius Gothic. rer. lib. I: Πέλαγος τὸ Ἀδριατικὸν ἐκπολὺ ἴσα πάρρω πως τῆς ἠπείρου ἐκβάλλον, ποιεῖται τὸν Ἰόνιον κόλπον, οὐδὲν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις χωρίοις. ἔνθα δὴ τελευτῶσα τῆς Ἀδριάδος ἡ ἐς τὸν ἤπειρον ἀνάβασις ἰσθμὸν ποιεῖται. ὅ, τε γὰρ Χρυσοῦς καλούμενος κόλπος, ἀποληγων ἐς τὸ Λέχαιον, ἵνα δὴ Κορινθίων ἡ πόλις ἐστὶν, ἐν μέτρῳ τεσσαράκοντα σταδίων μάλιστα, ποιεῖται δὲ ταύτῃ ἰσθμόν. ἐκ δὲ Ῥαβέννης πόλεως, ἣ δὴ τελευτᾷ ὁ Ἰόνιος κόλπος, ἐς θάλασσαν τὴν Τυρρηνικὴν ἧσσον ἢ ὀκτὼ ὁδὸς ἡμερῶν ὀξυόῳ ἀνδρί ἐστιν. τέτταρες δὲ κόλποι ἐντὸς πόλισμα πρῶτον ὁ Δρυὸς οἰκεῖται. Id est: *Adriaticum pelagus à continenti quàm procul Ionicum sinum exæstuans facit; haud tamen ut in aliis locis, ubi desinentis maris in terram utrimque transcensus isthmum reddit. Sinus, qui Chrysæus dicitur, in Lecheum desinens, ubi & Corinthus civitas est, quadraginta ad summum stadiorum spatio isthmum, qui eodem est, peragit. A Ravennâ autem urbe, ubi Ionicus desinit sinus, ad mare usque Tyrrhenum haud minus dierum octo expedito est iter viro. Intra hunc Ionium sinum imprimis Hydrûs est opidum.*

Cæterò, unde dictus sit Ionivs Sinvs, Servius his prodit verbis, ad Virgil. Aeneid. lib. III: *Quidam sanè Ionium ab Io Inachi filiâ dictum volunt, quòd amata hoc mare tranaverit. Nonnulli Ionium ab Ionio rege, qui in insulâ, quæ ante Illyricum jacet, regnaverat, dictum tradunt.* Eadem pluribus tradit Isacius in Lycophronis Alexandrâ.

Verùm de Siculo & Ionio mari, huiusque sinu, qui pars fuit extrema Hadriatici maris, satis hactenus disertum est. Ipsum equidem Mare Hadriaticvm, freto, quod est inter Iapygium & Acroceraunium promontoria, fuisse inclusum, quatuor gravissimorum auctorum, Ciceronis, Strabonis, Melæ ac Plinii testimoniis suprà demonstratum est. Cæterùm, Ptolemæus nullum agnoscens Siculum mare, Ionium verò in parte Adriatici sinûs, cum Strabone ac Dionysio Afro, & item extra suprà scriptas fauceis ad Corcyram usque protendens, ipsum maris Adriatici nomen à Siciliæ orientali latere, ad isthmum Corinthiacum adeoque Cretam usque producit. &, Ptolemæum haud dubiè sequutus Philostratus, idem nomen ad Corinthiacum isthmum extendit. Verba Ptolemæi hæc sunt, in descriptione Italiæ: Λευκόπετρα ἄκρα· Μεγάλης Ἑλλάδος τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος· Ζεφύριον ἄκρον, Λοκροὶ πόλις, Λοκαίνα πόλεμος ἐκβολαί· ἐν δὲ τῷ κατὰ Σκυλάκιον κόλπῳ, πόλις Σκυλάκιον, ὁ μυχὸς τοῦ κόλπου Σκυλακίτης, Λακίνιον ἄκρον· ἐν δὲ τῷ Ταραντίνῳ κόλπῳ, Κρότων πόλις,

Θούριον,

Θύριον, Μεταπόντιον, Τάρας. Σαλεντίνων· Ἰαπυγία ἄκρα, ἡ καὶ Σαλεντίνη. Καλαβρίας δὲ πρῶτα τὸ Ἰώνιον πέλαγος, Τέρης. Hoc est: *Leucopetra, promontorium. Magnæ Græciæ, ad Adriaticum mare; Zephyrium promontorium, Locri urbs, Locani amnis ostium. in Scylacio autem sinu, opidum Scylacium, intimus Scylacii sinûs recessus, Lacinium promontorium. & in Tarentino sinu Croto urbs, Thurium, Metapontum, Tarentum. Salentinorum, Iapygium promontorium, quod & Saleutinum. Calabriæ verò ad Ionium mare, Hydrûs.* Hinc igitur Ionium mare facit prædictam partem Adriæ ad Corcyram usque insulam & Cassiopen Epiri portum. inde rursus Adriaticum ad Cretam usque. At in descriptione Siciliæ; Ἡ Σικελία, inquit, πρόκειται ἀπὸ ἀνατολῶν κατὰ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Id est: *Sicilia clauditur ab oriente Adriâ mari.* Mox: Ἀνατολικῆς πλευρᾶς περιγραφὴ ἐν Ἀδριατικῷ πελάγει. Id est: *Orientalis lateris descriptio ad Adriaticum mare.* Sic & Solinus ad Siciliam usque producit Adriaticum mare. Recenset autem Ptolemæus in hoc latere loca maritima quæ sunt à Pachyno ad Pelorum usque. At in Epiri descriptione; Κασσίοπη, inquit, λιμήν. ἡ δὲ ἀπὸ μεσημβρίας πλευρὰ διορίζεται τῷ ἐντεῦθεν μέχρι τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ Ἀδριατικῷ πελάγει. Hoc est: *Cassiope portus. meridionale latus terminatur Adriatico mari, quod hinc ad Acheloum flumen protenditur.* Et posteà: Ἡ Ἀχαΐα ὁρίζεται ἀπὸ μεσημβρίας τῷ τε Ἀδριατικῷ πελάγει, κατὰ τὸν ἀπὸ τοῦ Ἀχελώου ποταμοῦ παράλιον τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου· καὶ αὐτῷ τῷ ἰσθμῷ. Hoc est: *Achaia terminatur à meridie Adriatico mari, juxta oram Corinthiaci sinûs, quæ est ab Acheloo flumine; & inde ipso isthmo.* Et in descriptione Peloponnesi: Ἡ δὲ Πελοπόννησος ὁρίζεται ἀπὸ δυσμῶν καὶ μεσημβρίας τῷ Ἀδριατικῷ πελάγει. Hoc est: *Peloponnesus finitur ab occasu ac meridie Adriatico mari.* Ac tandem in Cretæ insulæ descriptione: Ἡ Κρήτη περιορίζεται ἀπὸ δυσμῶν κατὰ τὸ Ἀδριατικὸν πέλαγος. Id est: *Creta terminatur ab occasu Adriatico mari.* Hactenus Ptolemæus. cum quo consentit Philostratus; cuius verba sub principium huius capitis, de discrimine Superi Inferique maris, habuimus. Idem, imaginum libro II, in Palæmone, de isthmo Corinthiaco loquens, sic ait: Ὁ δὲ ἰσθμὸς γέγραπται μὲν ἐν εἴδει δαίμονος, εὐπλοΐαν ἑαυτὸν τῇ γῇ· πλάκα δὲ ἀπὸ τῆς Φύσεως λαχὼν ἀμφοῖν τοῖν Ἀδριατικοῖν μᾶλλον κεῖται, καθάπερ ἐπεζευγμένῳ τοῖς πελάγεσιν. ἔστι δὲ αὐτῷ μειράκιον ἐν δεξιᾷ λευκὸν δή, κόραι δ' ἐν ἀριστερᾷ. θάλατται δὲ αὖ πρὸ καλαὶ καὶ ἱκανῶς εὔδιοι, τῇ τὸν ἰσθμὸν ἀποφαίνουσι γῇ προσκάθηνται. Hoc est: *Isthmus geniifacie atque humi supinus pictus est: inter Aegæum atque Adriam maria, veluti æquoribus cinctus à naturâ, situs. caterùm, ad ejus dextram Lechæus est adolescentulus; ad sinistram verò puellæ. maria autem ipsa, pulcra ac satis tranquilla, telluri isthmum demonstranti adsident.* Vulgò an etiam Græcæ gentes idem nomen impropriè ad Siciliam, Peloponnesum & Cretam usque extenderint; quod duo isti Græci scriptores, Ptolemæus & Philostratus fecerunt; equidem valdè etiam nunc dubito. imò vehementer suspicor, Ptolemæum huius rei primum atque unum fuisse auctorem; quem posteà sequutus Philostratus. Nam illud ex Ovidio argumentum, opidò quàm ambiguum est, quo idem probare nonnulli conantur. Tristium lib. I, eleg. X, ità canit Poëta:

Litera quæcumque est toto tibi lecta libello,
Est mihi sollicito tempore facta viæ.
Aut hæc me, gelido tremerem quum mense decembri,
Scribentem mediis Adria vidit aquis.
Aut, postquàm bimarem cursu superavimus isthmon,
Alteraque est nostræ sumpta carina fugæ.
Quod facerem versûs inter fera murmura ponti,
Cycladas Aegeas obstupuisse puto.

Huic quamvis Poëta videatur unà cum Philostrato terminum inter Adriam & Aegæum mare ponere isthmum Corinthiacum: tamen res ea planè dubia est. quidpe ex decem istis primi libri elegiis, primam, quartam, sextam, septimam, nonam, atque decimam, procul ab Italiâ & Adriâ, in mari Aegæo & Pontico esse scriptas, satis clarè diserteque cuivis legenti patet. ex reliquis, quarta, quinta & octava, quamvis ambiguæ sint; tamen quia solutiore paullò animo & sine maris metu scriptas esse apparet; in eodem Aegæo exaratæ videntur. Vnas duas, secundam & tertiam, in Adriâ prope Italiam, ubi ingenti tempestate fuit jactatus, fuisse compositas, ex ipsis satis manifestè perspicitur. Elegiâ enim secundâ, quâ nil nisi horrendam tempestatem lamentatur, ita scriptum est:

Ferte

Ferte (quid heic facio?) rapidi mea corpora venti.
Ausonias fineis cur mea vela vident?
Noluit hoc Cæsar. quid, quem fugat ille, tenetis?
Adspiciat vultus Pontica terra meos.

Elegiâ autem tertiâ ita:

Nos tamen Ionium non nostrâ findimus æquor
Sponte, sed audaces cogimur esse metu.
Me miserum! quantis nigrescunt æquora ventis;
Erutaque eximis fervet arena vadis?
Navita confessus gelidum palore timorem,
Iam sequitur victus, non regit arte ratem.
Quòd nisi mutatas emiserit Aeolus auras,
In loca jam nobis non adeunda ferar.
Nam procul Illyricis lævâ de parte relictis
Interdicta mihi cernitur Italia.

Certè Adriæ, sive Adriatico mari, neque à Græcis primùm, neque à Romanis, postquam hi totam simul Italiam & Græciam sub imperium suum redegerunt, id nominis impositum fuit; sed à Tuscis & aliis Italicis gentibus; ut disertè testatur Livius lib. v, verbis sub initium huius capitis perscriptis. quibus disertè, ad Italiam tantùm, cùm Italicas genteis, tum ipsos Græcos adpellasse mare Adriaticum, testatur gravissimus auctor; id quod alio nomine dicebatur Superum. Tuscos extra prædictas Adriatici sinûs fauceis, hinc ad Italiæ frontem & Siciliæ orientale latus, illinc ad Epirum Græciamque & Cretam insulam, maris obtinuisse imperium, nemo umquâm ostenderit. Quidquid igitur sub Adriæ nomine intellexerit Ovidius; certum & extra controversiam esse debet, ADRIATICVM MARE propriè intra prædictas fauceis fuisse comprehensum. cuius pars inferior, à Gargano monte ad fauceis usque, IONIVM MARE, seu IONIVS SINVS, fuit dicta.

Cæterò, ejusdem maris Adriatici à dextro litore aliæ partes, alia etiam ab adcolis gentibus acceperunt olim vocabula. sic ab Illyrico, communi regionis vocabulo, dicebatur ILLYRICVM: ad Dalmatiam vocabatur DALMATICVM MARE. Varios Inferi juxtà ac Superi maris sinus, quos suo quoque loco atque ordine suprà indicavimus, hoc loco repetere, supervacaneum fuerit. Hæc igitur de ITALICO diseruisse MARI, ipsâque ITALIA, sufficit.

FINIS.

Errata.

PAg. 62. lin. 29. *vitiata. 107, 27, Carraca*, in margine. *1040, 27, denominata. 1145, 31, ab vero. 1187. 22, Veseris. 1253, 4. 5, Pandosia Platæensium*, scilicet colonia. 1307, 44, & inde, quæ de Ogygiâ insulâ perscripta sunt, conferantur cum iis quæ auctor ipse Siciliæ suæ fol. 446. l. 45, & 468, l. 30, edidit plenè recognita. cum quibus quoniam posteriora hæc pugnant; & verò istud ab exscriptore in tanto difficilique opere tam citò observari non potuit: tu, benevole lector, pugnantia hæc posteriora præterîto. Eodem fol. 1307, l. 46, lege *Aeæam. 1309, 11, Circæum*.

INDEX
RERVM ET VERBORVM,
QVAE HOC ITALIAE OPERE CONTINENTVR.

Prior numerus paginam, posterior lineam denotat.

A.

ABæ, opidum. 515.18.
Abala, portus. 1294.36.1295.1.
Abella, municipium & colonia. 1185.13.
Abellinum, colonia. 1200.10. Marsicum, opidum. 1280.46.
Aborigines, gens. 1328. 8. Latini adpellati. 1328. 12. unde dicti. 790. 30. eorum origo. 791. 43. à Sabinis ejecti. 647.56. priùs Oenotri dicti. 649.20.
Aborigines non fuêre antiquissimi Italiæ incolæ. 40.29.
Absoris seu Absorus, insula. 215.28.
Absyrtides, insulæ. 214.39.
Absyrtis seu Absyrtium, insula. 215.32.
Abustrum, opidum. 1281.15.
Abystrum, opidum. 1281.14.
Academia Ciceronis. 1143.17.
Acalandra, opidum. 1280.13.
Acalandrum, flumen. 1277.5.
Acelum, opidum. 163.20.
Acerani, populus. 245.15.
Acerræ, opidum. 244.1. municipium & colonia. 1182. 40.
Acerronia. 1281.37.
Acherræ, opidum. 244.2.
Acherontia in Brutiis an aliqua. 1318.54. opidum Apulorum. 1225.5.
Acherusius lacus, vel palus. 1118.30.
Acitis, amnis. 1276.47.
Acula, opidum. 570.24.
ad Aquas, locus. 742.44.
ad Arnum, locus. 511.41.
ad Bivium, locus. 950.7.
ad Capras, locus. 616.57.& 617.52.
ad Casas Cæsarianas, locus. 570.39.
ad Castra, locus. 188.37.
ad Centesimum, locus. 742, 46.
ad Ceplasias seu ad Cepasias, locus. 120.28.
ad Compita, locus. 300.23.
ad Confluentes, locus. 300.20.
ad Decimum, locus. 234.20.& 950.20.
ad Duas Columnas, locus. 233.39.
ad Duodecimum, locus. 92.25.& 162.33.
ad Ensem, locus. 618.10.
ad Fanum Martis, locus. 92.26.
ad Feroniam, fanum & lucus. 547.50.52.& 645.52.
ad Fines, locus. 468.21.& 570.39. & 636.5.
ad Fines, opidum. 92.24.
ad Flexum, locus. 858.48.& 1181.31.
ad Fonticulos seu Fontellos, locus. 270.28.
ad Furnulos, locus. 189.25.
ad Gallinas, villa. 527.12.
ad Herculem, portus. 468.1.
ad Intercisa, locus. 618.48.
ad Iuglandem, locus. 571.4.
ad Laminas, locus. 784.38.
ad Malum, locus. 204.40.
ad Martis, opidum. 507.44.
ad Martis, locus. 638.57.742.40.
ad Medias, locus. 233.56. & 288.31. & 1034.30.
ad Mensulas, locus. 569.45.
ad Nonas, locus. 485.54.
ad Nonum, locus. 162.34.& 243.36.& 918.8.& 1178.22.
ad Novas, locus. 299.45.& 485.54.& 524.55.& 694.24.
ad Novas statuas, opidum. 569.18.
ad Octavum, locus. 92.22.& 618.44.& 1178.24.
ad Opulentos, locus. 1155.16.
ad Petras Rubras, opidulum. 526.28.
ad Picta diversoria. 949.32.
ad Pictas Tabernas. 949.31.
ad Pirum, locus. 189.28.
ad Pirum Philumeni, locus. 611.31.
ad Pistores, opidum. 507.37.
ad Pontem Sontii, locus. 188.26.
ad Quercum, opidum. 118.16.
ad Quintanas, locus. 949.27.
ad Rotas, locus. 236.53.
ad Salinas, locus. 751.3.
ad Saxa Rubra, seu ad Rubras, opidulum. 526.27.
ad Sextum Lapidem, locus. 524.51. & 570.4.
ad Sextias, locus. 611.51.
ad Silanos, locus. 204.7.
ad Solaria, locus. 509.5.
ad Sponsas, locus. 1034.28.
ad Statuas, locus. 950.4.
ad Tarum, locus. 270.27.
ad Titulos, locus. 56.
ad Tricesimum, locus. 201.4.
ad Turum, locus. 270.25.
ad Turres, locus. 498.11
ad Turreis albas, locus. 992.43.
ad Vicesimum, locus. 527.50.
ad Vicesimum, locus. 1276.57.
ad Victoriolas. 288.35.
ad Vineas, locus. 785.19.

ad Vndecimum, locus. 189. 22.
ad Vrbanas, locus. 1178.16.
Addua, fluvius. 410.38.
Adria, mare. 1332.8. sinus. 1332.15.
Adriacum mare. 1332.16.
Adrianum mare. 1332.11.
Adriaticum mare. 1331.42. unde dictum. 1331.42. & 1338.15. huius & Ionii sinus discrimen. 1336. 24. illius fauces. ibidem. circa eius terminos error Ptolemæi & Philostrati. 1336. 49. 53. & 1337.24.
Adula, mons. 344.57.
Aeæa, insula. 995.54. falso pro Ogygiâ. 1307. 46.
Aecæ. 1202.46.
Aeculanum, opidum. 1203.43.
Aedis publica. 151.41.
Aegida, opidum. 210.35.
Aegidis, insula. 211.13.
Aegila seu Aegilum, insula. 505.17.
Aegilium, insula. 502.24.
Aemilia fossa. 271. 2.
Aemilia, regio. 31.38.
Aenaria, insula. 1164.34.
Aequani, populi. 538.12. & 773.14.
Aequi, populi. 538.11. & 773.8. & 1061.41.
Aequi Falisci. 537.57.
Aequicolani, gens. 773.39. Aequicoli. 17. Aequiculani. 37. & 774.33. Aequiculi. 773.17.
Aequum Faliscum, opidum. 538.33.
Aesarus, amnis. 1311.9. & portus. 22.
Aesculapii templum. 987.15. & 990.5.
Aeser, fluvius. 462.24.
Aesernia, colonia. 1195.5.
Aesis, amnis. 611.56.
Aesis, vel Aesium, colonia. 612.37.
Aesola, opidum. 967.55. Aesula. 54.
Aethalia, insula. 502.33.
Agasus, portus. 1212.30.
Agones, populus. 100.26.
Agrippinæ tumulus. 1126, 8. villa. 1123.40.
Agylla, opidum. 489.29.
Agyllani seu Agyllini, populus. 490.18.
Alatrium, municipium & colonia. 983 5.
Alba Docilia, opidum. 70.20.
Alba Fucentis, colonia. 767.17. unde cognominata. 768. 51.
Alba Longa, urbs. 900.44.
Albæ Longæ jugum. 906.17.
Alba Pompeia, municipium. 85.28.
Alba, opidum. 1242.8.
Albana castra. 914.1.
Albana vallis. 912.4.
Albana, vicus. 1175.27.
Albanum Clodii, villa. 909.2.
Albanum imperatorum prætorium. 914.1.
Albanum, nemus. 908.45.
Albanum, opidum. 914.36.
Albanum, Cn. Pompeii Magni villa. 908. 56.
Albanum Prætorium. 913.57.
Albanus, mons. 355.12.
Albanus mons. 906.17.
Albia juga. 319.5.
Albingaunum, opidum. 67.32.
Albinia, fluvius. 478.19.
Albini villa. 469.12.
Albintemelium, seu Albium Intemelium, urbs. 65.1.21.
Albius, mons. 355.7.
Albula, vel Albulæ aquæ. 714.57.
Albula, Tiberis amnis nomen. 694.44.
Albulates, amnis. 735.20.
Albuneæ fons. 717.24. nemus. 35.
Alburnus, mons. 1254.35. portus. 45.
Aletium, opidum. 1251.11.
Aletrium, municipium & colonia. 983.5.
Alex, amnis. 1302.53.
Algæ, locus. 483.36.
Algidus, mons & opidum. 776.49.
Aliternus, amnis. 1094.34.
Allia, amnis. 708.25.
Allieni forum, opidum. 155.13.
Allifæ, opidum. 1195.20.
Alma, opidum. 475.11.
Almo, amnis. 718.14.
Alor, nomen corruptum. 1199.54.
Alpes Carnicæ. 347. 1. Coctianæ, seu Cottiæ. 337.21,27. Graiæ. 94.5. & 338.28. Noricæ. 346. 14. Iuliæ. 347.22. Maritimæ. 335.53. Pannonicæ. 351. 25. Penninæ, Pœnæ seu Pœninæ. 28.24. & 339. 31. 34. illarum fauces. 340. 54. Rheticæ. 343. 35. Tridentinæ. 343.43. Venetæ. 351. 19.
Alpes alio nomine Tauri montes. 319.15.
Alpes Græcis etiam per errorem Riphæi montes. 319.30.
Alpes qui mortalium primi transcenderint. 358. 28. unde dictæ. 316.24
Alpium initium. 323.15. finis. 327.15. longitudo. 328.56. earum latitudo. 329. 34. earum altitudo. 332.1.
Alpia juga. 319.5.
Alpis Cottia, mons. 93 11.
Alpis Graia, mons. 98 12.
Alpius, mons. 172.57. & 353.23.
Alsa, fluvius & portus. 179.4.
Alsietinus lacus. 524.47.
Alsium, opidum. 497.9.
Alsuga, castellum. 120.45.
Alternus, amnis. 1094.35.
Althurnus, amnis. 1094.42.
Altinum, municipium. 161.18. & 1320.38.
Aternum, opidum. 1281.7.
Amasenus, fluvius. 1007.57.
Ambra, fluvius. 570.41.
Ambrones, Ligures. 47.20.
Ambuleius, ager. 263.55.
Amelia, opidum. 551.47.
Ameria, municipium & colonia. 634. 25. opidum. 551.47.
Ameriola, opidum. 665.22.
Amerinum, castellum. 551.48.
Aminei populus. 1172.47.
Amiternum, urbs. 685.11.
Ampsanctus, lacus. 1201.31.
Amyclæ, opidum. 645.12. & 1063.31.
Amyclanum mare. 1064.14.
Amyclanus lacus. 1064.12. sinus. 1064.14. & 1065. 52. & 1066. 9.
Anagnia seu Anagni, opidum. 106.43. & 981.55.

Anagni-

Anagninum, compitum. 982.46.
Anamanes, seu Anamares, gens. 265.26.
Ananes, gens. 264.30.
Anassus, amnis & portus. 178.43.
Anaunium, opidum. 106.37.
Ancæ, opidum. 1279.47.
Ancona, colonia. 728.1.
Andes, vicus. 257.45.
Anemo, fluvius. 418.26.
Anesica, opidum. 204.35.
Angitiæ, lucus vel nemus, opidum. 770.29.
Angulus, opidum. 751.7.
Anicianæ lapicidinæ. 518.8.
Anidus, mons. 76.49.
Animo, fluvius. 418.26.
Anio, amnis. 711.44.
Annæ Perennæ seu Perennæ nemus. 869.52.
Anneianum, opidum. 155.1.
Annibalis castra, portus. 1179.54. & 1306.22.
Anonium, opidum. 106.37.
Antemnæ, opidum. 663.49.
Antenorea, terra. 153.52.
Antenoridæ, gens. 129.1.
Antiatium navale. 987.50.
Antiense templum. 987.15.
Antium, opidum. 986.27.
Anxantia, opidum. 770.17.
Anxanum, opidum. 1207.31.
Anxia, opidum. 1279.48.
Anxur, urbs. 1010.7.
Apenestæ, opidum. 1212.35.
Apennini, montes. 35.18.
Apenninus, mons. 28.7.
Aphrodisium, templum. 977.50.
Apicilia, locus. 186.56.
Apina, opidum. 1220.4.
Apollinares aquæ. 493.38.
Apollinis nemus & fanum. 232.42. templum. 1112. 20. lucus ac templum Soractis. 545.35.
Apollinis Alæi templum. 1313.30.
Apona, tellus. 153.51.
Aponi, fontes. 148.45.
Aponus, amnis, & vicus, & Deus. 153.26.48.55.
Appianum, castellum. 121.14.
Appii forum. 1032.57.
Apilis, lacus. 474.40.
Aprusa, amnis. 605.3.
Aprustum, opidum. 1281.13.
Apua, opidum. 75.16.
Apuani, Ligures. 74.25.
Apuliæ fines. 1210.20.
Aquæ Ferentinæ caput. 719.40. & 720.51. lucus. 719.41.
Aqua viva, locus. 527.50.
Aquæ, urbs. 82.44.
Aquæ calidæ. 116.33. & 195.33. & 742.44.
Aquæ calidæ Pisanæ. 465.51.
Aquæ Ferentinæ, opidum. 915.50.
Aquæ Iunonis. 116.35.
Aquæ Statiellæ seu Statiellorum. 81.56.
Aquæ Tauri, opidum. 486.26.
Aquæ Volaterranæ. 513.28.
Aquenses, populus. 82.1.
Aquenses Taurini. 486.28.
Aquila, opidum. 570.32.
Aquileia seu Aquilegia, colonia. 179.29.
Aquileienses seu Aquilegienses, populus. 179.42.
Aquileiensis portus. 185.56.
Aquileiensis sinus. 198.29.
Aquilis, fluvius. 1205.40.
Aquilonia, opidum. 1204.16.
Aquinum, opidum. 278.53. colonia & municipium. 1038.47.
Arcanum, locus. 1046.9.
Archippe, opidum. 771.9.
Arciades, an opidi nomen. 1298.22.
Ardea, opidum. 974.42.
Ardeatinus ager. 976.46.
Ardeatinæ aquæ. 977.41.
Ardelica. 258.26.
Ardona, opidum. 1220.9. Ardoneæ. ibid.
Arebrigium, opidum. 98.17.
Aretium, colonia & municipium. 571.9.
Argeades, opidum. 1298.23.
Argentani, populus. 156.17.
Argentanum, opidum. 1317.10.
Argentarius, mons. 479.7.
Argentia, locus. 245.57.
Argentini, populus. 156.17.
Argentinum stagnum. 156.13.
Argentum, seu Argenta, opidum. 156.16.
Argessa, regio. 1.18.
Argos Hippium, opidum. 1213.55.
Argous, portus. 504.22.
Argyrippa, opidum. 1213.55.
Aricini, populus. 420.16.
Aricinus clivus. 931.9.
Arigia, opidum. 920.11.
Ariminus, amnis. 603.31.
Ariminum, colonia. 603.8.
Ariolica, opidum. 98.25. & 258.26.
Armenia, flumen. 485.19.
Arna, opidum. 626.40.
Arnienses tribus. 550.28.
Arnus, amnis. 461.27. ad Arnum portus. 511.31.
Arocha, amnis. 1306.42.
Arpi, opidum. 1213.56.
Arpinum, municipium & præfectura. 1043.34.
Arretium, colonia & municipium. 571.7.
Arretinum stagnum. 156.9.
Arsia, amnis, 213.50. silva. 868.20.
Attelica, opidum. 258.26.
Artemisia seu Artemita, insula. 502.27.
Artena, opidum. 522.39. & 1032.36.
Artenia, castellum. 201.18.
Artolica, opidum. 98.25.
Arx, opidum. 1046.23.
Arx & Arces pro montium jugis. 1304.47.
Asconis fossa. 398.54.
Asculum Apulum. 1220.23. Picenum, colonia & municipium. 740.35.
Aternus, amnis. 752.1.
Asia, opidum. 1320.45.
Asisium, municipium. 627.29.
Aspia, fluvius. 731.38.
Asta, colonia. 86.8.
Astura, flumen & insula. 992.46.
Atagis, amnis. 124.14. & 140.56.
Atella, municipium & colonia. 1184.32.
Aternum, opidum. 751.26.

Aternus, amnis. 752.1.
Ateste, colonia. 154 31.
Athesis, amnis. 139.14.
Athurnus, amnis. 1094.39.
Atina, urbs. 1042.50.
Atinum, opidum. 1254.17.
Atiso, fluvius. 139.22.
Atrani, opidani. 1281.7.
Atria, opidum. 135.22.1332.22.
Atrianus, fluvius. 137.38.
Atriaticum mare. 1332.21.
Attidium, opidum. 614.49.
Audena, flumen. 76.3.
Aveia, opidum. 750.24.
Avella, municipium & colonia. 1186.16.
Avens, fluvius. 693.38.
Aventia, flumen. 460.51.
Avernus, antrum & lacus. 152.13. & 1121.44. & 1126.56.
Avesica, vicus. 204.36.
Aufens, fluvius. 1007.47.
Aufidena, opidum. 1193.46.
Aufidus, fluvius. 1211.29.
Ausina, opidum. 750.29.
Auginus, mons. 76.39.
Augusta fossa. 139.3.399.8.
Augusta Prætoria colonia. 96.38.
Augusta Taurinorum, opidum. 89.29.
Augusta Vagiennorum, opidum. 86.56.
Augusti portus. 500.40.
Augusti portus Ostiensis. 877.14.
Avia, opidum. 750.4.
Auletta, opidum. 1254.20.
Aulon, mons. 1239.5.
Aulonia, opidum. 1304.12.
Aureliani forum. 882.36.
Aurelii forum, opidum. 485.34.
Aurinia, opidum. 515.48.
Aurunci, gens. 1059.35.
Ausar seu Auser, fluvius. 461.32.
Ausones, gens. 1048.9.1059.35. Opici. 41.50.
Ausonium mare. 1298.28. & 1332.49. & 1333.28. pro Italico. 1351.38.
Ausugum, castellum. 120.44.
Auxer, fluvius. 462.24.
Auximum, colonia & municipium. 737.8.
Axia, castellum. 521.11.
Axii Appii villa, ad Velinum lacum. 679.23.
in Roscâ. 679.27.
Axima, opidum. 98.8.

B.

BAcanæ, vel Baccanæ, opidum. 554.29.
Badies, vicus. 742.48.
Bagienni seu Bagitenni, Ligures. 87.19.
Bajæ, opidum. 1119.8. portus. 48.
Bajanus lacus. 1124.1. sinus. 1126.23.
Balarus, portus. 1204.36.
Bale, nomen corruptum. 1289.3.
Baletium. 1244.36. nomen corruptum. 1250.47.
Balista, mons. 77.1.
Balneum regis, opidum. 554.14.
Balzanum, opidum. 121.53.
Bantia, opidum. 1225.37.
Barderate, opidum. 86.27.
Bardo, mons. 77.46.
Bardonis, mons. 294.10.
Barduli, opidum. 1211.25.
Baris, opidum. 1240.29.
Barium, opidum. 1210.41.
Basta, opidum. 1242.27.
Basterbini, opidani. 1242.30.
Batia. 684.27.
Batinus, amnis. 736.21.
Batulum, opidum. 1200.33.
Batum, corruptum nomen. 1285.51.
Bauli, villa. 1124.47.
Bavota, opidum. 1251.8.
Bauzanum, castellum. 121.52.
Bebius, mons. 1158.4.
Bebiana, villa. 522.27.
Bebriacus vicus. 259.56.
Bedesis, amnis. 300.57.
Bedriacus vicus. 259.48.
Belunum, opidum. 118.31.
Benacus lacus. 413.44.
Benacenses, populus. 107.43.
Beneventum, colonia. 258.50.& 1195.40.
Bercetum, opidum. 294.6.
Beregra, opidum. 746.44.
Berga, municipium. 248.18.
Bergamum, municipium. 247.29.
Bergintrum, opidum. 98.10.
Bergomates, gens. 247.17.248.11.
Bergomum, municipium. 247.26.
Bervenees, populus. 118.28.
Beruenses seu Berunenses populus. 120.1.2.
Berunum, opidum. 119.57.
Besidiæ, opidum. 1317.4.
Besidianum, opidum. 1317.6.
Betellus, locus. 258.47.
Betriacum, opidulum. 260.12.
Betriacus, vicus. 259.48.
Bevona, navale Hipponii. 1291.35.
Biligo, castellum. 201.33.
Biltio, opidum, 101.32.
Bintimilium, urbs. 65.43.
Biracelum, opidum. 75.52.
Biturgia, opidum. 570.7.
Bituritia, nomen corruptum. 570.23.
Bivona, navale Hipponii. 1291.34.
Blanda, opidum. 1263.3.
Blandusia, fons. 670.42.& 671.56.
Blera, opidum. 522.47.
Boaceus seu Boœceus, fluvius. 73.32.
Boactes, fluvius. 73.29.
Bobium, castrum. 293.4.
Bobonia, colonia, & municipium. 283.17.
Bodencus, amnis. 386.50.
Bodincomagum, opidum. 86.35.
Bodincus, amnis. 386.47.
Bœnacus lacus. 414.29.
Bolæ, opidum. 782.35.
Bondelia, opidum. 507.21.
Bononia, colonia & municipium. 283.12.
Bononiensis agri miranda quædam. 278.4.
Boron, fluvius. 73.32.
Bovianum, colonia. 1194.9.
Bovilla, opidum. 917.33.
Bojicus ager, regio. 273.15.

Bradanus, fluvius. 1279.6.
Brennus, mons. 412.52.
Brentii, id est, Brutii. 1282.11.
Brentonicum, opidum. 107.16.
Bretina, opidum. 107.12.
Brettii, id est, Brutii. 1282.10.
Brexillus, colonia. 281.14.
Brigantium seu Brigantio, opidum. 93.31.
Brixellum, colonia. 281.4.
Brixentes seu Brixente, populus. 115.13.
Brixia, colonia & municipium. 252.33.
Brixianum, castellum. 121.13.
Brixientes, populus. 123.9.
Brixillum, colonia. 281.10.
Briximo, opidum. 123.6.
Brinium seu Brina, opidum. 76.30.
Broxæ, castellum. 201.43.
Brundisium, Brundusium, urbs. 1245.1. situs eius. 54. conditores. 1246.6. portus. 17. colonia. 29.
Brundulus, portus. 146.42.
Brustacia, opidum. 1316.57.
Brutii, populus. 1061.51. horum origo. 1282.10. nomen. 1283.22. fines. 42.
Brutius ager, olim in Magnâ Græciâ. 1322.6.
Brutius sinus. 1298.42.
Brygeides, insulæ. 215.25.
Buca, opidum. 1206.55.
Burgium, vicus. 120.26.
Busta Gallorum, locus. 615.42. & 616.27.
Buthrotus, amnis. 1303.16.
Buttrium, opidum. 291.47.
Buxentum, opidum cum portu, flumine & promontorio. 1261.18.
Buxeta, castrum. 293.11.
Byrrus, amnis. 141.1.

C.

CÆcina, fluvius. 469.33.
Cæcinum, promontorium. 1301.3. opidum. 1305.16. flumen. 1302.53. & 1305.17.
Cæcubus ager. 1084.2.
Cæditiæ tabernæ. 1083.47.
Cæditius campus. 1083.45.
Cælianum, opidum. 1280.31.
Cælina, opidum & flumen. 166.32.
Cænina, opidum. 664 42.
Cænomani, gens. 250.53.
Cænys, promontorium. 1294.18.
Cære, municipium. 489.23.
Cæretanus, amnis. 494.18.
Cærites seu Cæretanæ aquæ. 493.34.
Cæritis, amnis. 494 18.
Cæsaris turris, locus. 1211.6.
Cæsarum villa. 527.11.
Cæsena, opidum. 295.19.
Cæsii forum, opidum. 561.32.
Cæstus, locus. 234.19.
Cæteronianum, opidum. 75.48.
Caieta, sinus. 1064.16. promontorium, opidum & portus. 20. villa Ciceronis. 1067.38.
Cajetanus sinus. 1065.52. & 1066.8.
Calabria, regio. 1227.38. nominis usurpatio. 45. situs. 56.
Calamatius, mons. 1256.54.
Calanicum, opidum. 83.10.
Calasarna, opidum. 1280.12.
Calatia, colonia. 1180.34.
Cales, colonia. 617.45. 1179.46.
Caletra opidum. 515.46.
Caligulæ pons. 1139.21.
Callicula, mons. 1172.56.
Callifæ, opidum. 1200.17.
Callipolis, urbs. 1239.13.
Calor, amnis. 1199.52. & 1254.25.
Calpurnii Pisonis villa. 1125.54.
Calucones, populus. 105.30.
Calypsus sedes. 1307.44. & insula, falso circa Lacinium promontorium statuitur. 1309.31.38.53.
Camare, ager. 1272.5.
Camaria, colonia. 613.26.
Camarinum, colonia. 613.10.
Cameliomagus, opidum. 80.52.
Camellaria, opidum. 630.44.
Camera, ager. 1272.5.
Cameria, colonia. 613.26. & 665.22.
Camerinum, colonio. 613.7.
Camers, opidum. 567.19.
Camesene, Italiæ nomen. 1.18.
Camillomagus, opidum. 80.53.
Cammunii seu Camuni, populus. 104.22.
Camœnara nemus. 717.37.
Campani, opidani. 1174.51.
Campaniæ regio & gens. 36.43. & 1061.47. & 1087.8. olim in Magnâ Græciâ. 1322.7. illius fines. 1090.6. fertilitas. 45.
Campanus pons. 1178.9. sinus. 1163.46.
Camuli, populus. 104.31.
Canalicum, opidum. 83,10.
Candianus, fluvius. 306.36.
Canens, locus. 941.2.
Canini campi. 101.48.
Cannæ, vicus. 1220.36.
Cannetum, opidum. 274.25.
Canterius, mons. 22.
Canusium, opidum. 1221.17. eius emporium. 1222.1.
Capena, opidum. 547.50.
Capraria, insula. 505.16.
Capratiæ, vicus. 616.57. & 617.52.
Caprasia, insula. 505.16.
Caprasia, opidum. 1317.40.
Caprasiæ, Padi ostium. 402.56.
Caprasiarum alveus. 403.47.
Capreæ, insula. 1168.9.
Capinna, opidum. 549.48.
Capua, urbs, colonia & municipium. 1174.25.
Capulana silva. 167.4.
Capulanus saltus. 167.4.
Carantiæ, vicus. 233.53.
Carbonaria fossa, Padi ostium. 405.32.
Carcantiæ, vicus. 233.52.
Carcinum, promontorium. 1301.3. flumen. 1302.53. & 1305.39. opidum. 1305.40.
Careæ, seu Careiæ, opidum. 524.25.
Carfilianum, opidum. 75.50.
Caricium, castellum. 1194.2.
Carillæ. 1285.16.
Caristum, opidum. 182.55.

Carni, Inalpina gens. 169,5.
Carnorum fines. 170, 34.
Carraca, opidum. 107, 27.
Carrea Potentia, opidum. 86,27.
Carſeoli, colonia. 783, 48.
Carſula, opidum. 683, 17.
Carſulæ, opidum. 638, 7.
Caruanca, mons. 354, 31.
Caſilinum, colonia. 1177, 13.
Caſilinus, fluvius. 1177, 42.
Caſinum, colonia & municipium. 1040, 52.
Caſperia, opidum. 676, 1.
Caſperula, opidum. 676, 4.
Caſſianum. 1281, 55.
Caſſinum, colonia & municipium. 1040, 53.
Caſtellum, opidum. 291, 45.
Caſtrorum inſula. 1307, 38. templum. 1303, 28.
Caſtra Prætoria. 913, 57.
Caſtrum Inui, opidum. 978, 3.
Caſtrum Novum, opidum. 488, 27. & 736, 23.
Caſtrum vetus. 1304, 30.
Caſuentum, flumen. 1277, 5.
Caſuentum, opidum. 641, 12.
Caudinæ furcæ. 1196, 7.
Caudium, opidum. 1196, 7.
Caudius Campus. 235, 47.
Caulon, & Caulonia. 1305, 11.
Ceba, opidum. 83, 13.
Celeia, opidum. 19, 54.
Celenna, opidum. 1200, 33.
Celina, opidum & flumen. 166, 33.
Celtæ, gens. 320, 9.
Cemela, opidum. 67, 12.
Cemenæum ſeu Cemenelio, urbs. 66, 16.
Cemenus, mons. 66, 45.
Cenina, opidum. 664, 49.
Cenomani, gens. 250, 50. eorum fines. 251, 32.
Ceno, navale Antiatium. 987, 51.
Ceneta ſeu Cenitæ, opidum. 164, 13.
Centumcellæ, opidum cum portu. 482, 1.
Cerbalus, amnis. 1211, 57.
Cerdonia, opidum. 1202, 50.
Cerellæ. 1285, 18.
Ceresius, lacus & amnis. 102, 8. & 410, 7.
Cerſennia, opidum. 770, 6.
Cerilli. 1285, 16.
Cetia, opidum. 1028, 54.
Cethæi, populi. 38, 10.
Cethim vocabulum in ſacris libris ſignificat Macedonum regnum. 40, 10.
Charonea ſcrobs. 1081, 50. & 1152, 31.
Chinea ſpecula, arx. 253, 16.
Chœrades inſulæ, 1325, 26.
Chone, opidum. 1313, 24, 28.
Chone ſeu Chonia, regio. 5, 42.
Chones, pars Oenotrorum. 1327, 36.
Chonum gens & regio. 1323, 44.
Ciceronis villa, Puteolanum, ſeu Academia. 1143, 16.
Cilina, opidum & flumen. 116, 33.
Cimbra, caſtellum. 121, 9.
Ciminus, mons. 560, 1. lacus & palus, 560, 1. & 704, 19.
Cincomagus, vicus. 93, 18.
Cingilia, opidum. 752, 23.
Cingulum. 735, 45.
Circæum, & Circæa, & Circeii, promontorium, & opidum. 992, 45.
Circumpadana regio. 218, 9
Cirſennia, opidum. 770, 6.
Cirræato, vicus. 1045, 25.
Ciſſa, inſula. 214, 37.
Civitas vetus, pars urbis Ravennæ. 305, 12.
Clampetia, opidum. 1285, 35.
Claſius, fluvius. 701, 15.
Claſſis, pars urbis Ravennæ. 305, 9.
Claſtidium, opidum. 79, 2.
Claterna, opidum. 288, 54.
Claudii forum, opidum. 98, 4. & 525, 1.
Claudius Campus. 235, 50.
Clavenna, opidum. 110, 35.
Clanis, amnis. 703, 34. & 1075, 40. & 1076, 9. & 1098, 32.
Clelia foſſa. 917, 21.
Cleuſis, amnis. 413, 2.
Clibanus, mons. 30, 23. & 1315, 12.
Cliterna, vel Cliternia, opidum. 289, 21. & 1297, 56.
Cliternum, opidum. 785, 51.
Clitumnus, amnis. 701, 20.
Clivus Vrbii. 931, 9.
Clodia foſſa, opidum. 147, 26.
Clodii forum. 291, 6. & 507, 18. & 524, 57. & 525, 1.
Cloſtra Romana, locus. 992, 14.
Cluana, opidum. 733, 35.
Clunia, opidum. 125, 1.
Cluſium, opidum. 566, 1. novum, opidum. 589, 34.
Cluſius, amnis. 413, 8.
Cluſinus lacus. 568, 35.
Cocintum promontorium. 1300, 55.
Cocintum, pro Cæcino opido. 1305, 16.
Colicaria, opidum ſeu vicus, 281, 47.
Collatia, opidum. 662, 12.
Colonia urbana Syllana. 1178, 14.
Coloſſus Tarenti. 1235, 45. Rodis. 46, 50.
Columbaria, inſula. 505, 52.
Columes, collis. 779, 18, 39.
Comacina inſula. 411, 48.
Comacinus ſeu Comacenus lacus. 411, 44.
Comacium, opidum. 155, 54.
Combulterium, opidum. 1198, 52.
Comelionagus, opidum. 80, 52.
Compſa, colonia. 1198, 53. & 1204, 30.
Comum, colonia, & municipium. 247, 19. 248, 21 novum. 248, 44.
Conche, locus. 965, 13.
Concordia, colonia. 167, 29.
Concordienſis civitas. 168, 9.
Conſentia, urbs. 1317, 54.
Conſilinum. 1304, 31, caſtrum. 1305, 1.
Conſtantia. 1187, 2.
Contenebra, opidum. 521, 16.
Copiæ, urbs Sybaris. 1263, 30. & 1270, 27, 36.
Cora, opidum. 1017, 25.
Corbio, opidum. 780, 14.
Corſinium, opidum. 757, 16.
Coriola, Corioli, opidum. 1027, 7.
Corithus, opidum & mons. 590, 49.
Cormones, caſtellum. 202, 16.
Corne, collis. 779, 17. 27, 49.
Cornelii forum, opidum. 290, 3.

Corniculanum, locus. 406,8.
Corniculi, montes. 661,45.
Corniculum, opidum. 661,52.
Cortona, colonia. 573,5.
Cortuosa, opidum. 521,15.
Cosa, amnis. 1076,36.
Cosa, colonia. 478,11.
Cosanum promontorium. 479,7.
Cosanus portus. 481,8.
Cosilianum. 1281,54.
Costa Balenæ, locus. 68,7.
Cottii regnum. 90,9.
Cotuantii, populus. 115,9.
Cotyle, opidum. 687,20.
Cotylia, opidum. 684,28.29. & 687,19.
Crabra aqua. 719,10.
Crater, sinus. 1163,47.
Crathæis, fluvius. 1294,13.
Cremera flumen. 534,56. & 711,41.
Cremera Castellum. 536,52.
Cremona, colonia & municipium. 253,18.
Cremonis jugum. 339,28.
Crepsa, opidum. 216,26.
Crexa, opidum. 216,29.
Crimisa, promontorium. 1313,15. opidum. 25.
Crimisus, amnis. 1313,35.
Crixia, urbs. 83,10.
Crotalus, amnis. 1306,47.
Crathis, amnis. 1265,28. unde dictus. 35. natura illius. 55.
Croto, vel Croton, colonia. 573,11. & 1310,48.
Crotonis promontorium. 1307,26.
Crustumeria, opidum. 550,8.
Crustumerium, opidum. 657,15.
Crustumia, opidum. 550,4.
Crustumina tribus. 550,4.
Crustumio, opidum. 550,4.
Crustumium, opidum. 657,48.
Crustumius, amnis. 605,48.
Cuculum, opidum. 771,14.
Culrenna, amnis. 417,42.
Cumæ, urbs. 248,27. & 1102,13.
Cumanæ aquæ. 1121,38.
Cumanum Ciceronis. 1143,17.
Cumanus sinus. 1106,27. & 1163,47,54.
Cumerium, promontorium. 729,47.
Cuneus aureus, mons. 125,30.
Cunarus, mons. 74,43.
Cupo, sinus. 1270,38.
Cupra maritima, opidum. 734,10. montana, opidum. 741,33.
Curatiorum trium sepulcra. 96,44.
Cures, urbs. 672,41.
Curia, opidum. 124,35.
Cursena, vicus. 75,41.
Cursula, opidum. 683,1212.
Cursius lacus. 410,8.
Cutiæ seu Cuttiæ, opidum, 233,44.
Cutilia, vel Cutiliæ, opidum. 687,17.23. lacus. 688,50.
Cutina, opidum. 752,22.
Cygnus, Ligurum fabulosus auctor. 47,28.
Cylistarnus, amnis. 1273,1.
Cymæ, urbs. 1102,14.
Cyrronium, colonia. 573,16.

D.

DAlmaticum mare. 1338,28.
Dampetia, nomen corruptum. 1285,44.
Darantasia, opidum. 98,5.
Dardi, pop. 1220,4.
Daunia, regio. 1208,52.
Decastadium, opidum. 1320,37.
Decennovii palus. 1007,13. & fluvius. 33.
Decii forum. 690,10.
Dehebris, Tiberis nomen. 698,53.
De Loriaco vicus. 261,43.
Delphini portus, locus. 71,54.
Dertona, urbs. 81,5.
Dicarchia, opidum. 1137,27.
Dianæ Aricinæ lacus. 921,49.
Dianæ lucus. 139,12. & 982,57. templum. 215,51. & 1179,24. & 1298,6. nemus & templum. 778,42.
Dianæ insulæ. 215,3.
Dianium, insula. 502,27.
Dicæarchia, opidum. 1137,26.
Digentia rivus. 671,26.29.56.
Diomedeæ insulæ. 1212,43.
Diomedis campi. 1222,49.
Diomedis nemus & templum. 195,20.
Dioscorûm templum. 1303,28. insula. 1307,37.
Diuguntorum forum, opidum. 243,45.
Dioscurias, promontorium. 1307,38.
Domitianus portus. 481,22.
Domus Consulum in Albano monte. 908,40.
Donni Regnum. 94,7.
Draconis antrum, locus. 938,1. sacellum. 1262,50.
Drinium, fluvius. 1206,53.
Druentinorum forum. 295,37.
Duæ fortunæ. 1181,20.
Duplavilis seu Duplavelis, vicus. 163,37.
Duriæ, amnes duo, maior & minor. 407,57.
Duriæ, seu Durii locus. 233,41.

E.

EBro portus. 146,42.
Eburi, opidum. 1191,14.
Echetra, urbs. 1031,10.
Edrinus seu Edranus, fluvius. 413,20.
Edro, portus. 146,41.
Edrum, opidum. 108,41.
Egeriæ Nimphæ fons. 922,4. 931,53.
Egnatia, opidum. 1210,50.
Elba, insula. 502,36.
Elea, urbs. 1259,11.
Eleates sinus. 1260,34.
Electris, insula. 1282,1.
Elees, amnis. 1260,4.
Eleporus, amnis. 1304,53.
Elpenoris tumulus. 1000,43.
Elorus, amnis. 1304,56.
Emporium, navale Medamæ. 1292,38.
Emporium Pisarum. 466,1. Placentinorum. 267,51.
Empulum, & Empulium, opidum. 962,1.
Entella, amnis. 72,80.

Epopeus, mons. 1166.12.
Eporedia, colonia. 96.50.
Equus Turicus, opidum. 1202.13. Magnus. 14.
Eretenus, fluvius. 141,18.402.6.
Eretum, opidum seu vicus. 667.54.
Eridanum, Padi ostium. 400.48.
Eridanus, fluvius. 386.51.
Esopis, supercilium montis. 1301.30.
Ecetræ. 1031.10.
Etruria, regio. 419.34.44.
Etruriæ Circumpadanæ fines. 433.20.
Etruriæ in XII populos atque principatus divisio. 434.20.
Etruriæ posterioris fines. 451.28.
Etrusci, gens. 419.44.
Etrusci, summi artifices. 449.9.
Etruscorum luxuries. 445.30.
Etruscorum potentia. 438.1.
Eudracinum, opidum. 97.46.
Euganei, gens Alpina. 102.19.
Eupilis, lacus. 410.33.
Euploea, insula. 1167.54.
Eurotas, fluvius. 1238.29.

F.

FAbaris, amnis. 707.43.
Fabrateria, colonia. 1038.1.
Fæsulæ, colonia & municipium. 509.9.
Fagitana, castellum seu vicus. 121.17.
Falacrinus vicus. 689.49.
Falaria, opidum. 739.42.
Faleria, portus. 475.35.
Faleria, opidum. 739,38,42.
Faleriona, opidum. 739,38.42.
Falerii, colonia & coloni. 537,20.24.& 542.25.
Falernus, mons. 1172.8. ager. 14.
Falesia portus. 475.35.
Falisci, colonia. 537.29.
Fanus, colonia. 606.14.
Fanum Martis. 92.26.
Fanum Martis, opidum. 507.44.
Farfarus, amnis. 707.43.
Fascenium, opidum. 550.36.
Fauces Adriatici maris. 1336.24. Pœninarum Alpium. 340.54.
Faventia, opidum. 289.38.
Faveria, opidum. 213.45.
Fauni oraculum. 717.35.
Favonia, opidum. 631.3.
Faustianus ager. 1172.36.
Febra, insula. 1282.1.
Felsina, opidum. 283.50.
Feltria, opidum. 116.37.
Feratrus, mons. 622.31.
Feratus, mons. 622.31.
Ferentia, municipium. 562.48.
Ferentinum, vel Ferentium, opidum & municipium. 562.48. & 949.21. & 720.50. & 983.32. & 1225.25.
Feretrus, mons. 622.27.
Feriæ Latinæ in Albano monte. 906.22.
Feritor, fluvius. 72.3.
Feronia, opidum. 460.7. & 547.50. eius lucus, fons & templum. 1011.33.
Fescennia, opidum. 550.34.
Fibrenus, amnis. 1045.46. & 1076.37.
Ficeliæ, opidum. 661.5.
Ficoclæ, locus. 308.30.
Ficolea, opidum. 660.14.
Ficana, opidum. 940.13.
Ficulea, opidum. 660.14.
Ficuclæ, locus. 380.30.
Fidenæ, urbs. 654.17.
Fidentia seu Fidentiola. 268.57.
Iulia. 269.21.
Figlinæ, locus. 70.33.
Fiscellus, mons. 692.29.
Firmanorum castellum, navale. 733.20.
Firmum Picenum, colonia. 733.3.
Flaminii forum, opidum. 631.11.
Flamonia, opidum. 167.22.
Flanaticus sinus. 216.53.
Flanonensis insula. 217.5.
Flavinium, opidum. 551.29.
Florentia, municipium. 507.55.
Fluentia, urbs. 508.20.
Fluvor, amnis. 733.30.
Fons mirandæ naturæ. 249.33.& 546.1.
Forenses, populus. 908.24.
Forentum, opidum. 1225.33.
Formiæ, municipium. 1068.11.
Formiani colles. 1074.20.
Formianum, villa Ciceronis. 1067.38.
Formio, amnis. 198.31.
Foronianum seu Foronovanum castrum. 293.19.
Fortuna equestris. 989.32.
Fortunæ fanum, colonia. 606.8.
Fortunæ fanum. 780.11.
Fortunæ Muliebris templum. 946.19. Primigeniæ. 953.45.
Fortunæ, sorores. 989.43.
Fortunæ, seu Fortunatum templum & sortes. 989.27.
Foruli, vicus. 691.5.
Fregdiacus, vicus. 260.4.
Fregella, Fregellæ, opidum. 1035,33.34.
Fregellanum, locus. 1035.31.
Fregenæ, colonia. 498.13.
Frentani, gens. 1061.45.& 1205.41.
Frento, fluvius. 1207.22.& 1213.16.
Fresilia, opidum. 771.26.
Frigidus, fluvius. 19.56. & 188.33.& 246.3.
Friniates, Ligures. 77.51.
Frusino, opidum. 1034.35.
Frustemæ, locus. 690.55.
Fuinus, lacus. 762.38.
Fugitivum fanum, opidum. 636.6.
Fulcinium, vel Fulginium, opidum. 628.34. 40.
Fulsulæ, opidum. 1198.53.
Fulvium forum, opidum. 86.17.
Fulvius Frigidus, amnis. 410.30.
Fundanus, lacus. 1084.3.
Fundi, municipium & colonia. 1084.2.
Furconia, opidum. 686.35.
Furcus, lacus. 762.43.

G.

GAbii, opidum. 954.34.
Gadao, vicus. 93.31.
Galæſus, fluvius. 1238.27.
Galbæ imperatoris villa. 1011.6.
Galeſus, fluvius. 1238.27.
Galigata, vicus. 301.28. & 623.51.
Gallia Cisalpina, ſeu Citerior. 21.4. & 217.33. illius fines. 220.50. Circumpadana. 218.8. Ciſpadana. 219.1. Italica. 21.4. Gallica Circumpadana. ibid. Togata. 218.21.
Gallicus ager. 315.3.
Gallicus Romanus, ager. 315.36.
Gallinaria, inſula. 73.44. ſilva. 1101.42.
Gallorum forum. 284.31.
Gallorum ex Transalpinâ Galliâ in Italiam quæ gentes transierint. 223.30.
Gallorum in Italiâ quales fuerint primæ habitationes. 229.26.
Gallorum, opidum. 198.52.
Gallus, torrens. 1223.26.
Garantiæ, vicus. 233.53.
Garda, opidum. 107.7.
Garganus, mons. 1212.18.
Gargani lacus. 1213.15.
Garnæ, portus. 1212.33.
Garuli, Ligures. 77.43.
Gaumellum, opidum. 233.23.
Gaurus, mons. 1142.9.
Gedao, vicus. 93.31.
Gellus, vel Gelus, torrens. 1223.26.27.
Genua, urbs. 70.50.
Gerio, opidum. 1213.19.
Geronium, opidum. 1213.20.
Gerræ, gens. 114.18.
Geruuium, opidum. 1213.19.
Gergonis templum cum oraculo. 151.48.
Gorgon, inſula. 505.42.
Gortynia, regio. 999.50.
Glanis, vel Glanius amnis. 703.37. & 1075.40. & 1076.9. & 1098, 32.33.
Glemona, caſtellum. 201.18.
Gradus, opidum. 185.56.
Græci in Italiâ primi, qui. 1323.39. Oenotri. 1327.40. à quo deducti. 42.
Græcia Magna, pro fronte Italiæ. 1298.25. Græciæ ora pro eâdem. 26.
Græciæ Magnæ nomine tota Italia comprehenſa. 1322.55. & 1323.9.
Græciæ Magnæ termini. 1321.13.
Græcos, locus. 571.4.
Graii, populus. 94.9.
Graius, mons. 339.16.
Graviſcæ, colonia. 483.46.
Grumentum, opidum. 1279.30.
Gurgures, montes. 693.16.

H.

HAdra, fluvius. 416.27.
Hadria, fluvius. 137.38. opidum. 135.22. colonia. 746.54. mare. 1332.9.
Hadriacum mare. 1332.17.
Hadriani imperatoris villa. 905.5.
Hadriani, populus. 743.33.
Hadrianum, opidum. 139.6.
Hadrianus ager. 743.34. vicus. 405.57.
Hadrianum mare. 1332.10.
Hales, amnis. 1260.3.
Halex, amnis. 1302.53.
Hannibal quo itinere Alpes transierit. 363.24.
Hannibalis caſtra. 1179.34. & 1306.22.
Haſdrubal, frater Hannibalis, quo itinere Alpeis transſcenderit. 383.11.
Haſta, opidum. 70.24. & 478.1.
Hedriacus, vicus. 260.3.
Hela, urbs. 1259.11.
Helees, amnis. 1260.3.
Helia, urbs. 1259.10.
Helvillum, opidum. 617.43.
Helvinum, flumen. 736.16.
Hemona, opidum. 19.30.
Heneti, gens. 125.48.
Herbanum, opidum. 553.27.
Heraclea, opidum. 1273.25. eius antiqua nomina. 40.
Heracleenſium navale, Siris. 1273.9.30.
Heraclium, id eſt, Siris, opidum. 1273.10.
Hercates, Ligures. 77.44.
Herculanea via. 152.22. & 1122.23.
Herculanenſes ſalinæ. 1155.56.
Herculaneum, ſeu Herculanium, opidum. 1154.16. opidum aliud. 1198.48.
Herculea via. 1122.23.
Herculis fanum, opidum. 461.17. portus. 478.19. & 1292.7. promontorium. 1300.37.
Herculis Labronis ſeu Liburni portus & fanum. 468.15. Monœci, portus. 62.42. Tiburtini templum, & lacus. 962.20. & 963.21. & 964.19.
Herdonia, opidum. 1202.49.
Hernici, populus. 979.7. & 1061.41.
Heſperia. 2.41.
Hetriculum, opidum. 1317.10.
Hetruria, regio. 419.46.
Hetruſci, gens. 419.46.
Hetruſcum mare. 1331.43.
Himella, flumen. 707.31.
Hipponiates ſinus. 1291.52.
Hipponium, colonia, & municipium. 1290.48.
Hipporum, nomen corruptum. 1320.43.
Hirpii, populus. 546.51. & 547.13.
Hirpini, gens. 1061.49. & 1159.21.
Hiſpellum, colonia. 627.55.
Hiſtonium, opidum. 1206.39.
Hiſtria, regio. 204.52. unde dicta. 205.8.
Hiſtri, gens. 204.51. illorum origo. 209.7.
Horatiorum campus. 910.5. duorum ſepulcra. 916.44.
Horta, opidum. 553.16.
Hortanum, opidum. 553.8.
Hortenſii villa. 1125.20.
Hortona, opidum. 968.29.
Hoſtia, urbs. 874.7.
Hoſtilia, vicus. 116.42. & 254.45. & 257.53.
Hudrentum, opidum. 1242.50.
Humatia, fluvius. 412.21.

Hurium,

Hurium, opidum. 1212.40.
Hydrûs, Hydruntum, opidum & portus. 1242. 35.
Hyela, urbs. 1259.11. Oenotriæ terræ. 1327.51.
Hylia, fluvius. 1313.55.
Hyporum. 1320.41.
Hypporum, nomen corruptum. 1320.39.
Hyria, opidum. 1246.47.

I.

Iabonia amnis. 72.34.
Iapidia, regio. 175.27.
Ianiculum, pars urbis Romæ antiquissima. 847. 50.
Ianua, urbs. 70.55.
Iapygia, regio. 1208. 20. illius & veteris Italiæ terminus. 1325.17.
Iapygium, promontorium. 24. 45. & 1239.40.
Iapygum promontoria. 1306.50.
Ibiligo, vel Ibligo, castellum. 201.32.
Ietimulorum vicus. 232.34.
Idex, fluvius. 418.11.
Ideonni Regnum. 93.42.
Igilium, insula. 502.1.
Iginium, insula. 502.25.
Iguvium, opidum. 624.40.
Ilba, insula. 502.32.
Ilionenses, opidani. 899.54.
Illyricum mare. 1338.27.
Ilva, insula. 502.32.
Ilvates, populus. 78.21.
Imæus, vel Imeus, mons, opidum. 769.57.
In Alpe summa seu maritima, locus. 66.39.
Inarime, insula. 1164.35.
Incitaria statio seu portus. 481.20.
Indigetis Patris, id est, Iovis, lucus. 895.15.
Industria, opidum. 86.34.
Infetum mare. 1331. 41. illius limites. 1332.34.
Ingaunum, opidum. 67.34.
In Portu, locus. 511.31.
Insubres, gens. 237.8.
eorum fines. 238.10.
Insulæ Etrusci litoris. 501.21.
Insula fluctuans. 278.41.
Insula Rheni Bononiensis, in qua Triumviratus inter Octavium & Antonium Lepidumque constitutus. 286.53.
Insula Sacra. 879.21.
Interamna vel Interamnia, & Interamnum vel Interamnium, ad Larem, municipium. 635.3. Præputianum, opidum. 745.57. & 746.16. aliud. 1317.36. Litinas. 1039.26. Succusanum. 1040.10.
Interocrea. 686.50.
Interocrium, vicus. 686.50.
Inter Promium, vicus. 754.22.
Ionii maris termini. 1333.31. & 1335.1. & 1338.23.
Ionius sinus. 1334.25. huius & Adriatici maris discrimen. 1336. 24. & 1338.34. unde dictus. 1336.41.
Iovis Apennini templum. 626.17. Clitumni templum & nemus. 632.32. & 701.49. Indigetis lucus. 895. 18. Latialis templum. 907.32. Paleni. 759. 10. Tifatini. 1179.33.
Iovis villa. 1169.5. Colossus, Tarenti, 1235.45. Rhodis. 1235.46.50.
Iovis mons. 28.20. & 341.41.
Ira, vel Iria, opidum & flumen. 80. 9. & 416.3.
Is, amnis. 1259.7.
Isapis, fluvius. 300.39.
Iscia, insula. 1260 20.
Issa, insula. 683.5.
Istri, gens. 204.54.
Istria, regio. 204.55.
Itali imperium, quousque extensum. 1327.32.
Italia. 10. 42. & 790. 40. quando Oenotria vocata. 1327.38. tota sub Magnæ Græciæ nomine. 1322. 55. & 1323. 9. Italia Subalpina. 217. 54. Gallica. 218.17. Transpadana. 219.2.
Italiæ varia nomina. 1. 12. fines. 16. 17. magnitudo, figura ac situs. 21. 50. longitudo. 24. 57. latitudo. 25. 48. ambitus. 26. 39. medium. 27. 11. situs universus. 27. 21. umbilicus. 689.42. frons. 1298,15. 26. incolæ, an Cethim adpellentur in sacris libris. 37. 55. Antiquissimæ gentes quæ. 41. 20. Tres populi indigenæ. 41. 50. gentium varius sermo. 42. 1. universæ in varia Gentium nomina distributio. 43. 50. populorum alii dicebantur Itali, alii Italici. 45. 6. universæ populi Apennino distincti in Supernates, & Infernates. 45.45.
Italiæ veteris & Iapygiæ terminus. 1325.17.
Italicum mare. 1331.34.
Ithacesiæ insulæ. 1291.56.
Iuguntorum forum, opidum, 243.45.
Iulia concordia, opidum. 168.7.
Iulia Dertona, urbs. 81.26.
Iulia Fidentia, opidum. 269.21.
Iuliana turris, locus. 1211.6.11.
Iulii Cæsaris & Cn. Pompeii Magni villa. 1126. 3.
Iulii seu Iulium forum. 201.46.
Iulium Carnicum, opidum. 200.48.
Iulius portus. 1136.9.
Iunonis aquæ & fontes. 117.34.35.
Iunonis Argivæ lucus & templum. 139.11. & 1191. 7. & 1254.51.
Iunonis Falisce fanum. 545,27.6.
Iunonis Laciniæ templum. 1309.57.
Iunonis Monetæ ædes. 908. 11.
Iunonis Sospitæ lucus & templum. 937.1.
Iustinopolis, urbs. 210.57.
Iutuntorum forum, opidum. 243.45.
Iuturnæ fons, lacus & amnis. 721.5.

L.

Labanæ aquæ. 667.44.
Labici. 948.12.
Labicum, opidum. 947.40.
Labonia, amnis. 72.34.
Labro, portus. 468.18.

Labu-

Labula. 1314.42.
Labyrinthus Perſenæ regis apud Cluſium. 567. 43.
Lacinium promontorium. 23.20. & 1307. 3.
Lacinii ſinus, pro Tarentino. 1307.33.
Lactarius mons. 1160.43.
Lævi, gens. 231,9.235.52.
Lagaria, opidum & caſtellum. 1272.10.
Lai, gens. 231.8.
Lamber, fluvius. 246.5. & 410.11.
Lambula. 1314.40.
Lametia, opidum. 1289.9.
Lametinus ſinus. 1290.8.
Lametus, opidum. 1289.9. & amnis. 28.
Lampe, opidum. 1215.55.
Lampetes, promontorium. 1289.45.
Lampetia, opidum. 1289.8.
Lana Canuſina, Pollentina, Tarentina. 56.54. & 85.16, 18.
Langaria, opidum & caſtellum. 1272.10.
Lanuvium, colonia & municipium. 935.25.
Lapicini, Ligures. 77.44.
Lapidaria, locus. 125.15.
Larinum, opidum. 1207.41.
Laris, amnis. 1259.7.
Larius, lacus. 411.1.
Laſtrigonia, urbs. 1073.10.
Latina lingva origine Græca. 811.20.
Latini, gens. 797. 52. Aboriginum novum nomen. 1328 12.
Latium, regio. 14.30. & 797.8. Vetus & Novum. 816.48.
Latymnus, mons. 1312.33.
Laudenſes Pompeiani, opidani. 243.32.
Lavicani, opidani. 948.13.
Lavinium flumen. 287.19. opidum. 882,45. 889, 12.
Lavinienſes, vel Lavinii Ilionenſes, opidani. 899. 54.
Laumellum, opidum. 233.20.
Laum, opidum & flumen. 1262.18. & ſinus. 48.
Laurens ager. 882.42.
Laurentia palus. 886.41.
Laurentum, opidum. 882.41.
Lauretanus, portus. 476.31.
Lauretina ſilva. 884.55.
Laurolavinium, opidum. 887.28.
Laus, urbs. 243.6.
Laus Nova, municipium. 243. 23.
Laus Pompeia municipium. 242.13.
Lautulæ, locus. 1012.50.
Labecii, Lebici, Levici, gens. 231.13.
Leboriæ, ſive Leborinus campus. 1145.11.17.
Lepidi forum. 276.2.
Lepinus, mons. 1020 33.
Lepontii gens. 98.34.
Letus, mons. 77.40.
Leuca, opidum & portus. 1241.55.
Leucogæi colles atque fontes. 1146.33.
Leucopetra, promontorium. 23.21. & 1299.32.
Leucoſiæ promontorium, inſula, ſeu petra. 1258. 8. & 1259.3.
Levi, gens. 231.11.
Leuternia, id eſt, Siris, opidum. 1273. 9.52. & 1275.26.
Libanus Almæ Veneris. 879.22.
Libarna, ſeu Libarnum, opidum. 81.44. & 234. 39.
Libero, opidum. 234.36.
Libitii, Libicii, Libici, gens. 231.13. fines. 232. 11.
Liburni à Sabinis ejecti. 647. 58. antiquiſſimi coloni. 648 23. in Piceno quondam. 727. 10.
Liburnum, portus. 468.16.
Liciniforum, vel Licinii forum, opidum. 249. 44. & 250.1. locus. 291.6.
Ligea, inſula. 1287.49. & 1288.34.
Ligures, populus. 46. 8. unde dicti. 46. 22. eorum nomen Ambrones. 47. 29. Cygnus, eorum fabuloſus auctor & origo. 47. 28. eorum quæ vera origo. 49. 5. eorum ingenium ac mores. 52.15.
Ligurus in varia genera ac civitates diſtincti. 59. 4.
Liguriæ univerſæ fines. 54. 8 & 58. 18.
Ligufticum mare. 1332. 26.
illius fines. 32.
Limon, inſula. 1167.57.
Lingones, gens. 271.20.
Liquentia, amnis & portus. 165,29.34.
Liquentiæ pons, locus. 166.54.
Liris, amnis. 1075.40.
Liſſa, opidum. 684,28.35.
Litacum, opidum. 123.41.
Litana ſilva. 294.16.
Literninæ paludes. 1101.16.
Liternum, opidum. 1097.55.
Littamum, opidum. 13.40.
Lituates, populus. 78.23.
Litubium, opidum. 78.43.
Litus Venetum. 144.33.
Livii forum, opidum. 295.3.
Locanus, fluvius. 1304.1.
Locrenſis ſinus. 1298 41.
Locri Epizephyrii, urbs. 1301.6.
Locrius fons. 1301.29.
Loctorum portus. 130133.
Longula opidum. 1028.7.
Loracina, fluvius. 987.56.
Loretanus portus. 476.31.
Lorium, ſeu Lorii, villa. 521.48.
Lothronus, amnis. 1094,22.28.
Luca, colonia & municipium. 506.15.
Lucani, gens. 1061. 46. & 1251. 40. huius genus & origo. 46. termini. 1252.23, nominis origo. 1253. 23.
Lucania, regio. 1251. 42. olim in Magnâ Græciâ. 1322.6.
Lucenſes, populus. 506. 45.
Luceria, opidum. 281.29. Apula. 1213.19.
Luceferonia, opidum. 460.32.
Lucretilis, vel Lucretius, mons. 671. 4.17. 40.
Lucrinus lacus. 152.20. & 1121. 44.
Lucullanum caſtellum. 1151.37.
Luculli villa, & piſcina. 1118. 12, & 1126.11. & 1151. 24.

Lucus.

Lucus, opidum. 770.21.
Lucus, fluvius. 72.46.
Lucus Bormanni. 68.7.
Lucus Egeriæ. 931.23.
Lumo, locus. 67.20.
Luna, opidum cum portu. 56.1. & 455.46.
Lunæ promontorium. 456.44.
Lupia, vel Luppia, ſtatio. 1243.57. & 1244.1.

M.

Macra, fluvius. 73.2.
Macri Campi, regio & opidum. 280.13.
Mænaria, inſula. 505.49.
Mæſia ſilva. 537.4.
Magia, opidum. 125.4.
Magnus Padus. 400.43.
Maletum, opidum. 107.10.
Maleventum. 1195.49.
Malitioſa ſilva. 669.35.
Mamertium, urbs. 1320.18.
Man, primus conditor Auſonum. 4.22.
Mandela, pagus. 671.56.
Manduriæ, opidum. 1250.18.
Manliana, opidum. 476.439. & 569.38.
Manlii Vopiſci villa Tiburtina. 963.23.
Mantua, colonia. 254.42.
Marcalla, amnis. 73.9.
Marci fanum. 1244.56.
Marcina, opidum. 1190.45.
Marcius, collis. 1026.22.
Mariæ Virginis fanum. 1242.9.
Marianum, opidum. 178.56.
Maricæ lucus ſive nemus. & templum. 1076.40. & 1077.22.
Marici, gens. 236.1.
Marii villa. 1117.52.
Marmor Lunenſe; quod & Liguſticum. 459.29.
Marrubium, opidum. 769.31.
Marrucini, populus. 752.16. & 1061.40.
Marruvium, opidum. 769.31.
Marſi, populus. 759.43. & 1061.41.
Marta, fluvius. 483.38. & 559.25.
Martanum vicus ſeu locus. 483.40.
Martis fanum, locus. 92.26.
Martis lucus. 658.50.
Martius campus. 864.51. in eo navalia. 866.46.
Maruvium, opidum. 683.5.
Mas, primus conditor Auſonum. 4.22.
Maſſa Veternenſis, opidum. 513.41.
Maſſicus mons. 1171.21.
Mataurum, flumen. 607.36.
Maternum, opidum. 107.54. & 517.9.
Matilica, municipium. 613.1.
Matreium, opidum. 122.41.
Matrinium, opidum. 735.54.
Matrinus, amnis. 735.48.
Matrini vicus. 559.50.
Matrona, mons. 93.9.
Mauricii, portus. 67.29.
Medama, opidum. 1292.22.
Media Provincia. 219.35.
Medicia, opidum. 246.9.
Mediolanum ſeu Mediolanium, municipium. 240.29.
Mediolanenſes, populus. 240.59.
Medma, & corruptè Medna, opidum. 1292.22.24.
Medoaci vel Meduaci duo, minor & maior, amnes. 144.3. & 145.52.
Meduacus, portus. 146.25.
Medullia, opidum. 665.22.
Mefula, opidum. 684.12.
Megales, Sabinorum primus haruſpicinæ doctor, ſecundùm Solinum, an Tages vel Tarchon Etruſcorum. 642.1.
Megalia, inſula. 1167.47.
Megaris, inſula. 1167.43.
Mela, fluvius. 412.34.
Melfes, amnis. 1076.37. & 1261.14.
Men, primus conditor Auſonum. 4.22.
Menaria, inſula. 505.49.
Mendicolcus, vicus. 1281.46.
Menturna, colonia. 1074.45.
Mephitis, templum. 1202.3.
Merula, amnis. 67.47.
Meſa, amnis. 100.14.
Meſiates, populus. 100.13.
Meſma, opidum. 1292.23.
Meſſanica foſſa. 400.8.
Meſſanicus Padus. 400.23.
Meſſapi, Salentini dicti. 1228.36.
Meſſapia, regio. 1208.53. & 1227.36. Meſſapia unde adpellata. 1209.19. & 1228.16.32.
Meſſapia, Calabria dicta. 1227.38.
Metabum, vel Metapontum, urbs. 1277.28.29.
Metaurus, amnis & opidum. 607.10. & 1292.17.
Mevania, opidum. 628.56.
Mevaniola, opidum. 623.45. & 630.21.
Milonia, opidum. 771.24. & 772.10.19.
Miivius, pons. 525.49.
Mincius, amnis. 413.22.
Minervæ promontorium. 1162.33. & templum, 1163.2. templum vel caſtrum. 1240.52.
Minervium, opidum. 1240.53.
Minio, amnis. 483.14.
Minturnæ, colonia. 1074.29.
Minturnenſes paludes. 1076.38.
Mirandula, opidum. 283.7.
Miſeo, amnis. 731.33.
Miſenum, opidum. 1117.27.
Miſenum promontorium. 1115.20.
Miſenus portus. 1116.50.
Miſio, amnis. 731.33.
Miſtia, opidum. 1305.4.
Miſus, fluvius. 611.19.
Mœla, fluvius. 412.34.
Moguntiacum, opidum. 246.24.
Monadi, populus. 1220.4.
Monilia ſeu Monelia, locus. 72.6.
Mons Carbonarius, locus. 785.19.
Mons Grani, locus. 785.19.
Mons Iovis. 341.41.

Mons

Mons Pellius, castrum. 293.18.
Mons Silicis, opidum. 156.19.
Mucia prata. 866.51.
Mucialla vallis. 511.7.
Mucræ, opidum. 1200.31.
Mugiella vallis. 510.50.
Mulvius, pons. 525.49.
Munio, amnis. 483.16.
Muranum, opidum. 1317.15.
Murus, castellum. 110.46.
Musarum nemus. 717.37.
Mutela, mons. 693.28.
Mutila, opidum. 213.45.
Mutilum, castellum. 266.54.279.42.
Mutina, colonia. 277.28.
Mutinensis agri miranda quædam. 278.4.
Mystia, opidum. 1305.4.

N.

NAr, amnis. 704.51.
Narnia, colonia. 636.10.
Natiolum, opidum. 1211.28.
Natiso, amnis. 183.44.
Natisonis pons. 183.50. portus. 183.5.
Navalia, opidum. 70.36.
Navaria, municipium. 236.16.
Naulum, opidum. 70.37.
Navo, portus. 64.7.
Næthum, fluvius. 1210.5.& 1312.39.
Neapolis, urbs. 1146. 49. illius portus. 1150. 10.
Neapolitana crypta. 1150.51.
Nedinates, populus. 202.32.
Nemasum, castellum. 201.25.
Neminia, fons. 685.11.
Nemus, opidum. 923.15.
Nemus Annæ Perannæ seu Perennæ. 869.52. Aricinum, opidum. 921.47. Dianæ Tauricæ, opidum. 921.46. Egeriæ. 931.23.
Nepa, Nepe, Nepet, Nepeta, Nepete, Nepetus, Nepi, vel Nepis, vel Nepita, opidum. 529. 7. 8. 14.15.16.25.
Neptuniæ aquæ. 1012.36.
Neptunia, opidum. 1255.11.
Neptunius fons. 1012.33.
Neptunium, columna. 1295.5.
Nequinum, opidum. 636.15.
Neretum, vel Neritum, opidum. 1250.12.
Neroniana vel Neronis fossa. 406. 4. & 1086. 25. piscina. 151. 40. & 1118.26.
Nervesia, vicus. 786.9.
Nesactium, opidum. 213.22.
Nesis, insula. 1167.25.
Nespetus, corruptum nomen opidi. 529.25.
Nicæa, amnis. 61.24.
Nicia, vel Nigella, fluvius. 416.48.49.
Ningum, opidum. 211.12.
Nodinus, fluvius. 719.5.
Nola, municipium & colonia. 1185.34.
Nomentum, opidum. 666.23.
Norba, opidum. 1018.54.
Noreia, opidum. 203.35.
Norici dicti à Noreiâ. 203. 52.
Notium mare. 1331.43. & 1332.28.
Novæ Athenæ, municipium. 242. 3.
Novana, opidum. 741. 43.
Novaria, municipium. 236. 12. flumen. 409. 45.
Novem pagi præfecturæ Claudiæ. 525. 31.
Novum Comum, municipium. 248. 44.
Novum forum. 293. 22. & 693. 56. & 1202. 55.
Novus vicus. 694. 24.
Nuceria, opidum. 281. 24. Alfaterna. 1186. 16.
Numana, municipium. 730.32.
Numentum, opidum. 667. 52.
Numestrum. 1319. 2.
Numicius, amnis. 893. 41.
Numistro. 1319. 3.
Nursæ, opidum. 785.56.
Nursia, opidum. 691. 55.
Nymphæus, amnis. 992. 6.

O.

OBsci, gens. 1059. 36.
Ocelum, opidum. 92. 40.
Ocinarus, amnis. 1288. 37.
Ocra, mons. 173. 18. & 353. 29.
Ocriculum, municipium. 639.42.
Odruntum, opidum. 1243. 25.
Oecubaria, castellum. 284. 19.
Oenotri, Aborigines dicti. 649. 20. ipsorum gens. 1325. 30. regum regia. 1327. 39. 44. fines. 1327. 51.
Oenotria, regio. 5.8.& 796.42.
Oenotrides, insulæ. 1260.15.
Oetesia, opidum. 283. 4.
Oglasa, insula. 505. 14.
Ogygiæ insulæ falsa post Lacinium promontorium descriptio. 1307. 44. & 1309. 31. 38. 53.
Olanæ, fluvius & Padi ostium. 402. 54.
Olivula, portus. 64.6.
Olliculum, opidum. 970. 4.
Ollius, fluvius. 412.25.
Opici, gens. 1059. 35. Ausones. 41. 50.
Opitergium, opidum. 164.35.
Opinum, opidum. 1279.51. & 1280.34.
Opsci, gens. 1059. 36.
Orbitanium. 1198. 53.
Orcus, fluvius. 409. 13.
Orestis portus. 1293. 38.
Orgus, fluvius. 409. 10.
Orobij, gens. 246.35.
Ortona, opidum. 1206.23.
Orvinium. 684. 12.
Osa, amnis. 478.3.
Osci, gens. 1059. 36.
Oscela, opidum. 200.36.
Osopum, seu Osopium, castellum. 201.14.
Ostia, colonia. 870. 53.
Ostia, & Ostia Aterni, opidum. 751. 45. & 51.
Ostiensis lacus. 882. 19.
Ostra, opidum. 620.26.
Osupum, castellum. 281. 14.
Otesia, opidum. 282. 35.

Oufens, & Oufentina, fluvius. 1007. 39. 41.
Ovidii horti. 525. 33.
Ovidii pagi. 525. 35.

P.

PActium flumen. 1244. 46.
Padinates, populus. 282. 30.
Padinum, opidum. 282. 29.
Paduſa, Padi oſtium. 400. 22.
Padus, amnis. 62. 29. & 386. 44. illius oſtia. 395. 51.
Padus, rex fluviorum. 406. 28.
Pæſtanus ſinus. 1257. 46. & 1258. 9.
Pæſtum, opidum. 1255. 11.
Pagi & vici differentia. 672. 1.
Palæpolis, opidum. 1152. 48.
Palantium, pars urbis Romæ antiquiſſima. 847. 49.
Palatium, locus. 123. 19. & 151. 50.
Palenus, mons. 759. 14.
Palinurum, promontorium. 1260. 38. opidulum, & portus. 1261. 10.
Pallantium, opidum. 680. 22.
Pallia, amnis. 704. 40.
Palmaria, inſula. 1014. 56.
Palmenſis ager. 745. 27.
Palumbinum, opidum. 1198. 48.
Pandoſia, opidum. 1318. 1. Lucanorum urbs cur à Theopompo dicta. 1318. 51.
Pandoſia Oenotriæ regum regia. 1327. 39. 44.
Pannonicæ Alpes. 381. 25.
Papia, municipium. 236. 21.
Papinus, mons. 281. 2.
Papirianæ foſſæ, opidum. 460. 56.
Parentium, opidum cum portu. 211. 4.
Parma, colonia. 273. 32.
Parma, fluvius. 416. 44.
Parmenſes, ſeu Parmani, populi. 273. 36.
Partheniæ, vel Partheniatæ. 1229. 37. & 1230. 33. & 1231. 4. Parthenidæ. 1237. 40.
Pathenius portus. 1292. 1.
Parthenope, Neapolis nomen. 1146. 49.
Paſſaris vel Paſſeris aquæ. 561. 50.
Patavinæ aquæ. 148. 42.
Patavini fontes. 148. 43.
Patavini, populus. 145. 52.
Patavium, urbs. 142. 40.
Paternum. 1315. 8.
Patris Indigetis, hoc eſt, Iovis, lucus. 895. 15.
Paulo, fluvius. 62. 17.
Pauſilypum, villa Vedii Pollionis. 1150. 32.
Pauſula, opidum. 741. 20.
Peda, Pedum, opidum. 965. 15. 16.
Pelaſgi, gens. 1328. 17. quo tempore in Italiam venerint. 1330. 34.
Peligni, gens. 754. 34. & 1061. 40.
Peltuinum, opidum. 750. 33.
Pennina vallis. 343. 16.
Perga. 999. 49.
Pergamum, municipium. 247. 30.
Peripolium, opidum. 1303. 19.
Perſiceta, caſtrum. 293. 13.
Peruſia, colonia & municipium. 575. 57.
Peruſinus lacus. 568. 43. & 578. 41. & 588. 34.
Petelini montes. 1317. 54.
Petellia. 1315. 45. 49.
Petra pertuſa, locus. 618. 48.
Petra ſangvinis. 1314. 40.
Petrinus, mons. 1082. 32.
Petronia, amnis. 718. 1.
Peucetia, regio. 1208. 54.
Peucetiorum gens. 1325. 30.
Phalacrinæ, vicus. 690. 4.
Phalerum, Neapolis nomen. 1146. 50.
Phari, portus. 878. 5.
Pharos, inſula. 1169. 13.
Pharos, Puteolanus portus. 1139. 15.
Pharus ad portum Ravennatium. 307. 6.
Philiſtina foſſa, ſeu Philiſtinæ foſſiones, Padi oſtium. 405. 8. 10.
Phlegræus campus. 152. 16. & 1144. 47.
Phlygadia, mons. 353. 28.
Phorcus, lacus. 762. 43.
Phyſcus, mons. 1312. 33.
Picentes, gens. 648. 23. & 722. 40. & 1061, 39. origo gentis. 724. 10. fines. 725. 50.
Picentia, opidum. 1189. 47.
Picentini, gens. 1188. 13.
Picenum, Picenus ager. 315. 37. & 722. 40. eius fertilitas. 727. 30.
Picis, mons. 204. 24.
Picuentum, opidum. 213. 53.
Pietas Iulia, colonia. 213. 2.
Pinetum. 307. 31. & 1008. 57.
Pinna, opidum. 750. 47.
Pinum, locus. 1227. 23.
Piquentum, opidum. 213. 53.
Piſa, colonia & municipium. 462. 47.
Piſanæ piſcinæ. 467. 55.
Piſanus ſinus. 465. 57.
Piſaurum, colonia. 605. 14.
Piſaurus, amnis. 605. 26.
Piſcinæ Piſanæ. 467. 55.
Piſonis villa. 1125. 54.
Piſſa, colonia & municipium. 462. 47.
Piſtoria, opidum. 507. 35.
Piſtorienſes, populus. 507. 39.
Piſuertes, populi. 614. 30.
Pithecuſæ, inſula. 1164. 25.
Pitinum, opidum, & municipium. 621. 17. & 742. 50. & 743. 14.
Pitonius, amnis. 764. 2.
Pitulum, opidum. 614. 28.
Placentia, colonia & municipium. 267. 11.
Planaria ſeu Planaſia, inſula. 504. 24.
Plavis, amnis. 163. 29.
Plenina, opidum. 742. 19.
Pleſſinus lacus. 586. 43.
Pliſtia, nomen corruptum. 772. 17.
Plium, id eſt, Heraclea. 1273. 50.
Pœdiculi, populus. 1209. 36.
Pola, urbs. 211. 19.
Polaticum, promontorium. 213. 9.
Polaticus ſinus. 216. 51.
Polieum, id eſt, Siris, opidum. 1273. 9. & 1274. 37. & 1275. 1. 13. 15.
Polimartium, opidum. 553. 20.

Polla, diverſorium. 1254.19.
Pollentia. 56.54. & 83. 21.40. & 741. 47.
Pollentinus ſaltus. 85.4.
Pollentus, id eſt, Pollentia, urbs. 83.40.
Politæ ſacellum. 1286.44.
Politorium, opidum. 940. 51.
Pollij villa. 1163.19.
Pollupices locus. 70.40.
Polluſtia, opidum. 1028.52.
Poluſca, vel Poluſtia, opidum. 1028.7, 51, 52.
Pomentia, urbs. 1024. 2.
Pomentinus campus. 1024. 1.
Pometia, urbs. 1023.55.
Pometini campi. 645.51.
Pompejana palus. 1155. 56.
Pompejanum Ciceronis. 1156.7.
Pompeji Magni & C. Iul. Cæſaris villa. 1126.3.
Pompeji, opidum. 1154.16.
Pomptia, urbs. 1024.10.
Pomptinæ paludes. 1003.52. & 1024.11.
Pomptinus ager. 1024. 10.
Pons, locus. 1095. 8. Druſi, locus. 123. 10. Natiſonis. 185. 50. ſanguinarius, locus. 631. 54.
Pontia, & Pontiæ, inſulæ. 1015. 1. & 1260.19.
Popilij ſeu Popili forum, opidum. 295.11. & 1281. 38.
Populi forum. 908. 22.
Populonia, opidum. 469.51. illius navale. 471.25.
Populoniæ aquæ. 472. 23.
Populonij, populus. 469.55.
Populonium, opidum. 469.45.
Populonium promontorium. 471.46.
Porcifera, flumen. 70. 33.
Portæ præcipuæ urbis Romæ. 865.33.
Portus ad Arnum. 511. 31. Auguſti. 500.40. Delphini 71. 54. Herculis. 478. 19. Herculis Liburin, ſive Clabronis. 468. 16. novus, pars urbis Ravennæ. 305.12.
Portus, ſeu portus Auguſti, ſeu Romæ, ſeu Romanus, ſeu Romanorum, ſeu Vrbis, ſeu Vrbis Romæ. 876. 13. Vadorum Sabatiorum. 69. 36. Vatteni. 401.16. Venetus. 146,19.
Poſidium promontorium. 1258.11.
Poſidonia, opidum. 1255.11.
Poſidoniates ſinus. 1257. 46. & 1258. 9.
Poſidonium, columna. 1295.5.
Poſtumia via. 262. 19.
Potentia, colonia. 730.42. & 1280.20.
Prænęſte, colonia & municipium. 950. 28.
Prænęſtini montes. 954.29.
Præputianus ager. 743. 33. regio. 745.7.
Præputij, gens. 726.48. & 743.32.
Prætorium, forum, 882.36. villa. 1062.51.
Prelius, vel Prilis ſeu Prillis, lacus. 474.49.50.
Privernum, opidum. 1022.57.
Prochyta, inſula. 1103.56. & 1164.36.
Prolaqueum, opidum. 614. 12.
Promium, vicus. 754.22.
Proſerpinæ nemus & templum. 1136.3.
Provincia, Italia Mediterranea. 219. 36.
Pucinum, caſtellum. 196.18.
Puilia ſaxa, locus. 940. 28.
Pullariæ, inſulæ. 214. 31.
Pullopices, locus. 70. 41.
Punicum, locus. 496.57.
Pupinia tribus. 966.47.
Pupinia, vicus. 966.45.
Pupinienſis ager. 966.44.
Pupinius ager. 966.44.
Puteolani, opidani. 1137.49.
Puteolani portus, Pharos. 1139.15.
Puteolanum, Ciceronis villa. 1143.16.
Puteolanus ſinus. 1141.30.
Puteolani, opidum. 1137.25.
Pyræ, opidum. 1079.
Pyrgenſes, populus. 495.28.
Pyrgi, colonia. 495.23.
Pyxis, flumen. 1291.26.
Pyxis, promontorium. 1291. 29.

Q.

Quadrata, opidum. 234.8.
Quætus, fluvius. 214.13.
Querquani, populus. 118.19.
Quintia prata. 866.29.
Quintiniana, locus. 485.26.
Quirites, opidani. 673.15. & 853.46.

R.

Rama, vicus. 93.37.
Ravenna, colonia. 301.39. ejus partes. 305.9.
Raſenæ, gens. 431.4.
Raudius campus. 234.47.
Reate municipium. 676.53.
Reatina tempe. 679.21. lacus & paludes. 677. 42. & 678. 38.
Regiæ villæ. 485.27.
Regillum, opidum. 669.47.
Regillus, lacus. 945.11.
Regis villa. 485.31.
Regium, colonia. 1296.37.
Regium Lepidi ſeu Lepidum. 276.2.
Retenus, fluvius. 142.14.402.6.
Reti, gens. 114.17.
Retobium ſeu Retovium, opidum. 78.55.
Reunia, caſtellum. 201.7.
Rhætia, regio. 111.43.
Rheti, gens. 114.14.
Rhegina columna. 1295. 4. ſtatua. 1296.
Rheginj ſaltus. 1320.13.
Rhegium, opidum. 276.11. & 1296.20.
Rhegium, promontorum. 1300. 4.
Rhenus, amnis. 416.52.
Rhodæ, & Rhodiæ, opidum. 1248.29.
Rhodanus, fluvius. 393.37.
Rhudia, opidum. 1248. 27.
Ricina, locus. 72. 51. colonia. 739.24.
Rigomagum, ſeu Rigomagus, opidum. 1234.3.
Riguſci, populus. 105.16.
Riphæi, montes. 319.30.
Ritubium, opidum. 78.42.
Roboraria, locus. 950.24.
Roma, urbs. 821. 11. ejus portæ præcipuæ. 864. 32.
Romatina flumina, majus minuſque. 168.40.
Romatinus, portus. 168.28.

Romula, seu Romulea, opidum. 1204.4.11.
Roscia, Thuriorum navale. 1271.44.
Roscianum, castellum, & opidum. 1271.49. & 1314.31.
Rosea, campus. 679.42.
Rosellæ, coloni. 514.11.
Rossanum, castellum, & opidum. 1271.50. & 1314.31.
Rotalianus campus. 107.1.
Rubico, amnis. 296.28.
Rucantij, populus. 115.8.
Rudiæ, opidum. 1248.28.
Rufæ, Rufræ, & Rufrium, opidum. 1200.20.
Rugusci, populus. 105.16.
Rumon, Tiberis cognomen. 699.33.
Ruscia, Thuriorum navale. 1271.44.
Ruscianum, castellum & opidum. 1271.49. & 1314.31.
Rusellæ, colonia. 514.9.
Rutuba, fluvius. 65.57.
Rutuli, gens. 970.34.

S.

SAbata, urbs. 68.16.
Sabate, opidum & lacus. 521311.
Sabatinus lacus. 523.37.
Sabatium, opidum. 1199.49.
Sabatius lacus. 523.37.
Sabatus, amnis. 1199.44. & 1288.38. & 1289.1.
Sabelli, populus. 648.40. & 1061.15. & 1191.27.
Sabini agri fines. 649.31.
Sabini, populus. 108.14. & 641.36. & 1061.6. 11.38. origo ipsis non Græca. 644.21. Vmbricæ stirpi qui eas adserat? 645.44. Opicæ vel Oscæ gentis. 646.22. Aborigines & Liburnos ejecerunt. 647.56.58.
Sabinites, populus. 1061.13.
Sabio, opidum. 122.45.
Sabis, fluvius. 300.37.
Sabium, opidum. 107.57.
Sabnites, populus. 1061.13.
Sacellum Bonæ Deæ. 910,24.
Sacellum Politæ. 1286.44.
Sacer mons. 659.48.
Sacis, Padi ostium. 402.56.
Sacrani, gens. 810.40.
Sacraria, locus. 632.31. ad Clitumni fonteis; 702.27.
Sacrata, locus. 733.25.
Sacriportus, locus. 1020.42.
Sæpinum, municipium & colonia. 1198.34.
Sagis, Padi ostium. 402.56.
Sagra, amnis. 1303.26.
Sagrus, amnis. 1206.32.
Salantum, opidum. 1251.2.
Salapia, opidum. 1211.40.
Salapina palus. 1211.42.
Salassi, gens Celtica. 94.26.
Salebro, amnis. 474.36.
Salentini, gens. 1227.39. Messapi dicti. 1228.37. ipsorum ager. 1209.47.
Salentinum promontorium. 1239.40. & 1240.22.
Salerbo, opidum. 475.7.
Salernum, colonia. 1189.10.
Salinæ. 1211.55. solis stagnum. 500.45.
Salinæ Ostienses. 882.30. Volaterranæ. 469.12.
Sallentia, opidum. 1250.56.
Salpinum, opidum. 557.33.
Salsum flumen & stagnum. 1256.2.
Saltus Gallianus, opidum. 278.51.
Salurnum, castellum. 121.56.
Samnium, regio. 1191.7.
Samnites, populus. 1061.14. & 1191.27. eorum nomen. 648.30.
Sanctus, unde dictus? 643.43.
Sancus, Dei apud Sabinos nomen. 644.4.
Sangus, Dei apud Sabinos nomen. 644.4.
Sapina tribus. 623.36.
Sapis, fluvius. 300.35.
Savo seu Savona, urbs. 68.10.
Saponara, id est, Grumentum. 1279.36.
Sarca, fluvius. 414.10.
Sarne, locus. 123.19.
Sarnus, fluvius. 1156.9.
Sarraca, fluvius. 414.12.
Sarsina, municipium. 622.50.
Saruetes, populus. 115.9.
Sasina, portus. 1239.8.
Sassina, municipium. 612.50.
Sassula, opidum. 962.4.
Saternus, amnis. 418.18.
Saticula, colonia. 1183.54.
Satricum, opidum. 1029.9.
Satrenus, fluvius. 401.17.
Satura, palus. 1003.44.
Saturius, ager, regio. 1237.30.
Saturnia, colonia. 515.25.
Saturnia pars urbis Romæ antiquissima. 847.49.
Saturnia, regio. 11.8. & 794.36.
Saturnij, populus. 13.42. 796.40.
Saturnini, populus. 515.22.
Satyrius ager, regio. 1237.30.
Savio, opidum. 122.46.
Saunites, populus. 1061.13.
Savo, amnis. 1097.41.
Saura, opidum. 1046.50.
Sauractes, id est, Soractes, mons. 545.35.
Saxa intercisa, locus. 618.48.
Scapris, portus. 475.21.
Scaptia, opidum. 966.29.
Scatebra, fluvius. 1042.25.
Scincomagus. 93.24.
Scipionis Africani villa. 1100.56.
Scultenna, amnis. 417.26.
Scylacæum, vel Scylaceum, & Scylacium, opidum. 1305.49. & 1306.6.
Scylaceus, vel Scylacius sinus. 1298.36.
Scylacium, flumen. 1306.47.
Scylla, scopulus. 1293.44.
Scyllæum, opidum. 1293.44. promont. 1294.16.
Scyllatium, opidum. 1306.8.
Scylleticus sinus. 1298.37.
Scylletium, opidum. 1305.50.
Sebatum, opidum. 123.42.
Sebethus, amnis. 1150.14.
Sebinus lacus. 108.57. & 412.29.
Sebum, opidum. 108.50.
Secia, amnis. 417.6.
Secusium, opidum. 92.2.

Segesta

Segesta Orientalis & Occidentalis, opida. 70. 27.
Segesta Tigulliorum, opidum. 72.18.
Segusiani seu Segusini, populus. 90. 8.
Segusio seu Segusium, opidum. 91.54.
Selene, opidum. 456.40.
Semiana, castellum. 121.15.
Semirus, amnis. 1306.40.
Semo, apud Sabinos Dei nomen. 644.5.
Sempronii forum, opidum. 618.31.
Sena Gallica, colonia. 607.45.& 608.2.
Sena Iulia, opidum. 569,1.
Seno, amnis. 610.55.
Senogallia, colonia. 607.45.
Senones Galli. 309.13. eorum fines. 309.56. ijdem quando sedibus excisi. 312.41.
Sentinum, opidum. 614.34.
Seplasia, vicus. 1175.28.
Sepomana seu Sepomaca, insula. 214.25.
Septem aquæ, lacus. 682.54.
Septem maria. 44.43.
Septem pagi, regionis tractus. 531.47.
Septempagium, opidum. 532.23.
Septempeda, municipium. 738.3.
Sepulcra duorum Horatiorum, ac trium Curatiorum. 916.44.
Serminus, vicus. 282.21.
Sestertio, fluvius. 416.31.
Serra, Tiberis cognomen. 699.33.
Servilii Vatiæ villa. 1118.53.
Sessis seu Sessites, fluvius. 409.15.
Sestinum, opidum. 622.10.
Setia, Setium, colonia. 1021.21.
Setinus Clivus. 1022.6.
Setini montes. 1022.7.
Severus, mons. 692.54.
Sevum, opidum. 108.56.
Sevinus lacus. 108.57.
Siberena, urbs. 1315.16.
Sibyllæ antrum. 1107.34.
Sicilia, regio, quæ & Latium dicta. 788.31.
Sicilia sub nomine Magnæ Græciæ comprehensa. 1323. 15.
Siciliæ nomine pars Italiæ adpellata. 1311.48.
Sicilium, opidum. 961.15.
Sicimina, mons. 281.2.
Siculi, primi Latij incolæ. 787.35.
Sidicini, gens. 1059.48.
Sigium, id est, Heraclea. 1273.51.
Signia, opidum. 1019.40.
Sila, silva. 1319.49.
Silarus, amnis. 418.15. & 1253.27.
Silis, amnis. 162.38.
Silva Cimnia. 560.1.
Silvani lucus. 495.20.
Silvium, opidum. 214.21.
Simari, opidum. 1306. 42.
Simbrivini colles. 714.15.
Simbrivius lacus. 713.52.
Simbruina stagna. 713.57. aquæ. 714.1.
Simbruini colles. 714.15.
Simbruvii, lacus. 713.52. stagna. 713.57.
Sinnum, flumen. 418.23.
Sinonia, insula. 1014.57.
Sinope, colonia. 1079,9.
Sinuessa, colonia. 1079.9.
Sinuessanæ aquæ. 1081.26.
Sinus Pisanus. 465.56.
Sipontum, opidum. 1212.6.
Sipuntum, opidum. 1212.4.
Sirenum templum. 1163.9. scopuli sive saxa, vel insulæ. 1169.40.
Sirenusarum promontorium. 1142.44.48.
Siris, amnis. 1273.5. & opidum.8.
Sirmio, peninsula. 258.56.
Sirpium, opidum. 1198.44.
Sisterrio, fluvius. 416.32.
Siverina, urbs. 1315.19.
Solaria, locus. 72.53.
Soletum, opidum. 1250.48.
Solona, opidum. 291,9.
Solonis campus seu ager. 939.37.
Solonium, villa. 940.9.
Sontia, opidum. 1181.25.
Sontius, fluvius. 19.56. & 187.1.
Sora, opidum. 1046.48.
Soracte & Soractes, mons. 545.31.
Soractis fons mirandæ naturæ. 546.1.
Soractos, mons. 545.31.
Spelunca, villa. 1062.44.
Spina, urbs. 133.33.
Spines, fluvius. 400.35.
Spineticus Padus, fluvius. 400.34.
Spino, fluvius. 719.5.
Spoletium, colonia & municipium. 632.42.28.
Stabiæ, opidum. 1159.48.
Stagnum marinum. 479.12.
Stagnum Nemorale Dianæ. 923.51.
Stalia, urbs. 71.3.
Statielli, gens. 82.26.
Stationenses, populus. 517.23.
Statonia, opidum. 517.22.
Statonienses lacus. 517.48.
Statua, pro columnâ Rheginâ. 1296.4.
Statuæ, locus. 759.34.
Stellatinus ager. 550.16.
Stellatis ager seu campus. 1172.57.
Stomalimnon, ostium. 1312.37.
Stoeni seu Stoni, populus. 105.34.
Stura, colonia & flumen. 991.34.& 409.7.
Storni, opidum. 1251.31.45.
Suana, opidum. 105.25.& 516.4.
Suanenses, populus. 516.5.
Suanetes, populi. 104.15.
Suasa, municipium. 620.5.
Sub Cosa, locus. 485.50.
Sub Labione, locus. 122.42.
Sub Sabione seu sub Savione, locus. 123.1.
Sub Laqueum sive Sublacensis villa Neronis. 784. 40.
Succeianum. 1320.58.
Succinum, opidum. 661.30.
Succosa, locus. 485.50.
Succusana tribus. 1040,26.27.
Succusani, cognomentum inter amnatium Litinatium. 1039.30.
Succusanus pagus. 1040.21.
Sudernum & Sudertum, opidum. 516.55.

Suessa Aurunca, colonia & municipium. 1181.33.
Suessa Pometia, urbs. 1023.53.
Suessula, colonia. 1183.5.
Suillum, opidum. 617.41.
Suinus, fluvius. 736.10.
Suismontium, mons. 77.1.
Sulfurati fontes. 977.42.
Sulmo, opidum. 755.46. & 1022.36.
Summa Alpis Graia, mons. 98.13.
Summæ Alpes. 340.54.
Summus lacus. 110.55. & 412.3.
Summus vertex, seu summus Pœninus mons. 340. 50.52.
Suna, opidum. 684.12.
Sundrium, opidum. 109.23
Super Equum, opidum. 758.46.
Superum mare. 1331,41. 1332.7. illius limites. 1332,43.53. & 1333, 29.33.57. & 1334.11. & 1338.23.
Surpicanum, locus. 742.40.
Surrentini colles. 1162.14.
Surrentinum promontorium. 1162,33. & 1163, 7.
Surrentum, opidum. 1161.29.
Surrentum, urbs. 83.44.
Suttium colonia & municipium. 554.33.
Sybaris, pro Lupia. 1244.22.
Sybaris, amnis. 1265.30. unde dictus. 51. natura ejus. 55.
Sybaris, urbs, 1263, 28. situs ejus. 1265.20. & 1266, 15. & 1269,27. conditores. 27. tempus. 43. & 1268, 50. limites. 1270.3. colonia. 25. municipium. 43.
Sybaritarum luxus & mollities. 1270.46.
Sypheum, opidum. 1317.10.

T.

Tabellaria, locus. 486.4.
Taberna frigida, locus. 460.45.
Taburnus, mons. 1197.56.
Tacina, amnis. 1306.47.
Tages, Etruscorum haruspicinæ primus doctor, an idem Megales Solini? 642.1.
Taginæ, vicus. 617.21.
Tamarus, amnis. 1198.18.
Tamesa, colonia. 1286.3.
Tanager, fluvius. 1253.54.
Tanarus, amnis. 415.38.
Tannetani, populus. 274.12.
Tannetum, opidum. 274.9.
Taras, fluvius. 1234.6.
Tarchon, Etruscorum haruspicinæ primus doctor, an idem Megales Solini? 642,1.
Tarchonia, seu Tarconia urbs. 518.39.
Tardinum, opidum. 639.39.
Tarentinus lacus. 1238,4. sinus. 1238, 5. & 1298, 33. litus. 1238,6. portus. 1234.36. & 1238. 18. & 1243, 54.
Tarentum, vel Tarentus. 1234, 12. urbis origo. 1229. 9. ejus situs. 1234. 36. incolarum luxus & potentia. 1236. 9. colonia deducta. 51.
Targines, amnis. 1306,45.
Tarinum, opidum. 694,14.
Tarquinienses, populus. 518.20.
Tarquiniensis lacus. 559.36.
Tarquinij, urbs. 518.9.
Tarpe, quæ aliàs Saturnia. 849.42.
Tarracina, urbs. 1009.25.
Tarracinenses aquæ. 1012.25.
Tartarum, Padi ostium. 405.1.
Tartarus, fluvius. 138.14.
Tarum, flumen. 416.25.
Tarvesedum, opidum. 125.29.
Tarvesedus, vicus. 110.9.
Tarvisani seu Tarvisini, populus. 163,11.15.
Tarvisium seu Tarvisio. 162,46.49.
Tasinemetum, locus. 204.4.
Taurania, opidum. 89.21.
Taurasia, opidum. 89.15.
Taurasini campi. 1201,14.27.
Taurasium, colonia. 1200.35.
Tauri, montes. 319.15.
Tauriana regio. 1271.53.
Taurianum, opidum. 1293.4.
Taurianus pagus. 1271.53.
Taurinates seu Taurinenses. 89,41.42.
Taurini seu Taurisci, gens. 87,41. 89.3.
Taurisa, montes. 319.21.
Taxgætium, opidum. 125.36.
Teanum Apulum. 1213.10.
Teanum Sidicinum, colonia. 1180.56.
Teate, opidum. 753.32.
Tegianum, opidum. 1187.5.
Tegolata, locus. 72.9.
Telamon seu Telamo, opidum. 476.46. promontorium. 477.12.
Telesia, colonia. 1195.35.
Telium, opidum. 109.27.
Tellena, opidum. 940.12.
Telonius, fluvius. 706.25.
Temese, colonia. 1285.56.
Temesa, colonia. 1286.2.
Templum Nemorale Dianæ. 923.33.
Tempsa, vel Temsa, colonia. 1285,55.56.
Tenea, amnis. 700.43.
Tenna. 732.30.
Terentij villa. 1042.12.
Tergeste, colonia. 196.41.
Tergestinus sinus. 196,51.198,26.
Tergestini, populus. 196.51.
Tergestrum, opidum. 197.52.
Tergilum, opidum. 1281.23.
Tergistum, opidum. 198.3.
Terina, insula, & urbs. 1287, 15. 33. 49. & 1288. 24.34. an flumen. 1289.6.
Terinæus scopulus & petra. 1288.34. sinus. 1287. 39.
Terioli, opidum. 124.24.
Terracena, vel Terracina, urbs. 1009.26.29.
Tesana, castellum. 121.10.
Testrina, vicus. 690.21.
Testruna, vicus. 690.28.
Tetellus, locus. 250,23.258.43.
Tetricus, mons. 692.47.
Teutisci olim adpellati omnes Celtici populi, id est, Hispani, Galli, Britanni, Germani, Illyrii, & in his Ligures. 52.8.

Thebæ Lucanæ. 1281. 29.
Theramnæ, opidum. 645. 12.
Thraſymenus lacus. 578. 42.
Thurij, urbs Sybaris. 1263, 29. & opidani. 31.
Thurina regio & pagus. 1272. 1.
Thuſci, gens. 416. 52.
Thymeris, flumen. 699. 1.
Tiberis, amnis. 694. 40. Tiberinus dictus. 696. 29. ejus epitheta. 698. 8. unde dictus. 698. 53. deſcriptio illius. 699. 44.
Tiberij arx. 1169. 12.
Tiberinus campus. 866. 3.
Tibur, opidum. 958. 30.
Ticenum, municipium. 236. 33.
Ticinenſes, municipes. 236. 34.
Ticinum, opidum. 233. 20. 236. 20.
Ticinus, amnis. 409. 17.
Tifata, mons. 1178. 26.
Tifetnus, amnis. 1207. 15.
Tifernum, opidum. 1194. 34. an mons. 59.
Tifernum Metaurenſe, opidum. 621. 8.
Tiburinum, municipium. 624. 14.
Tigrilia, fluvius. 72. 43.
Tigulia, opidum & fluvius. 72. 10. 44.
Tilavemptus, amnis & portus. 177. 8.
Timavi fontes & flumen. 189. 30.
Timavi lacus. 193. 23
Timavi portus. 195. 12.
Timovus, flumen. 1254. 23.
Tinia, amnis. 700. 42.
Tinna, amnis. 732. 30.
Tinnetio, vicus. 124. 42.
Tiora Matiena, opidum. 684. 28. 40.
Tiſia, opidum. 1320. 45.
Togiſonus, fluvius. 142. 25.
Tolegatæ, vicus. 250. 22.
Toleria, Tolerium, opidum. 969. 10.
Tollentinum, opidum. 739. 13.
Topium, urbs. 167. 28.
Trachas, vel Tracinne, urbs. 1009. 34.
Traeis, fluvius. 1313. 38.
Traia, municipium. 738. 47.
Traianus portus. 482. 18.
Traiani portus. 877. 28.
Tranſpadana regio. 219. 30.
Tranſpadani, populus. 219. 34.
Trea, municipium. 738. 55.
Treba, opidum. 683. 47. & 785. 27.
Trebia, amnis. 416. 4. opidum. 632. 5. & 683. 36. 44.
Trebula, opidum. 632. 36. Balienſium. 1185. 21. 50.
Trebula Mutuſca, opidum. 683. 27.
Trebula Suffena, opidum. 684. 5.
Trebulæ, opidum. 785. 40.
Trebulanum, villa Ciceronis. 1183. 48.
Treia, municipium. 738. 35.
Trerus, amnis. 1076. 36.
Tres Tabernæ, locus. 236. 52. & 636. 7. & 1033. 8.
Treventinum, opidum. 1194. 6.
Tribula, opidum. 683. 2. 41.
Trica, opidum. 1220. 4.
Tridentum ſeu Tridente, opidum. 115. 16.
Trifanum, locus. 1081. 55.
Trigabali, locus. 155. 48.
Trinius, fluvius. 1206. 53.
Triturrita, villa. 466. 2.
Trivicum, opidum. 1202. 38.
Triumpilini ſeu Triumplini, populus. 104. 14.
Troia, locus. 148. 21.
Troia Nova, urbs. 879. 57.
Troianus, pagus. 148. 22.
Trophæa Auguſti. 64. 31.
Troſſilum, vel Troſſulum, opidum. 562. 10.
Truentum, flumen & opidum. 732. 7.
Truentinorum forum, opidum. 295. 37.
Tuder, colonia. 633. 42.
Tudernum, opidum. 506. 57.
Tudertum, colonia. 634. 8.
Tuficum, opidulum. 626. 31.
Tullus, mons. 353. 28.
Turenum, opidum. 1211. 27.
Turia, amnis. 709. 54.
Turni, lacus. 977. 47.
Turni, opidum. 1251. 30.
Turrita, villa. 466. 2.
Turrus, amnis. 183. 45.
Turſena, vicus. 75. 39.
Tuſcania, opidum. 516. 52.
Tuſcanienſes, populus. 516. 51.
Tuſci, gens. 416. 48. ipſorum imperium maris. 1338. 19.
Tuſci, villa. 589. 37.
Tuſcia, regio. 416. 56.
Tuſculani colles. 942. 17.
Tuſculani, populus. 941. 38.
Tuſculanum, opidum. 107. 30. villa Ciceronis. 944. 33.
Tuſculum, opidum. 941. 26.
Tuſcum mare. 1331. 43.
Tuticum, opidum. 1202. 15.
Tybris, amnis Tyberis nomen. 694. 43. unde ortum? 699. 21.
Tyrrheni, gens. 416. 40.
Tyrrhenia, regio. 15. 23. & 416. 43.
Tyrrhenum mare. 1331. 44.
Tyrſeni, gens. 416. 40.
Tyrſenia, regio. 416. 44.
Tyrus urbs. 551. 42.

V.

Vacunæ nemus. 672. 30.
Vacunæ fanum. 672. 30.
Vacunæ opidum. 676. 23.
Vada Volaterrana, opidum. 488. 28.
Vadimonis lucus. 551. 52.
Vadum Sabatium, portus. 69. 36.
Vagienni ſeu Vagenni, Ligures. 87. 1. 23.
Valentia. 838. 3. & 1290. 48.
Valentinum forum, opidum. 86. 17.
Valeria, opidum. 787. 31.
Valetium, opidum. 1244. 36.
Valla Sabatia, ſeu Sabatiorum urbs. 68. 16.
Valiates, populus. 78. 26.
Vallis Clavennenſis. 110. 17.
Vallis Pennina. 343. 16.

Vallis Telina. 109.22.
Valvata, opidum. 511.42.
Vannia, opidum. 109.3.
Vannia, urbs. 167.24.
Varamani, populus. 178.27.
Varamus, fluvius. 178.14.
Varia, opidum. 783.36.& 787.31.
Varramus, fluvius. 178.7.
Varunum, locus. 204.5.
Varus, amnis. 61.21.
Varusa, amnis. 416.25.
Vaternus, amnis. 418.20.
Vatia, opidum. 684.28.
Vaticanus campus. 866.7. mons seu collis. 866.10.
Vatreni portus. 401.10.& 401.14.
Vattenus, fluvius. 418.20.
Vbartus, fluvius. 412.21.
Vedij Pollionis villa. 1150.32.
Vedinum, opidum. 202.33.
Vegia, locus. 291.6.
Vejentes, opidani. 534.40. Vejentani. 516.41.
Veji colonia. 529.57.
Veleia, seu Veleiacum, opidum. 78.1.
Veldidana, seu Veldidena seu Veldidina, opidum. 122.31.
Velia, ager. 677.44.
Velia, pars urbis Romæ antiquissima. 847.49.
Velia, urbs. 1259.10. Oenotriæ terræ. 1327.50.
Velitræ, opidum. 1015.56.
Velinia, lucus & fanum. 679.13.
Velinus, amnis & lacus. 677.5.6.& 706.10. portus. 1260.29. sinus. 1260.45.
Venafrum, colonia. 1182.12.
Venaria, insula. 505.55.
Veneris ædes, seu templum. 730.14.& 977.50. & 1123.21. portus. 459.7. & 1241.46.
Veneris Almæ Libanus. 879.22.
Venetia seu Venetiæ, urbs. 157.51. universæ fines. 130.18. agri fecunditas. 132.30.
Veneti, gens. 125.48.
Venetium litus. 144.34.
Venetus portus. 146.19.
Vennum, locus. 123.19.
Venones seu Vennones. 104.37.
Venusia, colonia. 1223.29.
Verbanus, lacus. 409.42.
Vercellæ seu Vercellum, municipium. 232.16.
Verentum, opidum. 516.41.
Veresis, amnis. 714.50.
Veretum, opidum. 1240.29.
Vergæ, opidum. 1317.10.52.
Vergamum, municipium. 247.41.
Vergellus, torrens. 1223.24.
Vero seu Verona. 115.32.& 257.47.& 293.40.
Verruca, castellum & opidum. 121.20.& 1031.5.
Verrugo, opidum. 1030.32.
Vertinæ, opidum. 1280.10.
Verulæ, colonia. 983.26.
Verunum, opidum. 118.31.
Vesbius, mons. 1157.50.
Vesbula, opidum. 684.12.
Vescia, opidum. 1082.37.
Vescinus ager. 1082.37.
Vesentium, opidum. 516.8.
Veseris, opidum & castellum. 1187.21.
Vesidia, fluvius. 460.54.
Vesionica, opidum. 627.24.
Vespasiæ, locus. 692.25.
Vestæ templum. 903.24.
Vestini, gens. 748.20.& 1061.40.
Vesvius, mons. 1157.50.
Vesulus, mons. 336.51.
Vesuvius, mons. 1157.21.
Vetriacus, vicus. 60.6.
Vettona, municipium. 627.37.
Vetuloniæ aquæ. 472.24.
Vetulonijs, urbs. 472.12.
Vfens, fluvius. 1007.33.
Vffugum. 1317.10.
Via Cæsaris seu Cæsarea, pars urbis Ravennæ. 306.6.
Vibiforum, seu Vibij forum. 89.43.& 46.
Vibona Valentia, colonia & municipium. 1290.47.
Vibonensis sinus. 1291.54.
Viberi, populus. 100.13.
Vicentia, & Vicetia, municipium, & colonia. 156.32, 37.
Vici & pagi differentia. 672.1.
Vicumniæ seu Vicumviæ, castellum. 268.13.
Vicus virginis, urbs. 70.12.
Vigisonus, fluvius. 142.26.
Villa L. veri imperatoris. 526.5.
Vindinum, opidum. 641.13.
Vinium, flumen. 1042.34.
Vinnones, populus. 104.36.
Vintimilium, urbs. 65.46.
Vipitenum, opidum. 122.37.
Viracelum, urbs. 75.52.
Virgantium, opidum. 93.36.
Virgilij Maronis monimentum. 1153.30.
Virgium, urbs. 70.14.
Virunum, opidum. 118.31.
Visentium, opidum. 516.10.
Vitellia, colonia. 781.24.
Viterbium, castrum. 565.46.
Vitianum, castellum. 121.12.
Vitricium, opidum. 97.37.
Vivaria Fulvij Lippini. 521.25.
Vivianum, castellum. 121.11.
Vlysses an in Magno Oceano errarit. 1309.8.
Vmatia, fluvius. 412.21.
Vmber, amnis. 474.24.
Vmbranum, locus. 291.6.
Vmbria, regio. 593.8. fines illius. 601.19.
Vmbro, amnis cum portu. 474.21.
Voberna, opidum. 108.22.
Vogisonus, fluvius. 142.26.
Volæ, opidum. 782.36.
Volanæ, fluvius, & Padi ostium. 402.54.
Volana, opidum. 1198.48.
Volaterræ, colonia & municipium. 511.46.
Volcentum, opidum. 1319.2.
Volci, opidum. 514.55.

Vole-

Volenum, castellum & vicus. 121. 17. locus. 123. 21.
Volsci, gens. 985. 10.
Volsinienſis lacus. 559. 1.
Volsinij, urbs. 556. 17.
Voltumnæ fanum, opidum. 563. 46.
Volturnæ fanum, opidum. 565. 40.
Volturnus, amnis. 1094. 13. 42.
Vomanum, flumen. 735. 37.
Voragium, urbs. 70. 14.
Vpinum. 279. 51. & 1280. 34.
Vrbinum, opidum. 293. 40. Hortenſe, municipium. 620. 31. Metaurenſe, opidum. 620. 50.
Vrbiventus, opidum. 553. 29.
Vrbs, fluvius & ſilva. 84. 43. & 415. 50.
Vrbs Salvia, opidum. 738. 52.
Vrbs vetus, opidum. 554. 8.
Vretum, opidum. 1246. 48.
Vrgo, inſula. 505. 40.
Vria, opidum. 1212. 11. alia. 1246. 47.
Vrias ſinus. 1212. 16.
Vritanus ager. 308. 56.
Vrſæ, opidum. 1317. 52.
Vrſaria, inſula. 214. 22.
Vſtica, villa Horatij. 671. 12. & 672. 3.
Vtis, fluvius. 30. 2.
Vulcani forum. 152. 17. & 1144. 23.
Vulcientes, populus. 515. 1.
Vulſinij, urbs. 556. 17.
Vulſinius, vel Vulſinus, lacus. 559. 27.
Vultur, mons. 29. 44. & 1225. 54.
Vulturia, ſeu Vulturnia, ſeu Vulturnina, caſtrum. 263. 26.
Vulturnina vallis. 109. 36.
Vulturnum, colonia. 1097. 3.
Vulturnus, amnis. 1093. 56. & 1094. 43. & 1177. 41.
Vxentum, opidum. 1250. 41.
Vxintum, opidum. 1250. 43.

Y.

Ydrus, Ydruntum. 1243. 22.

Z.

ZEnobia, locus & poſſeſſio. 965. 12.
Zephyrium promontorium. 1300. 47.

FINIS.

UNIVERSITÄTS-
BIBLIOTHEK
PADERBORN

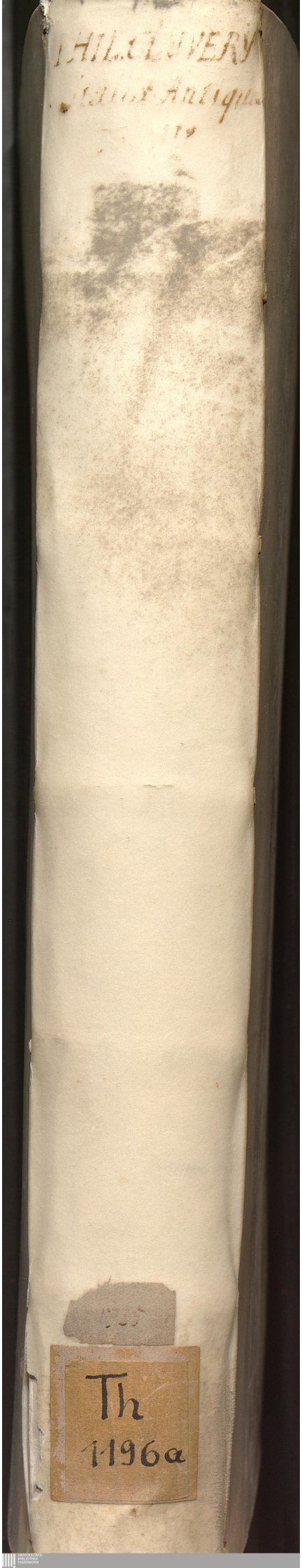
Th
1196a

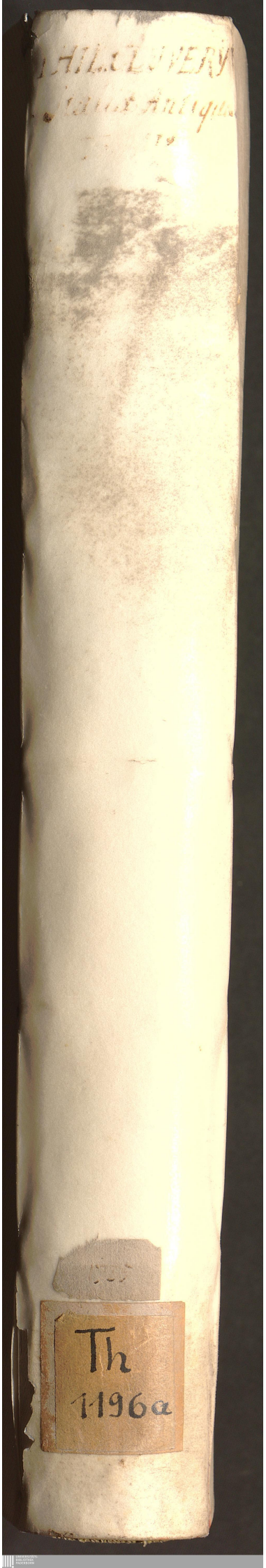
Th
1196a